რევაზ გაჩეჩილაძე

საქართველო მსოფლიო კონტექსტში

XX და XXI საუკუნეების პოლიტიკური ცხოვრების
ძირითადი მომენტები

მეორე განახლებული გამოცემა

ბაკურ სულაკაურის
გამომცემლობა

ვუძღვნი ჩემს მშობლებს –

გივი გაჩეჩილაძეს და ირინე კანდელაკს

რევაზ გაჩეჩილაძე
საქართველო მსოფლიო კონტექსტში
XX და XXI საუკუნეების პოლიტიკური ცხოვრების ძირითადი მომენტები

მეორე განახლებული გამოცემა, 2017
© რევაზ გაჩეჩილაძე, 2017
ყველა უფლება დაცულია.

რედაქტორი რუსუდან გორგაძე
დიზაინერი გიორგი კევლიშვილი
ყდის დიზაინერი ია მახათაძე
ტექნიკური დიზაინერი გიორგი ლომსაძე

ჰპს „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“
დავით აღმაშენებლის 150, თბილისი 0112
ელფოსტა: info@sulakauri.ge

www.sulakauri.ge

SBN 978-9941-23-909-0

REVAZ GACHECHILADZE
Georgia in the World Context: Highlights of Political Life in XX and XXI Centuries

© Revaz Gachechiladze, 2017
All Rights Reserved.

Sulakauri Publishing
150 David Agmashenebeli ave.
0112, Tbilisi, Georgia
E-mail: info@sulakauri.ge

შინაარსი

წინასიტყვაობა მეორე გამოცემისათვის 14

შესავალი

საქართველოს ცვალებადი პოლიტიკური გეოგრაფია 15
სივრცე-დროითი განზომილება 24
წიგნის მიზნისა და ავტორისეული მიდგომის შესახებ 26

ნაწილი I
მეოცე საუკუნის პირველი ნახევარი

თავი 1

XX საუკუნის დასაწყისის მსოფლიო

როდის იწყება XX საუკუნე? 31
ახალი საუკუნის დამდეგი 31
სულ რამდენიმე ფერის მქონე მსოფლიო პოლიტიკური რუკა 33
სამეცნიერო-ტექნიკური განვითარება 39

თავი 2

რუსეთის იმპერია საუკუნის დასაწყისში

რუსეთის ისტორიული გეოპოლიტიკა 41
რუსეთ-იაპონიის ომი 47
პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმები რუსეთში 50

თავი 3

სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური და სოციალური გეოგრაფია იმპერიის უკანასკნელ ათწლეულებში

ტოპონიმური პოლიტიკა და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 54
მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა 60
თბილისის როლი საქართველოს ურბანიზაციაში და ქართველი ერის კონსოლიდაციაში 65

ეკონომიკური განვითარება და ეთნიკური კაპიტალი 70
ქართული ეროვნული იდეა 73
სომხური ეროვნული იდეა 81
Divide et impera! 88

თავი 4

ერთი რკინიგზელის ოჯახი საქართველოს სოციალურ-დემოგრაფიულ ფონზე 90

თავი 5

გარდაუვალობის მოლოდინი? 95

თავი 6

პირველი მსოფლიო ომი

საერთაშორისო ვითარება მსოფლიო ომის წინ 97
მსოფლიო ომის დასაწყისი 102
ოსმალეთის იმპერია მსოფლიო ომში 105
მსოფლიო ომის დასასრული და ლენინის გამოჩენა დიდ პოლიტიკაში 110

თავი 7

პირველი მსოფლიო ომის შედეგები

ვინ იყო „ომის გამჩაღებელი“? 114
მსოფლიო ომის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები 115
„ბალფურის დეკლარაცია“ 119
ომი და ტექნოლოგიური ძვრები 121
ომი, ევროპელები და კავკასია 122
მსოფლიო ომი რომ არ მომხდარიყო... 124

თავი 8

სამხრეთი კავკასია 1918-1921 **წლებში**

ბრესტის ზავი და სამხრეთი კავკასია 126
რეგიონის პოლიტიკური პარტიები 128
პოლიტიკური განვითარება დამოუკიდებლობამდე 132
დამოუკიდებელი სახელმწიფოები სამხრეთ კავკასიაში 136
სახელმწიფო საზღვრების ჩამოყალიბების მცდელობა 145
ეთნოტერიტორიული კონფლიქტები 151

1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება 159
„სომხური საკითხის“ გეოპოლიტიკა 162
მენშევიკური მემკვიდრეობა ისტორიის სამსჯავროზე 167
საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დასასრულისათვის 170

თავი 9

„წითლები“ საქართველოში

რუსეთის სამოქალაქო ომის ბოლო აკორდები 171
საქართველოს გასაბჭოება 173
„შემოვიდნენ წითლები, ატყდა დავიდარაბა“ 176
პირველი წლები გასაბჭოების შემდეგ 178

თავი 10

სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური გეოგრაფია გასაბჭოების შემდეგ

რეგიონის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გამიჯვნა 180
ფედერალიზაცია, „ნაციონალ-უკლონიზმი“, საბჭოთა კავშირის შექმნა 186
სამხრეთ კავკასიის ავტონომიზაცია 191

თავი 11

ლენინ-სტალინის ეპოქა: XX საუკუნის პირველი ნახევარი

ბოლშევიკური რევოლუცია და მარქსიზმის რევიზია 200
საბჭოთა ხელისუფლების სათავეებთან 207
საბჭოეთის სამი საყრდენი 210
ნეპ-ის უდღეური ხანა 213
ინდუსტრიალიზაცია და კოლექტივიზაცია 215
მასობრივი რეპრესიები 221
პოლიტიკური და კულტურული განვითარების პარადოქსები 228
ლოზუნგები და სახელები 236

თავი 12

ომთაშორისი პერიოდის ძირითადი ნიშნები

თანამედროვე მსოფლიოს ფორმირების დასაწყისი 242
ტოტალიტარული რეჟიმების წარმოშობა 245
„ვერსალის სინდრომის“ როლი ნაციზმის აღზევებაში 248
„მშვიდობისათვის ბრძოლის“ ორი დეკადა 253

თავი 13

მეორე მსოფლიო ომი: უვერტიურა და ფინალი

ახალი მსოფლიო ომის პრელუდია 255

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი 257

„ზამთრის ომი", ბალტიისა და ბესარაბიის ანექსია 262

დიქტატორების სტრატეგიული გათვლები და დიპლომატიური ფანდები ომის წინ 265

გერმანიის დამარცხების მიზეზები 278

ამერიკის გამოსვლა იზოლაციონიზმიდან და იაპონიის დამარცხება 285

ჰუმანიტარული და დემოგრაფიული კატასტროფა ევროპაში 289

საქართველო მეორე მსოფლიო ომში 295

თავი 14

ომისშემდგომი მსოფლიო

სამხედრო დამნაშავენი განსასჯელთა სკამზე 299

დანგრეული ეკონომიკის აღდგენის გზები 300

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები 1940-იან წლებში 302

„კომუნიზმის ექსპორტი" და ცივი ომი 310

ბირთვული იარაღი და ქართველები 315

თავი 15

სამხრეთ კავკასია კრემლის გეოპოლიტიკურ გათვლაში

ხალხთა დეპორტაცია 319

საბჭოთა-თურქული და საბჭოთა-ირანული ურთიერთობები 323

კრემლის გეოპოლიტიკაში სამხრეთ კავკასიის ხალხების ჩათრევის მცდელობა 327

ნაწილი II

მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარი

თავი 16

დესტალინიზაცია

ბერიას დაცემა 335

ხრუშჩოვის აღზევება 341

ხრუშჩოვის 1956 წლის მოხსენების ექო მსოფლიოსა და საქართველოში 343
საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის შეფასების ცდა 347
სტალინი რუსეთში, საქართველოსა და გორში 350

თავი 17

საბჭოეთის სიმნიფის ხანა

მართვის საბჭოთა სისტემა 356
საბჭოთა ეკონომიკური სისტემა 359
უძრაობა და კორუფცია 366
საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ნიუანსები 370
მრავალეროვანი კავშირის გამოწვევები 374
პროპაგანდა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში 384

თავი 18

საბჭოთა საქართველოს ბოლო ათწლეულები

საბჭოთა საქართველოს ისტორიისათვის: მჟავანაძის, შევარდნაძის, პატიაშვილის ეპოქები 390
საბჭოთა საქართველოს მემკვიდრეობა: შუქ-ჩრდილები 399

თავი 19

საბჭოთა კავშირის დაშლის მიზეზები

„კომუნისტური ექსპერიმენტის“ შესახებ 406
გერონტოკრატიის დასასრული 407
სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები 409
საგარეო-პოლიტიკური ფაქტორები 414
შიდაპოლიტიკური და იდეოლოგიური ფაქტორები 416
სუბიექტური ფაქტორები და შემთხვევითობა 418

თავი 20

საბჭოთა კავშირის დაშლის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული წანამძღვრები

ბალტიური ერთსულოვნება, ცენტრალურაზიური კონფორმიზმი, კავკასიური განხეთქილება 426
კავკასიური განხეთქილების მაგალითი: კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო 433

ნაწილი III

მეორე დამოუკიდებლობის პირველი ათწლეულები და მსოფლიო საქართველოს ირგვლივ

თავი 21

საქართველოს „მესამე რესპუბლიკა“

რესპუბლიკების ნუმერაციის პრობლემა 441

პირველი არაკომუნისტური ხელისუფლება საქართველოში 446

„მესამე რესპუბლიკა“: ცოტა პლუსი, ბევრი მინუსი 448

ქართული ნაციონალიზმი და ზვიადიზმი 458

თავი 22

მეორე დამოუკიდებლობის არცთუ კარგი დასაწყისი

„ხუნტა“ ქვეყნის სათავეში 461

„გვიანი შევარდნაძის ეპოქის“ დასაწყისი 463

ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში ომის მიზეზები 467

პირველი გასროლა 471

ბოლო გასროლა 473

თავი 23

საქართველო 1990-იან წლებში

სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება 478

შიდაპოლიტიკური ვითარება:
„მეხუთე რესპუბლიკის“ საწყისებთან 485

თავი 24

**ორი დამოუკიდებლობის შედარების ცდა:
„პირველი“ (1918-1921) და „მეოთხე“ (1992-1995) რესპუბლიკები**

მსგავსება და სხვაობა 491

დამოუკიდებლობისწინა ვითარება 492

შიდაპოლიტიკური ვითარება 495

სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება 496

გეოპოლიტიკური ვითარება 500

მოკლე დასკვნები მომავლისათვის 503

თავი 25

საქართველო XXI საუკუნის დასაწყისში

„გვიანი შევარდნაძის ეპოქის" დასასრული 504

ვარდები და ეკლები: 2003-2012 წლები 511

2008 წლის კატასტროფა 534

ნორმალური პოლიტიკური პროცესისაკენ? 549

დემოგრაფიული საფრთხეები საქართველოს წინაშე 569

თავი 26

საქართველოს სამეზობლო

„მეგარეგიონი" 573

ჩვენი მეზობელი რუსეთი 575

ჩვენი მეზობელი თურქეთი 594

ჩვენი მეზობლები – აზერბაიჯანი და სომხეთი 607

ძველი მეზობელი ირანი 617

თავი 27

საქართველოდან დანახული დანარჩენი მსოფლიო

ცვალებადი მსოფლიოს რამდენიმე ასპექტი 623

ევროპა გაერთიანებას იწყებს, მაგრამ ვერ ამთავრებს 632

Brexit-ის შესაძლო შედეგები 642

ახალი მსოფლიო წესრიგისაკენ? 646

ამერიკის საგარეო პოლიტიკის ორიოდე ნიუანსი XXI საუკუნის დასაწყისში 653

ნატო და საქართველო 663

თავი 28

ორიოდე კითხვა დასკვნის მაგივრად

რა მომავალი აქვს დემოკრატიას საქართველოში? 667

რას გაიხსენებს შთამომავლობა XX და XXI საუკუნეების შესახებ? 670

რა როლს ასრულებს კლიო? 671

გამოყენებული ლიტერატურის სია 673

გეოგრაფიული სახელების საძიებელი 686

საკუთარი სახელების საძიებელი 697

კარტოსქემების სია

ნახ. I (გვ. 17) საქრისტიანოს გავრცელების არეალი I და II ათასწლეულების მიჯნაზე

ნახ. II (გვ. 21) თანამედროვე საქართველო რეგიონულ კონტექსტში

ნახ. 1.1 (გვ. 33) ევროპის პოლიტიკური რუკა 1901 წელს

ნახ. 3.1 (გვ. 57) სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა რუსეთის იმპერიის ბოლო ათწლეულებში

ნახ. 7.1 (გვ. 116) ევროპის პოლიტიკური რუკა 1920 წლის დასაწყისში

ნახ. 8.1 (გვ. 147) სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების მიახლოებითი ტერიტორიული პრეტენზიები 1920 წლის დასაწყისისათვის (ძირითადად არტურ ცუციევის ატლასის მიხედვით)

ნახ. 8.2 (გვ. 148) საქართველოს ვერსია 1920 წლის საზღვრების შესახებ

ნახ. 8.3 (გვ. 163) თურქეთის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის სევრის ხელშეკრულების თანახმად

ნახ. 10.1 (გვ. 189) ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის შიდა საზღვრები (1923 წლისათვის)

ნახ. 14.1 (გვ. 303) ტერიტორიული ცვლილებები ევროპაში 1939-1947 წლებში

ნახ. 27.1 (გვ. 636) ევროპული კავშირისა და ნატო-ს წევრი ქვეყნები 2017 წლის მაისში

წინასიტყვაობა მეორე გამოცემისათვის

ეს წიგნი პირველად დაიბეჭდა 2013 წელს და თავიდან წარმოადგენდა მცდელობას, ერთ ტომში გაერთიანებულიყო ავტორის მიერ 2008-2011 წლებში გამოცემული ორტომეული **„ჩემი მეოცე საუკუნე: საქართველო მსოფლიო გეოპოლიტიკისა და ისტორიის კონტექსტში“.**

ორი ტომის მექანიკურად შერწყმა შეუძლებელი აღმოჩნდა. საჭირო გახდა თითქმის ყველა თავში ცვლილებების შეტანა, მათი გადაადგილება, ახალი თავების, ჩანართების, კარტოგრამების დამატება. წიგნის ქრონოლოგიური ჩარჩო გასცდა მეოცე საუკუნეს. გამოვიდა ზოგიერთ ძველ მასალაზე დაფუძნებული ახალი წიგნი.

მეორე გამოცემისათვის წიგნი მთლიანად გადამუშავდა. ქრონოლოგიური ჩარჩო გაფართოვდა 2017 წლის შუამდე.

ტექსტი შემოკლდა. 2013 წლის გამოცემასთან შედარებით, ამ წიგნში ხუთი თავით ნაკლებია: ძალიან შეკუმშული სახით ისინი სხვა თავებში გადანაწილდა. ამოღებული ან გადაადგილებულია ზოგი ქვეთავი. ამ გამოცემაში ნაკლებია „პერსონალური მოგონებები“, რომლებიც ადრე გამოცემულ ორტომეულს, შესაძლოა, რაღაც ეშხს მატებდა (ასე მეუბნებოდა ზოგი კეთილგანწყობილი მკითხველი!), მაგრამ, ერთდროულად, „მემუარულ“ ხასიათს აძლევდა მას, რაც ამ წიგნის მიზანი არ ყოფილა. დავტოვე სულ რამდენიმე „პერსონალური“ ეპიზოდი, რომლებიც ეპოქის აღწერას ემსახურება.

ვფიქრობ, ასეთი სახით წიგნის მეორე გამოცემა უკეთ ასახავს ავტორის მიზანს – ისტორიისა და პოლიტიკური გეოგრაფიის პოზიციიდან დაინახოს საქართველოს ადგილი მსოფლიოში.

ამავე დროს, წიგნის მესამე ნაწილში ზოგი ქვეთავის სათაური კითხვის ნიშნით მთავრდება, რადგან საბოლოო პასუხი ჯერ არა გვაქვს: ისტორია არ დამთავებულა, ის გრძელდება!

ავტორი
ივნისი, 2017

შესავალი

საქართველოს ცვალებადი პოლიტიკური გეოგრაფია

საქართველოს ისტორიულ ბედ-იღბალს მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს მისი *გეოგრაფია*.

როდესაც საქართველოს გეოგრაფიულ მდებარებაზე ვმსჯელობთ, უპირველესად, ***პოლიტიკურ გეოგრაფიას*** ვგულისხმობთ ხოლმე, რომელიც გეოპოლიტიკაში არ უნდა აგვერიოს (იხ. ჩანართი I).

საქართველოს ***პოლიტიკურ-გეოგრაფიული*** მდებარეობა ისტორიულ რეტროსპექტივაში ხელსაყრელი იყო ხოლმე იმ იშვიათ შემთხვევაში, როდესაც მის მიმართ უცხო დამპყრობლებს ინტერესი არ ჰქონდათ, ან თუ საქართველო თვითონ ახდენდა ექსპანსიას (ასე იყო ერთიანი ***საქართველოს სამეფოს*** არსებობის ერთ პერიოდში – ასიოდე წელი XII-XIII საუკუნეებში), ან მისი ტერიტორია მშვიდობიანი ტრანზიტისათვის გამოიყენებოდა (რაც XXI საუკუნის დასაწყისში აღინიშნება). უფრო ხშირად კი ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა არახელსაყრელი იყო, როდესაც ის ან პირდაპირი დაპყრობის ობიექტი ხდებოდა, ან მისი ტერიტორია გარეშე ძალისათვის „სამხედრო შარაგზის" თუ „სამხედრო პლაცდარმის" როლს ასრულებდა.

საქართველოს ჩრდილოეთით აქვს ერთგვარი ფიზიკური ბარიერი კავკასიონის ქედის სახით (თუმცა ის შეუღწევადი არაა), სამხრეთით კი ის მთლიანად გახსნილია.

ჩანართი I
პოლიტიკური გეოგრაფიისა და გეოპოლიტიკის შესახებ

თუმცა ცნებები პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა საერთო საწყისიდან – გეოგრაფიიდან – მოდის, ისინი სხვადასხვა რამეს აღნიშნავენ.

ყველანაირი ***მდებარეობა*** შედის *გეოგრაფიის* კომპეტენციაში, რომლის შემადგენელ ნაწილს, *პოლიტიკურ გეოგრაფიას*, საქმე აქვს ნებისმიერი სახის ძალაუფლების სივრცეში განაწილებასთან, ქვეყნის საზღვრებთან, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ მოწყობასთან, საარჩევნო ოლქების კონფიგურაციის მომზადებასა და არჩევნების სივრცით შედეგებთან და ა.შ. სახელმწიფოს და დასახლებულ პუნქტსაც ყოველთვის აქვს *გეოგრაფიული მდებარეობა* (სატრანსპორტო-გეოგრაფიული, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული, სამხედრო-გეოგრაფიული და სხვ.), რომელიც

ცვალებადია და განსხვავებულ პერიოდებში შეიძლება იყოს სხვადასხვა დონით ხელსაყრელი ან არახელსაყრელი.

ტერმინი „გეოპოლიტიკური მდებარეობა" მცდარია. *გეოპოლიტიკა* პოლიტიკურ მეცნიერებათა რიგში შედის და სწავლობს გეოგრაფიულ ფაქტორთა კომპლექსის ზემოქმედებას სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაზე და, ზოგადად, მსოფლიო პოლიტიკაზე.

სახელმწიფოს, ჩვეულებრივ, აქვს ***გეოპოლიტიკური კოდი***, რომელიც ***ასახავს ხელისუფლებისა და ხალხის ერთსულოვან აზრს მისი საგარეო პოლიტიკური ინტერესების, ამ ინტერესებისათვის შექმნილი საფრთხეებისა და ამ საფრთხეებისათვის გასაცემი პასუხების შესახებ***. ზესახელმწიფოებს გლობალური გეოპოლიტიკური კოდი აქვთ: მაგალითად, აშშ-ს მსოფლიოს ლამის ყველა კუთხეში აქვს საგარეო პოლიტიკური („სასიცოცხლო") ინტერესები. „ცივი ომის" დროს გლობალური გეოპოლიტიკური კოდი ჰქონდა საბჭოთა კავშირსაც. ახლო მომავალში ასეთივე კოდი გაუჩნდებათ (თუ უკვე არ გაუჩნდათ!) რუსეთის ფედერაციასა და ჩინეთს.

პატარა ქვეყნებს ლოკალური გეოპოლიტიკური კოდი აქვთ.

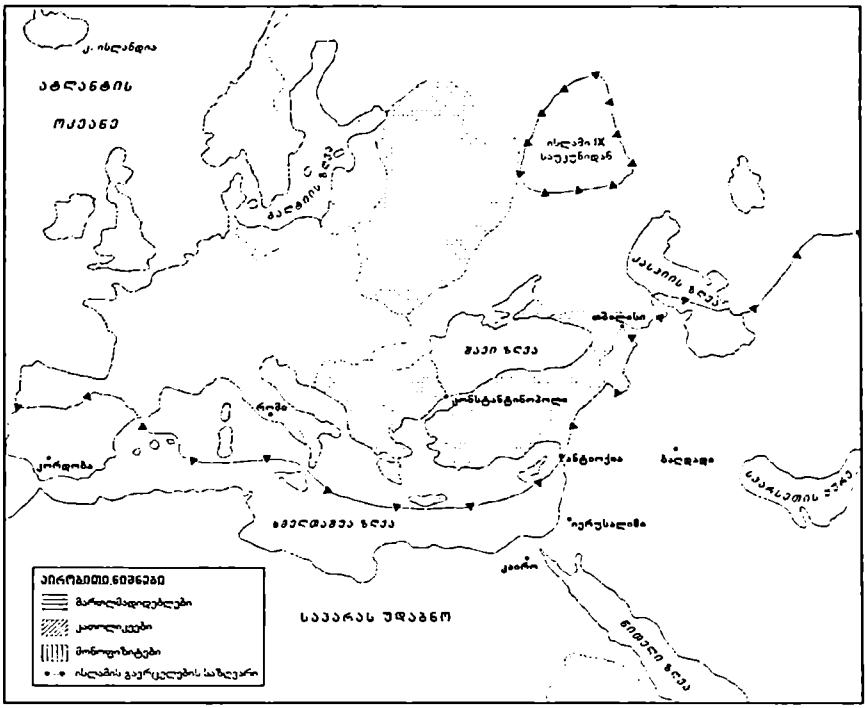
პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობას *დინამიკურობა* ახასიათებს. ის იცვლება ქვეყნის გარეთ მიმდინარე ცვლილებების შესაბამისად. ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიე შესავალშივე, ასე ვთქვათ, ფართო ისტორიული მონასმებით მეჩვენებინა ***საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის ცვალებადობა*** ბოლო დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში, მას შემდეგ, რაც ჩვენი მემატიანეები მთელი ქვეყნის ***„საქართველოდ"*** მოხსენიებას იწყებენ (მანამდე ტერმინი *„ქართლი"* დომინირებდა, თუმცა ის მთელ საქართველოს არ მოიცავდა).

ჩვ. წ. I და II ათასწლეულების მიჯნაზე საქართველო, რომელიც სწორედ იმ პერიოდში ერთიანდებოდა, უშუალოდ ემეზობლებოდა დიდ ქრისტიანულ სახელმწიფოს – [აღმოსავლეთ] რომის იმპერიას, რომელსაც დასავლეთევროპელებმა XVI საუკუნეში „ბიზანტია" შეარქვეს. სხვა მეზობელი იყო ასევე ქრისტიანული (თუმცა კონფესიურად განსხვავებული) სომხეთის სამეფო (ხშირად, სომხური *სამეფოები*).

ჩვენი წინაპრების ურთიერთობა ბიზანტიასთან ყოველთვის მშვიდობიანი არ ყოფილა, მაგრამ მისი კულტურული გავლენა ძირითადად კეთილისმყოფლად უნდა მივიჩნიოთ.

XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ვითარება მკვეთრად შეიცვალა – სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს მეზობლები სელჩუკიანი თიურქები გახდნენ, რომლებიც განსხვავებულ ცივილიზაციას ეკუთვნოდნენ. მათი მემკვიდრეების ნაწილს აზერბაიჯანელებად ვიცნობთ. შემდეგ, XIII საუკუნიდან, ორიოდე საუკუნით დაგვიმეზობლდნენ მონღოლები, სხვა შუაზიელები. XVI საუკუნიდან სამხრეთ-დასავლეთით მეზობლები გაგვიხდნენ თურქები (XX საუკუნემდე მათ ოსმალებად ვიცნობდით). ოსები და სხვა ჩრდილოკავკასიელი ხალხები, ისევე, როგორც სომხები და, უფრო სამხრეთით – სპარსელები, ძალიან დიდი ხანია, ჩვენი მეზობლები არიან. ყველაზე ბოლოს, XVIII საუკუნიდან, ჩრდილოეთით დაგვიმეზობლდა რუსეთი.

თუმცა ისტორიას ახსოვს მძიმე შედეგის მომტანი მრავალი შემოსევა, ურთიერთობა მეზობლებთან ყოველთვის სამხედრო დაპირისპირება არ ყოფილა. მშვიდობიანი კულტურული კონტაქტები გარკვეულად აისახა ქართული ენის ლექსიკაშიც.

ნახ. I. საქრისტიანოს გავრცელების არეალი I და II ათასწლეულების მიჯნაზე (ძირითადად Kevin McEvedy-ის ატლასის მიხედვით)

არა მარტო საგარეო, არამედ შიდა პოლიტიკურ-დინასტიური პრობლემების გამო საქართველოს ერთიანი სამეფო XV საუკუნეში დაიშალა სამ სამეფოდ და რამდენიმე სამთავროდ, მაგრამ კულტურული ერთიანობის ფაქტორებად დარჩა საერთო რელიგია (მართლმადიდებლობა) და საკუთარი ანბანის მქონე საერთო სამწერლობო ენა.

XVI-XVIII საუკუნეებში (ეს პერიოდი ჩვენთვისაა გვიანი შუა საუკუნეები, თორემ ევროპაში ახალი დროება უკვე დაწყებულია!), ქართული *სამეფო-სამთავროების პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა ძალიან არახელსაყრელი იყო*. მათ სამხრეთით ერთმანეთს მძაფრად დაუპირისპირდა ორი მუსლიმური იმპერია – ოსმალეთი და სპარსეთი, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზეც ომობდნენ. ხანგრძლივი, გამომფიტავი ომების შემდეგ, როდესაც ამ იმპერიებიდან ვერც ერთი ვერ ახერხებდა მეორის მთლიანად განადგურებას, ისინი თანხმდებოდნენ ხოლმე ახლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის, მათ შორის, საქართველოს გაყოფაზე: ეს მეორდებოდა 1555, 1639, 1746 წლების ზავებით.

ხაზგასასმელია, რომ ოსმალეთი და სპარსეთი, რომელთაც გარდა წმინდა პოლიტიკური ჭიდილისა, იდეოლოგიური დაპირისპირებაც ჰქონდათ ისლამის სხვადასხვა მიმართულების სახით (ოსმალეთი *სუნიტური* იყო, ხოლო სპარსეთი – *შიიტური*), ერთმანეთის მოკავშირე-

ები *არასოდეს* ყოფილან და ქართული პოლიტიკური წარმონაქმნების წინააღმდეგ ისინი ერთობლივად არასოდეს მოქმედებდნენ.

სპარსეთ-ოსმალეთის ომების დროს ქართველ მეფე-მთავრებს *მცირე გეოპოლიტიკური მანევრის* საშუალება ეძლეოდათ: მათ შეეძლოთ აერჩიათ მოკავშირე, თუმცა ძალიან დიდი სიფრთხილე მართებდათ, რადგან არსებობდა არჩეული მოკავშირის დამარცხების ან, გამარჯვებული მოკავშირის მხრიდან „ბუნებრივი მზაკვრობის" რისკი. აღმოსავლეთ საქართველოს (ქართლისა და კახეთის) მეფეებს უხდებოდათ, სიუზერენად ეცნოთ სპარსეთის შაჰი (ქართველები მას *„ყეენს"* უწოდებდნენ, რაც მონღოლ ილხანთა დროინდელი ირანის მმართველის ტიტულიდან *„ხან/ყაან"*-იდან მოდის), დასავლეთ საქართველოში კი იმერეთის მეფეს, სამეგრელოს, აფხაზეთის, გურიის მთავრებს – ოსმალეთის სულტანი (*„ხონთქარი"*, რაც მომდინარეობს მისი ერთ-ერთი ტიტულიდან *„Hunkâr"* – მბრძანებელი).

იმის გამო, რომ ოსმალეთისა და სპარსეთის ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი ქართული სამეფო-სამთავროები ამ იმპერიების სასაზღვრო (ან სადავო) რაიონებში მდებარეობდნენ, ისინი მათი ომების დროს მეტადაც ზარალდებოდნენ: ერთი ქართული სამთავრო (სამცხე-საათაბაგო) საერთოდ გაქრა პოლიტიკური რუკიდან, როდესაც ის ოსმალეთის იმპერიამ XVI საუკუნის ბოლოს დაიპყრო და შეიერთა.

მეორე მხრივ, პერიფერიულმა მდებარეობამ ჩვენთვის ერთგვარად დადებითი მნიშვნელობა შეიძინა: ქართველი მმართველები იმავე იმპერიების ბირთვთან ახლომდებარე პროვინციებთან შედარებით მეტი პოლიტიკური და კულტურული ავტონომიით სარგებლობდნენ. შაჰი ქართლისა და კახეთის მმართველებს (ჩვენთვის ისინი *მეფეები* იყვნენ) ბაგრატიონთა ქართული დინასტიიდან ამტკიცებდა. დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრების სამემკვიდრეო საკითხებში ოსმალეთის სულტანი არც ერეოდა. ამიტომაც რაღაც დონის *კვაზი-სახელმწიფოებრიობას* საქართველოს სამეფო-სამთავროები ინარჩუნებდნენ, მაშინ, როცა ჩვენმა სამხრეთელმა მეზობელმა ხალხებმა სახელმწიფოებრიობა ან მთლიანად დაკარგეს (სომხები), ან ვერც შეიძინეს (ქურთები).

1745 წელს ქართლისა და კახეთის მმართველებად სპარსეთის *ნადირ-შაჰ ავშარმა* ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტოს წარმომადგენლები – მამა-შვილი *თეიმურაზი* და *ერეკლე* – დაამტკიცა და მათ ქრისტიანული წესით მეფედ კურთხევის უფლებაც მისცა. მანამდე კი, თითქმის საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში, ქართლისა და კახეთის მმართველებს (ყოველთვის ბაგრატიონთა დინასტიიდან) ხელისუფლებაში დასამკვიდრებლად შიიტური მიმართულების ისლამში გადასვლა უხდებოდათ, თუმცა მათი ქვეშევრდომები ქრისტიანობას ინარჩუნებდნენ.

1762 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, *ერეკლე* II-მ ქართლისა და კახეთის სამეფოები გააერთიანა. ქართლ-კახეთის სამეფო პრაქტიკულად დამოუკიდებელი გახდა: ის აღარ უხდიდა ხარკს სპარსეთს. პირიქით, ერეკლემ თავის მოხარკედ აქცია სპარსეთის შემადგენლობაში არსებული რამდენიმე მუსლიმური სახანო აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში.

1790 წელს ქართული სამეფო-სამთავროების ერთგვარი „კონფედერაციაც" კი შეიქმნა: დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები აღიარებდნენ მეფე *ერეკლეს* უზენაესობას. თუმცა ერეკლე მხოლოდ *Primer inter pares*[1] იყო, „კონფედერაცია" მაინც შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოს ხელახალი გაერთიანების საწინდრად. მეფე-მთავრები ხაზს უსვამდნენ

1 პირველი თანასწორთა შორის (ლათ.)

საერთო სარწმუნოებისა და ოფიციალური/სალიტერატურო ენის ერთობას. მაგრამ პოლიტიკური ერთობა არ შექმნილა.

გარკვეული სამხედრო წარმატების მიუხედავად, *ერეკლე* II-ს შეზღუდული ჰქონდა საგარეო-პოლიტიკური მანევრის შესაძლებლობა. ევროპა შორს იყო, ოსმალეთი და სპარსეთი – ახლოს, რუსეთი კი სულ უფრო მძლავრად მოინევდა კავკასიისკენ.

დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპასთან საქართველოს პოლიტიკური კავშირი XVII-XVIII საუკუნეებში შეუძლებელი იყო მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო. *შუაში ოსმალეთის იმპერია მდებარეობდა!*

ოსმალეთი 1535 წლიდან ინარჩუნებდა მეგობრულ ურთიერთობას იმ დროს კონტინენტური ევროპის ერთ-ერთ უძლიერეს მონარქიასთან – *საფრანგეთთან*. ოსმალურ-ფრანგული მეგობრობა ურღვევი ჩანდა ოსმალეთის კუთვნილ ეგვიპტეში ნაპოლეონ ბონაპარტის გალაშქრებამდე, XVIII საუკუნის ბოლო წლებში.

XVII-XVIII საუკუნეებში *ინგლისელ* ვაჭარ-ზღვაოსნებს აღმოსავლეთით ძირითადად ინდოეთი და სპარსეთი აინტერესებდათ, რადგან იქიდან აბრეშუმი, სანელებლები, ძვირფასი თვლები და სხვა ძვირადღირებული საქონელი ინდოეთის ოკეანის გზით და აფრიკის გარსშემოვლით გაჰქონდათ.

რაც შეეხება იმ დროს მეტ-ნაკლებად ანგარიშგასაწევ სხვა ევროპულ ქვეყნებს, ვერც *ავსტრია*, ვერც *ვენეცია*, ვერც *პრუსია*, ვერც *ესპანეთი*, ვერც *ჰოლანდია* ვერ მოვიდოდნენ საქართველოს დასახმარებლად. ან რატომ უნდა მოსულიყვნენ? რას შევთავაზებდით სანაცვლოდ? თანაც გზად ოსმალეთის იმპერია უნდა დაემარცხებინათ!

ქართლში მეფობისას, 1750-იან წლებში, *თეიმურაზ* II-მ კათოლიკე მისიონერები თბილისიდან გააძევა და ევროპასთან კულტურული კავშირის ეს საშუალებაც (მართალია, დროებით) მოსპო. დეტალია, მაგრამ საგულისხმო.

მეზობელი მუსლიმური იმპერიების საპირწონედ და, განსაკუთრებით, დაღესტნელი მოთარეშეების გამუდმებული თავდასხმების („ლეკიანობის“) მოსაგერიებლად, რაც განსაკუთრებულ საფრთხეს უქმნიდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებას, ქართლ-კახეთის მეფემ, *ერეკლე* II-მ გადაწყვიტა რუსეთის იმპერიის გამოყენება, რომლისთვისაც რეალური ან პოტენციური მეტოქეები იგივე მუსლიმური იმპერიები და ჩრდილოკავკასიელი მთიელი ტომები იყვნენ. შეიძლება ითქვას, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ***გეოპოლიტიკური კოდები ნაწილობრივ დაემთხვა ერთმანეთს.***

საკუთარი ქვეყნის მფარველობის გარანტიის სანაცვლოდ *ერეკლე* II-მ რუსეთის იმპერიას *შესთავაზა ერთადერთი „რესურსი“ – თავისი სამეფოს გეოგრაფიული მდებარეობა*. 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატში ეს პირდაპირ არ წერია, მაგრამ ქვეტექსტში იკითხება, როდესაც ტრაქტატის მე-4 *არტიკულით* ერეკლე უარს აცხადებდა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის გატარებაზე. ეს ნიშნავდა იმას, რომ საჭიროების შემთხვევაში, რუსეთს შეეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია გამოეყენებინა სამხედრო პლაცდარმად თავისი საგარეო პოლიტიკური მიზნებისათვის.

სუვერენიტეტის საგრძნობი ნაწილის დათმობის ფასად ტრაქტატის მე-6 *არტიკულით* **ქართლ-კახეთის სამეფო სამუდამოდ რჩებოდა ერეკლესა და მისი შთამომავლობის ხელში, ანუ მისი სამეფო დინასტია და, შესაბამისად, სამეფო, თუნდაც ვასალური, უნდა შენარჩუნებულიყო.**

რუსეთის იმპერატრიცა *ეკატერინა* II-ის მემკვიდრეებმა, იმპერატორებმა *პაველმა* და *ალექსანდრ* I-მა ტრაქტატის ეს ძალიან არსებითი პირობა დაივიწყეს. 1801 წლიდან და XIX საუკუნის განმავლობაში რუსეთმა მოსპო სახელმწიფოებრიობის ყველა ნიშანწყალი საქართველოში, გაასახლა ბაგრატიონები და მთლიანად შეიერთა საქართველოც და დანარჩენი სამხრეთ კავკასიაც.

თავისი *მთავარი გეოპოლიტიკური მიზნის – „სამხრეთის თბილ ზღვებზე" გასვლის – მისაღწევად* რუსეთის იმპერია რამდენჯერმე შეიჭრა ოსმალეთის კუთვნილ ბალკანეთსა და ანატოლიაში (უკანასკნელ შემთხვევაში – სამხრეთ კავკასიიდან). ეს გეოპოლიტიკური მიზანი *რუსეთის იმპერიას და მის ფაქტობრივ სამართალმემკვიდრე საბჭოთა კავშირს XX საუკუნის შუა წლებამდე ჰქონდა* (იხ. თავი 15).

რუსეთის იმპერიის ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკაში საქართველოს დაეკისრა ერთ-ერთი საყრდენის როლი, რასაც პოლიტიკურად ამაგრებდა ქართული არისტოკრატიის *რუსთ ხელმწიფისადმი* ერთგულება (ბუნებრივია, დიდი პრივილეგიების მიღების სანაცვლოდ!), ხოლო იდეოლოგიურ-პროპაგანდისტული თვალსაზრისით – ერთმორწმუნეობა. ქართლ-კახეთის დედაქალაქი თბილისი იქცა რუსეთის კავკასიის ცენტრად.

XIX საუკუნემ დიდი სოციალურ-კულტურული ძვრები მოუტანა საქართველოს. დაიწყო ჩრდილოეთის გზით შემოსული, თუნდაც ზედაპირული ვესტერნიზაცია; გაუმჯობესდა დემოგრაფიული სიტუაცია, ქართველებმა რიცხობრივად იმატეს და XIX საუკუნის ბოლოს გადააჭარბეს სხვა ეთნოსებს სამხრეთ კავკასიაში; ქართული სუბეთნოსების კონსოლიდაცია და ევროპული ტიპის ქართველი ერის ფორმირება მკვეთრად დაჩქარდა.

1917 წლამდე საქართველო დიდი იმპერიის ნაწილი იყო და არავითარ დამოუკიდებელ საგარეო-პოლიტიკურ ფუნქციას არ ასრულებდა. *იმპერიისათვის კი საქართველოს ტერიტორია ფასობდა ძირითადად მისი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო.*

XX საუკუნეში, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, ვითარება ერთ ხანს თითქოს შეიცვალა. საქართველოს ხანმოკლე პირველი დამოუკიდებლობის (1918-1921 წწ.) დროინდელ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ და გეოპოლიტიკურ პრობლემებზე წიგნის მე-8 და 25-ე თავებშია მსჯელობა.

1921-1991 წლებში კი საქართველო, ნომინალურად „სუვერენული სახელმწიფო", რეალურად მდებარეობდა დიდი უნიტარული სახელმწიფოს პერიფერიაზე.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად *საბჭოთა საქართველოს მდებარეობა ჩიხური გახდა*. თავის აკვატორიას ის ვერ აკონტროლებდა: შავი ზღვის ქართული ნავსადგურები მოსკოვიდან იმართებოდა; მეზობლობა დამოუკიდებელ სახელმწიფოსთან, თურქეთთან, იმ დროს საერთოდ არ იგრძნობოდა, რადგან საბჭოთა კავშირ-თურქეთის საზღვარი 1930-იანი წლებიდან მთლიანად ჩაირაზა.

იმდროინდელ საზღვარგარეთელ *სოვეტოლოგებს*, ანუ მათ, ვინც საბჭოთა კავშირს სწავლობდა, თავიანთ კვლევებში შეეძლოთ მოკავშირე რესპუბლიკების, მათ შორის საქართველოს, უგულვებელყოფა და კონცენტრირება მხოლოდ იმაზე, თუ რა ხდებოდა სახელმწიფოს ცენტრში, მოსკოვში.

1992 წლიდან დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა მკვეთრად შეიცვალა. ის დაუმეზობლდა ოთხ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს – თურქეთს, რუსეთს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს (იხ. ნახ. II).

ევროპისა და აზიის შემაერთებელ კავკასიის ყელზე საქართველოს მდებარეობის გამო

ნახ. II. თანამედროვე საქართველო რეგიონულ კონტექსტში

საერთაშორისო ორგანიზაციები დღემდე ვერ შეთანხმებულან იმაში, თუ ქვეყნის რომელ ნაწილს მიგვაკუთვნონ – ევროპას თუ აზიას: გაეროს დემოგრაფიულ ცნობარში საქართველო დასავლეთ აზიაშია შეტანილი, ევროპის საბჭომ კი თავის წევრად მიგვიღო (ჩანართი II).

ჩანართი II
მაინც სად მდებარეობს დღევანდელი საქართველო – ევროპაში თუ აზიაში?

სასკოლო გეოგრაფიის სწავლებას, ჩვეულებრივ, ფიზიკურ-გეოგრაფიული კუთხით ინყებენ და ასწავლიან, რომ *საზღვარი ქვეყნის ნაწილებს* (და არა კონტინენტებს!) – ევროპასა და აზიას – შორის *კავკასიონის წყალგამყოფ ქედზე* გადის. არსებობს სხვა ვარიანტიც: როდესაც 1950-იან წლებში საშუალო სკოლაში დავდიოდი, გეოგრაფიის გაკვეთილზე გვასწავლეს, რომ საზღვარი ევროპასა და აზიას შორის გადის ყუმა-მანიჩის ღრმულზე, კავკასიონის ქედზე ბევრად უფრო ჩრდილოეთით. ორივე ამ ვარიანტით გამოდის, რომ საქართველო აზიაში მდებარეობს.

სინამდვილეში ***ფიზიკურ-გეოგრაფიული*** მიდგომა სუბიექტურია. არსებობს

ერთიანი კონტინენტი – *ევრაზია*. დავხედოთ რუკას: ის, რასაც „დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპას" ვუწოდებთ, ევრაზიის ნახევარკუნძულია და არა ცალკე კონტინენტი. საზღვარი აზიასა და ევროპას შორის *თეალნათლივ* ჩანს მხოლოდ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებისა და მათ შორის მდებარე მარმარილოს ზღვის ნაპირებზე; დანარჩენი საზღვრის გავლება დამოკიდებულია საზღვრის შემომთავაზებელი მეცნიერის არგუმენტაციის უნარზე. ურალის ქედი და მდ. დონის ქვემო წელი ევროპისა და აზიის საზღვრად 1730 წელს დათქვა გერმანული წარმოშობის შვედმა ოფიცერმა და მეცნიერმა *ფილიპ იოჰან ფონ შტრალენბერგმა*. მაგრამ ასეთი მიდგომა „ევროპელობის" განსაზღვრისათვის საკმარისი არაა!

კულტურულ-გეოგრაფიული მიდგომით, ევროპად მიიჩნევენ ქრისტიანობის საფუძველზე შექმნილი მეტ-ნაკლებად მსგავსი *კულტურული ფასეულობების* მქონე ეთნოსებით დასახლებულ ევრაზიის ნაწილს. რადგან ეს მიდგომა კულტურული ფასეულობების ისტორიულ-გეოგრაფიულ ცვალებადობასაც უნდა ითვალისწინებდეს, იქნებ სწორი იქნებოდა, რომ ჩვ. წ. I და II ათასწლეულის მიჯნაზე ევროპის კულტურული საზღვარი სადღაც აღმოსავლეთ ანატოლიაში მდ. ევფრატის ზემოწელზე გაგვევლო? იმ დროს ხომ ქრისტიანული ბიზანტიის პოლიტიკური და კულტურული გავლენა იქამდე ვრცელდებოდა (არზ-ე-რუმი, თანამედროვე *ერზურუმი*, სპარსულად „რომის მინას" ნიშნავს)? ამას შეგვიძლია დავუმატოთ საქრისტიანოს ყველაზე აღმოსავლეთი ნაწილები – საქართველო და სომხეთი (იხ. ნახ. II). სხვათა შორის, ეს ჩვენი (ქართველებისა და სომხების) ამჟამინდელი „ევროპელობის" გავრცელებული არგუმენტია!

მაგრამ იმავე *კულტურულ-გეოგრაფიული* მიდგომით, XVI საუკუნეში ევროპის საზღვარი დასავლეთით უნდა გადაეგვეწია, შუა უნგრეთში: მდ. დუნაის ერთ ნაპირზე მდებარე ქ. ბუდა საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში იყო მუსლიმური იმპერიის – ოსმალეთის ხელში, ისევე, როგორც მთელი ბალკანეთი!

საერთაშორისო ორგანიზაციების უმრავლესობის მოქმედებას კი საფუძვლად უდევს პრაგმატული ***პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მიდგომა***. 1999 წელს *ევროპის საბჭოს* წევრად მიიღეს საქართველო, 2001 წელს კი – აზერბაიჯანი და სომხეთი. ევროპის საბჭოს მიზანია *„მისი წევრების უფრო მჭიდრო კავშირის განხორციელება იმ იდეალებისა და პრინციპების დასაცავად და წინ წასაწევად, რომლებიც მათი საერთო მემკვიდრეობაა..."*. გამოდის, რომ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებიც იზიარებენ საერთო ევროპულ მემკვიდრეობას!

გარკვეული ყურადღებით ეკიდება *ევროპული კავშირი* საქართველოს მისწრაფებას, გახდეს მისი წევრი. სხვა საქმეა, რომ თვით ევროკავშირის შიდა და საგარეო პოლიტიკურმა პრობლემებმა შეიძლება ერთხანს უპასუხოდ დატოვოს საქართველოს მისწრაფება და ოცნების განხორციელება გადაგვივადოს.

დღევანდელი დამოუკიდებელი ***საქართველო ევროპას განეკუთვნება***, ისევე როგორც დანარჩენი სამხრეთ კავკასია – სომხეთი და აზერბაიჯანი.

თანამედროვე საქართველოს საერთაშორისო მნიშვნელობას ძირითადად განაპირობებს მისი გეოგრაფიული მდებარეობა. უპირველესად იგულისხმება მდებარეობის სატრანსპორტო-გეოგრაფიული ასპექტი, რომელთანაც მჭიდროდაა დაკავშირებული პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ასპექტიც.

საქართველოს ტერიტორია ***სატრანზიტოა***, როგორც სომხეთის, ისე აზერბაიჯანისათვის, რომელთაც ღია ზღვაზე გასასვლელი არა აქვთ. საქართველოს სახმელეთო და საჰაერო გზების გამოყენებით უკავშირდება სომხეთი თავის ძირითად სტრატეგიულ პარტნიორს (მოკავშირეს) *რუსეთს*, ხოლო *აზერბაიჯანი* – თავის ძირითად სტრატეგიულ პარტნიორს (მოკავშირეს) *თურქეთს*. ამ უკანასკნელისათვის კი საქართველო უპირველესად არის სატრანზიტო ტერიტორია აზერბაიჯანისა და რუსეთის მიმართულებით და, ერთდროულად, მისი პროდუქციის გასაღების ბაზარი; ბუნებრივია, ანკარა დაინტერესებული უნდა იყოს, რომ საქართველოში სტაბილური ვითარება არსებობდეს (იხ. თავი 26).

დიდმნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც აფერხებს სამხრეთ კავკასიის ერთიან რეგიონად ჩამოყალიბებას, არის *სომხეთისა* და *აზერბაიჯანის* კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო (იხ. თავი 20). ამ ორ ქვეყანას შორის 1994 წლიდან მოქმედებს მხოლოდ დაზავება (რომელიც პერიოდულად ირღვევა) და ისინი ჯერაც საომარ მდგომარეობაში არიან ერთმანეთთან. ამიტომაც ორივე ქვეყნისათვის თბილისი არის უახლოესი ადგილი, სადაც შესაძლებელია მათი წარმომადგენლების სპორადული შეხვედრა. უცხოური დელეგაციები, რომელთაც სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანაში უხდებათ ჩასვლა, თბილისიდან დადიან ბაქოსა და ერევანშიც.

საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე *რუსეთის ფედერაცია* საქართველოს, მისი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო მიიჩნევს *„კავკასიის გასაღებად“*. ასე იყო რუსეთის იმპერიის დროიდან მოყოლებული და ასე რჩება ახლაც.

მაშინ, როცა მოსკოვი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიას თავისი „პრივილეგირებული ინტერესების სფეროდ“ განიხილავს, ნატო-მ გამოამჟღავნა გარკვეული დაინტერესება საქართველოს მიმართ. ყოველ შემთხვევაში, 2008 წლის ბუქარესტის სამიტზე ნატო ცალყბად დაპირდა საქართველოსა და უკრაინას თავის რიგებში მიღებას დაუზუსტებელ „მომავალში“. საქართველოში კი ***ნატო***-სა და ***ევროპული კავშირისაკენ*** სწრაფვას ეროვნული კონსენსუსი უჭერს მხარს.

რუსეთის ხელისუფლებამ, რომელიც ნატო-ს ტრადიციულად მიიჩნევს მტრად, თითქოსდა საქართველოს ამ ორგანიზაციაში განევრიანების პრევენციის მიზნით, საქართველოს ნაწილში – „სამხრეთ ოსეთში“/ცხინვალის რეგიონში კონფლიქტის ესკალაციას შეუწყო ხელი, საქართველოს შიდა საქმეებში ჩარევის საბაბად გამოიყენა „რუსეთის მოქალაქეების დაცვა“ (რომელთაც წინა წლებში თვითონ დაურიგა რუსული პასპორტები) და 2008 წლის აგვისტოში არმია შემოგზავნა საქართველოში. ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, „სამხრეთ ოსეთსა“ და აფხაზეთში, რუსეთმა შექმნა ორი სამხედრო ფორპოსტი, რომლებსაც „დამოუკიდებელი სახელმწიფოები“ დაარქვა (იხ. თავი 24, ქვეთავი „2008 წლის ტრაგედია“).

მიუხედავად ასეთი სერიოზული პრობლემისა, **პირველ დამოუკიდებლობასთან (1918-1921) შედარებით, 1992 წლიდან საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა უკეთესობისკენ შეიცვალა, თუმცა კარგისაგან ის ჯერაც შორსაა** (ამაზე საუბარია 25-ე თავში).

1918-1921 წლებში მხოლოდ ოცნება შეგვეძლო, რომ ჩვენი ქვეყნის მიმართ გაჩნდებოდა დასავლეთის ქვეყნების გარკვეული პოლიტიკური დაინტერესება. ახლა კი ასეთი რამ უფრო მკაფიოდ ჩანს. თეორიულად, ეს უნდა ანონასწორებდეს საქართველოზე რუსეთის

გავლენას, მაგრამ, პრაქტიკულად, ამ უკანასკნელის მხრიდან უფრო მკვეთრი ნაბიჯების პროვოცირებას ახდენს.

საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის ერთგვარ გაუმჯობესებაზე მსოფლიოში განვითარებულმა სხვა პროცესებმაც იმოქმედა. XX საუკუნის მიწურულში კასპიის ზღვის აუზის ნახშირწყალბადოვანი რესურსების – ნავთობისა და გაზის – დასავლეთის მიმართულებით ტრანსპორტირებისათვის ყველაზე ხელსაყრელად საქართველოსა და თურქეთზე გამავალი სატრანზიტო მარშრუტი იქნა მიჩნეული.

ასეთი მარშრუტის არჩევაზე *ეკონომიკურ მოტივაციაზე* უფრო მეტი გავლენა მოახდინა აშშ-ისა და დასავლეთის სხვა ქვეყნების მთავრობების *გეოპოლიტიკურმა* გათვლებმა. მათი ზენოლის შედეგად ტრანსნაციონალური კომპანიების კონსორციუმმა მილსადენების გაყვანა საქართველოს გავლით დაგეგმა და XXI საუკუნის დასაწყისში ისინი აამოქმედა კიდეც.

ზოგი ფიქრობს, რომ საქართველოში ჩინური კომპანიების გააქტიურებას ჩინეთის პოლიტიკური დაინტერესებაც შეიძლება მოჰყვეს. ასეთი რამ ნაადრევად მიმაჩნია, თუმცა საქართველოში ჩინეთის როლის ზრდას, ალბათ, უნდა ველოდოთ.

ახლა საქართველო უფრო მეტადაა ჩაბმული მსოფლიო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებში და ის მსოფლიო კონტექსტში უნდა განვიხილოთ კიდეც.

საქართველო მსოფლიოს ძალიან მცირე ნაწილია და *მის მიმართ მსოფლიო პოლიტიკური ცენტრების ინტერესიც შესაბამისია*, მაგრამ ხანდახან მცირე ქვეყნებსაც შეუძლიათ თავის ზომაზე ცოტა უფრო დიდი როლის თამაში. ასე იყო, მაგალითად, საქართველოს სსრ-ის შემთხვევაში საბჭოთა პერიოდში.

სივრცე-დროითი განზომილება

ქვეყნის სრულყოფილად აღქმა შეუძლებელია, თუკი მას სივრცითი კონტექსტიდან ამოვგლეჯთ. ამიტომაც ამ წიგნში საქართველო საკმაოდ ხშირად განხილულია მეზობლებთან ერთად: უპირველესად იგულისხმება დანარჩენი სამხრეთ კავკასია და, განსაკუთრებით, რუსეთი, რომელთან ერთადაც საერთო სახელმწიფოში ვცხოვრობდით თითქმის მთელი XX საუკუნის განმავლობაში. წიგნში აუცილებელი გახდა საკმაოდ ვრცლად მიმომეხილა ისტორიული პროცესი საბჭოთა კავშირში, რომლის მცირე ნაწილიც (კავშირის დაშლის მომენტისათვის ტერიტორიის 0,31% და მოსახლეობის 1,88%) სამოცდაათი წლის განმავლობაში იყო ჩვენი ქვეყანა.

გარე ფაქტორი (რომელსაც „სივრცეს" ვუკავშირებ) საქართველოსათვის ყოველთვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. ქვეყნის მდებარეობა და ზომა (მსოფლიოს ფონზე მცირე ტერიტორია, მცირე მოსახლეობა, მცირე ეკონომიკური პოტენციალი) ძალიან ზღუდავდა ჩვენს შესაძლებლობას, ზემოქმედება მოგვეხდინა ქვეყნის გარეთ მიმდინარე პროცესებზე. პირიქით, გარეთ მიმდინარე პროცესები მეტ გავლენას ახდენდა ჩვენზე. *ასეთია ყველა პატარა ქვეყნის ხვედრი: მისი შიდა პოლიტიკური პროცესებიც კი, არცთუ იშვიათად, გარე ფაქტორებზეა დამოკიდებული.*

რასაკვირველია, გაგვიხარდებოდა, რომ დამოუკიდებელ საქართველოს არ სჭირდებოდეს თავის საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკაში ვაშინგტონისა და მოსკოვის,

ბრიუსელისა და ანკარის, ახლა უკვე – პეკინისა და თეირანის და, თუნდაც, ბაქოსა და ერევნის აზრის გათვალისწინება. მაგრამ, ვაგლახ!

ისე, არც მოსკოვს შეუძლია უგულებელყოს ვაშინგტონის ან ბრიუსელის პოზიცია. ვაშინგტონიც კი უნდა ითვალისწინებდეს ლონდონის ან პეკინის აზრს. ასეა მოწყობილი თანამედროვე გლობალიზებული მსოფლიო.

მეორე მხრივ, გარე ფაქტორი ზოგჯერ ჩვენთვის პოზიტიურ როლსაც ასრულებს. მაგალითად, მისი წყალობით, ბოლო მეოთხედი საუკუნის ავტორიტარული მიდრეკილების მქონე ჩვენმა ლიდერებმა ვერ შექმნეს „სრულფასოვანი დიქტატურა". ერთი ასეთი ლიდერი ქართველი ხალხის საკმაო ნაწილმა ისე გააძევა (სხვა საკითხია, რამდენად ლეგიტიმურად?), რომ მსოფლიოს ამის წინააღმდეგ კრინტიც არ დაუძრავს; მეორე არჩევნების გზით ლეგალურად გახდა იძულებული, ჩამოშორებოდა ხელისუფლებას და საგარეო ზეწოლამ (პირდაპირმა თუ ირიბმა?) აიძულა, უარი ეთქვა მისთვის წამგებიანი არჩევნების შედეგების გაყალბებაზე. ამაზე წიგნის 21-ე და 24-ე თავებშია საუბარი.

მთელ მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების ახსნის გარეშე გაუგებარი დარჩებოდა საქართველოს განვითარების თავისებურებები.

XX საუკუნეში ***ტექნოლოგიასა და კომუნიკაციებში დაწყებული გრანდიოზული ძვრები,*** რომლებიც XXI საუკუნეშიც გრძელდება, მსოფლიოს ნებისმიერ კუთხეში ერთი დღის განმავლობაში (ხშირად უფრო სწრაფადაც) მისვლის საშუალება, ვაჭრობისა და ფინანსების სფეროებში სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულების საოცარი ზრდა, მთელ პლანეტას აქცევს ***„მსოფლიო სოფლად"***.

ერთ ადგილას მომხდარმა ლოკალურმა პოლიტიკურმა თუ ეკონომიკურმა მოვლენამ მალე შეიძლება გამოიღოს მსოფლიო მნიშვნელობის შედეგი. XX საუკუნემ ეს ნათლად დაამტკიცა და XXI საუკუნეც ამტკიცებს ამას.

ისტორიას ახსოვს *შორს მომხდარი* მრავალი მოვლენა, რომელმაც საქართველოზე უარყოფითი გავლენა იქონია: წიგნში ასეთი რამდენიმე ფაქტი იქნება განხილული. ზოგიერთმა შორეულმა ხდომილებამ კი პოზიტიური შედეგი მოუტანა საქართველოს. მაგალითებად მოვიყვან ასეთ ფაქტებს:

- 1914 წელს ტერორისტის მიერ *სარაევოში ნასროლმა რამდენიმე ტყვიამ* მსოფლიო ომის პროვოცირება მოახდინა; ომმა კი ოთხი იმპერია – რუსეთი, ოსმალეთი, ავსტრია-უნგრეთი, გერმანია – შეიწირა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გაჩენა რუსეთის იმპერიის გაქრობის შედეგი იყო (იხ. თავი 8);
- 1979 წლის *ირანის ისლამურმა რევოლუციამ* და 1988 წელს მთიანი ყარაბაღის გამო *სომხეთსა* და *აზერბაიჯანს* შორის განახლებულმა მძიმე კონფლიქტმა განაპირობა ის, რომ კასპიის ზღვის აუზიდან ხმელთაშუა ზღვისაკენ მიმართული ნავთობისა და გაზის საექსპორტო მილსადენები გავიდა არა ირანის ან სომხეთის ტერიტორიაზე, არამედ საქართველოზე. ამან მეტი ეკონომიკური წონა შესძინა *საქართველოს* ევროპულ და ევროატლანტიკურ მისწრაფებას.
- 1991 წლის 8 დეკემბრის *ბელოვეჟიეს ტყეზე* (Беловежская пуща) მოვლენამ, როდესაც სამი საბჭოთა სლავური რესპუბლიკის – რუსეთის, უკრაინისა და ბელარუსის – ხელმძღვანელი სპონტანურად შეთანხმდა საბჭოთა კავშირის უსისხლო დაშლაზე (იხ. თავი 19), გავლენა იქონია პოლიტიკურ პროცესებზე მთელ

მსოფლიოში. ამ მოვლენამ დამოუკიდებლობის ცნობა მოუტანა საქართველოს რესპუბლიკას.

ეს და მსგავსი მაგალითები გლობალიზაციის ირიბი გამოვლინებაა.

გლობალიზაციამ დააჩქარა დრო.

გლობალიზაცია, მიუხედავად იმისა, მოგვწონს იგი თუ არა, რეალობაა და ის დღეს არ დაწყებულა. ჯერ კიდევ ორი ათასი წლის წინ იყო გეოგრაფიულად ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და ევროპა-აზია-აფრიკის მიმდებარე რეგიონებით შემოზღუდული *„მინიგლობალიზაცია“*: მას *Pax Romana-ს*[2] უწოდებდნენ. რეალური გლობალიზაცია დაიწყო XV საუკუნის ბოლოდან, ევროპელი ზღვაოსნების დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების კვალდაკვალ.

ორი ათასი წლის წინ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და დასავლეთ ევროპისათვის პოლიტიკური ცენტრი პირველი (და ერთადერთი ნამდვილი) *რომი* იყო. მკითხველს შევახსენებ, რომ „მეორე“ და „მესამე რომად“ თავს აცხადებდნენ *კონსტანტინოპოლი* და *მოსკოვი*.

„სამივე რომთან“ საქართველოს ურთიერთობა ჰქონდა: პირველთან – მცირე, მეორესთან – დიდი, მესამესთან – ძალიან დიდი.

ახლა Washington D.C.-ის იმედი გაგვიჩნდა, რომელიც ჩვენთვის *„მეოთხე რომია“*.

ამერიკის შეერთებულ შტატებს დანარჩენი მსოფლიოს პრობლემებიც უნდა აწუხებდეს: მსოფლიო ლიდერობა ძალიან ძვირადღირებული სიამოვნებაა! მაგრამ რამდენ ხანს ექნება გადასაწყვეტი გლობალური პრობლემები მხოლოდ „მეოთხე რომს“?

ხომ შეიძლება, რომ XXI საუკუნეში ჩინეთის განვითარება გახდეს მსოფლიოსათვის განმსაზღვრელი და გლობალიზაციის ახალი ცენტრი გაჩნდეს? ვინ იტყვის ახლა, თუ სად იქნება ჩვენთვის *„მეხუთე რომი“* ნახევარი საუკუნის შემდეგ?

არც ერთი ისტორიული მოვლენა არ შეიძლება ამოიგლიჯოს ***დროითი კონტექსტიდან:*** ის გასაგები ხდება მხოლოდ თავისსავე ეპოქასთან კავშირში.

როდესაც წარსული ძალიან ახლოსაა, გვგონია, რომ მასზე ყველაფერი ვიცით და მას ისტორიად ვერც აღვიქვამთ. ყოველი განვლილი დღე, საათი და წამი უკვე წარსულია, ანუ ისტორიის კუთვნილება. ხვალინდელი დღე ძალიან სწრაფად იქცევა გუშინდელ დღედ.

ვერ გავექცევით ***დროით მასშტაბსაც*** – განვლილი დროის შემდეგ უკეთ ჩანს ზემოხსენებული დროითი კონტექსტი: ის, რაც დღეს რიგით მოვლენად მიგვაჩნია, წლების შემდეგ სერიოზული ტენდენციის მაჩვენებელი შეიძლება აღმოჩნდეს.

ამიტომაც საჭიროა ყურადღების გამოჩენა იმ გარდასულ დღეთა მიმართ, როდესაც გამოიკვეთა ზოგიერთი ამჟამინდელი პოლიტიკური ტენდენცია ან ჩაისახა დღევანდელი პრობლემები.

2 რომაული მშვიდობა (ლათ.); გადატანით – „წესრიგი რომის წესებით“.

წიგნის მიზნისა და ავტორისეული მიდგომის შესახებ

წიგნის მიზანია, ვაჩვენო, თუ რას წარმოადგენდა მსოფლიო კონტექსტი საქართველოსათვის XX საუკუნის განმავლობაში და XXI საუკუნის პირველ ათწლეულებში. გეოგრაფია ამ შემთხვევაში ფონია ისტორიისათვის.

მინდოდა, ქართველი მკითხველისათვის მეჩვენებინა, თუ რა *მსოფლიო გეოპოლიტიკურ ოკეანეში უხდებოდა და დღემდე უხდება ცურვა საქართველოს პატარა ხომალდს.*

ქარიშხლიან ოკეანეში ყოფნისას გადაწყვეტილების მიმღებთა მიერ შეცდომების დაშვება სავსებით მოსალოდნელია. ადრე დაშვებული შეცდომების გათვალისწინებამ იქნებ მომავალში თავიდან აგვაშოროს იმავე შეცდომის გამეორება?

სამწუხაროდ, ჩვენი პოლიტიკოსების მიერ ზოგიერთი შეცდომა დაშვებული იქნა არა გარეშე ფორს-მაჟორული პირობების გამო, არამედ წმინდა სუბიექტური მიზეზებით. ამიტომაც საქართველოს ყველა პირველი პირისა და პოლიტიკური გადაწყვეტილების სხვა მიმღებთა *ნაღვაწი უნდა შეფასდეს ასეთ კითხვაზე პასუხის გაცემით: გამოიყენეს თუ არა მათ იმ დროს არსებული ყველა შესაძლებლობა ქვეყნის სასარგებლოდ?*

წიგნში შეძლებისდაგვარად ვცდილობდი, ძირითადად პროცესებსა და ტენდენციებზე მემსჯელა, ხოლო ფაქტები მაგალითისათვის მომეყვანა.

ბუნებრივია, საუკუნეზე ხანგრძლივი ისტორია ერთ წიგნში სრულად ვერ აისახებოდა. *წიგნი არ იძლევა საქართველოსა და, მით უმეტეს, მსოფლიოს პოლიტიკური ისტორიის სრულ სურათს.* იმისათვის, რომ უსაშველოდ არ გამეზარდა წიგნის მოცულობა, იძულებული ვიყავი, უგულებელმეყო ან სქემატურად მომენიშნა ბევრი მოვლენა, რომელთა მსოფლიო მნიშვნელობაც ეჭვს არ იწვევს.

მაგრამ შეეცადე, გვერდი არ ამევლო, ჩემი აზრით, XX საუკუნისა და XXI საუკუნის დასაწყისის *ისეთი საკვანძო მოვლენებისა და პროცესებისათვის,* რომელთაც თუნდაც ირიბად მოახდინა გავლენა საქართველოზე.

ისტორიული ფაქტებისა და პროცესებისადმი ავტორისეული მიდგომა შეიძლება არ ემთხვეოდეს ჩვენში ტრადიციულად მიღებულ თვალსაზრისს. ჩემი თაობისა და ჩემზე უფროს ადამიანებს შეიძლება არ მოეწონოთ მათთვის ჩვეულად ქცეული საქართველოს ისტორიის სტერეოტიპების „მსხვრევის" მცდელობა. მაგრამ უეჭველია, რომ ისტორიაზე ძველი წარმოდგენები XXI საუკუნის განმავლობაში უჩემოდაც შეიცვლება.

ვშიშობ, წიგნის ცალკეული პასაჟები არ მოეწონებათ არც „სტალინისტებს", არც „ზვიადისტებს" და არც „მიშისტებს", არც სხვადასხვა (მათ შორის ქართველ, აფხაზ, ოს, სომეხ, აზერბაიჯანელ, თურქ) „ურაპატრიოტს", არც რუს ნეოიმპერიალისტებს, არც საბჭოთა კომუნიზმის ნოსტალგიით შეპყრობილ ადამიანებს და არც „მენშევიკური ემიგრაციის" შთამომავლებს. არც კი ვიცი, ვის მოეწონება ეს წიგნი!

უახლეს ისტორიაში არ არსებობს და ვერც იარსებებს ერთი აზრი ყველა მოვლენის შეფასებისას. წარსული ძალიან ახლოსაა და ისტორიის ჯერაც ცოცხალ სუბიექტებს, ანუ მათ, ვინც რეალურ ისტორიას ქმნიდნენ ან ჯერაც ქმნიან, წარსულის აღმნერისაგან განსხვავებული წარმოდგენა შეიძლება ჰქონდეთ *საკუთარ ღვაწლზე.* როგორც წესი, ისტორიის ეს ყოფილი (ან დღემდე მოქმედი) შემოქმედნი, მათი შთამომავლები და სულიერი მემკვიდრეები *გადაჭარბებით პოზიტიურად აფასებენ ამ ღვაწლს.*

ასეთ თვითშეფასებას კი შეიძლება სულაც არ დაეთანხმოს ისტორიკოსი, რომელიც ვალდებულია, კრიტიკულად შეაფასოს წარსულის პროცესები და მათი შედეგები.

თავიდან არ ვაპირებდი ისტორიულ ფიგურებზე საუბარსაც კი, თუმცა რამდენიმე პოლიტიკოსის მოხსენიებას და მათი ნაღვაწის შეფასებას ვერ გავექეცი: *ეპოქა ქმნის პოლიტიკურ მოღვაწეებს, მაგრამ პოლიტიკოსებიც ქმნიან ეპოქას.*

ჩემი მიზანი არ ყოფილა რომელიმე ისტორიული პირის მიკერძოებით განდიდება და, მით უმეტეს, ვინმეს უსამართლოდ განქიქება. ყველაფრის მხოლოდ შავად ან მხოლოდ თეთრად წარმოჩენა სწორი არ მეჩვენება.

როდესაც XIV საუკუნის ანონიმი ქართველი *„ჟამთააღმწერელი“* წერდა თამარ მეფის ასულის, XIII საუკუნის საქართველოს თვითმპყრობელი დედოფლის, რუსუდანის *„ბოროტისმოქმედებაზე“* საკუთარი ძმისწულის მიმართ, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია მეფე *დავით V ულუს* სახელით, *„მეფეთათვის არა საკადრებელ უშუერსა რასმე თხრობისათვის“* შენდობას ითხოვდა იმ მოტივით, რომ *„ჟამთააღმწერელობა ჭეშმარიტისმეტყუელება არს და არა თუალახმა ვისიმე“*. *„თუალახმა“* აქ მიკერძოებულ შეფასებად უნდა გავიგოთ.

ნაპოლეონს მიაწერენ სიტყვებს: *„სკეპტიციზმი ისტორიის ღირსებაა, ისევე, როგორც ფილოსოფიისა“*.

ამ წიგნში წარმოდგენილია, ჩემი აზრით, ზომიერი სკეპტიციზმი.

მკითხველს უჩნდება შესაძლებლობა, თავად განსაჯოს – ახლოსაა თუ არა მისი საკუთარი თვალსაზრისი ჩემს თვალსაზრისთან. არ ვამბობ, ***ჭეშმარიტებასთან***-მეთქი, რომელიც, XIV საუკუნის ანონიმი *ჟამთააღმწერლის* აზრის საპირისპიროდ, მოკვდავისათვის საერთოდ მიუღწეველ რამედ მეჩვენება.

ნაწილი I

მეოცე საუკუნის პირველი ნახევარი

თავი 1

XX საუკუნის დასაწყისის მსოფლიო

როდის იწყება XX საუკუნე?

ლოგიკურია, რომ პასუხი ამ კითხვაზე უნდა იყოს – 1901 წელს. მაგრამ აქვე მახსენდება ფრანგი მწერლის, მორის დრიუონის სიტყვები: *„1910 წლის საზოგადოებასა და 1920 წლის საზოგადოებას შორის გაჩნდა უფრო ღრმა, გაუვალი უფსკრული, ვიდრე 1820 წლის საზოგადოებასა და 1910 წლის საზოგადოებას შორის“.*

დრიუონის სოციოლოგიური მიდგომა, რასაკვირველია, გულისხმობდა 1914-1918 წლების „დიდი ომის“ შედეგებს, რომელთაც მკეთრად შეცვალეს მსოფლიო.

თუკი იმავე მიდგომით მსჯელობას განვავითარებთ, შეგვიძლია დავუშვათ, რომ XIX საუკუნე დამთავრდა 1918 წელს, პირველ მსოფლიო ომთან ერთად, ხოლო XX საუკუნე 1919 წელს დაწყებულა!

იმავე ლოგიკით შეგვიძლია ისიც ვამტკიცოთ, რომ XIX საუკუნე დაიწყო 1789 წელს – ბასტილიის აღებით, ხოლო XXI საუკუნე – 1991 წელს, როდესაც საბჭოთა კავშირის დაშლასთან ერთად *თითქოს გაქრა* მსოფლიოსათვის უაღრესად სახიფათო „ცივი ომის“ განახლების საფრთხე.

ამ „ქრონოლოგიურ ვარიანტებს“ ყასიდად ვასახელებ – დაუსაბუთებლად! უბრალოდ, მინდა მკითხველს თავიდანვე აღვუძრა კამათის სურვილი.

ახალი საუკუნის დამდეგი

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე და XX საუკუნის პირველ ათწლეულში მსოფლიოში თითქოს მშვიდობა სუფევდა. ლოკალური ომები, რომელთა გარეშე კაცობრიობას ერთი დღეც არ უცხოვრია, ძირითადად, აფრიკისა და აზიის პერიფერიებში მიმდინარეობდა. XX საუკუნის მეორე ათწლეულში ლოკალური ომები ევროპაშიც დაიწყო, კერძოდ, ბალკანეთში, და ისინი უფრო დიდი კატასტროფის პრელუდია აღმოჩნდა.

მაგრამ პერიოდი – საუკუნის დამდეგიდან 1914 წლამდე – მაინც მშვიდობიანად უნდა მივიჩნიოთ.

მოგზაურობა, განსაკუთრებით ევროპის ქვეყნებში, თავისუფლად შეიძლებოდა. საზღვარგარეთ წასვლა დამოკიდებული იყო ფულსა და ქვეშევრდომის ქვეყანაში გაცემულ პასპორტზე (საზღვარგარეთულზე: სხვა არც იყო! შიდა პირადობის მოწმობა არც ერთ ქვეყანაში არ არსებობდა). პასპორტში ფოტოს ჯერ არ აკრავდნენ და მისი ნამდვილი მფლობელის ზუსტად დადგენა ვერ ხერხდებოდა. მაგრამ პატიოსნება საყოველთაო ნორმად იყო მიჩნეული, ყველაფერი ნდობას ეყრდნობოდა. ამით სარგებლობდნენ რუსეთის მეფის ქვეშევრდომი რევოლუციონერები, რომელთაც კანონი სერიოზულად ჰქონდათ დარღვეული, და ადვილად გარბოდნენ საზღვარგარეთ („პოლიტიკურ ემიგრაციაში მიდიოდნენ“).

რუსული *რუბლი* კონვერტირებადი იყო და მას ისევე სცემდნენ პატივს, როგორც ინგლისურ *პაუნდს* (გირვანქას), ფრანგულ *ფრანკს*, გერმანულ *რაიხსმარკს*. ამერიკული დოლარი შედარებით უცნობი ვალუტა იყო, რაღაც მექსიკური *პესოს* მსგავსი და ევროპაში მას ერთგვარი ეჭვით უყურებდნენ!

ქრისტიანული სამყაროს დედაქალაქებში ახალი საუკუნის დაწყება 1901 წლის 1-ლი იანვარს ზარ-ზეიმით აღინიშნა. სანკტ-პეტერბურგში, მოსკოვსა და რუსეთის იმპერიის სხვა ქალაქებში ფრანგული შამპანურის (ალბათ ეს იქნებოდა პუშკინის ეპოქიდან მოყოლებული რუსეთში ყველაზე პოპულარული *Veuve Clicquot – „კლიკოს ქვრივი“* – რომელსაც რეიმსში 1772 წლიდან დღემდე აწარმოებენ) ბოთლების ბათქაბუთქით ახალი საუკუნის დადგომა 13 დღით გვიან აღნიშნეს: იმპერია ჯიუტად იცავდა იულიანურ კალენდარს, ანუ *ძველ სტილს*. XXI საუკუნეში ამ ანაქრონიზმის დამცველ ბასტიონებად რჩება სულ რამდენიმე ქრისტიანული ავტოკეფალური ეკლესია, მათ შორის რუსული, ქართული და სომხური.

მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს საუკუნის დამდეგს მხოლოდ გაზეთები წარმოადგენდნენ. ტელევიზია ჯერ არ არსებობდა და სხვადასხვა ქვეყანასთან კოორდინირებული ზეიმის მოწყობა ძნელი იყო.

მსოფლიოს დიდ ნაწილში XX საუკუნის დადგომა საერთოდ არ შეუნიშნავთ. მაგალითად, ოსმალეთის იმპერიაში, რომელიც, რამდენიმე მომცრო ბრიტანული პროტექტორატისა და სპარსეთის გამოკლებით, მოიცავდა მთელ ახლო აღმოსავლეთს, დღევანდელ ლიბიასა და ბალკანეთის ნაწილსაც კი, *ისლამურ მთვარის კალენდარს* იყენებდნენ: სტამბოლში იდგა *ჰიჯრით* 1316 წელი. ოსმალეთის სულტანი აბდულ-ჰამიდ II, რომელიც იმ დროისათვის უკვე თითქმის მეოთხედი საუკუნე მართავდა თავის გაკოტრებულ იმპერიას, ერთდროულად ხალიფაც იყო და ამიტომ მსოფლიოს ყველა მუსლიმის მეთაურობასაც იჩემებდა. მუსლიმების ახალი საუკუნე კი სხვა დროს დადგებოდა და ის სულაც არ იქნებოდა მეოცე.

სულ რამდენიმე ფერის მქონე მსოფლიო პოლიტიკური რუკა

XX საუკუნის დამდეგს ევროპაში იყო ექვსი იმპერია: ოთხი „ნამდვილი“ (ბრიტანეთი, გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, რუსეთი, ოსმალეთი), იმპერიული მიდრეკილების მქონე იტალიის სამეფო და კოლონიური იმპერიის მქონე საფრანგეთის რესპუბლიკა. *ევროპაში* არსებობდა სულ ოცდასამი სუვერენული სახელმწიფო (იხ. ნახ. 2.1), ჯუჯა ქვეყნების – *მონაკოს, სან-მარინოსა და ლიხტენშტაინის* – ჩათვლით. *ანდორა*, რომლის არსებობასაც ინფორმირებული მკითხველი ალბათ შემახსენებს, მაშინ ფორმალურად სუვერენული არ ყოფილა.

ევროპის სახელმწიფოებიდან მხოლოდ *სამი იყო რესპუბლიკა: უძველესი სან-მარინო, შვეიცარია* და *საფრანგეთი*, ყველა დანარჩენი კი – მონარქია. ასი წლის შემდეგ ევროპაში 10 მონარქიაღა დარჩა, დანარჩენი 40-ზე მეტი სახელმწიფო კი რესპუბლიკაა.

ნახ. 2.1 ევროპის პოლიტიკური რუკა 1901 წელს

ამერიკის ორივე კონტინენტზე (ჩრდილოეთსა და სამხრეთში) არსებობდა ოცი დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ყველა – რესპუბლიკა. ცენტრალურ და

სამხრეთ ამერიკასა და ვესტ-ინდოეთის კუნძულებზე მრავლად იყო ევროპული სახელმწიფოების კოლონიები, ხოლო ჩრდილოეთ ამერიკის ტერიტორიის თითქმის ნახევარი 1867 წლიდან ეჭირა ბრიტანული დომინიონის სტატუსის მქონე კანადას.

აზიაში 1901 წელს სულ რვა დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, ყველა – მონარქია – *იაპონია, ჩინეთი, სიამი* (იგივე ტაილანდი), *ნეპალი, ავღანეთი, სპარსეთი, მასკატი (ომანთან ერთად)* და *ოსმალეთი*. ეს უკანასკნელი ნაწილობრივ ევროპასაც განეკუთვნებოდა, თუმცა მისი უდიდესი ნაწილი აზიასა და აფრიკაში მდებარეობდა: მის შემადგენლობაში შედიოდა დასავლეთ აზიის არაბული მიწები, ეგვიპტე და დღევანდელი ლიბია.

აფრიკაში იყო ერთი დამოუკიდებელი მონარქია (ეთიოპია) და ერთიც რესპუბლიკა (ლიბერია); სამხრეთ აფრიკის სამხრეთში მდებარე ბურების ორი დამოუკიდებელი რესპუბლიკა ბრიტანეთმა 1902 წელს დაიპყრო.

აზიისა და აფრიკის დანარჩენი ნაწილი ევროპული სახელმწიფოების კოლონიებს წარმოადგენდა, ხოლო ჩრდილოეთი აზია რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა.

1901 წლის 1-ლ იანვარს გამოცხადდა თვითმმართველობის მქონე ბრიტანული დომინიონის – *ავსტრალიის კავშირის – შექმნა*. 1906 წელს ბრიტანეთმა დომინიონის სტატუსი მიანიჭა *ახალ ზელანდიას*, ხოლო 1910 წელს – *სამხრეთ აფრიკის კავშირს*.

ჯოზეფ ჩემბერლენმა, გავლენიანმა ბრიტანელმა პოლიტიკოსმა (სხვათა შორის, ლიბერალმა) 1904 წელს თქვა: *„პატარა სახელმწიფოების დრო დიდი ხანია გავიდა. ახლა იმპერიების დრო დადგა“.*

მართლაც, XX საუკუნის დამდეგის მსოფლიო პოლიტიკურ რუკაზე დომინირებდა დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, რუსეთის, გერმანიის, ოსმალეთის, ბელგიისა და აგრეთვე „ძველი იმპერიების“ – ესპანეთის, ნიდერლანდების, პორტუგალიის ფერები. აზიაში იმპერიული მისწრაფება გაუჩნდა იაპონიას.

ჩემბერლენი 1904 წელს ვერც წარმოიდგენდა, რომ სულ 14 წლის შემდეგ დაეცემოდა ოთხი იმპერია (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, რუსეთი და ოსმალეთი), ნახევარი საუკუნის შემდეგ აღარ იარსებებდა ბრიტანეთის იმპერია და ასი წლის შემდეგ მსოფლიოში 200-ზე მეტი აღიარებული სახელმწიფო იქნებოდა, მათ შორის, ევროპაში – 50-ზე მეტი!

XXI საუკუნის დასაწყისში აზიაში მონარქიები შემორჩა მხოლოდ არაბეთისა და ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულებზე, იორდანიაში, იაპონიასა და ბრუნეიში. ბოლო ნახევარ საუკუნეში დაემხო მონარქიები იემენში, ირანში, ავღანეთში, ნეპალში.

ოსმალეთში, სპარსეთსა და *ჩინეთში* XX საუკუნის პირველ დეკადებში *რევოლუციები* მოხდა. ევროპაში ეს ამბები სათანადოდ ვერ შეაფასეს, თუმცა ზემოაღნიშნულმა ქვეყნებმა – აზიაში იშვიათმა, რომელმაც დამოუკიდებლობა შეი-

ნარჩუნა – პირველი ნაბიჯი გადადგეს მოდერნიზაციისაკენ, რამაც პრაქტიკული შედეგი თითქმის საუკუნის შემდეგ მოიტანა.

მეტროპოლიის – ბრიტანეთის – გავლენით მისი კოლონიის, ინდოეთის პოლიტიკური ელიტა ყოველგვარი რევოლუციის გარეშე, თანდათან ეუფლებოდა დემოკრატიული წესებით ქვეყნის მართვას. საუკუნის დასაწყისში იქ უკვე მიმდინარეობდა ისეთი პოლიტიკური პროცესები, რომლებიც მოგვიანებით განთავისუფლებულ *ინდოეთის რესპუბლიკას* დემოკრატიად გადააქცევენ.

1899-1902 წლებში წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობის ნაწილი, რომელიც ჯამში მსოფლიოს მოსახლეობის 10 პროცენტს არ აჭარბებდა, გაზეთების მეშვეობით ადევნებდა თვალს ბრიტანული არმიის ჯახირს *სამხრეთ აფრიკელი ბურების ორი პატარა რესპუბლიკის* დასამორჩილებლად.

მანამდე უძლეველ ალბიონს (ეს ინგლისის მეტსახელია), რომელიც თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში ამაყად აფრიალებდა თავის დროშას, *„იუნიონ ჯეკს“*, ყველა ოკეანესა და მსოფლიო ხმელეთის მეოთხედზე, ახლა ისეთი მოწინააღმდეგე შეხვდა, რომელზეც კბილების მომტვრევაც შეიძლებოდა.

XIX საუკუნის შუაგულში რუსეთის იმპერიასთან მოგებული *ყირიმის ომის* შემდეგ ბრიტანელებს ბრძოლა უხდებოდათ შუბებით, მშვილდ-ისრით ან ძველი მუშკეტებით შეიარაღებულ აფრიკელ ან აზიელ მოწინააღმდეგესთან, რომელიც შეფილდში ჩამოსხმულ ხრახნილლულიან ქვემეხებს წინ ვერ დაუდგებოდა. ბურებს კი ევროპული (ძირითადად – გერმანული წარმოების) იარაღი აღმოაჩნდათ და კარგადაც იბრძოლეს.

საბოლოოდ დიდმა ბრიტანეთმა სამხრეთ აფრიკაში მაინც გაიმარჯვა. ბურებმა 1902 წელს დამარცხება აღიარეს. მათი ყოფილი რესპუბლიკები, ბრიტანულ კოლონიებთან – კეიპთან და ნატალთან – ერთად 1910 წელს გაერთიანდნენ *სამხრეთ აფრიკის კავშირში*, რომელიც ბრიტანულ დომინიონად გარდაიქმნა.

გამარჯვების მიუხედავად, ბრიტანელების სამხედრო ძალას ჩრდილი მიადგა. ბერლინში ზოგიერთს, შესაძლოა, მცდარი ილუზია შეექმნა, რომ დიდი ბრიტანეთი „ქაღალდის ვეფხვია“!

ანგლო-ბურების ომი ჩრდილოეთ ამერიკაში ინდიფერენტულად აღიქმებოდა. ვაშინგტონი კვლავინდებურად ამჯობინებდა ძველი სამყაროს მოვლენებისაგან გამიჯვნას და მოქმედებას *მონროს დოქტრინის* – „ამერიკა ამერიკელებისათვის“ – თანახმად. ლათინურ ამერიკაში კარგად იცოდნენ, რასაც გულისხმობდა *პრეზიდენტ მონროს* დროს, 1823 წელს, ჩამოყალიბებული ეს დოქტრინა: „მთელი ამერიკა – ჩრდილოამერიკელი გრინგოებისათვის“!

XX საუკუნის დამდეგს თეთრი სახლის ადმინისტრაციას ყველაზე მეტად აინტერესებდა *კოლუმბიის რესპუბლიკისათვის პანამის ყელის მოწყვეტა* და იქ ცალკე რესპუბლიკის გამოცხადება. ამერიკას ეს იმისათვის სჭირდებოდა, რომ წყნარი და ატლანტის ოკეანეების დამაკავშირებელი არხის გაყვანა უფრო

იაფი დამჯდარიყო. არხი მყარ საფუძველს შეუქმნიდა აშშ-ის ეკონომიკურ და სამხედრო-პოლიტიკურ ბატონობას წყნარ და ატლანტის ოკეანეებზე.

1903 წელს პანამა გამოეყო კოლუმბიას. აშშ-მა საწადელს მიაღწია და სასწრაფოდ ცნო *პანამის რესპუბლიკის* დამოუკიდებლობა. ეს წმინდა წყლის იმპერიალიზმი იყო, მაგრამ იმდროინდელი „საერთაშორისო საზოგადოებრიობა“ ასეთივე იმპერიალისტებისაგან შედგებოდა და დიდ სახელმწიფოთაგან ვაშინგტონი არავის დაუგმია.

ვაშინგტონმა პანამის რესპუბლიკისაგან „უვადო მფლობელობაში“ მიიღო არხის ზონა და მხოლოდ 1999 წელს დააბრუნა ის არხთან ერთად. არხის მოდერნიზაცია 2016 წელს დამთავრდა და მისი გამტარუნარიანობა გაორმაგდა.

პანამის არხი, რომელიც იმ ეპოქის ტექნოლოგიური შედევრი იყო, 1914 წელს გაიხსნა. ცოტა ვინმეს თუ ახსოვს, რომ არხის მშენებლობას სხვადასხვა ქვეყანაში დაქირავებული 30 ათასი მუშის სიცოცხლე შეეწირა. ისინი ძირითადად ტროპიკულმა ციებ-ცხელებამ იმსხვერპლა.

მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე XX საუკუნის დასაწყისში დიდი ცვლილებები არ ხდებოდა: „მსოფლიო ნამცხვარი“ თითქმის დანაწილებული იყო. მაგრამ არსებობდა კოლონიების გადანაწილების სურვილი, უპირველესად – ბერლინში. სერიოზულ გეოპოლიტიკურ ძვრას ამზადებდა *„ბერლინ-ბაღდადის რკინიგზის“* მშენებლობა, რომელსაც გერმანიის კაიზერის (იმპერატორის) მფარველობით ახორციელებდა გერმანული კომპანია *„ბაღდადის რკინიგზის საიმპერიო საზოგადოება“*: კაიზერი *ვილჰელმ* II ოსმალეთის სულტანთანაც ლობირებდა ამ მშენებლობას. რკინიგზას უნდა უზრუნველეყო გერმანული ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესების გავრცელება ინდოეთის ოკეანემდე. ეს დიდად აშფოთებდა ლონდონს. პირველი მსოფლიო ომის დროს მან მიაღწია კიდეც იმას, რომ ამ რკინიგზის მშენებლობა არ დამთავრებულიყო.

1907 წელს დიდმა ბრიტანეთმა და რუსეთმა ზღვარი დაუდეს ცენტრალურ აზიაში თავიანთ ხანგრძლივ გეოპოლიტიკურ მეტოქეობას, რომელიც *„დიდი თამაშის“ (Great Game)* სახელითაა ცნობილი. როგორც ჩანს, ორივე ძველი იმპერიალისტი მიხვდა, რომ გერმანიის იმპერიის სახით მათ „ახალგაზრდა“ და უფრო აგრესიული მეტოქე ეზრდებოდათ.

ლონდონმა და პეტერბურგმა 1907 წლის 31 აგვისტოს დადეს შეთანხმება, რომლის თანახმადაც *უარს აცხადებდნენ პრეტენზიაზე ტიბეტისა* და *ავღანეთის მიმართ*: მხარეები ცნობდნენ ტიბეტზე ჩინეთის იმპერატორის სიუზერენიტეტს. ჩინეთი იმ დროს სუსტი იყო, ამიტომაც ტიბეტი „არც მე, არც შენ, არამედ – პეკინს!“ ტიბეტელებს, რასაკვირველია, არავინ დაეკითხა, ვინ უნდოდათ თავიანთ ბატონად. როდესაც ჩინეთი მოძლიერდა, XX საუკუნის შუა წლებში მან თავისი ძალაუფლება ტიბეტზეც გაავრცელა, რასაც ტიბეტელების პროტესტი და აჯანყებაც კი მოჰყვა.

იმავე შეთანხმების თანახმად, *ავღანეთი* იქცა ბუფერულ სახელმწიფოდ რუსულ შუა აზიასა და ბრიტანულ ინდოეთს შორის (ამჟამად ავღანეთის მეზობელი პაკისტანია, ბრიტანული ინდოეთის ერთ-ერთი მემკვიდრე). ორივე მხარე ავღანეთის საკუთრებად ცნობდა ბრიტანეთის მიერ XIX საუკუნის ბოლოს *ჰინდუყუშის ქედის* გასწვრივ დადგენილ *ვახანის კორიდორს* – ვიწრო, გრძელ მონაკვეთს, რომლითაც ავღანეთი ჩინეთს ებჯინებოდა. *ვახანის კორიდორი*, რომელიც დღესაც არსებობს, მაშინ მკაფიოდ მიჯნავდა რუსეთისა და ბრიტანეთის იმპერიების სამფლობელოებს.

იმავე შეთანხმებით, დიდი ბრიტანეთი და რუსეთი *გავლენის სფეროებად იყოფდნენ სპარსეთს*. რუსეთის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა ჩრდილოეთ სპარსეთის ტერიტორიის 790 ათასი კვ. კილომეტრი (ფართობით დღევანდელი თურქეთის ტოლფასი); ბრიტანელები კმაყოფილდებოდნენ ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, უდაბური ნაწილით, რომელიც ბრიტანულ ინდოეთს ემეზობლებოდა და უფრო სტრატეგიულად იყო მნიშვნელოვანი, ვიდრე ეკონომიკურად (ფართობით სპარსეთის ეს ნაწილი დღევანდელ გერმანიას უტოლდებოდა). სპარსეთის ცენტრალური და სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი ნეიტრალურ ზონად ცხადდებოდა (პირველი მსოფლიო ომის დროს, რუსეთის თანხმობით, იქ ბრიტანელები შევიდნენ). ყაჯართა დინასტიის შაჰინშაჰი თეირანიდან ნომინალურად აგრძელებდა სპარსეთის მართვას. ლონდონი და პეტერბურგი მას თვალთმაქცურად ჰპირდებოდნენ სამფლობელოს შენარჩუნებას. მაგრამ ევროპელი იმპერიალისტები წინდაწინვე მოემზადნენ დასუსტებული სპარსეთის გასანაწილებლად.

სპარსეთს, რომელიც 1935 წლიდან *ირანის* სახელითაა ცნობილი, მისდა საბედნიეროდ, მსოფლიოს პოლიტიკურმა განვითარებამ ტერიტორიული მთლიანობა შეუნარჩუნა: I მსოფლიო ომში დამარცხდნენ მისი მტრები – რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიები; დიდი ბრიტანეთი არაბული სამყაროთი დაკავდა. XX საუკუნეში ირანის წიაღში აღმოჩნდა ნავთობისა და გაზის ულევი მარაგი. მკვეთრად გაძლიერებული ირანი XXI საუკუნის დასაწყისიდან თვითონ ხდება რეგიონის ერთ-ერთი უმთავრესი გეოპოლიტიკური მოთამაშე.

1908 წელს ავსტრია-უნგრეთის იმპერიამ შეიერთა მის მიერვე 30 წლის წინ ოკუპირებული, ძირითადად მუსლიმური, ნაწილობრივ ქრისტიანული, ენობრივად კი თითქმის მთლიანად სერბული *ბოსნია და ჰერცეგოვინა*. ამან სერბეთსა და სერბულენოვან ჩერნოგორიაში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. სერბეთის სამეფოს თავად სურდა ამ ტერიტორიის შეერთება. დიდი სახელმწიფოების ჩარევის შედეგად თავიდან იქნა აცილებული ავსტრო-სერბული ომი, რომელიც შეიძლებოდა ევროპულ ომში გადაზრდილიყო. მაგრამ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ცენტრი – *სარაევო* – ექვსი წლის შემდეგ მაინც იქცა დიდი ომის დაწყების სიმბოლოდ, როცა სერბმა ტერორისტმა ამ ქალაქში მოკლა ავსტრია-უნგრეთის ტახტის მემკვიდრე.

1910 წელს იაპონიამ მოახდინა თავისივე პროტექტორატის, *კორეის*, ანექსირება და 1945 წლამდე ერთიან სახელმწიფოს ქმნიდა მასთან ერთად. უკვე 1895 წლიდან იაპონიას ოკუპირებული ჰქონდა ნომინალურად ჩინეთის კუთვნილი კუნძული ფორმოზა (ტაივანი) და *რიუკიუს* კუნძულების მწკრივი.

1911 წელს იტალიამ ომის გზით წაართვა ოსმალეთის იმპერიას *ლიბია* (მაშინ მას *ტრიპოლიტანია* და *კირენაიკა* ერქვა) და *დოდეკანესის კუნძულები* მცირე აზიის სიახლოვეს. ლიბია მაშინ უდაბური მიწა იყო და სხვა იმპერიალისტები მას არ დახარბდნენ. ნავთობითა და გაზით მისი წიაღის სიმდიდრე ნახევარი საუკუნის შემდეგ გახდება ცნობილი. უფრო ადრე იტალიამ სომალი და ერიტრეა დაიპყრო. დაკმაყოფილდა რომის ელიტის სნობური სწრაფვა, შეეყვანათ იტალია კოლონიური სახელმწიფოების პატივცემულ კოჰორტაში.

ყოფილი ოსმალური სამფლობელოები, იმ დროისათვის კი სუვერენული სამეფოები – *სერბეთი, საბერძნეთი, ბულგარეთი* და შუა საუკუნეებიდანვე დამოუკიდებელი სამთავრო *ჩერნოგორია* (ევროპაში ცნობილი, როგორც *მონტენეგრო*) – 1912 წელს გაერთიანდნენ ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ და *ბალკანეთის პირველი ომის* მოგების შემდეგ თითქმის მთლიანად განდევნეს ოსმალები ევროპიდან, სადაც ისინი, XIV საუკუნიდან მოყოლებული – ძალიან სერიოზულ პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენდნენ. *საბერძნეთმა* შეიერთა კუნძული კრეტა და ეგეოსის ზღვის კუნძულების უმრავლესობა. *ბულგარეთმა* ეგეოსის ზღვაზე გასასვლელი მიიღო. *ალბანეთი* დამოუკიდებელი გახდა.

ოსმალეთის ხელში ხუთი საუკუნის განმავლობაში მყოფი *მაკედონიის* ტერიტორია სერბეთმა, საბერძნეთმა და ბულგარეთმა დაინაწილეს. XXI საუკუნეშიც კი ასეთი დანაწილება პოლიტიკურ პრობლემას ქმნის (იხ. თავი 27).

ბალკანეთის პირველი ომის დამთავრებიდან სულ რამდენიმე თვის შემდეგ, 1913 წელს, *სერბეთი, საბერძნეთი* და *რუმინეთი* გაერთიანდნენ ყოფილ მტერთან, *ოსმალეთთან*, ყოფილი მოკავშირის, *ბულგარეთის*, წინააღმდეგ, რომელსაც მეტისმეტად დიდი ტერიტორიული მადა აღმოაჩნდა, დაამარცხეს ის *ბალკანეთის მეორე ომში* და ჩამოართვეს ახალდაპყრობილი მიწები. ბულგარეთი იძულებული გახდა, საბერძნეთისათვის დაეთმო ახალშეძენილი გასასვლელი ეგეოსის ზღვაზე, სერბეთმა და საბერძნეთმა მაკედონიის ნაწილები შეიერთეს, სამხრეთ დობრუჯა კი – რუმინეთმა. ოსმალეთმა დაიბრუნა ქ. ედირნე (ძველი ადრიანოპოლი). თურქეთის თანამედროვე საზღვარი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში სწორედ ბალკანეთის მეორე ომის შედეგად ჩამოყალიბდა.

რუსეთის იმპერია არ დაეხმარა მართლმადიდებელ და სლავურ ბულგარეთს, რადგან მის მეფეს (წარმოშობით ის გერმანელ კობურგთა დინასტიას ეკუთვნოდა) არ სწყალობდა რუსეთის იმპერატორი. ესეც იყო ერთი მიზეზი იმისა, რომ სერბეთის, რუმინეთისა და საბერძნეთის მიმართ რევანშის სურვილით ანთებული ბულგარეთი მალე დაწყებულ პირველ მსოფლიო ომში გერმანიის ბლოკის

მხარეს გამოვიდა და არა რუსეთისა, რომელიც სერბეთთან და რუმინეთთან მოკავშირეობდა.

დასავლეთ ევროპაში საუკუნის დასაწყისის ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ შუა საუკუნეებში არსებული *ნორვეგიის სამეფოს დაბრუნება მსოფლიო პოლიტიკურ რუკაზე*. ეს 1905 წელს მოხდა. მცირე ყოყმანის შემდეგ – ეომა თუ არა – შვედეთმა მაინც ამჯობინა, მშვიდობიანად მიენიჭებინა დამოუკიდებლობა თითქმის საუკუნის განმავლობაში მასთან დინასტიურ უნიაში მყოფი ნორვეგიისათვის, რომელმაც საყოველთაო არჩევნების გზით (!) მეფედ დანიელი უფლისწული დასვა.

გავიხსენოთ, რომ *შექსპირის* „ჰამლეტის“ ფინალი ზუსტად საპირისპიროა: ნაწარმოებში სამეფო დინასტიაგაწყვეტილ დანიის სამეფოს ნორვეგიელი უფლისწული ეუფლება!

სამეცნიერო-ტექნიკური განვითარება

ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში სწრაფად მიმდინარეობდა ***სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუცია***. XX საუკუნის დამდეგისათვის უკვე არსებობდა ელექტროგანათება, ფოტოგრაფია, ტელეგრაფი, ტელეფონი, რადიო, კინემატოგრაფი, ხმისჩამწერი მაგნიტური ლენტა. XIX საუკუნეში გერმანიაში გამოიგონეს შიგაწვისა და დიზელის ძრავები და შექმნეს პირველი ავტომობილი.

ავიაცია კი XX საუკუნის პირმშოა. ძმების *უილბერ* და *ორვილ* რაიტების პირველი გაფრენა ბენზინის ძრავიანი, ჰაერზე უფრო მძიმე აპარატით შედგა აშშ-ის ჩრდილოეთ კეროლაინის შტატში. 1903 წლის 17 დეკემბერს ძმები რაიტების თვითმფრინავმა მიწაზე დანარცხებამდე სულ 250-იოდე მეტრი იფრინა, მაგრამ ეს ახალი ეპოქის დასაწყისი აღმოჩნდა.

ქალაქებში დადიოდნენ ჯერჯერობით იშვიათი ავტომობილები, რომლებიც ხმაურითა და ბოლით აფრთხობდნენ ეტლებსა და დროგებში შებმულ ცხენებს. 1901 წელს ამერიკის ქალაქ დეტროიტში დაიწყო „ოლდსმობილის“ მოდელის მსუბუქი ავტომობილების სერიული წარმოება, 1904 წლის 4 მაისს *ჩარლზ როლსმა* და *ჰენრი როისმა* ინგლისში გამოუშვეს პირველი „როლს-როისი“, ხოლო 1913 წელს ჰენრი ფორდმა ისევ დეტროიტში დანერგა ავტომანქანების კონვეიერული მეთოდით ანყობა. 1908 წელს ჩატარდა ავტოგარბენა ნიუ-იორკიდან პარიზამდე, მთელი ევრაზიის გავლით, ვლადივოსტოკიდან მოყოლებული: ამას 169 დღე დასჭირდა.

ნავთობპროდუქტებზე მოთხოვნილება დღითი დღე მატულობდა. ეს ზრდიდა ნავთობით მდიდარი რეგიონების ეკონომიკურ მნიშვნელობას. ***ნავთობი გეოპოლიტიკის მთავარი ფაქტორი ხდებოდა***. ორივე მსოფლიო ომის დროს

მეტოქეების ძირითადი მიზანი ნავთობსარეწების დაუფლება იყო. XX საუკუნის შუაგულიდან კი *ნავთობი* და *გეოპოლიტიკა* განუყრელ ცნებებად იქცევა.

1908 წელს სამხრეთ კალიფორნიაში, ლოს-ანჯელესის ახლოს, *ჰოლივუდში* დამთავრდა ალექსანდრ დიუმას რომანის, „გრაფ მონტე-კრისტოს" ეკრანიზაცია, რასაკვირველია, მუნჯ ფილმად. მალე მრავალი კინოპროდიუსერი ფილმების გადასაღებად ყველაზე ხელსაყრელ ადგილად სწორედ ჰოლივუდს დაიგულებს, რომელიც XX საუკუნეში კინოინდუსტრიის მსოფლიოს უდიდეს ცენტრად იქცევა.

ფარდობითობის თეორიის შემქმნელი გერმანელი (მისი ებრაული წარმოშობა მაშინ არავის აინტერესებდა) *ალბერტ აინშტაინი* XX საუკუნის პირველ დეკადაში უკვე ცნობილი მეცნიერია.

გერმანელი ფიზიკოსი *ვილჰელმ კონრად რიონტგენი*, რომელმაც 1895 წელს აღმოაჩინა მისივე სახელით ცნობილი უხილავი რადიოაქტიური სხივები, რამდენიმე სხვა მეცნიერთან ერთად 1901 წელს ნობელის პრემიის პირველი ლაურეატი გახდა. ეს პრემია სწორედ XX საუკუნის დამდეგს დაარსდა: მის დასაფინანსებლად ანდერძით დიდძალი ქონება დატოვა დინამიტის გამომგონებელმა შვედმა ***ალფრედ ნობელმა***.

1911 წელს ინგლისელმა *ერნსტ რეზერფორდმა* ჩამოაყალიბა ატომური ბირთვის აღნაგობის თეორია, რამაც კაცობრიობა ატომური ბომბის შექმნამდე მიიყვანა. ეს XX საუკუნის, ალბათ, უმთავრესი, თუმცა არცთუ უწყინარი სამეცნიერო მიღწევა გახდა.

თავი 2

რუსეთის იმპერია საუკუნის დასაწყისში

რუსეთის ისტორიული გეოპოლიტიკა

საჭიროდ მივიჩნიე, გამეკეთებინა *მოკლე წიაღსვლა რუსეთის ისტორიულ გეოპოლიტიკაში*, რამდენადაც მთელი XIX-XX საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს ისტორია მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული რუსეთის ისტორიასთან. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან მოყოლებული, ჩვენ ვცდილობთ, გავიდეთ რუსეთის იმპერიული გავლენის სფეროდან, მაგრამ ის ასე ადვილად არ გვანებებს თავს.

რუსეთი არაა ტიპური ევროპული სახელმწიფო. გარეგნული ევროპეიზაცია, რომელიც მან პიოტრ (პეტრე) I-ის დროიდან, XVIII საუკუნის დასაწყისში, და მომდევნო პერიოდში განიცადა, არ ცვლიდა მის ევრაზიულ არსს. მხოლოდ თხელი ელიტარული ფენა ეზიარა ევროპულ კულტურას, ხალხის მასები კი ისევ „აზიაში" რჩებოდა.

„ევრაზიულობა", თავისთავად, არ ატარებს რაიმე ნეგატიურ მნიშვნელობას: ის მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ რუსეთი „მხოლოდ ევროპა" არ არის. დღევანდელ რუსეთშიც ხაზგასმით აღნიშნავენ ევრაზიულ ხასიათს. XXI საუკუნეში რუსეთი „ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირს" ქმნის თავის, როგორც მას მიაჩნია, „მეგობარ სახელმწიფოებთან" ერთად.

მაგრამ XIII-XV საუკუნეებში აზიიდან მოსულ თათარ-მონღოლებთან ხანგრძლივმა ურთიერთობამ, რომელიც ბევრ შემთხვევაში კონფრონტაციული სულაც არ იყო, უზარმაზარი კვალი დატოვა რუსი ერის ეთნოფსიქოლოგიასა და, ნაწილობრივ, გენეტიკურ ტიპში. რუსი მეცნიერი გ. ფედოტოვის აზრით რუსეთში ერთმანეთს შეერწყა „ბიზანტიური ტოტალიტარული კულტურა" და აღმოსავლური პოლიტიკური დესპოტია.

მაშინ, როცა XV საუკუნიდან დასავლეთ ევროპაში ბატონყმობა თანდათან წარსულს ბარდებოდა, რუსეთში მისი უღელი სულ უფრო მძიმდებოდა (ბატონყმობა იქ მხოლოდ 1861 წელს გაუქმდა). მაშინ, როცა დასავლეთ ევროპაში

პარლამენტარიზმი და დემოკრატია ძლიერდებოდა, რუსეთში მონარქია არაფრით იზღუდებოდა. რუსი ხალხი ისე მიეჩვია ერთპიროვნულ მმართველზე დამოკიდებულებას, რომ XX და XXI საუკუნეებშიც კი მას სჭირდებოდა/სჭირდება „ბელადი/ეროვნული ლიდერი“.

რუსეთს ისეთი გეოგრაფიული ადგილი უჭირავს მსოფლიოში, რომ ცნობილმა ოქსფორდელმა გეოგრაფმა, *სერ ჰელფორდ მაკინდერმა*, მისი ტერიტორია ჯერ კიდევ 1904 წელს გამოაცხადა „ჰართლენდად“ და მსოფლიოს გეოპოლიტიკურ ღერძად (თუმცა ის არ იყენებდა ტერმინს „გეოპოლიტიკა“). მოგვიანებით, 1919 წელს გამოცემულ წიგნში *„დემოკრატიული იდეალები და რეალობა: რეკონსტრუქციის პოლიტიკის კვლევა“*, რომელშიც ის ვუდრო უილსონის (იხ. თავი 7) იდეალისტურ მიდგომას უპირისპირდებოდა, მან უფრო მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი გეოპოლიტიკური იდეა: *„ვინც მართავს აღმოსავლეთ ევროპას, ხელმძღვანელობს ჰართლენდს; ვინც მართავს ჰართლენდს, ხელმძღვანელობს მსოფლიო კუნძულს* [ევრაზიას: რ.გ.]; *ვინც მართავს მსოფლიო კუნძულს, ხელმძღვანელობს მსოფლიოს“*.

მაკინდერის ფორმულა XX საუკუნის პირველ ნახევარში *თითქოს* მართლდებოდა, იმავე საუკუნის ბოლოს კი *თითქოს* ანაქრონიზმად იქცა. მაგრამ XXI საუკუნეში ის ისევ გვაფიქრებს.

ძირითადი მიზეზი, რომელიც რუსეთის განსაკუთრებულობასა და ევროპისაგან განსხვავებულ ისტორიულ განვითარებას განაპირობებს, მისი გეოგრაფიული მდებარეობაა.

ევრაზიის უკიდეგანო სტეპები ხალხთა დიდი მასების მიგრაციის გზა იყო. თუკი დასავლეთ ევროპა, რომელიც სინამდვილეში ევრაზიის კონტინენტის ნახევარკუნძულია, ამ მიგრაციების საბოლოო დანიშნულების პუნქტი იყო, დღევანდელი რუსეთის ტერიტორია „გამავალ დერეფანს“ უფრო წარმოადგენდა. ბევრი მომხდური ხალხი იქ დასახლდა კიდეც.

VIII საუკუნის ბოლოს მდინარე დნეპრის ნაპირზე ჩრდილო-დასავლეთიდან მოსულმა ერთ-ერთმა დამპყრობელმა, სკანდინავიელი ვიკინგების (ვარიაგების) ჯგუფმა თავისი სახელი – *„რუს“* – გადასცა იქ მცხოვრებ სლავურ ტომებს. ამ სლავურენოვან ხალხში, რომელიც „რუსების“ სახელით გახდა ცნობილი, ქრისტიანობა შევიდა *კონსტანტინოპოლიდან*, ისევე, როგორც აღმოსავლეთ და ცენტრალური ბალკანეთის ხალხებში. ხოლო უფრო დასავლეთით მცხოვრები ხალხები ქრისტიანობას *რომის* მეშვეობით ეზიარნენ. ამ ფაქტმა ჩაუყარა საფუძველი კულტურულ-იდეოლოგიურ გამიჯვნას აღმოსავლეთ და დასავლეთ ევროპად, XI საუკუნის შუა წლებიდან – ბიზანტიური ტიპის მართლმადიდებლობისა და კათოლიციზმის სფეროებად.

კიევის რუსი მთავრები, *რიურიკოვიჩები*, და მათი მემკვიდრეები თავიანთ სამფლობელოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით აფართოვებდნენ. ექსპანსიის

წარმატებას განაპირობებდა მართლმადიდებლობის გავრცელებაც, რაც ხელს უწყობდა პოლიტიკურად არაორგანიზებული წვრილ-წვრილი ფინურენოვანი ტომების სლავიზაციას.

XIII საუკუნეში რუსების პოლიტიკურ ექსპანსიას ორ-ნახევარი საუკუნით დაუდეს ზღვარი აღმოსავლეთიდან მოსულმა თათარ-მონღოლებმა, რომელთა *„ოქროს ურდო"* რუსული სამთავროების სიუზერენი გახდა. XIV საუკუნეში „ურდოს" მიერ ისლამის მიღების შემდეგაც კი, მართლმადიდებელი მღვდლები ლოცვაში მოიხსენებდნენ მათ მიმართ კეთილგანწყობილ „ბასურმანთა ცარს" – მონღოლთა დიდ *ხანს (ყაენს)*. რუსების ეროვნულ-ტერიტორიული კონსოლიდაცია „ოქროს ურდოს" დროს დაჩქარდა კიდეც. მოსკოვის დიდი სამთავრო, ანუ *მოსკოვია*, მონღოლებთან თანამშრომლობის წყალობით გახდა „დიდი": მისი მთავრები გამდიდრდნენ სხვა რუსულ სამთავროებში „ოქროს ურდოსათვის" გადასახადის აკრეფით.

XV საუკუნის ბოლოდან, მონღოლთა იმპერიის ნარჩენების გადაგვარებისა და გაქრობის კვალდაკვალ, ვოლგისპირეთში და მის გადაღმა გაჩნდა პოლიტიკური ვაკუუმი, რომელიც სწრაფად შეავსეს მოსკოვის დიდმა მთავრებმა. მათ კარგად დაისწავლეს *ოქროს ურდოს ხანების* მართვის მეთოდები.

ისევე, როგორც შუა საუკუნეების ყველა მონარქს, მოსკოვის დიდ მთავრებსაც საკუთარი სიმდიდრისა და ძალაუფლების გაზრდის სურვილი ამოძრავებდათ. ისინი იპყრობდნენ მეზობლად მდებარე მიწებს, რომელთაც სუსტი პატრონები ჰყავდათ. XVI საუკუნის მეორე ნახევარში შედარებით ადვილად დასაძლევი წინაღობების – ყაზანის, ასტრახანის, ციმბირის თათრული სახანოების – განადგურების შემდეგ *მოსკოვის დიდმა სამთავრომ*, რომელმაც 1547 წელს თავი *რუსეთის სამეფოდ [Русское царство]* გამოაცხადა, საუკუნეზე ნაკლებ დროში განავრცო თავისი ძალაუფლება აზიის აღმოსავლეთ მიჯნამდე – წყნარ ოკეანემდე.

„დინამიკური სახელმწიფოსათვის აუცილებელია ტერიტორიული ექსპანსია" – პოლიტიკური გეოგრაფიის ფუძემდებლის, *ფრიდრიხ რატცელის*, ამ აზრში არაფერი იყო უჩვეულო XIX საუკუნის ბოლოს, როდესაც ის ამ სიტყვებს წერდა და, სამწუხაროდ, არც შემდეგ ყოფილა.

ბოლო ხუთი საუკუნის განმავლობაში ტერიტორიულად ყველაზე მეტად გაზრდილი სახელმწიფო რუსეთი გამოდგა, რომელიც 1721 წლიდან უკვე იმპერიაა *[Российская Империя]*. ტერიტორიული ექსპანსია რუსეთის პოლიტიკურ იმპერატივად გადაიქცა: ***სივრცობრივი გაფართოება მისი განვითარების აუცილებელი ატრიბუტი გახდა.*** ექსპანსიის შეჩერება რუსეთისათვის ავადმყოფობის ტოლფასი იყო, ხოლო დაპატარავების დაწყება – სასიკვდილო სენის მომასწავებელი.

რუსეთის ექსპანსიონისტური საგარეო პოლიტიკის ფონზე თითქოს ანომალიად ჩანს, რომ 1867 წელს პეტერბურგმა ამერიკის შეერთებულ შტატებს მიჰყიდა

ჩრდილოეთ ამერიკაში *ეკატერინა* II-ის დროიდან მის საკუთრებაში მყოფი ალასკა და ალეუტის კუნძულები, სადაც სულ 2500-მდე რუსი მოახალშენე ცხოვრობდა. იმ დროს უდაბური და რესურსებით ღარიბი ალასკის (ნავთობის, გაზის, ოქროს, სხვა ძვირფასი წიაღისეულის იქ არსებობა მაშინ უცნობი იყო) ფასი ვაშინგტონში ეძვირათ კიდეც: იქ ყოყმანობდნენ – ღირდა თუ არა 7,2 მილიონი დოლარის გადაყრა 1,6 მილიონი კვადრატული კილომეტრი ფართობის ჩრდილოეთის ამ უსარგებლო მიწისათვის. გარიგების სარგებლიანობაში კონგრესმენები და სენატორები დაარწმუნა სახელმწიფო მდივანმა *უილიამ სიუარდმა [William Seward]*, რომელსაც უკეთ ესმოდა პოლიტიკური და ეკონომიკური გეოგრაფია.

ალასკის გაყიდვის გარიგებას იმდროინდელი საგარეო პოლიტიკური ვითარებაც განაპირობებდა: ლონდონი აღიქმებოდა პეტერბურგისა და ვაშინგტონის საერთო მტრად. ამერიკის სამოქალაქო ომში (1861-1865 წწ.) რუსეთი ემხრობოდა (უფრო მორალურად, ვიდრე სამხედრო თვალსაზრისით) საბოლოოდ გამარჯვებულ ჩრდილოეთის შტატებს, დიდი ბრიტანეთი კი – სამხრეთის მეამბოხე შტატების კონფედერაციას. ალასკის აღმოსავლეთი საზღვარი *ბრიტანულ ჩრდილოეთ ამერიკასთან* (რომელიც იმავე 1867 წელს გამოცხადდა *„კანადის კონფედერაციად“*, დიდი ბრიტანეთის დომინიონის სტატუსით) ვირტუალური იყო – სახაზავით გავლებული რუკაზე. რუსეთს გაუჭირდებოდა ალასკის დაცვა კანადური (რეალურად – ბრიტანული) ამბიციებისაგან.

რუსეთმა ამჯობინა ალასკის ნებაყოფლობით მიყიდვა ვაშინგტონისათვის, რომლისგანაც, ალბათ, ელოდა მხარდაჭერას ბრიტანეთ-საფრანგეთ-ოსმალეთ-პიემონტის კოალიციასთან *ყირიმის ომის* (1853-1856) წაგების შემდეგ დადებული 1856 წლის პარიზის ტრაქტატის მისთვის ძალიან დამამცირებელი პირობების გაუქმებაში: ამ ტრაქტატით შავი ზღვა ნეიტრალურად ცხადდებოდა და რუსეთს ეკრძალებოდა იქ სამხედრო ფლოტის ყოლა.

ეს აკრძალვა 1871 წლის 13 მარტს მართლაც გაუქმდა. ამერიკას ამ საქმეში როლი არ უთამაშია. მთავარი აღმოჩნდა რუსეთისათვის ხელსაყრელი საგარეო პოლიტიკური კონიუნქტურა: რუსეთის იმდროინდელი მტერი საფრანგეთი დამარცხდა პრუსიასთან ომში. ამ უკანასკნელმა, თავის მხრივ, რუსეთის ნეიტრალიტეტი იყიდა მისთვის შესაბამისი პირობის მიცემით შავ ზღვასთან დაკავშირებით. რუსეთის ნეიტრალიტეტმა განაპირობა ავსტრია-უნგრეთის ნეიტრალიტეტი და შეაჩერა მისი გამოსვლა პრუსიის წინააღმდეგ. საფრანგეთის კაპიტულაციისთანავე რუსეთმა მოითხოვა შავ ზღვაში სამხედრო ფლოტის აღდგენის უფლება და მიიღო კიდეც ის.

დასავლეთის (ევროპის) მიმართულებით რუსეთის ექსპანსიას ართულებდა იქ არსებული ძლიერი სახელმწიფოებრიობა. მართალია, XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში რუსეთმა მოახერხა ბალტიის ზღვის ნაპირზე გასვლა და იქ დამკვიდრება, ხოლო იმავე საუკუნის ბოლო მეოთხედში – პოლონეთის გაყოფისას მისი

დიდი ნაწილის დასაკუთრება, მაგრამ უფრო დასავლეთით წაწევა მისთვის არარეალური იყო.

სამხრეთის მიმართულებით რუსეთის იმპერიის ექსპანსიას აფერხებდა ოსმალეთი. XVII საუკუნიდან XX საუკუნის მეორე დეკადამდე რუსეთმა და ოსმალეთმა 14 ომი გადაიხადეს, რომელთა უმრავლესობა რუსეთმა მოიგო, შავი ზღვის ნაპირზეც დამკვიდრდა და კავკასიის ქედის სამხრეთითაც გადავიდა. კავკასიისათვის ბრძოლაში სპარსეთის წინააღმდეგობა რუსეთმა უფრო ადვილად გატეხა: საკმარისი აღმოჩნდა მხოლოდ ორ ომში გამარჯვება, რომ სპარსეთი მას მდინარე არაქსის სამხრეთით უკუეგდო.

1804-1813 და 1826-1828 წლებში სპარსეთთან და 1828-1829 და 1877-1878 წლებში ოსმალეთთან გამარჯვების შედეგად რუსეთის იმპერიამ სამხრეთ კავკასია მთლიანად აქცია თავის სამფლობელოდ.

XIX საუკუნის დასაწყისში *სამხრეთ კავკასიაში* (რუსეთიდან ეს *„Закавказье“* ანუ „იმიერკავკასია“ იყო, ჩვენი მხრიდან კი – „ამიერკავკასია“) რუსეთის იმპერიის მოსვლა და დამკვიდრება თავიდან უფრო სტრატეგიულ ინტერესებს ემსახურებოდა, ვიდრე ეკონომიკურს (ბაქოს ნავთობის მნიშვნელობა უფრო გვიან გახდება ცნობილი). მით უმეტეს, არ მოსულა იგი თითქოსდა „ქრისტიანი ხალხების, ქართველებისა და სომხების, გადარჩენის მიზნით“, რასაც ამტკიცებს რუსული და საბჭოთა ისტორიოგრაფია.

სინამდვილეში, სამხრეთ კავკასიის ტერიტორია რუსეთისათვის კიდევ უფრო სამხრეთით ექსპანსიის პლაცდარმს წარმოადგენდა. რუსეთ-ოსმალეთის XIX საუკუნის ყველა ომში რუსეთი ბალკანეთიდან და კავკასიიდან ერთდროულად უტევდა და ცდილობდა, ხელთ ეგდო *კონსტანტინოპოლი (სტამბოლი)*.

რუსეთის იმპერიის საბოლოო მიზანს წარმოადგენდა „თბილ ზღვებზე“, ხმელთაშუაზღვისპირეთში და/ან ინდოეთის ოკეანის ნაპირზე დამკვიდრება. იმავე მიზანს დაისახავს სტალინისდროინდელი საბჭოთა კავშირიც (იხ. თავი 15).

გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ამ მიზნის მიღწევა შეუძლებელი სულაც არ იყო. მანძილი პრობლემას არ ქმნიდა. რუსეთის იმპერიის სამხრეთ საზღვარს, ვთქვათ, ერევნიდან – ხმელთაშუა ზღვამდე ან ლენქორანიდან – სპარსეთის ყურემდე, პირდაპირი ხაზით აშორებდა ათასზე ნაკლები კილომეტრი, მაშინ, როცა მოსკოვიდან ვლადივოსტოკამდე 10-12-ჯერ მეტი მანძილია. ასეთი ექსპანსიის შესაძლებლობა აბსურდად რომ არ მივიჩნიოთ, აღვნიშნავ, რომ პირველი მსოფლიო ომის დროს რუსეთის არმიას ხმელთაშუა ზღვამდე პირდაპირი ხაზით სულ 400-500 კილომეტრი აშორებდა და მას მხოლოდ იმის გამო ვერ მიაღწია, რომ იმ დროს გერმანიასთან მარცხდებოდა და საკმარისი ძალები ვერ შეაგროვა ახლო აღმოსავლეთში საომრად. გარდა ამისა, ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა უკვე 1916 წელს წინასწარ გაიყვეს ჯერ დაუმარცხებელი ოსმალეთის ტერიტორია (ეს იყო *„საიქს-პიკოს შეთანხმება“*: იხ. თავი 7) და რუსეთს ხმელთაშუაზღვისპირეთი „არ შეახვედრეს“.

სამხრეთის მიმართულებით რუსეთის იმპერიის გაფართოებას ართულებდა ის, რომ XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში საკმაოდ დასუსტებული ოსმალეთის იმპერიისა და სპარსეთის უკან იდგა ბევრად სერიოზული ძალა – ბრიტანეთის იმპერია, – რომელსაც სულაც არ სჭირდებოდა ახალი მეტოქის შემოშვება „თავის წყლებში“ – ინდოეთის ოკეანესა და ხმელთაშუა ზღვის აუზში. მართალია, პირველ მსოფლიო ომში რუსეთი და ბრიტანეთი მოკავშირეები აღმოჩნდნენ, მაგრამ რუსეთში ბოლშევიკური რევოლუცია მოხდა, და მალე ის სეპარატულად გამოეთიშა „ანტანტას“ – თავის მოკავშირეს. ამიტომაც დასამარდა მისი გეოპოლიტიკური ოცნება – „თბილ ზღვებზე“ გასვლა, რომლის პირობასაც თითქოს აძლევდნენ ომისდროინდელი მოკავშირეები – ლონდონი და პარიზი: 1915 წელს ისინი პეტროგრადს შეჰპირდნენ ომში გამარჯვების შემდეგ მისთვის კონსტანტინოპოლის/სტამბოლის გადაცემას.

XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერია ცენტრალურ აზიაში ფართოვდებოდა, სანამ XX საუკუნის დასაწყისში არ მიებჯინა ბრიტანული ინტერესების სფეროს – ავღანეთსა და სპარსეთს, რომელთა სამხრეთ-აღმოსავლეთითაც მდებარეობდა ბრიტანეთის იმპერიის მარგალიტი – ინდოეთი. როგორც ამ წიგნის I თავში ითქვა, რუსეთმა და ბრიტანეთმა 1907 წელს გამიჯნეს თავიანთი ინტერესების სფეროები სპარსეთსა და ცენტრალურ აზიაში.

აღმოსავლეთით რუსეთი მაქსიმალურად გაფართოვდა XIX საუკუნის შუა ხანებში: 1858 წლის *აიგუნის ხელშეკრულებით* შეიერთა იმ დროისათვის დაუძლურებული ჩინეთის კუთვნილი *გარე მანჯურია*, ანუ მდინარე ამურის მარცხენა ნაპირი (ესაა დღევანდელი რუსეთის *ხაბაროვის მხარე*) და ამურის შენაკადის, მდინარე უსურის, მარჯვენა ნაპირი (*პრიმორიეს მხარე*, სადაც 1860 წელს დააარსა ქალაქი *ვლადივოსტოკი*, რაც რუსულიდან ითარგმნება, როგორც „ფლობდე აღმოსავლეთს“), აგრეთვე კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილი (1853 წლიდან რუსეთი უკვე ფლობდა ამ კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილს). პეკინში დღემდე მიიჩნევენ, რომ მათთვის თავსმოხვეული უთანასწორო ხელშეკრულებებიდან ერთ-ერთი პირველი დაიდო *აიგუნში*, რომელსაც, სხვათა შორის, ჩინეთის იმდროინდელმა იმპერატორმა ხელი არ მოაწერა. საუკუნე-ნახევრის შემდეგაც ჩინეთში არ დავიწყებიათ ეს ტერიტორიული დანაკარგი, რომელზეც პრეტენზია (ჯერჯერობით მხოლოდ არაოფიციალურად გაცხადებული) მომავალში სერიოზული პოლიტიკური გართულების მიზეზი შეიძლება გახდეს.

თავის მხრივ, რუსეთიც არ მიიჩნევდა საბოლოოდ მდინარე ამურზე ჩინეთთან დადებულ საზღვარს: მას თვალი ჰქონდა დადგმული ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთზეც, ანუ *შიდა მანჯურიაზე*.

რუსეთ-იაპონიის ომი

XIX საუკუნის ბოლოს რუსეთის იმპერია გეოპოლიტიკურ ავანტურაზე წავიდა, როდესაც ჩრდილოეთ ჩინეთში, ქ. ჰარბინის გავლით ვლადივოსტოკამდე გაიყვანა „ჩინეთ-აღმოსავლეთის რკინიგზა“ *(Китайско-Восточная железная дорога)*, რომელიც 1902 წელს ამოქმედდა. რკინიგზის მშენებლობაზე ნებართვა ჩინეთის საიმპერატორო კარიდან იყო მიღებული: ფორმალურად რუსეთი და ჩინეთი „მოკავშირეები“ იყვნენ. ტექნიკურად რკინიგზა მკვეთრად ამოკლებდა მანძილს რუსეთის ცენტრიდან წყნარ ოკეანემდე, პოლიტიკურად კი ემსახურებოდა რუსული გავლენის ზრდას დასუსტებულ ჩინეთში. რკინიგზის დაცვის საბაბით მანჯურიაში დადგა რუსის ჯარი.

ჯერ კიდევ რკინიგზის გახსნამდე, 1898 წელს, რუსეთის იმპერიამ მიიტაცა ჩინეთის ლიაოდუნის ნახევარკუნძული და იქ მდებარე ნავსადგურები: *პორტ-არტური* და *და-ლიან-ვანი*. ამ აქციაზე იმდროინდელი რუსეთის ფინანსთა მინისტრი (შემდგომში მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე) გრაფი *სერგეი ვიტე* თავის მემუარებში წერდა:

> „მიტაცება წარმოადგენდა არნახული მზაკვრობის აქტს. რამდენიმე წლით ადრე ჩვენ ვაიძულეთ იაპონელები, წასულიყვნენ იქიდან ჩინეთის მთლიანობის შენარჩუნების ლოზუნგით, ჩინეთთან შევკარით საიდუმლო თავდაცვითი კავშირი... და ხანმოკლე დროის შემდეგ ჩვენვე დავიპყარით ამ ოლქის ნაწილი“.

სხვათა შორის, იმავე ვიტემ დაწერა, რომ ამ ტერიტორიის ფორმალური დათმობისათვის მან მოისყიდა ჩინეთის საიმპერიო კარის უმაღლესი მოხელეები, რომლებიც მალე ჩინეთში სიკვდილით დაუსჯიათ.

ლონდონსა და ტოკიოში, რომელთაც 1902 წელს სამოკავშირეო ხელშეკრულება დადეს ერთმანეთთან, მიიჩნიეს, რომ ჩრდილოეთ ჩინეთში რუსული ექსპანსიის გაფართოება საფრთხეს უქმნიდა რეგიონს. მათ საკუთარი იმპერიალისტური მიზნებიც ჰქონდათ.

1902 წელს რუსეთი თვალთმაქცურად შეთანხმდა ჩინეთის მთავრობასთან, რომ 18 თვის განმავლობაში გაიყვანდა თავის სამხედრო კონტინგენტს მანჯურიიდან, მაგრამ პირობა არ შეასრულა.

1903 წლის 31 დეკემბერს ტოკიომ პეტერბურგს წარუდგინა ულტიმატუმი – ჩინეთიდან არმიის გაყვანა ან ომი. ულტიმატუმი უგულებელყოფილ იქნა. რუსეთში გაისმოდა ტრაბახი: *„Япошек шапками закидаем!“*[3]

1904 წლის 9 თებერვალს *პორტ-არტურის* (ამჟამად – *ლიუშუნი*) კარგად გამაგრებულ რუსულ სამხედრო-საზღვაო ბაზაზე თავდასხმით იაპონიამ დაიწყო ომი. თერთმეტი თვის შემდეგ, 1905 წლის 2 იანვარს პორტ-არტური დაეცა. რუსებმა რამდენიმე სახმელეთო ბრძოლაც წააგეს. იაპონიის ტექნიკურმა უპირატესობამ

3 „იაპონკებს“ ქუდების სროლით დავაფრთხობთ (რუს.).

და უკეთესმა სამხედრო ორგანიზაციამ თავისი სიტყვა თქვა. პეტერბურგის დამცირების აპოთეოზად იქცა 1905 წლის 27 მაისს იაპონიასა და კორეას შორის მდებარე *ცუშიმას სრუტეში* რუსული სამხედრო-საზღვაო ფლოტის სრული განადგურება. რუსეთი დამარცხდა, იაპონია კი მსოფლიო რანგის სახელმწიფოდ იქცა.

1905 წლის 5 სექტემბერს *პორტსმუთში* (აშშ) ხელმოწერილი სამშვიდობო ხელშეკრულების თანახმად (რუსეთის მხარეს ზემოხსენებული *გრაფი ვიტე* წარმოადგენდა), რუსეთმა უარი თქვა თავის პრეტენზიებზე ჩინეთში (შიდა მანჯურიაში), იაპონიას გადასცა კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილი და აღიარა იაპონიის ინტერესები კორეაში. რუსეთის იმპერიის არსებობის ორი საუკუნის განმავლობაში პირველი შემთხვევა იყო, როცა ომის შედეგად ის ტერიტორიას კი არ იძენდა, არამედ თმობდა, ისიც აზიურ ქვეყანასთან დამარცხების შედეგად.

რუსეთის სახელმწიფოს ტერიტორიული გაფართოება დამთავრდა (ალასკის გაყიდვით გამოწვეული დანაკარგი გადაფარა რუსეთის ტერიტორიულმა შენაძენმა ცენტრალურ აზიაში 1880-იან წლებში). 1905 წლიდან 1918 წლამდე, როდესაც რუსეთი პირველ მსოფლიო ომში დამარცხდა, მისი ტერიტორია მცირდებოდა. კომუნისტურმა ხელისუფლებამ 1920-იანი წლების დამდეგსა და 1939-45 წლებში ბევრგან აღადგინა და გააფართოვა კიდეც რუსეთის იმპერიის საზღვრები, მაგრამ 1904 წლის ფართობს ვეღარ მიაღწია.

იაპონიის მიერ რუსეთთან ომის მოგება იყო თანამედროვე ეპოქაში აზიური სახელმწიფოს პირველი გამარჯვება ევროპულ სახელმწიფოზე, რაც აზიაში მანამდე მიუღწეველ ოცნებად იყო მიჩნეული. ამ ომის შედეგმა საოცარი ენთუზიაზმი გამოიწვია მთელ აზიაში და იაპონიისაგან ძალიან შორს მდებარე ქვეყნებში, კერძოდ, ახლო აღმოსავლეთში ხელი შეუწყო ანტიდასავლური („ანტიიმპერიალისტური“) ნაციონალიზმის გაღვივებას. იაპონიის წარმატება ოსმალეთში სამაგალითოდ იქნა მიჩნეული და არაპირდაპირ წაახალისა მისი ლიდერების, „ახალგაზრდა თურქების“, ავანტურისტული საგარეო პოლიტიკა XX საუკუნის მეორე ათწლეულში.

ბავშვობისას სახლში ვიპოვე ქართული გაზეთის „ცნობის ფურცლის“ 1904-1905 წლების აკინძული ნომრები და დიდხანს გულდასმით ვკითხულობდი ინფორმაციას რუსეთ-იაპონიის ომის შესახებ. გაზეთების შეკვრას ბებიაჩემი სათუთად უვლიდა, რადგან ამ ომში მონაწილეობდა მისი ძმა, კავალერიის ობერ-ოფიცერი *ნიკოლოზ ელიოზიშვილი*. გაზეთის ერთ ნომერში მისი ფოტოც კი იყო. სახლში ახსოვდათ, რომ უკვე კავალერიის როტმისტრის ჩინით ძია კოლია პირველ მსოფლიო ომშიც იბრძოდა, იყო 1916 წელს კარპატის მთებში „ბრუსილოვის გარღვევის“ მონაწილე, როდესაც რუსეთის არმია ავსტრია-უნგრეთში შეიჭრა (მართალია, მას მალე მოუხდა უკან დახევა) და თვით სარდლის, გენერალ *ალექსეი ბრუსილოვის* პირადი ადიუტანტიც კი. 1918 წლის დასაწყისში, როდესაც რუსეთის ფრონტები საერთოდ მოიშალა, ძია კოლიამ რის ვაი-ვაგლახით ჩამოაღწია თბილისში. მის უამრავ

ორდენს ფარულად ინახავდნენ. ამის შემდეგ მან ოპერის მომღერლის კარიერა აირჩია და არტისტულ ფსევდონიმად *მასალსკი* აიღო. როგორც ჩანს, ამის გამო სტალინური რეპრესიების დროს მეფის ეს ოფიცერი „გამორჩათ“ და მან 1956 წლამდე იცოცხლა.

„ცნობის ფურცლის“ თვალიერებიდან მეხსიერებაში ჩამრჩა ორი პარალელური ფოტო ერთ-ერთ გვერდზე: ყუმბარების ჩატვირთვა რუსულ კრეისერსა (ეს ხელით ხდებოდა) და იაპონურ კრეისერზე (იქ მექანიკური კონვეიერი მუშაობდა). ფოტოებს კომენტარი არ ახლდა და ზედმეტიც იყო. საქართველოს ლიბერალურ წრეებში ცარიზმის მარცხი ფარულად უხაროდათ!

იაპონიის მიერ რუსეთის დამარცხების უპირველესი მიზეზი ის იყო, რომ იაპონიამ რუსეთზე უფრო სწრაფად განახორციელა ტექნოლოგიური *ლიპფროგინგი*, ანუ „გადახტომა“ მაღალ ტექნოლოგიურ დონეზე შუალედური სტადიების გამოტოვებით. ერთგვარი ჰიპერბოლის სახით შეიძლება ითქვას, რომ სამხედრო შეიარაღებაში სამურაის მახვილისა და მშვილდ-ისრიდან იაპონია პირდაპირ გადავიდა 12-დიუმიანი ქვემეხებით შეიარაღებულ საზღვაო ჯავშნოსნებზე.

ეს მოხდა სულ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, მას შემდეგ, რაც ამერიკელმა *კომოდორმა მეთიუ პერიმ* თავისი სამხედრო გემების ესკადრით 1854 წელს „შეამტვრია ფანჯარა“ იქამდე ორასიოდე წლის განმავლობაში თვითიზოლაციაში მყოფ კუნძულოვან სახელმწიფოში.

ამერიკული გემების ქვემეხების რაოდენობამ და სიდიდემ გააოგნა იაპონელები: *ტოკუგავას* კლანის *შიოგუნები*, რომლებიც იქამდე სამიოდე საუკუნის განმავლობაში მართავდნენ იაპონიას იმპერატორის სახელით, აჯანყების შიშით უკრძალავდნენ ქვეშევრდომებს ცეცხლსასროლი იარაღის ქონას.

პერიმ იაპონიას თავს მოახვია შეერთებული შტატებისათვის სასარგებლო სავაჭრო ხელშეკრულება. მაგრამ მისმა სამხედრო ოპერაციამ, „ფანჯრის შემტვრევის“ სანაცვლოდ, იაპონიას დასავლური ცივილიზაციის კარი გაუღო. 1868 წელს 16 წლის იმპერატორ *მუცუჰიტოს* ტახტზე ასვლასთან ერთად დაემხო *ტოკუგავას* ფეოდალური კლანის ბატონობა. მუცუჰიტოს მეფობას იაპონელებმა უწოდეს *„მეიძი“* ანუ „განათლებული ხელისუფლება“, ხოლო 1868 წლის მოვლენებს – *„მეიძის რესტავრაცია“*. იაპონია მტკიცე ნაბიჯით გამოვიდა შუა საუკუნეებიდან, განახორციელა სერიოზული რეფორმები თანამედროვე საზოგადოებისა და ეკონომიკის ჩამოსაყალიბებლად. აღმოჩნდა, რომ ცივილიზაციური სუბსტრატი, რომელიც კულტურაზე ზემოქმედებს, იაპონელებს აძლევდა საშუალებას, ნებისმიერი ახალი ტექნიკა სწრაფად აეთვისებინათ და გაეუმჯობესებინათ კიდეც. იაპონელების დისციპლინა, საქმისადმი ერთგულება და სამხედრო შემართება თვალსაჩინოდ გამორჩეული იყო.

რუსეთში კი, სადაც ბატონყმობის გადავარდნა, ანუ არსებითად ფეოდალიზმის ეპოქიდან გამოსვლა, თითქმის იმავე პერიოდში, 1860-იან წლებში, მოხდა, სოციალურ-ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ჩამორჩენის დაძლევა რთულად მიმდინარეობდა.

გარდა ამისა, რუსეთ-იაპონიის *ომის შედეგზე გავლენა მოახდინა გეოგრაფიულმა ფაქტორმაც*. თუ ევროპულ რუსეთში დასავლეთიდან შემოტევის შემთხვევაში გეოგრაფია – დიდი მანძილი, უგზოობა, ცივი კლიმატი – რუსეთისათვის სასარგებლო როლს ასრულებდა, იაპონიასთან ომის დროს იგივე ფაქტორები რუსეთის წინააღმდეგ მოქმედებდა. საომარი მოქმედება ძალიან იყო დაშორებული რუსეთის სამრეწველო ცენტრებიდან და მოსახლეობის კონცენტრაციის ადგილებიდან. ევროპული რუსეთიდან არმიის ცოცხალი ძალის მიყვანა და სამხედრო საჭურვლის გადაზიდვა შესაძლებელი იყო ერთადერთი რკინიგზით პორტ-არტურამდე, მუკდენის გავლით, რაც ორ კვირაზე მეტ დროს მოითხოვდა. იაპონიის კუნძულები კი ბრძოლის ველთან შედარებით ახლოს მდებარეობდა. რუსეთის დიდი ფლოტი ევროპის, აფრიკისა და აზიის გარშემო შვიდი თვე მიცურავდა, სანამ ბალტიის ზღვიდან ცუშიმას სრუტემდე მიაღწევდა. იქ მას მოუთმენლად ელოდა იაპონელი ადმირალი *ჰეიჰაჩირო ტოგო*, რომლის ფლოტმაც წარმატებით ჩაძირა თითქმის ყველა რუსული ჯავშნოსანი და კრეისერი. რუსეთის იმპერიისათვის ეს უდიდესი ლახვარი აღმოჩნდა: სიტყვა *„ცუსიმა“* (სწორია *ცუშიმა*) – რუსეთში იქცა სამხედრო და მორალური კატასტროფის სინონიმად.

იაპონიასთან ომის დროს და მის შემდეგ რუსეთში რევოლუციური აჯანყებები იყო, რომლებმაც ორ წელს გასტანა. იმ ჯერზე იმპერიამ გაუძლო.

პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმები რუსეთში

ომში დამარცხებამ და რევოლუციამ რაღაცა ასწავლა რუსეთის იმპერიის მმართველ წრეებს. ომის შემდეგ განხორციელდა გარკვეული პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმები.

პიოტრ არკადიევიჩ სტოლიპინმა, 1906 წლიდან რუსეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ (დღევანდელი ტერმინოლოგიით – პრემიერ-მინისტრმა), განიზრახა რუსეთის გადაყვანა განვითარების ახალ ეტაპზე, კერძოდ, აგრარული რეფორმის გზით კაპიტალისტ-ფერმერთა კლასის შექმნა. მისი გეგმით, უნდა დანგრეულიყო რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მუხრუჭი – სასოფლო თემი *(сельская община)*, რომელიც მიწის კერძო მფლობელობას ზღუდავდა და სოფლად პატრიარქალურ წესებს აკონსერვებდა. თემიდან გასულ რუს მოახალშენეებს სამხრეთ ციმბირში თითქმის უფასოდ ურიგებდნენ

სახაზინო მიწას, ისე, როგორც ამას ნახევარი საუკუნით ადრე აკეთებდა აშშ-ის მთავრობა ჩრდილო ამერიკის დასავლეთ მხარეებში გადასახლებული თავისი ფერმერებისათვის. სტოლიპინი ცდილობდა, შეექმნა რუსული ფერმერული მეურნეობისა და, შესაბამისად, მთავრობისაგან დამოუკიდებელი საშუალო კლასის ჩამოყალიბების წინაპირობები.

სტოლიპინი სძულდა ყველა ჯგურის რევოლუციონერსაც და ბევრ მემამულესაც (თუმცა ის მემამულური მიწათსაკუთრების შეზღუდვას არ გეგმავდა). მის რეფორმებს მყისიერი შედეგი არ მოჰყოლია, ისინი მხოლოდ წლების შემდეგ გამოიღებდა ხელშესახებ სოციალურ-ეკონომიკურ შედეგს. სტოლიპინი ოცნებობდა ოცწლიან მშვიდობაზე რუსეთის სრულად გარდასაქმნელად. მაგრამ მას არ დააცადეს. ისე, როგორც 30 წლით ადრე რეფორმატორი იმპერატორი *ალექსანდრ* II მოკლეს სულსწრაფმა ნაროდოვოლცებმა, 1911 წლის 1-ლ სექტემბერს რეფორმატორი პრემიერ-მინისტრი მოკლა „ხალხის ბედნიერებისათვის თავდადებულმა ანარქისტმა", ახალგაზრდა კიეველმა ებრაელმა ბოგროვმა. სულ ორიოდე ათწლედის შემდეგ კი „სტოლიპინის ფერმერები" უკვე ბოლშევიკებმა *განაკულაკეს* (რაც საბჭოთა ჟარგონზე შეძლებული გლეხის, ე.წ. „კულაკის", ოჯახისათვის ქონების სრულ ჩამორთმევას და ბოგანოდ მის გადაქცევას ნიშნავდა) და ბევრი ფიზიკურადაც მოსპეს.

1905 წლიდან რუსეთში გაჩნდა ან ლეგალიზებულ იქნა ადრე ფარულად არსებული პოლიტიკური პარტიები. დაიწყო ქვეყნის ევროპულ ყაიდაზე დემოკრატიზაციისათვის საფუძველის ჩაყრა, მაგრამ ეს პროცესი 1917 წლის ბოლოს ჩაკვდა.

როგორც ნესი, ავტოკრატიული ხელისუფლების მხრიდან დემოკრატიისათვის მცირეოდენი დათმობა მეტი დათმობის მოთხოვნის საფუძველი ხდება ხოლმე. *ნახევართავისუფლება სრული თავისუფლების მოთხოვნის საწინდარია.*

მონარქიაში ლიბერალიზაციის პოლიტიკის გატარების საჩვენებლად 1906 წელს პირველად შეიკრიბა საკმაოდ შეზღუდული უფლებების მქონე და მხოლოდ პრივილეგირებული კლასების მიერ არჩეული რუსეთის იმპერიის *სახელმწიფო სათათბირო* (*Дума*, ანუ პარლამენტი). მაგრამ „ლიბერალიზაცია" მხოლოდ გარეშე თვალისათვის ხდებოდა: *ნიკოლაი* II-მ ვადამდე დაითხოვა როგორც I მოწვევის, ისე 1907 წლის II მოწვევის *სახელმწიფო სათათბირო*, რადგან დეპუტატების შემადგენლობა მონარქსა და მის გარემოცვას „მეტისმეტად თამამი და ზედმეტად მომთხოვნი" ეჩვენა. ამავე დროს, ორივე მოწვევის სათათბიროს შემადგენლობაში ყველაზე რადიკალური მემარცხენე სოციალ-დემოკრატები – ბოლშევიკები – არც შედიოდნენ.

ტრადიციულ-მონარქისტულ პოლიტიკურ პარტიებს, რომლებზე დაყრდნობასაც ცდილობდა რუსეთის მონარქიული რეჟიმი, ქვეყანაში საკმარისი მხარდაჭერა არ აღმოაჩნდათ, თანაც მათ რეალურად დაუპირისპირდა არა

ლიბერალიზმი, როგორც ეს ევროპის ქვეყნებში ხდებოდა (რუსეთში ლიბერალიზმს არც მაშინ ჰქონდა და არც XXI საუკუნის პირველ ათწლეულებში აქვს ფართო სოციალურ-ეკონომიკური დასაყრდენი), არამედ *რევოლუციურ-სოციალისტური* ძალები, რომლებსაც მიზნად ჰქონდათ დასახული სახელმწიფო ხელისუფლების ძირფესვიანად შეცვლა და არა მისი რეფორმირება.

რევოლუციურ ძალებს შორის გამოირჩეოდნენ *სოციალ-დემოკრატები* და *სოციალისტ-რევოლუციონერები (ესერები)*. ესერების პარტიის ბრძოლის ერთ-ერთი მეთოდი იმპერიის ოფიციალური პირების მიმართ განხორციელებული *ინდივიდუალური ტერორიზმი* იყო. 1901-1911 წლებში „ესერთა საბრძოლო ორგანიზაციის" ტერორისტულ აქციებს შეეწირა 2 მინისტრი, 33 გენერალ-გუბერნატორი, გუბერნატორი და ვიცე-გუბერნატორი, 16 ქალაქის თავი, პროკურორი და პოლიციმაისტერი, 7 გენერალი და ადმირალი და ა.შ. სამწუხარო ფაქტია, რომ „საზოგადოების უკეთესად გარდაქმნის" ეს უვარგისი მეთოდი – ტერორიზმი – რუსეთის მოსახლეობის ნაწილში, განსაკუთრებით გლეხობაში, თანაგრძნობას იწვევდა. თავიდან ესერებს მეტი მხარდამჭერიც კი ჰყავდათ, ვიდრე სხვა სოციალისტურ პარტიებს.

რადიკალურმა მოძღვრებამ, *მარქსიზმმა* რუსეთის ინტელიგენციაში პოვა დასაყრდენი. ინტელიგენციის ნაწილმა მიიჩნია, რომ მარქსიზმი უნივერსალურ სამართლიანობას მოიტანდა. მარქსისტულმა მომავალმა მწარედ დასაჯა ეს *„რბილტანიანი არსებები"* (პროლეტარული მწერლის, *მაქსიმ გორკის*, მიერ მათთვის შერქმეული სახელია!). სასჯელი კი მოუვლინა *ვლადიმირ ულიანოვმა*, XX საუკუნეში მარქსიზმის უდიდესმა ინტერპრეტატორმა და „ბოლშევიკური რუსეთის მამამ", რომელიც თვითონაც ინტელიგენტის ოჯახის შვილი იყო.

რუსეთის იმპერიის ინტელიგენციამ, თუმცა ის მოსახლეობის უთხელესი ფენა იყო, შესანიშნავი კულტურული ფასეულობები შექმნა და რუსული კულტურა ევროპულს გაუთანაბრა.

რუსული კულტურული ელიტის გარკვეულ ნაწილს ყოფილი *ინოროდცები* ქმნიდნენ, უპირატესად, გარუსებული ბალტიისპირელი გერმანელები ან პოლონელები. გერმანელების უდიდესი როლი რუსეთის პოლიტიკურ განვითარებაში, მისი კულტურის, მეცნიერებისა და განათლების სისტემის ფორმირებაში შეგნებულად მიეცა დავიწყებას 1914 წლის შემდეგ, მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე, როდესაც რუსეთი და გერმანია, პირველად ახალ ისტორიაში, ერთიმეორის მტრის როლში აღმოჩნდნენ. 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ გერმანული წარმოშობის რუსული ინტელიგენციის წარმომადგენლები, სახელმწიფო მოხელეები, საუკეთესო ხელოსნები ფიზიკურად განადგურდნენ ან რუსეთი დატოვეს. 1941 წლიდან კი, საბჭოთა კავშირზე გერმანიის თავდასხმის შემდეგ, გერმანელის ჭაჭანება აღარ იყო ევროპულ რუსეთსა და კავკასიაში, მათ შორის, საქართველოში.

გერმანელები საქართველოში 1817 წლიდან ცხოვრობდნენ და რამდენიმე აყვავებული სოფელი ჰქონდათ, მათ შორის, *ეკატერინენფელდი* (დღევანდელი *ქალაქი ბოლნისი*), *ტრაუბენბერგი (თამარისი)*, *გრიუნტალი (რუისპირი)*, *გოფნურშტალი (ახალშენი)*, *ვალდჰაიმი (კიროვისი)* და სხვ. ძირითადად გერმანელების მიერ იყო აშენებული იმპერიის დროინდელი თბილისის მრავალი ლამაზი შენობა მიხაილის ქუჩაზე *(Михайловская улица)*, რომელსაც 1920 წლიდან პლეხანოვის გამზირი ერქვა, ახლა კი დავით აღმაშენებლის სახელს ატარებს. მისი გადამკვეთი მარჯანიშვილის ქუჩა კი მაშინ ცნობილი იყო, როგორც *Кирочная* (ქართველები „კიროჩნის" ეძახდნენ!), რადგან იქ მდებარეობდა ლუთერანული ეკლესია, გერმანულად *die Kirche*.

1941 წლის ზაფხულში ყველა გერმანელი გადაასახლეს. *კირხე* დაანგრიეს.

რუსეთის იმპერიის გამორჩეულ ინტელიგენტებს შორის ებრაელი აქაიქ თუ ერია, ისიც უმეტესწილად მართლმადიდებლად მონათლული. ეს იმით აიხსნება, რომ ევროპელი (აშკენაზი) ებრაელებისათვის ცარიზმს დაწესებული ჰქონდა „ბინადრობის ზღვარი": ყოფილი პოლონეთის სამეფოს აღმოსავლეთით მათ დასახლების უფლება არ ჰქონდათ. ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ ებრაელებს განსახლების შეზღუდვა მოეხსნათ და რუსეთის ინტელიგენციაში მათმა ხვედრითმა წონამ მკვეთრად მოიმატა. იმპერიის ხანის ინტელიგენციაში საკმაოდ იყო სომხური წარმოშობის პირიც. სამხრეთ კავკასიაში მრავალრიცხოვანი იყო ქართული ინტელიგენცია. ბევრი მათგანი სოციალ-დემოკრატიული იდეების მიმდევარი გახდა.

თავი 3

სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური და სოციალური გეოგრაფია იმპერიის უკანასკნელ ათწლეულებში

ტოპონიმური პოლიტიკა და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა

ის, რომ დასახლებული პუნქტის და ტერიტორიული ერთეულის სახელი პოლიტიკურ დატვირთვასაც ატარებს, იმპერიის მესვეურებს კარგად ესმოდათ. მაგალითად, 1898 წელს ჩინეთისაგან მიტაცებულ ნავსადგურ და-ლიან-ვან-ისათვის უნდოდათ რუსული სახელი მიეცათ. საბოლოოდ, იმპერატორი ნიკოლაი II დათანხმდა ქალაქისათვის „დალნი" (*Дальний*, ანუ „შორეული") დაერქმიათ. მანამდე კი იხილებოდა ვარიანტები: „სვიატონიკოლაევსკი" (*Святониколаевск*), ან „პორტ-სლავსია" (*Порт-Славься*). ფინანსთა მინისტრმა სერგეი ვიტემ იმპერატორს პომპეზური სახელებისაგან თავის შეკავება ურჩია: ომი გარდაუვალია და ვინ იცის, იქნებ შევრცხვეთ ასეთი სახელის მქონე ქალაქთანაო. 1905 წელს ასეც მოხდა: რუსები იაპონელებთან პორტ-არტურთან და დალნისთან დამარცხდნენ და ტერიტორია დაკარგეს. ეს ტოპონიმური პოლიტიკის მაგალითია.

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის ***ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში*** ეთნიკურ ან სუბეთნიკურ სახელებს თითქმის არ იყენებდნენ.

იშვიათ ოფიციალურ ეთნოტერიტორიულ სახელთა შორის იყო „Финляндия" (ფინეთი), „Эстляндия" (ესტონეთი) და ერთი-ორი სხვა. უფრო ადრე არსებობდა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულებისთვის ეთნიკური სახელების მინიჭების პრაქტიკაც, მაგრამ რუსეთში შემავალი პოლონეთის 1863 წლის აჯანყების შემდეგ ეს პოლიტიკა შეიცვალა.

რუსეთის იმპერატორის ერთ-ერთი ტიტული იყო „პოლონეთის მეფე" (Король Польский), მაგრამ ასეთი სამეფო მხოლოდ ვირტუალურად არსებობდა. რუსეთის იმპერიაში შემავალ პოლონურ ტერიტორიებზე 1863 წლის შემდეგ სავუბერნიო ქალაქის სახელის მქონე რამდენიმე გუბერნია შეიქმნა. რუსეთის

იმპერიის იმდროინდელ ადმინისტრაციულ რუკაზე ვერ ნახავდით 1918 წლის შემდეგ შექმნილ ისეთ სახელებს, როგორებიცაა „აზერბაიჯანი“, „უზბეკისტანი“, „ყაზახსტანი“, „ყირგიზსტანი“, „თურქმენისტანი“, „ტაჯიკისტანი“ და ა. შ. მართალია, ასეთი სახელის მქონე ზოგი ეთნიკური ჯგუფი მანამდეც არსებობდა, მაგრამ ტერიტორიული ერთეულები ასეთი სახელით იმპერიაში არ იყო.

XX საუკუნის დამდეგს ისტორიული სახელი *„გრუზია“* იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში არ გამოიყენებოდა, ისევე, როგორც არ გამოიყენებოდა ადრე ისტორიულად არსებული სხვა სახელები, მაგალითად, *„არმენია“*, *„უკრაინა“*, *„მოლდოვა“*. უკრაინას „მალოროსია“ ერქვა.

ხელმწიფე-იმპერატორის მინისტრები და მრჩევლები, როგორც ჩანს, ერკვეოდნენ პოლიტურ გეოგრაფიაში და *კარგად ესმოდათ როგორც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულებისათვის ეთნიკური ჯგუფის სახელის მინიჭების, ისე ამ ერთეულების მონოეთნიკურობის პოლიტიკური საფრთხე იმპერიისათვის.*

გამონაკლისი იყო მხოლოდ 1809 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ანექსირებული, მანამდე შვედეთის სამეფოში შემავალი ფინეთის დიდი სამთავრო, რომლის კონსტიტუციური (!) მონარქი იყო რუსეთის თვითმპყრობელი იმპერატორი. ფინეთს ფართო ავტონომია ჰქონდა – კონსტიტუცია, სეიმი, საჯარისო ფორმირებები, ფულის ერთეული (ფინური მარკა). 1912 წლის ოლიმპიურ თამაშებშიც კი ფინეთი რუსეთის იმპერიისაგან დამოუკიდებლად გამოვიდა და 6 ოქროს მედალი მოიპოვა (რუსეთმა – ვერც ერთი!). სოციალურ-პოლიტიკურად ფინეთი თავის მეტროპოლიაზე წინ იყო წასული. მაგალითად, 1906 წელს ფინეთმა მსოფლიოში პირველმა მიანიჭა ქალებს არჩევნებში მონაწილეობის უფლება.

მაშინ, როცა რუსეთის იმპერიის პერიფერიაზე მდებარე ეთნიკური ტერიტორიები 1917 წლის რევოლუციების შემდეგ დამოუკიდებლობისათვის ნაკლებად აღმოჩნდნენ მზად, ევროპაში მდებარე ფინეთმა 1917 წლის ბოლოდან ადვილად შეიფერა დამოუკიდებლობა. აღსანიშნავია ისიც, რომ 1918 წლის იანვარ-მაისში ფინეთშიც იყო ხანმოკლე, მაგრამ ძალიან სისხლიანი (დაიღუპა 35 ათასზე მეტი ადამიანი) სამოქალაქო ომი. ერთმანეთს ებრძოდნენ პროკომუნისტური „წითლები“, რომელთაც იარაღს საბჭოთა რუსეთი აწვდიდა და კონსერვატიული „თეთრები“, რომელთაც გერმანია ეხმარებოდა. „თეთრებმა“ გაიმარჯვეს და ქვეყანას დამოუკიდებლობა შეუნარჩუნეს: ფინეთი საბჭოთა რესპუბლიკა არ გახდა!

* * *

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მთლიანად შემავალი კავკასიის ადმინისტრაციული რუკა მრავალჯერ შეიცვალა.

1840-46 წლებში არსებობდა უცნაური კონფიგურაციის მქონე *საქართველო-*

იმერეთის (Грузино-имеретинская) გუბერნია. მასში შედიოდა დღევანდელი საქართველოს დიდი ნაწილი (სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის გარეშე, რომელთაც იმ დროს იმპერიის ვასალური სამთავროების სტატუსი ჰქონდათ: სამთავროები 1857-1864 წლებში გაუქმდა. მათი ტერიტორია ქუთაისის გუბერნატორს დაექვემდებარა), და, აგრეთვე, სრულებით არაქართული ტერიტორიები, რომლებიც ამჟამად შეადგენს სომხეთის რესპუბლიკას, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ჩრდილოეთ ნაწილს და ნახჭევნის ავტონომიას. საქართველო-იმერეთის გუბერნია მალე გაუქმდა, და ახალ გუბერნიებსა და მათში შემავალ *მაზრებს* (რუსულად – уезд) უკვე მთავარი ქალაქის სახელებს არქმევდნენ.

იმპერიის არსებობის ბოლო ათწლეულებში სამხრეთ კავკასია იყოფოდა *თბილისის, ქუთაისის, ბაქოს, ელისავეტპოლისა და ერევნის გუბერნიებად, სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგებად, ბათუმისა და ყარსის ოლქებად* (იხ. ნახ. 3.1).

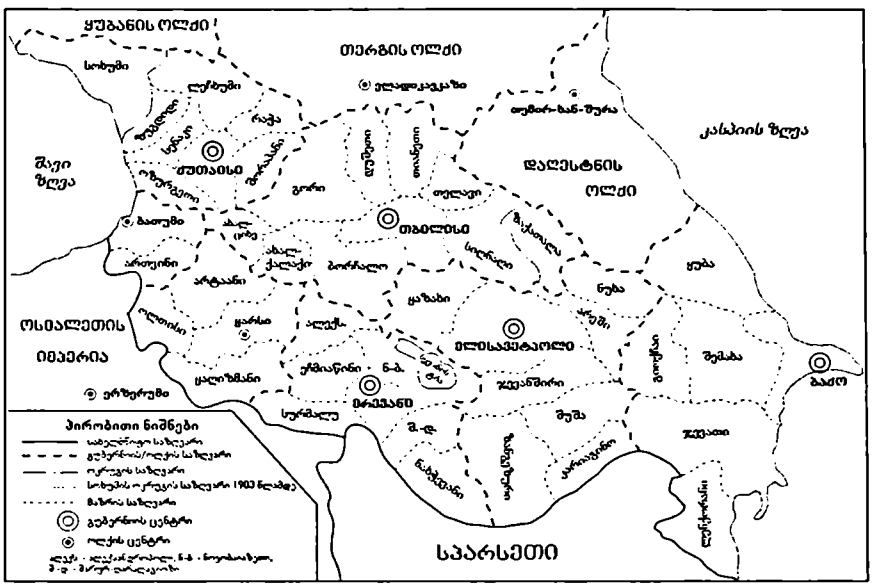
ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე *სტავროპოლისა და შავი ზღვის გუბერნიებიდან, ყუბანის, თერგისა და დაღესტნის ოლქებიდან* პირველი სამი თითქმის მთლიანად სლავიზებული იქნა, მას შემდეგ, რაც ადგილობრივ ადიღური მოდგმის ტომებსა და ნოღაელთა ნაწილს ოსმალეთში გადასახლებისაკენ უბიძგეს. თერგისა და დაღესტნის ოლქები კი პოლიეთნიკური დარჩა: ჩასახლებულ რუს კაზაკებთან ერთად იქ სხვადასხვა ტომის ჩრდილოკავკასიელები ცხოვრობდნენ, რომელთა „ეთნიკური ტერიტორიები" გამიჯნული არ იყო. ასეთ გამიჯვნას საბჭოთა რუსეთი მოახდენს და ამით დიდ პრობლემებს დაუტოვებს თავის სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაციას.

1904 წელს შავი ზღვის გუბერნიას, რომლის ცენტრი იყო ნოვოროსიისკი, სოხუმის ოკრუგიდან გადასცეს გაგრის კლიმატური სადგური (ეს იყო ტერიტორია მდინარე ბზიფიდან მდინარე ფსოუმდე, კერძოდ, სოფელ *პილენკოვომდე, რომელსაც* საბჭოთა პერიოდში დაბა *განთიადი ეწოდებოდა*). უფრო ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე სოჭი არც ადრე და არც შემდეგ არ შედიოდა სოხუმის ოკრუგში.

სადაც იმპერია ვერ ახერხებდა პერიფერიაზე მდებარე რომელიმე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის მთლიანად გარუსებას, იქ ამჯობინებდა, შეენარჩუნებინა ანდა ხელოვნურად შეექმნა ეთნიკური სიჭრელე. ***დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ადგილას*** მდებარეობდა *ბაქოს გუბერნია, ელისავეტპოლის გუბერნიის დიდი ნაწილი და, აგრეთვე, ზაქათალის ოკრუგი* (მისი ძველი სახელებია *საინგილო, ჭარ-ბელაქნის ჯამაათები და ილისუს სასულტნო*).

პატარა ქალაქ *ბაქოს* (1850 წელს იქ მხოლოდ 7400 ადამიანი სახლობდა) ადმინისტრაციულ დაწინაურებას ხელი შეუწყო 1859 წელს სხვა ადგილზე მომხდარმა სტიქიურმა უბედურებამ. იმ წელს საშინელმა მიწისძვრამ ნანგრევებად აქცია შირვანის ძველი დედაქალაქი, რუსეთის იმპერიის ერთი

საგუბერნიო ცენტრი *შემახა*. მისი აღდგენის ნაცვლად კავკასიის მეფისნაცვლის რეკომენდაციით პეტერბურგში გადაწყდა ახალ საგუბერნიო ცენტრად ექციათ ქალაქი ბაქო. ამ უკანასკნელის ირგვლივ, აფშერონის ნახევარკუნძულზე, 1872 წლიდან ნავთობის სამრეწველო მოპოვება დაიწყო და ბაქო უსწრაფესად განვითარდა. სწორედ აფშერონისა და კასპიის ზღვის კონტინენტური შელფის წიაღში არსებულ ბუნებრივ რესურსებს უნდა უმადლოდეს აზერბაიჯანი მსოფლიო მასშტაბის ეკონომიკურ და გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას, რაც ახლა საქართველოსთვისაც ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რადგან ჩვენი ტერიტორია სატრანზიტო გახდა აზერბაიჯანული ნავთობისა და გაზისათვის.

ნახ. 3.1. სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა რუსეთის იმპერიის ბოლო ათწლეულებში

ბაქოსა და *ელისავეტპოლის* გუბერნიებში ძირითადად აზერბაიჯანული მოსახლეობა იყო. სომხები უპირატესად ქალაქებში ცხოვრობდნენ, თუმცა სასოფლო განსახლებაც ჰქონდათ. XIX საუკუნის ბოლო მესამედიდან განსაკუთრებით გაძლიერდა სომხების ლტოლვა გამდიდრების შანსის მომცემი ბაქოს მიმართულებით: იქამდე მათი თემი ამ ქალაქში უმნიშვნელო იყო. იმავე ბაქოსა და ელისავეტპოლის გუბერნიებში და ზაქათალის ოკრუგში აგრეთვე სახლობდნენ ირანულენოვანი თათრები, თალიშები და ქურთები, ქართულენოვანი ქრისტიანები და მუსლიმები, დაღესტნურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები, უპირველესად ლეზგები და ავარები.

1868 წლიდან *ელისავეტპოლის* (ისტორიული და ამჟამინდელი განჯა) გუბერნიაში, იქამდე კი ჯერ შემახისა, შემდეგ კი მის შემცვლელ ბაქოს გუბერნიაში (სპარსეთის ბატონობის ხანაში – ყარაბაღის სახანოში) შედიოდა 7893 კვ. კმ ფართობის მქონე ზანგეზურის მაზრა, რომლის ნახევარზე მეტი ამჟამად სომხეთის შემადგენლობაშია *სიუნიქის მაზრის* სახელით.

ელისავეტპოლის გუბერნიაში შედიოდა *შუშის მაზრა* (5098 კვ. კმ). ამ *მაზრის* დასავლეთი, მთიანი მხარისა და უფრო ჩრდილოეთით მდებარე *ჯევანშირის მაზრის* ნაწილის ხარჯზე, სადაც სომხური მოსახლეობა ჭარბობდა, საბჭოთა პერიოდში *შეიქმნა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი* (საერთო ფართობით 4338 კვ. კმ).

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული, სახელად *„აზერბაიჯანი“*, იმპერიაში არ იყო.

1850 წლიდან არსებობდა *ერევნის გუბერნია*, რომლის ტერიტორიის დიდი ნაწილი *დღევანდელ სომხეთის რესპუბლიკაში* შედის. ამ გუბერნიას განეკუთვნებოდა *ნახჭევნის მაზრაც*, რომლის ტერიტორია, ყოფილ *შარურ-დარალაგიოზის* მაზრის ნაწილთან (შარურთან) ერთად, ამჟამად ავტონომიური რესპუბლიკაა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შემადგენლობაში.

1897 წლის მოსახლეობის აღწერის თანახმად, სომხები ერევნის გუბერნიაში უმრავლესობას, 56 პროცენტს, წარმოადგენდნენ, დანარჩენი აზერბაიჯანელი, თურქი და ქურთი იყო. ცალკე ნახჭევნის მაზრაში სომხები 37 პროცენტს შეადგენდნენ, აზერბაიჯანელები – 62 პროცენტს.

გარდა ამისა, *ისტორიული სომხეთი* მოიცავდა რუსეთის იმპერიის მიერ 1877-1878 წლების ომში დამარცხებული ოსმალეთისათვის ჩამორთმეული *ყარსის ოლქის* ნაწილსაც. იმპერია ამ ოლქში რუსული უმრავლესობის შექმნას გეგმავდა. მაგრამ იქ ადრე მცხოვრებ სომხურ თემს მალევე შეუერთდნენ ოსმალეთის სხვა ნაწილებიდან გადმოსახლებული თანამემამულეები და საუკუნეთა მიჯნაზე სომხებმა ოლქის მოსახლეობის თითქმის მესამედი შეადგინეს. რუსეთის ევროპული ნაწილიდან მოსული რუსი მოახალშენეები, ძირითადად – კაზაკები და ქრისტიანი „სექტანტები“, ოლქის მოსახლეობის მეათედს ოდნავ აჭარბებდნენ. ნახევარზე მეტი კი იყვნენ ჯერ კიდევ ოსმალეთის დროიდან მცხოვრები ქურთები, თურქები, და კიდევ უფრო ადრინდელი მოსახლეობა, რომელთაც ოფიციალური რუსული სტატისტიკა თურქებს მიათვლიდა (მათ შორის ივარაუდებიან გამუსლიმებული ქართველებიც).

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული, სახელად *„არმენია“ ან „ჰაიასტანი“*, იმპერიაში არ არსებობდა.

დღევანდელი საქართველოს ადგილას რუსეთის იმპერიის პერიოდში მდებარეობდა *ტფილისისა* და *ქუთაისის გუბერნიები*, *სოხუმის ოკრუგი* (ისტორიული აფხაზეთის სამთავრო) და *ბათუმის ოლქი* (ისტორიული აჭარა-

ქობულეთი). ამ უკანასკნელში შედიოდა ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები. *სოხუმის ოკრუგი* (Сухумский округ) და *ბათუმის ოლქი* (Батумская область) ნინა საუკუნის დამდეგს „სამხედრო-სახალხო მმართველობის ნაწილით" ქუთაისის გუბერნატორს ექვემდებარებოდა, ხოლო *ზაქათალის ოკრუგი* – ტფილისის გუბერნატორს, თუმცა ორივე ოკრუგი და ოლქი ცალკე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად განიხილებოდა.

ტფილისის გუბერნიაში შედიოდა *ტფილისის, გორის, ბორჩალოს, სიღნაღის, თელავის, თიანეთის, დუშეთის, ახალციხისა* და *ახალქალაქის მაზრები*. რაიმე „სამხრეთ ოსეთი" ადმინისტრაციულ რუკაზე მოხსენიებული არ იყო. მართალია, თბილისის გუბერნიის შიგნით 1842 წელს პეტერბურგმა დააარსა *„ოსეთის ოკრუგი"* (Осетинский округ), რომელიც მოიცავდა თანამედროვე ჯავის რაიონს. ეს „ოკრუგი" არ ფარავდა ცხინვალის, ზნაურისა და ახალგორის რაიონებს, რომლებიც 1922 საბჭოთა ხელისუფლებამ „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს" მიაკუთვნა. 1859 წელს ისტორიულ საქართველოში მდებარე „ოსეთის ოკრუგი" გაუქმდა და მისი ტერიტორია გორის მაზრას დაუქვემდებარდა. 1860-იან წლებში „ოსეთის ოკრუგი" ერთხანს არსებობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, თერგის ოლქში (Терская область), მაგრამ მალე ისიც გაუქმდა.

ქუთაისის გუბერნიაში შედიოდა *ქუთაისისა* და *შორაპნის* მაზრები (ის ძირითადად ემთხვეოდა ძველ იმერეთის სამეფოს), *ოზურგეთის მაზრა* (ყოფილი გურიის სამთავრო), *ზუგდიდისა* და *სენაკის* მაზრები (ყოფილი სამეგრელოს სამთავრო). იმავე გუბერნიაში შედიოდა *რაჭის, ლეჩხუმის* (ქვემო სვანეთთან ერთად) მაზრები, ხოლო ტფილისის გუბერნიაში – *ბორჩალოს* მაზრა. მაგრამ ეს ეთნიკური სახელები მხოლოდ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ტერმინებად აღიქმებოდა: რაჭულ, ლეჩხუმურ თუ ბორჩალოურ სეპარატიზმს პეტერბურგში არ ელოდნენ!

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული, სახელად *„გრუზია"* ან *„საქართველო"*, იმპერიაში არ არსებობდა.

იმპერიაში პრინციპში არ იკრძალებოდა „Грузия-ს", „Армения-ს", „Украина-ს" ხსენება. პუშკინს შეეძლო თავის ლექსებში ეწერა „На холмах Грузии лежит ночная мгла„[4], ან „Тиха украинская ночь„[5]. პეტერბურგისათვის ეს იყო მხოლოდ და მხოლოდ პოეტური ისტორიული სახელები.

მაგრამ ტოპონიმური პოლიტიკა განუხრელად ტარდებოდა: ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების სახელებად *„საქართველოს"*, *„ჰაიასტანის"* (ეს სომხეთის თვითსახელია) ან *„აზერბაიჯანის"* ოფიციალურ გამოყენებას არ დაუშვებდნენ. ეს იმპერიისათვის საშიშ პრეცედენტს შექმნიდა.

4 საქართველოს ბორცვებს ღამის წყვდიადი აწევს (რუს.).

5 წყნარია უკრაინული ღამე (რუს.).

მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა

საუკუნეთა მიჯნაზე სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობის *ეთნიკურ სტრუქტურაში* მკვეთრად გამოირჩეოდა სამი დიდი ადგილობრივი ეთნიკური ჯგუფი – ქართველები, აზერბაიჯანელები და სომხები.

იმპერიის დიდი მცდელობის მიუხედავად, სამხრეთ კავკასიის სასოფლო არეალში ეთნიკურმა რუსებმა ვერ შექმნეს ერთიანი განსახლების დიდი მასივები. ამით სამხრეთ კავკასია მკვეთრად განსხვავდებოდა ჩრდილოეთ კავკასიისგან, საიდანაც ადგილობრივ მოსახლეობას (უპირატესად *ადიღური* მოდგმის ტომებს, ნაწილობრივ – ნოღაელებსა და ვაინახებს) 1860-იან წლებში პეტერბურგმა ოსმალეთში მასობრივი გადასახლებისაკენ უბიძგა, ხოლო მათ ადგილზე სლავური მოსახლეობა დაასახლა. ამჟამად ამ ტერიტორიაზეა რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარისა და სტავროპოლის მხარეები, აგრეთვე ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა ეთნიკურად შერეული რესპუბლიკები. სამხრეთ კავკასიაში რუსები შედარებით ფართოდ იყვნენ წარმოდგენილნი მხოლოდ რეგიონის დიდ ქალაქებში, ცალკეულ სოფლებში კი დაასახლეს ან რუსი ქრისტიანი „სექტანტები“ – დუხობორები, სტაროვერები, მოლოკანები („მალაკნები“), ან რუსის ჯარიდან დემობილიზებულთა ოჯახები, რომელთა რაოდენობა ჯამში დიდი არ იყო.

1905 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოვიდა რუსეთის იმპერიაში 1897 წელს ჩატარებული *მოსახლეობის პირველი* (და, როგორც მერე გაირკვა, უკანასკნელი) *საყოველთაო აღწერის* მასალების მეორე ტომი, საიდანაც ვიგებთ, რომ იმ პერიოდის სამხრეთ კავკასიაში *ქართველები* რიცხოვნობით (1,350 მილიონი) ოდნავ სჭარბობდნენ *აზერბაიჯანელებსა* (1,3 მილიონი) და *სომხებს* (1,2 მილიონი).

პირველი მსოფლიო ომის წინ, 1914 წლის წელიწდეულის, „Кавказский календарь“-ის შეფასების თანახმად, სამხრეთ კავკასიაში აზერბაიჯანელებმა რიცხოვნობით (1,791 მილიონი) გაასწრეს ქართველებს (1,741 მილიონი). სომხების რიცხოვნობა 1,685 მილიონ სულად შეფასდა. სამი ეთნოსი *სიდიდით* დაახლოებით თანაბარი იყო, ხოლო მათი *განსახლება* – შერეული, რაც მალე დიდ პრობლემებს წარმოქმნის მთელ რეგიონში.

* * *

1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მიხედვით, ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში, სოხუმის ოკრუგსა და ბათუმის ოლქში, რაც ფართობით სჭარბობდა დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიას (ბათუმის ოლქში ართვინის ოკრუგიც შედიოდა, რომელიც ახლა თურქეთის შემადგენლობაშია; ტფილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრაში შედიოდა ლორეს საპოლიციო უბანი, რომელიც ახლა სომხეთის რესპუბლიკას ეკუთვნის), აღირიცხა ათი „ხალხი“. მათ შორის ორ მესამედზე მეტს ქმნიდა ორი „ხალხი“, თითოეული ნახევარ მილიონამდე – *იმერლები* (რაჭველ-ლეჩხუმელებთან ერთად) და *„გრუზინები“ (ქართლ-კახელები)*.

მათ მოსდევდნენ *მეგრელები* (240 ათასი, ანუ 18 პროცენტამდე), *გურულები* (93 ათასი, ანუ 7 პროცენტამდე), *აჭარელები* (70 ათასი, ანუ 5 პროცენტზე ცოტა მეტი) და მცირერიცხოვანი *სვანები*, *ხევსურები*, *ფშავლები*, *თუშები*, *ლაზები* (თითოეული ამ სუბეთნოსის რიცხოვნობა 3-16 ათასით განისაზღვრა). გარდა ამისა, ზაქათალის ოკრუგში, რომელიც ამჟამად აზერბაიჯანის შემადგენლობაშია, აღირიცხა 14 ათასი ქართულენოვანი *ინგილო* („მეთერთმეტე ხალხი").

აღწერის ანალიტიკოსები აერთიანებდნენ ამ თერთმეტივე „ხალხს" ერთ *„ქართველურ, ანუ ივერულ ჯგუფში"* (картвельская или иверская группа), რომელიც, მათივე აღიარებით, *„ჰომოგენურ მთელს"* ქმნიდა.

მართლაც, ეს „ხალხები" უკვე სავსებით ჩამოყალიბებული ნაციის – *ქართველების* – სუბეთნოსები იყვნენ.

XIX საუკუნის ბოლოს აღმწერთა მიერ „ივერული ჯგუფის ხალხების" დაცალკევების მეთოდი მეცნიერული ვერ იქნებოდა, რადგან *1897 წლის მოსახლეობის აღწერა* არ იკვლევდა ეთნიკურ ან სუბეთნიკურ დაყოფას: **სააღწერო ფურცელში იყო კითხვა მხოლოდ *მშობლიური ენის* შესახებ.** ნათელია, რომ მშობლიური ენა იმერლის, გურულის, აჭარლის, ხევსურის, ფშავლისთვის და სხვებისთვისაც *ქართული* იქნებოდა. აღწერისას ნახევარ მილიონს კი არა, არც ერთს არ უპასუხია, რომ „იმერულ ენაზე" ლაპარაკობს და არც 6 ათასს უხსენებია „ფშაური", როგორც დედაენა. ნათელია ისიც, რომ ზუგდიდის, სენაკის, ლეჩხუმის მაზრებსა და სოხუმის ოკრუგში *მშობლიურ* ენად, ქართულის გარდა მეგრულიცა და სვანურიც დასახელდებოდა.

აღწერის ანალიტიკოსები მოსახლეობის ეთნიკურობას აზუსტებდნენ ირიბი მეთოდებით, როგორც ჩანს, განსახლების მეშვეობით.

პეტერბურგში, სადაც აღწერის შედეგებს აჯამებდნენ, შეგნებულად მიმართავდნენ ქართველების შიდაეთნიკურ დანაწევრებას: იქ ეს რუსიფიკაციის პროცესისათვის ხელშემწყობად მიაჩნდათ. აღწერის მასალების დამუშავებისას კავკასიის საკითხების ექსპერტად მუშაობდა სტატისტიკოსი და ეკონომისტი *სერაფიმ კერობოვიჩ პატკანოვი*, რომლის კომპეტენციაშიც იყო ეთნოსების რიცხოვნობის განსაზღვრა. მან „დაადგინა", თუ რამდენია „გრუზინი", „იმერელი", „ფშაველი", „თუში" და ა.შ.

მანვე *აფხაზებს მიათვალა სამურზაყანოში (გალის რაიონში) მცხოვრები ყველა მეგრულენოვანი ადამიანი, რომლებიც რეალურად ქართველთა სუბეთნოსს წარმოადგენდნენ*. „სამურზაყანელები" კი რაოდენობრივად აფხაზებს უტოლდებოდნენ. ამიტომაც სოხუმის ოკრუგში აფხაზებმა შეადგინეს მოსახლეობის ნახევარი, რაც მათი რაოდენობის ხელოვნურად გაორმაგების შედეგად გამოვიდა. პატკანოვის მიერ „დადგენილი" რიცხვი შემდგომში დიდ პოლიტიკურ დატვირთვას შეიძენს.

საუკუნეთა მიჯნაზე ***სოხუმის ოკრუგი*** ეთნიკურად უკვე ძალიან ჭრელი იყო. 1866 და 1878 წლებში იქიდან ოსმალეთში გადასახლდა მრავალი ეთნიკური აფხაზი,

რელიგიურად – მუსლიმი, მას შემდეგ, რაც ისინი რუსეთის იმპერიას აუჯანყდნენ. სოხუმის ოკრუგში დარჩენილ აფხაზებს რაოდენობრივად სჭარბობდნენ ქართველები, რომლებიც ადგილობრივ სამურზაყანოელთა სუბეთნოსით იყვნენ წარმოდგენილნი, თუმცა ქართველების ნაწილი სხვა მხარეებიდანაც გადასახლდა აფხაზეთის დაცარიელებულ ტერიტორიაზე. იმავე ოკრუგში დასახლდნენ რუსები, სომხები, ბერძნები, ბულგარელები, ესტონელები, მოლდოველები და სხვები, რომლებსაც პეტერბურგი საგანგებოდ იწვევდა. იმპერია არ ახალისებდა ამ ოკრუგში ქართველების ჩასახლებას, რათა თავიდან აეცილებინა მეტოქეობა ისეთ ძლიერ ეთნიკურ ჯგუფთან, რომელსაც თვითონ ჰქონდა, ან მალე გაუჩნდებოდა, ეროვნული მშენებლობის საკუთარი პროექტი.

საკუთრივ ***ქუთაისის გუბერნია*** (Кутаисская губерния), მისდამი დაქვემდებარებული სოხუმის ოკრუგისა და ბათუმის ოლქის გარეშე მთლიანად ქართველებით იყო დასახლებული. კავკასიაში ეს ერთადერთი მონოეთნიკური გუბერნია იყო: ეთნიკურ უმცირესობათა (ესენი ძირითადად ქართულენოვანი ებრაელები იყვნენ) წილი იქ 5 პროცენტზე ნაკლები იყო.

ქართველები (მათი დიდი წილი – მუსლიმი) ჭარბობდნენ ***ბათუმის ოლქის*** სასოფლო მოსახლეობაში, ხოლო ქალაქი ბათუმი პოლიეთნიკური და ძირითადად ქრისტიანული იყო.

ტფილისის გუბერნიაში (Тифлисская губерния) ქართველები ფარდობით უმრავლესობას შეადგენდნენ, ორ მეხუთედზე ცოტა მეტს. მათ გარდა, იქ ცხოვრობდნენ სომხები (განსაკუთრებით ქალაქებში და მესხეთ-ჯავახეთში), ოსები, რუსები, აზერბაიჯანელები, გერმანელები, ბერძნები, ქისტები და სხვ. XX საუკუნის დამდეგიდან ქართველთა ხვედრითმა წილმა გუბერნიაში სწრაფად მოიმატა, ძირითადად დასავლეთ საქართველოდან გადმოსახლებულ „იმერელთა“ (იხ. ქვემოთ) ხარჯზე.

დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე (ანუ რუსეთის იმპერიის ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში, ბათუმის ოლქსა და სოხუმის ოკრუგში) ავტოქტონურ, ძირძველ მოსახლეობას წარმოადგენდნენ მხოლოდ ქართველები, აფხაზები და, გარკვეული თვალსაზრისით, ქართველი ებრაელები. თითქმის ყველა სხვა ეთნიკური ჯგუფი საქართველოში XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიამ ჩამოასახლა.

მართალია, რამდენიმე ეთნიკური ჯგუფი უფრო ადრეც, XVII-XVIII საუკუნეებში, დამკვიდრდა ქართლ-კახეთში: ესენი იყვნენ ბორჩალუსა და ორიოდე სხვა ტომის თიურქები[6] (ახლა მათ აზერბაიჯანელებად ვიცნობთ) – ქვემო ქართლში, ოსები – ჯავის რაიონში, სომხები – ქალაქებში (თბილისი, გორი, თელავი, სიღნაღი).

6 ტერმინს „თიურქები“ ვიყენებ „თიურქულენოვანი“ ხალხების (თურქები, აზერბაიჯანელები, თურქმენები, ყაზახები, თათრები, უზბეკები და მრავალი სხვა) კრებით სახელად. მინდა განვასხვავო [ანატოლიური] თურქული ენა სხვა „თიურქულენოვანი“ ხალხების ენებისაგან, რადგან „თიურქულენოვნების“ მოხსენიება წიგნში არაერთხელ მომინევს. ინგლისურად მათ განსასხვავებლად გამოიყენება „Turkic“ და „Turkish“, რუსულად – „поркский“ და „турецкий“. სამწუხაროდ, ამ მიზნით ვერ გამოვიყენებ ქართული ანბანიდან ამოგდებულ „იოტას“.

მეფე *ერეკლე* II-ის ეპოქაში სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ქართლ-კახეთში ჩასახლება შეგნებული პოლიტიკა იყო: მეფეს ქვეშევრდომები აკლდა. მისი თანხმობით მოიწვიეს სომხები – ყარაბაღიდან, ბერძნები – გიუმუშჰანეს რაიონიდან (აღმოსავლეთ ანატოლია), მიიღეს ოსები – ჩრდილოეთ კავკასიიდან, ქვემო ქართლის მიწაზე დააბრუნეს ერევნის სახანოში, არაქსის ხეობაში გადასახლებული ბორჩალუს თიურქული ტომი. ყველა ამ ეთნოსს ქართლ-კახეთის სამეფოში გარკვეული ეკონომიკური ფუნქცია ეკისრებოდა: სომხები – ვაჭრობა-ხელოსნობას მისდევდნენ, ოსები – მებატონეებს მიწის მუშებად უნდოდათ, ბორჩალოელი თათრები – ცხვარსა და კარგი ჯიშის ცხენს აშენებდნენ. ბერძნები სამთამადნო მრეწველობის გასავითარებლად იყვნენ საჭირონი და ისინი ძირითადად ალავერდის სპილენძისა და ვერცხლის საბადოებთან დაასახლეს (დღეს ეს სომხეთის რესპუბლიკაა).

ერეკლე II-ის „დემოგრაფიულმა პოლიტიკამ" მის სამეფოში არც ისე ბევრი არაქართველი დაასახლა. აღმოსავლეთ საქართველოში რეალური ეთნიკური სიჭრელის შექმნა რუსეთის იმპერიის პოლიტიკის შედეგია.

* * *

სამხრეთ კავკასიაში დიდ ეთნიკურ ჯგუფს ქმნიდნენ ***„ადერბეიჯანელი თათრები"***. Адербейжанские татары – XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დამდეგს ასე უწოდებდნენ რუსები დღევანდელ ***აზერბაიჯანელებს***, რათა განესხვავებინათ ისინი ყირიმელი, ყაზანელი, ასტრახანელი *თათრებისაგან*. იმდროინდელი ქართველები, ისევე, როგორც სომხები, შიიტ აზერბაიჯანელებს უბრალოდ *„თათრებს"* ეძახდნენ და ისინი ანატოლიელ თურქებში არ ერეოდათ, რადგან იქ, სადაც ახლა თურქეთის რესპუბლიკაა, მაშინ სუნიტი *„ოსმალო თათრები"* ცხოვრობდნენ. მრავალი საუკუნის განმავლობაში *„თათარი"* ჩვენთვის *თიურქულენოვანი მუსლიმის* სინონიმი იყო და არ ატარებდა რაიმე ნეგატიურ დატვირთვას.

მკითხველს დამატებითი სირთულე რომ არ შევუქმნა, ჩვენს მეზობელ კავკასიელ ხალხს წიგნში ყოველთვის *„აზერბაიჯანელებად"* მოვიხსენიებ. რეალურად ისინი მრავალ ტომს წარმოადგენდნენ, მაგრამ ენობრივად მსგავსს. მათი თვითიდენტობა რელიგიას ეყრდნობოდა, თვითსახელადაც კი „Müslüman"-ს იყენებდნენ.

რუსეთის იმპერიის არსებობის ბოლო ათწლეულებში აზერბაიჯანელები რიცხობრივად დომინირებდნენ *ბაქოსა* და *განჯის გუბერნიებში*; ისინი მრავლად იყვნენ ზაქათალის ოკრუგში, ერევნის გუბერნიაში, ნაკლებად – ტფილისის გუბერნიაში.

ქართველების მცირეშვილიანობის საკმაოდ ხანგრძლივი ტრადიციის გამო უფრო მრავალშვილიანმა აზერბაიჯანელებმა სამხრეთ კავკასიაში რიცხოვნობით ძალიან

გაგვისწრეს. XX საუკუნის განმავლობაში ქართველების რაოდენობა კავკასიაში ორნახევარჯერ გაიზარდა, მაშინ როცა აზერბაიჯანელებისა – თითქმის ხუთჯერ. XXI საუკუნეში სხვაობა ამ უკანასკნელთა სასარგებლოდ კიდევ უფრო გაიზრდება.

* * *

XX საუკუნის მიჯნაზე ***სომხები*** რიცხოვნობით სამხრეთ კავკასიაში მესამე ადგილზე იდგნენ. ისინი თითქმის მთელ სამხრეთ კავკასიაში იყვნენ გაფანტულნი, უმნიშვნელო უმრავლესობას მხოლოდ *ერევნის გუბერნიაში* ქმნიდნენ.

XX საუკუნის პირველ დეკადებში სომხების მეტად საგრძნობი მატება სამხრეთ კავკასიაში მექანიკური გადაადგილების შედეგადაც ხდებოდა, ოსმალეთიდან შემოხიზნულ თანატომელთა ხარჯზე. ოსმალეთის სულტნის უკვე საშიშად ქცეულ ქვეშევრდომობას სომხების მზარდი ნაწილი რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის ქვეშევრდომობას ამჯობინებდა და კავკასიის საგუბერნიო ცენტრებში, უპირველეს ყოვლისა – თბილისსა და ბაქოში, აგრეთვე სოხუმის ოკრუგში სახლდებოდა.

XX საუკუნის მესამე დეკადიდან სომხებმა, რომელთა სოფლის მოსახლეობას იმ პერიოდში მაღალი შობადობა და დიდი ბუნებრივი ნამატი ახასიათებდა, სამხრეთ კავკასიაში რიცხოვნობით ქართველებს გაგვისწრეს და 1980-იანი წლების ბოლომდე გვჭარბობდნენ. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში სხვადასხვა ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზეზის გამო სამხრეთ კავკასიიდან ემიგრაციაში მეტი სომეხი წავიდა, ვიდრე ქართველი. ამიტომაც ამ ორი ერის რიცხოვნობა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში თითქმის გათანაბრდა. მსოფლიოში კი სომხები 2,5-3-ჯერ მეტნი არიან, ვიდრე ქართველები.

* * *

სამხრეთ კავკასიის მომავალი სუვერენული სახელმწიფოების **დედაქალაქების,** საუკუნით ადრე კი საგუბერნიო ცენტრების, **მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა** ცალკე მოხსენიებას მოითხოვს, რადგან XX საუკუნის განმავლობაში ის მკვეთრად შეიცვალა. საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის ბოლო დეკადებში ძალიან მკაფიო გახდა დედაქალაქების მონოეთნიზაციის ტენდენცია. იმპერიის ხანაში კი ყველა მათგანი მულტიეთნიკური იყო.

1897 წლის აღწერით ინდუსტრიულ ქალაქ ***ბაქოს*** მოსახლეობაში (სულ 112 ათასი) ქრისტიანები ჭარბობდნენ: რუსების 34,8 პროცენტი და სომხების 17,1 პროცენტი ჯამში ნახევარზე მეტს შეადგენდა. ბაქოში იმ დროს 1008 ქრისტიანი ქართველიც აღირიცხა, ანუ ქალაქის მოსახლეობის 1 პროცენტი. მოსახლეობის 36 პროცენტი აზერბაიჯანელი იყო, 3 პროცენტი – სპარსელი.

XXI საუკუნის დამდეგისათვის მილიონნახევრიანი *ბაქო* თითქმის მთლიანად აზერბაიჯანული გახდა.

იმავე 1897 წლის აღწერით პატარა საგუბერნიო ქალაქ ***ერევნის*** (იმდროინდელი რუსული გამოთქმით Эривань) 29 ათასი მცხოვრებიდან სომხები 43,2 პროცენტს შეადგენდნენ, ხოლო აზერბაიჯანელები – 42,7 პროცენტს. ერევნის დანარჩენი მოსახლეობა ძირითადად რუსი, ებრაელი და პოლონელი იყო. ერევანში იმ წელს 142 ქართველი აღირიცხა, უპირატესად – სახელმწიფო სამსახურში მყოფი მამაკაცები.

2001 წლის მოსახლეობის აღწერით მილიონიან ქალაქ *ერევანში* სომხური მოსახლეობა 97 პროცენტს აღწევდა. 104 წლის წინანდელი აღწერისაგან განსხვავებით, იქ არც ერთი აზერბაიჯანელი არ აღრიცხულა. 2001 წელს ერევანში ოდნავ მეტი ქართველი აღმოჩნდა, ვიდრე 1897 წელს – ამჯერად ეს იყო სულ 200-მდე ადამიანი, ძირითადად ქალები, რომლებიც ადრე სომხებზე გათხოვილან და ერევანში წასულან.

თბილისშიც კი (იმდროინდელი რუსული გამოთქმით Тифлис), რომელიც დღემდე ყველაზე მრავალეროვანია სამხრეთ კავკასიის სხვა დედაქალაქებს შორის, ჰომოგენურობამ XX საუკუნის განმავლობაში მკვეთრად იმატა: 2002 წლის მოსახლეობის აღწერის მიხედვით, მის 1,1 მილიონ მცხოვრებიდან ქართველები 84 პროცენტს შეადგენდნენ, ხოლო 2014 წლის აღწერით – თითქმის 90 პროცენტს. შესაბამისად, სხვა ეთნოსების წილმა მკვეთრად იკლო.

თბილისის როლი საქართველოს ურბანიზაციაში და ქართველი ერის კონსოლიდაციაში

ბოლო ერთ-ნახევარი ათასწლეულის განმავლობაში, თბილისი, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით, ხშირად ასრულებდა სამხრეთ კავკასიის უმთავრესი ადმინისტრაციული და კულტურული ცენტრის როლს.

XIX საუკუნის ბოლო მესამედში და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში ***ურბანიზაცია*** დაჩქარდა. საკმაოდ სწრაფად იზრდებოდა ბათუმი, ქუთაისი, ფოთი. მაგრამ ურბანიზაციის უტყუარი და გამოკვეთილი ლიდერი თბილისი იყო. 1897 წელს იქ 160 ათასი ადამიანი ცხოვრობდა, 53 პროცენტით მეტი, ვიდრე 1876 წელს, წინა საქალაქო აღწერისას. 1902 წელს თბილისში უკვე 190 ათასი ადამიანი ცხოვრობდა და მისი მოსახლეობა სწრაფად მატულობდა.

XX საუკუნის დამდეგს, ისევე, როგორც თავისი არსებობის უმეტეს დროს, *თბილისი მრავალეროვან ქალაქს წარმოადგენდა*. თუმცა ყველამ იცოდა, რომ ის ისტორიული საქართველოს დედაქალაქი იყო, იმპერიის პერიოდში თბილისი ფორმალურად ქართულ ქალაქად არ ითვლებოდა. ის იყო რუსეთის საგუბერნიო ცენტრი, იმპერიული ხელისუფლების თვალსაზრისით – ერთ-ერთი *რუსული ქალაქი*, ისეთივე როგორც, მაგალითად, კიევი, ოდესა, ვარშავა,

ვილნო (ვილნიუსი), რიგა, იურიევი (ტარტუ), ბაქო, ტაშკენტი, ერევანი და ა.შ. უბრალოდ, ყველა ზემოჩამოთვლილ ქალაქში დიდი რაოდენობით ცხოვრობდნენ *„ტუზემცები"* (туземцы, „ადგილობრივები", რომლებიც მმართველ ერს არ განეკუთვნებოდნენ), ან *„ინოროდცები"* (инородцы, საზღვარგარეთიდან მოსული არამართლმადიდებელი მოსახლეობა). თბილისში *„ტუზემცები"* ქართველები და სომხები იყვნენ, „რუსულ ქალაქებში" – ბაქოსა და ერევანში – *„ტუზემცებს"* აზერბაიჯანელები და სომხები წარმოადგენდნენ. კიევსა და ოდესაში მცხოვრებ მალოროსებს, ანუ უკრაინელებს, რუსი ერის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდნენ და არა *„ტუზემცებად"*, მაგრამ იქაც *„ინოროდცები"*, ძირითადად, ებრაელობა, რიცხობრივად ძალიან ბევრი იყო.

1897 წლის მოსახლეობის აღწერის შედეგების თანახმად, თბილისის ეთნიკურ ჯგუფებს შორის რიცხოვნობით პირველ ადგილზე (29,8 პროცენტი) იდგნენ *რუსები*, უფრო ზუსტად – *აღმოსავლეთ სლავები*, რადგან იმ დროს *მალოროსებსა* (ანუ უკრაინელებს) და *ბელორუსებს* *ველიკოროსებთან* (ანუ საკუთრივ რუსებთან) ერთად რუსებს უწოდებდნენ. თბილისის რუსებს შორის ჭარბობდა ბიუროკრატია, ოფიცრობა და ყაზარმებში დაბანაკებული ჯარისკაცები.

თბილისის მოსახლეობაში რიცხოვნობით მეორე ადგილზე *სომხები* იყვნენ (29,5 პროცენტი), რომელთა საკმაო ნაწილისათვის მშობლიური ენა იყო ქართული. სომხები დომინირებდნენ ვაჭრებსა და ხელოსნებს შორის. ამავე დროს, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სომხური ინტელიგენცია თბილისს სომეხი ხალხის კულტურული განვითარების ერთ-ერთ ცენტრად აქცევდა, სადაც ჩამოყალიბდა აღმოსავლურ-სომხური სალიტერატურო ენა. დასავლურ-სომხური კულტურის ცენტრი სტამბოლი (კონსტანტინოპოლი) იყო.

რუსებსა და სომხებს რიცხოვნობით მცირედ ჩამორჩებოდნენ *ქართველები* (თბილისის მთელი მოსახლეობის 26,4 პროცენტი), ძირითადად მუშები, მოსამსახურეები და ინტელიგენცია. თბილისის ქართული ელემენტი სწრაფად მატულობდა, უპირატესად, დასავლეთ საქართველოდან ჩამოსული მიგრანტების ხარჯზე.

გარდა ზემოხსენებული სამი დიდი ეთნიკური ჯგუფისა, თბილისის მოსახლეობის 14 პროცენტზე მეტს შეადგენდნენ „ინოროდცები" – ირანელები (ანუ საკუთრივ სპარსელები და ირანის აზერბაიჯანელები), გერმანელები, პოლონელები, ფრანგები, ჩეხები და სხვები. ევროპელები თავიანთი ცხოვრების წესით მისაბაძ მაგალითს აძლევდნენ თბილისელთა სხვა თემებს, ყოველ შემთხვევაში – ქრისტიანებს, რომლებიც ცდილობდნენ, მათსავით ეცხოვრათ, ჩაეცვათ, შვილებისათვის მიეცათ ისეთივე განათლება, როგორსაც ევროპელები აძლევდნენ თავიანთ შვილებს. თბილისელი ქართველებისა და სომხებისათვის ევროპული ცხოვრების წესთან შეგუება ადვილი აღმოჩნდა. თბილისში ხშირი იყო შერეული ქორწინებები ევროპელებსა და ქართველებს შორის.

საერთო ჯამში, ეს პოლიეთნიკური სტრუქტურა ზემოქმედებდა ქალაქის სოციალურ ცხოვრებაზე და სპეციფიკური „თბილისური სუბკულტურის" შექმნას უწყობდა ხელს.

თბილისი უფრო დიდი და მნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრი იყო, ვიდრე რომელიმე სხვა ქალაქი მთელ კავკასიაში. ნავთობით გამდიდრებულ *ბაქოშიც* კი 1897 წლის აღწერისას თბილისზე ნაკლები მცხოვრები დაფიქსირდა – 112 ათასი. საგუბერნიო ცენტრ *ერევანში* კი იმავე აღწერით სულ 29 ათასი ადამიანი აღირიცხა: ეს ნაკლები იყო, ვიდრე იმავე გუბერნიის სამაზრო ცენტრ *ალექსანდროპოლის* (ამჟამინდელი *გიუმრი*) მოსახლეობა. პირველ მსოფლიო ომამდე ერევნის მოსახლეობა არც გაზრდილა.

თბილისის ადმინისტრაციულ ფუნქციას აძლიერებდა ის, რომ 1844-1881 და 1905-1917 წლებში იქ იჯდა *კავკასიის მეფისნაცვალი* (Кавказский наместник). 1881-1905 წლებში თბილისში იჯდა *კავკასიის ადმინისტრაციის მთავარმართებელი* (Главноначальствующий Кавказской администрацией). მეფისნაცვლად და მთავარმართებლად ხშირად იგზავნებოდა რომანოვთა სამეფო დინასტიასთან დაახლოებული პირი, რაც თბილისის პრესტიჟს ზრდიდა. მაგალითად, 1862-1881 წლებში მეფისნაცვალი იყო იმპერატორ *ალექსანდრ II*-ის ძმა, დიდი მთავარი *მიხაილ ნიკოლაევიჩ რომანოვი*. სამთავრობო რეზიდენცია მაშინ იყო 1844-1854 წლებში კავკასიის მეფისნაცვლის, გრაფ *მიხაილ ვორონცოვის*, მიერ აგებული სასახლე (ახლა ის მოსწავლე ახალგაზრდობის სასახლეა). *გოლოვინის პროსპექტის* (Головинский проспект, ახლა – რუსთაველის გამზირი) ამ მონაკვეთს *დვორცოვაიას* (Дворцовая) უწოდებდნენ. მეფისნაცვალს ან მთავარმართებელს დიდი უფლებები ჰქონდა და მას საკმაოდ დიდი ადმინისტრაციული აპარატი ემსახურებოდა.

მსოფლიო ომის წინ თბილისში განლაგებული იყო ცხრა ქვეყნის, მათ შორის, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, აშშ-ის, ოსმალეთის, სპარსეთის საკონსულოები.

არც ერთი ქალაქი რუსეთის კავკასიაში არ ფლობდა ისეთი ზომის სოციალურ ინფრასტრუქტურას და არ ასრულებდა ისეთ კულტურულ ფუნქციას, როგორსაც თბილისი. წელიწდეულ „Кавказский календарь"-ის მიხედვით ირკვევა, რომ 1913 წელს თბილისში მოქმედებდა კერძო უმაღლესი სასწავლებელი – ქალთა უმაღლესი კურსები, ვაჟთა ექვსი და ქალთა ხუთი გიმნაზია, სულ კი ასორმოცდაათამდე სხვადასხვა სასწავლებელი. იქ გამოდიოდა კავკასიის ჟურნალ-გაზეთების უმრავლესობა: ცხრამეტ რუსულ, ათი სომხურ, ექვსი ქართულ, ორი აზერბაიჯანულ და ერთი გერმანულ ენაზე. ქალაქს ჰქონდა ხუთი თეატრალური დარბაზი, რვა კინოთეატრი, ათი საავადმყოფო, ოცამდე აფთიაქი, 37 სასტუმრო, მრავალი ბანკისა და სადაზღვევო კომპანიის განყოფილება, ათი ყველასათვის ხელმისაწვდომი ბიბლიოთეკა, 46 მართლმადიდებლური, 22 სომხურ-გრიგორიანული (იგულისხმება

კარის ეკლესიებიც), თითო კათოლიკური და ლუთერანული ეკლესია, ორი სინაგოგა და ორი მეჩეთი – სუნიტური და შიიტური. ქალაქში არსებობდა სატელეფონო ქსელი, 1904 წლიდან დადიოდა ელექტროტრამვაი.

1905 წელს ერთმა ბელგიურმა კომპანიამ მთაწმინდაზე სამთო-საბაგირო რკინიგზა – *ფუნიკულიორი* – გაიყვანა. თვითნასწავლმა მხატვარმა ნიკო ფიროსმანაშვილმა თავის ნახატზე უკვდავყო XX საუკუნის თბილისის ეს ახალი ნიშანსვეტი.

ქალაქის მუნიციპალური საზღვარი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლო მესამედში გასცდა „მოსკოვის საგუშაგოს", რომელსაც ახლა „ზემელის" სახელით ვიცნობთ: იქ გერმანელ აფთიაქარ Semmel-ს ჰქონდა თავისი დანესებულება – იმ დროს ძალიან პოპულარული. XX საუკუნის დამდეგისათვის თბილისმა მიაღწია დღევანდელი მელიქიშვილის ქუჩის ბოლოს, ვარაზის ხევს და შეიერთა მის გადაღმა მდებარე ვაკე. წყნეთის გზაზე (ახლანდელ ილია ჭავჭავაძის გამზირზე) მაშინ სულ რამდენიმე შენობა იდგა, რომელთაც 1906 წლიდან დაემატა ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობა: ქართული საზოგადოება, რომელმაც დააფინანსა შენობის აგება, საუნივერსიტეტოდ ამზადებდა მას. 1918 წლიდან მასში მართლაც განთავსდა თბილისის უნივერსიტეტი.

საუკუნის დამდეგს *ვაკე* ჯერაც მოვაკებული ადგილი იყო, შიგადაშიგ ყანებით და აგურის პატარა ქარხნებით (რომლებსაც ბევრი შეშა სჭირდებოდა და ახლომახლო ფერდობზეც კი ხეს ვერ ნახავდით!), საბურთალო ჯერ კიდევ მართლაც *საბურთაო* ადგილად თუ გამოიყენებოდა. მდინარე ვერაზე XVII საუკუნეში აგებული ხიდიდან (1950-იანი წლების ბოლოს ის ქალაქის რეკონსტრუქციას ემსხვერპლება), დღევანდელ გმირთა მოედანზე, იწყებოდა საქართველოს სამხედრო გზა, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში, ქალაქ ვლადიკავკაზამდე მიდიოდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში კი ეს ცნობილი გზა მოსკოვის საგუშაგოსთან (ზემელზე) იწყებოდა. ამ გზის მონაკვეთი *დიდ მთავარ ოლგას* (Великая Княгиня Ольга) ქუჩად იქცა და მას 1920-იან წლებამდე *ოლგინსკაია* ერქვა. შემდეგ ის 65 წლის განმავლობაში იყო *ლენინის ქუჩა*, 1989 წლიდან კი *მერაბ კოსტავას* ქუჩაა.

თითქმის მთლიანად ქართველებით დასახლებული ქალაქი *ქუთაისიც* საგუბერნიო ცენტრი იყო. ქუთათური ინტელიგენციის საგრძნობმა ნაწილმა ჯერ კიდევ XX საუკუნის პირველ დეკადებში თბილისში ცხოვრება და მოღვაწეობა ამჯობინა.

XX საუკუნის უდიდესი ქართველი პოეტი, დასავლეთ საქართველოში დაბადებული *გალაკტიონ ტაბიძე* მარტო არ იყო თავის არჩევანში, როდესაც 1916 წელს წერდა:

„და ვით ქრისტემ გალილეა აირჩია,
მე ტფილისი ავირჩიე ბებერი".

კულტურის ბევრი დიდი მოღვაწე, ცნობილი მეცნიერი დაიბადა დასავლეთ საქართველოში და თბილისში მოგვიანებით გადმოსახლდა.

ქართლ-კახეთში ყველას, ვინც დასავლეთ საქართველოდან ანუ *ლიხთ-იმერიდან* იყო გადმოსული, „იმერლებს" უწოდებდნენ. ეს ტერმინი მოიცავდა ყველა დასავლეთ-ქართულ სუბეთნოსს. ამ „იმერლებმა" აითვისეს თბილისის ახლოს, რკინიგზის ხაზის გადაღმა მდებარე მიწა, რომელსაც ყველა ჯგურის ხალხი რუსულ სახელს – „ნახალოვკას" – უწოდებდა. ქართულად ეს მოგვიანებით ვთარგმნეთ, როგორც „ნაძალადევი".

სოფლიდან მოსული ხალხი მართლაც თავხედურად (რუსულად – „нахально") სახლდებოდა სახაზინო მიწაზე საგუბერნიო ცენტრის ოფიციალური საზღვრის გარეთ, მაგრამ ქალაქის შორიახლოს. ასეთივე „ნახალოვკები" არსებობდა ბაქოში, ტაშკენტსა და იმპერიის სხვა მზარდ ქალაქებშიც.

საბოლოოდ თბილისს შეუერთდა თავისი „ნახალოვკა", სადაც ქართველობა აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდა. მათი სახლები თავიდან უბრალო ხუხულები იყო, კომუნალური მომსახურება – რუდიმენტული. მაგრამ დიდ ქალაქში ყოფნა ამ ყოჩაღ ხალხს, უპირატესად ახალგაზრდა მამაკაცებს, ჩაბმულს მრეწველობაში, მშენებლობაში, მომსახურების სფეროში, აძლევდა სტიმულს, ეზრუნა უკეთეს მომავალზე.

დასავლეთ საქართველოდან თბილისში მოსახლეობის მიგრაციას ***ქართველი ერის კონსოლიდაციისათვის*** დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მიგრანტები ყოველთვის გამოირჩევიან ენერგიულობითა და ამბიციურობით, ანუ იმ თვისებებით, რომლებიც დასავლეთ-ქართულ ელემენტს არ აკლდა. ეს მიგრანტები „თავიანთ ქალაქში" ჩადიოდნენ – თბილისს ქართველთა ყველა სუბეთნოსი საკუთარ დედაქალაქად მიიჩნევდა, განსხვავებით, მაგალითად, ბაქოსაგან, რომელსაც ქართველები მხოლოდ სამუშაოს საძებნელად ან სიმდიდრის მოსახვეჭად თუ ეტანებოდნენ.

XIX საუკუნის ბოლო მესამედიდან *თბილისი თანამედროვე* ქართველი ერის (ნაციის) *„სადნობ ქვაბად" გვევლინება* და იქ თანდათან ყალიბდება თანამედროვე საერთო-ქართული ეროვნული მენტალიტეტი, რაშიც დასავლურ-ქართულმა ელემენტმა დიდი წვლილი შეიტანა. ქართული ენის სხვადასხვა სუბეთნიკური აქცენტები თბილისელთა მეორე და, მით უმეტეს, მესამე თაობაში ქრება. თუმცა, ტრადიციული ქართული გვარებით შეიძლება გამოცნობა, რომელი კუთხიდანაა წარმოშობით დღევანდელი თბილისელი, ამას რეალური მნიშვნელობა აღარა აქვს.

დაახლოებით 1870-იანიდან 1920-იან წლებამდე პერიოდი ქართველი ერის (ნაციის) განსაკუთრებით ინტენსიური კონსოლიდაციის ხანაა (რაც, ბუნებრივია, უფრო ადრე დაიწყო). ამ დროს საბოლოოდ შედუღაბდა ქართული სუბეთნოსები თანამედროვე ნაციად, რომელიც, რასაკვირველია, არავითარ „სისხლით ნათესაობას" არ ეყრდნობოდა, არამედ ***ყველა თანამედროვე ნაციის***

მსგავსად, იყო სოციალ-ეკონომიკური, კულტურულ-პოლიტიკური და სულიერი ერთიანობის პროდუქტი.

ზოგი, ალბათ, არ დაეთანხმება ზემოთქმულ მოსაზრებას: საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებმა ჩაუნერგეს მათ, რომ *ქართველი ერი*[7] XII საუკუნეშიც და კიდევ უფრო ადრე არსებობდა. სინამდვილეში, ***ნაციები თანამედროვე გაგებით*** ასე დიდი ხნის, ანუ XI-XII და მომდევნო საუკუნეებშიც, ევროპაში ჯერ არ არსებობდნენ. არ იყვნენ საბოლოოდ ჩამოყალიბებულნი არც ფრანგი, არც ინგლისელი, არც გერმანელი, არც იტალიელი, არც რუსი, არც ქართველი და არც სხვა ნაციები, თუმცა, გარკვეული პირობითობით, მათ ასეც იხსენიებენ ხოლმე. თანამედროვე ევროპულმა *ნაციებმა* ბევრად უფრო გვიან დაიწყეს წარმოქმნა – XIV-XVIII საუკუნეებიდან. ეს მრავალსაუკუნოვანი და მტკივნეული პროცესი იყო და ევროპაშიც კი, მით უმეტეს აზიასა და აფრიკაში, ზოგან დამთავრებულიც არაა.

ეკონომიკური განვითარება და ეთნიკური კაპიტალი

XX საუკუნის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიის ურბანიზაციას აჩქარებდა ***ეკონომიკური განვითარება***, თუმცა ინდუსტრიალიზაციას ჯერ მხოლოდ წერტილოვანი ხასიათი ჰქონდა.

სოციალურ-ეკონომიკური ძვრებისათვის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი აღმოჩნდა სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის განვითარება. 1872 წელს თბილისის – ფოთთან, 1883 წელს – ბათუმთან და ბაქოსთან *რკინიგზით* დაკავშირებამ, ხოლო 1902 წელს *ამიერკავკასიის სარკინიგზო ქსელთან* ერევნის შეერთებამ ბოლო მოუღო კავკასიური პროვინციების იქამდე არსებულ კარჩაკეტილობას და ხელი შეუწყო ადგილობრივი მოსახლეობის მიგრაციას, ძირითადად – საგუბერნიო ცენტრებისაკენ. 1900 წლიდან სამხრეთ კავკასია ბაქოს გავლით დაუკავშირდა დანარჩენი რუსეთის იმპერიის სარკინიგზო ქსელს, იქიდან კი – ევროპას (მეორე სარკინიგზო ხაზი, შავი ზღვის სანაპიროს გავლით, სამხრეთ კავკასიასა და ევროპულ რუსეთს საბოლოოდ მხოლოდ 1949 წლიდან დააკავშირებს).

ბაქოს გარშემო, აფშერონის ნახევარკუნძულზე, 1914 წელს არსებული ოთხი ათასი ჭაბურღილი რუსეთის ნავთობის მოპოვების 80 პროცენტს და მსოფლიო მოპოვების ნახევარს შეადგენდა. **პირველი და მეორე მსოფლიო ომების დროს**

7 ქართული სიტყვა „ერი" ისტორიულად აღნიშნავდა რიგით ადამიანებს (აქედან „ერისკაცი", განსხვავებით სოციალურად მასზე უფრო მაღლა მდგომი სასულიერო პირისაგან). „ერისთავი" ნიშნავდა მოსახლეობის ტერიტორიული ჯგუფის სამხედრო-ადმინისტრაციულ მეთაურს. „ერის" ნაცვლად თანამედროვე ქართულში ვიყენებთ არაბული წარმოშობის სიტყვას – „ხალხი", ხოლო „ერისა" და „ნაციის" მნიშვნელობები გაიგივდა.

ბაქოს ნავთობსარეწების დაუფლება/შენარჩუნება მეომარი მხარეების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი იყო.

1897-1907 წლებში გაყვანილ იქნა მსოფლიოში პირველი, 835 კილომეტრი სიგრძის, *მილსადენი ბაქოდან ბათუმამდე* ნავთის (კეროსინის) გადასაზიდად. ბათუმი მსოფლიო ოკეანეში ბაქოს გასასვლელად იქცა. მომდევნო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ეს ორი ქალაქი მსოფლიო გეოეკონომიკასა და გეოპოლიტიკაში ერთმანეთზე გადაჯაჭვული იქნება.

ბაქო კავკასიის მთავარი სამრეწველო ცენტრი გახდა. ინდუსტრიალიზაციის დონით თბილისი და ბათუმი მას საგრძნობლად ჩამორჩებოდნენ. გაჩნდა მოპოვებითი მრეწველობის ცენტრებიც (ჭიათურა – მანგანუმის, ალავერდი – სპილენძის, ტყიბული – ქვანახშირის წყალობით).

სამხრეთ კავკასიის სხვა ქალაქებში კი მრეწველობა თითქმის არ იყო: ისინი ადგილობრივი მომსახურებისა და ადმინისტრაციულ ცენტრებს წარმოადგენდნენ.

ბაქო კაპიტალის დაგროვების კარგ შანსს აძლევდა გაქნილ საქმოსანს იმის ხარჯზეც, რომ მას ადგილობრივი და რუსეთის სხვა გუბერნიებიდან მოსული მუშებისათვის უბადრუკი გასამრჯელოს გადახდა შეეძლო.

სხვებთან ერთად, უფრო სწორად, სხვებზე მეტად, *ბაქოში* გამდიდრდნენ ეროვნებით შვედი *რობერტ და ალფრედ ნობელები, ებრაელი როტშილდები,* სომხები – *მანთაშევი, მაილოვი, მირზოევი, პიტოევი, ღუკასოვი, არამიანცი* და მრავალი სხვა. ბაქოში მოიხვეჭეს სიმდიდრე ქართველებს შორის იშვიათმა წარმატებულმა ბიზნესმენებმა *ძმებმა ზუბალაშვილებმა* და *აკაკი ხოშტარიამ*. ზუბალაშვილებმა დაგვიტოვეს თავისი სახსრებით აგებული დღევანდელი მარჯანიშვილის სახელობის თეატრი და ზოგი სხვა მშვენიერი შენობა თბილისში.

ერთი სომეხი მილიონერის გვარი თბილისელთათვის უკეთ უნდა იყოს ცნობილი: *მიხაილ იოსიფოვიჩ არამიანცმა* უკვდავყო თავისი სახელი საავადმყოფოთი, რომლის ერთ-ერთი პირველი შენობა მისი სახსრებით აიგო და 1910 წელს საზეიმოდ გაიხსნა. ახლა მას თბილისის I კლინიკური საავადმყოფო ეწოდება. თუმცა იმავე ტერიტორიაზე შემდგომში აიგო მრავალი სხვა სამედიცინო დანიშნულების შენობა, ხალხი ამ საავადმყოფოთა კომპლექსს დღემდე „არამიანცს“ უწოდებს. ნაკლებად ცნობილია, რომ 1915 წელს გახსნილი სასტუმრო „მაჟესტიკი“ (შემდგომში – „თბილისი“, ამჟამად „მერიოტ-თბილისი“) ასევე არამიანცის სახსრებითაა აშენებული.

თბილისელი მოქალაქის, *ისაი ეგოროვიჩ პიტოევის* სახსრებით 1901 წელს პოლონელმა არქიტექტორმა *შიმკევიჩმა* ააგო „არტისტული საზოგადოების“ მშვენიერი შენობა, რომელსაც 1921 წლიდან *შოთა რუსთაველის სახელობის თეატრი* ეწოდა.

თბილისელი სომეხი იყო *ალექსანდრ ივანოვიჩ მანთაშევი*, რომელმაც ბაქოში ძალიან დიდი ფული დააგროვა. მის მემკვიდრეობას 30 მილიონ მანეთად აფასებდნენ, მაშინდელი რუსული მანეთი კი მსყიდველობითი უნარით დღევანდელ 35-40

ამერიკულ დოლარს უთანაბრდებოდა. მანთაშევის საქველმოქმედო სახსრებით აიგო ნერსისიანის სემინარიის შენობა – თბილისში, სომხური ეკლესია – პარიზში, ყოველთა სომეხთა კათოლიკოსის სასახლე – ეჯმიაწინში[8] და სხვ. 1911 წელს პეტერბურგში გარდაცვლილი მანთაშევი მშობლიურ თბილისში ჩამოასვენეს და მეუღლის გვერდით დაკრძალეს მისივე აშენებული ვანქის ტაძრის სასაფლაოზე. მისი რვა შვილი მატერიალურად თითქოს სამარადისოდ იყო უზრუნველყოფილი, თუმცა ზოგი მათგანი მფლანგველი აღმოჩნდა. მალე რევოლუცია მოხდა და ოჯახის ქონება თითქმის მთლიანად დაიკარგა. მანთაშევის შვილებიდან ზოგი პარიზში ტაქსის მძღოლად მუშაობდა. მისი საფლავი კი 1938 წელს საბჭოთა თბილისის რეკონსტრუქციას შეეწირა, როდესაც დანგრეული ვანქის ტაძრის ადგილზე სახელმწიფო ბიუჯეტით აშენდა სომხური საშუალო სკოლა. Sic transit gloria mundi![9]

რევოლუციამდელი თბილისის მოსახლეობის 70 პროცენტს შეადგენდნენ ქართველები, რუსები, პოლონელები, გერმანელები, სპარსელები და სხვები, რომელთაც სომხებზე არანაკლები წვლილი მიუძღვით თბილისის აღმშენებლობაში. ზოგი სომეხი მილიონერი კი იმიტომ ვახსენე, რომ მაშინდელ თბილისში ფინანსურად ისინი დომინირებდნენ და ბევრს აშენებდნენ კიდეც. ამას *აღვნიშნავ*, თორემ დღევანდელ სომხებს სწყინთ, როდესაც თბილისში მათი თანამემამულეების სამშენებლო ღვაწლს არ ახსენებენ. თბილისელებს ეს გვარები დღემდე არ ავიწყდებათ: „არამიანცი“ და „მელიქაზარიანცი“ საქალაქო ორიენტირებია!

XX საუკუნის დამდეგს ბაქოს ცენტრშიც ბევრი თვალსაჩინო შენობა იქვე გამდიდრებული სომეხი და სხვა ეროვნების კაპიტალისტთა სახსრებით აიგო. არა მგონია, მშენებლობის დამფინანსებლის გვარის უგულებელყოფა ვინმეს რაიმეს არგებდეს.

ამასთან, როდესაც რუსეთის იმპერიის მდიდარი სომხები თბილისსა თუ ბაქოში, დონის როსტოვსა თუ მოსკოვში იშენებდნენ სასახლეებს, ამას საკუთარი ოჯახის კეთილდღეობისათვის აკეთებდნენ: დიდ ქალაქში ცხოვრება უფრო კომფორტული იყო. მდიდარი ქველმოქმედი იქვე თეატრის შენობასაც ააგებდა, საავადმყოფოსაც და სემინარიასაც. სომეხი ბიზნესმენები სერიოზულ კაპიტალს აბანდებდნენ რუსეთის იმპერიის დიდი ქალაქების მშენებლობაში და საუკუნოდ აპირებდნენ იქ დამკვიდრებას. იმპერია მათ სამარადისოდ მიაჩნდათ. მათდა სამწუხაროდ, ეს „მარადისობა“ სწრაფწარმავალი აღმოჩნდა!

თუ თავიდან სომხური ბურჟუაზიის სამშენებლო საქმიანობის ეთნიკური ნიშანი მეორეხარისხოვანი იყო, XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში წინა პლანზე გადმოდის ეთნიკური საფუძველი. მანთაშევისა და სხვა სომეხი მეცენატების ქველმოქმედება კავკასიაში ხშირად იყო ნაკარნახევი სომეხი ინტელექტუალების მიერ ჩამოყალიბებული *ნაციონალური იდეით* (ამაზე ქვემოთ ვიტყვი).

8 რუსულის გაელენით ჩვენში დამკვიდრდა სახელი *ეჩმიაძინი*, რაც არასწორია.

9 ასე გადის მიწიერი დიდება (ლათ.)

რუსეთის რევოლუციის შემდეგ კი აღმოჩნდა, რომ სომეხი კაპიტალისტების უძრავი ქონება, რომლის წაღებაც ბაქოდან თუ თბილისიდან შეუძლებელი იყო, სხვა ეროვნულ ინტერესებს მოხმარდა.

ამაში არაფერია განსაკუთრებული. რომაული ამფითეატრები და აკვედუკები – ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთში, ევროპელი კოლონიზატორების მიერ აგებული შენობები – ლათინურ ამერიკაში შემდგომ წარმოშობილი ეროვნული სახელმწიფოების კულტურულ მემკვიდრეობად იქცა. ჰაბსბურგთა იმპერიის დაშლის შემდეგ ავსტრიელთა და უნგრელთა მიერ მკვიდრად ნაგები ლამაზი შენობები სლოვაკეთის, რუმინეთის, უკრაინის, პოლონეთის, ხორვატიის, სლოვენიისა და სხვა ქვეყნების ქალაქების მშვენებად დარჩა და მათი მშენებლობის დამფინანსებლების სახელები ძირითადად (თუმცა ყველგან არა) მივიწყებას მიეცა.

ქართული ეროვნული იდეა

შუა საუკუნეების ადამიანთა ერთობას სარწმუნოება ადუღაბებდა, ხოლო მათი ლოიალობა უფრო მმართველი დინასტიის მიმართ იყო გამოხატული, ვიდრე იმ დროს ბუნდოვანი საზღვრების მქონე „სამშობლოს“ მიმართ.

XVIII საუკუნის ბოლო დეკადებიდან ევროპაში, უპირველესად საფრანგეთში, აღმოცენებულმა ნაციონალურმა იდეამ, რომელიც *სამშობლოს* (la patrie) ცნებას უზენაეს მნიშვნელობას ანიჭებს, წარმოშვა ***„სამოქალაქო-ტერიტორიული ნაციონალიზმი“:*** ***„ეს მიწა ჩვენი სამშობლოა და ის წმიდათა წმიდაა!“*** „ჩვენ“ არ გულისხმობდა მხოლოდ ეთნიკურ ფრანგებს, არამედ ყველას, ვინც საფრანგეთის მოქალაქე იყო: Citoyen (მოქალაქე) მიმართვადაც იქცა!

ცოტა ადრე მსგავსი ნაციონალური იდეა ჩრდილოეთ ამერიკის ინგლისურ კოლონიებში გაჩნდა, რომლებიც ინგლისის მეფეს აუჯანყდნენ და *შეერთებული სახელმწიფოები (შტატები)* შექმნეს.

ევროპის სუვერენულ სახელმწიფოებში „ნაციონალური იდეა“ პრაქტიკულად „სახელმწიფო იდეის“ სინონიმია. ამ ორი ტერმინის, მაგალითად, ინგლისურად განსხვავებულად თარგმნა დამატებით ახსნას მოითხოვს.

იმ ერებისათვის კი, რომლებსაც სახელმწიფოებრიობა არ ჰქონდათ (კერძოდ, რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომ ქართველებსა და სომხებს) „ნაციონალური (ანუ ეროვნული) იდეა“ ეთნიკურ ნიადაგზე ფორმდებოდა[10].

10 ახლა, როდესაც არსებობს საქართველოს სახელმწიფო, დროა, გვქონდეს „სახელმწიფო იდეა“, რომელიც გაითვალისწინებს მთელი მოსახლეობის, ყველა მოქალაქის ინტერესებს, მიუხედავად მათი ეთნიკური კუთვნილებისა. საქართველო თანდათანობით მიდის კიდეც ამ მიმართულებით (ამ მხრივ, პოზიტიური გადაწყვეტილებაა პირადობის მოწმობიდან ეთნიკურობის აღნიშვნის ამოღება), თუნდაც ტრადიციონალისტური („პატრიოტული“, „მორწმუნე“) ძალების რეაქცია ამ პროცესს აფერხებდეს.

ევროპული ნაციონალიზმის გავლენით XIX საუკუნის ბოლო დეკადებში ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში თითქმის ერთდროულად და, ზოგჯერ, ერთმანეთთან დაპირისპირებისას ყალიბდება ებრაული, თურქული, არაბული, ირანული, სომხური, ქართული ნაციონალური იდეა. ყველა მათგანს ჰქონდა ტერიტორიული განზომილება, ანუ ეთნიკურ ჯგუფებს გარკვეულ „ეთნიკურ ტერიტორიაზე" გაუჩნდათ პრეტენზია. ეს *ეთნოტერიტორიული ნაციონალიზმის* გამოხატულებაა. რასაკვირველია, იმპერიული ერების – *თურქებისა და ირანელების* – ეროვნული ინტერესები განსხვავდებოდა იმ დროს სახელმწიფოებრიობის არმქონე ერების ინტერესებისაგან.

ნაციონალიზმის ევფემიზმია *ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა*. საბჭოთა პერიოდში პირველს იყენებდნენ მოვლენისათვის ნეგატიური, მეორეს კი – პოზიტიური მნიშვნელობის მისაცემად. ასეთი მიდგომით, აფრიკისა და აზიის „ჩაგრულ და კოლონიურ ხალხებში" მიმდინარეობდა სამართლიანი „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა" კოლონიზატორების წინააღმდეგ. მაგრამ თუკი საბჭოთა კავშირის რომელიმე ხალხში გაჩნდებოდა ანალოგიური მოძრაობის ჩანასახი, ეს მკაცრად დასასჯელი „ბურჟუაზიული ნაციონალიზმი" იყო!

კომუნისტური იდეოლოგია ამტკიცებდა, თითქოს ნაციონალიზმი დამახასიათებელია ბურჟუაზიისათვის, პროლეტარიატისათვის კი ის უცხოა. სინამდვილეში კი, ნაციონალიზმი და ნაციონალური იდეა ჩნდება ინტელექტუალურ წრეებში და, განათლების გავრცელების კვალდაკვალ, ვრცელდება პროლეტარიატშიც, წვრილ ბურჟუაზიასა და გლეხობაშიც. ნაციონალიზმი სწორედ მსხვილი კაპიტალისათვის/მულტინაციონალური კომპანიისთვისაა შედარებით ნაკლებ პროდუქტიული: მას მოგება სჭირდება და არა კონფრონტაცია სხვა ერების წარმომადგენლებთან, მისი აზრით, „ფუჭი დავისათვის", თუ ვის ეკუთვნის ესა თუ ის ტერიტორია.

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფ საქართველოში ***ეროვნული იდეა, ანუ იმის გაგება, თუ რა არის ქართველების, როგორც ერის, სასიცოცხლო ინტერესები,*** ასე ვთქვათ, ჰაერში დაფრინავდა. *მწყობრი, პროგრამის სახით გაფორმებული,* ნაციონალური იდეოლოგია ჯერ არ იყო შექმნილი (მგონი, არც შექმნილა?) და ეროვნულ იდეას ძირითადად აჟღერებდნენ პუბლიცისტები და მწერლები, ხშირად – პოეტური გზით.

„თერგდალეულებმა" – რუსეთის დიდ ქალაქებსა და ევროპაში განათლებამიღებულმა ადამიანებმა, საქართველოში შემოიტანეს ევროპული ტიპის მიდგომა ეროვნული ინტერესების მიმართ. მათ შორის გამორჩეულმა *ილია ჭავჭავაძემ* (1837-1907), რომელიც ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნამდვილ ლიდერად იქცა, 1860 წელს ევროპის „ხალხთ ბორკილის" მტვრევის ხმის გაგონებისას ინატრა:

„ღმერთო, ღმერთო, ეს ხმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მამულში!"

„მამულში“ ის გულისხმობდა საქართველოს, რომელსაც თავისი იმპერიული ბორკილები ჰქონდა დასამტვრევი.

1861 წელს ქართული ეროვნული იდეა *ილია ჭავჭავაძემ* თავის „მგზავრის წერილებში“ უცნობ მოხევე *ლელთ ღუნიას* (ალბათ, ღუნია ლელაშვილს?) ასე გამოათქმევინა: *„ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნოდეს“*. ეს შეფარულად გამოხატავდა თვითმმართველობის სურვილს.

1870-იანი წლებიდან თავის გაზეთ „ივერიაში“ ილია ჭავჭავაძე ფართოდ აშუქებდა ირლანდიელთა ბრძოლას თვითმმართველობისათვის (homerule). გაზეთი ემსახურებოდა პოლიტიკურ მობილიზაციას – მას ქართულ საზოგადოებაში ანალოგიური განწყობის შექმნისათვის უნდა შეეწყო ხელი.

ყველაფერი ეს *ეროვნული იდეის* ჩამოყალიბების დაწყებას მოასწავებდა. იქმნებოდა საერთო-სახალხო კონსენსუსი ქართველი ხალხის ძირეული, სასიცოცხლო ინტერესების შესახებ: იმ დროს ეს იყო ***ეროვნული თვითმმართველობის*** მიღწევა (ჩვეულებრივ, ეს არის ხოლმე პირველი ნაბიჯი დამოუკიდებლობისაკენ) და ერთდროულად – ***ეთნიკური კონსოლიდაცია***. ესეც ძალიან საშური საქმე იყო, რადგან საქართველოს მრავალსაუკონოვანმა დაშლამ სუბეთნოსები საკმაოდ დააშორა ერთმანეთს. ახლა კი მათი ხელახალი შერწყმა იყო საჭირო.

ქართველთა სხვადასხვა სუბეთნოსის ერთ ერად შეკვრისაკენ მოწოდება ისმოდა *აკაკი წერეთლის* (1840-1915) ლექსში „ჩონგური“, რომელშიც ასეთი სტრიქონებია:

„ჩონგური საქართველოა,
სიმები ჩვენ ვართ ყველაო,
სხვადასხვა კუთხის შვილები...“

ქართული ეროვნული იდეის ფართო გავრცელებას მძლავრი ბიძგი მისცა *დიმიტრი ყიფიანის* პოლიტიკურმა მკვლელობამ 1887 წელს. მისი დაკრძალვა ქართველების დიდ პოლიტიკურ დემონსტრაციად იქცა.

საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი და მისი მთავარი იდეოლოგი *არჩილ ჯორჯაძე* ამ დაკრძალვის შესახებ წერდა:

> „ჭეშმარიტება და სიმართლე მწუხარებასა და ტანჯვაში იშვებიანო, რომ ამბობენ, სწორედ ჩვენზე და ჩვენს პირობებში მყოფ ერებზეა ნათქვამი. მწუხარებამ შეგვძინა ახალი ძალა, ახალი შემეცნება, ახალი პოლიტიკური მსოფლმხედველობა... ეს შევიგენით ჩვენ, ხოლო ჩვენმა მტრებმაც შეიგნეს ჩვენი ამ შეგნების გზაზე დადგომა... ერთი საფეხურით წინ წავდექით, ჩვენდა მოულოდნელად ერად ვიგრძნევით ჩვენი თავი, თვითშემცნე და თვითშემგნე ერად... ახლა ამ მოხუცის წყალობით, მთაწმინდაზე რომ მიწას აბარია, გადაჭრით და სამუდამოდ გამოვერკვიეთ ძილისა და ბურანისაგან“.

ზემოხსენებულ პოლიტიკურ დემონსტრაციას ახლდა რამდენიმე მომენტი,

რომლებიც ქართულ ეროვნულ იდეას ემსახურებოდა და მათ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ახსნა მოეძებნებათ:

> ქართველებმა მკაფიოდ დაინახეს ***მტრის ხატი*** – ეს იმპერიული რუსეთის დიდმპყრობელობა იყო;
>
> დიმიტრი ყიფიანი, რომელიც ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლი იყო, დაკრძალეს არა ქუთაისში, არამედ თბილისში, საქართველოს ისტორიულ (და მომავალ) ***დედაქალაქში***;
>
> ყიფიანს სამარადისო განსასვენებელი მიუჩინეს მთაწმინდაზე, რომელიც ამიერიდან იქცა პანთეონად – ***წმინდა ადგილად*** ქართველებისათვის;

სხვათა შორის, ქართველმა კომუნისტებმა ფაქტობრივად შეუნარჩუნეს მთაწმინდას საკრალური მნიშვნელობა, როდესაც იქ დაკრძალეს რამდენიმე დიდი მწერალი და ხელოვანი. თუმცა, პოლიტიკურმა კონიუნქტურამ მთაწმინდაზე მოახვედრა ზოგიერთი შემთხვევითი ფიგურაც, მაგალითად, იოსებ ჯუღაშვილის დედა.

XX საუკუნის დამდეგს ქართველებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა არის მათი სამშობლო – საქართველო. განსაკუთრებით შეუწყო ხელი ასეთი ცოდნის გავრცელებას დიდი განმანათლებლის, *იაკობ გოგებაშვილის* (1840-1912) 1865 წლიდან ქართულად მრავალჯერ გამოცემულმა სასკოლო სახელმძღვანელოებმა, რომლებითაც სულ უფრო მეტი ბავშვი სწავლობდა. იქ კი მკაფიოდ იყო მითითებული, თუ რა არის „საქართველო" და ვინ არიან „ქართველები".

ქართული სახელმწიფოებრიობა სულ ასიოდე წლით ადრე შეწყდა და ერის ისტორიულ მეხსიერებაში რჩებოდა ინფორმაცია, თუ რას მოიცავდა საქართველოს ბირთვი – ქართლ-კახეთის სამეფო. ზოგმა ისიც იცოდა, რომ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატით რუსეთის იმპერია მის მფარველობაში შესული სამეფოს მიმართ ვალდებულებას იღებდა, შეეერთებინა მისთვის ძველი ქართული მიწები სხვა ქვეყნებთან ომის მოგების შემთხვევაში (იგულისხმებოდა ოსმალეთის მიერ ანექსირებული სამცხე-საათაბაგო). ლიხს გადაღმა ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი 1810 წლამდე იმერეთის ბაგრატიონთა სამფლობელო, ანუ საქართველო იყო. ქართველი ერის ნაწილებად მიიჩნევდნენ თავს ყოფილი გურიის, სამეგრელოს, სვანეთისა და აფხაზეთის სამთავროების მცხოვრებნიც. XX საუკუნის პირველ დეკადებში *ყველა აფხაზი* ასე არ ფიქრობდა, მაგრამ სოხუმის ოკრუგში მხოლოდ ეთნიკური აფხაზები არ ცხოვრობდნენ.

რუსეთის იმპერიამ მართლაც შეიერთა ისტორიული ქართული პროვინციები: 1829 წელს – მესხეთი და ჯავახეთი და ტფილისის გუბერნიას დაუქვემდებარა ისინი, 1878 წელს – აჭარა-ქობულეთი, კლარჯეთი, შავშეთი, კოლა-არტაანი, ტაოს ნაწილი. მრავალი საუკუნის შემდეგ თითქმის ყველა ისტორიული ქართული მიწა კვლავ ერთი ხელმწიფის ხელქვეით გაერთიანდა. მართალია, ამჯერად ეს ხელმწიფე პეტერბურგში იჯდა და არა თბილისში და სამეფოც ქართული არ

იყო, მაგრამ ეროვნული ინტერესებისათვის ერთ იმპერიაში ყოფნა სასარგებლო გამოდგა.

ის, რომ ქართული მიწების შეკრება სხვა იმპერიის წიაღში გახდა შესაძლებელი, გამონაკლისი არაა. მოსკოვის ირგვლივ რუსული მიწების გაერთიანებაც ე.წ. „თათარ-მონღოლთა უღლის" დროს მოხდა და მოსკოვის დიდი მთავარი (შემდგომში – ცარი) *ივან* IV (მრისხანე) კარგა ხანს უხდიდა ხარკს „ოქროს ურდოს" სამართალმემკვიდრეს – ყირიმის სახანოს. ევროპული ქვეყნების ბევრი ყოფილი კოლონია გაერთიანდა სწორედ კოლონიურ ეპოქაში, მაგალითებად კმარა ინდოეთი, ინდონეზია, მალაიზია.

ბევრ აზიურ და აფრიკულ კოლონიას ევროპულმა მეტროპოლიებმა რაღაც პოზიტიური შესძინეს. იმპერიაში ყოფნით საქართველომაც ნახა სარგებელი: ქართული მიწები ერთ სახელმწიფოში გაერთიანდა, საზოგადოების მოდერნიზაციის პროცესები დაჩქარდა.

საქართველო საკმაოდ კარგად იყო შემოხაზული. ის მთლიანად მოიცავდა რუსეთის იმპერიის ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებს, ბათუმის ოლქსა და სოხუმის ოკრუგს, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობდა ქართველების აბსოლუტური უმრავლესობა. შუა საუკუნეების ქართველი მეფე-მთავრები უფრო სამხრეთით მდებარე მიწებსაც ფლობდნენ, მაგრამ XIX-XX საუკუნეებში მათზე პრეტენზია არ სცდებოდა რომანტიკული ოცნებებს.

1901 წელს საქართველოს რუსეთთან შეერთების 100 წლისთავი აღინიშნა. ლიბერალური ქართული პრესა საკმაოდ თავშეკავებული იყო ამ ისტორიული მოვლენის შეფასებისას. ქართული არისტოკრატიის ბევრი წარმომადგენელი კი სიხარულით შეხვდა იუბილეს.

იმდროინდელი ქართველების დიდი ნაწილი ხელმწიფე-იმპერატორის ლოიალური ქვეშევრდომი იყო. ეს განსაკუთრებით ითქმის თავადაზნაურობაზე, რომელთა კურტუაზულ ქცევას, ქეიფის წესებს, ჯირითს, სიმღერას, ცეკვას – იმპერიაში თავისებურ ეთნოგრაფიულ ფენომენად მიიჩნევდნენ.

საქმე ისაა, რომ იმპერიაში პრივილეგირებულ კლასს წარმოადგენს ნებისმიერი წარმოშობის, თუნდაც არაგაბატონებული ერის, არისტოკრატია. ეთნიკურ დისკრიმინაციას ის ჩვეულებრივ ვერ გრძნობს ხოლმე: ***არისტოკრატიისათვის ბატონი არის არა სხვა ეთნოსი, არამედ უშუალოდ ხელმწიფე,*** რომლის ეთნიკურ წარმოშობას მნიშვნელობა არა აქვს. ასე იყო რუსეთის იმპერიაში. იგივე ითქმის ავსტრიის იმპერიაზე (ის მხოლოდ 1867 წელს გახდა „ავსტრია-უნგრეთი"), სადაც უნგრული, პოლონური თუ ჩეხური არისტოკრატია ჰაბსბურგთა დინასტიის ერთგულ დასაყრდენს წარმოადგენდა. ასეთი *„ელიტური ინტერნაციონალური ლოიალობა"* ყველა იმპერიის მდგრადობისათვის ერთ-ერთი სერიოზული ფაქტორია.

სამაგიეროდ, ეთნიკურ დისკრიმინაციას ნათლად გრძნობენ რიგითი ადამი-

ანები სხვა, არაგაბატონებული, ეთნოსების წარმომადგენლები. რუსეთის იმპერიის შემთხვევაში ესენი იყვნენ *არარუსები*, ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის შემთხვევაში – *არაგერმანელები* და *არაუნგრელები*, ანუ სამხრეთ და დასავლეთ სლავები, რუმინელები და სხვ.

განსაკუთრებით მგრძნობიარე ასეთი დისკრიმინაციის მიმართ არიან ხოლმე არაგაბატონებული ეთნოსების ინტელექტუალური წრეები. ხანდახან ისინი ხელოვნურად აზვიადებენ კიდეც დისკრიმინაციის ფაქტებს საკუთარი ეთნოსის *ნაციონალური მობილიზაციის* მიზნით.

ახალი მიწების დაპყრობისას ყველა იმპერიის პროპაგანდისტული გზავნილია: „წესრიგის დამყარება ადრე ცუდად მართულ ტერიტორიაზე", ზოგჯერ – „ჭეშმარიტი სარწმუნოების დანერგვა".

რუსული იმპერიული მესიანიზმი გულისხმობდა, რომ ის „ცივილიზატორის როლს" ასრულებდა ყველა შემოერთებულ მიწაზე, „მოჰქონდა მშვიდობა და წესრიგი", რომ მისი ხელმწიფის ხელქვეით აღმოჩენილ „ყველა ტომს ეძლეოდა ფიზიკური გადარჩენის საშუალება". ზოგი რუსი მეცნიერი და მწერალი იმასაც კი ამტკიცებდა, თითქოს რუსეთი ლამის საკუთარი სურვილის წინააღმდეგ მოვიდა კავკასიაში „ერთმორწმუნე ქართველების მოწვევითა და მათ გადასარჩენად"!

ყველანაირი იმპერიული მესიანიზმი მითებს უფრო ეფუძნება, ვიდრე რეალობას, თუნდაც ზემოთ მოყვანილი ლოზუნგები სიმართლის გარკვეულ მარცვალს შეიცავდეს. იგულისხმება, უპირველესად, ნამდვილად დამყარებული მშვიდობა და ერთგვარი წესრიგი.

არც ერთი იმპერია არც ერთ შემოერთებულ ქვეყანას არ ამზადებს დამოუკიდებლობისათვის. ეს, მით უმეტეს, აშკარა იყო რუსეთის იმპერიის შემთხვევაში, რომელიც განსხვავებით ევროპული იმპერიებისაგან, რომელთაც კოლონიები ზღვების გადაღმა ჰქონდათ (ანუ „მეტროპოლიას იმპერია ჰქონდა"), ფართოვდებოდა მეზობელი ტერიტორიების ხარჯზე, ანუ აფართოებდა *„ერთიან და განუყოფელ წმინდა რუსეთს"* (единая и неделимая Святая Русь). ყველა შემოერთებული ტერიტორია დაუყოვნებლივ ხდებოდა რუსეთის „ორგანული ნაწილი". ***რუსეთს იმპერია კი არ ჰქონდა, არამედ ის თვითონ იყო იმპერია!***

მეტროპოლიისა და კოლონიის ნაციონალური ინტერესების დაპირისპირება რაღაც ეტაპზე გარდაუვალი ხდება. თუკი XIX საუკუნის შუაგულში დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს (შემდგომში – პრემიერ-მინისტრს) *ლორდ პალმერსტონს* შეეძლო ეთქვა, რომ მის ქვეყანას *„არა ჰყავს მუდმივი მტრები ან მუდმივი მოკავშირეები, მაგრამ აქვს მუდმივი ინტერესები"*, სხვა ქვეყნებში, მათ შორის იმპერიის მიერ ანექსირებულშიც, შეიძლებოდა იგივე ეთქვათ და მათი „მუდმივი ინტერესების" სასარგებლოდ იქაც მომხდარიყო ***გეოპოლიტიკური ძვრა***.

პატარა ქვეყნისათვის გეოპოლიტიკური ძვრა ჩვეულებრივ ნიშნავს ხოლმე

პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლას ერთიდან სხვა ძლიერ მოკავშირისადმი.

ასე, მაგალითად, ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს შემთხვევაში *გეოპოლიტიკური ძვრა* ორჯერ მოხდა: ჯერ ქრისტიანობის მიღებისას (IV ს.) და შემდეგ ქრისტიანობის ქალკედონური (დიოფიზიტური) მიმართულების საბოლოო დამკვიდრებისას (VI-VII სს.). ორივეჯერ ეს ფაქტობრივად იყო პოლიტიკური ორიენტაციის პრაგმატული შეცვლა *დასავლეთზე* (ბიზანტიაზე) და უარის თქმა *აღმოსავლეთზე*. ეს იყო დაშორება ზოროასტრულ სასანიანთა ირანისაგან, რომელიც უფრო პოზიტიურად იყო განწყობილი ქრისტიანობის მონოფიზიტური მიმართულების მიმართ, რადგან დიოფიზიტურ მიმართულებას აღიარებდა მისი მტერი – ბიზანტია.

მაგრამ არც ერთი ასეთი *გეოპოლიტიკური ძვრა* არ ნიშნავდა საქართველოს „სამარადისო ძმობასა და მეგობრობას კონსტანტინოპოლთან". პერიოდული დაპირისპირება ბიზანტიასთან არანაკლებ სისხლიანი იყო, ვიდრე დაპირისპირება ირანთან!

XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის დასაწყისში მოსკოვიდან წამოსროლილი დაყვედრება ქართველების (აგრეთვე უკრაინელების, აზერბაიჯანელებისა და სხვების) მიმართ – *„ჩვენ გადაგარჩინეთ, ჩვენ გაგაერთიანეთ, თქვე უმადურებო, თქვენ კი სხვა მხარეს იწევთ!"* – სრულებით უსამართლოა. ისე გამოდის, თითქოს იმპერიას საკუთარი ტერიტორიის გაფართოებისას მხოლოდ ალტრუიზმი ამოძრავებდა.

საქართველოს შემთხვევაში ეს დაყვედრება უკავშირდება XXI საუკუნის დამდეგიდან მის საგარეო-პოლიტიკურ ორიენტაციას ევროპაზე და, ზოგადად, დასავლეთზე, რაც ასევე არის *გეოპოლიტიკური ძვრა*.

იმპერიული ექსპანსიისას პეტერბურგს საკუთარი სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური გეგმები ჰქონდა. მისი არც პოლიტიკური და არც კულტურული ელიტის მიზანი სულაც არ ყოფილა რომელიმე ეთნიკური უმცირესობის, მათ შორის, ქართველების, ეროვნული კონსოლიდაცია და მისი მომზადება დამოუკიდებლობისათვის. იმპერია საკუთარი თავისთვის ზრუნავდა, მაგრამ შედეგად სულ სხვა რამ მიიღო.

არც სხვა იმპერიები გეგმავდნენ მექსიკელი, ინდოელი, ინდონეზიელი, ალჟირელი და სხვა ნაციების შექმნას. ეს *ნაციები* კი, და მრავალი სხვაც, სწორედ იმპერიების წიაღში ჩამოყალიბდა, რაც ისტორიული გარდაუვალობა იყო. ასეთი შედეგი ევროპელმა კოლონიზატორებმა *თავისდა უნებურად* მიიღეს ლათინურ ამერიკაში, ინდოეთში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში, აფრიკაში და სხვაგან.

რაც შეგვეხება ქართველებს, ჩვენ, ალბათ, არ უნდა დაგვენანოს მადლიერების გამოხატვა აწ არარსებული რუსეთის იმპერიის მიმართ იმის გამო, რომ *საკუთარი სურვილის წინააღმდეგ* მან ძალაუნებურად ხელი შეუწყო ჩვენს ეროვნულ და ტერიტორიულ კონსოლიდაციას.

ამიტომაც, დიდი მადლობა და მშვიდობით!

იმპერიის სამართალმემკვიდრისაგან კი ჩვენ არ ველით რაიმე საპასუხო მადლობას იმ საკმაოდ თვალსაჩინო წვლილისათვის, რაც რუსეთის/საბჭოთა კავშირის მშენებლობაში შეიტანეს ეთნიკურმა ქართველებმა (მაგალითად, ალბათ, კმარა იოსებ ჯუღაშვილისა და ზოგი სხვა გავლენიანი მოღვაწის გახსენება). ეს მადლობა არც გვჭირდება, რადგან ამ ქართველების უმეტესობა ემსახურა უცხო სახელმწიფოს, ხშირად – უსამართლო, საქმეს!

ინდოელებმა, ალჟირელებმა, სომხებმა, უკრაინელებმა, აზერბაიჯანელებმა და სხვებმა თვითონ გადაწყვიტონ, თუ რას ეტყვიან შესაბამის იმპერიებს.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ქართული ინტელიგენცია სულ უფრო ღიად მსჯელობდა იმპერიის შემადგენლობაში მთელი საქართველოსათვის თვითმმართველობის (ავტონომიის სტატუსის) მინიჭების აუცილებლობაზე. ეს იყო ზემოხსენებული *არჩილ ჯორჯაძის* იდეა, შეტანილი იმდროინდელი სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის პროგრამაში. იყო ლაპარაკი პროტექტორატის აღდგენაზეც, თუკი 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატს გაიხსენებდნენ, რომელიც პეტერბურგმა ცალმხრივად გააუქმა 1801 წელს.

XX საუკუნის დამდეგს საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობაზე იმ დროს ცოტა ვინმე თუ ლაპარაკობდა, თუმცა ნათელი იყო, რომ ეს თემა გაჩნდებოდა და ძალიან მალე გაჩნდა კიდეც.

ამასთან, ქართველებს შორის ყველაზე გავლენიან პარტიაში – *სოციალ-დემოკრატიულში* – დამოუკიდებლობის თემას ტაბუ ედო. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის გავლენიანი ქართველი წევრები ებრძოდნენ ნაციონალიზმს, ილია ჭავჭავაძე კი ნაციონალისტად მიაჩნდათ. თანაც ის თავადი იყო, ანუ „ფეოდალური არისტოკრატიის წარმომადგენელი"! 1917 წლის ბოლომდე მაინც ქართველი სოციალ-დემოკრატები ინტერნაციონალიზმზე დებდნენ თავს და რუსეთთან ერთად (ანუ რუსეთში!) ყოფნას გეგმავდნენ. მაგრამ 1918 წლის 26 მაისს მათ თვითონვე გამოაცხადეს საქართველოს დამოუკიდებლობა!

1907 წელს მკვლელებმა (სხვათა შორის, ქართველებმა), წაქეზებულებმა, როგორც ზოგი ფიქრობდა (თუმცა ეს დამტკიცებულად ვერ ჩაითვლება), ჩვენივე სოციალ-დემოკრატების მიერ, მოკლეს ილია ჭავჭავაძე. ქართველობისათვის ეს უდიდესი დანაკარგი აღმოჩნდა.

მაგრამ *ეროვნული იდეა* ხალხში უკვე გამჯდარი იყო. ილიას მოკვლა არ ნიშნავდა ქართველი ერის დემორალიზაციას. ჩვენმა მტრებმა მიზანს ვერ მიაღწიეს.

სომხური ეროვნული იდეა

სომხების მკაფიო გამიჯვნა „სხვებისაგან“ ადრე დაიწყო. ამის მთავარი მიზეზია ის, რომ სომხები ქრისტიანობის ***ექსკლუზიურ მიმართულებას*** მისდევენ.

დასავლეთ ევროპისა და მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ეთნოსების სულებზე დიდხანს ბატონობდა (ბევრგან დღესაც ბატონობს) ***ზეეროვნული კათოლიკური ეკლესია***, ცენტრით რომში. დღემდე მექსიკელ თუ ავსტრიელ, ფილიპინელ თუ ჩეხ კათოლიკეს საერთო ტაძარში შეუძლია ილოცოს. რომის პაპებიდან ორი უკანასკნელი წარმოშობით პოლონელი და გერმანელი იყო, ახლა კი არგენტინელია!

კათოლიციზმს გამოყოფილი ***პროტესტანტული ეკლესიები*** ასევე ზეეროვნულია. ასე, მაგალითად, ***ბაპტისტი*** ან ***ანგლიკანი*** ინგლისელიც შეიძლება იყოს, ამერიკელიც, ზამბიელიც და ავსტრალიელიც; ***ლუთერანობა*** გერმანიის გარეთ, სადაც ის წარმოიშვა, გავრცელებულია სკანდინავიელებს, ესტონელებს, ფინელებს, ლატვიელებს შორისაც.

ბიზანტიის [აღმოსავლეთ რომის] ძველი კულტურული გავლენის სფეროში ***ზეეროვნული მართლმადიდებლობა*** ბატონობს. რუს თუ ბერძენ, რუმინელ თუ უკრაინელ, ბულგარელ თუ ალბანელ, სერბ თუ ქართველ მართლმადიდებელს ერთ ტაძარში, თუნდაც სხვადასხვა ენაზე, შეუძლია ილოცოს. მართალია, მართლმადიდებლები 14 ავტოკეფალურ ეკლესიად არიან დაყოფილნი და ერთ-ერთი ქართულია, მაგრამ სომხებისაგან განსხვავებით, ქართველები ექსკლუზიურ ქრისტიანულ მიმართულებას არ მივდევთ, თუნდაც ზოგიერთი ასეთად *მართლმადიდებლობას* მიიჩნევდეს. თბილისში ზის *„სრულიად საქართველოს* (და არა „ყოველთა ქართველთა“) *კათოლიკოს-პატრიარქი“* და მისი სამწყსო ქართველებთან ერთად მოიცავს საქართველოში მცხოვრებ ყველა მართლმადიდებელ რუსს, ოსს, აფხაზს, ბერძენს და სხვას.

სომხებსაც, რომელთაც გარედან მონოლითურ ერად აღვიქვამთ, აქვთ გარკვეული „შიდა დაყოფა“: არსებობს ორი სალიტერატურო ენა (დასავლურ-სომხური და აღმოსავლურ-სომხური, რომლებიც ურთიერთგასაგებია); ჰყავთ ორი კათოლიკოსი (ეჯმიაწინისა და კილიკიისა) და ორი პატრიარქი (იერუსალიმსა და კონსტანტინოპოლში); სომხების ნაწილი კათოლიკეა, ნაწილი – პროტესტანტი (ძირითადად, ევანგელისტი).

მაგრამ ეს „შიდა დაყოფა“ უმნიშვნელოა. სომხების დიდი უმრავლესობა იყო და დღემდე არის ***სომხური სამოციქულო ეკლესიის სამწყსო***. კილიკიის კათოლიკოსი და ორივე პატრიარქი სომხური დიასპორის გარკვეული ნაწილის სულიერი მოძღვრები არიან და, ერთდროულად, ეჯმიაწინის კათოლიკოსის უზენაესობას ცნობენ. სომხური სამოციქულო ეკლესიის ფაქტობრივი მეთაურია „წმინდა საკათედრო ეჯმიაწინში“ მყოფი ***„ყოველთა სომეხთა უწმინდესი და უნეტარესი კათოლიკოსი“***.

სომხური ეკლესია მხოლოდ ერთ ერს ემსახურება და რელიგიურზე არანაკლებ ეროვნული იდეით კვებავს მრევლის სულს. ამ ეკლესიის ეროვნული ხასიათი ჩანს იქიდანაც, რომ ეჯმიაწინის კათოლიკოსის არჩევაში სასულიერო პირებთან ერთად მონაწილეობენ საერო პირებიც (მხოლოდ გრიგორიანობის[11] მიმდევარი სომხები): ამ მიზნით დელეგატებს სომხური თემები მთელ მსოფლიოში ირჩევენ.

სომხების აბსოლუტურ უმრავლესობას, რომელიც ქრისტიანობის *არაქალკედონურ* („მონოფიზიტურ") მიმართულებას მისდევს, საკუთარი საეკლესიო შენობა სჭირდება, რომელსაც ააგებენ იქ, სადაც მათი თემი მეტ-ნაკლებად დიდი გახდება. *ეკლესია* ფიზიკურად კრებს და აახლოებს სომხებს.

შუა საუკუნეების ქართველი მართლმადიდებლისათვის *გრიგორიანობაზე* გადასული თანამემამულე, მას ქართულის გარდა სხვა ენა რომც არ სცოდნოდა, „სომეხი" ხდებოდა. იმავე პერიოდის სამხრეთ კავკასიაში მართლმადიდებლობაზე მოქცეული სომეხი „ქართველი" ხდებოდა, რადგან სხვა მართლმადიდებლური სახელმწიფო ახლომახლო აღარ დარჩა: მართლმადიდებლური ბიზანტია XI საუკუნის ბოლოდან კავკასიას აღარ ემეზობლებოდა, რადგან შუაში სელჩუკიანი თურქები ჩადგნენ; მართლმადიდებლური ტრაპიზონის იმპერია XV საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიამ დაიპყრო; მართლმადიდებლური რუსეთი მხოლოდ XIX საუკუნის დამდეგს მოვიდა სამხრეთ კავკასიაში. *სომეხი ქალკედონიტები*, ანუ დიოფიზიტური მართლმადიდებლობის სომხურენოვანი მიმდევრები, დანარჩენ სომხებსა და ქართველებშიც ხშირად აღიქმებოდნენ „ქართველებად". ზოგი მათგანი შეერწყა კიდეც ქართველობას.

სომხების, როგორც ეთნოსის, პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ თავისებურებას ბოლო ათასი წლის განმავლობაში ქმნიდა ის, რომ ისინი შერეულად ცხოვრობდნენ სხვა ეთნოსებს შორის. სომხები ხშირად ითავისებდნენ დომინანტი ეთნოსის ენას (ვთქვათ, თბილისში – ქართულს, მოსკოვში – რუსულს, სტამბოლში – თურქულს, ისფაჰანში – სპარსულს, ლოს-ანჯელესში – ინგლისურს). მაგრამ სხვა ეთნოსებს ისინი ნაკლებად ერწყმოდნენ, თუკი სარწმუნოებას არ შეიცვლიდნენ.

სომხების *გაფანტულობას* (ბერძნულად – *„დიასპორა"*, სომხურად – *„სფიურქ"*), სხვადასხვა პოლიტიკურ მიზეზთან ერთად, ხელს უწყობდა ისიც, რომ ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში მათ მომგებიანი ეკონომიკური ნიშები დაიკავეს. გარდა იმისა, რომ მათ მშრომელი გლეხობა ჰყავდათ, მათ შორის მრავლად იყო კარგი ხელოსანი, წარმატებული ვაჭარი. რადგან ხელოსანი და ვაჭარი ყველგან

11 „გრიგორიანი" თვითსახელი არაა: სხვა ხალხებში ასე უწოდებენ სომხური სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრებს სომხების განმანათლებლის, გრიგორ პართევის სახელის მიხედვით. გრიგორიანები თავს მართლმადიდებლებად მიიჩნევენ და რათა განასხვავონ თავი „დიოფიზიტი" (მათ შორის ქართველი) მართლმადიდებლებისაგან, ამ უკანასკნელთ „ქალკედონიტებად" მოიხსენიებენ. ეს სახელი მომდინარეობს 451 წლის ქალკედონის საეკლესიო კრებიდან, რომელმაც დღემდე ცნო იესო ქრისტეს ორბუნებიანობა (დიოფიზიტობა). ქალკედონის კრების დადგენილებას გრიგორიანი სომხები არ ცნობენ და ამიტომ სხვები მათ „მონოფიზიტებად" მოიხსენიებენ.

იყო საჭირო, გვიან შუა საუკუნეებში სომხებმა, ყოველგვარი „გარედან ბიძგის" გარეშე, წაიწიეს შუა ანატოლიის, სპარსეთის, სირიის, ბალკანეთის, კავკასიის, სამხრეთ რუსეთის, პოლონეთის ქალაქებისაკენ, სტამბოლისა და ვენეციისკენაც კი, და შექმნეს იქ ეთნორელიგიურად კარჩაკეტილი თემები, ხშირად – ეკონომიკური და კულტურული ელიტითურთ.

XVIII საუკუნეში ჩრდილოეთ კავკასიაში იმპერიული რუსეთის ექსპანსიის კვალდაკვალ (ხანდახან, რუსების დამკვიდრებამდეც კი) სომეხმა მოახალშენეებმა დააარსეს ან ძირითადად დაასახლეს რამდენიმე ქალაქი, მათ შორის *არმავირი, ყიზლარი, სურბ ხაჩი* (სომხურად – *წმინდა ჯვარი*, დღევანდელი *ბუდიონოვსკი*), *ნორ ნახიჯევანი* (დღევანდელი *დონის როსტოვის* ნაწილი) და სხვ.

ისინი ძალიან წარმატებულები იყვნენ ოსმალეთის იმპერიაში. საკმაოდ სანდო ცნობით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ამ იმპერიის მრეწველობის 25 პროცენტს და შიდა ვაჭრობის 60 პროცენტს სომხური კაპიტალი აკონტროლებდა. მაგრამ ეს ფაქტი ორლესულ მახვილს ჰგავდა: ოსმალეთის იმპერიაში სომხების ეკონომიკური გავლენის ზრდასაც ნიშნავდა და მუსლიმი კონკურენტების ნეგატიურ განწყობასაც არ გამორიცხავდა, თუმცა XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულამდე თანაცხოვრება სულტნის მუსლიმ ქვეშევრდომებსა და ქრისტიან სომხებს შორის თითქმის უკონფლიქტო იყო. „წმინდა მიწაზე", იერუსალიმსა და ბეთლემში, XIX საუკუნეში ერთმანეთთან მოდავე ქრისტიანულ კონფესიებს შორის სომხურ ეკლესიას ყოველთვის მფარველობდა ოსმალეთის სულტანი, მართლმადიდებლებს კი – რუსეთის იმპერატორი.

იმ ტერიტორიაზე, სადაც სომხები უმრავლესობას ქმნიდნენ, სხვა ეთნოსის წარმომადგენლისათვის ფუნქციური ადგილი აღარ რჩებოდა: სომხებმა თითქმის ყველაფრის კეთება იცოდნენ!

მიჩნეულია, რომ შუა საუკუნეებში (ისევე როგორც დღეს), არ არსებობდნენ „სომეხი ებრაელები„[12] (ანუ სომხურენოვანი იუდეველები). საქმე ისაა, რომ შუა *საუკუნეების ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთში „ებრაელობა" ისევე აღიქმებოდა „რჯულად", როგორც „ფუნქციად"* და ეს ფუნქცია იყო ვაჭრობა/მევახშეობა. სომხების განსახლების არეალში კი *„ებრაელის ფუნქცია"* ვაკანტური არ იყო: სომხები ამ ფუნქციასაც წარმატებით ითავსებდნენ.

მუსლიმი ხელმწიფეები სომეხ ვაჭრებსა და ხელოსნებს საგანგებოდ იწვევდნენ და თავიანთ ქალაქებში ასახლებდნენ. XVII საუკუნის დამდეგს სპარსეთის შაჰმა აბას I-მა მდინარე არაქსის ხეობიდან და არარატის დაბლობიდან, სადაც

12 სომხეთის რესპუბლიკის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში, კერძოდ, სიუნიქში (ქართულ წყაროებში ამ ოლქს „სივნეთად" მოიხსენიებენ), ბოლო წლებში არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს შუა საუკუნეების საკმაოდ ვრცელი ებრაული სასაფლაო, რაც იმას მონმობს, რომ შუა საუკუნეების სომხეთში ებრაული თემი ცხოვრობდა. სავარაუდოა, რომ ეს ებრაელები საქართველოდან ლტოლვილ ორბელთა ფეოდალურ საგვარეულოს გაჰყვნენ, რომელიც სიუნიქის სწორედ იმ ადგილზე ჩანს დამკვიდრებული.

სომხების განსახლება ორ ათასწლეულზე მეტ ხანს ითვლიდა, ძალით აყარა ისინი და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარების მიზნით სპარსეთის ქალაქებში დაასახლა. ქალაქ *ჯულფადან* (მისი სომხური სახელია *ჯუღა*) წამოყვანილ სომხებს შაჰ-აბასმა საკუთარ დედაქალაქ ისფაჰანთან მიუჩინა ადგილი (მას დღემდე *ნოუ ჯოლფას* – „ახალ ჯულფას" – უწოდებენ) და პირადად მფარველობდა. სომეხმა სოვდაგრებმა სეფიანთა სპარსეთის საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიზაცია მოახდინეს და ბევრი მათგანი ძალიან გამდიდრდა.

სამხრეთ კავკასიაში სომხების ძველი განსახლების დაცარიელებული არეალი, სადაც სპარსეთის შაჰებმა ერევნისა და ნახჭევნის სახანოები შექმნეს, შეავსეს ისლამის შიიტური მიმართულების მიმდევარმა თიურქულენოვანმა ტომებმა (ახლა მათ აზერბაიჯანელებად ვიცნობთ).

როდესაც 1828 წელს ეს სახანოები რუსეთის იმპერიამ შეიერთა, მათ დაახლოებით 100 ათას მცხოვრებში სომეხი სულ 20-25 ათასი იყო, დანარჩენი – მუსლიმი.

რუსეთის იმპერიამ ამ დემოგრაფიული შეფარდების შეცვლა დაიწყო და ანექსირებულ ყოფილ სახანოებში 1828-1829 წლებში ჩაასახლა 45 ათასამდე სომეხი ჩრდილოეთ და დასავლეთ სპარსეთის მაქუს, მარაღას, სალმასთის, ურმიას, ხოის რაიონებიდან. ამ გადასახლებას უძღვებოდა რუსეთის ელჩი თეირანში *ალექსანდრ გრიბოედოვი*, რუსეთის სამსახურში მყოფი ქართველი თავადის, *ალექსანდრე ჭავჭავაძის* სიძე.

1829 წელს რუსეთის იმპერიამ ოსმალეთისაგან შემოერთებულ *მესხეთ-ჯავახეთშიც* სომხები დაასახლა. სომხები იქ გადმოსახლდნენ ოსმალეთის იმპერიის *ერზურუმის ეიალეთიდან*[13].

ვ. ფარსამიანის გამოთვლით, 1828 წლიდან და 1830-იან წლებში რუსეთმა სამხრეთ კავკასიაში 140 ათასამდე სომეხი მიიღო, რამაც მკვეთრად შეცვალა რეგიონის ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა. ახალდაპყრობილი, ცოტა ხნით ადრე ისლამური ქვეყნების ხელში მყოფი მიწების შემოსამტკიცებლად პეტერბურგს იმ დროს ეს *აქტიური ქრისტიანული ელემენტი* ესაჭიროებოდა.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში პეტერბურგი ბევრად მეტი ეჭვით უყურებდა იმავე *აქტიურ ელემენტს*, რომელსაც, მისი აზრით, იმპერიისათვის სახიფათო ნაციონალური იდეა და დიდი გეოპოლიტიკური ამბიციები გაუჩნდა.

თითქოს ამ ამბიციების დასაოკებლად კავკასიის მთავარმმართებლის *გრიგორი სერგეევიჩ გოლიცინის* ინიციატივით 1903 წლის 12 ივნისს პეტერბურგში გამოიცა უზენაესი ბრძანებულება სომხური ეკლესიის ქონების კონფისკაციის შესახებ. მაგრამ შედეგად იმპერიამ მიიღო სომხების აბობოქრება. კოჯრის გზა-

13 1864 წლის ადმინისტრაციული რეფორმით ოსმალეთის დიდი პროვინციები, „ეიალეთ"-ები, დაიშალა საშუალო ზომის „ვილაიეთ"-ებად, რომელთაც თურქეთის რესპუბლიკაში „ილ"-ები ეწოდათ.

ზე ეტლით მგზავრობისას გოლიცინი მძიმედ დაჭრეს სომეხმა ტერორისტებმა, სოციალ-დემოკრატიული პარტია „ჰნჩაკ"-ის წევრებმა.

ორიოდე წლის შემდეგ რუსეთის იმპერატორი დააჯერეს, დაებრუნებინა ქონება სომხური სამოციქულო ეკლესიისათვის და სომხურ ენაზე განათლების მიცემის უფლებაც აღედგინა.

ამავე დროს გრძელდებოდა *კავკასიის ეკონომიკურ მაღლობებზე სომხური ბურჟუაზიის გაბატონების პროცესი*. თბილისის მდიდარი სომხური ბურჟუაზია, განსაკუთრებით, 1860-იანი წლებიდან, მიწას ყიდულობდა ვალებში ჩაფლული ქართული თავადაზნაურობისგან: ეს უკანასკნელი თავისივე ბედოვლათობისა და უნიათობის გამო სათანადოდ ვერ იყენებდა მემკვიდრეობით მიღებულ მამულს და ხშირად აგირავებდა მას. XX საუკუნის დასაწყისში განვითარების ტენდენცია უკვე ისეთი იყო, რომ ტფილისის გუბერნიის ქართველი გლეხობის უმეტესობა 20-30 წელიწადში სომხური ბურჟუაზიისა ან საიმპერიო ხაზინის კუთვნილ მიწაზე მოიჯარადრედ შეიძლებოდა ქცეულიყო.

ეკონომიკური თეორიების თანახმად, ზემოხსენებული ტენდენცია სავსებით შეესაბამება კაპიტალისტური განვითარების პროცესს: *მიწის კონცენტრაცია ბურჟუაზიის ხელში ხდება, რომელიც მოგების მისაღებად გამოიყენებს მას*. ფუნქციადაკარგული, შუა საუკუნეებიდან შემორჩენილი არისტოკრატია ანუ ფეოდალ-მემამულეთა კლასი (სხვადასხვა „ლუარსაბ თათქარიძეები", ძალიან ტიპური ქართველი თავადაზნაურობისათვის), რომელმაც წესად აიღო დროსტარებაში ქონების გაფლანგვა, თანდათან ანაქრონიზმად იქცევა და/ან უნდა გარდაიქმნას კაპიტალისტ-ფერმერებად, ან საერთოდ გადაშენდეს.

მაგრამ სამხრეთ კავკასიაში ეს ეკონომიკური ტენდენცია სახიფათო ეთნიკურ შეფერილობას იძენდა. 1875 წლიდან არსებული ტფილისის გუბერნიის *„სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკი"* (მას ილია ჭავჭავაძე ედგა სათავეში), რომელიც მოწოდებული იყო, ერთგვარად შეემსუბუქებინა არისტოკრატიის მიერ მიწის დაკარგვის პროცესი, არ იყო საკმარისი ქართველების ხელიდან სხვა ეთნიკური ელემენტის ხელში სასოფლო-სამეურნეო მიწის გადანაცვლების სრულად შესაჩერებლად. ადრე თუ გვიან ამ ეკონომიკურ პროცესს ეთნოპოლიტიკური გართულება მოჰყვებოდა.

მიწათმფლობელობის შეცვლის ანალოგიურ პროცესს ბაქოსა და ელისავეტპოლის გუბერნიებში თან სდევდა სისხლიანი გარჩევები, კაცისკვლა და დამნაშავეთა, ძირითადად, აზერბაიჯანელთა, „გაციმბირება" (ციმბირში საკატორღო სამუშაოებზე გაგზავნა).

რეგიონის ეთნოსებს შორის სომხებში ყველაზე სრულყოფილად ხორციელდებოდა პოლიტოლოგებისათვის ცნობილი ე.წ. ***„ინსტრუმენტული მიდგომა"***, რომლის თანახმადაც ელიტები იყენებენ ეთნიკურ სოლიდარობას პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად და, ამავე დროს, პოლიტიკური მობილიზაციის პროცესში,

ამწვავებენ ჯგუფის ეთნიკურ თვითშეგნებას ანუ, განუმარტავენ უბრალო ხალხს მათ *განსხვავებულობასა* და *უპირატესობას სხვებზე*.

XIX საუკუნიდან, უფრო მისი მეორე ნახევრიდან სომხური ინტელექტუალური ელიტა – მწერლები და ისტორიკოსები – დიდი რუდუნებით ამკვიდრებდა მითოლოგიას, რომელსაც უნდა უზრუნველეყო იმ ***ეროვნული იდეის*** საზოგადოებრივ ცნობიერებაში დამკვიდრება, რომ *სომხეთი ისეთსავე ქვეყნად უნდა აღმდგარიყო, როგორიც ხანმოკლე დროით არსებობდა ორი ათასწლეულით ადრე, მეფე ტიგრან II დიდის დროს.*

სომხური ელიტის აზრით, რაც სახალხო განათლების გაფართოებასთან ერთად მალე ყველა სომხისათვის აბსოლუტურ ჭეშმარიტებად იქცა, მომავალ „დიდ სომხეთს" უნდა მოეცვა ყველა ის მიწა, რომელიც „ორი ათასი წლის წინათ ტიგრან დიდის სამეფოში შედიოდა". ეს უნდა ყოფილიყო რუსეთის იმპერიაში შემავალი სამხრეთ კავკასიის დიდი ნაწილი (მტკვრის მარჯვენა ნაპირამდე მაინც), ოსმალეთის იმპერიის ყველა აღმოსავლური და ზოგი ცენტრალური ვილაიეთი და ჩრდილოეთ სპარსეთის საგრძნობი ნაწილი. ზოგი სომეხი პოეტისა და მეცნიერის მაქსიმალისტური მიდგომით, ისტორიული სომხეთი ხმელთაშუა ზღვაზეც გადიოდა და მას განეკუთვნებოდა *კილიკიაც* (ადანის ილი დღევანდელ თურქეთის რესპუბლიკაში), სადაც სომხური ეთნიკური ელემენტი XI საუკუნიდან მომრავლდა და იქ 1375 წლამდე არსებულ სამეფოს სომხური წარმოშობის დინასტიები მართავდნენ (კილიკიის სამეფო მამლუქებმა გაანადგურეს).

მაშინ, როცა ქართული და სომხური ეროვნული იდეების ფორმირება დაახლოებით ერთი სქემით მიმდინარეობდა, განსხვავება იყო ***გეოგრაფიულ განზომილებაში:***

ქართული ეროვნული იდეა თითქმის არ სცდებოდა იმდროინდელ ქართველთა უპირატესი ეთნიკური განსახლების საკმაოდ კომპაქტურ სივრცეს (თუმცა პერიფერიებზე მას პრობლემები ჰქონდა);

სომხური ეროვნული იდეა კი აცხადებდა პრეტენზიას ძალიან დიდ ტერიტორიაზე, ეთნიკურად შერეული მოსახლეობით. ეს მოასწავებდა მის ხშირ კოლიზიას სხვა ეთნოსების ეროვნულ პროექტებთან.

სომეხი მილიონერები იშენებდნენ სასახლეებს თბილისში, კონსტანტინოპოლში, როსტოვში, ლვოვში, ბაქოში და სხვაგან; მდიდარი მეცენატები ზემოხსენებულ და მრავალ სხვა ქალაქშიც აშენებდნენ საავადმყოფოებს, თეატრებს, სომხურ სასულიერო სემინარიებსა და კულტურულ ცენტრებს.

მაგრამ იმავე ქალაქებში სომხები თანაცხოვრობდნენ სხვა, რაოდენობრივად არანაკლებ ან უფრო დიდ ეთნოსებთან, რომლებიც ქალაქს თავისად მიიჩნევდნენ. მაგალითად, თბილისს თავისად მიიჩნევდნენ ქართველები (ამას ბევრი სომეხი ცნობდა კიდეც), კონსტანტინოპოლს – თურქები, როსტოვს – რუსები, ლვოვს

– პოლონელები, ბაქოს – აზერბაიჯანელები[14]. ამის გამო სომხები ზოგან უკვე აწყდებოდნენ (ან მალე წააწყდებოდნენ) დაპირისპირებას ეთნიკურ ნიადაგზე. კონფლიქტებში მონაწილეობდნენ პოლიტიზებული სომეხი რევოლუციონერები, ზარალდებოდა კი არაპოლიტიზებული სომხური მოსახლეობა.

XIX საუკუნის ბოლოდან პარტია *„სომეხთა რევოლუციური ფედერაცია – დაშნაკცუთიუნი“* (მასზე მე-8 თავში მეტია ნათქვამი) სათავეში ჩაუდგა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში (მისთვის ეს *დასავლეთ სომხეთი იყო*). ერზურუმის, ვანის, მუშის, ბითლისის ვილაიეთებში პრაქტიკულად გამუდმებით მიმდინარეობდა *რევოლუციონერების*, იმავე *„ჰაიდუკების“*, იმავე *„ფიდაი“*-ების (ბოლო სიტყვა არაბულად „შეწირულს, თავდადებულს“ ნიშნავს) პარტიზანული ბრძოლა *რეაქციონერებთან* – „სულტნის სატრაპებთან“, ანუ ადგილობრივ ხელისუფლებასთან და „მათ დამქაშებთან“, ანუ იქ მოსახლე ქურთულ *აშირეთებთან* (ტომებთან).

რევოლუციონერების ქმედებას, თუნდაც მათ მიერ მოკლული *რეაქციონერების* რაოდენობა ჯამში დიდი არ ყოფილიყო, პასუხად სდევდა სისხლის აღება მუსლიმების – თურქების, ქურთების, რუსეთის იმპერიიდან გამოდევნილი და იქვე ჩასახლებული ჩრდილოკავკასიელების მხრიდან (ამ უკანასკნელთ თურქეთში *„ჩერქესებს“* უწოდებდნენ). ბევრი სომეხი, რომელსაც სულაც არ სურდა მონაწილეობა სისხლიან გარჩევებში, გარბოდა რუსეთის კავკასიაში. ამ იმიგრანტების ხარჯზე 1894-1910 წლებში სომხური მოსახლეობა მარტო თბილისში 47 ათასიდან 125 ათასამდე გაიზარდა და რიცხობრივი უპირატესობა მოიპოვა სხვა ეთნოსებთან შედარებით.

ევროპის ქვეყნებში ხმამაღლა გმობდნენ სულტნის მთავრობის მიერ სომხური რევოლუციური მოძრაობის უხეში ძალის მეშვეობით ჩახშობას, რაც ხანდახან გადაიზრდებოდა ხოლმე სომეხთა ჟლეტაში (მაგალითად, ასე მოხდა 1894-1896 წლებში). ევროპული საზოგადოება, რომელიც შუა საუკუნეებიდან შემორჩენილი ანტიისლამური და ანტითურქული განწყობით იყო გამსჭვალული, ოსმალეთის სომხების ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას თანაუგრძნობდა.

ოფიციალური ლონდონი, პარიზი, პეტერბურგი, ვენა, ბერლინი კი მხოლოდ საკუთარ გეოპოლიტიკურ ინტერესებზე ზრუნავდნენ. ოსმალეთის სომხების ბედი ევროპის ქვეყნების მთავრობებს დიდად არ ანაღვლებდათ.

1914 წლის 8 თებერვალს ევროპის დიდმა ქვეყნებმა რუსეთის იმპერიის ინიციატივით ოსმალეთს თავს მოახვიეს აღმოსავლეთ ანატოლიის ექვსი ვილაიეთის ორ ადმინისტრაციულ სექტორში გაერთიანება: იქ იყო სომხური მოსახლეობა, თუმცა ჯამურ უმრავლესობას ის არ ქმნიდა. სექტორები უცხოელ გენერალურ

14 აღსანიშნავია, რომ სომხური აღმშენებლობა იმ დროს თითქმის არ ეხებოდა რუსეთის იმპერიის პატარა საგუბერნიო ქალაქ ერევანს. ბაქოს ნავთობის მსოფლიოში გაყიდვით გამდიდრებული სომეხი მილიონერები სრულებით არ ზრუნავდნენ *ერევანზე*, რომელიც ღრმა პროვინციად რჩებოდა.

ინსპექტორებს უნდა ემართათ. ამ მიზნით შეირჩა ერთი ჰოლანდიელი და ერთიც ნორვეგიელი ადმინისტრატორი. ეს პროექტი „სომხური საკითხის" გადაჭრის წინაპირობად აღიქმებოდა. ამ შემთხვევაშიც ზესახელმწიფოებს სულ სხვადასხვა, ურთიერთსაპირისპირო გეგმა ჰქონდათ.

სხვა სახელმწიფოების ეს ფსევდოზრუნვა ოსმალეთში მცხოვრებ სომხებზე მათთვისვე უაღრესად სახიფათო იყო, რადგან მკვეთრად ზრდიდა იმპერიის მუსლიმი უმრავლესობის უნდობლობას თავიანთი ქრისტიანი მეზობლების მიმართ.

ცხრა თვის შემდეგ, ოსმალეთის მსოფლიო ომში ჩაბმისთანავე, ეს ევროპული პროექტი ჩაიფუშა.

Divide et impera![15]

იმპერიის ცენტრში, სადაც შეშფოთებით ადევნებდნენ თვალს კავკასიაში სომხური, ქართული, აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის გაღრმავებას, ამჯობინებდნენ ისინი ერთმანეთისათვის შეეჯახებინათ და *ეთნიკური დაპირისპირების* გზით დამატებითი საპირწონეები შეექმნათ.

1905 წელს, როგორც ფიქრობენ, იმპერიის მიერ წაქეზებული კონფლიქტები ბაქოს, ელისავეტპოლისა და ერევნის გუბერნიებში, სადაც სომხური და აზერბაიჯანული მოსახლეობა შერეულად ცხოვრობდა, ეთნიკურ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. მარტო ქალაქ ბაქოში სამასამდე ადამიანი დაიღუპა.

იმპერია შიდაეთნიკური დაპირისპირების შექმნასაც ცდილობდა. იმისათვის, რომ ქართველი ერის კონსოლიდაციის სწრაფი ტემპი შეეჩერებინა, 1880-იანი წლებიდან პეტერბურგს ჰქონდა მცდელობა მეგრულ ენაზე ეთარგმნა ბიბლია და „ამით ხელმწიფე-იმპერატორის ქვეშევრდომებისათვის ქრისტიანული რელიგიისადმი ზიარება გაეადვილებინა". მომზადდა მეგრულენოვანი სასკოლო წიგნები რუსულ გრაფიკაზე აგებული ანბანით. ეჭვგარეშეა, რომ ასეთ პოლიტიკას იმავე სუბეთნოსის ვიღაც „კეთილმოსურნეც" დაუჭერდა მხარს. საბედნიეროდ, ასეთი ცოტა აღმოჩნდა.

ამ პოლიტიკის წარმატება სინამდვილეში ნიშნავდა დიდი სიმწრით შექმნილი ქართველი ერის ერთიანობის გახლეჩას. სწორედ ამის წინააღმდეგ ილაშქრებდა ზემოხსენებული *დიმიტრი ყიფიანი*, რაც მას სიცოცხლის ფასად დაუჯდა. ქართველი ერის გახლეჩის მცდელობა XIX საუკუნის ბოლოს ჩაფუშეს ქართველმა პატრიოტებმა, მათ შორის, იმავე მეგრული სუბეთნოსის წარმომადგენლებმა, რომლებიც ადვილად მიუხვდნენ ბოროტ განზრახვას „კეთილმოსურნეებს".

სამწუხარო ისაა, რომ ასეთი „კეთილმოსურნეები" XX საუკუნის ბოლოს ისევ

15 გათიშე და იბატონე (ლათ.).

გამოჩნდნენ რუსეთში, აგრეთვე ინგლისელ და გერმანელ მეცნიერთა შორის.

იმპერიული ეთნოპოლიტიკის სხვა მაგალითია სოხუმის ოკრუგი, სადაც ქართველების გავლენის ზრდის შესასუსტებლად XX საუკუნის დამდეგიდან პეტერბურგმა ეთნიკური აფხაზური ნაციონალიზმის წახალისება დაიწყო.

ამის დასტურია იმპერიის მოხელის, გარუსებული გერმანელის, *ევგენი ვაიდენბაუმის* მიერ XX საუკუნის დამდეგს კავკასიის მთავარმართებლისათვის წარდგენილი მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც ის წერდა:

> „აფხაზური ენა, რომელსაც არ გააჩნია ანბანი და ლიტერატურა, ახლო ან არცთუ შორეულ მომავალში განწირულია დასალუპად. საკითხავია, რომელი ენა შეცვლის მას? ნათელია, რომ კულტურული იდეებისა და ცნებების გავრცელების ენად უნდა იქცეს არა ქართული, არამედ რუსული. მიმაჩნია, რომ აფხაზური დამწერლობითი ენის შემოღება არ უნდა იყოს თვითმიზანი, არამედ საშუალება, რომ მისი მეშვეობით შევასუსტოთ ეკლესიასა და სკოლაში ქართული ენის მნიშვნელობა და ის თანდათანობით ჩავანაცვლოთ სახელმწიფო [რუსული: რ.გ.] ენით".

XX საუკუნის დამდეგს პეტერბურგის მცდელობით მართლმადიდებელი აფხაზების წირვა-ლოცვა ქართულიდან რუსულ ენაზე გადავიდა. ამან საფუძველი ჩაუყარა გაუცხოებას ქართველებსა და აფხაზებს შორის, რომლებიც მანამდე, საუკუნეების განმავლობაში, საერთო კულტურულ ფასეულობებს იზიარებდნენ, ხოლო ერთმანეთთან კომუნიკაციისთვის ერთ ენას – ქართულს – იყენებდნენ: უკანასკნელი განსაკუთრებით ეხებოდა აფხაზურ არისტოკრატიას. შუა საუკუნეების ერთიანი საქართველოს სამეფოს შექმნაში ქართველებთან ერთად აფხაზებიც მონაწილეობდნენ. უფრო მეტიც, საერთო მეფის ტიტულატურა ასე იწყებოდა „მეფე აფხაზთა და ქართველთა". მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისში ერთიანობას ბოლო ეღებოდა.

მოკლე კომენტარი, რომელიც შესაძლოა ზედმეტიც იყოს, ასეთია: იმპერია ერთგული იყო ძველი რომაული ლოზუნგისა divide et impera. იმპერია აფხაზებზე არ ზრუნავდა, იმპერიას აფხაზები მხოლოდ ქართველებთან დასაპირისპირებლად სჭირდებოდა. ამ თვალსაზრისით, იმპერიამ წარმატებას მიაღწია.

თავი 4

ერთი რკინიგზელის ოჯახი საქართველოს სოციალურ-დემოგრაფიულ ფონზე

ქვემოთ მოტანილ ერთ აბზაცში ჩავტიე მშრალი ინფორმაცია XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში, კერძოდ ბაბუაჩემის ოჯახში, მომხდარი ერთი პატარა ფაქტის შესახებ. თარიღები ძველი სტილითაა[16] მოცემული.

> 1901 წლის 11 მარტს ელისავეტპოლის გუბერნიის თავუზის რკინიგზის სადგურის თანამშრომელს, რაჟდენ ალფეზის ძე გაჩეჩილაძეს, დაბადებულს 1872 წლის 11 იანვარს რუსეთის იმპერიის ქუთაისის გუბერნიის შორაპნის მაზრის სოფელ წევაში, სოციალური წარმოშობით გლეხს, არასრული საშუალო განათლებით, და მის მეუღლეს სოფიო ალექსანდრეს ასულ ელიოზიშვილ-გაჩეჩილაძისას, დაბადებულს 1875 წლის 3 მარტს ტფილისის გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ წილკანში, სოციალური წარმოშობით აზნაურს, საშუალო განათლებით, ქ. თბილისის რკინიგზის საავადმყოფოში ვაჟი შეეძინათ. მას სახელად რევაზი დაარქვეს. ერთი წლის შემდეგ ოჯახში გოგონა – ელენე (ნელი) – დაიბადა.

რასაკვირველია, ეს კერძო შემთხვევა იყო: მერე რა, რომ ერთი რკინიგზელის ოჯახში ვაჟი გაჩნდა? მაგრამ ამ ინფორმაციის (და მასთან ირიბად დაკავშირებული სხვა ინფორმაციის) *სოციოლოგიური და დემოგრაფიული* ანალიზი XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს შესახებ საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა.

* * *

ქართველი ერის სხვადასხვა სუბეთნოსის წარმომადგენელთა შორის ქორწინება ქართულ საზოგადოებაში ადრეც და, მით უმეტეს, XIX საუკუნის ბოლოს არავითარ კითხვას არ ბადებდა.

ამავე დროს, ოჯახი სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენლების მიერ იყო შექმნილი.

ნილკნელი ელიოზიშვილები ძალიან ამაყობდნენ ტახტის აზნაურობით; წეველი

16 1918 წლამდე რუსეთში გამოყენებოდა „იულიანური კალენდარი". ის 13 დღით ჩამორჩებოდა უფრო ზუსტ „გრიგოლისეულ კალენდარს", რომელიც XVI საუკუნიდან მოქმედებდა ევროპაში.

გაჩეჩილაძეები კი გლეხები იყვნენ. 1864 წლამდე, სანამ საქართველოში ოფიციალურად დაიწყებოდა ბატონყმობის გაუქმების პროცესი, ვის შეეძლო წარმოდგენა, რომ აზნაურის ქალი ცოლად გაჰყვებოდა გლეხს, თუნდაც არა ყმას? XIX საუკუნის მიწურულს კი პრობლემა თავისთავად გვარდებოდა. ასეთი შემთხვევები, როგორც ჩანს, გამონაკლისს აღარ წარმოადგენდა.

1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალებიდან ირკვევა, რომ ქართველებს შორის მემკვიდრეობითი თავადაზნაურობა (ოჯახის წევრებითურთ) შეადგენდა 5,3 პროცენტს, მაშინ, როდესაც მთელ რუსეთის იმპერიაში – 1 პროცენტი იყო; პირადი, არამემკვიდრეობითი, აზნაურობა მინიჭებული ჰქონდა ქართველების 1 პროცენტს (იმპერიაში – 0,5-ს); სამღვდელოება ქართველობის 2,2 პროცენტს შეადგენდა (იმპერიაში – 0,5-ს). ამრიგად, ქართველებში სხვადასხვა პრივილეგირებული კლასის წარმომადგენელი 8,5 პროცენტს შეადგენდა, მაშინ როდესაც მთელ იმპერიაში ოთხჯერ ნაკლებს. ქართველების 87 პროცენტი გლეხობა იყო, იმპერიაში კი – 77 პროცენტი. „მეშჩანების" (ქალაქის წვრილი ბურჟუაზიის) ხვედრითი წილი (3,5 პროცენტი) ქართველებს შორის სამჯერ ნაკლები იყო, ვიდრე იმპერიაში (10,7 პროცენტი). შედარებისათვის, იმპერიაში მცხოვრებ ებრაელებს შორის „მეშჩანები" 94 პროცენტს შეადგენდნენ.

საუკუნეთა მიჯნაზე *ქართველების სოციალური სტრუქტურა ნაკლებად იყო მზად საზოგადოების კაპიტალისტური გზით განვითარებისათვის.* პრივილეგირებული კლასების (არისტოკრატია, სამღვდელოება) მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლები სახელმწიფოს გადასახადს არ უხდიდნენ და, ამ თვალსაზრისით, „საზოგადოების პარაზიტები" იყვნენ. ქართული ბურჟუაზია XX საუკუნის დამდეგისათვის მცირერიცხოვანი იყო და სხვა ეროვნების ბურჟუაზიასთან ძლიერი კონკურენციის გამო მომდევნო ორ ათწლეულშიც დიდად ვერ გაიზარდა. საუკუნის მესამე ათწლეულიდან კი ახალმა კომუნისტურმა, რეჟიმმა ბურჟუაზია საერთოდ *მოსასპობ კლასად* გამოაცხადა და შეუსრულა კიდეც დანაპირები.

ოჯახის უფროსი წარმოშობით გლეხი იყო, მაგრამ ჩაბმული არასასოფლო-სამეურნეო საქმიანობაში. რაჟდენი ნახევარი საუკუნით ადრე რომ დაბადებულიყო, ბევრად მეტი ალბათობა იქნებოდა, რომ ისიც არ გამოსულიყო მშობლიური სოფლის, ნესტიანი წევის „კაკლის ჩეროდან" (მხატვრულ სახეს პოეტ მუხრან მაჭავარიანს დავესესხე!) და სადღაც ფერდობზე მიწის პანაწინა ნაკვეთზე სიმინდის ყანა ეთოხნა. უკეთეს შემთხვევაში ის სოფლის მღვდელი გახდებოდა, ანდა თავისი ძმებივით ჩაებმებოდა წვრილ ვაჭრობაში შორაპნის ბაზარზე. მაგრამ XIX საუკუნის ბოლო დეკადებში საქართველოს ბევრ მცხოვრებს მიეცა სხვაგვარი დასაქმების შანსი. 1872 წელს რკინიგზამ დააკავშირა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო. ზემო იმერეთის უმინაწყლო გლეხებმა სწრაფად აუღეს ალღო ამ ტექნიკურ სიახლეს და ბევრი მათგანი რკინიგზელი გახდა. უფრო ადრე კი ლიხთიმერიდან წამოსული ყმაწვილისათვის „დიდ კარიერად" ითვლებოდა თბილისში

მოხვედრა და რომელიმე ქართველი თავადის, ან, უფრო მოსალოდნელია, სომეხი ვაჭრის სახლში მოჯამაგირედ, „იმერელ ბიჭად", დადგომა.

ახალგაზრდა ცოლ-ქმარს იმ დროის კვალობაზე საკმაოდ კარგი განათლება ჰქონდა მიღებული.

რაჟდენმა ჯერ სოფელ წევის ორკლასიანი სკოლა, შედეგ კი ქუთაისის სასულიერო სემინარია დაამთავრა. ეს არასრულ საშუალო განათლებას უდრიდა. მისი მოზარდობის დროს საქართველოში სულ რამდენიმე გიმნაზია და რეალური სასწავლებელი არსებობდა.

1897 წლის აღწერის თანახმად, წერა-კითხვა ქართულ ენაზე იცოდა *ყველა* (ბავშვების ჩათვლით) მამრობითი სქესის ქართველის 10-მა პროცენტმა, რუსულად კი – 6-მა პროცენტმა, ქალებს შორის ანალოგიური ინდექსები შესაბამისად – 8 და 2 პროცენტს შეადგენდა. ბუნებრივია, ამ პროცენტული მაჩვენებლების მექანიკურად შეკრება არ შეიძლება, მაგრამ შეიძლება დაახლოებით გამოვთვალოთ, რომ *შრომისუნარიანი ასაკის* ქართულ მოსახლეობაში წიგნიერი მეოთხედზე ნაკლები იყო.

ქართველებს შორის წერა-კითხვის ცოდნის თუნდაც დაბალი მაჩვენებელი მაინც სჯობდა ზოგი მეზობელი ხალხის ანალოგიურ მაჩვენებლებს და იმპერიის საერთო მაჩვენებელსაც დიდად არ ჩამოუვარდებოდა: სახალხო განათლების ხელმისაწვდომობით რუსეთის იმპერია არ ბრწყინავდა. განსაკუთრებით გაუნათლებელი იყო გლეხობა.

XX საუკუნის დასაწყისიდან სახალხო განათლების საქმემ საკმაოდ სწრაფად დაიწყო გაუმჯობესება. *იაკობ გოგებაშვილი* 1912 წელს გამოცემულ თავის „ბუნების კარში" *დასავლეთ საქართველოს* შესახებ წერდა, რომ ის *„ბოლო წლებში მთლად მოიფინა სკოლებითა"*. აღმოსავლეთ საქართველოში საქმე ბევრად უარესად იყო.

სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებელი რუსეთის კავკასიაში არ გახსნილა. XX საუკუნის დამდეგს ცნობილი რუსი იმპერიალისტი და არმენოფობი, მაგრამ ქართველების მიმართ რაღაც პატერნალისტური გრძნობით გამსჭვალული *ვასილი ლვოვიჩ ველიჩკო*, თბილისში გამომავალი ოფიციალური გაზეთის, „Кавказъ"-ის რედაქტორი, აფრთხილებდა ქართველებს – *თბილისში უნივერსიტეტის გახსნისათვის რომ იბრძვით, ნუთუ ვერა ხვდებით, რომ იქ მხოლოდ სომხური პროფესურა და სტუდენტობა იქნებაო?*

პირველი უმაღლესი სასწავლებელი კავკასიაში, კერძო დაწესებულება – *თბილისის ქალთა უმაღლესი კურსები*, 1909 წელს გაიხსნა. კავკასიაში *პირველი უნივერსიტეტი* კი პროფესორ *ივანე ჯავახიშვილის* თაოსნობით თბილისში 1918 წლის 8 თებერვალს დაარსდა. ჩვენდა საბედნიეროდ, ველიჩკოს წინასწარმეტყველება არ ახდა: თბილისის უნივერსიტეტი ქართული იყო.

ქვეთავის საწყისი აბზაცის ერთ-ერთი გმირი, რაჟდენ გაჩეჩილაძე ქართულად

და რუსულად უშეცდომოდ წერდა, მშვენიერი კალიგრაფიით, რაც მისი სამსახურეობრივი კარიერისათვის ძალიან ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ორ ენაზე წერა-კითხვა და ქართული და რუსული ლიტერატურა კარგად იცოდა მისმა მეუღლემაც: სოფიოს თბილისის წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა გიმნაზია ჰქონდა დამთავრებული.

სწორედ განათლების წყალობით შეხვდა ეს წყვილი ერთმანეთს. გიმნაზია-დამთავრებული სოფიო 1899 წელს მასწავლებლად წავიდა ელისავეტპოლის გუბერნიის პატარა ქალაქ შამქორში, სადაც რკინიგზის სადგურში ვინმე რაჟდენ გაჩეჩილაძე მუშაობდა. მალე რაჟდენს დააწინაურებენ და იმავე ელისავეტპოლის გუბერნიის სადგურ თავუზში გადაიყვანენ, სადაც ის ახალგაზრდა ცოლთან ერთად წავა.

რაჟდენმა და სოფიომ თავიანთი ქალ-ვაჟისათვის კარგი განათლების მიცემა მოინდომეს. ნელი მიაბარეს დიდ მთავარ ოლღა ფეოდოროვნას სახელობის თბილისის ქალთა გიმნაზიაში, რეზო კი – თბილისის ვაჟთა პირველ გიმნაზიაში. როდესაც თბილისის უნივერსიტეტი გაიხსნა, რეზო მისი მეორე მიღების სტუდენტი გახდა.

ჩემი წინაპრების ***ქორწინების ასაკი*** ერთი ფრთხილი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას მაძლევს: XX საუკუნის ბოლოს ვაჟისთვის 27 და ქალის 24 წელი ნორმალურ საქორწინო ასაკად ჩაითვლებოდა, მაგრამ ერთი საუკუნის წინ ეს ნაგვიანევი ქორწინება იქნებოდა. 24 წლის სოფიო ხომ საერთოდ შინაბერად იგრძნობდა თავს! ის დამოუკიდებლობას ესწრაფოდა და ამიტომაც წავიდა მასწავლებლად მიყრუებულ პატარა ქალაქში. იქნებ ასაკობრივი მოტივის გათვალისწინებითაც დასთანხმდა ტახტის აზნაურის ოჯახი, მიეთხოვებინა ქალი სოციალურ კიბეზე უფრო დაბლა მდგომი კაცისათვის?

ცოლ-ქმარს დიდხანს ჰყავდა მხოლოდ ორი შვილი. მეტი შვილი, როგორც ჩანს, მათ აღარც უნდოდათ. ეს იმის მანიშნებელი იყო, რომ ქართველების ნაწილში უკვე იწყებოდა დემოგრაფიული გადასვლა *მცირე ოჯახებზე*. ქალაქში დიდი ოჯახი მოდიდან გამოდიოდა.

მაგრამ ჩემმა წინაპრებმა ვერ მოახერხეს ოჯახის სრულყოფილად დაგეგმვა. 1914 და 1918 წელს მათ კიდევ ორი ვაჟი შეეძინათ: გივი და თეიმურაზი. ბაბუაჩემის ოჯახის ზრდის მიზეზი, განსაკუთრებით მსოფლიო ომის პერიოდში, უნდა ვიფიქროთ, უფრო იმდროინდელი კონტრაცეპციის სისუსტე იყო, ვიდრე მისი მეუღლის მხრიდან დედობის დაუოკებელი სურვილი. მაგრამ ეს „საოჯახო დემოგრაფიული აფეთქება“ ჩემთვის ცუდი არ აღმოჩნდა: ზემოხსენებული ორი „დამატებითი“ ვაჟიდან პირველი 29 წლის შემდეგ მამაჩემი გახდება.

XX საუკუნის დამდეგს ქართული მოსახლეობის თითქმის ცხრა მეათედი ჯერ ისევ სოფლად ცხოვრობდა. სოფლის ქართველებს კი საკმაოდ მაღალი შობადობა ახასიათებდათ. თუმცა საშუალო ქართულ ოჯახში, მეზობელი ერების ოჯახებთან

შედარებით, ნაკლებ შვილს აჩენდნენ, მაგრამ უფრო დაბალი სიკვდილიანობის გამო ქართველებს XIX საუკუნეში ბუნებრივი ნამატი მეტი გამოსდიოდათ. არსებითად, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და XX საუკუნის პირველ დეკადებში შეიქმნა ქართველების ის დემოგრაფიული პოტენციალი, რომელიც ახლა საკმაოდ სწრაფად იხარჯება. ემიგრაციისა და შობადობის მკვეთრი დაცემის გამო მომავალში დიდი ეროვნული საფრთხე მოგველის.

ხელმწიფის სამსახურში მყოფ რკინიგზელს არმიის ოფიცერივით უწევდა მომთაბარეობა. ბაბუაჩემი სხვადასხვა დროს მუშაობდა შამქორის, თავუზის, აბაშის სადგურებში, იყო რიონის, სამტრედიის, მცხეთის, ნავთლუღის, გორის, გომის რკინიგზის სადგურების უფროსი. მეუღლე წვრილშვილითურთ თან დასდევდა. მოზრდილი შვილები თბილისში სწავლობდნენ.

სხვადასხვა პატარა ქალაქში ხანგრძლივი ცხოვრების შემდეგ ცოლ-ქმარი საბოლოოდ თბილისში დამკვიდრდა, სადაც დაიბადა მათი ოთხივე შვილი. ბებიაჩემ სოფიოს ქალაქში მშობიარობის მიზეზი ტრივიალური იყო: ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი საავადმყოფო თბილისში მდებარეობდა, რომელიც უპირველესად რკინიგზელთა ოჯახებს ემსახურებოდა.

რაჟდენის შთამომავლები უკვე თბილისელები იყვნენ.

თავი 5

გარდაუვალობის მოლოდინი?

XX საუკუნის დამდეგს საქართველოში ჯერ ცოცხლები არიან დიდი მოღვაწეები და მწერლები *ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი*. მათმა თაობამ შექმნა მთელი ეპოქა ქართული კულტურის განვითარებაში და ქართული ეროვნული იდენტობის ჩამოყალიბებაში.

იმავე დროს, **XX საუკუნის დამდეგს**, სადღაც თბილისისა თუ ბათუმის ქუჩებში დადის თბილისის სასულიერო სემინარიიდან უსახსრობის გამო გარიცხული და მთელ მსოფლიოზე შემომწყრალი, თბილისის გუბერნიის *პატარა ქალაქ გორში 1879 წლის 21 დეკემბერს* დაბადებული, 21 წლის ახალგაზრდა, სახელად სოსო ჯუღაშვილი. ის მზად არის, ხელისუფლებაზე მისნაირად განაწყენებულ ნახევრად კრიმინალურ ელემენტთან ერთად (ზოგი მათგანი თავს ცნობილი გერმანელი ეკონომისტის, კარლ მარქსის მიმდევრად თვლის) შური იძიოს რეჟიმზე, რომელმაც ის დაჩაგრა. ვის შეუძლია 1901 წელს თქვას, რომ მეოთხედი საუკუნის შემდეგ ეს ადამიანი რეინკარნირებული რუსეთის იმპერიის სათავეში აღმოჩნდება, ხოლო ნახევარი საუკუნის შემდეგ კონტროლს დაუწესებს ევრაზიის ნახევარზე მეტს?

XX საუკუნის დამდეგს სადღაც ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის ქალაქ ლინცის ქუჩებში დადის *პატარა ქალაქ ბრაუნაუ-ამინში 1889 წლის 20 აპრილს* დაბადებული 11 წლის ბიჭი, სახელად *ადოლფ ჰიტლერი* (ეს გვარი აღიდგინა მამამისმა, რომელიც დიდხანს ატარებდა დედის, ანუ ადოლფის ბებიის გვარს – *შიკლგრუბერ*-ს). ბიჭს მხატვრობა იზიდავს. ვის შეუძლია 1901 წელს თქვას, რომ ორმოცი წლის შემდეგ ეს ადამიანი დაუპირისპირდება ზემოხსენებულ იოსებ ჯუღაშვილს, რომელსაც იმ დროისათვის უკვე რუსული გვარი ექნება – *სტალინი*, გერმანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაითრევს მსოფლიოს უდიდეს სახელმწიფოებს, რომლებიც მისი დამარცხების შემდეგ ახალ მსოფლიო წესრიგს ჩამოაყალიბებენ?

ვის შეუძლია **XX საუკუნის დამდეგს** იწინასწარმეტყველოს, რომ სულ 17-18 წლის შემდეგ მსოფლიოს პოლიტიკური რუკიდან ნაიშლება რუსეთის რომანოვების, გერმანიის ჰოჰენცოლერნების, ავსტრია-უნგრეთის ჰაბსბურგების, თურქეთის ოსმანთა იმპერიების სახელები? და გალაკტიონი დაწერს ასეთ სტრიქონებს:

„რა საოცარი დასრულდა წლები!
მეფეთა წყება გაქრა, ვით ლანდი,
მოშორდნენ ტახტებს: ვილჰელმი, კარლოს,
ნიკოლოოზი და ფერდინანდი“.

ისტორიკოსის უპირატესობაა, რომ განვლილი დროის აღწერისას მან იცის, თუ „რა მოხდება მომდევნო წელს“, რადგან ის წარსულში მომხდარი მოვლენების შედეგებს ითვალისწინებს. ამიტომაც ის უფრო „ბრძენი“ გამოდის, ვიდრე ადრე მცხოვრები ადამიანები, რომელთაც გადაწყვეტილების მიღება უხდებოდათ მოსალოდნელი შედეგების ბუნდოვანი ვარაუდით.

წარსულის ცოდნის გათვალისწინებით, მეცნიერს შეუძლია მხოლოდ ივარაუდოს მოვლენათა განვითარება. მან არაფერი იცის იმის შესახებ, თუ რა მოელის მსოფლიოს, მის ქვეყანას და პირადად მას მომავალ წელს და, მით უმეტეს, ოციოდე წლის შემდეგ.

XX საუკუნის დამდეგის ადამიანები ცოცხლობდნენ თავიანთი დღევანდელობით. მათ შორის იყვნენ *ბედნიერები* და *უბედურები*, *მდიდრები* და *ღატაკები*, *მომავლის იმედით აღსავსენი* და *უიმედოები*.

როგორც ყოველთვის ხდება ნებისმიერ საზოგადოებაში, ამ ანტიპოდებში მეორეები მკვეთრად სჭარბობდნენ პირველებს.

მაგრამ იმ დროს ბედნიერებმა, მდიდრებმა და იმედიანებმაც არ იციან, თუ რა მოელით ახლო მომავალში.

თავი 6

პირველი მსოფლიო ომი

საერთაშორისო ვითარება მსოფლიო ომის წინ

„მსოფლიო ომი“ („პირველი მსოფლიო ომი“ მას მხოლოდ 1939 წელს, მეორე მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ეწოდა), „დიდი ომი“, „ყველა ომების დამამთავრებელი ომი“, „იმპერიალისტური ომი“, „ომი ცივილიზაციის დასაცავად“ – ამ და სხვა მსგავსი ეპითეტებით შემკული გიგანტური სისხლისმღვრელი აქცია დიდხანს მზადდებოდა. საერთოევროპული ომი შეიძლებოდა დაწყებულიყო 1908, 1912 ან 1913 წელს, ან უფრო მოგვიანებით, 1914 წლის შემდეგაც. მაგრამ დიდი ომი გარდაუვალი ჩანდა. თანაც ნათელი იყო, თუ ვინ იქნებოდნენ ძირითადი მეტოქეები.

საქმე ისაა, რომ ომის წინ განვლილი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში *მკვეთრად შეიცვალა მსოფლიოს ეკონომიკური რუკა, რასაც უნდა მოჰყოლოდა პოლიტიკური რუკის გარდაქმნის მცდელობაც*. ასეთი გარდაქმნა კი ნებაყოფლობით, ორ- ან მრავალმხრივი თანხმობით, არ ხდება ხოლმე. მსოფლიო კვლავაც „მგლური კანონებით“ ცხოვრობდა და ტერიტორიების მიტაცება და კოლონიების გადანაწილება ნორმად ითვლებოდა.

საერთოევროპული ომი უფრო ადრე იმიტომ არ დაიწყო, რომ არსებობდა გარკვეული საერთაშორისო წესრიგი, რომელიც ემყარებოდა როგორც „შიშის ბალანსს“, ისე ევროპელი მონარქების პირად, ხშირად ნათესაურ, ურთიერთობებს. ომის ცეცხლის გასაჩაღებლად ნაპერწკლები არ კმაროდა: მუგუზალი იყო საჭირო!

საბოლოოდ კი, ბიძაშვილ-მამიდაშვილობის მიუხედავად, გერმანიის კაიზერმა *ვილჰელმ II ჰოჰენცოლერნმა*, რუსეთის იმპერატორმა *ნიკოლაი II რომანოვმა*, დიდი ბრიტანეთის მეფე *ჯორჯ V საქსენ-კობურგ-გოთამ* არ შეუშალეს ხელი თავიანთ მინისტრებს, წამოეწყოთ ის, რასაც შეიძლება „იმპერიების უკანასკნელი ომი“ ვუწოდოთ.

თითქმის საუკუნის განმავლობაში, 1870-იანი წლების შუაგულამდე, მსოფლიოს აღიარებული ჰეგემონი იყო დიდი ბრიტანეთი – მომცრო კუნძულოვანი ქვეყანა

ევროპის კონტინენტის ჩრდილო-დასავლეთით. XVIII საუკუნის დასაწყისიდან (ეს კი „უხსოვარ დროდ" აღიქმებოდა) დიდი ბრიტანეთის მუდმივი მეტოქე ევროპის კონტინენტზე იყო საფრანგეთი. მაგრამ ამ უკანასკნელის მიერ პრუსიასთან წამოწყებულ 1870-1871 წლების ომში დამარცხების შემდეგ, რომლის შედეგადაც საფრანგეთმა დაკარგა ორი პროვინცია, *ალზასი* და *ლორენი* (ლოტარინგია), ევროპის კონტინენტზე ჰეგემონობის პრეტენდენტი აღმოჩნდა პრუსიის მიერ გაერთიანებული გერმანია.

გერმანიის იმპერიის, „მეორე რაიხის" („პირველ რაიხად" შუა საუკუნეებიდან 1806 წლამდე არსებულ „გერმანელი ერის საღვთო რომის იმპერია" ითვლება; „მესამე რაიხს" კი თავს ნაცისტური გერმანია უწოდებდა), ეკონომიკა სწრაფად და ეფექტიანად განვითარდა, რასაც მისი სამხედრო პოტენციალის ზრდაც მოჰყვა. გერმანული დისციპლინა ამ უპირატესობას აორმაგებდა. გერმანია ძალიან ანგარიშგასაწევი ძალა გახდა. XIX საუკუნის ბოლოს, *ვილჰელმ* II-ის ზეობისას, გერმანია ოკეანეების გადაღმა კოლონიებითაც დაინტერესდა. მსოფლიო კი თითქმის დანაწილებული იყო: კოლონიების უდიდესი ნაწილი დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს ეკუთვნოდა. სამხედრო კონფრონტაცია გარდაუვალი ხდებოდა.

ლონდონს მესამედი საუკუნე დასჭირდა იმ სიახლესთან შესაგუებლად, რომ მისი მთავარი მეტოქე ბერლინი იყო და არა პარიზი. ამაში ის საბოლოოდ 1898 წელს დარწმუნდა, როდესაც ცნობილი გახდა, რომ გერმანია სამხედრო-საზღვაო ძალების მკვეთრ ზრდას შეუდგა. ეს პირდაპირი გამოწვევა იყო „ზღვათა მპყრობელი" ბრიტანეთისათვის. 1904 წელს ლონდონმა საფრანგეთთან „გულითადი შეთანხმება" (Entente cordiale) დადო: ის არსებითად გერმანიის ამბიციების დასაოკებლად იყო მოწოდებული. ბრიტანულ-ფრანგულ ალიანსს „ანტანტა" დაერქვა.

გერმანიასთან რევანშის აღების სურვილით ანთებულმა საფრანგეთმა, რომელიც თავის სისუსტეს გრძნობდა, ყველაფერი გააკეთა, რომ თავის კიდევ ერთ მოკავშირედ ექცია ეკონომიკურად ნაკლებ განვითარებული, მაგრამ ტერიტორიით მსოფლიოში უდიდესი და ხალხმრავალი რუსეთის იმპერია: XX საუკუნის დამდეგს რუსეთის იმპერიის მოსახლეობა მთელი კაცობრიობის 7,8 პროცენტს შეადგენდა. *შედარებისთვის*: XX საუკუნის ბოლოს იმავე ტერიტორიაზე მსოფლიოს მოსახლეობის 3 პროცენტი ცხოვრობდა. 1991 წლიდან დამოუკიდებლად არსებულ რუსეთის ფედერაციაში კი, რომელიც რუსეთის იმპერიაზე ნაკლებ ფართობს ფლობს, მსოფლიოს მოსახლეობის 2 პროცენტზე ნაკლები ცხოვრობს და მისი მოსახლეობის აბსოლუტური კლების პროცესი დღემდე არ წყდება. ეს კლება წინა საუკუნის პირველ ნახევარში განცდილი დემოგრაფიული კატასტროფების შედეგიცაა, რაზეც მომდევნო თავებში გვექნება საუბარი.

1893 წლის მინურულს რუსეთის იმპერატორმა *ალექსანდრ* III-მ საბოლოოდ მოიწონა წინა წელს ხელმოწერილი ფრანკო-რუსული საიდუმლო სამხედრო

კონვენცია, რომლის შესაბამისად საფრანგეთის რესპუბლიკა და რუსეთის იმპერია კისრულობდნენ ერთმანეთისათვის სრული სამხედრო დახმარების აღმოჩენას ერთ-ერთ მათგანზე გერმანიისა და/ან მისი მოკავშირეების თავდასხმის შემთხვევაში. ეს „სრულიად საიდუმლო“ კონვენცია საიდუმლოდ დიდხანს ვერ შეინახებოდა. მალე ის ცნობილი გახდა სხვა დედაქალაქებშიც და მისთვის ანგარიშის გაწევა გარკვეულად განაპირობებდა დიდი ქვეყნების საგარეო პოლიტიკას.

XX საუკუნის პირველ დეკადებში **მთელი მსოფლიოს ბედ-იღბალს განსაზღვრავდა ევროპის ექვსი ზესახელმწიფო (great powers, великие державы): *დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი, რუსეთი, ავსტრია-უნგრეთი და იტალია. ევროპის გარეთ მათ რიცხვს ემატებოდა აშშ და იაპონია***. თანამედროვე ტერმინოლოგიით, მსოფლიო მაშინ „მრავალპოლარული“ იყო!

ომის წინ ყველა ამ ზესახელმწიფოს ეკონომიკა მეტ-ნაკლები აღმავლობის გზაზე იყო, მიმდინარეობდა გარკვეული დემოკრატიზაციისა და ლიბერალიზაციის პროცესები. მიუხედავად ამისა, ომის საწყის ეტაპზევე თითქმის ყველა მათგანში აგრესიულმა ნაციონალიზმმა და მილიტარიზმმა ადვილად დაიპყრო მასები.

მსოფლიო ომში რვა ზესახელმწიფოდან *ორს* – გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთს – დანარჩენი ექვსი დაუპირისპირდა. თანაც დედამიწის დიდი ნაწილი ამ *ექვსის* კოლონია/დომინიონი იყო და, ამდენად – მათი რესურსების წყარო. დიდ ბრიტანეთს, საფრანგეთს, გერმანიას, იტალიასა და იაპონიას კოლონიები ზღვებს გადაღმა ჰქონდათ. რუსეთისა და ავსტრია-უნგრეთის იმპერიები კი მეზობელი ტერიტორიების ხარჯზე იყვნენ გაფართოებულნი.

იმ დროისათვის მსოფლიოში ინდუსტრიულად ყველაზე განვითარებულ ქვეყანას, ***ამერიკის შეერთებულ შტატებს***, მხოლოდ დასავლეთ ნახევარსფეროს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კონტროლზე ჰქონდა პრეტენზია, ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით სწრაფად მზარდ ***იაპონიას*** კი – კორეასა და ჩინეთის ნაწილზე. წყნარი ოკეანის მთელი აუზისათვის იაპონიისა და აშშ-ის მეტოქეობა მათი სამკვდრო-სასიცოცხლო დაპირისპირების მიზეზი 1940-იან წლებში გახდება.

ძველ კოლონიურ ქვეყნებს – ***ესპანეთს, პორტუგალიას, ნიდერლანდებს,*** აგრეთვე, შედარებით ახალს – ***ბელგიას***, XX საუკუნის დასაწყისში სერიოზულ გეოპოლიტიკურ მოთამაშეებად არავინ აღიქვამდა.

პოლიტიკური ალიანსების ჩამოყალიბებისას ლაპარაკიც არ იყო ისეთ ქვეყნებზე, რომლებიც XXI საუკუნის დამდეგს დიდად ანგარიშგასაწევ ძალად იქცნენ. XX საუკუნის დასაწყისში კი:

- ***ჩინეთი*** თავად იყო კოლონიური ექსპლუატაციის ობიექტი;
- ***ინდოეთი*** (რომელიც ამჟამინდელ პაკისტანსა და *ბანგლადეშსაც* მოიცავდა) დიდი ბრიტანეთისათვის სამრეწველო ნედლეულისა და ომის დროს ჯარისკაცების მიმწოდებელი კოლონია იყო, ისევე, როგორც

ბრიტანული დომინიონები ***კანადა, ავსტრალია, ახალი ზელანდია*** და ***სამხრეთ აფრიკის კავშირი***;

• დიდი ტერიტორიისა და ბუნებრივი სიმდიდრის მფლობელი ***ბრაზილია***, სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით, იმ დროს უმნიშვნელო ქვეყანას წარმოადგენდა: ისიც ანტანტის მოკავშირე იყო;

• შუა საუკუნეების შემდეგ დასუსტებული ***სპარსეთის*** (თანამედროვე ირანის) ტერიტორია ომის დროს ბრძოლის ველი იყო რუსეთის, დიდი ბრიტანეთისა და ოსმალეთისათვის: I მსოფლიო ომში სპარსეთი ნეიტრალიტეტს იცავდა;

• ***არაბული სამყაროს*** ნავთობით სიმდიდრე ჯერ კიდევ უცნობი იყო. მისი უდიდესი ნაწილი ნომინალურად ემორჩილებოდა ოსმალეთის სულტან-ხალიფას, ხოლო აქლემებზე ამხედრებული არაბ ბედუინთა ტომები ძველებურად ეომებოდნენ ერთმანეთს უდაბნოს მტვერში.

შუა საუკუნეების დაუძინებელი მტრები, ჰაბსბურგისა და ოსმანის დინასტიათა იმპერიები, ***ავსტრია-უნგრეთი*** და ***ოსმალეთი***, მსოფლიო ომის დროს მოკავშირეები აღმოჩნდნენ. მათ შორის პირველი ყველაზე ლიბერალური იმპერია იყო, მეორე კი – ევროპის ფონზე ყველაზე ჩამორჩენილი. ორივე მათგანს მძიმე შიდაეთნიკური დაპირისპირებები ღრღნიდა. მათ უფრო თავის გადარჩენაზე უნდა ეფიქრათ, ვიდრე ექსპანსიაზე. მაგრამ ვენასა და სტამბოლში პოლიტიკოსები ფიქრობდნენ, რომ სამხედრო წარმატება ხელს შეუწყობდა პრაქტიკულად შეუძლებელი ამოცანის გადაწყვეტას – იმპერიის შენარჩუნებას.

1905 წელს იაპონიასთან ომში განცდილმა მძიმე მარცხმა ***რუსეთის იმპერიას*** უჩვენა, რომ მას აღარ შეეძლო მოკავშირის გარეშე ყოფნა და მომავალ დიდ ჩხუბში ფანჯრიდან მაყურებლის როლში დარჩენა. ხელმწიფე-იმპერატორი *ნიკოლაი II* რომანოვი, რომელსაც გერმანული წარმოშობის (და, რუსეთში გავრცელებული ხმებით, პროგერმანული განწყობის) მეუღლე ჰყავდა, დიდხანს მერყეობდა საგარეო პოლიტიკის ვექტორის არჩევისას: ის ისედაც მერყევი ხასიათისა იყო.

რუსეთს უფრო მეტი ჰქონდა სადავო დიდ ბრიტანეთთან, თუკი იგი კოლონიური ექსპანსიის გაგრძელებას აპირებდა. მას ერჩივნა, რევანში აეღო იაპონიასთან დამარცხებისათვის. მაგრამ იაპონია იმ დროს დიდი ბრიტანეთის მოკავშირე იყო. ამ ორ ძლიერ სახელმწიფოსთან საშიშ კონფრონტაციას რუსეთი ერიდებოდა: ასეთ შემთხვევაში მას აღარ უნდა ჰქონოდა საფრანგეთის იმედი, რომელსაც მხოლოდ გერმანიის დამარცხება აინტერესებდა.

რუსეთის პოლიტიკურ, საქმიან და კულტურულ ელიტებში ანტიბრიტანულ განწყობას მკვეთრად აჭარბებდა ანტიგერმანული განწყობა. მაგრამ გერმანიასთან ომი ბევრს აშინებდა. მაგალითად, რუსეთის კონსერვატიულ-მონარქისტული წრეების წარმომადგენელი, შინაგან საქმეთა ყოფილი მინისტრი *პიოტრ ნიკოლაევიჩ დურნოვო*, რომელსაც მეფესთან შეესვლებოდა, აფრთხილებდა

მას, რომ ომი დაანგრევდა რუსეთის ეკონომიკას და ქვეყანა გამარჯვებული რომც გამოსულიყო, მასაც გადაედებოდა ის სოციალური რევოლუცია, რომელიც დამარცხებულ ქვეყანაში გარდაუვალი იქნებოდა. ბევრი სხვაც ანალოგიურად ფიქრობდა. მათ არ დაუჯერეს, წინასწარმეტყველება კი ახდა.

რუსეთი მართლაც არ უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული ევროპაში ომით. მხოლოდ *შორეული სტრატეგიული გათვლებით* შეიძლება იმის ახსნა, თუ რატომ წავიდა იგი ერთი შეხედვით უმიზნო კონფრონტაციაზე გერმანიასთან, რომელიც იმ დროს უშუალოდ არ ემუქრებოდა რუსეთს: გერმანია კონტინენტზე თავის უპირველეს მტრად საფრანგეთს მიიჩნევდა და ეძებდა საბაბს, დროულად გაენადგურებინა მისი მზარდი სამხედრო პოტენციალი. მაგრამ ასეთ ომში გამარჯვებული გერმანია უკვე ევროპის ჰეგემონი და ყველა მეზობლისათვის საშიში მეტოქე გახდებოდა. რუსეთის მმართველ წრეებს სწორედ ამის დაშვება არ სურდათ.

საფრანგეთს კი გერმანიის მიერ ანექსირებული ტერიტორიების – *ალზასისა* და *ლორენის* – დაბრუნება უნდოდა. პარიზი ყველაფერს აკეთებდა, რათა ბერლინისათვის დაეპირისპირებინა პეტერბურგი, რომელიც ფინანსურად ძალიან იყო დამოკიდებული ფრანგულ და ბრიტანულ ბანკებზე.

ობიექტურად, გერმანიაზე მეტად რუსეთის მტერი იყო ავსტრია-უნგრეთის იმპერია, რომელიც ბალკანეთში გაფართოებას ცდილობდა. რომანოვთა დინასტია კი თავს ბალკანელი მართლმადიდებლებისა და სლავების მფარველად მიიჩნევდა. იმ დროს რუსეთის ბალკანურ პროტეჟედ მხოლოდ ***სერბეთი*** რჩებოდა. რეალურად რუსეთს ბალკანეთში არაფრის დაპყრობა ან არ სჭირდებოდა, ან აღარ შეეძლო. მას გარკვეული პრეტენზია ჰქონდა ავსტრია-უნგრეთში შემავალ გალიციაზე (ამჟამინდელ დასავლეთ უკრაინაზე ლვოვითურთ და სამხრეთ პოლონეთზე კრაკოვითურთ), მაგრამ სისხლისღვრად ისიც არ უღირდა.

აქსიომაა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში ალტრუიზმი არ მოქმედებს: ყველა ქვეყანას საკუთარი ეგოისტური მიზნები ამოძრავებს. ორი ან მეტი ქვეყნის სრული მოკავშირეობისათვის ეს ეგოისტური მიზნები მეტ-ნაკლებად უნდა დაემთხვეს ერთმანეთს. რუსეთის იმპერია კი თითქოს ამ აქსიომის საწინააღმდეგოდ მოქმედებდა, როდესაც სერბიის დასაცავად გამოეწონთო (იხ. ქვემოთ).

უკვე მსოფლიო ომში ჩაბმის შემდეგ, რუსეთს გამოუჩნდა ომის პრაქტიკული მიზანი: 1914 წლის ნოემბრიდან რუსეთის მტერი აღმოჩნდა ოსმალეთის იმპერია. პეტროგრადში[17] ისევ აღორძინდა საუკუნოვანი იმედი, რომ ოსმალეთის დამარცხების შედეგად დაიპყრობენ კონსტანტინოპოლს (რუსეთში მას ცარგრადს უწოდებდნენ), შავი ზღვის სრუტეებზე გაბატონდებიან და გავლენ ხმელთაშუა ზღვაზე!

17 1914 წელს, გერმანიასთან ომის დაწყებისთანავე, პეტერბურგს პატრიოტული მოსაზრებით სახელი გამოუცვალეს და გერმანული „ბურგი" სლავური „გრადით" შეცვალეს: ამიტომ დაექვა პეტროგრადი. იმავე მოსაზრებით, 1917 წელს ინგლისის გერმანული წარმოშობის სამეფო დინასტიამ საქსენ-კობურგ-გოთას ნაცვლად გადაწყვიტა, ახალ სახელად აეღო უინძორი.

ომის დაწყების შემდეგ დასავლეთელი მოკავშირეები რუსეთს ამ იმედს განუმტკიცებდნენ. 1915 წლის 12 მარტის ნოტით ***დიდი ბრიტანეთის მთავრობა ოფიციალურად იღებდა ვალდებულებას, ომში გამარჯვების შემდეგ რუსეთისათვის გადაეცა კონსტანტინოპოლი*** და შავი ზღვის სრუტეები მიმდებარე ტერიტორიითურთ. ცოტა მოგვიანებით ამ პირობას საფრანგეთიც დაეთანხმა. როგორც ჩანს, ეს საიდუმლო გარიგება ცნობილი გახდა ოსმალეთის მთავრობისთვისაც, რომელიც რუსეთისა და მისი მოკავშირეების მიმართ კიდევ უფრო მტრულად განეწყო.

კონსტანტინოპოლი ომის უძვირფასესი ნადავლი იქნებოდა და მისი გადასვლა ოსმალეთისაგან რუსეთის ხელში რადიკალურად შეცვლიდა გეოპოლიტიკურ ვითარებას არა მარტო ევრაზიაში, არამედ მთელ მსოფლიოში.

სხვა საქმეა, რომ რუსეთმა ვერ მიიღო მონაწილეობა ოსმალეთის დანაწევრებაში, რადგან ომს სეპარატულად გამოეთიშა. გამარჯვებულთა ნაალაფევში წილი მას არ ეკუთვნოდა.

მსოფლიო ომის დასაწყისი

მას შემდეგ, რაც 1914 წლის 28 ივნისს ბოსნიელმა სერბმა ტერორისტმა სარაევოში დახოცა ვენისა და ბუდაპეშტის ტახტების მემკვიდრე ერცჰერცოგი *ფრანც ფერდინანდი* და მისი მეუღლე, ავსტრია-უნგრეთი თავს ვალდებულად მიიჩნევდა, სამაგალითოდ დაესაჯა რუსეთის იმედზე მყოფი „თავგასული" სერბეთი. ვენაში მიიჩნიეს, რომ მკვლელობის ინსპირატორი სერბეთის მთავრობა იყო. ასეთი მძიმე დანაშაულის რეაგირების გარეშე დატოვება კი არც ერთ თავმოყვარე ქვეყანას, მით უმეტეს, იმპერიას, არ შეუძლია.

ვენაში კარგა ხანს ფიქრობდნენ და სამი კვირის შემდეგ უმკაცრესი ულტიმატუმი წარუდგინეს ბელგრადს. ამ უკანასკნელმა კი, რუსეთის დახმარების იმედით, მისი ზოგიერთი პუნქტის შესრულებაზე უარი განაცხადა.

28 ივლისს ავსტრია-უნგრეთმა დეპეშით (sic!) გამოუცხადა ომი სერბეთს. ეს *პირველი მსოფლიო ომის პირველ დღედ ითვლება*. უკვე მომდევნო დღეს ავსტრიული არტილერია ბომბავდა ბელგრადს, რომელიც იქვე, იმდროინდელი ავსტრია-უნგრეთისა და სერბეთის სახელმწიფო საზღვრის გადაღმა მდებარეობდა, იქ, სადაც მდინარე დუნაის უერთდება მდინარე სავა. ომის შემდეგ კი სერბეთის სამეფოს სამართალმემკვიდრე *სერბთა, ხორვატთა და სლოვენთა სამეფოს* (მომავალში მას იუგოსლავია დაერქმევა) საზღვარმა ახალშექმნილ *უნგრეთის რესპუბლიკასთან* პირდაპირი ხაზით 150 კილომეტრით უფრო ჩრდილოეთით გადაინაცვლა.

ამრიგად, ომი, რომელსაც შემდგომში „პირველი მსოფლიო ომი" დაერქმევა,

ბალკანეთში დაიწყო. ბალკანეთი რაღაც საბედისწერო გეოპოლიტიკურ კვანძად იქცა! საკმარისია, ითქვას, რომ მეორე მსოფლიო ომის შედეგისათვის ლამის გადამწყვეტი გამოდგა გერმანიის დაუგეგმავი ომები ბალკანეთში (ამაზე 25-მე თავში გვაქვს საუბარი). XXI საუკუნის დასაწყისში სერბეთის პროვინცია კოსოვოს (ისევ ბალკანეთში!) მიერ ცალმხრივად გამოცხადებულმა დამოუკიდებლობამ დაძაბა საერთაშორისო ვითარება ევროპაში და, არაპირდაპირ, უმძიმესი შედეგი მოუტანა საქართველოს (ამაზე 24-ე თავში გვაქვს საუბარი).

აღსანიშნავია, რომ XXI საუკუნეშიც რუსეთი, ისევე, როგორც ერთი საუკუნის წინ, თამაშობს „სერბეთის პროტექტორის" როლს, ჯერჯერობით უფრო სიტყვით, ვიდრე საქმით.

1914 წელს მოვლენები მეტისმეტად სწრაფად ვითარდებოდა და ულმობლად ითრევდა ხორცსაკეპში მთელ ევროპას.

ავსტრია-უნგრეთის მიერ სერბეთთან ომის დაწყების საპასუხოდ, 30 ივლისს მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოთა შორის საყოველთაო მობილიზაცია პირველმა რუსეთმა გამოაცხადა.

მობილიზაციის გამოცხადება – ომია! ეს ყველა სამხედრო შტაბში იციან. 30 ივლისს რუსეთის იმპერიამ გადადგა შეუქცევადი ნაბიჯი ომისაკენ: ***ფაქტობრივად, სწორედ პეტერბურგში მიეცა იმპულსი მსოფლიო ომს***, თუმცა ფორმალურად ომის წამომწყებად ავსტრია-უნგრეთი და გერმანია ითვლებიან.

უნდა ითქვას, რომ *ნიკოლაი II* დიდხანს ყოყმანობდა სრული მობილიზაციის ბრძანების გაცემისას, რაც გერმანიასთან გარდაუვალ ომს ნიშნავდა, მაგრამ მისივე აგრესიულმა მინისტრებმა დაიყოლიეს სუსტი ხასიათის მეფე, ხელი მოეწერა ამ ბრძანებისათვის.

რუსეთის მიერ დაწყებული სრული მობილიზაცია 1-ლ აგვისტოს გერმანიის მიერ რუსეთისათვის ომის გამოცხადების საბაბად იქცა. ნათელი იყო, რომ ამას რუსეთი გერმანიის წინააღმდეგ აკეთებდა: *ნაწილობრივი მობილიზაცია* შეიძლებოდა სერბეთის დასაცავად, მხოლოდ ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ მიმართულ აქციად წარმოეჩინათ და სამშვიდობო დიპლომატიას პატარა შანსი მაინც დარჩენოდა.

ბერლინმა პეტერბურგს ულტიმატუმი წაუყენა: ან მობილიზაციის შეწყვეტა, ან ომი. ულტიმატუმი უგულებელყოფილ იქნა. 1-ლ აგვისტოს დილას გერმანიამაც დაიწყო სრული მობილიზაცია და იმავე საღამოს, რეალური საომარი მოქმედების დაწყების გარეშე, გამოუცხადა ომი რუსეთს: იმ დროს ჯერ კიდევ მოქმედებდა შუა საუკუნეებიდან შემორჩენილი ეს „რაინდული წესი" – ომის წინასწარ გამოცხადება. გერმანიის მთავრობას ეს აქტი შიდა პოლიტიკური მიზნებისთვის ესაჭიროებოდა: გერმანიის *რაიხსტაგის* (პარლამენტის) სოციალ-დემოკრატი წევრები, რომლებიც რუსული ცარიზმის მტრები იყვნენ, ასეთ შემთხვევაში მხარს დაუჭერდნენ მთავრობას ევროპულ ომში ჩასაბმელად. მთავრობამ რუსეთისათვის

ომის გამოცხადება რაიხსტაგს მიასაღა, როგორც „თვითმპყრობელობასთან და ტირანიასთან კეთილშობილური ბრძოლა". საფრანგეთის რესპუბლიკის წინააღმდეგ ომის დაწყების მხარდაჭერა სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციისათვის მორალურად უფრო რთული იყო, თუმცა მალე ისინი ამაზეც წავიდნენ.

1914 წელს რაიხსტაგის სათნო სოციალ-დემოკრატი დეპუტატებისათვის იმპერატორი ნიკოლაი რომანოვი ისეთივე ბოროტება იყო, როგორიც 2003 წელს აშშ-ის კონგრესის სათნო რესპუბლიკელი სენატორებისათვის ერაყის პრეზიდენტი სადამ ჰუსეინი. სამწუხაროდ, ისეც ხდება, რომ შიდაპოლიტიკური კონიუნქტურა უბიძგებს ქვეყანას, გადადგას ნაბიჯი იმ დროს უხილავი საგარეოპოლიტიკური უფსკრულისაკენ.

საფრანგეთმაც 1-ლ აგვისტოს გამოაცხადა მობილიზაცია, ანუ იმავე დღეს, როდესაც გერმანიამ. ამის საპასუხოდ ბერლინმა ჯერ ულტიმატუმი წარუდგინა პარიზს, ხოლო 3 აგვისტოს ომი გამოუცხადა. საქმე დასწრებაზე მიდგა.

რუსეთის სრულ მობილიზაციას – ახალწვეულთა შეგროვებას, მათ შეიარაღებას, თავდაპირველ წვრთნას – 40 დღეზე მეტი სჭირდებოდა. ევროპაში საუკეთესო სამხედრო ორგანიზაციისა და მაღალგანვითარებული სარკინიგზო ქსელის წყალობით გერმანიის სრული მობილიზაციისათვის სულ რამდენიმე დღე კმაროდა.

ბერლინის გენერალურ შტაბში შემუშავებული *შლიფენის გეგმით*, გერმანიას ექვს კვირაში უნდა მოესწრო საფრანგეთის არმიის განადგურება, მანამ, სანამ რუსეთი მობილიზაციას დაამთავრებდა, და აღმოსავლეთის ფრონტს შემდეგ მიბრუნებოდა. 1905 წელს დამტკიცებული *ალფრედ ფონ შლიფენის გეგმა არ ითვალისწინებდა არც ომში დიდი ბრიტანეთის შესაძლო ჩაბმას და არც რუსეთის ადრეულ შეტევას გერმანიაზე.*

მაგრამ საქმე სულ სხვანაირად წავიდა.

1914 წლის ზაფხულში ლონდონს ჰქონდა საშუალება ეაქტიურა, როგორც მსოფლიოში ყველაზე გავლენიან სახელმწიფოსა და უდიდესი კოლონიური იმპერიის მფლობელს, და არ დაეშვა ომი ევროპაში. მაგრამ მისმა მთავრობამ კარგა ხანს ამჯობინა ისეთი „ნეიტრალიტეტის" დაცვა, რომელიც ომს გარდაუვალს გახდიდა. 4 აგვისტოს კი გერმანიის მიერ ბელგიის ნეიტრალიტეტის დარღვევის გამო დიდმა ბრიტანეთმა გერმანიას ომი გამოუცხადა. ბრიტანეთში საყოველთაო მობილიზაცია 1916 წლამდე არ დაუწყიათ, ორი წელი ის ომში მხოლოდ მოხალისეებს აგზავნიდა, რომელთა ნაკლებობა თავიდან არ იგრძნობოდა.

ამავე დროს, რუსეთმა გადაწყვიტა, საფრანგეთისათვის თავისი სამოკავშირეო ერთგულება დაემტკიცებინა და გერმანიისათვის ზურგში დაერტყა. რუსეთში არ დაუცადეს ძალების სრულ მობილიზაციას და აგვისტოს შუაგულში ***ორი რუსული არმია გერმანიაში, კერძოდ, აღმოსავლეთ პრუსიაში შეიჭრა***. შემდგომ გავრცელებული მითი კი ამტკიცებს, თითქოს პირველ მსოფლიო ომში გერმანია დაესხა თავს რუსეთს!

რუსეთს აჩქარება ძვირად დაუჯდა. გერმანელმა გენერლებმა, *ლიუდენდორფმა* და *ჰინდენბურგმა*, გაანადგურეს შემოჭრილი მტერი. რუსულმა მე-2 არმიამ არსებობა შეწყვიტა: 26 ათასი ჯარისკაცი დაიღუპა ან დაიჭრა, 30 ათასი კი ტყვედ ჩაბარდა. არმიის სარდალმა *ალექსანდრ სამსონოვმა* 29 აგვისტოს თავი მოიკლა. გერმანიაში ამას *„ტანენბერგთან გამარჯვება“* უწოდეს, რათა ეს ყოფილიყო სიმბოლური რევანში დაახლოებით იმავე ადგილზე (*გრიუნვალდთან*) პოლონელ-ლიტველ-რუსების მიერ 1410 წელს გერმანელ ტევტონთა ორდენის დამარცხებისათვის.

ტანენბერგის შემდეგ გერმანელები მიუბრუნდნენ რუსულ პირველ არმიას და ბრძოლით განდევნეს ის აღმოსავლეთ პრუსიიდან.

გერმანიამ მოიგო ბრძოლები, მაგრამ არა – ომი. აღმოსავლეთ პრუსიაში სამხედრო მოქმედებამ აიძულა გერმანიის გენერალური შტაბი, ძალები დასავლეთის ფრონტიდან აღმოსავლეთის ფრონტზე გადაესროლა, თუმცა ამ ძალებმა ვერც მოასწრეს ბრძოლაში ჩაბმა: რუსები უკვე დამარცხებული დახვდათ. ძალთა გაფანტვის გამო კი საფრანგეთში გერმანელთა ზეწოლა შესუსტდა. ეს გერმანიისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა.

იმავე 1914 წლის სექტემბერში პარიზის ახლოს, მდინარე მარნაზე, გერმანელებმა მძიმე მარცხი განიცადეს ფრანკო-ბრიტანულ არმიებთან ბრძოლაში. ორივე მხრიდან ორ მილიონზე მეტი ჯარისკაცი იბრძოდა, აქედან ნახევარი მილიონი დაიღუპა ან დაიჭრა.

შლიფენის გეგმა ჩაიშალა. გერმანული *ბლიც-კრიგი* (ელვისებური ომი) ვერ შედგა. მოხდა ის, რისაც გერმანელ სამხედრო სტრატეგებს ასე ეშინოდათ: ქვეყანას მოუხდა ხანგრძლივი ბრძოლა ევროპის ორ ფრონტზე. ერთდროულად საჭირო გახდა დახმარების აღმოჩენა სუსტი მოკავშირეებისათვის – *ავსტრია-უნგრეთის, ოსმალეთისა და ბულგარეთისათვის.*

გერმანიას მხოლოდ ეს სამი მოკავშირე ჰყავდა. ერთად მათ ***„ოთხთა კავშირს“*** ან ***„ცენტრალურ სახელმწიფოებს“*** უწოდებდნენ.

ოსმალეთის იმპერია მსოფლიო ომში

ევროპაში ორ ფრონტზე მებრძოლი გერმანია დაინტერესებული იყო, რომ რუსეთსაც ჰქონოდა დამატებითი ფრონტი და ძალიან მოინადინა, დაეტაკებინა ერთმანეთისათვის რუსეთი და თავიდან ნეიტრალური, თუმცა პროგერმანულად განწყობილი ოსმალეთი. გერმანიის გენერალური შტაბის გათვლით, რუსეთ-ოსმალეთის (კავკასიის) ფრონტი დააბანდებდა რუსეთის იმ ძალებს, რომლებიც მას ევროპის ფრონტებზე შეეძლო გამოეყენებინა; ოსმალეთის ხელში მყოფი შავი ზღვის სრუტეების – ბოსფორისა და დარდანელის – ჩაკეტვა რუსეთისათვის

ეკონომიკური ბლოკადის ტოლფასი იქნებოდა. საკმარისია, ითქვას, რომ საზღვაო გზით წარმოებული რუსეთის საგარეო ვაჭრობის 60 პროცენტი და ხორბლის მთელი ექსპორტი 1914 წლამდე შავი ზღვის სრუტეების გავლით ხორციელდებოდა. გარდა ამისა, ოსმალეთის ომში ჩართვა ახლო აღმოსავლეთში ბრიტანეთის დამატებითი ძალების გადასროლას მოითხოვდა, რაც შეასუსტებდა ბრიტანულ დაწოლას დასავლეთის ფრონტზე.

ოსმალურმა ფლოტმა შავ ზღვაში მოახდინა სამხედრო პროვოკაცია. ამ ფლოტს რეალურად წარმოადგენდა დიდი გერმანული ჯავშნოსანი და ერთიც კრეისერი, რომლებიც ფორმალურად ოსმალეთმა გერმანიისაგან „შეიძინა", მაგრამ გემებს მხოლოდ სახელები შეუცვალა, ხოლო მეზღვაურებს – სამხედრო ქუდები (წითელი ფესები დაახურეს!). ადმირალად გერმანელი *ვილჰელმ სუშონი* („სუშონ-ფაშა") დარჩა. 1914 წლის 30 ოქტომბერს *სუშონმა* მოულოდნელად დაბომბა ოდესა, სევასტოპოლი და სხვა შავიზღვისპირა რუსული ნავსადგურები. ამას მოჰყვა რუსეთის იმპერიის მიერ 1914 წლის 2 ნოემბერს ოსმალეთის იმპერიისათვის ომის გამოცხადება. საპასუხოდ ოსმალეთმა ჩაუკეტა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეები რუსულ სამხედრო და სავაჭრო ფლოტს და რუსეთში მიმავალ ტვირთს. რუსეთი სამხრეთიდან ბლოკირებული აღმოჩნდა.

ოსმალეთის ფრონტების გახსნის გერმანიის გენერალური შტაბის გეგმამ თავიდან გაამართლა, თუმცა *ცენტრალური სახელმწიფოები* საბოლოო მარცხს მაინც ვერ გადაურჩნენ.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას ოსმალეთის ომისწინა და ომისდროინდელ იდეოლოგიაზე. XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ დეკადებში ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკურ ელიტაში *პანისლამისტური* და *პანთურქისტული* იდეები ტრიალებდა.

ერთი ხანობა ოსმალეთში *პანოსმანიზმის* იდეაც არსებობდა, რაც ერთიანი ხალხის, Osmanlı-ს (ფრანგულად „les Ottomans", ქართულად „ოსმალო") შექმნას გულისხმობდა; მაგრამ ეს იდეა სწრაფად იქნა უკუგდებული, როგორც შეუძლებელი. „ოსმალო ხალხის" შექმნა ისეთივე ქიმერა იყო, როგორიც XX საუკუნის ბოლოს „საბჭოთა ხალხის" შექმნის მცდელობა.

პანისლამიზმი, ანუ ყველა „მუსლიმური მიწის" გაერთიანების იდეა, აღსასრულისკენ მიმავალი ძველი იმპერიისათვის ასევე მიუღწეველი იყო. 1908 წლის რევოლუციის შედეგად ოსმალეთის სათავეში მოვიდა პარტია *„ითიჰათ ვე თერაქი"* („ერთიანობა და პროგრესი"). პარტიის ლიდერებს „ახალგაზრდა თურქებს" უწოდებდნენ. ისინი რეფორმების გზით ქვეყნის მოდერნიზაციას გეგმავდნენ. მთავრობაში დომინირებდა „ახალგაზრდა თურქთა" ტრიუმვირატი – შინაგან საქმეთა მინისტრი და დიდვეზირი *თალაათ-ფაშა*, სამხედრო მინისტრი *ენვერ-ფაშა* და სამხედრო-საზღვაო მინისტრი *ჯემალ-ფაშა*. ოსმალეთის სეკულარულად განწყობილმა მთავრობამ პანისლამიზმის იდეას *თურქული*

ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობის იდეა ამჯობინა. პარალელურად, „ახალგაზრდა თურქებმა“ *პანთიურქიზმსაც* დაუჭირეს მხარი.

ამან მძაფრად დაუპირისპირა ერთმანეთს სტამბოლის თურქული ელიტა და დამასკოს, ბაღდადის, კაიროს, მექის არაბული ელიტები. ომის დროს იმპერიის მრავალი არაბი ქვეშევრდომი აუჯანყდა სტამბოლს და ბრიტანეთის არმიას დაეხმარა. მანამდე 400 წლის განმავლობაში ოსმალეთის ხელთ არსებული ისლამის წმინდა ქალაქები *მექა* და *მედინა* არაბებმა დაიბრუნეს. რაც შეეხება ისლამის მესამე წმინდა ქალაქს, *იერუსალიმს*, მას სხვა ბედი ერგო (იხ. ქვეთავი „ბალფურის დეკლარაცია“ მე-7 თავში).

პანთიურქიზმი იყო XIX საუკუნის ბოლო დეკადებში წარმოქმნილი კონცეფცია ყველა, ენობრივად მონათესავე თიურქულენოვანი ხალხის – [ოსმალო] თურქების, აზერბაიჯანელების, თურქმენების, ვოლგისპირელი და ყირიმელი თათრების, უზბეკების, ყაზახებისა და მრავალი სხვა ეთნოსის ერთ სახელმწიფოში, *თურანში*, გაერთიანების შესახებ. თავდაპირველად *პანთიურქიზმი* მხოლოდ თეორიული იდეა იყო, ისტორიის ლოგიკით – *ქიმერა*, ანუ მიუღწეველი ოცნება, ისევე, როგორც რუსეთის იმპერიის ზოგიერთ ინტელექტუალურ წრეში არსებული პანსლავიზმი.

კავკასიის ფრონტის გახსნა რუსეთისათვის დამატებითი ტვირთი აღმოჩნდა, მაგრამ ომის პირველ წლებში რუსეთმა ყველაზე მეტ წარმატებას სწორედ ამ ფრონტზე მიაღწია. კავკასიურ არმიაში გაწვევა მნიშვნელოვნად შეეხო ადგილობრივ ხალხებსაც: მრავალი ოფიცერი ქართველი იყო. მოხალისეებისგან შეიქმნა შვიდი სომხური ბატალიონი, რომლებიც მტრის ზურგშიც მოქმედებდნენ და ოსმალეთში არსებულ სომხურ სოფლებს თავშესაფრად იყენებდნენ. რუსული კავკასიური არმია მსოფლიო ომის მასშტაბით მცირე იყო (რუსეთის ძირითადი ძალები ევროპის ფრონტებმა შებოჭეს) და მას გაუჭირდა დიდი სტრატეგიული ამოცანების გადაჭრა. მიუხედავად ამისა, 1916 წელს რუსის ჯარის ხელში იყო ერზურუმის, ვანის, ტრაპიზონის ვილაიეთები. პეტროგრადში სავსებით სერიოზულად მსჯელობდნენ აღმოსავლეთ ანატოლიის ანექსირების შესახებ. ამაზე განსაკუთრებულ იმედს ამყარებდნენ როგორც კავკასიის, ისე ოსმალეთის სომხები, თუმცა, როგორც წყაროები ცხადყოფენ, იმპერია არ გეგმავდა დაპყრობილი ტერიტორიის გადაცემას არასლავი ეთნოსებისათვის.

1915 წლის 18 თებერვალს ინგლისურ-ფრანგულმა საზღვაო ესკადრამ წარუმატებლად სცადა შეჭრა დარდანელის სრუტეში სამხრეთიდან: სამი საბრძოლო ხომალდი პირველსავე დღეს ნაღმებზე აფეთქდა და ჩაიძირა. საზღვაო ექსპედიციის გაგრძელების ნაცვლად ანტანტამ ამჯობინა დარდანელის სრუტის დასავლეთით მდებარე გალიპოლის (თურქულად – გელიბოლუს) ნახევარკუნძულზე სახმელეთო ჯარების დესანტირება. *„გალიპოლის ოპერაცია“* თითქმის ერთი წელი გაგრძელდა და იმით დამთავრდა, რომ ანტანტამ თავისი ძალები 1916 წლის

იანვარში გაიყვანა. მოკავშირეებმა 58 ათასამდე მოკლული დატოვეს ბრძოლის ველზე, თურქებმა – 87 ათასი; დაჭრილი – ორ-სამჯერ მეტი იყო.

„გალიპოლის ბრძოლის" გამარჯვებულად ოსმალეთი გამოვიდა, რომლის არმიას გერმანელი გენერალი *ოტო ლიმან ფონ სანდერსი* სარდლობდა. ოსმალების მხრიდან კი ნამდვილი გმირი გამოდგა პოლკოვნიკი *მუსტაფა ქემალი*. ომის შემდეგ ის გამოიყენებს 1915-1916 წლებში მოპოვებულ დიდ ავტორიტეტს დამარცხებული სამშობლოს ფეხზე წამოსაყენებლად და თურქეთის რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტი გახდება. 1935 წელს ის გვარად *ათათურქს* აიღებს.

რუსეთის არმიასთან ბრძოლის პირველსავე თვეებში ოსმალეთმა მძიმე მარცხი იწვნია. 1915 წლის გაზაფხულიდან სავსებით დასაშვები პროგნოზი იყო დარდანელის სრუტეში ანტანტის წარმატება, ბრიტანული დრედნოუტების შეჭრა მარმარილოს ზღვაში და ოსმალეთის დედაქალაქის, სტამბოლის დაბომბვა, რაც ომის სწრაფად დამთავრებას მოასწავებდა. ოსმალეთის იმპერია დამარცხებისა და დაშლის რეალური საფრთხის წინაშე დადგა.

ომის დროს ოსმალეთის მთავრობამ გამოთვალა, მოსახლეობის რომელ *ეთნორელიგიურ ჯგუფებზე* შეეძლო დაყრდნობა მის ტერიტორიაზე მოქმედ მოწინააღმდეგეს: სამხრეთით ესენი იყვნენ არაბები, აღმოსავლეთ ანატოლიაში კი ქრისტიანი სომხები და ასირიელები.

ჯერ კიდევ მსოფლიო ომამდე ოსმალეთის იმპერიაში შეიმჩნეოდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ეროვნული ინტერესების მკვეთრი დაპირისპირება ოფიციალური სტამბოლის პოლიტიკასთან. თუ ზოგი ეროვნული მოძრაობა (მაგალითად, არაბული, ალბანური) იმპერიის პერიფერიებზე მიმდინარეობდა და უშუალოდ თურქთა განსახლების არეალს ნაკლებად ეხებოდა, სომხური ეროვნული იდეა აცხადებდა პრეტენზიას აღმოსავლეთ ანატოლიაზე, რომელიც მისთვის „დასავლეთ სომხეთი" იყო. რადგან ეს ტერიტორია, ერთდროულად, მუსლიმი მოსახლეობის განსახლების არეალსაც წარმოადგენდა, ოსმალეთის „ახალგაზრდა თურქთა" ტრიუმვირატისათვის შედარებით ადვილი აღმოჩნდა ქრისტიანი სომხებისა და ასირიელების წინააღმდეგ ადგილობრივ მუსლიმ ქურთთა ტომების დარაზმვა. ამავე დროს, დეპორტაციაში მონაწილე ოსმალური არმიის ოფიცრებისათვის რელიგიური მოტივი წამყვანი არ ყოფილა: ისინი რელიგიური ფანატიზმით არ გამოირჩეოდნენ.

1915 წლის აპრილიდან ოსმალეთის მთავრობის განკარგულებით დაიწყო ანატოლიელი სომხებისა და ასირიელების დეპორტაცია სამხრეთის მიმართულებით, სირიის უდაბნოსაკენ, რასაც, ბუნებრივია, ბევრგან შეხვდა შეიარაღებული წინააღმდეგობა.

ძალადობრივმა დეპორტაციამ მხეცური ხასიათი შეიძინა. მისგან თავის დაღწევის ერთადერთი საშუალება იყო ისლამის მიღება, რაზეც სომხური მოსახლეობიდან არცთუ ბევრი თანხმდებოდა.

სომხების, ასირიელების, აგრეთვე იეზიდების (ესაა ქურთების სუბეთნოსი, რომელიც არამუსლიმურ რელიგიას მისდევს) ნაწილი უმონყალო დეპორტაციის, მისი თანამხლები შიმშილის ან ჟლეტის მსხვერპლი გახდა. ამ უმძიმესი მოვლენის აღსანიშნავად სომხები დღემდე იყენებენ ტერმინს *„მეწ ეღერნ“* (დიდი ჟლეტა). ტერმინი „გენოციდი“ მხოლოდ 1944 წელს გაჩნდა.

საკმაოდ ბევრმა სომეხმა ოსმალეთიდან გაქცევა მოასწრო. დასავლეთ ევროპის, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის დიდი სომხური დიასპორის უმეტესობა სწორედ ამ ლტოლვილთა შთამომავალია. მცირერიცხოვანი ასირიელები რეალურად იდგნენ სრული მოსპობის პირას. ასირიელები („აისორები“) და იეზიდები 1915 წელს მოვიდნენ და დასახლდნენ საქართველოში.

იმ პერიოდის რეპრესიები არ შეეხოთ ოსმალეთში მცხოვრებ ქრისტიან ბერძნებს (საბერძნეთი 1917 წლის 29 ივნისამდე ომში ნეიტრალიტეტს იცავდა), თუმცა 1923 წელს მათაც მოუხდათ ანატოლიის დატოვება, ლოზანის ხელშეკრულებით განსაზღვრული *მოსახლეობის გაცვლის* წესის თანახმად.

1917 წლის ბოლოდან, როდესაც პეტროგრადში მომხდარი ბოლშევიკური რევოლუციის შედეგად რუსის ჯარმა ოსმალეთის აღმოსავლეთ ნაწილში ომის დროს ოკუპირებული მიწების დატოვება დაიწყო, აღმოსავლეთ ანატოლიაში (აგრეთვე რუსეთის შემადგენლობაში მყოფ ყარსის ოლქში) მცხოვრებმა იმ სომხებმა, რომელთაც არ შეხებიათ 1915 წლის დეპორტაცია და თანამდევი ექსცესები, ოსმალების შიშით კავკასიას შეაფარეს თავი. ისინი საბოლოოდ იქვე დასახლდნენ, დღევანდელი სომხეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, ნაწილი – საქართველოში, აზერბაიჯანსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში, ნაწილმა კი დასავლეთ ევროპასა და ამერიკაში წასვლა მოახერხა.

ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი *ნიკოლაიოს (ნიკოლაი) ადონცი*, რომელიც 1918 წლის მარტში აანალიზებდა ანატოლიაში თავისი ერის უმძიმეს ტრაგედიას, მის მთავარ წამქეზებელ მიზეზად ასახელებდა 1912-1914 წლებში „სომხური საკითხის“ გაძლიერებას (ამაზე მე-3 თავში ითქვა) და, აგრეთვე, სომხების ხაზგასმულ რუსოფილობას:

> „სომხებს ძვირად დაუჯდათ სწრაფვა რუსეთისაკენ და სიმპათია მისადმი. ომში ჩათრეულმა ოსმალეთმა „სომხურ საკითხში“ რუსული დიპლომატიის წარმატებისათვის სამაგიეროს გადასახდელად...ისეთი დევნა მოუწყო სომხებს, რომ დაავიწყა ყველა საშინელება, რაც ადრე, საუკუნეების განმავლობაში, თავს დასტეხიათ“ (ციტ. პ. ოგანიანის მიხედვით).

1918 წლის მარტში მსოფლიო ომიდან ბოლშევიკური რუსეთის გამოთიშვამ ოსმალეთს კავკასიაში ექსპანსიის მოულოდნელი შანსი მისცა და *მითური თურანის სახელმწიფოს* პანთიურქისტულმა იდეამ თითქოს ხორცშესხმა დაიწყო.

სწორედ იმ დროს, როდესაც არაბეთის ფრონტებზე ოსმალეთი ბრიტანელებთან ბრძოლაში ერთმანეთის მიყოლებით კარგავდა ქალაქებს (1917 წელს

დაეცა ბაღდადი და იერუსალიმი, 1918 წელს – ბეირუთი და დამასკო), მოკავშირე გერმანიის მართლზომიერი მოთხოვნის – გაემაგრებინათ სამხრეთის ფრონტი – უგულებელყოფით, ოსმალეთის ავანტურისტმა ლიდერებმა, „ახალგაზრდა თურქებმა“, ყველაზე ბრძოლისუნარიანი დივიზიები გადაისროლეს კავკასიის დასაპყრობად.

საქმე იმით დამთავრდა, რომ სტამბოლის მთავრობა ანტანტას დანებდა 1918 წლის ოქტომბერში, მაშინ, როდესაც მისი ე.წ. „ისლამის არმიის“ ხელთ იყო *ბაქო, დარუბანდი, თემირ-ხან-შურა* (ამჟამად ბუინაკსკი), *პორტ-პეტროვსკი* (ამჟამად მახაჩკალა) და ის თურქესტანში ლაშქრობას გეგმავდა.

ოსმალო ასკერები შინ დაბრუნდნენ. „ახალგაზრდა თურქები“ საზღვარგარეთ გაიქცნენ, სადაც სომეხმა შურისმაძიებლებმა, *„ოპერაცია ნემესისის“* მონაწილეებმა, 1921 1922 წლებში ისინი სათითაოდ იპოვეს და ჩახოცეს. ერთი მათგანი, *ჯემალ-ფაშა*, 1922 წლის ივლისში თბილისში, ამჟამინდელი ჩაიკოვსკისა და ინგოროყვას ქუჩების კუთხეში, მოკლეს.

მსოფლიო ომის დასასრული და ლენინის გამოჩენა დიდ პოლიტიკაში

გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის მრავალი ცდა, დაზავებულიყვნენ ანტანტასთან, უშედეგო გამოდგა. ანტანტას ესაჭიროებოდა გადამწყვეტი გამარჯვება მტერზე, უპირველესად, გერმანიის სრული გაცამტვერება. უკვე 1916 წელს, მით უმეტეს, მომდევნო წლებში, ანტანტა და მისი მოკავშირეები შეიარაღებითა და ცოცხალი ძალის რაოდენობით მკვეთრად სჭარბობდნენ „ცენტრალურ სახელმწიფოებს“.

საომარი მოქმედების შეჩერება ანტანტას ხელს არ აძლევდა: დაზავება, უბრალოდ, სულის მოთქმის საშუალებას მისცემდა გერმანიას და გადაავადებდა ომის განახლებას. ანტანტა მტრის სრულ და უპირობო კაპიტულაციას მოითხოვდა. ძალიან ეფექტიანი ბრიტანული პროპაგანდა ანტიგერმანულად განაწყობდა მსოფლიოს. მაგალითად, ბრიტანელი დაზვერვის ოფიცრის მიერ გამოგონილმა „ცნობამ“, თითქოს გერმანელები მკვდარი ჯარისკაცებისაგან ღორების საკვებსა და საპონს ამზადებდნენ, ძალიან გაუადვილა ჩინეთისა და აშშ-ის მთავრობებს გერმანიისათვის ომის გამოცხადება. ათი წლის შემდეგ ინგლისის ლორდთა პალატამ სიცრუედ აღიარა ეს ცნობა. *„სიმართლე ომის პირველი მსხვერპლია“*: ამ ანდაზის გამეორება ხშირად გვიხდება!

1915 წლიდან გერმანიის მხრიდან მიმდინარეობდა ფარული ზონდირება რუსეთთან სეპარატული ზავის დადების შესახებ. რუსეთი ძალიან დაიღალა, მას არ ჰყოფნიდა ფინანსები და შეიარაღება და ევროპაში ომს აგებდა. რუსეთის

მეფის *ნიკოლაი* II-ის ტახტიდან გადადგომის (ფაქტობრივად – გადაყენების) მიზეზი არ გახდა მხოლოდ სახალხო მღელვარება დედაქალაქში. მიზეზად ასევე უნდა ვივარაუდოთ, მეფის სავსებით მოსალოდნელი ნაბიჯი – დასთანხმებოდა სეპარატულ ზავს, რაზეც ის ხმამაღლა მსჯელობდა უკვე 1916 წელს.

1917 წლის დასაწყისში ქ. პეტროგრადში მძაფრი სოციალურ-პოლიტიკური კრიზისის დროს მეფე იმყოფებოდა ქ. მოგილიოვში, უმაღლესი მთავარსარდლის ბანაკში. მტკიცე მმართველი ბოლომდე იბრძოლებდა მეამბოხეებთან, მაგრამ ეს მეფის მორალურ ძალას აღემატებოდა. ანტანტას კი სჭირდებოდა საომრად განწყობილი რუსეთის მთავრობა და უნებისყოფო მეფის გარემოცვაში მრავლად ჰყავდა თავისი მომხრეები, რომლებიც *ნიკოლაი* II-ს „სწორი გადაწყვეტილების მიღებაში" დაეხმარებოდნენ. თითქმის ყველა ფრონტის სარდალი ემხრობოდა მეფის გადადგომას.

1917 წლის თებერვალში (ძველი სტილით) პეტროგრადში დაწყებული არეულობა რევოლუციაში გადაიზარდა: შემდეგში მას რუსეთის ***თებერვლის რევოლუცია*** დაერქმევა. 3 მარტს (ახალი სტილით 16 მარტს) ნიკოლაი რომანოვი გადადგა. ტახტზე უარი განაცხადა მისმა ძმამაც. რუსეთში მონარქია გაუქმდა. 1-ლ სექტემბერს ის რესპუბლიკად გამოცხადდა.

22 მარტს (ახალი სტილით) ანტანტის ქვეყნებმა ცნეს რუსეთის *დროებითი მთავრობა*, რომელმაც მათ ომის გაგრძელება აღუთქვა.

გერმანიამ კი ომში გამარჯვების მოსურნე დროებით მთავრობას რადიკალურად განწყობილი რევოლუციონერები – *ბოლშევიკები* – დაუპირისპირა: „პროლეტარიატის ინტერესებიდან გამომდინარე", ისინი ემხრობოდნენ ომში „რუსეთის იმპერიალისტური მთავრობის" დამარცხებას.

ამ მხრივ საინტერესოა ემიგრაციაში მყოფი *ვლადიმირ ლენინის* თეზისების მონახაზი, რომელიც მან უშუალოდ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, 1917 წლის 17 მარტს შვეიცარიაში დაწერა. რევოლუცია მოულოდნელობა იყო ლენინისა და მისი იმ თანამოაზრეებისათვის, რომლებიც კარგა ხანია, ემიგრაციაში ცხოვრობდნენ და რუსეთის პოლიტიკას ფაქტობრივად ჩამოშორდნენ. რევოლუციამ გამოაფხიზლა ბოლშევიკები და გააქტიურების სტიმული მისცა მათ.

ლენინის თეზისების მონახაზი არაა დამუშავებული და, როგორც ჩანს, ასახავს ლენინის ნამდვილ განწყობასა და აზრებს.

რუსეთის დროებითი მთავრობის შესახებ ლენინი წერდა:

> „ახალი მთავრობა შედგება გერმანიასთან იმპერიალისტური ომის აშკარა მომხრეებისა და დამცველებისაგან, ე.ი. ომისა ინგლისისა და საფრანგეთის იმპერიალისტურ მთავრობებთან კავშირში, ომისა – ძარცვისა და უცხო ქვეყნების: სომხეთის, გალიციის, კონსტანტინოპოლის და ა. შ. დაპყრობის მიზნით".

ლენინისათვის რუსეთის ომი იყო „ინგლისისა და საფრანგეთის იმპერიალისტურ მთავრობებთან ერთად" წარმოებული დაპყრობითი ომი *სომხეთის*

(აღმოსავლეთ ანატოლიის), *გალიციისა* (ამჟამად, დასავლეთი უკრაინა) და *კონსტანტინოპოლისათვის*. მისთვის ეს არ იყო „განმათავისუფლებელი ომი".

„იმპერიალისტურ ომში" ლენინი არ ადანაშაულებდა გერმანიას. უფრო „პროგერმანულად" განწყობილ რუს პოლიტიკოსს ბერლინი ვერც ინატრებდა!

ამ თეზისებზე უფრო მნიშვნელოვანი იყო ორი დღის შემდეგ, 19 მარტს, გაგზავნილი ლენინის დეპეშა, რომლის ტექსტი, ეჭვგარეშეა, ავტორის თანხმობით, შვეიცარიის პრესაში მოხვდა და დაუყოვნებლივ გადაიბეჭდა გერმანიაში. დეპეშა[18] აშკარად იყო მიმართული რუსეთის ახალი მთავრობის წინააღმდეგ. პარტიის ტაქტიკის ერთ-ერთ ელემენტად „პროლეტარიატის შეიარაღება" იქნა მიჩნეული. ეს რუსეთში სამოქალაქო ომს მოასწავებდა.

ახლა აღარა აქვს მნიშვნელობა, უხდიდა თუ არა, ან რატომ უხდიდა ფულს ბოლშევიკებს გერმანიის მთავრობა (იმდროინდელი ოპონენტები უკიჟინებდნენ ლენინს, რომ ის „გერმანიის კმაყოფაზე მყოფი ჩამოვიდა რუსეთში": მოგვიანებით ეს დადასტურდა კიდეც). მთავარია, რომ მოხდა *ინტერესების პრაგმატული დამთხვევა*. გერმანიას სჭირდებოდა ქაოსი რუსეთში და, საბოლოოდ, მისი ომიდან გამოთიშვა. ბოლშევიკები რუსეთში არეულობის შემოქმედად შეიძლება გამომდგარიყვნენ და გამოდგნენ კიდეც. თავის მხრივ, ბოლშევიკები ესწრაფოდნენ ძალაუფლებას, რომელიც ნებისმიერი გზით უნდა წაერთმიათ მრავალპარტიული დროებითი მთავრობისათვის.

გერმანიასთან მეომარი ქვეყნის, რუსეთის, ქვეშევრდომები – 159 ბოლშევიკი პოლიტიკური ემიგრანტი ვლადიმირ ულიანოვ-ლენინის მეთაურობით – შვეიცარიიდან შვედეთში, მთელი გერმანიის გავლით, გარედან დალუქული ვაგონებით გადაიყვანეს. შვედეთიდან ბოლშევიკთა ამ ჯგუფმა ადვილად შეაღწია რუსეთში, სადაც რევოლუციური ქაოსი სუფევდა და მტერ-მოყვრის გარჩევა ჭირდა.

ეს მგზავრობა შესაძლებელი გახდა გერმანიის გენერალური შტაბის სრული ხელშეწყობით. ასე იქცევიან ხოლმე, როდესაც მტრულ ქვეყანაში დივერსანტების შეგზავნა უნდათ.

1917 წლის 16 აპრილს პეტროგრადის ფინლანდიის ვაგზალთან შეკრებილი ხალხი აღტაცებით ხვდებოდა ლენინს. უკრავდა სამხედრო ორკესტრიც კი!

1917 წლის 7 ნოემბერს ბოლშევიკებმა დაამხეს დროებითი მთავრობა და დაეუფლნენ პოლიტიკურ ძალაუფლებას.

გერმანიამ თითქოს მიაღწია საწადელს: ბოლშევიკურმა მთავრობამ 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში მასთან სეპარატულ ზავს მოაწერა ხელი და რუსეთი ომს გამოეთიშა. გერმანელებს მხოლოდ დასავლეთის ფრონტი დარჩათ.

18 აი, დეპეშის სრული ტექსტი: *„ჩვენი ტაქტიკაა: სრული უნდობლობა, არავითარი მხარდაჭერა ახალ მთავრობას; კერენსკის განსაკუთრებით არ ვენდობით; პროლეტარიატის შეიარაღება – ერთადერთი გარანტიაა; დაუყოვნებელი არჩევნები პეტროგრადის სათათბიროში; არავითარი დაახლოება სხვა პარტიებთან. დეპეშით აცნობეთ ეს პეტროგრადში. ულიანოვი".*

მაგრამ ეკონომიკურად გამოფიტული, დამშეული და სისხლისგან დაცლილი გერმანია ვეღარ უძლებდა ბრიტანულ-ფრანგული ძალების დაწოლას, რომელთაც უწყვეტად მოსდიოდათ დახმარება აშშ-დან, როგორც ცოცხალი ძალის, ისე საჭურვლის, საწვავისა და სურსათ-სანოვაგის სახით.

გერმანიის სუსტი მოკავშირეები ბრიტანულ-ფრანგული ძალების გადამწყვეტი შეტევის წინაშე უძლურნი აღმოჩნდნენ. ისინი გამოიფიტნენ და მორალურადაც გატყდნენ. 1918 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში ბულგარეთი, ოსმალეთი, ავსტრია-უნგრეთი ზედიზედ დანებდნენ ანტანტას – დაზავებას მოაწერეს ხელი, რაც კაპიტულაციის ტოლფასი იყო. ავსტრია-უნგრეთი ხუხულასავით დაიშალა.

გერმანია სამხრეთიდან დაუცველი დარჩა. მისი უკმაყოფილო, მშიერი მოსახლეობა დრტვინავდა. სოციალისტი რადიკალები ამ უკმაყოფილებას აღვივებდნენ. გერმანიაში რევოლუცია დაიწყო.

სახელმწიფოს, რომლის მიწაზეც იმ დროს ჯერ არ გაეგონათ მტრის ჯარისკაცის ჩექმის ბრახუნი – გერმანული არმიები ჯერაც იდგნენ დასავლეთითა და აღმოსავლეთით ოკუპირებულ ტერიტორიებზე – ანტანტის ძალიან მძიმე პირობებით დაზავების (რეალურად – კაპიტულაციის) გარდა, სხვა გზა აღარ დარჩა.

1918 წლის მე-11 თვის 11 რიცხვში 11 საათზე მსოფლიო ომი დამთავრდა: ამ დროს კომპიენის ტყეში, ფრანგი მხედართმთავრის, მარშალ ფოშის საშტაბო მატარებელში, სწორედ იმ ვაგონში, სადაც 1871 წელს გერმანელებმა კაპიტულაციის პირობები უკარნახეს ფრანგებს, ამჯერად გერმანელმა გენერლებმა მოაწერეს ხელი დამამცირებელ ზავს.

22 წლის შემდეგ, 1940 წლის 21 ივნისს, ჰიტლერი იმავე ვაგონში დაამცირებს ფრანგ გენერლებს, როდესაც მათ საფრანგეთის კაპიტულაციაზე მოაწერინებს ხელს.

თავი 7

პირველი მსოფლიო ომის შედეგები

ვინ იყო „ომის გამჩაღებელი“?

გამარჯვებულმა ანტანტამ ომის მთავარ გამჩაღებლად გერმანია გამოაცხადა და მკაცრად დასაჯა ის, გადაჭარბებულადაც კი.

გერმანია მართლაც იყო აგრესორი, მაგრამ ზუსტად იმდენად, რამდენადაც ომის სხვა მონაწილენი, რომლებიც თავიდანვე ესწრაფვოდნენ ომის შედეგად სხვისი ტერიტორიის დაუფლებას.

გამონაკლისად, ალბათ, სულ ორ-სამ ქვეყანას თუ მივიჩნევთ. ბელგიის ნეიტრალიტეტი მისივე გეოგრაფიულ მდებარეობას ემსხვერპლა: გერმანია სამხრეთ ბელგიის გავლით შეიჭრა საფრანგეთში. სხვათა შორის, ბელგიელებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს მტრის ჭარბ ძალას და სერიოზულად შეაფერხეს გერმანიის *„ბლიც-კრიგი“* (ელვისებური ომი). ბელგიის ბევრი ქალაქი და სოფელი ნანგრევებად იქცა. ომის მსხვერპლი გახდა ლუქსემბურგის დიდი სამთავროც.

ძნელია დაპყრობით განზრახვებში *აშშ*-ის დადანაშაულება. ის ლამის ძალით ჩაითრიეს ომში, მას შემდეგ, რაც გერმანულმა წყალქვეშა ნავებმა ატლანტის ოკეანეში მისი სავაჭრო გემების მასობრივი ჩაძირვა დაიწყო. აშშ ომში ოფიციალურად მონაწილეობდა არა როგორც ანტანტის *„მოკავშირე“* (ally), არამედ როგორც *„დაკავშირებული“* (associate) ქვეყანა, ისიც მხოლოდ გერმანიის წინააღმდეგ: ოსმალეთის, ავსტრია-უნგრეთისა და ბულგარეთისათვის მას ომი არც გამოუცხადებია. ომის დამთავრების შემდეგ ამერიკელები ევროპას გაეცალნენ და ყველანაირ ტერიტორიულ მოგებაზე უარი თქვეს. მაგრამ ამერიკასაც ვერ მივიჩნევთ მთლად მიუკერძოებლად: ომში ჩაბმამდეც ის სერიოზულ სამხედრო დახმარებას უწევდა დიდ ბრიტანეთს.

დანარჩენ მეომარ სახელმწიფოებს კი თვითონ ჰქონდათ აგრესიული ზრახვები სხვა ქვეყნების მიმართ. *სერბეთიც* კი, რომლისთვისაც ავსტრია-უნგრეთის მიერ ომის გამოცხადებას მსოფლიო ომის პირველი გასროლა მოჰყვა, არ იყო აგრესიის უმანკო მსხვერპლი. სერბეთი არც მალავდა ბალკანეთში დომინირებისა

და ბელგრადის ეგიდით სამხრეთ სლავების ერთ სახელმწიფოში გაერთიანების სურვილს, რაც მეზობელი ქვეყნების ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფას ნიშნავდა.

ზოგ შემთხვევაში სიხარბე უკვე ომის დროს გაჩნდა: მადა ხომ ჭამაში მოდის! მაგალითად, დიდმა ბრიტანეთმა, რომელსაც ძალიან არ უნდოდა ხმელთაშუაზღვისპირეთში რუსეთის გამოჩენა და თითქმის მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში იცავდა ოსმალეთს რუსული იმპერიული ექსპანსიისაგან, „ცენტრალური სახელმწიფოების“ მხარეზე ოსმალეთის ომში ჩაბმისთანავე უარი თქვა ამ პოლიტიკაზე. *„საიქს-პიკოს შეთანხმების“* სახელით ცნობილი ფარული გარიგებით 1916 წელს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა (მოგვიანებით მათ რუსეთიც შეუერთდა) წინდაწინ გაიყვეს ჯერ დაუპყრობელი ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორია.

რეალურად რუსეთმა ვერაფერი მიიღო, რადგან სეპარატული ზავით გამოეთიშა ომს. ლონდონმა და პარიზმა კი თავიანთი შეხედულებებისამებრ გადააკეთეს ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური რუკა. *„საიქს-პიკოს შეთანხმებაში“* სიტყვაც არ თქმულა ოსმალეთის ტერიტორიის ხარჯზე სომხეთის სახელმწიფოს შექმნის შესახებ.

მსოფლიო ომის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული შედეგები

ომის შედეგად დაიშალა ოთხი იმპერია – ავსტრია-უნგრეთი, გერმანია, რუსეთი და ოსმალეთი. მონარქიების ნანგრევებზე სხვადასხვა ტიპის რესპუბლიკები შეიქმნა.

მართლაც, თითქოს რაღაც ირაციონალური ძალა მართავდა იმპერატორებისა და მათი მინისტრების საომარ ჟინს, რომელმაც იმპერიები დაღუპვამდე მიიყვანა.

ზოგჯერ ისმის კითხვა: *„რა სჯობდა ადამიანთა კეთილდღეობისათვის – საკმაოდ ლიბერალური და ტოლერანტული იმპერიები, თუ ახალი, ეროვნული სახელმწიფოები, რომელთაგან ბევრში დიქტატურა დამყარდა?“*

პასუხი ასეთი შეიძლება იყოს: *„მრავალეროვანი იმპერიები შუა საუკუნეების გადმონაშთს წარმოადგენდნენ. ეროვნული სახელმწიფოები უფრო შეესაბამებოდნენ იმ ახალ რეალობას, რომელიც იმპერიების მესვეურების უპასუხისმგებლობითვე გამოწვეული ომის შედეგად შეიქმნა“. ისტორიის ლოგიკამ სწორედ ეროვნული სახელმწიფოები მიიყვანა XX საუკუნის მეორე ნახევარში ევროპული კავშირის შექმნამდე, რომელიც უფრო ორგანული ალიანსია, ვიდრე ძველ იმპერიებს შეეძლოთ შეექმნათ. ევროპული კავშირის წევრ სახელმწიფოებს შორის ომი შეუძლებელი გახდა“.*

ომის დამთავრებისთანავე დაიწყო მსოფლიოს თანამედროვე პოლიტიკური რუკის შექმნა. ნახ. 7.1-ზე ასახულია ევროპისა და, ნაწილობრივ, ახლო აღმოსავლეთის, პოლიტიკური რუკა 1920 წლის დასაწყისისათვის.

ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მოვლენა იყო XVIII საუკუნის ბოლოს რუსეთის, პრუსიისა და ავსტრიის მიერ დანაწევრებული ***პოლონეთის*** დაბრუნება ევროპის პოლიტიკურ რუკაზე.

XVI-XVIII საუკუნეებში პოლონეთი ძალიან მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ ნიშას ავსებდა: ის ფაქტობრივად მიჯნავდა ერთმანეთისაგან დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპას, უფრო ზუსტად, „ევროპასა და ევრაზიას", რადგან მისი მეტოქე აღმოსავლეთით იყო რუსეთი – ევრაზიული სახელმწიფო. XX საუკუნეში კი აღდგენილ პოლონეთს რუსეთსა და გერმანიას შორის ბუფერის როლი უნდა შეესრულებინა.

ნახ. 7.1. ევროპის პოლიტიკური რუკა 1920 წლის დასაწყისში

ანტანტა თავიდანვე გეგმავდა თავისი გამარჯვების შემთხვევაში პოლონეთის სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. ომის დასაწყისში რუსეთმაც განაცხადა, რომ გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის დამარცხების შემდეგ აღადგენს პოლონეთს ამ იმპერიების შემადგენლობაში მყოფი პოლონური მიწების ხარჯზე. იმავეს გეგმავდნენ

გერმანია და ავსტრია-უნგრეთი, ოღონდ რუსეთისაგან განთავისუფლებული პოლონური გუბერნიების ტერიტორიაზე. ბუნებრივია, მეტოქეების გეგმებით *„მათი პოლონეთი“* მათივე მარიონეტული სახელმწიფო უნდა გამხდარიყო.

გერმანიამ და ავსტრია-უნგრეთმა დაასწრეს ანტანტასა და რუსეთს: 1916 წლის 5 ნოემბერს მათ ნომინალურად აღადგინეს პოლონეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის იმ ტერიტორიაზე, საიდანაც რუსის ჯარი უკუგდებულ იქნა.

ომისშემდგომი ***პოლონეთის რესპუბლიკა (რეჩპოსპოლიტა)*** რეალურად შეიქმნა რუსეთის, გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის იმპერიებში შემავალი ისტორიული პოლონეთის ტერიტორიების ხარჯზე. ეს გულისხმობდა იმ დროისათვის უკვე სხვა ერებად ჩამოყალიბებული ხალხების მიწების შეერთებასაც, მაგალითად, პოლონეთმა დაიტოვა ისტორიული ლიტვის დედაქალაქი ვილნიუსი (ვილნო), უპირატესად უკრაინული გალიცია, ცენტრით ლვოვში (მართალია, ქ. ვილნოში და ქ. ლვოვში პოლონელები ჭარბობდნენ). აღდგენილი პოლონეთის რეჩპოსპოლიტა მრავალეროვნული სახელმწიფო გახდა: მოსახლეობის 30-32 პროცენტი უმცირესობებს ეკუთვნოდა (10 პროცენტი ებრაელი იყო). მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პოლონეთი თითქმის მონოეთნიკურია – 90 პროცენტზე მეტი ეთნიკური პოლონელია.

1918 წელსვე პოლონეთი საყოველთაოდ ცნეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. მოგვიანებით მისი დამოუკიდებლობის გარანტებად თავი გამოაცხადეს საფრანგეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა. 1939 წლის სექტემბერში ამ დასავლეთელმა მოკავშირეებმა სცადეს პოლონეთისათვის ერთგულების დამტკიცება, როდესაც მასზე გერმანიის თავდასხმისთანავე ომი გამოუცხადეს ამ უკანასკნელს: ამით დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი. სხვა საქმეა, რომ პოლონეთს, რომელსაც აღმოსავლეთიდან საბჭოთა კავშირიც დაესხა თავს, საფრანგეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა რეალური დახმარება ვერ აღმოუჩინეს.

ცენტრალურ ევროპაში ხელახლა დაბრუნდნენ შუა საუკუნეებში არსებული ***ავსტრია*** და ***ლიტვა*** – ამჯერად რესპუბლიკებისა და არა სამეფოს ან სამთავროს სახით. ***უნგრეთი*** ნომინალურად სამეფოდ რჩებოდა, მაგრამ მეფე არ ჰყავდა და თითქმის მეოთხედი საუკუნე მას მართავდა რეგენტი – ადმირალი *მიკლოშ ჰორტი*.

ევროპაში აღმოცენდნენ ადრე არარსებული სახელმწიფოები: ***ფინეთი, ლატვია, ესტონეთი, ჩეხოსლოვაკია*** (ცალკე ჩეხეთის სამეფოს ადრეც უარსებია). ისტორიაში პირველად პოლიტიკურ რუკაზე გამოჩნდნენ, თუნდაც მცირე ხნით, ისეთი ერთეულები, როგორიც ახლაც არიან ***უკრაინა*** და ***ბელარუსი***. სერბების ჰეგემონიით ერთ სახელმწიფოში – ***სერბების, ხორვატებისა და სლოვენების სამეფოში*** (1929 წლიდან მას ***იუგოსლავია*** ეწოდა) გაერთიანდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ყველა სლავი ხალხი, გარდა ბულგარელებისა. ამ გაერთიანების ხელოვნურობა XX საუკუნის ბოლო დეკადაში გამოაშკარავდა, როდესაც იუგოსლავია სისხლსა და ცეცხლში დაინგრა.

ტერიტორიულად ერთგვარად დაზარალებული აღმოჩნდა ომში გამარჯვებული ქვეყანაც: 1922 წელს დიდი ბრიტანეთისა და ირლანდიის შეერთებული სამეფოს ნაწილში, კუნძულ ირლანდიაზე (ჩრდილოეთით მდებარე პროვინცია *ოლსტერის* გარეშე), შეიქმნა *ირლანდიის თავისუფალი სახელმწიფო – **ეირე***, ჯერ ბრიტანული დომინიონი, შემდგომში – რესპუბლიკა.

ომის დროს ***კანადელები, ავსტრალიელები, ახალზელანდიელები*** პირველად იბრძოდნენ სწორედ ამ სახელებით და არა როგორც *„ბრიტანეთის გვირგვინის ქვეშევრდომები“*. ამან ბრიტანულ დომინიონებში ეროვნული თვითშეგნების დამკვიდრებასა და ახალი ერების წარმოქმნას დიდად შეუწყო ხელი.

ინდოელები და აფრიკის კოლონიების მკვიდრნი, რომლებიც მოკავშირეთა არმიებში გაიწვიეს, ასევე სულ სხვა იდეებით დატვირთულნი დაბრუნდნენ შინ: „თეთრი ადამიანი უძლეველი სულაც არ ყოფილა!“

კავკასიაში შეიქმნა სამი რესპუბლიკა – ***საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი.***

არაბები, რომელთა დიდი უმრავლესობა ოთხასი წლის განმავლობაში სტამბოლს ემორჩილებოდა, დამოუკიდებლები გახდნენ. ჯერ კიდევ 1914 წელს ოსმალეთის იმპერიას გამოეყო და დამოუკიდებლობა გამოაცხადა ბრიტანული ოკუპაციის ქვეშ მყოფი ***ეგვიპტემ***. ომის დროსვე ფაქტობრივად დამოუკიდებელი გახდა ***იემენი***, როდესაც ის ოსმალეთის სამხედრო ნაწილებმა დატოვეს. 1916 წელს დამოუკიდებელი გახდა ***ჰიჯაზი***, სადაც მდებარეობს მუსლიმთა წმინდა ქალაქები *მექა* და *მედინა*. ევროპის სახელმწიფოებმა ჰიჯაზის დამოუკიდებლობა ცნეს.

იმავე პერიოდში არაბეთის ნახევარკუნძულის შუა ნაწილებს ბრძოლით აერთიანებდა საუდიანთა დინასტიის დამაარსებელი აბდ ალ-აზიზ *ას-საუდი*, რომელმაც 1925 წელს ჰიჯაზიც დაიპყრო. ევროპის სახელმწიფოებმა ეს დაპყრობაც ცნეს. 1932 წელს *ას-საუდი* ამ დიდ, უდაბურ ტერიტორიაზე გამოაცხადებს ***საუდის არაბეთის*** სამეფოს შექმნას. 1938 წელს ამერიკელი გეოლოგები სამეფოში აღმოაჩენენ ნავთობის უდიდეს საბადოებს, რაც XX საუკუნის მეორე ნახევარში შეცვლის ახლო აღმოსავლეთის რეგიონისა და მსოფლიოს გეოეკონომიკასა და გეოპოლიტიკას.

არაბთა განსახლების არეალის საგრძნობი ნაწილი კიდევ თითქმის მეოთხედი საუკუნის მანძილზე იმართებოდა ანტანტის ქვეყნების მიერ – ერთა ლიგის მანდატით ***(სირია, ლიბანი, ერაყი, ტრანსიორდანია)***, ან რჩებოდა ბრიტანეთის პროტექტორატებად ***(ქუვეითი, კატარი, ომანი და მასკატი, შეთანხმებითი ომანი, ბაჰრეინი)*** და კოლონიად ***(ადენი)***. ლონდონმა და პარიზმა იზრუნეს, რომ არაბული სამყარო არ გაერთიანებულიყო. დღეისათვის ახლო აღმოსავლეთში ***12 არაბული სახელმწიფოა***, რომელთა საზღვრები ძირითადად ევროპის ზემოხსენებული დედაქალაქების კაბინეტებში დაიხაზა. XXI საუკუნეში რეგიონში აუცილებლად გაჩნდება კიდევ ერთი არაბული სახელმწიფო – პალესტინა.

„ბალფურის დეკლარაცია“

ლონდონის ერთობ კეთილშობილურმა მიზანმა – მსოფლიოში გაფანტული ებრაელობისათვის ეროვნული კერის შექმნის შესაძლებლობა მიეცა, იმავე ლონდონს მალე თავბედი აწყევლინა და რამდენიმე ათწლეულის შემდეგ ახლო აღმოსავლეთში გაუთავებელი ომების მიზეზი გახდა.

ბრიტანეთის იმპერიის გეოპოლიტიკურმა მიზნებმა და აქტიურმა ზეწოლამ სიონისტური ორგანიზაციის მხრიდან, რომელიც იერუსალიმში („სიონში“) და მის ირგვლივ, პალესტინაში, ებრაული სახელმწიფოს აღორძინებისათვის იღვწოდა, აიძულა ბრიტანეთის მთავრობა, გამოეცა დოკუმენტი, რომელმაც მკვეთრად შეცვალა გეოპოლიტიკური ვითარება ჯერ ახლო აღმოსავლეთში და, მოგვიანებით, მსოფლიოშიც. ეს დოკუმენტი ცნობილია, როგორც ***„ბალფურის დეკლარაცია“***, რადგან დიდი ბრიტანეთის მინისტრთა კაბინეტის სახელით მას ხელს აწერდა საგარეო საქმეთა მინისტრი *ლორდი არტურ ბალფური*. დეკლარაციაში აღნიშნული იყო ბრიტანეთის მთავრობის ნება, რომ ებრაელთათვის *პალესტინაში* შექმნილიყო ეროვნული კერა. დოკუმენტი გამოქვეყნდა 1917 წლის 2 ნოემბერს, როდესაც პალესტინა ჯერ კიდევ ოსმალთა ხელში იყო (იხ. ჩანართი 7.1).

ჩანართი 7.1
ფორინ ოფისი

ნოემბრის 2, 1917 წ.

ძვირფასო ლორდო როტშილდ,

ჩემთვის დიდი სიამოვნებაა, მისი უდიდებულესობის მთავრობის სახელით გადმოგცეთ ებრაელთა სიონისტური მისწრაფებისადმი თანაგრძნობის შემდეგი დეკლარაცია, რომელიც წარედგინა და დამტკიცდა კაბინეტის მიერ:

„მისი უდიდებულესობის მთავრობა კეთილგანწყობით უყურებს პალესტინაში ებრაელი ხალხისათვის ეროვნული კერის დაფუძნებას და გამოიყენებს მთელ თავის ძალისხმევას, რათა გააადვილოს ამ მიზნის მიღწევა, იმის ნათელი გაგებით, რომ არაფერი გაკეთდება ისეთი, რამაც შეიძლება ზიანი მიაყენოს პალესტინაში არსებული არაებრაული თემების სამოქალაქო და რელიგიურ უფლებებს, ანდა იმ უფლებებსა და პოლიტიკურ სტატუსს, რომლითაც ებრაელები სარგებლობენ რომელიმე სხვა ქვეყანაში“.

მადლობელი დაგრჩებით, თუკი გააცნობთ ამ დეკლარაციას სიონისტურ ფედერაციას.

არტურ ბალფური

დიდი ბრიტანეთის მინისტრთა კაბინეტმა ეს „დეკლარაცია“ გამოსცა იმ *ტაქტიკური იმედით*, რომ მოიპოვებდა ამერიკის ებრაელობის მხარდაჭერას მსოფლიო ომში, დააჯერებდა რუსეთის ებრაელობას, რომ საჭიროა გავლენის მოხდენა მთავრობაზე ომში მონაწილეობის გასაგრძელებლად. ამავე დროს,

ლონდონს უნდოდა ეჩვენებინა გერმანიის ებრაელობისათვის, რომ „ბრიტანეთი მათზეც ზრუნავს".

ბრიტანელებს ეს ტაქტიკური იმედი ძალიან სწრაფად გაუცრუვდათ. მართალია, „ბალფურის დეკლარაციის" გამოქვეყნებიდან სულ ხუთი დღის შემდეგ, 1917 წლის 7 ნოემბერს, რუსეთის სათავეში მოსული ბოლშევიკების უმაღლეს ხელმძღვანელთა შორის ებრაელები უმრავლესობა აღმოჩნდნენ (ტროცკი, სვერდლოვი, კამენევი, ზინოვიევი, სოკოლნიკოვი, ურიცკი, ლიტვინოვი, კაგანოვიჩი, ლარინი და სხვები), მაგრამ ისინი „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" იდეით შეპყრობილი მარქსისტები იყვნენ და არც სიონიზმსა და არც ანტანტას არ სწყალობდნენ. რაც შეეხება გერმანიის ებრაელებს, ისინი მტკიცედ იდგნენ ბერლინის მხარეს. ბევრი მათგანი გერმანული არმიის შემადგენლობაში თავგანწირვით იბრძოდა.

უსაფუძვლო აღმოჩნდა დიდი ბრიტანეთის მთავრობის *სტრატეგიული გეოპოლიტიკური გათვლაც*, თითქოს პალესტინაში ებრაული კერის შექმნა დიდი ხნით უზრუნველყოფდა ბრიტანულ გავლენას ახლო აღმოსავლეთში. საბოლოოდ ისე გამოვიდა, რომ ლონდონს პალესტინაში ან ებრაელობის საქმე უნდა ეკეთებინა, ან არაბები და ებრაელები გაეშველებინა. ორივე მხარე კი ლონდონს მეორის მხარდაჭერაში ადანაშაულებდა.

საყურადღებოა, რომ „ბალფურის დეკლარაციაში" მითითებული იყო: *„არაფერი გაკეთდება ისეთი, რამაც შეიძლება ზიანი მიაყენოს პალესტინაში არსებული არაებრაული თემების სამოქალაქო და რელიგიურ უფლებებს"*. სიონისტებმა ამ პუნქტს ყურადღება არ მიაქციეს, ბრიტანელებმა კი ის არ დაიცვეს.

1917 წლიდან სამიოდე ათწლეულში ბრიტანული გავლენა რეგიონში ლამის ნულამდე დაეცა. ასე რომ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს *ერნესტ ბევინს* ნამდვილად ჰქონდა საბაბი, ეთქვა: *„ბალფურის დეკლარაცია იყო ბრიტანული საგარეო პოლიტიკის უდიდესი შეცდომა XX საუკუნეში"*.

მაგრამ მსოფლიოში გაფანტული ებრაელობა უზენაეს სამართლიანობად მიიჩნევს ჯერ ეროვნული კერისა და, შემდეგ, სახელმწიფოს შექმნას იმ ტერიტორიაზე, რომელიც თორის თანახმად, ღმერთმა სწორედ მათ წინაპრებს უბოძა.

ომი და ტექნოლოგიური ძვრები

ომი, მიუხედავად მისი უარყოფითი შედეგებისა, ხშირად აჩქარებს ტექნიკურ პროგრესს. ინგლისური ანდაზა ამბობს: *„საჭიროება გამოგონების დედაა"*. ომის, ან მისთვის გამალებული მზადების დროს კი *საჭიროება* უზარმაზარია და სასწრაფო.

მსოფლიო ომმა უზარმაზარი ტექნიკური სიახლეები მოიტანა, უპირველესად სამხედრო მრეწველობაში. ომის შემდეგ კი, როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე, ტექნიკური პროგრესი სამოქალაქო სფეროსაც გადაედო. ეს გამოჩნდა, მაგალითად, რადიოს უსწრაფეს გავრცელებაში, საყოფაცხოვრებო ელექტროტექნიკისა და ქიმიური პროდუქტების, ავტომობილების, ტრაქტორების, სამოქალაქო თვითმფრინავების წარმოებაში და ა.შ.

1911 წელს საფრანგეთის არმიის გენერალური შტაბის უფროსს უთქვამს: *„აეროპლანი საინტერესო სათამაშოა, მაგრამ ომისათვის სრულებით გამოუსადეგარი“*. სულ რამდენიმე წლის შემდეგ ის დარწმუნდა, რომ ცდებოდა. *სამხედრო თვითმფრინავი*, თუნდაც ჯერჯერობით არასრულყოფილი, მსოფლიო ომში წარმატების ერთ-ერთი ფაქტორი გახდა.

1918 წლის ივლისში ბრიტანელებმა პირველად გამოიყენეს *ავიამზიდი*: სამხედრო ხომალდ HMS Ark Royal-ის საგანგებოდ მოწყობილი გემბანიდან სამხედრო თვითმფრინავები აფრინდნენ და ოპერაციის შემდეგ იქვე დაეშვნენ.

1916 წელს ბრიტანელებმა ფრონტზე გამოიყვანეს პირველი მუხლუხებიანი შეჯავშნული მანქანები. ტრანსპორტირებისას მათ შესანიღბად გადაფარებულ ბრეზენტზე ეწერა Tanks (ინგლისურად *„ცისტერნები“*). ამ საბრძოლო მანქანას სახელად შერჩა *„ტანკი“*. პირველი მსოფლიო ომის ბოლო წლებში *ტანკებს* ცალკეულ ბრძოლებში გარდატეხის შეტანა შეეძლოთ. სულ 20-25 წლის შემდეგ კი, მეორე მსოფლიო ომში, ბევრად უფრო სრულყოფილ ტანკებსა და ავიაციას სამხედრო წარმატებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიენიჭებათ. პირველი მსოფლიო ომის დროს გამოჩნდნენ დაჯავშნული ავტომობილები.

ელექტროტექნიკის განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია ის, რომ ომის პერიოდში *წყალქვეშა ნავები*, განსაკუთრებით გერმანული, იმდენად სრულყოფილი და ეფექტიანი აღმოჩნდა ატლანტის ოკეანით დიდი ბრიტანეთისაკენ მიმავალი ამერიკული სავაჭრო გემების მასობრივი განადგურებისას, რომ 1917 წელს განრისხებული ამერიკის ომში ჩაბმის საბაბი გახდა. პარადოქსია, რომ გერმანული წყალქვეშა ნავების მაღალი ტექნიკური ხარისხი გახდა გერმანიის დამარცხების მიზეზი: ამერიკამ თავისი უზარმაზარი სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალით გამარჯვების სასწორი ანტანტის მხარეს გადახარა.

ჯერ კიდევ ომამდე დადებული საერთაშორისო შეთანხმებების უგულებელყოფით, ჯერ გერმანიამ, შემდეგ ანტანტამ ომის დროს გამოიყენეს *მომწამლავი საბრძოლო აირი*. ომის დროს ქიმიურმა შეტევებმა 90 ათასამდე ადამიანი იმსხვერპლა.

პირველი მსოფლიო ომის ქიმიურ შეტევებს ბრიტანელმა ოფიცერმა *ედვარდ ჰარისონმა* თავისი გამოგონება – *აირწინაღი* – დაუპირისპირა.

ქიმიური იარაღის გამოყენება იმდენად სახიფათო აღმოჩნდა თვით მისი

გამომყენებელი მხარისათვის, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს, მიუხედავად მებრძოლი მხარეების მძაფრი ურთიერთსიძულვილისა, ქიმიური იარაღი არც ჰიტლერმა და არც სტალინმა არ გამოიყენა. საერთაშორისო კონვენციაზე მეტად, ამაზე, ალბათ, *შიშის ბალანსმა* იმოქმედა: ერთი მხარის მიერ ქიმიური იარაღის გამოყენება, რომელიც შეიძლება არც გამომდგარიყო ეფექტიანი, საპასუხო გამანადგურებელ ნაბიჯს გამოიწვევდა.

ომის დროს, 1916 წელს, ჯერ გერმანიაში და მალევე – ბრიტანეთში, დაადგინეს *ზაფხულის დროზე* გადასვლა, რათა ნაწილობრივ მაინც დაეზოგათ ქვანახშირი (მაშინ ის იყო ძირითადი ენერგეტიკული წყარო), რომლის მოპოვება შემცირდა, ომმა კი მასზე მოთხოვნა გაზარდა. უკვე ასი წელია, ბრიტანეთი და ევროპის დიდი ნაწილი მარტიდან ოქტომბრამდე დილაობით ერთი საათით ადრე დგება ფეხზე.

ომი, ევროპელები და კავკასია

პირველი მსოფლიო ომი უმთავრესად ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარეობდა. ევროპელები ლპებოდნენ ათასობით კილომეტრი სიგრძის ნესტიან სანგრებში, ევროპელები ხოცავდნენ ერთმანეთს ხიშტებით. მაგალითად, *ბრიტანეთის იმპერიამ* (თავის დომინიონებთან და კოლონიებთან ერთად) პირველი მსოფლიო ომის ოთხ წელიწადში *მილიონამდე ჯარისკაცი დაკარგა* მოკლულებისა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულების სახით (მათ შორის 700 ათასი უშუალოდ ბრიტანეთის კუნძულების მკვიდრი), რაც ორჯერ მეტია მისსავე დანაკარგზე ექვსწლიანი მეორე მსოფლიო ომის დროს.

კიდევ უფრო დიდი დანაკარგი ჰქონდა *საფრანგეთს* – 1,4 მილიონი მოკლული და უგზო-უკვლოდ დაკარგული. დამარცხებული ქვეყნების დანაკარგიც არ იყო ნაკლები: გერმანიისა და რუსეთისა – ორ-ორი მილიონი, ავსტრია-უნგრეთისა – მილიონზე მეტი.

აღსანიშნავია, რომ პირველ მსოფლიო ომში საკუთრივ ინგლისის ცოცხალი ძალის დანაკარგში მნიშვნელოვანი იყო ბრძოლაში დაღუპულ არისტოკრატიის წარმომადგენელთა, ელიტური ოქსფორდისა და კემბრიჯის უნივერსიტეტების კურსდამთავრებულთა და სტუდენტთა ხვედრითი წილი: ომში მოხალისედ წასვლა ინგლისელი ჯენტლმენის ღირსების საქმე იყო.

ომის შემდეგ შინ დაბრუნდა მილიონობით დაჭრილი და დასახიჩრებული მამაკაცი. დასავლეთ ევროპაში თითქმის ყველგან პოპულარული გახდა პაციფიზმი. მთავრობებს ამის გათვალისწინება უხდებოდათ.

ომის დროს „დაკარგული თაობა“ (პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით) ომისშემდგომი დასავლური ლიტერატურის ერთ-ერთ შთაგონებად იქცა.

პაციფიზმი და ევროპის ელიტური ახალგაზრდობის დანაკარგი იმის გამოც

ვახსენე, რომ მათ **არაპირდაპირი კავშირი აქვთ ომისშემდგომი სამხრეთ კავკასიის ბედ-იღბალთან.**

მეომარი ქვეყნები გამოიფიტნენ. სხვა ერის ***„დაღლის ფაქტორს“*** მსოფლიოს მეორე კუთხეში ხანდახან უგულებელყოფენ და მძლეთამძლისაგან შეუძლებელს ითხოვენ. ომში გამარჯვებული ანტანტის ქვეყნების საზოგადოება 1918 წლისათვის იმდენად დაიღალა ომისაგან, მისი ელიტა იმდენად დაიცალა სისხლისაგან, რომ შორეული კავკასიის საქმეებში ჩასარევად დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მთავრობები თავიანთ ელექტორატს ვერაფრით დაითანხმებდნენ. ნუ დაგვავიწყდება, რომ გაიმარჯვეს დემოკრატიულმა ქვეყნებმა, რომელთა მთავრობებსაც ხალხი ირჩევდა.

ამერიკელებსაც მობეზრდათ ომი ევროპაში. ამიტომ აშშ-ის სენატმა არც 1919 წელს შექმნილ ***ერთა ლიგაში*** შესვლა ისურვა (თუმცა ის ამერიკის პრეზიდენტის, *ვუდრო უილსონის* ინიციატივითა და უშუალო ძალისხმევით დაარსდა) და არც სომხეთზე მანდატის აღებაზე დათანხმდა.

1920 წლის შუაგულში ანტანტის სრულმა გასვლამ კავკასიიდან იქ სამოქმედოდ ხელი გაუხსნა ბოლშევიკურ რუსეთსა და ქემალისტურ[19] თურქეთს, რომელთაც საერთო ენა გამონახეს ერთმანეთთან „ბრიტანული იმპერიალიზმის აგენტების დასასჯელად“ და ტერიტორიების დასანაწილებლად.

ბუნებრივია, საქმე ტრადიციულად ეხებოდა ძლიერი ქვეყნების ტერიტორიულ გაფართოებას სუსტი ქვეყნების ხარჯზე. XX საუკუნეში სიახლე ის იყო, რომ ფასობდა *ნავთობით* მდიდარი ტერიტორია. რადგანაც ასეთი მიწა, სახელად ბაქო, 1920 წლის აპრილიდან მტკიცედ ეპყრათ ხელში რუს ბოლშევიკებს, მათვე სჭირდებოდათ *ბათუმი* – ბაქოდან წამოსული ნავთსადენის ტერმინალი და ერთ-ერთი საუკეთესო ნავსადგური შავ ზღვაზე, რომელიც დამოუკიდებელ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ეკუთვნოდა.

დანარჩენ მიწებზე მოსკოვსა და ანკარას შორის მოლაპარაკება უფრო ადვილი ჩანდა. ამიერიდან „ბრიტანელი იმპერიალისტები“ მათ კერძო გარიგებებში ვეღარ ჩაერეოდნენ.

მსოფლიო ომი რომ არ მომხდარიყო...

ქვემოთ მომაქვს რუსეთის განვითარების ერთი ***ჰიპოთეტური რეტროსპექტული სცენარი***, რომელიც შეიძლება დაგვეხმაროს, გავიაზროთ, *შეუწყო თუ არა ხელი პირველი მსოფლიო ომის შედეგებმა ქართველი ხალხის უზენაესი მიზნის – ქვეყნის დამოუკიდებლობის – მიღწევას.*

19 ტერმინები: „ქემალიზმი“ და „ქემალისტები“ მომდინარეობს ოსმალეთის იმპერიის ნანგრევებზე შექმნილი ახალი თურქეთის ხელმძღვანელის, გენერალ მუსტაფა ქემალის სახელიდან.

პირველი მსოფლიო ომი საერთოდ რომ არ დაწყებულიყო, ან მისი დაწყება დიდი ხნით გადავადებულიყო, შეიძლებოდა მიგვეღო რუსეთის განვითარების ასეთი სურათი:

თვითმპყრობელური იმპერიის კონსტიტუციურ მონარქიად გარდაქმნის პროცესი, რომელიც დაწყებული იყო, ადრე თუ გვიან დასრულდებოდა. ლიბერალიზმი და სოციალ-დემოკრატიის ლიბერალური ფრთა რუსეთში სულ უფრო მეტ ძალას შეიძენდა. რუსეთი შეინარჩუნებდა იმ დიდ დემოგრაფიულ, ეკონომიკურ და კულტურულ პოტენციალს, რომელიც 1914 წლამდე ჰქონდა და რომელიც 1914-1920 წლების ომებში დაკარგა. ეკონომიკური და კულტურული განვითარება გაგრძელდებოდა;

მოსალოდნელი იყო იმპერიის ეთიკურ პერიფერიებზე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის (ნაციონალიზმის) უფრო მკაფიოდ გამოვლინება. მონარქია შეეცდებოდა, შეეკავებინა თავის შემადგენლობაში მყოფი ეკონომიკურად წინწასული პოლონური პროვინციები მათთვის ფართო ავტონომიის მინიჭებით. თუკი ეს შეეხებოდა ყველა პოლონურ გუბერნიას, დაჩქარდებოდა დამოუკიდებლობისათვის პოლონეთის მზადება. ერთდროულად რუსეთის იმპერიის სხვა ეთნიკურ რეგიონებშიც გაჩნდებოდა ავტონომიის პრეტენზია;

გამჭრიახი იმპერიალისტები შეეცდებოდნენ, რომ პერიფერიაზე, განსაკუთრებით, ფეთქებად კავკასიაში, მიენიჭებინათ ერთგვარი თვითმმართველობა პატარა-პატარა ტერიტორიებისათვის, შესაძლოა გუბერნიების ან მაზრების ფარგლებშიც კი. ეს თვითმმართველობა დააკმაყოფილებდა ადგილობრივ ელიტებს, რომლებიც მიღებულ ძალაუფლებას ჩაებღაუჭებოდნენ და სხვა ეთნიკურ ან სუბეთნიკურ ელიტებთან დავისას ცენტრის, ანუ პეტერბურგის, დასაყრდენი გახდებოდნენ. მოგვიანებით, სწორედ ასე მოიქცევა კომუნისტური რუსეთი.

რაც შეეხება საქართველოს, რუსეთის ასეთი განვითარება *მისი ერთიანობისათვის* მძიმე განსაცდელი იქნებოდა: თუკი გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების რაიმე ფორმით აღდგენაზე დაიწყებოდა სერიოზული საუბარი, პეტერბურგს შეეძლო საბაბად მოედო, რომ ტრაქტატი ეხებოდა მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს, მაგრამ არ ეხებოდა დასავლეთ საქართველოს;

სამხრეთ კავკასიაში სომხური თემის ეკონომიკურად კიდევ უფრო მომძლავრებული მესვეურები ავტონომიას მოითხოვდნენ ისეთ ტერიტორიაზეც, სადაც მათი ეთნოსი შერეულად იყო წარმოდგენილი, ვთქვათ, სამხრეთ საქართველოზე და თბილისზეც კი;

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის გახანგრძლივება ქართული ეროვნული იდეის განხორციელებისათვის სათანადო პირობებს არ ქმნიდა. საზოგადოების ნაწილი ამას იგრძნობდა. დაიწყებოდა ახალი რადიკალური

პარტიების შექმნა, ან არსებული პარტიების რადიკალიზაცია, რასაც სისხლისღვრაც შეიძლება მოჰყოლოდა.

ცხადია, ზემოთ მოტანილ რეტროსპექტულ სცენარში ვერ იქნებოდა გათვალისწინებული ისეთი შემთხვევითი მოვლენები, როგორიცაა, მაგალითად, იმპერიის პოლიტიკურ ასპარეზზე ძლიერი, ქარიზმატული ლიდერის ან, პირიქით, სუსტი ხელმძღვანელის გამოჩენა, რაც ზემოქმედებას ახდენს ხოლმე ისტორიის მსვლელობაზე. უმძიმესი გენეტური დაავადების – ჰემოფილიის – მქონე უფლისწული ალექსი, რუსეთის მეფის ერთადერთი ვაჟი, ვერ ეღირსებოდა ტახტს. თუ ქვეყანაში რესპუბლიკის იდეა ვერ გაიმარჯვებდა, მაშინ რომანოვთა დინასტიას გააგრძელებდა *ნიკოლაი* II-ის უფროსი ასული. ვინ იქნებოდა მისი მეუღლე, ან მთავრობის მეთაური?

ერთი რამ ნათელია: რუსეთის მშვიდობიანი განვითარების არც ერთ რეტროსპექტულ სცენარში არ ჩანს ბოლშევიკთა ლიდერების – ლენინის, ტროცკის, სტალინის – ადგილი.

ზემოთ მოტანილია რუსეთის იმპერიის ომამდელი განვითარების ძირითადი ვექტორის ექსტრაპოლაციის ცდა, ისიც ხანმოკლე პერიოდისათვის.

უფრო გრძელვადიანი რეტროსპექტული პროგნოზისათვის უამრავი სხვა ფაქტორის გათვალისწინება იქნებოდა საჭირო. პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო ყველა იმ ვარიანტის გათვლა, თუ როგორ მიაღწევდა და, საერთოდ, მიაღწევდა თუ არა საქართველო დამოუკიდებლობას.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საქართველოსათვის სასარგებლო აღმოჩნდა მსოფლიო ომის რეალური შედეგები – რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიების გაქრობა და მათი მემკვიდრე სახელმწიფოების კავკასიაში, თუნდაც დროებით, არყოფნა.

თავი 8

სამხრეთი კავკასია 1918-1921 წლებში

ბრესტის ზავი და სამხრეთი კავკასია

აქ ჩვენ მივადექით საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის ისტორიაში *ძალიან მოკლე*, მაგრამ ძალიან მნიშვნელოვან *პერიოდს*, როდესაც რეგიონში ხელახლა გაჩნდა ან პირველად დაიბადა სახელმწიფო წარმონაქმნები – საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი. ***იმ პერიოდის პოლიტიკური შედეგები დღემდე იგრძნობა***, მათ შორის საზღვრების ფორმირების ასპექტით, რაც პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ანალიზს მოითხოვს.

სწორედ სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების ხანმოკლე დამოუკიდებლობამ აიძულა კრემლის ბოლშევიკურ ხელისუფლებას, შეექმნა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ) და არა ავტონომიური ერთეულები ფედერაციული საბჭოთა რუსეთის შემადგენლობაში. სსრ კავშირის კონსტიტუცია (1924, 1936, 1977 წლების ვერსიები), თავის მხრივ, გახდა *მოკავშირე რესპუბლიკების*, კონსტიტუციურად – „სუვერენული სახელმწიფოების", დამოუკიდებლობის იურიდიული საფუძველი 1991 წლის ბოლოს.

1918-1921 წლების განვითარების თავისებურებათა წყალობით არის დღევანდელი სამხრეთ კავკასიის სამი სახელმწიფო რეალური გეოპოლიტიკური მოთამაშე მსოფლიო პოლიტიკურ არენაზე. ძირითადად ***მაშინ ჩამოყალიბდა სამივე ქვეყნის საზღვრები*** და საფუძველი ჩაეყარა ყველა იმ ***ტერიტორიულ კონფლიქტსაც***, რომლებიც XXI საუკუნეშიც გადმოჰყვა რეგიონს.

* * *

1917 წლის ბოლოდან დაიწყო რუსეთის დაშლა. იმავე წელს ფინეთი, 1918 წელს კი პოლონეთი გამოეყო მას. პეტროგრადიდან მოსკოვში გადასულ ბოლშევიკურ მთავრობას დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში უყურებდნენ, როგორც დროებით ანომალიას.

1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში ხელმოწერილი საზავო ხელშეკრულებით („ბრესტის ზავით") რუსეთი თმობდა 780 ათასი კვ. კმ ფართობის ტერიტორიას, სადაც ომამდე ცხოვრობდა 56 მილიონი ადამიანი – რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის მესამედი. მომდევნო 73 წლის მანძილზე საბჭოთა კავშირის პარტიული ხელმძღვანელობის დაკვეთით დაწერილ ისტორიაში ხაზგასმული იყო „ლენინის გამჭრიახობა", რომელმაც თითქოს განჭვრიტა, რომ ბრესტის ზავი დროებითი იყო. მაგრამ 1918 წლის ადრე გაზაფხულზე ვერავინ იტყოდა, კიდევ რამდენ ხანს გასტანდა ომი და შეძლებდნენ თუ ვერა *ანტანტის* ქვეყნები ომის ისე მოგებას, რომ ამით ბოლშევიკურ რუსეთს ესარგებლა. ბრესტის ზავის წყალობით ომში გერმანიის გამარჯვების შანსმა გარკვეულად მოიმატა კიდეც.

ლენინი და მისი პარტია გერმანიასთან სეპარატულ ზავს მხოლოდ იმისთვის დებდნენ, რომ ძალაუფლება შეენარჩუნებინათ. ისინი რისკიანად თამაშობდნენ, მაგრამ გაუმართლათ.

თუმცა ბრესტის საზავო ხელშეკრულების ტექსტში სიტყვა „დამარცხებული" არსად ეწერა, მის შესაბამისად ჩატარებული „ტერიტორიული მოწესრიგება" ცალსახად მიუთითებდა, თუ ვინ დამარცხდა. ადრე რუსეთის შემადგენლობაში შემავალი *ფინეთი, პოლონეთი, უკრაინა, ბელარუსი, ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი* ქმნიდნენ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს, რომელთაც რუსეთი ცნობდა. მისი საზღვარი დღევანდელი უკრაინისა და ბელარუსის აღმოსავლეთ მიჯნაზე იქნა გადატანილი.

ბრესტის ზავის დამატებითი ხელშეკრულებით უნდა აღდგენილიყო 1877 წლის საზღვარი ოსმალეთთან და რუსეთის არმია უნდა გასულიყო 1877-78 წლების ოსმალეთთან ომის შედეგად ანექსირებული ყარსის, ბათუმისა და არტაანის რაიონებიდან. ოსმალეთი მოემზადა მათ დასაუფლებლად. მანამდე, ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, ამ ტერიტორიაზე დასახლებული ადამიანები, უპირველესად სომხები და რუსები, ოსმალთა შიშით სასწრაფოდ ტოვებდნენ სახლ-კარს. რუსები ძირითადად უბრუნდებოდნენ თავიანთ ძველ საცხოვრისს კავკასიის ქედის ჩრდილოეთით. სამხრეთ კავკასიის ქალაქები კი, ყველაზე მეტად თბილისი, სომეხი ლტოლვილებით აივსო.

ბრესტის ზავის ტექსტში სამხრეთ კავკასიისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი. ნომინალურად ის რუსეთის შემადგენლობაში რჩებოდა, პრაქტიკულად კი უპატრონოდ იქნა მიტოვებული. რუსის ჯარი გადიოდა რეგიონიდან. მის ადგილს თანდათან იკავებდა ოსმალოს ჯარი.

მაგრამ საკმაოდ მალე, 1918 წლის ნოემბრიდან, რეგიონიდან ოსმალეთიც გავიდა.

რეგიონის პოლიტიკური პარტიები

ვის შეეძლო ეპატრონა სამხრეთ კავკასიისათვის? იქნებ, გარეშე ძალებს ან შიდა ტრადიციულ ელიტებს?

რეალობა სხვა იყო.

ანტანტა კავკასიის საქმეებში ომის დამთავრებამდე ვერ ჩაერეოდა, რადგან იქ იდგა მათი მტრის, ოსმალეთის, მთელი არმია და გერმანული სამხედრო ნაწილები. ანტანტას არც ომის შემდეგ გამოუდია თავი კავკასიის „პატრონობისათვის". როდესაც 1918 წლის ბოლოდან თავთავისი პრობლემების გამო ოსმალეთი და რუსეთი იძულებულნი გახდნენ, გასცლოდნენ რეგიონს, 1919 წელს და 1920 წლის რამდენიმე თვის განმავლობაში რეგიონში ფიქსირდებოდა ბრიტანული ინტერესები. მაგრამ ბაქოსა და ბათუმში მცირე ბრიტანული ძალების ყოფნა მალე დამთავრდა. *სამხრეთ კავკასიაში* დასავლეთ ევროპის დამკვიდრების მცდელობა *ხანმოკლე ისტორიულ ეპიზოდად დარჩა.*

რეგიონში აღარ იყვნენ ან მკვეთრად დაქვეითებული ჰქონდათ მმართველობითი ფუნქცია მთავრებს, თავადებსა და ხანებს, რომლებიც შუა საუკუნეებში ბუნებრივად ავსებდნენ ხოლმე წასული (მოკლული, გარდაცვლილი ან განდევნილი) მონარქებისა და სხვა ფეოდალური ელიტის მიერ გამოთავისუფლებულ სახელისუფლებო ნიშს. არც უმაღლეს სასულიერო იერარქებს ჰქონდათ ისეთი ავტორიტეტი, რომ ემოქმედათ ისე, როგორც ხანდახან შუა საუკუნეებში მოქმედებდნენ მათი წინამორბედები და საერო ხელისუფლების ფუნქცია აეღოთ საკუთარ თავზე.

ტრადიციული ელიტები რეგიონში თითქმის აღარ არსებობდნენ.

სამაგიეროდ, იქ უკვე იყვნენ ***პოლიტიკური პარტიები***. მსოფლიო ომის წინ და მის დროსაც რუსეთსა და კავკასიაში პოლიტიკური ცხოვრება გრძელდებოდა. იმდროინდელი პარტიები არ იყო ჭარბად პერსონიფიცირებული. ბევრი მათგანი იდეოლოგიას უფრო ეფუძნებოდა, ვიდრე რომელიმე ერთი ლიდერის ავტორიტეტს. უბრალო ხალხი მხარს უჭერდა ისეთ პარტიებს, რომელთაც წინ გამოჰქონდათ სოციალური საკითხები – თანასწორობა, მშრომელებზე ზრუნვა, აგრარული რეფორმა და ა. შ. რაც მთავარია, ჯერჯერობით ხალხს პარტიებისა სჯეროდა: ისინი ქვეყნის სათავეში ჯერ არ ყოფილან და დაპირებათა შეუსრულებლობით სახელი არ გაუტეხიათ. არჩევნების გაყალბების მექანიზმებზე მოსახლეობას ჯერ არაფერი სმენოდა. ზოგიერთი პარტია სარგებლობდა გავლენით კავკასიის ცალკეულ ეთნიკურ ან რელიგიურ ჯგუფში.

ეროვნულ ნიადაგს ეფუძნებოდა ***სომხური პარტიები***, უპირველესად, მათ შორის ყველაზე გავლენიანი *„სომეხთა რევოლუციური ფედერაცია" (ჰაი ჰელაფოხაკან დაშნაკცუთიუნ)*, რომელიც დაარსდა თბილისში 1890 წელს. ეს იყო რუსეთის იმპერიაში ჩამოყალიბებული ერთ-ერთი პირველი პოლიტიკური

პარტია, თუ ყველაზე პირველი არა. შემოკლებული სახელით ის ცნობილია, როგორც *„დაშნაკცუთიუნი“*, რაც „ფედერაციას, თანამეგობრობას“ ნიშნავს. მის წევრებს *„დაშნაკცაკანებს“* ან, შემოკლებით, *„დაშნაკებს“*, უწოდებენ. მეტოქე სომხური პარტიები მათ *„დროშაკისტებად“* მოიხსენიებენ, რადგან პარტიულ გაზეთს *„დროშაკ“*-ი (დროშა) ერქვა.

თავიდან პარტია წმინდა ნაციონალისტური იყო და რევოლუციური ბრძოლის მეთოდებით გეგმავდა სომხური ეროვნული იდეის განხორციელებას – დასავლეთ სომხეთის განთავისუფლებას ოსმალური უღლისაგან და აღმოსავლეთ (კავკასიის) სომხეთთან ერთად დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას. 1907 წლიდან, რუსი ესერების რეკომენდაციით, დაშნაკების პარტია *მეორე (სოციალისტურ) ინტერნაციონალში* მიიღეს. სოციალისტური ლოზუნგებით „დაშნაკცუთიუნი“ სომეხ ხალხში თავის პოპულარობას ზრდიდა. პარტია დღესაც „სოციალისტური ინტერნაციონალის“ წევრია.

სამხრეთ კავკასიაში „დაშნაკცუთიუნს“ მიზნად ჰქონდა დასახული ყველა ტერიტორიის, სადაც სომხური მოსახლეობა ჭარბობდა, მომავალ სომხურ სახელმწიფოში შეყვანა.

1905 წლიდან პარტია „დაშნაკცუთიუნი“ ლეგალიზებულ იქნა რუსეთის იმპერიაში. 1908 წლიდან, „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის შემდეგ, რომელსაც მან მხარი დაუჭირა, ის ლეგალურ პოლიტიკურ ძალად იქცა ოსმალეთშიც: *მეჯლისში* (პარლამენტში) 1908 წელს არჩეული 288 დეპუტატიდან 14 სომეხი იყო, მათი უმეტესობა – დაშნაკი, ხოლო ოსმალეთის მთავრობაში ვაჭრობისა და საზოგადოებრივი სამუშაოების მინისტრის პოსტი ეთნიკურ სომეხს ეკავა. მაგრამ ასეთი „ერთაშორისი ინტეგრაცია“ საკმარისი არ აღმოჩნდა ოსმალეთის იმპერიაში მდგრადი „ერთაშორისი მშვიდობის“ დასამყარებლად. 1914 წლის აგვისტოში „ახალგაზრდა თურქებმა“ ვერ მიაღწიეს დაშნაკების თანხმობას რუსეთთან ომის შემთხვევაში კავკასიაში ანტირუსული აჯანყების მოწყობის შესახებ. ამის შემდეგ მათი გზები საბოლოოდ გაიყარა.

„დაშნაკცუთიუნი“ XXI საუკუნეშიც არსებობს და თანამედროვე სომხეთის რესპუბლიკის პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად მონაწილეობს. იგი სერიოზული გავლენით სარგებლობს დასავლეთის ქვეყნებში არსებულ სომხურ დიასპორაში.

სომხებში ნაკლები მხარდამჭერი ჰყავდა სხვა პარტიებს, მაგალითად, *სომეხთა სახალხო პარტიას („ჰაი ჟოლოვრდაკან კუსაკცუთიუნ“)*, რუსეთის *კადეტთა* (კონსტიტუციურ-დემოკრატთა) პარტიის კავკასიურ ფილიალს, რომელსაც დასაყრდენი მდიდარ და საშუალო კლასებში ჰქონდა. მცირერიცხოვანი იყო *სომეხ ესერთა პარტია*. თავიდან *„დაშნაკცუთიუნს“* კონკურენციას უწევდა სოციალ-დემოკრატიული პარტია *„ჰნჩაკ“*-ი („ზარი“), მაგრამ მსოფლიო ომის ბოლოსათვის მისი როლი მკვეთრად შემცირდა. იყო სხვა პარტიებიც.

აზერბაიჯანელებს შორის ყველაზე გავლენიანი იყო 1911 წელს დაარსებული პარტია ***„მუსავათი“*** (Müsavat, არაბულ ენაზე – თანასწორობა). ეს შედარებით ლიბერალური პარტია მხოლოდ მუსლიმთა შორის თანასწორობას ქადაგებდა. „მუსავათიც“ არ ამბობდა უარს სოციალურ ლოზუნგებზე და ამით უბრალო ხალხის გრძნობებზე ზემოქმედებდა. მსოფლიო ომის ბოლო წელს კი პარტია პანთიურქიზმისაკენ იხრებოდა.

„მუსავათი“ XXI საუკუნეშიც არსებობს და აზერბაიჯანის ოპოზიციაში გარკვეული გავლენით სარგებლობს.

სხვა აზერბაიჯანული პარტიებიდან მცირე გავლენა ჰქონდა პანთიურქისტულ ***„ითიჰადს“*** (არაბულად – ერთიანობა). არსებობდა საერთო-რუსული პარტიების აზერბაიჯანული ფილიალებიც. ქალაქ ბაქოში გავლენიანი იყო *რუსეთის კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკებისა)* და სოციალისტური მიმართულების სხვა პარტიები.

რაც შეეხება ***ქართველებს***, მათ შორის უდიდესი გავლენა ჰქონდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატთა პარტიის მემარჯვენე ფრთას, ე.წ. ***„მენშევიკებს“***. მართალია, საქართველოში იყო ეროვნული იდეოლოგიის პარტიებიც, მაგალითად, *ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია* და *სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია*, მაგრამ მათ ბევრად ნაკლები მხარდამჭერი ჰყავდათ.

1918 წლამდე ქართველი მენშევიკები ამტკიცებდნენ, რომ ისინი არ წარმოადგენენ რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფს, რომ ისინი ინტერნაციონალისტები არიან და მათი ვალია მთელი რუსეთის პროლეტარიატის ინტერესების დაცვა.

სახელი *„მენშევიკები“* საკმაოდ ადრე, სპეციფიკურ გარემოებაში წარმოიშვა. 1903 წელს ***რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის (რსდმპ) II*** ყრილობაზე, რომლის დროსაც პარტიას ქართველ სოციალ-დემოკრატთა მოზრდილი ჯგუფიც შეუერთდა, ცენტრალური კომიტეტისა და პარტიულ გაზეთ „ისკრას“ რედაქციის არჩევნებისას შედარებით ზომიერი ლიდერის, *იული მარტოვის* (ნამდვილი გვარი – *ცედერბაუმი*) მომხრეები უმცირესობაში აღმოჩნდნენ. აქედანაა „მენშევიკები“ (რუსული *меньше*-დან, რაც *„ნაკლებს“* ნიშნავს). მენშევიკების მხარეს იჭერდა მარქსიზმის ცნობილი თეორეტიკოსი *გეორგი პლეხანოვიც* (მისი სახელი 70 წელზე მეტხანს ერქვა დღევანდელ დავით აღმაშენებლის გამზირს თბილისში). ქართველი სოციალ-დემოკრატების უმეტესობაც ამ ფრთას მიემხრო.

პარტიის მემარცხენე, რადიკალურმა ფრთამ, *ვლადიმირ ლენინის* (ნამდვილი გვარი – *ულიანოვი*) მეთაურობით, რომელსაც იმ მომენტში უმრავლესობა აღმოაჩნდა, სახელად დაირქვა ***„ბოლშევიკები“*** (რუსული *больше*-დან, რაც *„მეტს“* ნიშნავს).

სინამდვილეში რუსეთის სოციალ-დემოკრატების მენშევიკური ფრთა უმცირესობა სულაც არ იყო: მომხრეების რაოდენობით ის გაცილებით სჭარბობდა

ლენინის ბოლშევიკ მომხრეებს საკუთრივ რუსეთშიც, ხოლო 1917-20 წლებში საქართველოს მოსახლეობაში თითქმის მონოპოლიური გავლენით სარგებლობდა.

1906-1912 წლებში რსდმპ-ის ორი ფრთა ხელახლა გაერთიანდა, მერე კი ისევ დაშორდა ერთმანეთს. 1918 წლამდე პარტია საერთო სახელს ინარჩუნებდა: მაგრამ იდეოლოგიური და პიროვნული დაპირისპირება გაღრმავდა. 1918 წელს რუსეთის სოციალ-დემოკრატთა ბოლშევიკური ფრთა *რუსეთის კომუნისტურ პარტიად* გარდაიქმნა. რუსმა მენშევიკებმა პარტიის ძველი სახელი შეინარჩუნეს. *ქართველმა მენშევიკებმა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია* შექმნეს. ამრიგად, ძველი რსდმპ-ის ბაზაზე სამი პარტია გაჩნდა.

ერთ საფუძველზე, მარქსიზმზე, აღმოცენებული ბოლშევიზმი და მენშევიზმი უკვე XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში ისევე დაშორდნენ და დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს, როგორც ერთი წყაროდან გამოსული ქრისტიანული მიმართულებები 10-15 საუკუნით ადრე.

მაგრამ როგორც ქრისტიანობის მიმართულებებს ჰქონდათ საერთო ცენტრალური იდეა, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიის ორივე ფრთასაც აკავშირებდა საერთო იდეები – კლასთა ბრძოლა, ინტერნაციონალიზმი და ა.შ. მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს ერთი და იგივე მარქსისტული ლოზუნგი ჰქონდათ – *„პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!“*

ეს იდეოლოგიური დოგმები ძალიან ურთულებდა ქართველ სოციალ-დემოკრატებს ქართული ეროვნული ინტერესების დაცვას. დაშნაკები ხშირად ახსენებდნენ მენშევიკებს მათსავე ადრეულ *ინტერნაციონალისტურ* განცხადებებს, რომ კავკასიის მომავალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობა ეთნიკური პრინციპით უნდა მომხდარიყო. ამ პრინციპით კი (მაგალითად, პლებისციტის ჩატარებით მრავალეროვნულ რეგიონებში) შეიძლება ისე მომხდარიყო, რომ ტფილისის გუბერნიაში შემავალი ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრები, ქვემო ქართლის ნაწილი, ლორეს ჩათვლით, ქ. თბილისიც კი, სადაც წინა ორიოდე ათწლეულში სომხებმა რიცხოვნობით მოიმატეს და სხვა ეთნოსებს გაუსწრეს, სომხეთის მომავალ სახელმწიფოს რგებოდა.

როგორც კი მენშევიკები საქართველოს მმართველ პარტიად იქცნენ, მათი ინტერნაციონალისტური რიტორიკა შესუსტდა და წინა პლანზე გამოვიდა უფრო სერიოზული მიდგომა სახელმწიფო მშენებლობის მიმართ. ისინი ნაკლებ ყურადღებას უთმობდნენ სხვა ნაციონალისტური პარტიების საყვედურებს.

სოციალური დემოკრატიის იდეების ნაწილი ქართული საზოგადოებისათვის მკვდარი არაა: სოციალური სამართლიანობა, დემოკრატია, ინტერნაციონალიზმი ბევრისათვის დღესაც მისაღები უნდა იყოს.

ამასთან რეალობაა, რომ განსხვავებით *„დაშნაკცუთიუნისა“* და *„მუსავათისაგან“*, XXI საუკუნის დასაწყისში საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობამ არც იცის, არსებობს თუ არა *„სოციალ-დემოკრატიული პარტია“*. XX საუკუნის

ბოლოს ის უშედეგოდ ცდილობდა რეანიმირებას. XXI საუკუნის მეორე ათწლეულში მისი სახელი ისევ გამოჩნდა პოლიტიკურ ასპარეზზე, თუმცა თავისი გავლენით ის ძველი „მენშევიკური" პარტიის მკრთალ აჩრდილს თუ წარმოადგენს.

ის, რომ *მენშევიკები, დაშნაკები* და *მუსავათისტები* სამხრეთ კავკასიაში დომინირებდნენ, მტკიცდება 1917 წლის ნოემბერში რუსეთის დამფუძნებელი კრების დეპუტატების პროპორციული სისტემით ჩატარებული არჩევნების შედეგებით. *მენშევიკებმა* 662 ათასი ხმა მიიღეს (ძირითადად ქართველებისაგან), *მუსავათისტებმა* – 616 ათასი (თითქმის მთლიანად აზერბაიჯანელებისაგან), *დაშნაკებმა* – 558 ათასი (მთლიანად სომხებისაგან). სხვა პარტიები მკვეთრად ჩამორჩნენ – ესერებმა 117 ათასი ხმა მიიღეს, ბოლშევიკებმა – 94 ათასი, ისიც უპირატესად ბაქოსა და სხვა ქალაქებში, სადაც სამრეწველო საწარმოებში მრავლად იყვნენ რუსი მუშები.

პოლიტიკური განვითარება დამოუკიდებლობამდე

სამხრეთ კავკასიას ასცდა რუსეთის დაუნდობელი სამოქალაქო ომი, თუმცა ამ რეგიონშიც იყო ლოკალური სამოქალაქო ომები და მძაფრი კლასობრივი დაპირისპირების გამოვლინება, მაგალითად, გლეხთა სისხლიანი ამბოხებები, რომლის დროსაც მემამულეებს ოჯახებითურთ ჟლეტდნენ. გარდა ამისა, რეგიონს სხვა, არანაკლებ მძიმე პრობლემები ელოდა წინ.

1917 წელს და 1918 წლის დასაწყისშიც კი ქართველ მენშევიკთა ლიდერები არ აფიქსირებდნენ რუსეთისაგან ჩამოშორებისა და დამოუკიდებელი საქართველოს შექმნის გეგმას. ისინი ჯერაც ერთიანი *რსდმპ*-ის წევრებად მოიაზრებდნენ თავს.

ქართველ სოციალ-დემოკრატთა იმდროინდელი ლოგიკა გასაგებია: 1917 წლის მარტიდან რუსეთში ხომ თვითმპყრობელობა დაემხო და ის დემოკრატიის მშენებლობას შეუდგა? რუსეთის ახალ ხელმძღვანელობაში რამდენიმე აქტიური და გავლენიანი ქართველი მენშევიკიც იყო. 1917 წლის მარტიდან ოქტომბრამდე რუსეთის მმართველი კოალიციური დროებითი მთავრობის დაუძინებელი მტერი, ლენინი, ებრძოდა ამ მთავრობის გავლენიან წევრებს, ქართველ მენშევიკებს – *ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძეს, აკაკი ჩხენკელს, ირაკლი წერეთელს.* მაგრამ ძალიან მალე ამ უკანასკნელთ რუსეთის პროლეტარიატის ინტერესების ნაცვლად ქართველი ერის ინტერესების დაცვა მოუწევთ.

1918 წელს თავის ლექსში „რამდენიმე დღე პეტროგრადში" გალაკტიონ ტაბიძე წერდა:

„მაინც სად გაქრა ეს წერეთელი,
ჩხეიძეც გაქრა, როგორც ასეთი".

ორივე „გამქრალი“ კი უკვე თბილისში იყო. ჩხეიძე ამიერკავკასიის სეიმს (იხ. ქვემოთ) თავმჯდომარეობდა კიდეც. ჩამოვიდა ჩხენკელიც.

ტაქტიკური მოსაზრებით, რუსეთთან ერთად ყოფნის მომხრეები იმ დროს იყვნენ „დაშნაკცუთიუნიცა“ და „მუსავათიც“. დაშნაკები ემხრობოდნენ ამ იდეას იმის გამო, რომ აშინებდათ ოსმალების პირისპირ სომხების მარტო დარჩენა. „მუსავათი“ მხარს უჭერდა რუსეთის გარდაქმნას ფედერაციულ რესპუბლიკად და ნაციონალურ-ტერიტორიული ავტონომიის შექმნას ყველა სამხრეთკავკასიელი მუსლიმისათვის, რომელთა უმრავლესობა მალე ცნობილი გახდება, როგორც *აზერბაიჯანელი*.

1917 წლის ნოემბრის ბოლშევიკური რევოლუციის და, განსაკუთრებით, 1918 წლის იანვარში რუსეთის დამფუძნებელი კრების გარეკვის შემდეგ ნათელი გახდა, რომ რუსეთი ძველი სახით ვეღარ იარსებებდა. იმპერიის პერიფერიებში წინა პლანზე გამოდიოდა ნაციონალიზმი.

პეტროგრადიდან მოსკოვში გადაბარგებული კომუნისტური მთავრობის გავლენა რუსეთში დაწყებული ანარქიის ფონზე ვეღარ სწვდებოდა კავკასიას. ისე ჩანდა, რომ რუსეთმა ფაქტობრივად ხელი აიღო ამ რეგიონზე, თუმცა ბოლშევიკური მთავრობის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი *გეორგი ჩიჩერინი* 1918 წელს მძაფრ ნოტებს უგზავნიდა ოსმალეთის მთავრობას „რუსეთის ტერიტორიის ხელყოფის“ გამო: ის, უპირველესად, ბაქოს გულისხმობდა.

1918 წლის 10 თებერვლიდან 22 აპრილამდე სამხრეთ კავკასიის რეგიონს ნომინალურად მართავდა ***ამიერკავკასიის სეიმი*** (პარლამენტი), რომელშიც შევიდნენ 1917 წლის ბოლოს რუსეთის დამფუძნებელ კრებაში სამხრეთ კავკასიიდან არჩეული დეპუტატები. მათ შორის დომინირებდნენ ქართველი სოციალ-დემოკრატები.

1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში დადებული ზავის შემდეგ, რაც, რასაკვირველია, გერმანიის სამხედრო წარმატების შედეგი იყო, მისი მოკავშირე ოსმალეთი, რომელიც იქამდე არაბეთისა და კავკასიის ფრონტებზე ქრონიკულად მარცხდებოდა, მოულოდნელი გამარჯვებულის როლში მოევლინა კავკასიას. ოსმალეთისა და გერმანიის დომინაცია შვიდიოდე თვეს გაგრძელდა, მაგრამ ამ პერიოდში სამხრეთ კავკასიაში სერიოზული პოლიტიკური მოვლენები განვითარდა.

ზავმა, რომლის დასადებადაც ბრესტში *ამიერკავკასიის სეიმის* დელეგაცია არ მიუწვევიათ, სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიის ნაწილზე ოსმალეთის პრეტენზია გააჩინა. ემოციებს აყოლილმა *ამიერკავკასიის სეიმის* ზოგიერთმა ქართველმა და სომეხმა წევრმა სერიოზული პოლიტიკური შეცდომა დაუშვა, როდესაც წმინდა პოპულისტური მიზნით დაიწყო მსჯელობა ოსმალეთთან ომის შესაძლებლობაზე, მაშინ, როდესაც *სეიმს* არმია არ ჰყავდა და ბრძოლა რეალურად არ შეეძლო. თანაც *სეიმის* აზერბაიჯანელმა წევრებმა განაცხადეს, რომ ისინი ოსმალეთთან ომს არც აპირებენ.

ოსმალეთმა კი გამოიყენა საბაბად *ამიერკავკასიის სეიმის* „აგრესიულობა“. ის აღარ დაკმაყოფილდა მის შემადგენლობაში 1878 წლამდე მყოფი მიწების დაბრუნების მოთხოვნით და საბრძოლო მოქმედების დაწყების მუქარით დამატებით მოსთხოვა სომხეთსა და საქართველოს საკმაოდ დიდი ტერიტორიის დათმობა.

ამასობაში, საბჭოთა რუსეთმა, რომელსაც ბრესტის ზავის დადების შემდეგ გარკვეული ძალა ერთხანს გამოუთავისუფლდა (სამოქალაქო ომი ჯერ სრული ძალით არ გაჩაღებულიყო), თავისი ძალაუფლების გავრცელება კავკასიაშიც მოინდომა. ნავთობის გამო ბოლშევიკებს უპირველესად სჭირდებოდათ ბაქო, სადაც მათ 1918 წლის მარტში შეძლეს კიდეც დროებით გაბატონება. ბაქოში მრავალრიცხოვანი იყო მუშათა კლასი, ძირითადად რუსები, რომლებზეც ბოლშევიკებს საკმაო გავლენა ჰქონდათ.

პარტია „მუსავათი“, რომელიც მანამდე უკვე ცდილობდა ბაქოსა და მთელ აზერბაიჯანში თავისი გავლენის გავრცელებას, ბოლშევიკებს აქტიურად შეეწინააღმდეგა. 1918 წლის 30 მარტიდან 1-ლ აპრილამდე ქ. ბაქოს ქუჩებში არტილერიის, ტყვიამფრქვევების, ავიაციის, კასპიის სამხედრო ფლოტილიის გამოყენებით გაჩაღდა მძაფრი სამოქალაქო ომი, რომელშიც ორივე მხრიდან ოცი ათასამდე კაცი მონაწილეობდა, მათგან სამი ათასზე მეტი დაიღუპა ან დაიჭრა.

საბჭოთა პერიოდში, 1963 წელს გამოცემულ აზერბაიჯანის ისტორიის აკადემიურ სამტომეულში ბაქოს სამოქალაქო ომი ასეა აღწერილი:

> „დაშნაკებმა და სომხურმა ეროვნულმა საბჭომ, რომლებმაც ვერ მიაღწიეს მუსავათისტებთან შეთანხმებას საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ერთობლივი სამხედრო გამოსვლის შესახებ, ბაქოში სამოქალაქო ომის დასაწყისში ოფიციალურად გამოაცხადეს ნეიტრალიტეტი. მაგრამ, როდესაც დაინახეს, რომ წარმატება საბჭოთა ხელისუფლების მხარეს იხრება, ცბიერად განაცხადეს, რომ მზად არიან მხარი დაუჭირონ ბაქოს საბჭოს. დაშნაკებმა სცადეს, მუსავათისტურ კონტრრევოლუციასთან ბრძოლაში სომხური ნაწილების მონაწილეობა იმისათვის გამოეყენებინათ, რომ ბრძოლა მუსავათისტური ამბოხების წინააღმდეგ გადაექციათ ერთაშორის ხოცვა-ჟლეტად. დაშნაკთა შეიარაღებულმა რაზმებმა დაიწყეს მშვიდობიანი აზერბაიჯანული მოსახლეობის ძარცვა და ხოცვა. ამან „თავდაცვის რევოლუციური კომიტეტი“ აიძულა, გამოეყო ძალები დაშნაკური მაროდიორობისა და ძალადობის წინააღმდეგ“.

სხვა ავტორთან, *ე. ტოკარჟევსკისთან*, ვკითხულობთ, რომ ბოლშევიკ წითელგვარდიელთა საგანგებო რაზმს ხელმძღვანელობდა კომისარი ალიოშა (ნამდვილი სახელი *პროკოფი*) ჯაფარიძე, რომელიც თურმე „*დაშნაკ პროვოკატორებსა და მაროდიორებს დანაშაულის ადგილზევე შეუბრალებლად ხვრეტდა*“. საინტერესოა, როგორ განარჩევდა ჯაფარიძის საგანგებო რაზმი იმ დროს ბოლშევიკების მოკავშირე პარტიის წევრ „პროვოკატორებს“? იქნებ პარტბილეთებს უმოწმებდა? ხომ შეიძლებოდა მაროდიორები სხვა პარტიის წევრებიც ყოფილიყვნენ? ფაქტია, რომ ბაქოს სამოქალაქო ომში მონაწილე ყველა მხარე მძიმე დანაშაულს ჩადიოდა.

აზერბაიჯანის ისტორიის აკადემიური სამტომეულის ავტორები ასკვნიან:

„თუმცა სომხური ეროვნული ნაწილების მონაწილეობამ მუსავათისტური შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგ სამოქალაქო ომს ბაქოში გარკვეული ეროვნული ელფერი მიანიჭა, მაგრამ მას არ შეეძლო შეეცვალა [1918 წლის] მარტის ბრძოლის კლასობრივი მიმართულება, ბრძოლისა ძალაუფლებისათვის პროლეტარიატსა და კონტრრევოლუციას შორის".

ზემოთ მოყვანილ ციტატებში ბევრია, რბილად რომ ვთქვათ, არასრული და უზუსტო ინფორმაცია და ანალიზი: მაგალითად, რატომ უნდა ეწოდებინათ მუსავათისტებისათვის „მეამბოხეები", როდესაც მათ დაუპირისპირდნენ ნამდვილი მეამბოხე ბოლშევიკები? მაგრამ იმდროინდელი საბჭოთა აზერბაიჯანული, ისევე, როგორც საბჭოთა ქართული, საბჭოთა სომხური ისტორიოგრაფია ვალდებული იყო, ისტორიული მოვლენები იდეოლოგიური დოგმის სტანდარტული კლიშეს მიხედვით შეეფასებინა, რომლის თანახმადაც „მუსავათი", „დაშნაკცუთიუნი" და „მენშევიკები" – ბურჟუაზიულ-კონტრრევოლუციური პარტიებია, ხოლო „ხალხის ინტერესების ერთადერთი დამცველია" კომუნისტური პარტია, შორიდანვე რომ განჭვრეტს, თუ ვინაა კონტრრევოლუციონერი, პროვოკატორი თუ მაროდიორი, რომელიც „ადგილზევე შეუბრალებლად უნდა დაიხვრიტოს"!

ამასთან, ფაქტია, რომ პარტიები „მუსავათი" და „დაშნაკცუთიუნი" (რომელთა წევრები, შესაბამისად, აზერბაიჯანელები და სომხები იყვნენ და მათ სულაც უპარტიო ხალხი შეუერთდა) ამ სამოქალაქო ომის დროს ბარიკადების სხვადასხვა მხარეს იდგნენ. ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, თუ ვინ ისროლა პირველმა. ეთნოსთაშორისი დაპირისპირება ისედაც ნათელია.

ბაქოს საბჭოთა ხელისუფლებამ, სომეხ დაშნაკებთან ერთად, სისხლისმღვრელი ბრძოლა მოუგო „კონტრრევოლუციურ მუსავათს". მაგრამ ბრძოლის დროსვე „კლასობრივმა მიმართულებამ" მეორე პლანზე გადაინაცვლა, წინ ეთნიკური მომენტი გადმოვიდა. დამარცხებულ მხარეს, როგორც წესი, სჩვევია კოლექტიური პასუხისმგებლობა დააკისროს გამარჯვებულს. საკმარისია საკუთარი ეროვნების/სარწმუნოების რამდენიმე მოკლულიც კი, მით უმეტეს, ორი ათასზე მეტი ცხედარი, რომ წარმოიშვას სამაგიეროს გადახდის უმძაფრესი სურვილი. მუსავათისტებს რევანშის აღების შანსი სულ რამდენიმე თვის შემდეგ მიეცემათ და მას ხელიდან არ გაუშვებენ.

იმ დროს, როცა ბაქოსა და მის მიმდებარე რაიონებში კომუნისტურ ხელისუფლებას წარმოადგენდა და ნომინალურად მოსკოვს ექვემდებარებოდა ბაქოს *სახალხო კომისართა საბჭო*, რეგიონის წამყვანმა არაკომუნისტურმა პარტიებმა კავკასიის სამი დიდი ერის – ქართველების, სომხებისა და აზერბაიჯანელების – სახელით 1918 წლის 22 აპრილს შექმნეს დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ***ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკა***, დედაქალაქით – თბილისში.

თეორიულად ფედერაციას ერთაშორისი მშვიდობის განმტკიცებისათვის უნდა ეზრუნა, პრაქტიკულად კი მას არ გააჩნდა შინაგანი ერთიანობის საფუძველი. ეთნოტერიტორიული დავებით აღსავსე მრავალეროვანი სახელმწიფო სიცოცხლისუნარიანი არ იყო. ამიერკავკასიის ფედერაციულმა რესპუბლიკამ სულ ერთი თვე იარსება და მაისის ბოლოს დაიშალა.

ამიერკავკასიის ფედერაცია ისედაც დასაშლელად იყო განწირული, კონკრეტული ინიციატივით კი საქართველო გამოვიდა. მას მოულოდნელად მიეცა შესაძლებლობა, მიეღო დახმარება გერმანიისაგან, რომელიც ჯერ კიდევ შეიძლებოდა აღქმულიყო მსოფლიო ომში გამარჯვებულად.

დამოუკიდებელი სახელმწიფოები სამხრეთ კავკასიაში

მიუხედავად ურთულესი საერთაშორისო ვითარებისა, სამხრეთ კავკასიაში დადგა ეროვნული სახელმწიფოების მშენებლობის დრო.

26 მაისს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა საქართველომ, 28 მაისს – აზერბაიჯანმა, 30 მაისს – სომხეთმა. ამ უკანასკნელის მთავრობა უკვე 28 მაისს შეიქმნა და ამიტომაც სომხეთის დამოუკიდებლობას ამ დღიდან ითვლიან.

ყველა ეს აქტი თბილისში გამოცხადდა, სადაც იმ დროს იმყოფებოდნენ სამხრეთ კავკასიის ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკური ფიგურები, რომელთაც შექმნეს კიდეც ახალი რესპუბლიკების მთავრობები.

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა მალე გადავიდა დროებით დედაქალაქ *განჯაში*, რადგანაც *ბაქო* ბოლშევიკ სახალხო კომისართა საბჭოს ეჭირა ხელში.

სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობის წევრების ნაწილს ძალიან ენანებოდა თბილისის დატოვება (ბევრი მათგანი თბილისელი იყო), მაგრამ *ერევნიდან* დაჟინებული მოთხოვნის შემდეგ ისინი წავიდნენ, ივლისის დამდეგს ჩააღწიეს ერევანში და ახალი რესპუბლიკის მართვას შეუდგნენ.

თბილისში დარჩა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა.

* * *

საქართველოს ჰქონდა სახელმწიფოებრიობის ხანგრძლივი და შედარებით მცირე ხნის წინ შეწყვეტილი გამოცდილება. საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნით ადრე ჯერ კიდევ არსებობდა შუა საუკუნეების საქართველოს სამეფოს ბირთვი და ის საერთაშორისო სამართლის სუბიექტიც იყო: 1783 წელს რუსეთის იმპერატრიცა *ეკატერინა* II-ისა და ქართლ-კახეთის მეფე *ერეკლე II*-ის წარმომადგენლები გეორგიევსკში ***საერთაშორისო ხელშეკრულებას*** დებდნენ, თუნდაც ის არათანასწორუფლებიანი ყოფილიყო. დასავლეთ საქართველოს მეფე-

მთავრები, რომლებიც არ ემორჩილებოდნენ თბილისს, თბილისში მჯდომი მეფის პირველობას არსებითად ცნობდნენ. XIX საუკუნეში ზოგადქართული თვითშეგნება განმტკიცდა და კუთხური სეპარატიზმის საფუძველი თითქმის მოისპო. ერისა და ქვეყნის თვითსახელები – *„ქართველი“* და *„საქართველო“* – ქართველთა ყველა სუბეთნოსისათვის საერთო იყო და განეკუთვნებოდა კატეგორია *„ჩვენ“*-ს კატეგორია *„ისინი“*-ს საპირისპიროდ.

მაგრამ სახელმწიფოებრიობის ისტორიული ტრადიცია, რომელიც მნიშვნელოვანი იყო საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე ზემოქმედების თვალსაზრისით, პრაქტიკულ დახმარებას ვერ გაუწევდა ახალი საქართველოს, ამჟამად დემოკრატიული რესპუბლიკისა და არა აბსოლუტური მონარქიის მშენებლობას.

საკმაოდ კარგად შემოხაზული ისტორიული საქართველოს სამეფოს ტერიტორიაზე სახელმწიფოებრიობის აღდგენა უმტკივნეულოდ მოხდებოდა, რომ არა მისი ზოგიერთი ეთნიკური პერიფერიის განზე გაწევის მცდელობა: იმ ჯერზე ახალგაზრდა ქართულმა სახელმწიფომ შეძლო ჯავახეთის სომხური, მესხეთის „თათრული“, აფხაზური, ოსური ნაციონალ-სეპარატიზმის მოთოკვა იმის წყალობითაც, რომ სეპარატისტების მხარდამჭერი გარეშე ძალები (რუსეთი, თურქეთი, სომხეთი) 1918 წლის ბოლოდან 1920 წლის დასაწყისამდე დასუსტებული იყვნენ და სრული ძალით ვერ გამოვიდნენ თავიანთი პოტენციური პროტეჟეების მხარეს.

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან კი რუსეთის ფედერაციის სტრატეგია ბევრად უფრო ხისტი იქნება – ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობის დასასუსტებლად და მთელი საქართველოს საკუთარ პოლიტიკურ ორბიტაში შესანარჩუნებლად მოსკოვი იმავე ეთნიკურ პერიფერიებს გამოიყენებს.

* * *

შუა საუკუნეებში უკანასკნელმა სომხურმა სახელმწიფომ კავკასიაში 1045 წლამდე იარსება. XI-XIV საუკუნეებში ხმელთაშუაზღვისპირეთში ძირითადად სომხებით დასახლებულ კილიკიის სამეფოს კავკასიასთან საერთო არაფერი ჰქონდა. მაგრამ სახელმწიფოებრიობის იდეა სომხებში არ მომკვდარა. თვითსახელები *„ჰაი“* (სომეხი) და *„ჰაიასტან“* (სომხეთი) მტკიცედ იყო გამჯდარი ხალხში. ამას ხელს უწყობდა, როგორც ზემოთაც ითქვა, ექსკლუზიური *სომხური ეკლესიის* არსებობაც.

სომეხი მწერლებისა და ისტორიკოსების მიერ XIX საუკუნეში შექმნილი პოლიტიკური მითოლოგია ორი ათასი წლის წინ ხანმოკლე დროით არსებული *დიდი სომხეთის* აღდგენის ოცნებებით კვებავდა ხალხს. ახალწარმოშობილმა *სომხურმა პოლიტიკურმა ელიტამ* (სულ ცოტა ხნით ადრე ის *ინტელექტუალური ელიტა* იყო – მწერლები, მეცნიერები, ექიმები, ინჟინრები) ისტორიულ მითოლოგიაზე დაფუძნებული ეროვნული იდეის განხორციელება იკისრა.

XIX საუკუნის ევროპულ სახელმწიფო მშენებლობაში მითოლოგიის გამოყენება უცხო არ იყო. გავიხსენოთ, რომ არსებითად ისტორიულ მითებზე დაყრდნობით იწყებოდა საბერძნეთის განთავისუფლებაც და იტალიის გაერთიანებაც.

რეალურად, ბერძნებისა და იტალიელების ნაციონალური იდეების განსახორციელებლად მითოლოგიაზე უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა *ევროპაში არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება*. ზემოხსენებული ხალხების მისწრაფებები დაემთხვა ძლიერი სახელმწიფოების – დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, რუსეთის იმპერიის – იმდროინდელ საგარეოპოლიტიკურ ინტერესებს. ბერძნებმა და იტალიელებმა მოიპოვეს ამ სახელმწიფოების დიპლომატიური და სამხედრო მხარდაჭერა. გარედან დახმარების მისაღებად დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა საბერძნეთისა და იტალიის ზღვისპირა გეოგრაფიულ მდებარეობასაც.

XX საუკუნის მეორე ათწლეულის ბოლოს *ანატოლიაში, კავკასიასა და მთელ მსოფლიოში შექმნილი გეოპოლიტიკური ვითარება* კი სომხური ეროვნული იდეის სასარგებლოდ არ მუშაობდა. ქვეყანა ჩაკეტილი იყო, ზღვაზე გასასვლელი მას არ ჰქონდა. ანტანტა რეგიონში ხანმოკლე დროით შემოვიდა და მალევე გავიდა. 1918-1919 წლების უმძიმესი პოლიტიკური კრიზისის შემდეგ ფეხზე დგებოდა მეზობელი თურქეთი, სადაც სომხური ელემენტი პრაქტიკულად აღარ დარჩა. პოტენციური მოკავშირე, რუსეთი, მსოფლიო ომს გამოეთიშა და საკუთარ სამოქალაქო ომში ჩაეფლო. 1920 წელს კავკასიაში დაბრუნებულმა, ამჯერად ბოლშევიკურმა რუსეთმა, ტაქტიკური მოსაზრებით, ქემალისტურ თურქეთთან მოკავშირეობა არჩია.

სომხური სახელმწიფოს მშენებლობისათვის სირთულეს წარმოადგენდა სომხების გაფანტულობა: ისინი ხშირად გამოთქვამდნენ პრეტენზიას იმ ტერიტორიებზე, სადაც მათთან ერთად სხვა ეთნოსებიც ცხოვრობდნენ. ყველაზე მძაფრი მათი ტერიტორიული დავა აღმოჩნდა აზერბაიჯანელებთან.

მიუხედავად დასავლეთის მხარდაჭერისა, რომელიც უფრო მორალური იყო, ვიდრე მატერიალური, ყველაზე მეტი გართულებებით რეგიონში იბადებოდა ეთნიკურად ყველაზე შედუღაბებული, დიდი ინტელიგენციის, მდიდარი ბურჟუაზიის მყოლი ნიჭიერი ერის, *სომხების*, სახელმწიფო. მაგრამ ის მაინც დაიბადა და საკმაო სიცოცხლისუნარიანობაც გამოამჟღავნა.

* * *

სახელმწიფოებრიობის თავისებური ისტორია ჰქონდა აზერბაიჯანს. სახელმწიფო წარმონაქმნი, სახელად „აზერბაიჯანი", დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე პირველად მხოლოდ 1918 წელს გაჩნდა, თუმცა სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ეს ტერმინი აღნიშნული ტერიტორიის სახელად *სხვების* მიერ უფრო ადრეც გამოიყენებოდა. მაგალითად, რუსეთის იმპერიის სამხედრო შტაბებში საომარი თეატრების მიმოხილვისას

ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში იყენებდნენ ტერმინს „ჩრდილოეთ აზერბაიჯანი“, დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიის აღსანიშნავად.

აზერბაიჯანი (ქართულ წყაროებში – *ადარბადაგანი*) ისტორიულად ეწოდებოდა მდინარე არაქსის სამხრეთით მდებარე სპარსეთის პროვინციას. თიურქულენოვანი მოსახლეობა XI საუკუნეში მოვიდა და ადგილობრივ მოსახლეობას შეერია როგორც *ადარბადაგანში*, ისე არაქსის ჩრდილოეთით, ისტორიულ *კავკასიის ალბანეთში*. სომხები ამ უკანასკნელს უწოდებდნენ *აღვანქს* (აქედან წარმოდგა „*ალბანეთი*“), არაბები და სპარსელები – *არ-რანს*. შუა საუკუნეების ქართველებისათვის ეს ტერიტორია იყო რანი და შირვანი. გავიხსენოთ XII-XIII საუკუნეების საქართველოს მონარქების ტიტულატურა: *„მეფე აფხაზთა და ქართველთა, კახთა, რანთა და სომეხთა, შარვანშა და შაჰანშა...“ „რანნი“ რანში* ცხოვრობდნენ, *შარვანშა* კი შირვანის შაჰი იყო: შირვანი აზერბაიჯანის აღმოსავლეთი ნაწილია.

მეზობლების საყურადღებოდ: *ამ ტიტულატურის მოხსენიება სულაც არ ნიშნავს რაღაც ტერიტორიული პრეტენზიების წამოყენებას! შუა საუკუნეები, კარგა ხანია, დამთავრდა!*

XVI საუკუნის დამდეგს მთელი სპარსეთის გაერთიანება სეფიანთა დინასტიამ *ადარბადაგანიდან* დაიწყო. მაგრამ სეფიანებმა შექმნეს არა აზერბაიჯანული სახელმწიფო, არამედ ააღორძინეს სპარსეთი. ასეთი რამ იშვიათი არაა: მაგალითად, ქურთმა *სალაჰ-ად-დინმა* (სალადინმა) ქურთული სახელმწიფო კი არ შექმნა, არამედ არაბული; ფრანგული წარმოშობის *პლანტაგენეტები* საფრანგეთის მეფეები კი არ იყვნენ, არამედ ინგლისისა და ა.შ.

სპარსეთის სეფიანმა შაჰებმა სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილებიც დაიპყრეს და იქ ყარაბაღის, განჯის, შექის, შირვანის, ბაქოს, ყუბის, თალიშისა და ორიოდე სხვა სახანო შექმნეს. სპარსეთის დასუსტების პერიოდებში ეს სახანოები კვაზი-სახელმწიფოებრიობას ფლობდნენ, მაგრამ მათგან არც ერთი არ უწოდებდა თავს „აზერბაიჯანს“.

როგორც მე-3 თავში ითქვა, კავკასიის თიურქულენოვან მუსლიმებს იმპერიის სტატისტიკა „ადერბეიჟანელ თათრებად“ იცნობდა. მაგრამ ეთნიკურ თვითსახელად *„აზერბაიჯანელს“*, ხოლო ქვეყნის სახელად *„აზერბაიჯანს“* ადგილობრივი მოსახლეობა არ ხმარობდა.

რუსი ისტორიკოსი დმიტრი ფურმანი XX საუკუნის პირველი ათწლეულების აზერბაიჯანზე წერდა:

> „აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის კონსტრუირება ადვილი საქმე არ იყო, თუ გავიხსენებთ ხალხში ნაციონალური თვითშეგნების სრულ არარსებობას და აზერბაიჯანული კულტურის რთულ ხასიათს. ეს იყო სწორედ რომ კონსტრუირება, არსებითად იდეოლოგიური მცდელობა, განესაზღვრათ ნაცია და მისი თავისებურებები“.

ამასთან ერთად, ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის პრაქტიკულად ერთი ენა და შიიტური მიმართულების ისლამი ერთიანობის ძლიერი ფაქტორები აღმოჩნდა (სუნიტები უმცირესობას შეადგენდნენ). ევროპულად განათლებული აზერბაიჯანული ელიტა თავიდან მცირერიცხოვანი იყო, და ისიც მხოლოდ ქ. ბაქოში, მაგრამ ის სწრაფად იზრდებოდა.

გარდა ამისა, გაჩნდა აზერბაიჯანელთა ნაციონალური კონსოლიდაციისათვის მნიშვნელოვანი ელემენტი – „მტრის ხატი", რომელსაც მათთვის სომხები წარმოადგენდნენ. ეს ძალიან მძაფრადაა აღწერილი ყურბან საიდის რომანში *„ალი და ნინო"*.

1918 წლიდან აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის (1920 წლიდან – საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის) ძირითად მოსახლეობას ჯერ „თიურქებად" მოიხსენიებდნენ, ხოლო 1936 წლიდან – *„აზერბაიჯანელებად"*, როდესაც ეს სახელი კრემლმა ოფიციალურად დაუკანონა და ის სამხრეთ კავკასიის მთელ თიურქულენოვან მოსახლეობაზე გაავრცელა. 1939 წლის მოსახლეობის საკავშირო აღწერის დროს მესხეთ-ჯავახეთში მცხოვრები ყველა თიურქულენოვანი ადამიანიც კი *„აზერბაიჯანელად"* აღირიცხა: მომავალში მათ „მესხეთელ თურქებს" და სხვა სახელებს დაარქმევენ, რაც ასევე არასწორია (იხ. თავი 15).

* * *

ამრიგად, სამხრეთ კავკასიაში სამი ახალი სახელმწიფო წარმოიშვა. მაგრამ მათი დამოუკიდებლობის განმტკიცება მარტივად არ ხდებოდა.

თავის ტერიტორიულ მოთხოვნებზე ოსმალეთმა ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლის შემდეგაც *არ თქვა უარი*. 1918 წლის 4 ივნისს მან აიძულა საქართველოსა და სომხეთის ახალშექმნილი რესპუბლიკები, ბათუმში ხელი მოეწერათ ხელშეკრულებებისათვის ოსმალეთთან „მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ". გარდა ბათუმის ოლქისა, რომელიც ბრესტის ზავით გადაეცა ოსმალეთს, ამ ხელშეკრულებით საქართველო დამატებით თმობდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებსაც. მცირე შეღავათი იყო ის, რომ ოსმალებმა ახალციხის მაზრაში შემავალი დაბა აბასთუმანი და ისტორიული სოფელი აწყური საქართველოს დაუტოვეს.

სომხეთის რესპუბლიკა იძულებული გახდა ოსმალეთისათვის დაეთმო ერევნის გუბერნიაში შემავალი სურმალუს მაზრა, ქ. ალექსანდროპოლი (დღევანდელი გიუმრი, საბჭოთა პერიოდში – ლენინაკანი) და იქიდან სამხრეთისაკენ მიმავალი რკინიგზა მიმდებარე ზოლითურთ, რომელიც *ეჯმიაწინისა* და *შარურ-დარალაგიოზის* მაზრების ნახევარსა და *ნახჭევნის* მთელ მაზრას მოიცავდა. აღსანიშნავია, რომ სამი უკანასკნელი მაზრის ტერიტორია, რომელიც იქამდე

რუსეთის იმპერიის ერევნის გუბერნიაში შედიოდა, რუსეთმა მოიპოვა არა ოსმალეთთან, არამედ სპარსეთთან ომის შედეგად.

ყველა „დათმობილ“ ტერიტორიაზე დაუყოვნებლივ შევიდა ოსმალეთის არმია.

4 ივნისს ბათუმში ხელშეკრულება გაფორმდა აზერბაიჯანთანაც: ტექსტის მიხედვით, ის არ იყო კაბალური ამ უკანასკნელისათვის – ოსმალეთი მისგან ტერიტორიის დათმობას არ ითხოვდა, მაგრამ რეალურად ოსმალეთი მთელი აზერბაიჯანის შემოერთებაზე ფიქრობდა.

პანთიურქისტული იდეებით ნაკვები ოსმალეთის „ახალგაზრდა თურქთა“ მთავრობა იმ დროს ჩრდილოეთ სპარსეთის დაპყრობასაც გეგმავდა, რადგან იქაც თიურქულენოვანი მოსახლეობა იყო. ამიტომ ესაჭიროებოდა მას რკინიგზა ალექსანდროპოლიდან ჯულფამდე – სპარსეთის საზღვრამდე.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიის წარმატებად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ისტორიის ამ მძიმე პერიოდში მან გერმანიასთან საერთო ენის გამონახვა მოახერხა: ეს უკანასკნელი საკუთარ მოკავშირესთან, ოსმალეთთან, ფაქტობრივი კონფრონტაციის პირობებში ასე თუ ისე მფარველობდა თბილისს. საქართველო რეალურად გერმანიის პროტექტორატად იქცა და ამას ბოლშევიკური რუსეთიც შეეგუა. მაგრამ ასეთი ვითარება სულ რამდენიმე თვეს გაგრძელდა.

1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის ზემოხსენებული ხელშეკრულებები რატიფიცირებული არ ყოფილა და ამდენად, არ შეუძენია იურიდიული ძალა. ხუთი თვის შემდეგ კი ისინი ბათილად გამოცხადდა, ისევე, როგორც ბრესტის საზავო ხელშეკრულება. ამ უკანასკნელის დენონსაცია რუსეთის ბოლშევიკურმა მთავრობამ მოახდინა 1918 წლის 13 ნოემბერს, სულ ორი დღის შემდეგ, რაც გერმანია დასავლეთის ფრონტზე დამარცხდა.

მაგრამ თითქმის ხუთ თვეს ოსმალოს ჯარი სამხრეთ კავკასიაში პარპაშებდა. ცნობილია ისიც, რომ მესხეთის მუსლიმი მოსახლეობის, ე.წ. „თათრების“, საკმაო ნაწილი ოსმალებს შეეგება, როგორც გამათავისუფლებლებს, ხოლო თავის მეზობლებს, ადგილობრივ სომეხ და ქართველ ქრისტიანებს ისე მოექცა, რომ მათ წყენა კარგა ხანს არ დავიწყებიათ და 1944 წელს მოსკოვის გადაწყვეტილებით „თათრების“ დეპორტაციას განსაკუთრებული გულისტკივილით არ შეხვედრიან.

1918 წლის ზაფხულის ბოლოს *აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის* მთავრობამ სტამბოლისაგან სამხედრო მხარდაჭერა მიიღო და 15 სექტემბერს ოსმალურ „ისლამის არმიასთან“ ერთად ბრძოლით აიღო ბაქო. ქალაქს იმავე წლის 1-ლი აგვისტოდან მართავდა ადგილობრივი საბჭოთა ხელისუფლების დამამხობელი ე.წ. „ცენტროკასპიის დიქტატურა“, რომელშიც რუსი ესერები, მენშევიკები და სომეხი დაშნაკები შედიოდნენ. განსაკუთრებული თავგამოდებით ბაქოს იცავდნენ სომხური ნაწილები: მათ კარგად იცოდნენ, რომ როგორც გარეთ, ისე ქალაქის შიგნით მყოფი მტრისაგან დანდობა არ ელოდათ.

ოსმალების მიერ დაპყრობილ ბაქოში შუა საუკუნეების წესისამებრ სამი დღის განმავლობაში გრძელდებოდა ძარცვა და ხოცვა-ჟლეტა. 1920 წელს თბილისში გამოცემული *ბ. იშხანიანის* წიგნის მიხედვით, ამას ძირითადად ადგილობრივი, ბაქოელი, მუსლიმი მოსახლეობა სჩადიოდა. 1963 წელს გამოცემული „აზერბაიჯანის ისტორიაც" აღიარებს, რომ ბაქოს აღების შემდეგ *„ათასობით ბაქოელი მოიკლა, ძირითადად სომხური მოსახლეობიდან"*, მაგრამ დანაშაულს მხოლოდ ოსმალურ არმიას აკისრებს. ამასთან, არც იშხანიანი და არც აზერბაიჯანელი საბჭოთა აკადემიკოსები არ უკავშირებენ ამ ფაქტს იმავე წლის მარტის სამოქალაქო ომს, თუმცა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი ნათელია: ეს იყო „კოლექტიური" სისხლის აღება უსასტიკესი მეთოდით.

იშხანიანის გულმოდგინე გამოკვლევის თანახმად, 1918 წლის სექტემბერში ბაქოს 87 ათასი სომეხი მცხოვრებიდან 10,7 პროცენტი დაიღუპა ან უგზო-უკვლოდ დაიკარგა, მათი უმრავლესობა – ახალგაზრდა და საშუალო ასაკის მამაკაცი, რომელთაც იარაღის გამოყენება შეეძლოთ და, როგორც ჩანს, იყენებდნენ კიდეც. ბევრი სომეხი ბაქოდან გაიქცა, მაგრამ მალე დაბრუნდა. სომხური მოსახლეობა ბაქოში მრავლად იყო მუსავათის მთავრობის დროსაც (სექტემბერი, 1918-აპრილი, 1920) და კომუნისტურ პერიოდშიც, 1920 წლიდან 1990 იანი წლების დამდეგამდე.

15 სექტემბერს ბაქოდან კრასნოვოდსკში, კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე, გადაიყვანეს და იქვე დახვრიტეს „ცენტროკასპიის დიქტატურის" მიერ ადრე დაპატიმრებული 26 *ბოლშევიკი კომისარი* (მათგან რვა იყო სომეხი, ექვს-ექვსი – რუსი და ებრაელი, ორ-ორი – ქართველი და აზერბაიჯანელი და თითო ლატვიელი და ბერძენი). 27-ე კომისრის, შემდგომში ცნობილი საბჭოთა მოღვაწის, სტალინთან დაახლოებული პირის, *ანასტას მიქოიანის* გვარი კომისრების სიიდან რატომღაც ამოღებული აღმოჩნდა.

სტალინი კომისრების დახვრეტას ინგლისელებს აბრალებდა, თუმცა უფრო სარწმუნოა, რომ ისინი მეტოქე რუსული პარტიის წევრებს დაეხოცათ. დაპატიმრებამდე ბოლშევიკი კომისრები რამდენიმე თვის განმავლობაში მართავდნენ ბაქოს, უმოწყალოდ ებრძოდნენ „კლასობრივ მტერს" და ძალიან ბევრი მტერი გაიჩინეს.

საბჭოთა პროპაგანდამ „26 ბაქოელი კომისარი" *კომუნიზმისათვის წამებულთა* რანგში აიყვანა და საკუთარი მითოლოგიის ნაწილად აქცია. ყველა ახალ რელიგიას ესაჭიროება თავისი წმინდანები და წამებულები: კომუნიზმი კი ერთგვარი „რელიგიის ფუნქციასაც" იღებდა თავის თავზე. ბაქოელი კომისრების თავკაცის, *სტეფან შაჰუმიანის* სახელი უკვდავყოფილ იქნა მთიანი ყარაბაღის ცენტრ *სტეფანაკერტში* (ყოფილი ხანკენდი), ჩრდილოეთ სომხეთის ქალაქ *სტეფანავანში* (ყოფილი ჯალალ-ოღლი), საქართველოს დაბა *შაუმიანში* (ყოფილი შულავერი). ყველა ეს სახელი დღემდე გამოიყენება. *სტეფან შაჰუმიანის* ძეგლი ახლაც დგას ქ. ერევანში.

აზერბაიჯანელებისა და ოსმალო თურქების „ნათესაობის" პოლიტიკურ ფაქტორად გამოყენება სამხრეთ კავკასიის დანარჩენ ორ სახელმწიფოს კარგს არაფერს უქადდა. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შიიტი აზერბაიჯანელების საგრძნობი ნაწილი სულაც არ მიიჩნევდა სუნიტ თურქებს ერთმორწმუნეებად და მათი არმიის შემოსვლას ახალი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არ მიესალმებოდა.

სომხეთის რესპუბლიკა 1918 წლის მაის-ოქტომბერში ძალიან ცუდ დღეში აღმოჩნდა. მისი ტრადიციული მფარველი, რუსეთი, დამარცხებული იყო და კავკასიიდან გავიდა, „ევროპელი მეგობრები" კი – დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი – შორს იბრძოდნენ. სომხეთი საკუთარი ძალების ამარა დარჩა.

სამაგიეროდ, 1918 წლის ნოემბრიდან, როდესაც გერმანია დამარცხდა და ოსმალეთთან ერთად გავიდა რეგიონიდან, სომხეთი გახდა ამერიკის პრეზიდენტ ვუდრო უილსონის „საყვარელი შვილობილი". მართალია, სამხედრო თვალსაზრისით, „მამობილი" ბევრი ვერაფრით დაეხმარა მას, მაგრამ გარკვეული სასურსათო ჰუმანიტარული დახმარება გაუწია.

1918 წლის ნოემბრიდან უკვე სამხრეთ კავკასიის ორ სხვა ახალგაზრდა რესპუბლიკას მოუხდა მხოლოდ საკუთარ ძალებზე დაყრდნობა.

1918 წლის ნოემბერში სომხეთმა შეგნებულად აარიდა თავი მონაწილეობას კავკასიის ოთხი რესპუბლიკის კონფერენციაში, რომელიც საქართველოს მთავრობის ინიციატივით თბილისში უნდა გამართულიყო. მეოთხე – *მთიელთა და დაღესტნის რესპუბლიკა* იყო, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიის დიდ ნაწილზე აცხადებდა პრეტენზიას. ეს რესპუბლიკა უდღეური გამოდგა: მალე ის გაანადგურა 1919-1920 წლებში ჩრდილოეთ კავკასიაში მოქმედი „თეთრი" გენერლის, *დენიკინის* არმიამ.

თბილისის კონფერენციაზე იგეგმებოდა კავკასიის სახელმწიფოების მიერ ურთიერთცნობა, სასაზღვრო დავების მოგვარება და „თეთრი მოძრაობის" წინააღმდეგ კავკასიის ერთიანი ფრონტის შექმნა. სომხეთის ხელმძღვანელობამ სავსებით ლოგიკურად მიიჩნია, რომ ანტანტა მის მიმართ უკეთ იქნებოდა განწყობილი, ვიდრე გერმანიისა და ოსმალეთის ყოფილი პროტეჟეების, შესაბამისად – საქართველოსა და აზერბაიჯანის, მიმართ. ამიტომაც სომხეთი განერიდა საბოლოოდ არშემდგარ კონფერენციას, რომელზეც მას ელოდა დანარჩენი სამი რესპუბლიკის კოლექტიური ზენოლა თავის ტერიტორიულ პრეტენზიებზე უარის თქმის მიზნით. გენერალი დენიკინი კი მორალურ და ერთგვარ სამხედრო დახმარებას უწევდა კავკასიაში რუსეთის ტრადიციულ მოკავშირეებს – სომხებს. ამ უკანასკნელთ, ბუნებრივია, სულაც არ სურდათ რუს *თეთრგვარდიელთა* წინააღმდეგ ერთიან ფრონტში მონაწილეობა.

ომის შემდეგ ევროპისა და ახლო აღმოსავლეთის გეოპოლიტიკაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა გამარჯვებული ანტანტის, განსაკუთრებით – დიდი ბრიტანეთის პოზიციას. მაგრამ მის მინისტრთა კაბინეტში არ იყო

ერთსულოვნება – დაეჭირათ მხარი სამხრეთ კავკასიის ახალგამოცხადებული რესპუბლიკებისათვის, თუ აეღოთ ორიენტაცია გენერალ დენიკინზე, რომელიც რუსეთის ერთიანობის აღსადგენად აპირებდა ბოლშევიკების განადგურებას და ყოფილი იმპერიის პერიფერიაზე, განსაკუთრებით კავკასიაში, „სეპარატიზმის“ ჩახშობას.

დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი *ლორდი ჯორჯ ნეთენიელ კერზონი* სამხრეთ კავკასიის, კერძოდ, საქართველოსა და აზერბაიჯანის, მხარდასაჭერად იყო განწყობილი. კერზონის მიერ გამოიგზავნა 1919 წელს თბილისში ბრიტანეთის მთავარ კომისრად (Chief Comissioner) ქართველოლოგი *ჯონ ოლივერ უორდროპი*, „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურად მთარგმნელის, *მერჯორი უორდროპის* ძმა. უორდროპი 1920 წლის აპრილამდე დარჩა ამ პოსტზე.

დიდი ბრიტანეთის სამხედრო მინისტრი *უინსტონ ჩერჩილი* კი სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობისათვის მხარდაჭერის საჭიროებას ვერ ხედავდა. ბრიტანულ-სპარსულმა ნავთობის კომპანიამ ჯერ კიდევ მსოფლიო ომამდე მონახა ნავთობის წყარო სამხრეთ სპარსეთში. 1913 წელს ქალაქ აბადანში აგებულ, იმ დროს მსოფლიოში უდიდეს, ქარხანაში ნედლი ნავთობის გადამუშავება და სუეცის არხის გავლით ტანკერებით ნავთობპროდუქტების ტრანსპორტირება ეკონომიკურად უფრო ხელსაყრელი იყო, ვიდრე ბათუმიდან შავი ზღვის სრუტეების გავლით ბაქოს ნავთის გამოზიდვა. ნავთობის დიდი საბადოები აღმოჩნდა *მოსულის ვილაიეთშიც*, რომელიც დიდმა ბრიტანეთმა თავის სამანდატო ტერიტორიას – *ერაყს* – შეუერთა. ასე რომ, ლონდონს ბაქო საერთოდ აღარ სჭირდებოდა. კავკასიაში მისთვის სახეირო კი სხვა არაფერი იყო.

განსაკუთრებით უარყოფითად იყო განწყობილი სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებლობისა და იქ ანტანტის სამხედრო ნაწილების გაგზავნის მიმართ დიდი ბრიტანეთის იმპერიული გენერალური შტაბის უფროსი ფელდმარშალი *ჰენრი უილსონი*, რომელიც რეგიონს კვლავაც რუსეთის გავლენის სფეროდ მიიჩნევდა. მისი მტკიცებით, რეგიონის დაცვა ერთა ლიგის ძალებს აღემატებოდა. მას შემდეგ, რაც 1922 წელს უილსონი მოკლეს ირლანდიელმა ნაციონალისტებმა, გამოქვეყნდა მისი დღიურები, სადაც ის „სულელებს“ უწოდებდა ანტანტის საგარეო საქმეთა მინისტრებს, რომლებიც პარიზში შეიკრიბნენ და 1920 წლის 10 იანვარს *de facto* დამოუკიდებლად ცნეს ჯერ საქართველო და აზერბაიჯანი, ხოლო 19 იანვარს – სომხეთიც.

საკუთარი გეოპოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, ლონდონი ერთიან, წინასწარმეტყველებად და თავის საზღვრებს გარეთ ნაკლებ აგრესიულ რუსეთს ანიჭებდა უპირატესობას. ლონდონი ასეთად ბოლშევიკურ მთავრობას ვერ მიიჩნევდა. ბრიტანეთის მინისტრთა კაბინეტმა ამჯობინა, დახმარება ისევ „თეთრებისათვის“ გაეწია.

მაგრამ 1920 წლის 28 მარტს წითელმა არმიამ „თეთრებისაგან“ გაწმინდა ქ.

ნოვოროსიისკი, საბოლოოდ დაამარცხა დენიკინი, 28 აპრილს კი ბაქოც აიღო. ბოლშევიკებმა იქ მყარად მოიკიდეს ფეხი. ამის შემდეგ ბრიტანეთმა საერთოდ დაკარგა ინტერესი კავკასიის მიმართ. საფრანგეთი და იტალია კი ამ რეგიონით სერიოზულად არასოდეს დაინტერესებულან.

1920 წლის ზაფხულში ბრიტანეთის ჯარისკაცებს ერთი სული ჰქონდათ დაეტოვებინათ კავკასია. ლაპარაკია სანახევროდ ინდოელებით დაკომპლექტებულ რამდენიმე ბატალიონზე, რომელიც მხოლოდ ბათუმში იდგა. მათი იქ ყოფნა „კავკასიაში ბრიტანული ინტერესების არსებობას" ნიშნავდა. ამ დროისათვის კი „თეთრი მოძრაობა" რუსეთში სულს ღაფავდა.

1920 წლის 9 ივლისს ბრიტანელები კავკასიიდან წავიდნენ, ბათუმი კი საქართველოს ჩააბარეს.

სახელმწიფო საზღვრების ჩამოყალიბების მცდელობა

სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმთავრესი ნიშანი აღიარებული საზღვრების არსებობაა.

იმპერიის დაშლის შედეგად წარმოშობილი ახალი სახელმწიფოების გამიჯვნისას თეორიულად შესაძლებელია ***„ეთნიკური განსახლებისა"*** ან ***„ისტორიული ტერიტორიის"*** პრინციპების გამოყენება. პრაქტიკულად კი ბევრ შემთხვევაში სულ სხვა „პრინციპები" მოქმედებს ხოლმე.

„ეთნიკური განსახლება" ცვალებადია, განსაკუთრებით, ომის პირობებში, ხოლო „ისტორიული ტერიტორია", ჩვეულებრივ, ძალიან ბუნდოვანი კატეგორიაა. ადრეული შუა საუკუნეებისა და უფრო ძველი საზღვრები, თუკი ისინი რაიმე ფიზიოგრაფიულ ნიშანს (ზღვის ნაპირი, დიდი მდინარე, მაღალი ქედი) არ ეყრდნობა, მითოლოგიას უფრო განეკუთვნება, ვიდრე ისტორიის სფეროს და ხშირად ეთნოტერიტორიული კონფლიქტის საწინდარია ხოლმე.

თუკი ერთი ეთნოსისათვის „ისტორიული ჭეშმარიტებაა", რომ მხოლოდ მას ეკუთვნის ესა თუ ის ტერიტორია, მეორე ეთნოსისათვის, რომელიც იმავე ტერიტორიაზე დასახლდა, როგორც თვითონ ფიქრობს – „უხსოვარ დროს", ეს სულაც არაა „ჭეშმარიტება": ის არ მიიჩნევს „კანონიერ მფლობელად" იმ ეთნოსს, რომელიც კიდევ უფრო ადრე მცხოვრებთა შთამომავლად აცხადებს თავს. რასაკვირველია, თუკი ჩამოყალიბებული საზღვრების მქონე სახელმწიფო ან მისი ნაწილი იმპერიამ დაიპყრო (ან ხელოვნურად მოსწყვიტა ტერიტორიის ნაწილი აღიარებულ სახელმწიფოს, ვთქვათ, „ახალი სახელმწიფოს" უკანონო ცნობის გზით), იქ ისტორიული ტერიტორია შედარებით ადვილად დგინდება.

სახელმწიფო საზღვრების საფუძვლად კავკასიის ახალ სახელმწიფოებს, ალბათ, უჯობდათ, ***„იმპერიული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის"***

პრინციპი გამოეყენებინათ: ტერიტორიული მოწესრიგებისას ეს კონფლიქტების თავიდან აცილების ერთგვარი საშუალებაა, თუმცა ფაქტია, რომ ეს პრინციპიც მთლად სამართლიანი ვერ იქნება.

გავიხსენოთ, რომ აფრიკის დეკოლონიზაციის დროს, 1960-იან წლებში, კოლონიური პერიოდის ადმინისტრაციული საზღვრები (ხშირად – რუკაზე სახაზავით გავლებული ლონდონისა თუ პარიზის კაბინეტებში) სახელმწიფო საზღვრებად გამოცხადდა. ნათელია, რომ აფრიკის სახელმწიფოთა საზღვრები ეთნიკური არ იყო. აფრიკის ახალი სახელმწიფოების საზღვრების დაკანონება მოხდა ყოფილი მეტროპოლიების ძალისხმევითა და გარკვეული ძალდატანებითაც. ამას ისიც აადვილებდა, რომ იშვიათი გამონაკლისის გარდა, აფრიკაში სახელმწიფოებრიობის ტრადიცია თითქმის არ არსებობდა. საბოლოოდ, ასეთი გამიჯვნის წყალობით აფრიკის 40-ზე მეტი ახალი სახელმწიფოს დიდ ნაწილს სასაზღვრო ომები ასცდა (თუმცა, გამონაკლისები იქაც იყო). არ დაგვავიწყდეს ისიც, რომ აფრიკის დეკოლონიზაცია ცივილიზებული მეთოდით, ყოფილი მეტროპოლიებისა და გაეროს ზედამხედველობით ხდებოდა.

1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლისას ასევე გამოყენებულ იქნა საბჭოთა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა: მოკავშირე რესპუბლიკების ადმინისტრაციული საზღვრები ახალი სახელმწიფოების საზღვრებად გამოცხადდა და ისინი საერთაშორისო დონეზე იქნა აღიარებული. ამან ბევრგან უზრუნველყო უკონფლიქტო განვითარება.

მხოლოდ სამხრეთ კავკასიასა და მოლდოვაში შემორჩა დღემდე გადაუჭრელი კონფლიქტები და ამაში ყოფილმა მეტროპოლიამ, რუსეთმა, შეიტანა დიდი წვლილი. 2008 წელს მან საქართველოს ტერიტორიაზე ავტონომიური ერთეულების საზღვრებში ორი „დამოუკიდებელი სახელმწიფო" აღიარა და იქ თავისი სამხედრო ბაზები განალაგა. 2014 წელს კი მანვე საერთაშორისო სამართლის სრული უგულებელყოფით უკრაინას ჩამოაჭრა და შეიერთა ყირიმის ნახევარკუნძული (ამაზე საუბარია 26-ე თავში).

1918 წელს „იმპერიული *ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის*" პრინციპის გამოსაყენებლად საჭირო იყო *კონსენსუსი*, რომელსაც თითქმის თანაბარი ძალის მქონე სამმა კავკასიურმა რესპუბლიკამ ვერ მიაღწია.

როგორც მე-3 თავში აღინიშნა, რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა არ ითვალისწინებდა ეთნიკური ჰომოგენურობის ფაქტორს. პირიქით, იმპერია *ეთნიკური სიჭრელის* შექმნას ამჯობინებდა. კავკასიის გუბერნიებისა და ოლქების უმეტესობა (ქუთაისის გუბერნიის გარდა) პოლიეთნიკური იყო. ამიტომაც სამხრეთ კავკასიის სამი რესპუბლიკა ვერაფერზე მორიგდა და ამით ფაქტობრივად ხელი შეუწყო გარეშე ძალის დაბრუნებას რეგიონში, რომელმაც აიძულა ისინი „მოენახათ კონსენსუსი". ეს *გარეშე ძალა* ისევ რუსეთი იქნება, ამჯერად – ბოლშევიკური.

ნახ. 8.1. სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების მიახლოებითი ტერიტორიული პრეტენზიები 1920 წლის დასაწყისისათვის (ძირითადად არტურ ცუციევის ატლასის მიხედვით)

ნახ. 8.1-ზე სქემატურად არის მითითებული 1920 წლის დასაწყისისათვის სამხრეთ კავკასიის სამი რესპუბლიკის *ნომინალური იურისდიქციის ქვეშ* მყოფი (უფრო ზუსტად – დეკლარირებული) ფართობი და მათი ძირითადი ტერიტორიული პრეტენზიები. რუკას აბსოლუტური სიზუსტის პრეტენზია არა აქვს: მე შეგნებულად დავწერე „რესპუბლიკის ნომინალური იურისდიქციის ფარგლები" და არ ვახსენე *საზღვრები*, რადგან 1920 წლის 7 მაისიდან დელიმიტირებული იყო მხოლოდ საქართველო-რუსეთის საზღვარი, რომელიც ეყრდნობოდა ფიზიოგრაფიულ ნიშანს – ძირითადად გადიოდა კავკასიონის მთავარ ქედზე. გარდა ამისა, საერთაშორისო დონეზე განსაზღვრული იყო ლორეს ნეიტრალური ზონის ტერიტორია. დანარჩენი საზღვრები თითქმის მთლიანად სადავო იყო.

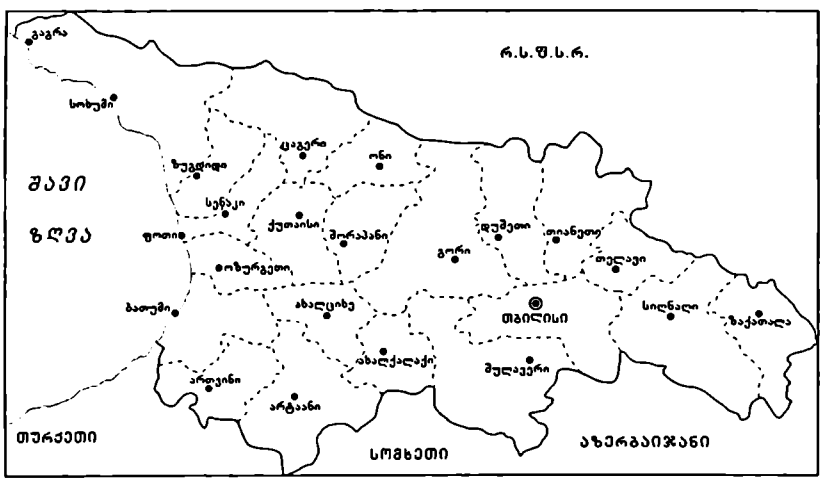
სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების საზღვრების დიდი ნაწილი დამოუკიდებლობის პერიოდში დაუდგენელი დარჩა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის აზრით, სახელმწიფოს ტერიტორიას შეადგენდნენ რუსეთის იმპერიის ყოფილი თბილისისა

და ქუთაისის გუბერნიები, ბათუმის ოლქი, სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგები (1920 წელს რსფსრ-ის მთავრობამ სწორედ ეს ტერიტორია ცნო საქართველოს კუთვნილებად, მხოლოდ ზაქათალის ოკრუგზე ყოყმანობდა). ამ გუბერნიებსა და ოკრუგებში ქართველები ყველგან აბსოლუტურ ან ფარდობით უმრავლესობას ქმნიდნენ, გარდა ზაქათალის ოკრუგისა, რომელიც ძირითადად დასახლებული იყო მუსლიმი ავარებითა და აზერბაიჯანელებით, მხოლოდ მოსახლეობის მეოთხედამდე იყო ქართველთა სუბეთნოსი – მუსლიმი და მართლმადიდებელი ინგილოები.

გარდა ზემოხსენებულისა, საქართველოს პრეტენზია ჰქონდა ყარსის ოლქის არტაანისა და ოლთისის ოკრუგებზეც, თუმცა იქ ქართულენოვანი, ისიც მხოლოდ მუსლიმი, მოსახლეობა ძალიან მცირერიცხოვანი იყო.

საქართველოს საზღვრები ჩანს 1920 წელს თბილისში დაბეჭდილ რუკაზე (იხ. ნახ. 8.2).

ნახ. 8.2. საქართველოს 1920 წლის საზღვრები გ. გაჩეჩილაძისა და ქ. ძაგანიას მიერ შედგენილი და გამოცემული რუკის მიხედვით (რუკების გამოცემა „დეგე", ტფილისი, 1920), მათ შორის ორმხრივ აღიარებული იყო მხოლოდ საზღვარი რუსეთთან (რ.ს.ფ.ს.რ.).

საზღვრების „ქართულ ინტერპრეტაციას" არ ეთანხმებოდნენ ბაქოში – ზაქათალის ოლქს თავისად მიიჩნევდნენ; ერევანს კი ლორეზე ჰქონდა პრეტენზია. ბოლშევიკურმა რუსეთმა ჩვენი მეზობლების პრეტენზიებს დაუჭირა მხარი. ანკარამაც მოსკოვთან შეთანხმებით „შეასწორა" ჩვენი საზღვრები.

სახელმწიფოებრივი გამოჯვნისას დამოუკიდებელი საქართველო უპირატესობას ანიჭებდა *„იმპერიული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის*

(საგუბერნიო საზღვრების)“ პრინციპს, რომელიც მისთვის ძირითადად ემთხვეოდა *„ისტორიული ტერიტორიის“* პრინციპსაც.

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა თავის სრულ საგამგებლოდ მიიჩნევდა ბაქოსა და ელისავეტპოლის გუბერნიებს (ამ უკანასკნელში შედიოდა ყაზახის მაზრა, XIX საუკუნემდე – ყაზახისა და შამშადილის სასულტნოები, რომლებიც 1801 წლამდე ქართლ-კახეთის მეფეს ემორჩილებოდა, და ზანგეზურის მაზრა) და ზაქათალის ოკრუგს, რომელსაც საქართველო თავის ნაწილად მიიჩნევდა.

„ეთნიკური განსახლების“ პრინციპის მიხედვით, აზერბაიჯანი ერთხანს მოითხოვდა ყოფილი ტფილისის გუბერნიის ძირითადად აზერბაიჯანელებით დასახლებული ბორჩალოს მაზრის ნაწილს (ამჟამინდელ მარნეულის რაიონსა და მიმდებარე ტერიტორიებს), თბილისისა და სიღნაღის მაზრების სამხრეთ ნაწილებს. მას პრეტენზია ჰქონდა ერევნის გუბერნიის ნახჭევნისა და შარურ-დარალაგიოზის მაზრებზე, სადაც აზერბაიჯანული მოსახლეობა სომხებს რიცხოვნობით სჭარბობდა.

აზერბაიჯანი თავიდან ყარსის ოლქსაც მოითხოვდა, სადაც მუსლიმი მოსახლეობა მრავალად იყო. საბოლოოდ ბაქომ ბორჩალოსა და ყარსის ოლქზე უარის თქმა ამჯობინა. საქართველომ და აზერბაიჯანმა ტერიტორიული ურთიერთპრეტენზიები შეარბილეს და, საბედნიეროდ, საქმე შეიარაღებულ კონფლიქტამდე არ მიუყვანიათ.

საერთოდ, ბევრ საკითხზე საქართველო და აზერბაიჯანი უფრო ადვილად ახერხებდნენ კომპრომისის მიღწევას, ვიდრე თითოეული მათგანი – სომხეთთან. განსაკუთრებული სიმწვავით გამოირჩეოდა სომხეთ-აზერბაიჯანის ურთიერთობა.

ამრიგად, სახელმწიფოებრივი გამიჯვნისას დამოუკიდებელი აზერბაიჯანი ნაწილობრივ ცნობდა *„იმპერიული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის“* პრინციპს. ხშირ შემთხვევაში კი ის თავისთვის სასარგებლოდ მიიჩნევდა *„ეთნიკური* (უფრო ზუსტად, *ეთნორელიგიური) განსახლების“* პრინციპს.

სახელმწიფოებრივი გამიჯვნის „ეთნიკური განსახლების“ პრინციპი დიდ წინააღმდეგობას ქმნიდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის ურთიერთობაში, რადგან ორი ეთნიკური ჯგუფის განსახლება ძალიან ხშირად შერეული იყო.

სომხეთის რესპუბლიკა სახელმწიფო საზღვრების ფორმირებისას თავისთვის ხელსაყრელ პრინციპად მიიჩნევდა *„ეთნიკურ განსახლებას“*, იმის გამო, რომ სომხები საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე იყვნენ გაფანტულნი და ზოგან (მაგრამ არა ყველგან) უმრავლესობას ქმნიდნენ.

კიდევ უფრო სამართლიანად მიიჩნევდა სომხეთი *„ისტორიული ტერიტორიის“* პრინციპს. ოღონდ, განსხვავებით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისაგან, რომელიც *ერთი-ორი საუკუნით* ადრე ქართველი მეფე-მთავრების კუთვნილ მიწებზე აცხადებდა პრეტენზიას, სომხები ოპერირებდნენ

ერთი-ორი ათასწლეულით ადრე არსებული პოლიტიკური საზღვრებით, რომელთა დადგენაც ძალიან ძნელია, თუ შეუძლებელი არა. *დიდი სომხეთის* იდეის რეალობად ქცევა, ბუნებრივია, მეზობელი ხალხების განსახლების არეალის ხარჯზე უნდა მომხდარიყო, რომლებიც, სომეხ მეცნიერთა ინტერპრეტაციით, საუკუნეების განმავლობაში დასახლდნენ „ისტორიული სომხეთის ტერიტორიაზე".

რაც შეეხება *„იმპერიული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის"* პრინციპს, სომხებს ის ხელს არ აძლევდა.

„ისტორიული ტერიტორიის" პრინციპით სომხეთი თავისად მიიჩნევდა მთელ ერევნის გუბერნიას, ნახჭევნის მაზრასთან ერთად, და ყარსის ოლქს. იქ ყველგან სომხები მუსლიმურ მოსახლეობასთან შერეულად ცხოვრობდნენ. გარდა ამისა, *„ეთნიკური განსახლებისა"* და *„ისტორიული ტერიტორიის"* პრინციპების სინთეზით სომხეთს პრეტენზია ჰქონდა ტფილისის გუბერნიის სამხრეთზე – *ბორჩალოს მაზრის დიდ ნაწილზე* და მთელ *ახალქალაქის მაზრაზე*. თავიდან მას პრეტენზია ჰქონდა *თბილისზეც*, მაგრამ საბოლოოდ შეურიგდა იმას, რომ ქალაქი ქართველებს დარჩებოდათ.

„ეთნიკური განსახლების" პრინციპით სომხები თავისად თვლიდნენ ელისავეტპოლის გუბერნიაში შემავალ მთელ *ზანგეზურის მაზრას*, *შუშის*, *ჯევანშირის* მაზრების დიდ ნაწილს (ორ უკანასკნელ მაზრაში მდებარეობდა *მთიანი ყარაბაღი*) და ელისავეტპოლის მაზრის ნაწილს, სადაც სომხური და აზერბაიჯანული სოფლები გვერდიგვერდ მდებარეობდა. იმპერიის ხანაში ზანგეზურის მაზრაში სომეხზე მეტი აზერბაიჯანელი ცხოვრობდა, ხოლო მთიან ყარაბაღში – პირიქით.

იმავე ელისავეტპოლის გუბერნიის *ყაზახის მაზრის* სამხრეთ-დასავლეთი მთიანი ნაწილი, მდინარე აღსტევის (აღსთაფის) აუზი, სადაც სომხური მოსახლეობა მცირედ სჭარბობდა აზერბაიჯანულს, სომხეთის რესპუბლიკამ 1918 წელსვე შეიერთა. ამჟამად ამ ტერიტორიაზე სომხეთის რესპუბლიკის მონოეთნიკური *ტავუშის მარზია*, სადაც მდებარეობს ქალაქები *იჯევანი* (ყოფილი ქარავანსარაი), *ბერდი* (ყოფილი თოვუზკალე), *ნოემბერიანი* (ყოფილი ბარანა) და *დილიჯანი*.

„ისტორიული ტერიტორიის" პრინციპიდან გამომდინარე, სამხრეთ კავკასიის გარეთ ძირითადი, და ფართობით კავკასიურზე ბევრად უფრო დიდი ტერიტორიული პრეტენზია სომხეთს ოსმალეთის მიმართ ჰქონდა, რომლის აღმოსავლურ ვილაიეთებში მსოფლიო ომამდე საკმაოდ დიდი სომხური მოსახლეობა ცხოვრობდა. როგორც ზემოთ ითქვა, მსოფლიო ომის შემდეგ ანატოლიაში სომხური თემი პრაქტიკულად არ დარჩა.

ეთნოტერიტორიული კონფლიქტები

როგორც კი ოსმალები და გერმანელები 1918 წლის ნოემბერ-დეკემბერში სამხრეთ კავკასიიდან გავიდნენ, იფეთქა ***ტერიტორიულმა კონფლიქტებმა***. ყველა რესპუბლიკას თავისი ტერიტორიის გაფართოება მოუნდა ან იმის შენარჩუნება, რასაც იმპერიისაგან მემკვიდრეობით მიღებულად მიიჩნევდა.

ეს ნიშნავდა ომს ტერიტორიისათვის, რომელსაც ხშირად თან ახლდა ეთნიკური წმენდა, რაც გარკვეული ტერიტორიიდან მოსახლეობის ეთნიკური ჯგუფის მთლიანად ან თითქმის მთლიანად განდევნას ნიშნავს. ასეთი „წმენდა" უსისხლოდ არ ხდება ხოლმე.

1923 წელს, რუსეთის კომპარტიის X ყრილობაზე დისკუსიის დროს, თავის ერთ-ერთ გამოსვლაში სტალინი საკმაოდ მშვიდად აცხადებდა:

> „აზერბაიჯანში აზერბაიჯანელები, როგორც უმრავლესობა, ჩაგრავენ და ჟლეტენ სომხებს, როგორც ეს იყო ნახჭევანში, სადაც თითქმის ყველა სომეხი გაჟლიტეს. სომხები კი თავისთან, სომხეთში, ჟლეტენ თითქმის ყველა თათარს: ეს ზანგეზურში მოხდა".

მართლაც, ერევნის გუბერნიაში შემავალ ნახჭევნის მაზრაში და შარურ-დარალაგიოზის მაზრის ნაწილში 1919 წელს სომხებს ეთნიკური წმენდა მოუწყვეს. ნახჭევნის მაზრა და შარურის ქვერაიონი რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში შევიდა (ეს თურქების დაჟინებული მოთხოვნით გაკეთდა). ნახჭევანში მცირე რაოდენობით სომხები ცხოვრობდნენ 1980-იანი წლების ბოლომდე, შემდეგ კი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამო იძულებულნი გახდნენ, გასახლებულიყვნენ იქიდან. ნახჭევანს არა აქვს საერთო საზღვარი დანარჩენ აზერბაიჯანთან, რადგან შუაში მდებარეობს სომხეთის რესპუბლიკის *სიუნიქის მარზი* (ყოფილი ზანგეზური). ნახჭევანი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის *ექსკლავად* იქცა.

ამის საპირისპიროდ, ელისავეტპოლის გუბერნიაში შემავალი ზანგეზურის მაზრის (სომხეთის რესპუბლიკის *სიუნიქის მარზი*) სომხეთთან შესაერთებლად იბრძოლა შემდგომში სომხეთის ეროვნულ გმირად შერაცხულმა პოდპოლკოვნიკმა გარეგინ ნჟდეჰმა (ნამდვილი გვარი *ტერ-ჰარუთიუნიანი*) 1968 წელს ბეირუთში გამოცემული მისი ერთი ბიოგრაფიის მიხედვით:

> „[ნჟდეჰმა] 1919-1920 წლებში არა მარტო შეძლო სისხლისმღვრელ ბრძოლაში დაეცვა კაპანისა და გენვაზის [ამჟამად ქ. მეღრი: რ.გ] სომხებით დასახლებული ათობით სოფელი, გარშემორტყმული ასობით თიურქული სოფლით, არამედ განმინდა კიდეც ყველა ეს რაიონი მტრისაგან" (ციტირებულია გ. არაქელიანის სტატიის მიხედვით).

რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის 1897 წლის აღწერის თანახმად, ზანგეზურის მაზრაში მოსახლეობის ნახევარზე მეტი აზერბაიჯანული იყო (71 ათასი, 64 ათას სომეხთან შედარებით). მომდევნო ოცი წლის მანძილზე ეს შეფარდება

რომც შეცვლილიყო, როგორც ზემოთ მოტანილი ციტატიდან ჩანს, იქ „ათობით სომხური“ სოფლის ირგვლივ „ასობით თიურქული“ (აზერბაიჯანული) სოფელი იყო. რასაკვირველია, „ათობით“ და „ასობით სოფელი“ უფრო ჰიპერბოლაა, ვიდრე რეალური შეფარდება. ეთნიკური წმენდა კი იქ სომხებმა მოაწყვეს. მიუხედავად ამისა, აზერბაიჯანელები ზანგეზურში დარჩნენ: 1970 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერით ისინი ამ მხარის მოსახლეობის 20 პროცენტს შეადგენდნენ, 1989 წლის აღწერით კი – 6,8 პროცენტს. ახლა *სიუნიქი* მონოეთნიკურია – მთლიანად სომხური.

ყურადსაღებია არგუმენტაცია, რომლითაც სომხური დიასპორის თვალსაჩინო მოღვაწე, მწერალი შაგან ნათალი (ჰაკოფ ტერ-ჰაკოფიანის ფსევდონიმი) 1928 წელს ათენში გამოცემულ წიგნში ამართლებდა ეთნიკურ წმენდას და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სომხეთის მომავლისათვის (წიგნის თარგმანი 2007 წელს მოსკოვში დაიბეჭდა და მისი ნაწილი გადმოიბეჭდა ერევნის პრესაში):

> „...ნაციის შექმნის ნამდვილი იარაღი... იყო სომხეთის გაწმენდა მის საზღვრებს შიგნით, რაც, ვინც რაც უნდა ილაპარაკოს, მოხდა სომხეთის რესპუბლიკის დროს; მხოლოდ ამ ქმედების წყალობით ქმნიან დღეს სომხები უმრავლესობას მიწაზე, რომელიც, თუნდაც ბოლშევიკური, მაინც სომხეთია და სომხები იქ – ნაციაა. პოლიტიკური თვალსაზრისით, ნაცია და სამშობლო ნიშნავს მოსახლეობის ერთგვაროვან უმრავლესობას გარკვეულ ტერიტორიაზე... სწორედ ამიტომ, ჩვენი აზრით, სომხეთის არმენიზაციას მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე სომხეთის სახელმწიფოებრიობის გამოცხადებას“.

* * *

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ***სომხურ პოლიტიკურ ელიტას პრეტენზია ჰქონდა*** ტფილისის გუბერნიაში შემავალ ***ახალქალაქის მაზრაზე*** და იმავე გუბერნიის ***ბორჩალოს მაზრის ნაწილზე – ლორეზე***.

ვითარების უკეთ წარმოსაჩენად საჭიროდ მიმაჩნია მოკლე ისტორიული წიაღსვლა.

ცნობილია, რომ ***მესხეთ-ჯავახეთი*** შუა საუკუნეების ქართულ სამეფოებში შედიოდა. სომეხი ისტორიკოსები ადრეული პერიოდის ისტორიული წყაროების ისეთ ინტერპრეტაციას იძლევიან, თითქოს 1500-2000 წლის წინ ეს ტერიტორია სომხურ სამეფოებს ექვემდებარებოდა. ამ წყაროებს რაიმე იურიდიული ძალა არა აქვს. ბოლო ათასწლეულის ისტორია კი ასეთია: XVI საუკუნის ბოლოს ოსმალეთის იმპერიამ დაიპყრო საქართველოს ერთიანი სამეფოს შემადგენლობაში შემავალი და XIII საუკუნეში, მონღოლთა ბატონობის ხანაში მისგან გამოყოფილი ქართული სამთავრო *სამცხე-საათაბაგო*. სხვათა შორის, დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა მას უწოდეს „გურჯისტანის“, ანუ საქართველოს, „ვილაიეთი“ (მოგვიანებით ოსმალეთის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა შეიცვალა და ეს სახელიც გაქრა). 1829 წელს ოსმალეთთან ომში გამარჯვებულმა რუსეთის

იმპერიამ შეიერთა სამცხე-საათაბაგოს ჩრდილოეთი ნაწილი – მესხეთი და ჯავახეთი. ქართული კულტურულ-პოლიტიკური სამყაროსადმი მათ ისტორიულ კუთვნილებას მოწმობდა ქართული ტოპონიმები, თუნდაც ის, რომ მესხეთის ცენტრი იყო *ახალციხე*, ხოლო ჯავახეთისა – *ახალქალაქი*; იქ ჯერაც რჩება ქართული მატერიალური კულტურის უმრავი ძეგლი; რუსების მოსვლის დროისათვის იქ იყო ქართულენოვანი მოსახლეობა, თუნდაც ძირითადად მუსლიმი.

1829 წელს რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში უკვე შედიოდა ერთი წლით ადრე სპარსეთისათვის ჩამორთმეული ყოფილი ერევნის სახანო, რომელიც სომხების განსახლების ბირთვად იქცა. მაგრამ ოსმალეთისაგან ახალშემოერთებული ტერიტორიები, მესხეთი და ჯავახეთი, იმპერიამ დაუქვემდებარა არა ერევანს, არამედ ჯერ ქუთაისსა და შემდეგ – თბილისს.

ტერიტორიის დღევანდელი სტატუსისათვის ძალიან მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ის, რომ პეტერბურგმა მესხეთ-ჯავახეთი *ტფილისის გუბერნიაში* შეიყვანა. ამის უპირველესი მიზეზი იყო *ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორი*: ორივე პროვინცია მდინარე მტკვრის აუზში მდებარეობს და ეკონომიკურად მიისწრაფვის თბილისისაკენ.

საქართველოს მთავარმართებელმა და კავკასიის ჯარების სარდალმა გრაფმა *ივან ფეოდოროვიჩ პასკევიჩმა* 1829-30 წლებში მესხეთ-ჯავახეთში მოსახლეობა მკვეთრად შეცვალა, როდესაც უბიძგა აქედან ოსმალეთში წასასვლელად მუსლიმ, მნიშვნელოვანწილად ქართულენოვან, მოსახლეობას და სანაცვლოდ დაასახლა ოსმალეთის იმპერიიდან მოწვეული 30 ათასზე მეტი გრიგორიანული და, ნაწილობრივ, კათოლიკური სარწმუნოების სომეხი. ეს ცნობა რაიმე სიახლეს არ წარმოადგენს. 1829-30 წლებში ჯავახეთის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის რადიკალური შეცვლის შესახებ წერს, მაგალითად, კალიფორნიის უნივერსიტეტის პროფესორი *რიჩარდ ჰოვანისიანი* თავის წიგნში „The Republic of Armenia". ამჟამინდელი მესხეთ-ჯავახეთის თითქმის ყველა სომეხს დღემდე ახსოვს, თუ რომელი *გავარის* (ხევის) მკვიდრი იყო მისი წინაპარი ოსმალეთის *ერზურუმის ეიალეთში*, საიდანაც ისინი სამხრეთ კავკასიაში გადასახლდნენ.

1918 წლის დამოუკიდებლობის პერიოდისათვის სომხებმა ახალქალაქის მაზრაში უმრავლესობა შეადგინეს. 1910-20-იან წლებში ჯავახეთის არასომხური მოსახლეობა (ქრისტიანი და მუსლიმი ქართველები, რუსი დუხობორები, ქურთები და სხვ.) მეოთხედზე მეტს შეადგენდა, მათ შორის ქრისტიანი ქართველები – ათ პროცენტს.

ახალქალაქის მაზრაში სომხური მოსახლეობის სიჭარბე 1918 წელს ერევნისათვის მასზე პრეტენზიის გამოცხადების საბაბი გახდა. მაგრამ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა მთავრობამ ამ შემთხვევაში არაფერი დათმო და პროვინციაში დაუყოვნებლივ შეიყვანა ქართული საჯარისო ნაწილები. ახალქალა-

ქის მაზრა არასოდეს შესულა სომხეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში და მისი საქართველოსადმი კუთვნილება იმდროინდელმა ერევნის მთავრობამ ფაქტობრივად ცნო.

რაც შეეხება *ლორეს* (სომხურად – ლორი), ის მდ. ხრამის შენაკადის, დებედის აუზში მდებარეობს. პროვინცია შუა საუკუნეებიდან ექვემდებარებოდა ჯერ საქართველოს ერთიან, შემდეგ – ქართლის, სამეფოს და 600-700 წელი დაყო თბილისის გამგებლობაში. ლორეში იყო ვერცხლის საბადოები. ახტალაში XVIII საუკუნიდან მოქმედებდა ქართლ-კახეთის სამეფო ზარაფხანა, სადაც ქართულ ფულს ჭრიდნენ. ამ მიზნით *ერეკლე* II-მ მოიწვია გამოცდილი ბერძენი ხელოსნები გიუმუშხანეს მიდამოებიდან. 1801 წელს ლორე რუსეთის იმპერიამ შეიერთა, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოს ინტეგრალური ნაწილი. რუსეთის იმპერიის ბოლო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით ლორე, პამბაკის ქედამდე – სამხრეთით, შედიოდა ტფილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრაში [Борчалинский уезд Тифлисской губернии].

შუა საუკუნეებში ლორეს მმართველს „მელიქს“ უწოდებდნენ. „მალიქ“ არაბულად „მეფეს“ ნიშნავს, სამხრეთ კავკასიაში კი ეს ტიტული, რომელიც სომხებით დასახლებულ ტერიტორიებზე გამოიყენებოდა, დაახლოებით „თავადს“ გაუთანაბრდა. ლორეში მდებარე მართლმადიდებლური *ახტალის* მონასტრის მთავარ ეკლესიაში დღესაც შეიძლება ადგილობრივი თავადების – მელიქიშვილების – ქართულწარწერებიანი საფლავის ქვების ნახვა. თუ თავადი მართლმადიდებელი იყო, მას ქართველად მიიჩნევდნენ, თუ გრიგორიანი – სომხად.

ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობის ჩამონათვალში, რომელიც 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის თანახმად, უფლებებით რუსულ дворянство-სთან თანაბრდებოდა, მოხსენიებულია ტახტის აზნაური *ლორისმელიქისშვილი* (რუსულ ტექსტში – Лорисмеликов). ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე, 1824 წელს თბილისში დაბადებული *მიხაილ ტარიელოვიჩ ლორისმელიქოვი*, რომელმაც რუსეთის იმპერატორ *ალექსანდრ* II-ის პირველ მინისტრობას მიაღწია, ლორის მელიქების შთამომავალი იყო. აღსანიშნავია, რომ მის რუსიფიცირებულ გვარში რჩებოდა ქართული გრამატიკული ფორმა – ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი *„ის“*: გვარი სომხურად რომ ყოფილიყო წარმოებული, იქნებოდა *„ლორვამელიქ(ოვი)“*.

ლორეში სომხებთან ერთად მრავლად ცხოვრობდნენ ბერძნები, რუსები. დასახლებათა აზერბაიჯანული სახელები, მაგალითად, *ჯალალ-ოღლი* (ახლა *სტეფანავანი*), *ჰამამლუ* (ახლა *სპიტაკი*), *ალავერდი*, *უზუნლარი*, *შაჰალი*, *ჰაიდარბეკი*, *შამლუღი* და მრავალი სხვა, მათი იმდროინდელი ან ადრინდელი მოსახლეობის ეთნიკურობაზე მიგვანიშნებს. აზერბაიჯანელები ლორეში 1988 წლამდე, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტამდე ცხოვრობდნენ.

მაგრამ 1918 წელს ლორეში არც ერთი ქართული სოფელი არ იყო, რაც ძალიან ასუსტებდა მასზე თბილისის პრეტენზიას.

საქართველოს მთავრობა მიიჩნევდა, რომ მთელი ბორჩალოს მაზრა, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ტფილისის გუბერნიის ნაწილი, საქართველოს უნდა დარჩენოდა. ეკონომიკური თვალსაზრისით, თბილისს განსაკუთრებით სურდა, შეენარჩუნებინა ლორეს ჩრდილოეთი ნაწილი – მდ. დებედის ნაპირზე მდებარე ქ. ალავერდი მოქმედი სპილენძსადნობი ქარხნითა და ახლომდებარე სპილენძის მადნის საბადოებით.

1918 წლის დეკემბერში სომხეთსა და საქართველოს მოუხდათ ხანმოკლე შეიარაღებული კონფლიქტი ლორეს გამო. ხანდახან ამ კონფლიქტს „ქართულ-სომხურ ომს" უწოდებენ.

შუა დეკემბერში სომხეთის მთავრობამ ლორეს დაკავება უბრძანა გენერალ დროს. მისი ნამდვილი სახელი და გვარი იყო დრასტამატ კანაიანი. დაშნაკები ხშირად იყენებდნენ მხოლოდ სახელს, გვარის გარეშე, მაგალითად, ზოგი იმდროინდელი სომეხი მოღვაწე ისტორიაში შევიდა, როგორც *არამი, ჰამაზასპი, რუბენი, იშხანი, როსტომი* და ა.შ. დაშნაკებს შორის დრომ სახელი გაითქვა იმით, რომ 1905 წელს პირადად მოკლა ბაქოს გუბერნატორი *ნაკაშიძე*.

გენერალმა დრომ, რომლის სამხედრო ნაწილებსაც სარდლობდნენ იმპერიული არმიის გამოცდილი რუსი ოფიცრები, გაანადგურა ლორეს ტერიტორიაზე განთავსებული მცირერიცხოვანი ქართული რაზმი და სწრაფად გადაიტანა მოქმედება უფრო ჩრდილოეთით, ლორეს გარეთ. მალე მან მიაღწია დღევანდელ ბოლნისსა და თეთრიწყაროს. 1918 წლის 20 დეკემბერს სომხური არმია თბილისიდან სულ ორმოციოდე კილომეტრში იდგა. დაპყრობილი ტერიტორია ყოველთვის ძლიერი არგუმენტია სამშვიდობო მოლაპარაკებისას. ამიტომაც სომხებს უნდოდათ, რაც შეიძლება მეტი ტერიტორიის დაკავება. მაგრამ აქ უკვე კონტრშეტევაზე გადავიდნენ ქართული სამხედრო ნაწილები იმპერიული არმიის ასევე გამოცდილი ქართველი ოფიცრების მეთაურობით და 31 დეკემბრისათვის, როდესაც მათ მოუსწრო *ანტანტის (რეალურად, ბრიტანეთის) ზეწოლით მიღებულმა დაზავებამ*, გენერალი დრო მდინარე დებედასთან მდებარე სოფელ სადახლომდე იქნა უკუგდებული. ლორეში ქართული ნაწილები არ შესულან.

ანტანტის წინადადებითვე ლორეს ჩრდილოეთი ნაწილი სპილენძის საბადოებითა და ალავერდის ქარხნითურთ საქართველოსა და სომხეთს შორის *ნეიტრალურ ზონად* გამოცხადდა. მისი სტატუსის დადგენა გაურკვეველი ვადით გადაიდო. ლორეს სამხრეთი ნაწილი, პამბაკი, სადაც მდებარეობდა *კარაქილისა (საბჭოთა პერიოდში კიროვაკანი, ახლა ვანაძორი)* და *ჰამამლუ (სპიტაკი)*, რომლის მიმართ საქართველოს პრეტენზია არც გამოუთქვამს, სომხეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში 1918 წელსვე შევიდა.

კონფლიქტს ლორესათვის, რომელიც საკუთრივ საქართველოს ტერიტორიაზე სომხური არმიის შეჭრაში გადაიზარდა, ქართული საზოგადოების აღშფოთება მოჰყვა. მენშევიკურმა მთავრობამ ისარგებლა ამით, თბილისის საქალაქო სა-

თათბირო დაითხოვა, ახალი არჩევნები დანიშნა და ქართული უმრავლესობის მქონე ორგანო მიიღო. მანამდე თბილისის სათათბიროში უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ, რომელთა მდიდარი ნაწილი აფინანსებდა *სხვა* სახელმწიფოს – სომხეთის – არმიას.

აღსანიშნავია, რომ სერიოზულ ექსცესებს ეთნიკურ ნიადაგზე თბილისში ადგილი არა ჰქონია. საომარი მოქმედების დროს თბილისელმა სომხებმა, შესაძლოა, საკმაო უსიამოვნება განიცადეს: ზოგიერთი მათგანი დროებით დააპატიმრეს, ზოგი – სახელმწიფო სამსახურიდან დაითხოვეს. მაგრამ ბაქოს სამოქალაქო ომის მსგავსი რამ საქართველოში არ მომხდარა.

თუმცა სამხედრო მოქმედების შედეგად დანაკარგი ორივე მხრიდან რამდენიმე ასეულ მოკლულ, უგზო-უკვლოდ დაკარგულ და დაჭრილ ჯარისკაცს შეადგენდა, ფაქტია ისიც, რომ ორივე მხარე ცდილობდა, დაევიწყებინა ეს კონფლიქტი. 1919 წლიდან ორივე ქვეყანა ცდილობდა მეგობრული ურთიერთობის აღდგენას. სომხეთის რესპუბლიკის ეროვნულ კრებაში ერთმა დეპუტატმა კონფლიქტს „სამარცხვინო ფაქტიც" კი უწოდა. საქართველომ და სომხეთმა 1919 წელსვე დაამყარეს დიპლომატიური ურთიერთობა და საქართველოს პირველი ელჩი, *გერასიმე მახარაძე*, ერევანში დიდი პატივით მიიღეს.

სამაგიეროდ, საბჭოთა ლიდერები, უპირველესად სტალინი, განუწყვეტლივ იხსენებდნენ ამ კონფლიქტს და აკისრებდნენ სრულ პასუხისმგებლობას მასზე ქართველ მენშევიკებს, თუმცა კონფლიქტი მთლიანად მიმდინარეობდა *ტფილისის გუბერნიის ტერიტორიაზე*, თბილისიდან სულ 40-80 კილომეტრში და საქართველოს მხრიდან „აგრესიაზე" ლაპარაკი, სულ ცოტა, უმართებულოა.

სამხრეთ კავკასიის სრულად გასაბჭოების შემდეგ იმდროინდელი ფაქტობრივი ხელისუფლების, რუსეთის კომუნისტური პარტიის *კავკასიის ბიუროს* („კავბიურო") გადაწყვეტილებით *ლორეს ნეიტრალური ზონა 1921 წელს საბჭოთა სომხეთს შეუერთდა.*

ეს გადაწყვეტილება საბოლოო აღმოჩნდა. საქართველოს საზღვრის საგრძნობი მონაკვეთი სომხეთთან ახლაც მიუყვება 1918 წლის 31 დეკემბრის ცეცხლის შეწყვეტის ხაზს.

ზემოთ მოყვანილი ისტორიული ინფორმაცია სულაც არ ნიშნავს, რომ საქართველოს რაიმე ტერიტორიული პრეტენზია აქვს მეზობელი სახელმწიფოების მიმართ. ჩვენი მიზანია, რომ ურღვევი დარჩეს 1991 წლის საზღვრები. მოველით, რომ მეზობლებიც ასევე მოიქცევიან.

* * *

შედარებითი სიმშვიდე 1919 წელსა და 1920 წლის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შეეძლოთ საკუთარი სახელმწიფოებრიობის განსამტკიცებლად გამოეყენებინათ. დიდი მეზობლებისაგან მომდინარე

საგარეო საფრთხე თითქოს უკანა პლანზე გადავიდა. თურქეთი ანატოლიაში ღრმად შეჭრილ საბერძნეთის არმიას ებრძოდა, ბოლშევიკური რუსეთი – „თეთრ მოძრაობას“.

რეგიონის ახალგაზრდა რესპუბლიკებმა კი ვერც ერთმანეთთან მოახერხეს მორიგება და ვერც ქვეყნის შიგნით დაამყარეს წესრიგი. თბილისს მოუხდა ბოლშევიკური რუსეთის მიერ წაქეზებული ოსი და ქართველი გლეხების, ხოლო მესხეთში – ადგილობრივი მუსლიმების ამბოხებების ჩახშობა. მძაფრი დაპირისპირება არსებობდა სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის ნახჭევნის, მთიანი ყარაბაღისა და ზანგეზურის გამო. ფაქტობრივად, იქ ომი მიმდინარეობდა.

„საოჯახო არქივში“ აღმოვაჩინე 1920 წლის 2 აპრილის გაზეთ „საქართველოს“ ნომერი. გაცრეცილი გაზეთი ახლა, ალბათ, ბიბლიოგრაფიული იშვიათობაა. პირველი გვერდი რეკლამითაა სავსე: მომხმარებელს სთავაზობდნენ ადგილობრივი წარმოების ღვინოს, ლიმონათსა და დაწნულ ავეჯს; თეატრები, კლუბები და ცირკი მაყურებელს იზიდავდნენ, ხოლო რესტორნები – მოქეიფეებს. ერთი სიტყვით, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ თბილისში სიცოცხლე დუღდა და გადადუღდა. სინამდვილეში კი იქ სიღატაკე სუფევდა.

გაზეთის მეორე გვერდი იხსნება რუბრიკით „დღეს“, რომელშიც მოკლედ წერია: *„ბოლშევიკებმა ქ. კავკავი აიღეს. საბჭოთა ჯარებმა ქ. პეტროვსკი დაიჭირეს“.*

ამრიგად, დღევანდელი ქალაქები ვლადიკავკაზი (კავკავი) და მახაჩკალა (პორტ-პეტროვსკი) უკვე გადასულიყო წითელი არმიის ხელში, რომელიც სწრაფად მიიწევდა სამხრეთისაკენ. მისი მთავარი მიზანი ნავთობით მდიდარი ბაქო იყო. იმავე 1920 წლის 28 აპრილს საბჭოთა რუსეთის ჯავშნოსანი მატარებლები სროლის გარეშე შევიდნენ ბაქოში. იქ მყოფი, ანკარის ხელისუფლებას დაქვემდებარებული თურქული სამხედრო შენაერთები ბოლშევიკებს მოკავშირეობასაც კი უწევდნენ.

1920 წლის მარტის ბოლოსაც კი, ე.ი. ბაქოს გასაბჭოებამდე ერთი თვით ადრე, აზერბაიჯანის რეგულარული ჯარები ზანგეზურსა და ყარაბაღში სომხეთის რეგულარულ ჯარებს ებრძოდნენ. იმავე გაზეთ *„საქართველოს“* სარედაქციო წერილს სახელად ჰქვია „სომხეთი და აზერბაიჯანი“, სადაც ორ ქვეყანას შორის მიმდინარე სამკვდრო-სასიცოცხლო ომის მიზეზების თაობაზე წერია:

> „თავიდანვე ტერიტორიული საკითხი ამიერკავკასიაში ანორმალურად გადიჭრა. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდგომ სამივე რესპუბლიკა დაეპატრონა იმ მიწა-წყალს, სადამდისაც იმ დროს მისწვდებოდა მისი ხელისუფლება და რისი გამაგრებაც შეეძლო მაშინდელ შეიარაღებულ ძალების შემწეობით. ზოგი რესპუბლიკა პრეტენზიას აცხადებდა ისეთ ტერიტორიაზეც, რომელთანაც არავითარი სახელმწიფოებრივ-ისტორიულ-ეკონომიკური კავშირიც არ ჰქონია“.

ავტორი დიპლომატიურად არ აზუსტებდა, თუ რა *„ისეთ ტერიტორიებს“* გულისხმობდა! მისი დასკვნა კი პესიმისტური იყო, მაგრამ სწორი: ის არ მოელოდა ტერიტორიული დავების მშვიდობიანი გზით მოგვარებას.

1920 წელს სამხრეთ კავკასიაში მოსულმა ბოლშევიკურმა ძალებმა შეწყვიტეს

სომხეთ-აზერბაიჯანის ომი მთიანი ყარაბაღისათვის, რომელიც ავტონომიური ოლქის სტატუსით აზერბაიჯანის შემადგენლობაში დარჩა. მაგრამ Pax Sovietica-მ[20] მხოლოდ 67-წლიანი დაზავება მოუტანა მთიან ყარაბაღს. XX საუკუნის ბოლოს ომი ისევ განახლდა.

1919-1920 წლების განმავლობაში თურქეთსა და რუსეთში რთული შიდა და საგარეო პოლიტიკური პროცესები მიმდინარეობდა. ომში დამარცხებული ორივე ქვეყანა ხელახალ კონსოლიდაციას ახდენდა და ძალას იკრებდა.

შუა ანატოლიის პატარა ქალაქ ანკარაში დაბანაკებულმა თურქეთის რეალურმა ხელისუფლებამ *მუსტაფა ქემალ-ფაშას* მეთაურობით, რომელსაც სტამბოლში მყოფი ოსმალეთის სულტნის მთავრობა მეამბოხედ მიიჩნევდა, მძიმე ვითარებაში მოახერხა საბერძნეთიდან შემოჭრილი არმიის შეჩერება. ათენის მთავრობის უკან ქემალისტები დიდ ბრიტანეთს ხედავდნენ. ანტანტის სხვა წევრთან, საფრანგეთთან, თურქეთმა 1921 წელს ზავი დადო და დიდ ბრიტანეთთანაც ცდილობდა მორიგებას.

საერთო, თუნდაც დროებითმა, „საგარეო მტრის ხატმა" – ასეთად იმ დროს ანტანტა აღიქმებოდა – საბაბი მისცა ბოლშევიკურ რუსეთსა და ქემალისტურ თურქეთს, გაეერთიანებინათ ძალისხმევა კავკასიური პოლიტიკის განხორციელებისას. რეალურად კი ანტანტა (არსებითად, დიდი ბრიტანეთი) საკმაოდ სწრაფად გადიოდა კავკასიის რეგიონიდან.

ძველი იმპერიების ადგილზე წარმოქმნილმა სახელმწიფოებმა შეძლეს მოლაპარაკების გზით გაემიჯნათ თავიანთი ინტერესები კავკასიაში.

ცნობილია თურქეთის დიდი ეროვნული კრების (მეჯლისის) თავმჯდომარის, *მუსტაფა ქემალ-ფაშას* 1920 წლის 26 აპრილის (ანუ ბაქოს გასაბჭოებამდე ორი დღით ადრე შედგენილი) პირველი წერილი ლენინისადმი, რომელშიც ის, სხვათა შორის, წერდა, რომ მზადაა

> „აიღოს პასუხისმგებლობა მთელ ჩვენს მუშაობაზე, ყველა ჩვენს ოპერაციაზე რუსეთის ბოლშევიკებთან გასაერთიანებლად... თუ საბჭოთა ძალები გეგმავენ საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების დაწყებას... კავკასიიდან ინგლისელთა გასაძევებლად... თურქეთის მთავრობა თავის თავზე აიღებს ოპერაციებს იმპერიალისტური სომხეთის წინააღმდეგ და ვალდებულებას კისრულობს, აიძულოს აზერბაიჯანის რესპუბლიკა, შევიდეს საბჭოთა სახელმწიფოების წრეში".

საბჭოთა რუსეთი, უნდა ითქვას, განსაკუთრებული ენთუზიაზმის გარეშე გამოეხმაურა ამ შეთავაზებას. მაგრამ ორმა ძველმა მეტოქემ, რომელთაც ახალი ხელმძღვანელები – *მუსტაფა ქემალი* და *ვლადიმირ ლენინი* – ჰყავდათ, გარკვეული ტაქტიკური კომპრომისებით თავისი ინტერესების უომრად დაცვას მიაღწია.

20 საბჭოთა მშვიდობა (ლათ.)

სამხრეთ კავკასიის პატარა სახელმწიფოებს სწორედ ამ დიდ მეზობლებთან უნდა ეთანამშრომლათ და არ ჰქონოდათ დასავლეთის ზესახელმწიფოების იმედი.

1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სერიოზულ წარმატებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ 1920 წლის 7 მაისს მან რუსეთის სოციალისტურ ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკასთან (რსფსრ) ხელშეკრულება გააფორმა.

ხელშეკრულების დადებას რუსეთის ჯერ დაუმთავრებელმა სამოქალაქო ომმა და საერთაშორისო პოლიტიკურმა ვითარებამ შეუწყო ხელი. „თეთრი“ გენერალი ვრანგელი ჯერაც ყირიმში იყო გამაგრებული. საბჭოთა რუსეთს ომი ჰქონდა პოლონეთთან.

1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების თანახმად, ***რუსეთი ცნობდა საქართველოს სრულ სუვერენიტეტს ყოფილი ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიების, ბათუმის ოლქის, ზაქათალისა და სოხუმის ოკრუგების ფარგლებში.***

ამით, ფორმალურად, საბჭოთა რუსეთი ლორესაც საქართველოს საკუთრებად აღიარებდა, თუმცა, როგორც ზემოთ ითქვა, მისი ჩრდილოეთი ნაწილი *ნეიტრალურ* ზონად რჩებოდა.

საბჭოთა რუსეთი ცნობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში სოხუმის ოკრუგის, ანუ აფხაზეთის, ყოფნას. ამრიგად, სამართლებრივად უსუსური არგუმენტია სოხუმელი სეპარატისტებისა და მათი მოსკოველი წამქეზებლების სპეკულაცია იმის თაობაზე, თითქოს 1992 წელს თბილისის იმდროინდელი ხელისუფლების მიერ საბჭოთა კონსტიტუციაზე უარის თქმა და დაბრუნება 1921 წლის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციასთან, ნიშნავდა, რომ „საქართველომ ამით უარი თქვა აფხაზეთზე“, რომელიც თითქოს სტალინმა შეიყვანა საბჭოთა საქართველოს შემადგენლობაში, თორემ „მანამდე ის დამოუკიდებელი იყო“!

რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების III მუხლის თანახმად, ***სახელმწიფო საზღვარი საქართველოსა და რუსეთს შორის მდინარე ფსოუზე გადიოდა,*** რაც ნიშნავდა, რომ 1904 წლიდან რუსეთის იმპერიის შავი ზღვის გუბერნიაში შემავალი გაგრის რაიონიც საქართველოს უერთდებოდა. სოჭი, რომელზეც საქართველოს ჰქონდა ერთგვარი პრეტენზია, რუსეთს რჩებოდა (იხ. ჩანართი 8.2).

გარკვეული თვალსაზრისით, 1920 წლის 7 მაისი წყალგამყოფია „მითსა“ და „რეალობას“ შორის: ამ დღეს მსოფლიომ ცნო თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკური საზღვრები. თანაც, თუ 1920 წელს „მსოფლიოს“ მხოლოდ რუსეთი წარმოადგენდა, უკვე 1921 წლის დამდეგს იმავე საზღვრებში საქართველო de jure ცნო ევროპისა და აზიის ყველა წამყვანმა სახელმწიფომ.

საბჭოთა საქართველოც, ფაქტობრივად, საბჭოთა რუსეთის მიერ 1920 წელს აღიარებულ საზღვრებში არსებობდა, ოღონდ ლორეს, საინგილოსა და ართვინის ოკრუგის გარეშე (ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

1992 წელს კი პრაქტიკულად იგივე ტერიტორია, რომელსაც ორი წლით ადრე საქართველოს სსრ ერქვა, გაერომ და, ამდენად, მსოფლიომ აღიარა დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის პოლიტიკურ სივრცედ. სწორედ ეს არის ჩვენი ძირითადი არგუმენტი ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად. დამოუკიდებელი საქართველო მოითხოვს ჯერ კიდევ საბჭოთა რუსეთთან 1920 წელს შეთანხმებული ჩრდილოეთის იმ საზღვრის აღდგენას, რომელიც საბჭოთა კავშირის დროსაც არსებობდა და რომელიც 2008 წელს დაარღვია რუსეთის ფედერაციამ.

ჩანართი 8.2
ვის ეკუთვნოდა სოჭი?

ჩვენში გავრცელებული მითი, თითქოს რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის ხელშეკრულებით ქ. სოჭი საქართველოს მიეკუთვნა (ხელშეკრულების ტექსტში ასეთი რამ არ წერია, მაგრამ ტექსტს არ კითხულობენ!), ალბათ, დაფუძნებულია იმაზე, რომ 1918-1919 წლებში ქართულ სამხედრო ნაწილებს გენერალ მაზნიაშვილის მეთაურობით ხელთ ეპყრა ეს ქალაქი. მაგრამ გენერალ დენიკინის ბევრად მრავალრიცხოვან „მოხალისეთა არმიასთან“ შეხლის საფრთხის გამო მაზნიაშვილმა დაცალა ტერიტორია მდინარე ფსოუმდე. 1920 წელს რუსეთ-საქართველოს საზღვარი მდ. ფსოუზე იმიტომაც დადგინდა, რომ იქ რეალურად იდგა ქართული ჯარი. ამით მაზნიაშვილმა შეუნარჩუნა საქართველოს გაგრის რაიონი, რომელიც 1904 წლიდან შავი ზღვის გუბერნიაში შედიოდა.

ქ. სოჭისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის საქართველოს შემადგენლობაში შესვლა რუსეთს არასოდეს უცვნია. ასეთი აღიარების გარეშე კი რაიმე „ფოლკლორული პრეტენზია“ ამ ტერიტორიაზე უსაფუძვლოა.

1919-20 წლებში იქნებ პოლიტიკური გამართლება ჰქონდა მითითებას შუა საუკუნეების „საზღვრებსა და ბუნებრივ ზღუდეებზე“, როგორც „გალმა შედავების“ ფაქტორს, რათა „გამოლმა შეგვრჩენოდა“. ალბათ ამიტომაც იმდროინდელ ქართულ სამეცნიერო წრეებში ითხოვდნენ საზღვრის მდ. ფსოუზე უფრო ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე მდინარეების გაყოლებით გატარებაზე, რაც მეტ ტერიტორიას მისცემდა საქართველოს. მაგრამ, სამწუხაროდ, საზღვრებს მეცნიერები არ ავლებენ!

სრული ანაქრონიზმია აპელირება XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს საზღვრების მიმართ. იმავე ლოგიკით, ულან-ბატორში შეიძლება გაუჩნდეთ ასეთივე „სამართლიანი პრეტენზია“ პეკინზე, სამარყანდზე, კიევზე, თბილისზე, ბაღდადზე, რომლებიც XIII საუკუნეში დაიპყრეს მონღოლებმა ჩინგის-ხანისა და მისი მემკვიდრეების მეთაურობით და ზოგან საუკუნეზე მეტხანს დარჩნენ კიდეც. თითქმის ყველა „ისტორიული არგუმენტის“ წინააღმდეგ შეიძლება გამოინახოს იმავე სიძლიერის „ისტორიული კონტრარგუმენტი“. შუა საუკუნეებისა და კიდევ უფრო ადრეული ბუნდოვანი საზღვრების არგუმენტაციას თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი არ ცნობს.

რაც შეეხება სოჭსა და მის მიდამოებს, სადაც 2014 წელს ზამთრის ოლიმპიური თამაშები გაიმართა, იქ ოდითგანვე სახლობდა ადიღური მოდგმის უბიხთა ტომი (ჩვენ მათ *„ჯიქებად“* ვიცნობდით), რომელსაც რუსეთის იმპერიამ 150 წლის წინ აიძულა, ოსმალეთში სრულად გადასახლებულიყო. უბიხთა ნასახლარები შემდგომ მოსულ რუსებს, სომხებს, ბერძნებსა და სხვებს დარჩათ. XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში ერთი სოფელი, *პლასტუნკა*, ქართველებმაც კი დაასახლეს.

ადიღური მოსახლეობის ბევრად ადრე ყოფნას სოჭისა და უფრო დასავლეთით მდებარე ზღვისპირა ზოლში ადასტურებს რუკაზე შემორჩენილი ადიღური, ამჟამად რუსიფიცირებული, ტოპონიმები (სოჩი, პსოუ, მზიმტა, ხოსტა, კუდეპსტა, მაცესტა, ტუაპსე, მაკოპსე, ჯუბგა და ა.შ.). სახელ „სოჭის“ დაკავშირება მცენარე სოჭთან სადავოა, რადგან ქალაქის სახელი ადგილობრივ უბიხთა ენაზე სულ სხვაგვარად გამოითქმოდა.

1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება რატიფიკაციას არ საჭიროებდა და დაუყოვნებლივ შედიოდა ძალაში.

რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობამ დასავლეთის ქვეყნებსაც გაუადვილა ამის გაკეთება.

1921 წლის 25 თებერვლამდე ზემოაღნიშნულ საზღვრებში საქართველო de jure ცნეს დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, იაპონიამ, იტალიამ, ბელგიამ, ნიდერლანდებმა, შვეიცარიამ, თურქეთმა და ზოგმა სხვა სახელმწიფომ. ეს ძალიან მნიშვნელოვანი პრეცედენტია.

დიდი სახელმწიფოებიდან საქართველოს დამოუკიდებლობა იმ დროს არ აღიარა მხოლოდ ამერიკამ. ვაშინგტონი საერთოდ განერიდა „ძველი სამყაროს“ საქმეებს და საგარეოპოლიტიკურ იზოლაციონიზმს დაუბრუნდა.

უთანასწორობა მოსკოვის ხელშეკრულების დამდებ მხარეებს შორის ნათლად ჩანდა.

ეს ვლინდებოდა იმ მუხლებში, რომელთა თანახმადაც საქართველო ვალდებულებას იღებდა განეიარაღებინა და რუსეთისათვის გადაეცა საბჭოთა ხელისუფლებასთან მებრძოლი ყველა პირი და ჯგუფი, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „თეთრი მოძრაობის“ წევრები და გადაეცა „თეთრების“ ხელთ მყოფი შეიარაღება და სამხედრო ქონება.

განსაკუთრებული საიდუმლო დანართით საქართველო თავის ტერიტორიაზე ახდენდა კომუნისტური პარტიის ლეგალიზაციას. ქართველმა კომუნისტებმა არ დააყოვნეს იატაკქვეშეთიდან გამოსვლა და არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ ძირგამომთხრელი მოქმედების გაჩაღება. მათ კარგად იცოდნენ, რომ მტერთან (მენშევიკები კი მტრები იყვნენ!) დადებული ნებისმიერი ხელშეკრულება ბოლშევიკებისათვის არასავალდებულო ფურცლის ნაგლეჯი იყო.

რამდენადაც უკვე გასაბჭოებულ და ფაქტობრივად ბოლშევიკურ რუსეთს დაქვემდებარებულ აზერბაიჯანსაც ჰქონდა პრეტენზია ზაქათალის ოკრუგზე, რუსულ-ქართული ხელშეკრულების დამატებითი შეთანხმებით იქმნებოდა *ზაქათალის ოკრუგისა და აზერბაიჯანთან სხვა სასაზღვრო სადავო*

ტერიტორიების მომწესრიგებელი შერეული კომისია რსფსრ-ის წარმომადგენლის თავმჯდომარეობით.

1920 წლის 12 ივნისს *საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ de jure ცნო საბჭოთა აზერბაიჯანი*, როდესაც ქალაქ აღსთაფაში დადო მასთან სამშვიდობო ხელშეკრულება. მასშიც ეწერა, რომ დავა ზაქათალის ოკრუგის კუთვნილების შესახებ მესამე მხარის (იგულისხმებოდა ბოლშევიკური რუსეთი) არბიტრაციის გზით უნდა გადაწყვეტილიყო. 1921 წელს, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ, ამ „მესამე მხარემ" მთლიანად მიაკუთვნა აზერბაიჯანს ზაქათალის ოკრუგი. *ზაქათალაზე პრეტენზიის მოხსნა ფსიქოლოგიურად მომზადებული იყო მენშევიკების დროს; იურიდიულად ეს ბოლშევიკებმა გააფორმეს.*

1920 წლის 10 აგვისტოს თბილისში ***დაიდო ხელშეკრულება საბჭოთა რუსეთსა და სომხეთის რესპუბლიკას შორის*** (რომელიც უფრო დაზავებას წარმოადგენდა), რომლის ძალითაც შეწყდა საბრძოლო მოქმედება საბჭოთა აზერბაიჯანის მხრიდან წამოსულ წითელ არმიასა და სომხეთის ჯარს შორის. განსხვავებით რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებისაგან, რომელშიც საერთო საზღვარი განისაზღვრა, სომხეთ-რუსეთის შეთანხმებაში არაფერი ეწერა საერთო საზღვარზე, რომელიც ამ ორ ქვეყანას არცა აქვთ. რაც შეეხება მთიან ყარაბაღს, ზანგეზურსა და ნახჭევანს, ისინი მოხსენიებული იყო, როგორც სადავო ტერიტორიები სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის.

აღსანიშნავია, რომ იმავე 1920 წელს რუსეთმა ცნო ლიტვის, ლატვიის, ესტონეთის დამოუკიდებლობა და ხელი მოაწერა მათთან შესაბამის ხელშეკრულებებს.

რასაკვირველია, ასეთი „სულგრძელობა" სულაც არ ნიშნავდა, რომ რუსეთი დიდხანს აპირებდა პატარა მეზობლებთან დადებული ხელშეკრულებების დაცვას.

ეს სულ მალე დამტკიცდა საქართველოს მაგალითზე. 1940 წელს კი სტალინმა ბალტიის ქვეყნებსაც „დაავიწყებინა" ძველი ხელშეკრულებები და ნაცისტურ გერმანიასთან გარიგებით მათი ტერიტორიების ანექსირებაც მოახდინა.

„სომხური საკითხის" გეოპოლიტიკა

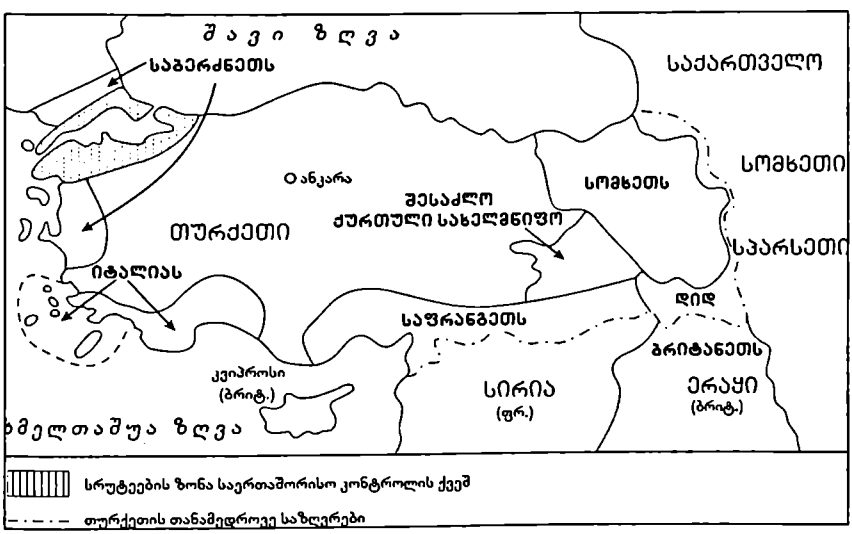
იმ პერიოდის რეგიონული გეოპოლიტიკისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა **„სომხურ საკითხს"**: აქ იგულისხმება, უპირველესად, სომხეთის სახელმწიფოს საზღვრების დადგენა. ამ საქმეში ლამის მთელი მსოფლიოს დიპლომატები ჩაერთნენ.

1919 წელს, ვერსალის ხელშეკრულების დადებისას, პარიზში ძალიან აქტიურობდა სომხური ლობი, რომელსაც მიზნად ჰქონდა დასახული საერთაშორისო დონეზე სომხეთის სახელმწიფოს მაქსიმალურად გაფართოებული სახით აღიარება.

სომხები დღემდე ვერ პატიობენ საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრ *ჟორჟ კლემანსოს* სიტყვებს, რომლებიც მას 1919 წელს დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრ *დევიდ ლოიდ-ჯორჯისათვის* უთქვამს: *„სომხები სახიფათო ხალხია და არ ღირს მათთან საქმის დაჭერა. ისინი დიდ ფულს ითხოვენ, მაგრამ ძალიან მცირე კომპენსაციას იძლევიან“*. ეს სიტყვები მოყვანილია 1990 წელს ერევანში რუსულ ენაზე გამოცემულ ენციკლოპედიაში „Армянский вопрос“ („სომხური საკითხი“).

1920 წლის 10 აგვისტოს პარიზის გარეუბან სევრში გაფორმდა ხელშეკრულება, რომელსაც ერთი მხრიდან ხელს აწერდა სტამბოლში მყოფი სულტნის საიმპერიო მთავრობის წარმომადგენელი, მეორე მხრიდან კი დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, იაპონია, სომხეთი, ბელგია, საბერძნეთი, პოლონეთი, პორტუგალია, რუმინეთი, ჩეხოსლოვაკია, ჰიჯაზი და სერბების, ხორვატებისა და სლოვენების სამეფო (მომავალი იუგოსლავია).

სევრის ხელშეკრულებით ოსმალეთი კარგავდა მთელ არაბულ სამყაროს, ხოლო საკუთრივ თურქეთის აზიური ნაწილი (ანატოლია) ნაწევრდებოდა: მისი ტერიტორიის მესამედამდე ეძლეოდა *საბერძნეთის სამეფოს, სომხეთის რესპუბლიკას, სირიას* (საფრანგეთის მომავალ სამანდატო ტერიტორიას), *ერაყს* (ბრიტანეთის მომავალ სამანდატო ტერიტორიას), *იტალიის სამეფოს* და სავარაუდო *ქურთისტანის სახელმწიფოს*. თურქეთს რჩებოდა ცენტრალური და ჩრდილოეთ ანატოლია, საკმაოდ ფართო გასასვლელით შავ ზღვაზე და ვიწრო გასასვლელებით – ხმელთაშუა და ეგეოსის ზღვებზე (იხ. ნახ. 8.3).

ნახ. 8.3. თურქეთის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის სევრის ხელშეკრულების თანახმად

სევრში დადებულმა ხელშეკრულებამ მკაფიოდ არ განსაზღვრა საზღვარი თურქეთსა და სომხეთს შორის: ზოგადად იყო მითითებული თურქეთის ოთხი ვილაიეთის სახელი, რომლებიც სომხეთს უნდა გადასცემოდა. ამ საზღვრის დაზუსტება ეთხოვა აშშ-ის პრეზიდენტ ვუდრო უილსონს, როგორც „მიუკერძოებელ მომრიგებელს“: აშშ არ აწერდა ხელს სევრის ხელშეკრულებას.

სომხურ გამოცემებში დღემდე აქვეყნებენ *„სევრის ხელშეკრულებით სომხეთისათვის მინიჭებული ტერიტორიების“* (სინამდვილეში ე.წ. *„უილსონისეული სომხეთის“*) რუკას, რომლითაც სომხეთს აღმოსავლეთ ანატოლიის ოთხი ვილაიეთი – ვანი, ერზურუმი, მუში და ტრაპიზონი – უნდა რგებოდა. სომხეთი უნდა გასულიყო შავ ზღვაზე ქ. თირებოლუდან (ტრაპიზონის დასავლეთით) საქართველოს საზღვრამდე. ტრაპიზონის ვილაიეთის გადაცემას სომხეთისათვის აპროტესტებდნენ არა მარტო ადგილობრივი თურქები, არამედ იქაური ლაზები და ბერძნებიც, ვინაიდან მსოფლიო ომამდე სომხები იქ უმცირესობას შეადგენდნენ (სულ 8 პროცენტამდე). ომის შემდეგ მათი რაოდენობა კიდევ უფრო შემცირდა. მაგრამ ვაშინგტონში, ალბათ, უკეთ იცოდნენ, ვის სად უნდა ეცხოვრა!

ამერიკაში მოქმედ სომხურ ლობის 1920 წელს იმედი ჰქონდა, რომ პრეზიდენტი ვუდრო უილსონი დააჯერებდა ამერიკელ კანონმდებლებს, მხარი დაეჭირათ ამერიკის მიერ სომხეთზე მანდატის მიღებისთვის, გაეგზავნათ იქ სამხედრო ნაწილები და უზრუნველეყოთ მისი ახალი საზღვრების ჩამოყალიბება.

მანდატს ახალწარმოშობილი ქვეყნების მართვისა და დამოუკიდებლობისათვის მოსამზადებლად *ერთა ლიგა* იძლეოდა: მაგალითად, მანდატი ერაყზე, პალესტინასა და ტრანსიორდანიაზე დიდმა ბრიტანეთმა მიიღო, სირიასა და ლიბანზე – საფრანგეთმა.

მაგრამ აშშ-ის სენატი ჯერ კიდევ სევრის ხელშეკრულების დადებამდე არ დასთანხმდა არც ამერიკის წევრობას *ერთა ლიგაში* და არც რაიმე *მანდატის* აღებას. 1920 წლის 13 მაისს სენატმა მიიღო რეზოლუცია, რომელშიც სომხეთის რესპუბლიკას შეერთებული შტატების მიერ აღიარებას ულოცავდა, უსურვებდა ნარმატებას და პრეზიდენტ უილსონს უფლებას აძლევდა, გაეგზავნა ბათუმში სამხედრო ხომალდი, რათა ის მზად ყოფილიყო საჭიროების შემთხვევაში სომხეთში მყოფი ამერიკის მოქალაქეების ევაკუაციისათვის. ეს იყო და ეს. სომხები კი ელოდნენ ამერიკის ოფიციალურ მფარველობას, დიდ ფინანსურ და სამხედრო დახმარებას.

ვუდრო უილსონს, როგორც პრეზიდენტს, კონსტიტუციურად ჰქონდა უფლება, დამოუკიდებლად გაეგზავნა სამხედრო დახმარება სომხეთისათვის, თუმცა კარგად ესმოდა, რომ ამას საერთაშორისო გართულება მოჰყვებოდა. ამიტომ უილსონმა სცადა, პასუხისმგებლობა გაენაწილებინა სენატთან და 24 მაისს შევიდა წინადადებით, რომ ამერიკას აეღო მანდატი სომხეთზე, სხვანაირად, მფარველობაში აეყვანა იგი. სენატმა სულ ერთი კვირის შემდეგ „პატივისცემით

უარი თქვა პრეზიდენტის წინადადებაზე“: 96 სენატორიდან მხოლოდ 12-მა დაუჭირა მას მხარი.

საქართველოსა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობა ამერიკას არც უცვნია და არც რაიმე დახმარებას დაჰპირებია მათ.

სევრის ხელშეკრულება არ ყოფილა რატიფიცირებული ანკარაში მყოფი თურქეთის პარლამენტის („დიდი სახალხო მეჯლისის“) მიერ. ვერ მოესწრო მისი რატიფიკაცია ვერც სომხეთში და, ფორმალურად, იგი ძალაში არ შესულა.

ხელშეკრულების დებულებების ცხოვრებაში გატარება მოითხოვდა ანტანტის სახელმწიფოების მიერ კარგად შეიარაღებული ათობით დივიზიის მცირე აზიაში გაგზავნას. მაგრამ მსოფლიო ომში გამარჯვებულ ქვეყნებს ამ მიმართულებით თითიც არ გაუნძრევიათ. როგორც ჩანს, თვითონაც იცოდნენ, რომ ამ დოკუმენტის გამოცემა თვალთმაქცობა იყო.

ქართველმა დიპლომატმა *ზურაბ ავალიშვილმა*, რომელიც იმდროინდელ პროცესებს თვალს ადევნებდა, თავის წიგნში „საქართველოს დამოუკიდებლობა“ სევრის ხელშეკრულებას უწოდა *„დასავლეთ ევროპის თვითმპყრობელობითი კოლექტიური აზრის ყველაზე უფრო ბოროტებით სავსე ნამოქმედარი“.*

სომხეთსა და საბერძნეთს ანტანტა სთავაზობდა დიდი და ძალიან საშიში მოუკლავი დათვის ტყავს!

მოგვიანებით ზოგიერთი სომეხი პოლიტიკური მოღვაწეც სკეპტიკურად აფასებდა ამ ხელშეკრულების შესრულების შესაძლებლობას. მაგალითად, 1997 წელს სომხეთის რესპუბლიკის იმდროინდელმა პრეზიდენტმა *ლევონ ტერ-პეტროსიანმა* დაწერა:

> „როდესაც ჩვენ მოვითხოვეთ სევრის ხელშეკრულებაში მოხსენიებული ტერიტორიები, აღმოსავლეთ სომხეთის ნახევარი დავკარგეთ“.

ტერ-პეტროსიანს ეს და მსგავსი სიტყვები სომეხმა *პატრიოტებმა* არ აპატიეს და მომდევნო წელს ის იძულებული გახადეს, გადამდგარიყო.

1920 წლის ზაფხულში სომხეთი, რომელიც მაშინ ნომინალურად ყარსის ოლქის დიდ ნაწილს უწევდა კონტროლს, უკვე გრძნობდა მოახლოებულ საფრთხეს თურქეთისაგან.

ვაშინგტონის კაბინეტებში ჯერ კიდევ აზუსტებდნენ სომხეთის საზღვრებს და სომეხი ლობისტები სახელმწიფო დეპარტამენტში აგრძელებდნენ წუწუნს: *„ხარფუთისა და ბითლისის ვილაიეთებიც გვინდა“*, *„თურქეთისაგან მისაღები მიწა* [100 ათასზე მეტი კვ. კმ: რ.გ.] *ორჯერ ნაკლებია იმაზე, რასაც მოვითხოვდით!“* – როდესაც კავკასიაში დაიწყო და დამთავრდა კიდეც ომი.

მაშინ, როდესაც ვაშინგტონში განაგრძობდნენ კამათს სომხეთის რესპუბლიკის ახალ საზღვრებზე, წაიშალა მისი ძველი საზღვრები.

ანკარაში მყოფმა ქემალისტების მთავრობამ არ ცნო სევრის ხელშეკრულება და სტამბოლში მყოფი ოსმალეთის იმპერიის მთავრობა ეროვნული ინტერესების

ღალატში დაადანაშაულა. 1920 წელს ქემალისტებს უკვე აღდგენილი ჰქონდათ ბრძოლისუნარიანი არმია – სახელმწიფოს ხერხემალი.

თურქეთის მიერ სომხეთთან ომის დაწყება დააჩქარა ანტანტის „კეთილმა განზრახვამ" – ზემოხსენებულმა სევრის ხელშეკრულებამ. 1920 წლის სექტემბერში ქემალისტურმა თურქეთმა სომხეთის რესპუბლიკასთან დაიწყო ომი და ორ თვეში სასტიკად დაამარცხა მისი არმია. ყარსის ოლქი და მასში შემავალი ქალაქები – ყარსი, ოლთისი, სარიყამიში, ყაღიზმანი და ადრე ერევნის გუბერნიაში შემავალი სურმალუს მაზრა თურქებმა დაიკავეს.

კატასტროფის წინაშე მდგარმა სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობამ *1920 წლის 2 დეკემბრის ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებით* აღიარა დამარცხება, ხელშეკრულების მე-10 მუხლით ბათილად ცნო სევრის ხელშეკრულება და იურიდიულად დათმო თურქეთის მიერ ფაქტობრივად დაკავებული ტერიტორიები.

იმავე დღეს ერევანში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება და შეიქმნა ახალი მთავრობა.

ეს ორი მოვლენა – *ალექსანდროპოლში* (დღევანდელი გიუმრი) ხელშეკრულების ხელმონერა და ერევანში მთავრობის შეცვლა – დროში ისე განლაგდა, რომ სომხურ ისტორიოგრაფიას აქეს საბაბი, ამტკიცოს – *ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებას* უკვე გადაყენებული მთავრობის წარმომადგენლებმა მოაწერეს ხელი და ამდენად, ის ბათილიაო. *ალექსანდროპოლის ხელშეკრულება* რატიფიცირებული არც ყოფილა.

მომავალში პრეტენზიების თავიდან ასაცილებლად ანკარამ დაჟინებით მოითხოვა *ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებით* სომხეთთან დადგენილი მისი ახალი საზღვრის დადასტურება საბჭოთა რუსეთის მიერ, რომელიც რეალურ კონტროლს უწევდა გასაბჭოებულ ბაქოს, ერევანს და, 25 თებერვლიდან, – თბილისსაც. სამი თვის შემდეგ ეს გაკეთდა კიდეც ქემალისტურ თურქეთსა და ბოლშევიკურ რუსეთს შორის დადებული *1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით, რომელშიც* გათვალისწინებული იქნა საზღვრის ერთგვარი შესწორება სომხეთის სასარგებლოდ (იხ. თავი 10).

ახალშექმნილმა სომხეთის საბჭოთა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ, ბუნებრივია, მოსკოვის ზეწოლით, *1921 წლის 13 ნოემბერს ყარსში ხელმოწერილი ხელშეკრულებით*, რომელიც მოსკოვის ხელშეკრულების პირობებს იმეორებდა, კიდევ ერთხელ გააბათილა სევრის ხელშეკრულება და აღიარა თურქეთთან დღემდე არსებული საზღვარი. ამჟამინდელი სომხეთის რესპუბლიკა თავს აცხადებს საბჭოთა სომხეთის სამართალმემკვიდრედ და, ამდენად, ცნობს ყარსის ხელშეკრულებას, რომლის ფორმალური დენონსაცია მას არ მოუხდენია.

ყარსის ხელშეკრულებაზე საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მთავრობაც აწერდა ხელს. ისიც „ნებაყოფლობით" ამბობდა უარს სამხრეთით მდებარე მიწებზე (მაგალითად, ართვინზე), რომლებიც ისედაც უკვე

თურქეთს ეპყრა, და თანხმდებოდა, რომ საქართველოს შემადგენლობაში აჭარას ადმინისტრაციული ავტონომია ჰქონოდა.

1992 წელს დამოუკიდებელ საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის გაფორმებულ ჩარჩო-ხელშეკრულებაში ნახსენებია 1921 წლის ყარსის ხელშეკრულებაც.

დღევანდელ ვითარებაში ტერიტორიული ურთიერთპრეტენზიების წამოყენება პოლიტიკური უპასუხისმგებლობა იქნებოდა.

მენშევიკური მემკვიდრეობა ისტორიის სამსჯავროზე

მას შემდეგ, რაც 1920 წლის 28 აპრილს ბაქოში და 2 დეკემბერს – ერევანში პრაქტიკულად უსისხლოდ დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, ბოლშევიკური რუსეთი ახლა თბილისის აღებას ამზადებდა. მართალია, აზერბაიჯანშიც და სომხეთშიც ძალაუფლების მშვიდობიანად აღების შემდეგ ბოლშევიკების *მე-11 წითელ* არმიას ადგილობრივი აჯანყებების ბრძოლით ჩახშობა მოუწია, მაგრამ სომეხთა და აზერბაიჯანელთა დაქსაქსული ძალები წითელ არმიას წინ ვერ დაუდგებოდნენ.

1921 წლის თებერვალში თბილისის მისადგომებთან, კოჯორ-ტაბახმელასთან, *მე-11 არმიას* საკმაოდ მედგარი სამხედრო წინააღმდეგობის დაძლევა მოუხდა, სანამ დედაქალაქს აიღებდა. საქართველოს დამოუკიდებლობას ძირითადად იცავდნენ მოხალისე კადეტები და იუნკრები. ბევრი მათგანი გმირულად დაეცა ბრძოლის ველზე.

სრული მობილიზაცია სოციალ-დემოკრატთა მთავრობამ არ გამოაცხადა და საყოველთაო წინააღმდეგობისათვის ხალხს არ მოუწოდა. ქუჩის ბრძოლები თბილისში არ გამართულა. გმირობა, რომელიც მტერთან სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ბრძოლაში ვლინდება, და სამშობლოსათვის თავის გაწირვა, არც ერთ მენშევიკ მინისტრს არ უცდია. საერთოდაც, უცხო ქვეყნის აგრესიას მენშევიკური მთავრობა რაღაც მეტისმეტად მშვიდად ხვდებოდა.

24 თებერვლის ღამეს მენშევიკური მთავრობა ჩაჯდა მატარებელში და ბათუმში გაემგზავრა, იქიდან კი – ემიგრაციაში. 25 თებერვალს თბილისის თავზე უკვე ბოლშევიკების წითელი დროშა ფრიალებდა.

1918-1921 წლების მოვლენები კარგად აქვს აღწერილი ზურაბ ავალიშვილს თავის „საქართველოს დამოუკიდებლობაში", რომელიც იმ ეპოქის შესახებ უმნიშვნელოვანესი წყაროა.

ზურაბ ავალიშვილი მკაცრად აფასებს ქართველი მენშევიკების მოღვაწეობას, როდესაც ამბობს, რომ მათ

„სულმოკლეობისა და უმეცრების გამო არ უნდოდათ გულდასმით მოეწყოთ

> შესაძლებელი თავდასხმისათვის საჭირო შეიარაღებული ძალა... აგრარულმა რეფორმამ ზოგი დასცა და ბოგანოდ გახადა, ზოგი დაასაჩუქრა მნიშვნელოვანი ფინანსური და სამხედრო ბეგარის დაუკისრებლად. ასეთმა პირობებმა მეტად გააძნელა სულ მცირე ჯარის მოწყობა იმ ქვეყანაში, რომელიც მდიდარი იყო მწყობრი ჯარის ოფიცრებით... საქართველოს დემოკრატია 1918-21 წლებში იყო დიქტატურა სოციალ-დემოკრატიისა, ე. ი. მარქსიზმის მემარჯვენე ფრთისა და იგი იყო საქართველოში საბჭოთა დიქტატურის მომამზადებელი ხანა".

რასაკვირველია, ქართველ სოციალ-დემოკრატებს შორისაც იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ქართულ *ნაციონალურ* ინტერესებს *პარტიულზე* მაღლა აყენებდნენ და სერიოზულად ეკიდებოდნენ სახელმწიფო მშენებლობის საქმეს. მაგრამ ისინი უმცირესობაში იყვნენ.

ნაცვლად იმისა, რომ გაეკეთებინა სახელმწიფოსათვის უმნიშვნელოვანესი რამ – შეექმნა ეროვნული არმია, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა უფრო მეტად ზრუნავდა პარტიის გასამხედროებულ ორგანიზაციაზე – „სახალხო (წითელ) გვარდიაზე". სერიოზული შეცდომები იქნა დაშვებული ეკონომიკურ და ეროვნულ პოლიტიკაში. მთავრობამ ვერ მოიპოვა ავტორიტეტი ხალხში, სიმტკიცეს ზოგჯერ სიჯიუტე და ამპარტავნობა ენაცვლებოდა. მმართველი პარტია და მისი ლიდერები საკმაოდ მალე საყოველთაო ქილიკის საგნად იქცნენ. მუსტაფა ქემალის დონის ავტორიტარული პოლიტიკოსი ჩვენში მაშინ არ გამოჩნდა.

თეორიულად რომც დავუშვათ, რომ საქართველოს ლიდერი იმ დროს იოსებ ჯუღაშვილი ყოფილიყო, მისი ინტელექტუალური დონე და ნებისყოფა სულაც არ იქნებოდა საკმარისი ქვეყნის გადასარჩენად: მას კარგად შეეძლო მართვა მაშინ, როდესაც ქვეყნის ერთადერთი პარტია სრულ მორჩილებაში ჰყავდა. საქართველოში კი, რუსეთისაგან განსხვავებით, ასეთი მორჩილება მიუღწეველი რამ იყო. *ეს იმათ საყურადღებოდ, ვინც რაღაცნაირად ცდილობს, დააკავშიროს ეს პოლიტიკური მოღვაწე ქართულ რეალობებთან!*

რამდენადაც პოლიტიკოსები თავიანთი ნამოქმედარის შეფასებას „ისტორიის სამსჯავროს" უტოვებენ ხოლმე, დროის გადასახედიდან შესაძლებელია შეფასება და იმის თქმა, *რომ სოციალ-დემოკრატებმა ვერ გაამართლეს საქართველოს იმედი.* ქართველების უმრავლესობა ახლა, ალბათ, დაასკვნის, რომ დამოუკიდებლობის პერიოდში თავიანთი საქმიანობით მენშევიკებმა დაამტკიცეს, რომ მათი „ძალად გაპატრიოტებული" პარტიისათვის ქვეყნის ჩაბარება საუკეთესო გადაწყვეტილება არ იყო. ამასვე ამბობდნენ ოპოზიციური პარტიების წარმომადგენლებიც საქართველოს დამფუძნებელი კრების უკანასკნელ სხდომაზე, რომელიც გაიმართა ბათუმში 1921 წლის 16 მარტს, ერთი დღით ადრე, სანამ მთავრობა ემიგრაციაში წავიდოდა.

1921 წელს ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია რაოდენობრივად მცირე იყო. თუ არ ჩავთვლით *ექვთიმე თაყაიშვილსა* და რამდენიმე სხვა დასანან პიროვნებას,

აგრეთვე რამდენიმე ასეულ კარგ ოფიცერს, წავიდნენ პოლიტიკოსები, რომლებზეც ხალხს, მგონი, დიდად არც უდარდია. განსხვავება 1724 წლის ემიგრაციისაგან თვალსაჩინო იყო: მაშინ *ვახტანგ* VI-მ რუსეთში თავისი ამალითურთ წასვლით ფაქტობრივად სრულად გამოაცალა ქართველ ერს ინტელექტუალური პოტენციალი. ორასი წლის შემდეგ კი ქართული ინტელიგენცია პრაქტიკულად არ წასულა საზღვარგარეთ. საერთო ჯამში, XX საუკუნის ეროვნული ინტელიგენციის ადგილზე დარჩენამ საქართველოსათვის პოზიტიური შედეგი მოიტანა.

ამასთან, ქართველი სოციალ-დემოკრატების მხოლოდ უარყოფითად დახასიათება ცალმხრივი მიდგომა იქნებოდა. მათაც შესძინეს რაღაც პოზიტიური საქართველოს.

უნდა გავითვალისწინოთ იმდროინდელი რეალობა. პოლიტიკური არჩევანი ხალხს შეზღუდული ჰქონდა. სოციალ-დემოკრატებზე უკეთ ორგანიზებული პარტია საქართველოში არ არსებობდა. სოციალური დემაგოგია მას კარგად ეხერხებოდა. მეტოქე პარტიებს სოციალ-დემოკრატები ადვილად აწებებდნენ იმ დროს არაპოპულარული „ნაციონალისტობის" იარლიყს. საეჭვოა, რომ ოპოზიციურ პარტიებს მენშევიკებზე უკეთესად გამოსვლოდათ რამე. კრიტიკა საქმის კეთებაზე ადვილია!

მართალია, სოციალ-დემოკრატები თავიდან არ იყვნენ ორიენტირებული საქართველოს დამოუკიდებლობაზე, მაგრამ გარემოებამ ამ მიმართულებით ნაბიჯის გადადგმა აიძულა. 1918 წლის დასაწყისიდანვე სამხრეთ კავკასიის საერთაშორისო მდგომარეობა განუწყვეტლივ უარესდებოდა. ასეთ ვითარებაში, თუნდაც ყოყმანის შემდეგ, სწორედ სოციალ-დემოკრატებმა გამოაცხადეს საქართველოს დამოუკიდებლობა, რასაც უზარმაზარი მნიშვნელობა მიეცემა მომავალში. მათ მოუხდათ უმძიმეს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კრიზისში მყოფი ქვეყნის მართვა და ლავირება ოსმალეთსა და გერმანიას შორის, მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების შემდეგ კი ისეთი საგარეო პოლიტიკური ძალის ამაო ძებნა, რომელიც საქართველოს დაეხმარებოდა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებაში. ისინი ზრუნავდნენ საქართველოს საერთაშორისო აღიარებისათვის. მათ არ დათმეს ახალქალაქის მაზრა. მათ დადეს პირველი ხელშეკრულება რუსეთთან, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობას ცნობდა: ეს ხელშეკრულება ჩვენი სახელმწიფოებრიობისათვის მნიშვნელოვანი დოკუმენტია.

სოციალ-დემოკრატებმა გაატარეს რამდენიმე რეფორმა, მაგალითად, აგრარული (თუნდაც სანახევრო), გააუქმეს არისტოკრატიული ტიტულები. მათ შეძლებისდაგვარად შეუწყეს ხელი ქართული განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის აღორძინებას. მათ დროს გაჩნდა მასობრივი განათლების ქართულად მიღების საშუალება, დაარსდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. სხვათა შორის, მათ დროს დაარქვეს თბილისის მთავარ ქუჩებსა და მოედანს ახალი სახელები, გოლოვინის პროსპექტს – *რუსთაველის გამზირი*, ხოლო მიხაილის

პროსპექტს – პლეხანოვის გამზირი, რომლებიც საბჭოთა პერიოდშიც შენარჩუნდა. მათ დროსვე იქცა ერევნის მოედანი *თავისუფლების მოედნად*.

სოციალ-დემოკრატების მმართველობის პერიოდში იქნა შემუშავებული პირველი ქართული კონსტიტუცია, თუმცა ის ძალიან გვიან დაამტკიცეს დამფუძნებელ კრებაზე – 1921 წ. 21 თებერვალს, ანუ სულ სამი დღით ადრე, სანამ მთავრობა თბილისიდან გაიქცეოდა...

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დასასრულისათვის

ჩვენს „საოჯახო არქივში" დაცულ დოკუმენტებში ქიმიური ფანქრით, რუსულად ნაწერი ერთი პატარა გაყვითლებული ფურცელი აღმოვაჩინე. აი, მისი სრული ტექსტი:

Я, кн. Екатерина Георгиевна Джорджадзе даю настоящую подписку гр. Ревазу Ражденовичу Гачечиладзе в том, что начиная с 17-летнего возраста обьязуюсь целовать его по первому требованию. 30/I/1921[21].

ბიძაჩემმა, მაშინ 20 წლის ბიჭმა, რაღაც ნაძლევი მოუგო 16 წლის გოგონას, დაადებინა სახუმარო ხელწერილი (*„кн."*, ანუ *„княжна"*, *თავადის ასული* და *„гр."*, ანუ *„гражданин"*, *მოქალაქე*, წვრილი ასოებითაა ჩამატებული, ალბათ მეტი კომიზმისათვის) და მერე მთელი სიცოცხლე ინახავდა ამ ფარატინა ფურცელს. როგორც ჩანს, დედამისიც უფრთხილდებოდა ამ ახალგაზრდული ცელქობის დოკუმენტს, რადგან ის მოხვდა მისი ბარათების დასტაში და თითქმის საუკუნის შემდეგაც შემოინახა.

რეალური გაგრძელება ამ სიყვარულს (თუკი ეს სიყვარული იყო) არ მოჰყოლია. ბიძაჩემი უცოლო და უშვილძირო დახვრიტეს 1937 წელს.

ისტორიკოსის პოზიციიდან კი მთავარი წყაროში მითითებული თარიღია: 1921 წლის 30 იანვარი. ეს ნიშნავს, რომ კიდევ სამ-ნახევარი კვირა საქართველო დემოკრატიული და დამოუკიდებელია, კიდევ სამ-ნახევარი კვირა შეიძლება გართობა და ფანტის თამაში, თუნდაც ქვეყანაში საშინელი სიდუხჭირე იყოს.

სულ მალე სხვა რეალობები გაჩნდება, როდესაც ხუმრობითაც კი ვეღარ მიაწერ შენს გვარს *„княжна"*-ს.

სამ-ნახევარ კვირაში საქართველოში შემოვლენ კლასობრივი მტრის მიმართ მკაცრი, პირქუში ამხანაგები – ბოლშევიკები.

21 „მე, თავადის ასული ეკატერინე გიორგის ასული ჯორჯაძე, ვაძლევ ამ ხელწერილს მოქალაქე რევაზ რაჟდენის ძე გაჩეჩილაძეს მასზედ, რომ მოყოლებული 17 წლის ასაკიდან, ვალდებულებას ვიღებ, ვაკოცო მას პირველივე მოთხოვნისთანავე. 30/I/1921" (რუს.)

თავი 9

„წითლები“ საქართველოში

რუსეთის სამოქალაქო ომის ბოლო აკორდები

საქართველოს დამოუკიდებლობა თავისდა უნებურად რამდენიმე თვით გაახანგრძლივეს პოლონეთის რესპუბლიკამ და „თეთრმა“ გენერალმა ბარონმა ვრანგელმა: მათთან ომების გამო კრემლმა[22] თბილისისათვის ვერ მოიცალა. 1920 წლის 28 აპრილს ბაქოს აღებისა და აზერბაიჯანის შედარებით უმტკივნეულოდ გასაბჭოების შემდეგ კავკასიაში მოსკოვის ემისრები, ეიფორიაში მყოფი *ორჯონიკიძე* და *კიროვი*, აჩქარებდნენ ლენინსა და სტალინს, გაეცათ თბილისზე იერიშის დაწყების ბრძანება.

მაგრამ *კრემლში* უკეთ იცოდნენ, რომ თბილისის აღების დრო ჯერ არ დამდგარიყო. პირიქით, იმავე წლის 7 მაისს საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დამოუკიდებლობა ცნო და მასთან ხელშეკრულება გააფორმა.

კრემლს პრობლემა იმ დროს დასავლეთით ჰქონდა. პოლონეთმა სცადა, დახმარებოდა უკრაინას დამოუკიდებლობის აღდგენაში და 7 მაისს მისი არმიის ნაწილები შევიდნენ კიევში, მაგრამ 10 ივნისს დატოვეს ის.

მალე წითელმა არმიამ კონტრიერიში განახორციელა და იმავე წლის ივლისში *კომანდარმი* (ეს „არმიის მეთაურს“ ნიშნავდა: 1918 წლიდან 1940 წლის მაისამდე წითელ არმიაში გენერლებისა და ოფიცრების წოდებები გაუქმებული იყო) *მიხაილ ტუხაჩევსკი*, მომავალში – საბჭოთა კავშირის მარშალი, ვარშავას მიადგა. მისი საბრძოლო ბრძანება ძალიან ნიშანდობლივი იყო:

> „მშრომელ კაცობრიობას ჩვენ ხიშტებით მოვუტანთ ბედნიერებასა და მშვიდობას. წინ! დასავლეთზე! ვარშავაზე! ბერლინზე!“

კრემლში იმედი მიეცათ, რომ ვარშავის აღებით დაიწყებოდა სოციალისტური

22 კრემლი არის შუა საუკუნეების მოსკოვის ციტადელი, სადაც 1918 წლიდან იჯდა საბჭოთა რუსეთის მთავრობა (მანამდე რუსეთის დედაქალაქი იყო პეტერბურგი/პეტროგრადი). გადატანითი მნიშვნელობით „კრემლი“ აღნიშნავს რუსეთის/საბჭოთა კავშირის ოფიციალურ ხელისუფლებას.

რევოლუცია მთელ ევროპაში. ვარშავის დაცემა, პოლონეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება (კრემლს იქაც ეგულებოდა უკმაყოფილო პროლეტარიატი და მოსკოვში უკვე იჯდა ვარშავაში წასასვლელად მომზადებული „პოლონეთის რევოლუციური კომიტეტი" *იულიან მარხლევსკის* მეთაურობით) ბერლინზე გალაშქრების იმედსაც იძლეოდა. გერმანიაში კი, რომელიც ვერსალის სისტემამ (იხ. თავი 12) დაამცირა და სიღატაკისათვის გაწირა, მართლაც მრავლად იყო პროკომუნისტური ელემენტი, რომელიც ბოლშევიზმს დაუჭერდა მხარს. კომუნისტური რევოლუციის ექსპორტი ევროპაში სავსებით რეალური ჩანდა.

ევროპისათვის საბედნიეროდ, კლასობრივი დაპირისპირების ნაცვლად, პოლონეთში საერთო-სახალხო სოლიდარობამ იმძლავრა. პოლონელმა ხალხმა ივაჟკაცა და ვარშავასთან წითელი არმია დაამარცხა (პოლონეთში ამას უწოდეს „სასწაული ვისლაზე"). ახლა პოლონური არმია გადავიდა კონტრშეტევაზე.

ესტონეთის ქალაქ ტარტუში 1920 წლის 12 ოქტომბერს საბჭოთა რუსეთსა და პოლონეთს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება (ხელმოწერაში აგრეთვე მონაწილეობდა უკრაინის სსრ). მომდევნო წლის 18 მარტს დადგინდა საზღვარი პოლონეთთან, რომელიც საბჭოთა კავშირმა უხეშად დაარღვია 1939 წელს ჰიტლერთან მიღწეული გარიგების შემდეგ.

პოლონეთთან დადებული ზავის შემდეგ წითელ არმიას შესაძლებლობა მიეცა, მიბრუნებოდა ყირიმის ნახევარკუნძულს, სადაც გამაგრებული იყო „თეთრი" გენერალი ვრანგელი თავისი უკანასკნელი დივიზიებით. 1920 წლის 8 ნოემბერს წითელმა არმიამ მთელი ყირიმი დაიკავა. ვრანგელის დამარცხების შემდეგ „თეთრების" უკანასკნელი იმედი ჩაქრა.

კრემლში გათვალეს, რომ სწორედ ახლა დადგა საქართველოს რიგი.

თბილისზე შეტევის წინ ლენინი ყურადღებით აკვირდებოდა დასავლეთის, განსაკუთრებით დიდი ბრიტანეთის, განწყობას და გადაწყვიტა ემოქმედა მაშინ, როდესაც დარწმუნდა, რომ ევროპაში საქართველოს ბედი საერთოდ არ აწუხებთ. ამ თვალსაზრისით, ლენინისათვის სერიოზული გზავნილი გამოდგა ის, რომ 1920 წლის 16 დეკემბერს საქართველოს უარი უთხრეს ერთა ლიგაში მიღებაზე.

ერთა ლიგაში საქართველოს მიღებას ხმა მისცა მხოლოდ ათმა სახელმწიფომ. ესენი იყვნენ: იტალია, შვეიცარია, ნორვეგია, პორტუგალია, ბოლივია, კოლუმბია, პარაგვაი, ჩილე, სპარსეთი და სამხრეთ აფრიკის კავშირი. მადლობა მათ!

სხვათა შორის, ბალტიის სამივე რესპუბლიკის მიღებას ერთა ლიგაში იმ დღეს სულ 5-5-მა ქვეყანამ დაუჭირა მხარი (თუმცა მოგვიანებით, 1921 წელს 22 სექტემბერს სამივე მათგანი მიიღეს). უკვე გასაბჭოებული სომხეთისა და აზერბაიჯანის ერთა ლიგაში მიღების საკითხი არც დამდგარა. მაგრამ ეს შედარებითი „უპირატესობა" ვერაფერი შეღავათია. *ერთა ლიგაში* (რომლის წევრები იმ დროს არ იყვნენ არც რუსეთი, არც გერმანია და არც აშშ) გასაწევრიანებლად საჭირო იყო სულ ცოტა 16 ქვეყნის მხარდაჭერა. საქართველოს

მიღების მიმართ ერთა ლიგის წამყვანი ქვეყნების – დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის უარყოფით დამოკიდებულებას სხვა ქვეყნებმაც აუბეს მხარი.

ერთა ლიგაში მიღებაზე საქართველოსათვის უარის თქმის ფორმალური საბაბი იყო ის, რომ საკუთარი წესდების შესაბამისად, ორგანიზაცია კისრულობდა საგარეო აგრესიისაგან თავისი წევრის დაცვას. საქართველოს შემთხვევაში ამის გაკეთებას ის პრაქტიკულად ვერ შეძლებდა. დაცვა კი საქართველოს ნამდვილად ესაჭიროებოდა. 1920 წლის ბოლოს ის უკვე გარშემორტყმული იყო საბჭოთა რესპუბლიკებითა და ქემალისტური თურქეთით.

საქართველო რომ არ შედიოდა იმ დროს მსოფლიო ჰეგემონის – დიდი ბრიტანეთის – ინტერესების სფეროში, ლენინმა ნათლად გაიგო მაშინ, როდესაც 1920 წლის ბოლოდან კრემლის ემისრები აწარმოებდნენ მოლაპარაკებას ანგლო-საბჭოთა სავაჭრო ხელშეკრულების დასადებად (იმ დროს ლონდონს არ ჰქონდა დიპლომატიური ურთიერთობა მოსკოვთან და ის ფორმალურად არ ცნობდა ბოლშევიკურ მთავრობას). ხელშეკრულებას საბოლოოდ ხელი მოეწერა 1921 წლის 16 მარტს, მაგრამ საბჭოთა მხარისათვის უკვე ცნობილი იყო, პირობის სანაცვლოდ, რომ რუსეთი არ ჩაერევა ინდოეთისა და ავღანეთის საქმეებში, *„ბრიტანეთის მთავრობა აძლევს ანალოგიურ პირობას რუსეთის საბჭოთა მთავრობას იმ ქვეყნებთან დაკავშირებით, რომლებიც წარმოადგენდნენ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ნაწილებს და ახლა დამოუკიდებლები გახდნენ„*[23].

ეს გარიგება საქართველოსაც ეხებოდა, რომელიც დიდ გეოპოლიტიკურ დაფაზე პაიკივით გაიცვალა.

საქართველოს გასაბჭოება

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დადებას ბოლშევიკური რუსეთისათვის ხელი არ შეუშლია, სულ ცხრა-ნახევარი თვის შემდეგ აგრესია წამოეწყო მის მიერვე დამოუკიდებლად აღიარებული სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

რასაკვირველია, მსოფლიო საზოგადოებას მოსკოვმა ეს მიასაღა, როგორც *„საქართველოს მშრომელთა აჯანყებისათვის გაწეული პროლეტარული დახმარება“*.

საბაბი ადვილად მოიძებნა. 1920 წლის ბოლოს, თურქეთ-სომხეთის ომის დროს, როდესაც ლორეს პროვინციაში თურქული არმიის შეჭრის საფრთხე შეიქმნა, ერევნის დაშნაკურ მთავრობასთან 13 ნოემბერს დადებული შეთანხმების

23 „The British Government gives a similar particular undertaking to the Russian Soviet Government in respect of the countries which formed part of the former Russian Empire and which have now become independent“ (Ulmann R.H. The Anglo-Soviet Accord. Princeton University Press, 1972, p. 474)

საფუძველზე, თბილისის მენშევიკურმა მთავრობამ შეზღუდული რაოდენობის საჯარისო ფორმირებები დროებით (სამი თვით) შეიყვანა ლორეს ნეიტრალურ ზონაში. ამასთან, ლორეს ნეიტრალური ზონის სტატუსი ფორმალურად გაუქმებული არ იყო.

დღევანდელი გადასახედიდან ადვილია იმის თქმა, რომ ნეიტრალურ ზონაში ქართული რაზმის შეყვანა არ იყო პოლიტიკურად გამართლებული ნაბიჯი. მაგრამ კრემლში ამის გარეშეც გამოიგონებდნენ საქართველოში შეჭრის საბაბს.

ხელოვნური კონფლიქტის შექმნა ადვილი აღმოჩნდა. რადგან ქართული ჯარის ლორეში ყოფნის სამთვიანი ვადა 1921 წლის 13 თებერვალს იწურებოდა, მანამდე, 11 თებერვალს მათ წინააღმდეგ ბოლშევიკებისაგან მიღებული დავალების თანახმად, ლორეში „აჯანყდა" რამდენიმე ასეული გლეხი სომხური და რუსული სოფლებიდან. ეს „საქართველოს მშრომელთა აჯანყებად" მოინათლა, რომლის „დასახმარებლად" სასწრაფოდ მოვიდა საბჭოთა რუსეთის *მე-11 არმია*, რომელიც იქვე, სომხეთში, უკვე საბრძოლოდ გამზადებული იდგა. ერთდროულად საქართველოში კიდევ სამი მხრიდან შემოვიდნენ ბოლშევიკური არმიები. *მე-11 არმია* ლორეს „განთავისუფლებას" არ დასჯერდა და იმავე წლის 25 თებერვალს თბილისიც „გაათავისუფლა მენშევიკთა ბურჟუაზიული რეჟიმისაგან".

მე-11 არმიას სათავეში ედგა თბილისში დაბადებული *ანატოლი გეკერი* (1937 წელს ის სტალინურ რეპრესიებში მოყვა და დახვრიტეს).საბჭოთა რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი თბილისში *სერგეი მირონოვიჩ კიროვი* ფაქტობრივად სათავეში ედგა აგრესიას იმ ქვეყანაში, სადაც ის აკრედიტებული იყო, როგორც ელჩი. ბოლშევიკების *მე-11 არმიის* „რევოლუციური სამხედრო საბჭოს" თავმჯდომარე და, ამავე დროს რუსეთის კომპარტიის კავკასიის ბიუროს თავმჯდომარე იყო *გრიგოლ (პარტიული ფსევდონიმი – სერგო) ორჯონიკიძე*. 25 თებერვალს ორჯონიკიძემ მიახარა ლენინსა და სტალინს: „თბილისის თავზე წითელი დროშა ფრიალებს". სწორედ *ორჯონიკიძე* და *კიროვი* აჩქარებდნენ საქართველოს გასაბჭოებას. ლენინი ერთხანს ფეხს ითრევდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე, თბილისის სამხრეთით მდებარე დაბა *შულავერში* (ახლა მას *შაუმიანი* ჰქვია) 1921 წლის 16 თებერვალს შეიქმნა ქართველი კომუნისტებით დაკომპლექტებული *„რევოლუციური კომიტეტი"*, შემოკლებით – *„რევკომი"*. 25 თებერვლიდან რევკომი უკვე თბილისში იჯდა. ყველა მაზრაში, ქალაქში, თემში ასევე შეიქმნა *რევკომები*, რომელთაც ძალაუფლების მაქსიმუმი მიენიჭათ. მინისტრების ნაცვლად *„სახალხო კომისრები"* გაჩნდნენ და აღმასრულებელ ხელისუფლებად იქცა *„სახალხო კომისართა საბჭო"*.

ფორმალურად საქართველოს დამოუკიდებლობა არ გაუქმებულა, „მხოლოდ მთავრობა შეიცვალა". 1921 წლის განმავლობაში, უკვე 25 თებერვლის შემდეგ, საქართველოს დამოუკიდებლობა de jure კიდევ რამდენიმე ქვეყანამ აღიარა, მათ შორის შორეულმა ჰაიტიმ, ლიბერიამ, მექსიკამ, პანამამ, ტაილანდმა. CNN-ი

ჯერ არ არსებობდა და ინფორმაცია ნელა ვრცელდებოდა! გარეშე თვალისათვის საქართველოს გასაბჭოება სახელმწიფო გადატრიალებას უფრო წააგავდა, როდესაც ადგილობრივ მეამბოხეებს უცხო ქვეყნის არმია ეხმარება, ვიდრე – დაპყრობას.

ქართველებისათვის კი ყველაფერი ნათელი იყო: მოხდა მათი სამშობლოს ხელახლი ანექსირება რუსეთის მიერ.

იმდროინდელ გეოპოლიტიკურ თამაშში თბილისსა და მის დიპლომატიაზე ცოტა რამ იყო დამოკიდებული. მენშევიკურ მთავრობას დროულად რომ ეზრუნა ბრძოლისუნარიანი არმიის შექმნაზე, იქნებ იმ ჯერზე დაემარცხებინა მე-11 არმია. მაგრამ გაძლიერებული და უფრო გააფთრებული დიდი ბოლშევიკური რუსეთი საბოლოოდ მაინც დაძლევდა პატარა საქართველოს წინააღმდეგობას. გარედან მას არავინ დაეხმარებოდა: ქემალისტებმა თვალთმაქცური „დახმარების" სანაცვლოდ ბათუმი მოითხოვეს, მაგრამ ბოლშევიკებთან ბრძოლას არც აპირებდნენ! შავ ზღვაში მყოფი ფრანგული სამხედრო ფლოტის რამდენიმე გემიდან დესანტირება არც მომხდარა: მათ, უბრალოდ, გააცილეს საქართველოდან ემიგრირებული მენშევიკური მთავრობა.

ბაქოს ნავთობსარეწების დაუფლება კრემლის უპირველესი მიზანი იყო. ბაქოსთან ერთად მას სჭირდებოდა *ბათუმიც* – ბაქოდან წამოსული მილსადენის ტერმინალი და, საერთოდაც, შავ ზღვაზე ერთ-ერთი საუკეთესო ნავსადგური. *თბილისს* განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა კრემლისათვის: კავკასიის პოლიტიკური ცენტრი ისევ რუსეთს დაექვემდებარებოდა. რუსეთი ვერ იქნებოდა კავკასიის ბატონ-პატრონი, თუკი საქართველო დამოუკიდებელი დარჩებოდა.

საბჭოთა ხელისუფლების მეხოტბე, საქართველოში დაბადებული რუსი პოეტი *ვლადიმირ მაიაკოვსკი* 1927 წელს გულახდილად წერდა:

Я знаю, в Москве решали судьбу
И Киевов и Тифлисов.[24]

XXI საუკუნის დასაწყისშიც მოსკოვს „კიევებისა და თბილისების ბედის-განმრიგის" იმავე ფუნქციაზე აქვს პრეტენზია. მას იგივე გეოპოლიტიკური ჭია ღრღნის, თუმცა მსოფლიო პოლიტიკური ვითარება ამ დროისათვის შეცვლილია.

1920-იანი წლების დამდეგისათვის კი მაიაკოვსკი მართალს ამბობდა: თბილისის ბედი მოსკოვში წყდებოდა.

ერთდროულად, საქართველოს *პოლიტიკურ ბედ-იღბალზე* გავლენას ახდენდა ლონდონისა და პარიზის პასიურობა (ამას „ღალატს" ვერ დავარქმევთ: მათ არც აუღიათ პასუხისმგებლობა საქართველოზე), ხოლო მის *ტერიტორიულ კონფიგურაციაზე* – ანკარის აქტიურობა. სწორედ ამ უკანასკნელი ფაქტორის გამო

24 ვიცი, მოსკოვში წყვეტდნენ ბედ-იღბალს
კიევების და ტფილისებისაც (რუს.)

ჩქარობდა მოსკოვი: მას აშინებდა, რომ გაძლიერებული თურქეთი, რომელმაც უკვე დააჩოქა სომხეთის რესპუბლიკა, ჯერ ბათუმის დაკავებას შეეცდებოდა, ხოლო შემდეგ, ვინ იცის, იქნებ ბაქოზეც გასჩენოდა პრეტენზია?

საქართველოს გასაბჭოებას კრემლში მოუთმენლად ელოდა ამხანაგი სტალინი, იგივე *იოსებ ჯუღაშვილი*, რომელიც რუსეთში ერთადერთი ლეგალური პარტიის – სრულიად რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკებისა) ცენტრალურ კომიტეტში, მის პოლიტბიუროსა და საორგანიზაციო ბიუროში შედიოდა და ეროვნებათა სახალხო კომისარიატსაც ხელმძღვანელობდა. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისა და რუსეთთან მისი ფაქტობრივი შეერთების შემდეგ სტალინი მოსკოვში თავს უცხოელად აღარ იგრძნობდა.

„შემოვიდნენ წითლები, ატყდა დავიდარაბა"

საქართველოში XI წითელი არმიის შემოსვლის მომსწრე ქართველმა პოეტმა *კოლაუ ნადირაძემ* დაწერა:

„თოვლს დაეფარა კრწანისის ველი,
წითელი დროშით, მოღერილ ყელით,
თეთრ ცხენზე მჯდომი, ნაბიჯით ნელით,
შემოდიოდა სიკვდილი ცელით".

ბევრს აშინებდა ეს „სიკვდილის ცელი".

მაგრამ 1921 წელს თბილისში წითელი არმიის შემოსვლა არ ჰგავდა 126 წლით ადრე აღა-*მაჰმად-ხანის* ბრბოს შემოსევას. წითელ არმიაში დისციპლინის დაცვას ცდილობდნენ. იყო ძარცვაც და ძალადობაც, მაგრამ მასობრივი არა.

მენშევიკურმა მთავრობამ არ მოუწოდა ხალხს საყოველთაო წინააღმდეგობისაკენ. მტრული დამოკიდებულება, როგორიც დამპყრობლის მიმართ უნდა გამოეხატათ, ქვეყანაში არ შეიმჩნეოდა.

კოლაუ ნადირაძის ზემოთ ციტირებული ლექსი მრავლისმთქმელი სიტყვებით მთავრდება:

„თოვდა... და თბილისს ებურა თალხი,
დუმდა სიონი[25] და დუმდა ხალხი".

ერი და ბერი დუმდა იმიტომ, რომ გაქცეულმა ხელისუფლებამ თავისი ქმედებით ან უფრო – უმოქმედობით, დაამუნჯა ისინი. თანაც, ფორმალურად, ახალ ხელისუფლებას ისევ ქართველები და ისევ მარქსისტები ედგნენ სათავეში.

წითელი არმია თბილისიდან წასულ მენშევიკურ მთავრობას დასაპატიმ-

25 იგულისხმება სიონის ეკლესია, საქართველოს მართლმადიდებელი პატრიარქის საკათედრო ტაძარი

რებლად გულმოდგინედ არ გამოუდგა და 17 მარტს ბათუმიდან ემიგრაციაში წასვლის საშუალება მისცა.

ერთობლივი სოციალ-დემოკრატიული წარსული ასე თუ ისე აახლოებდა ბოლშევიკებსა და მენშევიკებს. ათი წელიც არ იყო გასული, რაც მათი გზები საბოლოოდ გაიყარა. პარტიის ძველი წევრები ერთმანეთს კარგად იცნობდნენ, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ მათ ერთმანეთი უყვარდათ: უფრო – პირიქით.

ახლო ნათესავები ხანდახან ეკუთვნოდნენ მეტოქე პარტიებს, ბოლშევიკურს ან მენშევიკურს (შეიძლება, სოციალისტ-ფედერალისტურსაც). მაგალითად, ცნობილი ბოლშევიკის – *ფილიპე მახარაძის* (მისი სახელი საბჭოთა პერიოდში დიდხანს ერქვა ქალაქ *ოზურგეთს*) ძმა, *გერასიმე მახარაძე*, მენშევიკი იყო: 1919 წელს ის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პირველი ელჩი გახდა ერევანში, ხოლო 1920 წელს – ელჩი მოსკოვში. 1921 წლის დამდეგს ანკარაში, ქემალისტების მთავრობასთან საბჭოთა რუსეთს წარმოადგენდა კომუნისტი *ბუდუ მდივანი*, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას კი მისი ძმა – სოციალისტ-ფედერალისტი *სვიმონ მდივანი*.

მენშევიკების პროლეტარული და ინტერნაციონალისტური რიტორიკა დიდად არ განსხვავდებოდა ბოლშევიკურისაგან. ისინიც „პროლეტარიატისათვის იღვწოდნენ“. მათაც ჰყავდათ *სახალხო (წითელი) გვარდია*. 1921 წელს მოსულ ბოლშევიკებს არისტოკრატიული ტიტულების გაუქმება არ დასჭირდათ: ეს მენშევიკებს უკვე გაკეთებული ჰქონდათ. თავადაზნაურობის, კაპიტალისტებისა და სახაზინო მიწების დიდი ნაწილის გლეხებისათვის დარიგება მენშევიკებმა 1919 წელს მოასწრეს.

მახსოვს, სტუდენტობისას, სუფრასთან ერთ მარტივ მელოდიას წამოვიწყებდით ხოლმე, რომელიც აშკარად 1920-იანი წლების დამდეგს ეხებოდა:

„შემოვიდნენ წითლები,
ატყდა დავიდარაბა:
რომელ პარტიას ეკუთვნის
ეძგვერაძე ბარნაბა?“

ჩვენ, 1960-იანი წლების სტუდენტებმა, არაფერი ვიცოდით 1920-იანი წლების შესახებ. ყველას გვეგონა, რომ გამოგონილ პერსონაჟზე ვმღეროდით.

1970-იან წლებში საღამოს გაზეთ „თბილისში“ პატარა ნეკროლოგი გამოქვეყნდა: პარტიის ვეტერანების ჯგუფი იტყობინებოდა *ამხანაგ ბარნაბ ეძგვერაძის* გარდაცვალებას, რომელიც თავიდან მენშევიკური პარტიის აქტივისტი ყოფილა, მაგრამ 1921 წლის 25 თებერვლის შემდეგ „გამოსწორებულა“ და ქვემო იმერეთის ერთ-ერთ მაზრაში ბოლშევიკური რევკომის თავმჯდომარე გამხდარა.

სუფრული სიმღერის პერსონაჟი თურმე რეალური პიროვნება ყოფილა და რომელიღაც ფუნაგორისტს ის უკვდავუყვია!

ეძგვერაძე გამონაკლისი არ იქნებოდა...

პირველი წლები გასაბჭოების შემდეგ

ოკუპაციის საწყის ეტაპზე წითელი არმია, როგორც ჩანს, კარგად მოქცევას ცდილობდა, რომ ხალხის გული მოეგო.

წითელ არმიას კეთილგანწყობა არ უგრძნია, მაგრამ თბილისის იქით არც სერიოზული შეიარაღებული წინააღმდეგობა შეხვედრია. ის კი არა, თურქეთის ჯარისაგან ბათუმის გასათავისუფლებლად (ქემალისტები, ნომინალურად მაინც, ბოლშევიკების მოკავშირეები იყვნენ) წითელი არმია და ქართული ჯარის ნაწილები შეთანხმებულადაც კი მოქმედებდნენ. ერთი სიტყვით, გასაბჭოება თავიდან შედარებით მშვიდობიანად მიმდინარეობდა.

მაგრამ მხოლოდ *თავიდან*.

სულ რამდენიმე თვეში საქართველოში აიკრძალა ყველა პოლიტიკური პარტია, კომუნისტურის გარდა. არაკომუნისტური პარტიების აქტივისტებს ბრალდების წარდგენის გარეშე ციხეში სვამდნენ, როგორც ახალი ხელისუფლებისათვის „მავნე ელემენტებს". 1921-1922 წლებში სამი ათასამდე ადამიანი დააპატიმრეს. ბევრი მათგანი ჯერ გამოუშვეს, მერე ისევ დაიჭირეს, ზოგი დახვრიტეს. ბოლშევიკური ოკუპაცია უკვე სრულად ხორციელდებოდა. ბუნებრივია, ამას უკმაყოფილება სდევდა.

ემიგრაციაში წასული ქართველი პოლიტიკოსების ნაწილმა საქართველოში აჯანყების მოწყობა გადაწყვიტა, მაგრამ ამისათვის ძალიან ცუდი დრო შეარჩია. 1924 წელს *ნეპ*-ის ხანა იდგა (იხ. თავი 11), საბჭოთა კავშირში ეკონომიკური ვითარება სწრაფად უმჯობესდებოდა, შიდაპოლიტიკური სტაბილობა სულ უფრო ხელშესახები ხდებოდა. საბჭოთა რუსეთის საგარეოპოლიტიკური მდგომარეობაც უკეთესობისაკენ იცვლებოდა: გერმანიამ, იტალიამ, პოლონეთმა, ბალტიის ქვეყნებმა, თურქეთმა და სპარსეთმა ამ დროისათვის უკვე დაამყარეს დიპლომატიური ურთიერთობა მასთან. 1924 წლის პირველ ნახევარში იგივე გააკეთეს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა: მათაც აღიარეს რუსეთის საბჭოთა მთავრობა.

ემიგრაციაში წასული მენშევიკური მთავრობისათვის, რომელიც პარიზში იჯდა, ნათელი უნდა ყოფილიყო, რომ პატარა საქართველოს გულისათვის დიდ რუსეთთან ურთიერთობას ევროპაში არავინ გაიფუჭებდა. გარედან დახმარების გარეშე კი აჯანყება განწირული იყო დამარცხებისათვის: უბრალოდ, უნდა დაღუპულიყო უდანაშაულო ხალხი.

საუბედუროდ, ასეც მოხდა. კრემლმა საკუთარი მიზნისთვის გამოიყენა ცუდად ორგანიზებული აქცია. როდესაც სტალინს, იმ დროს უკვე პირველ კაცს საბჭოთა კავშირში, მოახსენეს, რომ საქართველოში აჯანყება მზადდება, მაგრამ გეპეუსათვის ყველაფერი ცნობილია და პრევენციული დაპატიმრებით შეუძლიათ აღკვეთონ იგი, სტალინს თურმე უთქვამს: *„დაე, აჯანყდნენ! საქართველოს სისხლი ჯერ არ გამოუშვია!"*

მართლაც, 1924 წლის აგვისტოში სხვადასხვა ადგილას გმირული, მაგრამ არაკოორდინირებული გაბრძოლების შემდეგ აჯანყება ადვილად ჩაახშეს. „ქართველი ერისათვის ჭკუის სასწავლებლად" საბჭოთა ხელისუფლებამ სამაგალითოდ დასაჯა „კლასობრივი მტერი", ძირითადად ყოფილი თავადაზნაურობა, რომელთაგან აჯანყებაში ერთეულები მონაწილეობდნენ: აჯანყებული უმეტესად ქართველი გლეხობა იყო. ხალხს აპატიმრებდნენ არისტოკრატიული წარმოშობისა ან არაკომუნისტური პარტიული კუთვნილების მიხედვით და მერე ჯგუფ-ჯგუფად ხვრეტდნენ, ბუნებრივია, ყოველგვარი გასამართლების გარეშე. სერგო ორჯონიკიძე კრემლს უპატაკებდა: *„დავხვრიტეთ 900 კონტრრევოლუციონერი!"* სინამდვილეში, ბევრად მეტი, ზოგიერთი შეფასებით ორი ათასი, ადამიანი დასაჯეს სიკვდილით. სადგურ შორაპანში სატვირთო ვაგონებში გამომწყვდეული დაპატიმრებული ადამიანები გარედან ტყვიამფრქვევებით ჩახოცეს: მათი რაოდენობა უცნობია. 20 ათასამდე ადამიანი საქართველოდან გადაასახლეს.

„წითელი ტერორი", რომელსაც საქართველო თავიდან გადაურჩა, რადგან 1918-1920 წლების რუსეთის სამოქალაქო ომის დროს ის სხვა სახელმწიფოს წარმოადგენდა, მის მიწაზეც მოვიდა.

„მენშევიკური ავანტურის", როგორც საბჭოთა პროპაგანდა უწოდებდა 1924 წლის აჯანყებას, სანიმუშოდ ჩახშობაში ერთი ახალგაზრდა, 25 წლის ქართველი ჩეკისტიც მონაწილეობდა, სახელად *ლავრენტი პაველის ძე ბერია*, რომლის გულმოდგინებამ და მოხერხებულობამ კრემლის ყურადღება მიიპყრო. ის დააწინაურეს და 1926 წელს საქართველოს *გეპეუ*-ს ჩაუყენეს სათავეში (მე-11 თავში ახსნილია, თუ რა იყო „ჩეკა" და „გეპეუ").

1931 წელს სტალინმა 32 წლის ბერიას ანდო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნობა. 1932 წლიდან ის საკავშირო კომპარტიის (ბოლშევიკების) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პირველი მდივანიც გახდა და სამხრეთ კავკასიაში პირველ პირად იქცა.

ბერიამ ყველაფერი გააკეთა, რომ თავიდან მოეშორებინა ძველი ბოლშევიკები, რომლებმაც საქართველო თავის დროზე გაასაბჭოვეს და ისინი თავიანთი ერთგული დამქაშებით შეეცვალა. ეს სტალინსაც სჭირდებოდა. ამ თვალსაზრისით, ბერიასათვის ნამდვილი მისწრება აღმოჩნდა მთელ საბჭოთა კავშირში 1930-იანი წლებში დაწყებული ბრძოლა „ტროცკისტებთან", „იმპერიალიზმის აგენტებთან" და სხვა „კლასობრივ მტერთან", 1937-38 წლების მასობრივი რეპრესიები.

როდესაც 1938 წელს *ლავრენტი პავლოვიჩი* მოსკოვში გადაიყვანეს, სადაც მან შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის პოსტზე შეცვალა მილიონობით ადამიანის რეპრესირების ორგანიზატორი ნიკოლაი ეჟოვი, მის ნაცვლად სტალინმა საქართველოს კომპარტიას ბერიაზე უფრო ახალგაზრდა ლიდერი, 31 წლის *კანდიდ ნესტორის ძე ჩარკვიანი*, ჩაუყენა სათავეში.

თავი 10

სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური გეოგრაფია გასაბჭოების შემდეგ

რეგიონის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გამიჯვნა

როგორც ზემოთ ითქვა, მთელი სამხრეთ კავკასიის გასაბჭოებისთანავე კრემლმა 1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში დადო ხელშეკრულება ქემალისტურ თურქეთთან და დააკანონა ამ უკანასკნელთან საქართველოსა და სომხეთის სახელმწიფო საზღვრები, ისე, რომ არაფერი უკითხავს ამ ქვეყნების ახალი, კომუნისტური მთავრობებისთვისაც კი. სხვათა შორის, საქართველოს მენშევიკური მთავრობა 17 მარტამდე ბათუმში იყო და ნომინალურად ქვეყნის ერთადერთ ლეგიტიმურ ხელისუფლებას წარმოადგენდა. განა იმპერიალიზმის გამოვლინება არ იყო ის, რომ ორი „ანტიიმპერიალისტური“ სახელმწიფო სხვა, თეორიულად მაინც დამოუკიდებელი, ქვეყნების ტერიტორიას მიჯნავდა?

მაგრამ, მოსკოვში, სადაც თითქმის ერთი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა საკმაოდ მძიმე მოლაპარაკება თურქეთის დელეგაციასთან, არც მალავდნენ, რომ საქმე ეხებოდა *იმ კავკასიას, რომელსაც რსფსრ თავის საკუთრებად მიიჩნევდა.* ამას თურქეთიც ცნობდა.

ფაქტობრივად, მოსკოვშივე დადგინდა საზღვრები სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის. მაგალითად, მაშინ გადაწყდა, რომ იმ დროს თურქეთის არმიის კონტროლქვეშ მყოფი ნახჭევანი და შარური, აგრეთვე წითელი არმიის კონტროლქვეშ მყოფი მთიანი ყარაბაღი საბჭოთა აზერბაიჯანს ერგებოდა. შემდგომში ეს ყველაფერი რუსეთის კომპარტიის კავკასიის ბიუროს (*კავბიუროს*) გადაწყვეტილებებით გაფორმდა.

ერთი მხრივ, ამას მოჰყვა სისხლისღვრის შეწყვეტა დაახლოებით თანაბარი ძალის მქონე პოლიტიკურ სუბიექტებს – *სომხეთსა და აზერბაიჯანს* – შორის, რაც ორივე ქვეყნის სრულ გამოფიტვამდე შეიძლება გაგრძელებულიყო.

მეორე მხრივ, ახალი საზღვრებით კმაყოფილი სამხრეთ კავკასიაში არავინ

დარჩა: სამივე საბჭოთა რესპუბლიკაში გაისმოდა, პროტესტი თუნდაც სუსტი, ახალი საზღვრების გამო.

საბჭოთა აზერბაიჯანში მიიჩნიეს, რომ ის დააზარალეს, როდესაც საბჭოთა სომხეთის სასარგებლოდ ჩამოართვეს ყოფილი ელისავეტპოლის გუბერნიაში შემავალი ზანგეზურის მაზრის დიდი ნაწილი, სადაც 1918 წლამდე აზერბაიჯანელები მოსახლეობის ნახევარზე მეტს შეადგენდნენ და იმავე გუბერნიის *ყაზახის მაზრის* სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი (იქ სომხები ჭარბობდნენ); არ დააკმაყოფილეს ბაქოს პრეტენზია *ბორჩალოს, თბილისისა და სიღნაღის მაზრების* აზერბაიჯანელებით დასახლებულ ნაწილებზე, რომლებიც საქართველოს დარჩა; მის ტერიტორიაზე მცხოვრები სომხებისათვის დაარსდა *მთიანი ყარაბაღის* ავტონომიური ოლქი.

საბჭოთა საქართველოს უკმაყოფილების მიზეზი ის იყო, რომ კრემლმა მას უარი ათქმევინა ბევრ ისეთ ტერიტორიაზე, რომლებზეც საქართველოს პრეტენზია ჰქონდა: ეს იყო *ართვინი, არტაანი, ოლთისი, ზაქათალის ოკრუგი,* ყოფილ ტფილისის გუბერნიაში შემავალი *ლორე. კავბიურომ* საბჭოთა აზერბაიჯანს გადასცა *სიღნაღისა და ტფილისის მაზრების სამხრეთი ნაწილები* (სწორედ ასეთი გამიჯვნის გამო გვაქვს ახლა პრობლემა დავით-გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის გამო, რომელიც იმპერიისდროინდელი დაყოფით ტფილისის გუბერნიაში მთლიანად შედიოდა). ჩვენს პრეტენზიას ყველა ამ ტერიტორიის მიმართ ობიექტურად ასუსტებდა ის, რომ იქ ქართველები უმნიშვნელო უმცირესობას წარმოადგენდნენ, ან სულაც არ ცხოვრობდნენ, როგორც, მაგალითად, ლორეში; *ართვინი, არტაანი და ოლთისი* კი 1921 წლის დასაწყისიდან უკვე თურქეთის არმიას ეკავა. კრემლის მოქმედებით ქართველების უკმაყოფილების უფრო რეალური საფუძველი იყო ის, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნა სამი ავტონომიური ერთეული, რაც თბილისის, თუნდაც კომუნისტური, მთავრობის ძალაუფლების შესუსტებას მოასწავებდა.

საბჭოთა სომხეთში უსამართლობად მიაჩნდათ, რომ *მთიანი ყარაბაღი,* სადაც მოსახლეობის სამ მეოთხედზე მეტი სომხები იყვნენ, საბჭოთა აზერბაიჯანის შემადგენლობაში დატოვეს (თუნდაც ავტონომიის უფლებით); მათ უკმაყოფილებას იწვევდა ასევე სამი მეოთხედით სომხებით დასახლებული *ახალქალაქის მაზრის* საბჭოთა საქართველოს შემადგენლობაში დატოვება, ყოფილ ერევნის გუბერნიაში შემავალი *ნახჭევნის მაზრის* – აზერბაიჯანისათვის, ხოლო *ყარსის ოლქის* – თურქეთისათვის გადაცემა (ორ უკანასკნელში იმპერიის ხანაში სომხები უმცირესობა იყვნენ, თანაც ისინი თურქეთს უკვე ოკუპირებული ჰქონდა).

თანამედროვე სომხურ ისტორიოგრაფიაში არსებობს (თუმცა არა საყოველთაოდ გავრცელებული) აზრი, რომ „სომხეთის ტერიტორიული შევიწროება" მოხდა *სუბიექტური* მიზეზით – იმის გამო, რომ „ქართველ იოსებ ჯუღაშვილს, რასაკვირველია, არ უყვარდა სომხები".

ზოგი სომეხი და რუსი მეცნიერი კი ზემოხსენებულ პრიმიტიულ ახსნას გაურბის და ვითომ *ობიექტური* მიზეზებით ხსნის ტერიტორიულ გამიჯვნას. ეს მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ საბჭოთა რუსეთის მთავრობა თავის უმთავრეს მტრად მიიჩნევდა დიდ ბრიტანეთს, რომელთანაც სომხეთი უფრო აქტიურად თანამშრომლობდა, ვიდრე საქართველო ან აზერბაიჯანი: ამის გამო თითქოს *„კრემლი სჯიდა სომხეთს“*. 1921 წელს, სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც მოსკოვში თურქებთან მოლაპარაკება მიმდინარეობდა, სომხეთში ანტისაბჭოთა აჯანყება მოხდა, ერევანში მცირე ხნით დაშნაკური მთავრობაც კი დაბრუნდა, ხოლო ზანგეზურში დაშნაკთა პარტიის ერთმა ჯგუფმა „მთიანი სომხეთის რესპუბლიკა“ გამოაცხადა. აჯანყების ჩახშობისას ბოლშევიკებმა ბევრი დაშნაკი და მათი მომხრე დახვრიტეს: სასტიკ რეპრესიებს ხელმძღვანელობდა ჩეკისტი *გევორქ ათარბეგოვი*, რომლის სახელი დიდხანს ერქვა ქუჩას თბილისში, მთაწმინდაზე.

ზემოთ მოყვანილ ვერც „სუბიექტურ“ და ვერც „ობიექტურ“ არგუმენტაციას დამაჯერებლად ვერ მივიჩნევთ. არც ვითომ „სტალინის არმენოფობიას“, არც ვითომ „სომხეთის ბრიტანულ ორიენტაციას“, არც დაშნაკთა აჯანყებას სერიოზული გაელენა არ მოუხდენიათ გასაბჭოებული სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფო-ტერიტორიულ მოწყობაზე: დიდი ბრიტანეთი 1920 წლის შუაგულში რეგიონიდან გავიდა და სომხების დიდი ხვეწნის შემთხვევაშიც კი უკან არ დაბრუნდებოდა; „დაშნაკური სომხეთის პროიმპერიალისტურ და პრობრიტანულ განწყობას“ ბოლშევიკებიცა და ქემალისტებიც მხოლოდ პროპაგანდისტული მიზნით ახსენებდნენ.

სინამდვილეში, გადამწყვეტი იყო *გეოპოლიტიკური გათვლა*. რუსეთს ნაკლებად სჭირდებოდა ანგარიშის გაწევა სომხეთისათვის, ვიდრე აზერბაიჯანისათვის, რომელიც მისთვის ნავთობის უმთავრესი მიმწოდებელი იყო. გარდა ამისა, კრემლში მიაჩნდათ, რომ კეთილგანწყობის გამოჩენა მუსლიმური ქვეყნის – აზერბაიჯანისადმი – მიმზიდველი გახდებოდა „მუსლიმური აღმოსავლეთის მშრომელებისათვის“. სომხეთი კი პატარა ჩაკეტილი ქვეყანა იყო, ჰქონდა მწირი ბუნებრივი რესურსები და ცუდი ურთიერთობა თითქმის ყველა მეზობელთან.

კრემლი არ უწევდა ანგარიშს არც თბილისის პრეტენზიებს: გასაბჭოებული საქართველოც კი კრემლს „მეტისმეტად თავისუფლების მოყვარული“ ეჩვენებოდა და მის მაქსიმალურ დამორჩილებას ესწრაფოდა.

ამავე დროს, კრემლს სულაც არ უნდოდა, რომ სხვა ქვეყანას სამხრეთ კავკასიისათვის დიდი ნაწილები ჩამოეჭრა. სომეხი ისტორიკოსის, *რემ კაზანჯიანის* მიერ მოპოვებული საარქივო მასალები მოწმობს, რომ კრემლი დიპლომატიური გზით ცდილობდა, დაებრუნებინა თურქეთისაგან სამხრეთ კავკასიის იმ ტერიტორიის ნაწილი მაინც, რომელიც ქემალისტებმა სომხეთთან ომის შედეგად 1920 წელს დაიკავეს. 1921 წლის დასაწყისში არსებული, რუსეთისათვის არახელსაყრელი საერთაშორისო და შიდა პოლიტიკური ვითარების გამო ვერ მოახერხა

ბოლშევიკურმა რუსეთმა ტერიტორიულ დათმობაზე ქემალისტების დათანხმება. მათთან ომი კი რუსეთს იმ მომენტში არც ესაჭიროებოდა და არც შეეძლო.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საბჭოთა სომხეთმა რუსეთის დახმარებით მიიღო (ან შეინარჩუნა) გარკვეული ტერიტორიები, რომლებზეც მის მეზობლებსაც ეჭირათ თვალი. ასე, მაგალითად, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მას ერგო ადრე ტფილისის გუბერნიაში შემავალი ლორეს დემილიტარიზებული ზონა, რომელზეც საბჭოთა საქართველოსაც ჰქონდა პრეტენზია, და ადრე ელისავეტპოლის გუბერნიაში შემავალი ყაზახისა და ზანგეზურის მაზრების დიდი ნაწილები, რომლებიც საბჭოთა აზერბაიჯანსაც უნდოდა. მართალია, ყარსის ოლქი, რომელიც 1878 წლამდე ოსმალეთს ეკუთვნოდა, ქემალისტებმა 1920 წელს ხელახლა დაიპყრეს, მაგრამ მისი მცირე ნაწილი – მდ. ახურიანის (არფა-ჩაის) სათავეები მიმდებარე ტერიტორიით (*ამასიის რაიონი*), სომხეთს დარჩა. მოსკოვის ხელშეკრულებით სომხეთს დაუბრუნდა თურქების მიერ 1920 წელს ოკუპირებული ქ. ალექსანდროპოლი (გიუმრი) და სამხრეთით მიმავალი რკინიგზის ხაზი მიმდებარე ტერიტორიითურთ, რომელიც 1920 წლის 2 დეკემბრის ალექსანდროპოლის კაბალური ხელშეკრულებით სომხეთისაგან თურქეთის კონტროლქვეშ უნდა გადასულიყო. საერთო ჯამში, მოსკოვის ხელშეკრულების დადებისას, საბჭოთა დიპლომატიის ძალისხმევით, ახალგასაბჭოებულ სომხეთს სახელმწიფო ტერიტორია თითქმის გაუორმაგდა: ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებით კი მას ცოტა ფართობი რჩებოდა.

არ ვაპირებ იმდროინდელი საბჭოთა პოლიტიკის გამართლებას, მაგრამ ობიექტურობა მოითხოვს ითქვას, რომ ***საბჭოთა რესპუბლიკების ტერიტორიულ კონფიგურაციას ხშირად განაპირობებდა Fait Accompli[26], შექმნილი პოლიტიკური რეალობები, რომელთა შეცვლაც ახალ სისხლისღვრას მოითხოვდა.***

ეს რეალობები კი ასეთი იყო:

- თურქების დახმარებით, აზერბაიჯანელებმა ჯერ კიდევ 1919 წელს დაიკავეს *ნახჭევნის მაზრა* და *შარურ-დარალაგიოზის მაზრის* სამხრეთ ნაწილი (შარური) და თითქმის გაწმინდეს სომხებისგან. 1921 წლის მარტში მოსკოვში მოლაპარაკებისას თურქებმა კატეგორიულად მოითხოვეს და დაითანხმეს საბჭოთა რუსეთი ამ ტერიტორიის აზერბაიჯანისათვის დაქვემდებარებაზე *„მისი მესამე ქვეყნისათვის გადაცემის უფლების გარეშე“* (ნათელია, რომ „მესამე ქვეყანა“ მხოლოდ სომხეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო). იქ შეიქმნა ნახჭევნის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა – საბჭოთა აზერბაიჯანის პროტექტორატი (შემდგომში – ნახჭევნის ასსრ);
- სომხებმა 1918-1920 წლებში ბრძოლით დაიკავეს *ზანგეზურის მაზრის* დიდი ნაწილი და უმეტესწილად გაწმინდეს ის აზერბაიჯანელებისაგან; სომხეთის სსრ-ის შემადგენლობაში იქ ოთხი ადმინისტრაციული რაიონი შეიქმნა;

26 აღსრულებული საქმე (ფრ.). დიპლომატიაში – შეუქცევადი ფაქტი

• ქემალისტური თურქეთი ომში გამარჯვების გზით დაეუფლა *ყარსის ოლქს, ერევნის გუბერნიის სურმალუს მაზრას*, რაც გააფორმა სომხეთთან 1920 წლის 2 დეკემბრის ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებით და დაპყრობილს უომრად არ დათმობდა. ეს ტერიტორიები სომხური მოსახლეობისაგან გაიწმინდა. თურქეთმა ასევე დაიკავა იქამდე საქართველოს კონტროლქვეშ მყოფი *ართვინის ოკრუგი* და *ქ. არტაანი* (არდაჰანი). 1921 წლის მოსკოვის შეთანხმების თანახმად, თურქეთმა დაუბრუნა სომხეთს მის მიერ დაკავებული ქ. ალექსანდროპოლი და იქიდან ნახჭევნამდე მიმავალი რკინიგზის ხაზი. მაგრამ მეტი არაფერი დათმო, მაგალითად, არ დააბრუნა სურმალუს მაზრა, ცენტრით ქ. იღდირში, და მაზრის ტერიტორიაზე მდებარე არარატის მთა, რომელსაც სომხები დაბეჯითებით ითხოვდნენ;

• ბორჩალოს მაზრის ნაწილი, *ლორე*, 1918-21 წლებში საქართველოსა და სომხეთს შორის ნეიტრალურ ზონას წარმოადგენდა. კრემლმა ის საბჭოთა სომხეთს მიაკუთვნა. შესაძლოა, ლორეს გადაცემა სომხეთისათვის ამ უკანასკნელის მიერ ყაზახის მაზრის დაბლობი ნაწილის, ქ. ყაზახითურთ, აზერბაიჯანისათვის დაბრუნების კომპენსაცია იყო, თუმცა, სომხური ისტორიოგრაფია ამჯობინებს, ამტკიცოს, თითქოს „საქართველოსათვის ლორეს ჩამორთმევის კომპენსაცია მისთვის ახალქალაქის მაზრის დატოვება იყო";

• საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ 1918 წელს სამხედრო ნაწილები გაგზავნა *ახალქალაქის მაზრაში*, რომელიც ისედაც შედიოდა ტფილისის გუბერნიაში. ეთნიკური წმენდა ამ მაზრაში არ მომხდარა. ეს პროვინცია ეკუთვნოდა მენშევიკურ საქართველოს და დარჩა საბჭოთა საქართველოს შემადგენლობაში;

• *ზაქათალის ოკრუგის* (საინგილოს) კუთვნილების რუსეთის არბიტრაჟის მეშვეობით დადგენას 1920 წლის 7 მაისის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების დანართით დათანხმდა ჯერ კიდევ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა. ქართველი კომუნისტების ნაწილის სუსტი პროტესტის მიუხედავად, რუსეთის კომუნისტური პარტიის *კავკასიის ბიურომ* ოკრუგი აზერბაიჯანს გადასცა. აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში ყოფილ ოკრუგში სამი ადმინისტრაციული რაიონი შეიქმნა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ზაქათალის გადაცემა აზერბაიჯანისათვის ფარული პოლიტიკური გარიგების შედეგი იყო: სანაცვლოდ აზერბაიჯანი აღარ აცხადებდა პრეტენზიას *ბორჩალოს, თბილისისა და სიღნაღის მაზრების* აზერბაიჯანელებით დასახლებულ ტერიტორიებზე.

არც საინგილოში და არც ბორჩალოში ეთნიკური წმენდა არ მომხდარა.

სამხრეთ კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკების საზღვრების დადგენისას რუსეთი უპირველესად საკუთარ ინტერესებზე ზრუნავდა. მიუხედავად რიტორიკისა *„პროლეტარული რევოლუციის ექსპორტის“* შესახებ, ნათელი იყო, რომ ფაქტობრივად, იმპერიული რუსეთის ახალი სახელით რეინკარნაცია ხდებოდა.

კრემლში სწრაფად გათვალეს, რომ *საბჭოთა რუსეთს მომავალში ისეთივე ინტერესები და საფრთხეები ექნებოდა, როგორიც ყოფილ რუსეთის იმპერიას.* ამიტომაც ყველა სასაზღვრო ცვლილება ამ ინტერესებისა და საფრთხეების გათვალისწინებით მოხდა. სამხრეთ კავკასიაში შექმნილ სიტუაციას კრემლი უხამებდა ან, თუ ამისი შესაძლებლობა უჩნდებოდა, უქვემდებარებდა, საკუთარ გეოპოლიტიკურ ინტერესებს.

სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა რუსეთს სამი ძირითადი ინტერესი ამოძრავებდა:

- ***კრემლს სჭირდებოდა ბაქო.*** ნავთობის სხვა წყაროები იმდროინდელ რუსეთში უმნიშვნელო იყო, ვოლგისპირეთისა და ციმბირის საბადოები – ჯერ აღმოუჩენელი. სომხეთის გამო ის არ აპირებდა ურთიერთობის სერიოზულად გაფუჭებას ნავთობით მდიდარ აზერბაიჯანთან. ამიტომაც კრემლში ერთგვარ კომპრომისად მიიჩნიეს *მთიანი ყარაბაღის დატოვება საბჭოთა აზერბაიჯანის შემადგენლობაში* და იქ ავტონომიური ოლქის შექმნა (იურიდიულად ეს 1923 წელს გაფორმდა), სადაც ადგილობრივ საბჭოთა ხელისუფლებაში უმრავლესობა სომხებმა შეადგინეს.
- ***კრემლს სჭირდებოდა ბათუმი.*** თურქეთისათვის იმ გარკვეული ტერიტორიების (ართვინის ოკრუგი, არტაანი, ოლთისი) დათმობა, რომლებზეც საქართველო აცხადებდა პრეტენზიას, მაგრამ რომლებიც რეალურად თურქეთს უკვე ხელთ ეპყრა, კრემლს საბაბს აძლევდა, სანაცვლოდ მოეთხოვა ბათუმი და მიმდებარე რაიონი. იურიდიულად ეს გაფორმდა, როგორც აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა საბჭოთა საქართველოს შემადგენლობაში.
- ***კრემლს არ სჭირდებოდა, რომ ენობრივად მონათესავე თურქეთსა და აზერბაიჯანს საერთო საზღვარი ჰქონოდათ.*** ამიტომაც სომხების მიერ დაკავებული ზანგეზური (სიუნიქი), რომელიც სოლივითაა ჩარჭობილი აზერბაიჯანსა და მის ექსკლავ ნახჭევანს შორის, სომხეთს დარჩა. 1920-იან წლებში ნახჭევანი ირანის და სომხეთის ტერიტორიებს ესაზღვრებოდა, თურქეთთან საერთო საზღვარი არ ჰქონდა. *ცხრა კილომეტრი სიგრძის საერთო საზღვარი თურქეთსა და ნახჭევანს მხოლოდ 1932 წელს გაუჩნდათ, როდესაც თურქეთმა სპარსეთს სასაზღვრო მონაკვეთები გაუცვალა.*

მართალია, კრემლს გარკვეულად უხდებოდა სამხრეთ კავკასიაში დაპირისპირებული ტერიტორიული ინტერესების ურთიერთმორიგება, მაგრამ ამ

„მორიგებას" ის საკმაოდ მოხერხებულად იყენებდა თავისი გავლენის გასაძლიერებლად.

შუა აზიაში კი საბჭოთა რუსეთმა აგრესიულობით გადააჭარბა კიდეც რუსეთის იმპერიას, რომელიც პროტექტორატების მდგომარეობაში ინარჩუნებდა *ბუხარის საამიროსა* და *ხივის სახანოს* და ისინი გუბერნიებად არ უქცევია. 1920 წელს ბოლშევიკური არმიის მეთაურის მიხაილ ფრუნზეს მიერ ბუხარის სამდღიანი დაბომბვისა და მისი იერიშით აღების შემდეგ იქ ულეტა, ძარცვა და ძალადობა გაჩაღდა. ადგილობრივი მუსლიმი მმართველების განდევნის შემდეგ შეიქმნა *ბუხარისა* და *ხორეზმის* (ხივის) *სახალხო საბჭოთა რესპუბლიკები*, რომლებიც რსფსრ-ს დაექვემდებარა. შემდგომში მათი ტერიტორია კრემლმა თვითნებურად გადაანაწილა – გადასცა ისინი ახალშექმნილ *უზბეკეთისა* და ცოტა მოგვიანებით – *ტაჯიკეთის* საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს ისე, რომ ტაჯიკები უზბეკეთშიც აღმოჩნდნენ, ხოლო უზბეკები – ტაჯიკეთში.

ფედერალიზაცია, „ნაციონალ-უკლონიზმი", საბჭოთა კავშირის შექმნა

1918 წლის გაზაფხულზე სულ ერთი თვის განმავლობაში არსებული *ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის* შექმნის თავდაპირველი მიზანი თეორიულად სავსებით ლოგიკური ჩანდა: ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით სუსტი სამი ერი, ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები, რომელთაც ერთი ცენტრიდან, თბილისიდან, მართვის ხანგრძლივი ტრადიცია ჰქონდათ, აცხადებდნენ მზადყოფნას, ეროვნული სუვერენიტეტის ნაწილი დაეთმოთ და ერთად შეექმნათ საშუალო სიძლიერის მქონე სახელმწიფო. მაგრამ, როდესაც თვალნათელი გახდა მანამდეც ცნობილი პრობლემა, რომ ფედერაციის სამი შემადგენელი ნაწილი ვერასოდეს გამონახავს საერთო ენას და თითოეული მათგანის ეროვნული ინტერესები, უპირველესად ტერიტორიული პრეტენზიები, წინააღმდეგობაში მოვა ერთიმეორის ინტერესებთან, ფედერაცია დაიშალა.

სამხრეთ კავკასია ვერ გამოდგა შვეიცარია!

მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკებს ისევ რჩებოდათ ერთმანეთთან გადაუჭრელი პრობლემები, 1922 წელს კრემლის ზეწოლით, რომელიც რეგიონში უზენაეს ძალად იქცა, ისევ შეიქმნა ანალოგიური ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური წარმონაქმნი, სახელად ***ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკა (ა/კსფსრ)***. ის მოიცავდა აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს. ფედერაციის შექმნა ოფიციალურად 1922 წლის 10 დეკემბერს გაფორმდა (წინასწარი „სამოკავშირეო ხელშეკრულება" იმავე წლის 12 მარტს დაიდო).

1923 წლის 23 აპრილს სრულიად საკავშირო კომუნისტური (ბოლშევიკების) პარტიის XII ყრილობაზე გაკეთებულ მოხსენებაში „პარტიულ და სახელმწიფო მშენებლობაში ნაციონალური მომენტების შესახებ" ***სტალინი ამიერკავკასიის ფედერალიზაციის მიზეზად სავსებით ღიად აცხადებდა: იგი საჭირო იყო იმისთვის, რომ საქართველოს ვერ გამოეყენებინა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის უპირატესობა და ქართველები რეგიონის „პრივილეგირებული ერი" არ გამხდარიყვნენ.***

სტალინი თავის მოხსენებაში მძაფრად უტევდა „რუსულ დიდმპყრობელურ შოვინიზმს" და, ალბათ, იმისათვისაც, რომ ყრილობის დელეგატების თვალში დიდ ინტერნაციონალისტად წარმოჩენილიყო, ასევე უტევდა „ქართულ შოვინიზმს", რომელსაც ახლა უკვე ქართველი კომუნისტები განასახიერებდნენ (მენშევიკები ორი წელი იყო, რაც წავიდნენ). სტალინის განცხადებით, *„საქართველოში მოსახლეობის 30 პროცენტი არაქართველია – სომხები, აფხაზები, აჭარლები* [?!], *ოსები, თათრები"* [იგულისხმებოდნენ აზერბაიჯანელები და მესხეთელი მუსლიმები: რ.გ.].

სტალინი ბობოქრობდა:

> „ქართველი კომუნისტების ნაწილს გაუჩნდა აზრი – არ არის საჭირო ანგარიში გავუწიოთ ამ ნვრილ ეროვნებებს: ისინი ნაკლებ კულტურული არიანო, ნაკლებ განვითარებული, და ამიტომ, შეიძლება, რომ მათ ყურადღება არ მივაქციოთო. ეს შოვინიზმია – მავნე და სახიფათო შოვინიზმი".

სტალინის თქმით, თბილისში მოსახლეობის უმეტესობა სომხობა იყო (რაც სიმართლეს არ შეეფერებოდა) და საჭირო იყო მათზე ზრუნვა, რათა „რეგულირების დეკრეტის" მეშვეობით ისინი *„ქართველებმა არ გადააადგილონ"*, ისე, რომ უმრავლესობა ქალაქში ქართველობა გახდესო. ქართული ნაციონალიზმის კრიტიკის კონტექსტში სტალინი იხსენებდა „საქართველო-სომხეთის ომს", რომელსაც, სრულებით უსამართლოდ, ქართველებს აბრალებდა.

იმავე მოხსენებაში სტალინმა რამდენჯერმე „ბუხარულ და ხორეზმულ" (ორივე შემთხვევაში *უზბეკები* იგულისხმებოდნენ) და აზერბაიჯანულ ნაციონალიზმსაც გაჰკრა კბილი. მოხსენებაში მას სიტყვა არ დასცდენია არც „სომხურ ნაციონალიზმზე" (თუმცა კამათის დროს გაკვრით ისიც ახსენა) და არც ის უხსენებია, რომ მსოფლიო ომის წლებში თბილისში სომხების რაოდენობის უპრეცედენტო ზრდა მოხდა იმის გამო, რომ ისინი ოსმალეთში ულეტას გამოექცნენ.

ა/კსფსრ-ს შექმნა შედიოდა კრემლის ინტერესებში რომაული ლოზუნგის – *„გათიშე და იბატონე!"* – განხორციელების მიზნით. გარეგნულად ეს ზუსტად საწინააღმდეგოს ჰგავდა – გათიშვის ნაცვლად სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს აერთიანებდნენ. მაგრამ სინამდვილეში კონფლიქტები, რომლებიც თიშავდა ამ ხალხებს, იმდენად კონცენტრირებული ხდებოდა, რომ ყველა სერიოზული

გადაწყვეტილება მოსკოვში, ან მოსკოვიდან გამოგზავნილი ემისრების მიერ უნდა ყოფილიყო მიღებული. ფედერაციის სამუშაო ორგანოების ენა აუცილებლად რუსული იქნებოდა, რადგან არც ქართული, არც სომხური და არც აზერბაიჯანული ენა მთელ რეგიონში არ დომინირებდა. ეს ყველაფერი ნიშნავდა ზემოხსენებული იმპერიული ლოზუნგის ცხოვრებაში რეალურად გატარებას.

საბჭოთა პერიოდის ამიერკავკასიის ფედერალიზაციის იდეის ავტორებს იმდენად რეგიონის ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობა არ აინტერესებდათ, რასაც ცრუ არგუმენტად იყენებდნენ, რამდენადაც პოლიტიკური მიზნები ჰქონდათ: ფედერალიზაციის გზით კრემლს უნდოდა თავიდან აეცილებინა ქართველი, აზერბაიჯანელი და სომეხი კომუნისტების შესაბამის ეროვნულ ძალებად მოსალოდნელი გარდაქმნა. მოსკოვისათვის ეს სავსებით რეალური საფრთხე იყო.

სტალინი არ ენდობოდა უპირველესად თავის ძველ პარტიულ ამხანაგებს – ქართველ კომუნისტებს. ამის კონკრეტული გამოვლინება მისთვის აღმოჩნდა ქართველი კომუნისტების მოქმედება, რასაც *„ნაციონალ-უკლონიზმი"* (ნაციონალური გადახრა) დაერქვა (იხ.ქვემოთ).

1922 წელს მოსკოვში ერთხანს განიხილებოდა იდეა, რომ ყველა რესპუბლიკა შესულიყო რუსეთის ფედერაციაში ავტონომიის საფუძველზე. რუსი ისტორიკოსები აღნიშნავენ, რომ ყველაზე მეტად ასეთ გაერთიანებას მხარს უჭერდნენ, მათივე ტერმინით *„რუსაპეტები"* – არარუსი ბოლშევიკები, უპირველესად სტალინი, ორჯონიკიძე, ძერჟინსკი.

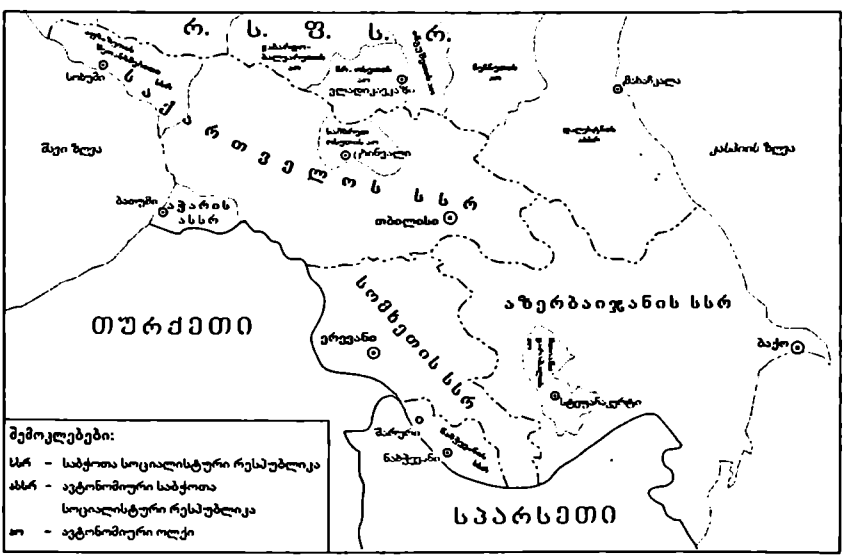
საბჭოთა საქართველოს მმართველი ქართველი ბოლშევიკები, სწორედ ის პირები, რომლებიც საქართველოს გასაბჭოების მიზნით 1921 წლის დამდეგს წითელ არმიას თბილისში შემოუძღვნენ (მათ შორის იყვნენ *ბუდუ მდივანი, ფილიპე მახარაძე, კოტე ცინცაძე, მიხეილ ოკუჯავა* და რამდენიმე სხვა) და, სავსებით სამართლიანად, *ერის მოღალატეებად* უნდა შერაცხულიყვნენ, საკმაოდ აქტიურად შეეწინააღმდეგნენ სტალინს საბჭოთა რუსეთში ავტონომიის სახით შესვლაზეც და მოითხოვეს, რომ სამხრეთ კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკები შესულიყვნენ საბჭოთა კავშირში უშუალოდ და არა ამიერკავკასიის ფედერაციის გზით.

მათ მოულოდნელი მხარდაჭერა მიიღეს საბჭოთა რუსეთის რეალური ლიდერის, ლენინის, მხრიდან. ლენინს, ერთი მხრივ, არ სჭირდებოდა უკმაყოფილების კერა კავკასიაში, მეორე მხრივ, მას აშინებდა სტალინის აღზევება.

არ უნდა იყოს სწორი მოსაზრება, თითქოს ეს წინააღმდეგობა სტალინსა და ლენინს შორის წინასწარ დაგეგმილი ფარსი იყო. ლენინი მძიმედ იყო ავად, ფარსის თამაშის თავი მას არ უნდა ჰქონოდა. მას მართლაც აღარ მოსწონდა სტალინი, რაც მისწერა კიდეც კომუნისტური პარტიის მორიგ ყრილობას, რომელსაც პირადად ვეღარ დაესწრო.

„ნაციონალ-უკლონისტები“ *საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის* შექმნის წინააღმდეგი, ზოგადად, არ იყვნენ, მაგრამ, იმავე სტალინისა და ორჯონიკიძისაგან განსხვავებით, ერთგვარად მაინც აწუხებდათ ქართული ეროვნული ინტერესები: თუ საქართველოს კვაზი-დამოუკიდებლობის, თუნდაც გასაბჭოებული სახით, შენარჩუნება ვერ ხერხდებოდა, ისინი სსრ კავშირში საქართველოს უშუალო წევრობას ამჯობინებდნენ. ისინი ეწინააღმდეგებოდნენ აფხაზეთის „დამოუკიდებლობის“ აღიარებასაც და ცდილობდნენ, დაესაბუთებინათ, რომ სამხრეთ ოსეთისათვის ავტონომიის მინიჭება შეცდომა იქნებოდა.

სტალინმა თავისი მაინც გაიტანა: *ამიერკავკასიის ფედერაციაც შეიქმნა და ავტონომიებიც – საქართველოში*. მაგრამ მომავალმა დიდმა ბელადმა (1922 წელს ის ერთ-ერთი ბელადი იყო!) გულში ბოღმა ჩაიტოვა და 1936-37 წლებში „ნაციონალ-უკლონისტების“ უმეტესობა დაახვრეტინა, როგორც „კონტრრევოლუციონერები და იმპერიალიზმის აგენტები“.

ნახ. 10.1. ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის შიდა საზღვრები (1923 წლისათვის)

ნახ. 10.1-ზე ნაჩვენებია ა/კსფსრ-ს შემადგენელი სამი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა და მათში შემავალი ავტონომიური ერთეულების საზღვრები. 1923 წელი იმიტომ ავიღე, რომ ამ წელს პრაქტიკულად დასრულდა ის ტერიტორიული გამიჯვნა რეგიონში, რომელმაც 1990-იანი წლების დამდეგამდე იარსება.

1921-1923 წლებში დადგენილი რესპუბლიკათაშორისი საზღვრები შვიდი ათეული წელი არ შეცვლილა და სწორედ ისინი აღიარა საერთაშორისო საზოგადოებამ საბჭოთა კავშირის დაშლის მერე კავკასიის სამი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის ცნობისას 1991-1992 წლებში.

ა/კსფსრ-ში 1922 წელს შესული სამი რესპუბლიკა, მათთვის თავს მოხვეული შეთანხმებით, ფედერაციის აღმასრულებელ ორგანოებს გადასცემდა თავიანთ უფლებამოსილებას საგარეო პოლიტიკის, სამხედრო საქმეების, ფინანსების, ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის სფეროებში. რესპუბლიკების აღმასრულებელ ორგანოებს ცოტა რამ რჩებოდათ – შინაგანი საქმეები, ეკონომიკის ნაწილი, განათლება, კულტურა...

ცოტა ხანში გაერთიანების იგივე მოდელი გამოიყენეს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნისას: ა/კსფსრ გადასცემდა საკავშირო მთავრობას საგარეო პოლიტიკის, სამხედრო საქმის, ფინანსების, ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის გაძღოლას და ა.შ. ამიერკავკასიის ფედერაციის წევრი საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკების გამგებლობაში თითქმის აღარაფერი რჩებოდა.

1922 წლის 30 დეკემბერს **საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ)** შექმნა ოთხმა პოლიტიკურმა სუბიექტმა: რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულმა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ (რსფსრ), უკრაინის საბჭოთა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ, ბელორუსიის საბჭოთა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ და ამიერკავკასიის სოციალისტურმა ფედერაციულმა საბჭოთა რესპუბლიკამ (ა/კსფსრ). თითოეულმა მათგანმა ნომინალური საერთაშორისო სტატუსი დაკარგა.

1936 წელს, როდესაც საბჭოთა რეჟიმის მარადიულობა უკვე ეჭვს აღარ იწვევდა, მოსკოვიდან მიღებული დირექტივის თანახმად ამიერკავკასიის ფედერაცია დაიშალა. მასში შემავალი სამი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა – *აზერბაიჯანი, საქართველო და სომხეთი*, რომლებიც ვეღარ შეუქმნიდა სეცესიონიზმის (გამოყოფის) საფრთხეს გამყარებულ ტოტალიტარულ რეჟიმს, 1936 წლიდან „მოკავშირე რესპუბლიკებად" იქცა *რსფსრ-ს, უკრაინასა და ბელორუსიასთან* ერთად.

რამდენადაც შუა აზიასა და ყაზახეთში იმ დროისათვის ხუთი მოკავშირე რესპუბლიკა ჩამოყალიბდა (*ყაზახეთი, უზბეკეთი, ტაჯიკეთი, თურქმენეთი და ყირგიზეთი*), სულ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში 11 მოკავშირე რესპუბლიკა აღმოჩნდა. 1940 წელს საბჭოთა კავშირს შეემატა ახალდაპყრობილი *მოლდოვა, ლიტვა, ლატვია და ესტონეთი*. იმავე წელს შეიქმნა კარელია-ფინეთის სსრ და საბჭოთა კავშირი 16 მოკავშირე რესპუბლიკას აერთიანებდა.

სამხრეთ კავკასიის ავტონომიზაცია

საქართველოსათვის პოლიტიკურად განსაკუთრებით მტკივნეული აღმოჩნდა მისი ნაწილების ***ავტონომიზაცია***. საერთო ჯამში, საბჭოთა საქართველოს ტერიტორიის მეხუთედზე მეტი – 21,5 პროცენტი – თბილისისაგან სხვადასხვა დონის ავტონომიური უფლებებით გაიმიჯნა.

1921 წლის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია ითვალისწინებდა ადგილობრივ საქმეებში ავტონომიური უფლებების მინიჭებას აფხაზეთისათვის (სოხუმის ოლქი), სამუსლიმანო საქართველოსათვის (ბათუმის მხარე) და ზაქათალის ოლქისათვის. როგორც ზემოთ ითქვა, ამ უკანასკნელს საბჭოთა აზერბაიჯანი თავის ნაწილად მიიჩნევდა და მალე *კავბიუროსაგან* ამის ოფიციალური დასტურიც მიიღო.

ეჭვგარეშეა, რომ მცირერიცხოვანი ეთნოსები იმსახურებენ განსაკუთრებულ ყურადღებას და ადმინისტრაციულ-კულტურულ ავტონომიას თავისი თვითმყოფადობის, ენისა და კულტურის შესანარჩუნებლად. ეს განსაკუთრებით ეხება აფხაზებს, რომელთა ერთადერთი საცხოვრისი სოხუმის ოლქი იყო და საქართველოს გარეთ სამშობლო მათ არა აქვთ.

მაგრამ 1921-1922 წლებშიც უკვე ნათელი იყო, რომ „მცირე ეთნოსების უფლებათა დაცვით“ მანიპულირებას ახდენდა კრემლი, რომელსაც არ სჭირდებოდა უნიტარული, თუნდაც გასაბჭოებული, საქართველო და შეგნებულად ასუსტებდა მას პერიფერიების ავტონომიზაციის გზით. საუკუნის შემდეგ კრემლის პოლიტიკა ამ საკითხში არ შეცვლილა. ის კიდევ უფრო რადიკალურიც კი გახდა.

ამ მხრივ, საინტერესოა, რომ 1990-იანი წლების დამდეგს, როდესაც გამომზეურდა 70 წლის წინანდელი საიდუმლო დოკუმენტები, გაირკვა, რომ თბილისში საბჭოთა რუსეთის საელჩოს სამხედრო ატაშე, ბოლშევიკების მხარეს გადასული მეფის გენერალი *პაველ სიტინი* 1921 წლის აპრილში დაწერილ მემორანდუმში კრემლს ასეთ რჩევას აძლევდა:

> „საჭიროა [უკვე გასაბჭოებულ: რ.გ.] საქართველოში რაც შეიძლება მეტი რუსეთზე დამოკიდებული პატარა ავტონომიური ერთეულის შექმნა, რათა ქართველებს არ მივცეთ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის განახლების საშუალება“.

რკპ (ბ) პოლიტბიურო ხალისით ითვალისწინებდა ამგვარ რჩევებს თავისი კავკასიური პოლიტიკის გატარებისას. კრემლმა მართლაც წაახალისა ეთნიკური დაპირისპირება საქართველოში.

* * *

1921 წლის 4 მარტს ახალგასაბჭოებული საქართველოს ნაწილის, სოხუმის ოლქის, ბაზაზე შეიქმნა ***აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა*** (საერთო ფართობით 8,6 ათასი კვ. კილომეტრი), ანუ ნომინალურად საქართველოს

სსრ-სთან გათანაბრებული პოლიტიკური ერთეული. უფრო მეტიც, საქართველოს ბოლშევიკურმა რევკომმა სერგო ორჯონიკიძის თაოსნობით იმავე წლის 21 მაისს აფხაზეთის „დამოუკიდებლობა“ ცნო.

კრემლში, როგორც ჩანს, მალე მიხვდნენ ზემოხსენებული ნაბიჯის არაადეკვატურობას, თუნდაც იმ თვალსაზრისით, რომ საქართველოსაგან აფხაზეთის სრული ჩამოშორებით კრემლი კარგავდა საქართველოზე ზემოქმედების მძლავრ ბერკეტს.

რკპ (ბ)-ის პოლიტბიუროში მსჯელობის შემდეგ, იმავე 1921 წლის 16 დეკემბერს თბილისსა და სოხუმს რეკომენდაცია მიეცათ (რეალურად – ებრძანათ) დაედოთ „სამოკავშირეო ხელშეკრულება“, რომლის ძალითაც აფხაზეთის სსრ შევიდა საქართველოს სსრ-ში, „დაუკავშირდა“, როგორც ე. წ. *„ხელშეკრულებითი რესპუბლიკა“*. რეალურად აფხაზეთი ავტონომიური უფლებებით სარგებლობდა და საბჭოთა კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია მას განიხილავდა კიდეც, როგორც *ავტონომიას* საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობაში.

მაგრამ „ცალკე ყოფნის“ რამდენიმეთვიანი პრეცედენტი საკმარისი აღმოჩნდა, რომ აფხაზ ნაციონალისტებს ემტკიცებინათ (დღემდე ამტკიცებენ!), თითქოს „დამოუკიდებლობას“ ფლობდნენ, რომელიც მათ *ქართველმა სტალინმა* „წაართვა“ და მათი ქვეყანა საბჭოთა საქართველოს დაუქვემდებარა.

თუკი აფხაზეთის სსრ-ის სტატუსის შეცვლა მართლაც სტალინის ინიციატივა იყო, ამ შემთხვევაში ის გამოდიოდა არა თავისი ქართველობიდან, არამედ საბჭოთა რუსეთის ინტერესებიდან. ძალიან მცირე ეთნოსისათვის (60 ათასამდე ადამიანი) „ცალკე საბჭოთა რესპუბლიკის“ შექმნა საკუთრივ რსფსრ-ის ტერიტორიაზე მცხოვრები ბევრად უფრო დიდი ეთნოსების (მაგალითად, თათრების, ჩეჩნების, ბაშკირების, რომელთა რაოდენობა მილიონს აღწევდა ან აჭარბებდა) ანალოგიური მოთხოვნებისათვის პრეცედენტად იქნებოდა გამოყენებული.

1931 წელს თებერვლიდან *აფხაზეთის ხელშეკრულებითმა სსრ-მ* მიიღო თავისი რეალური სტატუსის შესაბამისი დასახელება ***„აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა“*** საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობაში. მაგრამ აფხაზებმა ეს კიდევ ერთ დამცირებად მიიჩნიეს: მათი რესპუბლიკის ფორმალური სტატუსი დამდაბლდა იმავე *„ქართველი სტალინის“* გამოისობით!

სტალინის „ქართველობას“ აფხაზები გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ. მიუხედავად თავისი ეთნიკური წარმოშობისა, ის მოქმედებდა საბჭოთა კავშირის, უფრო ზუსტად – რუსეთის, ინტერესების გათვალისწინებით. პატარა ერების განსაკუთრებულობას ის ყურადღებას არ აქცევდა.

აფხაზები მცირერიცხოვანი და რეგიონში (მით უმეტეს – მსოფლიოში) არცთუ დიდად გამორჩეული ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის მქონე ეთნოსია, თუმცა, ეჭვგარეშეა, რომ თვითმყოფადი კულტურა მათ ისევე აქვთ, როგორც

ნებისმიერ სხვა ეთნოსს. პირველი მოქმედი აფხაზური ანბანი მხოლოდ 1892 წელს შექმნეს აფხაზმა გულიამ და ქართველმა მაჭავარიანმა (1862 წელს ბარონ პეტერ უსლარს ჰქონდა აფხაზური ანბანის შექმნის მცდელობა, მაგრამ ის არ დაინერგა)[27]; აფხაზური წერილობითი ლიტერატურა მხოლოდ XX საუკუნის დასაწყისში წარმოიშვა; აფხაზური წყაროების არარსებობის გამო მათი ისტორია XX საუკუნეში დაიწერა, უპირატესად ქართულ, ბერძნულ, სომხურ ირიბ წყაროებზე დაყრდნობით და მითოლოგიზებულ იქნა.

თითქოს ნათელი უნდა ყოფილიყო *დემოგრაფიული ლოგიკა*, რომ ეთნოსს, რომელიც იმ დროს 60 ათასზე ნაკლებ ადამიანს ითვლიდა, არ უნდა ჰქონოდა პრეტენზია „მოკავშირე რესპუბლიკის“ სტატუსზე. თანაც, 1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის მონაცემებით, აფხაზები თავისი განსახლების ტერიტორიაზე, ავტონომიურ აფხაზეთში, ოდნავ აჭარბებდნენ მოსახლეობის საერთო რაოდენობის მეოთხედს (26 პროცენტი).

აფხაზური ნაციონალიზმის თავისებურებების გაგებისას არ უნდა დაგვავიწყდეს ის უმძიმესი დემოგრაფიული და ფსიქოლოგიური ტრავმა, რომელიც ამ ხალხმა 1866 და 1878 წლების მოვლენების შედეგად განიცადა, როდესაც რუსეთის იმპერიამ აფხაზების ორი ამბოხების შემდეგ მათ დიდ ნაწილს (რელიგიურად – მუსლიმებს) უბიძგა ოსმალეთში წასასვლელად, რასაც *„მუჰაჯირობა“* ეწოდა. მათ ამ ტრაგედიაში ქართველებს რომ ბრალი არ მიუძღვით, თვითონაც მშვენივრად იციან! ამ მოვლენამ ეროვნული გადარჩენის ზემოტივაცია შეუქმნა ადგილზე დარჩენილ მცირერიცხოვან ეთნოსს.

განსხვავებით მათივე მონათესავე ადიღურენოვანი ეთნოსებისაგან (მაგალითად, შაფსუღებისა და უბიხებისაგან), რომლებიც XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიულმა პოლიტიკამ ასევე განდევნა ოსმალეთში ან მოაშორა შავი ზღვის სანაპიროს (ამის გამო 2014 წლის სოჭის ზამთრის ოლიმპიადა ჩატარდა რუსეთში და არა უბიხთა მიწაზე: იხ. ჩანართი 8.2), აფხაზები ზღვისპირა ტერიტორიაზე დარჩნენ. ზღვისპირა მდებარეობა თანამედროვე პირობებში კარგ საშუალებას იძლევა გარე კონტაქტებისათვის, განსაკუთრებით, თურქეთთან.

სამხრეთ ყირიმთან ერთად აფხაზეთი ფლობდა საბჭოთა კავშირში საუკეთესო საზღვაო კლიმატურ რესურსებს. ეს *გეოგრაფიული ფაქტორი* აძლიერებდა (განსაკუთრებით, 1950-იანი წლებიდან) კრემლის ელიტის მისწრაფებას არ დაეშვა ამ რეგიონში ისეთი არარუსული ელემენტის, კერძოდ, ქართველების კულტურული დომინაცია, რომლისგანაც მეტ კონკურენციას ელოდა.

27 აფხაზებს 1892-1954 წლებში ანბანის ოთხი გრაფიკის გამოცვლა მოუხდათ, რაც ძალიან ცუდი ალმოჩნდა მათი კულტურული განვითარების უწყვეტობისათვის: გრაფიკა ჯერ რუსულის (კირილიცის) ბაზაზე იყო, 1926 წლიდან – ლათინურისა, 1938 წლიდან – ქართულის, 1954 წლიდან კი – ისევ რუსულის ბაზაზე. სხვათა შორის, ცნობილი აფხაზი ისტორიკოსისგან, ზურაბ ანჩაბაძისგან მსმენია, რომ აფხაზურ ფონეტიკას ქართული გრაფიკა ყველაზე უკეთ ასახავდა, თუმცა აფხაზურ ანბანში 64 ასონიშანია, ქართულში კი 33.

გეოგრაფიულ მდებარეობას უნდა უმადლოდნენ აფხაზები, რომ საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა სივრცეში ერთ-ერთი ყველაზე კარგად ცნობილი პატარა ერი გახდნენ და მათთან დაკავშირებულ პრობლემებს ამჟამად მსოფლიო დონეზე არჩევენ.

აფხაზებისათვის არცთუ ურიგო აღმოჩნდა *ეთნოდემოგრაფიული ფაქტორიც*. მეზობლად ძირითადად ქართველი ერის სუბეთნოსები ჰყავდათ, რომლებთანაც მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ. მათთან შერეული ქორწინების შედეგად გაჩენილი ბავშვების ეთნიკური იდენტობა ძირითადად აფხაზურის სასარგებლოდ წყდებოდა, რადგან „სატიტულო ერისადმი"[28] კუთვნილება საბჭოთა პერიოდში ხელსაყრელი იყო კარიერული ზრდისა და, შესაბამისად, მატერიალური კეთილდღეობისათვის. ასეთი შერეული ქორწინებები აფხაზი ერის ფიზიკურ შენარჩუნებას ერთგვარად უწყობდა ხელს.

ბევრი ეთნიკური აფხაზი კარგად მოერგო საბჭოთა კავშირში 1920-1930-იან წლებში მიმდინარე ე.წ. *„კორენიზაციის"* პოლიტიკას[29] (ტერმინი მომდინარეობს სიტყვებიდან коренное население, „მკვიდრი მოსახლეობა", რომელიც შედარებით ჩამორჩენილ მოკავშირე/ავტონომიურ რესპუბლიკებსა და ავტონომიურ ოლქებში ადგილობრივი ეთნიკური კადრებისაგან საბჭოთა ბიუროკრატიის ჩამოყალიბებას გულისხმობდა. აფხაზებმა „კორენიზაციის" პოლიტიკით სარგებელი ნახეს და არაპროპორციულად დიდი წილი შეადგინეს ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა დონის ხელმძღვანელ თანამდებობებზე.

2014 წელს ტიმოთი ბლაუველტმა თავის ერთ სტატიაში გამოიყენა ნაკლებად ცნობილი წყარო – საბჭოთა აფხაზეთში არსებული სიტუაციის გამოსაკვლევად ამიერკავკასიის სფსრ აღმასრულებელი კომიტეტის მიერ 1925 წლის ზაფხულში გაგზავნილი კომისიის საიდუმლო ანგარიში. კომისიის ხელმძღვანელი იყო ეთნიკური სომეხი აზატიანი. ანგარიშში ეწერა:

> „გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ 1925 წლის აფხაზეთი სულაც არ არის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, არამედ ეთნიკური აფხაზების ქართველებზე ოლიგარქიული ბატონობის საშუალება, რომლის მიზანია არა გასაბჭოება ან ცხოვრების მთელი სოციალ-პოლიტიკური სპექტრის სოციალიზაცია, არამედ ქვეყნის „გააფხაზება" მისი ეთნიკურად აფხაზი მოქალაქეებისათვის ყველა შესაძლებელი პრივილეგიის მინიჭების გზით" [Blauvelt, 2014, 273].

ის, რაზეც 1925 წელს საიდუმლო ანგარიშში წერდნენ, არ შეცვლილა მომდევნო ათწლეულების განმავლობაშიც. 1930-40-იან წლებში თბილისის კომუნისტური

28 სატიტულო ერად (титульная нация) საბჭოთა კავშირში მიჩნეული იყო ეთნოსი, რომლის სახელიც ერქვა მოკავშირე ან ავტონომიურ რესპუბლიკას. აფხაზეთის ასსრ-ში სატიტულო ერი აფხაზები იყვნენ.

29 1960-იანი წლებიდან აშშ-შიც ხორციელდებოდა *Affirmative Policy*, რომელიც გულისხმობდა ფერადკანიანი მოსახლეობისათვის შეღავათების დანესებას, მაგალითად, უნივერსიტეტში ან სამუშაოზე მიღებისას. ის არ ეხებოდა ადმინისტრაციული თანამდებობების დაკავებას.

ხელმძღვანელობის მხრიდან ვითარების შეცვლის მოუხეშავმა მცდელობამ ანტაგონიზმი გაზარდა, ხოლო 1950-იანი წლების შუადან საბაბი მისცა აფხაზეთში ღია ანტიქართულ გამოსვლებს.

* * *

1921 წლის ივნისში შეიქმნა ***აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა,*** საერთო ფართობით 3 ათასი კვ. კილომეტრი. ეს აქტი ძირითადად საგარეო პოლიტიკური ფაქტორით იყო განპირობებული. 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის შეთანხმებით, თურქეთი საბჭოთა საქართველოს სასარგებლოდ უარს ამბობდა თავის პრეტენზიაზე ბათუმისა და მისი ოლქის მიმართ ამ უკანასკნელისათვის *ადმინისტრაციული ავტონომიის* მინიჭების პირობით.

აჭარა-ქობულეთის მოსახლეობას, წინა ორი-სამი საუკუნის განმავლობაში განცდილი ისლამიზაციის მიუხედავად, არ დაუკარგავს ქართული ენა (განსხვავებით ქართველების სხვა გამუსლიმებული სუბეთნოსებისაგან – მესხებისა და ჯავახებისაგან, რომელთა დიდი ნაწილი თურქულ ენაზე გადავიდა, თუმცა ოჯახების ნაწილმა ქართული ენა XX საუკუნეშიც შეინარჩუნა).

ავტონომიური ერთეულის შექმნის მიუხედავად, აჭარის მუსლიმი ქართველები საკმაოდ სწრაფად ხელახლა ეზიარნენ საერთოქართულ იდენტობას. საბჭოთა პერიოდის ათეისტურმა აღზრდამ დაუკარგა მნიშვნელობა რელიგიურ განსხვავებას ქართველთა უმრავლესობასა (რომელთა კულტურა ქრისტიანულ საფუძველს ეყრდნობა) და ქართველთა გამუსლიმებულ უმცირესობას – აჭარულ სუბეთნოსს შორის.

2000-იანი წლების დასაწყისიდან, იმდროინდელი „ნაცმოძრაობის“ მთავრობის დაუდევარი პოლიტიკის წყალობით, ისლამი ერთგვარ რენესანსს განიცდის აჭარაში. ამას ხელი შეუწყო მეზობელი თურქეთიდან ისლამის მქადაგებლების შემოსვლამ. აჭარის მთიანი (ძირითადად ხულოს, აგრეთვე შუახევისა და ქედის) რაიონების საკმაოდ ბევრ ახალგაზრდა მამაკაცს ეპატიჟებიან თურქეთში უფასო ისლამური განათლების მისაღებად. იქიდან კი ქართველი ხოჯა-მოლები გვიბრუნდებიან.

* * *

განსაკუთრებული შემთხვევაა 1922 წელს ძირითადად შიდა ქართლისა და ნაწილობრივ რაჭის ტერიტორიაზე ***სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის*** შექმნა.

XVII-XVIII საუკუნეებში ოსი გლეხები გადმოდიოდნენ კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთიდან მის სამხრეთ ფერდობზე, შიდა ქართლის და, ნაწილობრივ, რაჭის ტერიტორიაზე და სახლდებოდნენ მთიან მცირემიწიან ადგილებში, უპირატესად სოფელ ჯავის ირგვლივ. XVIII საუკუნიდან ისინი ქართლის ბარშიც მიდიოდნენ, სადაც ქართველ თავადებს ხელს აძლევდა ოსების მიღება თავის მამულში

ხიზნების (უმიწაწყლო გლეხების) სახით. XIX საუკუნეში ოსების იმიგრაცია ქართლ-კახეთში უფრო მასობრივი გახდა. რელიგიურად ისინი ქართველებისაგან არ განსხვავდებოდნენ.

მემამულესა და გლეხს შორის, ბუნებრივია, წარმოიშობოდა სოციალური ანტაგონიზმი. 1917 წლის რუსული რევოლუციების შემდეგ კლასობრივმა კონფლიქტმა ოსთა განსახლების არეალში ეთნიკური შეფერილობა შეიძინა. „ექსპლუატატორებს", ანუ ქართველ მემამულეებს დაუპირისპირდა „ექსპლუატირებული" ოსი გლეხობა, რომლისთვისაც ეკონომიკურად ხელსაყრელი გახდა ბოლშევიკური იდეების განხორციელება – მემამულეთა ქონების დაპატრონება. ცნობილმა ქართველმა პროზაიკოსმა მიხეილ ჯავახიშვილმა თავის რომანში „ჯაყოს ხიზნები" სწორედ ასეთი კონფლიქტი აღწერა. გარდა ამისა, სამხრეთელ ოსებში ვრცელდებოდა ბოლშევიკების მიერ მხარდაჭერილი *ოსური ნაციონალური იდეა:* ეს იყო კავკასიონის ქედის ორივე მხარეს ერთიანი ოსეთის შექმნა.

პირიქითა (ჩრდილოელი) ოსები ჩრდილო კავკასიის ავტოქტონურ ეთნოსებს შორის ენობრივად და რელიგიურად ყველასგან განსხვავდებიან: ისინი ლაპარაკობენ ინდოევროპული ენობრივი ოჯახის ენაზე და ძირითადად მართლმადიდებლები არიან, მაშინ როცა ყველა სხვა მეზობელი ეთნოსი მუსლიმია და კავკასიურ ან თიურქულ ენებზე ლაპარაკობს. რუსეთის სამოქალაქო ომის (1918-1920) დროს ოსებს კარგი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდათ ჯერ „თეთრებთან" და შემდგომ – კიდევ უკეთესი – „წითლებთან" (იხ. თავი 11, სადაც ახსნილია ეს ტერმინები).

სამოქალაქო ომის ბოლო, 1920 წელს, ჩრდილო კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებასთან ერთად, იმატა საქართველოს ოსების წაქეზებამ, რათა ამ უკანასკნელთ მოეთხოვათ გაერთიანება ერთიან „ოსეთის საბჭოთა რესპუბლიკაში", რომელიც, ბუნებრივია, საბჭოთა რუსეთს დაექვემდებარებოდა.

იმდროინდელ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ლოგიკურად შეეძლო მიეჩნია ეს მოთხოვნა სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფად. 1920 წელს მენშევიკურ მთავრობას იარაღის გამოყენებით მოუხდა ჯავის რაიონის ოსთა პრობოლშევიკური ამბოხების ჩაქრობა, რაც ამ მცირე ეთნოსისათვის საკმაოდ მძიმე ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტრავმა იყო. ბევრი მეამბოხე გაიქცა კავკასიონის ქედს გადაღმა, მაგრამ მალე ბოლშევიკებთან ერთად უკან დაბრუნდა.

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისათვის გაღებული მსხვერპლის" კომპენსირებას ოსი ბოლშევიკები მოითხოვდნენ შიდა ქართლის საგრძნობი ნაწილის ოსურ ავტონომიად გადაქცევის გზით. გარდა იმ ტერიტორიისა, რომელიც მათ რეალურად გადაეცათ, ისინი აგრეთვე ითხოვდნენ დღევანდელი ქარელის, ხაშურისა და ბორჯომის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიასაც, სადაც ოსური სასოფლო მოსახლეობა ქართულ სოფლებს შორის იყო გაბნეული.

ოსი ბოლშევიკების მაქსიმალისტური მოთხოვნა არ დაკმაყოფილდა, მაგრამ საქართველოს ისტორიული პროვინციების – შიდა ქართლისა და რაჭის – 3,4 ათას კვ. კილომეტრ ფართობზე, რაც დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიის 5,4 პროცენტზე მეტია, სადაც ოსური და ქართული მოსახლეობა შერეულად ცხოვრობდა, კრემლმა მაინც შექმნა *სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი*. ცენტრად მას გადაეცა ქართლის დაბა ცხინვალი, სადაც ოსები მოსახლეობის სულ 14 პროცენტს წარმოადგენდნენ, ხოლო ძირითად მოსახლეობას შეადგენდნენ ეთნიკური ქართველები, ქართველი ებრაელები და ქართულენოვანი სომხები. ცხინვალი ქალაქად გარდაიქმნა და 1934-1961 წლებში ატარებდა ოსურ სახელს – „*სტალინირ*“. XX საუკუნის განმავლობაში ცხინვალში მასობრივად სახლდებოდნენ ოსები, რომელთაც შექმნეს იქ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა. სხვა ეთნოსებმა ქალაქი თანდათან დატოვეს: ებრაელები 1970-იან წლების დასაწყისში ისრაელში გადასახლდნენ; სომხები ძირითადად თბილისში წავიდნენ; 1980-1990-იანი წლების მიჯნაზე ქალაქიდან განდევნეს ქართველებიც.

აქვე მოკლედ უნდა შევეხო *ქართულ-ოსურ ურთიერთობას საბჭოთა პერიოდში და საქართველოს დამოუკიდებლობის პირველ წლებში*.

საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად, *ავტონომიური ოლქი* სტატუსით ნაკლები იყო *ავტონომიურ რესპუბლიკაზე:* ის ფლობდა ადმინისტრაციულ ავტონომიას, მაგრამ პოლიტიკურს – არა. ასე, მაგალითად, ოლქის მთავარ ქალაქს ერქვა „ცენტრი“ და არა „დედაქალაქი“; მის „პარლამენტს“ ერქვა „საოლქო საბჭო“ და არა „უმაღლესი საბჭო“. ოლქის საზღვრებს ფორმალურად ადგენდა (და ცვლიდა კიდეც) მოკავშირე რესპუბლიკის, ამ შემთხვევაში, საქართველოს სსრ-ის ხელისუფლება.

რეალურად, ოსური ენა და კულტურა უკეთესად იქნა შენარჩუნებული სამხრეთ ოსეთში, საქართველოს ტერიტორიაზე, ვიდრე რუსეთის ჩრდილო ოსეთში, სადაც ოსური სკოლა საბჭოთა პერიოდში თითო-ოროლა იყო და რუსიფიკაცია ძალიან სწრაფად მიმდინარეობდა. სამხრეთ ოსეთში და საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე ოსების კომპაქტური განსახლების ადგილებში, მათ შორის თბილისში (სადაც მეტი ოსი დასახლდა, ვიდრე ცხინვალში!), ასამდე ოსური სკოლა მოქმედებდა. პატარა *ცხინვალი* ოსური კულტურის ისეთივე ცენტრად იქცა, როგორადაც ჩრდილო ოსეთის ბევრად დიდი *ვლადიკავკაზი* (რომელსაც ოსური სახელი *ძაუჯიკაუ*, ჯერ *ორჯონიკიძეთი* შეუცვალეს, მერე კი იმპერიის დროინდელი რუსული სახელი აღუდგინეს, რომელიც ითარგმება, როგორც „*ფლობდე კავკასიას*“!).

საბჭოთა პერიოდში როგორც ავტონომიურ ოლქში, ისე დანარჩენ საქართველოში მცხოვრებ ოსებსა და ქართველებს შორის არსებობდა მშვიდობიანი, კეთილგანწყობილი ურთიერთობა. ბევრი იყო შერეული ქორწინება, ნათელმირონი.

ქართულ საზოგადოებას შეექმნა *ილუზია*, რომ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, 100 ათასზე ნაკლები მოსახლეობით, რომელთაგანაც მესამედი ქართველი იყო, უპრობლემო ერთეულია. მაგრამ ეს *სახიფათო ილუზია* აღმოჩნდა. უბრალოდ, ჯერ არ იყო გაყვანილი კავკასიონის ქედის ორი მხარის შემაერთებელი ***როკის გვირაბი***.

გვირაბის ამ მიმართულებით გაყვანას მოსკოვში ლობირებდა საბჭოთა გენერალიტეტი, მათ შორის იყვნენ გავლენიანი ოსური წარმოშობის გენერლებიც. ეკონომიკური თვალსაზრისით, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის უმოკლესი გზით დასაკავშირებლად ბევრად უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა გვირაბის გაჭრა *ჯვრის უღელტეხილის* ქვეშ, რომელიც დარიალის ხეობის გავლით უმოკლესი გზით დააკავშირებდა ეკონომიკურად განვითარებულ რაიონებს თბილისისა და ვლადიკავკაზის ირგვლივ. მაგრამ კრემლი *სტრატეგიულ მნიშვნელობას* ანიჭებდა როკის გვირაბს.

გვირაბის მშენებლობა 1971 წელს დაიწყო. 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში, გორბაჩოვისეული „პერესტროიკის" დროს, კრემლმა დააჩქარა მშენებლობა და 1988 წლის სექტემბერში საზეიმოდ *გახსნა როკის გვირაბი*, სწორედ იმ დროისათვის, როდესაც თავი წამოაყოფინა სამხრეთელი ოსების ხელახალ მოთხოვნას ჩრდილოეთ ოსეთთან, რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში, გაერთიანების შესახებ. გვირაბის გახსნიდან სულ მოკლე ხანში სამხრეთ ოსეთში გაჩნდა საზოგადოებრივი ორგანიზაცია ირედენტისტული[30] პროგრამით. უდავოა, ეს იყო კრემლის გეგმის ნაწილი, გამიზნული დამოუკიდებლობისაკენ მისწრაფებული საქართველოს წინააღმდეგ. როკის გვირაბის არსებობა კარგ პირობებს უქმნიდა კრემლს პოლიტიკური მანიპულაციისათვის.

ფაქტია, რომ კრემლი იყენებდა და იყენებს სამხრეთელ ოსებს ქართული სახელმწიფოს საწინააღმდეგოდ. ეს ახალი ამბავი არაა.

1987 წელს ორი ოსი მეცნიერი (ერთი მათგანი – *ახსარბეკ გალაზოვი* – 1994-1998 წლებში იყო რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შემავალი ავტონომიის, *ჩრდილოეთ ოსეთ-ალანიის რესპუბლიკის*, პრეზიდენტი) წერდა, რომ XIX საუკუნეში ოსური ანბანის ქართული გრაფიკიდან რუსულზე გადაყვანა განპირობებული იყო მხოლოდ იმით, რომ

> „ცარიზმს არ უნდოდა სამხრეთელი ოსები მთლიანად გათქვეფილიყვნენ ქართველებში. სამხრეთ ოსეთი უნდა შენარჩუნებულიყო, როგორც საიმედო პლაცდარმი, საიდანაც შეიძლებოდა, საჭიროების შემთხვევაში, ჯიუტ ქართველ მმართველებზე სათანადო ზეწოლის მოხდენა".

იმავე მიზნით XX საუკუნის მესამე ათწლეულში კრემლმა შექმნა სამხრეთ

30 „ირედენტიზმი", ანუ სწრაფვა, შემოიერთონ (შეუერთდნენ) სხვა ქვეყნის გამგებლობაში არსებული „ისტორიული ტერიტორია", სადაც იმავე ეთნიკური შემადგენლობის მოსახლეობაა. საერთაშორისო საზოგადოებრიობა ირედენტიზმს უარყოფითად აფასებს.

ოსეთის ადმინისტრაციული ავტონომია, რომელსაც იმავე საუკუნის ბოლო ათწლეულებში როკის გვირაბით რუსეთთან სატრანსპორტო კავშირიც შეუქმნა. კრემლმა მოახერხა ოსური ირედენტიზმის პოლიტიკურ ფენომენად ქცევა და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ მისი დარაზმვა.

* * *

ავტონომიზაცია აზერბაიჯანსაც შეეხო. სომხეთის სსრ-სთან დიდი დავის შემდეგ 1923 წლის 7 ივლისს აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში დაარსდა ადმინისტრაციული ერთეული – ***მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი,*** საერთო ფართობით 4388 კვ. კმ, რომელიც 65 წლის შემდეგ სომხეთის სსრ-სთან მიერთების მოთხოვნით, ფაქტობრივად საფუძველს ჩაუყრის საბჭოთა კავშირის რღვევას.

ეს ავტონომიური ოლქი საგანგებოდ შემოისაზღვრა ისე, რომ მას არ ჰქონოდა საერთო საზღვარი სომხეთთან. ბუფერული ზონა სომხეთის სსრ-სა და მთიანი ყარაბაღის ავტონომიურ ოლქს შორის 1923-1929 წლებში აზერბაიჯანის შემადგენლობაში მყოფი *ქურთისტანის ნაციონალური მაზრის („წითელი ქურთისტანის")* სახელს ატარებდა. მაზრის ცენტრად იქცა დაბა (ახლა – ქალაქი) ლაჩინი. მოსახლეობის ნაწილი ამ მაზრაში მართლაც ქურთი იყო. 1929 წლის შემდეგ ამ ავტონომიური მაზრის ადგილზე აზერბაიჯანის სსრ-ის ქელბაჯარისა და ლაჩინის ადმინისტრაციული რაიონები შეიქმნა. ქურთების ნაწილი თანდათან შეერწყა აზერბაიჯანელებს, ერთი ნაწილი კი 1940-იან წლებში ყაზახეთში გადაასახლეს.

ნახჭევნის ექსკლავის ტერიტორიაზე, საერთო ფართობით 5363 კვ. კმ, დაარსდა *„აზერბაიჯანის სსრ-ის პროტექტორატის ქვეშ მყოფი ნახჭევნის სსრ"*, რომელიც 1931 წლიდან გადაკეთდა ნახჭევნის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად. ეს იმავე წელს მოხდა, როდესაც „აფხაზეთის შეთანხმებითი სსრ" გადაკეთდა „აფხაზეთის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად", ანუ აფხაზეთის „სტატუსის დადაბლება" არ წარმოადგენდა რაღაც გამონაკლისს სახელმწიფო მშენებლობის საბჭოთა პრაქტიკაში[31].

31 სხვა მაგალითია *კარელია-ფინეთის სსრ*, რომელიც 1956 წელს კრემლმა გარდაქმნა *კარელიის* ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში.

თავი 11

ლენინ-სტალინის ეპოქა: XX საუკუნის პირველი ნახევარი

ბოლშევიკური რევოლუცია და მარქსიზმის რევიზია

პირველმა მსოფლიო ომმა აჩვენა, რომ რომანოვების იმპერია ძირგამომპალი იყო. მაგრამ 1917 წლის ნოემბრისათვის, როდესაც ბოლშევიკებმა ხელში აიღეს ძალაუფლება, რომანოვთა დინასტია ქვეყანას აღარ მართავდა. 1918 წლის ზაფხულში კი ახალი ხელისუფლების (განსაკუთრებით აქტიურობდა *იაკოვ სვერდლოვი*) მითითებით, მთელი სამეფო ოჯახი ამოწყვიტეს, გოგონებიც კი არ დაინდეს.

მსოფლიო ომმა გამოიწვია ხელისუფლების უმძაფრესი კრიზისი რუსეთში. 1917 წელს იქ ორი რევოლუცია მოხდა.

თებერვლის რევოლუციაზე ზემოთ უკვე ითქვა. 7 ნოემბრის (ძველი სტილით – 25 ოქტომბრის) რევოლუციას თვით მისი მომხდენი ბოლშევიკები თავიდან „გადატრიალებას" უწოდებდნენ. მხოლოდ მოგვიანებით დაარქვეს მას *„დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია"*.

ახლა არსებობს ტენდენცია, რომ 7 ნოემბერს პეტროგრადში ხელისუფლების შეცვლის აქტს, რომელიც ძალადობრივად, მაგრამ თითქმის უსისხლოდ მოხდა (დაიღუპა სულ ექვსი ჯარისკაცი; თებერვლის რევოლუციას პეტროგრადში კი ოფიციალურად 169 ადამიანი შეეწირა, ფაქტობრივად – რამდენჯერმე მეტი), გადატრიალება უწოდონ მხოლოდ იმისათვის, რომ მისი მნიშვნელობა დააკნინონ. თითქოს „რევოლუცია" ყოველთვის რაღაც დიდსა და პოზიტიურს ნიშნავდეს, ხოლო „გადატრიალება" – უმნიშვნელოსა და ნეგატიურს!

თუმცა ტერმინის ეტიმოლოგია – ლათინურად revolutio ნიშნავს „ბრუნს, გადატრიალებას" – არ ასხვავებს *გადატრიალებასა* და *რევოლუციას*, სოციოლოგიურ თეორიაში „სახელმწიფო გადატრიალება" (ინგლისურ ენაში შესულია ფრანგული ტერმინით coup d'état) და „რევოლუცია" სხვადასხვა მნიშვნელობას ატარებს.

1917 წლის 7 ნოემბერმა მართლაც რევოლუციური ცვლილებები მოუტანა რუსეთსა და მსოფლიოს. *რევოლუციას* მოჰყვება ხოლმე სიღრმისეული ძვრები, რომლებიც ყოველთვის და ყველასათვის პოზიტიური შეიძლება არც იყოს. ბოლშევიკებმა მოახდინეს სისხლიანი სოციალური რევოლუცია ქვეყნის შიგნით, როდესაც თანასწორობის მიღწევის საბაბით მოსპეს კერძო საკუთრების უფლება, ხშირ შემთხვევაში საკუთრების მფლობელებთან ერთად. ძირძველი ელიტა, როგორც საერო, ისე სასულიერო, ფაქტობრივად კანონგარეშედ გამოცხადდა.

საერთაშორისო ურთიერთობებში ბოლშევიკური რევოლუციის გამოვლინება იყო ის, რომ რუსეთის ახალმა მთავრობამ სასწრაფოდ დაიწყო წინამორბედი მთავრობების, როგორც იმპერიულის, ისე რესპუბლიკურის, მიერ დადებული საიდუმლო ხელშეკრულებების გამოქვეყნება, რათა მსოფლიო საზოგადოების თვალში სახელი გაეტეხა მათთვის და მათი მოკავშირე ანტანტისათვის. ბოლშევიკებმა უარი თქვეს რუსეთის იმპერიისა და რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის მიერ აღებულ ყველა პოლიტიკურ ვალდებულებასა და ვალზე.

მალე ბოლშევიკები გონს მოეგნენ და თავად დაიწყეს შეთანხმებებში საიდუმლო დანართების შეტანა, ზუსტად ისე, როგორც ადრე ამას აკეთებდნენ პეტერბურგელი დიპლომატები. მაგრამ რუსეთის იმპერიის და რუსეთის რესპუბლიკის საგარეო ვალების გასტუმრება არ მოინდომეს. ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იმისა, რომ დასავლეთის ქვეყნები დიდხანს არ ცნობდნენ რუსეთის საბჭოთა მთავრობის ლეგიტიმურობას.

რუსეთში მომხდარი ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ გამართლდა *ალექსანდრ პუშკინის* მიერ საუკუნით ადრე გამოთქმული შიში: *„Не доведи господь, русский бунт, бессмысленный и беспощадный"*[32]. 1918-1920 წლების რუსეთის სამოქალაქო ომი მართლაც ულმობელი იყო, ხშირად – უაზროც. ერთსა და იმავე ენაზე მოლაპარაკე ადამიანები ერთმანეთს ჟლეტდნენ ძნელად ასახსნელი იდეოლოგიური მოსაზრებით, კლასობრივი პრინციპიდან გამომდინარე.

რასაკვირველია, ეს ძმათაშორისი ურთიერთჟლეტა არც პირველი იყო და, სამწუხაროდ, არც უკანასკნელი. შუა საუკუნეების ევროპის რელიგიურ ომებს, 1860-იან წლებში – ჩრდილოეთ ამერიკის, 1930-იან წლებში – ესპანეთის, 1940-იან წლებში – ჩინეთის სამოქალაქო ომებს შესაბამისი ქვეყნების მოსახლეობის პროპორციულად არანაკლები ადამიანი შეეწირა, ვიდრე რუსეთში. XVIII საუკუნის ბოლოს საფრანგეთის რევოლუციის დროინდელმა საშინელმა გამოგონებამ – გილიოტინამ – გაცილებით ნაკლები ხალხი იმსხვერპლა. ადამიანების ენერგია ხანდახან სრულებით ირაციონალურ გამოხატულებას პოვებს ხოლმე...

ოქტომბრის რევოლუცია იმით იყო გამორჩეული, რომ მან XX საუკუნის მსოფლიოს ცუდი მაგალითი მისცა. ძალადობრივი გზით ქვეყნის სათავეში მოსულმა იდეურად გაერთიანებულმა მცირე ჯგუფმა – *კომუნისტურმა პარტიამ* –

32 ღმერთმა არ ქნას რუსული ბუნტი, უაზრო და ულმობელი (რუს.).

საზოგადოება გახლიჩა. ქონებრივად ნაკლებ უზრუნველყოფილ ადამიანთა მასები, *„პროლეტარიატი“* (ლათინური proletarius-იდან, რაც ძველ რომში არაფრისმქონე მოქალაქეთა ფენას აღნიშნავდა, რომელსაც მხოლოდ გამრავლების, მოსახლეობის რიცხობრივი ზრდის, ფუნქცია ჰქონდა) ქვეყნის ერთადერთმა პარტიამ ორგანიზებულად მიუსია *„ექსპლუატატორებს“*, ანუ ქონებრივად შედარებით მეტად უზრუნველყოფილ ადამიანებს. რუსეთში ასეთად ჩაითვალა მდიდარი ბურჟუაზიაც და გაღატაკებული ყოფილი არისტოკრატიაც, მშრომელი (და ამდენად, შეძლებული) გლეხობაც, რომელთაც „კულაკებად“ იცნობდნენ, სამღვდელოება და „სათვალიანი“ ინტელიგენციაც. მათ დასათრგუნად კი *პროლეტარიატის დიქტატურა* უნდა დამყარებულიყო.

კლასობრივი ბრძოლის საზოგადოების მამოძრავებელ ძალად წარმოჩენა ორი გერმანელის – *კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის* – დამსახურებაა (პირველი მათგანი მონათლული გერმანელი ებრაელის შვილი იყო). მათ მიერ 1848 წელს დაწერილ „კომუნისტურ მანიფესტში“ იყო მოწოდება იმ უსამართლო ვითარების რადიკალური გარდაქმნისაკენ, როდესაც კაპიტალისტები იყენებდნენ პროლეტარიატის შრომას საკუთარი გამდიდრებისათვის. ეს გარდაქმნა უნდა დაწყებულიყო მუშათა კლასის მიერ ძალაუფლების ხელში აღების, ანუ *„პროლეტარიატის დიქტატურის“* დამყარების გზით.

კომუნიზმის თეორიულ დასაბუთებას „მარქსიზმს“ უწოდებენ კარლ მარქსის სახელის მიხედვით, რომელმაც თავის ნაშრომებში ჩამოაყალიბა „კომუნიზმის გარდაუვალობა“. აღსანიშნავია ისიც, რომ კომუნიზმის იდეა ევროპაში მარქსზე ბევრად ადრე წარმოიშვა. ის ქადაგებს სრულ თანასწორობას ადამიანთა შორის, კოლექტიურ საკუთრებას.

კომუნიზმის მთავარი ლოზუნგი, რომლითაც ამ იდეას მასები უნდა მოეზიდა, ასე ჟღერდა: *„ყველასგან – შესაძლებლობის მიხედვით, ყველას – მოთხოვნილების მიხედვით“*. იგულისხმებოდა, რომ „ყველას“ შესაძლებლობის ფარგლებში უნდა ეშრომა, და ისეთი დოვლათი შექმნილიყო, რომ *„ყველას“* იმდენი მიეღო, რამდენიც მოესურვებოდა.

ლოზუნგი რომ უტოპიურია, ნათელია: ის სრულებით არ ითვალისწინებს ადამიანის ბუნებას, რომელიც ჩვეულებრივ ეგოიზმს ეყრდნობა და არა ალტრუიზმს. მოთხოვნილების ზომა კი განუსაზღვრელია.

ამას ხვდებოდნენ კომუნიზმის იდეის პროტაგონისტები XIX საუკუნეში – *მარქსი* და *ენგელსი*. ეს უკანასკნელი, რაოდენ პარადოქსულადაც უნდა გვეჩვენოს, კაპიტალისტი იყო (ერთხანს მართავდა მამამისისგან მემკვიდრეობით მიღებულ ფაბრიკას) და რეალური ეკონომიკა უნდა სცოდნოდა.

უფრო რეალისტურმა მიდგომამ კომუნიზმის თეორეტიკოსებს უკარნახა, რომ გამოეყოთ ***კომუნიზმის პირველი ფაზა – „სოციალიზმი“***, სადაც ძირითადი პრინციპი იქნებოდა: *„ყველასაგან – უნარის მიხედვით, ყველას – შრომის მიხედვით“*.

კომუნისტურ იდეებზე დაყრდნობით, ფრანგ *ეჟენ პოტიეს* მიერ XIX საუკუნეში შექმნილ, ადვილად დასამახსოვრებელ, თავისებურად ამაღელვებელ სიმღერაში, რომელიც „ინტერნაციონალის" სახელითაა ცნობილი, ძველის დანგრევისა და ნანგრევებზე ახლის მშენებლობისაკენ იყო მოწოდება: ამ ნგრევის შემდეგ *„ის, ვინც „არარაობა" იყო, „ყველაფრად" უნდა იქცეს"*. „ინტერნაციონალი" 1918 წლიდან 1943 წლამდე საბჭოთა რუსეთის/საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო ჰიმნი იყო. შემდეგში ის კომუნისტური იუგოსლავიის სახელმწიფო ჰიმნად იქცა.

ძველის დანგრევისა და ახლის მშენებლობის მოწოდების ავტორს თვითონ, ალბათ, ვერც წარმოედგინა ცხოვრებაში ამ იდეების გატარების სავალალო შედეგები.

მარქსიზმის კლასიკოსების თანამედროვეს, გერმანიის კანცლერს ***ოტო ფონ ბისმარკს*** უთქვამს: ***„თუ სოციალიზმის აშენება გსურთ, მაშინ აირჩიეთ ქვეყანა, რომელიც არ გენანებათ!"***

ასეთ ქვეყნად ბოლშევიკებმა რუსეთი აირჩიეს.

„კომუნიზმის აჩრდილი", რომელიც ახალგაზრდა მარქსისა და ენგელსის მიერ 1848 წელს შეთხზული „კომუნისტური მანიფესტის" პირველივე სტრიქონის მიხედვით, *„ევროპაში დაძრწოდა" („აჩრდილი დაძრწის ევროპაში, აჩრდილი კომუნიზმისა")*, 1917 წელს რუსეთში უცბად განკაცდა, მითიდან სინამდვილედ გარდაისახა და პოლიტიკური ინსტიტუციონალიზაცია დაიწყო. რუსეთის მაგალითი გადამდები აღმოჩნდა და თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში კომუნიზმის იდეას მიმდევრები მთელ მსოფლიოში გამოუჩნდნენ. ამ ეპიდემიამ ჩაცხრობა მოგვიანებით დაიწყო, თუმცა რეციდივები დღემდე რჩება.

1917 წლის ბოლოს სახელმწიფო სადავეების ძალადობრივად ხელში ჩაგდების შემდეგ რუსეთის ბოლშევიკებმა კომუნისტური იდეის ცხოვრებაში დანერგვას მიჰყვეს ხელი. ყოფილი არარაობა მართლაც იქცა *ყველაფრად:* ის ყოვლისშემძლე სახალხო კომისარი ან საგანგებო კომისიის – „ჩეკას" – თანამშრომელი გახდა და სხვა ადამიანთა სიცოცხლესა და ქონებაზე სრული უფლება მიიღო.

მსოფლიო ისტორია მოწმობს, რომ საკმარისია, ყოფილმა *„ჩაგრულმა არარაობებმა"* ხელში ჩაიგდონ ძალაუფლება, ისინი თვითონ შექმნიან ახალ მჩაგვრელ ელიტას. საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა გამოცდილებამ ეს კარგად გვიჩვენა. ბოლშევიკურმა ელიტამ ძალიან მალე მშვენივრად მოირგო ყოფილი ექსპლუატატორების აპარტამენტები.

ამას კარგად მიესადაგება *ჟან-ჟაკ რუსოს* სიტყვები: *„თუკი ანგელოზს ადამიანების მართვას მიანდობენ, მას მალე ამოუვა ბრჭყალები და ნისკარტი"*.

ძალაუფლება დიდი ცდუნებაა!

ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდა პრაქტიკა, რომ პარტიებს, რომლებიც თავს *სოციალისტურს* უწოდებენ, ერთგვარი ზომიერება ახასიათებთ და სხვათა თვალსაზრისის მიმართ ჩვეულებრივ უფრო შემწყნარებლები არიან, ვიდრე

კომუნისტური პარტიები. მარქსი და ენგელსი თავიანთ „კომუნისტურ მანიფესტში" გარკვეულწილად განასხვავებდნენ კიდეც ერთმანეთისაგან „კომუნიზმსა" და „სოციალიზმს". შესაძლოა, ამის გამო დასავლეთში ტერმინი *„სოციალიზმი"* პოზიტიურ ან ნეიტრალურ მნიშვნელობას ინარჩუნებდა. ამას ადასტურებს ის, რომ როდესაც საბჭოთა კავშირი საკუთარ თავს და მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მის ირგვლივ წარმოქმნილი სატელიტი სახელმწიფოების ბლოკს *„სოციალისტურ ქვეყნებს"* უწოდებდა, დასავლეთში იმავე ქვეყნებს *„კომუნისტურად"* მოიხსენიებდნენ, რადგან „კომუნიზმს" უფრო ავისმომასწავებელ სიტყვად აღიქვამდნენ, ვიდრე „სოციალიზმს".

უნდა ითქვას ისიც, რომ XX საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთ ევროპის ქვეყნების რიგში, უპირველესად სკანდინავიაში, მართლაც ჩამოყალიბდა გარკვეული ტიპის სოციალიზმი.

არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ მსოფლიოში პირველმა სოციალისტურმა სახელმწიფომ – საბჭოთა კავშირმა, არსებობის პირველ ათწლეულებში შექმნა გარკვეული ეგალიტარიზმი. რუსეთის იმპერიის ადრე არაპრივილეგირებული კლასებისა და ეთნოსების წარმომადგენლებს სოციალურ კიბეზე მაღლა ასვლის საშუალება მიეცათ. ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენლის, ან ღარიბი გლეხის შვილს შეეძლო გამხდარიყო მინისტრი, გენერალი, პროფესორი (თუნდაც „წითელი პროფესორი", ანუ დაჩქარებით მომზადებული და ნამდვილი მეცნიერებისაგან საკმაოდ დაშორებული). კლასობრივ საზოგადოებაში ასეთი რამ გამორიცხული იყო. რა გასაკვირია, რომ სოციალურ კიბეზე სწრაფი აღმასვლის პერსპექტივა იტაცებდა უბრალო ადამიანებს მთელ მსოფლიოში.

კომუნიზმი ინტერნაციონალური მოძღვრებაა: მისთვის პროლეტარის ეთნიკურ და რასობრივ წარმომავლობას მნიშვნელობა არა აქვს. *კომუნიზმს მრავალ ქვეყანასა და ერში გაუჩნდა მომხრეები.*

რადგან კომუნისტური იდეები საყოველთაო სამართლიანობას ქადაგებს, თავიდან ისინი ინტელექტუალურ წრეებშიც ფართოდ ვრცელდებოდა.

პირველ სოციალისტურ სახელმწიფოში სახელისუფლებო ვაკანსიები საკმაოდ მალე შეივსო და ახალი კომუნისტური ელიტა თვითონ შეეცადა კარჩაკეტილი კასტის შექმნას. როცა ნათელი შეიქნა, რომ კომუნისტები კარგა ხნით მოვიდნენ ქვეყნის სათავეში, პარტიის რიგებს მაშინვე შეუერთდა უამრავი ადამიანი, რომელთაც არც მარქსი წაეკითხათ და არც „კომუნიზმის აშენების" იდეა აწუხებდათ. ისინი პირადი კეთილდღეობისათვის ხელისუფლებაში ან მის ახლოს ყოფნას ამჯობინებდნენ. ყველა ავტორიტარული, მით უმეტეს, ტოტალიტარული ქვეყნის ერთადერთი მმართველი პარტია „პოპულარულია" და მრავალი წევრი ჰყავს. ასე იყო ფაშისტურ იტალიასა და ნაცისტურ გერმანიაშიც.

საბჭოთა კავშირის დაშლისას, 1991 წელს, კომუნისტური პარტიის რიგებში 18 მილიონი (!) წევრი ირიცხებოდა. ამ ადამიანებს ვერ გავამტყუნებთ. მმართველი

პარტიის „პრინციპული მიუღებლობის“ შემთხვევაში პირადად ისინიც და საზოგადოებაც მეტს დაკარგავდნენ. ბოლოს და ბოლოს, ერთადერთი პარტიის „უდეო“ წევრები მის შინაგან ეროზიას უწყობენ ხელს და ამით ტოტალიტარიზმს საფუძველს ურყევენ.

მცირე ერების წარმომადგენლებისათვის კი კომუნისტური პარტიის წევრობა ხშირად თავისი ერისათვის სამსახურის გაწევის ერთადერთი საშუალება იყო.

ის სოციალური ფსიქოლოგია და პოლიტიკური კულტურა, რომელიც ე.წ. „საბჭოთა ხალხებს“ ჩამოუყალიბდათ, მნიშვნელოვანწილად შეიქმნა 1920-1930-იან წლებში, თუმცა მთლიანად არა – ბატონყმობა რუსეთში ოქტომბრის რევოლუციამდე სულ ნახევარი საუკუნით ადრე გადავარდა.

ფილოსოფოსმა *მერაბ მამარდაშვილმა* გენიალურად თქვა: *„Коммунизм был не просто ввезен в Россию, коммунизм – это и есть Россия“* (კომუნიზმი რუსეთში უბრალოდ კი არ შეუტანიათ, კომუნიზმი – ეს თვით რუსეთია).

ადამიანებს გადაწყვეტილების მიღების არც უფლება ჰქონდათ და არც პასუხისმგებლობა გადაწყვეტილების შესრულებაზე. ყველაფერს „პარტია და მთავრობა“ წყვეტდა, ადამიანები კი იყვნენ ერთიანი მექანიზმის „ჭანჭიკები“ (винтики: მეტაფორა სტალინს ეკუთვნის). „რუსულმა კომუნიზმმა“ (იხ. ქვემოთ) შეუწყო ხელი ისეთი სოციალური ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას, როდესაც ადამიანები ელიან ყველაფრის მოგვარებას ზემდგომისაგან – სახელმწიფოსაგან, მთავრობისაგან, დირექტორისაგან.

„საბჭოთა ადამიანისათვის“ *პიროვნული თავისუფლება* ბევრს არაფერს ნიშნავდა, ის არ იყო მიჩვეული საკუთარ მომავალზე სრული პასუხისმგებლობის აღებას.

ამგვარი სოციალური ფსიქოლოგია მხოლოდ საბჭოთა კავშირისათვის არ იყო დამახასიათებელი. *ჰენრი თომას ბოკლი* თავის ნაშრომში „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“ XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საფრანგეთისა და ინგლისის შედარებისას წერდა, რომ ყველაზე არსებითი სხვაობა ამ ქვეყნებს შორის, რომელიც აისახებოდა კიდეც ინგლისის ბევრად უფრო სწრაფ განვითარებაში, ის იყო, რომ *„საფრანგეთში ხალხი უყურებს ხელისუფლებას, ინგლისში კი – ხელისუფლება ხალხს“.*

ბოკლის „ფრანგული მოდელი“ ჩნდება ყველგან, სადაც ხალხს დემოკრატიული თვითმმართველობის ტრადიცია არ ჩამოუყალიბდა. უნდა ითქვას ისიც, რომ სწორედ თანამედროვე საფრანგეთს აღარ მიესადაგება ბოკლის ეს „ფრანგული მოდელი“.

მარქსი და *ენგელსი* ასაბუთებდნენ, რომ კომუნიზმის აშენება შესაძლებელია მხოლოდ ეკონომიკურად განვითარებულ, ინდუსტრიულ სახელმწიფოში. მარქსიზმის კლასიკოსები, რომელთაც სძულდათ მეფის რუსეთი და არცთუ სიმპათიით მოიხსენიებდნენ რუს ხალხს, რომელსაც ცარიზმის დასაყრდენად მიიჩნევდნენ, ვერც კი წარმოიდგენდნენ, რომ მათი იდეების ცხოვრებაში გატარება ჩამორჩენილ

აღმოსავლეთ ევროპაში დაიწყებოდა. „კომუნისტური მანიფესტის" 1882 წლის რუსული გამოცემის წინასიტყვაობაში მარქსმა და ენგელსმა რუსეთის ერთადერთ პოზიტიურ მომენტად (ისიც კითხვის ნიშნის ქვეშ) მიიჩნიეს სოფლად არსებული თემი (община), რომელსაც თითქოს შეეძლო კომუნისტური საერთო საკუთრების პროტოტიპი გამხდარიყო. გერმანელი სოციოლოგი *მაქს ვებერი* რუსული *ობშჩინის* ინსტიტუტის იდეოლოგიას „არქაულ აგრარულ კომუნიზმს" უწოდებდა. XX საუკუნის დასაწყისში სტოლიპინის აგრარულმა რეფორმამ ეს *ობშჩინაც* დაშალა. ჭეშმარიტი მარქსიზმის პოზიციიდან რუსეთი არ იყო მომწიფებული სოციალიზმისათვის.

ლენინი ნამდვილ ავანტიურაზე წავიდა, როდესაც გლეხურ ქვეყანაში (მუშათა კლასი მცირერიცხოვანი იყო) სოციალისტური რევოლუციის ფორსირება მოახდინა. როგორც „რუსული მარქსიზმის მამა", გეორგი პლეხანოვი (1856-1918) ამბობდა 1917 წლის ბოლოს:

> „ლენინი თავისი დროშების ქვეშ კრეფს შავ მუშათა აღვირახსნილ ბრბოს და თავის გეგმებს აფუძნებს ველური, მშიერი პროლეტარიატის განუვითარებლობაზე".

სხვათა შორის, ლენინი დიდ პატივს სცემდა პლეხანოვს, მაგრამ მის იდეებს თავისთვის აუცილებლად არ მიიჩნევდა!

ლენინის ქმედება საბოლოოდ გამართლდა არა მარქსისტული, არამედ რუსეთის იმპერიული ინტერესების თვალსაზრისით. იმ მძიმე ვითარებაში რუსეთის სახელმწიფოებრიობის გადარჩენა მხოლოდ უმოწყალო მეთოდებით შეიძლებოდა. ეს კი ბოლშევიკების მეთოდები იყო.

რუსეთის სათავეში მოსულ ბოლშევიკებს 1920 წლამდე სჯეროდათ, რომ რუსეთის შემდეგ კომუნისტური რევოლუცია დაიწყებოდა ევროპის ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში, სადაც მუშათა კლასი გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვანი და უკეთ ორგანიზებული იყო, ვიდრე რუსეთში, ხოლო წარმოების საშუალებები – ბევრად მეტი, ე.ი. მოხდებოდა „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუცია". *„პერმანენტული რევოლუციის"* მთავარი იდეოლოგი კრემლში იყო ლევ ტროცკი. თავიდან თითქოს მართლაც ჩანდა ასეთი რევოლუციის ნიშნები: კომუნისტურმა ჯგუფებმა 1919 წელს ხანმოკლე დროით ხელში ჩაიგდეს ძალაუფლება ბავარიაში (სამხრეთ გერმანია), უნგრეთში, ბალტიის ზოგ ქვეყანაში. იქაურმა ხელისუფლებამ სწრაფად ჩაახშო კომუნისტური ამბოხი.

უკვე 1920 წელს ლენინი და მისი მომხრეები მიხვდნენ, რომ ***კომუნიზმის მშენებლობა მოუწევდათ ცალკე აღებულ ქვეყანაში.***

ლენინმა არსებითად მოახდინა მარქსიზმის რევიზია (თუმცა ის „რევიზიონისტებს" უწოდებდა თავის იდეურ მოწინააღმდეგეებს, სოციალ-დემოკრატებს), როდესაც დაიწყო კომუნისტური მოძღვრების თავისი ვარიანტის შექმნა დასავლეთ ევროპასთან შედარებით ეკონომიკურად და კულტურულად ნაკლებ განვითარებული რუსეთისათვის. ლენინის გამონათქვამებიდან მოგვიანებით შეკოწიწებულ კონცეფციას „ლენინიზმი" დაერქვა.

რუსი ფილოსოფოსი *ნიკოლაი ბერდიაევი* თავის წიგნში *„რუსული კომუნიზმის სათავეები და არსი“* წერს:

> „ლენინი ანტიჰუმანისტია და ანტიდემოკრატი. ამ თვალსაზრისით ის ახალი ეპოქის ადამიანია, არა მარტო კომუნისტური, არამედ ფაშისტური გადატრიალებების ეპოქისა. ლენინიზმი ახალი ტიპის „ბელადიზმია“ (вождизм), რომელიც მასების დიქტატორული ძალაუფლებით აღჭურვილ ბელადს წამოსწევს წინ. მას მიბაძავენ მუსოლინი და ჰიტლერი. სტალინი ბელადი-დიქტატორის დასრულებული ტიპი იქნება. ლენინიზმი, რასაკვირველია, არაა ფაშიზმი, მაგრამ ლენინიზმი უკვე ძალიან წააგავს ფაშიზმს“.

ქვემოთ, სადაც *„კომუნიზმს“* ვახსენებ, ვგულისხმობ *„რუსულ კომუნიზმს“* ანუ *ლენინიზმსა* და მის პრაგმატულ გაგრძელებას – *სტალინიზმს*.

საბჭოთა ხელისუფლების სათავეებთან

რუსეთი რევოლუციაზე იყო ორსულად ჯერ კიდევ საუკუნის დასაწყისში, როდესაც იაპონიასთან ომში მძიმე მარცხი განიცადა და ქვეყანაში მართლაც მოხდა პირველი რევოლუცია. ახალი რევოლუციის შობას მაინცდამაინც ბოლშევიკი ბებიაქალი არ სჭირდებოდა.

1917 წლის თებერვალში შობილი რევოლუცია დღენაკლული აღმოჩნდა. ელიტაში შეუთანხმებლობის შედეგად მდგრადი ხელისუფლება ვერ ჩამოყალიბდა. ძირითადად ლიბერალებისა და სოციალისტების მიერ შექმნილმა დროებითმა მთავრობამ რუსეთის გაუნათლებელ მოსახლეობას გასაგებად ვერ აუხსნა პიროვნების თავისუფლების, თანასწორობის, დემოკრატიის მიზნები: ეს ფასეულობები ამ ხალხისათვის, უბრალოდ, უცხო იყო. მსოფლიო ომში მონაწილეობის გაგრძელების მცდელობა საშიშ პროტესტს იწვევდა ჯარში ნამყოფ და რევოლუციური არეულობისას იარაღით ხელში შინ დაბრუნებულ სამხედროფარაჯიან გლეხობაში.

ბოლშევიკებმა კი მარტივი და ფართო მასებისათვის მისაღები ლოზუნგები წამოისროლეს: *„ქარხნები – მუშებს“*, *„მიწა – გლეხობას“*, *„მშვიდობა – ხალხებს“*.

სინამდვილეში, არც მუშებმა მიიღეს ქარხნები (საინტერესოა, თუ როგორ უნდა ეხელმძღვანელათ მენეჯმენტსა და მარკეტინგში სრულებით გაუცნობიერებელ მუშებს საწარმოსათვის?), არც გლეხებმა – მიწა (12-13 წლის შემდეგ, კოლექტივიზაციისას მათ არა მარტო მიწა, არამედ დანარჩენი ქონებაც ჩამოართვეს). მართალია, მსოფლიო ომს რუსეთი გამოეთიშა, მაგრამ მშვიდობის დამყარების ნაცვლად ბოლშევიზმმა სისხლიანი სამოქალაქო ომის პროვოცირება მოახდინა.

მაგრამ ეს ყველაფერი მაშინ გახდა ცნობილი, როდესაც რაიმეს შეცვლა დაგვიანებული იყო.

1917 წლის ნოემბერში ჩატარდა ჯერ კიდევ ბოლშევიკურ რევოლუციამდე დანიშნული *რუსეთის დამფუძნებელი კრების* არჩევნები. ამ საკანონმდებლო ორგანოს უნდა მოემზადებინა რუსეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია და გადაეწყვიტა ქვეყნის მომავალი ბედი. იმ დროს პეტროგრადის უკვე ფაქტობრივ გამგებლებს, ბოლშევიკებს იმედი ჰქონდათ, რომ დამფუძნებელ კრებაში უმრავლესობას მიიღებდნენ და შეძლებდნენ ძალადობით მოპოვებული ძალაუფლების დაკანონებას. მაგრამ ყოფილი იმპერიის მასშტაბით ამომრჩეველმა ბოლშევიკებს იმედი გაუცრუა: მათ მანდატების მხოლოდ მეოთხედის მოპოვება შეძლეს. უკეთესი შედეგი ჰქონდათ მენშევიკებსა და ესერებს.

ლენინი მიხვდა, რომ მისი პარტია ქვეყნის სათავეში დემოკრატიული გზით ვერ მოვიდოდა. ამიტომაც *დამფუძნებელი კრების* მუშაობის დაწყებიდან მეორე დღესვე, 1918 წლის 6 იანვარს, ბოლშევიკებმა სამხედრო ძალის გამოყენებით გარეკეს ხალხის მიერ არჩეული უზენაესი ორგანო და გააგრძელეს ყოველგვარი ლეგიტიმურობის გარეშე ქვეყნის ერთპარტიული მართვა.

დამფუძნებელი კრების კავკასიაში არჩეულმა დეპუტატებმა ვერც კი მოასწრეს პეტროგრადში ჩასვლა, როდესაც გაიგეს, რომ ლეგიტიმურად არჩეული რუსეთის ახალი საკანონმდებლო ორგანო დაშლილი იყო.

პეტროგრადში (შემდეგ – მოსკოვში) იჯდა გაუგებარი წესით „არჩეული“ *მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო*, რომელშიც უმრავლესობა ბოლშევიკებს ემხრობოდა. პეტროგრადის საბჭომ ჯერ კიდევ დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე, 1917 წლის ნოემბერში, აიღო თავის თავზე ქვეყნის მთავარი საკანონმდებლო ორგანოს („ბურჟუაზიული“ ქვეყნების – პარლამენტის) ფუნქცია და შექმნა *სახალხო კომისართა საბჭო* („ბურჟუაზიული“ მინისტრთა კაბინეტის ეკვივალენტი), რომლის თავმჯდომარე („ბურჟუაზიულად“ – პრემიერ-მინისტრი) გახდა *ლენინი*.

ფორმალურად საკანონმდებლო ხელისუფლებას რუსეთში ახორციელებდა სრულიად რუსეთის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო, ადგილებზე კი ანალოგიური ***საბჭოები*** (აქედანაა ტერმინი ***„საბჭოთა“***), რომლებიც თვითნებურად იქმნებოდა კლასობრივი დისკრიმინაციის საფუძველზე: „ექსპლუატატორთა კლასების“ წარმომადგენლებს საბჭოში მოხვედრის შანსი არ ჰქონდათ. საბჭოები საკმაოდ დაბალი განათლების მქონე, ან საერთოდ უწიგნური ხალხით დაკომპლექტდა.

რეალურად სახელმწიფოს მართვა კომუნისტური პარტიის ლიდერების მიერ შედგენილმა პოლიტიკურმა ბიურომ (შემოკლებით პოლიტბიურო) აიღო ხელში და მომდევნო 74 წლის განმავლობაში აღარ გაუშვია ხელიდან.

რუსეთის კომუნისტურმა პარტიამ (ბოლშევიკებისა) [შემოკლებით **რკპ (ბ)**] ძალაუფლების აღებისთანავე ქვეყანაში დაამყარა *პროლეტარიატის დიქტატურა*. სინამდვილეში ეს იყო *კომუნისტური პარტიის ლიდერების დიქტატურა*. რკპ (ბ)-ში

ურყევი ავტორიტეტი ჰქონდა ლენინს. პარტია მტკიცედ იყო ორგანიზებული და ახალ რეჟიმს შეეძლო დაჰყრდნობოდა მის რკინისებურ დისციპლინას.

რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პირველ პოლიტბიუროში ლენინის (ნამდვილი გვარი ულიანოვი) გარდა შედიოდნენ ტროცკი (*ბრონშტეინი*), ზინოვიევი (*რადომისლსკი*), კამენევი (*როზენფელდი*), სოკოლნიკოვი (*ბრილიანტი*), სტალინი (*ჯუღაშვილი*) და ბუბნოვი. პოლიტბიურო ინტერნაციონალური იყო – ოთხი აშკენაზი ებრაელი, ორი რუსი და ერთი ქართველი.

ბუნებრივი სიკვდილით ამათგან მხოლოდ ორი – ლენინი და სტალინი – გარდაიცვალა. 1936-1938 წლებში ამ პოლიტბიუროს დანარჩენი წევრები დახვრიტეს, როგორც „ხალხის მტრები", გარდა ტროცკისა, რომელიც მექსიკაში ემიგრაციაში ცხოვრობდა. მაგრამ 1940 წელს ისიც მოკლეს: კრემლიდან მიგზავნილმა მკვლელმა თავში წერაყინი ჩაარტყა. დამნაშავემ 20-წლიანი პატიმრობა მექსიკაში მოიხადა, 1960 წელს მოსკოვში ჩავიდა და ხრუშჩოვის ხელიდან მიიღო ჯერ კიდევ სტალინის მიერ მინიჭებული *საბჭოთა კავშირის გმირის* ვარსკვლავი და ლენინის ორდენი.

1918 წლის 6 ივლისიდან რუსეთში აიკრძალა ყველა პარტია, კომუნისტურის გარდა: იმ დღეს კანონგარეშე გამოცხადდა უკანასკნელი ლეგალური – მემარცხენე ესერების – პარტია.

რკპ (ბ) რუსეთში მოქმედი ერთადერთი პარტია გახდა.

თავისუფლების დაპირებით მოსულმა კომუნისტებმა მოსპეს ადრე არსებული პოლიტიკური და სიტყვის თავისუფლება.

ესერთა პარტიის წევრის მიერ ლენინის მოკვლის მცდელობის შემდეგ (ის მძიმედ დაიჭრა) სახალხო კომისართა საბჭომ 1918 წლის 5 სექტემბერს გამოსცა დადგენილება ***„წითელი ტერორის"*** შესახებ, რომელშიც გერმანელ ნაცისტებზე ბევრად ადრე იყო ნახსენები *„საკონცენტრაციო ბანაკები"* (ტერმინი ბოლშევიკმა *ბერმანმა* მოიგონა), სადაც „კლასობრივი მტრები" უნდა ყოფილიყვნენ იზოლირებულნი. დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადა *კლასობრივ მტერს* – არისტოკრატიას, ბურჟუაზიას, სამღვდელოებას, ინტელიგენციას, მშრომელ გლეხობას („კულაკებს"). ბნელი და უცოდინარი ბრბო სიამოვნებით ძარცვავდა მათ (ამას „ნაციონალიზაცია" და „რეკვიზიცია" ერქვა), ხოლო *კონტრრევოლუციასთან ბრძოლის საგანგებო კომისია* („ჩეკა") მასობრივად ხვრეტდა. დამყარდა ბოლშევიკთა სისხლიანი დიქტატურა.

რუსეთი სწრაფად მიექანებოდა სამოქალაქო ომისაკენ, რომელშიც ერთ მხარეს იდგა ბოლშევიკური ხელისუფლება და მისი *„წითელი არმია"*, მეორე მხარეს კი – დაქსაქსული ძალები, რომელთაც ყველას ერთად *„თეთრგვარდიელებს"*, *„თეთრ მოძრაობას"*, ან უბრალოდ *„თეთრებს"* უწოდებდნენ.

„თეთრები" იყვნენ რუსი ნაციონალ-პატრიოტები, რომლებისთვისაც ბოლშევიკები ანტირუსულ, უცხო ძალას წარმოადგენდნენ. „თეთრებს" არ ჰქონდათ საერ-

თო იდეოლოგია: მცირე ნაწილი მონარქისტი იყო, უმეტესობა – რესპუბლიკელი. თითქმის ყველა მათგანისათვის მიუღებელი იყო არარუსული რეგიონების სეპარატიზმი.

1920 წელს ბოლშევიკებმა სისხლიან ძმათამკვლელ სამოქალაქო ომში საბოლოოდ დაამარცხეს „თეთრები". ამ უკანასკნელთა ცოცხლად გადარჩენილი ხელმძღვანელები ემიგრაციაში წავიდნენ.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მეფის გენერლებისა და ოფიცრების 40 პროცენტამდე (70-75 ათასი ადამიანი) ბოლშევიკების „წითელ არმიას" შეუერთდა და „თეთრებს" ებრძოდა. მაგრამ ეს არ დაუფასდათ: 1937-1938 წლებში მათი დიდი ნაწილი „სტალინურ წმენდაში" მოჰყვა და დაიხვრიტა.

„თეთრებს" შორის კავკასიის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია გენერალ *ანტონ ივანოვიჩ დენიკინის* საქმიანობა. 1919 წლის თებერვალში ის სათავეში ჩაუდგა *„სამხრეთ რუსეთის შეიარაღებული ძალების ადმინისტრაციას"*, რომელიც *„მოხალისეთა არმიასა"* და კაზაკთა რამდენიმე არმიას აკონტროლებდა. დენიკინს მიზნად ჰქონდა ბოლშევიზმის დამხობა და ერთიანი რუსეთის აღდგენა. კავკასიაში წარმოქმნილი ახალი სახელმწიფოები მისი მიზნის მიღწევისათვის დაბრკოლებას ქმნიდნენ. თავის მხარდამჭერ რუს შოვინისტ *შავრაზმელებთან* (черносотенцы) ერთად დენიკინი განსაკუთრებით ილესავდა კბილებს საქართველოსა და აზერბაიჯანის წინააღმდეგ.

2005 წელს რუსეთის ფედერაციის ხელმძღვანელობამ მოახდინა ანტონ დენიკინის რეაბილიტაცია, როდესაც მისი ნეშტი გადმოასვენა საფრანგეთიდან, სადაც ის ემიგრაციაში მყოფი გარდაიცვალა, და დიდი პატივით დაკრძალა მოსკოვში.

მრავლისმეტყველია, რომ ყოფილ „თეთრ გენერლებს" შორის პირველად ასეთი პატივი რუსეთის პრეზიდენტმა პუტინმა სწორედ დენიკინს არგუნა, რომელიც „კავკასიურ სეპარატიზმს" ებრძოდა.

საბჭოეთის სამი საყრდენი

სამი საყრდენი – ქვეყანაში ერთადერთი პარტია, ჩეკა/კაგებე და არმია – უზრუნველყოფდა საბჭოთა კავშირის მდგრადობას. მათგან ერთის გამოცლაც კი ამ სახელმწიფოს დაღუპვას მოასწავებდა. ეს ნათლად დამტკიცდა 1991 წელს, როდესაც კომპარტიის დაშლასთან ერთად საბჭოთა კავშირიც დაიშალა.

ლენინის გარშემო აღმოჩნდა საჭირო ხალხი, უმეტესად ეთნიკური არარუსები, რომელიც კომუნისტური რუსეთის საყრდენების მშენებლობას კეთილსინდისიერად ემსახურა.

ტოტალიტარული სახელმწიფოს უმთავრესი საყრდენი იყო კომუნისტური

პარტია. „პარტიამ“ საბჭოთა კავშირში „სრული ძალაუფლების“ სინონიმის მნიშვნელობა შეიძინა. პარტია აკონტროლებდა ქვეყანაში ნომინალურად არსებული ხელისუფლების სამივე შტოს – საკანონმდებლოს, აღმასრულებელსა და სასამართლოს. პარტია მართავდა ჩეკასა და წითელ არმიას. კომუნისტური პარტია უშუალოდ ლენინის მიერ იყო შექმნილი.

ნიკოლაი ბერდიაევი ობიექტურად ახასიათებს ოქტომბრის რევოლუციის მთავარი სულისჩამდგმელისა და საბჭოთა სახელმწიფოს მთავარი არქიტექტორის *ვლადიმირ ილიჩ ლენინის* მიზნებსა და მუშაობის მეთოდებს და ასკვნის:

> „ლენინი ზნეობრივად აცხადებს ყველაფერს, რაც პროლეტარულ რევოლუციას უწყობს ხელს. კეთილისა და ბოროტის სხვა განსაზღვრა მან არ იცის. აქედან გამომდინარეობს, რომ მიზანი ამართლებს ყველანაირ საშუალებას. ზნეობრივი მომენტი ადამიანის ცხოვრებაში კარგავს ყოველგვარ დამოუკიდებელ მნიშვნელობას. და ეს არის უეჭველი დეჰუმანიზაცია. მიზანი, რომელიც ამართლებს ყველანაირ საშუალებას, არის არა ადამიანი, არა ახალი ადამიანი, არა ადამიანის სრულყოფილება, არამედ მხოლოდ საზოგადოების ახალი ორგანიზაცია. ადამიანია საშუალება ამ საზოგადოების ახალი ორგანიზაციისათვის და არა საზოგადოების ახალი ორგანიზაცია – საშუალება ადამიანისათვის“.

ლენინის საქმე გააგრძელა სტალინმა, რომელმაც ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში მოიშორა ტროცკი და „ლენინური გვარდიის“ სხვა წევრები. სტალინი კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი იყო 1922 წლიდან 1952 წლამდე, ხოლო 1941-1953 წლებში – საბჭოთა მთავრობის მეთაურიც.

იოსიფ ვისარიონოვიჩ სტალინი ეთნიკური ქართველი იყო.

ლენინიზმი ნარნარად გადაიზარდა სტალინიზმში. საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო ათწლეულში (ხანდახან, მომდევნო პერიოდშიც) იყო მცდელობა, ლენინი დაეპირისპირებინათ *სტალინისათვის*, როგორც *სიკეთე* და *ბოროტება*. მაგრამ ყველა ფაქტი გვიჩვენებს, რომ ლენინი არაფრით იყო სტალინზე უფრო „კეთილი ძია“. სტალინი გამუდმებით იმოწმებდა ლენინს და მის ერთგულ მოწაფედ აცხადებდა თავს.

ფაქტები ადასტურებს, რომ ლენინი (სხვათა შორის, ტროცკიც) სტალინზე არანაკლებ სასტიკ მეთოდებს მიმართავდა რეალური და წარმოდგენითი მოწინააღმდეგეების მიმართ. ორივე ლიდერს ერთი მიზანი ჰქონდა – მსოფლიოში კომუნიზმის დამყარება. ორივეს გამართლებულად მიაჩნდა ამ მიზნის მისაღწევად ნებისმიერი საშუალების გამოყენება, ყველაზე სისხლიანისაც კი.

1917 წლის ბოლოს ლენინის უშუალო დავალებით *ძერჟინსკიმ* შექმნა ***„ჩეკა“*** (ВЧК – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контрреволюцией, саботажем и спекуляцией, „კონტრრევოლუციასთან, საბოტაჟსა და სპეკულაციასთან ბრძოლის სრულიად რუსეთის საგანგებო კომისია“), რომლის სისასტიკემ ყველა გააოგნა.

ფელიქს ედმუნდოვიჩ ძერჟინსკი ეთნიკური პოლონელი იყო, თანაც შლიახტიჩი,

ანუ აზნაურიშვილი (თუმცა, ანტისემიტები უგონებენ, რომ დედა ებრაელი ჰყავდაო).

„ჩეკა"-ს 1922 წლის 6 თებერვლიდან ჩაენაცვლა *„გეპეუ"* (Государственное политическое управление, 1924 წლიდან ОГПУ – Обьединенное государственное политическое управление: *„გაერთიანებული სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო"*), რომელიც შინაგან საქმეთა სახელმწიფო კომისარიატს ექვემდებარებოდა და მას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა სახალხო კომისარი ან მისი მოადგილე. 1934 წელს „ოგპეუ"-ს ფუნქცია პირდაპირ დაეკისრა *„ენკავედე"*-ს (НКВД – Народный комиссариат внутренних дел, *„შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი"*), რომელსაც, თავის მხრივ, გამოეყო *„ენკაგებე"* (НКГБ – Народный комиссариат государственной безопасности, *„სახელმწიფო უშიშროების სახალხო კომისარიატი"*). ამ უკანასკნელის მემკვიდრე მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გახდა *„ემგებე"* (МГБ – Министерство государственной безопасности, *„სახელმწიფო უშიშროების სამინისტრო"*), ხოლო 1954 წლიდან და საბჭოთა კავშირის აღსასრულამდე – *„კაგებე"* (КГБ – Комитет государственной безопасности, *„სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი"*). 1980-იანი წლების ბოლოდან დამკვიდრდა საქართველოს ეროვნული მოძრაობის მიერ შექმნილი იმავე ორგანიზაციის სახელის ქართული აბრევიატურა *„სუკ"*-ი: ის უფრო დამამცირებლად ჟღერდა!

ყველა ზემოჩამოთვლილი სახელი არსებითად ერთსა და იმავე ორგანიზაციას ერქვა (მის თანამშრომლებს ყოველთვის „ჩეკისტებს" უწოდებდნენ), რომლის დანიშნულება იყო ქვეყნის შიგნით საიდუმლო პოლიციისა და სადამსჯელო ორგანოს ფუნქციის შესრულება, ყველგან შეღწევა აგენტურის მეშვეობით და კომუნისტური პარტიის ყველა პოტენციური მტრის, მათ შორის სხვაგვარად მოაზროვნის, თავიდან მოშორება. 1918-1953 წლებში „თავიდან მოშორება" ნიშნავდა ადამიანის დახვრეტას, ან ციმბირის ბანაკებში სულ მცირე 8-10 წლით გაგზავნას (იქიდან ცოტა ვინმე თუ ბრუნდებოდა უკან), ან, უკეთეს შემთხვევაში, შუა აზიასა და ყაზახეთში გადასახლებას.

1954 წლიდან სასჯელის ზომა და მისი გამოყენების სფერო შემცირდა, მაგრამ ჩეკისტების სამუშაოს ხასიათი არ შეცვლილა. ამ მრავალსახელგამოცვლილი ორგანიზაციის მკაცრად გასაიდუმლოებულ ქვედანაყოფს (თავიდან მას „საზღვარგარეთის განყოფილება" ერქვა) ეკისრებოდა საგარეო დაზვერვა, საბჭოთა კავშირის მტრების მიმართ პროვოკაციული და ტერორისტული აქტების მოწყობა.

ახალ, ფედერაციულ რუსეთშიც არ მომკვდარა „ჩეკისტური" ტრადიცია. მისი გამოცდილი კადრები XXI საუკუნეშიც ერთგულად ემსახურებიან რუსულ სახელმწიფოს, მართავენ კიდეც მას და არ ინდობენ ნამდვილ თუ გამოგონილ მტრებს.

საბჭოთა სახელმწიფოს სხვა საყრდენი იყო არმია. ამ შემთხვევაში განსხვავება დემოკრატიული სახელმწიფოებისაგან მინიმალურია: ყველა მათგანი საჭიროებს არმიას.

წითელი არმიის შექმნის სათავეებთან იდგა *ტროცკი*. მის მიერ ორგანიზებულმა საბჭოთა რუსეთის „მუშურ-გლეხურმა წითელმა არმიამ" (Рабоче-крестьянская Красная Армия, შემოკლებით РККА) სათითაოდ გაანადგურა „თეთრი" არმიები, რომელთაც იმპერიის დროინდელი მხედართმთავრები *იუდენიჩი, კოლჩაკი, დენიკინი, ვრანგელი* და სხვები სარდლობდნენ და აღადგინა რუსეთის საზღვრები სამხრეთითა და აღმოსავლეთით. წითელი (შემდგომში – საბჭოთა) არმიის წარმატების საფუძველს, თავის მხრივ, ქმნიდა მისი გენერალური შტაბის *მთავარი სადაზვერვო სამმართველო* (ГРУ ГШ – Главное разведывательное управление Генерального штаба).

ლევ დავიდოვიჩ ტროცკი (ბრონშტეინი) აშკენაზი ებრაელი იყო. საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის პირველ წლებში, ლენინის გარდაცვალებამდე, პოლიტიკური გავლენით ტროცკი მხოლოდ ლენინს ჩამოუვარდებოდა: იმ პერიოდში „ბოლშევიკი № 2" იყო ის და არა სტალინი.

ნეპ-ის უდღეური ხანა

კომუნისტურ პარტიას მოუხდა უხეში ძალის გამოყენება, რათა „დაერწმუნებინა" ხალხის მასები სოციალიზმის უპირატესობაში კაპიტალიზმთან შედარებით. ყველას, ვინც არ ეთანხმებოდა ამ თვალსაზრისს, ჩეკა დახვრეტით პასუხობდა. განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული ასეთი „დამაჯერებელი პასუხი" *სამხედრო კომუნიზმის* პირობებში, 1918-1920 წლებში, როდესაც რუსეთში სამოქალაქო ომი მძვინვარებდა და საბჭოთა ხელისუფლება ე.წ. *„სასურსათო განერის"* გზით გლეხობას ძალით ართმევდა მოწეულ ჭირნახულსა და სათესლე მასალასაც კი.

როდესაც 1921 წელს სამოქალაქო ომთან ერთად რუსეთში დამთავრდა „სამხედრო კომუნიზმის" ფაზა, ქვეყანა ნანგრევებად იყო ქცეული. სოფლად და ქალაქად შიმშილი მეფობდა.

ბოლშევიკური ხელისუფლება თითქოს მიხვდა, რომ გაჩანაგებულ ქვეყანაში წარმოებას ვერ აღადგენდა, თუკი ადამიანების კერძო ინიციატივას გზა მთლიანად დახშობილი ექნებოდა. ლენინის სიცოცხლის ბოლო წლების საქმიანობის ანალიზიდან ისე ჩანს, რომ მან თითქოს საღად დაიწყო აზროვნება და ეკონომიკური პოლიტიკის შეცვლას შეეცადა. თუმცა შეგვიძლია შევაფასოთ მხოლოდ ის, რაც რეალურად მოხდა.

1921 წლის მარტში ლენინმა რკპ (ბ) X ყრილობაზე გამოაცხადა ქვეყანაში *„ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის"* (Новая экономическая политика) ანუ *„ნეპ"*-ის დაწყების შესახებ. ეს ნიშნავდა შემობრუნებას სახელმწიფო კაპიტალიზმისაკენ. დაშვებული იქნა კერძო ვაჭრობა. გარკვეული შეზღუდვებით ლეგალური ხდებოდა კერძო

საკუთრება წარმოების საშუალებებზე. ახალშექმნილმა საბჭოთა სახელმწიფო ბანკმა 1922 წლიდან დაიწყო აბსოლუტურად გაუფასურებული „საბჭოთა ფულადი ნიშნების" შეცვლა რეალური დაფარვის მქონე „ჩერვონცებით", ხოლო 1924 წლის გაზაფხულიდან ფულის სრული რეფორმა ჩაატარა და მყარი ფულადი ერთეული შემოიღო, რომელიც ნაწილობრივ კონვერტირებადი იყო. ინფლაცია მკვეთრად შემცირდა. ფულს რეალური ფასი დაედო, რაც ეკონომიკის განვითარებისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ნეპ-მა ეკონომიკურად გამოაცოცხლა ქვეყანა. როგორც კი მრეწველს, ფერმერს, ვაჭარს ხელი გაეხსნა, რუსეთში დაიწყო წარმოების გარკვეული აღორძინება.

სხვათა შორის, 1921 წელს საქართველოში ბოლშევიკების შემოსვლა და ნეპ-ის შემოღება თითქმის ერთსა და იმავე დროს მოხდა. ამიტომაც ახალგასაბჭოებულმა საქართველომ თავიდან შედარებით ნაკლებად იგრძნო ბოლშევიზმის ის სუსხი, რომელიც, 1918-1920 წლების „სამხედრო კომუნიზმის" დროს მძაფრად იწვნია საკუთრივ რუსეთმა.

ნეპ-ი სრულფასოვანი რეფორმა არ იყო და ძალიან მალე ჩაკვდა კიდეც. მასშტაბურ წარმოებას, რომელიც გიგანტურ ქვეყანას ესაჭიროებოდა, კომპარტია ვერ ანდობდა კერძო მეწარმეებს – ეს კაპიტალიზმის რესტავრაცია იქნებოდა და კომპარტიას ფუნქცია დაეკარგებოდა.

ეკონომიკის ერთგვარი ლიბერალიზაციის მიუხედავად, პოლიტიკური პლურალიზმი არ იქნა დაშვებული: ქვეყანაში არსებობას განაგრძობდა ერთადერთი პარტია. პროლეტარიატის (სინამდვილეში – პარტიული ლიდერების) დიქტატურა ხელშეუხებელი რჩებოდა.

1921 წელს ლენინმა ხმამაღლა განაცხადა, რომ *ნეპ-ი* შემოღებულია *„სერიოზულად და დიდი ხნით!"* (всерьез и надолго). 1922 წლის ბოლოდან ლენინის ჯანმრთელობა მკვეთრად გაუარესდა: ერთ წელიწადში ის გარდაიცვალა. კიდევ ოთხი წლის შემდეგ კი *ნეპ-ს* ბოლო მოეღო. გამოთქმა – *„სერიოზულად და დიდი ხნით!"* – მოგვიანებით, 1980-იანი წლების ბოლოდან, შეუსრულებელი დაპირების ირონიულ სინონიმად იქცა.

ლენინის ერთგულმა მოწაფემ, სტალინმა კი, რომელმაც ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში მოსპო ყველა მეტოქე – ძველი პარტიული თანამებრძოლები, არ შეასრულა მასწავლებლის ანდერძი და უარი თქვა ლენინის მიერ „სერიოზულად და დიდი ხნით" დაპირებულ *ნეპ-ზე*.

1928 წელს *ნეპ-ი* საბოლოოდ გაუქმდა. მოხდა წარმოების ყველა საშუალების, აგრეთვე ქალაქის საბინაო ფონდის დიდი ნაწილის ნაციონალიზაცია. გაჩნდა რესურსების ცენტრალიზებული განაწილება, რაც უცილობლად გულისხმობდა სამეურნეო და მოხმარების სფეროებში მწვავე დეფიციტის წარმოქმნას. საბჭოთა კავშირში ფართო მოხმარების საქონლის წარმოება მეორეხარისხოვან საქმედ ჩაითვალა: მას მიენიჭა კატეგორია „ბ", მაშინ როცა მძიმე მრეწველობის

კატეგორია იყო უფრო მაღალი „ა“. 1928 წლიდანვე ქალაქებში შემოღებულ იქნა სურსათისა და პირველადი მოხმარების საქონლის განაწილების საბარათო სისტემა, რომელმაც კარგა ხანს იარსება.

ინდუსტრიალიზაცია და კოლექტივიზაცია

ლენინი ჩამოშორდა ქვეყნის მართვას 1922 წლის ბოლოს, როდესაც მას მძიმე ავადმყოფობა აღმოაჩნდა. პოლიტბიურო ერთხანს კოლექტიურად მართავდა საბჭოთა კავშირს, მაგრამ 1924 წელს, ლენინის სიკვდილის შემდეგ რეალური პირველი პირი სტალინი აღმოჩნდა. მას კიდევ რამდენიმე წელი მოუხდა მეტოქეობა კიდევ ერთ „რევოლუციის ბელად“ ლევ ტროცკისთან (1879-1940), რომელიც ჯერ ხელისუფლებას ჩამოაშორა და 1929 წელს საბოლოოდ გააძევა ქვეყნიდან. ამიერიდან სტალინი აბსოლუტური მმართველი გახდა.

კომპარტიის XIV ყრილობაზე, 1925 წელს, მძიმე და, განსაკუთრებით, სამხედრო მრეწველობის განვითარების მიზნით გამოცხადდა ქვეყნის *ინდუსტრიალიზაციაზე* აღებული კურსი. მიზნად იქნა დასახული ქვანახშირის, მეტალურგიის, მანქანათმშენებლობის მსხვილი ცენტრების გეოგრაფიულად გაფანტვა, მათი შექმნა აღმოსავლეთ რაიონებში – ურალში, დასავლეთ ციმბირში. სტრატეგიულად ეს გამართლებული იყო იმ შემთხვევაში, თუკი ქვეყანა დიდი ომისათვის ემზადებოდა.

1928 წელს საბჭოთა კავშირში დაიწყო სახელმწიფო დაგეგმვა, ხუთწლიანი გეგმების შემუშავება და მათი „ვადამდე შესრულებისათვის ბრძოლა“. სხვათა შორის, 1929 წელს გაუქმდა *ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველო* (ის აღადგინეს რამდენიმე წლის შემდეგ) და გაუგებარია, თუ როგორ დაიანგარიშეს მის ნაცვალ, მთლიანად რეორგანიზებულ დაწესებულებაში *„პირველი ხუთწლიანი გეგმის ოთხ წელიწადსა და სამ თვეში შესრულება“*, რაც დიდი ზარზეიმის საგნად იქცა.

დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაცია, სამრეწველო მშენებლობა ყველა რესპუბლიკაში მიმდინარეობდა. საქართველოშიც მსხვილი სამრეწველო საწარმოების საგრძნობი ნაწილი 1920-1940-იან წლებში აშენდა.

ინდუსტრიალიზაცია არსებითად ემსახურებოდა საბჭოთა კავშირის სამხედრო ძლიერების განმტკიცებას და სამეურნეო კავშირების გზით მისი რეგიონების მჭიდრო ურთიერთგადახლართვას, რასაც დიდი მრავალეროვნული სახელმწიფოს მდგრადობა უნდა უზრუნველეყო. როგორც მოგვიანებით გაირკვა, მომცრო მოკავშირე რესპუბლიკების მიერ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ იქ მდებარე „საკავშირო დაქვემდებარების ინდუსტრიულმა გიგანტებმა“ (გარდა ენერგეტიკული ობიექტებისა და იშვიათი სხვა გამონაკლისისა) ძალიან მცირე სამსახური გაუწიეს ამ რესპუბლიკების *ეკონომიკური დამოუკიდებლობის* მიღწევას.

1933 წლის 7 იანვარს თავის მოხსენებაში პირველი ხუთწლედის შედეგების შესახებ სტალინი ასკვნიდა:

> „ხუთწლედის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ მეურნეობის კაპიტალისტური სისტემა უნიადაგოა და სუსტი, რომ იგი უკვე სულს ღაფავს და მან თავისი ადგილი უნდა დაუთმოს მეურნეობის მეორე, უმაღლეს, საბჭოთა, სოციალისტურ სისტემას".

კაპიტალიზმის სამყარო იმ დროს მართლაც უმძიმეს ეკონომიკურ კრიზისში იყო ჩაფლული, მაგრამ უფრო ხანგრძლივი პერიოდისათვის ისტორიამ დაამტკიცა, რომ სტალინი ცდებოდა.

ზუსტად ორი თვის შემდეგ იმ დღიდან, როდესაც სტალინმა კაპიტალიზმს სულის განტევება უწინასწარმეტყველა, 1933 წლის 7 მარტს, ამერიკის შეერთებულ შტატებს სათავეში ჩაუდგა ახალარჩეული პრეზიდენტი *ფრანკლინ დელანო რუზველტი*. მან შეძლო დაემტკიცებინა, რომ შესაძლებელია ეკონომიკის აღმავლობა, სოციალურად დაუცველ ფენებზე სერიოზული ზრუნვა დემოკრატიისა და საბაზრო ეკონომიკის, იმავე კაპიტალიზმის, პირობებშიც, თანაც, ყოველგვარი რეპრესიების გარეშე: ამერიკაში იმ დროს გამეფებულ კორუფციასთან და მაფიასთან რუზველტის ადმინისტრაციის ბრძოლას რეპრესიებად ვერ მივიჩნევთ.

თავისი „ახალი კურსით" რუზველტი არსებითად სახელმწიფო კაპიტალიზმის ერთ-ერთ მოდელს ახორციელებდა ცხოვრებაში. მას დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ამერიკელი ოლიგარქები და მათ ხელში მყოფი პრესა. რუზველტს კი ხალხის ფართო მასები უჭერდა მხარს. ამის დასტურია, რომ ამერიკის ისტორიაში უპრეცედენტოდ, იგი ოთხჯერ ზედიზედ აირჩიეს პრეზიდენტად. რუზველტმა შეუნარჩუნა ამერიკას პრიორიტეტული როლი მსოფლიოში და საშიში რევოლუციისაგანაც იხსნა ის. ამერიკული დემოკრატია უფრო მეტად გაღრმავდა კიდეც.

იმავე პერიოდში რუსეთში ტოტალიტარიზმი ყალიბდებოდა. საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის სტალინისტურმა მოდელმა მეურნეობის გაძღოლის სახელმწიფო-მბრძანებლობითი სისტემით, მცირეოდენი მოდიფიკაციებით, 1990-იანი წლების დამდეგამდე იარსება. ეს მოდელი ქვეყანაში მართვის ყველა პოლიტიკური ბერკეტის ერთ ხელში თავმოყრას გულისხმობდა.

საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაცია, ისევე, როგორც სხვა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები, XX საუკუნის ბოლოს ძირითადად დაუბრუნდნენ *მეურნეობის კაპიტალისტურ სისტემას*, როგორც ბევრად უფრო ეფექტიანს, ვიდრე *მეურნეობის სოციალისტური სისტემაა*, რომელიც კერძო ინიციატივას ზღუდავს, კონკურენციას გამორიცხავს და ყველაფრის დეფიციტს ქმნის.

ხუთწლიანი გეგმების შესაბამისად ***საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიალიზაცია*** 1930-იან წლებში გარეგნულად მართლაც შთამბეჭდავი იყო. სულ რამდენიმე წე-

ლიწადში აიგო ბევრი გიგანტური საწარმო, ძირითადად სამხედრო პოტენციალის გაძლიერების მიზნით. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი საბჭოთა პროპაგანდა არწმუნებდა ხალხს, რომ საბჭოთა კავშირში სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის შექმნის დაწყება (სტალინი ამას უწოდებდა *„ქვეყნის თავდაცვის უნარის მაქსიმალურ გაძლიერებას“*, რაც I და II ხუთწლიანი გეგმების უმთავრეს ამოცანად იქნა დასახული) გამოიწვია გერმანული ფაშიზმის საფრთხემ. ხალხს გამუდმებით ახსენებდნენ „გენიალური სტალინის შორსმჭვრეტელობას“, რომელმაც იგრძნო, რომ გერმანიის სათავეში მოვიდოდა აგრესორი და დროულად დაიწყო ქვეყნის მომზადება თავდაცვისათვის! ამის დასტურად იყენებდნენ მის წინასწარმეტყველურ სიტყვებს, რომლებიც მას 1931 წელს უთქვამს: *„თუ ჩვენ ათ წელიწადში არ გავირბენთ გზას ინდუსტრიული ქვეყნების დონემდე, ჩვენ გაგვსრესენ!“*

სინამდვილეში, სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის პრიორიტეტულ განვითარებაზე აქცენტი რუსეთში გაკეთდა 1920-იანი წლების შუა პერიოდში, ბევრად ადრე, სანამ გერმანიას მეთაურად ჰიტლერი მოევლინებოდა.

სტალინური ინდუსტრიალიზაციის ერთადერთი ლოგიკური ახსნაა, რომ საგარეო ექსპანსიისათვის მოსამზადებლად საბჭოთა კავშირს უპირველესად ესაჭიროებოდა მძიმე მრეწველობის განვითარება, რაც სამხედრო ძლიერების საწინდარია.

ბუნებრივია, სამხედრო მრეწველობის არსებობა იმისათვისაცაა საჭირო, რომ სხვა იმპერიებმა არ ჩაგყლაპონ. ფუჭია კამათი იმაზე, თუ უპირველესად რას ემსახურებოდა საბჭოთა სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის განვითარება – თავდასხმას თუ თავდაცვას: *როდესაც იარაღი გროვდება, ის სროლას იწყებს!*

ისტორიული ფაქტები მოწმობს, რომ საბჭოთა კავშირმა თავისი ზემილიტარიზაციისა და ახალი შეიარაღების წყალობით ტერიტორიული გაფართოება 1939 წელს დაიწყო. სტალინისტებს შეუძლიათ ამტკიცონ, რომ ეს გაფართოება „ქვეყნის თავდაცვის მიზნით“ ხდებოდა. ზუსტად იმავე, „ქვეყნის თავდაცვის“, არგუმენტს *მესამე რაიხის* ტერიტორიული გაფართოების გასამართლებლად იყენებდა ჰიტლერიც.

დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაციისათვის მმართველი კომპარტია ვერ გამოიყენებდა ადრე გამოცდილ მეთოდებს (მაგალითად, ფართო მოხმარების საგნების წარმოებით და მათი გაყიდვით კაპიტალის თანდათანობით დაგროვებას, მოსახლეობის მსყიდველობითი უნარის გაზრდას და ა.შ.), რადგან ისინი კაპიტალისტურ განვითარებასაა მორგებული. *ნეპ*-ის გაგრძელება და გაღრმავება ნიშნავდა საშუალო და შეძლებული კლასების მომრავლებას, რომლებიც ადრე თუ გვიან კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენებდნენ ერთპარტიული კომუნისტური დიქტატურის არსებობას. სტალინსა და კომპარტიას კი ძალაუფლების დათმობის იდეა სულაც არ ხიბლავდათ.

1920-იანი წლების ბოლოს და 1930-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირი *ყიდულობდა მთელი მსოფლიოს ჩარხმშენებლობის ნაწარმის ნახევარზე მეტს*, ძირითადად გერმანიასა და აშშ-ში. სხვათა შორის, ამით იგი არაპირდაპირ ხელს უწყობდა მძიმე ეკონომიკურ კრიზისში მყოფი კაპიტალისტური სისტემის გადარჩენას, რომელიც თავისი პროდუქციის გასაღების ბაზრებს გაფაციცებით ეძებდა!

ჩარხებისა და სხვა დანადგარების შეძენას დიდძალი უცხოური ვალუტა ესაჭიროებოდა. ვინაიდან საბჭოთა რუსეთმა უარი განაცხადა იმპერიისა და დროებითი მთავრობის დროინდელი საგარეო ვალების გასტუმრებაზე, საზღვარგარეთის ბანკები მას კრედიტს არ აძლევდნენ და იმპორტისათვის რუსეთს ოქროთი უნდა ეხადა. სწორედ ამიტომ ვაჭრობდა ის უპირველესად გერმანიასთან (რომლისაც არაფერი ემართა) და აშშ-სთან, რომლის შედარებით მცირე ვალი საბჭოთა კავშირმა სხვა კრედიტორი ქვეყნებისაგან ფარულად 1933 წლამდე დაფარა.

1929 წელსვე ნათელი შეიქნა, რომ საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიალიზაცია მალე ჩიხში მოექცეოდა, რადგან ქვეყანას არ ჰქონდა საკმარისი ფინანსური რესურსები. ამიტომ სტალინი წავიდა სხვა, უფრო რადიკალურ, ნაბიჯზე: მან ***სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის*** გეგმა დასახა. რეალურად ეს ნიშნავდა გლეხების ხელახალ დაყმევებას და მათგან იმ რესურსების ამოქაჩვას, რომლებიც უნდა მოხმარებოდა მძიმე მრეწველობის საწარმოების მშენებლობას და მათ აღჭურვას უახლესი უცხოური ჩარხებითა და დანადგარებით.

საბჭოთა კავშირის ექსპორტში მაშინ ძირითადი ადგილი მარცვლეულს ეჭირა. კერძო გლეხურ მეურნეობას პარტია ვერ აკონტროლებდა. პარტიის ზედამხედველობით საექსპორტო მარცვლეულის მოყვანა უნდა უზრუნველეყო კოლექტიურ მეურნეობებში იძულებით გაერთიანებულ უუფლებო გლეხობას (სპეციალური ნებართვის გარეშე მათ ქვეყნის შიდა პასპორტსაც კი არ აძლევდნენ).

საბჭოთა კავშირიდან გაძევებული „ლენინური გვარდიის“ ძველი წევრი *ლევ ტროცკი*, რომელიც სტალინს „რევოლუციისადმი ღალატში“ ამხელდა, იხსენებდა, რომ 1926 წელს სტალინმა განაცხადა – მიწა დენაციონალიზებული უნდა იქნეს, რათა გლეხებმა იმედიანად იგრძნონ თავიო. ტროცკი ამხელდა სტალინს, რომ 1928 წლის დასაწყისშიც კი ის კულაკებს უჭერდა მხარს, მერე კი მის პოლიტიკაში „ზიგზაგები დაიწყო“, როდესაც კოლექტივიზაცია წამოიწყო და მის მიერვე ადრე მონონებული კულაკები დასაღუპავად გაწირაო. თვითონ ტროცკი კი თავიდანვე იყო გლეხობის გაღატაკების ხარჯზე სახელმწიფო ბიუჯეტის შევსების მომხრე.

სახელმწიფოს ფინანსური რესურსების გაზრდის კიდევ ერთ წყაროდ იქცა „სახელმწიფო სესხზე ხელმოწერა“, რასაც მშრომელ მოსახლეობას აიძულებდნენ უკვე 1927 წლიდან. ხალხი ვალდებული გახადეს, ისედაც მწირი ხელფასის

საგრძნობი ნაწილით ყოველწლიურად ეყიდა სახელმწიფო ობლიგაციები, რომლების განაღდება 1935 წლიდან ორი ათწლეულით გადაიდო. 1957 წელს ხრუშჩოვმა უარი თქვა ამ ობლიგაციების განაღდებაზე. ხალხმა ობლიგაციების განაღდება შეძლო ბევრად უფრო გვიან, როდესაც მათი ნომინალი მკვეთრად გაუფასურდა.

საბჭოთა კავშირს 1920-იან წლებში აღმოჩენილი რომ ჰქონოდა ნავთობისა და გაზის ის რესურსები, რომლითაც თავს ირჩენდა 1970-იანი წლებიდან და დღესაც თავს ირჩენს მისი სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაცია, და ამ რესურსებზე XXI საუკუნის დამდეგის მაღალი ფასები ყოფილიყო, შეიძლება დავუშვათ, რომ სტალინს არ დასჭირვებოდა ეს არაბუნებრივი ზომა – *„განკულაკება“* და სოფლის მეურნეობის იძულებითი *კოლექტივიზაცია*.

ასეა თუ ისე, სხვა რესურსი ფორსირებული ინდუსტრიალიზაციისათვის, გარდა გლეხობის ძარცვისა, კრემლის პატრონს იმ დროს არ გააჩნდა.

ეს სულაც არ ამართლებს იმ სისასტიკეს, რომელიც თან სდევდა კოლექტივიზაციას. შეძლებულ, ანუ მშრომელ გლეხს („კულაკს“), რომელიც დაქირავებულ მუშახელსაც იყენებდა, ართმევდნენ მიწას, ინვენტარს, პირუტყვს – ყველაფერს კოლმეურნეობაში აერთიანებდნენ, ხოლო „განკულაკებულებს“ ციმბირში, ჩრდილოეთ რუსეთში ან ყაზახეთში ასახლებდნენ. როცა კულაკების ძარცვის საშუალება ამოიწურა, მისდგნენ „საშუალო გლეხებს“, რომლებიც დღენიადაგ საკუთარი ხელით შრომობდნენ მიწაზე და ამიტომ შედარებით შეძლებულებიც იყვნენ: ისინიც განაკულაკეს და მათი ქონებაც კოლექტიური გახადეს.

იძულებითი კოლექტივიზაციისას გლეხებმა ლამის მთელი შინაური პირუტყვი განყვიტეს. ქვეყანაში შიმშილი დაიწყო.

„კომუნიზმის დიადი მიზნის“ მისაღწევად ხალხს უნდა მოეთმინა. როგორც სტალინი ამბობდა, ინდუსტრიალიზაციის პროცესი *„უმკაცრესი მომჭირნეობის რეჟიმს“* მოითხოვდა.

„უმკაცრესი მომჭირნეობის რეჟიმი“ ნიშნავდა მუშების ცხოვრებას გაყინულ ბარაკებში, პოლიტიკურ პატიმართა (ძირითადად ყოფილ „კულაკთა“) მასების უფასო შრომას.

„უმკაცრესი მომჭირნეობის რეჟიმი“ ნიშნავდა სოფლად სასურსათო და სათესლე მარცვლეულის სრულ რეკვიზიციას.

საკოლმეურნეო მინდვრიდან ხუთიოდე თავთავის წამოღება უთანაბრდებოდა „სოციალისტური ქონების ქურდობას“ და 1932 წლის 7 აგვისტოს კანონით ისჯებოდა ათწლიანი გადასახლებით. ეს კანონი დამნაშავის დახვრეტის უფლებასაც იძლეოდა.

უკრაინაში საშინელი შიმშილი (голодомор) გამეფდა. სხვადასხვა შეფასებით, 1932-1933 წლებში იქ ორიდან ოთხ მილიონამდე ადამიანი დაიღუპა. იყო კანიბალიზმის ფაქტები. 2006 წელს უკრაინის *უზენაესმა რადამ* (პარლამენტმა) ამ ფაქტს „უკრაინელი ხალხის გენოციდის“ კვალიფიკაცია მისცა.

კოლექტივიზაციის ექსცესების შედეგად მასობრივად იღუპებოდნენ *ეთნიკური რუსებიც* დონზე, ყუბანისპირეთში, ქვემო ვოლგისპირეთში, სამხრეთ ურალში.

იმავე პერიოდში თითქმის სანახევროდ ამოწყდნენ *ეთნიკური ყაზახები:* კოლექტივიზაციის პროცესში ამ მომთაბარე ხალხისათვის პირუტყვის ჩამორთმევამ, ბინადარ ცხოვრებაზე იძულებით გადაყვანამ, მაშინ როცა ხვნა-თესვა მან არ იცოდა, გამოიწვია შიმშილი, ხალხის მასობრივი დაღუპვა (ზოგიერთი შეფასებით – გენოფონდის 40 პროცენტამდე) და ჩინეთის სინძიანის პროვინციის მიმართულებით მილიონ-ნახევრამდე ყაზახის (და, მათთან ერთად, მომთაბარე ყირგიზების) ემიგრაცია.

ამასთან მიმართებით საინტერესოა აღინიშნოს ერთი ფაქტი, რომელიც ნახევარი საუკუნის შემდეგ გამომზეურდა და სერიოზულად გაანალიზდა მხოლოდ 1990 წელს სპეციალიზებულ ჟურნალ „Социологические исследования“-ში.

საბჭოთა კავშირში *მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა ჩატარებულა 1937 წლის იანვარში.* სულ აღირიცხა 156 მილიონი ადამიანი. აღწერის შედეგებმა სტალინი არ დააკმაყოფილა: იქამდე მან უკვე გამოაცხადა, რომ ქვეყანაში 170 მილიონი ადამიანი ცხოვრობს და ბუნებრივი ნამატი წლიურად 2,4 პროცენტს შეადგენსო. ბელადის დოქტრინით „სოციალიზმის გაშლილ მშენებლობას“ მოსახლეობის განუხრელი ზრდა უნდა გამოეწვია! სინამდვილეში კი გამოჩნდა წინა, 1926 წლის აღწერასთან შედარებით მოსახლეობის სულ უმნიშვნელო მატება. 1929-1933 წლებში რუსეთში მოსახლეობა ორი მილიონით შემცირებული აღმოჩნდა და მხოლოდ მომდევნო წლებში დაიწყო მატება; მოსახლეობის რაოდენობამ იკლო უკრაინასა და ყაზახეთში. რასაკვირველია, ეს კოლექტივიზაციის შედეგად მოხდა, რასაც მმართველი რეჟიმი არასოდეს აღიარებდა.

1937 წლის მოსახლეობის აღწერის შედეგები გაასაიდუმლოვეს, ხოლო სახალხო-სამეურნეო აღრიცხვის ცენტრალური სამმართველოს ხელმძღვანელები, რომლებსაც აღწერის ჩატარება ევალებოდათ, დახვრიტეს, როგორც „მავნებლები“.

მოსახლეობის ახალმა აღწერამ, ჩატარებულმა 1939 წლის იანვარში, სტალინს სასურველი რიცხვები წარუდგინა. სამხრეთ კავკასიის შემთხვევაში 1937 და 1939 წლების აღწერების შედეგების შედარება უფრო ლოგიკურ სხვაობას გვიჩვენებს, ვიდრე რუსეთსა და უკრაინაში, სადაც 1939 წლისათვის აშკარა წამატება იგრძნობა.

სწორედ 1930-იანი წლების პირველ ნახევარში მიაწყდა სლავური (რუსული, უკრაინული) მოსახლეობა კავკასიისა და შუა აზიის საბჭოთა რესპუბლიკებს. იქ კოლექტივიზაცია კი არ მიმდინარეობდა ცივილური მეთოდებით, არამედ ნიადაგობრივი და რელიეფური პირობები არ იძლეოდა საშუალებას, მასობრივად ენარმოებინათ საექსპორტო ხორბალი. იქაური გლეხობის მიმართ ასეთი მოთხოვნებიც არ იყო. სამაგიეროდ, იმავე რესპუბლიკებს დაევალათ ახალშექმნილ

კოლმეურნეობებში შრომატევადი ტექნიკური კულტურების – ჩაის, ბამბის, თამბაქოს – ნარმოება.

ვინაიდან საბჭოთა კავშირს ჩაის შემოტანა უხდებოდა „მტრის ტერიტორიიდან", ბრიტანეთის კოლონიებიდან – ინდოეთიდან და ცეილონიდან – *„ჩაის დამოუკიდებლობის"* მისაღწევად ეს კულტურა ფართოდ დაინერგა დასავლეთ საქართველოს სუბტროპიკულ რეგიონებში. ცენტრალურ აზიასა და აზერბაიჯანს მებამბეობის განვითარება დაევალა. ამით *„ბამბის დამოუკიდებლობა"* უნდა ყოფილიყო მიღწეული.

ამას გარდა, კლიმატური პირობების წყალობით, სამხრეთის რესპუბლიკების კოლმეურნე გლეხობა პატარა საკარმიდამო ნაკვეთზე ოჯახის გამოსაკვებ მინიმუმს აწარმოებდა. სამხრეთ რუსეთსა და უკრაინაში კი, სადაც საექსპორტო მარცვლეული უნდა მოეყვანათ, ადგილობრივი კოლმეურნის ოჯახს ასეთი პირობები არ ჰქონდა.

მასობრივი რეპრესიები

1934 წელს საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთი ლიდერის, სერგეი მირონოვიჩ კიროვის, რომელსაც სტალინი, შესაძლოა, თავის პოტენციურ კონკურენტად მოიაზრებდა, ბოლომდე გაუხსნელმა მკვლელობამ სტალინს საბაბი მისცა, დაეწყო მასობრივი რეპრესიები „იმპერიალიზმის აგენტებისა და კონტრრევოლუციური ელემენტების წინააღმდეგ". კიროვის „მკვლელმა" „აღიარა" კავშირი ლენინის თანამებრძოლ, სტალინის მიერ კი მეტოქედ მიჩნეულ ზინოვიევთან, რომელიც სხვა ყოფილ ლიდერ კამენევთან ერთად დაუყოვნებლივ დააპატიმრეს. 1936-1938 წლების ე.წ. „საჯარო" (სინამდვილეში – დადგმულ) პროცესებზე გაასამართლეს და მერე დაუყოვნებლივ დახვრიტეს ლენინის დროინდელი პარტიული ელიტის საგრძნობი ნაწილი, სტალინის ძველი კოლეგები. იმ დროს, როდესაც სტალინი ებრძოდა ტროცკის, ის მეგობრობდა ზინოვიევთან, კამენევთან, ბუხარინთან და სხვებთან. სხვათა შორის, ტერმინი „ტროცკიზმი" კამენევმა გამოიგონა. ახლა კი იგივე ადამიანები „ხალხის მტრებად და მოღალატეებად" გამოაცხადეს და დახვრიტეს.

საბჭოთა სისხლის სამართლის კოდექსის 58-ე მუხლი, რომლითაც ასამართლებდნენ ყველა „ხალხის მტერს", სასიკვდილო განაჩენის გამოტანას მოასწავებდა. თანაც ხშირად ის, ვინც საკუთარ თანაპარტიელებს უმკაცრესად სჯიდა, ცოტა ხნის შემდეგ თვითონ აღმოჩნდებოდა ხოლმე განსასჯელის სკამზე და მასაც ელოდა „ნაგანის" ტყვია კეფაში (ეს იყო სიკვდილით დასჯის საბჭოური მეთოდი).

ზოგიერთი დახვრეტილი, მაგალითად, ადრე მოხსენიებული ამბიციური მარშალი *მიხაილ ტუხაჩევსკი*, შეიძლება მართლაც საშიში გამომდგარიყო სტალინის ერთპიროვნული ძალაუფლებისათვის. ტუხაჩევსკი სულაც არ იყო

ჰუმანისტი ან გულჩვილი ლიბერალი. 1921 წელს კრონშტადტის მეზღვაურთა ანტიკომუნისტური აჯანყების სასტიკად ჩახშობის გარდა, მან სახელი გაითქვა სასურსათო გაწერის წინააღმდეგ 1920 წელს აჯანყებული ტამბოვის გუბერნიის გლეხობის ულმობელი ჟლეტით, მათ შორის, საბრძოლო გაზის მეშვეობით. მომწამვლელი გაზი საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ *ტუხაჩევსკის* შემდეგ გამოიყენა მხოლოდ ერაყის დიქტატორმა *სადამ ჰუსეინმა* 1988 წელს.

თითქმის ყველა „ჭეშმარიტ ლენინელს", როგორც მათ უწოდეს სიკვდილის-შემდგომი ნაგვიანევი რეაბილიტაციისას, მართლაც ჰქონდა ჩადენილი უმძიმესი დანაშაული კაცობრიობის წინაშე – სამოქალაქო ომის დროს, კოლექტივიზაციისას, მასობრივი რეპრესიების მოწყობისას. მაგრამ 1936-1938 წლებში მათ ბრალად სდებდნენ სულ სხვა რამეს – თითქოს ისინი „მსოფლიო იმპერიალიზმის აგენტები" და „ანტისაბჭოთა ელემენტები" იყვნენ; „კიროვიც მათ მოკლეს!"

რეპრესირებული „ყოფილი პარტიული ამხანაგების" ადგილს სწრაფად იკავებდა ახალგაზრდა თაობა, რომელიც აღზრდილი იყო სტალინის გაღმერთების ატმოსფეროში.

1930-იანი წლებიდან სტალინის გარდაცვალებამდე (1953 წ.) საბჭოთა კავშირში, ძირითადად მის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ უკაცრიელ რეგიონებში, შეიქმნა შრომითი ბანაკების 430 სამმართველო, რომელთაგან თითოეული რამდენიმე ბანაკს მოიცავდა. მათ მართავდა НКВД/МГБ-ის *ბანაკების მთავარი სამმართველო* (Главное управление лагерей) შემოკლებით „გულაგი". სწორედ ამ სახელზე დაყრდნობით შექმნა ტერმინი „გულაგის არქიპელაგი" (Архипелаг ГУЛАГ) ცნობილმა რუსმა მწერალმა *ალექსანდრ სოლჟენიცინმა*. ამ „არქიპელაგში" გაიარა *რამდენიმე ათეულმა მილიონმა* საბჭოთა ადამიანმა და უცხოელმა. ისინი ამზადებდნენ ხე-ტყეს, შრომობდნენ მაღაროებში, მოიპოვებდნენ ქვანახშირს, ოქროს, ალმასებს, ურანს, ტყვიას, ვერცხლისწყალს, გაჰყავდათ არხები. მაგალითად, საბჭოთა პროპაგანდის მიერ ყბადაღებული „პირველი ხუთწლედის მიღწევა" – 1933 წელს თეთრი ზღვიდან ონეგის ტბამდე მიყვანილი „სტალინის სახელობის თეთრი ზღვა-ბალტიის არხი" (Беломорканал) 150 ათასი პოლიტიკური პატიმრის, ძირითადად „განკულაკებულების", ხელითაა გათხრილი, რომელთა დიდი ნაწილის ძვლებიც არხის ნაპირებზე დარჩა. პატიმრები, რომელთაც იცნობდნენ რუსული აბრევიატურით – „зека", უფასო, მონური მუშახელი იყო.

დადგენილია, რომ 1920-იანი წლების დასაწყისიდან 1950-იანი წლების შუამდე საბჭოთა კავშირში გამოტანილი იქნა 52 მილიონი განაჩენი *პოლიტიკური* მოტივით. მათ შორის, სულ ცოტა ერთი მილიონი განაჩენი დახვრეტას ითვალისწინებდა, რომლის აღსრულებაც დაუყოვნებლივ ხდებოდა. კიდევ ექვსი მილიონი ადამიანი, ძირითადად „კულაკები", განაჩენის გამოტანის გარეშე გაასახლეს: მათი საგრძნობი ნაწილი დაიღუპა.

დაპატიმრებულთა ოჯახის წევრები სხვადასხვა სახის დისკრიმინაციას

განიცდიდნენ. ძალიან ხშირად მათ ართმევდნენ საცხოვრებელს, აქვეითებდნენ სამსახურში. ხოლო, თუ ორივე მშობელი იყო რეპრესირებული, უპატრონოდ დარჩენილ ბავშვებს საბავშვო სახლებში აგზავნიდნენ, სადაც მათ შორის უფრო ამტანებს და ცოცხლად გადარჩენილებს კომუნისტური სულისკვეთებით ზრდიდნენ. მთელი საზოგადოება დემორალიზებული და დაშინებული იყო. ასეთი შემთხვევების ძირითადი ნაწილი 1930-იან წლებზე მოდის.

1937-38 წლებში, *მინიმალური შეფასებით*, საბჭოთა კავშირში დააპატიმრეს 1,5 მილიონი ადამიანი, რომელთაგან სულ ცოტა 700 ათასს დახვრეტა მიუსაჯეს. ბევრი ლიკვიდირებული იქნა ფორმალური სასიკვდილო განაჩენის გარეშე. ხშირად ამის ევფემიზმი იყო „*გადასახლება ათი წლის ვადით, მიმოწერის უფლების გარეშე*". მაგალითად, ოჯახს აცნობეს ასეთი განაჩენი 1937 წელს დაპატიმრებული ბიძაჩემის – რევაზ გაჩეჩილაძის – შესახებ. დიდი ხნის შემდეგ დავადგინე, რომ ის იმავე წლის 12 ნოემბერს თბილისის გარეუბანში დაუხვრეტიათ.

საბჭოთა კავშირში მეფობდა კრემლიდან მართული საყოველთაო *ტერორი* (ეს სიტყვა ძველბერძნულად „შიშს", „ძრწოლას" ნიშნავს). მისი გადაბრალება მხოლოდ ეჟოვსა და 1938 წლის ბოლოდან მის შემცვლელ ბერიაზე არასწორია: ვერც ერთი მათგანი ვერ იმოქმედებდა სტალინის დავალების გარეშე.

უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიურ ტერორს ბევრი სხვა დიქტატორიც მიმართავდა, საკმარისია, გავიხსენით *მაო ძედუნი* – ჩინეთში, *იდი ამინი* – უგანდაში.

„პარტიული ამხანაგების" მცირე მასშტაბით ჟლეტა *ადოლფ ჰიტლერმაც* ჩაატარა, როდესაც 1934 წლის 30 ივლისს დაახოცვინა ძველი თანამებრძოლები – SA-ს (მოიერიშე რაზმების) შტაბის უფროსი *ერნსტ რემი* და მისი რაზმელები. ლაპარაკია ასიოდე ადამიანზე, რომლებიც მართლაც აღარ ემორჩილებოდნენ ფიურერს.

რემისა და მისი რაზმელების დახოცვით ჰიტლერულ გერმანიაში *შიდა-პარტიული რეპრესიები* დამთავრდა, თუმცა ზოგადად რეპრესიები გრძელდებოდა. ებრაელების, ბოშების, მასონების, ანტიფაშისტების ჟლეტას ფართო მასშტაბი ჰქონდა „მესამე რაიხის" აღსასრულამდე. 1944 წლის ზაფხულში ჰიტლერზე განხორციელებული წარუმატებელი თავდასხმის შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს ხუთი ათასი ეჭვმიტანილი ოფიცერი, სახელმწიფო მოხელე და მათი ოჯახის წევრი.

ნაცისტურ ბოროტებას არავითარი გამართლება არა აქვს. ამასთან, არსებობს მოსაზრება, რომ 1934 წელს ჰიტლერის მოქმედებამ აღაფრთოვანა სტალინი და, შესაძლოა, იდეა მიაწოდა წმენდისათვის საკუთარ სამფლობელოში.

1937-38 წლების მასობრივი რეპრესიების ახსნა მხოლოდ სტალინის ირაციონალური პარანოიით საკითხის ზედმეტად გამარტივება იქნებოდა. კომუნისტური რეჟიმის განსამტკიცებლად (რომელიც, თეორიულად, ისევ „ხალხისათვის უნდა ყოფილიყო კარგი") და სრული დისციპლინისათვის

მომავალ ომში (რასაც მსოფლიოში კომუნიზმის დამყარება უნდა მოჰყოლოდა: თავდაცვით ომზე კრემლში მაშინ არ ფიქრობდნენ) რეჟიმს სჭირდებოდა უსიტყვო მორჩილება. ***საზოგადოების სრულად დასამორჩილებლად სტალინს საჭიროდ მიაჩნდა ქვეყანაში შიშის სინდრომის დანერგვა.*** ტერორიზებულ მოსახლეობას უნდა დაეჯერებინა ოფიციალური პროპაგანდისათვის, რომ საბჭოთა კავშირში მოულოდნელად მოგროვდა უამრავი ჯაშუში და მავნებელი.

უპირველესად, „ხალხის მტრები" უნდა მოენახათ პარტიულ, საბჭოთა, სამეურნეო ხელმძღვანელებს შორის. პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრების, უმაღლესი რანგის ოფიცრების სიკვდილით დასჯა ცოცხლად დარჩენილი პარტიული ბიუროკრატიისა და სამხედრო პირების დასაშინებელი მაგალითი უნდა გამხდარიყო. თანაც ეს უფრო შემზარავ ეფექტს ახდენდა, ვიდრე რიგითი ადამიანების დასჯა. ხელმძღვანელი კადრების დახვრეტას შეეძლო გამოეწვია გარკვეული ბოროტი კმაყოფილებაც კი „რიგით ადამიანებში".

აბსოლუტური რაოდენობის მიხედვით, რასაკვირველია, ბევრად მეტი რიგითი, უპარტიო ადამიანი იქნა რეპრესირებული.

შიშის სინდრომი რომ ყველა ტერიტორიასა და ყველა ეთნიკურ ჯგუფს მეტ-ნაკლებად თანაბრად გადასდებოდა, მოსკოვიდან რაოდენობრივი კვოტების განსაზღვრა ძირითადად ხდებოდა მოსახლეობის რიცხოვნობის შესაბამისად: წინასწარ იგეგმებოდა გამოსავლენი „ანტისაბჭოთა ელემენტის" რაოდენობა თითოეულ მოკავშირე, ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ოლქსა თუ ადმინისტრაციულ რაიონში.

XX საუკუნის ბოლოს გამომზეურდა *კაგებე*-ს არქივში იქამდე საიდუმლოდ დაცული *შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის, ნიკოლაი ეჟოვის* 1937 წლის 30 ივლისის ოპერატიული ბრძანება № 00447, რომლითაც ყველა რესპუბლიკის, მხარისა და ოლქის შინაგან საქმეთა ორგანოებს ევალებოდათ იმავე წლის 5 აგვისტოდან ოპერაციის დაწყება ყოფილი კულაკებისა და აქტიური ანტისაბჭო-თა ელემენტების რეპრესირების მიზნით. ბრძანებაში ახსნილი იყო, თუ ვის ეხებოდა რეპრესია, რა ელემენტი უნდა დაეხვრიტათ დაუყოვნებლივ (კატეგორია „ა") და რა კატეგორიის ხალხი უნდა ყოფილიყო მსჯავრდებული 8-10 წლით ციხეში ან შრომით ბანაკებში გასაგზავნად (კატეგორია „ბ"). ყველაფერი უნდა გაკეთებულიყო *„დაჩქარებული და გამარტივებული წესით"*. არასამართლებრივ ინსტანციებს, ე.წ. „სამეულსა" და „ორეულს", მიენიჭათ უფლება, ყოველგვარი სასამართლო პაექრობის, ადვოკატების გარეშე, დამოუკიდებლად გამოეტანათ განაჩენი, რომელიც მაშინვე აღსრულდებოდა. „დანაშაულის აღიარება" დაპატიმრებულის წამების გზითაც ხდებოდა.

ამ ოპერატიული ბრძანების შესაბამისად, საქართველოში დასახვრეტთა *პირველი* კვოტა (2000) ისეთივე იყო, როგორიც მასზე ორჯერ დიდ ბელორუსიაში და უტოლდებოდა მეზობელი აზერბაიჯანისა (1500) და სომხეთის (500) კვოტების ჯამს.

სტალინის სამსახურში მყოფი ერთგული ჯალათი, ჯუჯა ტანის, ლოთი და დაუნდობელი ეჟოვი *დასახვრეტი პირების სულ უფრო მზარდ ახალ კვოტებს* აგზავნიდა ადგილებზე, სადაც მათ უკვე ადგილობრივი ჩეკისტები და პარტიული ლიდერები კონკრეტული გვარებით ავსებდნენ. ის კი არა, ადგილებიდან კვოტების გაზრდის მოთხოვნებიც კი მოდიოდა – ამით მედროვე ლიდერები „პარტიის გენერალური ხაზის" ერთგულების დამტკიცებას ცდილობდნენ, მაგრამ ბევრი მათგანი თვითონვე მოჰყვა იმავე ხორცსაკეპში.

1937 წლის ბოლომდე რეპრესიის კვოტები საქართველოში 3,5-ჯერ (!) გაიზარდა.

2010-იან წლებში გერმანელმა და ქართველმა მეცნიერებმა დაამუშავეს 1937-1938 წლების რეპრესიების შესახებ საქართველოში შემორჩენილი მასალები (მათი ნაწილი არ გადარჩა).

მარკ იუნგესა და *ბერნდ ბონვეჩის* მიერ 2015 წელს შედგენილი კრებულის მონაცემებით, ყველა არასამართლებრივი ინსტანციის მიერ 1937-1938 წლებში საქართველოში მსჯავრდებული იქნა 25430 ადამიანი, მათგან 10930 დაიხვრიტა. თუ ამ მაჩვენებლებს შევუფარდებთ 20-69 წლის მამრობითი სქესის მოსახლეობის რაოდენობას (სწორედ ამ ასაკების მამაკაცებს შეეხო რეპრესიების 95 პროცენტი საქართველოში), გამოვა, რომ მათი საერთო რაოდენობის 2,3 პროცენტი იქნა რეპრესირებული, ხოლო 1,1 პროცენტი დახვრიტეს.

ერთ-ერთი მთავარი არასამართლებრივი ინსტანცია იყო ე.წ. „კულაკთა სამეული", რომელსაც „ყოფილი კულაკებისა და აქტიური ანტისაბჭოთა ელემენტების" გამოვლენა და დასჯა ევალებოდა. ამ „სამეულის" მიერ რეპრესირებულთა შორის ეთნიკური ქართველები 59 პროცენტს შეადგენდნენ. ეს იყო 12,5 ათასი ადამიანი, რაც რესპუბლიკაში მცხოვრები ყველა ქართველის (ასაკისა და სქესის მიუხედავად) 0,63 პროცენტს შეადგენდა. „სამეულმა" 5,5 ათას ქართველს მიუსაჯა დახვრეტა, რაც დაუყოვნებლივ მოიყვანეს სისრულეში. „კულაკთა სამეულის" მიერვე რეპრესირებულთა დანარჩენი 41 პროცენტი (8,6 ათასი, მათგან 5 ათასამდე დახვრეტილი) მოდიოდა საქართველოს ეროვნულ უმცირესობებზე, რომლებიც იმდროინდელი მოსახლეობის 39 პროცენტს შეადგენდნენ.

ეს მაჩვენებლები გვაძლევს გარკვეულ წარმოდგენას რეპრესიების მართლაც უზარმაზარ მასშტაბზე.

არასამართლებრივ ინსტანციებისათვის მთავარი იყო ნებისმიერი მეთოდით „რეპრესიების რაოდენობრივი კვოტის ამოწურვა". ძნელია იმის მტკიცება, რომ შერჩევა რომელიმე ეთნოსის წინააღმდეგ საგანგებოდ იყო მიმართული. მაგალითად, საქართველოში ოსებს, სომხებს, ქურთებს, ქართველ ებრაელებს, თურქებს, ბერძნებს შორის რეპრესირებულთა პროპორცია ქართველებზე უფრო დაბალი აღმოჩნდა; გერმანელებს, აზერბაიჯანელებს, აფხაზებს, უკრაინელებს, რუსებს, იეზიდებს შორის – უფრო მაღალი.

მაგრამ ეს პროპორციები მცირედ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ყველა „ეთნიკური მაჩვენებელი" მიახლოებითია, რადგან შემორჩენილი დოკუმენტების ნახევარში ეროვნება მითითებული არ ყოფილა და მკვლევრები მას არაპირდაპირი მეთოდებით განსაზღვრავდნენ.

არა მგონია, სწორი იყოს სხვადასხვა ეროვნების ისტორიკოსებისა და თანამედროვე პოლიტიკოსების მტკიცება, რომ *თითქოს დაიხვრიტა უფრო მეტი მათი ეროვნების ადამიანი, რაც მონმობს სტალინის ანტი...ობას* [ანტისემიტიზმს, ანტიქართველობას, ანტისომხობას, ანტიაფხაზობას, ანტი... ჩაწერეთ ვინც გინდათ!].

აბსოლუტური რაოდენობით მთელ საბჭოთა კავშირში ყველაზე მეტი ეთნიკური რუსი იქნა რეპრესირებული, რადგან ისინი ყველაზე მრავალრიცხოვან ერს წარმოადგენდნენ. თუკი რეპრესირებულებს საბჭოთა კავშირში იმ დროს მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფების მიხედვით განვიხილავთ, პროპორციულად ყველაზე მეტი ლატვიელი უნდა დაეხვრიტათ. 1917-1918 წლებში რევოლუციის მხარეს გადასული *ლატვიელ მსროლელთა პოლკის* წევრები შემდგომში პარტიული ხელმძღვანელები ან მაღალი რანგის ჩეკისტები გახდნენ. რეპრესიებიც უპირველესად მათ იწვნიეს. ლატვია კი 1930-იან წლებში საბჭოთა კავშირში არ შედიოდა და ქვეყანაში ლატვიელი ცოტა იყო. შეიძლება შეიქმნას მცდარი შთაბეჭდილება, რომ კრემლში განსაკუთრებით სძულდათ ლატვიელები. სინამდვილეში, რეჟიმი ყველას მიმართ იყო ანტიჰუმანური.

1937 წელს საბჭოთა კავშირში „დიდი წმენდის" კულმინაცია იყო. იმისათვის, რომ ვინმეს ადგილზე გულმოწყალება არ გამოეჩინა, რეგიონებში ზედამხედველებად და უმკაცრესი გადაწყვეტილების მისაღებად მივლინებულ იქნენ პოლიტბიუროსა და მთავრობის წევრები. *ნიკიტა ხრუშჩოვს*, რომელიც იმ დროს მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის პირველი მდივანი იყო და ადგილობრივ წმენდას წარმატებით უძღვებოდა, *ვიაჩესლავ მოლოტოვთან* და თვით *ნიკოლაი ეჟოვთან* ერთად ერგოთ უკრაინა, *ანასტას მიქოიანს* – სომხეთი, *გეორგი მალენკოვს* – ბელორუსია, *ლაზარ კაგანოვიჩს* – სმოლენსკისა და ივანოვოს ოლქები და ა. შ. სწორედ ისინი აწერდნენ ხელს დასახვრეტი ადამიანების სიებს და თავიანთი გულმოდგინების დასამტკიცებლად დასახვრეტთა ახალ კვოტებს ითხოვდნენ.

ოციოდე წლის შემდეგ სტალინის ავი საქმეების მამხილებელ *ნიკიტა ხრუშჩოვს* კარგად უნდა ხსომებოდა საკუთარი ხელმოწერაც ათასობით უდანაშაულო ადამიანის დასახვრეტ სიებზე მოსკოვსა და უკრაინაში. ყველა იმდროინდელ საბჭოთა ლიდერს ხელები სისხლში ჰქონდა გასვრილი: ხრუშჩოვი თავის მოგონებებში აღიარებს კიდეც ამას.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი *ლავრენტი ბერია* პირადად მონაწილეობდა „იმპერიალიზმის აგენტებისა და

ხალხის მტრების" დაკითხვაში, წამებაში და გულმოდგინების მაგალითს აძლევდა ხელქვეითებს.

საქართველოში რეპრესირებულთა შორის ყოველთვის გვახსენდება ცნობილი ფიგურები, მაგალითად, დირიჟორი *ევგენი მიქელაძე*, რეჟისორი *სანდრო ახმეტელი*, პოეტი *ტიციან ტაბიძე*, პროზაიკოსი *მიხეილ ჯავახიშვილი*, მეცნიერი *გრიგოლ წერეთელი*, ფოლკლორისტი *ვახტანგ კოტეტიშვილი*, მხატვარი *პეტრე ოცხელი* და ა.შ. მაგრამ სტალინური ტერორისაგან არც უბრალო ხალხი იყო დაცული. ადამიანები ერთმანეთს არ ენდობოდნენ. დაბეზღებამ მასობრივი მასშტაბი მიიღო. პარტია ზრუნავდა, რომ „ქრისტიანული მორალი" და „ბურჟუაზიული ჰუმანიზმი" ხალხში მთლიანად წაშლილიყო.

1937 წელს პოეტმა *პაოლო იაშვილმა*, დაპატიმრების მოლოდინში, მწერალთა კავშირის შენობაში მოიკლა თავი. ნორმალურ ვითარებაში პროტესტის ასეთი ფორმა პოლიტიკური რეჟიმის დისკრედიტაციასა და მასობრივ მღელვარებასაც კი გამოიწვევდა. მაგრამ საბჭოთა კავშირში პრესის თავისუფლება არ არსებობდა, საზოგადოებრივი აზრი დათრგუნული იყო. კომუნისტურ მთავრობას შეეძლო არ ენერვიულა პოეტის თვითმკვლელობის გამო.

ბოროტებისათვის რაიმე ორგანიზებული წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლებელი იყო. არავინ იცოდა, როდის დააბრახუნებდნენ მის კარზე.

1938 წლის ბოლოს სტალინმა ჟლეტა იკმარა: *„ამხანაგებს წარმატებისაგან თავბრუსხვევა დაეწყოთ"*, ცინიკურად განაცხადა მან და *ენკავედეს* სათავეში ეჟოვი ბერიათი შეცვალა.

1938 წლის ბოლოდან, ბერიას შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრად დანიშვნისთანავე, რეპრესიების ინტენსივობამ იკლო. ამას ვერ ჩავუთვლით დამსახურებად ბერიას: ბელადის ნებართვის გარეშე შინსახკომი დამოუკიდებლად ვერ იმოქმედებდა. სტალინმა კი იგრძნო, რომ დადგა დრო, დაეოკებინა რეპრესიების ტემპი, რადგან გაჩნდა სპეციალისტებისა და ხელმძღვანელი კადრების დეფიციტი. დაპატიმრებულთა ნაწილი გამოუშვეს კიდეც.

სამაგიეროდ, დახვრიტეს ეჟოვი, რომელსაც მოსთხოვეს „აღიარება", რომ ის ერთდროულად იყო „ინგლისის, იაპონიისა და პოლონეთის ჯაშუში".

1937-1938 წლების რეპრესიების გამეორების შიში იმდენად ჩაიჭედა საბჭოთა ადამიანების (მათ შორის, პარტიული მუშაკების) მეხსიერებაში, რომ მათი თაობები ვერ ბედავდნენ რეჟიმის მიმართ რაიმე ოპოზიციური აზრის გამოთქმასაც კი. ნახევარი საუკუნე უნდა გასულიყო, რომ მიხაილ გორბაჩოვს 1987 წელს „გლასნოსტის" უფლება გამოეცხადებინა. იმაზე, რაც ამას მოჰყვა, ლაპარაკია წიგნის მე-19 თავში.

პოლიტიკური და კულტურული განვითარების პარადოქსები

საბჭოთა კავშირი საკმაოდ უცნაურ იმპერიად ჩამოყალიბდა. ყველაზე მრავალრიცხოვანი, ფაქტობრივად იმპერიული, ერი ფორმალურად სხვა ერებზე მეტ უფლებებს არ ფლობდა. რუსი ისტორიკოსები იმასაც კი ამტკიცებენ, თითქოს რუსი ერი საბჭოთა კავშირში ყველაზე „დაჩაგრული" იყო, ამის არგუმენტად მოაქვთ ის, რომ რსფსრ-ს სახელმწიფოებრიობის ატრიბუტები არ გააჩნდა: არ ჰქონდა სახელმწიფო მართვის დამოუკიდებელი ინსტიტუტები, სამინისტროების უმეტესობა, არ არსებობდა „რუსეთის კომპარტია". სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებს სახელმწიფოებრიობის ეს ფორმალური ატრიბუტები ჰქონდათ.

სინამდვილეში კი ***საბჭოთა კავშირი იგივე რუსეთი იყო.***

რუსეთის სახელმწიფო ინსტიტუტების როლს ასრულებდნენ საკავშირო სახელმწიფო ინსტიტუტები, საკავშირო სამინისტროები, ხოლო რუსეთის კომპარტიის როლს – ქვეყნის ერთადერთი და მმართველი პარტია, *საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია* [შემოკლებით სკკპ], 1952 წლამდე ცნობილი, *როგორც სრულიად საკავშირო კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკებისა)*. ყველა რესპუბლიკის კომუნისტური პარტია ფაქტობრივად სარგებლობდა მხოლოდ საოლქო ორგანიზაციის უფლებებით.

ყველა სახელმწიფო ინსტიტუტის სათავო ორგანიზაცია, მათ შორის, უმთავრესი – სკკპ ცენტრალური კომიტეტი და მისი პოლიტბიურო, მდებარეობდა რუსეთის დედაქალაქ მოსკოვში. რუსული ენა რეალურად სახელმწიფო ენა იყო (ფორმალურად მას *„ერთაშორისი ურთიერთობის ენა"* ერქვა). საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელები, თუნდაც სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები, ატარებდნენ რუსულ ეროვნულ პოლიტიკას.

საბჭოთა კავშირი აიგო, როგორც ერთიანი და განუყოფელი სახელმწიფო, რომელშიც „მოკავშირე რესპუბლიკები" რეალურად სარგებლობდნენ მხოლოდ ფორმალური ადმინისტრაციული და კულტურული ავტონომიით. რუსეთსაც რომ ჰქონოდა ისეთივე „სახელმწიფოებრიობის ატრიბუტები", როგორიც არარუსულ რესპუბლიკებს ჰქონდათ, საბჭოთა კავშირი მართლაც *თანასწორთა კავშირი* გახდებოდა.

მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკები, ავტონომიური ოლქები და ოკრუგები თავდაპირველად უფრო პროპაგანდისტული მიზნით შეიქმნა: ლენინს უნდოდა ეჩვენებინა „ნაციონალური საკითხის" მოგვარების საბჭოური მეთოდი და ამით რევოლუციის მიმართ პოზიტიურად განეწყო სხვა ქვეყნებისა და ეროვნების პროლეტარიატი.

როდესაც „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" იმედი გადაიწურა, საბჭოთა კავშირის ეროვნულ-ტერიტორიულმა დაყოფამ ინერციით განაგრძო არსებობა. მათი უფლებები შეზღუდული იყო, ხოლო *ჩეკა/გეპეუ/კაგებეს* ევალებოდა ძირშივე აღეკვეთა ყველანაირი „ნაციონალისტური გამოხდომა".

რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტმა *ვლადიმირ პუტინმა* 2007 წლის 1-ლ თებერვალს, ამ შემთხვევაში – სწორად, განაცხადა, „საბჭოთა კავშირი იყო სუპერცენტრალიზებული, უნიტარული სახელმწიფო“.

მეორე მსოფლიო ომის დროს და, განსაკუთრებით, 1945 წლის შემდეგ სტალინმა აშკარად დაიწყო რუსული ნაციონალიზმის წახალისება. საბჭოთა კავშირში რუსი ერის რაღაც „დაჩაგრულობაზე“ ლაპარაკი ლოგიკას მოკლებულია.

ამასთან, არასლავური პერიფერიის შემომტკიცება მართლაც მოითხოვდა ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი რუსეთის მხრიდან ამ რესპუბლიკებისათვის დოტაციის გამოყოფას. ადგილობრივი (ნაციონალური) პოლიტიკური ელიტები ამ დოტაციების მეშვეობით პირად ავტორიტეტს ზრდიდნენ („ხალხზე ვზრუნავთ!“) და საკუთარ კეთილდღეობასაც იუმჯობესებდნენ.

პოლიტიკური კარიერის უპირველესი საფუძველი „პროლეტარული წარმოშობა“ იყო. 1920-30-იან წლებში მუშისა თუ გლეხის შვილს საგრძნობი უპირატესობა ჰქონდა ინტელიგენტისა და, მით უმეტეს, ყოფილი თავადის, ვაჭრის ან მღვდლის შვილთან შედარებით.

* * *

საბჭოთა კავშირში, ქვეყანაში, რომელიც მსოფლიოს „კაპიტალისტური ქვეყნების ჩაგრული კლასებისათვის იმედის შუქურის“ როლს ჩემულობდა, მართლაც შეიქმნა ფართო ფენების მიერ **განათლების** მიღების საშუალება. დაწყებითი განათლება სავალდებულო გახდა და მალე ძირითადად აღმოიფხვრა წერა-კითხვის უცოდინრობა.

აქვე უნდა დავძინო, რომ საბჭოურ განათლებას გეოგრაფიულად მკვეთრი ხარისხობრივი სხვაობები ჰქონდა. თუ დიდ ქალაქებში იყო საკმაოდ კარგი საშუალო სკოლები, რომლებიც, ზოგიერთ შემთხვევაში, იმპერიისდროინდელი გიმნაზიური განათლების ტოლფას ცოდნას იძლეოდნენ, სასოფლო რაიონებში სკოლა, უმეტეს შემთხვევაში, მხოლოდ წერა-კითხვის პრობლემას თუ აგვარებდა.

კარგ სპეციალისტს ომამდელ საბჭოთა კავშირში სულ ორიოდე ათეული უმაღლესი სასწავლებელი ამზადებდა, სადაც რევოლუციამდელი კადრები ან მათი მონაფეები შემორჩა – მოსკოვში, ლენინგრადში, ყაზანში, კიევში, ხარკოვში, ოდესაში, თბილისში, ერევანსა და რამდენიმე სხვა ქალაქში. სხვა მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკების საგანმანათლებლო და სამეცნიერო დონის ასამაღლებლად მათ დედაქალაქებში შექმნილი უნივერსიტეტები, სინამდვილეში, საკმაოდ მდარე დონის სპეციალისტებს უშვებდნენ.

ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში (გარდა საქართველოსი და სომხეთისა, ხოლო 1940-იანი წლებიდან, ბალტიის რესპუბლიკებისა) და ყველა ავტონომიაში უმაღლესი განათლების მიღება ძირითადად, თუ მთლიანად არა, რუსულ ენაზე ხდებოდა.

სამხედრო ძლიერების განსამტკიცებლად საბჭოთა სახელმწიფოს სჭირდებოდა უამრავი ინჟინერი და ტექნიკოსი, აგრეთვე მათემატიკოსი, ფიზიკოსი, ქიმიკოსი, გეოლოგი და სხვა დარგის სპეციალისტი, რომელთაც პრაქტიკული სარგებლობის მოტანა შეეძლოთ. საბჭოთა მთავრობამ დაიწყო სერიოზული ზრუნვა **მეცნიერებაზე** და მოახერხა ბევრი ისეთი ტექნიკური და საბუნებისმეტყველო დარგის განვითარება, რომლებიც მას გამოადგა მეორე მსოფლიო ომის დროს და შემდგომშიც, „ცივი ომისას".

მეცნიერებას ჩვეულებრივ მცირერიცხოვანი პროფესიონალები სწევენ წინ, რომელთა ლაბორატორიებს საბჭოთა ხელისუფლება მართლაც უხვად აფინანსებდა. მოკავშირე რესპუბლიკებში მეცნიერებათა აკადემიები შექმნეს და მათ სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები დაუქვემდებარეს.

ამასთან, საბჭოთა მეცნიერებას უხდებოდა მკაცრი იდეოლოგიური დოგმების პირობებში არსებობა. მაგალითად, აიკრძალა ნამდვილი გენეტიკისა და კიბერნეტიკის, როგორც „ცრუმეცნიერებების", განვითარება. „საბჭოთა გენეტიკაში" ვინმე *ლისენკოს* კულტი ბატონობდა, რომელმაც მეცნიერების ეს დარგი საერთოდ დასცა. 1928-1950 წლებში ენათმეცნიერებაში ბატონობდა მართლაც ცრუმეცნიერული – კლასობრივი – მიდგომა ენის ფენომენის მიმართ, რომლის ავტორიც იყო აკადემიკოსი *ნიკო მარი*[33]. მის თეორიას ებრძოდა ქართველი მეცნიერი *არნოლდ ჩიქობავა*, რომელიც სტალინს წარუდგინა საქართველოს კომპარტიის თავკაცმა *კანდიდ ჩარკვიანმა*. სტალინმა მოუსმინა ჩიქობავას, დაეთანხმა და 1950 წელს საკუთარი შრომაც კი დაწერა, რითაც „ენათმეცნიერების ექსპერტად" მოევლინა ქვეყანას!

ტოტალიტარულ სახელმწიფოს უფრო მეტად შეუძლია ზრუნვა **კულტურის განვითარებაზე**, ვიდრე საბაზრო ეკონომიკის მქონე ლიბერალურ დემოკრატიას. მაგრამ ტოტალიტარული სახელმწიფო კულტურის მხოლოდ იმ სეგმენტს აფინანსებს, რომელიც მას ემსახურება. საბჭოთა ლოზუნგი იყო „ხელოვნება უნდა ემსახურებოდეს ხალხს". რეალურად ის იდეოლოგიას და პროპაგანდას ემსახურებოდა.

საბჭოთა კავშირში, ისევე, როგორც ნაცისტურ გერმანიაში და ფაშისტურ იტალიაში, ყველგან ნახავდით ბელადის (იქ: ფიურერისა და დუჩეს) პორტრეტებს, ან „რეჟიმის დასაყრდენის" – მუშებისა და გლეხების (იქ: „არიელებისა" და „რომაელების") გამოსახულებებს.

საბჭოთა კავშირში, ისევე როგორც ნაცისტურ გერმანიასა და ფაშისტურ იტალიაში, იღებდნენ გასართობ და პატრიოტულ ფილმებს; ნიჭიერი კომპოზიტორები წერდნენ მარშებს, გუნდურ სიმღერებს და „იდეოლოგიურად

33 დედით ქართველი, მამით შოტლანდიელი, საქართველოში (გურიაში) დაბადებული ნიკოლოზ მარი (1864 -1934), 1912 წლიდან იყო რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის წევრი. ის საბჭოთა ხელისუფლებას ემსახურა და 1928 წელს „მარქსისტულად ახსნა" ენის ფენომენი, რომელიც „ზედნაშენად" გამოაცხადა. მაშინ ამ აბსურდულ იდეას კრემლში მონონება ხვდა წილად.

გამართლებულ" ოპერებსა და ბალეტებს (მაგალითად, საბჭოთა კავშირში იდგმებოდა კარგი კომპოზიტორის, *არამ ხაჩატურიანის* ბალეტი მესაზღვრეებზე, რომლებიც ჯაშუშებს იჭერენ); ვითარდებოდა მონუმენტური არქიტექტურა: აგებდნენ უშველებელ სამთავრობო შენობებს, რომელთაც რეჟიმ(ებ)ის სიდიადე უნდა ეჩვენებინათ. საბჭოთა კავშირსა და ნაცისტურ გერმანიაში იდგმებოდა დიდი ზომის, ასევე „იდეოლოგიურად გამართლებული", ქანდაკებები. ნაცისტური გერმანიის ფილარმონიებსა და საოპერო თეატრებში მშვენივრად სრულდებოდა კლასიკური მუსიკა (ოლონდ კომპოზიტორი და შემსრულებელი ებრაელი არ უნდა ყოფილიყო). სტალინსაც უყვარდა ოპერა და ბალეტი და ხელოვნების ეს დარგები ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული: საბჭოთა ბალეტი მართლაც გამოირჩეოდა მსოფლიოში.

საინტერესოა, რომ როგორც სტალინი, ისე ჰიტლერი ვერ იტანდნენ სიურრეალიზმს, აბსტრაქციონიზმს, ყველაფერს „დეკადენტურს, გაუკუღმართებულსა და ხალხის გამრყვნელს": ორივე ტოტალიტარულ სახელმწიფოში ასეთი სახის ხელოვნება აკრძალული იყო.

დაკვირვებული მკვლევარი ბევრ მსგავსებას შეამჩნევს „სოციალისტურ რეალიზმსა" (იხ. ქვემოთ) და „ნაცისტურ ხელოვნებას" შორის.

მოსკოვში პერიოდულად ტარდებოდა მოკავშირე რესპუბლიკების „კულტურის დეკადები" და, ამდენად, ადგილობრივი პარტიული ხელმძღვანელობა ცდილობდა, თავი გამოეჩინა ბელადის წინაშე. ყველა საბჭოთა რესპუბლიკაში მიმდინარეობდა *კულტურული მშენებლობა*. ნორმად იქცა რესპუბლიკების დედაქალაქებში ოპერისა და ბალეტის თეატრისა და შესაბამისი დასების არსებობა, რაც, რასაკვირველია, გულისხმობდა მხატვრული განათლების დაწესებულებების ქსელის შექმნასა და დაფინანსებას. ყველგან იქმნებოდა რესპუბლიკური და რაიონული მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმები, ბიბლიოთეკები, სამხატვრო გალერეები.

საბჭოთა ერების კულტურა უნდა ყოფილიყო *„ფორმით ეროვნული, შინაარსით – სოციალისტური"*, მას ხელი უნდა შეეწყო „სოციალიზმის მშენებლობისა" და „პარტიის გენერალური ხაზის გატარებისათვის". „გენერალური ხაზი" ნიშნავდა პარტიის იმდროინდელ პოლიტიკას, მაგალითად, კოლექტივიზაციას, ინდუსტრიალიზაციას, ხალხის მტრებთან ბრძოლას. ამ თემებზე იწერებოდა შესაბამისი რომანები და პოემები.

1920-იანი წლების მეორე ნახევრამდე საბჭოეთის ხელოვნებასა და ლიტერატურაში შენარჩუნებული იყო რაღაც ლიბერალიზმის მსგავსი. მაგალითად, არსებობდა სხვადასხვა ლიტერატურული გაერთიანება, შეიძლებოდა ექსპერიმენტული სპექტაკლების დადგმა. 1930-იანი წლებიდან კი კონტროლი ინტელიგენციაზე გამკაცრდა. კულტურის მოღვაწენი (იგივე „საბჭოთა შემოქმედებითი ინტელიგენცია") მკაცრი შერჩევის საფუძველზე უნდა გაერთიანებულიყვნენ ქვეყანაში

ერთადერთ შესაბამის *შემოქმედებით კავშირში* (მწერალთა, კომპოზიტორთა, მხატვართა, თეატრალურ მოღვაწეთა, არქიტექტორთა, ჟურნალისტთა და ა.შ.), რომელსაც სახელმწიფო აფინანსებდა და აკონტროლებდა. რესპუბლიკებში არსებული ანალოგიური *შემოქმედებითი კავშირები* მოსკოვში განლაგებული ცენტრალური ორგანიზაციების ფილიალები იყო. ასეთ შემოქმედებით კავშირში მოხვედრა დიდ პრივილეგიად ითვლებოდა, რადგან ეს მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების იმედს იძლეოდა, მით უმეტეს, თუკი ხელოვანს „პარტია ანდობდა" შემოქმედებითი კავშირის ხელმძღვანელის პოსტს.

სტალინი ბევრს კითხულობდა მხატვრულ და ისტორიულ ლიტერატურას (განსხვავებით თავისი მემკვიდრეებისაგან, ხრუშჩოვისა და ბრეჟნევისაგან, რომლებიც წერა-კითხვაზე ცოტა მწყრალად იყვნენ) და მწერლებს *„ადამიანის სულის ინჟინრებს"* უწოდებდა. რასაკვირველია, მას „კომუნისტური სულის ინჟინერია" ესაჭიროებოდა.

1932 წელს მწერალთა კავშირის თავმჯდომარესთან, ცნობილ რუს მწერალ *მაქსიმ გორკისთან* სტუმრობისას სტალინმა პირველად გამოიყენა ტერმინი *„სოციალისტური რეალიზმი"*, რომელიც ხელოვნებასა და ლიტერატურაში უნდა დანერგილიყო, „როგორც სტილი და მეთოდი". ეს ისეთი „რეალიზმი" იყო, რომელსაც უნდა აესახა პარტიისათვის სასურველი, თუნდაც არარსებული, „სინამდვილე". ასეთი ტიპის ნაწარმოებებს შორის საუკეთესოებს გულუხვ სტალინურ პრემიებს ანიჭებდნენ. ეს ხელს უწყობდა კონიუნქტურული „ხალტურის" შექმნას, ბელადის კულტის განდიდებას, რასაც ძალიან ცოტა ჰქონდა საერთო ნამდვილ ხელოვნებასთან.

ამასთან ერთად, პრიმიტივიზმის გამო, ეს „ხელოვნება" უბრალო ადამიანებს უქმნიდა ადვილად დასამახსოვრებელ ხატებს.

ასე, მაგალითად, მეხსიერებაში ჩამეჭედა დაწყებით კლასებში ნასწავლი ერთი „პროლეტარული პოეტის" ლექსი, რომლის „ლიტერატურული მეტამორფოზები" პოლიტიკური კონიუნქტურის შესანიშნავი მაგალითია. პოეტის სახელს შეგნებულად არ ვახსენებ: იმ დროს ბევრი წერდა ანალოგიურად:

„ალისფერია შენი მიდამო,
ეს შენი დროშაც ალისფერია,
შენი დიდება არის სტალინი,
შენი მარჯვენა არის ბერია".

პირველი სტრიქონი საერთოდ უაზრობაა: თუ მიდამო ალისფერია, ის იწვის!

როდესაც 1953 წლის ზაფხულში ბერია „ხალხის მტრად" გამოცხადდა, პროლეტარულმა პოეტმა არხეინად შეცვალა ბოლო სტრიქონი და მის ნაცვლად დაწერა:

„შენ დამარცხება არ გიწერია".

ხოლო როდესაც 1956 წელს სტალინის პიროვნების კულტი ამხილეს, მესამე სტრიქონიც გადააკეთა და დაწერა:

„შენი დიდება არის უკვდავი“.

ლექსი კიდევ დიდხანს შედიოდა სკოლის სასწავლო პროგრამაში. მოდიფიცირებული სახით ასწავლეს ის ჩემს ძმას, რომელიც ჩემზე ოთხი წლით გვიან შევიდა სკოლაში.

მიუხედავად მსგავსი „პოეზიისა“, 1930-იან წლებში იქმნებოდა კარგი პოეზიაც და კარგი მუსიკაც. ნამდვილი ხელოვნების მოკვლა ძნელია, თუმცა მისი წარმოჩენა ხშირად გმირობას მოითხოვს. ზოგი ნიჭიერი ავტორი იძულებული იყო, ეწერა „უჯრისათვის“ (თუმცა ეს სახიფათო იყო), უკეთესი მომავლის მოლოდინში. *მიხაილ ბულგაკოვის* გენიალური რომანი „ოსტატი და მარგარიტა“, რომელიც 1930-იან წლებში დაიწერა, პირველად მხოლოდ 1966 წელს დაიბეჭდა, თანაც მას ანტისაბჭოთად ვერც მივიჩნევთ, უბრალოდ, „სოციალისტური რეალიზმის“ ჩარჩოებში ვერ ჯდებოდა.

ითვლებოდა, რომ ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში, რომლებიც კონსტიტუციის თანახმად, „სუვერენული სახელმწიფოები“ იყვნენ, მიმდინარეობდა „სოციალისტური ერების“ ფორმირება. ყველგან უნდა მომხდარიყო საბჭოთა პატრიოტიზმის აღზრდა. ლექსები უნდა მიეძღვნათ ლენინის, სტალინის, კომპარტიის, ადგილობრივი ბელადებისათვის, მაგალითად, საქართველოში ისინი ეძღვნებოდა ლავრენტი ბერიას, აზერბაიჯანში – მირჯაფარ ბაგიროვს, უკრაინაში – ნიკიტა ხრუშჩოვს და ა.შ. ლექსებსა და სიმღერებს უძღვნიდნენ აგრეთვე შესაბამის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს – საბჭოთა სომხეთს, საბჭოთა აზერბაიჯანს, საბჭოთა უზბეკეთს და ა.შ.

შესაძლოა, ამიტომ შეეძლო *ლადო ასათიანს* იმ პერიოდში შეექმნა ასეთი უკვდავი სტრიქონები:

„დაუკარით, რომ ძველ ხანჯალს ელდა ეცეს,
გაისარჯოს და ბრძოლაში დაიხარჯოს,
გაუმარჯოს საქართველოს მზეს და ზეცას,
საქართველოს ძლიერებას გაუმარჯოს“.

ცენზურამ (მაშინ მას „მთავლიტი“ ერქვა) ალბათ გადაწყვიტა, ლექსი საბჭოთა საქართველოსათვის მიძღვნილად მიეჩნია!

ყველა მოკავშირე, ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ავტონომიურ ოლქში საერთო სტანდარტით იწერებოდა რესპუბლიკის/ოლქის „*ისტორია უძველესი დროიდან ჩვენს დღეებამდე*“. მასში უნდა ასახულიყო არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიღებული მითოლოგიზებული შედეგები, „ადრეფეოდალური“ და „განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქის სახელმწიფოებრიობა“ (რომელიც,

უმეტეს შემთხვევაში, საერთოდ არ არსებობდა); დიდი ნაწილი ეთმობოდა „რუსეთის მფარველობაში შესვლის პოზიტიურ შედეგებს", „დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციასა და სოციალიზმის მშენებლობას". ცალკე თავი ეძღვნებოდა „ეროვნული კულტურის გაფურჩქვნას სოციალიზმის გაშლილი მშენებლობის პირობებში".

მიუხედავად პრიმიტიული კლიშეებისა, ასეთი ისტორიაც უწყობდა ხელს ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებას. პარადოქსია, მაგრამ საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკა, რომელიც თეორიულად მიმართული იყო „ერთიანი საბჭოთა ხალხის ფორმირებისაკენ" (ასეთი ფორმალური „ერთიანობის" შექმნა გამოცხადდება 1971 წელს, ანუ საბჭოთა კავშირის დაშლამდე ოციოდე წლით ადრე), სინამდვილეში ახალი ერების ფორმირებას უწყობდა ხელს.

ქვეთავის სათაურში ნახსენები მთავარი პარადოქსი ისაა, რომ საბოლოოდ, **კრემლის *სუბიექტური* მიზნის საწინააღმდეგოდ, რესპუბლიკებში საბჭოთა ნაციონალური კულტურის განვითარება *ობიექტურად* აღმოჩნდა ნაციონალური კულტურული ელიტების შექმნის საფუძველი.**

XX საუკუნის ბოლო დეკადებში რესპუბლიკებისა და მთელი საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ განვითარებაში, რომელსაც კავშირის დაშლა მოჰყვა, ამ ელიტების როლი ძალიან დიდი აღმოჩნდა.

* * *

1920-1930-იანი წლების მიჯნაზე საბჭოთა ხელისუფლებამ შიდა საქალაქო რეკონსტრუქციასაც მიჰყო ხელი, რასაც ძვირფასი ისტორიული ძეგლები ეწირებოდა.

ამ საქმეში *სტალინი* პიონერი არ ყოფილა. 1924 წელს ეს წამოიწყო *ბენიტო მუსოლინიმ*, როდესაც რომის ცენტრში ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების დროინდელი ნაგებობები დაანგრია და მათ ნაცვლად განიერი ქუჩა Via dei Fori Imperiali გაიყვანა.

მხოლოდ იმპერატორები ან დიქტატორები ბედავენ ხოლმე არქიტექტურული ისტორიის წაშლას: მათ საზოგადოებრივი აზრი ნაკლებად აწუხებთ.

საბჭოთა კავშირში შიდასაქალაქო ცვლილებები მოსკოვის ცენტრის გადაკეთებით დაიწყო. ერთ-ერთ მთავარ ქუჩაზე, ტვერსკაიაზე, რომელიც მალე გორკის ქუჩა გახდება, სახლებს ბერკეტები შეუყენეს, გადასწიეს და სავალი ნაწილი გააგანიერეს. დაანგრიეს ბევრი ეკლესია და სხვა ისტორიული შენობა, რომლებიც ქუჩების გაფართოებას უშლიდა ხელს. მოსკოვის ცენტრში 1912 წელს აშენებული ქრისტე-მხსნელის ეკლესია 1931 წელს ააფეთქეს და მის ადგილზე გიგანტური ცათამბჯენის – საბჭოების სახლის – აშენება დაგეგმეს. საბოლოოდ ეს განზრახვა ვერ შესრულდა და საძირკვლის ქვაბულში 1960-იანი წლებიდან ღია საცურაო აუზი გაიხსნა. 1990-იან წლებში კი დამოუკიდებელ რუსეთში,

სადაც მოჩვენებითი პიეტეტი ეკლესიის მიმართ ისეთივეა, როგორიც სხვა დამოუკიდებელ პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში, ქრისტე-მხსნელის ეკლესია ხელახლა ააშენეს.

1920-იანი წლების ბოლოს სტალინის ინიციატივით დაიწყო მოსკოვის მეტროპოლიტენის მშენებლობა, თანაც ისეთისა, რომელიც „მსოფლიოში საუკეთესო“ იქნებოდა – სულ მიწისქვეშა სასახლეებით! სამართლიანობა მოითხოვს, ითქვას, რომ მეტროს გარეშე ეს ქალაქი ვეღარ განვითარდებოდა. ათიოდე წლის შემდეგ მეტროს არსებობა გამართლდება სამხედრო თვალსაზრისითაც: მას გამოიყენებენ როგორც ბომბსაწინააღმდეგო თავშესაფარს.

მოსკოვის მიბაძვით მოკავშირე რესპუბლიკების დედაქალაქებშიც დაიწყო აღმშენებლობითი სამუშაოები. არქეოლოგიურ ძეგლებზე, ძველ ნაგებობებზე ან სულაც მითებზე დაყრდნობით ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში არქიტექტურის *ეროვნული* სტილი გამოიგონეს. საბოლოოდ ეს პოზიტიურად შეიძლება შეფასდეს.

ცვლილებები თბილისსაც შეეხო. 1933 წელს შედგა მისი განვითარების პირველი გენერალური გეგმა. დაიწყო მტკვრის სანაპიროების, ადმინისტრაციული შენობების, ხიდების, სტადიონების, საავადმყოფოების, კინოთეატრების, ცირკის მშენებლობა, რამაც, ვიყოთ სამართლიანები, თანამედროვე თბილისის შექმნას ჩაუყარა საფუძველი.

სოციალისტური რეკონსტრუქციის უპირველესი მსხვერპლი რელიგიური დანიშნულების შენობები იყო. ინგრეოდა ეკლესიები, მეჩეთები, სინაგოგები. მაგალითად, თბილისში კინოთეატრ „რუსთაველის“ ასაშენებლად 1930-იან წლებში კალოუბნის ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია დაანგრიეს. იქვე 1938 წელს დაანგრიეს სომხური ვანქის ეკლესია და მის ადგილზე სომხური (ამჟამად 104-ე) საშუალო სკოლის შენობა ააგეს.

თბილისის შემთხვევაში ისიც უნდა ითქვას, რომ მხოლოდ ტოტალიტარულ რეჟიმს შეეძლო ზოგი ისეთი რელიგიური დანიშნულების შენობა დაენგრია, რომელთა შენარჩუნება სულ სხვა იერსახეს აძლევდა დედაქალაქს.

იქ, სადაც ახლა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროა, თითქმის მეტეხის ტაძრის პირდაპირ, XVII საუკუნიდან იდგა შიიტური მეჩეთი. ის ქალაქის ძველ ცენტრს აღმოსავლურ იერს უნარჩუნებდა. ვინ გაბედავდა ახლა, როდესაც ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან ვმეგობრობთ, მეჩეთის დანგრევას? საბჭოთა ხელისუფლებამ კი ეს გააკეთა: მეჩეთის ადგილზე გადის უმნიშვნელოვანესი ქუჩა, რომლის გარეშეც ამჟამინდელ თბილისში ტრანსპორტის მოძრაობა ძალიან გაძნელდებოდა.

იქ, სადაც ახლა საქართველოს პარლამენტის შენობაა, XX საუკუნის დასაწყისიდან იდგა მრგვალგუმბათებიანი დიდი რუსული სამხედრო ტაძარი, აშენებული წმინდა ალექსანდრ ნევსკის სახელზე. ქალაქში მას „სობოროს“ ეძახდნენ. ის იყო ქალაქის ცენტრის დომინანტი ნაგებობა და თბილისს რუსული

ქალაქებისაგან და თუნდაც ბულგარული სოფიისაგან ძნელად თუ განასხვავებდით. ვინ გაბედავდა ახლა, როდესაც რელიგიას ასეთი დიდი მხარდაჭერა აქვს, ტაძრის დაშლას, ან თუნდაც მის გადაკეთებას? საბჭოთა ხელისუფლება კი წავიდა ამ მკრეხელობაზე. 1930-იანი წლების ბოლოს ტაძარი დაშალეს და მის ადგილზე აიგო დიდი ადმინისტრაციული შენობა.

ანალოგიური არქიტექტურული ძვრები სხვა ქალაქებსაც შეეხო. მაგალითად, ქალაქ ბათუმის სანაპიროდან ორასიოდე მეტრში მდგარი მართლმადიდებლური ტაძრის ადგილას სასტუმრო „ინტურისტი" აღმართეს. ქალაქ ერევნის ცენტრში ასევე დაანგრიეს მართლმადიდებლური ეკლესია და მის ნაცვლად ააშენეს დიდი კინოთეატრი სახელად „მოსკვა" (მოსკოვი).

ზოგიერთი საკულტო ნაგებობა შენარჩუნდა იმის გამო, რომ მათი ფუნქცია შეიცვალა – ქალაქებში მათ კლუბებად, სპორტულ დარბაზებად, მხატვრების სახელოსნოებად, თეატრებად, პლანეტარიუმებად, მუზეუმებად იყენებდნენ, სოფლებში – საწყობებად ან ბოსლებად.

1950-იან წლებამდე საბჭოთა ქალაქებში *საბინაო მშენებლობა* ძალიან შეზღუდული მოცულობით ხდებოდა და მოსახლეობის საცხოვრებელი პირობები არ უმჯობესდებოდა. მაგალითად, 1925-1939 წლებში თბილისის საცხოვრებელი ფონდი ოფიციალური მონაცემებით (რაც გაბერილი ჩანს) 60 პროცენტით გაიზარდა, მოსახლეობის რაოდენობა კი იმავე პერიოდში გაორმაგდა, ანუ საშუალო თბილისელზე გაანგარიშებით საცხოვრებელი ფართი შემცირდა. 1939 წელს თბილისში აშენებული „11-სართულიანი" შენობა მაშინვე ლეგენდად იქცა: მასში „ლიფტი იყო!" ამ შენობაში ბინები უფასოდ დაურიგეს ინტელიგენციის ყველაზე გამოჩენილ მოღვაწეებს, რაც ხელისუფლების პროპაგანდისტულ მიზნებს ემსახურებოდა.

იმპერიისდროინდელი შენობები, სადაც „კომუნალური ბინები" შეიქმნა საერთო ტუალეტით დერეფნის ან აივნის ბოლოში, თბილისში საუკუნეზე მეტხანს შემორჩა და მათი მთლიანად ამორტიზებული ნაწილის შეცვლა XXI საუკუნეში უნდა მოხდეს.

ლოზუნგები და სახელები

ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას ***საბჭოთა პერიოდის კომუნისტურ ლოზუნგებსა და ტერმინოლოგიაზე, საკუთარ და გეოგრაფიულ სახელებზე,*** რადგან მათ გარეშე ეპოქას ვერ აღვიქვამთ.

ლენინის განცხადებები, ხშირად ნათქვამი ცხარე, პოლემიკისას ან საჯარო გამოსვლისას, როდესაც ორატორი ცდილობს ხოლმე მკვახე და ერთდროულად მიმზიდველი ლოზუნგი ისროლოს და ნაკლებად ფიქრობს მის ლოგიკურობაზე,

მისმა მიმდევრებმა *დოგმებად* აქციეს. ჩემი თაობის ადამიანებს ახსოვთ ყველგან გამოფენილი *ლენინური ლოზუნგები:* „პროფკავშირები – კომუნიზმის სკოლაა“, „გაზეთი – კოლექტიური პროპაგანდისტი და აგიტატორია!“, „ხელოვნებაში ყველაზე მეტად გვესაჭიროება კინო!“ (სინამდვილეში, ლენინს უწერია „კინო და ცირკი“).

დოგმები ლოგიკას არ ექვემდებარება: მათი უნდა გწამდეს. ყველა რელიგიის დოგმატების ნაწილი ასევე ურთიერთგამომრიცხავი და ალოგიკურია. მაგრამ მათი ხომ სწამთ?

ტერმინები „კონტრრევოლუციონერი“ (შემოკლებით *„კონტრა“*), *„რევიზიონისტი“, „ოპორტუნისტი“, „ნაციონალ-უკლონისტი“, „ტროცკისტი“, „კოლექტივიზაცია“, „ინდუსტრიალიზაცია“, „განკულაკება“* და მისთანები, რაც მამაჩემისა და ჩემი თაობებისათვის სავსებით გასაგები იყო, XXI საუკუნეში ანაქრონიზმად იქცა. ერთადერთი გასაგები ტერმინი შეიძლება აღმოჩნდეს *„ინდუსტრიალიზაცია“*, ისიც – სხვა კონტექსტში.

რაც შეეხება სიტყვა *„ამხანაგს“*, რომელსაც დღეისათვის დაუბრუნდა უწყინარი მნიშვნელობა და „მეგობარზე ოდნავ ნაკლებ ახლობელს“ აღნიშნავს, მას თითქმის მთელი XX საუკუნის განმავლობაში საკმაოდ შემზარავი მნიშვნელობა ჰქონდა. საბჭოთა პერიოდში ასე მიმართავდნენ ერთმანეთს ქვეყანაში ერთადერთი კომუნისტური პარტიის წევრები და უბრალო მოქალაქეებიც. უნდა მიგემართათ: „ამხანაგო სტალინ!“, „ამხანაგო გენერალო!“ (ქართულმა ინტელიგენციამ შეინარჩუნა მიმართვა „ბატონო“, მაგრამ ასე მხოლოდ პროფესორებს მიმართავდნენ). „ამხანაგო!“ – ასეთ მიმართვას, ხმის ანევასთან ერთად, მკაცრი ოფიციალურობის მნიშვნელობა ჰქონდა. პატიმარი ვერ მიმართავდა თავის ბადრაგს ან საპყრობილის უფროსს, როგორც „ამხანაგს“. პატიმრისათვის „ამხანაგი“ არ არსებობდა, მას საქმე „მოქალაქე უფროსთან“ ჰქონდა.

ზემოთქმული მხოლოდ საბჭოთა კავშირს არ ეხებოდა. „ამხანაგობით“ ოფიციალურად მიმართავდნენ ერთმანეთს არა მარტო სხვადასხვა ქვეყნის კომუნისტები და სოციალისტები, არამედ სულ სხვადასხვა და ხანდახან ურთიერთდაპირისპირებული იდეოლოგიის მქონე „პარტიული ამხანაგები“, მაგალითად, იტალიელი ფაშისტებიც (*„კამერატა ბაჯო!“*), გერმანელი ნაცისტებიც (*„პარტაიგენოსსე ბორმან!“*), ებრაელი სიონისტებიც (*„ხაერ ბენ-გურიონ!“*), სომეხი დაშნაკებიც (*„ენკერ როსტომ“*!) და ა. შ. ყველა მტკიცე პარტიის წევრი ერთმანეთის ამხანაგია! მაგრამ მთელ ქვეყანაში „ამხანაგობით“ მიმართვა მხოლოდ საბჭოთა რუსეთისა და სხვა „სოციალისტური“ ქვეყნებისათვის გახდა დამახასიათებელი.

პოსტსაბჭოთა რუსეთის ფედერაციამ თავის არმიაში შეინარჩუნა ეს მიმართვა: იქ ჯერაც ისმის „Товарищ старшина“, „Товарищ лейтенант“, „Товарищ генерал“ („ამხანაგო ზემდეგო“, „ამხანაგო ლეიტენანტო“, „ამხანაგო გენერალო“).

* * *

კომუნიზმი საკუთარ და გეოგრაფიულ სახელებშიც იჩენდა თავს.

მრავალეთნიკურ საბჭოთა კავშირში ***საკუთარი სახელების*** უნივერსალიზაციაზე ლაპარაკი ძნელია. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც იგრძნობოდა „ახალი სიო". ყველგან დაიწყეს „რევოლუციური სახელების" გამოყენება. ფართოდ გავრცელდა *ვლადიმირი* (ლენინის პატივსაცემად), *მარატი* (საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე), *ჟორესი* (ინტერნაციონალის მოღვაწე) და სხვ.

ბავშვს ადრე სახელს თუ მღვდელი, იმამი, რაბინი აძლევდნენ, ახლა თვით მშობელს შეეძლო დაერქმია, რაც უნდოდა. მოდაში შემოვიდა მხატვრული ნაწარმოებებისა ან კინოფილმების გმირების ევროპული სახელები. *ედუარდი, ედგარი, რობერტი, დუგლასი, რიჩარდი, ჟიული, ჰამლეტი, ოფელია, რომეო, ჯულიეტა, ვიოლეტა* და სხვა მსგავსი სახელი რუსეთის იმპერიაში მხოლოდ ევროპიდან იმიგრირებულ ადამიანს ან ევროპაში ნაცხოვრები რუსეთის ქვეშევრდომის შვილს თუ ერქმეოდა. 1920-იანი წლებიდან კი ისინი საბჭოთა ხალხებში ფართოდ გავრცელდა.

რაღაც კანონზომიერებაც კი გაჩნდა. მაგალითად, *ჰამლეტს, ოფელიას (ოფიკ), ანჟელას, ედუარდს (ედიკ), ალბერტს, რობერტს* თავიანთ შვილებს ძირითადად სომხები არქმევდნენ.

ზოგიერთ იმდროინდელ ქართველს თავიანთი შვილებისათვის უფრო „რევოლუციური" სახელები მოსწონდა, მაგალითად, *მარლენი* (მარქსი-ლენინი), *სტალბერი* (სტალინი-ბერია), *იბესტი* (იოსებ ბესარიონის ძე სტალინი), *მელსი* (მარქსი-ენგელსი-ლენინი-სტალინი), *ლენორი* (ლენინი-ოქტომბრის რევოლუცია), *მელორი* (მარქსი-ენგელსი-ლენინი-ოქტომბრის რევოლუცია), *დევი* (Дитя эпохи Владимира Ильича), *დაზმირი* (Да здравствует мир!). გავრცელდა რაღაც „ნეოლოგიზმებიც", მაგალითად, *გელოდი, ველოდი, არველოდი*, ან მშობლების სახელებიდან ნაწარმოები ახალი სახელები, მაგალითად, *გრივერი* (გრიშა და ვერა), *მამლიდი* (მამია და ლიდა) და ა. შ.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტი ლიდერების დიდი ნაწილი იმპერიისდროინდელი არალეგალური საქმიანობის პერიოდის ფსევდონიმებით იყო ცნობილი – *ლენინი* (ნამდვილი გვარი ულიანოვი), *სტალინი* (ჯუღაშვილი), *ტროცკი* (ბრონშტეინი), *კიროვი* (კოსტრიკოვი), *მოლოტოვი* (სკრიაბინი), *ლიტვინოვი* (ვალახი), *კამენევი* (როზენფელდი), *ლარინი* (ლურიე) და ა.შ. ამ გამოგონილ გვარებშიც იდო პროპაგანდისტული ელემენტი, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი „ძალასა და ქარიზმასაც" მატებდნენ მათ მფლობელებს. მაგალითად, „молот" – რუსულად „უროს" ნიშნავს, „камень" – „ქვას".

„სტალინი" რუსებისათვის ბევრად უფრო მისაღები გვარი იყო, ვიდრე იქნებოდა აშკარად არარუსული „ჯუღაშვილი". „სტალინში" კი ისმოდა ფოლადის ჟღერა („сталь" რუსულად „ფოლადს" ნიშნავს). ომის დროს წითელი

არმიის საბრძოლო შეძახილი იყო: „За Родину, за Сталина!" („სამშობლოსათვის, სტალინისათვის"). ძნელი წარმოსადგენია, ეს შეძახილი ყოფილიყო: „За Родину, за Джугашвили!".

ადოლფ ჰიტლერის მამას ალოიზ შიკლგრუბერსაც (რაც ერთ-ერთ გერმანულ დიალექტზე „ნაგვის ჭიას" ნიშნავს) დროულად შეუცვლია გვარი, თორემ ნაცისტური მისალმება „Heil Hitler!"-ის ნაცვლად „Heil Schicklgruber!" ნამდვილად არ ივარგებდა!

1920-1930-იანი წლების ახალ *გეოგრაფიულ სახელებში* შეიმჩნეოდა ტენდენცია, რომ კომუნისტ ლიდერებს საკუთარი გვარი სიცოცხლეშივე უკვდავეყოთ: პოლიტიკური ტოპონიმიკა ყვაოდა!

პირველი ცვლილება, *პეტროგრადისათვის* „ლენინის ქალაქის" ანუ *ლენინგრადის* დარქმევა მოხდა ლენინის გარდაცვალების შემდეგ. ლენინის სახელი ყველგან გავრცელდა – *ლენინაბადი, ლენინაკანი , ლენინო, ლენინსკი, ლენინგორი*. საბჭოთა ლიდერის, *იაკოვ სვერდლოვის*, სიკვდილის შემდეგ დაერქვა ურალის ქალაქ ეკატერინბურგს *სვერდლოვსკი*.

მაგრამ მალე ცოცხალმა ლიდერებმაც გადაწყვიტეს „ხალხის გახარება" სამშობლოს რუკაზე თავიანთი გვარების აღნიშვნით.

ვოლგაზე მდებარე ქალაქ ცარიცინს *სტალინგრადი* დაერქვა (ახლა მას *ვოლგოგრადი* ეწოდება), დონბასის მეშახტეთა ქალაქ იუზოვკას – *სტალინო* (ახლა ის *დონეცკია*), ტაჯიკეთის დედაქალაქს, აულ დუშამბეს (ახლა *დუშანბეს*) – *სტალინაბადი* და ა. შ. ყველა რესპუბლიკაში უნდა ყოფილიყო სტალინის სახელის მქონე დასახლებული პუნქტი, მისი სახელობის მოედანი, ქუჩა, ქარხანა, კოლმეურნეობა, სასწავლო დანესებულება.

საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე (ნომინალურად „პრეზიდენტი"), თხისწეერა *მიხაილ კალინინი* სიცოცხლეშივე იქნა უკვდავეყოფილი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ რუსეთის მიერ ანექსირებული აღმოსავლეთ პრუსიის ცენტრ *კენიგსბერგის* სახელის შეცვლისას: მას დღემდე *კალინინგრადი* ჰქვია. გარდა ამისა, ყველა რესპუბლიკაში რომელიმე ქალაქისა ან ადმინისტრაციული რაიონისათვის უნდა მიენიჭებინათ კალინინის სახელი.

ვაჭრობის სახალხო კომისრის, *ანასტას მიქოიანის* სახელი დაერქვა ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის ცენტრს – *მიქოიან-შაჰარს* (ახლა – *კარაჩაევსკი*). ქალაქ სამარას *კუიბიშევი* დაარქვეს, სტავროპოლს – *ვოროშილოვსკი*, პერმს – *მოლოტოვი*. გაჩნდა უამრავი ქალაქი და სოფელი ორჯონიკიძე.

გაუმართლა ამხანაგ *სერგეი კიროვს*: მისი სახელი ძალიან ფართოდ გავრცელდა საბჭოთა ტოპონიმიკაში. რუსეთში ქალაქ ვიატკას დაერქვა *კიროვი*, სომხეთში ქალაქ კარაკლისს – *კიროვაკანი* (ახლა *ვანაძორი*), აზერბაიჯანში ქალაქ ელისავეტპოლს – *კიროვაბადი* (ახლა – *განჯა*).

პოლიტბიუროს ზოგიერთი წევრი „მოკრძალებულობას" იჩენდა. მაგალითად,

ლავრენტი ბერიას სახელი, რამდენადაც ვიცი, ქალაქებისათვის არ დაურქმევიათ (სომხეთში ერთ სოფელს კი ერქვა „*ბერიაკანი*"!). მაგრამ მისი სახელობისა იყო თბილისის მთავარი მოედანი (იხ. ჩანართი 11.1).

ჩანართი 11.1
თბილისის მთავარი მოედნის ცვალებადი სახელები

თბილისის მთავარ მოედანს ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში რვაჯერ გამოეცვალა სახელი. XIX საუკუნის პირველ დეკადებში ამ ადგილს *გარეთუბანს* უწოდებდნენ, 1830-იანი წლებში მას *გრაფ პასკევიჩ-ერივანსკის* მოედანი უწოდეს. ეს გრძელი სახელი მოსახლეობამ შეამოკლა და რადგან მოედნის აღმნიშვნელი რუსული სიტყვა (რუსული კი მაშინ ოფიციალური ენა იყო) площадь მდედრობითი სქესისაა, საქალაქო ტოპონიმი Эриваньская площадь-ად გარდაიქმნა. ასე ერქვა მას დიდხანს, 1919 წლამდე. მენშევიკებმა მას *თავისუფლების* მოედანი დაარქვეს. მაგრამ სახელმა სულ რამდენიმე წელს გაძლო: 1923 წლიდან 13 წლის განმავლობაში ის ზაკფედერაციის (ამიერკავკასიის ფედერაციის) მოედნის სახელით იყო ცნობილი. 1936 წელს მას *ბერიას* მოედანი ეწოდა. 1953 წელს, როგორც კი ბერია ხალხის მტრად გამოცხადდა, ადგილს სახელი გამოეცვალა და მას *ლენინის მოედანი* უწოდეს. 36 წლის შემდეგ, 1989 წელს, მოედნის სახელად ისევ *თავისუფლება* დაბრუნდა და თითქმის სამი ათეული წელია, ამ სახელს ატარებს, იმედია – სამუდამოდ!

ბერიას სახელი ერქვა თბილისის „დინამოს" სტადიონს, ამიერკავკასიის რკინიგზას, ბევრ ქარხანას და კოლმეურნეობას.

1953 წლის შუაგულიდან, როდესაც ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში ბერია მოკლეს პოლიტბიუროს სხვა წევრებმა, მისი სახელი ყველგან ამოძირკვეს. იმ დროს მიღებული წესით, ადრე გამოქვეყნებულ წიგნებშიც კი „ხალხის მტრის" გვარს სქელი შავი ხაზი უნდა გადასმოდა.

1961 წლიდან სტალინის სახელიც გაქრა გეოგრაფიული რუკებიდან...

მოგვიანებით, თითქმის ყველა სხვა ქალაქს აღუდგინეს ძველი ან გამოუცვალეს „კომუნისტური" სახელი, მაგალითად, ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ვლადიკავკაზს (რომელიც დიდხანს იყო *ორჯონიკიძე*), უკრაინის ლუგანსკს (*ვოროშილოვგრადი*), ნიჟნი ნოვგოროდს (*გორკი*), დასავლეთ საქართველოს ქალაქებიდან – სენაკს (*ცხაკაია*), ოზურგეთს (*მახარაძე*), ხონს (*წულუკიძე*), ხარაგაულს (*ორჯონიკიძე*) და ა.შ.

აღმოსავლეთ საქართველოს დასახლებულ პუნქტებს რევოლუციონერების სახელებს ნაკლებად არქმევდნენ, ალბათ იმიტომ, რომ ამ მხარეში ნაკლები კომუნისტი მოღვაწე დაიბადა, თუ არ ჩავთვლით თვით იოსებ ჯუღაშვილს!

ქვემო ქართლში მდებარე ბორჩალოს მაზრის ყოფილი ცენტრი, დაბა შულავერი *შაუმიანი* გახდა. რატომღაც ის დღემდე ინარჩუნებს ბაქოელ კომისართა თავკაცის – სტეფან შაჰუმიანის – სახელს.

სტალინის სახელი – *სტალინირ* – 1961 წლამდე ერქვა ცხინვალს. სხვათა შორის, ოსი სეპარატისტები ცხინვალის ცენტრში ერთ-ერთ ქუჩას სტალინის სახელს ახლაც უნარჩუნებენ: ოსები სტალინის მამას ნაოსარად მიიჩნევენ! აქვე ვიტყვი, რომ ზოგიერთი სომეხი ავტორი სტალინს ნასომხარად მიიჩნევს, ხოლო ერთი-ორი რუსი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ სტალინის ნამდვილი მამა პოლონური წარმოშობის რუსი ნატურალისტი, გენერალ-მაიორი *ნიკოლაი პრჟევალსკი* იყო (თუმცა პრეჟევალსკი საქართველოში სულ სხვა დროს ყოფილა, ულვაშებით ისინი მართლაც ჰგვანან ერთმანეთს!). ერთი სიტყვით, „ხალხთა ბელადზე" დიდი მოთხოვნილებაა. ეს ყველაფერი საგაზეთო გასართობია. გვინდა თუ არ გვინდა, სტალინი ნარმოშობით ქართველი იყო, ოღონდ – სხვა ერის სამსახურში ჩამდგარი.

1989 წელს, საქალაქო რეფერენდუმის შემდეგ, *ლენინგრადს* სანკტ-პეტერბურგის სახელი დაუბრუნეს. სამაგიეროდ, ლენინის ნამდვილი გვარი, *ულიანოვი*, დღემდე შემორჩა იმ ქალაქს, სადაც ის დაიბადა – სიმბირსკს. ქალაქს *ულიანოვსკი* ახლაც ჰქვია და რუსეთის ფედერაციაში ინარჩუნებენ ამ სახელს, ისევე როგორც ლენინის მავზოლეუმს მისივე მუმიით – მოსკოვის წითელ მოედანზე.

თავი 12

ომთაშორისი პერიოდის ძირითადი ნიშნები

თანამედროვე მსოფლიოს ფორმირების დასაწყისი

1918 წელს კაცობრიობა მოიცვა ე.წ. „ესპანური გრიპის“ (ხალხში მას „ისპანკას“ უწოდებდნენ) პანდემიამ. ავადმყოფობამ მთელ მსოფლიოში, სხვადასხვა შეფასებით, 20-დან 50 მილიონამდე ადამიანი იმსხვერპლა. ერთი წლის შემდეგ გრიპის ვირუსი გაქრა, ან ისეთი სახის მუტაცია განიცადა, რომ ადამიანებისათვის ნაკლებად სახიფათო გახდა. „ისპანკის“ წარმოშობის მიზეზები გაურკვეველი დარჩა: ზოგი ეპიდემიოლოგი მიიჩნევს, რომ ეს იყო ფრინველის გრიპის სახეცვლილი გენით გამოწვეული დაავადება, თუმცა ეს საბოლოოდ დამტკიცებული არ არის.

ყველაზე მინიმალური შეფასებითაც კი, ერთი წლის განმავლობაში „ისპანკით“ გარდაცვლილთა რაოდენობამ ორჯერ გადააჭარბა მთელ პლანეტაზე წინა ოთხი წლის საბრძოლო მოქმედებების შედეგად დაღუპულთა რიცხვს.

ბუნებრივმა მოვლენამ უფრო მეტად დააზარალა კაცობრიობა, ვიდრე პირადული თუ ჯგუფური ამბიციებითა და ეკონომიკური ინტერესებით გამოწვეულმა მსოფლიო ომმა. მაგრამ განა გვაძლევს ეს უფლებას, რაიმე გამართლება მოვუძებნოთ ომს, რომელიც ადამიანთა მოდგმის ფსიქიკასაც კი ცვლის?

ამ წიგნის პირველ თავში მოხსენიებული *მორის დრიუონი* ძალიან ხატოვნად წერს 1920 წლის საფრანგეთისა და მისი დედაქალაქის შესახებ:

> „პარიზს დაემართა ის, რაც ადამიანებს ემართებათ ხოლმე და რაზეც ამბობენ – ერთ კვირაში ათი წლით დაბერდაო. ომის ოთხი წლის მანძილზე საფრანგეთი მთელი საუკუნით დაბერდა და, შესაძლოა, ეს იყო დიდი ცივილიზაციის ბოლო საუკუნე“.

რაღა უნდა ითქვას სხვა ქვეყნებზე – ომში დამარცხებულ გერმანიაზე, ავსტრიაზე, თურქეთსა და მათ დედაქალაქებზე? რუსეთში ხომ საერთოდ გაუგონარი ცვლილებები მოხდა.

თუკი XX საუკუნის დასასრულს შევადარებთ მისგან ოთხმოციოდე წლით დაშორებულ 1920-იან წლებს, ***სხვაობათა რიგს*** შევამჩნევთ. მაგრამ XX საუკუნის

დასაწყისსა და მასთან სულ ახლოს მდგომ 1920-იან წლებს ერთმანეთისგან ***სხვაობათა ზღვა*** აშორებს.

პირველმა მსოფლიო ომმა მკვეთრად შეცვალა კაცობრიობა. გარდა იმისა, რომ ოთხი იმპერიის ნგრევის შედეგად უფრო *აჭრელდა ევროპისა და ახლო აღმოსავლეთის* ***პოლიტიკური რუკა***, იმ ტერიტორიებზე, სადაც ომის ქარცეცხლმა გადაიარა, და, მოგვიანებით, დანარჩენი მსოფლიოს დიდ ნაწილშიც, *შეიცვალა* ***ფასეულობათა სისტემა***. დაიკარგა მოწინება ძველი ელიტების მიმართ, რომელთა უპასუხისმგებლობამაც მსოფლიო ხოცვა-ჟლეტის ამ მორევში ჩააგდო. ტრადიციული, პატრიარქალური (ე.წ. „სულიერი“) ფასეულობები, რომლებიც იქამდე ნელ-ნელა იცვლიდა სახეს, თითქოს ხელის ერთი მოსმით გაქრა. ამოტივტივდა დინამიკური, მაგრამ უხეში და ბოროტი ძალა.

ზოგან იყო ამაო მცდელობა საზოგადოებრივი მორალის აღსადგენად. მაგალითად, 1920 წელს აშშ-ის კონგრესმა ფართოდ გავრცელებული ლოთობისა და ალკოჰოლიზმის აღმოფხვრა „მშრალი კანონის“ შემოღებით სცადა. გულუბრყვილო ამერიკელმა კანონმდებლებმა და აღმასრულებელმა ხელისუფალმა პრეზიდენტის სახით ვერ გაითვალისწინეს, რომ ადამიანური მანკიერების სამართლებრივი აკრძალვა იწვევს ამ აკრძალვისათვის შემოვლითი გზების ძიებასა და აღმოჩენას. ამერიკაში სწრაფად გავრცელდა *ბუტლეგერობა* (ალკოჰოლური სასმელების კონტრაბანდა და უკანონოდ გასაღება).

ამერიკული „მშრალი კანონი“ კონტრპროდუქტიული აღმოჩნდა. სწორედ ბუტლეგერობამ შეუწყო ხელი ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების მთელი სისტემის შექმნას, რაც ადრე წარმოუდგენელი რამ იყო. ამერიკელების ლექსიკონში შემოვიდა და დამკვიდრდა შუა საუკუნეების სიცილიური ტერმინი ***მაფია***, რაც ამ შემთხვევაში აღნიშნავდა ორგანიზებულ დამნაშავეობას სამართალდამცავთა მხრიდან მისი ფარული, ანგარებიანი ხელშეწყობით. ამერიკის მაფიოზური დანაშაულებრივი ჯგუფები ძირითადად იქმნებოდა ეთნიკურ ნიადაგზე – სიცილიიდან და სამხრეთ იტალიის სხვა პროვინციებიდან ჩამოსული იმიგრანტების მიერ.

ბუტლეგერობა აღმოიფხვრა მხოლოდ „მშრალი კანონის“ გაუქმების შემდეგ, 1932 წელს. მაგრამ ***ამ დროისათვის ამერიკაში უკვე დამკვიდრებული იყო მაფია***, რომელიც ადვილად გადაერთო სხვა სარფიან დანაშაულზე, მაგალითად, *ნარკოტიკებით ვაჭრობაზე* ან *სათამაშო ბიზნესზე*, რომელიც ყველგან დაკავშირებულია ორგანიზებულ დამნაშავეობასთან. მაფიის ბოსებს მიანერენ „სამორინეთა დედაქალაქის“, *ლას-ვეგასის*, დაარსებას.

გლობალურ კულტურულ-პოლიტიკურ მოვლენად იქცა ***რადიომაუწყებლობის*** დაწყება. 1920 წელს პირველი კომერციული რადიოქსელი ამუშავდა აშშ-ში, იმავე წლის ბოლოს – ბრიტანეთსა და ჰოლანდიაში. მერე კი რადიოგადაცემა ყველგან დაიწყო. ამან მკვეთრად გაზარდა ფართო მასების ინფორმირებულობა. ამავე

დროს, *რადიო გახდა მასობრივ ცნობიერებაზე ძლიერი ზემოქმედების საშუალება, განსაკუთრებით ტოტალიტარულ ქვეყნებში*, სადაც ის, როგორც სახელმწიფოს მონოპოლია, ემსახურებოდა მხოლოდ ოფიციალური, გაფილტრული ინფორმაციის გავრცელებას. საბჭოთა კავშირში ხმამაღლამოლაპარაკეებს ამონტაჟებდნენ სპეციალურ ბოძებზე ქუჩებსა და მოედნებზე, რათა ყველას მოესმინა ინფორმაცია „სოციალიზმის მშენებლობისას მიღწეული წარმატებების", „საბჭოთა ხალხზე პარტიისა და მთავრობის ზრუნვისა" და „მსოფლიო იმპერიალიზმის საზიზღარი ხრიკების" შესახებ. მოკლეტალღოვანი რადიომიმღებების გამოყენება საბჭოთა კავშირში 1950-იანი წლების მეორე ნახევრამდე აკრძალული იყო: მათი საშუალებით ხომ უცხოეთიდან შემოსული *სხვა* ინფორმაციის მიღება შეიძლებოდა! მერეც, 1980-იანი წლების მეორე ნახევრამდე, „მტრულ რადიოხმებს" საბჭოთა სპეციალური სამსახურები ახშობდნენ.

1930 წლიდან დიდ ბრიტანეთში დაიწყო საცდელი *ტელეგადაცემები*, მაგრამ ომთაშორის პერიოდში ტელევიზია ჯერ არ იყო მასობრივი მოვლენა (გერმანიაშიც კი, სადაც უკვე 1936 წელს ტელევიზორები მაღაზიაში იყიდებოდა) და მაშინ ის რადიოზე ბევრად ნაკლებ პროპაგანდისტულ როლს ასრულებდა.

ომისშემდგომი სახელმწიფოების პოლიტიკაში გამოჩნდა სხვადასხვა *„იზმი"*: *კომუნიზმი*, *ფაშიზმი*, *ნაციზმი*.

მრავალ ქვეყანაში საარჩევნო უფლების გაფართოებამ (მაგალითად, საარჩევნო ასაკის დაწევამ, ქალების ჩართვამ საარჩევნო პროცესში) მშვენიერი ასპარეზი შეუქმნა *პოპულიზმს*. ქარიზმატული, მაგრამ საეჭვო რეპუტაციის ლიდერები ძალაუფლებას ეუფლებოდნენ ამხედრებულნი ბრბოს მხრებზე, რომელსაც „ხალხის მასად" მოიხსენიებდნენ და რომელზეც ერთპიროვნულ ბატონობას იწყებდნენ.

ომთაშორის ხანაში ხდებოდა *გარეგნული ცვლილებებიც*. დამოკლდა ქალის ქვედატანი. ფრანგმა კუტიურიემ მადმუაზელ *გაბრიელ (კოკო) შანელმა* ყველაზე მეტად შეუწყო ხელი „თანამედროვე ემანსიპირებული ქალის" იმიჯისა და ტანსაცმლის შექმნას და მანვე 1921 წელს გამოიტანა ბაზარზე თანამედროვე სუნამო, პარფიუმერიაში ყველაზე წარმატებული ბრენდი „Chanel № 5".

მამაკაცის ფრაკებსა და ცილინდრებს სამხედრო ტიპის ფრენჩები, გალიფეები და კეპები ენაცვლებოდა.

ხელოვნებაში, განსაკუთრებით არქიტექტურაში, გაბატონდა უსახური კონსტრუქტივიზმი. ვალსს ჯაბნიდა ტანგო, ვიოლინოს – საქსოფონი. ევროპაში პოპულარობას იხვეჭდა ამერიკიდან შემოსული ჯაზი.

რასაკვირველია, ყველანი, ვინც 1920-იან წლებში „ახალ ეპოქას" ქმნიდნენ, დაიბადნენ „ძველ ეპოქაში" – XIX საუკუნეში ან XX საუკუნის დამდეგს. მაგრამ *ახალი ეპოქა თავად ქმნის ძველი მასალიდან საკუთარ შემოქმედებს*. ეს 1991 წლის შემდეგაც დადასტურდება.

ტოტალიტარული რეჟიმების წარმოშობა

საზოგადოების მცირე, მაგრამ კარგად ორგანიზებული ნაწილის, კომუნისტური პარტიის („partis“ ლათინურად „ნაწილს“ ნიშნავს) მიერ რუსეთში დამყარებული დიქტატურა და ყველა სხვა პარტიის აკრძალვა გადამდები აღმოჩნდა სხვა მომავალი დიქტატორებისათვის.

იტალიური ფაშიზმის იდეები გარკვეულწილად სოციალიზმისაგან იყო ნასესხები. *ბენიტო მუსოლინი*, იტალიის ფაშისტური პარტიის დამფუძნებელი და ქვეყნის დიქტატორი, თავდაპირველად იტალიის სოციალისტური პარტიის წევრი და მისი პარტიული გაზეთის „Avanti“-ს რედაქტორიც კი იყო. შემდგომში მან მოახდინა კვაზი-სოციალისტური (უფრო ზუსტად, „ანტიკაპიტალისტური“) იდეებისა და უკიდურესი ნაციონალიზმის შერწყმა და სახელმწიფოში მტკიცე წესრიგის დამყარების საბაბით ამ ნაზავისათვის დაუფარავი ავტორიტარიზმის შემატება (მისგან განსხვავებით, კომუნისტი დიქტატორები თავს „დემოკრატებად“ ასაღებდნენ). ამ მოძღვრებას *„ფაშიზმი“* დაერქვა (ლათინური სიტყვიდან fascio – *შეკვრა, კონა*, საიდანაც გამოვიდა იტალიური fascismo – რაც დაახლოებით ნიშნავს *„ერთიან, მტკიცე კონად ყოფნას“*). ფაშიზმის დამახასიათებელი ნიშნებია სოციალური დემაგოგია, ეროვნული განსაკუთრებულობის ხაზგასმა, საერთაშორისო არენაზე იმპერიული ამბიციების შესაბამისად მოქმედება (*„იტალიელები რომის იმპერიის მემკვიდრეები არიან!“*), ანტიდემოკრატიზმი, შეუცდომელი ლიდერის („Duce“) კულტი.

ფაშისტურ იდეებს იტალიის რიგით ადამიანებს შორის საკმარისი მხარდამჭერი აღმოაჩნდა, ყოველ შემთხვევაში – პირველ ეტაპზე. ამ მხარდაჭერის გარეშე ფაშისტები ვერ შეძლებდნენ 1922 წლის ოქტომბერში „რომზე ლაშქრობის“ მოწყობას და მეფე *ვიტორიო-ემანუელე* II-ის დაყოლიებას, დაენიშნა პრემიერ-მინისტრად ბენიტო მუსოლინი: მეფეს ფაშისტებზე მეტად სოციალისტური რევოლუცია აშინებდა. 1926 წელს მუსოლინიმ იტალიაში აკრძალა ყველა პარტია, ფაშისტურის გარდა. 1929 წლიდან ის ერთპარტიულ „არჩევნებს“ ატარებდა, ისევე, როგორც სტალინი – საბჭოთა კავშირში, ჰიტლერი – გერმანიაში და ხმების 95 პროცენტზე მეტს იღებდა!

მუსოლინიმ სცადა და თითქოს მოახერხა კიდეც მაფიის დამარცხება. ტოტალიტარულ რეჟიმს არ სჭირდება მეტოქე ორგანიზაცია! მაგრამ, სინამდვილეში, მაფიის ბოსები იატაკქვეშეთში გადავიდნენ და დაელოდნენ ქვეყანაში დემოკრატიის აღდგენას, რომელიც მათ სამართლებრივი მეთოდებით ებრძვის (კარგი ადვოკატის დახმარებით დამნაშავე სასამართლოში თავს უდანაშაულოდ წარმოაჩენს!) და არა უხეში ძალის მეშვეობით. ის კი არა, მაფიოზებმა „ანტიფაშისტების“ გვირგვინიც კი დაიდგეს თავზე!

ფაშისტური იდეები ისევე გადამდები აღმოჩნდა, როგორც კომუნისტური.

ფაშისტების ნაირსახეობას წარმოადგენდნენ, მაგალითად, ფალანგისტები – ესპანეთში, უსტაშები – ხორვატიაში და სხვ. ომთაშორის პერიოდში დიქტატორული, თითქმის ფაშისტური რეჟიმები არსებობდა პორტუგალიაში, ლატვიაში, რუმინეთში, პოლონეთში და ა.შ. ესპანეთში ასეთმა რეჟიმმა (ფრანკიზმმა) კიდევ კარგა ხანს გაძლო. ფაშისტური, თუმცა წარუმატებელი პუტჩები მოხდა ფინეთში, ავსტრიაში. ევროპული დემოკრატიის ბასტიონშიც კი – დიდ ბრიტანეთში – შეიქმნა ფაშისტური პარტია.

გერმანული ფაშიზმი, რომელიც ***„ნაციზმის“*** სახელითაა ცნობილი, ასევე ეყრდნობოდა კვაზი-სოციალისტურ იდეებს. *ადოლფ ჰიტლერი* მეშვიდე წევრად ჩაეწერა ზეინკალ *ანტონ დრექსლერის* მიერ შექმნილ *გერმანულ მუშათა პარტიაში* და მალე პირველი პირი გახდა. 1920 წლის აგვისტოში ამ მემარჯვენე-რადიკალურ პარტიას გამოეცვალა სახელი და ოფიციალურად დაერქვა *გერმანული ნაციონალ-სოციალისტური მუშათა პარტია* (*National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP*). პირადად ჰიტლერს მიეწერება პარტიის (შემდგომში, სახელმწიფოს) დროშის შექმნა, რომელზეც *წითელი ფონი* ასახიერებდა „მოძრაობის სოციალურ იდეას“, *თეთრი წრე შუაგულში* – „ეროვნულ იდეას“, ხოლო *შავი სვასტიკა წრეში* – „არიული რასის გამარჯვებისათვის ბრძოლის მიზანს“. თუმცა პარტიას „მუშური“ ერქვა და პოპულიზმს ეყრდნობოდა, ის უპირველესად გერმანიაში საკმაოდ მრავალრიცხოვან საშუალო კლასებზე იყო ორიენტირებული და არა პროლეტარიატზე.

რასაკვირველია, ჰიტლერი სულ *სხვაგვარ სოციალიზმს* გულისხმობდა, *არა ინტერნაციონალურს*, როგორიც პოლიეთნიკურ რუსეთში ჩამოყალიბდა, *არამედ ნაციონალურს*. მარქსიზმი მისთვის საერთოდ მიუღებელი რამ იყო. *ნაციზმი* პირდაპირ ამბობდა, რომ კეთილდღეობის შექმნას, თანასწორობას ის მხოლოდ რჩეული რასისათვის – „არიელებისათვის“ – აპირებს. მითური „არიელების“ პირდაპირი მემკვიდრეებად ის გერმანელებს აცხადებდა.

რომელიმე ერის მიერ საკუთარი თავის რჩეულად გამოცხადება ხელს უწყობს სხვა ერების ჩაგვრას და მათი განადგურების მცდელობასაც კი იწვევს.

საკუთარი ერის/რასის „რჩეულობის“ სინდრომი სულაც არაა ახალი რამ ისტორიაში და ის მსოფლიოსათვის სახიფათოა.

1934 წელს გერმანიაში აიკრძალა ყველა პარტია, გარდა ნაცისტურისა: ჰიტლერი სწრაფად ითვისებდა სხვა დიქტატორთა გამოცდილებას! დამყარდა ჰიტლერის დიქტატურა.

* * *

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპაში ქრებოდა მონარქიები და თვითმპყრობელობა, მაგრამ ჩნდებოდა ***ავტორიტარიზმი***, ანუ ერთი პირის ხელში თავმოყრილი ძალაუფლების მიერ დამყარებული პოლიტიკური რეჟიმი. ასეთ

პირობებში სხვა, განსაკუთრებით წარმომადგენლობითი ინსტიტუტების როლი მკვეთრად დაკნინებულია. ეჭვგარეშეა, რომ ასეთი რეჟიმის პირველი მოდელი რუსეთის კომუნისტებმა შექმნეს.

ზოგ ქვეყანაში ავტორიტარიზმი გადაიზარდა ომთაშორისი ეპოქისათვის დამახასიათებელ ფენომენში, ***ტოტალიტარიზმში***, ანუ ისეთ დესპოტურ, რეპრესიულ რეჟიმში, როდესაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროზე *აბსოლუტურ კონტროლს* ახორციელებს მტკიცე დისციპლინით შეკრული ადამიანთა ჯგუფი (პარტია) *ერთი ლიდერის* ხელმძღვანელობით. ამ მოვლენის საუკეთესო მაგალითებია *სტალინიზმი* და *ჰიტლერიზმი*, რომელთა ჩამოყალიბებას ხელი შეუწყო რუსი და გერმანელი ხალხების დისციპლინამ, უფრო სწორად, უფროსის ბრძანების უსიტყვოდ შესრულების უნარმა. *მუსოლინისეული* ტოტალიტარიზმი ამ დონეს ვერ შესწვდა: იტალიელებს უჭირთ შეგუება მკაცრ (რაც მათთვის „გულქვას“ ტოლფასია) დისციპლინასთან!

ტოტალიტარიზმი სხვადასხვა ფორმით იჩენდა თავს.

მაგალითად, *ფაშისტურ იტალიასა და ნაცისტურ გერმანიაში შენარჩუნებული იქნა კერძო საკუთრება* და იქ ცხოვრობდნენ ადამიანები (მაგალითად, ფერმერები, მრეწველები), რომლებიც ეკონომიკურად არ იყვნენ დამოკიდებული სახელმწიფოზე. 1935 წლამდე გერმანიიდან კაპიტალის შეუზღუდავად გატანა შეიძლებოდა. ამიტომაც მრავალი მდიდარი ებრაელი, ვინც შეატყო, რომ ჰიტლერისაგან მხოლოდ საფრთხე ელოდა, დროულად წავიდა ემიგრაციაში. 50 ათასზე მეტი გერმანელი ებრაელი თავის ავლადიდებიანად გადასახლდა ბრიტანული მანდატის ქვეშ მყოფ პალესტინაში და იქ *ებრაული პროტო-სახელმწიფოს საფუძველი* შექმნა. სხვათა შორის, გერმანიის ებრაელთა ეს მასობრივი იმიგრაცია 1936 წელს პალესტინაში არაბული აჯანყების საბაბად იქცა, რომელიც 1939 წლამდე გაგრძელდა და მას 300-ზე მეტი ებრაელი, 262 ბრიტანელი ჯარისკაცი და 5000-მდე არაბი ემსხვერპლა.

ნაცისტურ გერმანიაში ეკლესია, შეზღუდული უფლებებით, მაგრამ მაინც *ლეგალურ არსებობას განაგრძობდა*, იტალიაში კი კათოლიკური ეკლესია მოსახლეობის დიდი ნაწილისათვის ურყევ ავტორიტეტს ინარჩუნებდა. 1929 წელს მუსოლინიმ პაპთან შეთანხმება დადო და ქალაქ რომის ტერიტორიაზე მდებარე პაპის რეზიდენცია, *ვატიკანი*, სუვერენულ სახელმწიფოდ ცნო. ამით მან კათოლიკური ეკლესიის გული მოიგო.

საბჭოთა კავშირში კი რელიგიური აღმსარებლობა საერთოდ იკრძალებოდა. მხოლოდ 1943 წელს, მსოფლიო ომის დროს, როდესაც ეკლესიის დახმარება დასჭირდა, სტალინმა მართლმადიდებელ და სომხურ ეკლესიებს საჭეთ-მპყრობელების (პატრიარქების) არჩევის უფლება მიანიჭა (იხ. თავი 15).

მსოფლიო ომის დაწყებამდე გერმანიისა და იტალიის მოქალაქეების დიდ ნაწილს ადვილად შეეძლო საზღვარგარეთ მოგზაურობა და ლეგალურად

ემიგრაციაც კი. მრავალი უცხოელი ტურისტი და ჟურნალისტი გერმანიასა და იტალიაში თავისუფლად შედიოდა. 1936 წელს ბერლინში ოლიმპიური თამაშებიც კი ჩატარდა. ფაშისტი დიქტატორები, მეორე მსოფლიო ომამდე მაინც, ერთგვარ ანგარიშს უწევდნენ საერთაშორისო საზოგადოებრივ აზრს. იერუსალიმში, იად-ვაშემის „ჰოლოკოსტის მუზეუმის“ გიდები მნახველებს უყვებიან, რომ 1938 წელს ებრაელებმა ბერლინში მთავრობის მიმართ საპროტესტო დემონსტრაცია გამართეს.

მსგავსი დემონსტრაცია 1930-იანი წლების *საბჭოთა კავშირში* წარმოუდგენელი რამ იყო. მოსკოვში იშვიათად ჩასული უცხოელები ჩეკისტების მუდმივი „მზრუნველობის“ ქვეშ იყვნენ; საბჭოთა ადამიანის უცხოეთში ტურისტად გამგზავრებაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო; საზღვრები ჩაიკეტა; რელიგიას აქტიურად ებრძოდნენ; რაც მთავარია, საბჭოთა კავშირში კერძო საკუთრება მოისპო და მთელი ეკონომიკა სახელმწიფომ დაიქვემდებარა; თავისუფალი ადამიანები იქ აღარ დარჩნენ.

ყველაზე სრულყოფილად ტოტალიტარიზმი საბჭოეთში ხორციელდებოდა.

„ვერსალის სინდრომის“ როლი ნაციზმის აღზევებაში

1919 წლის 28 ივნისს ხელმოწერილი იქნა ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომელმაც ფორმალურად დამთავრებულად გამოაცხადა მსოფლიო ომი. ზუსტად ხუთი წელი იყო გასული მას შემდეგ, რაც სარაევოში გაისმა ბოსნიელი სერბი ტერორისტის რევოლვერის საბედისწერო ხმა, რამაც მსოფლიო ომის დაწყებას მისცა ბიძგი.

განა შეეძლო სცოდნოდა სულ ახალგაზრდა *გავრილო პრინციპს*, რომელიც 1914 წელს ამ შემზარავ ტერორისტულ აქტს აწყობდა, რომ თავისი თითქოს თავდადებული, მაგრამ სინამდვილეში გაუმართლებელი ქცევით გზას უხსნიდა ევროპაში საშინელ ხოცვა-ჟლეტასა და მსოფლიო მასშტაბის გეოპოლიტიკურ ძვრას?

რასაკვირველია, არც ის და, ალბათ, არც ამ ტერორისტული აქტის პატრიოტი შთამაგონებლები ასეთ შორეულ სვლებს არ ითვლიდნენ. იმ მომენტში მათ მიზნად ჰქონდათ ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის ხელმძღვანელობის დაშინება, იმპერიაში არეულობის პროვოცირება და საბოლოოდ მისი დაშლა. ასეთ შემთხვევაში სერბეთი ხელს გამოჰკრავდა ვენისა და ბუდაპეშტის კონტროლქვეშ მყოფ ბოსნიასა და ჰერცეგოვინას, ხორვატიას, დალმაციას, სლოვენიას. იქ ხომ ყველგან სლავური მოსახლეობა დომინირებდა, რომელიც სერბულ, მის იდენტურ ხორვატულ, ან მონათესავე სლოვენურ ენაზე ლაპარაკობდა.

ამ მეოცნებე „პატრიოტ-ტერორისტებს“ ზღაპრულად გაუმართლა! ომის შემდეგ სერბეთმა მართალია დროებით, მაგრამ მაინც შეიერთა ეს ტერიტორიები.

მაგრამ თუკი „პატრიოტ-ტერორისტებს“ ვერ მოვთხოვთ შორსმიმავალ გეოპოლიტიკურ აზროვნებას – ისინი უფრო ემოციით მოქმედებენ, ვიდრე გონებით – ვერსალის ხელშეკრულების დამდები გამარჯვებული სახელმწიფოების მეთაურებს, რომლებიც გერმანიას ამცირებდნენ, უნდა გაეთვალათ, რომ დაჩოქებული გერმანია მათთვის ძალიან საშიში ხდებოდა.

სწორედ ვერსალის ხელშეკრულების ტექსტის გაცნობამ მისცა საბაბი ბრიტანელ ოფიცერს (შემდგომში – ფელდმარშალსა და ინდოეთის ვიცე-მეფეს) *არჩიბალდ უეიველს* (*Archibald Wavell*, 1883-1950), რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დროს ახლო აღმოსავლეთში იბრძოდა და 1917 წელს გენერალ ალენბის მეთაურობით იღებდა იერუსალიმს, წარმოეთქვა წინასწარმეტყველური ფრაზა: „ომების დამამთავრებელი ომის“ შემდეგ პარიზში, მგონი, საკმაო წარმატებით დაამყარეს „მშვიდობის დამამთავრებელი მშვიდობა“.[34]

მისი სიტყვები გამართლდა. ვერსალის სისტემამ მოსპო ევროპაში მშვიდობის დამყარების შანსი. გამარჯვებულთა სიხარბემ დამარცხებულები კიდევ უფრო გაამწარა.

ამასთან, ყველა დამარცხებული არ აღმოჩნდა „ბოლომდე დამარცხებული“.

გერმანიის მიერ დამარცხებულ *რუსეთში* სოციალისტური რევოლუცია მოხდა და ერთხანს ის „პროლეტარული რევოლუციის ექსპორტს“ ეწეოდა. ბოლშევიკების გამარჯვებამ სამოქალაქო ომში, რუსეთის ძალაუფლების აღდგენამ უკრაინაზე, ბელორუსიაზე, კავკასიაზე, ცენტრალურ აზიაზე ერთგვარად დააკმაყოფილა ახალი ბოლშევიკური ელიტის მადა. ის თავს არ მიიჩნევდა დამარცხებულად.

ანგლო-ფრანგებთან დამარცხებულ *ოსმალეთის იმპერიას* არაბული ნაწილი ჩამოშორდა, ხოლო მცირე აზიაში (ნაწილობრივ – ევროპაში) შენარჩუნებულ ტერიტორიაზე თურქთა ეროვნული სახელმწიფო ჩამოყალიბდა. პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში ბერძნებთან, სომხებთან, ფრანგებთან ლოკალურ ომებში მოპოვებული გამარჯვებებით თურქეთმა დაიკმაყოფილა შელახული თავმოყვარეობა, ის ჩაჯდა ეროვნული სახელმწიფოს ფარგლებში და რევანშს არ გეგმავდა.

ავსტრია-უნგრეთის იმპერია, სადაც მოსახლეობის ნახევარი სლავური იყო, ხოლო გერმანულენოვანი ავსტრიელები და უნგრელები (მადიარები) შესაბამისად 27 და 17 პროცენტს შეადგენდნენ, მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ ეროვნულ სახელმწიფოებად დაიშალა და მის ნამსხვრევებს მხოლოდ ვიწრო ეთნიკური ამბიციები შემორჩა.

ავსტრიამ და უნგრეთმა დაკარგეს ტერიტორიის ორი მესამედი – ხორვატია, სლოვაკეთი, ტრანსილვანია, ვოივოდინა, ჩეხეთი, სამხრეთ პოლონეთი, სლოვენია, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, სამხრეთ ტიროლი (იტალიურად – ალტო ადიჯე).

34 After the „War to end War“ they seem to have been pretty successful in Paris at making a „Peace to end Peace“.

მაგრამ ევროპული მასშტაბით მომცრო ქვეყნების – ავსტრიისა და უნგრეთის – რევანშიზმი საშიში არ იყო. ავსტრიაში ის ნაკლებადაც მუღავნდებოდა. უნგრეთს ჰქონდა სერიოზული ტერიტორიული პრეტენზიები რუმინეთის, იუგოსლავიისა და ჩეხოსლოვაკიის მიმართ, რომელთაც ომის შემდეგ შეიერთეს საკმაოდ დიდი უნგრული მოსახლეობის მქონე ტრანსილვანია, ვოივოდინა, სამხრეთ სლოვაკეთი. მაგრამ უნგრეთი ვერ წამოიწყებდა ომს ძლიერი მოკავშირის გარეშე.

ბულგარეთი 1913 წელს დამარცხდა ბალკანეთის მეორე ომში და ყველაფერი დასაკარგი უკვე დაკარგული ჰქონდა. მსოფლიო ომის შემდეგ ის აიძულეს დაბრუნებულიყო 1913 წლის საზღვრებში.

ომის შედეგებმა ყველაზე მეტად დააზარალა *გერმანია*. გამარჯვებულმა ანტანტამ ის მაქსიმალურად დაამცირა და ეკონომიკურად ძირს დასცა. განსაკუთრებით მოინდომა ეს საფრანგეთმა. საფრანგეთის იმდროინდელ ხელმძღვანელებს არ აღმოაჩნდათ სულგრძელობა და შორსმჭვრეტელობა. ლონდონი ურჩევდა პარიზს თავშეკავებას, მაგრამ დაჟინება არ გამოუჩენია. რომმა და ტოკიომ თავიანთი ტერიტორიული მადა დაიკმაყოფილეს: პირველმა – ევროპაში ავსტრიის ხარჯზე, მეორემ – წყნარი ოკეანის აუზში გერმანიის კუთვნილი კუნძულების დაუფლებით. საკუთრივ გერმანიის ბედი მათთვის სულერთი იყო. დანარჩენ გამარჯვებულებს (ბელგიას, რუმინეთს, სერბეთს, ბრაზილიას და სხვებს) გერმანიის შესახებ საერთოდ არაფერი ჰკითხეს. საფრანგეთის ხელისუფლებამ კი გერმანიის ახალშექმნილი რესპუბლიკა უმძიმეს მდგომარეობაში ჩააყენა.

1919 წლის *ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულება* საშინელი რამ გამოდგა. *ბერტოლტ ბრეხტის* სიტყვები რომ გავიმეოროთ: *„ომი დამთავრდა, გეშინოდეთ მშვიდობისა!“*

ხელშეკრულებამ მეტად მძიმე ხვედრი არგუნა გერმანიას, სადაც იცოდნენ, რომ გადამწყვეტი სამხედრო მარცხი, ისეთი, როგორიც 1815 წელს ნაპოლეონმა იგემა ვატერლოოსთან, მათ სამშობლოს არ განუცდია. ქვეყანამ დამარცხება ცნო მხოლოდ იმიტომ, რომ ეკონომიკურად გამოიფიტა, ხოლო სოციალისტურმა ძალებმა რევოლუცია მოაწყვეს.

გერმანიის კოლონიები გამარჯვებულმა ქვეყნებმა გადაინაწილეს: ბოლოს და ბოლოს, ომი მსოფლიოს ტერიტორიული გადანაწილებისათვის მიმდინარეობდა. მაგრამ გერმანიას ევროპაშიც აჭამეს ეროვნული სირცხვილი. მას არა მარტო სრულყოფილი არმიის ყოლა აუკრძალეს, ჩამოართვეს მძიმე იარაღი, სამხედრო გემები და წყალქვეშა ნავები და მათი მშენებლობის უფლება, არამედ ტერიტორიაც შეუმცირეს (საფრანგეთის, პოლონეთის, ბელგიის, დანიის, ლიტვის სასარგებლოდ) და უზარმაზარი კონტრიბუციაც დააკისრეს. ამას მოჰყვა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების, სოციალური პროგრამების განხორციელების შეფერხება.

ასეთ ვითარებაში საზოგადოებაში ყოველთვის ჩნდება ნაწილი, შესაძლოა დიდი ნაწილიც კი, რომელიც მიიჩნევს, რომ მისი ქვეყანა გაყიდეს მოღალატეებმა, ახლა ხელისუფლების სათავეში რომ მოკალათებულან და აიძულებენ ხალხს უხადოს სრულებით უკანონო რეპარაციები უცხოელებს.

გერმანიაში გაჩნდა ***„ვერსალის სინდრომი“*** – გრძნობა, რომ შენი სამშობლო უსამართლოდ დაამცირეს, დაშალეს და გარშემო ყველა სისხლსა სწოვს მას.

XX საუკუნის ბოლოს, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, „ვერსალის სინდრომის“ წარმოშობის საფრთხე რუსეთშიც არსებობდა. ეს საფრთხე ბოლომდე მოხსნილი არც ახლაა.

ამავე დროს, რადგანაც ომი გერმანიის ტერიტორიას თითქმის არ შეხებია, ქვეყანამ შეინარჩუნა ინდუსტრიული პოტენციალი. ის კვლავაც რჩებოდა ევროპაში ინდუსტრიულად ყველაზე განვითარებულ ქვეყნად.

მაგრამ 1929 წელს დაწყებულმა მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა მკვეთრად გააუარესა მდგომარეობა გერმანიაში, უფრო მეტადაც კი, ვიდრე სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში (ამერიკის გარდა). უმუშევრობამ უპრეცედენტოდ დიდ მასშტაბს მიაღწია.

ბუნებრივია, მასობრივ უკმაყოფილებას *ვიღაცა* თავის სასარგებლოდ გამოიყენებს, დარაზმავს ხალხს, დაჰპირდება მას ყველაფრის გამოსწორებას. თუ ეს „ვიღაცა“ თავის მომხრეთა ჯგუფთან ერთად პოლიტიკურ ძალაუფლებას ერთპიროვნულად დაეუფლება, ის ძალიან სახიფათო შეიძლება გახდეს როგორც საგარეო „მტარვალებისათვის“, ისე, საბოლოოდ, საკუთარი მოსახლეობისათვის, რომელმაც ის ქვეყნის სათავეში მოიყვანა.

გერმანიაში დიქტატურის აღმოცენებას მხოლოდ ქარიზმატული ლიდერი სჭირდებოდა. და ის გამოჩნდა კიდეც, თანაც აღსავსე საშიში ზრახვებით.

საკუთარი პოლიტიკური მიზნებისათვის ხალხის მასების უკმაყოფილების გამოყენებას ცდილობდნენ როგორც მემარცხენე ექსტრემისტები – კომუნისტები, ისე მემარჯვენე ექსტრემისტები – ნაცისტები.

გერმანელმა ნაციონალ-სოციალისტებმა, რომელთა ლიდერი ადოლფ *ჰიტლერი* უკეთესი დემაგოგი აღმოჩნდა, ვიდრე გერმანელი კომუნისტების ლიდერი *ერნსტ ტელმანი*, თავიდან დემოკრატიული მეთოდით მიაღწიეს წარმატებას.

ჰიტლერის ქარიზმა თავიდან მხოლოდ დეკლასირებულ ელემენტსა და ფანატიკურად განწყობილ მცირერიცხოვან შოვინისტებზე ახდენდა შთაბეჭდილებას. გერმანიის მაღალ კლასებსა და ინტელიგენციაში ნაცისტების ანტიდემოკრატიული პოლიტიკური იდეები, ანტისემიტიზმი და გადაჭარბებული ანტიკომუნიზმი სისაძაგლის გრძნობას იწვევდა. 1928 წლის არჩევნებში ნაცისტურ პარტიას ხმების სულ 2,6 პროცენტი შეხვდა. მაგრამ მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა გერმანიაში მოსახლეობის მესამედი უმუშევრად აქცია. სხვადასხვა

დონის გაღატაკება ყველა ფენას შეეხო. ასეთ პირობებში რადიკალურ პარტიებს მეტი შანსი აქვთ ხოლმე.

იმჟამინდელი მრავალპარტიულობის პირობებში „გერმანულმა ნაციონალ-სოციალისტურმა მუშათა პარტიამ" რაიხსტაგის (პარლამენტის) 1932 წლის ნოემბრის არჩევნებში ხმების 33 პროცენტი მიიღო, მაშინ როდესაც სოციალ-დემოკრატებმა – 20 პროცენტი, კომუნისტებმა კი 17 პროცენტი მოიპოვეს. მემარცხენეები – სოციალ-დემოკრატები და კომუნისტები, ერთმანეთს ლაფს ასხამდნენ და ვერ ახერხებდნენ შეკავშირებას. კრემლი, რომელსაც გერმანიის კომუნისტურ პარტიაზე სერიოზული ზეგავლენა ჰქონდა, გერმანელ სოციალ-დემოკრატებს უფრო მეტ საფრთხედ მიიჩნევდა, ვიდრე ნაციონალ-სოციალისტებს.

1933 წლის 30 იანვარს გერმანიის გადაბერებულმა პრეზიდენტმა (ის 84 წლისა იყო) *პაულ ფონ ჰინდენბურგმა* ფედერალურ კანცლერად *ადოლფ ჰიტლერი* დანიშნა, რომელმაც დაუყოვნებლივ დანიშნა ახალი არჩევნები.

1933 წლის მარტის არჩევნებში „ადმინისტრაციული რესურსის" დახმარებითა და პირდაპირი ძალადობის გამოყენებით ნაციონალ-სოციალისტებმა რაიხსტაგის მრავალპარტიულ არჩევნებში ხმების თითქმის 44 პროცენტი მიიღეს. ამის შემდეგ გერმანიაში თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები 1949 წლამდე აღარ ჩატარებულა.

დემოკრატიული არჩევნები მხოლოდ ტრამპლინი აღმოჩნდა დიქტატურისათვის. ამ ფაქტის გახსენებამ შეიძლება დემოკრატიულ არჩევნებზე გული აიცრუებინოს კაცს.

მსგავსი, ოღონდ უფრო მცირე მასშტაბის, მოვლენების მომსწრეები XXI საუკუნის დასაწყისშიც კი გავხდით და ასეთი მაგალითები, სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, მომავალშიც იქნება.

უკვე 1934 წელს გერმანიაში აიკრძალა ყველა პარტია, გარდა ნაცისტურისა. ხოლო პრეზიდენტ *პაულ ფონ ჰინდენბურგის* გარდაცვალების შემდეგ, იმავე 1934 წელს, ნაცისტური პარტიის ლიდერმა *ადოლფ ჰიტლერმა* თავი ერისა და სახელმწიფოს *ფიურერად* (წინამძღოლად, ბელადად) გამოაცხადა.

ნაციზმმა გერმანიაში სულ 12 წელი იბატონა, მათ შორის ექვსი წელი მეორე მსოფლიო ომს დაემთხვა, რომელიც ძირითადად იმავე ნაციზმმა წამოიწყო. ეს ისტორიისთვის მოკლე დრო საკმარისი აღმოჩნდა, როგორც გერმანიის უდიდესი სამხედრო აღზევებისა, ისე მისი უმძიმესი მარცხისათვის, როდესაც მთელი მსოფლიო გაერთიანდა, რომ დაემარცხებინა „მიხაკისფერი ჭირი" (ასე უწოდებდნენ გერმანულ ნაციზმს მიუნხენში მდებარე ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის შტაბბინის ფერისა და ნაცისტური გიმნასტურების თავდაპირველი ფერის – ყავისფერის – გამო).

ადოლფ ჰიტლერმა გერმანია რევანშისაკენ წაიყვანა, მაგრამ ეროვნულ კატასტროფასთან მიიყვანა.

„მშვიდობისათვის ბრძოლის" ორი დეკადა

ომთაშორის პერიოდი, სულ 21 წელი, თითქოს მშვიდობიანი იყო. მშვიდობის შენარჩუნებას ცდილობდა *ერთა ლიგა*. 1926 წელს მასში მიიღეს გერმანია, რომელმაც 1933 წელს დატოვა ის. 1933 წელსვე *ერთა ლიგიდან* გავიდა იაპონია, 1937 წელს კი – ფაშისტური იტალია. ამ ორგანიზაციაში 1934 წელს მიღებული საბჭოთა კავშირი 1939 წლის 14 დეკემბერს გასარიცხი გახდა ფინეთზე თავდასხმის გამო. მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის *ერთა ლიგა* უკვე სულს ღაფავდა, თუმცა ოფიციალურად მან არსებობა 1946 წლის 18 აპრილს შეწყვიტა.

ომთაშორის პერიოდში ღებულობდნენ რაღაც „მშვიდობის პაქტებს". მაგალითად, 1927 წლის ბოლოს აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა *ფრენკ კელოგმა* წამოაყენა *„ომის დაგმობის პაქტის"* იდეა, რომელიც აიტაცა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა *არისტიდ ბრიანმა*. 1928 წლის 27 აგვისტოს დაიდო *„კელოგ-ბრიანის პაქტი"*. დასავლეთის წამყვან ქვეყნებთან ერთად მას ხელი მოაწერეს გერმანიის რაიხმაც (ჯერ არანაციისტურმა), იტალიამაც და იაპონიამაც.

ამ „ბურჟუაზიული ინიციატივის" გასანელებლად, 1929 წელს მოსკოვმა *„ომზე უარის თქმის ალმოსავლეთის პაქტი"* (ე.წ. *„ლიტვინოვის პროტოკოლი"*: ლიტვინოვი საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი იყო) შეიმუშავა, რომელსაც მასთან ერთად ხელს აწერდნენ ესტონეთი, ლატვია, პოლონეთი, რუმინეთი, თურქეთი და სპარსეთი. ყველა ამ ქვეყანას სხვაზე უფრო მეტად ეშინოდა დიდი მეზობლის – საბჭოთა კავშირისა, რომელმაც სწორედ იმ წლებში დაიწყო გამალებული სამხედრო მშენებლობა.

ვის ახსოვს ახლა ეს პაქტები? ანდა „მაღალ ხელმომწერ მხარეთაგან" ვინ დაიცვა ისინი?

ევროპის გარეთ სადღაც ყოველთვის გიზგიზებდა ომის ცეცხლი: 1931 წლიდან – ჩინეთში, 1935 წლიდან – ეთიოპიაში. 1936 წელს ომი დაიწყო ევროპაშიც, კერძოდ, ესპანეთში: 1939 წლამდე იქ სამოქალაქო ომი მძვინვარებდა, რომელშიც ფაქტობრივად ჩაებნენ იტალია, გერმანია და საბჭოთა კავშირი.

მსოფლიო მუდმივად იმყოფებოდა დიდი ომის განახლების მოლოდინში.

საბჭოთა კავშირი საფრთხის მუდმივ იმპულსებს უგზავნიდა დასავლეთის დემოკრატიებს, როდესაც მათ მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციით ემუქრებოდა. 1919-1943 წლებში არსებობდა *„კომუნისტური ინტერნაციონალი" (კომინტერნი)*, სხვადასხვა ქვეყნის კომუნისტური პარტიების გაერთიანება, რომელიც მოსკოვიდან იმართებოდა და კაპიტალისტური ქვეყნების ლეგალური მთავრობების წინააღმდეგ ძირგამომთხრელ მუშაობას ეწეოდა.

ასეთი ძირგამომთხრელი მუშაობა გაადვილდა იმის გამოც, *რომ კაპიტალიზმის სისტემა 1929 წლიდან წარმოუდგენელ ეკონომიკურ კრიზისში ჩავარდა*, რასაც სათავე დაუდო 1929 წლის 24 ოქტომბერს ნიუ-იორკის საფონდო ბირჟაზე აქციების

კურსის უპრეცედენტო ვარდნამ. მომდევნო წლებში ეკონომიკური აქტივობა კაპიტალისტურ ქვეყნებში მკვეთრად დაეცა. უმუშევრობამ, განსაკუთრებით აშშ-სა და გერმანიაში, გიგანტური მასშტაბი მიიღო. კლასობრივი კონფლიქტი გამძაფრდა, თუმცა რევოლუცია არსად მომხდარა.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ფონზე საბჭოთა პროპაგანდა „სოციალიზმის არაჩვეულებრივ მიღწევებზე" ლაპარაკობდა: „შენდება საწარმოები!" „მოისპო უმუშევრობა!" „აღმოფხვრილია უწიგნურობა!" ბუნებრივია, წარუმატებლობაზე სიტყვაც არ ითქმოდა. ეს პროპაგანდა საკმაოდ შედეგიანი იყო და მსოფლიოში ბევრ ადამიანს უქმნიდა ილუზიას *„კომუნისტური სამოთხის – საბჭოთა კავშირის" შესახებ.*

მხოლოდ ოთხი წლის შემდეგ დაიწყეს კაპიტალისტურმა ქვეყნებმა გამოსვლა უმძიმესი კრიზისიდან. ეს ხდებოდა ***ეკონომიკასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სახელმწიფოს ჩარევის*** გზით, რაც ასევე ომთაშორისი ეპოქისათვის დამახასიათებელი ნიშანია. აშშ-ში პრეზიდენტ *ფრანკლინ დელანო რუზველტის* „ახალი კურსი" 1933 წლიდან გულისხმობდა ეკონომიკაზე სახელმწიფო კონტროლის გაძლიერებას, მრეწველობის იძულებით კარტელირებას, სოფლის მეურნეობის რეგულირებას. ფაშისტურ ქვეყნებშიც (იტალია, გერმანია) სამეურნეო პროცესებში სახელმწიფო სერიოზულად ერეოდა, თუმცა კერძო საკუთრება იქ არ მოუსპიათ.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ფონზე 1933 წელს გერმანიის სათავეში მოვიდა *ნაციონალ-სოციალისტური მუშათა პარტია* და გაჩნდა კომუნიზმზე არანაკლებ სახიფათო პოლიტიკური სისტემა – ნაციზმი. გერმანული ნაციზმი ***რევანშიზმის*** ნიადაგზე აღმოცენდა და ის უპირველესად დასავლეთის დემოკრატიების წინააღმდეგ იყო მიმართული: გერმანიას რევანში საფრანგეთთან უნდა აეღო და არა რუსეთთან. ამავე დროს, ნაციზმი თავს კომუნიზმის ალტერნატივად აცხადებდა.

ჰიტლერსა და *სტალინს* მეტი ჰქონდათ საერთო ერთმანეთთან, ვიდრე რომელიმე სხვა ლიდერთან. განსხვავებულ იდეოლოგიებზე დაყრდნობით, ორივე დიქტატორი ესწრაფვოდა სრულ ბატონობას ჯერ იმ ქვეყანაში, რომლის სათავეშიც აღმოჩნდა და მერე მსოფლიოში. მიზნის მისაღწევად მათთვის ყველანაირი ხერხი მისაღები იყო. გეოპოლიტიკურმა ვითარებამ ეს მეტოქეები 1941-1945 წლებში სამკვდრო-სასიცოცხლოდ დაუპირისპირა ერთმანეთს.

თავი 13

მეორე მსოფლიო ომი: უვერტიურა და ფინალი

ახალი მსოფლიო ომის პრელუდია

ზემოთ ითქვა, რომ *პირველი მსოფლიო ომის შემთხვევაში ძნელი დასადგენი იყო, თუ ვინაა მსხვერპლი და ვინაა აგრესორი*. ის ომი XVI-XVII საუკუნეების პირატების შიდა გარჩევას უფრო წააგავდა.

მეორე მსოფლიო ომის ნამდვილი წამომწყებები კი უფრო ადვილი დასადგენია. ევროპაში ეს იყო ჰიტლერი. აზიასა და წყნარი ოკეანის აუზში დიდი ომის გამჩაღებელი იყო *იაპონიის გენერალიტეტი*. მუსოლინიც აგრესორი იყო, მაგრამ დამოუკიდებლად მსოფლიო ომის გამოწვევა მას არ შეეძლო.

მეორე მსოფლიო ომის წამომწყებთა შორის ერთ-ერთი ნამდვილად საბჭოთა კავშირია. 1939 წლის ბოლოს ის *ერთა ლიგიდან* გარიცხეს პატარა ფინეთზე თავდასხმის გამო. რამდენიმე თვით ადრე მან გერმანიასთან ერთად გაიყო პოლონეთი, 1940 წელს ჩამოაჭრა ტერიტორიები ფინეთსა და რუმინეთს, სრულად მოახდინა ბალტიის სამი სახელმწიფოს ანექსირება. ერთი სიტყვით, რუსეთი თავის სტიქიაში იყო: ის ფართოვდებოდა.

მაგრამ, რადგანაც 1941 წელს ნაცისტურმა გერმანიამ დაასწრო თავდასხმა საბჭოთა კავშირს, ტრადიციულად ამ უკანასკნელს არ მიიჩნევენ მსოფლიო ომის პირდაპირ წამომწყებად.

უკვე 1935 წელს იტალია დაესხა თავს აბისინიას, 1936-39 წლებში ესპანეთის სამოქალაქო ომში მონაწილეობდნენ გერმანელი, იტალიელი და საბჭოთა სამხედრო მოსამსახურეები და ახალ სამხედრო ტექნიკას ბრძოლაში ცდიდნენ. 1937 წლიდან იაპონია თანმიმდევრულად იპყრობდა ჩინეთის ნაწილებს (ამიტომაც ზოგიერთი ისტორიკოსი მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისად 1937 წელს ასახელებს). 1938 წლის მარტში გერმანიამ შეიერთა ავსტრია, იმავე წლის ოქტომბერში ჩამოაჭრა ჩეხოსლოვაკიას სუდეტის ოლქი, მომდევნო წელს კი ჩეხეთი (ბოჰემია და მორავია) თავის პროტექტორატად აქცია.

1939 წლის 10 მარტს თავის მოხსენებაში საკავშირო კომპარტიის XVIII

ყრილობაზე სტალინი უკვე ლაპარაკობდა „ახალ იმპერიალისტურ ომზე“. საბჭოთა კავშირს ერჩივნა კიდეც, რომ „იმპერიალისტები“ ერთმანეთს დატაკებოდნენ, ის კი არბიტრის როლში დარჩენილიყო. მაგრამ პოლიტიკური განვითარების ლოგიკა ასეთ შანსს მას არ უტოვებდა.

დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს, რომლებიც თვითონ იყვნენ დიდი კოლონიების მფლობელები, სულაც არ სჭირდებოდათ ახალი ომი ევროპაში. პირველ მსოფლიო ომში ადამიანთა დიდი დანაკარგის გამო საზოგადოებრივი აზრი იქ პაციფისტურად იყო განწყობილი. საფრანგეთმა 1919 წელს გერმანიის ხარჯზე დაიკმაყოფილა თავისი რევანშიზმის ჟინი და ახლა მხოლოდ გერმანიის კონტრრევანშიზმი აშინებდა.

1930-იან წლებში დასავლეთის დემოკრატიები ხედავდნენ, რომ ჰიტლერის სახით საქმე ჰქონდათ აშკარა აგრესორთან. მაგრამ ლონდონისა და პარიზის მთავრობებმა შეიქმნეს სახიფათო ილუზია, რომ ჰიტლერი შეიძლებოდა დაკმაყოფილებულიყო ცენტრალური ევროპის გერმანულენოვანი ხალხებით დასახლებული ტერიტორიების შეერთებით და დიდი ომი თავიდან ყოფილიყო აცილებული. თანაც, უფრო აღმოსავლეთით, *სხვა აგრესორი* ეგულებოდათ, რომელიც ჰიტლერზე არანაკლებ საშიში ჩანდა.

ლონდონსა და პარიზში ადვილი იყო თვალის დახუჭვა ავსტრიის *ანშლიუსზე* (შეერთებაზე) 1938 წლის გაზაფხულზე: მისი მოსახლეობა ხომ გერმანულენოვანი იყო, ხოლო თვითონ ჰიტლერი – წარმოშობით ავსტრიელი. 1939 წლის მარტში ჰიტლერმა ლიტვას ჩამოაჭრა *მემელის* (კლაიპედას) რაიონი, რომელიც პირველ მსოფლიო ომამდე მართლაც იყო გერმანიის იმპერიის ნაწილი და იქ გერმანული მოსახლეობა ჭარბობდა.

1938 წლის სექტემბრის ბოლოს *ქ. მიუნხენში* ჩატარებულ კონფერენციაზე ბრიტანეთისა და საფრანგეთის დემოკრატიულმა მთავრობებმა, იტალიის ფაშისტურ მთავრობასთან ერთად უფლება მისცეს ჰიტლერს, მოეწყვიტა ჩეხოსლოვაკიისაგან ძირითადად გერმანელებით დასახლებული ინდუსტრიულად განვითარებული *სუდეტის ოლქი*. საბაბად ის გამოიყენეს, რომ პირველ მსოფლიო ომამდე სუდეტები ავსტრია-უნგრეთის ნაწილი იყო და ეთნიკური გერმანელები იქ ყოველთვის წარმოადგენდნენ აბსოლუტურ უმრავლესობას. ეს გარიგება თითქოს „ევროპაში მშვიდობის შესანარჩუნებლად“ მოხდა.

„მიუნხენი“ შედარებით სუსტი ქვეყნის ხარჯზე სამარცხვინო პოლიტიკური გარიგების აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა.

XX საუკუნის პირველ ნახევარშიც რეალობად რჩებოდა ტრუიზმი, რომ *ყველა ქვეყანა მზადაა ისარგებლოს მეზობლის სისუსტით და მის ხარჯზე თავისი ტერიტორია გაიფართოოს*. აი, ორიოდე მაგალითი იმავე ეპოქიდან:

1938 წლის 1-ლ ოქტომბერს, იმავე დღეს, როდესაც გერმანიამ ჩეხოსლოვაკიას სუდეტის ოლქი ჩამოართვა, პოლონეთმა, რომელიც მომდევნო წელს თვითონ

გახდება ნაცისტური გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის აგრესიის მსხვერპლი, ჩეხოსლოვაკიას წაართვა პატარა სადავო ტერიტორია – *ტიშინის (ციეშინის) რაიონი*;

1938 წლის 2 ნოემბერს „ვენის პირველი არბიტრაჟის" შესაბამისად, უნგრეთის სამეფომ მოახდინა *სამხრეთ სლოვაკეთის* ანექსირება იმ საბაბით, რომ იქ უნგრული უმრავლესობა ცხოვრობდა, სამი თვის შემდეგ კი იმავე საბაბით *რუთენიაც* („Podkarpatska Rus", ამჟამინდელი *იმიერკარპატის უკრაინა*) შეიერთა: იქ უნგრელები უმცირესობა იყვნენ. ამ შემთხვევაში უნგრეთსაც ჰქონდა თავისი „მიუნხენი"!

ჰიტლერი არ დაკმაყოფილდა დასავლეთის დემოკრატიული ქვეყნების მხრიდან ზემოხსენებული მსხვერპლშეწირვებით. მან მალე გამონახა თანამზრახველი, თუნდაც დროებითი, რომელიც რუსეთის იმპერიის ძველი საზღვრების აღდგენის სურვილით იყო ანთებული და მასთან ერთად დაიპყრო და გაინაწილა პოლონეთი. თანაც ორივე მტაცებელმა იცოდა, რომ ეს ერთობლივი დაპყრობა მათ შორის ომის პრელუდია იყო.

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი

1939 წლის 23 აგვისტოს მოსკოვში სულ ერთდღიანი მოლაპარაკების შემდეგ დაიდო ***„საბჭოთა-გერმანული ხელშეკრულება თავდაუსხმელობის შესახებ"***. მასზე ხელმომწერ საგარეო უწყებათა ხელმძღვანელთა გვარების მიხედვით ხელშეკრულებას შემოკლებით ***„მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტს"*** უწოდებენ.

ხელშეკრულების ძირითადი ტექსტი, რომელიც საბჭოთა წინადადებათა საფუძველზე დაიწერა, მეორე დღესვე გამოქვეყნდა ღია პრესაში. მხარეები ერთიმეორეს ჰპირდებოდნენ, რომ ერთმანეთის მიმართ ყოველგვარი ძალადობისაგან, ნებისმიერი აგრესიული მოქმედებისა და თავდასხმისაგან თავს შეიკავებდნენ და მესამე სახელმწიფოს მხრიდან ერთ-ერთი მათგანის სამხედრო მოქმედების ობიექტად ქცევის შემთხვევაში ამ მესამე სახელმწიფოს ხელშეწყობას არ აღმოუჩენდნენ. ხელშეკრულება ათი წლის ვადით იდებოდა, გაგრძელების უფლებით.

მოკლედ, ჰიტლერი და სტალინი ერთმანეთს მეგობრობის ხელს უწვდიდნენ!

„მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტში" მთავარი იყო არა გამოქვეყნებული ტექსტი, არამედ ***საიდუმლო დამატებითი ოქმი,*** რომლის არსებობას საბჭოთა მხარე ურცხვად უარყოფდა, რადგან ის ეჭვის ქვეშ აყენებდა მხოლოდ ნაცისტური გერმანიის ბრალეულობას მეორე მსოფლიო ომის წამოწყებაში. 1990 წელს გორბაჩოვმა აღიარა, რომ ასეთი საიდუმლო დამატებითი ოქმი მართლაც არსებობდა.

1948 წელს აშშ-ში, ხოლო 1989 წელს რუსულ ენაზე, საბჭოთა კავშირში

(მაგრამ პირველად არა მოსკოვში, არამედ ლიტვის დედაქალაქ ვილნიუსში) გამოქვეყნებული 1939-1941 წლების გერმანული საიდუმლო დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ „პაქტის“ დამატებითი ოქმის თანახმად, სსრკ და გერმანია იყოფდნენ ცენტრალურ ევროპას, მათ შორის პოლონეთს – თითქმის შუაზე (იხ. ჩანართი 13.1). საბჭოთა გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა აღმოსავლეთ ბალტიისპირეთი (ლიტვის გარეშე). გერმანია ცნობდა საბჭოთა კავშირის პრეტენზიას რუმინეთის კუთვნილ ბესარაბიაზე (დღევანდელი მოლდოვა).

ჩანართი 13.1
მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის საიდუმლო დამატებითი ოქმი

1. ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებში (ფინეთი, ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა) ტერიტორიული და პოლიტიკური ცვლილებების შემთხვევაში ლიტვის ჩრდილოეთი საზღვარი იქნება მიჯნა, რომელიც ყოფს გერმანიისა და სსრკ-ის გავლენის სფეროებს. ამასთან დაკავშირებით ორივე მხარე ცნობს ლიტვის დაინტერესებას ვილნოს რაიონით.

2. პოლონეთის სახელმწიფოსადმი კუთვნილ ოლქებში ტერიტორიული და პოლიტიკური ცვლილებების შემთხვევაში გერმანიისა და სსრკ-ის გავლენის სფეროები გამიჯნული იქნება დაახლოებით მდინარეების ნარევის, ვისლისა და სანის ხაზზე.

საკითხი იმის შესახებ, სასურველია თუ არა ორივე მხარისათვის პოლონეთის სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნება, და ასეთი სახელმწიფოს საზღვრების შესახებ, საბოლოოდ გადაწყდება მხოლოდ მომავალი პოლიტიკური მოვლენების მსვლელობით.

ნებისმიერ შემთხვევაში ორივე მთავრობა ამ საკითხს მეგობრული შეთანხმების გზით გადაწყვეტს.

3. სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან დაკავშირებით საბჭოთა მხარემ მიუთითა ბესარაბიით თავისი დაინტერესების შესახებ. გერმანიის მხარემ ნათლად განაცხადა ამ ტერიტორიებით თავისი სრული პოლიტიკური დაუინტერესებლობის შესახებ.

4. აღნიშნული ოქმი ორივე მხარის მიერ განიხილება, როგორც სრულიად საიდუმლო.

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის დადებიდან ერთი კვირის თავზე, 1939 წლის 1-ლ სექტემბერს გერმანია პოლონეთს დაესხა თავს. 17 სექტემბერს პოლონეთს აღმოსავლეთიდან საბჭოთა კავშირმა შეუტია.

ნაცისტური გერმანიის თავდასხმით პოლონეთზე, რასაც გერმანიის წინააღმდეგ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის გამოსვლა მოჰყვა, დაიწყო ***მეორე მსოფლიო ომი.***

მეორე მსოფლიო ომი ევროპაში დაიწყო 1939 წლის 1-ლ სექტემბერს. ის ფაქტობრივად დამთავრდა შორეულ აღმოსავლეთში 1945 წლის 14 აგვისტოს,

როდესაც იაპონიის იმპერატორმა თავის არმიას წინააღმდეგობის შეწყვეტა უბრძანა. ოფიციალური დამთავრების თარიღი კი 1945 წლის 2 სექტემბერია, როდესაც იაპონიის კაპიტულაციას მოეწერა ხელი.

ომის მონაწილეებიდან თავიდან ბოლომდე ებრძოდნენ ერთმანეთს დიდი ბრიტანეთი და გერმანია. დანარჩენი მონაწილენი ან დამარცხდნენ (მაგალითად, პოლონეთი და საფრანგეთი), ან გვიან ჩაებნენ ომში (მაგალითად, საბჭოთა კავშირი და აშშ), ან მოკავშირის შეცვლა მოუხდათ (მაგალითად, იტალია და ტაილანდი). რამდენიმე ქვეყანამ მხოლოდ ომის ბოლო ეტაპზე ფორმალურად გამოაცხადა თავი უკვე თითქმის გამარჯვებული მხარის მოკავშირედ (მაგალითად, თურქეთი).

როდესაც 1939 წლის 3 სექტემბერს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას, კრემლის მორჩილმა საბჭოთა პრესამ ხმა აღიმაღლა „მშვიდობისმოყვარე გერმანიის“ მიმართ განხორციელებული „ბრიტანულ-ფრანგული აგრესიის“ წინააღმდეგ.

ჯერ კიდევ ომამდე, იმავე 1939 წლის აგვისტოს პირველ კვირებში, მოსკოვში ჩავიდნენ ბრიტანული და ფრანგული სამხედრო მისიების წარმომადგენლები, რომელთაც ევალებოდათ საბჭოთა კავშირთან სამხედრო ხელშეკრულების დადების შანსის მოსინჯვა. ისინი ხელმოცარული გაუშვეს შინ. სტალინი არ ენდობოდა ყოფილ „ანტანტას“. ის შიშობდა, რომ ლონდონი და პარიზი შეეცდებოდნენ, ჰიტლერი პირისპირ შეეტოვებინათ მისთვის. იმდროინდელი გეოპოლიტიკური რეალობების გათვალისწინებით ეს შიში თითქოს უსაფუძვლო ჩანდა: ჰიტლერს უმთავრეს მტრად საფრანგეთი მიაჩნდა; საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის იყო პოლონეთი, რომელსაც სწორედ ყოფილმა „ანტანტამ“ მისცა სამხედრო გარანტიები. მაგრამ სტალინს ერჩივნა, არ შეეკრა ხელი მისთვის არასანდო პარტნიორებთან ურთიერთობით, მით უმეტეს, რომ მას სხვა „პროგრამა-მინიმუმი“ ჰქონდა: რუსეთის იმპერიის ტერიტორიის აღდგენა.

ასეა თუ ისე, საბჭოთა დელეგაციის ხელმძღვანელს, თავდაცვის სახალხო კომისარს *კლიმენტ ვოროშილოვს*, სტალინმა მისცა პუნქტებად ჩამოყალიბებული დავალება, თუ როგორ უნდა ჩაეფუშა მოლაპარაკება ლონდონისა და პარიზის ემისრებთან. იქ ისიც კი იყო მითითებული, თუ როდის უნდა გაეშალა მას ხელები განცვიფრების ნიშნად: ეტყობა, სტალინს არცთუ მაღალი წარმოდგენა ჰქონდა ვოროშილოვის ინტელექტსა და დიპლომატიურ ნიჭზე, ამიტომაც მისცა მას ძალიან დეტალური ინსტრუქცია. რუსეთის ისტორიის ქრესტომათიებში შეტანილი ეს დოკუმენტი თარიღდება 1939 წლის 7 აგვისტოთი, ანუ შედგენილია იქამდე, სანამ ჰიტლერი „მეგობრობის ხელს გაუწვდიდა“ სტალინს.

დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის ნევილ ჩემბერლენის მძაფრი კრიტიკოსი *უინსტონ ჩერჩილი* ამაოდ მოუწოდებდა თავის მთავრობას დაედო ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირთან. მან არ იცოდა, რომ კრემლს წინდაწინვე დაგეგმილი ჰქონდა ასეთი ხელშეკრულების ტორპედირება.

ჰიტლერის დიპლომატია უფრო მოქნილი აღმოჩნდა, ვიდრე უაიტჰოლის ჯენტლმენებისა. ჰიტლერმა კარგად აუღო ალღო, რომ მთელ მსოფლიოში კომუნიზმის დამყარების გარდა, სტალინის უახლოესი მიზანი იყო რუსეთის იმპერიის საზღვრების აღდგენა და იმ მომენტში ეს თავის სასარგებლოდ გამოიყენა.

მოგვიანებით გამომზეურებული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ საბჭოთა კავშირისათვის მოულოდნელი აღმოჩნდა ***ვერმახტის*** (ნაცისტური გერმანიის არმიის სახელი 1935-1945 წლებში) უსწრაფესი წარმატება პოლონეთთან ომში და 1939 წლის სექტემბრის პირველ კვირებში გერმანიის ელჩს მოსკოვში *გრაფ შულენბურგს* დღეში რამდენჯერმე უხდებოდა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარ *ვიაჩესლავ მოლოტოვთან* შესვლა და თხოვნა, რათა ნითელ არმიას დაეჩქარებინა პოლონეთში მისი „კუთვნილი ნაწილის" ოკუპაცია. შულენბურგი მოლოტოვთან ერთად საბჭოთა აგრესიის დიპლომატიურ დასაბუთებაზეც კი მსჯელობდა.

იმავე დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ სწორედ სტალინი შეეწინააღმდეგა გერმანელთა იდეას – დაეტოვებინათ პოლონეთის მცირე ნაწილი, როგორც ნომინალურად დამოუკიდებელი სახელმწიფო საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის.

1939 წლის 28 სექტემბერს, პოლონეთის ერთობლივად განადგურების შემდეგ, ჰიტლერმა და სტალინმა დადეს ახალი ***„გერმანულ-საბჭოთა ხელშეკრულება მეგობრობასა და საზღვარზე სსრკ-სა და გერმანიას შორის"***. ისიც ღია პრესაში გამოქვეყნდა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ხალხისათვის უცნობი დარჩა საიდუმლო დამატებითი პროტოკოლი, რომლითაც სტალინი ღებულობდა მთელ ლიტვას და სამაგიეროდ, ჰიტლერს აძლევდა პოლონეთის ლიუბლინის სავოევოდოსა და ვარშავის სავოევოდოს ნაწილს, რომლებიც 23 აგვისტოს ხელშეკრულების თანახმად საბჭოთა გავლენის სფეროში ხვდებოდა.

ეს გარიგება სტალინისთვის უფრო სასარგებლო ჩანდა: გერმანიას საქმე ექნებოდა თავისუფლებისმოყვარე პოლონელებთან, რომლებიც, ნათელი იყო, არ შეწყვეტდნენ ბრძოლას (ამჯერად, პარტიზანულს), საბჭოთა კავშირს კი პოლონეთის ის ნაწილები ხვდა წილად, სადაც შერეული მოსახლეობა იყო. მართალია, იქაც გაჩნდა პრობლემები: დასავლეთ უკრაინად ქცეულ ნაწილებში წინ გამოვიდა უკრაინული ნაციონალიზმი, რომელიც მალე დაწყებულ გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის დროს და შემდეგაც საბჭოთა ხელისუფლებას უპირისპირდებოდა.

ანტისაბჭოთა გამოსვლები იყო ლიტვაშიც, რომელიც, თეორიულად „მომადლიერებული" იმით, რომ მას პოლონეთიდან გადასცეს ისტორიული დედაქალაქი *ვილნიუსი* (1922-1939 წლებში ლიტვის დედაქალაქი იყო კაუნასი), 1939 წლის 28 სექტემბრის გერმანულ-რუსული გარიგებით შედიოდა საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში. 1940 წელს საბჭოთა კავშირმა ლიტვის ანექსირება მოახდინა.

პატარა ქვეყნების ბედი, რომელთაც დიდი სახელმწიფოები ისევე ადვილად ცვლიდნენ ერთმანეთში, როგორც 1860-იან წლებამდე რუსი მემამულეები ყმებს – მწევრებში, დღესაც დამაფიქრებელი უნდა იყოს. გეოპოლიტიკის არსი არ შეცვლილა.

საიდუმლო მოლაპარაკებებიდან, რომელთა შინაარსიც ბევრად უფრო გვიან გახდა ცნობილი, ირკვევა, რომ პოლონეთის ხელმძღვანელობა 1939 წლის იანვარში არ დასთანხმდა ჰიტლერის წინადადებას – მასთან ერთად გამოსულიყო საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ. ვარშავაში მაშინვე მიხვდნენ, თუ რა არასაიმედო „მოკავშირესთან" ექნებოდათ საქმე, რომელიც, ერთდროულად, კატეგორიულად მოითხოვდა *პოლონეთის კორიდორის* – ბალტიის ზღვაზე პოლონეთის კუთვნილი ვიწრო გასასვლელის – და *თავისუფალი ქალაქის, დანციგის* დათმობას. მარტივი გათვლა აჩვენებდა, რომ გერმანიასთან მოკავშირეობა ვარშავას მაშინვე მოუსპობდა ლონდონისა და პარიზის დახმარების იმედს. დახმარება კი მას მალევე შეიძლებოდა დასჭირვებოდა თავისივე „მოკავშირის" – ჰიტლერის – წინააღმდეგ.

ეჭვგარეშეა, კრემლი მიიღებდა შესაბამის სადაზვერვო ინფორმაციას, რომ პოლონეთმა უარი განაცხადა ჰიტლერთან ერთად საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომზე. მაგრამ პოლიტიკაში „კეთილშობილური ნაბიჯები" არ ფასდება: სულ რამდენიმე თვეში სტალინი ჰიტლერთან ერთად გაიყოფს პოლონეთს.

პოლონეთის *„მეოთხე გაყოფამ"* (წინა სამი გაყოფა XVIII საუკუნის ბოლოს მოხდა) ისევ ნაშალა პოლიტიკური რუკიდან სახელმწიფო, რომელსაც *მოლოტოვმა* 1939 წლის 31 ოქტომბერს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს სხდომაზე მოხსენებით გამოსვლისას ქედმაღლურად უწოდა *„ვერსალის ხელშეკრულების მახინჯი ქმნილება"*, რომელიც, მისი სიტყვებით, *„ცხოვრობდა არაპოლონელი ეროვნებების ჩაგვრის ხარჯზე"*.

ამხანაგი მოლოტოვი მხნედ აცხადებდა, რომ საბჭოთა კავშირს შეუერთდა 196 ათასი კვადრატული კილომეტრის ფართობი და ამით გაბედნიერდა 13 მილიონი ახალი მოქალაქე. დაზუსტებული მონაცემებით, საბჭოთა კავშირს საბოლოოდ ერგო 202 ათასი კვ. კილომეტრი, ანუ პოლონეთის რეჩპოსპოლიტის ფართობის 52 პროცენტი, შერეული მოსახლეობით (პოლონელები, უკრაინელები, ბელორუსები, ებრაელები, ლიტველები). გერმანია დაეპატრონა პოლონეთის ტერიტორიის 48 პროცენტს.

ადეილი წარმოსადგენია სამშობლოს დაღუპვით გამონეული პოლონელი ერის უმძიმესი განცდა. ვის შეეძლო მაშინ ეფიქრა, რომ რამდენიმე წლის შემდეგ პოლონეთი ნომინალურად აღორძინდებოდა, თუნდაც მკვეთრად შეცვლილ საზღვრებში?

გერმანიის მიერ ოკუპირებულ პოლონეთის ნაწილში ჰიტლერის ბრძანებით მიზანმიმართულად სპობდნენ პოლონურ ინტელიგენციას. საბჭოთა უშიშროების სამსახური კი საბჭოთა უკრაინასთან და საბჭოთა ბელორუსიასთან მიერთებულ

ტერიტორიებზე აპატიმრებდა პოლონურ ბურჟუაზიას, ინტელიგენციას, ოფიცრობას, სამღვდელოებას. 1939 წლის სექტემბრიდან 1941 წლის ივნისამდე, სანამ ამ ტერიტორიებზე გერმანული ვერმახტი შემოვიდოდა, *ენკავედემ* მოასწრო 107 ათასი ადამიანის დაპატიმრება, მათგან 50 ათასის (ძირითადად – პოლონელების) დახვრეტა და 400 ათასი ადამიანის ადმინისტრაციული წესით გასახლება, მათ შორის ციმბირში – 60 ათასისა. ამ აქციას ხელმძღვანელობდა უკრაინის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი *ნიკიტა ხრუშჩოვი*.

„ზამთრის ომი“, ბალტიისა და ბესარაბიის ანექსია

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის საიდუმლო დანართი საბჭოთა კავშირს ბალტიის ზღვაზე ძალიან ფართო ფრონტით გასვლის უფლებას აძლევდა, განსაკუთრებით თუკი კრემლი ხელში ჩაიგდებდა ფინეთსაც, რომელიც, *დანართის* თანახმად საბჭოთა გავლენის სფეროში შედიოდა.

მაგრამ ფინელებმა, რომელთაც იმავე 1939 წლის 30 ნოემბერს საბჭოთა კავშირი გამოგონილი ბრალდებით დაესხა თავს, მამაცად იბრძოლეს. კარელიის ყელზე ფინური თავდაცვითი ნაგებობების მძლავრი სისტემის, *მანერჰაიმის ხაზის*, დაძლევამ დიდი ზარალი მიაყენა წითელ არმიას. ფინეთთან ომში მისი ცოცხალი ძალის დანაკარგმა *მინიმალური* საბჭოთა შეფასებით 127 ათასი მოკლული, 265 ათასი დაჭრილი და მოყინული შეადგინა. ლაპარაკი აღარაა ათასობით დამწვარ ტანკზე და სხვა ტექნიკაზე. პატარა ფინეთისათვის ნაკლები დანაკარგი – 48 ათასი მოკლული და უგზოუკვლოდ დაკარგული და 43 ათასი დაჭრილი – უზარმაზარი მაჩვენებელი აღმოჩნდა: ეს ქვეყნის მოსახლეობის 3 პროცენტზე მეტი იყო.

აღსანიშნავია, რომ *ფინეთის დასახმარებლად მზად იყვნენ გამოსულიყვნენ საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი,* რომლებიც იმ დროს გერმანიასთან საომარ მდგომარეობაში იყვნენ. მაგრამ მათი საექსპედიციო კორპუსი არ გაატარეს ნორვეგიამ და შვედეთმა: ისინი საბჭოთა კავშირთან კონფრონტაციას შეუშინდნენ. *ფინეთისათვის სამხედრო ტექნიკით დახმარების გაწევა სცადა იტალიის დიქტატორმა მუსოლინიმ,* მაგრამ მისი დახმარება გერმანიის ტერიტორიაზე არ გაატარა სტალინის მოკავშირემ – ჰიტლერმა. ასე რომ, პატარა ფინეთს მარტოდმარტო მოუხდა მეზობელ გოლიათთან ბრძოლა და მან ისეთი თავგანწირული წინააღმდეგობა გაუწია აგრესორს, რომ საბჭოთა ლიდერებშიც კი დაიმსახურა პატივისცემა და რიდი.

1940 წლის მარტში, როდესაც საბჭოთა კავშირმა და ფინეთმა ზავი დადეს, ამ უკანასკნელმა დათმო ეკონომიკურად კარგად ათვისებული კარელიის ყელი გამაგრებული სამხედრო ზონით, სიდიდით მეორე ქალაქი *ვიიპური* (რუსები მას

შვედური სახელით – *ვიბორგ* – მოიხსენიებენ). მაგრამ ფინეთმა დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა. საბჭოთა კავშირმა კი, პატარა ქვეყნის დამარცხების მიუხედავად, „ზამთრის ომში" (ასე უწოდებენ ფინეთის კამპანიას) სირცხვილი ჭამა. მსოფლიომ ჩათვალა, რომ წითელი არმია სუსტია. ჰიტლერსაც შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ რუსეთი თიხის ფეხებზე მდგარი უთავო გოლიათია და დიდ ქვეყანასთან შეხლისას არცთუ ისე საშიში.

მეორე მხრივ, ეს ფარდობითი წარუმატებლობა საბჭოთა მთავრობამ და წითელი არმიის ხელმძღვანელობამ გაკვეთილად მიიჩნიეს და სასწრაფოდ მიიღო ზომები არმიის ორგანიზაციული სტრუქტურისა და შეიარაღების გასაუმჯობესებლად. დაჩქარდა ახალი ტიპის ტანკებისა და თვითმფრინავების კონსტრუირება და წარმოება. უმაღლეს სამხედრო პოსტებზე ახალგაზრდა კადრები ნამოსწიეს. 1940 წლის 7 მაისს საბჭოთა კავშირში შემოიღეს ახალი სამხედრო წოდებები, უფრო სწორედ, აღადგინეს იმპერიის დროინდელი ოფიცრების და გენერლების წოდებები ვარსკვლავიანი სამხრეებითურთ: იქამდე ოფიცრებთან გათანაბრებული წითელი არმიის სამხედრო მოსამსახურეები გიმნასტურის საყელოზე რომბებს ატარებდნენ.

ფინეთზე თავდასხმის გამო ***საბჭოთა კავშირი გარიცხეს ერთა ლიგიდან, რო-გორც აგრესორი.*** ერთა ლიგის ასეთი პრინციპული და მკაცრი სასჯელის შემდეგ სტალინი სინდისის ქენჯნას არ შეუწუხებია. აგრესიული პოლიტიკა გაგრძელდა.

1940 წლის ივლისში, როგორც კი გერმანიამ საფრანგეთი დაამარცხა, საბჭოთა კავშირმა ერთდროულად მოახდინა ბალტიის სამი პატარა რესპუბლიკის – ლიტვის, ლატვიისა და ესტონეთის – ანექსირება. ფინეთისაგან განსხვავებით, მათ ვერ იბრძოლეს: კრემლის მიერ რამდენიმე თვით ადრე თავსმოხვეული შეთანხმებებით იქ უკვე იდგნენ წითელი არმიის დივიზიები.

ლიტვაში, ლატვიასა და ესტონეთში ფიქტიურად ჩატარებულ არჩევნებში „გაიმარჯვეს" საბჭოთა ხელისუფლების მხარდამჭერმა ძალებმა. ვილნიუსის, რიგისა და ტალინის მარიონეტულმა პარლამენტებმა ერთხმად გამოაცხადეს საბჭოთა ხელისუფლება და მოსკოვს მიმართეს „თხოვნით" მიეღო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მათი რესპუბლიკები. მოსკოვმა გულმოწყალედ შეიწყნარა ეს თხოვნა და საბჭოთა კავშირის „ხალხთა ძმურ ოჯახში" სამი ახალი მოკავშირე რესპუბლიკა გაჩნდა.

იმავე 1940 წელს სტალინმა მოსთხოვა რუმინეთს ბესარაბიისა და, დამატებით, ჩრდილოეთ ბუკოვინის დაცლა და საბჭოთა კავშირისათვის გადაცემა. რუმინეთი იძულებული გახდა დამორჩილებოდა დიქტატს: არც გერმანიის, არც დასავლეთის დემოკრატიების იმედი მას არ უნდა ჰქონოდა. უკრაინის სსრ-ის შემადგენლობაში ადრე შემავალ მოლდავეთის ასსრ-სთან (ამჟამად ესაა სეპარატისტული „დნესტრისპირეთის მოლდავური რესპუბლიკა") გააერთიანეს ბესარაბია და საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შეიქმნა *მოლდავეთის სსრ*. საბჭოთა

კავშირმა თვითნებურად ჩამოაჭრა რუმინეთს ჩრდილო ბუკოვინა, რომლის შესახებ „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის“ საიდუმლო დანართში არაფერი ეწერა. სტალინის ასეთ თავნებობაზე ჰიტლერმა თვალი დახუჭა: იმ დროს მას დიდ ბრიტანეთთან ჰქონდა ომი. ჩრდილო ბუკოვინა (ჩერნივცის ოლქი) უკრაინის სსრ-ს გადაეცა, ალბათ, როგორც კომპენსაცია „მოლდავეთის ასსრ-ის დაკარგვის“ გამო.

საბჭოთა კავშირთან ახალშეერთებულ ტერიტორიებზე დაუყოვნებლივ დაიწყო „სოციალისტური გარდაქმნები“ – წარმოების ძირითადი საშუალებების, მათ შორის მიწის, ნაციონალიზაცია. *ენკავედე* შეუდგა „მტრული ელემენტის“ გამოვლენას, რაც ბალტიისა და ბესარაბიის მცირერიცხოვან ერებს ათეულ ათასობით ადამიანის სიცოცხლედ დაუჯდათ. ციმბირში გადაასახლეს ყველა არასაიმედო პირი, უპირველესად კულტურული და პოლიტიკური ელიტა, შეძლებული ფერმერები. ვინც მოასწრო, საზღვარგარეთ გაიქცა. ადგილობრივი მოსახლეობა ყველგან მკვეთრად შემცირდა. ბალტიის ქვეყნებში რუსების ჩასახლება დაიწყო. ეთნოდემოგრაფიული ცვლილების ეს პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბალტიის ქვეყნებში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება ბევრად უფრო ულმობელი მეთოდებით, დიდი რეპრესიების თანხლებით მოხდა, ვიდრე ოცი წლით ადრე სამხრეთ კავკასიის გასაბჭოება.

ამის მიზეზი განსხვავებული საერთაშორისო ვითარება იყო და არა მითური „ლენინის სათნოება“ და „სტალინის სიბოროტე“.

1920-1921 წლებში საბჭოთა რუსეთი ჯერ მყარად ვერ გრძნობდა თავს და ცდილობდა მსოფლიო პროლეტარიატისათვის ეჩვენებინა, თუ რაოდენ „ჰუმანურია მის მიერ ექსპორტირებული კომუნიზმი“. რეპრესიები კავკასიაში თავიდან შეზღუდულად ხორციელდებოდა.

1940 წლის ზაფხულში კი „მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრი“ სტალინს საერთოდ არ ადარდებდა. ჰიტლერმა ის-ის იყო პარიზი აიღო და საფრანგეთი დაანარცხა. ბრიტანულმა ჯარებმა ძლივს მოასწრეს ევაკუაცია თავიანთ კუნძულზე. ერთადერთი ანგარიშგასაწევი ძალა – ნაცისტური გერმანია – იმ დროს საბჭოთა კავშირის მოკავშირე იყო. ჰიტლერი არ დაუწყებდა სტალინს ჭკუის სწავლებას ბალტიის ქვეყნებში ადამიანის უფლებათა დარღვევის გამო!

რა გასაკვირია, რომ როდესაც 1941 წლის ზაფხულში, ძალადობრივი გასაბჭოებიდან სულ ერთი წლის შემდეგ, ბალტიის ქვეყნებში შევიდა ნაცისტური გერმანიის არმია – *ვერმახტი*, ის საბჭოთა ტირანიისაგან განმათავისუფლებლად იქნა აღქმული. რეალობა კი ის იყო, რომ რუსული ოკუპაცია გერმანულით შეიცვალა და ახალი ტიპის ძალადობა დაიწყო: ახლა კომუნისტებსა და ებრაელებს იჭერდნენ. სამი წლის შემდეგ კი, 1944 წელს, ბალტიის ქვეყნებში ისევ რუსები შემოვიდნენ და დაჭერები განაახლეს.

დიქტატორების სტრატეგიული გათვლები და დიპლომატიური ფანდები ომის წინ

რატომ დასთანხმდა ნაცისტურ გერმანიასთან „თავდაუსხმელობის პაქტს" სტალინი? ამით ხომ ის უმეზობლდებოდა პოტენციურ მტერს, რომელთანაც 1939 წლამდე ბუფერად პოლონეთი და ლიტვა ჰქონდა?

საბჭოთა და თანამედროვე რუსული ისტორიოგრაფია ცდილობს გაამართლოს *მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი* შექმნილი სიტუაციით: ჰიტლერი ძლიერი იყო, საბჭოთა კავშირი – ჯერჯერობით სუსტი, *მას ომისათვის მოსამზადებლად დრო სჭირდებოდა* და მიიღო კიდეც ამისათვის თითქმის ორი წელი, რამაც საბოლოოდ გადაარჩინა კიდეც. *პაქტის* დადება საბჭოთა მთავრობის (ე.ი. სტალინის) ბრძნული ნაბიჯი იყო.

ეს არგუმენტაცია მცდარია და, ამავე დროს, ამორალური, თუ საერთოდ შეიძლება რაიმე მორალზე ლაპარაკი პოლიტიკასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით – სტალინისა და ჰიტლერის შემთხვევაში.

„თავდაცვისათვის მზადების" არგუმენტად გერმანიასთან დამეზობლების მიჩნევა, რბილად რომ ვთქვათ, ლოგიკას მოკლებულია. თუკი გერმანიასთან არ დაიდებოდა „ხელშეკრულება თავდაუსხმელობის შესახებ" (რომელიც, როგორც ვნახეთ, პოლონეთის გაყოფასაც ისახავდა მიზნად), გერმანია მოულოდნელად ვერ დაესხმოდა თავს საბჭოთა კავშირს, რადგან მათ საერთო საზღვარი არ ჰქონდათ: მათ შორის პოლონეთი და ლიტვა მდებარეობდნენ. პოლონეთს ჰიტლერი ვერ დაითანხმებდა (და, როგორც ზევით ითქვა, ვერც დაითანხმა) საბჭოთა კავშირზე ერთობლივად თავდასასხმელად.

„თავდაცვისათვის უკეთ მომზადების" არგუმენტის სისუსტე ისტორიამ დაადასტურა: 1939 წლიდან 1941 წლის ივნისამდე საბჭოთა კავშირმა მართლაც შეძლო მილიტარიზაციის მკვეთრი დაჩქარება და გერმანიასთან შედარებით დიდი *რაოდენობრივი* (ნაკლებად – *ხარისხობრივი*) უპირატესობის მიღწევა ტანკებში (20 ათასი ტანკი გერმანიის 6 ათასის წინააღმდეგ), არტილერიაში, ავიაციაში და, რასაკვირველია, არმიის პირადი შემადგენლობის რიცხოვნობაში. მაგრამ 1941 წელს, ომის პირველივე თვეებში წითელი არმიის ცოცხალი ძალის დიდი ნაწილი და მისი შეიარაღება ვერმახტმა გაანადგურა. საბჭოთა კავშირმა რამდენიმე თვეში დაკარგა ის სამრეწველო ცენტრები ევროპულ ნაწილში, რომლებშიც სამხედრო საჭურველი მზადდებოდა. სტალინს ფაქტობრივად ახალი არმიების სასწრაფოდ შექმნა და ურალს გადაღმა მთელი ქარხნების უმძიმეს პირობებში ევაკუაცია ან იქ ახალი ქარხნების მშენებლობა მოუწია. ეს მართლაც გმირობა იყო, მაგრამ გმირობა საჭირო გახდა საბჭოთა ხელმძღვანელობის ადრეული დაუდევრობისა და არასწორი სტრატეგიული გათვლის გამო.

1941-1942 წლებში წითელი არმია მაშინ აღწევდა წარმატებას, როდესაც მას

ამინდი (ძლიერი ყინვა) ეხმარებოდა და როდესაც ამერიკამ „ლენდ-ლიზის" წესით უზარმაზარი სამხედრო დახმარების აღმოჩენა დაუწყო.

ბოლო პერიოდში რუსეთში ხელმისაწვდომი გახდა საარქივო მასალა, რომლითაც უტყუარად მტკიცდება, რომ სტალინი ფიქრობდა, თითქოს გერმანიასთან „თავდაუსხმელობის პაქტის" დადებით მან *დიპლომატიური* ფანდი გაუკეთა ჰიტლერს (ხრუშჩოვი თავის „მემუარებში" იგონებდა, რომ სტალინი ვიწრო წრეში ტრაბახობდა, ჰიტლერი მოვატყუეო).

სტალინის სტრატეგიული გათვლით პოლონეთზე თავდასხმის შემდეგ გერმანიისა და ყოფილი ანტანტის, ანუ საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის, შეტაკება დასავლეთ ევროპაში გარდაუვალი გახდებოდა. სტალინი ელოდა გერმანიის ჩაფლობას ხანგრძლივ, სისხლისმღვრელ და ურთიერთგამომფიტავ ბრძოლაში დასავლეთის ფრონტზე, ისე, როგორც ეს მოხდა 1914-1918 წლებში, და ემზადებოდა გერმანიისათვის აღმოსავლეთიდან მოულოდნელად დაერტყა.

ასეთ შემთხვევაში, სათანადო მომენტისათვის უკეთ მომზადებულ საბჭოთა კავშირს შეეძლო გერმანიის წინააღმდეგ ძლევამოსილი „გამათავისუფლებელი ლაშქრობით" გადაეწყვიტა დიდი ევროპული ომის ბედი, ეხსნა ევროპა ნაციზმისაგან და *„განთავისუფლებულ ქვეყნებში"* (ასეთი აღმოჩნდებოდა, ალბათ, თითქმის მთელი კონტინენტური ევროპა) *კომუნისტური რევოლუცია მოეხდინა*. ამ თვალსაზრისით, „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი" საბჭოთა კავშირს არანაკლებ, თუ მეტად არა, აძლევდა ხელს, ვიდრე ნაცისტურ გერმანიას.

ისტორიული ლოგიკა ცხადყოფს და ზოგიერთი დოკუმენტიც ადასტურებს, რომ სტალინი თვითონ ემზადებოდა შეტევითი ომისათვის, მაგრამ ხელსაყრელ მომენტს ელოდა.

საზღვარგარეთის ქვეყნების კომპარტიებისათვის 1939 წლის შემოდგომაზე გაგზავნილ წერილში საკავშირო კომპარტია (არ დაგვავიწყდეს, რომ მისი გენერალური მდივანი სტალინი იყო) ახალდაწყებულ მსოფლიო ომში თავის პოზიციას ასე განმარტავდა:

> „ანგლო-ფრანგული იმპერიალიზმის გადარჩენა ჩვენი პრინციპების დარღვევა იქნებოდა. ეს პრინციპები სრულებით არ გამორიცხავს დროებით შეთანხმებას ჩვენს [კომპარტიების: რ.გ.] საერთო მტერთან – ფაშიზმთან. სსრკ შემოიფარგლება იმ პროგრამით, რომელსაც მოგვიანებით განვახორციელებთ. ჩვენ გადავწყვიტეთ მოვიცადოთ და **ჩავერევით საჭირო მომენტში** [ხაზგასმა ჩემია: რ.გ.]".

ფაქტების ანალიზი გვაძლევს უფლებას დავუშვათ, რომ ასეთი „ჩარევა" *თეორიულად შესაძლებელი* იყო 1940 წლის მეორე ნახევარშიც კი.

საბჭოთა კავშირის მხრიდან 1940 წელს გერმანიაზე დარტყმის ჰიპოთეტური დაშვების უფლებას გვაძლევს, მაგალითად, ფაქტი, რომ „ენკავედე"-მ სწორედ 1940 წლის აპრილ-მაისში დახვრიტა 1939 წლის სექტემბერში ტყვედ აყვანილი 22 ათასი პოლონელი ოფიცერი და პოლიციელი. ისინი ინტერნირებული იყვნენ

საბჭოთა კავშირის სმოლენსკის ოლქის სოფ. *კატინთან*, ხარკოვის ოლქში მდებარე *სტარობელსკთან* და კალინინის ოლქის სოფელ *მედნოესთან* განლაგებულ ბანაკებში. მათი მასობრივი დახვრეტა მოხდა საკავშირო კომპარტიის პოლიტბიუროს გადაწყვეტილებით. ამ შემზარავ ფაქტს ***„კატინის ტრაგედიას“*** უწოდებენ და ის დღემდე ზემოქმედებს რუსეთ-პოლონეთის ურთიერთობებზე (იხ. ჩანართი 13.2).

პოლონელი ოფიცრების მასობრივი ჟლეტის (რაც 19 მაისს დამთავრდა) ახსნად შეიძლება ჩაითვალოს სტალინის სავარაუდო გეგმა 1940 წლის ზაფხულში ან შემოდგომაზე გერმანიაზე შეტევის შესახებ, რაც ბუნებრივია, პოლონეთის ყოფილი სახელმწიფოს ტერიტორიის გავლით უნდა მომხდარიყო. წითელი არმიის წარმატების შემთხვევაში საბჭოთა კავშირის მიერ დაპყრობილ დასავლეთ პოლონეთში (რომელიც 1940 წელს გერმანელთა ხელში იყო) მოსალოდნელი იქნებოდა მარიონეტული სახელმწიფოს შექმნა პროსაბჭოთა მთავრობით სათავეში. ასეთ შემთხვევაში პატრიოტულად განწყობილი პოლონელი ოფიცრები (რომლებსაც, ალბათ, გაათავისუფლებდნენ) საბჭოთა კავშირს სერიოზულ პრობლემებს შეუქმნიდნენ. ამიტომაც კრემლში მათი წინმსწრები (პრევენციული) ლიკვიდაცია გადაწყვიტეს.

ჩანართი 13.2
კატინის ტრაგედიის საერთაშორისო რეზონანსი

1943 წლის აპრილში გერმანიაში, რომლის არმიას იმ დროს სმოლენსკის ოლქი ოკუპირებული ჰქონდა, პირველად გამოქვეყნდა მასალები ამ ტრაგედიის შესახებ, საიდანაც ჩანდა, რომ პოლონელი ოფიცრები საბჭოთა ჯალათებმა დახოცეს. ცხადია, ნაცისტურ პროპაგანდას ეს სჭირდებოდა *ბოლშევიკური ბარბაროსობის* საჩვენებლად.

ლონდონში ემიგრაციაში მყოფმა პოლონეთის მთავრობამ *საერთაშორისო წითელ ჯვარს* სთხოვა ამ ფაქტის გამოძიება. „ასეთი გაუგონარი ცილისწამება“ კრემლისათვის საბაბი გახდა გაეწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა პოლონეთის კანონიერ მთავრობასთან.

საბჭოთა კავშირმა პოლონელი ოფიცრების დახვრეტა გერმანელებს გადააბრალა და 1946 წელს ნიურნბერგის საერთაშორისო ტრიბუნალზე ურცხვად წარუდგინა ის ბრალდებად ნაცისტურ რეჟიმს, თითქოს ამ უკანასკნელს საკუთარი დანაშაული არ ჰყოფნიდა!

საბჭოთა კავშირის მიერ ამ ბოროტების ჩადენა მიხაილ გორბაჩოვმა მხოლოდ 1990 წელს აღიარა. რუსეთის პრეზიდენტმა ბორის ელცინმა ადრე გასაიდუმლოებული დოკუმენტაცია პოლონეთის ხელისუფლებას გადასცა.

წითელი არმიის სავარაუდო სამხედრო გეგმის – გერმანიის მიმართულებით შეტევის – განხორციელება *პრაქტიკულად შეუძლებელი* გახადა საფრანგეთ-

ბრიტანეთის არმიების სრულმა ფიასკომ 1940 წლის ივნისში. საბჭოთა კავშირისათვის კი აუცილებელი იყო დასავლეთის ფრონტზე ცხარე ბრძოლები გაჩაღებულიყო და დასავლეთის დემოკრატიებისაგან მიეღო რაიმე ნიშანი „დახმარების აღმოჩენის" თხოვნით. ასეთ შემთხვევაში მოძლიერებული წითელი არმიის თავდასხმა გერმანიაზე სტრატეგიულად გამართლებული იქნებოდა: გერმანია აღმოსავლეთიდან მოწყვლადი ხდებოდა და ორ ფრონტზე ბრძოლაში უნდა დამარცხებულიყო.

ვერმახტის მიერ საფრანგეთის ელვისებურად, სულ თვენახევარში, დამარცხებამ სტალინს გეგმა აურია: ჰიტლერს გამოუთავისუფლდა ძალები აღმოსავლეთის საომარი თეატრისათვის. საბჭოთა კავშირის შეტევა ნაცისტურ გერმანიაზე იმ დროს შეუძლებელი გახდა. მიუხედავად ამისა, სტალინს მაინც იმედი უნდა ჰქონოდა, რომ გერმანია დაკავებული იქნებოდა დიდ ბრიტანეთთან ომით და ორიოდე წელიწადში მოესწრებოდა წითელი არმიის კიდევ უფრო გაძლიერება, მისი თავმოყრა დასავლეთის საზღვარზე და გერმანიაზე დიდი სტრატეგიული უპირატესობის მოპოვება.

როგორც ჩანს, ამიტომაც ცდილობდა სტალინი სხვადასხვა ხერხით „ეყიდა დრო", მაგალითად, საბჭოთა კავშირი კეთილსინდისიერად აწვდიდა ნაცისტურ გერმანიას სავაჭრო ხელშეკრულებით ნაკისრ სტრატეგიულ ნედლეულს და არ აძლევდა ფორმალური უკმაყოფილების საბაბს.

რაც შეეხება გერმანიას, *„თავდაუსხმელობის შესახებ საბჭოთა-გერმანული ხელშეკრულების"* საიდუმლო ოქმში პოლონეთის დასავლეთ ნაწილზე (და, თავიდან, ლიტვაზე) პრეტენზიის გარდა არაფერია ნათქვამი გერმანიის ინტერესებზე. ეს სულაც არ ნიშნავს „ჰიტლერის ზომიერებას". მაგრამ ფაქტია, რომ იმავე საიდუმლო ოქმით სტალინის ბევრად დიდი ტერიტორიული მადა კმაყოფილდებოდა.

გერმანია, რომელიც პოლონეთზე უკვე დაგეგმილი თავდასხმის შემდეგ ელოდა ომს დასავლეთ ევროპის დემოკრატიებთან, უპირველესად – საფრანგეთთან (ჰიტლერს კარგა ხანს ჰქონდა ილუზია, რომ თავიდან აირიდებდა ბრიტანეთთან შეტაკებას, ანდა მოახერხებდა მასთან სეპარატულ გარიგებას), „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის" მეშვეობით, დროებით მაინც, თავიდან იცილებდა ორ ფრონტზე ბრძოლის საფრთხეს.

საბჭოთა კავშირთან დადებული „ხელშეკრულება თავდაუსხმელობის შესახებ" გერმანიისათვის ტაქტიკური წარმატება იყო, თუმცა სერიოზული რისკიც: წითელი არმია უშუალოდ ადგებოდა რაიხის აღმოსავლეთ საზღვრებს. რამდენიმე თვის შემდეგ ფინეთთან რუსეთის ნაკლებ წარმატებულმა ომმა ცოტა დაამშვიდა ჰიტლერი.

დღეს შეიძლება დავასკვნათ, რომ „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის" დადება გერმანიისთვის საბედისწერო შეცდომა გამოდგა. მაგრამ მაშინ ასე არ ჩანდა.

ჰიტლერს ეგონა, რომ სტალინს *დიპლომატიური ფანდი გაუკეთა:* სტალინი ბალტიის ქვეყნების დაპყრობის საკითხებით იქნებოდა დაკავებული, თვითონ კი დასავლეთ ევროპაში სამხედრო მოქმედებებს თავისუფლად ჩაატარებდა. ამავე დროს, თუკი გერმანიას არ უნდოდა ისევ ორი ფრონტი ჰქონოდა, როგორც პირველ მსოფლიო ომში, დროულად უნდა გაემარჯვა დასავლეთში: მისმა დაზვერვამ კარგად იცოდა, თუ რა ტემპით ზრდიდა სამხედრო პოტენციალს საბჭოთა კავშირი, რომელსაც იმ დროისათვის მსოფლიოში, გერმანიის გარდა, სერიოზული პოტენციური მტერი არ ჰყავდა. ასეთ მტრად შეიძლებოდა მხოლოდ იაპონიის განხილვა. საბჭოთა კავშირმა კი 1941 წლის აპრილში ტოკიოსთან თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება დადო და ჰქონდა იმედი (რაც გამართლდა კიდეც), რომ იაპონია ომს დაიწყებდა არა მასთან, არამედ ამერიკასთან.

სახელმწიფო გადაწყვეტილებათა მიღების საფუძველია ეროვნული ინტერესები. კოლონიებით დამძიმებული დიდი ბრიტანეთის და საფრანგეთის ეროვნულ ინტერესს 1930-იანი წლების ბოლოს წარმოადგენდა *status quo*-ს, ანუ არსებული ვითარების, შენარჩუნება: მათ არ სჭირდებოდათ არც ომი ნაცისტურ გერმანიასა და ბოლშევიკურ რუსეთს შორის და არც რომელიმეს მოკავშირედ გამოსვლა. ყოველ შემთხვევაში, პარიზსა და ლონდონში არავინ ხედავდა თავის მოკავშირედ ჰიტლერს.

მეორე მხარეს კი, ორივე დიქტატორი, სტალინი და ჰიტლერი, ერთპიროვნულად იღებდა გადაწყვეტილებას (რასაც, შესაბამისად, საბჭოთა კავშირისა და გერმანიის „ნაციონალურ ინტერესებად" აცხადებდა). ორივე მათგანის ინტერესებში შედიოდა მსოფლიოში შექმნილი *status quo*-ს აფეთქება და არსებული ვითარების შეცვლა, თავის სასარგებლოდ, რასაკვირველია.

მას შემდეგ, რაც ჰიტლერმა 1938-39 წლებში ავსტრია და ჩეხეთი დაიპყრო, ნათელი გახდა, რომ ის არ გაჩერდებოდა. თავის *„მაინ კამპფში"* ჰიტლერი არაორაზროვნად მიუთითებდა საფრანგეთთან რევანშის აღების აუცილებლობაზე.

ორ სახიფათო აგრესორს შორის არჩევანის გაკეთებისას პარიზი და ლონდონი ამჯობინებდნენ ისევ რუსეთის მოკავშირეობას, ანდა მისგან რაღაც გარანტიების მიღებას მაინც. ყოველ შემთხვევაში, რუსეთთან ომს ისინი არ გეგმავდნენ. გერმანია მათთვის უფრო სახიფათო იყო, თუნდაც იმიტომ, რომ საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი გეოგრაფიულად უფრო ახლოს მდებარეობდნენ ნაცისტურ გერმანიასთან, ვიდრე საბჭოთა რუსეთთან. რუსეთთან მორიგების ფაქტორად პარიზსა და ლონდონში მიაჩნდათ საფრანგეთ-რუსეთის ტრადიციული სწრაფვა გერმანიის ამბიციების ერთობლივად გასაწონასწორებლად. გარდა ამისა, მათ ეგონათ, რომ რუსეთი დაინტერესებული უნდა ყოფილიყო პოლონეთის სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებით, რადგან ის რუსეთსა და გერმანიას შორის „ბუფერის" როლს ასრულებდა.

მაგრამ სტალინს სხვა მოსაზრებები ჰქონდა. მან ჰიტლერთან ერთად მოულო

ბოლო პოლონეთის სახელმწიფოებრიობას და მასთანვე „ძმურად" გაიყო მისი ტერიტორია. ლონდონისა და პარიზის დიპლომატიას კი სტალინი არ ენდობოდა.

ბოლო პერიოდში გამომზეურებული საარქივო მასალა მოწმობს, რომ საბჭოთა კავშირში შემუშავებული იყო გერმანიის წინააღმდეგ შეტევითი კამპანიის გეგმა. ამაში გასაკვირი და ამორალური არაფერია: ყველა გენერალური შტაბის მოვალეობაა ყველანაირი მოსალოდნელი ოპერაციის – შეტევითისა და თავდაცვითის – გეგმის წინასწარი შედგენა.

ფაქტია, რომ ორივე დიქტატორი ამზადებდა პირველ დარტყმას. ომი მათ შორის გარდაუვალი იყო.

1941 წლის 5 მაისს კრემლში მოეწყო საბჭოთა სამხედრო აკადემიების კურსდამთავრებულთა საზეიმო მიღება. მიღებამდე რამდენიმე საათით ადრე საბჭოთა საგარეო დაზვერვამ სტალინს მიაწოდა გერმანელი ოფიცრების წინაშე ჰიტლერის საიდუმლო გამოსვლის შინაარსი: ფიურერი სახელმწიფო აუცილებლობად მიიჩნევდა ახლო მომავალში საბჭოთა კავშირთან ომს.

სტალინმა კი საბჭოთა ოფიცრებს მიმართა სადღეგრძელოთი:

> "...ჩვენი სამშობლოს გადარჩენა შეუძლია მხოლოდ გერმანიასთან ომს და მასში გამარჯვებას. მოდით შევსვათ ომის, ომში შეტევის (ხაზგასმა ჩემია: რ.გ.), ამ ომში ჩვენი გამარჯვების სადღეგრძელო".[35]

ეჭვგარეშეა, როდესაც მთავრობის მეთაური (სტალინმა სწორედ წინა დღეს თავის პარტიულ პოსტთან შეითავსა სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის, ანუ „პრემიერ-მინისტრის" პოსტი) შეტევაზე ლაპარაკობს, ის გულისხმობს ომს მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე და არა – საკუთარი დედაქალაქის მისადგომებთან.

შეიძლება დავუშვათ, რომ გამოსვლას (სტალინის სადღეგრძელოს) უფრო პროპაგანდისტული დატვირთვა ჰქონდა. უახლოეს პერიოდში სტალინი მაინც არ აპირებდა თავდასხმას გერმანიაზე, მაგრამ საბჭოთა კავშირის სამხედრო დოქტრინა გულისხმობდა საომარ მოქმედებას მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე და არა – თავდაცვით ომს.

პარტიულ ყრილობაზე 1939 წლის მარტში ეს ღიად განაცხადა წითელი არმიის მთავარი პოლიტიკური სამმართველოს უფროსმა *ლევ მეხლისმა*: არმიის ამოცანებში მან ჩამოთვალა *„მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე სამხედრო მოქმედების გადატანა, თავისი ინტერნაციონალური მოვალეობის შესრულება და საბჭოთა რესპუბლიკების რიცხვის გაზრდა"*.

საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას ყურებს უჭედავდნენ ტრაბახით, რომ „წითელი არმია უძლიერესია" („Красная Армия всех сильней!"), რადიორეპროდუქტორებიდან განუწყვეტლივ ისმოდა რიხიანი მარშები:

35 იმ ბანკეტზე დამსწრე მრავალმა ადამიანმა დატოვა სტალინის ამ სადღეგრძელოს სხვადასხვა ინტერპრეტაცია, რომლებიც შეგროვებულია *ვლადიმირ ნევეჟინის* წიგნში [Невежин, 2007]. ყველა ინტერპრეტაციაში გამოიკვეთა საერთო აზრი: სტალინი მოუწოდებდა თავის ოფიცრებს მომზადებულყვნენ „შეტევითი ომისათვის".

„Гремя огнем, сверкая блеском стали,
Пойдут машины в яростный поход!"[36]

ახლა ეს ყველაფერი შეიძლება მოინათლოს „საშინაო მოხმარებაზე გათვლილ ბლეფად". მაგრამ ფაქტია, რომ სტალინი მართლაც ცდილობდა, მისი არმია „მსოფლიოში უძლიერესი" ყოფილიყო და სულაც არ სურდა თავდაცვითი ომის წარმოება საკუთარ ტერიტორიაზე.

დადასტურებულად ითვლება, რომ 1939 წელს პოლონეთისგან ანექსირებულ ტერიტორიაზე, სადაც განლაგდა საბჭოთა ჯარების დიდი ნაწილი, 149 დივიზია, 1940-41 წლებში არ მიმდინარეობდა რეალური მზადება *თავდაცვისათვის*, თითქმის არ შენდებოდა ხანგრძლივი საცეცხლე წერტილები („დოტ"-ები), არ იყო არც დანაღმული ველები საზღვრის გასწვრივ, არც ტანკსაწინააღმდეგო ბოძკინტები, არც მავთულხლართები. ამან 1941 წლის ზაფხულში ძალიან გაუადვილა შეტევა გერმანელებს, მათ ხიდებიც კი დაუნაღმავი დახვდათ. როცა ქვეყანა თავდაცვისათვის ემზადება, როგორც ამას დაჟინებით ამტკიცებდა საბჭოთა პროპაგანდა, ასე არ უნდა იქცეოდეს.

ნათელია, რომ ასეთი „დაუდევრობა" მტრის ხელშესაწყობად არ იქნა დაშვებული. უბრალოდ, გერმანიაზე შეტევის შემთხვევაში წითელ არმიას საკუთარი თავდაცვითი სისტემები ხელს შეუშლიდა. საბჭოთა კავშირისა და გერმანიის ახალ საზღვარზე თანდათან ეწყობოდნენ საბჭოთა სატანკო დივიზიები. ტანკები კი შეტევითი იარაღია. აეროდრომები სავსე იყო სამხედრო თვითმფრინავებით. წითელარმიელებით გაჭედილი სარკინიგზო ეშელონები 1941 წლის ივნისის თვეშიც კი, ჯერ კიდევ ჰიტლერის თავდასხმამდე, უწყვეტ ნაკადად მიედინებოდა დასავლეთის საზღვრისაკენ.

საბჭოთა სამხედრო ისტორიკოსები აღიარებენ, რომ ერთ-ერთი საბჭოთა „ზედამრტყმელი" (сверхударная) არმია იმ დროს სამხრეთ-დასავლეთით იყო კონცენტრირებული, ძირითადად რუმინეთის მიმართულებით, და ამას ხსნიან უკრაინაში განლაგებული სამხედრო მრეწველობისა და ქვეყნის სასურსათო ბეღლის *დაცვის* აუცილებლობით. ნუთუ ვინმეს შეუძლია სერიოზულად ამტკიცოს, რომ სტალინს აშინებდა აგრესია რუმინეთის მხრიდან – იმ ქვეყნისაგან, რომელსაც მან ერთი წლით ადრე უბრძოლველად ჩამოართვა ბესარაბია და ჩრდილოეთი ბუკოვინა?

უფრო სწორი ჩანს აზრი, რომ საბჭოთა კავშირის ამ მოიერიშე არმიას ევალებოდა გერმანიასთან ომის დაწყებისთანავე გერმანიისათვის ნავთობის მიმწოდებელი უმთავრესი წყაროს – რუმინეთის *პლოეშტის ნავთობსარეწების* – სასწრაფოდ დაკავება ან მათი განადგურება. ასეთ შემთხვევაში უსაწვავოდ დარჩენილი გერმანული ავიაცია და ტანკები მალე უნდა გაჩერებულიყო.

36 ცეცხლის გრიალით, ფოლადის ელვით,
ნავლენ ტანკები მტერზე სალაშქროდ.

მაგრამ როდის უნდა მომხდარიყო ეს?

1941 წლის შუაგულისათვის წითელი არმია არ იყო ვერმახტზე ნაკლებ შეიარაღებული: თვითმფრინავები, ტანკები, არტილერია მას ბევრად მეტიც კი ჰქონდა. 1940 წლიდან არმიის შეიარაღებაში მყოფი საშუალო ტანკი T-34 საბრძოლო მახასიათებლებით სჯობდა გერმანულ ტანკებს და იმ დროს მსოფლიოში საუკეთესო იყო, თუმცა 1941 წელს ასეთი ტანკი ბევრი ჯერ არ იყო გამოშვებული. ასევე მსოფლიოში საუკეთესო საბჭოთა დაჯავშნული ავიამოიერიშე *Ил-2* სამამულო ომის დროს გერმანულ სამხედრო ტექნიკას მუსრს ავლებდა. დიდი უპირატესობა ჰქონდა წითელ არმიას ცოცხალი ძალის თვალსაზრისითაც. საბჭოთა კავშირის მოსახლეობა (193 მილიონი 1939-1940 წლებში ახალანექსირებული ტერიტორიების მოსახლეობის ჩათვლით) თითქმის ორნახევარჯერ სჭარბობდა გერმანიისას, რომელშიც ანექსირებულ ავსტრიასა და სუდეტებთან ერთად 80-მდე მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა. თავის მოკავშირეებთან ერთადაც კი გერმანია ვერ უტოლდებოდა საბჭოთა კავშირის დემოგრაფიულ პოტენციალს. თანაც, ეს იძულებითი მოკავშირეები ძალიან არასაიმედონი იყვნენ.

მაგრამ წითელ არმიას აკლდა ბევრი რამ, რაც იმდროინდელ ომში უკვე აუცილებელი იყო. შეიარაღებაში ჯერაც ჰქონდათ 1891 წლის მოდელის მოძველებული სამხაზიანი შაშხანები; ძალიან ცუდი იყო, ხშირად კი საერთოდ არ არსებობდა რადიოკავშირი; კარგი კონფიგურაციის მქონე და საიმედოდ შეჯავშნულ ტანკებში არ იდგა რადიო და ამიტომაც მათი მოქმედების კოორდინაცია ძნელდებოდა; ტანკ T-34-ში სიჩქარეთა კოლოფი და ტრანსმისია ხშირად გამოდიოდა მწყობრიდან; არასაიმედო იყო საბჭოთა წარმოების სატრანსპორტო საშუალებები. ერთი სიტყვით, სამხედრო ტექნიკას ქრონიკული „საბჭოთა სენი" სჭირდა – რაღაცა მაინც დაუმთავრებელი და უხარისხო იყო.

საბჭოთა ჯარისკაცები ცუდად იყვნენ გაწვრთნილები, ხოლო 1937-38 წლების წმენდას გადარჩენილი ან ახალმომზადებული ოფიცრები – გამოუცდელები ან ინიციატივას მოკლებულები (უფრო ზუსტად, *ინიციატივაწართმეულები*). 1940 წელს სტალინის ბრძანებით ბანაკებიდან გამოუშვეს რამდენიმე ათეული ათასი ოფიცერი, რომლებიც წინა წლებში დახვრეტას გადაურჩნენ. არმიაში დაბრუნებით მათ „დანაშაულის გამოსყიდვის შანსი" მისცეს. ბუნებრივია, რომ ეს ხალხი თავდაუზოგავად იბრძოლებდა, მაგრამ სათანადო მომზადება მათაც არ ჰქონდათ.

1941 წლის 13 ივნისს, გერმანიის თავდასხმამდე 9 დღით ადრე, *საკდესმა* – საბჭოთა კავშირის დეპეშათა სააგენტომ, გაავრცელა ცნობა, რომ

> „ჭორია, თითქოს საბჭოთა კავშირი ახდენს უაღრესად დიდი ძალების კონცენტრაციას დასავლეთის საზღვრებზე... გერმანია ისევე განუხრელად იცავს თავდაუსხმელობის პაქტს, როგორც საბჭოთა კავშირი".

ეს განცხადება მოწინააღმდეგის ყურადღების მოდუნებასა და ომის გადავადებაზე იყო გათვლილი. თუ ჰიტლერი ომს ზაფხულში არ დაიწყებდა, შემოდგომაზე და ზამთარში, მით უმეტეს, ვერ გაბედავდა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმას.

სააგენტოს ამ ცნობას, რასაკვირველია, ბერლინში არ დაუჯერეს. გერმანული დაზვერვა ჰიტლერს აწვდიდა ინფორმაციას საზღვართან ნითელი არმიის თავმოყრის შესახებ.

სტალინს ერჩივნა ომის დაწყება დროში როგორმე გადაეწია (1942 წლისათვის? ძნელი სათქმელია). სავსებით ბუნებრივია, ის ამჯობინებდა ომს მტრის ტერიტორიაზე და არა საკუთარი ქვეყნის აოხრებას.

საბოლოოდ, ჰიტლერი პირველი წავიდა „პრევენციულ ომზე", სინამდვილეში კი ავანტურაზე, როდესაც ***დაგვიანებით*** და, ამავე დროს, ***მოუმზადებელი*** ეკვეთა საბჭოთა კავშირს 1941 წლის ივნისში, იმ იმედით, რომ რამდენიმე თვეში დაამარცხებდა მას.

ქვევით შევეცდები ავხსნა, თუ რა იგულისხმება სიტყვებში – ***„დაგვიანება"*** და ***„მოუმზადებლობა"***.

ჰიტლერი თვითონ ემზადებოდა საბჭოთა კავშირზე თავდასასხმელად. გადამწყვეტი იყო, თუ ვინ დაასწრებდა მეორეს „სტრატეგიული ინიციატივის მოპოვებას" (რაც მოწინააღმდეგეზე მოულოდნელი თავდასხმის ევფემიზმია).

თუ სტალინი ცდილობდა ომის დაწყების გადავადებას, ***ჰიტლერსაც უხდებოდა „ბრძოლა დროსთან"***. ახლა საიდუმლო აღარაა, რომ 1940 წლის 18 დეკემბერს ოპერაცია „ბარბაროსა"-ს ჩატარების შესახებ ხელმოწერილი დირექტივით საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დაწყება დაიგეგმა 1941 წლის მაისში, როგორც კი რუსეთში შეშრებოდა გრუნტის გზები და მძიმე სამხედრო ტექნიკა გავლას შეძლებდა. გეგმის თანახმად, ვერმახტს საბჭოთა კავშირი რამდენიმე თვეში, დაზამთრებამდე, უნდა დაემარცხებინა.

სტრატეგიულ გეგმებს გენერალურ შტაბებში ადგენენ, მაგრამ პოლიტიკური ვითარების ცვალებადობა ყოველთვის არ იძლევა ხოლმე მათი დროულად და სრულყოფილად განხორციელების საშუალებას.

გერმანიის პრობლემა იყო, რომ მას დასავლეთით რჩებოდა ჯერაც დაუმარცხებელი ბრიტანეთი, სადაც ის დესანტს ვერ სხამდა, რადგან საკმარისი სიძლიერის ფლოტი არ ჰქონდა. 1940 წლის ოთხი თვის განმავლობაში ინგლისის ნავსადგურებისა და ქალაქების შეუბრალებელი დაბომბვა უშედეგო აღმოჩნდა. ბრიტანეთთან საჰაერო ბრძოლა გერმანიამ ვერ მოიგო. პირიქით, ბრიტანული ავიაცია 1940 წლიდან და მომდევნო წლებშიც წარმატებით ბომბავდა გერმანიის სამხედრო და სამრეწველო ობიექტებს, განსაკუთრებით რურის ინდუსტრიულ რაიონს, ნავსადგურებსა და, პერიოდულად – ბერლინს.

საბჭოთა კავშირმა კი აღმოსავლეთით მდებარე იაპონიასთან ნეიტრალიტეტის

შესახებ ხელშეკრულება დადო. შესაძლო მტერი, იაპონია, ჩინეთთან ომში იყო ჩაბმული და სულ უფრო მეტად იხრებოდა ამერიკისა და არა რუსეთის წინააღმდეგ ომის გასაფართოებლად.

ჰიტლერი ჩქარობდა თავდასხმას საბჭოთა კავშირზე, რადგან საჭიროდ მიაჩნდა მისი დამარცხება მანამდე, სანამ წითელი არმია ვერმახტზე ბევრად ძლიერი გახდებოდა. ალბათ, ამის შემდეგ გეგმავდა ჰიტლერი გერმანული სამხედრო-საზღვაო ფლოტისა და ავიაციის გაძლიერებას დიდი ბრიტანეთის დასამარცხებლად.

ჰიტლერს გეგმა აურია 1941 წლის 27 მარტს იუგოსლავიაში მომხდარმა სამხედრო გადატრიალებამ, რომელშიც ბრიტანელი აგენტების ხელი ერია. პროგერმანული მთავრობა პრობრიტანულმა შეცვალა. საბჭოთა კავშირმა დაუყოვნებლივ ცნო ბელგრადის ახალი მთავრობა და დახმარებაც კი აღუთქვა მას (რომელიც არ აღმოუჩენია). მოსკოვის მხრიდან ეს ბერლინის მიმართ დემონსტრაციულად გადადგმული მტრული ნაბიჯი იყო.

ვერმახტს დაევალა იუგოსლავიის სამაგალითოდ დასჯა. გერმანულმა დივიზიებმა მალე დაამარცხეს იუგოსლავიის არმია, *ლიუფტვაფემ* (გერმანიის საჰაერო ძალებმა) მიწასთან გაასწორა დედაქალაქი *ბელგრადი*, რომელსაც საზენიტო თავდაცვა არ ჰქონდა. იუგოსლავია დაინაწილეს გერმანიის მოკავშირეებმა იტალიამ, ბულგარეთმა, უნგრეთმა, იტალიის მარიონეტულმა „დიდმა ალბანეთმა". მისი ნაწილი – ხორვატია – კვაზი-დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ იქცა, შეიერთა ბოსნია-ჰერცეგოვინა და გერმანიის მხარეს იბრძოდა. ხორვატმა ფაშისტებმა – *უსტაშებმა* და ალბანელმა ნაციონალისტებმა სახელი გაიტეხეს სერბული მოსახლეობის ჟლეტით.

იმავე 1941 წლის აპრილ-მაისში ჰიტლერმა მთელი საბერძნეთის ოკუპაცია მოახდინა, რაც ბერლინში თავიდან საერთოდ არ იგეგმებოდა. 1940 წლის ოქტომბერში მუსოლინი არსებითად უმიზეზოდ და თანაც ჰიტლერთან შეუთანხმებლად დაესხა თავს ამ ქვეყანას: *დუჩეს* თავმოყვარეობას მოსვენებას არ აძლევდა *ფიურერის* გამარჯვებები! ბერძნებმა კი დუჩე დაამცირეს – იტალიური დივიზიები ზღვაში გადაყარეს ან ალბანეთში განდევნეს. ბუნებრივია, ასეთ ვითარებაში საბერძნეთის მთავრობა მიესალმებოდა დიდი ბრიტანეთის დახმარებას. საბერძნეთის *კუნძულ* კრეტაზე ბრიტანული დესანტი გადასხდა. ეს საფრთხეს უქმნიდა ჰიტლერს: აღმოსავლეთის ფრონტზე ბრძოლის დაწყების შემთხვევაში გამორიცხული არ იყო ბალკანეთიდან ბრიტანული შეტევა. ამიტომ იუგოსლავიის დამარცხების შემდეგ ვერმახტი საბერძნეთშიც შეიჭრა და სამ კვირაში დაიპყრო ის. *კრეტაზე* მყოფი ბრიტანული კორპუსის განადგურება იქ გადასხმულმა გერმანულმა საჰაერო დესანტმა, დიდი მსხვერპლის ფასად, მხოლოდ მაისის ბოლოს მოახერხა.

ეს ყველაფერი ***დროს*** მოითხოვდა.

ბალკანეთის ოპერაციების გამო რუსეთში საომარი კამპანია დაგეგმილი 1941 წლის 15 მაისის ნაცვლად ხუთი კვირით გვიან დაიწყო. სწორედ ეს **დაგვიანება** აღმოჩნდა ფატალური გერმანიისათვის. *მოსკოვამდე დიდი სივრცის ბრძოლით გავლა ზამთრის დადგომამდე ვერ მოესწრო და „ბლიცკრიგის" ნაცვლად გერმანია ჩაეფლო ხანგრძლივ ომში რამდენიმე ფრონტზე.*

ომის წინ ვერმახტის კონცენტრაცია საზღვარზე ისევე ღიად ხდებოდა, როგორც წითელი არმიისა. ორივე მხარის ძალები საზღვრისპირა რაიონებში იყო თავმოყრილი. ადამიანები შიშით ელოდნენ ომის დაწყებას. მათ ომის დაწყების თარიღი არ იცოდნენ.

სტალინს კი საგარეო დაზვერვა გერმანიის თავდასხმის ზუსტ თარიღს ატყობინებდა. მან უგულებელყო ის, როგორც მორიგი „დეზინფორმაცია", რომელიც უხვად მოდიოდა სხვადასხვა წყაროდან. რუსეთზე გერმანიის თავდასხმის თემას ბრიტანულ და ამერიკულ პრესაში იმდენად ფართოდ აშუქებდნენ, რომ ინფორმაცია მართლაც არადამაჯერებელი ხდებოდა.

სტალინი დარწმუნებული იყო, რომ ჰიტლერი ვერ გაბედავდა აღმოსავლეთის ფრონტის გახსნას, როდესაც მას დასავლეთის ფრონტიც ჰქონდა. ცნობილი იყო ***კანცლერ ბისმარკის კრედო***, *რომ **გერმანიამ არ უნდა იომოს ორ ფრონტზე***. პირველმა მსოფლიო ომმა აჩვენა, რომ ბისმარკის ამ შეგონების უგულებელყოფა გერმანიას ძალიან ძვირად დაუჯდა. კრემლის ბელადი ალბათ ფიქრობდა, ჰიტლერი არ იყო ისეთი სულელი, რომ ანალოგიური შეცდომა დაეშვა.

გარდა ამისა, სტალინს *სხვა ინფორმაციაც* ჰქონდა.

დასავლეთში გაქცეული ყოფილი საბჭოთა ჯაშუში *ვიქტორ სუვოროვი* (მისი ნამდვილი გვარია *რეზუნი*) თავის წიგნში „ყინულმჭრელი" ღია საბჭოთა წყაროებზე დაყრდნობით ცდილობს დაასაბუთოს, რომ სტალინი 1941 წლის ზაფხულში თავად გეგმავდა გერმანიაზე თავდასხმას. ამ დასაბუთების კარგად გაცნობა გვაძლევს უფლებას, *არ მივიჩნიოთ დამაჯერებლად* წითელი არმიის სავარაუდო თავდასხმის ეს დრო.

ამასთან, სუვოროვს მოტანილი აქვს ბევრი საინტერესო ცნობა, მათ შორის ასეთიც: როდესაც საბჭოთა სამხედრო დაზვერვამ სტალინს აცნობა, რომ მოსალოდნელი იყო გერმანიის სამხედრო ოპერაცია საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, სტალინმა წითელი არმიის გენერალური შტაბის მთავარი სადაზვერვო სამმართველოს უფროსს გენერალ ფილიპ გოლიკოვს კონკრეტული შეკითხვა დაუსვა: *„მზადაა თუ არა გერმანია საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ომის საწარმოებლად?"* და საკმაოდ მალე მიიღო კონკრეტული პასუხი – *„მზად არაა"*.

საბჭოთა სამხედრო დაზვერვამ გააანალიზა ევროპაში ცხვრის ხორცის ფასების დინამიკა და აღმოაჩინა, რომ ფასები ბოლო პერიოდში არ შემცირებულა. აქედან დასკვნა – არ მომატებულა ცხვრის დაკვლა, შესაბამისად, არ გაზრდილა ცხვ-

რის ქურქის წარმოება და ვერმახტს არა აქვს ზამთრის ტანსაცმელი რუსეთში ომის საწარმოებლად: ამისათვის მას სულ ცოტა 6 მილიონი ცხვრის ტყაპუჭი და ყურებიანი ქუდი ესაჭიროებოდა. გულმოდგინე ანალიზმა საბჭოთა დაზვერვას უჩვენა, რომ გერმანიას არ ჰქონდა ზამთრისთვის შესაფერისი საწვავ-საპოხი მასალა. ცენტრალური ევროპის რბილ კლიმატზე გათვლილი საპოხი მასალა კი გერმანულ ტანკებსა და ავტომანქანებს რუსეთის მკაცრი ზამთრის პირობებში მის ტრამალებში სასიკვდილო გაჩერებას უქადდა, ხოლო ცეცხლსასროლ იარაღს შიგ ჩაყინული ზეთით უსარგებლო ტვირთად აქცევდა.

ამრიგად, ***გერმანია არ იყო მზად*** საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ზამთრის პირობებში ომის საწარმოებლად. სტალინს სავსებით ლოგიკურად შეეძლო გაეთვალა, რომ ასეთ პირობებში ჰიტლერი ვერ გაბედავდა თავდასხმას საბჭოთა კავშირზე, თვითონ კი მოასწრებდა მომზადებას (1942 წლისათვის? ამაზე არქივები ჯერჯერობით სდუმან) და ომის დაწყებას მტრის ტერიტორიაზე. ნაციზმზე გამარჯვებას სტალინს არავინ ჩაუთვლიდა აგრესიად!

აი, ეს არის ახსნა ზემოხსენებული სიტყვებისა ***„დაგვიანებული“*** და ***„მოუმზადებელი“***!

1941 წლის 22 ივნისს გერმანიამ დაიწყო საომარი მოქმედება საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ და ომის პირველ თვეებში დიდ სტრატეგიულ უპირატესობასაც მიაღწია.

დაიწყო *საბჭოთა ხალხის დიდი სამამულო ომი*, როგორც მას კრემლში უწოდეს.

ისტორიის საბჭოთა სასკოლო სახელმძღვანელოებში მხოლოდ *სამამულო ომზე* იყო ლაპარაკი და საბჭოთა ადამიანების თაობებს გულწრფელად სჯეროდათ, რომ მეორე მსოფლიო ომი 1941 წლის 22 ივნისს დაიწყო. მანამდე კი ჰიტლერი, ალბათ, ევროპაში ტანკით ტურისტული მიზნით დასეირნობდა! XXI საუკუნის დასაწყისის სოციოლოგიური გამოკვლევები მოწმობს, რომ რუსების სამმა მეოთხედმა არ იცის, თუ რა მოხდა 1939 წლის 1-ლ სექტემბერს. ვშიშობ, მთელ პოსტსაბჭოთა სივრცეში, მათ შორის საქართველოშიც, თითქმის ასეთსავე შედეგს მივიღებდით.

სამხედრო დაზვერვის პასუხი სტალინის შეკითხვაზე კი სწორი აღმოჩნდა. 1941 წლის ბოლოს რუსეთისთვისაც უჩვეულოდ ძლიერი ყინვა ძალიან ადრე დაიჭირა და დიდხანს გასტანა. შუა ევროპის რბილ კლიმატზე გათვლილ თხელ ფარაჯებში გამოწყობილი *გერმანიის არმია არ აღმოჩნდა მზად ომის საწარმოებლად* საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე: უკვე ნოემბერ-დეკემბერში გერმანული არმია მოსკოვის მისადგომებთან ჩაიყინა. ამ დროს კი ციმბირიდან ახალ-ახალი საბჭოთა დივიზიები მოდიოდნენ.

ომისშემდგომ მოგონებებში სატანკო ბრძოლის სტრატეგი, ვერმახტის გენერალი *ჰაინც-ვილჰელმ გუდერიანი* წერდა:

> „მხოლოდ მას, ვისაც უნახავს იმ [1941] წლის რუსეთის თოვლიანი უსასრულო სივრცეები და ჩვენი უმძიმესი მდგომარეობა, ვისაც საკუთარ თაეზე უგრძვნია

> გამყინავი ქარბუქი, რომელიც ყველა გზას ნამქერით ფარავდა; ვისაც საათობით უვლია „არავისი მიწის" სივრცეებზე, რომ ბოლოს და ბოლოს მიეგნო საცოდავი სადგომისათვის, რომელსაც თავს აფარებდნენ ცუდად ჩაცმული, მშიერი [გერმანელი] ჯარისკაცები; ვისაც შეეძლო ისინი შეედარებინა კარგად ნაკვები, თბილად ჩაცმული, მაგარი ციმბირელებისათვის, რომლებიც მთლიანად იყვნენ აღჭურვილები ზამთრის პირობებში ომის საწარმოებლად... მხოლოდ მას შეუძლია იმსჯელოს იმ მოვლენების შესახებ, რომლებიც შემდეგ მოხდა".

ეს ციტატა იმიტომ არ მოვიყვანე, რომ აგრესორები (ნაცისტები კი ერთმნიშვნელოვნად აგრესორები იყვნენ) ვინმეს შევაცოდო. უბრალოდ, გუდერიანი ხატოვნად აღწერს გეოგრაფიული ფაქტორის გავლენას გერმანული არმიის მდგომარეობაზე.

ვერმახტი მართლაც ჩაიყინა მოსკოვის მისადგომებთან. 1941 წლის 5 დეკემბერს გენერალმა (მომავალმა მარშალმა) გეორგი ჟუკოვმა კონტრშეტევა დაიწყო. მან გამოიყენა შორეულ აღმოსავლეთში იაპონიის საფრთხის მოხსნის წყალობით მოსკოვთან გადმოსროლილი 26 საბჭოთა დივიზია და გერმანული არმია უკუაქცია. 1942 წლის იანვარში ჟუკოვმა *მოსკოვის ბრძოლა* მოიგო.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ ადრეული, 1941 წლის ნოემბერში დაწყებული ყინვა სტალინს ან სამხედრო დაზვერვას წინდაწინ გაეთვალა. იმას არც სჭირდებოდა „გენიალური გათვლა", რომ ზამთარში რუსეთში სიცივე იცის. ჰიტლერმა კი მართლაც არ მიაქცია ყურადღება თავისი გამოცდილი გენერლების გაფრთხილებას, რომ რუსეთის ამინდი გვიან შემოდგომაზე არაგანჭვრეტადია და „უარესს უნდა ველოდეთო". 1812 წელს რუსეთში წარუმატებელი კამპანიის შემდეგ ნაპოლეონიც თავის მთავარ მოწინააღმდეგედ აცხადებდა „გენერალ თებერვალს" (Le Général Février). დამარცხებული ლიდერები ყოველთვის პოულობენ ხოლმე „ნამდვილ დამნაშავეს" ცუდი ამინდისა და ტალახის სახით!

1942 წლის დამდეგს მოსკოვის მისადგომებთან ჰიტლერულმა გერმანიამ პირველი მძიმე მარცხი განიცადა. მაშინვე გახდა ნათელი, რომ გახანგრძლივებულ ომს სამ ძლიერ მეტოქესთან გერმანია ვერ მოიგებდა.

1941 წლის ოქტომბრის შუა რიცხვებში, როდესაც გუდერიანის ტანკები მოსკოვის მისადგომებთან მიიჭრნენ, დედაქალაქში პანიკა ატყდა. საბჭოთა მთავრობის დიდი ნაწილი ქალაქ კუიბიშევში (დღევანდელ სამარაში) გადაბარგდა. სტალინი კი მოსკოვში დარჩა: მისი სამართავი შტაბი ჯერ მოაწყვეს მოსკოვის მეტროს სადგურ „კიროვსკაიაში" (ამჟამად – „Чистые пруды"), მერე კი ბეტონირებული ბუნკერი კრემლში აუშენეს.

კრიტიკულ მომენტში მოსკოვში დარჩენა სტალინის სიმამაცის ხალხური იმიჯის მუდმივი თანამგზავრია. პოეტმა შოთა ნიშნიანიძემ ამაზე ასე დაწერა:

„არ გამოსულა იგი კრემლიდან
და არც გამოდის ხალხის გულიდან".

სხვათა შორის, არც ადოლფ ჰიტლერი გამოსულა რაიხსკანცელარიის ბუნკერიდან 1945 წლის აპრილში. იქვე მოიკლა თავი!

საქმე ისაა, რომ არც ერთ დიქტატორს ასეთ კრიტიკულ მომენტში წასასვლელი არსად აქვს ხოლმე. ბელადის/ფიურერის დედაქალაქიდან გაქცევას და მის თვითმკვლელობას ზუსტად ერთი ფასი აქვს. სტალინის მოსკოვიდან წასვლას იქნებ დედაქალაქის დაცემა და თავის წაგებაც მოჰყოლოდა?

გერმანიის დამარცხების მიზეზები

მოსკოვის ბრძოლამდე გერმანული სამხედრო მანქანა პრაქტიკულად უშეცდომოდ მოქმედებდა. წითელი არმია უკან იხევდა, მისი საბრძოლო ტექნიკა განადგურებული იყო, საბჭოთა ტყვეების რაოდენობა მილიონებს ითვლიდა.

1941 წლის ბოლოსათვის ჰიტლერს თითქმის მთელი ევროპა ფეხქვეშ ჰქონდა გათელილი. ანექსირებული ან პირდაპირ დაქვემდებარებული იყვნენ *ავსტრია, ჩეხეთი და პოლონეთი,* დაპყრობილი – *ბელგია, ნიდერლანდი, ლუქსემბურგი, დანია, ნორვეგია, იუგოსლავია, საბერძნეთი, ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი, უკრაინა, ბელორუსია, ჩრდილოეთ საფრანგეთი* (მის სამხრეთ ნაწილში, კურორტ *ვიში*-ში განთავსებული მთავრობა საფრანგეთის ყოფილი გმირის, შემდგომში კი მოღალატედ შერაცხული მარშალ ანრი პეტენის მეთაურობით, გერმანიასთან თანამშრომლობდა). გერმანიის მოკავშირეები იყვნენ *იტალია, უნგრეთი, რუმინეთი, ფინეთი, ბულგარეთი,* აგრეთვე *სლოვაკეთი* და *ხორვატია*. 1941 წელს „ღერძის" მხარეს გამოვიდა *ერაყი*, მაგრამ ბრიტანულმა საექსპედიციო კორპუსმა მალე მოიყვანა გონს ბაღდადის ხელმძღვანელობა!

ევროპაში ნეიტრალური რჩებოდა სულ რამდენიმე ქვეყანა. მათი ნეიტრალიტეტის დარღვევა ჰიტლერს არ სჭირდებოდა: *შვედეთიდან* გერმანია უპრობლემოდ ღებულობდა მაღალხარისხოვან რკინის მადანს; *შვეიცარიის* ბანკებს ფინანსური რესურსების მოძრაობისათვის იყენებდა; *ეირე* (ირლანდია) და *პორტუგალია* შორს იყვნენ, თანაც უკანასკნელის მთავრობა პროგერმანულად იყო განწყობილი და ეს ქვეყანა საიდუმლო მოლაპარაკებისა და ჯაშუშების თავშეყრის ადგილად გამოიყენებოდა; *ესპანეთმა* ვერმახტის დასახმარებლად აღმოსავლეთის ფრონტზე მოხალისეთა დივიზია გაგზავნა.

თურქეთიც ნეიტრალიტეტს იცავდა, მაგრამ ყურადღებით ადევნებდა თვალყურს, რომ დროულად დაეჭირა მხარი მომავალი გამარჯვებულისათვის.

ერთადერთი ქვეყანა, რომელმაც თავიდან ბოლომდე იბრძოლა ნაციზმის წინააღმდეგ, იყო დიდი ბრიტანეთი, რომელსაც 1940 წლის 10 მაისიდან ომში გამარჯვებამდე სათავეში ედგა პრემიერ-მინისტრი უინსტონ ჩერჩილი. გერმანიამ ის ვერ დაამარცხა.

რუსეთთან სახმელეთო ომის გარდა, გერმანიას უხდებოდა დიდ ბრიტანეთთან

საჰაერო და საზღვაო ომის გაგრძელება. 1941 წლიდან ის ჩრდილოეთ აფრიკაშიც შეება ბრიტანულ სამხედრო ნაწილებს, რადგან ამ უკანასკნელთა მიერ უკუგდებულ იქნა იტალიელთა შეტევა ეგვიპტეზე. სხვათა შორის, ერთ-ერთი ყველაზე საგრძნობი დამარცხება გერმანულ-იტალიურმა ჯარებმა სწორედ ჩრდილოეთ აფრიკაში განიცადეს – *ელ-ალამეინთან*, 1942 წელს. 1943 წელს კუნძულ სიცილიაზე და შემდეგ კონტინენტურ იტალიაში გადმოსხდნენ ამერიკული და ბრიტანული ნაწილები. იტალია მოკავშირეების მხარეს გადავიდა. 1944 წლის 6 ივნისს ოპერაცია „ოვერლორდის" შედეგად ჩრდილოეთ საფრანგეთის პროვინციაში, *ნორმანდიაში*, დესანტირება მოახდინა ამერიკულ-ბრიტანულ-კანადურმა უზარმაზარმა არმიამ, რომელმაც მიიზიდა გერმანიის ავიაციის, ტანკებისა და ცოცხალი ძალის საგრძნობი ნაწილი. ვერმახტის ოპერაციების ასეთმა გაფანტვამ მკვეთრად გაზარდა საბჭოთა არმიის შეტევითი შესაძლებლობა.

1941 წლის ბოლოსვე, მოსკოვის მისადგომებიდან უკანდახევისას, გერმანელი გენერლების გონიერი ნაწილი მიხვდა, რომ ომს მათი ქვეყანა ვეღარ მოიგებდა. მაგრამ ავანტიურა უკვე წამოწყებული იყო, ჰიტლერის დარწმუნება კი – შეუძლებელი.

არსებობს ცნობები, რომ გერმანელი ოფიცრები დიდი ხნის განმავლობაში, ჯერ კიდევ 1938 წლიდან, სხვადასხვა, საბოლოოდ არშემდგარი, შეთქმულების გზით ჰიტლერის თავიდან მოცილებას ცდილობდნენ. 1944 წლის 20 ივლისს მისი აფეთქების მცდელობა ჩაიშალა: ფიურერი შემთხვევით გადარჩა. საპასუხოდ სიკვდილით დასაჯეს ხუთი ათასამდე ადამიანი, მათ შორის შეთქმულების ორგანიზატორი გრაფი *კლაუს შენკ ფონ შტაუფენბერგი*, ფელდმარშალი *ერვინ ფონ ვიცლებენი*, ომამდელი ელჩი მოსკოვში *ფრიდრიხ-ვერნერ ფონ დერ შულენბურგი*. თავი მოიკლა ორმა ფელდმარშალმა, *გიუნთერ ფონ კლუგემ* და *ერვინ რომმელმა*. ჰიტლერს კი ისევ მანიაკალურად მიჰყავდა გერმანია კატასტროფისაკენ.

ამ ბოლო დროს რუსმა გენერალმა *კულიკოვმა* გამოაქვეყნა ინფორმაცია, რომ საბჭოთა დაზვერვას თურმე შეუმუშავებია ჰიტლერის ლიკვიდაციის გეგმა, რომლის განხორციელება აკრძალა სტალინმა. მან სწორად გათვალა, რომ ჰიტლერის ადგილზე გერმანიის სათავეში მოსული ძალები რაციონალურად იმოქმედებდნენ, სასწრაფოდ დადებდნენ სეპარატულ ზავს დასავლეთის ქვეყნებთან (ან თუნდაც დანებდებოდნენ დასავლეთის ფრონტზე) და გერმანია მხოლოდ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ იბრძოლებდა.

ისტორიაში ხდება ხოლმე, რომ ომში ჩაბმული ქვეყნის ლიდერს ურჩევნია მეტოქე ქვეყნის ხელმძღვანელობაში დარჩეს თუნდაც მის მიმართ ზიზღით აღსავსე, მაგრამ უგუნური ადამიანი: მისთვის ჯიუტი, პრინციპული, მეტისმეტად თავმოყვარე მტერი უმჯობესია მოქნილ, უპრინციპო, არათავმოყვარე მტერზე!

საშინელი სისხლისღვრა და ნგრევა აღმოჩნდა საჭირო, მათ შორის გერმანიის ტერიტორიაზეც, რომ ჰიტლერი მიმხვდარიყო დამარცხების გარდაუვალობას და

უკანასკნელ მომენტში, 1945 წლის 30 აპრილს, როდესაც საბჭოთა ჯარისკაცები მის ბუნკერს რამდენიმე ასეული მეტრის მანძილზე მიუახლოვდნენ, თავი მოიკლა.

1945 წლის 7 მაისს დასავლეთელი მოკავშირეების წინაშე და განმეორებით, საბჭოთა გენერლების თანდასწრებით – 8 მაისს, ნაცისტურმა გერმანიამ ხელი მოაწერა სრულ და უპირობო კაპიტულაციას.

ნაციზმი დაამარცხეს მსოფლიოს გაერთიანებულმა ერებმა (სახელმწიფოებმა). მათ ამ სამართლიანი საქმისათვის დიდი მსხვერპლი გაიღეს.

საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაცია დღემდე მიიჩნევს, რომ მისი როლი ნაციზმის დამარცხებაში გადამწყვეტი იყო. განა წითელმა არმიამ არ აიღო ბერლინი? განა რუსეთმა არ გაიღო უდიდესი მსხვერპლი ნაციზმზე გამარჯვებისათვის?

ამ რიტორიკულ კითხვებზე პასუხი ისიც უნდა იყოს, რომ გერმანიის საბჭოთა კავშირზე თავდასხმისთანავე ბრიტანეთმა და, მალევე, შეერთებულმა შტატებმა დაუვიწყეს სტალინს თითქმის ორწლიანი მჭიდრო თანამშრომლობა ჰიტლერთან და დახმარების ხელი გაუწოდეს მას.

დასავლეთელი მოკავშირეებისათვის მთავარი მტერი ჰიტლერი იყო და, ამდენად, სტალინი მათთვის მოკავშირე გახდა. ომის დროს ისინი თვალს ხუჭავდნენ სტალინიზმის ექსცესებზე, სტალინში კი მხოლოდ იმ ძლიერ თვისებებს ხედავდნენ, რაც მას საშუალებას აძლევდა რკინის ხელით ემართა გიგანტური ქვეყანა.

შეიქმნა პარადოქსული სიტუაცია: უკიდურესი ბოროტება – ნაციზმი – დასავლეთის დემოკრატიებს უნდა დაემარცხებინათ მეორე უკიდურეს ბოროტებასთან – კომუნისტურ ტოტალიტარულ რეჟიმთან – თანამშრომლობით.

გერმანული სამხედრო მანქანის დამარცხება შესაძლებელი გახადა მსოფლიოს სამი უდიდესი ქვეყნის – საბჭოთა კავშირის, აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის (ამ უკანასკნელის უკან მისი უზარმაზარი კოლონიური იმპერია იდგა) – მოკავშირეობამ. ცალ-ცალკე ისინი ჰიტლერს ვერ დაამარცხებდნენ.

მეორე მხარეს კი გერმანია, იტალია და იაპონია შეუთანხმებლად მოქმედებდნენ. 1936 წელს ხელმოწერილ გერმანია-იტალიის სამხედრო კავშირს („ბერლინ-რომის ღერძს") 1940 წლის 27 სექტემბერს ტოკიოც შეუერთდა. თუმცა ხელშეკრულების თანახმად „ღერძის სახელმწიფოები" კისრულობდნენ ურთიერთდახმარებას მათზე მესამე ქვეყნის (იგულისხმებოდა აშშ) თავდასხმის შემთხვევაში, რეალურად ეს იყო აგრესორების საკმაოდ თავისუფალი გაერთიანება, რომელთაგან თითოეულს თავისთვის მსოფლიოს მოზრდილი ნაჭერი ჰქონდა მოზომილი. თავიანთ სამხედრო გეგმებს „ღერძის სახელმწიფოები" ერთმანეთთან არ ათანხმებდნენ, მაგალითად, გერმანიასთან შეუთანხმებლად დაესხა თავს იტალია საბერძნეთს, ხოლო იაპონია – ამერიკას. მით უმეტეს, არ ათანხმებდა დანარჩენ ორ მოკავშირესთან თავის გეგმებს გერმანია, რომელმაც საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის შესახებ თავის თანამზრახველებს (მათ „მოკავშირეებს"

ვერ დავარქმევთ) ამცნო ომის დაწყების შემდეგ, 1941 წლის 22 ივნისს.

იაპონიასთან სოლიდარობის სადემონსტრაციოდ ჰიტლერმა გამოუცხადა ომი ამერიკას 1941 წლის 11 დეკემბერს, როგორც კი იაპონია თავს დაესხა ამ ქვეყანას, თუმცა ეს „ღერძის" გაცხადებულ მიზანს ეწინააღმდეგებოდა – იაპონია არ გამხდარა მესამე ქვეყნის თავდასხმის მსხვერპლი. ჰიტლერს, ალბათ, უნდოდა, რომ სანაცვლოდ იაპონიას გამოეცხადებინა ომი საბჭოთა კავშირისათვის, მაგრამ ეს ტოკიომ არ გააკეთა. ჰიტლერის ნაბიჯმა ყველაზე მეტად აშშ-ის პრეზიდენტ რუზველტის სასარგებლოდ იმუშავა: გერმანიის წინააღმდეგ სრული ძალით სამოქმედოდ ამერიკას მეტი გამართლება გაუჩნდა.

1942 წელს იაპონია დიდი ბრიტანეთის კოლონიებშიც შეიჭრა.

აშშ და დიდი ბრიტანეთი ერთდროულად სამივე აგრესორს ებრძოდნენ – გერმანიას, იაპონიასა და იტალიას.

საბჭოთა კავშირს კი, მართალია, უძლიერესი, მაგრამ მხოლოდ ერთი მტერი ჰყავდა – ნაცისტური გერმანია. ამ უკანასკნელის მხარეს მებრძოლი რუმინული, უნგრული, იტალიური, ფინური, ესპანური, სლოვაკური დივიზიების როლი უმნიშვნელო იყო.

საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ***გერმანიის წარუმატებლობა განაპირობა*** სამმა ადგილობრივმა ფაქტორმა: ***გეოგრაფიამ*** – უზარმაზარმა სივრცემ და ცივმა კლიმატმა, ***დემოგრაფიამ*** – მოწინააღმდეგის დიდმა ადამიანურმა რესურსმა და ***პოლიტიკურმა სისტემამ*** – მმართველი კომუნისტური პარტიისა და მისი ფარული პოლიციის მიერ ქვეყანაში დამყარებულმა უმკაცრესმა რეჟიმმა.

უნდა აღინიშნოს, რომ კომუნისტური რეჟიმის სისასტიკის გამო უამრავი საბჭოთა ჯარისკაცი და ოფიცერი, მათ შორის უმეტესობა – ეროვნებით რუსი, ომის პირველ თვეებში ტყვედ ჩაბარდა ან გერმანიის მხარეს გადავიდა. მათ შორის იყო ყოფილი საბჭოთა გენერალი *ანდრეი ვლასოვი*, რომელმაც საბჭოთა ტყვეებისაგან „რუსული გამათავისუფლებელი არმია" (Русская освободительная армия - РОА) შექმნა: მასში 120-150 ათასი ჯარისკაცი ირიცხებოდა.

ომის დროს „ღალატისა და სულმოკლეობის" ბრალდებით საბჭოთა სპეცსამსახურებმა დახვრიტეს 945 ათასი საბჭოთა ოფიცერი და ჯარისკაცი. ესეც იყო მიზეზი, რომ ვლასოვის არმია ივსებოდა იმ ხალხით, ვისაც შინ დაბრუნებისა ეშინოდა.

საკუთარი მთავრობის შიშით ან სიძულვილით მოღალატედ ქცეული ამდენი ადამიანი არც ერთ სხვა ქვეყანას არ ჰყოლია.

ომის დროს საბჭოთა რეჟიმმა კიდევ უფრო მოუჭირა რეპრესიულ მარწუხებს. ომის შემდეგ კი უმკაცრესად დაისაჯა მტრის მხარეს გადასული ყველა სამხედრო მოსამსახურე. *საბჭოთა ჩეკისტებს დიდი სამსახური გაუწია ბრიტანული არმიის ხელმძღვანელობამ*, რომელმაც დასავლეთის დემოკრატიის იმედით ბრიტანელებს ტყვედ ჩაბარებული ათეულ ათასობით РОА-ს მებრძოლი და მათი

ოჯახის წევრი საბჭოთა სპეცსამსახურებს გადასცა, თუმცა მშვენივრად იცოდა, რომ ამ ადამიანების უმრავლესობას წამება და სიკვდილი არ ასცდებოდა.

საბჭოთა კავშირის წარმატება განაპირობა მოკავშირეთა სერიოზულმა მატერიალურმა და ფინანსურმა დახმარებამაც.

ომისშემდგომი საბჭოთა ისტორიოგრაფია ხელოვნურად აკნინებდა იმ ფაქტს, რომ 1942-1945 წლებში ***საბჭოთა კავშირმა მიიღო უზარმაზარი დახმარება ამერიკის „ლენდ-ლიზის" პროგრამით*** (ანუ, პრაქტიკულად, უფასოდ) – სამხედრო საჭურველი, სატრანსპორტო საშუალებები, სურსათი, ტანსაცმელი, რომლის საერთო ღირებულებაც აღემატებოდა 48 მილიარდ აშშ დოლარს (ამჟამინდელი კურსით).

უკვე 1941 წლის 28 ოქტომბერს ამერიკის, რომელიც ჯერ არ იყო ომში ჩაბმული, პრეზიდენტმა გამოსცა დირექტივა „ლენდ-ლიზის კანონის" საბჭოთა კავშირზე გავრცელების შესახებ. აშშ-დან (აგრეთვე დიდი ბრიტანეთიდან და მისი დომინიონებიდან და კოლონიებიდან) შემოვიდა და წითელ არმიას მოხმარდა ისეთი სტრატეგიული პროდუქცია, როგორიცაა სპეციალური ფოლადი – ტანკებისათვის, ალუმინი – თვითმფრინავებისათვის, სპილენძი – ელექტროძრავებისათვის, კალა, ნიკელი, კაუჩუკი, ყუმბარები, ტყვია-ნამალი, სამხედრო ხომალდები, მაგისტრალური ორთქლმავლები და ვაგონები, სარკინიგზო რელსები, რადიომოწყობილობა, რადარები, სატელეფონო კაბელი, ჩარხები, საავიაციო და საავტომობილო საწვავი, დიდი ზომის საბურავები და სხვ.

საბჭოთა კავშირმა მოკავშირეებისაგან მიიღო მთელი თავისი საზენიტო არტილერია, 22 ათასზე მეტი თვითმფრინავი, 13 ათასამდე ტანკი, 31 ათასი ყველგანმავალი „ჯიპი", 32 ათასი სამხედრო მოტოციკლი და 400 ათასზე მეტი სატვირთო მანქანა, მათ შორის „სტუდებეკერის" (Studebaker US6) მარკის მძლავრი ავტომანქანები, რომლებსაც არტილერიის გადასაზიდადაც იყენებდნენ.

შედარებისათვის, საბჭოთა მრეწველობამ ომის პერიოდში გამოუშვა 266 ათასი სატვირთო ავტომანქანა და 28 ათასი მოტოციკლი, თანაც საკმაოდ მდარე ხარისხისა. ჯიპებს საბჭოთა მრეწველობა არც აწარმოებდა. *მხოლოდ ამერიკულ მანქანებზე, უპირველესად „სტუდებეკერებზე" მონტაჟდებოდა ზალპური ცეცხლის მოძრავი დანადგარი **БМ-13**, ხალხში ცნობილი, როგორც „კატიუშა".* საბჭოთა სატვირთო ავტომანქანები დანადგარის პირველივე ზალპის შემდეგ ნაწილებად იშლებოდა: ამ ფაქტს თავის მოგონებებში ადასტურებს ომის მონაწილე, აკადემიკოსი *გეორგი არბატოვი*.

„ლენდ-ლიზით" მიწოდებული ზოგი სახის ტექნიკა და ნედლეული საბჭოთა კავშირში ომის დროს წარმოებული ანალოგიური პროდუქციის მოცულობას თითქმის უტოლდებოდა ან სჭარბობდა კიდეც. მაგალითად, მოკავშირეების მიერ მიწოდებული იქნა ომის დროს მოხმარებული საავიაციო საწვავის ორი მესამედი: ეს დახმარება რომ არ მიეღო, საბჭოთა ავიაცია *სამჯერ ნაკლებ* გაფრენას მოახდენდა.

ამერიკულმა და ბრიტანულმა სასურსათო დახმარებამ და მედიკამენტებმა (მათ შორის ანტიბიოტიკმა *პენიცილინმა*) გადაარჩინა შიმშილითა და ავადმყოფობით სიკვდილს მილიონობით სამოქალაქო პირი, რომ არაფერი ვთქვათ ჯარისკაცების კვებასა და დაჭრილთა მკურნალობაზე.

ჩემს ოჯახში, რომელიც ომის დროს თბილისში, ლენინის (ამჟამინდელი კოსტავას) ქუჩის ახლოს ცხოვრობდა, ძალიან კარგად ახსოვდათ 1942 წლიდან 1945 წლამდე ამ ქუჩაზე მიმავალი „სტუდებეკერების", „ფორდების", „დოჯების", „ვილისების" გაუთავებელი გრუხუნი. მანქანები სამხრეთ ირანის ნავსადგურებიდან ტრანსირანული რკინიგზის გამოყენებით, კასპიის ზღვით, ან აზერბაიჯანისა და საქართველოს გავლით ჩრდილოეთით მიდიოდა. მათზე დატვირთული საჭურველი, ნედლეული, სურსათი სხვადასხვა ფრონტსა და სამხედრო ქარხანაში ნაწილდებოდა. თანაც ეს „ლენდ-ლიზის" მხოლოდ მცირე ნაწილი იყო: ირანის გზით შემოვიდა მისი მეოთხედი, ანუ 8 მილიონი ტონა ტვირთი. თბილისზე მეორეხარისხოვანი სატრანზიტო გზა გადიოდა. „ლენდ-ლიზის" ტვირთის მოწოდების მთავარი პუნქტები იყო შორეული აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ რუსეთის ნავსადგურები მურმანსკი, არხანგელსკი, ვლადივოსტოკი.

სხვათა შორის, „ლენდ-ლიზის" წესის თანახმად, გადარჩენილი სამხედრო და სამოქალაქო ტექნიკა თუ სხვა მასალები ომის შემდეგ უკან უნდა დაბრუნებულიყო, მაგრამ კრემლმა მოკავშირეებს განუცხადა, რომ ომის დროს ყველაფერი დაილეწა!

საბჭოთა პროპაგანდამ იზრუნა დაერწმუნებინა საბჭოთა მოქალაქეები, რომ მოკავშირეების დახმარება უმნიშვნელო იყო, მათ მიერ მოწოდებული სამხედრო ტექნიკა კი – დაბალხარისხოვანი. 1946 წლიდან ხომ „ცივი ომი" დაიწყო.

ნაცისტური გერმანიის დამარცხებაში ყველაზე დიდი წვლილი მის საკუთარ რასისტულ, ქსენოფობიურ იდეოლოგიას მიუძღვის. ნაცისტები სლავებს „არასრულფასოვან ადამიანებად" აცხადებდნენ, საშინლად იქცეოდნენ დაპყრობილ ქვეყნებში და ამიტომაც პარტიზანულ მოძრაობასთან უხდებოდათ ბრძოლა. განსაკუთრებით მძლავრი იყო ეს მოძრაობა პოლონეთში, იუგოსლავიაში, ოკუპირებულ საბჭოთა ტერიტორიებზე. ნაცისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებში ყველა ერის წარმომადგენელი შეიძლებოდა მოხვედრილიყო: იქიდან ცოცხლად გამოსვლის შანსი ძალზე მცირე იყო. ნაცისტურ ზესაიდუმლო საწარმოებში სამხედრო ტყვეებსა და დაპყრობილი ქვეყნებიდან იძულებით წამოყვანილ მუშახელს (1944 წელს მათი რაოდენობა 7 მილიონს აღწევდა) მონებივით ეპყრობოდნენ.

მე შეგნებულად ვწერ – „ნაცისტები", რადგან პირველი მსოფლიო ომის დროს გერმანელები ასე არ იქცეოდნენ. არსებობს ინფორმაცია, რომ 1941 წელს, როდესაც ვერმახტი კიევს უახლოვდებოდა, მისი ებრაული მოსახლეობის ნაწილი არ ჩქარობდა ევაკუაციას, რადგან ახსოვდა, რომ 1918 წელს კიევში შემოსულმა კაიზერის გერმანულმა არმიამ წესრიგი დაამყარა ბოლშევიკური

და ნაციონალისტური ძალმომრეობის შემდეგ და უაღრესად კორექტულად ექცეოდა ებრაელებს. პირველი მსოფლიო ომის დროს გერმანიის არმიის ქცევა ბევრ დაპყრობილ ტერიტორიაზე არ იწვევდა მძაფრ ანტაგონიზმს.

ებრაელებისათვის სამწუხაროდ, 1941 წელს კიევში შესული გერმანელები, 1918 წელთან შედარებით მკვეთრად შეცვლილები აღმოჩნდნენ: *ესენი ნაცისტები იყვნენ*. მათ ორგანიზებულად გაიყვანეს ქალაქიდან ებრაული მოსახლეობა და ახლომდებარე *ბაბი იარის* ხევში, სხვადასხვა შეფასებით, 70 ათასიდან 200 ათასამდე ადამიანი გაჟლიტეს.

გერმანიისათვის უდიდესი შეცდომა და მისი დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი ჰიტლერის აკვიატებული აზრი, ანტისემიტიზმი, აღმოჩნდა. საერთოდ, გერმანიაში ანტისემიტიზმი ნაცისტებმა დანერგეს, მაშინ როცა მანამდე, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით, გერმანიისათვის ის ნაკლებად იყო დამახასიათებელი. ებრაელებს კი ამერიკასა და რუსეთში დიდი გავლენა ჰქონდათ, განსაკუთრებით ეკონომიკაში, მასმედიაში, მეცნიერებაში. ეს ყველაფერი გერმანიის წინააღმდეგ ამუშავდა. გერმანიას რომ თავისი ებრაელების ნიჭი, უნარი და ეკონომიკური შესაძლებლობა გამოეყენებინა, ალბათ შეძლებდა და უომრადაც დაძლევდა „ვერსალის სინდრომს".

მთელი ეთნოსის, ევროპელი ებრაელების, განადგურების მცდელობა, *ჰოლოკოსტი*, რომელსაც ექვსი მილიონი სრულებით უდანაშაულო სამოქალაქო პირი შეეწირა, მათ შორის ქალები და ბავშვები, ეკლიანი მავთულხლართებით შემოზღუდული გეტოები, გაზის კამერებიანი სიკვდილის ქარხნები, რომელთა ფოტოებს ომის შემდეგ ფართოდ ავრცელებდა დასავლეთის და საბჭოთა პრესა, გერმანიისათვის საშინელი ლაქა აღმოჩნდა.

აქვე უნდა ვახსენოთ *ჰოლოკოსტის* არაპირდაპირი შედეგი დედამიწის სულ სხვა რეგიონში. ევროპელი ებრაელების საშინელმა კატასტროფამ მსოფლიო საზოგადოებრიობას, მათ შორის დასავლეთის დემოკრატიებში, ფაქტობრივად თვალი დაახუჭვინა სხვა უსამართლობის მიმართ, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში 1948 წელს მოხდა.

პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს – ისრაელის – შექმნისას განიდევნა და ლტოლვილად იქცა, სხვადასხვა მონაცემით, 550 ათასიდან 750 ათასამდე ადგილობრივი არაბი, რომელთაც ჰოლოკოსტის განხორციელებაში არავითარი ბრალი არ მიუძღოდათ, ხოლო მათი ნასოფლარები და ნასახლარები ებრაულ ქალაქებად და კიბუცებად გადაიქცა.

ამერიკის გამოსვლა იზოლაციონიზმიდან და იაპონიის დამარცხება

იაპონიასთან ომი, რომელში გამარჯვებისთვისაც საბჭოთა კავშირმა დიდების შარავანდედი დაიდგა, რამდენიმე დამატებით სიტყვას იმსახურებს.

საბჭოთა კავშირს აშინებდა ორ ფრონტზე ბრძოლა. ყველაზე საშიში მეორე ფრონტი მას შორეულ აღმოსავლეთში შეიძლებოდა ჰქონოდა. იაპონიამ 1937 წელს წამოიწყო დაპყრობითი ომი ჩინეთის წინააღმდეგ – აიღო პეკინი, შანხაი, ტიანძინი და სხვა ქალაქები. უფრო ადრე მან დაიკავა ჩრდილო-აღმოსავლეთი ჩინეთი (ისტორიული სახელი – მანჯურია, ამჟამად – ჰეილუნძიანი) და შექმნა იქ მარიონეტული სახელმწიფო *მანჯოუ-გო* (მოიხსენიება აგრეთვე, როგორც *მანჩჟუ-კუო*).

იაპონური ფაქტორის გათვალისწინებით, საბჭოთა კავშირს შორეულ აღმოსავლეთში დიდი სამხედრო ძალები ჰყავდა დაბანდებული.

იაპონიასაც აშინებდა ომი რამდენიმე ფრონტზე, განსაკუთრებით – თუკი ერთ-ერთი ფრონტი საბჭოთა კავშირთან ექნებოდა. 1938 წელს *ხასანის ტბასთან*, საბჭოთა კავშირისა და მანჯოუ-გოს საზღვარზე, და 1939 წელს მდინარე *ხალხინ-გოლთან*, მონღოლეთისა და მანჯოუ-გოს საზღვარზე, წითელ არმიასთან მომხდარ ფართომასშტაბიან სასაზღვრო შეტაკებებში იაპონურმა სამხედრო ნაწილებმა მძიმე მარცხი განიცადეს.

1941 წლის გაზაფხულზე მოსკოვში ჩავიდა იაპონიის საგარეო საქმეთა მინისტრი *იოსუკე მაცუოკა* და თავისი მთავრობის სახელით შესთავაზა საბჭოთა კავშირს თავდაუსხმელობის პაქტის დადება. სტალინმა ცუდად შეფარული კმაყოფილებით მიიღო იაპონიის მოულოდნელი „დიპლომატიური საჩუქარი". 13 აპრილს ხელშეკრულება დაიდო. თავისი კეთილგანწყობის სადემონსტრაციოდ სტალინმა რკინიგზის სადგურშიც კი გააცილა მაცუოკა, რაც მანამდე არასოდეს გაუკეთებია, თუმცა საკუთარი გამოცდილებით მშვენივრად იცოდა, რომ ხელშეკრულების დადება მის შესრულებას სულაც არ ნიშნავს.

სტალინს საოცრად გაუმართლა. საბჭოთა საგარეო დაზვერვამ დროულად აცნობა მას, რომ 1941 წლის შემოდგომაზე იაპონიის მთავრობამ და გენერალურმა შტაბმა საბოლოოდ გადაწყვიტეს წყნარი ოკეანის აუზის დაპყრობა, რაც ნიშნავდა ომს ამერიკასთან და დიდ ბრიტანეთთან და არა – საბჭოთა კავშირთან.

ამან კრემლს საშუალება მისცა წითელი არმიის საზამთროდ ჩაცმული და კარგად შეიარაღებული ათობით დივიზია 1941 წლის გვიან შემოდგომაზე ფარულად გადაესროლა შორეული აღმოსავლეთიდან რუსეთის ევროპულ ნაწილში.

ამრიგად, მოსკოვთან წითელი არმიის გამარჯვებას ირიბად იაპონიამაც შეუწყო ხელი, რომელმაც 1941 წლის 7 დეკემბერს ჰავაის კუნძულის *პერლ-ჰარბორში* მდგომ ამერიკის სამხედრო-საზღვაო ფლოტზე მოულოდნელი თავდასხმით დაიწყო ექსპანსია წყნარ ოკეანესა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში.

იაპონელების ასეთი სერიოზული სამხედრო პროვოკაცია აშშ-ის პრეზიდენტ *ფრანკლინ დელანო რუზველტს* პოლიტიკურად გამოადგა: ამერიკა ჩაითრიეს ომში, პრეზიდენტს გაუჩნდა გამართლება დიდი ბრიტანეთისათვის უშუალო დახმარების გასანევად. მანამდე კი ის იძულებული იყო, ანგარიში გაეწია ქვეყანაში გაბატონებული მკვეთრად პაციფისტურად განწყობილი საზოგადოებრივი აზრისათვის.

პერლ-ჰარბორის კატასტროფამ ამერიკელები ააბობოქრა. ამიერიდან საზოგადოებრივი აზრი ქვეყნისათვის სირცხვილის მოწმენდასა და რევანშს მოითხოვდა!

მსოფლიოს უახლესი ისტორიისათვის 1941 წლის 7 დეკემბერი უაღრესად მნიშვნელოვანი თარიღია: ამ დღეს ამერიკის შეერთებული შტატები გამოვიდა ტრადიციული იზოლაციონიზმიდან. ეკონომიკურად უძლიერესი ქვეყანა მსოფლიო პოლიტიკაში ჩაერთო. ამან მკვეთრად შეცვალა პოლიტიკური გეომეტრია დედამიწაზე.

I მსოფლიო ომში ამერიკელთა მონაწილეობა, გარკვეულწილად, ისტორიული ეპიზოდი იყო: ომის დამთავრებისთანავე ისინი შინ დაბრუნდნენ. ვაშინგტონმა არ ისურვა მსოფლიო პროცესებში სერიოზული მონაწილეობა. ვუდრო უილსონის მომდევნო პრეზიდენტებმა და კონგრესმა მიიჩნიეს, რომ მათი ქვეყნის ინტერესების სფერო კვლავაც არ უნდა გასცილებოდა „ახალ სამყაროს„– ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკას. ამერიკის ინდიფერენტიზმმაც შეუწყო ხელი სხვადასხვა ჯგუფის არადემოკრატიული, ტოტალიტარული და მილიტარისტული რეჟიმების აყვავებასა და გაფურჩქვნას 1920-30-იანი წლების ევროპასა და აზიაში.

პერლ-ჰარბორში ამერიკის ფლოტის საგრძნობი ნაწილის განადგურებამ წყნარი ოკეანის ბატონ-პატრონად იაპონია აქცია, მაგრამ – სულ ნახევარი წლით.

1942 წელს იაპონელების ხელში იყო ფილიპინები, საფრანგეთის კოლონიები ინდოჩინეთში, ბრიტანეთის კოლონიები – მალაია, სინგაპური და ბირმა (მიანმა), ჰოლანდიის ოსტ-ინდოეთი (ინდონეზია) და წყნარი ოკეანის მრავალი კუნძული.

იაპონიის არმიის ბირმისკენ გატარებითა და ტოკიოსათვის მოკავშირეობის შეთავაზებით ტაილანდმა თავიდან აიცილა იაპონური სამხედრო ოკუპაცია. ვაშინგტონში ტაილანდის ელჩმა კი გადაარჩინა თავისი ქვეყანა იმით, რომ სეიფში შეინახა და სახელმწიფო დეპარტამენტს არ გადასცა ნოტა ტაილანდის მიერ აშშ-სათვის ომის გამოცხადების შესახებ, ანუ ფორმალურად ტაილანდი ამერიკის წინააღმდეგ ომში არ ჩაბმულა. იაპონიის დამარცხების შემდეგ ეს მას დაუფასდა.

1942 წლის პირველ ნახევარში იაპონიის მხედრიონი დიდ გამარჯვებებს ზეიმობდა. საბოლოო გამარჯვების შემთხვევაში ტოკიოს მიზნად, ალბათ, ავსტრალიის მეჩხრად დასახლებული კონტინენტის დაპყრობა იქცეოდა. ციმბირი მოიცდიდა!

მაგრამ იაპონიის გენერალიტეტმა ზედმეტად ირწმუნა საკუთარი არმიისა

და ფლოტის ძალა, სათანადოდ ვერ შეაფასა ამერიკის სამხედრო-ეკონომიკური სიძლიერე და განსაცდელის ჟამს ამერიკელების უდიდესი საბრძოლო სულისკვეთება. სულ ექვს თვეში ამერიკამ, რომელმაც, პერლ-ჰარბორის კატასტროფის მიუხედავად, ავიამზიდები შეინარჩუნა, სრულად აღიდგინა თავისი სამხედრო-საზღვაო პოტენციალი, წყნარ ოკეანეში ისევ გაბატონდა და 1942-1945 წლებში თანდათან განდევნა იაპონია ყველა დაპყრობილი ტერიტორიიდან. 1945 წლიდან იაპონელები მხოლოდ საკუთარი კუნძულების დაცვას ლამობდნენ.

ტოკიო და სხვა დიდი ქალაქები შეუბრალებლად იბომბებოდა. იაპონელების გასაკვირად, ამერიკელები არ ბომბავდნენ რამდენიმე ქალაქს, მათ შორის ჰიროშიმასა და ნაგასაკის... მალე მათ გაიგეს ამ „ჰუმანურობის“ ფასი.

1945 წლის 6 აგვისტოს B-29 ტიპის ამერიკულმა ბომბდამშენმა, რომელსაც მისმა მეთაურმა *პოლ ტიბეტსმა* დედამისის სახელი *Enola Gay* დაარქვა (მაშინდელ ამერიკულ ინგლისურში სიტყვა „გეის“ მხოლოდ ტრადიციული მნიშვნელობა ჰქონდა და „მხიარულს“ ნიშნავდა), 15 კილოტონის ურანიუმის მუხტის მქონე ბომბი ჩამოაგდო ქალაქ *ჰიროშიმას* თავზე და მოსპო 140 ათასამდე ადამიანი, მათ შორის 70 ათასი იქვე დაიწვა. სამი დღის შემდეგ მეორე ამერიკული ატომური ბომბი, ამჯერად 21 კილოტონის პლუტონიუმის მუხტით, დაეცა იაპონიის ქალაქ *ნაგასაკის* და თითქმის ისეთივე საზარელი შედეგი გამოიწვია, როგორიც ჰიროშიმაში.

იქამდე დაუზიანებელი ორი დიდი ქალაქის თითო ბომბით პირწმინდად მოსპობის შემდეგ იაპონიის ხელმძღვანელობამ დაინახა, რომ წინააღმდეგობის გაგრძელება უაზრობად იქცა. 14 აგვისტოს იმპერატორმა *ჰიროჰიტომ* თავის ძალებს წინააღმდეგობის შეწყვეტა უბრძანა და ამით დამატებითი მსხვერპლისაგან იხსნა თავისი ხალხი. სხვათა შორის, ამ დღეს იაპონელმა ხალხმა რადიოთი პირველად მოისმინა ხმა თავისი იმპერატორისა, რომელიც „ღვთის შვილად“ ითვლება. დასავლეთის ქვეყნებში 14 აგვისტოს მეორე მსოფლიო ომის უკანასკნელ დღედ მიიჩნევენ.

2 სექტემბერს ამერიკულ ავიამზიდ *„მისური“*-ზე იაპონიამ უპირობო კაპიტულაციის აქტს მოაწერა ხელი.

სტალინმა 1941 წლის „დიპლომატიური საჩუქრის“ სანაცვლოდ ტოკიოს სულ სხვანაირი „მადლობა“ გადაუხადა. 1945 წლის 4-11 თებერვალს იალტაში ჩატარებულ კონფერენციაზე, სადაც არსებითად გადაწყდა მსოფლიოს მომავალი გადანაწილება, ის დაჰპირდა მოკავშირეებს, რომ გერმანიის დამარცხებიდან სამი თვის შემდეგ იაპონიის წინააღმდეგ ომში ჩაებმებოდა.

სამწუხარო რეალობაა, რომ პოლიტიკაში *ვერაგობა* ხშირად უთანაბრდება *პრაგმატიზმს*, რასაც „ეროვნული ინტერესების დაცვის საჭიროებით“ ამართლებენ.

1945 წლის აპრილში საბჭოთა კავშირმა მძიმე მდგომარეობაში მყოფ იაპონიას

განუცხადა, რომ აღარ დაიცავდა 1941 წელს დადებულ თავდაუსხმელობის პაქტს. რეალურად, 1945 წლის აგვისტოში იაპონიასთან ომში საბჭოთა კავშირის ჩართვა მოკავშირეების დახმარებას არ ისახავდა მიზნად – ატომური დაბომბვის შემდეგ იაპონია ფაქტობრივად დამარცხებული იყო: რუსეთს საკუთარი ტერიტორიული ინტერესების დაკმაყოფილება სურდა.

საბჭოთა კავშირმა იაპონიას ომი *წინასწარ* არ გამოუცხადა, სხვათა შორის, ისევე, როგორც არ გამოუცხადა ომი ფინეთს 1939 წლის თავდასხმის წინ. ამ გარემოებას ხაზს ვუსვამ იმის გამო, რომ საბჭოთა პროპაგანდა (რომლისაც ზოგს ახლაც სჯერა) ყურებს გვიჭედავდა იმის მტკიცებით, რომ გერმანია ომის გამოუცხადებლად დაესხა თავს საბჭოთა კავშირს, რომელთანაც სამშვიდობო ხელშეკრულება ჰქონდა დადებული. იგულისხმებოდა, რომ „ასეთი ვერაგობა მარტო ნაცისტებისათვის იყო დამახასიათებელი"!

სინამდვილეში, თავდასხმამდე რამდენიმე წუთით ადრე, დიპლომატიური არხებით გერმანიამ ფორმალურად ამცნო საბჭოთა კავშირს, რომ მის წინააღმდეგ საბრძოლო მოქმედებას იწყებდა. XX საუკუნის შუაგულიდან ყველა სახელმწიფო ომის მოგებას მოულოდნელობის ფაქტორს უკავშირებს: მტერს საომრად მოსამზადებელი დრო არ უნდა მიეცეს. *ომის წინასწარ გამოცხადების* შუა საუკუნეებიდან შემორჩენილი წესი, რომელიც ნელა მოძრავ არმიებსა და ერთ გადამწყვეტ ბრძოლაზე იყო გათვლილი, შეიცვალა *უკანასკნელ მომენტში* ინფორმაციის მიწოდებით. ასე მოიქცნენ გერმანია – საბჭოთა კავშირთან მიმართებით და საბჭოთა კავშირი – იაპონიასთან მიმართებით.

1945 წლის 9 აგვისტოს, როდესაც ჰიროშიმა და ნაგასაკი უკვე ფერფლად იყო ქცეული, ხოლო მათი მოსახლეობა გამქრალი, საბჭოთა ჯარებმა მოულოდნელად შეუტიეს იაპონიას რამდენიმე მიმართულებით. 12 აგვისტოს წითელი არმიის ხელთ იყო ჩრდილოეთ კორეა, სამხრეთ სახალინი და კურილის კუნძულები.

წითელმა არმიამ კუნძულ ჰოკაიდოზე მოახდინა დესანტირება, მაგრამ მისი ოკუპაციის მცდელობა აღკვეთა ამერიკელმა გენერალმა დაგლას *მაკართურმა*, თორემ რუსის ჯარის გაყვანა საკუთრივ იაპონიიდან შეუძლებელი გახდებოდა! ამის დასტურად შეგვიძლია გავიხსენოთ სტალინის სიტყვები მიმართული ჰიტლერისადმი 1939 წელს, პოლონეთის გაყოფის დროს, რომ *„სამხედროებს ყველაზე მეტად არ უყვართ დაკავებული ტერიტორიის უკან დაბრუნება"*: სტალინს აეჭვებდა პოლონურ ქალაქ ლვოვში, „მისი გავლენის სფეროში", ვერმახტის ნაწილების შესვლა. მაგრამ მაშინ გერმანელებმა დაუცალეს ლვოვი წითელ არმიას.

ისტორიის საბჭოთა და რუსულ სახელმძღვანელოებში *„იაპონიის მილიონიანი კვანტუნის არმიის განადგურება"* უდიდეს გმირობადაა წარმოდგენილი, რომელმაც თითქოს გადამწყვეტი მნიშვნელობა იქონია იაპონიის დამარცხებაში. სინამდვილეში კი, ჰიროშიმასა და ნაგასაკის შემდეგ მორალურად დაცემული

კვანტუნის არმია (640 ათასამდე სამხედრო მოსამსახურე, რომლის საგრძნობ ნაწილს ადგილობრივი მოსახლეობიდან მობილიზებული ჯარისკაცები შეადგენდნენ) ორგანიზებულად, დივიზიებად და პოლკებად, ჩაბარდა ტყვედ ნითელ არმიას. ათასობით იაპონელმა ოფიცერმა კი *სამურაის სიკვდილი – ხარაკირის გაკეთება* – არჩია, რათა ტყვეობის სირცხვილი თავიდან აეცილებინა. იაპონიასთან ხანმოკლე ომში 12 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი დაიღუპა და დაიჭრა, რაც მსოფლიო ომის მასშტაბით უმნიშვნელო რიცხვად ითვლება.

ჰუმანიტარული და დემოგრაფიული კატასტროფა ევროპაში

მეორე მსოფლიო ომი კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე დამანგრეველი აღმოჩნდა. სამხედრო მოქმედებები 40 ქვეყნის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. ომში მონაწილეობა მიიღო 61-მა სახელმწიფომ, რომელთა არმიებში მობილიზებული იყო 110 მილიონი ადამიანი: სხვადასხვა შეფასებით, ამათგან ერთი მესამედიდან ორ მეხუთედამდე შინ ვეღარ დაბრუნდა. გარდა ამისა, დაიღუპა უამრავი სამოქალაქო პირი.

პირველი მსოფლიო ომისაგან განსხვავებით, ***მეორე მსოფლიო ომი ჭარბად იყო იდეოლოგიზებული და დიდი სისასტიკით გამოირჩეოდა.*** ჯარისკაცებს ღამის ბიოლოგიურ სიძულვილს უნერგავდნენ მტრის მიმართ. მეორე მსოფლიო ომის დროს, განსხვავებით პირველისაგან, არ ყოფილა მტრების მასობრივი დაძმობილების ფაქტები. 1916-1918 წლებში კი სანგრებში ჯდომით დაღლილი რუსი და ავსტრიელი, ფრანგი და გერმანელი ჯარისკაცები თავიანთი მეთაურების ბრძანების უგულებელყოფით ძმობილდებოდნენ და ხანდახან ერთად ტოვებდნენ ბრძოლის ველს. მეორე მსოფლიო ომის დროს არ მომხდარა სახალხო აჯანყებები და რევოლუციები, რომელთაც, ფაქტობრივად, განსაზღვრეს პირველი მსოფლიო ომის შედეგი.

საბჭოთა დივიზიების ბრძოლისუნარიანობის ერთ-ერთი წინაპირობა იყო საგანგებო „გადამღობი რაზმები" (*заградительные отряды*), რომლებიც შეტევაზე გადასულ ნაწილებს უკან მისდევდნენ და შეშინებულებს, წაბორძიკებულებსა და ჩამორჩენილებს ადგილზე ხვრეტდნენ. შეტევისას წინსვლა გადარჩენის რაღაც შანსს მაინც უტოვებდა ჯარისკაცს.

ამერიკელმა გენერალმა *დუაით აიზენჰაუერმა* 1948 წელს გამოცემულ თავის მოგონებებში თბილად მოიხსენია საბჭოთა მარშალი *გეორგი ჟუკოვი*, რომელთანაც ომის დამთავრებისთანავე უსაუბრია სხვადასხვა სამხედრო თემაზე. აიზენჰაუერს, რომელიც მოკავშირეთა მთავარსარდალი იყო დასავლეთის ფრონტზე (1952-1960 წლებში ის აშშ-ის პრეზიდენტად იყო არჩეული), ჟუკოვისათვის უთქვამს, რომ ვერმახტის მიერ დანაღმული ველები მოკავშირეთა

არმიას ყველაზე დიდ სირთულეს უქმნიდა და აფერხებდა შეტევას, რადგან განაღმვისათვის საჭირო იყო სპეციალური ტექნიკური საშუალებების მოზიდვა. დაუნდობლობით ცნობილმა მარშალმა ჟუკოვმა კი პოპულარულად აუხსნა გამოუცდელ ამერიკელ კოლეგას დანაღმულ ველზე შეტევის განხორციელების საბჭოთა მეთოდი:

> „როდესაც ჩვენ მივადგებით დანაღმულ ველს, ჩვენი ქვეითი ჯარი ზუსტად ისე უტევს, როგორც დაუნაღმავ ადგილას. ნაღმებით მიყენებულ დანაკარგს ჩვენ ვუთანაბრებთ იმ დანაკარგს, რომელიც შეიძლებოდა მიგვეღო, თუკი გერმანელები ტყვიამფრქვევებითა და არტილერიით დაიცავდნენ იმავე ადგილს".

ერთი სიტყვით, საბჭოთა ჯარისკაცებს საკუთარი ფეხით უშვებდნენ ნაღმზე ასაფეთქებლად. როგორც ნესი, ამ მიზნით „საჯარიმო ბატალიონებსა და ასეულებს" (*штрафные батальоны и роты*) იყენებდნენ, სადაც ხანდახან უმცირესი დანაშაულისათვის იხდიდნენ სასჯელს საბჭოთა ოფიცრები და ჯარისკაცები. საჯარიმო ბატალიონებსა და ასეულებში ომის დროს გაიარა 490 ათასმა საბჭოთა სამხედრო მოსამსახურემ. მათი უმეტესობა დაიღუპა. ცოცხალი ძალის დანაკარგი *„штрафбат"*-ებში ხუთ-ექვსჯერ სჭარბობდა ჯარის სხვა ნაწილების დანაკარგს.

სხვა ქვეყნების არმიებსაც, მათ შორის ვერმახტსაც ჰქონდა ასეთივე საჯარიმო ნაწილები. ომის დროს 34 ათას გერმანელ ოფიცერსა და ჯარისკაცს მოუხდა ასეთი სასჯელის მოხდა, მაგრამ მათ არ ექცეოდნენ ისე ველურად, როგორც წითელ არმიაში.

აიზენჰაუერი იქვე ასკვნის:

> „მე ნათლად წარმოვიდგინე, თუ რა დაემართებოდა რომელიმე ამერიკელ ან ბრიტანელ მეთაურს, თუკი იგი ასეთი ტაქტიკის გამოყენებას შეეცდებოდა! ...ამერიკელები ომის ფასს ადამიანთა დანაკარგით ვითვლით, რუსები – სახელმწიფოს მთლიანი დანაკარგით".

საბჭოთა გენერლები კატეგორიულად ნამდვილად არ გამოირჩეოდნენ. ომის ბოლო პერიოდში ისინი ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს სამხედრო წარმატების მიღწევაში და მსხვერპლის რაოდენობას ყურადღებას არ აქცევდნენ. 1945 წლის აპრილში მარშლები *გეორგი კონსტანტინოვიჩ ჟუკოვი* და *ივან სტეპანოვიჩ კონევი* ცდილობდნენ დაესწროთ ერთიმეორისათვის ალყაშემორტყმული ბერლინის იერიშით აღება. სტალინი არსებითად ახალისებდა ასეთ კონკურენციას და მხოლოდ ომის ბოლო დღეებში უბოძა მტრის დედაქალაქის აღების პატივი ჟუკოვს. საომარი მოქმედების ბოლო კვირებში ასობით ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი მხოლოდ მარშლებისა და მომავალი გენერალისიმუსის განდიდებას შეეწირა. მარშალ ჟუკოვის ცნობით, *ბერლინის აღების ოპერაციისას* საბჭოთა ჯარების აუნაზღაურებელმა დანაკარგმა 300 ათასს მიაღწია, მათ შორის 81 ათასი ქალაქის ქუჩებში დაიღუპა. მისივე ცნობით, გერმანელებს 218 ათასზე მეტი ჯარისკაცი მოუკლეს და ბერლინში დამატებით დაიღუპა 100-150 ათასი

სამოქალაქო პირი. ამ ისედაც შემზარავ მონაცემებს ბევრი შემცირებულად მიიჩნევს. სპეციალისტები მიიჩნევენ, რომ უკეთ დაგეგმილი და დროში ოდნავ გახანგრძლივებული ოპერაციის შემთხვევაში დანაკარგი საგრძნობლად ნაკლები იქნებოდა.

დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრს, *უინსტონ ჩერჩილს*, ძალიან უნდოდა დაესწრო რუსებისათვის ბერლინის აღება. გენერალმა *აიზენჰაუერმა* კი, ჩერჩილის მოწოდების მიუხედავად 1945 წლის 15 აპრილს მდინარე ელბეზე შეაჩერა არმია და არც უცდია ბერლინზე შეტევა. აიზენჰაუერი მოკავშირეთა, ძირითადად ამერიკელი, ჯარისკაცების დანაკარგს მოერიდა. თანაც მას არ უნდოდა იალტის შეთანხმებით შემოხაზულ მომავალ საბჭოთა საოკუპაციო ზონაში შეჭრა, რომლის დატოვება ომის შემდეგ მაინც მოუწევდა.

ჰიტლერი ჰუმანიზმით არ გამოირჩეოდა, მაგრამ გერმანელი გენერლები, საბჭოთა გენერლებისაგან განსხვავებით, ჯარისკაცებს ზოგავდნენ. ამას ისინი აღწევდნენ უკეთ დაგეგმილი და ჩატარებული სამხედრო ოპერაციების წყალობით, ხანდახან უბრალოდ იმით, რომ საკუთარი ინიციატივით დროულად იხევდნენ უკან იქ, სადაც აშკარად წამგებიანი პოზიცია ჰქონდათ, თუმცა ჰიტლერი მათგან მხოლოდ შეტევასა და სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ბრძოლას მოითხოვდა.

აღმოსავლეთის ფრონტზე ვერმახტის სამხედრო დანაკარგმა მსოფლიო ომის განმავლობაში მთელი მისი დანაკარგის 87 პროცენტი შეადგინა. მაგრამ აბსოლუტური მონაცემებით, ვერმახტს წითელ არმიასთან შედარებით ოთხჯერ ნაკლები დანაკარგი ჰქონდა. ესეც მოწმობს, თუ რაოდენ სისხლისმღვრელი იყო რუსეთის კამპანია და რა დაუზოგავები იყვნენ საბჭოთა გენერლები საკუთარი „საზარბაზნე ხორცის" მიმართ.

საბჭოთა კავშირის მხრიდან ადამიანთა დანაკარგი ომში მართლაც გიგანტური იყო. ჰიტლერმა აღმოსავლეთ ევროპა გერმანული რასის *„სასიცოცხლო სივრცედ"* (Lebensraum) გამოაცხადა და საბჭოთა კავშირის ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ტერორი გააჩაღა. დაუსჯელობის სინდრომმა ზნეობრივად დასცა მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე კულტურული ერი.

სამხედრო მოქმედების დროს მოკლულთა გარდა, ბევრი საბჭოთა ადამიანი დაიღუპა სხვა მიზეზით: ნაცისტები კომუნისტებსა და ებრაელებს ხვრეტდნენ, კომუნისტები კი – ნაცისტებთან თანამშრომლობაში ეჭვმიტანილ თანამემამულეებს. საბჭოთა ტყვეებს (ტყვედ 5 მილიონზე მეტი ჩავარდა) ნაცისტები საშინლად ექცეოდნენ, რადგან *საბჭოთა კავშირმა შეგნებულად არ მოაწერა ხელი ჟენევის საერთაშორისო კონვენციას სამხედრო ტყვეების დაცვის შესახებ.* საბჭოთა სამხედრო ტყვეთა დიდი ნაწილი შიმშილსა და ეპიდემიებს შეეწირა. მათ კი, ვინც ნაცისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებს გადაურჩა და შინ დაბრუნდა, სტალინის რეჟიმმა ციმბირის ბანაკებში უკრა თავი. ტყვედ ჩავარდნილ უკლებლივ ყველა თავის ჯარისკაცს საბჭოთა რეჟიმი მოღალატედ მიიჩნევდა.

1941 წელს საბჭოთა ჯარების მიერ უბრძოლველად დატოვებული ქალაქ კიევის ზუსტად 1943 წლის 6 ნოემბერს დასაბრუნებლად (ამ გამარჯვებას წითელი არმია უძღვნიდა *დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის* მორიგ იუბილეს, რომელიც 7 ნოემბერს აღინიშნებოდა) საბჭოთა ავიაციამ ქალაქის ცენტრი მთლიანად დაანგრია. ამ დროს ადგილობრივ მოსახლეობაზე არავინ ფიქრობდა. წყალუხვი და ღრმა მდინარე დნეპრის 70-კილომეტრიან მონაკვეთზე შეუჩერებლად (და ამდენად – მოუმზადებლად) ფორსირებისას რამდენიმე ათეული ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი დაიხრჩო: ზუსტი რიცხვი უცნობია.

საბჭოთა მთავრობამ არ მოახდინა მოსახლეობის მასობრივი ევაკუაცია ქალაქ ლენინგრადიდან, რომლის იერიშით ასაღებად და ქუჩის მძიმე ბრძოლებისათვის გერმანიას საკუთარი ჯარისკაცები დაეინანა, ხოლო იმ პერიოდის მისმა მოკავშირემ, ფინეთმა, ერთი მეტრითაც არ მოინდომა იმ საზღვრის გადალახვა, რომელიც 1940 წლამდე ჰქონდა. ორ-ნახევარი წლის განმავლობაში ალყაშემორტყმული დიდი ქალაქი, რომლის გასათავისუფლებლად საბჭოთა არმიას არ ეცალა, მომარაგების გარეშე დარჩა და იქ მილიონ-ნახევრამდე ადამიანი დაიღუპა. იყო კანიბალიზმის მრავალი ფაქტი.

მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ სტალინმა განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირმა ომში შვიდი მილიონი ადამიანი დაკარგა. შვიდი მილიონი – უზარმაზარი რიცხვია, მაგრამ მაინც შემცირებული. ისე გამოდიოდა, რომ საბჭოთა კავშირის დანაკარგი გერმანიაზე ნაკლები იყო: ამ უკანასკნელის აუნაზღაურებელმა დანაკარგმა ომის დროს შეადგინა ათი მილიონი ადამიანი, მათ შორის სამ მილიონამდე – სამოქალაქო პირი.

წითელ არმიას ცოცხალი ძალის დანაკარგის ზუსტი აღრიცხვა არ ჰქონდა, ხოლო მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა 1939 წლის შემდეგ მხოლოდ 1959 წელს ჩაატარეს. *ხრუშჩოვის* მმართველობის ხანაში, 1950-იან წლებში, გამოცხადდა, რომ საბჭოთა კავშირმა ომის დროს 20 მილიონი ადამიანი დაკარგა.

მოგვიანებით, 1970-იან წლებში, საბჭოთა სტატისტიკამ დააზუსტა, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს ქვეყნის აუნაზღაურებელი დანაკარგი 26,6 მილიონ ადამიანს შეადგენდა. ეს გიგანტური რიცხვია და მის უკან კიდევ ათეულობით მილიონი გაუბედურებული ოჯახი დგას. ამ მონაცემებით, საბჭოთა კავშირს გერმანიაზე ორ-ნახევარჯერ მეტი ადამიანი დაუკარგავს.

საბჭოთა კავშირის გამარჯვების მთავარი მიზეზი მისი უთვალავი მოქალაქის დაღუპვა აღმოჩნდა. სტალინის მიმართ კრიტიკულ რუსულ ლიტერატურაში ამაზე წერენ, რომ „немцев нашими трупами завалили“ (გერმანელები ჩვენი ცხედრებით ამოვახრჩეთ).

ომის დროს განსაკუთრებით დაზარალდა ბელორუსია, უკრაინა, ბალტიისპირეთი. რუსეთის ევროპულ ნაწილში სოფლად შრომისუნარიანი მამაკაცი თითქმის აღარ დარჩა. გენოფონდის ყველაზე ჯანმრთელი ნაწილი დაიღუპა.

რუსეთის დემოგრაფიული პრობლემები, რომლებიც ამჟამად ძალიან მძაფრად იგრძნობა, 60-65 წლის წინ დაიწყო.

საბჭოთა მონაცემებით, მის ტერიტორიაზე დაინგრა 1710 ქალაქი და 70 ათასზე მეტი სოფელი. ადამიანურთან ერთად მისი მატერიალური ზარალიც უზარმაზარი იყო, შეფასებით – 2,5 ტრილიონი მანეთის ოდენობისა.

გერმანიასაც არ ასცდა დემოგრაფიული კატასტროფა: როგორც ზემოთ ითქვა, მას ათი მილიონი ადამიანი დაეღუპა. ომის დროინდელმა დანაკარგმა სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის მკვეთრი გაუარესება გამოიწვია: ქალებმა რაოდენობით ბევრად გადააჭარბეს მამაკაცებს. შრომითი რესურსები მკვეთრად შემცირდა. როდესაც ქვეყნის დასავლეთმა ნაწილმა, გერმანიის ფედერაციულმა რესპუბლიკამ, ინდუსტრიული პოტენციალი აღიდგინა, შემდგომი განვითარებისათვის, 1950-იანი წლების ბოლოდან, მას დასჭირდა სამხრეთ ევროპიდან – ჯერ იტალიიდან, იუგოსლავიიდან, შემდეგ კი ძირითადად თურქეთიდან მოწვეული შრომითი მიგრანტების, *გასტარბაიტერების*, შრომის გამოყენება. ამან შეცვალა გერმანიის, მოგვიანებით კი მთელი დასავლეთ ევროპის ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა, შესაძლოა, საბედისწეროდაც კი.

ომის შემდეგ 12 მილიონი გერმანელი აყარეს მათი წინაპრების მრავალი თაობის მიერ ათვისებული და აყვავებული მიწებიდან, რომლებიც გადაეცა პოლონეთს, საბჭოთა კავშირს ან დაუბრუნდა ჩეხოსლოვაკიას. ომისშემდგომი დეპორტაციების დროს სამ მილიონამდე ადამიანი დაიღუპა (ისინი ომისდროინდელი დანაკარგის მაჩვენებელში არ შედიან!) გერმანელთა ამ ეროვნულ ტრაგედიას იშვიათად იხსენებენ. მათ დიდი სისხლით აზღვევინეს საკუთარი ლიდერების, ჰიტლერისა და მისი ბანდის მიერ კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი დანაშაული. დამარცხებულ ერს კოლექტიური პასუხისმგებლობა დაეკისრა. Vae victis![37]

იყო გერმანული მოსახლეობის ჟლეტისა და მათი ტანკებით გასრესის ფაქტები. არსებობს დამაჯერებელი ცნობები, რომ გამარჯვების შემდეგ საბჭოთა ჯარისკაცებმა ორ მილიონამდე გერმანელი ქალი გააუპატიურეს.

ლაპარაკი აღარაა მაროდიორობაზე, რაც ცენტრალიზებულადაც ხდებოდა: 1945 წლის 9 ივნისს სტალინის ბრძანებით ნადავლის აღება დაკანონებულ იქნა. რამდენადაც გერმანული მრენველობა ომის დროსაც არ წყვეტდა სამომხმარებლო, თანაც მაღალი ხარისხის, საქონლის გამოშვებას, გამარჯვებული არმიის ჯარისკაცები დამარცხებული ქვეყნის სიმდიდრეს დააცხრნენ. მოჰქონდათ ყველაფერი, რაც საბჭოთა კავშირში არ იყო – ველოსიპედები, მაჯის საათები, გაბარდინის პალტოები, პატეფონის ნემსები, ტუალეტის საპონი... გერმანიის მრენველობის ძალიან მაღალ დონეს მოწმობს ის, რომ ბერლინის ოლიმპიური თამაშების დროს, 1936 წელს, უკვე მიმდინარეობდა ტელეგადაცემები მოძრავი

37 ვაი დამარცხებულს! (ლათ.)

სტუდიების გამოყენებით, ხოლო მაღაზიებში სერიული წარმოების ტელევიზორები იყიდებოდა. 1950 წელს გამოშვებული პირველი საბჭოთა ტელევიზორი 1936 წლის ერთ-ერთი გერმანული მოდელის სრული ასლი იყო.

ომის შემდეგ საბჭოთა კავშირში შემოვიდა ნაალაფევი (*„трофейный“*) გერმანული ავტომანქანები, როიალები, საკერავი და საბეჭდი მანქანები (ეს უკანასკნელი კერძო პირებს უშიშროების ორგანოებში უნდა დაერეგისტრირებინათ, რომ არალეგალური რამ არ დაებეჭდათ). ეკრანებზე გამოჩნდა ასევე ნაალაფევი უცხოური ფილმები, მაგალითად, ამერიკული მრავალსერიული ფილმი „ტარზანი“.

ომმა ორჯერ გადაუარა *პოლონეთს:* ის ჯერ ნაცისტებმა გაანადგურეს, მერე კი მისი ტერიტორია ბრძოლის ველად იქცა ვერმახტისა და წითელი არმიისათვის. პოლონელებმა, თუმცა მათი ქვეყანა დამარცხდა, ომის პირველიდან ბოლო დღემდე იბრძოლა ჰიტლერიზმის წინააღმდეგ – პარტიზანულად და დასავლეთში წასული მებრძოლების მეშვეობით. პოლონეთმა ცენტრალურ და დასავლეთ ევროპაში მოსახლეობის პროპორციულად უდიდესი ადამიანური ზარალი ნახა – დაიღუპა მოსახლეობის 1/6 (პოლონელებთან ერთად დაღუპულთა საგრძნობი ნაწილი ებრაელი იყო). ჰიტლერს ნაბრძანები ჰქონდა ეთნიკური პოლონური ინტელიგენციის გაცხრილვა. მეორე მხრიდან კი საბჭოთა სპეცსამსახურები ასევე გულმოდგინედ ანადგურებდნენ პოლონურ ელიტას.

ნაცისტებთან პოლონელების თანამშრომლობის (*კოლაბორაციონიზმის*) ფაქტები ბევრად ნაკლები იყო, ვიდრე სხვა, მთლიანად ან ნაწილობრივ ოკუპირებულ ქვეყნებში, მაგალითად, საფრანგეთში, ნიდერლანდში, საბჭოთა კავშირში, იუგოსლავიაში (კერძოდ, ხორვატიაში), სლოვაკეთში. სხვადასხვა ფრონტზე ნაციზმის წინააღმდეგ მებრძოლი პოლონური ბრიგადები სიდიდით მეოთხე არმიას შეადგენდნენ მოკავშირეებს შორის (საბჭოთა, ამერიკული და ბრიტანული არმიების შემდეგ).

ომის დროს ***განადგურდა დიდძალი კულტურული ფასეულობა.***

1945 წელს თითქმის მთელი ევროპა და იაპონია ნანგრევებად იყო ქცეული. ცნობილი ქალაქები თავიანთი სახელგანთქმული არქიტექტურით მოწინააღმდეგეებმა მიწასთან გაასწორეს.

არც ერთი მხარე არ ზოგავდა მეორეს. საშინლად დაიბომბა *ლონდონი*, რომლის საქმიანი ცენტრი – *სიტი* – მთლიანად აღსადგენი გახდა (საოცარია, რომ გადარჩა სიტიში მდებარე XVII საუკუნის კლასიციზმის შედევრი, *ქრისტოფერ რენის* მიერ აგებული წმინდა პავლეს ტაძარი). გერმანულმა ავიაციამ ინგლისის სხვა ქალაქებიც დაანგრია, ხოლო ინდუსტრიული ქალაქი *კოვენტრი* საერთოდ აღგავა პირისაგან მიწისა. სამაგიეროს გადასახდელად ანგლო-ამერიკულმა ავიაციამ 1945 წლის აპრილში, როდესაც ომის ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო, ერთ ღამეში მიწასთან გაასწორა ცნობილი კულტურული ცენტრი დრეზდენი,

სადაც საერთოდ არ იყო სამხედრო მრეწველობა. ლაპარაკი აღარაა გერმანიის დანგრეულ ინდუსტრიულ ქალაქებზე და ნავსადგურებზე, *ჰამბურგზე, ლიუბეკზე, როსტოკზე, დორტმუნდზე*, მთლიანად *რურის აგლომერაციაზე* და, მით უმეტეს, *ბერლინზე*, სადაც 1945 წელს არ დარჩა დაუზიანებელი შენობა.

1944 წლის აგვისტოსა და სექტემბერში ნაცისტები მეთოდურად აფეთქებდნენ შენობებს პოლონეთის აჯანყებულ დედაქალაქ ვარშავაში. ამ ოპერაციას მდინარე ვისლის მარჯვენა ნაპირზე შესასვენებლად შეჩერებული წითელი არმია ინტერესით ადევნებდა თვალს. სტალინს არ უნდოდა ვარშავის გათავისუფლებაში დახმარებოდა აჯანყებულ *„არმია კრაიოვას“* (ქვეყნის არმიას), რომელიც ლონდონში ემიგრაციაში მყოფ პოლონეთის კანონიერ (საბჭოთა ტერმინოლოგიით – „ბურჟუაზიულ“) მთავრობას ემორჩილებოდა. კრემლი კი ამ მთავრობას არ ცნობდა. თანაც, პოლონეთი უკვე „გაყიდული“ იყო: 1943 წელს, თეირანში მოლაპარაკებისას, სტალინმა დაითანხმა რუზველტი და ჩერჩილი, რომ პოლონეთის ის ნაწილი, რომელიც საბჭოთა კავშირმა ჰიტლერთან გარიგების შედეგად მიიღო, მასვე დარჩება.

ნაცისტებმა ვარშავა პირწმინდად დაანგრიეს. 1945 წლის 17 იანვარს ნანგრევების ამ გიგანტურ გროვას დაეუფლა წითელი არმია. მასთან ერთად ვარშავაში შევიდა პოლონეთის პროსაბჭოთა მარიონეტული მთავრობა და ეთნიური პოლონელებით დაკომპლექტებული საბჭოთა სამხედრო ნაწილები, რომელსაც *„არმია ლუდოვა“* (სახალხო არმია) ერქვა.

ევროპის დედაქალაქებიდან შედარებით დაუზიანებლად გადარჩა *პარიზი:* 1940 წელს ფრანგებმა უბრძოლველად ჩააბარეს ქალაქი გერმანელებს, 1944 წელს კი გერმანელმა გენერალმა ხელუხლებლად დატოვა ის (თუმცა ჰიტლერისაგან მიღებული ჰქონდა ბრძანება ქალაქის ცენტრის აფეთქების შესახებ). ბევრი სხვა დედაქალაქი, მაგალითად, *რომი* და *ათენი*, *ვენა* და *ბუდაპეშტი*, *პრაჰა* და *ბელგრადი*, *კიევი* და *რიგა*, *ტოკიო* და *მანილა* ნგრევას ვერ გადაურჩა.

საქართველო მეორე მსოფლიო ომში

საბჭოთა კავშირზე გერმანიის თავდასხმის შემდეგ საქართველოს არჩევანი არ ჰქონდა: ის საბჭოთა რესპუბლიკა იყო და ნეიტრალიტეტს ვერ დაიცავდა.

განსხვავებით პირველი მსოფლიო ომის შედეგებისაგან, რომელმაც არაპირდაპირი პოლიტიკური დივიდენდები მოუტანა ჩვენს ქვეყანას, მეორე მსოფლიო ომში საქართველოს არაფერი მოუგია, ხოლო ადამიანური დანაკარგი დიდი ჰქონდა.

რადგანაც წითელ არმიაში სტატისტიკის საკითხი დაბალ დონეზე იდგა, ხოლო ომის პირველ თვეებში დაახლოებით ნახევარ მილიონ დაღუპულ სამხედრო

მოსამსახურეზე არავითარი ცნობა არ შემოინახა, დანაკარგების შესახებ მონაცემები ძალიან მიახლოებითია.

ადამიანთა აუნაზღაურებელი დანაკარგი ომის დროს საქართველოს მთელ მოსახლეობასთან შეფარდებით დიდი იქნებოდა, თუმცა, ბუნებრივია, ნაკლები, ვიდრე იმ ქვეყნებში, რომლებსაც ომის ბორბალმა გადაუარა.

საქართველოში მობილიზებული იქნა დაახლოებით 600 ათასი ადამიანი, ანუ 1939 წლის მოსახლეობის აღწერით აღნუსხული მთელი მოსახლეობის (3,6 მილიონი) მეექვსედი. თითქმის ყველა მათგანი ახალგაზრდა ან შუახნის მამაკაცი იყო.

ხშირად გვესმის, რომ მობილიზებულებიდან ნახევარი დაიღუპა. ეს გამოდის მთელი მოსახლეობის 8-8,5 პროცენტი. ასეთი კატასტროფა მართლაც რომ მომხდარიყო, ის დემოგრაფიულ სტატისტიკაში აისახებოდა. მით უმეტეს, გაუგებარია იმის მტკიცება, თითქოს ომში დაეცა „300 ათასი ქართველი“, რაც იმდროინდელი 2,25 მილიონი ეთნიკური ქართველის 13,3 პროცენტი გამოვიდოდა!

შედარებისათვის – გერმანიის ომისდროინდელ აუნაზღაურებელ დანაკარგს მთელი მოსახლეობის 12,5 პროცენტად ანგარიშობენ. იქ მობილიზებული იყო ყველა მამაკაცი 16 წელს ზევით, გერმანიის ლამის ყველა ქალაქი დაინგრა, მშვიდობიანი მოსახლეობა მასობრივად იღუპებოდა. ასეთი რამ საქართველოს შემთხვევაში არ მომხდარა.

ერთ-ერთი გამოთვლით, რომელიც სამხედრო ექსპერტ *მ. ფილიმოშინს* ეკუთვნის (მან გამოთვალა წითელი არმიის ომისდროინდელი აუნაზღაურებელი დანაკარგი საბჭოთა კავშირის ყველა ერისათვის, თუმცა არ ამტკიცებს, რომ მონაცემები აბსოლუტურად ზუსტია), ბრძოლაში დაიღუპა, უგზო-უკვლოდ დაიკარგა ან ტყვედ ჩავარდა და აღარ დაბრუნდა 79,5 ათასი ეთნიკური ქართველი (ეს მთელი ეთნოსის იმდროინდელი რიცხოვნობის 3,5 პროცენტი გამოდის).

შედარებისათვის, იმავე მონაცემებით, ეთნიკური რუსების დანაკარგი იყო 5,760 მილიონი (5,8 პროცენტი), უკრაინელებისა – 1,377 მილიონი (4,9 პროცენტი), ბელორუსებისა – 252,9 ათასი (4,8 პროცენტი): მათ ტერიტორიაზე საბრძოლო მოქმედება მიმდინარეობდა. ამავე დროს, ებრაელების დანაკარგი იყო 142,5 ათასი (4,7 პროცენტი), უზბეკებისა – 117,9 ათასი (2,4 პროცენტი), სომხებისა – 83,7 ათასი (3,9 პროცენტი), აზერბაიჯანელებისა – 58,4 ათასი (2,5 პროცენტი), და ა.შ. მონაცემები მთლად ზუსტი რომც არ იყოს, მთლად დაუჯერებელიც არაა.

საქართველოში მცხოვრები ყველა ეთნიკური ჯგუფის ჯამობრივი აუნაზღაურებელი დანაკარგი 140-150 ათასის ფარგლებში შეიძლება ვივარაუდოთ, რაც ისედაც ტრაგიკულად დიდი მონაცემია, თუმცა „300 ათასამდე“ ბევრი უკლია!

საქართველოს საბრძოლო დანაკარგის საკმაო წილი მოდის საბჭოთა სარდლობის მიერ უნიჭოდ დაგეგმილ და განხორციელებულ ქერჩის ოპერაციაზე. მარცხში მთავარი ბრალი მიუძღვის სახალხო კონტროლის სახალხო კომისარს,

I რანგის არმიის კომისარს *ლევ მეხლისს*, 1937-1938 წლების რეპრესიების ღვანლმოსილ ჯალათს, იმ დროს სტალინის მარჯვენა ხელს. 1942 წელს საბჭოთა დივიზიები გადაისროლეს ვიწრო ნახევარკუნძულზე და გერმანული სამხედრო ავიაციის წინაშე ყოველგვარი ჰაერსაწინააღმდეგო დაცვის გარეშე დატოვეს. ფელდმარშალმა *ერიხ ფონ მანშტაინმა* 1942 წლის მაისში ჩატარებული ოპერაციის შედეგად ერთი კვირის განმავლობაში სამი საბჭოთა არმია გაანადგურა. 170 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი ტყვედ ჩავარდა.

ქერჩში დაღუპულთა შორის ათობით ათასი ჯარისკაცი საქართველოდან იყო. მათგან ნაწილი ქერჩის სრუტეში დაიხრჩო, ნაწილი კი დაბომბვისას დაიღუპა. „ქერჩი" ქართველებისათვის XX საუკუნის (შესაძლოა, ბოლო სამი-ოთხი საუკუნისაც) უდიდესი ადამიანური დანაკარგის ტრაგიკულ სიმბოლოდ იქცა.

ომის დროს უამრავი ადამიანის დაღუპვა დიდი ტრაგედიაა, მაგრამ უშუალოდ საქართველოს ტერიტორიაზე საომარი მოქმედება არ მიმდინარეობდა, თუ არ ჩავთვლით კავკასიონის უღელტეხილებზე ჩატარებულ ბრძოლებს. ვერმახტმა საქართველოში, კერძოდ, მთიან აფხაზეთში მხოლოდ ერთ სოფლის – *ფსხუს* – დროებითი ოკუპაცია მოახდინა.

წარმოდგენაც კი ძნელია, თუ რა უბედურება დატრიალდებოდა ჩვენში, ნაცისტურ გერმანიას საქართველოს ოკუპაცია რომ მოეხდინა და მერე ომი წაეგო. ბალტიის ქვეყნები, სადაც სწორედ ასეთი რამ მოხდა, დღემდე ვერ გამოსულან ვირტუალური სამოქალაქო ომის მდგომარეობიდან. ამ ქვეყნების მოქალაქეების ნაწილი წითელ არმიაში გაიწვიეს, ნაწილი კი გერმანიის ვერმახტში მსახურობდა: სხვადასხვა არმიაში მებრძოლი ესტონელი, ლატვიელი, ლიტველი ჯარისკაცები თანამემამულეებს ესროდნენ. ეჭვგარეშეა, ვერც საქართველოს ასცდებოდა ასეთი რამ, აქ რომ ვერმახტი შემოსულიყო.

გერმანიის მხარეს იბრძოლა რამდენიმე ათასმა ქართველმა: ესენი უპირატესად იყვნენ ტყვედ ჩავარდნილი წითელარმიელები და 1921 წლის ქართული ემიგრაციის წევრები. ამ ადამიანებმა ეროვნული იდეის გამო (თუმცა ზოგმა, ალბათ, საკონცენტრაციო ბანაკში შიმშილით სიკვდილისაგან თავის დასაღწევად) ამჯობინეს ვერმახტის „ქართულ ლეგიონში" ემსახურათ. ლეგიონში ირიცხებოდა დაახლოებით 14 ათასი მებრძოლი, ქართველების გარდა სხვა კავკასიელი ხალხების წარმომადგენლებიც. ისინი გულწრფელად ფიქრობდნენ, რომ სამშობლოს განთავისუფლებისთვის იბრძოდნენ.

მაგრამ ქართველების უმეტესობა ნაციზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაიწვიეს და ისინიც, ალბათ, ასევე გულწრფელად ფიქრობდნენ, რომ სამშობლოსათვის იბრძოდნენ.

პოეტი *ირაკლი აბაშიძე* იმდროინდელი ქართველების დიდი ნაწილის (თუმცა, შესაძლოა, არა საყოველთაო) აზრს გამოხატავდა, როდესაც 1942 წელს ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში ბრძოლაში დაცემული კაპიტან ბუხაიძის სახელით წერდა:

„და ვუბარებ ყველა ქართველს:
მისი წმინდა ვალი არი –
მოკვდეს, მაგრამ მკერდით შეჰკრას
დერბენტი და დარიალი“.

„დერბენტი და დარიალი" სამხრეთ კავკასიისა და, ამდენად, საქართველოს ჩრდილოეთის კარიბჭეებად აღიქმებოდა. დარიალთან ახლოს ვერმახტი მივიდა, დერბენტამდე მას არ მიუღწევია.

მიუხედავად იმისა, რომ სტალინის მეთაურობით და მისი სახელისათვის იბრძოდნენ, კავკასიის დაცვისას და საერთოდ, მსოფლიო ომში მებრძოლი არც კაპიტან ბუხაიძისა და არც სხვა ახალგაზრდა ქართველების სიცოცხლე უქმად არ დახარჯულა: ობიექტურად მათ საქართველოსათვის გასწირეს თავი.

ვფიქრობ, საბოლოოდ საქართველოსათვის უმჯობესი აღმოჩნდა ნაციზმის დამარცხება. კაიზერის გერმანიისაგან განსხვავებით, ნაცისტური გერმანიის დიდი იმედი საქართველოს არ უნდა ჰქონოდა.

თავი 14

ომისშემდგომი მსოფლიო

სამხედრო დამნაშავენი განსასჯელთა სკამზე

1946 წელს გერმანულ ქალაქ *ნიურნბერგში* მიმდინარეობდა *საერთაშორისო ტრიბუნალის* სხდომები, რომელზეც გამარჯვებული სახელმწიფოების წარმომადგენლები დამარცხებული სახელმწიფოს ლიდერებს ასამართლებდნენ.

ნაციზმი ნამდვილად იყო დანაშაულებრივი რეჟიმი, მაგრამ მაინც საკითხავია, თუ რამდენად ობიექტური შეიძლება იყოს გამარჯვებულთა მიერ დამარცხებულთა გასამართლება? ეჭვგარეშეა, რომ ჰიტლერსა და მის გარემოცვას საშინელი დანაშაული მიუძღოდა კაცობრიობის წინაშე, მაგრამ არც მათი განმსჯელები იყვნენ უმწიკვლონი. მაგალითად, საბჭოთა კავშირს თვითონაც ჰქონდა ჩადენილი საკმაო დანაშაული ჰუმანურობის წინააღმდეგ, მაგრამ მისი წარმომადგენლები საერთაშორისო ტრიბუნალს ბრალმდებლების როლში მოევლინნენ. ტრიბუნალი ნაცისტ ლიდერებს ბრალდებას წარუდგენდა იმ კანონებით, რომლებიც ომის პერიოდში არ არსებობდა – მათ უკუქმედებით ძალას ანიჭებდნენ.

მთავარი და ნამდვილი დამნაშავე, *ადოლფ ჰიტლერი*, განსასჯელთა სკამს გადაურჩა: მან დროულად მოიკლა თავი. ჩამოახრჩეს ათი პირი, რომელთაც სასამართლომ დაუმტკიცა დანაშაული კაცობრიობის წინაშე – ომის წარმოება ყოველგვარი მორალური შეზღუდვის გარეშე. მეთერთმეტემ, ჰიტლერის მოადგილემ, რაიხსმარშალმა *ჰერმან გიორინგმა*, ყულფისაგან თავი იხსნა იმით, რომ საწამლავი შესვა.

ამ პროცესს რეალური დამნაშავეების დასჯაზე მეტად სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა. ნაციზმი საყოველთაოდ უნდა დაგმობილიყო. ის მართლაც საშიში იყო მთელი მსოფლიოსათვის, მათ შორის გერმანელი ერისთვისაც. ნიურნბერგის ტრიბუნალზე ნაცისტებს ასამართლებდნენ მთელი კაცობრიობის წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულისათვის, თუმცა მომდევნო პროპაგანდისტული მასალა ისეთ შთაბეჭდილებას ქმნის, თითქოს ტრიბუნალმა მხოლოდ პიტლერელთა ანტისემიტური აქციების მხილება დაისახა მიზნად.

ომის შემდეგ რეალურად დაისაჯნენ ჰიტლერს აყოლილი გერმანელი ერი და მისი ძალაუნებური მოკავშირეები.

„შორეული აღმოსავლეთის საერთაშორისო სამხედრო ტრიბუნალმა“ 1946 - 1948 წლებში *ტოკიოში* გაასამართლა იაპონელი სამხედრო დამნაშავეები. მათგან ექვსი გენერალი და ომისდროინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრი ჩამოახრჩეს. აქაც გამარჯვებულ მხარეს, კერძოდ, ამერიკელ მოსამართლეს, გამოჰქონდა განაჩენი დამარცხებულთათვის.

დანგრეული ეკონომიკის აღდგენის გზები

ომის შემდეგ ევროპისა და იაპონიის აღდგენას დრო დასჭირდა, მაგრამ არც ისე დიდი – სულ 10-15 წელი. ამერიკამ, რომლის ძირითად ტერიტორიას ომი არ შეხებია, და რომელიც ომისშემდგომი მსოფლიოს მთელი სამრეწველო პროდუქციის 60 პროცენტს აწარმოებდა, *„მარშალის გეგმით“* სერიოზული დახმარება გაუწია ევროპის ქვეყნებსა და იაპონიას.

ამერიკის სახელმწიფო მდივნის, *ჯორჯ მარშალის,* სახელით ცნობილი გეგმა, რომლის „ინტელექტუალური არქიტექტორი“ იყო „ცივი ომის“ პერიოდში ამერიკის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი შემმუშავებელი *ჯორჯ კენანი,* ითვალისწინებდა რეალურ ეკონომიკურ დახმარებას მსოფლიო ომით დაზარალებული ევროპისათვის, მათ შორის გერმანიისათვისაც. განსხვავებით პირველი მსოფლიო ომისშემდეგი პერიოდისაგან, როდესაც გამარჯვებულმა ანტანტამ პირდაპირ გაატყავა დამარცხებული გერმანია და ამით რევანშიზმის საფუძველი შექმნა, მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებულმა ამერიკამ, პირიქით, დახმარების ხელი გაუწოდა დანგრეულ [დასავლეთ] გერმანიას. რეპარაციები, რომელთაც დასავლეთის ქვეყნები ცენტრალიზებულად იღებდნენ, შედარებით ზომიერი აღმოჩნდა. ამან მადლიერების გრძნობა წარმოქმნა გერმანელ ხალხში და რევანშიზმის ფესვები გადაჭრა.

„მარშალის გეგმა“ გამიზნული იყო მსოფლიო ეკონომიკის აღდგენაზე, რაც იმავე ამერიკისათვისაც იყო ხელსაყრელი. ის დაეხმარა დასავლეთ და სამხრეთ ევროპის ყველა არაკომუნისტური ქვეყნის (ესპანეთისა და ფინეთის გარდა), აგრეთვე თურქეთის ეკონომიკურ აღორძინებას.

საბჭოთა კავშირმა ამაყად განაცხადა უარი ამერიკულ დახმარებაზე, რაც საბჭოთა ეკონომიკური სისტემის გამჭვირვალობას მოითხოვდა: სტალინი ამაზე არასოდეს დათანხმდებოდა!

ომის თვალსაჩინო შედეგი იყო [დასავლეთ] გერმანიისა და იაპონიის გარდასახვა მსოფლიოს ყველაზე მშვიდობიან ქვეყნებად: მათ თავიანთ ახალ კონსტიტუციებში შეიტანეს მუხლები, რომლებითაც საკუთარ მცირერიცხოვან თავდაცვით ძალებს უკრძალავდნენ საზღვარგარეთ რაიმე სამხედრო ოპერაციებში მონაწილეობის

მიღებას. ის, რომ ეს ქვეყნები მინიმალურ თანხას ხარჯავდნენ სამხედრო მიზნებისათვის, მათი სწრაფი ეკონომიკური აღორძინების საწინდარიც გახდა.

საბჭოთა კავშირმა გერმანიისაგან რეპარაციების ცენტრალიზებული წესით მიღება არ ისურვა: მას სულაც არ აძლევდა ხელს საერთაშორისო კონტროლი ამ საქმეში.

საბჭოთა კავშირმა ცალკე, ყოველგვარი საერთაშორისო კონტროლის გარეშე, მოახდინა იმდენი სამრეწველო საწარმოს დემონტაჟი, სარკინიგზო რელსების აყრა, ცოცხალი პირუტყვის გამოყვანა და სურსათის გამოტანა გერმანიის თავისი საოკუპაციო ზონიდან, ნაწილობრივ – ცენტრალური ევროპის „განთავისუფლებული“ ქვეყნებიდან (ჩეხოსლოვაკია, პოლონეთი, უნგრეთი, ავსტრიის ნაწილი) და მანჯურიიდან, რომ ხუთ წელიწადში თავისი ინდუსტრიული პოტენციალის აღდგენა მოახერხა.

საბჭოთა მონაცემებით, რომლებსაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ მოეხსნა გრიფი „საიდუმლო“, გერმანიიდან საბჭოთა კავშირმა წამოიღო 2885 ქარხანა, 96 ელექტრო-სადგური, 340 ათასი ჩარხი, 200 ათასი ელექტრომოტორი, 400 ათასამდე სარკინიგზო ვაგონი, მათგან 72 ათასი დატვირთული სამშენებლო მასალებით.

1980-იან წლებამდე მოსკოვის ცენტრს, მათ შორის საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს, ემსახურებოდა ბერლინში ჰიტლერის რაიხსკანცელარიის სატელეფონო კვანძის მოწყობილობა, რომელიც მოსკოვში 1945 წელს გადმოიტანეს.

გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, 1949 წელს, რეპარაციების მიღება შემცირდა, ხოლო 1954 წლის 1-ლი იანვრიდან შეწყდა. მაგრამ იქამდე, გერმანული რეპარაციების წყალობით, საბჭოთა კავშირში შეიქმნა მისთვის სრულებით ახალი ოპტიკური, ელექტროტექნიკური და რადიოტექნიკური მრეწველობა. 1947 წლიდან მოსკოვში გერმანული დანადგარებით უშვებდნენ მსუბუქ მანქანას, რომელსაც *„მოსკვიჩ-400“* დაარქვეს სახელად: მისი პროტოტიპი იყო 1938 წლის *„Opel Kadett“*. ქუთაისის ავტოქარხანა ასევე გერმანული ჩარხებითა და ტექნოლოგიით უშვებდა სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ავტომანქანას. მაგრამ ქუთაისელი მუშები – ყოფილი გლეხები, სათანადოდ მომზადებულები არ იყვნენ. ამიტომაც მათი პროდუქცია მაინცდამაინც შორს ვერ მიდიოდა.

ომში დაღუპული თავისი ახალგაზრდა მამაკაცების შრომის კომპენსაციას საბჭოთა კავშირი ომისშემდგომი რამდენიმე წლის განმავლობაში ახდენდა მილიონობით სამხედრო ტყვის მეშვეობით, რომლებსაც უსასყიდლოდ ამუშავებდა დანგრეული საბჭოთა ქალაქებისა და ეკონომიკის აღდგენაზე.

საბჭოთა კავშირმა ევროპის ქვეყნებიდან ტყვედ წამოიყვანა 3,5 მილიონი ადამიანი – მათი უმრავლესობა გერმანელი. იყო აგრეთვე 60-მდე სხვა ეროვნების ახალგაზრდა მამაკაცი იმ ქვეყნებიდან, რომლებიც ნაცისტურმა გერმანიამ

აიძულა ეთანამშრომლა მასთან. 639 ათასი ტყვე საბჭოთა კავშირმა იაპონიის დამარცხების შემდეგ აიყვანა.

სამხედრო ტყვეების შრომით აიგო, მაგ., 240 მეტრის სიმაღლის მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაღლივი კორპუსი, რომელიც რუსეთის დედაქალაქის ერთ-ერთი გამორჩეული შენობაა. ტყვეები მუშაობდნენ მეტალურგიულ ქარხნებში, მაღაროებში, სადაც ქვანახშირს, რკინას, ოქროს, ურანიუმს, ტყვიას, კალას, ვერცხლისწყალს მოიპოვებდნენ. ტყვეები მოკავშირე რესპუბლიკებსაც დაუნაწილეს. უშუალოდ ომის შემდეგ თბილისის მრავალი კარგად ნაგები შენობა, მაგალითად, საქართველოს პარლამენტი თბილისში, „იმელის" შენობა („მარქს-ენგელს-ლენინ-სტალინის ინსტიტუტი") დისციპლინიანი გერმანელი ტყვეების ხელითაა აგებული: ისინი ცემენტს არ იპარავდნენ!

1950 წელს, როდესაც საბჭოთა კავშირმა დასრულებულად გამოაცხადა ტყვეთა რეპატრიაცია, სულ ორ მილიონამდე ადამიანი დაბრუნდა სამშობლოში. მაგრამ ტყვეების ნაწილი კიდევ სამიოდე წელი არ დაუბრუნებიათ. ისევე, როგორც საბჭოთა ტყვეები ნაცისტურ გერმანიაში, ბევრი გერმანელი და იაპონელი ტყვე მძიმე შრომას და, უბრალოდ, შიმშილს გადაჰყვა. ისინი მონების მდგომარეობაში ჰყავდათ – უუფლებო, მშიერ-მწყურვალი. მათ შორის სიკვდილიანობა ძალიან მაღალი იყო. საბურთალოზე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაღლივი კორპუსის ახლოს, გერმანელ ტყვეთა სასაფლაოა.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები 1940-იან წლებში

პირველი მსოფლიო ომისგან განსხვავებით, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები, კერძოდ, სახელმწიფო საზღვრების ცვლილება *უშუალოდ მეორე მსოფლიო ომის შედეგად შედარებით* ნაკლები იყო. მომდევნო წლებში კი, დეკოლონიზაციის პროცესის წყალობით, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები მოზღვავდა და მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა მკვეთრად შეიცვალა.

ბუნებრივია, გერმანიის, იტალიის, იაპონიის მიერ ომის დროს დაპყრობილი ტერიტორიები 1945 წელსვე დაუბრუნდა კანონიერ მფლობელებს.

გარკვეულწილად შემცირდა *იტალია*: იტალიისაგან ისტრიის ნახევარკუნძულის მიღებით (მაგრამ ქალაქ ტრიესტეს გარეშე) გაფართოვდა *იუგოსლავია*; მცირე აზიასთან მდებარე იტალიის ხელში მყოფი დოდეკანესის კუნძულები *საბერძნეთს* გადაეცა. იტალიის ტერიტორიის მცირე ნაწილი სავოიაში (500-მდე კვ.კმ) შეიერთა საფრანგეთმა.

ჯერ კიდევ მსოფლიო ომის დროს, 1944 წელს, *დანიის სამეფოს* გამოეყო და დამოუკიდებელი სახელმწიფო გახდა ჩრდილოეთ ატლანტიკის კუნძულოვანი ქვეყანა *ისლანდია*.

ნახ. 14.1. ტერიტორიული ცვლილებები ევროპაში 1939-1947 წლებში

სერიოზული ტერიტორიული შენაძენი ჰქონდა მხოლოდ საბჭოთა კავშირს (იხ. ნახ. 14.1).

უკვე 1944 წელს საბჭოთა კავშირმა აღადგინა კონტროლი 1940 წელს ოკუპირებულ ბალტიის რესპუბლიკებზე – ***ესტონეთზე, ლატვიასა და ლიტვაზე*** (აშშ-ს ფორმალურად არასოდეს უცვნია მათი საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნის კანონიერება). იქ ხელახალი რეპრესიები დაიწყო: ამჯერად ამ ერებს სჯიდნენ გერმანელ ოკუპანტებთან ურთიერთობისათვის.

1944 წელს საბჭოთა კავშირმა მოახდინა ***ტუვის სახალხო რესპუბლიკის*** ანექსირება, რომელიც იქამდე არასოდეს ყოფილა რუსეთის შემადგენლობაში და რსფსრ-ში ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსი მისცა.

საბჭოთა კავშირმა არ დაუბრუნა აღმოსავლეთის პროვინციები ***პოლონეთს***, რომელიც ომამდელი საზღვრების აღდგენას ითხოვდა. 1943 წელს – თეირანში, 1945 წლის თებერვალში იალტაში საბჭოთა კავშირმა დაითანხმა თავისი მოკავშირეები, ამერიკა და დიდი ბრიტანეთი და შეინარჩუნა 1939 წელს ჰიტლერთან გარიგებით დაპყრობილი *აღმოსავლეთ პოლონეთი*, სადაც, პოლონურის გარდა, იყო დიდი უკრაინული, ასევე – ბელორუსული მოსახლეობაც და ეს ტერიტორია საბჭოთა უკრაინასა და საბჭოთა ბელორუსიას შეუერთა.

არც 1939 წელს და არც 1945-ში კრემლში არ გაუთვლიათ, რომ საბჭოთა უკრაინასთან ***გალიციის***, ***ვოლინის*** და დასავლეთ უკრაინის სხვა ნაწილების მიერთებით, სადაც უკრაინული ეროვნული სული მძლავრობდა, ამ საბჭოთა რესპუბლიკაში გაძლიერდებოდნენ რუსეთისაგან გამოყოფის მოსურნე ძალები, რომლებიც ნახევარი საუკუნის შემდეგ რეალობად აქცევენ უკრაინის დამოუკიდებლობას.

პოლონეთს ერთგვარი კომპენსაცია მისცეს საბჭოთა კავშირისათვის „დათმობილი" მიწებისათვის: სტალინმა მას აღმოსავლეთ პრუსიის დაჭაობებული სამხრეთი ნაწილი უწილადა და იძულებული გახადა, მთელი სახელმწიფო დასავლეთით „გადაჩოჩებულიყო", გერმანიისაგან პომერანიასა და სილეზიაში ჩამოჭრილი ტერიტორიების ხარჯზე, მდინარეების – ოდერისა და ვესტ ნოისეს გასწვრივ გავლებულ საზღვრამდე. ისტორიის საბჭოთა სახელმძღვანელოები ამას „ასაბუთებდნენ" იმით, რომ ათასი წლით ადრე გერმანიის ამ ტერიტორიაზე თურმე სლავები ცხოვრობდნენ. ასეთი „არგუმენტი" ისტორიით მანიპულირების სახიფათო პრეცედენტს ქმნიდა. გერმანული ქალაქები *შტეტინი, დანციგი, ბრესლაუ, ოპელნი* პოლონურ ქალაქებად – *შჩეცინად, გდანსკად, ეროცლავად, ოპოლიედ* იქცა.

საბჭოთა კავშირმა დაიტოვა ჰიტლერთან შეთანხმებით ***რუმინეთისაგან*** 1940 წელს ანექსირებული ბესარაბია და ყოველგვარი შეთანხმების გარეშე ანექსირებული *ჩრდილოეთ ბუკოვინა*, რომელიც ადრე არასოდეს შედიოდა რუსულ სახელმწიფოში.

ომის შემდეგ, 1946 წელს, საბჭოთა კავშირმა ***ჩეხოსლოვაკიას*** ჩამოაჭრა კარპატებს გადაღმა მდებარე სლავური მოდგმისა და მართლმადიდებელი ხალხით, *რუსინებით*, დასახლებული ტერიტორია – ***რუთენია*** (ამჟამინდელი უკრაინის უჟგოროდის ოლქი); მოსახლეობის ნაწილი იქ უნგრელები იყვნენ. ეს ტერიტორიაც არასოდეს ყოფილა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში. რუსინებს *„იმიერკარპატის უკრაინელები“* დაარქვეს და ისინი, როგორც ცალკე სლავურენოვანი ეთნოსი, ეთნოგრაფიული რუკიდან გაქრნენ. XXI საუკუნის დასაწყისიდან რუსინების ეროვნულ აღორძინებას ახალისებს რუსეთის ფედერაცია, რადგან ეს დამოუკიდებელი უკრაინის დამასუსტებელ ფაქტორად მიაჩნია.

1944 წლის ბოლოს საბჭოთა კავშირმა ***ფინეთს*** ხელახლა დააცლევინა 1940 წელს მისთვის წართმეული *კარელიის ყელი, აღმოსავლეთ კარელიის ნაწილები* და დამატებით მიიღო *პეტსამო* (რუსულად – პეჩენგა) – ფინეთის ერთადერთი ნავსადგური გაუყინავ ბარენცის ზღვაში. ეს მოხდა მიუხედავად იმისა, რომ 1941 წელს ფინეთმა მტკიცე უარი განუცხადა გერმანიას ლენინგრადზე შეტევაში მონაწილეობაზე. მართალია, ომის დროს ფინეთი ცდილობდა ფინურენოვანი კარელებით დასახლებული აღმოსავლეთ კარელიის შემოერთებას. გერმანიის მხარეს ომში ჩართვის გამო ფინეთის ლიდერები გაასამართლეს და დასაჯეს (იხ. ჩანართი 14.1).

1944 წელს საბჭოთა კავშირმა ფინეთს თავს მოახვია ხელშეკრულება, რომლითაც ეს უკანასკნელი ნეიტრალიტეტს აცხადებდა. ფინეთის ტერიტორიაზე, *პორკალაში*, განლაგდა საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ბაზა, რომელმაც 1956 წლამდე იარსება. საბჭოთა კავშირს უნდოდა, ეკონომიკურადაც მიება ფინეთი: საბჭოთა ენერგორესურსების სანაცვლოდ ფინეთის მრენველობას საბჭოთა ბაზრისათვის უნდა ემუშავა. ქვეყანა ფაქტობრივად საბჭოთა გავლენის ზონა გახდა, თუმცა „სოციალისტურად“ არ ქცეულა. განვითარების ასეთ მოდელს, *როდესაც პატარა ნეიტრალური ქვეყანა ინარჩუნებს სუვერენიტეტს, მაგრამ ძლიერი მეზობლის შიშით საგარეო პოლიტიკაში დიდ სიფრთხილეს იჩენს*, შემდგომში ***„ფინლანდიზაცია“*** დაერქმევა.

ჩანართი 14.1
ვინ დაინდო მანერჰაიმი?

ფინეთისა და საბჭოთა კავშირის ურთიერთობასთან დაკავშირებით ერთი საინტერესო ისტორიული ფაქტი შეიძლება გავიხსენოთ:

1946 წლის ბოლოს გამარჯვებული ქვეყნების ზეწოლით ჰელსინკიში გაასამართლეს ფინეთის მთავრობის ის ყოფილი წევრები, რომელთაც ბრალად ედებოდათ 1940 წლის საბჭოთა კავშირისა და ფინეთის საზავო ხელშეკრულების დარღვევა და 1941 წლის შუაში საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომში ჩაბმა.

> მაგრამ განსასჯელთა სკამზე არ იჯდა მარშალი *კარლ-გუსტავ მანერჰაიმი*, ომის დროს ფინეთის პრეზიდენტი. როგორც კომპეტენტური პირები ამტკიცებენ, მას სტალინის სახელით შეუთვალეს, დროზე გადამდგარიყო და საზღვარგარეთ ნასულიყო. ყოველ შემთხვევაში, „რევანშისტულ ომში“ ჩაბმისათვის სხვებზე არანაკლებ პასუხისმგებელი სახელმწიფო მოღვაწე სასამართლოზე არავის გახსენებია. სხვა განსასჯელებს კი ორიდან რვა წლამდე პატიმრობა მიუსაჯეს.
>
> შესაძლოა, სტალინი მანერჰაიმის მადლიერი იყო, რომ 1941-1944 წლებში ფინეთის არმია არ უტევდა ლენინგრადს, ხოლო 1944 წელს იმავე მანერჰაიმმა ფინეთს საერთოდ შეაწყვეტინა ომი.
>
> ან იქნებ გამარჯვებულმა გენერალისიმუსმა სულგრძელობა გამოიჩინა ძველი მეტოქის მიმართ, დაუფასა სიქველე და სიმტკიცე, რომელიც 1939-1940 წლებში გამოიჩინა მისივე წინააღმდეგ ბრძოლისას?

რაც შეეხება მთავარ დამარცხებულს, ***გერმანიას***, დასავლეთით მას ტერიტორია არ დაუკარგავს. პოტსდამის კონფერენციაზე მოკავშირეებმა რუსეთს მიაკუთვნეს გერმანული ანკლავი – *აღმოსავლეთ პრუსია*, 650 წლის წინ დაარსებული გერმანული ქალაქით, *კენიგსბერგი თურთ*, რომელსაც *კალინინგრადი* დაერქვა: ეს ტერიტორია უშუალოდ რსფსრ-ის ნაწილად იქცა. აღმოსავლეთ პრუსიის სამხრეთი ნაწილი პოლონეთს შეუერთდა. გერმანიის ძირითადი ტერიტორიის აღმოსავლეთი ნაწილი პოლონეთს გადაეცა, დანარჩენი *კი საბჭოთა, ამერიკულ, ბრიტანულ და ფრანგულ **საოკუპაციო ზონებად დაყვეს***. გერმანიის დედაქალაქი ბერლინი, რომელიც საბჭოთა საოკუპაციო ზონით გარშემორტყმული აღმოჩნდა, ასევე ოთხ ზონად დაიყო.

1949 წელს დასავლეთის ქვეყნების საოკუპაციო ზონები გაერთიანდა და შეიქმნა ახალი სახელმწიფო, *გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა* (გფრ), რომლის დროებით დედაქალაქად ბონი გამოცხადდა. საბჭოთა ზონაში კი კრემლმა *გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა* (გდრ) შექმნა, დედაქალაქით აღმოსავლეთ ბერლინში. *დასავლეთ ბერლინი* (დასავლეთის ქვეყნების ყოფილი სამი საოკუპაციო ზონა) 1989 წლამდე გდრ-ის შიგნით მდებარე „კაპიტალიზმის ანკლავად“ დარჩა.

1945 წელს ***შორეულ აღმოსავლეთში*** სტალინმა ამოიყარა იაპონელების ჯავრი, რომლებმაც 40 წლით ადრე ხელმწიფე-იმპერატორი *ნიკოლაი II* რომანოვი დაამცირეს, პორტ-არტურიდანაც გამოაძევეს და კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილიც ჩამოართვეს. ***საბჭოთა კავშირმა ეს ყველაფერი დაიბრუნა,*** ჩინეთის კუთვნილ ლიაოდუნის ნახევარკუნძულზეც კი აღადგინა პორტ-არტურის სამხედრო-საზღვაო ბაზა, როგორც ეს იყო 1905 წლამდე (საბჭოთა არმია ბაზას 1953 წლამდე ფლობდა). ასევე 1953 წლამდე საბჭოთა კავშირს კონცესიაში ჰქონდა საუკუნის დამდეგს რუსეთის იმპერიის მიერ მანჯურიაში გაყვანილი რკინიგზა.

საბჭოთა კავშირმა დაიკავა სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ***კურილის***

კუნძულების მწკვრივი წყნარ ოკეანეში, რომლის სამხრეთი ჯგუფი რუსეთს მანამდე არასოდეს ეკუთვნოდა. 1875 წელს იაპონიასა და რუსეთის იმპერიას შორის დადებული ხელშეკრულებით რუსეთი უარს აცხადებდა სამხრეთ კურილის კუნძულების მიმართ პრეტენზიაზე.

იაპონიასთან ომის ფორმალურად დამამთავრებელი სამშვიდობო ხელშეკრულება არც საბჭოთა კავშირს დაუდია და არც მის სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაციას. იაპონია დღემდე არ ცნობს *სამხრეთ კურილის კუნძულების* –კუნაშირის, ეტოროფუს (იტურუპის), შიკოტანის, ჰაბომაის ჯგუფის – ანექსირებას და მათ დაბრუნებას მოითხოვს. რუსეთი კი მათ არ აბრუნებს სტრატეგიული, ეკონომიკური და შიდაპოლიტიკური („რას იტყვის ხალხი!“) მოსაზრებებიდან გამომდინარე.

ამერიკელებთან შეთანხმებით საბჭოთა კავშირმა 1945 წელს დროებით დაიკავა ადრე იაპონიის შემადგენლობაში მყოფი ***კორეის*** ჩრდილოეთი ნაწილი 38-ე პარალელამდე. კრემლმა ხელი შეუწყო იქ კომუნისტი დიქტატორის *კიმ ირ სენის* გაბატონებას და კორეის ამ ნაწილის მოწყვეტას ქვეყნის სამხრეთისაგან, სადაც ამერიკული არმია შევიდა. კიმ ირ სენმა დინასტია შექმნა: მის შემდეგ პრეზიდენტი მისივე ვაჟი იყო, ახლა კი შვილიშვილია. სამხრეთ კორეაში კი თანდათანობით დემოკრატია დამყარდა და მისი ეკონომიკური განვითარება ძალიან წარმატებული გამოდგა.

საბჭოთა კავშირის დამატებითი ექსპანსიონისტური ზრახვების, მაგალითად, თურქეთისა და ირანის მიმართ, დაოკება მოუხდა სხვა გამარჯვებულს, კერძოდ, ამერიკას (ამაზე მე-15 თავშია საუბარი).

საბჭოთა კავშირის გაფართოების კვალდაკვალ ევროპაში ტერიტორიულად შემცირდა პოლონეთი, რუმინეთი, ჩეხოსლოვაკია, გერმანია, ფინეთი, ხოლო აზიაში – იაპონია.

* * *

II მსოფლიო ომის დროს *ევროპული მეტროპოლიების ეკონომიკური კავშირები თავიანთ კოლონიურ იმპერიებთან შესუსტდა.* ინდოეთში, ინდონეზიაში, ინდო-ჩინეთში ეროვნულ-გამათავისუფლებელმა მოძრაობამ იმძლავრა. ომის შედეგად დასუსტებული ევროპული ქვეყნებისათვის მათივე კოლონიების ხელახალი დამორჩილება შეუძლებელი გახდა.

აზიურმა კოლონიებმა ან იაპონური ოკუპაცია იგემეს (ვიეტნამი, ინდონეზია, ბირმა) და პარტიზანული ბრძოლისას სახელმწიფო სტრუქტურის პროტოტიპები შექმნეს, ან ომში მონაწილეობა ანტიჰიტლერული კოალიციის შემადგენლობაში მიიღეს, მაგალითად, ინდოეთი და ცეილონი (ახლა – შრი-ლანკა).

დასავლეთ ევროპის ძველი კოლონიური იმპერიების ელიტების უმეტესობამ საკმაოდ მალე შეიგნო, რომ მსოფლიო ჰეგემონობაზე მათი პრეტენზიები წარსულს

ჩაბარდა და იმპერიაზე უარის თქმის დრო დადგა. ბრიტანეთმა დეკოლონიზაცია შედარებით უმტკივნეულოდ მოახდინა. საფრანგეთში კი, რომლის ელიტა ვერ ივიწყებდა თავის „ექსკლუზიურ როლს" მსოფლიოში, დეკოლონიზაციის გარდაუვალობას გვიან მიხვდნენ. ამიტომაც ფრანგმა ხალხმა ინდოჩინეთსა და ალჟირში კოლონიების შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში სულ ტყუილად გაიღო დიდძალი სისხლი.

დიდმა ბრიტანეთმა 1947 წელს ნიუ-დელიში ოფიციალურად ჩამოუშვა თავისი დროშა, „იუნიონ ჯეკი", და ადგილობრივ ხელისუფლებას მიანდო *ინდოსტანის სუბკონტინენტზე* მდებარე ***ბრიტანეთის ინდოეთის იმპერიის*** ადგილას წარმოშობილი ახალი სახელმწიფოების (თავიდან – დომინიონების) მართვის საქმე, რასაც ლონდონი ორასიოდე წლის განმავლობაში საკმაო წარმატებით ასრულებდა.

ინდოეთი მაშინვე გაიყო ორ სახელმწიფოდ: ინდოეთად (1950 წლიდან – *ინდოეთის რესპუბლიკა*) და მუსლიმებით დასახლებულ პაკისტანად. ეს უკანასკნელი ორი დაშორებული ნაწილისაგან შედგებოდა და მოგვიანებით, 1972 წლის შინა ომის შედეგად, რომელშიც ინდოეთი ჩაერთო, ისიც ორად გაიყო – *ისლამურ რესპუბლიკა პაკისტანად* და *ბანგლადეშის დემოკრატიულ რესპუბლიკად*.

ასე რომ, ინდოსტანის სუბკონტინენტზე სამი სახელმწიფო შეიქმნა. მათ შორის ინდოეთის რესპუბლიკა 2030-2040-იან წლებში მოსახლეობით მსოფლიოს უდიდესი ქვეყანა გახდება.

ინდოეთსა და პაკისტანს დღემდე აქვთ გადაუწყვეტელი *ქაშმირის პრობლემა* – ჩრდილოეთ ნაწილში განლაგებული ყოფილი სამთავროს ტერიტორიის კუთვნილების საკითხი. ამის გამო ორ სახელმწიფოს XX საუკუნეში ოთხი ომი ჰქონდათ ერთმანეთთან, რომლებიც, არსებითად, უშედეგოდ დასრულდა.

1950-1970-იან წლებში თითქმის ყველა ყოფილი კოლონია განთავისუფლდა. ***მსოფლიოს თანამედროვე სახელმწიფოთა თითქმის ნახევრის ლონდონსა და პარიზში დახაზული კოლონიური საზღვრები*** სახელმწიფო საზღვრებად გადაიქცა, როდესაც ყოფილი კოლონიები დამოუკიდებელი სახელწიფოები გახდნენ.

ახლო აღმოსავლეთში შორსმიმავალი პოლიტიკური შედეგების მომტანი აღმოჩნდა ***ისრაელის სახელმწიფოს*** შექმნა. ჰოლოკოსტმა გამოამჟღავნა მთელი ეთნოსის სრული დაუცველობა მტრული ძალის წინაშე. მეორე მხრივ, „სირცხვილის სინდრომმა", რომელიც ევროპაში გაჩნდა მას შემდეგ, რაც გამოაშკარავდა ჰოლოკოსტის გიგანტური მასშტაბი, საშუალება მისცა სიონისტებს, მოეპოვებინათ საერთაშორისო საზოგადოების მხარდაჭერა და შეექმნათ პატარა, მაგრამ სიცოცხლისუნარიანი სახელმწიფო ახლო აღმოსავლეთში. ამისათვის სიონისტების ლიდერებმა ოსტატურად გამოიყენეს საბჭოთა კავშირსა და ანგლო-ამერიკელებს შორის არსებული წინააღმდეგობები.

1948 წლის 14 მაისს გამოცხადებული ისრაელის სახელმწიფო საბჭოთა კავშირმა სცნო. ნუთუ სტალინს სჯეროდა, რომ ისრაელის სახით ახლო აღმოსავლეთში „ანტიბრიტანული ფორპოსტი“ და „სოციალიზმზე ორიენტირებული“ სახელმწიფო ექნებოდა?

ისრაელი თავიდან მართლაც იყო სოციალისტურ (თუმცა არა ბოლშევიკურ) პრინციპებზე ჩამოყალიბებული სახელმწიფო. ძალიან მალე გაირკვა, რომ კრემლის იმედები უსაფუძვლოა: სიონისტები სულაც არ აპირებდნენ საბჭოთა კავშირის სატელიტად ქცევას. მაგრამ იქამდე სტალინის ნებართვით ჩეხოსლოვაკიამ ისრაელს მიჰყიდა ტანკები და „მესერშმიტის“ ტიპის სამხედრო თვითმფრინავები. უკეთ შეიარაღებულმა და უფრო მოტივირებულმა ისრაელის არმიამ 1948-1949 წლებში დაამარცხა არაბული ქვეყნების – ეგვიპტისა და სირიის – არმიები (ორიოდე ბატალიონი მათ ერაყმაც მიაშველა), რომლებიც არაკოორდინირებულად იბრძოდნენ.

ისრაელის წინააღმდეგ კარგად იბრძოლა მხოლოდ ტრანსიორდანიის „არაბულმა ლეგიონმა“, რომელიც ინგლისელების მიერ იყო გაწვრთნილი და შეიარაღებული. ტრანსიორდანიამ (რაც „იმიერიორდანეს“ ნიშნავს) დაიკავა და მერე შეიერთა კიდეც პალესტინის ნაწილი, მდინარე იორდანეს *დასავლეთი ნაპირი* (ისტორიული *იუდეა* და *სამარია*) და აღმოსავლეთ იერუსალიმი ძველი ქალაქითურთ, სადაც მდებარეობს ქრისტიანთა, მუსლიმთა და იუდეველთა წმინდა ადგილები. მდინარე იორდანეს ორივე ნაპირზე განლაგებულმა ტრანსიორდანიამ სახელი გამოიცვალა და იორდანიის *ჰაშიმიანთა სამეფო* გახდა.

1952 წლიდან დასავლეთ გერმანიამ დაიწყო რეპარაციების გადახდა ისრაელის სახელმწიფოსათვის, რომელიც მათ იღებდა *ჰოლოკოსტის* შედეგად დაღუპული ყველა ებრაელის სახელით. ჯამში გადახდილი იქნა 40 მილიარდზე მეტი გერმანული მარკა. ამ რეპარაციებმაც შეუწყო ხელი ისრაელის სწრაფ ეკონომიკურ და, განსაკუთრებით, სამხედრო განვითარებას და მის გადაქცევას ახლო აღმოსავლეთში უძლიერეს არმიის მქონე ქვეყნად.

ისრაელმა ძალიან მოკლე დროში ჩამოაყალიბა დისციპლინირებული, ბრძოლისუნარიანი და საუკეთესოდ აღჭურვილი არმია – *სახელმწიფოს უმთავრესი* დასაყრდენი. იმისათვის, რომ ნაკლებად ყოფილიყო დამოკიდებული დასავლეთის ქვეყნების მთავრობათა კეთილგანწყობაზე იარაღის იმპორტთან დაკავშირებით, ისრაელმა შექმნა მძლავრი სამხედრო მრეწველობა, რომელიც აწარმოებს ყველაფერს – პისტოლეტიდან ბირთვულ იარაღამდე. ეს ძალიან შთამბეჭდავი შედეგია შვიდი ათეული წლის ისტორიის მქონე პატარა სახელმწიფოსათვის!

არაბული სამყაროს მძაფრ უკმაყოფილებას იმის გამო, რომ მის მიერ საკუთრად მიჩნეულ პოლიტიკურ სივრცეში შეიქმნა არამუსლიმური (იუდაისტური) სახელმწიფო, ისრაელმა სწორედ თავისი არმიის მეშვეობით გასცა პასუხი. XX საუკუნეში ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის ხუთი ომი მოხდა (1948-49,

1956, 1967, 1973, 1982 წლებში) და ისრაელს არც ერთი მათგანი არ წაუგია. ისრაელმა ტერიტორიაც კი გაიფართოვა, როდესაც 1967 წელს სირიას ჩამოართვა გოლანის მაღლობი, იორდანიას კი – აღმოსავლეთ იერუსალიმი (შემდგომში ორივე ეს ტერიტორია ანექსირებულად გამოაცხადა, რასაც გაერო არ ცნობს), ხოლო მდინარე იორდანეს დასავლეთი ნაპირის სამხედრო ოკუპაცია მოახდინა.

XX საუკუნეში არც ერთი ერის ცხოვრებაში არ მომხდარა ასეთი ძირეული გარდატეხა: საუკუნის შუაგულში *ებრაული ეთნოსი* ლამის სრული გაქრობის პირას იყო, რამდენიმე ათწლეულის შემდეგ კი სამხედრო დიდების მწვერვალზე ავიდა.

„კომუნიზმის ექსპორტი“ და ცივი ომი

II მსოფლიო ომის დამთავრებისთანავე ომში გამარჯვებულმა „გაერთიანებულმა ერებმა“[38], 51 სახელმწიფომ, 1945 წლის 28 ოქტომბერს აშშ-ის ქალაქ *სან-ფრანცისკოში* გამოაცხადა „გაერთიანებული ერების ორგანიზაცის“ (გაერო) შექმნა. მოგვიანებით მასში მიიღეს დამარცხებული სახელმწიფოებიც – გერმანია (თავიდან ორად გაყოფილი) და იაპონია. გაეროს შტაბ-ბინა ნიუ-იორკში განლაგდა.

გაეროს გადაწყვეტილების მიმღებ ორგანოში, უშიშროების საბჭოში, 15 წევრი ქვეყანა შედის, რომელთაგან ათი მონაცვლეობს, ხოლო „ღერძის“ ქვეყნების უშუალოდ დამმარცხებელი ხუთი სახელმწიფო – აშშ, საბჭოთა კავშირი, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და ჩინეთი – *საბჭოს მუდმივი წევრია ვეტოს უფლებით.*

1945 წელს სტალინის ინიციატივა იყო, რომ გაეროში ცალ-ცალკე შესულიყო *საბჭოთა კავშირის ყველა – 16-ვე მოკავშირე რესპუბლიკა*, როგორც „სუვერენული სახელმწიფო“ (იმ პერიოდში საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შედიოდა მე-16 რესპუბლიკაც – კარელია-ფინეთის სსრ: იხ. სქოლიო 31). გაეროში კენჭისყრისას ეს საგრძნობ უპირატესობას მისცემდა კრემლს – 16 ხმას!

იმის დასტურად, რომ ყველა მოკავშირე რესპუბლიკა „სუვერენული სახელმწიფოა“, უკვე 1944 წელს ყველა მათგანში (მათ შორის საქართველოშიც) დაარსდა საგარეო საქმეთა სამინისტრო და სასწრაფოდ დაიწყო დიპლომატიური კადრების მომზადება.

ვაშინგტონი და ლონდონი, ბუნებრივია, შეეწინააღმდეგნენ ამ ინიციატივას. მაქსიმუმი, რაზეც ისინი დათანხმდნენ, იყო გაეროში საბჭოთა კავშირის, უკრაინისა და ბელორუსიის გაწევრიანება, ანუ კრემლი სამ ხმას ღებულობდა.

უშუალოდ II მსოფლიო ომის შემდეგ უკიდურეს ბოროტებაზე, ნაციზმზე,

38 ინგლისურად *Nation* ნიშნავს „სახელმწიფოსაც“ და „ერსაც“ („ხალხის“, „ეთნოსის“ გაგებით). *United Nations* „გაერთიანებულ სახელმწიფოებს“ ნიშნავს, მაგრამ ტრადიციულად მას ეთარგმნით „გაერთიანებულ ერებად“.

გამარჯვებისათვის საბჭოთა ხალხის მიერ გაღებული დიდი მსხვერპლი, წითელი არმიის გმირობა, რაც მსოფლიო პრესაში ფართოდ შუქდებოდა, დიდების შარავანდედს ჰფენდა საბჭოთა კავშირს და მის *„გენიალურ ბელადს – გენერალისიმუს სტალინს“*. ეს ზოგადად კომუნიზმის იდეის სასარგებლოდ მუშაობდა.

მრავალ ქვეყანაში იატაკქვეშეთიდან გამოვიდნენ ან ახლად შეიქმნენ კომუნისტური პარტიები, რომელთაც საბჭოთა კავშირი ეხმარებოდა ბურჟუაზიული მთავრობების წინააღმდეგ ძირგამომთხრელ საქმიანობაში. ევროპის, აზიის, მოგვიანებით ლათინური ამერიკისა და აფრიკის ქვეყნებში გაჩნდნენ გეგმური ეკონომიკის გულწრფელი მომხრეები. ამ პარტიების წევრებმა თავიდან („ხრუშჩოვის 1956 წლის მოხსენებამდე“, იხ. თავი 16) არ იცოდნენ, თუ რა „დიდი სიკეთე“ შეუძლია მოუტანოს მათ *ციმბირში განლაგებულმა ბანაკებმა, იძულებითმა კოლექტივიზაციამ, გლეხების განკულაკებამ, ერთპარტიულმა პრესამ და სხვა „საამურმა“ ამბებმა*, რაც უკვე ნაცნობი იყო საბჭოეთის ხალხებისათვის.

სხვათა შორის, დასავლეთის ქვეყნების პროკომუნისტურ ინტელექტუალებს ჯერ კიდევ *ლენინი* ცინიკურად უწოდებდა „სასარგებლო იდიოტებს“. ეჭვგარეშეა, რომ არანაკლები ცინიკოსი – *სტალინი* – იმავე აზრს იზიარებდა.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირს ნაციზმზე გამარჯვებისთვის დაფნის გვირგვინი ედგა თავზე, *„კომუნიზმის ექსპორტი“* რთულად ხორციელდებოდა სწორედ აღმოსავლეთ-ცენტრალური ევროპის იმ ქვეყნებში, სადაც საბჭოთა არმია შევიდა. კომუნისტური რეჟიმების დამყარება თითქმის ყველგან ძალადობრივი მეთოდებით ხდებოდა. *პოლონეთს, ჩეხოსლოვაკიას, უნგრეთს, რუმინეთს, ბულგარეთს* 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში პროსაბჭოთა რეჟიმები მოახვიეს თავს. რეჟიმების მდგრადობას თავიანთი ულმობელი მეთოდებით უზრუნველყოფდნენ უშიშროების სამსახურები. 1949 წლიდან ამ ქვეყნების ჯგუფს შეუერთდა *გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკაც* (გდრ).

ევროპაში იშვიათი ქვეყნები, სადაც კომუნისტური რეჟიმი საბჭოთა არმიისა და უშიშროების სამსახურების „დახმარების“ გარეშე დამყარდა, იყო *იუგოსლავია* და *ალბანეთი*.

ყველა ზემოხსენებულ ქვეყანაში ერთპარტიული რეჟიმები ჩამოყალიბდა. ზოგან ფორმალურად შეინარჩუნეს მარიონეტული პარტიებიც, რათა „დემოკრატიის“ ილუზია არ დაკარგულიყო. კომუნისტურ პარტიას განსხვავებული სახელიც შეიძლებოდა ჰქონოდა, ასე მაგალითად, გდრ-ში კომუნისტებმა „გერმანიის ერთიანი სოციალისტური პარტია“ დაირქვეს სახელად, პოლონეთში – „მუშათა გაერთიანებული პარტია“. ყველგან მოხდა მრეწველობის ნაციონალიზაცია, ბევრგან – მიწისაც. კერძო საკუთრება გაუქმდა ან ძალიან შეიზღუდა. „ექსპლუატატორი კლასები“ ფაქტობრივად მოსპეს, გააქციეს ან

გააღატაკეს. გეგმური ეკონომიკის მართვა ცენტრალიზებულად, პარტიის ხელმძღვანელობით ხდებოდა.

აზიაში ასეთივე კომუნისტური რეჟიმები ჩამოყალიბდა *მონღოლეთში* (ჯერ კიდევ ომამდე), *ჩინეთში, ჩრდილოეთ კორეაში,* ცოტა მოგვიანებით – *ჩრდილოეთ ვიეტნამში.*

ყველა ამ სახელმწიფოს საბჭოთა კავშირში *„სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებს"* უწოდებდნენ. კაპიტალისტურ დასავლეთში კი მათ *„კომუნისტური ქვეყნები"* დაარქვეს, რასაც დასავლეთ ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის რიგითი მოქალაქისათვის ძალიან ავბედითი ჟღერადობა უნდა ჰქონოდა.

მალე „სახალხო დემოკრატიის ქვეყნების" ჯერ ჩამოუყალიბებელ ბლოკში ბზარი გაჩნდა. 1948 წელს იუგოსლავიის ხელმძღვანელმა *იოსიპ ბროზ ტიტომ* უარი განაცხადა სტალინის ვასალობაზე.

სტალინი სიამოვნებით დასჯიდა ტიტოს, მაგრამ, ამ უკანასკნელისათვის საბედნიეროდ, საერთო საზღვარი საბჭოთა კავშირთან იუგოსლავიას არ ჰქონდა. დასავლეთის ქვეყნები ფარულად მხარს უჭერდნენ იუგოსლავიის კომუნისტურ მთავრობას მის კონფრონტაციაში საბჭოთა კომუნისტურ მთავრობასთან. სტალინი შემოიფარგლა ტიტოს გათათხვით, მისთვის „რევიზიონისტის" სახელის მიკერებით და 1949 წლის სექტემბერში იუგოსლავიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტით.

1955 წელს სტალინის მემკვიდრეებმა იუგოსლავიასთან ურთიერთობა აღადგინეს და პირადად ესტუმრნენ ტიტოს ბელგრადში.

1949 წელს *ჩინეთის რესპუბლიკის* ხელისუფლება – პარტია *გომინდანის* მთავრობა *ჩან კაიშის* მეთაურობით, რომელიც ათიოდე წელი ებრძოდა იაპონელ აგრესორებს, მეტოქე დაჯგუფებამ – *მაო ძედუნის* კომუნისტურმა პარტიამ დაამარცხა და კონტინენტური ჩინეთიდან განდევნა. *ჩან კაიში* ჩინეთის სამხრეთით მდებარე კუნძულ ტაივანზე გადაბარგდა. მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში დასავლეთის ქვეყნები, უპირველესად აშშ, სწორედ ტაივანს ცნობდნენ „ჩინეთის რესპუბლიკად" და ტაივანი ფლობდა გაეროს უშიშროების საბჭოში ჩინეთის მანდატსა და ვეტოს უფლებას. 1971 წელს ის ჩაანაცვლა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ. მაგრამ სამხედრო-პოლიტიკურ დახმარებას ტაივანს ამერიკა დღესაც უწევს.

საბჭოთა კავშირმა, რომელმაც მაო ძედუნს მნიშვნელოვანი სამხედრო დახმარება გაუწია, და მისმა სატელიტებმა, თავის მხრივ, ცნეს 1949 წლის 1-ლ ოქტომბერს გამოცხადებული *ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა*, დედაქალაქით პეკინში.

1949 წლის დეკემბერში, როდესაც „პროგრესული კაცობრიობა" დიდი სტალინის დაბადების 70 წლისთავს ზეიმობდა, *მაო ძედუნი* მოსკოვში პირადად ეახლა „მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადს" და თავისი ვასალიტეტი ცნო. 1950

წლის 14 თებერვალს საბჭოთა კავშირმა და ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ „მეგობრობის ხელშეკრულება" დადეს.

ეს იყო *სტალინის* დიდების ზენიტი. ევრაზიის ნახევარი მის ფერხთით იდო.

მაგრამ, გიგანტური ჩინეთის მორჩილება ძალიან ხანმოკლე აღმოჩნდა. სულ ათიოდე წლის შემდეგ *მაო ძედუნი* მთლიანად გამოვიდა კრემლის ჩრდილიდან და მძაფრად დაუპირისპირდა სტალინის მემკვიდრეს, *ნიკიტა ხრუშჩოვს*. თავად *თავმჯდომარე მაო* გახდა „დიდი ბელადი" და „მანათობელი შუქურა" ე.წ. განვითარებადი ქვეყნების, ყოფილი კოლონიებისა და ზოგიერთი ქვეყნის კომუნისტური პარტიისათვის. „მაოიზმი" ანგარიშგასაწევ იდეოლოგიურ ძალად იქცა.

* * *

II მსოფლიო ომის დამთავრებისთანავე ანტიჰიტლერული კოალიციის ყოფილი მოკავშირეები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. ომის დროს *„ანგლო-საქსების"* (ანუ დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის) საკმაოდ მოულოდნელი მოკავშირეობა კომუნისტურ რუსეთთან განაპირობა ნაცისტური გერმანიის სამხედრო-ეკონომიკურმა ძლიერებამ. თავისი მტრების ცალ-ცალკე დამარცხებას *გერმანული ვერმახტი*, ალბათ, შეძლებდა, მაგრამ ერთობლივ დაწოლას ვერ გაუძლო.

ანტიჰიტლერული კოალიციის მოკავშირეები ერთმანეთს ჯერ კიდევ ომის დროს არ ენდობოდნენ. ომის დამთავრებისთანავე ეს უნდობლობა ზედაპირზე ამოტივტივდა.

XX საუკუნის დამდეგისაგან განსხვავებით, როდესაც მსოფლიო ჰეგემონობისათვის მეტოქეები დიდი ბრიტანეთი და გერმანია იყვნენ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იმავე როლებში კაცობრიობას მოევლინნენ ***ამერიკა და საბჭოთა კავშირი.*** მომდევნო თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ეს სახელმწიფოები იყვნენ მეტოქე დაჯგუფებების (ბანაკების) ლიდერებიც. ომით დასუსტებული დასავლეთევროპული ყოფილი ზესახელმწიფოები გამოეთიშნენ მსოფლიო ჰეგემონთა რიცხვს.

მსოფლიო ბიპოლარული გახდა: კრემლი ან თეთრი სახლი – არჩევანი სულ ეს იყო!

გეოპოლიტიკური დაპირისპირება 1946 წლიდან „ცივ ომში" გადაიზარდა. ეს იყო პროპაგანდისტული ომი, კონფრონტაცია ყველა სფეროში –ეკონომიკაში, კოსმოსის ათვისებაში, სპორტშიც კი. გაყოფილი გერმანია და გაყოფილი ბერლინი მძაფრი დაპირისპირების რეალურ ეპიცენტრად იქცა.

ორივე მხარის გამალებული შეიარაღება „ცხელი ომისათვის" მზადებას ნიშნავდა. საბედნიეროდ, „ცივი ომი" არ გადაზრდილა მსოფლიო მასშტაბის სამხედრო მოქმედებაში, რადგან არსებობდა „შიშის ბალანსი", რომელსაც 1949 წლიდან ორივე მხარის ხელში მყოფი ბირთვული იარაღი განაპირობებდა.

„ცივი ომის" დროს სტალინისა და მისი მემკვიდრეების ფაქტობრივი დოქტრინა

იყო „კომუნიზმის ექსპორტი“ მთელ მსოფლიოში, უპირველესად, ევროპასა და აზიაში.

აშშ-ის პრეზიდენტ ტრუმენის გამოცხადებული დოქტრინა კი იყო „კომუნიზმის შეჩერება“, რომელსაც მისი მემკვიდრეებიც იზიარებდნენ.

რასაკვირველია, თუკი კრემლის იმდროინდელი კომუნისტური ხელმძღვანელობის პოზიციაზე დავდგებით, ის სავსებით ლოგიკურად მოქმედებდა: *იმპერიული მიდრეკილების მქონე ყველა დიდი ქვეყნის პოლიტიკა თავისი გავლენის სფეროს გაფართოებას ესწრაფვის*. ამას ის უფრო ადვილად გააკეთებს ხელსაყრელ იდეოლოგიაზე დაყრდნობით. საბჭოთა კავშირის შემთხვევაში ეს კარგად ჩამოყალიბებული კომუნისტური იდეოლოგია იყო.

ისტორია გვაძლევს უამრავ მაგალითს, როდესაც იმავე მიზანს ემსახურება საკუთარი რელიგიის გავრცელება: ბოლო ათასწლეულების განმავლობაში იმპერიები გაფართოებისას თავის მდგრადობას ბასრი მახვილის ძალასთან ერთად სულიერი ძალითაც ამყარებდნენ – ქრისტიანობის ან ისლამის გავრცელების გზით.

პროსაბჭოთა პოზიციაზე დარჩენილებმა შეიძლება გვითხრან, რომ საბჭოთა კავშირის მოქმედებას *ცივი ომის* პერიოდში განაპირობებდა ამერიკული იმპერიალიზმის აგრესიულობა: ამერიკა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ამზადებდა ომს, რათა ხალხები *კაპიტალისტურ მონობაში* დაებრუნებინა და მათთვის თავს მოეხვია „ბურჟუაზიული იდეოლოგია“. სხვათა შორის, ამერიკაში „მაკკარტიზმის“ პრაქტიკამ, უხეშმა ანტიკომუნიზმმა, დათვური სამსახური გაუწია ვაშინგტონს.

ცივი ომის დროინდელ დაპირისპირებას თუ ვაშინგტონის პოზიციიდან შევხედავთ, *კომუნიზმის ექსპორტი* ამერიკისა და მთლიანად დასავლეთის დემოკრატიულ მმართველობასა და ცხოვრების წესს უქმნიდა სასიკვდილო საფრთხეს.

ყველა ასეთ შემთხვევაში *საკუთარი სუბიექტური პოლიტიკური მიზნების პოზიციიდან* ორივე მხარეს შეუძლია თავისი სიმართლე ამტკიცოს.

მაგრამ თუკი საკითხს მივუდგებით ადამიანის, როგორც პიროვნების, ინტერესების, მისი უფლებების, თავისუფლებისა და კეთილდღეობის უფრო ობიექტური პოზიციიდან, *გამართლებული დასავლური თვალსაზრისი ჩანს*. დემოკრატიული ცხოვრების წესის შეცვლა კომუნისტური ტოტალიტარიზმით მოსახლეობის დიდი უმრავლესობისათვის უბედურების მომტანი აღმოჩნდებოდა.

1949 წელს ამერიკის მეთაურობით შეიქმნა სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკი ***ნატო*** (North Atlantic Treaty Organization). მისი მიზანი იყო, კომუნიზმისაგან დაეცვა *„თავისუფალი სამყარო“*, როგორც უწოდებდნენ საკუთარ თავს მრავალპარტიული ლიბერალური დემოკრატიისა და საბაზრო ეკონომიკის მქონე ჩრდილოეთ ამერიკის, დასავლეთ ევროპის ქვეყნები და რამდენიმე სხვაც (მათ შორის, იაპონია, ავსტრალია, ახალი ზელანდია და სხვ).

1955 წელს ნატოს საპირწონედ საბჭოთა კავშირმა ***„ვარშავის პაქტი“***

ჩამოაყალიბა, რომელშიც შეიყვანა თავისი სატელიტი ევროპული ქვეყნები მარიონეტული რეჟიმებით სათავეში.

ამერიკა მრავალ ქვეყანაში წინააღუდგებოდა „კომუნიზმის გავრცელების საფრთხეს" და ამ დროს არ თაკილობდა თანამშრომლობას დიქტატორულ რეჟიმებთანაც კი: მთავარი იყო ეს რეჟიმი ანტისაბჭოთა ყოფილიყო.

ზუსტად ასევე იქცეოდა საბჭოთა კავშირიც, რომელიც მზად იყო ეთანამშრომლა ისეთ რეჟიმთან, რომელიც ადგილობრივ კომუნისტებს სდევნიდა, მაგრამ ანტიამერიკული იყო. ეს განსაკუთრებით აშკარა გახდა XX საუკუნის მეორე ნახევარში.

რეალურად *„კომუნიზმის ექსპორტი"* ბევრ შემთხვევაში ნიშნავდა არა იმდენად კომუნისტური იდეოლოგიის გავრცელებას, რამდენადაც საბჭოთა კავშირის სამხედრო-პოლიტიკური ჰეგემონიის გავრცელებას.

პოლიტიკაში განუწყვეტლივ მოქმედებს ორმაგი სტანდარტები. საკუთარი სახელმწიფოს ინტერესების დაცვისას ლიდერები მორალურ პრინციპებზე ნაკლებად ფიქრობენ.

„ცივი ომის" გადაზრდა „ცხელ ომში" დიდ საფრთხეს შეიცავდა: რეალური ომი თერმობირთვულიც შეიძლებოდა ყოფილიყო. თუ 1945 წლიდან „ატომური პოლიტიკის" გატარება მხოლოდ ამერიკას შეეძლო, უკვე 1949 წლიდან საბჭოთა კავშირიც ფლობდა ასეთ იარაღს. ძალები გათანაბრდა. ცხელი ომი, მოწინააღმდეგის სრული განადგურებით, ისე, რომ საკუთარი ქვეყანა ხელუხლებელი დარჩენილიყო, ამერიკისთვისაც და რუსეთისთვისაც შეუძლებელი გახდა.

მაგრამ ნამდვილ გოლიათებს შორის „ცხელი ომი" არ დაწყებულა. ასეთი ვითარება 44 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა.

„ცივი ომი" მხოლოდ 1990 წელს დამთავრდა.

ბირთვული იარაღი და ქართველები

ომის ერთ-ერთი სერიოზული შედეგი იყო *უდიდესი ტექნოლოგიური წინსვლა* სამხედრო შეიარაღების სფეროში, რასაც დიდი გეოპოლიტიკური შედეგები მოჰყვა. ომის დროს გერმანელმა კონსტრუქტორმა *ვერნერ ფონ ბრაუნმა* პირველად შექმნა და ლონდონის დასაბომბად გამოიყენა *ბალისტიკური რაკეტა V-2 („ფაუ-2")*. როგორც ჩანს, სწორედ ამ „საოცარი იარაღის" იმედი ჰქონდა ჰიტლერს სიცოცხლის ბოლო დღემდე. ომის შემდეგ ფონ ბრაუნი ამერიკელებს ჩაბარდა და ამერიკას ემსახურა. მისი *„ფაუ-2"*-ის მოდიფიკაციებია შემდგომში შექმნილი თითქმის ყველა რაკეტა, რომელთაც კოსმოსში გაჰყავდა საბჭოთა თანამგზავრები, მთვარეზე მიჰყავდა ამერიკელი ასტრონავტები და „სპარსეთის ყურის" პირველი

ომის დროს (1991წ.) ერაყის დიქტატორს, სადამ ჰუსეინს, ისრაელის დაბომბვის საშუალებას აძლევდა. რაკეტულმა ტექნიკამ მკვეთრად შეცვალა თანამედროვე სამხედრო სტრატეგია.

ომის ბოლო თვეებში გერმანიამ გააოცა მოწინააღმდეგეები, როდესაც პირველად გამოიყენა *რეაქტიულძრავიანი თვითმფრინავი „მესერშმიტ-262“*, თუმცა ომში გარდატეხის შეტანა უკვე შეუძლებელი იყო.

დიდ ბრიტანეთში გამოგონებული *რადარი* მის მიერ გერმანიასთან საჰაერო ომის მოგების ერთ-ერთი წინაპირობა გახდა. ბრიტანულმა *რადიოლოკატორებმა* კი გერმანული წყალქვეშა ნავების ეფექტიანობა მკვეთრად შეამცირა: მათი აღმოჩენა და ჩაძირვა გაადვილდა.

მსოფლიო ომის შედეგი იყო ატომური იარაღის გამოგონება, რაც ომის გარეშე შეიძლებოდა ათწლეულებით გადადებულიყო.

გერმანელი მეცნიერები 1939 წლიდან გამალებით მუშაობდნენ ატომური ბომბის შექმნაზე, მაგრამ ვერ მოასწრეს: პროექტის ხელმძღვანელმა *ვერნერ ფონ ჰაიზენბერგმა* არასწორი გათვლები გააკეთა (დავობენ – შეგნებულად, მორალური პოზიციიდან გამომდინარე, თუ უნებურად). სამაგიეროდ, მისმა მოწაფეებმა, *პაიერლსმა* და *ფრიშმა*, რომლებიც იძულებული გახდნენ ებრაელ მეცნიერთა დიდ ჯგუფთან ერთად გერმანია დაეტოვებინათ, უკვე 1940 წელს დიდ ბრიტანეთში ემიგრაციაში ყოფნისას თეორიულად დაასაბუთეს ატომური ბომბის შექმნის შესაძლებლობა სულ ერთი კილოგრამი ურან-235-ის მეშვეობით. სხვა გერმანელი მეცნიერებიც, სხვადასხვა, ხშირად პირადი მიზეზით, ფაქტობრივად საბოტაჟს უწყობდნენ ნაცისტური გერმანიის ბირთვულ პროექტს. ომის ბოლოს ამერიკელებმა (ბრიტანელებთან ერთად) დაამზადეს ასეთი ბომბი და იაპონიის წინააღმდეგ გამოიყენეს ის.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებისთანავე ანგლო-ამერიკელებისა და საბჭოთა დაზვერვები დამარცხებული გერმანიის ტერიტორიაზე გაფაციცებით დაეძებდნენ მეცნიერებს, რომელთა ტვინის გამოყენება მათ ერთიმეორეზე უპირატესობას შესძენდა. გერმანელი მეცნიერები, თუ მათ არჩევანი ჰქონდათ, ამჯობინებდნენ დასავლეთის მხარეს ჩაბარებოდნენ ტყვედ, თუმცა მათი ნაწილი რუსებმაც იგდეს ხელთ, მათ შორის ბირთვული ფიზიკოსები და რაკეტული ტექნიკის სპეციალისტები.

საბჭოთა არმიას ხელში ჩაუვარდა გერმანელი სპეციალისტების მიერ გადამუშავებული 300 ტონა ურანის შენაერთები, რამაც დააჩქარა საბჭოთა ატომური ბომბის შექმნა.

1949 წლიდან საბჭოთა კავშირსაც ჰქონდა ატომური ბომბი. **ბირთვული იარაღი აღმოჩნდა ის ფაქტორი, რომელმაც საბჭოთა კავშირს შეუნარჩუნა მსოფლიო ზესახელმწიფოს სტატუსი.** იგივე ბირთვული იარაღი და მისი მიტანის საშუალებები საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრეს, რუსეთის ფედერაციას, უნარჩუნებს

პრეტენზიას, რომ ისიც საბჭოთა კავშირის მსგავსად, მსოფლიო ზესახელმწიფოა. რუსეთის დაშლის პერსპექტივაც კი საყოველთაო შიშს აჩენს მსოფლიოში: ასეთ შემთხვევაში ვის ხელში მოხვდება კაცობრიობისათვის მომაკვდინებელი იარაღი?

საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში ამერიკას და საბჭოთა კავშირს გაუჩნდათ წყალბადის ბომბი. წყნარი ოკეანის ატოლ ბიკინიზე 1954 წელს გამოცდილი ამერიკული წყალბადის ბომბი დამანგრეველი ძალით 500-ჯერ აღმატებული აღმოჩნდა იმ ბომბზე, რომელმაც ჰიროშიმა მოსპო.

სწორედ ეს, მთელი კაცობრიობის გამანადგურებელი, ბირთვული იარაღი ინარჩუნებდა „შიშის ბალანსს" და არიდებდა მსოფლიოს ახალ „ცხელ ომს".

საბჭოთა ბირთვული და სარაკეტო იარაღის შესაქმნელად ლამის მთელი მსოფლიოს მეცნიერთა შესაძლებლობები იქნა გამოყენებული. მისი შემოქმედნი იყვნენ როგორც საბჭოთა, ისე გერმანიიდან წამოყვანილი მეცნიერები და ტექნიკოსები. ატომური ფიზიკის 39 გერმანელ სპეციალისტს გასაიდუმლოებულ *სოხუმის ფიზიკა-ტექნიკურ ინსტიტუტში* ამუშავებდნენ. მათ შორის ერთს, *პროფესორ ნიკოლაუს რილს*, განსაკუთრებული დამსახურებისათვის სოციალისტური შრომის გმირის წოდებაც კი მიანიჭეს, ხოლო კვლევების ორგანიზატორი *ბარონი მანფრედ ფონ არდენე* სტალინური პრემიის ორგზის ლაურეატი გახდა!

ბირთვული იარაღის შექმნაში დიდი წვლილი შეიტანა საბჭოთა სამხედრო დაზვერვამ, რომელმაც მოიპოვა დასავლეთში დამუშავებული ბირთვული ტექნოლოგია და მოიტაცა ზოგიერთი სპეციალისტიც კი. ასე მაგალითად, 1951 წელს გახმაურებული პროცესის შემდეგ ამერიკაში სიკვდილით დასაჯეს ცოლ-ქმარი *ჯულიუს* და *ეთელ როზენბერგები:* მათ საბჭოთა დაზვერვას წყალბადის იარაღის შესახებ მკაცრად გასაიდუმლოებული დეტალები გადასცეს. იმავე პერიოდში დიდ ბრიტანეთში სამუდამო პატიმრობა მიუსაჯეს ცოლ-ქმარ *მორის* და *ლონა ქოჰენებს*, რომელთაც ბირთვული საიდუმლოებების გარდა, ატომური წყალქვეშა ნავის კონსტრუქციაც მიანოდეს საბჭოთა დაზვერვას (მოგვიანებით ისინი ბრიტანელ ჯაშუშებში გაცვალეს).

საბჭოთა ბირთვული იარაღის შექმნის ინიციატორი იყო სტალინი, ხოლო პროგრამის უშუალო, და ამავე პროგრამაში მონაწილე მეცნიერთა აღიარებით, უაღრესად ეფექტიანი ადმინისტრატორი – *ბერია.*

ორი ეთნიკური ქართველის ხელმძღვანელობით რუსეთმა მოიპოვა სამხედრო *„უკვდავების წამალი"*. რუსული ბირთვული იარაღის შექმნის ინიციატორისა და ადმინისტრატორის ქართველობა ჩვენთვის საამაყო სულაც არაა. მათ ნამოქმედარს არავითარი სიკეთე არ მოუტანია საქართველოსათვის. ხოლო ვაჟა-ფშაველას მიერ ჯერ კიდევ 1914 წელს დასმულ რიტორიკულ შეკითხვას –

„ნეტავ თუ დაგვიფასდება
ქართველთა შვილებს ამაგი?"

ერთადერთი რეალისტური პასუხი აქვს: *„რასაკვირველია, არა!"*

იმპერიის მეთაურები ემსახურებიან არა რომელიმე ეთნოსის, არამედ მთელი იმპერიის ინტერესებს. სტალინი მხოლოდ წარმოშობით იყო ქართველი, რაც იმპერიისათვის არაფერს ნიშნავდა.

თავი 15

სამხრეთ კავკასია კრემლის გეოპოლიტიკურ გათვლაში

ხალხთა დეპორტაცია

1943-44 წლებში, როდესაც საბჭოთა კავშირმა საომარი მოქმედება კავკასიიდან შორს გადაიტანა, სტალინმა საჭიროდ მიიჩნია, შუა საუკუნეების მეთოდით კოლექტიური პასუხისმგებლობა დაეკისრებინა ეთნოსებისათვის, რომელთაც ბრალად ედებოდათ ოკუპაციის პერიოდში ნაცისტებთან თანამშრომლობა (*ყარაჩაელები, ბალყარელები, ყალმუხები, ყირიმელი თათრები*) ან უბრალოდ ასეთი თანამშრომლობის განზრახვა (*ჩეჩნები და ინგუშები:* მათი ტერიტორიის ოკუპაცია ვერმახტმა ვერ მოასწრო, მაგრამ ეს ხალხებიც იმავე ბრალდებით გადაასახლეს).

ნაცელად იმისა, რომ ნაციზმთან თანამშრომლობით რეალურად სახელგატეხილი პირები გამოეელინათ და დაესაჯათ, მთელი ხალხები აყარეს თავიანთი საცხოვრებლებიდან და ცენტრალურ აზიასა ან ყაზახეთში გადაასახლეს. იქ მათ მკაცრი ადმინისტრაციული ზედამხედველობა დაუწესეს, რათა ვინმეს უკან დაბრუნებაზე არ ეფიქრა.

უფრო ადრე, 1941 წელს ევროპული რუსეთიდან, უპირატესად ვოლგისპირეთიდან, სამხრეთ კავკასიიდან, მათ შორის საქართველოდანაც, ყაზახეთში, ყირგიზეთსა და ციმბირში პრევენციულად გაასახლეს *გერმანელები*. 1944 წლის ბოლოს სამხრეთ კავკასიიდან ასევე პრევენციულად გაასახლეს *მესხეთის მუსლიმი* მოსახლეობა.

ყველა მასობრივი გასახლებისას დიდი იყო მსხვერპლი. ახალ ადგილზე, ხანდახან ტრიალ მინდორში, დამკვიდრება უმძიმესი გამოცდა იყო, რასაც უამრავი დეპორტირებულის სიცოცხლე შეეწირა.

ჩრდილოეთ კავკასიიდან გასახლებულთა ადგილზე, სადაც გაუქმდა მათი ნაციონალური ავტონომიები, ეთნიკური რუსების დასახლება დაიწყეს. ყირიმი,

საიდანაც *ყირიმელი თათრები* აყარეს, თითქმის მთლიანად რუსული გახდა: იქ მიზანმიმართულად ჩაასახლეს საბჭოთა არმიის გადამდგარი რუსი ოფიცრები ოჯახებთან ერთად. ყირიმში დასახლდა კარგად ორგანიზებული რუსული თემი, რომელმაც XXI საუკუნეში სერიოზული პრობლემა შეუქმნა თანამედროვე უკრაინას.

1943-1944 წლებში, მისთვის საკმაოდ მოულოდნელად, საქართველოს სსრ-ის ტერიტორია ჩრდილოეთ კავკასიის ხარჯზე ათიოდე პროცენტით გაფართოვდა.

ყარაჩაელების გასახლების შემდეგ, 1943 წელს, მათი მიწის ნაწილზე შეიქმნა საქართველოს სსრ-ის *ქლუხორის* რაიონი. ქალაქ *მიქოიან-შახარს* გადაერქვა სახელი და მას *ქლუხორი* ეწოდა. მესტიის რაიონს შეუერთეს ბალყარეთის ნაწილი.

1944 წელს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის გაუკაცრიელებულ მთიანეთში, *ითუმკალეს* რაიონისა და, ნაწილობრივ, შატოის რაიონის ხარჯზე, შეიქმნა საქართველოს სსრ-ის *ახალხევის* რაიონი. ყაზბეგის რაიონი უმნიშვნელოდ გაფართოვდა დარიალის ხეობაში – ადრე ჩრდილოეთ ოსეთს დაქვემდებარებული მცირე ტერიტორიის ხარჯზე. ჩრდილოეთ ოსეთს კი საგრძნობი ტერიტორიული კომპენსაცია მისცეს ინგუშეთისა და ყაბარდოს ხარჯზე.

ყაზბეგის რაიონის გაფართოებამ შუა საუკუნეების დროინდელი საქართველოს საზღვარი აღადგინა. ასე ჰქონდა ის აღწერილი ბატონიშვილ ვახუშტის: მის დროს ზემო და ქვემო ლარსი, დარიალი, ჩმი და რამდენიმე სხვა პატარა სოფელი ქართულ პროვინციას – *ხევს* – განეკუთვნებოდა.

ჩეჩენ-ინგუშებისა და ყარაჩა-ბალყარების მიწები ნამდვილად არ იყო ქართული. ჩვენ არ გვესაჭიროებოდა ეს *დანაელთა საჩუქარი*, თუნდაც მასში ევროპის უმაღლესი მწვერვალი – იალბუზი – ყოფილიყო.

ამ ტერიტორიების სრულად ათვისება ქართველების რეალურ დემოგრაფიულ პოტენციალს აღემატებოდა. ახალ რაიონებში იძულებით ჩაასახლეს ისედაც მცირერიცხოვან ქართველ მთიელთა სუბეთნოსები – სვანები, ფშავ-ხევსურები, მოხევეები, თუშები. თბილისს ეს ტერიტორიები ფაქტობრივად რესპუბლიკური ბიუჯეტით უნდა შეენახა: ამ მთიანი მხარეებიდან შემოსავალს გასავალი აჭარბებდა.

როდესაც 1955-1957 წლებში კრემლის (ფაქტობრივად – *ნიკიტა ხრუშჩოვის*) გადაწყვეტილებით ჩრდილოკავკასიელ ხალხებს მოუხსნეს ბრალდება სახელმწიფო ღალატში და მათ უკან დაბრუნება დაიწყეს, ქართველმა მოახალშენეებმა ჩააბარეს სახლები ძველ მფლობელებს და სამშობლოში დაბრუნდნენ. ჩვენი და ჩრდილოკავკასიელების ეთნიკური კონფლიქტი, საბედნიეროდ, არ შედგა. საქართველოს სსრ-ის ტერიტორია აღდგა ომამდელ საზღვრებში, რაც თითქმის 70 ათას კვ. კმ-ს შეადგენდა. ისევ შემცირდა ყაზბეგის რაიონი.

1940-50-იანი წლების „ტერიტორიული გადანაწილების“ გამოძახილი იყო XX საუკუნის ბოლოს მომხდარი სისხლიანი დაპირისპირება ინგუშებსა და

ოსებს შორის. 1944 წელს სტალინმა გააფართოვა ჩრდილოეთ ოსეთი ქალაქ ვლადიკავკაზის აღმოსავლეთით, *პრიგოროდნი* რაიონის ხარჯზე (დაახლოებით 1000 კვ. კმ), სადაც ომამდე ინგუშები ცხოვრობდნენ. ხრუშჩოვმა ეს რაიონი ინგუშებს აღარ დაუბრუნა და ის ოსებს დაუტოვა.

კავკასიელი მთიელების, განსაკუთრებით ვაინახების – ჩეჩნებისა და ინგუშების – კავკასიიდან განდევნა შედიოდა რუსეთის იმპერიულ ინტერესებში. საუკუნეების მანძილზე სწორედ ვაინახები უქმნიდნენ რუსეთს უდიდეს პრობლემას კავკასიის დამორჩილებისას. სტალინმა ჩვეული სისასტიკით გადაუწყვიტა რუსეთს ეს პრობლემა, როგორც ის ფიქრობდა – სამუდამოდ.

ხრუშჩოვმა კი, რომელიც ყველაფერს სტალინის საპირისპიროდ აკეთებდა, უკან დააბრუნა გადასახლებულები. ჩეჩნები ერთხანს ფიქრობდნენ, ხრუშჩოვის ძეგლი დაედგათ გროზნოში. 2000 წელს მათ ქ. გროზნოს ყოფილ ორჯონიკიძის მოედანს დაარქვეს ხრუშჩოვის სახელი.

1950-იან წლებში კრემლმა უკან დაბრუნების უფლება არ მისცა მხოლოდ ოთხ დეპორტირებულ ხალხს. ესენი იყვნენ *ყირიმელი თათრები, ვოლგისპირელი გერმანელები, კორეელები და მესხეთის მუსლიმები.*

საბოლოოდ, XX საუკუნის ბოლოს, *თათრებს* ყირიმში დაბრუნების უფლება დამოუკიდებელმა უკრაინამ დართო და იქ მაშინვე გაჩნდა სერიოზული ეთნოტერიტორიული კონფლიქტი დაბრუნებულ და 1944 წლის შემდეგ იქ ჩასახლებულ რუსულ მოსახლეობას შორის.

გერმანელები 1990 წლის შემდეგ გაერთიანებულ გერმანიაში ბრუნდებიან, საიდანაც მათი წინაპრები XVIII-XIX საუკუნეებში რუსეთის იმპერიამ თავად მიიწვია. სხვათა შორის, რუსეთის გერმანელებს, რომლებიც ფაქტობრივად რუსებთან ასიმილირებული იყვნენ, ძალიან გაუჭირდათ გერმანიაში ადაპტაცია. კორეელებსაც აქვთ უფლება, დაბრუნდნენ კორეის რესპუბლიკაში.

რაც შეეხება ***მესხეთის მუსლიმებს,*** ისინი 1944 წლის ბოლოს გაასახლეს სამხრეთ საქართველოდან თურქეთის საზღვრისპირა ადიგენის, ასპინძის, ახალციხის, ახალქალაქის რაიონებიდან და აჭარის ასსრ-იდან, ოფიციალურად – 19818 ოჯახი (სულადობრივად ამას ანგარიშობენ 70-89 ათასს შორის). თურქები და ქურთები სომხეთის სსრ-ის ჩრდილოეთ რაიონებიდანაც გაასახლეს.

ომამდე მესხეთის მუსლიმ მოსახლეობას სხვადასხვა კრებით სახელს უწოდებდნენ, ხან „თათრებს“, ხან – „აზერბაიჯანელებს“, მოგვიანებით – „მესხეთელ თიურქებს“ (*месхетинские тюрки*), ან „თურქ-მესხებს“ (*турки-месхетинцы*). თურქეთში მათ მოიხსენიებენ „ახალციხელ თიურქებად“ (*Ahıska Türkler*).

ყველა ეს სახელი არაზუსტია. სინამდვილეში ეს იყო ეთნიკური ჯგუფების კონგლომერატი: გასახლებულები განეკუთვნებოდნენ ქართველების გამუსლიმებულ სუბეთნოსს – მესხებს, სხვადასხვა თიურქულ ტომს, ქურთებს, ჰემშინებს (მათ ასევე მოიხსენიებენ „ხემშილებად“ ან „ამშენებად“: ისინი

რამდენიმე საუკუნის წინ გამუსლიმებული სომხები არიან). მათ რეალურად აერთიანებდა მხოლოდ რელიგია – სუნიტური მიმართულების ისლამი. ოფიციალური მონაცემებით, მესხეთ-ჯავახეთიდან გასახლებულთა 70-მა პროცენტმა თავი „თურქად" მიიჩნია, 16-მა პროცენტმა – „აზერბაიჯანელად", 5-მა პროცენტმა – „ქურთად", დანარჩენმა „თათრებად" ან „იეზიდებად" (ეს უკანასკნელები მუსლიმები არ არიან); აჭარიდან გასახლებულთა შორის 45 პროცენტი „ქურთად" აღირიცხა, 38 პროცენტი – „თურქად", 17 პროცენტი – „ჰემშინად".

მესხეთიდან გასახლებულთა შორის ერთი ნაწილი იყო ბილინგვური, თურქულ-ქართულად მოლაპარაკე ხალხი, რომლის ქართული იდენტობის აღდგენაზე საბჭოთა საქართველოს ხელისუფლებამ არ (თუ ვერ?) იზრუნა.

უფრო სწორი იქნებოდა მთელი ამ ეთნიკური კონგლომერატისათვის „მესხეთის მუსლიმები" გვეწოდებინა.

მესხეთის მუსლიმები გაასახლეს ძირითადად შუა აზიაში, სადაც მათ დახვდათ თითქოს მსგავსი სოციალ-კულტურული გარემო: იქაური მოსახლეობაც სუნიტური ისლამის მიმდევარია და მონათესავე თიურქულ ენებზე მოლაპარაკე. მაგრამ მსგავსება ზედაპირული აღმოჩნდა. გადასახლებულთა შერწყმა ადგილობრივ მოსახლეობასთან არ მოხდა.

გასახლების პოლიტიკური მიზეზი ნათელია: საბჭოთა კავშირი ემზადებოდა თურქეთთან ომისათვის. სამამულო ომის დროს უმაღლესი სახელმწიფო ორგანოს – *საბჭოთა კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის* 1944 წლის 31 ივლისის გადაწყვეტილებით სასაზღვრო ზონიდან გაასახლეს კრემლისათვის არასაიმედო ელემენტი, რომელიც მოიერიშე არმიის ზურგში შეიძლებოდა აღმოჩენილიყო.

მესხეთის მუსლიმები *საბჭოთა გეოპოლიტიკის მსხვერპლად* იქცნენ. მართალია, 1918-1919 წლებში მათ ჰქონდათ ანტიქართული და ანტისომხური გამოსვლები, რასაც ოსმალეთის აგენტურა აქეზებდა, მაგრამ საბჭოთა პერიოდში ეს საკმაოდ კანონმორჩილი ხალხი იყო. კრემლს ალბათ ჰქონდა ეჭვი, რომ ისინი პროთურქულად იყვნენ განწყობილი და მეორე მსოფლიო ომის დროს მზად იყვნენ ანტისაბჭოთა გამოსვლისათვის.

დაცარიელებულ სოფლებში ჩაასახლეს ქართველი გლეხები, ძირითადად დასავლეთ საქართველოდან. ეს ისეთივე იძულებით მოხდა, როგორც „თათრების" დეპორტაცია: უცნობ გარემოში ნებაყოფლობით გადასახლება არავის უნდოდა. ზოგი ნასოფლარი სომხებმა აითვისეს.

სამხრეთ საქართველოს სასაზღვრო ზონა დაიხურა. უშიშროების სამსახურის სპეციალური ნებართვის გარეშე იქ არც გარეშე ხალხს შეეძლო შესვლა და არც ახალჩასახლებულებს – გამოსვლა. ასე გრძელდებოდა ორმოცზე მეტი წელი.

სამხრეთ საქართველოდან მოსახლეობის ჯგუფის ეთნორელიგიური ნიშნით

აყრა და გასახლება მოხდა იმდროინდელი საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებით. თანამედროვე საქართველო ოფიციალურად არ არის *საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე*. ასეთად თავი გამოაცხადა რუსეთის ფედერაციამ, რომელმაც საბჭოთა საგარეო ვალებთან ერთად დაიტოვა მისი უზარმაზარი აქტივები საზღვარგარეთ, მათ შორის ყველა საელჩოს შენობა, მუდმივი ნევრის ადგილი გაეროში და საბჭოთა ბირთვული არსენალი. ამდენად, საქართველო არ აგებს პასუხს სხვა ქვეყნის ხელმძღვანელობის მიერ ჩადენილ დანაშაულზე. მაგრამ ის მზადაა, დაეხმაროს გადასახლებულთა მემკვიდრეებს რეპატრიაციაში.

მესხეთის მუსლიმების ნაწილი საქართველოში დაბრუნდა, ზოგი ამერიკამ მიიღო, ნაწილი – თურქეთმა, ნაწილი კი აზერბაიჯანსა და რუსეთში დასახლდა.

საბჭოთა-თურქული და საბჭოთა-ირანული ურთიერთობები

მესხეთის მუსლიმების დეპორტაციის პოლიტიკური მოტივაცია *საბჭოთა კავშირისა და თურქეთის ურთიერთობას* ეხებოდა.

თურქეთის რესპუბლიკის დიპლომატიამ მეორე მსოფლიო ომის მთელი ექვსი წლის განმავლობაში მოახერხა ლავირება მეომარ გიგანტებს შორის და ფაქტობრივი ნეიტრალიტეტის შენარჩუნება დიდ ბრიტანეთთან „მოკავშირეობისა" და გერმანიასთან „მეგობრობის" პირობებში (ორივე ქვეყანასთან 1939 და 1941 წლებში მან სწორედ ასეთი ხელშეკრულებები დადო). ომისდროინდელი თურქეთის realpolitik[39]-იკის პრაგმატულობის ნათელი ნიმუშია.

ანკარაში ესმოდათ, რომ რომელიმე მხარეს ომში ჩართვა მათთვის საბედისწერო შეიძლებოდა გამომდგარიყო: იქ კარგად ახსოვდათ პირველი მსოფლიო ომის სავალალო შედეგები. თანაც, განსხვავებით გერმანიისაგან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, „ვერსალის სინდრომისა" და რევანშიზმისათვის თურქეთში საკმარისი საფუძველი არ არსებობდა.

მეორე მსოფლიო ომის განმავლობაში თურქეთის არმია მობილიზებული იყო და მისი საგრძნობი ნაწილი კავკასიის სიახლოვეს იდგა. 1941-42 წლებში კრემლს, რომელიც იმ დროს გერმანიასთან ომს აგებდა, ჰქონდა საფუძვლიანი ეჭვი, რომ თურქეთი გერმანიის მხარეს აპირებდა გამოსვლას: მისი სუბიექტურად პროგერმანული განწყობა ცნობილი იყო.

მაგრამ ოფიციალური ანკარა მკაცრად იცავდა ნეიტრალიტეტს. 1944 წლიდან კი, როდესაც ნათელი გახდა, რომ გერმანიის მარცხი გარდაუვალი იყო, თურქეთის საგარეო პოლიტიკა იმდენად გადაიხარა მოკავშირეების მხარეს, რომ ბერლინმა ანკარასთან დიპლომატიური ურთიერთობა გაწყვიტა.

თურქეთს საბრძოლო მოქმედებებში მონაწილეობა არ მიუღია. მაგრამ

39 ამ გერმანულ ტერმინს იყენებენ პრაგმატული პოლიტიკური სტრატეგიის აღსანიშნავად.

ნაციზმის წინააღმდეგ ომში ფორმალური ჩაბმის წყალობით, რაც 1945 წლის 23 თებერვალს გამოცხადდა, თურქეთი, ნაციზმზე გამარჯვებული ქვეყნის სტატუსით, გაეროს ერთ-ერთი დამაარსებელი სახელმწიფო გახდა.

ომის შემდეგ თურქეთმა ამერიკისაგან მიიღო *„მარშალის გეგმით“* გათვალისწინებული დიდი ეკონომიკური დახმარება და, რაც მთავარია, ამერიკის პოლიტიკური მხარდაჭერა, რითაც თავი გადაირჩინა საბჭოთა კავშირთან თითქმის გარდაუვალი სამხედრო შეტაკებისგან.

შეიძლება დავუშვათ, რომ მსოფლიო ომის დროს ანკარა მზად იქნებოდა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ გამოსულიყო, თუკი სტალინი ჰიტლერთან ომში დამარცხდებოდა, მაგრამ ეს არ მომხდარა. არაა გამორიცხული, რომ თურქული აგენტურა მუშაობდა მესხეთის მუსლიმებს შორის, თუმცა ამის დამადასტურებელი დამაჯერებელი მასალა ჯერ არ შემხვედრია.

მეორე მხრივ, დადასტურებული ფაქტია, რომ 1940 წელს, როდესაც ნაცისტური გერმანია და საბჭოთა კავშირი ჯერ კიდევ მეგობრობდნენ, საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი *ვიაჩესლავ მოლოტოვი* თავისი გერმანელი კოლეგისგან, *იოახიმ ფონ რიბენტროპისაგან*, მოითხოვდა ფორმალურ მხარდაჭერას ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში საბჭოთა სახმელეთო და სამხედრო-საზღვაო ბაზების შექმნისათვის, რაც თურქეთში საბჭოთა დომინაციის საფუძველი გახდებოდა. გერმანელებმა ამ მოთხოვნას წაუყრუეს, მაგრამ შეშფოთდნენ.

არსებობს ცნობა, რომ რუსეთის წინააღმდეგ „ბარბაროსას“ გეგმის შემუშავების დაჩქარება ჰიტლერმა თავის გენერალურ შტაბს დაავალა, როგორც კი დაინახა კრემლის მადა ბალკანეთისა და შავი ზღვის სრუტეების მიმართ. არსებითად, ეს რუსეთის იმპერიის ტრადიციული პოლიტიკის გაგრძელება იყო. რასაკვირველია, ჰიტლერს სულაც არ ანაღვლებდა ბალკანეთის ხალხების ან თურქეთის ბედი: მას მეტოქის გაძლიერება არ უნდოდა.

მსოფლიო ომის ბოლო წელს საბჭოთა პოლიტიკა თურქეთის მიმართ მკვეთრად აგრესიული გახდა. უკვე 1944 წელს საბჭოთა კავშირმა მიიყვანა რკინიგზის ხაზი ახალციხის რაიონის სოფელ ვალემდე, ზედ თურქეთის საზღვარზე. რკინიგზას ეკონომიკური გამართლება ნაკლებად ჰქონდა, მაგრამ ომის შემთხვევაში ის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი იქნებოდა.

1945 წლის 19 მარტს კრემლმა აღარ გააგრძელა 1925 წლის 17 დეკემბრის „თავდაუსხმელობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ საბჭოთა-თურქული ხელშეკრულება“ და ამით ფაქტობრივად მისი დენონსაცია მოახდინა. 1945 წლის 7 ივნისს, როდესაც ევროპაში ომი სულ ერთი თვის დამთავრებული იყო, საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა *სახალხო კომისარმა* (*მინისტრები* საბჭოთა კავშირს მხოლოდ 1946 წლიდან ეყოლება) *მოლოტოვმა* მძაფრად დააყენა 1921 წლის მოსკოვის შეთანხმებით თურქეთისათვის დათმობილი (თურქების პოზიციიდან – „დაბრუნებული“) ტერიტორიების – ყარსის, ართვინის, არტაანის ოლქების –

საბჭოთა კავშირისათვის გადაცემის, ანუ რუსეთის იმპერიის 1914 წლის საზღვრის აღდგენისა და, დამატებით, ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ბაზების შექმნის საკითხი. უცხო ქვეყნის სამხედრო ბაზების არსებობა ყოველთვის არის ამ უცხო ქვეყნის დომინაციის ფაქტორი.

დასავლეთელი მოკავშირეებისათვის მოულოდნელი აღმოჩნდა თურქეთის მიმართ საბჭოთა კავშირის პრეტენზიები, რომლებიც არ განხილულა იალტის კონფერენციაზე, 1945 წლის თებერვალში. თანაც მსოფლიო ომი გრძელდებოდა, იაპონია ჯერ დამარცხებული არ იყო.

სტალინს იმედი ჰქონდა, რომ ამერიკის ახალი პრეზიდენტი მხარს დაუჭერდა თავისი შორეული წინამორბედის, *ვუდრო უილსონის* იდეას *დიდი სომხეთის* შექმნის შესახებ. მაგრამ სტალინის მიმართ ერთგვარად კეთილგანწყობილი პრეზიდენტის, *ფრანკლინ დელანო რუზველტის* ნაცვლად, რომელიც იმავე 1945 წლის აპრილში გარდაიცვალა, ამერიკას ხისტი პრეზიდენტი *ჰარი ტრუმენი* ხელმძღვანელობდა. ისიც საეჭვოა, შეძლებდა თუ არა სტალინი ამ საქმეში რუზველტის მხარდაჭერის მოპოვებას, ის ცოცხალი რომ ყოფილიყო.

1945 წლის პოტსდამის კონფერენციაზე სტალინმა ვერ მიიღო თავისი დასავლეთელი მოკავშირეების თანხმობა თურქეთში შეჭრაზე. კონფერენციის მსვლელობისას კი ამერიკელებმა უსიამოვნო სიურპრიზი მოუმზადეს საბჭოთა კავშირს, როდესაც 16 ივლისს *ალამოგორდოში*, ნიუ-მექსიკოს შტატში, გამოსცადეს ზეიარაღი – ატომური ბომბი. სამი კვირის შემდეგ კი ამერიკის ავიაციამ ბირთვული იარაღით იაპონიის ორი ქალაქი მოსპო. ვაშინგტონმა მსოფლიოს, უპირველესად კი „მოკავშირე-მეტოქეს", ანუ კრემლს, დაანახა თავისი სამხედრო სიძლიერე და „ატომური დიპლომატიის" შესაძლებლობა.

სტალინმა იცოდა, რომ ამერიკელები ბრიტანელებთან ერთად ამზადებდნენ ბირთვულ იარაღს და აჩქარებდა თავის მეცნიერებსა და ტექნიკოსებს, რომ მათაც შეექმნათ საბჭოთა ატომური ბომბი. მაგრამ *1949 წლის 29 აგვისტომდე ასეთი იარაღი სტალინს არ ჰქონდა*. ამიტომაც კრემლი თურქეთის წინააღმდეგ სამხედრო აქციას თვითნებურად ვერ წამოიწყებდა.

თურქეთმა დახმარებისათვის მიმართა დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს. მცირე ყოყმანის შემდეგ თეთრმა სახლმა გადაწყვიტა მხარი დაეჭირა ანკარისათვის და 1946 წელს არაორაზროვნად აგრძნობინა მოსკოვს, რომ არ დაუშვებდა მის ექსპანსიას სამხრეთისაკენ. 1947 წლის 12 მარტს კი აშშ-ის პრეზიდენტმა *ჰარი ტრუმენმა* გამოაქვეყნა თავისი *დოქტრინა*, რომლითაც თურქეთსა და საბერძნეთს ამერიკის სრულ პოლიტიკურ და სამხედრო დახმარებას დაჰპირდა. საბერძნეთში იმ დროს სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა და მისი გადასვლა პროსაბჭოთა კომუნისტების ხელში საკმაოდ რეალურ პერსპექტივას წარმოადგენდა.

ტრუმენის დოქტრინის შესაბამისად, კრემლის მუქარის საპირისპიროდ,

ამერიკამ დაიწყო მნიშვნელოვანი სამხედრო, ეკონომიკური და პოლიტიკური დახმარების გაწევა თურქეთისა და საბერძნეთის მთავრობებისათვის. ტრუმენის *დოქტრინა* ეყრდნობოდა ამ ქვეყნების ტერიტორიული მთლიანობის ურყევობის პრინციპს. ამერიკული დახმარება ირანზეც გავრცელდა, რომელსაც ასევე ჰქონდა თავისი ჩრდილოელი მეზობლის – საბჭოთა კავშირის – შიშის საფუძველი.

საბჭოთა კავშირი მაინც აგრძელებდა დიპლომატიურ და პროპაგანდისტულ მუშაობას თურქეთის დასაშინებლად. ტერიტორიული მოთხოვნების საკითხი ულტიმატუმის ფორმით იქნა დაყენებული მოსკოვის 1946 წლის 7 აგვისტოს ნოტაში, რაც დიპლომატიური თვალსაზრისით სრულებით უდროო ნაბიჯი იყო: „ცივი ომი" დაიწყო და ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ თუ საბჭოთა კავშირი თურქეთში შეიჭრებოდა, აუცილებლად აიმხედრებდა ამერიკას.

ამერიკელების უკომპრომისობის გამოცდილება კი საბჭოთა კავშირმა სწორედ 1946 წელს შეიძინა, როდესაც ვაშინგტონმა აიძულა ის გასულიყო ჩრდილოეთ ***ირანიდან***, სადაც ორი საბჭოთა არმია 1941 წლის სექტემბრიდან იდგა. დასავლეთელ მოკავშირეებთან შეთანხმებით ომის დამთავრების შემდეგ საბჭოთა ჯარი სამ თვეში უნდა გასულიყო იქიდან. მაგრამ კრემლი არ ჩქარობდა ირანის დაცლას, სანამ ვაშინგტონმა კატეგორიულად არ მოსთხოვა ეს.

გენერალისიმუსს, როგორც ჩანს, გერმანიაზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ რეალობის გრძნობა ღალატობდა და ყოვლისშემძლედ გრძნობდა თავს. შესაძლოა, სტალინი ცოტა გამოაფხიზლა ვაშინგტონის ნაბიჯებმა ირანის, თურქეთის, საბერძნეთის არსებული მთავრობების დასაცავად.

ძნელია იმის მტკიცება, რომ ეს მთავრობები იდეალური იყო თავიანთი ხალხებისათვის, მაგრამ მათ დასამხობად გარედან ჩარევა რომ უარეს შედეგს მოუტანდა იმავე ხალხებს, ესეც ნათელია.

კრემლის ზეწოლას შედეგად მოჰყვა თურქეთის გეოპოლიტიკური ვექტორის მკვეთრი შებრუნება ახალი ოკეანისგაღმელი მოკავშირისაკენ.

1952 წელს თურქეთი (ისევე, როგორც საბერძნეთი) *ნატოს* წევრი გახდა და ამ სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის სამხრეთი ფლანგი უშუალოდ საბჭოთა კავშირის, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების, საზღვარს მიებჯინა. თურქეთის ტერიტორიაზე შეიქმნა ამერიკული სამხედრო ბაზები, სადაც 1952-1963 წლებში ბირთვული იარაღი ინახებოდა და საბჭოთა, მათ შორის კავკასიაში მდებარე, სამხედრო ობიექტები და ქალაქები ამ იარაღის სამიზნე იყო.

კრემლის გეოპოლიტიკაში სამხრეთ კავკასიის ხალხების ჩათრევის მცდელობა

ზემოხსენებული ულტიმატუმის გასამყარებლად კრემლს შიდა პროპაგანდისტული მომზადება ესაჭიროებოდა, უპირველესად, სამხრეთ კავკასიაში. 1945 წლის მეორე ნახევრიდან და მომდევნო ორი-სამი წელი საბჭოთა პროპაგანდა სომხებსა და ქართველებს კვებავდა ისტორიული მიწების დაბრუნების ფუჭი ოცნებებით.

ის, რომ ეს ოცნებები ფუჭი იქნებოდა, კრემლში უკვე 1945 წლის აგვისტოში უნდა ყოფილიყო ნათელი, როდესაც ამერიკამ თავისი ბირთვული იარაღის სასტიკი დემონსტრაცია მოაწყო იაპონიაში.

მიუხედავად ამისა, იმავე წელს საქართველოსა და სომხეთის კომუნისტური პარტიების ცენტრალური კომიტეტების დავალებით ამ რესპუბლიკებში დაიწყო ტერიტორიული მოთხოვნებისათვის „მხურვალე სახალხო მხარდაჭერის“ დემონსტრირება და ეს რამდენიმე წელს გაგრძელდა. აზერბაიჯანის სსრ-ში იგივე კეთდებოდა 1945-1946 წლებში, მაგრამ იქ ეს კამპანია უეცრად შეწყდა 1946 წლის გაზაფხულზე, როგორც კი საბჭოთა ჯარები იძულებული გახდნენ ირანიდან გამოსულიყვნენ.

ადვილი ასახსნელია ცნობილი ქართველი, სომეხი და აზერბაიჯანელი მეცნიერებისა თუ პოეტების მგზნებარე გამოსვლები *ისტორიული ტერიტორიების* მოთხოვნით, თუმცა აშკარაა, რომ ისინი კრემლის მიერ იყვნენ ანგაჟირებულნი.

სამხრეთ კავკასიის ხალხების პატრიოტული აღტკინების სტიმული ის იყო, რომ ნაციზმზე გამარჯვების ეიფორია საბჭოეთის ყველა ხალხს მოედო. პატარა ერების შვილები მიიჩნევდნენ, რომ ნაციზმის დამარცხებაში რუს ხალხთან ერთად მათაც მიუძღვოდათ წვლილი. რატომ არ შეიძლებოდა მათ ეოცნებათ უფრო მეტ გამარჯვებაზე?

ამავე დროს, თურქეთშიც იყვნენ (შესაძლოა, ახლაც არიან) ადამიანები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ვინაიდან მათი სახელმწიფოს წინამორბედი – ოსმალეთის იმპერია – შუა საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდში ფლობდა თბილისს, სოხუმს, ერევანს, ბაქოს, თაბრიზს, ყაზვინს და ა.შ., ეს ქალაქები, მიმდებარე მიწებითურთ, მათ ისტორიულად ეკუთვნით, ანუ ეს თურქეთის *ისტორიული ტერიტორიებია*. ირანში კი ზოგიერთი ნაციონალისტი იმას იხსენებდა (შესაძლოა, ახლაც იხსენებს), რომ ერევნის, ბაქოს, ყარაბაღის, შემახისა და სხვა სახანოები, ქართლისა და კახეთის სამეფოები საუკუნეების განმავლობაში ხარკს უხდიდნენ და ექვემდებარებოდნენ სპარსეთის შაჰებს.

ერთია პოეტური ოცნება და მეორე – გეოპოლიტიკური რეალობა.

უბრალო ადამიანებს, რომლებიც 1940-იანი წლების საბჭოთა პროპაგანდამ დემაგოგიურ-პატრიოტული ლოზუნგებით გაიტაცა, არ ესმოდათ, თუ რა სახიფათო გეოპოლიტიკურ თამაშში ითრევდა მათ კრემლი.

ასე მაგალითად, კრემლი თამაშობდა ბაქოს აზერბაიჯანული ელიტის ეროვნულ გრძნობებზე და ახალისებდა ირედენტიზმს, როდესაც ჰპირდებოდა მას ირანის [სამხრეთ] აზერბაიჯანის შემოერთებას. საბჭოთა სპეცსამსახურებმა ირანში *აზერბაიჯანული ავტონომია* დააარსეს და ქალაქ თაბრიზში მარიონეტული პროსაბჭოთა მთავრობა დასვეს, ხოლო ქალაქ მეჰაბადში – *„ქურთისტანის რესპუბლიკის“* მთავრობა შექმნეს. ორივე ნაბიჯი ირანის დანაწევრებისაკენ იყო მიმართული.

როდესაც საბჭოთა არმიას მაინც მოუხდა ჩრდილოეთ ირანის დაცლა 1946 წლის აპრილში, კრემლის პროვოკაციას აყოლილი ხალხი გაუბედურდა. ბევრი უდანაშაულო ეთნიკური აზერბაიჯანელი და ქურთი (არა მხოლოდ პროსაბჭოთა კომუნისტი) ემსხვერპლა თეირანის უმკაცრეს სადამსჯელო აქციას.

მოლოტოვის მრისხანე ნოტებს განსაკუთრებული და გულწრფელი ენთუზიაზმით შეხვდნენ საბჭოთა სომხეთში, სადაც თავიანთი რესპუბლიკის ტერიტორიის სულ ცოტა გაორკეცების (იქნებ გაოთხკეცებისაც) იმედი გაუჩნდათ.

მსოფლიო ომის ბოლო პერიოდში სტალინის განზრახვის სერიოზულობას, წარედგინა ტერიტორიული მოთხოვნები თურქეთისათვის, მოწმობს მისი პოლიტიკის შეცვლა *სომხური ეკლესიისადმი.*

საერთოდ, 1943 წლიდან სტალინი უფრო შემწყნარებელი გახდა მართლმადიდებელი და სომხური ეკლესიების მიმართ, რადგან ომის დროს მათ დიდად დაუჭირეს მხარი საბჭოთა ხელისუფლებას. სომხურმა ეკლესიამ დასავლეთის ქვეყნებში საკმაოდ გავლენიანი სომხური დიასპორაც კი დარაზმა საბჭოთა კაუშირის მხარდასაჭერად.

1945 წელს ევროპაში ომის დამთავრებისთანავე სტალინმა სომხურ სამღვდელოებას უფლება მისცა, ჩაეტარებინა საეკლესიო კრება, მოეწვია დელეგატები საზღვარგარეთიდან და აერჩია კათოლიკოსი. ეს პოსტი 1938 წლიდან ეჭირა „მოსაყდრეს“ (местоблюститель). მის კათოლიკოსად ასარჩევად კრემლიდან ნებართვას ელოდნენ, უფრო ზუსტად – ეს ნებართვა საჭირო იყო საზღვარგარეთელი სომხების მოსაწვევად, რომელთაც კათოლიკოსის არჩევნებში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ.

სტალინს უნდოდა, სომხებს ტერიტორიული მოთხოვნები თურქეთის მიმართ წამოეყენებინათ მანამდე, სანამ *1945 წლის ივლისის თვეში* პოტსდამში შეიკრიბებოდა გამარჯვებული ქვეყნების კონფერენცია, რომელზეც მსოფლიოს ომისშემდგომი მოწყობა უნდა განსაზღვრულიყო. სტალინი სწორედ პოტსდამის კონფერენციაზე აპირებდა თურქეთის საკითხის მთელი სიმწვავით დაყენებას, რათა ამ საქმეში მოკავშირეების ნეიტრალიტეტი მოეპოვებინა. სამხედრო მხარდაჭერა მას არ ესაჭიროებოდა.

ეჯმიაწინის საეკლესიო კრების პერიოდში, რომელიც *1945 წლის ივნისში* ჩატარდა, ერევანში მოწვეულ პრესკონფერენციაზე გამოვიდა კენტერბერის

(ინგლისი) სააბატოს დეკანოზი ჰიულეთ ჯონსონი, რომელსაც ევალებოდა „საერთაშორისო საზოგადოებრიობის აზრის გამოხატვა“. ჯონსონმა თქვა სომხებისა და სტალინისათვის სასურველი სიტყვები:

> „მე მთლიანად და მთელი გულით ვეთანხმები, რომ ოლქები, მიტაცებული თურქეთის მიერ, რაც შეიძლება სწრაფად უნდა დაუბრუნდეს სომხეთს... გამარჯვებულმა სახელმწიფოებმა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ თქვეს, რომ სამართლიანობა მოითხოვს ამ მიწების კანონიერი მფლობელისათვის დაბრუნებას. ის, რაც დაიწერა მაშინ, უნდა აღსრულდეს ახლა“.

ჯონსონი გულისხმობდა 1920 წლის სევრის ხელშეკრულებას, რომლისთვისაც სომხეთის რესპუბლიკის საზღვრები ამერიკის პრეზიდენტ *ვუდრო უილსონის* ადმინისტრაციის მიერ იყო მოხაზული.

მაგრამ, როგორც ზევით ითქვა, სტალინმა ვერ მოიპოვა ამერიკისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობების მხარდაჭერა ამ გეგმის განსახორციელებლად და პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება არ მომხდარა.

* * *

ახლა შეგვიძლია ვიმსჯელოთ სამოცდაათი წლის წინანდელ პოლიტიკურ აქციაზე და ვცადოთ რეტროსპექტულად გავაანალიზოთ, თუ ***რა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა მოვლენათა სხვაგვარ განვითარებას საქართველოსათვის.***

საბჭოთა საქართველოს ჰიპოთეტური გაფართოება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიერ *1920 წელს დეკლარირებულ* საზღვრებამდე (რომლებიც მეზობლებთან დელიმიტირებული და, ამდენად, არც დემარკირებული არ იყო), როგორც ჩანს, ნიშნავდა იმპერიის დროინდელი ბათუმის ოლქში შემავალი ართვინის ოკრუგის ოთხი ათასზე ოდნავ მეტი კვადრატული კილომეტრის მქონე ტერიტორიის მიღებას.

იქნებ სტალინს გუნებაში ჰქონდა საქართველოსათვის აგრეთვე ცხრა ათასამდე კვადრატული კილომეტრი ფართობის არტაანისა და ოლთისის რაიონების შემოერთებაც? ან იქნებ სტალინი გეგმავდა საბჭოთა საქართველოს გაფართოებას ლაზეთის ხარჯზე? ერთი კარგი ქართველი პოეტი იმ დროს ხომ წერდა ლექსს *„ფიქრები ტრაპიზონის ოლქზე“?!*

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა ძნელია. არავინ იცის, თუ რა გეგმები უტრიალებდა კრემლის ბელადს თავში? მემუარები სტალინს არ დაუტოვებია!

ტერიტორიაზე, რომელიც ქართველებისათვის *ტაო-კლარჯეთი* იყო, თურქებისათვის – *ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლია*, სომხებისათვის – *აღმოსავლეთ სომხეთის* ნაწილი, ადგილობრივი მოსახლეობა, თუნდაც ის ქართული წარმოშობისა ყოფილიყო, უმეტესწილად თურქულენოვანი და მთლიანად მუსლიმი იყო. მისი დაბრუნება ქართულ კულტურულ გარემოში შეუძლებელი იყო. ამის მაგალითად გამოდგებიან ზემოხსენებული ბილინგვური,

თურქულ-ქართულენოვანი, მესხეთის მუსლიმები, რომლებიც საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლებამ 23 წლის განმავლობაში ვერ (თუ არ?) დააბრუნა ქართველობაში.

თეორიულად რომც დავუშვათ, კრემლი საბჭოთა საქართველოს გადასცემდა მიწებს საქართველოს სამეფოს XIII საუკუნის დასაწყისის საზღვრამდე, მათი ათვისება მხოლოდ ქართველი ხალხის დემოგრაფიული ძალებით პრაქტიკულად შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა. არ დაგვავიწყდეს, რომ ეს საბჭოთა კავშირის ტერიტორია იქნებოდა. იქ გაჩნდებოდა დიდი ეთნიკური სიჭრელე, მომავალი ეთნოკონფლიქტების საწინდარი.

საქართველოსათვის ყველაზე ოპტიმისტური ჰიპოთეტური სცენარით ტერიტორიულად გაფართოებული საბჭოთა საქართველო დაუმეზობლდებოდა მძაფრად რევანშისტულად განწყობილ სახელმწიფოს, თურქეთს, და სამუდამოდ მიბმული გახდებოდა თავის მწყალობელ რუსეთზე.

სომხეთისათვის ყველაზე ოპტიმისტური ჰიპოთეტური სცენარით მისი ტერიტორია სამ-ოთხჯერ გაიზრდებოდა და საქართველოსა და თურქეთს შორის გაჩნდებოდა საბჭოთა რესპუბლიკა, რომელსაც შავ ზღვაზე ექნებოდა გასასვლელი.

ეჭვგარეშეა, რომ *ჰიპოთეტური ახალი საზღვრების ფორმირებისას სომხებსა და ქართველებს ერთმანეთთან სერიოზული დავა ელოდათ.* ვირტუალური დავა უფრო ადრე დაიწყო. ისტორიის ქართულ სახელმძღვანელოებში მითითებული *ტაო-კლარჯეთი* სომხურ სახელმძღვანელოებში *სომხეთის ნაწილად* მოიხსენიება. ეს ტერიტორია ძირითადად ემთხვევა 1878-1918 წლებში რუსეთის შემადგენლობაში მყოფ და 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის შეთანხმებით თურქეთისათვის გადაცემულ ართვინის, არტაანისა და ოლთისის ოკრუგებს. 1918-1920 წლებში იმდროინდელი სომხეთის რესპუბლიკა არტაანსა (*Ardahan*) და ოლთისს (*Olti*) მიმდებარე რაიონებითურთ და ქ. ართვინსაც კი თავისად მიიჩნევდა.

იმისათვის, რომ უფრო ნათელი გავხადო სომხური მხარის არგუმენტაცია, მაგალითად მოვიყვან ციტატას მოსკოველი სომეხი ავტორის *ლევონ ეირამჯიანცის* ერევნის გაზეთ „Голос Армении"-ში 2006 წლის 23 მაისს გამოქვეყნებული სტატიიდან, რომელშიც ის 1945 წლის მოვლენებზე ლაპარაკობს:

> „სომხეთისა და საქართველოს ულტიმატუმი ანეკდოტურად დამთავრდა. იმდროინდელი თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა, შემდგომში – მთავრობის მეთაურმა სარაჯოღლუმ სიტყვასიტყვით შემდეგი თქვა: 'ჩვენ ვიცით, რომ ეს სომხეთის ტერიტორიაა და მზად ვართ დავიწყოთ დემარკაციის პროცესი... მაგრამ ჩვენთვის გაუგებარია საქართველოს პრეტენზიები... კარგი იქნებოდა, რომ თქვენ, საბჭოთა კავშირში ერთმანეთში გარკვეულიყავით და მერე გაგეყოთ მოულავი დათვის ტყავი'.... სომეხი მეცნიერების აზრით, არდაჰანზე პრეტენზიების მქონე საქართველო თავის მოთხოვნებს ასაბუთებდა იმით, რომ დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროს ქალაქი არდაჰანი საქართველომ

სომხეთს წაართვა და მას ეკუთვნოდა სულ რაღაც ასიოდე წელი... ბელადის საყვარელი თამაში – ეკეთებინა მეფური საჩუქრები – და მოხერხებულ მომენტში ეჩუქებინა ქალაქი არდაჰანი საქართველოსთვის, იაპონიის ატომური დაბომბვის შემდეგ დამთავრდა იმით, რომ სტალინი ძალიან დამთმობი გახდა. დრო დაიკარგა. სომხური ტერიტორიების საკითხი დღის წესრიგიდან მოიხსნა".

ზემოთ მოტანილ ციტატაში უამრავი ანაქრონიზმი ან სულაც გამოგონილი ამბებია, რომლებზეც აქ კამათი არც ღირს. მაგრამ ის საკმაოდ კარგად ასახავს საზოგადოებრივ აზრს იმდროინდელ სომხეთში. იქ ახლაც ვერ პატიობენ სტალინს გაუბედაობას: მას ხომ *„1945 წელს ერთი დარტყმით შეეძლო სომხეთისათვის დაებრუნებინა ისტორიული ტერიტორია!"*

სინამდვილეში, როგორც ზემოთ ითქვა, სტალინის ამ „გაუბედაობას" რეალური სამხედრო-პოლიტიკური გათვლა დაედო საფუძვლად. კავკასიის ხალხებისათვის ჯობდა, რომ კრემლს ასეთი გათვლა გაეკეთებინა მანამდე, სანამ ავანტურას ნამოიწყებდა.

ომის წაგების ან აშკარად წასაგები ომის მუქარის გარეშე არც ერთი სახელმწიფო არ დათმობს თავისი ტერიტორიის ერთ გოჯსაც კი. 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში კი წითელი არმიის გენერალური შტაბისათვის საესებით ნათელი იყო, რომ ხანმოკლე წარმატებული ომი თურქეთთან არარეალურია: საბჭოთა კავშირის შეტევა ნიშნავდა თურქეთის მხარეს ამერიკის გამოსვლას, რომელსაც ჰიროშიმასა და ნაგასაკის შემდეგ საესებით შეეძლო ატომური ბომბიც გამოეყენებინა. სამიზნე, სავარაუდოდ, სამხრეთ კავკასიის დიდი ქალაქებიც იქნებოდა. რეგიონის უდიდესი ქალაქი, სხვათა შორის, თბილისი იყო.

1953 წლის მაისში, სტალინის გარდაცვალებიდან სულ ორიოდე თვეში, საბჭოთა მთავრობამ ოფიციალურად განაცხადა უარი ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში სამხედრო ბაზების შექმნისა და სრუტეების რეჟიმის გადასინჯვის მოთხოვნებზე და მოხსნა ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ.

ნათელი გახდა, რომ საბჭოთა ულტიმატუმი ბლეფი იყო, მაგრამ საშიში ეფექტის მქონე. მან დარაზმა თურქეთის საზოგადოება ანტისაბჭოთა, ანტირუსულ, ანტისომხურ და ანტიქართულ ნაციონალისტურ საფუძველზე. მომდევნო ათწლეულებში ანკარამ ყველაფერი იღონა, რომ ქართულენოვანი მოსახლეობის ნაწილი საზღვრის მიმდებარე რაიონებიდან დასავლეთით, „უკეთეს საცხოვრებელ პირობებში" გადაესახლებინა. მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთი ვილაიეთები დიდი ხნით დაიხურა უცხოელებისათვის, იქ შენელდა ეკონომიკური განვითარება. სანაცვლოდ, იქ მოხდა დიდი სამხედრო ნაწილების თავმოყრა.

კრემლის მიერ აღტკინებული სამხრეთ კავკასიის ხალხების ემოციებზე თამაში არ აღმოჩნდა საკმარისი წარმატებული საგარეო პოლიტიკის საწარმოებლად, მაგრამ საკმარისზე მეტი – საერთაშორისო ვითარების მკვეთრად დასაძაბავად.

ხალხებისათვის სჯობს, რომ მათმა პოლიტიკურმა და სულიერმა ელიტებმა – პოლიტიკოსებმა, მეცნიერებმა, მწერლებმა, სამღვდელოებამ – საშიში ოცნებები

არ წაახალისონ. მშვიდობის შენარჩუნების ერთადერთი საშუალებაა საერთაშორისო დონეზე აღიარებული საზღვრების დაცვა.

იმდროინდელი სამხრეთ კავკასიის ინტელექტუალურ ელიტას კი ზედმეტს ნუ მოვთხოვთ: ზოგიერთისათვის კრემლის კამპანიისათვის მხარდაჭერა იყო „კონფორმისტული ცოდვა", რომელიც ტოტალიტარულმა რეჟიმმა ჩაადენინა მათ – ხელისუფლების ბრძანება უნდა აღსრულებულიყო. ზოგი მათგანი კი, პატრიოტული მოსაზრებით, ალბათ გულწრფელად მიიჩნევდა, რომ სიჩუმე დაუშვებელია: „ერთიც ვნახოთ და სტალინმა მართლაც დაიწყოს და მოიგოს ომი და ჩვენი ისტორიული მიწები დაგვიბრუნდეს!"

ქართველ მეცნიერებსა და პოეტებს იმ დროს, ბუნებრივია, არ შეეძლოთ განეჭვრიტათ მომდევნო პოლიტიკური განვითარება. 1945-1947 წლებში, ბერლინის ამღები საბჭოთა კავშირის ძლიერების პიკის ხანაში, ისინი ვერ წარმოიდგენდნენ, რომ ნახევარ საუკუნეზე ნაკლებ დროში საქართველო რუსეთისაგან დამოუკიდებელი სახელმწიფო გახდებოდა, რომელსაც სამხრეთ-დასავლეთით ეყოლებოდა უფრო კეთილგანწყობილი, ვიდრე რევანშისტულად განწყობილი მეზობელი.

ნაწილი II

მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარი

თავი 16

დესტალინიზაცია

ბერიას დაცემა

1953 წლის 5 მარტს სტალინის გარდაცვალება საბჭოთა კავშირის ისტორიაში ეპოქების წყალგამყოფი აღმოჩნდა. ამ ფაქტმა მსოფლიოზეც მოახდინა გავლენა.

1953 წლის რამდენიმე თვის ისტორიის შესახებ მეტი უნდა ითქვას, ვიდრე ზოგიერთი ათწლეულის შესახებ, რადგან ამ რამდენიმე თვემ განსაზღვრა საბჭოთა კავშირის (და მასში შემავალი საქართველოს) მომდევნო ათწლეულების ისტორია.

სტალინის სიკვდილით *სტალინიზმი*, ანუ იგივე *საბჭოთა ტოტალიტარიზმი*, არ დამთავრებულა. მაგრამ ქვეყნის სათავეში აღმოჩენილმა ადამიანებმა მართვა განსხვავებული მეთოდებით დაიწყეს და უნებურად შეუწყვეს ხელი ტოტალიტარიზმის საფუძვლების მორყევას.

1953 წლის 5 მარტის საღამოს სასწრაფოდ მოიწვიეს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის, საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოსა და საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ერთობლივი სხდომა, რომელსაც 300-ზე მეტი ადამიანი დაესწრო. იქ გამოცხადდა, რომ *ამხანაგი სტალინი ძალიან მძიმედაა ავად* და სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, საჭიროა ახალი ხელმძღვანელობის სასწრაფოდ არჩევა. შეკრებილები ალბათ ხვდებოდნენ, რომ ლიდერები პოლიტიკურ მემკვიდრეობას იყოფენ.

სხდომაზე სიტყვა პირველმა ითხოვა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრმა *ლავრენტი ბერიამ. მან საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ*, ანუ სტალინის ფორმალურ მემკვიდრედ დაასახელა თავისი, როგორც ის თვლიდა, „უერთგულესი მეგობარი“ *გეორგი მაქსიმილიანოვიჩ მალენკოვი*.

მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე მალენკოვის არჩევას პრეზიდიუმის დანარჩენმა წევრებმა ერთხმად დაუჭირეს მხარი – მათაც ეშინოდათ ერთიმეორისა, მალენკოვი კი ნაკლებ საშიშად მიიჩნიეს.

თავის მხრივ, მალენკოვმა საკუთარ *ერთ-ერთ პირველ მოადგილედ* – რიგით

პირველად – დაასახელა ბერია. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის კიდევ სამ *პირველ მოადგილედ* აირჩიეს *მოლოტოვი, ბულგანინი და კაგანოვიჩი*. ოთხი კაცის ერთდროულად დანიშვნა პირველ მოადგილედ ლოგიკას მოკლებულია: ეს მხოლოდ იმისთვის გაკეთდა, რომ სტალინის დროინდელი ყველა ხელმძღვანელის ამბიცია დაკმაყოფილებულიყო!

მინისტრთა საბჭო თავისი პოლიტიკური წონით სჭარბობდა ცენტრალური კომიტეტის *სამდივნოს*. ნიკიტა ხრუშჩოვი, რომელიც ამ სამდივნოს ხელმძღვანელობდა (*პირველი მდივანი* ის იმავე წლის სექტემბერში გახდება), უკანა პლანზე მოექცა, როგორც აღმოჩნდა – დროებით.

იმავე გაერთიანებულ სხდომაზე დაადგინეს, რომ ხუთიოდე თვის წინ შექმნილი პარტიის ცენტრალური კომიტეტის *პრეზიდიუმის ბიურო აღარ იარსებებს* და მის ნაცვლად იქნება მხოლოდ *პრეზიდიუმი*, რომელშიც შევა *თერთმეტი კაცი*. ანუ, ფაქტობრივად აღდგა 1952 წლის ოქტომბრამდე (სკკპ XIX ყრილობამდე) არსებული *პოლიტბიურო*. ეს თერთმეტი კაცი ერთგვარი „კოლექტიური მმართველი" გახდა მანამდე, სანამ ხრუშჩოვი ერთპიროვნულ ლიდერობას აიღებდა ხელში.

ბერიამ გააერთიანა *შინაგან საქმეთა და სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროები* და ერთიანი *შინაგან საქმეთა სამინისტროს* ხელმძღვანელი (მინისტრი) გახდა. ამავე დროს, ის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილეც იყო და სახელმწიფოში, პრაქტიკულად, მეორე კაცი გახდა მალენკოვის შემდეგ.

ყველა ავტორიტარული, მით უმეტეს – ტოტალიტარული სახელმწიფოს არსებობაში უმთავრეს როლს ასრულებენ *უშიშროების სამსახური* და *პოლიცია* (საბჭოთა კავშირში ამ უკანასკნელს *მილიცია* ერქვა და ის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ექვემდებარებოდა). უნდა აღინიშნოს, რომ 1945 წლის შემდეგ ბერია არც ერთ ამ უწყებას არ ხელმძღვანელობდა, ახლა კი ორივეს ჩაუდგა სათავეში.

ბერიამ დაუყოვნებლივ წამოიწყო ჰიპერაქტიური საქმიანობა ქვეყანაში არსებული ვითარების შესაცვლელად. მაგრამ სწორედ ამან დააჩქარა მისი დაცემა: მისი კოლეგები ცეკას პრეზიდიუმში შიშითა და შურით აივსნენ.

1953 წლის მარტის შუაში შეწყდა *„ექიმი-მკვლელების საქმე"*, აშკარად შეთითხნილი საქმე 37 თვალსაჩინო ექიმის – აკადემიკოსებისა და პროფესორების – მავნებლობის შესახებ, რომელთა შორის ბევრი ებრაელი იყო.

ბერიამ ციხიდან გამოაშვებინა ყველა ექიმი, უსამართლო საქმის წამომწყებნი კი პასუხისგებაში მისცეს.

1953 წლის ივნისში ბერიას ინიციატივით ჩატარდა დიდი ამნისტია, რომლის შედეგადაც *„გულაგის"* ბანაკებიდან გამოუშვეს მილიონზე მეტი პატიმარი, ვისაც ხუთ წლამდე პატიმრობა ჰქონდა მისჯილი.

მანვე დააბრუნებინა უკან 1951 წელს საქართველოდან ყაზახეთში გადასახლებული 11200 „საეჭვო ელემენტი", სინამდვილეში – უდანაშაულო ხალხი.

ბერიას რეკომენდაციით, სკკპ ცეკას პრეზიდიუმმა მიიღო დადგენილებები

დასავლეთ უკრაინის, ლიტვისა და ბელორუსიის შესახებ: იქ ყველგან ადგილობრივი მოსახლეობის უფლებები ირღვეოდა – არ იყო სწავლება და საქმისწარმოება უკრაინულ და ლიტვურ ენებზე, საბჭოთა ლიტვისა და საბჭოთა ბელორუსიის ხელმძღვანელობაში ცოტა იყო ეთნიკური ლიტველი და ეთნიკური ბელორუსი (*ბერიას დაპატიმრების შემდეგ უკრაინისა და ლიტვის საკითხზე მიღებული დადგენილებები გაუქმდა, როგორც „ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური ელემენტების წამახალისებელი“).*

გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან დაკავშირებით, სადაც საბჭოთა საოკუპაციო რეჟიმი იყო, *ბერიას ინიციატივით* სსრკ მინისტრთა საბჭომ გამოსცა განკარგულება, რომლის მიხედვითაც არასწორად მიიჩნიეს სოციალიზმზე დაჩქარებული გადასვლის აუცილებლობის პროპაგანდა, მოითხოვეს მკაცრი რეჟიმის შერბილება, ეკლესიის შევიწროების და გლეხების იძულებითი კოლექტივიზაციის შეწყვეტა.

ცინიზმის გამოხატულება იყო, რომ ბერიამ, რომელიც საქართველოში მოღვაწეობისას, 1938 წლამდე, წამების მრავალფეროვანი მეთოდების გამოყენებას ახალისებდა, გამოსცა სსრკ შინაგან საქმეთა მინისტრის ბრძანება დაპატიმრებულთა მიმართ რაიმე სახის ფიზიკური ზემოქმედების გამოყენების (ე. ი. წამების) ასაკრძალავად.

ნუთუ ბერია „გამოსწორების გზაზე“ იდგა?

რას აპირებდა იგი შემდგომში?

იქნებ ის ფიქრობდა, გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, თვითონ დაეკავებინა *მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტი*, რასაც მოჰყვებოდა უმაღლესი მმართველი ელიტის შეცვლა.

ასეთი ვარაუდის დაშვება ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხვა წევრებს არ გაუჭირდებოდათ. ყველას ეშინოდა ბერიასი: *მან ძალიან ბევრი იცოდა თითოეულის შესახებ*! ის განწირული იყო. მეტოქე-კოლეგები მხოლოდ მოხერხებულ დროს უცდიდნენ, რომ მათ შორის ყველაზე თავზეხელაღებულს ეთავა შეთქმულების ორგანიზება.

საოცრად ნიჭიერმა ინტრიგანმა ბერიამ ვერ გათვალა, რომ *ნიკიტა ხრუშჩოვი*, რომელსაც ის სერიოზულ მეტოქედ არ აღიქვამდა, მასზე უფრო დიდი ინტრიგანი შეიძლებოდა გამომდგარიყო.

ბერიას წინააღმდეგ შეთქმულების მოწყობისას ხრუშჩოვმა ითამაშა რუსული გენერალიტეტის ნაციონალისტურ გრძნობებზე (იქნებ უთხრა –„*აღარ გვინდა კიდევ ერთი ქართველი ქვეყნის სათავეში?*“). თანაც სამხედროებს ყოველთვის ჰქონდათ ზიზღნარევი შიში სახელმწიფო უშიშროების მუშაკების მიმართ.

ოფიციალური ვერსიით, 1953 წლის 26 ივნისს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე მისულ ბერიას წარუდგინეს ბრალდება, რომ ის ანტისაბჭოთა ელემენტია, ინტრიგანია, შინაგან საქმეთა სამინისტრო კომუნისტური პარტიის

ცენტრალურ კომიტეტზე მაღლა დააყენა და დასაპატიმრებელია. პრეზიდიუმის ყველა წევრი ამას დაეთანხა. მეზობელი ოთახიდან მყისვე შემოვიდნენ გენერლები და ოფიცრები მარშალ *გეორგი ჟუკოვის* ხელმძღვანელობით, ბერია დააპატიმრეს და სხვა ოთახში გაიყვანეს. გვიან ღამით ბერია გამოიყვანეს კრემლიდან და არმიის საქალაქო ჰაუპტვახტის სარდაფში ჩაკეტეს, სადაც მოგვიანებით გაასამართლეს და იქვე დასაჯეს სიკვდილით[40].

სახელმწიფო უშიშროების ორგანოების ან მილიციის გამოყენება ბერიას დასაპატიმრებლად შეუძლებელი იყო: ისინი მასვე ექვემდებარებოდნენ. უშიშროების მაღალჩინოსნები შეფის გასათავისუფლებლად აქტიურად იმოქმედებდნენ თუნდაც საკუთარი ტყავის გადასარჩენად – კრემლის ახალი ხელმძღვანელობა მათთვისაც სასიკვდილო საფრთხეს წარმოადგენდა. მომავალმა ეს დაადასტურა: 1953-1956 წლებში დახვრიტეს ყველა, ვინც ბერიას ერთგულ პირად მიიჩნიეს. სტალინური მართვის მეთოდები ისევ ძალაში რჩებოდა!

1953 წლის 2 ივლისს სასწრაფოდ მოწვეულ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე ყოფილმა კოლეგებმა დაუსწრებლად წარუდგინეს ბერიას ბრალდებები „მომაკვდინებელი ცოდვების“ ჩადენისათვის. გამომსვლელებმა, როგორც ჩანს, იცოდნენ, რომ მათი გაკილვის ობიექტი ცოცხალი აღარ იყო და საშიში აღარასოდეს იქნებოდა!

1999 წელს გამოქვეყნდა ამ პლენუმის სრული სტენოგრამა, გამომსვლელთა მიერ ნასწორები ტექსტებითურთ [Россия XX век. Документы. Лаврентий Берия, 1953. 1999]. ამ ისტორიული წყაროს კითხვა მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს: ეს არის დოგმატიზმის, ორპირობის, პირფერობის, პანიკური შიშის, ცილისწამების, აშკარა სიცრუის, ბოღმის, ურთიერთდაბეზღების, ბაქიობის აბსურდული სინთეზი. პლენუმი მოქმედებდა მშიერი მგლების ხროვის ტაქტიკით – ხროვის წაქცეული (და, ალბათ, უკვე მკვდარი) წევრი უნდა შეიჭამოს!

ბერიას დააბრალეს ყველაფერი, მათ შორის ისიც, რომ ქვეყანაში გაწყდა კარტოფილი; მაღაზიაში არ იყიდებოდა ხორცი; გაზეთებში შეწყდა დიდი სტალინის მოხსენიება; თურმე ის კარნახობდა სტალინს ეკონომიკურად მართლაც გაუმართლებელ და პოპულისტურ „ფასების შემცირების“ პოლიტიკას; წყალბადის იარაღის შექმნაზე მომუშავე სპეცკომიტეტის თანამშრომლებს უზომოდ აჯილდოებდა; არ მიაწოდებინა ინდოეთისათვის 300 ათასი ტონა ხორბალი; *გოსპლანის* (სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის) ხელმძღვანელებს „ვირებს“ უწოდებდა და სხვ.

ცეკას პრეზიდიუმის წევრები თავიანთ გამოსვლებში აღიარებდნენ „*ბერიასთან*

40 ბერიას დაპატიმრების შესახებ სიმართლის დადგენა ახლა ძნელია. ოფიციალური ვერსიის გარდა არსებობს უფრო დამაჯერებელი ვერსია, რომ 1953 წლის 26 ივნისს არმიის ქვედანაყოფმა ბერია საკუთარ სახლში მოკლა. იმ დღეს მოსკოვი მართლაც სავსე იყო ტანკებით, ჰაერში სამხედრო ავიაცია დაქროდა: როგორც ჩანს, ბერიას დაქვემდებარებული შინაგანი ჯარების გამოსვლისა ეშინოდათ. არის მოსაზრება, რომ ბერიას სასამართლოს სხდომა დადგმული სპექტაკლი იყო და მის ნაცვლად განსასჯელის სკამზე მისი ორეული იჯდა.

ხელიხელჩაკიდებულნი დავდიოდით", „ვერ შევძელით დროზე გაგვეშიფრა მისი მტრული არსი", „მასთან მეგობრობისას ვთვალთმაქცობდით", „არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ის საკითხებს არ წყვეტდა, მაგრამ ამას ყოველთვის ნერვოზულ სიტუაციაში აკეთებდა" და ა. შ. გამოსვლები მოუმზადებელი ჩანს: პლენუმის ოქმისათვის ყველა გამომსვლელმა სტენოგრამიდან ამოიღო უამრავი თავისივე ნათქვამი, ხოლო მოლოტოვმა თავისი ნახევარსაათიანი გამოსვლიდან სულ 3-4 წუთის ნალაპარაკევი ტექსტი დატოვა.

სხვებთან ერთად პლენუმზე ბერიას მამხილებელი სიტყვით გამოვიდნენ საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი *ალექსანდრე მირცხულავა*, ვინც ორიოდე თვით ადრე სწორედ ბერიამ გამოიყვანა ციხიდან (ის რამდენიმე თვით ადრე დააპატიმრეს „ანტისაბჭოთა შეთქმულებაში მონაწილეობის" ბრალდებით) და დანიშნა ამ თანამდებობაზე, და 33 წლის განმავლობაში ბერიას უახლოესი მეგობარი, აზერბაიჯანის კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი *მირჯაფარ ბაგიროვი:* ეს უკანასკნელი იფიცებოდა (რა თქმა უნდა, ცრუობდა და ეს მიაძახეს კიდეც!), წლების განმავლობაში ბერია არ მინახავსო.

ცოტა ხანში ორივე მოხსნეს. ბაგიროვი დააპატიმრეს და დახვრიტეს კიდეც.

პლენუმზე ყველამ დაინახა, თუ ვინაა ქვეყნის *ახალი ლიდერი. ნიკიტა ხრუშჩოვის* არეულ და ალოგიკურ მოხსენებაში გამოსჭვიოდა ტრაბახი, დაახლოებით ასეთი: „მე, სწორედ მე შევძელი *თვით ბერიას* ნეიტრალიზება!"

მალენკოვს, რომელმაც „მეგობარი ლავრენტი" გაწირა და არ გააფრთხილა ის (თუკი საერთოდ იცოდა ხრუშჩოვის მიერ უმაღლეს გენერალიტეტთან, უპირველესად *გეორგი ჟუკოვთან*, ერთად დაგეგმილი შეთქმულების შესახებ), ახლა საკუთარი „პოლიტიკური სიკვდილისათვის" უნდა დაეცადა. 1955 წელს ხრუშჩოვმა ის მართლაც გაათავისუფლა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობიდან, თუმცა ცეკას პრეზიდიუმის წევრად დატოვა. 1957 წელს კი მალენკოვი არა მარტო პრეზიდიუმიდან, კომპარტიიდანაც კი გარიცხეს.

ბერიას მიმართ პლენუმზე წაყენებულ ბრალდებებში ასეთებიც აღმოჩნდა:

„ის უდიერად იხსენიებდა ჩვენს დიდ ბელადსა და მასწავლებელს – სტალინს, მისი სიკვდილის მეორე დღესვე ალაპარაკდა მისი პიროვნების კულტზე.";

„მას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ ქვეყნის მართვაში კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ნაცვლად მეტი როლი ჰქონოდა მინისტრთა საბჭოს;"

„აბუჩად იგდებდა პროფკავშირების ხელმძღვანელობას და მათ უსაქმურთა ბრბოს უწოდებდა";

„პარტიის ცენტრალურ კომიტეტთან შეუთანხმებლად აწერდა ხელს უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტებს, რომლებიც წყალბადის ბომბის შექმნას ეხებოდა";

„ის მომხრე იყო, რომ [იუგოსლავიის ლიდერ] რევიზიონისტ ტიტოსთან შერიგება მომხდარიყო, ეძმაკაცებოდა მას მიწერ-მოწერაში";

„ის მხარს უჭერდა გერმანიის ორი ნაწილის გაერთიანებას";

„კაპიტალისტურ ქვეყნებთან ნორმალური ურთიერთობის დამყარებას ესწრაფვოდა, რადგან მათი აგენტი იყო";

„მისი ბრძანებით ჩატარებული [1953 წლის ივნისის] ამნისტიის შედეგად ბანაკებიდან გამოუშვეს მილიონ-ნახევარი პატიმარი, უმეტესობა – ქურდი-რეციდივისტი";

„ექიმი-მკვლელების" საქმის დასრულებით ეს საზიზღარი ინტრიგანი ცდილობდა ხალხში იაფი პოპულარობის მოპოვებას";

„სპეკულირებდა ნაციონალური საკითხით; ეროვნულ რესპუბლიკებს ეპირფერებოდა და რუს ხალხთან მათ წაკიდებას საფუძველს უქმნიდა; ახალისებდა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ ელემენტს; უნდოდა ყველა რესპუბლიკაში შემოელო ადგილობრივი ორდენები კულტურის მუშაკებისათვის, მაგალითად, აზერბაიჯანში – ნიზამის ორდენი, საქართველოში – რუსთაველის, უკრაინაში – შევჩენკოსი" და ა.შ.

ბრალდებებს, რასაკვირველია, აზვიადებდნენ. მაგრამ თუ ისინი ნაწილობრივ მაინც შეეფერებოდა სიმართლეს, ბერიას „მომაკვდინებელ ცოდვებს" სერიოზული რეფორმების განზრახვის სუნი ასდიოდა.

ოფიციალური ვერსიის თანახმად, 1953 წლის 23 დეკემბერს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს სპეციალურ დახურულ სხდომაზე *მხარეების მონაწილეობის გარეშე* (მოქმედებდა 1934 წლის 1-ლი დეკემბრის კანონი) ბერიას ბრალი დასდეს სამშობლოს ღალატში, შეთქმულთა ჯგუფის შექმნაში საბჭოთა სახელმწიფოს დასამხობად, კაპიტალიზმის რესტავრაციისა და ბურჟუაზიის ბატონობის აღდგენის მცდელობაში, საიდუმლო კავშირებში უცხოეთის დაზვერვების აგენტებთან და კონტრრევოლუციონერ ქართველ მენშევიკ-ემიგრანტებთან და ა. შ.

სასამართლომ ნაიკითხა განაჩენი. ოფიციალური ვერსიის თანახმად, ბერია დაუყოვნებლივ დახვრიტეს.

დახვრიტეს ბერიასთან დაახლოებული პირებიც, რომლებიც „ანტისაბჭოთა შეთქმულების მონაწილეებად" გამოცხადდნენ. ყველა მათგანის პირადი ქონება კონფისკაციას ექვემდებარებოდა; მათი ოჯახის წევრებსა და ახლო ნათესავებს აეკრძალათ მოსკოვში, ლენინგრადში, თბილისში, ჩრდილო კავკასიასა და ამიერკავკასიაში ცხოვრება: ისინი ციმბირში, ურალსა და ყაზახეთში გადაასახლეს.

ეს იყო *საბჭოთა სტალინური სამართალი*, რომელსაც თავად ბერიაც და მისი დახვრეტილი თანამშრომლებიც ადრე ხალისით ახორციელებდნენ სხვების მიმართ. „საბჭოთა კანონიერება" მათვე მოუბრუნდა.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, თუკი ბერია ხელში ჩაიგდებდა ძალაუფლებას, ის უფრო ეფექტური მენეჯერი იქნებოდა, ვიდრე მისი კოლეგები. ცნობილია საბჭოთა ბირთვული პროექტის მონაწილეთა საერთო აზრი, რომ 1945 წლის 20

აგვისტოდან *„სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული სპეცკომიტეტის“* პირველი და ერთადერთი ხელმძღვანელი – ლავრენტი ბერია – უაღრესად წარმატებულად მართავდა საბჭოთა ატომური და წყალბადის ბომბების შექმნის პროექტს; მისი ხელმძღვანელობით შეუქმნეს მოსკოვს საიმედო ჰაერსაწინააღმდეგო სისტემა; ის კურირებდა მოსკოვის უნივერსიტეტის ახალი შენობის აგებას და ა.შ.

იმას, რომ დღემდე შეუძლია აჟღარუნოს ბირთვული იარაღი და ხიფათის მოლოდინი შეუქმნას მთელ მსოფლიოს, რუსეთი დიდად უნდა უმადლოდეს ბერიასაც.

მაგრამ ჰიპოთეტური გამარჯვების შემთხვევაშიც კი ბერია საბჭოთა ხელისუფლებას, ერთპარტიულობასა და საპოლიციო მეთოდებს ვერ შეელეოდა: რეჟიმი იყო ასეთი! ლიბერალურ რეფორმებს ბერია ვერ განახორციელებდა, რადგან ნებისმიერი ლიბერალიზაცია ტოტალიტარულ რეჟიმს დაღუპავდა: ეს დაამტკიცა გორბაჩოვის „პერესტროიკამ“ 1985 წლიდან.

ყველა შემთხვევაში, საბჭოთა კავშირს, საბოლოოდ, მაინც დაშლა ეწერა, ისე, როგორც ყველა მრავალეროვან იმპერიას, რომელიც ხალხების კონსენსუსით არ შექმნილა.

ხრუშჩოვის აღზევება

ბერიას განადგურების შემდეგ სკკპ ცეკას პრეზიდიუმის წევრებმა რაღაც უსიტყვო პაქტი დადეს, რომ ერთმანეთის სიცოცხლეს აღარ ხელყოფდნენ. ამით მათ ერთმანეთის ფსიქიკური ჯანმრთელობაც დაზოგეს: სტალინის დროს ხომ ყველა მათგანი დაპატიმრების შიშით კანკალებდა.

ამ „უსიტყვო პაქტის“ გამოვლინება იყო 1957 წლის 18 ივნისს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრების, სტალინის თანამებრძოლების – *მოლოტოვის, მალენკოვისა და კაგანოვიჩის* – „ამბოხების“ ჩახშობის მეთოდი. ამ ამხანაგებმა მოითხოვეს კოლექტიური მმართველობის სისტემის შემოღება, რადგან ცეკას პირველი მდივანი, გაუწონასწორებელი და ექსცენტრიული *ნიკიტა ხრუშჩოვი*, რომელსაც თავში აუვარდა პირველობა, „მეამბოხეთა“ აზრით, საბჭოეთისათვის საშიშ გადაწყვეტილებებს ღებულობდა.

ხრუშჩოვმა აჯობა ამბოხებულ კოლეგებს, დაუყოვნებლივ შეკრიბა ცეკას პლენუმი, რომელიც მისი, როგორც მომავალი გამარჯვებულის, მხარეს დადგა.

ხრუშჩოვმა თავიდან მოიშორა, როგორც ოფიციალური პროპაგანდა უწოდებდა, „ანტიპარტიული ჯგუფი“. მაგრამ მოლოტოვი, მალენკოვი და კაგანოვიჩი არ დაუხვრეტიათ, რაც სავსებით მოსალოდნელი იქნებოდა სტალინის ეპოქაში. მათ აცმარეს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმიდან გამოყვანა და პარტიიდან გარიცხვა.

ხრუშჩოვმა თავისი ოპონენტები მოსკოვს მოაშორა და „საპატიო გადასახლებაში" გაგზავნა: *მოლოტოვი* დაინიშნა ელჩად შორეულ მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკაში, *მალენკოვი* – ციმბირის მივარდნილი უსტ-კამენოგორსკის ჰესის დირექტორის თანამდებობაზე აღმოჩნდა, *კაგანოვიჩი* კი სვერდლოვსკის ოლქში ერთ პატარა სამრეწველო კომბინატს ჩაუყენეს თავში.

ეს „ჰუმანურ გადაწყვეტილებად" მიიჩნეოდა და, რასაკვირველია, სჯობდა ტყვიას კეფაში, რომელიც 1930-40-იან წლებში მიიღეს სტალინის რეალურმა თუ გამოგონილმა ოპონენტებმა – პოლიტბიუროსა და ცენტრალური კომიტეტის წევრებმა.

რამდენიმე წლის შემდეგ „ანტიპარტიული ჯგუფის" ყველა წევრი პენსიაზე გაუშვეს. ერთ ინფორმაციას წავაწყდი, რომელშიც ეწერა, რომ მალენკოვი მართლმადიდებლობას დაუბრუნდა და საეკლესიო გუნდში გალობდაო. იქნებ, ასეც იყო?

ასეთივე „ჰუმანური ბედი" გაიზიარა *თავდაცვის მინისტრმა*, ბერლინის აღების წყალობით ცოცხალ ლეგენდად ქცეულმა მარშალმა *გეორგი ჟუკოვმა*, რომლის დაუფარავი ბონაპარტიზმი, სავსებით შესაძლებელია, ხრუშჩოვისათვის საფრთხეს ქმნიდა. ომის დროს ჟუკოვის მიერ გამოჩენილი სისასტიკე და დაუნდობლობა საარაკო იყო.

სწორედ ჟუკოვმა გადაარჩინა ხრუშჩოვი „ანტიპარტიული ჯგუფის" ამბოხებისას. მაშინ ჟუკოვი მკაცრად დაემუქრა პრეზიდიუმის იმ წევრებს, რომლებსაც ხრუშჩოვის გადაყენება ჰქონდათ გამიზნული: *თუკი კინკლაობას არ შეწყვეტთ, კრემლში ტანკების შემოყვანის ბრძანებას გავცემო*! კინკლაობა შეწყდა. ხრუშჩოვი გადარჩა. ჟუკოვის ავტორიტეტი მკვეთრად გაიზარდა.

სწორედ ამიტომ ჟუკოვი ხრუშჩოვისათვის სახიფათო გახდა. მან მალევე დაუვიწყა ერთგულება სახელგანთქმულ მარშალს. იმავე 1957 წელს, მოხერხებულ მომენტში, როდესაც თავდაცვის მინისტრი ბალკანეთის ქვეყნებში ოფიციალურ ვიზიტად იმყოფებოდა, ხრუშჩოვმა დაავალა მინისტრთა საბჭოს ბრძანების გამოცემა თავდაცვის მინისტრის თანამდებობიდან ჟუკოვის მოხსნის შესახებ და პენსიაზე გაუშვა – მემუარების საწერად!

სტალინიზმი სტალინის შემდეგაც გრძელდებოდა, თუნდაც ნაკლებ სისხლიანი ფორმით.

1958 წელს ხრუშჩოვმა თავიდან მოიშორა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე *ნიკოლაი ბულგანინი*, მისი პოსტი კი თვითონ შეითავსა. ამიერიდან ხრუშჩოვი სტალინისოდენა ძალაუფლებას ფლობდა და არავისთან აღარ იყოფდა მას.

ბულგანინიც ცოცხალი დარჩა. ის სახელმწიფო ბანკის მმართველად დანიშნეს, თუმცა, დროებით – მალე იქიდანაც გაათავისუფლეს: პენსიაზე გაუშვეს.

ერთი სიტყვით, „რეჟიმი ჰუმანური ხდებოდა"!

ასევე ჰუმანურად მოექცევიან ხრუშჩოვს მისივე კოლეგები ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმიდან, როდესაც 1964 წელს ახალ, ამჯერად წარმატებულ, შეთქმულებას მოუწყობენ და პენსიაზე გაუშვებენ.

ხრუშჩოვის 1956 წლის მოხსენების ექო მსოფლიოსა და საქართველოში

1953 წელს *დავიდ ბენ-გურიონი*, ახალშექმნილი ისრაელის სახელმწიფოს მთავრობის მეთაური, თვითონაც სოციალისტურ იდეებზე აღზრდილი ადამიანი, წერდა ისრაელის მთავრობის წევრებს, რომლებიც ძირითადად წარმოადგენდნენ ქვეყნის მმართველ მემარცხენე, თითქმის სოციალისტურ პარტიას:

> „მე გადაჭრით მიუღებლად მიმაჩნია ბოლშევიკური რეჟიმი. ეს არაა არავითარი სოციალისტური სახელმწიფო. ეს არის ფარეხი მონებისათვის. ეს არის წყობა, დაფუძნებული მკვლელობაზე, სიცრუესა და ადამიანის სულის დათრგუნვაზე, მუშებისა და გლეხების თავისუფლების უარყოფაზე. ეს ცარისტული იმპერიალიზმის კიდევ უფრო სასტიკი და ექსტრემისტული გაგრძელებაა. მაგრამ ის ადამიანები, რომელთაც სჯერათ, რომ რუსეთში სოციალიზმია, ხოლო სსრკ – მთელი კაცობრიობის გამათავისუფლებელია, დამნაშავენი კი არ არიან, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ შემცდარნი" [**Советско-израильские отношения.** *Том 2*, 2000].

შეფასების გარდა, საინტერესოა ტექსტის დაწერის დრო – 1953 წლის 20 იანვარი (ჩვენთვის ეს ტექსტი ნახევარი საუკუნის შემდეგ გახდა ცნობილი). იმ დროს სტალინი ჯერ ისევ ცოცხალი იყო, ხრუშჩოვს ჯერ არ გაეკეთებინა სტალინიზმის მამხილებელი მოხსენება (ეს სამი წლის შემდეგ მოხდება) და დასავლეთის ლიბერალური საზოგადოების თვალში საბჭოთა კავშირი და მისი ლიდერი კვლავაც დიდების შარავანდედით იყვნენ შემკული. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში საბჭოთა კავშირი იდეალიზებული იყო.

ისრაელის ეფექტიანი საგარეო დაზვერვის „*მოსად*"-ის და ებრაელი რეპატრიანტების მიერ კარგად ინფორმირებული ბენ-გურიონი საბჭოთა რეალიებს იმიტომ განუმარტავდა თავის კოლეგებს, რომ მათ შორისაც საკმაოდ ერია ისეთი, ვისაც საბჭოთა კავშირი და მისი ბელადი იდეალად მიაჩნდა.

ასეთი იდეალიზაცია მარტო ისრაელში არ ხდებოდა.

ინგლისელმა მწერალმა *ჯორჯ ორუელმა* (1903-1950) საბჭოთა ტოტალიტარიზმი ასახა თავის ნაწარმოებებში – მძაფრად სატირულ „*ცხოველების ფერმაში*" და დისტოპიაში „*1984*". ამავე დროს ორუელი ამჩნევდა, რომ დასავლეთის იმდროინდელი ახალგაზრდა ინტელექტუალებისთვის „*მამა, მეფე, ლიდერი, გმირი, მხსნელი – ამას ყველაფერს ერთი სახელი ჰქონდა – სტალინი. ღმერთი სტალინია!*"

სტალინის სიკვდილმა საბჭოთა ადამიანებისა და საზღვარგარეთელი კომუნისტების უმრავლესობას თავზარი დასცა: მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს ისინი ცხოვრობდნენ „დიდი ბელადის" (Великий вождь), „ხალხთა მამის" ფრთის ქვეშ. საბჭოთა პროპაგანდა გულმოდგინედ ამკვიდრებდა მითს სტალინის შეუმცდარობისა და შორსმჭვრეტელობის, კაცთმოყვარეობისა და გულისხმიერების შესახებ.

მითები სტალინის შესახებ მისი გარდაცვალების შემდეგ რამდენიმე წლის განმავლობაში საბჭოთა პროპაგანდის სასარგებლოდ მუშაობდა.

ამიტომაც ჰგავდა მოწმენდილ ცაზე მეხის გავარდნას 1956 წელს საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XX ყრილობაზე პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის, **ნიკიტა ხრუშჩოვის დახურული მოხსენება სტალინის პიროვნების კულტის დაგმობის შესახებ.** მოხსენების ტექსტი ხრუშჩოვის დავალებით ფარულად შეადგინა ცენტრალური კომიტეტის ანალიტიკოსთა ჯგუფმა *პიოტრ პოსპელოვის* ხელმძღვანელობით.

საბჭოთა კავშირის ისტორიაში პირველად ნეგატიურად შეფასდა 1930-იანი წლების რეპრესიები და მიზნად იქნა დასახული უდანაშაულო ადამიანების რეაბილიტაცია.

მართლაც, სულ მალე, წინა ოცწლეულში დახვრეტილთა და გადასახლებულთა მრავალი სახელი დაუბრუნდა საზოგადოებას. შესაძლებელი გახდა ამ ხნის განმავლობაში აკრძალული ავტორების წიგნების ხელახალი გამოცემა. რეაბილიტირებული აღმოჩნდა მილიონობით ადამიანი. უამრავ ადამიანს მოეხსნა „ხალხის მტრის ნათესავის“ დამღა.

„დახურული მოხსენება“ ნიშნავდა „საიდუმლო ტექსტს“, რომლის გაცნობა მხოლოდ პარტიულ ელიტას – ყრილობის დელეგატებსა და მაღალი რანგის ფუნქციონერებს – შეეძლო.

მაგრამ როგორ გინდა შეინახო საიდუმლო რამდენიმე ათას ადამიანს შორის, მით უმეტეს, როცა მის ტექსტს საზღვარგარეთ უგზავნი „მოძმე კომპარტიებს“?

სულ რამდენიმე დღეში მოხსენების შინაარსი ცნობილი გახდა ლამის ყველა-სათვის საბჭოთა კავშირში („ჭორების მასმედია“ მშვენივრად მუშაობდა!), ხოლო საზღვარგარეთ მისი სრული ტექსტიც კი გამოქვეყნდა.

როგორც ირკვევა, ერთმა პოლონელმა ებრაელმა, ერთგულმა კომუნისტმა, ვარშავაში *პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის* (ეს პოლონეთის კომპარტიის სახელი იყო) ცენტრალურ კომიტეტში ნაცნობ მდივან ქალთან შენიშნა ხრუშჩოვის „დახურული მოხსენების“ ტექსტი, „ცოტა ხნით“ გამოართვა მას და მაშინვე მიაცუნცულა ვარშავაშივე მდებარე ისრაელის საელჩოში. „ცოტა ხანში“ მსოფლიომ გაიგო ხრუშჩოვის ვერსია სტალინური რეჟიმის არსის შესახებ.

მოხსენებამ შეაზანზარა ადრე პროსაბჭოთად განწყობილი დასავლეთის ინტელექტუალური წრეები (*„სასარგებლო იდიოტები“* – ლენინის ტერმინოლოგიით). სულ მალე დასავლეთის ქვეყნებში მოქმედი კომუნისტური პარტიები თავიანთი რიგების კატასტროფულ შემცირებას შენიშნავენ. მაგალითად, 1956 წელს საფრანგეთის კომპარტიას თავისი ქვეყნის *ეროვნულ კრებაში* (პარლამენტის ქვედა პალატა) 150 წევრი ჰყავდა, 1958 წელს კი მათი რაოდენობა 10-მდე (!) შემცირდა. ფრანგ კომუნისტთა ბეჭდვითი ორგანოს *L'Humanité*-ს ტირაჟი ერთი მილიონიდან 80 ათასამდე დაეცა.

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში, რომელსაც 1949 წლიდან დღემდე კომუნისტური პარტია მართავს, ხრუშჩოვის მოხსენებამ აღშფოთება გამოიწვია: ჩინეთში სტალინისტური მეთოდები ძალაში რჩებოდა. სტალინის თანამებრძოლს, *ანასტას მიქოიანს* ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის ერთ-ერთი ხელმძღვანელის, მარშალ *პენ დეხუაის* მისამართით 1956 წელს გაგზავნილ წერილში ხრუშჩოვის მოხსენების დროულობის დასამტკიცებლად ასეთი არგუმენტი გამოუყენებია: *„რომელიმე ჩვენგანს დროზე ადრე რამე რომ გვეთქვა, ყველას იმქვეყნად გაგვაგზავნიდნენ“*. ამაზე ჩინელ მარშალს თურმე ამრეზით უპასუხია, *„რა კომუნისტები ყოფილხართ, თუკი სიკვდილისა ასე გეშინიათ“*?

რასაკვირველია, მაო *ძედუნი* და მისი გუნდი ამჯობინებდა ისევე ემართა მათ ხელში მყოფი მოსახლეობით მსოფლიოში უდიდესი ქვეყანა, როგორც *სტალინი* და მისი გუნდი მართავდა ტერიტორიით მსოფლიოს უდიდეს ქვეყანას – საბჭოთა კავშირს. პეკინში დაიწყეს „კრემლის რევიზიონისტების“ განქიქება. ამას უკურეაქცია მოჰყვა. რამდენიმე წლის შემდეგ ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის ეკონომიკური და სამხედრო თანამშრომლობა შეწყდა და დაპირისპირება იდეოლოგიურიდან შეიარაღებულ სასაზღვრო კონფლიქტამდე მივიდა.

ვფიქრობ, ხრუშჩოვს უნდოდა კიდეც თავისი მოხსენებით საერთაშორისო ეფექტის მოხდენა. მისგან განსხვავებით, ცეკას პრეზიდიუმის წევრების უმრავლესობა სტალინის პიროვნების კულტზე ლაპარაკის წინააღმდეგი იყო, რაც სავსებით მარტივად აიხსნება – იმ მასობრივ რეპრესიებში, რაზეც საუბარი იყო „დახურულ მოხსენებაში“, მათი სისხლიანი ხელიც ერია.

სხვათა შორის, თვით ამხანაგ ხრუშჩოვსაც, 1934 წლიდან მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის მდივანს და 1938 წლიდან უკრაინის კომპარტიის ცეკას პირველ მდივანს, იმ დროს თითიც არ გაუნძრევია რომელიმე უდანაშაულო პირის გადასარჩენად. პირიქით, ის თვითონ აწერდა ხელს დასახვრეტი „ტროცკისტებისა“ და „იმპერიალიზმის აგენტების“ სიებს და არჩევდა კიდეც ადამიანებს ამ სიებში შესატანად.

როდესაც ხრუშჩოვი პირველი იწყებდა ლაპარაკს სტალინის ბოროტ საქმეებზე, მას უნდოდა თავიდან აეცილებინა პასუხისმგებლობა იმაზე, რომ დასახვრეტთა სიებს ისიც აწერდა ხელს. მოგვიანებით ცნობილი გახდა, რომ *ხრუშჩოვის ბრძანებით საფუძვლიანად გაწმინდეს არქივები*, რათა რეპრესიების ორგანიზატორთა შორის მისი გვარი ამოეშალათ.

იმ დროისათვის სულ 10 წელი იყო გასული ნიურნბერგის პროცესიდან, რომელმაც კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი დანაშაულისათვის უმაღლეს ნაცისტ ლიდერებს ჩამოხრჩობა მიუსაჯა, თუმცა განსასჯელებმა აჩვენეს, რომ *მხოლოდ და მხოლოდ ასრულებდნენ ჰიტლერის ბრძანებებს*.

ნიურნბერგის მოსამართლეთა ლოგიკას თუ გამოვიყენებთ, კრემლის მთელი პოლიტბიურო იყო დასასჯელი! მისმა ყველა წევრმა იცოდა, რომ დანაშაულს ჩადიოდა, თუნდაც *მხოლოდ და მხოლოდ სტალინის ბრძანების შესასრულებლად*.

ეჭვგარეშეა, ხრუშჩოვს ამოძრავებდა *სუბიექტური ანტიპათია* სტალინის მიმართ.

მაგრამ *ობიექტურად ხრუშჩოვმა ძალიან დიდი და პოზიტიური როლი ითამაშა სტალინიზმის შერყევაში,* საზოგადოებრივი სულის განთავისუფლებაში, შიშის სინდრომის გაქრობაში, იდეოლოგიური მარწუხების შესუსტებაში, სისტემის ერთგვარ ლიბერალიზაციაში. ამ ყველაფერს დაერქვა *оттепель* („ყინულის ლღობა"), რაც მკაცრ ზამთარს მოსდევს ხოლმე.

მართალია, ერთდროულად ყველაფერი ეს არყევდა ლენინისა და სტალინის მიერ ჩამოყალიბებულ საბჭოთა კომუნისტურ სისტემას, მაგრამ ერთადერთი ალტერნატივა იქნებოდა სისტემის ურყევად დატოვება რეპრესიების გაგრძელების ფასად, ადამიანის უნივერსალური უფლებების დათრგუნვის გზით.

* * *

ხრუშჩოვის მოხსენებას საქართველოში თავისებური შედეგები მოჰყვა.

პარტიის XX ყრილობაზე ხრუშჩოვის დახურული მოხსენების შესახებ არაოფიციალურმა ინფორმაციამ ძალიან სწრაფად ჩამოაღწია თბილისში. მითქმა-მოთქმამ მოხსენების შინაარსი ისე გაგვაცნო, რომ იმდროინდელი ქართველების უმეტესობამ აღიქვა ის, როგორც ეროვნული დამცირების მცდელობა. სხვათა შორის, ეჭვი მთლად უსაფუძვლო არ იყო: როგორც მოგვიანებით გაირკვა, ხრუშჩოვი თავის გამოსვლაში (ეს მოხსენების ოფიციალურ ტექსტში არ ეწერა) სტალინის ნეგატიურ მხარეებს მის ქართულ წარმოშობას უკავშირებდა.

სამწუხაროა, რომ 1956 წლის მარტში ქართული ეროვნული სული აღორძინდა ისეთი პოლიტიკური ფიგურის მორალური დაცვის საბაბით, როგორიც იოსებ ჯუღაშვილი იყო, მაგრამ ფაქტია, რომ მასობრივ ანტისაბჭოთა განწყობასა და ახალ ქართულ ნაციონალიზმს ბიძგი სწორედ მაშინ მიეცა.

1956 წელს ხალხის ნაწილმა (ბევრს არ უყვარდა სტალინი) ხმა ამოიღო, თუნდაც სრულებით შეუფერებელი „ეროვნული სიმბოლოს" დასაცავად. თბილისში მშვიდობიანი დემონსტრაციის ჩასახშობად იმავე წლის 9 მარტს საბჭოთა არმიის ძალა გამოიყენეს. მოკლეს 27 ადამიანი, ძირითადად ახალგაზრდები. იმ დროს გასაიდუმლოებული ინფორმაცია მსხვერპლის შესახებ გახდა ჭორების საბაბი, თითქოს ასობით ადამიანი დაიღუპა, რაც ამძაფრებდა სიძულვილს არა მარტო ხრუშჩოვის, არამედ ზოგადად საბჭოთა რეჟიმის მიმართ.

1956 წელს პირველად დააკავეს *ზვიად გამსახურდია* და *მერაბ კოსტავა* – მაშინ ორივე 17 წლისა იყო. კაგებე-ს ვერსიით, ბიჭებს ჩამოუყალიბებიათ „ანტისაბჭოთა ორგანიზაცია", რომელიც, რასაკვირველია, სტალინისტური არ იყო. იმჯერად დაკავება გაფრთხილებით დამთავრდა. მაგრამ ხელისუფლებამ ფარული ზედამხედველობა დაუწესა ახალგაზრდებს. მოგვიანებით ორივე მათგანი დიდ როლს შეასრულებს საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში, ხოლო

ზვიად გამსახურდია გამოაცხადებს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას 1991 წელს და ქვეყნის პირველი პრეზიდენტი გახდება.

1956 წლის 9 მარტის მოვლენების კიდევ ერთი შედეგი იყო 28 წლის *ედუარდ შევარდნაძის* დანიშვნა საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად. დაიწყო შევარდნაძის პოლიტიკური აღმასვლა. მომდევნო თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში საქართველოს უახლეს ისტორიაში ის წამყვან როლს ითამაშებს და დამოუკიდებელი საქართველოს მეორე პრეზიდენტი გახდება.

საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის შეფასების ცდა

საჭიროდ მიმაჩნია გარკვეული შეფასების მიცემა 1920-30-იან წლებში ჩამოყალიბებული საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემისათვის, რომელიც ***„სტალინიზმის“*** სახელითაა ცნობილი. სტალინიზმის ეპოქა რამდენიმე ათწლეული გაგრძელდა.

1950-იანი წლების მეორე ნახევრიდან 1980-იანი წლების ბოლომდე ის განაგრძობდა არსებობას ერთგვარად შერბილებული და მოდიფიცირებული სახით.

შეფასება ეხება ***სისტემას***, რომელსაც ერთი კაცი ვერ შექმნიდა (თუმცა მისი როლი უდიდესი იყო), რომ არ ჰქონოდა შესაბამისი სოციალურ-პოლიტიკური და სოციალურ-ფსიქოლოგიური გარემო ქვეყანაში და, რაც არცთუ უმნიშვნელოა, მსოფლიოში. *სტალინიზმი* ლენინიზმის პირდაპირი გაგრძელება იყო და იქნებ ჯობდა კიდეც მისთვის *ლენინიზმ-სტალინიზმი* გვეწოდებინა, მაგრამ სწორედ სტალინმა მიიყვანა სრულყოფილებამდე რუსული კომუნისტური ტოტალიტარული სისტემა და მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს მართა ის.

შეფასება მკითხველს ცალმხრივი რომ არ ეჩვენოს – მხოლოდ ძაგება ისევე აუტანელია, როგორც მხოლოდ ქება – თავიდანვე ვიტყვი, რომ 1920-30-იან წლებში ბევრი გაკეთდა საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული, სამხედრო, კულტურული მშენებლობისათვის, რამაც, საერთო ჯამში, განამტკიცა საბჭოთა სახელმწიფოებრიობა და საშუალება მისცა ქვეყანას თავი დაეცვა საგარეო აგრესორისაგან.

სტალინიზმის დროს ფორმალურად არსებობდა დემოკრატიული ინსტიტუტები – პარლამენტი (*საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭო* და ყველა რესპუბლიკის *უმაღლესი საბჭო*), ადგილობრივი თვითმმართველობა (საოლქო, საქალაქო, რაიონული, სასოფლო საბჭოები); მოქმედებდა სასამართლო სისტემა.

მაგრამ:

- „არჩევნები“ ყველა დონის საბჭოში ტარდებოდა მხოლოდ ერთი, პარტიის მიერ შერჩეული, კანდიდატით „სიაში“ და მოქალაქეს ამოსარჩევი არაფერი რჩებოდა;
- საბჭოთა კავშირში სახალხო სასამართლოებს (სხვათა შორის, ჰიტლერულ გერმანიაშიც სასამართლოს „სახალხო“ ერქვა) პოლიტიკურ

ან პოლიტიზებულ საქმეებთან დაკავშირებით განაჩენი გამოჰქონდათ „პარტიის ნების" შესაბამისად.

• ყველა სახელმწიფო ინსტიტუტი საბჭოთა კავშირში და მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მისი მოდელით შექმნილ „სახალხო დემოკრატიის" (შემდგომში „სოციალისტურად" წოდებულ) ქვეყნებში ექვემდებარებოდა ერთადერთ პარტიას – კომუნისტურს.

საბჭოთა ტოტალიტარიზმის ასეთივე ნიშნები იყო:

• ლეგალურად არსებული *ერთადერთი პარტიის სრული შეზრდა სახელმწიფოსთან*;

• *ოფიციალური იდეოლოგია*, რომელსაც აბსოლუტური ჭეშმარიტების პრეტენზია ჰქონდა (ყველა სხვა, არაკომუნისტური, იდეოლოგია მიუღებელი, მტრული და ძირშივე აღმოსაფხვრელი იყო);

• *სახელმწიფოს მონოპოლია მასმედიაზე* (საბჭოეთში არსებობდა მხოლოდ „პარტიული პრესა" და ნებისმიერი სხვა ინფორმაციის გავრცელება კანონით ისჯებოდა);

• *პოლიტიკური პოლიციის არსებობა* („ჩეკა/კაგებე");

• *ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების მხოლოდ ქაღალდზე არსებობა. ადამიანის უფლებები არ სცდებოდა მატერიალური მოთხოვნების დაკმაყოფილებას* (საბჭოეთი ასე თუ ისე უზრუნველყოფდა საცხოვრებელ მინიმუმს, ჯანდაცვას, განათლებას), მაგრამ რეალურად არ არსებობდა სიტყვის, შეკრების, მანიფესტაციის თავისუფლება;

• *ხელისუფლების ტოტალური კონტროლი მოქალაქეთა პირად და სულიერ ცხოვრებაზე;*

• *ეკონომიკის მართვის ცენტრალიზებული სისტემა* და ა.შ.

კომუნისტურ პარტიაში მოქმედებდა ძალაუფლების ურყევი ვერტიკალი, რომლის სათავეშიც იდგა *პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი*, ქვეყნის ნამდვილი მმართველი. 1922-1952 წლებში ეს სტალინი იყო (1934-1952 წლებში ის ამჯობინებდა ეტარებინა უბრალოდ „ცეკას მდივნის" ტიტული). ის სიკვდილამდე იყო ერთადერთი და შეუცვლელი „ბელადი".

1953 წლიდან, სტალინის შემდეგ, პარტიულ-სახელისუფლებო ვერტიკალის სათავეში მყოფი პირები თავს „ბელადს" აღარ უწოდებდნენ, სხვა დანარჩენი კი უცვლელი რჩებოდა.

პიროვნების კულტის ფართოდ დამკვიდრებას ხელს უწყობდა რუსეთში დემოკრატიული ტრადიციების უქონლობა, ის, რომ რუს ხალხს სჭირდებოდა ერთპიროვნული მმართველი: ტიტული მას სხვადასხვა შეიძლებოდა ჰქონოდა – „ცარი", „იმპერატორი", „გენსეკი" (პარტიის გენერალური მდივანი), „პრეზიდენტი" – არსი კი იგივე რჩებოდა. სტალინმა მშვენივრად მოირგო რუსეთის „ცარის" როლი: „ბელადი" აბსოლუტური მონარქის სინონიმი გახდა.

XXI საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმდროინდელი ვიცე-პრემიერის *სერგეი ივანოვის* განცხადებით, რუს ხალხს „*ცარი*“ ახლაც სჭირდება: „ცარად“ ის პრეზიდენტ პუტინს გულისხმობდა.

საბჭოთა კავშირის არარუსი ხალხების უმრავლესობაც ლიბერალური დემოკრატიის ტრადიციაზე კი არა, ფეოდალურ (თანაც აღმოსავლური ტიპის) ტრადიციებზე იყო აღზრდილი: მათ აბსოლუტურ მონარქს ადრე *ხანი, ემირი* ან *შაჰი* ერქვა, საბჭოთა პერიოდში კი – „რესპუბლიკის კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი“.

საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის ჩამოყალიბების მიზეზი ისიც იყო, რომ ქვეყანაში არ არსებობდა დემოკრატიის ხერხემალი – სახელმწიფოსაგან ეკონომიკურად დამოუკიდებელი საშუალო კლასი, რომელიც კომუნისტური ხელისუფლების პირობებში ვერც შეიქმნებოდა. შეძლებული, მშრომელი გლეხობა („კულაკები“), წვრილი და საშუალო ბურჟუაზია ბოლშევიკურმა რეჟიმმა პირწმინდად გაანადგურა.

საბჭოთა კავშირს გარეთ *სტალინის საგრძნობი ავტორიტეტის მიზეზი 1930-იანი და 1940-იანი წლების საერთაშორისო ვითარება იყო*: ფაშიზმი და მისი გერმანული ნაირსახეობა – ნაციზმი, მთელ მსოფლიოში, განსაკუთრებით კი დასავლეთის დემოკრატიულ ქვეყნებში, კომუნიზმზე არანაკლებ შიშს იწვევდა. ფაშიზმის ფონზე საბჭოთა პროპაგანდა ახერხებდა დასავლეთის გარკვეული, საზოგადოებრივი აზრის ჩამომყალიბებელი, წრეების თვალში „მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფო“ – სსრკ – გამოეყვანა „მშვიდობისა და სამართლიანობის ბასტიონად“, ხოლო სახელმწიფოს ლიდერი – ამის გარანტად. ომის დროს საბჭოთა კავშირი სამართლიან მხარეზე მოევლინა მსოფლიოს, როდესაც ნაციზმთან ომში ჩათრეული აღმოჩნდა.

უკვე 1930-იან წლებში მოსკოვში საგანგებოდ მიწვეული ზოგი დასავლეთელი პუბლიცისტი და მწერალი მაშინვე მიხვდა, რას წარმოადგენს საბჭოთა ტოტალიტარიზმი. მაგალითად, ფრანგი მწერლის, *ანდრე ჟიდის*, სინამდვილის ამსახველმა პუბლიკაციამ (Retour de l'U.R.S.S. 1936) სტალინის რისხვა დაიმსახურა. სხვები კი შეგნებულად ხუჭავდნენ თვალს. ასე მოიქცა, მაგალითად, ცნობილი გერმანელ-ებრაელი მწერალი *ლიონ ფოიხტვანგერი*, რომელიც 1937 წელს სტუმრობდა საბჭოთა კავშირს და პანეგირიკი (Moskau 1937) უძღვნა იმ პერიოდის რუსეთს.

ისტორიამ დაამტკიცა, რომ სოციალიზმის საბჭოთა მოდელი (არსებობს სოციალიზმის ბევრად უფრო ჰუმანური „სკანდინავიური მოდელიც“) სოციალ-ეკონომიკურად რაღაც დონით ეფექტიანია მხოლოდ ტოტალიტარიზმის პირობებში – დემოკრატიაზე, ადამიანის უფლებებზე აბსოლუტური უარის თქმის შემთხვევაში, თუკი რეჟიმი ერთპარტიულია და ყველას და ყველაფერს აკონტროლებს უშიშროების ფარული ორგანოები.

ნუთუ სტალინიზმის საეჭვო „ეკონომიკური ეფექტიანობა“ ღირდა ადამიანის ძირეულ ფასეულობებზე უარის თქმად და უამრავი ადამიანის სიცოცხლედ?

უბედურება ის იყო, რომ მსოფლიოში ბევრმა დაიჯერა სტალინიზმის გამოცხადებული მიზნის მიღწევის შესაძლებლობა და იყვნენ (დღემდე შემორჩნენ!) ისეთებიც კი, ვინც ამ მიზნის მიღწევის სტალინურ მეთოდებს ამართლებდა.

კომუნიზმის მიზნებისაკენ სწრაფვამ სინამდვილეში ულმობელი დიქტატურა შვა და ადამიანებს შორის სრული უნდობლობა გამოიწვია.

1989 წელს *ზბიგნიევ ბჟეზინსკი*, როდესაც საბჭოთა კავშირი ჯერ კიდევ არსებობდა, წერდა:

> „შობილი მოუთმენელი იდეალიზმის მიერ, რომელიც უარყოფდა არსებულ ვითარებას, კომუნიზმი მიისწრაფოდა უკეთესი და უფრო ჰუმანური საზოგადოებისაკენ, მაგრამ მიგვიყვანა მასობრივ ჩაგვრამდე. ის გამოხატავდა ოპტიმისტურ რწმენას გონების ძალაში, რომელსაც ძალუძს შექმნას სრულყოფილი საზოგადოება. მორალურად მოტივირებული სოციალური ინჟინერიის მიზნით [კომუნიზმმა] მოახდინა ყველაზე ძლიერი გრძნობების – ადამიანთა მოდგმისადმი სიყვარულისა და ჩაგვრისადმი სიძულვილის – მობილიზაცია. ამის მეშვეობით მან გაიტაცა უჭკვიანესი გონებისა და ყველაზე იდეალისტური სულის მქონე ადამიანები, მაგრამ მიგვიყვანა ჩვენი, და არა მარტო ჩვენი საუკუნის უსაშინლეს დანაშაულამდე".

ნათელია, რომ სტალინიზმის შესახებ ყოველთვის იარსებებს სხვადასხვა აზრი, თუმცა ჩემი ღრმა რწმენით, ის **უარყოფითად უნდა შეფასდეს**.

სტალინი რუსეთში, საქართველოსა და გორში

რაც შეეხება იმ ადამიანს, ვისი სახელიც დაერქვა პოლიტიკურ სისტემას, მოკლედ რომ ვთქვათ – ის მართლაც იყო არაორდინარული პიროვნება.

მიუხედავად იმისა, რომ სტალინი თითქმის 65 წლის წინ გარდაიცვალა, ის კვლავაც იწვევს ინტერესს, აღტაცებას, სიძულვილს და ბევრ სხვა გრძნობას, გარდა ინდიფერენტიზმისა. ამერიკელი მეცნიერის, პროფესორ *რონალდ სიუნის* გამოთვლით მის ბიოგრაფიას 80 ათასი შრომა მიეძღვნა.

„სრული სიმეტრიის" დასაცავად დავძენ, რომ ასევე პოპულარულია წიგნები ჰიტლერის შესახებ! თუმცა ამ პოლიტიკური სუბიექტის მიმართ სიმპათიის გამომჟღავნება, სულ ცოტა, „პოლიტიკურად არაკორექტულად" არის მიჩნეული.

სტალინი ნამდვილად იყო ნიჭიერი, ნაკითხი, ნებისყოფიანი ლიდერი, მაგრამ ამავე დროს ეჭვიანი, ცბიერი და დაუნდობელი დიქტატორი, რომელიც მეგობრებისა და თანამებრძოლების ცხედრებზე გავლით მიდიოდა წარმატებისკენ. მიზნის მისაღწევად ათასობით და მილიონობით ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა სტალინისათვის მხოლოდ „სტატისტიკა" იყო.

ნუთუ ასეთი ლიდერები სჭირდებოდა ეპოქას? თუ პირიქით, სწორედ ასეთები ქმნიდნენ ეპოქას? ნებისმიერ შემთხვევაში, სტალინიზმის პირობებში ადამიანის უფლებების დაცვაზე, ჰუმანიზმზე საუბარი ფუჭია.

გარკვეულ კონტექსტში ჩერჩილს უხსენებია პირადად სტალინის *უდიდესი ღვაწლი „კავის რუსეთის ატომური ბომბის მქონე რუსეთად გადაქცევაში“*. სტალინისტები წამდაუწუმ იმოწმებენ ჩერჩილის ამ სიტყვებს.

ამასთან დაკავშირებით, შეიძლება გავიხსენოთ *სხვა ბელადების უდიდესი ღვაწლი* საკუთარი სახელმწიფოების სამეურნეო-კულტურულ მშენებლობაში.

ასე მაგალითად, *თემურ-ლენგი* ტყვედ წამოყვანილი ხელოსნების მეშვეობით XIV საუკუნის შუა აზიაში აშენებდა დიდებულ ქალაქებს – სამარყანდსა და ბუხარას. დაპყრობილი სპარსეთის ქალაქ ისფაჰანში კი 70 ათასი ადამიანის მოკვეთილი თავისაგან პირამიდებს აგებდა. ჩვენთვის ძალიან მძიმე შედეგი მოიტანა თემურ-ლენგის მიერ საქართველოს რამდენიმეგზის აოხრებამ.

ადოლფ ჰიტლერი საუკეთესო ჩქაროსნულ ავტობანებს აშენებდა, რომლებსაც, სხვათა შორის, გერმანიაში ჯერაც იყენებენ; მისი ხელდასხმით დაიწყო იაფი „სახალხო ავტომობილის“ („ფოლკსვაგენის“) გამოშვება. აუშვიცში კი ჰიტლერი სიკვდილის ქარხანას ამუშავებდა.

ბენიტო მუსოლინის იტაცებდა ქალაქმშენებლობა; ის წარმატებით ებრძოდა მაფიას. ეთიოპიაში კი მისი თვითმფრინავები საწყალი გლეხების ქოხებს მასობრივად წვავდნენ.

რამდენიმე საუკუნის შემდეგ თემურ-ლენგი უზბეკების მთავარ ეროვნულ გმირად და სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოდ იქცა. 1993 წლიდან მისმა ძეგლმა ტაშკენტის ცენტრში საბჭოთა პერიოდში დადგმული კარლ მარქსის ქანდაკების ადგილი დაიკავა.

სტალინს ნაკლები დრო დასჭირდა რუსი ხალხის გონებრივ კვარცხლბეკზე დასაბრუნებლად, რომელიც, მგონი, არც არასოდეს დაუტოვებია.

იქნებ ოდესმე ჰიტლერიც მხოლოდ ავტობანებისა და „ფოლკსვაგენის“ შექმნის, ხოლო სტალინი – მხოლოდ ბელომორკანალისა და მაგნიტოგორსკის მეტალურგიული კომბინატის მშენებლობის ინიციატორებად გაიხსენონ?

საქმე ასე „პარალელურად“ არ იქნება, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ჰიტლერს არასოდეს დაუვიწყებენ *ჰოლოკოსტს*, და მეორე მიზეზის გამოც: სტალინი და თემურ-ლენგი გამარჯვებულები წავიდნენ ამ ქვეყნიდან, ჰიტლერი და მუსოლინი კი – დამარცხებულები. სამწუხაროდ, ხალხის საკმაო ნაწილს უყვარს გამარჯვებული ლიდერი, თუნდაც ის მისივე [ხალხის] ძვლებით მოკირწყლული გზით მიდიოდეს გამარჯვებამდე.

* * *

რუსეთის სახელმწიფოს ძლიერების ზენიტში ამყვანი *ეს ადამიანი უდიდესი ფიგურაა რუსეთისათვის*.

სტალინი იმპერიის წარმატებული მშენებელი აღმოჩნდა. ერთპიროვნული ძალაუფლება მას საშუალებას აძლევდა, სწრაფად გადაეწყვიტა უმნიშვნელო-

ვანესი საკითხები, თუმცა იმავე ძალაუფლებას ის ბოროტი საქმისათვისაც იყენებდა. რუსი მწერლის *კონსტანტინ სიმონოვის* ერთი გმირი სტალინზე ამბობს „*დიდი და საშინელი იყო-ო*“ (великий и страшный). მისი როლი მეორე მსოფლიო ომში რუსეთის გამარჯვებაში უდავოა. მან აღადგინა რუსეთის იმპერიის პირველ მსოფლიო ომამდე არსებული საზღვრები და მოკლე დროით დაუმორჩილა მოსკოვს ევრაზიის უდიდესი ნაწილი. რუსული მასობრივი ცნობიერება, თუმცა უარყოფითად აფასებს სტალინის მიერ მოწყობილ რეპრესიებს, მის ხატს უპირველესად უკავშირებს გამარჯვებას დიდ სამამულო ომში, რომელიც რუსებისათვის უალტერნატივოდ არის *უდიდესი ისტორიული მოვლენა*.

სტალინი რუსეთის განდიდებას ემსახურებოდა. უნდა ითქვას, რომ ასევე იქცეოდნენ სხვა მცირე ერის წარმომადგენლები, თუკი ისინი დიდი ქვეყნის სათავეში მოექცეოდნენ. ასე, მაგალითად:

> *სოფი ფრედერიკე აუგუსტე ფონ ანჰალტ-ცერბსტ-დორნბურგი*, უფრო ცნობილი, როგორც *იმპერატრიცა ეკატერინა II*, ზრუნავდა არა მშობლიურ ქალაქ შტეტინზე, გერმანულ პომერანიაში, არამედ დიდ რუსეთზე, მას შემდეგ რაც პეტერბურგის ტახტი ჩაუვარდა ხელში.
>
> კუნძულ კორსიკაზე დაბადებული *ნაპოლეონე ბუონაპარტე*, როცა *ბონაპარტი* გახდა და თავი ფრანგთა იმპერატორ *ნაპოლეონად* გამოაცხადა, ფიქრობდა არა ფრანგების მიერ დაპყრობილ მშობლიურ კორსიკაზე, არამედ საფრანგეთის იმპერიის განდიდებაზე.

რუსების საგრძნობი ნაწილისათვის სტალინი მათი ისტორიის ორგანული შემადგენელი და საამაყო პიროვნებაა. სტალინის იმიჯს მკაფიო ფუნქცია აქვს: ესაა რუსეთის, თუნდაც საბჭოთა დროის, ისტორიის მოდელის წარმოდგენა.

იოსებ სტალინი დამაჯერებლად ლიდერობდა 2009 წელს რუსეთის ერთერთი ცენტრალური ტელეარხის მიერ ორგანიზებულ გამოკითხვაში „*ვინ არის რუსეთის სახელი?*“ რუსეთის მოქალაქეებს უნდა დაესახელებინათ ის პიროვნება, რომელმაც, მათი აზრით, ყველაზე მეტი გააკეთა მათი სამშობლოსათვის. იმისათვის, რომ არ მომხდარიყო „რუსეთის დისკრედიტაცია“ მსოფლიოს თვალში, სადაც სტალინს ძირითადად ნეგატიური შეფასება აქვს, კრემლის ხელისუფლებამ (როგორც ამბობენ, მოსკოვის საპატრიარქოს რჩევით) ტელეარხს მოსთხოვა, „*რუსეთის სახელად*“ გამოეცხადებინა XIII საუკუნის ერთი მოღვაწე – წმინდანად შერაცხული მოსკოვის დიდი მთავარი *ალექსანდრი, მეტსახელად ნევსკი*. ეს მანიპულაცია მხოლოდ პოლიტიკით თუ აიხსნება – ვის ახსოვს ახლა საშუალო რანგის ფეოდალი, რომელიც 700-ზე მეტი წლის წინ მოკვდა და რომელზეც თანამედროვე ადამიანებს აქვთ მითოლოგიზებული ინფორმაცია, მიღებული სუბიექტურად შედგენილი ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოების მეშვეობით? სერიოზულმა რუსმა ისტორიკოსებმა დაადგინეს, რომ ზემოხსენებულმა მთავარმა თავისი მოღვაწეობის დიდი პერიოდი *ოქროს ურდოს*

დედაქალაქ სარაიში გაატარა და ერთგულად ემსახურებოდა მონღოლთა დიდ ხანს.

რუსეთის პრეზიდენტს *ვლადიმირ პუტინს* უხდება მანევრირება სტალინის შესახებ საერთაშორისო, ძირითადად უარყოფით, და შიდა, ძირითადად დადებით, საზოგადოებრივ აზრს შორის და ამ მოღვაწისათვის „ეფექტიანი მენეჯერის" (და არა „Великий вождь"-ის) სახელის მინიჭება. ამით ის ცდილობს, თავიდან აიცილოს ანტისტალინისტების უკმაყოფილებაც და სტალინისტებიც დააკმაყოფილოს.

ეს რაც შეეხება რუსეთს.

* * *

საქართველოსათვის სტალინი ერთობ ორაზროვანი ფიგურაა.

ის, რომ სტალინი წარმოშობით ქართველი იყო, გვაიძულებს მეტი ყურადღება დავუთმოთ მის პიროვნებას, ვიდრე ბევრ სხვა პოლიტიკურ ფიგურას.

ობიექტურობის დასაცავად ვიტყვი, რა მიმაჩნია სტალინის მიერ საქართველოს სასარგებლოდ გაკეთებულად:

- *მისი ნებით არ შეიცვალა ქართული ანბანის გრაფიკა, რომელიც არც ლათინურ და არც სლავურ ანბანს არ ჰგავს და 15 საუკუნეა, იდეალურადაა მორგებული სწორედ ქართულ ენას. ერთდროულად უცვლელი დარჩა სომხური ანბანის გრაფიკაც, რომელიც ასევე ორიგინალურია და თავის ენას მორგებული.* სტალინისთვის ქართული ანბანი მშობლიური იყო: მოზარდობისას ის ამ დამწერლობით ქართულად ლექსებსაც კი წერდა! ლენინის შემდეგ „ბოლშევიკი ნომერი ორი" – *ლევ ტროცკი* – რომ მოსულიყო საბჭოეთის სათავეში, „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" მოლოდინში ის, ალბათ, მოახდენდა ყველა საბჭოთა ხალხის (რუსების ჩათვლით!) ანბანის ლათინური გრაფიკის საფუძველზე უნიფიცირებას. რეალურად კი ქართველები, სომხები (და, ალბათ, რუსებიც) ამ პრობლემას გადაურჩნენ.
- 1934 წელს სტალინის მიერ გამოთქმული შენიშვნის შემდეგ რადიკალურად შეიცვალა დამოკიდებულება ქართული კლასიკური მწერლობის მიმართ. რუსთაველი, ილია ჭავჭავაძე და სხვა კლასიკოსები დაუბრუნდნენ ქართულ ლიტერატურას: იქამდე, ათ წელზე მეტხანს, საბჭოთა ხელისუფლება მათ ფაქტობრივ იგნორირებას ახდენდა. XII საუკუნის რუსთაველის პოემა ცნობილი გახდა საბჭოთა ხალხებისათვის: „ვეფხისტყაოსანი" ითარგმნა ბევრ ენაზე, 1937 წელს კი იზეიმეს მისი დაწერის 750 წელი.

ლოგიკურია დავუშვათ, რომ ყოველივე ზემოთქმულის ნებართვა სტალინმა დართო არა იმდენად ქართველი ხალხისათვის, რამდენადაც საკუთარი პრესტიჟის ასაწევად: უნდოდა ეჩვენებინა, რომ საბჭოთა ხალხის ბელადი ძველი და კულტურული ერის შვილია.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმავე პერიოდში სტალინმა სხვა რესპუბლიკებშიც დართო ნება აეღორძინებინათ კლასიკური ლიტერატურა ან გამოექვეყნებინათ სახალხო ეპოსები.

რუსეთის იმპერიის მშენებელ სტალინს არ ჰქონდა სერიოზული ინტერესი თავისი ისტორიული სამშობლოს მიმართ. საერთოდ, მისი დამოკიდებულება თითქმის თანაბარი იყო ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის მიმართ, რომელთა საფუძველზე წარმოშობილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებში ახლაც არცთუ ცოტა არიან ძველი თაობის სტალინისტები, რომლებიც „მტკიცე ხელს" აღმერთებენ.

რეალურად კი, სტალინმა ბევრი ცუდი გაუკეთა საქართველოს:

მან დაუშვა 1924 წლის აჯანყების შემდეგ ქართველი ერის საუკეთესო წარმომადგენელთა მასობრივი ჟლეტა;

1937-1938 წლების რეპრესიები ქართველებს სხვა ერებზე არანაკლებ მძაფრად შეეხო, ხოლო პარტიულ და ინტელექტუალ ელიტას – უფრო მძაფრადაც კი. სტალინი პირადად იცნობდა ბევრ ქართველ მოღვაწეს, რომლებიც იმ დროს დახვრიტეს, მაგრამ არც უცდია მათი გადარჩენა. პირიქით, ახალისებდა ამ პროცესს!

სტალინის ქალიშვილი *სვეტლანა* (ცნობილი თავისი დედის, *ალილუევას*, გვარით) თავის მოგონებებში მამამისის შესახებ წერდა: *„ბავშვობაში ჩემმა ძმამ მითხრა, თურმე მამა ადრე ქართველი ყოფილა"*. სვეტლანა ამტკიცებდა, რომ მამამისი რუსეთის პატრიოტი იყო და არსებითად გარუსდა:

> „ჩვენ ოჯახში საქართველო ცოცხლობდა როგორც სამშობლო... მაგრამ არა იმიტომ, რომ ის მამას სამშობლო იყო. სწორედ მას, შესაძლოა, ყველაზე ნაკლებად იტაცებდა იგი; მამას უყვარდა რუსეთი, შეიყვარა ციმბირი, თავისი მკაცრი სილამაზითა და უთქმელი, უხეში ადამიანებით. ის ვერ იტანდა „ფეოდალურ პატივს", რომელსაც ქართველები მიაგებდნენ. მან საქართველო მხოლოდ სიბერეში გაიხსენა" [**Алилуева, 1989**].

ეს „გახსენება" საქართველოს ძვირად დაუჯდა. 1951 წელს, სიკვდილამდე ორი წლით ადრე, სტალინი ჩავიდა თბილისში, სადაც იქამდე 30 წელი არ ყოფილა. იმავე წელს საქართველოდან ციმბირსა და ცენტრალურ აზიაში გადაასახლეს 11 ათასზე მეტი ეთნიკური ქართველი, რომელთაც კაპიტალისტურ ქვეყნებთან კავშირი დასწამეს; 1952 წელს საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველ მდივნად სტალინმა დანიშნა სისასტიკემდე მისული სიმკაცრით განთქმული აკაკი მგელაძე...

ჯერ კიდევ აქა-იქ შემორჩენილი ქართველი სტალინისტების რწმენა, ისევე, როგორც ნებისმიერი სხვა რწმენა, ლოგიკურ არგუმენტებს არ სცნობს. მათ აზრს ვერ შეაცვლევინებ, რამდენიც გინდა უმტკიცო, რომ სტალინი საქართველოსათვის კი არა, არამედ სხვა ქვეყნისათვის იღვწოდა, ხშირად – საქართველოს საზიანოდ.

ეს, რაც შეეხება საქართველოს.

* * *

ქალაქ გორის მოსახლეობას კი სავსებით შეუძლია გამოიყენოს ის, რომ მსოფლიოში ცნობილი პიროვნება მათ ქალაქში დაიბადა, რაც ბევრი უცხოელი ტურისტისათვის საქართველოს ერთ-ერთი მთავარი ეგზოტიკური ღირსშესანიშნაობაა.

გორი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ერთადერთი ქალაქი იყო, სადაც 1961 წელს ხრუშჩოვმა ნება დართო, შეენარჩუნებინათ სტალინის ძეგლი: სხვაგან ყველგან მისი უამრავი ძეგლის დემონტაჟი მოხდა.

გორელები უფრთხილდებოდნენ სტალინის ძეგლსა და მის სახლ-მუზეუმს, რაც გამართლებული იყო წმინდა პრაქტიკული თვალსაზრისით: ამ მონუმენტების გარეშე გორი ყოველგვარ ტურისტულ მიმზიდველობას დაკარგავს. მათ გარეშე გორი საშუალოზე საშუალო ქალაქად გადაიქცევა. იქ არც ლამაზი ლანდშაფტია, არც ღირებული არქიტექტურა, არც სახელის მომტანი საფეხბურთო კლუბი: გორის „Dila FC" საერთაშორისო წარმატებას კიდევ დიდხანს უნდა ველოდეთ! სტალინის მუზეუმს კი წლიურად ასი ათასობით მნახველი ჰყავს!

2010 წლის 25 ივნისის გვიან ღამით, გორელებისაგან მალულად, მიხეილ სააკაშვილის ბრძანებით გორის მთავარ მოედანზე აღმართული სტალინის ძეგლი პოსტამენტიდან ჩამოხსნეს. ამ აქციის მოტივაცია და დროის შერჩევა გაუგებარია. როგორც ჩანს, გადაწყვეტილება ამის შესახებ, ისევე, როგორც მრავალი სხვა, მიღებული იქნა სპონტანურად, ერთპიროვნულად.

გორელების აღშფოთების პასუხად იმდროინდელი ხელისუფლება გორის მოსახლეობას დაჰპირდა ძეგლის გადატანას ქალაქის სხვა ადგილზე.

ძეგლის ახალ ადგილზე აღმართვა კი ანტისტალინისტების ბევრ ძველ იარას გახსნის, ამავე დროს, ბევრ მიძინებულ სტალინისტს გამოაღვიძებს და საერთაშორისო საზოგადოების არაჯანსაღ ინტერესს გამოიწვევს.

თავი 17

საბჭოეთის სიმწიფის ხანა

მართვის საბჭოთა სისტემა

ნომინალურად, საბჭოთა კავშირს მართავდნენ სახალხო დეპუტატთა საბჭოები. არჩევნები მაჟორიტარული წესით ტარდებოდა: პროპორციული წესი ვერ იქნებოდა გამოყენებული უბრალოდ იმის გამო, რომ ქვეყანაში მხოლოდ ერთი პარტია იყო.

ყველა დონის საბჭოს დეპუტატობის კანდიდატებს არჩევდნენ შესაბამისი დონის პარტიული კომიტეტები მათი ზემდგომი პარტიული კომიტეტიდან „დაშვებული" სქემის შესაბამისად: მაგალითად, რაიონულ კომიტეტს სქემას უსაზღვრავდა საოლქო კომიტეტი, ამ უკანასკნელს – რესპუბლიკური კომპარტიის ცეკა. წინასწარ ისაზღვრებოდა საბჭოს სტრუქტურა – რამდენი უნდა ყოფილიყო მასში ქალი და კაცი, ახალგაზრდა და მოწიფული, კომუნისტი და უპარტიო, მუშა, კოლმეურნე და ინტელიგენციის წარმომადგენელი; ითვალისწინებდნენ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის მოსახლეობის ეთნიკურ სტრუქტურას. ერთი სიტყვით, „წარმომადგენლობითობა" დაცული იყო უკვე დეპუტატთა კანდიდატურების შერჩევის სტადიაზე.

„არჩევა" მარტივად ხდებოდა, რადგან ყველა საარჩევნო ბიულეტენში ერთადერთი კანდიდატის გვარი იყო მითითებული.

ამომრჩევლებს ევალებოდათ, „მოეხადათ თავიანთი სამოქალაქო ვალი" – მისულიყვნენ საარჩევნო უბანში და ხმა მიეცათ წინდაწინ შერჩეული „ხალხის რჩეულისათვის". არჩევნებში მონაწილეობისათვის თავის არიდება საშიში იყო: ეს სამუშაო ადგილზე სერიოზული გარჩევის საგანი გახდებოდა. ამიტომაც არჩევნებში მონაწილეობდა ელექტორატის 99,99 პროცენტი: გაუგებარია, ვინ იყო ის მამაცი 0,01 პროცენტი, რომელიც რატომღაც არ მიდიოდა საარჩევნო ურნასთან! როგორც ჩანს, ამ ციფრს იგონებდნენ – 100 პროცენტი მაინც რაღაც უხერხულობას ქმნიდა.

საბჭოთა კავშირში შემავალი 15-ვე მოკავშირე რესპუბლიკა, სსრკ კონსტი-

ტუციის თანახმად, „სუვერენული სახელმწიფო“ იყო, რომელსაც სახალხო დეპუტატთა უმაღლესი საბჭო მართავდა, მაგრამ ესეც ფიქცია იყო. სინამდვილეში საბჭოთა კავშირი სულაც არ შეესაბამებოდა საბჭოთა პროპაგანდისტულ კლიშეს – „ნებაყოფლობით კავშირს“.

ქვეყანაში მოქმედებდა ძალაუფლების მკაცრი ვერტიკალი და პოლიტიკური იერარქია. ამ ვერტიკალის ღერძს წარმოადგენდა ქვეყანაში ერთადერთი პარტია – კომუნისტური.

ფაქტობრივი უზენაესი ხელისუფლება იყო მოსკოვში მყოფი სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურო, რომელიც ნიშნავდა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ფაქტობრივ ხელმძღვანელს – რესპუბლიკური კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივანს (იხ. ჩანართი 17.1). XX საუკუნის მეორე ნახევარში საბჭოთა კავშირში დამკვიდრდა პრაქტიკა, რომ არასლავურ რესპუბლიკებში პირველი მდივანი რესპუბლიკის ძირითადი ეთნოსის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. საბჭოთა კავშირის ადრეულ ეტაპზე ასეთი რამ აუცილებელი არ იყო.

ადგილობრივ კადრებზე დაყრდნობის ტრადიცია იმპერიებისათვის უცხო არაა.

ამასთან ერთად, კრემლი ბოლომდე მაინც არ ენდობოდა პერიფერიების ადგილობრივ მმართველებს და აკონტროლებდა მათ „ცეკას მეორე მდივნის“ – ეთნიკური რუსის მეშვეობით, რომელსაც უშუალოდ მოსკოვიდან აგზავნიდნენ.

ჩანართი 17.1
კომუნისტური მმართველობისა და ხელმძღვანელების ტიტულების შესახებ

რაც დრო გადის, სულ უფრო იზრდება ისეთი ადამიანების რაოდენობა, ვისთვისაც გაუგებარია საბჭოთა კავშირის დროინდელი პოლიტიკური სისტემა და იმდროინდელი ხელმძღვანელების ახლა ანაქრონიზმად ქცეული ტიტულები.

1917 წლის ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ რუსეთს/საბჭოთა კავშირს *თეორიულად* მართავდა *უმაღლესი საბჭო*, პარლამენტის ეკვივალენტი (თავიდან მას ერქვა „მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების“, შემდეგ – „მშრომელთა დეპუტატების“ საბჭო) და მის მიერ დანიშნული მთავრობა, ხოლო *რეალურად* – ***საბჭოთა კავშირის*** (1952 წლამდე – ***საკავშირო***) ***კომუნისტური პარტიის*** (შემოკლებით ***სკკპ***) ***ცენტრალური კომიტეტის*** (შემოკლებით ***ცკ***: რუსულის გავლენით გამოითქმოდა ***ცეკა***) ***პოლიტბიურო***. ცეკაში ასზე მეტი წევრი იყო, ხოლო მის *პოლიტბიუროში* სულ ათი-თორმეტი ადამიანი.

პოლიტბიუროს წევრი შედიოდა ქვეყნის უზენაეს მმართველთა მცირე ჯგუფში. *პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატი* პარტიულ იერარქიაში უფრო დაბალ საფეხურზე იდგა: პოლიტბიუროში მას მხოლოდ სათათბირო ხმა ჰქონდა.

პოლიტბიურო იჯდა *მოსკოვის კრემლში* – შუა საუკუნეების დროინდელ ციტადელში: სტალინის დროს პოლიტბიუროს წევრები იქვე ცხოვრობდნენ. ამიტომაც საბჭოთა კავშირის/რუსეთის მმართველი ელიტის სინონიმად ხშირად ვიყენებთ სიტყვას *„კრემლი“*.

პოლიტბიუროში გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნოდა ***სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივანს***. 1922-1952 წლებში *გენერალური მდივანი* იყო *სტალინი*. სწორედ მან აქცია ეს თანამდებობა საბჭოთა კავშირის რეალური მმართველის სახელად.

ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში არსებობდა რესპუბლიკის (მაგალითად, საქართველოს, უკრაინის, ლატვიის, უზბეკეთის და ა.შ) *კომუნისტური პარტია*, რომელიც, სინამდვილეში, სკკპ-ის რეგიონულ ორგანიზაციას წარმოადგენდა და კრემლს ექვემდებარებოდა. რესპუბლიკის კომპარტიას მართავდა თავისი *ცეკა*, რომელსაც კრემლის *პოლიტბიუროსაგან* განსხვავებით *„ბიურო“* ჰქონდა. რესპუბლიკური კომპარტიის *ცეკას პირველი მდივნის კანდიდატურას* კრემლში საგანგებოდ არჩევდნენ და *„რეკომენდაციას აძლევდნენ“* რესპუბლიკური ცეკას პლენუმზე ასარჩევად.

ცეკას პირველი მდივანი პრაქტიკულად რესპუბლიკის უმაღლესი ხელმძღვანელი იყო.

პოლიტბიუროს (და უფრო ქვემდგომი პარტიული ბიუროების) უმთავრესი ძალა იყო ***საკადრო პოლიტიკა***, ანუ ის ნიშნავდა და ათავისუფლებდა ყველა პარტიულ, სამეურნეო, სამხედრო ხელმძღვანელს და აკონტროლებდა მათ მუშაობას. სკკპ ცეკას ***ნომენკლატურაში*** შედიოდა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ცეკას მდივნის, ყველა საკავშირო მინისტრისა და სხვა მაღალი პოლიტიკური თანამდებობა. დანიშვნის წინ კანდიდატის დოსიეს *კაგებე*-ში – უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტში – გულდასმით ამოწმებდნენ.

რესპუბლიკური კომპარტიის ცეკას ჰქონდა თავისი *ნომენკლატურის სია*, ანუ ის თანამდებობები, რომლებზეც მის მიერ მოწონებული კანდიდატი უნდა დანიშნულიყო.

ქალაქის ან რაიონის პარტიულ კომიტეტებს საკუთარი, უფრო დაბალი რანგის, ნომენკლატურის სიები ჰქონდათ.

ნომენკლატურულ თანამდებობაზე მოხვედრილი ნებისმიერი ადამიანი ფიქრობდა, როგორ ასულიყო მომდევნო საფეხურზე და გაეგრძელებინა კარიერული ზრდა. საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო ათწლეულებში ეს აღმასვლა უმეტესწილად ხდებოდა პროტექციით, უფრო იშვიათად – პირადი დამსახურებით.

ნომენკლატურული პრივილეგიები პოსტსტალინურ ეპოქაში ლამის სამუდამო გახდა. ბრეჟნევის დროს, რომელიც 18 წელი მართავდა ქვეყანას, ცეკას მდივნები, მინისტრები, მათი მოადგილეები, სამმართველოს უფროსები ათეულობით წელი რჩებოდნენ მაღალ თანამდებობებზე.

ბიუროკრატი ყველა სახელმწიფოს მართვისათვის აუცილებელი ელემენტია, მაგრამ ის კანონს უნდა ემორჩილებოდეს და პატიოსნად ემსახურებოდეს სახელმწიფოს. ტოტალიტარულ/დიქტატორულ/ავტორიტარულ სახელმწიფოში კი ბიუროკრატს სწრაფად უჩნდება *„საკუთარი უდიდესი მნიშვნელობის სინდრომი“*. ის ექვემდებარება მხოლოდ *„სატელეფონო სამართალს“*: მისთვის კანონია ზემდგომი ხელმძღვანელის სიტყვა (სატელეფონო ზარი) და არა – დაწერილი ინსტრუქცია!

ვინაიდან ქვეყანაში ყველა სამუშაო ადგილს სახელმწიფო, ფაქტობრივად – კომპარტია, აკონტროლებდა (კერძო სექტორის, რომელშიც იგულისხმებიან წერილი ხელოსნები, როლი სულ უმნიშვნელო იყო), ნომენკლატურის სიიდან ამოვარდნა მოასწავებდა კარიერისა და, შესაბამისად, მატერიალური დონის ამაღლების შანსის დასასრულს. პარტიიდან გარიცხვა ხომ პირადი ტრაგედიის ტოლფასი იყო.

კადრების კონტროლის გზით კომპარტია სრულად მართავდა სახელმწიფოს. კადრები კი ცდილობდნენ სათავისოდ გამოეყენებინათ თანამდებობა!

სამწუხაროდ, საბჭოთა ბიუროკრატიის ყველა მავნე თვისება გადმოჰყვა „პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებს". ყველგან ფაქტობრივად შენარჩუნდა ბიუროკრატიის შერჩევის საბჭოთა წესი და მათი არაოფიციალური პრივილეგიებიც. სახელმწიფო მოხელის გამდიდრება პოსტზე ყოფნის დროს ახლაც ხდება.

ყველა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკაში, რომელთა უმრავლესობაც კვაზი-დემოკრატიაა, სინამდვილეში კი დიქტატურა (საბედნიეროდ, ეს არ ეხება ბალტიის ქვეყნებს, საქართველოს და, შესაძლოა, ერთ-ორ სხვა სახელმწიფოს) მმართველი პარტიის მიერ უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში საკუთარი სიით შეყვანილი, პარტიული დისციპლინისადმი მორჩილი, ღარიბ-ღატაკი და გაუნათლებელი ადამიანები – პარლამენტის წევრები – მალე სიმდიდრით ივსებიან. მართალია, ყველა პარლამენტის წევრი ამას ან ვერ ახერხებს, ან არ უნდა, რომ სახელი გაიფუჭოს. მაგრამ ასეთი შედარებით ცოტაა.

საბჭოთა ეკონომიკური სისტემა

1961 წელს ნიკიტა ხრუშჩოვმა საჯაროდ განაცხადა: „*ოცი წლის შემდეგ* საბჭოთა ადამიანების ამჟამინდელი თაობა *კომუნიზმში იცხოვრებს*". 1980-იანი წლების დასაწყისში კომუნიზმი, რასაკვირველია, არ დამდგარა. იმ დროისათვის ხრუშჩოვი გარდაცვლილი იყო და დაპირების შეუსრულებლობაზე პასუხს ვერ მოსთხოვდნენ.

მაგრამ, როდესაც დაშლილი საბჭოთა კავშირის ნანგრევებზე, 1990-იანი წლების პირველ ნახევარში, ყველა ყოფილ საბჭოთა ხალხს უმძიმესი სოციალურ-ეკონომიკური პირობები შეექმნა, ზოგმა გაიხსენა ხრუშჩოვის დაპირება და 1980-იანი წლების დასაწყისის „უდარდელი ცხოვრება", რომელსაც იმ დროს გავრცელებული ანეკდოტი ასე აღწერდა: „მთავრობა თვალთმაქცობს, თითქოს ხელფასს იხდის, ხალხი კი თვალთმაქცობს – თითქოს მუშაობს".

საბჭოთა კავშირი მთლიანად *გეგმურ მეურნეობაზე* 1928 წლიდან გადავიდა. გეგმებს ადგენდნენ ყოველი წლისათვის და ყოველი ხუთი წლისთვის. „ხუთწლედის" ვადაზე ადრე შესრულება პოლიტბიუროს მოთხოვნად და ადგილობრივი ხელმძღვანელების თავის ტკივილად იქცა. ნებისმიერი გზით საწარმოო ***„გეგმის შესრულება"*** რესპუბლიკების, ოლქების, რაიონების, ქალაქების პარტიული

ხელმძღვანელობისათვის ძირითადი მოტივაცია იყო. გეგმის შესრულება და მისი გადაჭარბება იძლეოდა „სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამარჯვებულის გარდამავალ წითელ დროშას", პრემიას, ორდენებს, კარიერული ზრდის საშუალებას. საბჭოთა პროპაგანდა ყურებს გვიჭედავდა განუწყვეტელი მოწოდებით „გეგმის შესრულებისა" და მისი „გადაჭარბების" შესახებ.

გეგმის შეუსრულებლობა ხელმძღვანელის მოხსნის (1930-იან წლებში – დახვრეტის) ერთ-ერთი უმთავრესი მოტივი იყო. ამიტომაც, 1950-იანი წლებიდან ქაღალდზე გეგმის შესრულება *„მიწერების"* გზითაც ხდებოდა, რაც კანონით უნდა დასჯილიყო. საქართველოში მიწერა ძირითადად ჩაისა და ყურძნის დამზადებაში ხდებოდა, სხვა რესპუბლიკებში სხვანაირი მიწერები ისწავლეს, მაგალითად, ბამბის კრეფაში, ტყის ჩეხაში.

გეგმის „შესრულებისა" და მისი „გადაჭარბების" მანკიერი პრაქტიკა ყველა მაკონტროლებელი ორგანოსათვის იყო ცნობილი. რაიკომის მდივანმა ეს ეშმაკობა იცოდა, იცოდა ცეკას მდივანმაც რესპუბლიკის დედაქალაქში და იცოდნენ პოლიტბიუროშიც. მაგრამ ყველა თვალს ხუჭავდა ამაზე, მანამ, სანამ რომელიმე ხელმძღვანელი რაიმე მიზეზით (მაგალითად, მეტისმეტად გახმაურებული კორუმპირებულობისათვის) მოსახსნელი არ გახდებოდა. მაშინ ყველაფერს ამოქექავდნენ ხოლმე, მაგრამ მალე ახალი ხელმძღვანელი თავისი წინამორბედის გზას ადგებოდა.

„გეგმური მეურნეობა" სინამდვილეში არაეფექტიან მეურნეობას ნიშნავდა. ეს ყველამ იცოდა, მაგრამ რაიმეს შეცვლა არავის უნდოდა, ან, უფრო სწორად, რაიმეს შეცვლა შეუძლებელი იყო იდეოლოგიის შეუცვლელად. იდეოლოგიის შეცვლა კი კომპარტიისათვის თვითმკვლელობა იქნებოდა.

კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაშიც იყო ხალხი, ვისაც ესმოდა, რომ კონკურენციის გარეშე ეფექტიანი წარმოება შეუძლებელია. მაგრამ რადიკალური ცვლილება ეკონომიკაში – კერძო დაინტერესების (ე.ი. მოგებისაკენ სწრაფვის) დაშვება – იდეოლოგიის რღვევას გამოიწვევდა.

XVIII საუკუნეში პოლიტეკონომიის მამამთავარი *ადამ სმითი* წერდა:

> „ადამიანს, რომელსაც არა აქვს საშუალება შეიძინოს საკუთრება, არ შეიძლება ჰქონდეს სხვა ინტერესი, გარდა იმისა, რაც შეიძლება მეტი ჭამოს და რაც შეიძლება ნაკლები იმუშაოს".

საბჭოთა ეკონომიკური პოლიტიკა ამ ელემენტარულ ჭეშმარიტებას უგულებელყოფდა.

საბჭოთა კავშირი ქრონიკული დეფიციტის პირობებში ცხოვრობდა. მოთხოვნილება იზრდებოდა, წარმოება კი, რომელიც გეგმური იყო და არა საბაზრო, იჭედებოდა ბიუროკრატიულ ლაბირინთებში. დარგობრივ ინსტიტუტებს უნდა დაედგინათ, თუ რა სჭირდებათ საბჭოთა ადამიანებს, შეეთანხმებინათ პარტიულ ორგანოებში, გოსპლანში [Госплан – სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტი] – ამაზე წლები მიდიოდა. ნელა მომუშავე საკავშირო გოსპლანს უნდა გადაეწყვიტა,

როგორ, სად და რამდენი უნდა ეწარმოებინათ, ვთქვათ, კბილის პასტა, ტუალეტის ქაღალდი ან ქალის კოლგოტები (სამივე მუდმივ დეფიციტს წარმოადგენდა!), რა ტიპის დანადგარი უნდა შემოეტანათ და რომელი ქვეყნიდან, სად დაედგათ ის, რა რაოდენობის პროდუქცია უნდა გამოეშვათ. საჭირო იყო „გეგმის დაშვება" უკრაინაში, ციმბირში, სამხრეთ კავკასიაში მდებარე ერთ ან ორ საწარმოში, რომელთა პროდუქციასაც გიგანტური სახელმწიფო უნდა უზრუნველეყო.

მრეწველობის ერთადერთი დარგი, სადაც ცენტრალიზებულ ეკონომიკას მეტ-ნაკლები ეფექტი ჰქონდა, თავდაცვითი (სამხედრო) მრეწველობა იყო.

სხვა დარგებში კი, არაკონკურენტულ გარემოში, საწარმოებს შეეძლოთ გამოეშვათ დაბალხარისხიანი პროდუქცია, რომელიც მაინც არ იყო საკმარისი. ჩნდებოდა სამომხმარებლო საქონლის დეფიციტი, რომელიც შესანიშნავ გარემოს ქმნიდა „სპეკულაციისათვის".

სპეკულანტი პარაზიტობდა გეგმური ეკონომიკის პირობებში არსებულ დეფიციტზე. სახელმწიფო მაღაზიაში ან ქრთამის ფასად – პირდაპირ სახელმწიფო საწყობის მუშაკისაგან (სხვათა შორის, ქრთამის მიცემა და აღება ისჯება საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნებშიც) ის ყიდულობდა საქონელს, ვთქვათ, მოდურ ტანსაცმელს, უცხოურ სუნამოს, იშვიათ და ძალიან საჭირო წამლებს. ამ საქონელს სპეკულანტი გაცილებით ძვირად ყიდდა სრულებით უკონკურენტო გარემოში.

რუსეთში ბოლშევიზმის დამყარებისთანავე ყველაფრის დეფიციტი გაჩნდა და, შესაბამისად, სპეკულაციაც აყვავდა, რომელსაც არაეკონომიკური მეთოდებით ებრძოდნენ.

* * *

საბჭოთა კავშირში *სოფლის მეურნეობა* ყველაზე ჩამორჩენილი დარგი იყო და ამას მთლიანად კომუნისტურ იდეოლოგიას უნდა „ვუმადლოდეთ". მიწა ნაციონალიზებული იყო. *კოლმეურნეობა*, ანუ გლეხების კოლექტიური მეურნეობა, რომელიც თეორიულად სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელი იყო, ფლობდა მიწას მისი გასხვისების უფლების გარეშე. *კოლმეურნე გლეხს ამ მიწაზე მუშაობის რეალური სტიმული არ ჰქონდა.* სამაგიეროდ, მისთვის გამოყოფილ მცირე საკარმიდამო ნაკვეთს გლეხი საგულდაგულოდ ამუშავებდა: ეს ნაკვეთები ქვეყნის მთელი სახნავ-სათესი ფართობის 5 პროცენტზე ნაკლები იყო, მაგრამ იქ მოწეული ჭირნახული ქვეყნის საერთო სასურსათო ბალანსში მოცულობის ნახევარს აღწევდა!

კოლმეურნეობასა და *საბჭოთა მეურნეობას* (ეს უკანასკნელი სახელმწიფო საწარმო იყო, სადაც მომუშავეებს „მუშებს" უწოდებდნენ და თვიურ ხელფასს უხდიდნენ) უნდა მოეყვანათ ის პროდუქცია, რომელსაც სახელმწიფო დაუგეგმავდა მათ, ხანდახან ადგილობრივი კლიმატური პირობების უგულვებელყოფითაც. სხვათა შორის, *თითქმის ყველა საბჭოთა მეურნეობა წამგებიანი იყო* და სახელმწიფო მათ დოტაციით ინახავდა.

1962-63 წლებში, პირველად მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, საბჭოთა კავშირში გაჩნდა პურის ნაკლებობა და მასობრივი შიმშილის საფრთხე თითქმის რეალობად იქცა: დილით პურის შესაძენად ხალხი ცოცხალ რიგში უკვე შუაღამისას დგებოდა.

ამის მიზეზი იყო ხრუშჩოვის მიერ წამოწყებული დაუსაბუთებელი ორგანიზაციული ცვლილებები, რომელთაც *რეფორმებს ვერ ვუწოდებთ.*

ამერიკაში მოგზაურობის შემდეგ ნიკიტა ხრუშჩოვი აენთო საბჭოთა კავშირში *სიმინდის მოყვანის* იდეით. სათესლე მასალა ამერიკის *აიოვას შტატში* შეუკვეთეს. კრემლიდან წამოსული დირექტივის თანახმად, კოლმეურნეობები სიმინდს თესავდნენ ისეთ რეგიონებშიც კი, სადაც ის ვერ გაიზრდებოდა, რადგან სითბო საკმარისი არ იყო. მაგალითად, 1962 წელს სიმინდი დათესეს 37 მილიონ ჰექტარ ფართობზე, მაგრამ მოსავალი მხოლოდ 7 მილიონ ჰექტარზე მოვიდა. მლიქვნელი თანაშემწეები ხრუშჩოვს მოახსენებდნენ, რომ *„შედეგი განსაცვიფრებელია!"* იმავე ხრუშჩოვის მოთხოვნით კოლმეურნე გლეხებს აუკრძალეს შინაური პირუტყვის ყოლა. ამიტომაც საბჭოთა კავშირის საკოლმეურნეო ბაზრებში ხორცი მკვეთრად გაძვირდა.

1955 წლიდან, ხრუშჩოვის წინადადებით, ჩრდილო ყაზახეთის უკიდეგანო სტეპებში ყამირი მიწების მოხვნა დაიწყეს ისე, რომ ქარსაცავი ზოლების გაშენებაზე არც უფიქრიათ. ამას შედეგად მოჰყვა მტვრიანი ქარიშხლები, საშინელი ქარისმიერი ეროზია და ნიადაგის სრული გამოფიტვა. ზარალი არ აღრიცხულა.

ყოველწლიურად სტუდენტებსა და მოსწავლეებს, აგრეთვე სახელმწიფო ორგანიზაციებს ევალებოდათ „შეფობა სასოფლო რაიონებზე" – კარტოფილის ამოღება და დახარისხება (ეს ხდებოდა რუსეთში, უკრაინაში, ბელორუსიაში, ბალტიისპირეთში), ბამბის, ყურძნის კრეფა (ცენტრალურ აზიაში, სამხრეთ კავკასიაში). ეს არაკვალიფიციური და ფუჭი შრომა იყო. ამოღებული კარტოფილი ძირითადად დაჩეჩქვილი იყო, ბამბა – დანაგვიანებული, ყურძენი ღვინის ქარხნამდე მიტანას ვერ უძლებდა.

დასავლეთ საქართველოში მოჰყავდათ საბჭოთა ჩაის 97 პროცენტი. საქართველოს სსრ ყოველწლიურად ზრდიდა მის წარმოებას, რაც პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნებოდა, თუკი „ჩაიდ" არ გაასაღებდნენ უხეშ ფოთლებსა და ტოტებს, რომელსაც მოხერხებული კოლმეურნეები ნამგლით თიბავდნენ. ეს განსაკუთრებით 1970-იანი წლებიდან ხდებოდა, როდესაც ხარისხზე კონტროლი შესუსტდა. ერთი-ორგან საგანგებოდ მოწყობილ პლანტაციაში მოსკოვიდან ჩამოსული „ხელმძღვანელი ამხანაგებისათვის" საჩვენებლად ჩაის საკრეფ მანქანასაც ამუშავებდნენ, რომელიც ვერ ასხვავებდა ჩაის ფოთოლს გვიმრისაგან.

იმდროინდელ კინოქრონიკაში ვხედავდით ფართოფარფლებიან, ჭილისქუდიან სანდომიან ქალბატონებს, მაღალ მკერდზე მოციმციმე *სოციალისტური შრომის გმირის* ოქროს ვარსკვლავით, რომლებიც მოღიმარი სახით გამალებით კრეფდნენ ჩაის და სწრაფად ავსებდნენ ლამის უძირო კალათს. სინამდვილეში სოფლის ქალებისათვის ჩაის კრეფა მძიმე ტვირთს წარმოადგენდა, მათ შორის ხშირი იყო უშვილობა, სხვა დაავადებები.

* * *

სტალინის სიცოცხლეში საბჭოთა კავშირში ***საბინაო მშენებლობა*** არსებითად ელიტური იყო – საცხოვრებელს უშენებდნენ უმაღლეს პარტიულ ნომენკლატურას, „ორდენოსან ინტელიგენციასა" და მაღალი კლასის სპეციალისტებს. 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში და 1950-იანი წლების შუამდე აგებული სახლები მონუმენტურობით, შეიძლება ითქვას, პომპეზურობით გამოირჩევა. მოსკოვის „ცათამბჯენებს" (სინამდვილეში ესაა 30-35 სართულიანი, რაღაც „საფეხუროვანი პირამიდის" მსგავსი გიგანტური სახლები), რომელთაც მეტსახელად „სტალინური გოთიკა" შეარქვეს, აგრეთვე საბჭოთა კავშირის ყველა დიდ ქალაქში „სტალინური სტილით" აგებულ სახლებს ვერც ერთ სხვაში ვერ აურევთ. ისინი ინდივიდუალური პროექტებითაა შესრულებული, მდიდარი გარეგანი დეკორი აქვთ. ბევრი მათგანის მშენებლობაში (მათ შორის მოსკოვის ცათამბჯენებისაც) გერმანელი ტყვეების შრომა გამოიყენეს.

იმ პერიოდის ინდუსტრიულ ცენტრებში მუშათა ოჯახებისათვის მხოლოდ საერთო საცხოვრებლის ტიპის ბარაკებს აშენებდნენ. საბჭოთა ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობა ძალიან მძიმე პირობებში ცხოვრობდა.

ხრუშჩოვის დროს ვითარება შეიცვალა. მან აკრძალა „არქიტექტურული ზედმეტობანი", ანუ გარეგანი დეკორის გამოყენება და გადაწყვიტა სწრაფად გადაეჭრა საბინაო პრობლემა ტიპური პროექტის სახლების მშენებლობის გზით. ერთნაირ სახლებს აგებდნენ ჩრდილოეთის *ეორკუტადან* სამხრეთის *დუშანბემდე* – სულ სხვადასხვა კლიმატურ ზონაში.

ყოფილ საბჭოთა ქალაქებში უზარმაზარი მასივები დღესაც უჭირავთ ე.წ. „ხრუშჩოვკებს" – ერთი და იმავე პროექტით აშენებულ ხუთსართულიან, ულიფტო, ვიწრო კიბისუჯრედიან სახლებს, პატარა, დაბალჭერიანი, მაგრამ ინდივიდუალური ბინებით. მანამდე ბარაკებისა და კომუნალური ბინების თითო ოთახში შეყუჟული ოჯახებისათვის „ხრუშჩოვკაც" შვება იყო. ამ სახლებს, რომელთაც დაბალი სეისმომედეგობა აქვთ, 50 წლის ვადით აგებდნენ. მერე ისინი უნდა შეეცვალათ. 50 წელი გავიდა, სახლები კი ისევ დგას. ცნობილია გამოთქმა: „ყველაზე მდგრადია დროებითი კონსტრუქცია"!

1950-იან წლებში დიდი ქალაქების მიმდებარე სასოფლო-სამეურნეო ან უშენ ნაკვეთებზე გაჩაღდა მასობრივი მშენებლობა. თბილისის ირგვლივ ფაქტობრივად ახალი ქალაქები – გლდანი, მუხიანი, დიდი დიღომი, ვაზისუბანი იმიტომ გაჩნდა, *რომ საბჭოთა კავშირში მიწა სახელმწიფო საკუთრება იყო: ის „არაფერი ღირდა"*. საბჭოთა ქალაქები ადვილად ფართოვდებოდნენ მეზობლად მდებარე სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ხარჯზე: ეს უფრო იაფი ჯდებოდა, ვიდრე არსებული განაშენიანების რეკონსტრუქცია.

1950-იანი წლების ბოლოს თბილისში ახალი განაშენიანებისათვის უპირველესად საბურთალო აირჩიეს, რომელიც თბილისელების უმრავლესობას „შორეულ

პერიფერიად“ მიაჩნდა და იქ საცხოვრებლად გადასვლას ლამის სასჯელად მიიჩნევდა. მით უმეტეს პერიფერია იყო უფრო გვიან განაშენიანებული ვარკეთილი, ვაზისუბანი, დიღომი, გლდანი, მუხიანი და ა.შ.

არაკომუნისტურ ქვეყნებში ყველა ასეთი დასახლება ცალკე ქალაქად იქცევა ხოლმე, საკუთარი თვითმმართველობით, ბიუჯეტით, განვითარების გენერალური გეგმით: ასეთი დასახლება ჯანმრთელ კონკურენციას უწევს ცენტრალურ ქალაქს მოსახლეობისა და ბიზნესის მოზიდვაში და ეს კონკურენცია საქალაქო ცხოვრების ხარისხის გაუმჯობესებასაც იწვევს.

მაგრამ საბჭოთა კავშირში დიდ ქალაქს, მით უმეტეს, „მილიონიანს“ (ანუ სადაც მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობდა), გეგმური დაფინანსებისა და მომარაგების უპირატესი ნორმატივები ეკუთვნოდა. თუ მის ახლოს სხვა ქალაქს ააშენებდნენ, მას ძირითადად ინდუსტრიული ფუნქცია დაეკისრებოდა და ის ცენტრალურ ქალაქს მართვა-მომსახურების სფეროში კონკურენციას ვერ გაუწევდა. თბილისთან ასეთი ახალი ქალაქი იყო 1944 წელს გაჩენილი რუსთავი, ბაქოსთან – სუმგაითი, ერევანთან – ჩარენცავანი, მოსკოვთან – საშუალო ზომის ქალაქების მთელი რიგი.

1960-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მასობრივი საბინაო მშენებლობა ცოტა გაუმჯობესებული პროექტებით გაგრძელდა, თანაც პროექტების არჩევანიც გაჩნდა. მაგრამ საბინაო მშენებლობის ხარისხმა, რომელიც ისედაც დაბალი იყო, კიდევ უფრო იკლო (საზოგადოებრივი შენობების, ხიდების, გვირაბების მშენებლობაზე ხარისხის კონტროლი შედარებით მკაცრი იყო). არარეალისტური განფასება, როდესაც მშენებელ მუშებს კაპიკები უნდა მიეღოთ, იწვევდა პარტიული ხელმძღვანელობის მხრიდან თვალის დახუჭვას უამრავ „მიწერაზე“, როდესაც შესრულებულად ცხადდებოდა ფაქტობრივად შეუსრულებელი სამუშაო.

ამის შედეგი იყო, ერთი მხრივ, „მიწერების“ პრაქტიკის ფართოდ გაფურჩქვნა (რაც კორუფციის ნაირსახეობაა), მეორე მხრივ კი, სეისმურად აქტიურ რაიონებში აგებული ახალი სახლების არასაიმედოობა. 1966 წელს მიწისძვრამ დაანგრია ტაშკენტი (დაღუპულთა რაოდენობა გაასაიდუმლოეს). 1988 წლის დეკემბერში სომხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში – სპიტაკსა და ლენინაკანში (ახლა – გიუმრი) მიწისძვრამ დაანგრია წინა ოციოდე წლის განმავლობაში ცუდად ნაგები შენობები და 25 ათასი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა.

დიდი ქალაქების ირგვლივ წარმოშობილი ახალი მასივები ოფიციალურად იმავე დიდ ქალაქს მიეკუთვნებოდა – მათი მშენებლობისათვის დაფინანსების განკარგვა დიდი ქალაქის ხელმძღვანელობის პრეროგატივას წარმოადგენდა. ეს ბიუროკრატიისათვის მოგება იყო – გადატანითი და პირდაპირი აზრით.

თბილისი (ისევე, როგორც ერევანი, ბაქო და ა.შ) ესწრაფვოდა, რაც შეიძლება დიდი გამხდარიყო. ქალაქმშენებლობის საკავშირო ნორმატივებით, მილიონიან ქალაქს მიწისქვეშა რკინიგზა – მეტროპოლიტენი – ეკუთვნოდა. თბილისს მართ-

ლაც ესაჭიროებოდა მეტრო, რომლის აშენების ნებართვა ჯერ კიდევ სტალინის დროს მიიღეს, როდესაც ქალაქში მილიონი ადამიანი ჯერ არ ცხოვრობდა. მაგრამ ქალაქის მოსახლეობის რიცხვი ქაღალდზე „გაბერეს“ და მიანდეს საკავშირო გოსპლანს, საიდანაც დაფინანსება უნდა წამოსულიყო. 1966 წლის დამდეგს თბილისში გაიხსნა მეტრო. საბჭოთა ქალაქებიდან იქამდე მეტრო მხოლოდ მოსკოვს, ლენინგრადსა და კიევს ჰქონდათ. თბილისი ამ ექსკლუზიური ქალაქების კოჰორტას შეუერთდა!

რამდენიმე წლის შემდეგ მეტროს ასაშენებლად იგივე მოიმოქმედეს ერევანში: იქაც ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად „გაბერეს“. მეტრო აშენდა ბაქოშიც.

საბჭოთა კავშირში არსებობდა ჩაწერის სისტემა. ადამიანი უნდა ჩაწერილიყო იმ დასახლებულ პუნქტში, სადაც მას სახელმწიფომ ბინა გამოუყო. ადამიანის ამოწერა და სხვა ქალაქში გადასვლა არ ნიშნავდა, რომ მას იქაც მისცემდნენ ბინას (თუ ის საგანგებოდ არ იყო მივლინებული). ამიტომაც ქალაქელების აბსოლუტური უმეტესობა მიბმული იყო ჩაწერის ადგილთან.

ქალაქის საცხოვრებელი ფონდის დიდი ნაწილი სახელმწიფო საკუთრება იყო და ის გასხვისებას არ ექვემდებარებოდა. კერძო მფლობელობაში მყოფი საბინაო ფონდი ქალაქად ცოტა დარჩა.

თუ ქალაქში „კანონიერად მცხოვრებს“ (ე.ი. ჩაწერილს) ნორმატივზე ნაკლები საცხოვრებელი ფართი ჰქონდა (მაგალითად, 1980-იანი წლების დასაწყისში თბილისში მინიმალური „სანიტარული“ ნორმა სულზე 8 კვ. მეტრი ფართობი იყო; მერე ის 5 კვ. მეტრამდე შეამცირეს), მას შეეძლო მოეთხოვა საბინაო პირობების გაუმჯობესება.

1988 წელს თბილისში 60 ათასი ოჯახი (240 ათასი ადამიანი, ანუ მოსახლეობის თითქმის მეოთხედი) იდგა საბინაო პირობების გაუმჯობესების აღრიცხვაზე. მათ დაკმაყოფილებას მშენებლობის იმდროინდელი ტემპით 20 წელიც არ ეყოფოდა. ამასობაში კი რიგიც გაიზრდებოდა. საცხოვრებლის დეფიციტი კორუფციის გზით მიღებული უკანონო შემოსავლის უშრეტი წყარო იყო იმ ბიუროკრატებისათვის, ვისაც ბინების განაწილება ევალებოდათ.

საბჭოთა ქალაქის სიდიდე მის კატეგორიას განსაზღვრავდა. დიდ ქალაქს ცენტრალიზებული წესით მეტი და უფრო მრავალფეროვანი საქონლით მომარაგება ეკუთვნოდა. უმაღლესი კატეგორია ჰქონდათ მოსკოვს, ლენინგრადს, კიევს. მომდევნო კატეგორიაში იყვნენ თბილისი, ბაქო, ერევანი, ტაშკენტი და სხვა დედაქალაქები.

კატეგორიის სხვაობა მომარაგებაშიც დიდ განსხვავებას ნიშნავდა. არ დაგვავიწყდეს, რომ მაღაზიები მხოლოდ სახელმწიფოს საკუთრება იყო. სამომხმარებლო საქონლის შესაძენად ლამის მთელი საბჭოთა კავშირი ყველაზე კარგად მომარაგებულ მოსკოვს ეტანებოდა. მოსკოვის მაღაზიებს „ГУМ“-ს (სახელმწიფო უნი-

ვერმაღი), „ЦУМ“-ს (ცენტრალური უნივერმაღი) და „Детский мир“-ს (ბავშვთა სამყარო) ყველა საბჭოთა მოქალაქე იცნობდა. ასეთი ანომალია – მხოლოდ სამი სახელგანთქმული მაღაზია ქვეყანაში – მხოლოდ გეგმური მეურნეობის პირობებში თუ გაჩნდებოდა!

კავკასიელებს, შუააზიელებს, ციმბირელებს, ვოლგისპირელებს მოსკოვიდან მიჰქონდათ იმპორტული ავეჯი, ტანსაცმელი, ზოგი საკვები პროდუქტი, მაგალითად, შებოლილი ძეხვი და ტროპიკული იშვიათობა – ბანანი! მოსკოვის მაღაზიებში უზარმაზარი რიგები ჩნდებოდა. დედაქალაქის მცირერიცხოვან სასტუმროებში ადგილის შოვნა მოითხოვდა დიდ სიყოჩაღეს, რაც გულისხმობდა ოსტატობას სასტუმროს ადმინისტრატორის მოქრთამვაში! მოსკოველებს უცხოქალაქელთა ეს შემოსევა ძალიან არ მოსწონდათ. ამაში დამნაშავე კი იქვე მჯდომი ქვეყნის ხელმძღვანელობა იყო, რომელიც ყველაფერს (ისედაც ცოტას!) მოსკოვს აყრიდა.

უძრაობა და კორუფცია

სტალინის შემდეგ, 1964 წლის 16 ოქტომბრამდე, საბჭოთა კავშირის ლიდერი იყო *ნიკიტა სერგეევიჩ ხრუშჩოვი*. იმ დღეს ის „შიდაპარტიული შეთქმულების“ შედეგად გადააყენეს. ეს მოხდა კომპარტიის წესდების სრული დაცვით – ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა დაადგინა პირველი მდივნის შეცვლა. „შეთქმულება“ ამ აქციას იმიტომ ვუწოდე, რომ მანამდე ვერავინ ბედავდა წესდების ისე დაცვას, რომ პარტიაში პირველ პირს რაიმე პრობლემა შექმნოდა.

წინა ქვეთავში ნახსენები ხრუშჩოვის ***„კვაზირეფორმების“*** გამო პარტიამ კინაღამ დაკარგა ეკონომიკის მართვის სადავეები. თვითგადარჩენის ინსტინქტმა უმაღლესი პარტიული ელიტა დარაზმა და ცეკას პლენუმზე ხრუშჩოვს *„ვოლუნტარიზმი“* (თვითნებობა) წაუყენეს ბრალად. მისი მომხრე პრაქტიკულად არავინ აღმოჩნდა.

1964 წლიდან საბჭოთა კავშირის ახალი ხელმძღვანელობა ერთხანს კოლექტიური მართვის პრინციპით მუშაობდა. პარტიის ცენტრალურ კომიტეტთან ერთად, რომლის ხელმძღვანელმა *ლეონიდ ილიჩ ბრეჟნევმა* მალევე მიიღო *გენერალური მდივნის* ტიტული, მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა ქვეყნის მინისტრთა საბჭოსა (თავმჯდომარე *ალექსეი ნიკოლაევიჩ კოსიგინი*) და უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმს (თავმჯდომარე *ნიკოლაი ვიქტოროვიჩ პოდგორნი*). ეს დროებითი მოვლენა აღმოჩნდა: ხელისუფლების რეალური დანაწილება და ურთიერთკონტროლი ერთპარტიულ ქვეყანაში შეუძლებელია.

„ტრიუმვირატი“, როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე არადემოკრატიულ საზოგადოებაში, მალე დაიშალა. პარტიის ცეკამ უკან დაიბრუნა ექსკლუზიური უფლებები. *ბრეჟნევი* უკვე 1966 წელს გახდა უპირველესი პირი. 1977 წელს მან გადააყენა

პოდგორნი და შეითავსა უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის პოსტი. ამიტომაც საზღვარგარეთ მას უკვე President Brezhnev-ს უწოდებდნენ, რაც მის პატივმოყვარეობას მალამოდ ედებოდა! უმაღლესი ორდენებისა და სხვა ჯილდოების მიღება ბრეჟნევის ჰობი გახდა: ლამის ყოველ წელს ის საბჭოთა კავშირის გმირის ახალი ვარსკვლავით ან სხვა ორდენით იმშვენებდა განიერ მკერდს!

ცეკამ უკანა პლანზე გადასწია მინისტრთა საბჭო და მისი თავმჯდომარე *ალექსეი კოსიგინი*. ამ უკანასკნელს და მის მრჩეველთა მცირე ჯგუფს, როგორც ჩანს, ესმოდათ გეგმური მეურნეობის უნაყოფობა და ერთხანს რაღაც „სანახევროდ-საბაზრო“ რეფორმებით (ისევ „კვაზირეფორმები“!) ცდილობდნენ ქვეყანაში შეექმნათ *მატერიალური დაინტერესების ფაქტორები, ოღონდ არა პიროვნების, არამედ საწარმოს დონეზე*. ეს კი არავითარ ეფექტს არ იძლეოდა. რეალური რეფორმირება მოითხოვდა *პირადი დაინტერესების გაზრდას*, რაც, რასაკვირველია, გულისხმობდა ფიზიკური პირების ლეგალური გამდიდრების უფლებასაც.

იდეოლოგიის შეცვლის გარეშე შეუძლებელი იყო საბჭოთა კავშირის მეურნეობრიობის სისტემის შეცვლა. იდეოლოგიის შეცვლა კი ნიშნავდა სახელმწიფოს მართვაზე კომუნისტური პარტიის მონოპოლიის დასასრულს. არსებულ იდეოლოგიაზე შესანიშნავად მორგებულ *პარტიულ ბიუროკრატიას* მართვის სადავეების ხელიდან გაშვება, ანუ ძალაუფლების დაკარგვა, არ უნდოდა. ამიტომაც „კოსიგინის რეფორმებს“ განვითარების საშუალება არ მისცეს და ის ჩანასახშივე ჩაკლეს.

1970-იან წლებში საბჭოთა კავშირში რეფორმების ყველანაირი იდეა ჩაკვდა. ქვეყანა ჩაეფლო *უძრაობაში* (*სტაგნაციაში*, რუსულად застой).

ბრეჟნევის ხანაში მთელი ქვეყანა, გადატანითი აზრით, იჯდა გაჩერებულ ვაგონში, რომელსაც აქანავებდნენ მოძრაობის იმიტაციის შესაქმნელად. პროპაგანდა ყურებს გვიჭედავდა ინფორმაციით არაჩვეულებრივი ეკონომიკური მიღწევების შესახებ, რომლებიც რეალურად არ არსებობდა ან იმდენად მცირე იყო, რომ ვერ ახდენდა შესამჩნევ გავლენას დიდი ქვეყნის განვითარებაზე.

უძრაობის ხანაში გაიფურჩქნა *კორუფცია*. მისი კვირტები უკვე ხრუშჩოვის დროს დაიბერა და ზოგან დასკდა კიდეც!

კორუფცია სტალინის დროსაც არსებობდა, მაგრამ ღრმა იატაკქვეშეთში ჩამალული და სპორადული: მისი აღმოჩენისას სასჯელი მკაცრი იყო. პირადად სტალინი, მიუხედავად კრიტიკის ღირსი ბევრი თვისებისა, კორუმპირებული ნამდვილად არ იყო და ასეთ ხალხს ახლომახლო არ აჭაჭანებდა. ამის გამო, რესპუბლიკების იმდროინდელი ლიდერებიც ვერ ბედავდნენ ქრთამის ღიად აღებას (მათ გარშემო მექრთამეები კი იყვნენ!).

კორუფცია ყოველთვის ზევიდან მოდის და, ბოლოს და ბოლოს, მთელ საზოგადოებას გაუჯდება ხოლმე სხეულში. ხრუშჩოვის და, განსაკუთრებით, ბრეჟნევის ეპოქის საბჭოეთის უმაღლესი პარტიული ხელმძღვანელობის (არცთუ იშვიათად –

მათი ოჯახის წევრების) სულ უფრო მზარდ მადას უცხოურ საქონელზე, ბრილიანტებზე, საზღვარგარეთ სეირნობაზე, ავტომობილებზე (*ბრეჟნევს*, მაგალითად, 50-ზე მეტი სუპერჩქაროსნული მანქანა ჰყავდა: 1973 წელს ერთი ძვირფასი ავტომობილი მას ამერიკის პრეზიდენტმა *რიჩარდ ნიქსონმა* აჩუქა) ბუნებრივად თან ერთვოდა კავშირი ორგანიზებულ დანაშაულთან, როგორიც იყო, მაგალითად, საზღვარგარეთ ოქროს გატანა, უცხოური ვალუტის იმ დროს უკანონო შემოტანა, ნარკოტიკებით ვაჭრობა. ასეთ საქმეს ქურდული სამყარო ხალისით უერთდებოდა.

„კანონიერი ქურდები" ლამის საბჭოთა ისტებლიშმენტის ნაწილად იქცნენ. საზოგადოებაში, განსაკუთრებით, ახალგაზრდობაში „ქურდული მენტალიტეტი" ყალიბდებოდა. ბევრს გვემახსოვრება სკოლებში გაბატონებული ქურდული ჟარგონი. მაშინდელი ახალგაზრდები ახლა მოწიფული ხალხია, მათი მენტალიტეტი კი ნაკლებად შეიცვალა. ასეთი ვითარება იყო საქართველოშიც. იგივე ხდებოდა სხვა რესპუბლიკებშიც.

თანამდებობაზე დანიშვნა პროტექციასთან, *ნეპოტიზმთან* ან ქრთამთან იყო დაკავშირებული. მილიციაში, განსაკუთრებით ავტოინსპექციაში, სამუშაოდ მოხვედრა დიდი ფული ღირდა. ბუნებრივია, ასეთი ავტოინსპექტორი მძღოლებს ღლეტდა, მისი უფროსები კი, ვინც ქრთამი აიღეს, ამას არ ამჩნევდნენ.

ის კი არა, კომპარტიის წევრად მისაღებადაც კი, განსაკუთრებით 1970-იანი წლებიდან, ზოგი ფულს იხდიდა: პარტიის წევრს კარგ („ფულიან") თანამდებობაზე დანიშვნის მეტი შანსი ჰქონდა. ერთ იმდროინდელ ანტიკორუფციულ სასამართლო პროცესზე გაირკვა, რომ რუსეთის ფედერაციის *კრასნოდარის მხარეში პარტიაში მისაღებად სამ-სამ ათას მანეთს იხდიდნენ* (იმის ასახსნელად, ბევრია ეს თუ ცოტა, ასეთ შედარებას მოვიყვან: ახალი ავტომობილი „ჟიგული 2001" ღირდა 5500 მანეთი).

ქრთამი გახდა საჭირო ბევრ უმაღლეს სასწავლებელში მოსახვედრად, განსაკუთრებით სამედიცინო და იურიდიულ სპეციალობებზე. ექიმი, რომელსაც სახელმწიფო სამედიცინო დაწესებულებაში ძალიან დაბალი ხელფასი ჰქონდა, უფრო მაღალ ჰონორარს იმსახურებდა, მაგრამ იძულებული იყო, ის კანონის გვერდის ავლით მიეღო. ქრთამით დიპლომმიღებულ ახალგაზრდა იურისტს კი პროკურატურაში, სასამართლოში ან მილიციაში სამუშაოს დაწყება იზიდავდა, სადაც უკვე მას თვითონ უნდა აეღო ქრთამი!

აქვე მინდა დავძინო, რომ არსებობდნენ ისეთი ექიმებიცა და იურისტებიც, რომლებსაც განათლება პატიოსნად, ქრთამის გადახდის გარეშე ჰქონდათ მიღებული. ***მაგრამ საზოგადოება თანდათან სულ უფრო შემწყნარებელი ხდებოდა კორუფციის მიმართ. ეს კი შემაშფოთებელი ტენდენციაა.***

კორუფციას გამოკვეთილი გეოგრაფიული განზომილება ჰქონდა. ის ძალაუფლების ცენტრებთან იყო დაკავშირებული და, უპირველესად, კონცენტრირებული იყო მოსკოვში, სადაც ღებულობდნენ ყველანაირ გადაწყვეტილებას, მათ შორის

მატერიალური და ფინანსური რესურსების განაწილების შესახებ. სასურველი გადაწყვეტილების „ლობირება“ ჩვეულებრივ მოსკოვის რესტორნებში ხდებოდა და შუა აზიისა ან კავკასიის რესპუბლიკებიდან, სადაც კორუფცია განსაკუთრებით ყვაოდა, შესაბამისი თანხები მოსკოველი ბიუროკრატების ჯიბეში გადადიოდა. ისე, არც ადგილობრივი ცეკას, ოლქკომების, რაიკომის მდივნები, პროკურორები, მილიციის უფროსები იკლებდნენ რამეს!

ეს ყველაფერი იყო თვალით უხილავი, მაგრამ სოციალური ცხოვრების ძირითადი ტენდენცია, რომლის პარალელურად არსებობდა კარიერული წინსვლის არაკორუფციული გზებიც (უფრო – ბილიკები).

ბრეჟნევის გარდაცვალების შემდეგ, 1982 წლის ნოემბერში სახელმწიფოს სათავეში მოსულმა იური ანდროპოვმა სცადა სიტუაციის გამოსწორება, მაგრამ კორუფცია უკვე მყარად იყო გამჯდარი საზოგადოების ფსიქიკაში. ვერაფერი იღონეს ვერც მისმა მემკვიდრეებმა. ამასობაში საბჭოთა კავშირი დაიშალა, კორუმპირებული სული კი გადმოჰყვა ყველა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოს.

როდესაც „უძრაობის პერიოდის“ კორუფციაზე ვლაპარაკობ, უნდა დავძინო, რომ ეს არ იყო მხოლოდ საბჭოთა კავშირისათვის დამახასიათებელი მოვლენა. ის არსებობს აზიისა და აფრიკის ბევრ განვითარებად ქვეყანაშიც, სადაც „დემოკრატია“ მხოლოდ გარეშე თვალის სატყუარაა. კორუფცია გავრცელებულია ჩინეთსა და ინდოეთში.

ეკონომიკურად განვითარებულ და დემოკრატიულ ქვეყნებშიც არის ელიტური კორუფციის გამოვლინებები. საკმაოდ ხშირად ვგებულობთ ამერიკელი, ბრიტანელი, სამხრეთკორეელი, იაპონელი, ისრაელელი, იტალიელი და ა.შ. მაღალჩინოსნების – პარლამენტის (კონგრესის, ქნესეთის) წევრების, მინისტრებისა და თვით მთავრობის ან სახელმწიფოს მეთაურების – მონაწილეობის შესახებ კორუფციულ გარიგებებში, სახელმწიფო თანხების კანონდარღვევით გამოყენების შესახებ.

ბოლო პერიოდის გიგანტური სკანდალებიდან გვახსენდება ხელოვნურად გაკოტრებული ამერიკული კომპანია „ენრონი“, ფინანსური პირამიდის შემქმნელი მაქინატორი ამერიკელი მედოფი, იტალიის ყოფილი პრემიერ-მინისტრის სილვიო ბერლუსკონის, ისრაელის ყოფილი პრემიერ-მინისტრის ეჰუდ ოლმერტის ფინანსურ დარღვევებთან დაკავშირებით აღძრული საქმეები. 2016 წელს კორუფციის ბრალდება წაუყენეს ისრაელის ყოფილ მთავარ რაბინს იონა მეცგერს. სია ძალიან, ძალიან შემოკლებულია!

დემოკრატიული ქვეყნების ხალხის რჩეულებიდანაც ყველა ვერ უძლებს ცდუნებას, როდესაც ძალაუფლება ჩაუვარდება ხელში ანდა სახელმწიფო ხაზინასთან ახლოს მიუშვებენ!

მაგრამ ნამდვილად დემოკრატიულ ქვეყნებში არსებობდა და არსებობს დამოუკიდებელი პრესა და ტელევიზია, არაპოლიტიზებული პოლიცია, აღმასრულებელი ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი სასამართლო. როდესაც

კორუფციული დანაშაული იურიდიულად დამტკიცდება, დამნაშავე მკაცრად ისჯება ხოლმე. როცა კანონი კანონობს, პოტენციურ მაქინატორებს ორჯერ დაფიქრებისაკენ მაინც უბიძგებს. ეს ყველაფერი კი საბჭოთა კავშირში მხოლოდ ფორმალურად არსებობდა და რეალურად არ მოქმედებდა.

საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ნიუანსები

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ორიოდე ფაქტი აჩვენებს საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის არსს.

ცნობილი საბჭოთა დიპლომატის, დიდი ხნის განმავლობაში საგარეო საქმეთა მინისტრის, *ანდრეი გრომიკოსა* და მაღალი რანგის პარტიული ფუნქციონერის *ბორის პონომარიოვის* რედაქციით 1986 წელს მეხუთედ გამოცემული „*საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის ისტორია*“ იძლეოდა ურთიერთგამომრიცხავ ინფორმაციას, რომელსაც ავტორები ერთმანეთთან არ აკავშირებდნენ იმის ღრმა რწმენით, რომ საბჭოთა მკითხველს ლოგიკური მსჯელობის უნარი ან არ გააჩნდა, ანდა ვერ გაბედავდა ასეთ მსჯელობას.

ზემოხსენებული წიგნის თანახმად, 1945 წლის 14 აგვისტოს, ანუ იაპონიის დამარცხების დღესვე, ***საბჭოთა კავშირმა დადო „ხელშეკრულება მეგობრობისა და მოკავშირეობის შესახებ“ ჩინეთის მთავრობასთან***.

წიგნში არ უთითებენ, რომ ჩინეთის მთავრობას მაშინ ხელმძღვანელობდა პარტია *გომინდანის* ლიდერი *გენერალისიმუსი ჩან კაიში*.

წიგნის მომდევნო გვერდზე კი წერია, რომ წითელი არმიის მიერ განადგურებული ***კვანტუნისა და მანჯოუ-გოს არმიების დიდძალი შეიარაღება და ტყვიაწამალი ჩინეთის სახალხო-გამათავისუფლებელმა არმიებმა გამოიყენეს „რეაქციული გომინდანის ჯარების წინააღმდეგ***“, ანუ იმ მთავრობის წინააღმდეგ, ვისთანაც ერთად *გენერალისიმუსმა სტალინმა* სულ ცოტა ხნით ადრე დადო „ხელშეკრულება მეგობრობისა და მოკავშირეობის შესახებ“.

წიგნში არც იმას უთითებენ, რომ „სახალხო-გამათავისუფლებელ არმიას“ *კომუნისტური პარტიის* ლიდერი *მაო ძედუნი* მეთაურობდა, რომელიც გომინდანთან სამოქალაქო ომში იყო ჩაბმული.

ნათელია, რომ ჩინელი კომუნისტები „საბჭოთა კავშირის მეგობრად და მოკავშირედ“ მიჩნეული ჩან კაიშის მთავრობის წინააღმდეგ საბრძოლველად ზემოაღნიშნულ იარაღს იმავე კრემლის ნებართვის გარეშე ვერ მიიღებდნენ.

ეს არის საბჭოთა დიპლომატიის „პრაგმატული ვერაგობის“ კარგი მაგალითი.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ ეს მხოლოდ საბჭოთა მეთოდი არ ყოფილა. სამწუხაროდ, ანალოგიური „პრაგმატული ვერაგობის“ მაგალითებს ყველა დიდი სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკის ისტორიაში ვანყდებით!

საგარეო პოლიტიკასთან დაკავშირებით ლენინისა და სტალინის დროიდან მოყოლებული, კრემლს ჰქონდა შიში, რომ საბჭოთა კავშირი გარშემორტყმულია კაპიტალისტური გარემოცვით, რომელიც ცდილობს კომუნისტური წყობილების დამხობას. სინამდვილეში კი ეს „გარემოცვა" იყო რეაქცია კომუნისტურ იდეოლოგიაზე, რომელიც მთელ მსოფლიოში კაპიტალისტური სისტემის დამხობისაკენ მოუწოდებდა.

თანამედროვე რუსეთის ფედერაციასაც საბჭოთა კავშირის ანალოგიური პარანოია ახასიათებს: „გარშემო მტრებია – ესტონეთი, საქართველო, პოლონეთი...!" „ნატო ჩვენს საზღვრებს უახლოვდება!" „არ უნდა დავუშვათ უკრაინაში პროდასავლური რეჟიმის ხელისუფლებაში მოსვლა!" და ა.შ.

პარანოიდული შიში „კაპიტალისტური აგენტურის" მიმართ ამართლებდა მასობრივ რეპრესიებს ქვეყნის შიგნით. შპიონომანია 1930-1950-იანი წლების მხატვრულ ლიტერატურაშიც კი ბატონობდა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკა გულისხმობდა მეზობელ ქვეყნებში „მეგობრული მთავრობების" ხელისუფლებაში მოსვლას. სინამდვილეში, ეს ნიშნავდა ნებისმიერი, უფრო ხშირად სისხლიანი, მეთოდებით პროსაბჭოთა რეჟიმების ჩამოყალიბებას ცენტრალურ ევროპასა და შორეულ აღმოსავლეთში.

თუმცა, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის კომუნისტური რეჟიმის საკუთარ ვასალად გადაქცევა საბჭოთა კავშირს არ გამოუვიდა. პირიქით, 1960-იანი წლებიდან პეკინი და მოსკოვი ერთმანეთის მტრები გახდნენ. თანაც ჩინეთმა საკუთარი ატომური ბომბი შექმნა!

კრემლი მოქმედებდა მეთოდით, რომელსაც მიესადაგება ფეხბურთში დამკვიდრებული გამოთქმა – „თავდასხმა საუკეთესო თავდაცვაა!" ის ცდილობდა, შეეღწია არა მარტო მეზობელ ქვეყნებში (ბევრგან მოახერხა კიდეც ეს და თავისი მარიონეტული რეჟიმები დაამკვიდრა იქ), არამედ ყველგან, საიდანაც ევროპის კოლონიური ქვეყნები გადიოდნენ.

სტალინის მემკვიდრეები 1950-იანი წლებიდან საკმაო „წარმატებით" ახერხებდნენ, უზრუნველეყოთ ყოფილი ბრიტანული, ფრანგული, პორტუგალიური, ჰოლანდიური კოლონიების, აწ კი დამოუკიდებელი ქვეყნების, სათავეში „მეგობრული მთავრობების" არსებობა, თუნდაც ისინი კომუნისტური არ ყოფილიყვნენ.

სიტყვები „წარმატებით" და „მეგობრული მთავრობები" ბრჭყალებში იმიტომ ჩავსვი, რომ წარმატება ეფემერული აღმოჩნდა: მეგობრული მთავრობები მანამდე იყვნენ „მეგობრულები", სანამ საბჭოთა კავშირი მათ ამერიკაზე მეტს უხდიდა. როგორც კი იმავე განვითარებადი ქვეყნის მთავრობას მეტს გადაუხდიდა ამერიკა, მისი გეოპოლიტიკური ვექტორიც იცვლებოდა.

ამის საუკეთესო მაგალითია ეგვიპტე, რომელიც 1956 წლიდან „პროსაბჭოთა"

იყო: მოსკოვი კაიროს რეჟიმს აწვდიდა ტანკებს, თვითმფრინავებს, აუშენა მას ასუანის მაღლივი კაშხალი მდინარე ნილოსზე და მეტალურგიული კომბინატი ქალაქ ხელუანში. კრედიტების სანაცვლოდ საბჭოთა კავშირმა ეგვიპტური ბამბა და ფორთოხალი მიიღო. 1970-იანი წლების შუაგულიდან კი ეგვიპტის ორიენტაცია მკვეთრად შეიცვალა და პროამერიკული გახდა. ამერიკა დღემდე წლიურად მილიარდზე მეტი დოლარით ეხმარება ეგვიპტეს.

ასე იყო სხვაგანაც. საქმე მარტივად, ეკონომიკური მოსაზრებით, აიხსნებოდა. თანაც ნებისმიერი მხრიდან – კაპიტალისტური დასავლეთიდან თუ სოციალისტური ბლოკიდან – შემოსული ფინანსური დახმარების ლომის წილი მიმღები ქვეყნის მმართველების ჯიბეში ილექებოდა.

საბჭოთა კავშირი დიდ სახსრებს ხარჯავდა აფრიკისა და აზიის ე.წ. „განვითარებად ქვეყნებში“ (ავღანეთი, ვიეტნამი, ლაოსი, კამბოჯა, ეთიოპია, ეგვიპტე, იემენი, ერაყი, სირია, ალჟირი, ლიბია, ანგოლა და სხვ.) ე.წ. „სოციალისტური ორიენტაციის მქონე“ ხელისუფლების შესანარჩუნებლად.

უმეტესწილად ეს იყო „დახმარება ნატურით“ – სამხედრო შეიარაღების მიწოდება, დიდი პროექტების განხორციელება (ქარხნების, ელექტროსადგურების მშენებლობა), კადრების მომზადება და ა.შ. – რისთვისაც მიმღებ ქვეყნებს გრძელვადიან შეღავათიან კრედიტებს აძლევდნენ. კრედიტის მიმღებ ქვეყნებს კი ვალი ნაწილობრივ ტრადიციული ექსპორტით (ბამბით, მატყლით, ტროპიკული ხილით, შაქრით, ჩაით, ყავით და ა. შ.) უნდა გაესტუმრებინათ. აღსანიშნავია, რომ ფინანსურმა დავალიანებამ ათობით მილიარდი დოლარი შეადგინა და XXI საუკუნეში საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე რუსეთის ფედერაციას უხდება ამ ვალის რესტრუქტურიზაცია ან სულაც ჩამოწერა.

ნიკიტა ხრუშჩოვის დროს კრემლის საგარეო პოლიტიკის დიდ მიღწევად იქნა მიჩნეული ამერიკის შეერთებული შტატების სამხრეთით, სულ 90 მილზე მდებარე კუნძულ კუბაზე ანტიამერიკული რეჟიმის დამყარება (1959 წ.), რომელმაც მალე კომუნისტურად გამოაცხადა თავი. ჰავანის ახალმა ლიდერმა ფიდელ კასტრომ საარაკო მდგრადობა გამოავლინა და მომდევნო ნახევარი საუკუნე მართა თავისი კუნძული, რომლის მოსახლეობაც გაღატაკდა მას შემდეგ, რაც ამერიკამ ეკონომიკური ურთიერთობა გაწყვიტა მასთან. კომუნისტური კუბა საბჭოთა კავშირის ერთგული მოკავშირე აღმოჩნდა: მისი არმიის ხელით ტარდებოდა პროსაბჭოთა პოლიტიკა, მაგალითად, ანგოლაში. სანაცვლოდ, საბჭოთა კავშირი კასტროს რეჟიმს „პერესტროიკის“ დრომდე ეკონომიკურად ეხმარებოდა.

კუბის კომუნისტური რეჟიმის შენახვა კრემლისათვის იყო არა იმდენად იდეოლოგიური, რამდენადაც გეოპოლიტიკური ამოცანის გადაჭრა: ეს რეჟიმი ახლომდებარე ამერიკას გარკვეულ საფრთხეს უქმნიდა, განსაკუთრებით 1960-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც საბჭოთა კავშირმა ფარულად შეიტანა კუბაზე ბირთვული რაკეტები 146 ატომური ქობინითურთ და შეიყვანა 43 ათასი ჯარისკაცი.

ეს საიდუმლო ადვილად გამჟღავნდა და 1962 წლის „კარიბის კრიზისის" მიზეზი გახდა. აშშ-ს პრეზიდენტი ჯონ კენედი დაემუქრა საბჭოთა კავშირს ბირთვული ომით (შესაძლოა, თავიდან ეს ბლეფი იყო, მაგრამ რეალობამდეც ცოტა აკლდა). საბოლოოდ, გონივრული კომპრომისი იქნა მიღწეული: ხრუშჩოვმა დათმო და კუბიდან საბჭოთა რაკეტები და ბირთვული ქობინები უკან წამოიღო; ამავე დროს, ამერიკამაც გამოიტანა ბირთვული იარაღი თურქეთის ტერიტორიიდან, საიდანაც ის საბჭოთა კავშირს ემუქრებოდა. ცივი ომის ცხელში გადაზრდის საფრთხე თავიდან იქნა აცილებული. მაგრამ ცივი ომი არ შეწყვეტილა.

* * *

ხშირი *მიმოსვლა სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის* შედარებით ახალი ამბავია: ავიაცია უფრო საიმედო გახდა! მართალია, პირველი მსოფლიო ომის წინ ევროპის იმპერატორები და მეფეები, აგრეთვე ევროპაში იშვიათი რესპუბლიკის – საფრანგეთის – პრეზიდენტი, ხანდახან სტუმრად დადიოდნენ ერთმანეთთან, მაგრამ ასეთი მოგზაურობა დიდი მოვლენა იყო, რომელსაც მერე წლების განმავლობაში იგონებდნენ.

სტალინი საერთოდ არ ყოფილა რაიმე ოფიციალური ვიზიტით საზღვარგარეთ. ვიზიტებად ვერ მივიჩნევთ მის გამგზავრებას ირანში – თეირანისა (1943 წ.) და გერმანიაში – პოტსდამის (1945 წ.) კონფერენციებზე, სადაც ის ადგილობრივ ლიდერებს კი არ ხვდებოდა, არამედ დასავლეთელ მოკავშირეებთან ერთად ომისშემდგომი მსოფლიოს მოწყობაზე, საზღვრებსა და გავლენის სფეროების გაყოფაზე მსჯელობდა.

სტალინის ეპოქაში საბჭოთა კავშირი თითქმის არ აგზავნიდა საზღვარგარეთ ვიზიტით არც სხვა მაღალი რანგის ოფიციალურ პირებს (დიპლომატებს, და მათი ნიღბით – ჯაშუშებს, რასაკვირველია, უხდებოდათ უცხოეთში გამგზავრება!), თუმცა თავისთან ზოგიერთ ასეთ პირს ღებულობდა, განსაკუთრებით *სახალხო დემოკრატიის ქვეყნების ლიდერებს*, რომლებიც მორჩილების გამოსახატავად ეახლებოდნენ ხოლმე კრემლის დიდ ბელადს.

ამიტომაც საბჭოთა ხალხისათვის დიდი სიახლე იყო, როდესაც სტალინის-შემდგომი ლიდერები – სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი *ნიკიტა ხრუშჩოვი* და საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე *ნიკოლაი ბულგანინი* (მაშინ ჯერ კიდევ იყო კოლექტიური მმართველობის ილუზია) 1955 წელს ესტუმრნენ ინდოეთს. იქ წამოსროლილი ლოზუნგი *„ჰინდი, რუსი – ბჰაი, ბჰაი!"* („ინდოელი, რუსი – ძმები არიან") იმდენად ხშირად მეორდებოდა პრესასა და კინოჟურნალებში (ტელევიზია ჯერ ფართოდ არ იყო გავრცელებული), რომ ჩემს თაობას თავში ჩაეჭედა.

როდესაც ხრუშჩოვმა მოიშორა მეტოქეები, რომლებსაც მისი ხელისუფლების შეზღუდვა შეეძლოთ, საზღვარგარეთ ვიზიტებს მოუხშირა. ის უკვე მარტო მეთა-

ურობდა დელეგაციებს ხან იუგოსლავიაში, ხან ეგვიპტეში, ხან ალჟირში, ხან ამერიკაში. საკმაოდ გაცხოველებული იყო საგარეო ვიზიტები ბრეჟნევისა და, განსაკუთრებით, გორბაჩოვის ეპოქებში.

გამომდინარე თავისი „მუშურ-გლეხური“ კულტურული დონიდან, *ნიკიტა ხრუშჩოვი* ყველგან ექსცენტრიკულად იქცეოდა. ხოლო ის, რომ იგი ფაქტობრივად მეთაურობდა ბირთვული იარაღისა და ბალისტიკური რაკეტების მქონე ზესახელმწიფოს, მას თავხედური ქცევის საბაბსაც აძლევდა. 1960 წლის მისი გამოხდომა გაეროში ლეგენდად იქცა: ფილიპინელი დელეგატის, ხრუშჩოვის აზრით, „ანტისაბჭოთა“ გამოსვლის წინააღმდეგ, მან ფეხსაცმელი გაიძრო და მაგიდაზე ბრახუნი ატეხა. ზესახელმწიფოს მთავრობის მეთაურის ასეთმა ქცევამ დარბაზი გააოგნა, ხოლო ჟურნალისტებს შესანიშნავი საკბილო მისცა!

მრავალეროვანი კავშირის გამოწვევები

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ) შეიქმნა 1922 წლის 30 დეკემბერს.

თითქოს პარადოქსია, რომ პოლიტიკურად ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ***ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სტრუქტურა ეთნიკურ პრინციპს ეყრდნობოდა***. მაგრამ მრავალეროვანი იმპერიის ბაზაზე შექმნილ სახელმწიფოს, რომელსაც ინტერნაციონალიზმზე ჰქონდა პრეტენზია, რაღაც სახით მაინც უნდა გაეთვალისწინებინა ეთნიკური სხვადასხვაობა.

პრაგმატულად მოაზროვნე სტალინს ესმოდა „რესპუბლიკათა კავშირის“ შექმნის შინაგანი წინააღმდეგობა და 1922 წელს გამოთქვა აზრი, რომ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე არსებული ყველა ეთნოპოლიტიკური წარმონაქმნი ავტონომიის უფლებით შესულიყო რუსეთის ფედერაციაში. ამის წინააღმდეგ, უპირველესად, მისი თანამემამულეები – ქართველი ბოლშევიკები – წავიდნენ: ისინი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში ერთ-ერთ რესპუბლიკად საქართველოს ხედავდნენ. ქართველ ბოლშევიკებს მოულოდნელად დაუჭირა მხარი ლენინმა, შესაძლოა, ტაქტიკური მიზნით. ის მალევე გარდაიცვალა და მისი ნამდვილი მიზანი უცნობი დარჩა.

ეთნიკურობაზე დაფუძნებული ტერიტორიული მოწყობის პრინციპი ბოლშევიკური რევოლუციის გარიჟრაჟზე ჩაისახა. ეს არ ყოფილა ბოლშევიკების თავდაპირველი მიზანი: ლენინი და მისი თანამოაზრეები მსოფლიო მასშტაბის ერთიანი კომუნისტური საზოგადოების შექმნაზე ოცნებობდნენ. მათ სჯეროდათ, რომ დედამიწაზე შესაძლებელია უკლასო, უსახელმწიფო, უეროვნებო საზოგადოების ჩამოყალიბება, სადაც იქნებოდა საკუთრების ერთადერთი ფორმა – კოლექტიური.

მაგრამ 1918 წლის 3 მარტს რუსეთსა და გერმანიას შორის ბრესტის ზავის დადების დროს უკვე არსებობდა სულ ახალშექმნილი დამოუკიდებელი უკრაინა და დამოუკიდებელი ბელორუსია. მალევე გაჩნდა დამოუკიდებელი საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი. შექმნილმა პოლიტიკურ-გეოგრაფიულმა რეალობამ ბოლშევიკ ლიდერებს სხვა გზა არ დაუტოვა: მათ ფედერაციული სახელმწიფო უნდა შეექმნათ.

1920-იანი წლების დასაწყისამდე ჯერ კიდევ არსებობდა ილუზია, რომ „მალე მთელ მსოფლიოში მოხდება პროლეტარული რევოლუცია, არსებული სახელმწიფოები კომუნისტურები გახდებიან და ეროვნულობა დაკარგავს თავის მნიშვნელობას". ამიტომაც, თუ ვთქვათ, უკრაინელებით დასახლებულ გუბერნიებს დაერქმევა „უკრაინის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა" (კრემლში, ალბათ, მიაჩნდათ, რომ დროებით), ეს კარგი მაგალითი იქნება მომავალი პოლონეთის, გერმანიის, უნგრეთისა და სხვა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების შესაქმნელად, რომლებიც ერთიან კავშირში შევლენო.

მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის გულუბრყვილო იმედი სამ-ოთხ წელიწადში ჩაქრა. საბჭოეთის ტერიტორიული სტრუქტურის შეცვლა კი შეუძლებელი აღმოჩნდა.

სსრკ-ში რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა (რსფსრ), ფაქტობრივად – ჰეგემონი, ფორმალურად მხოლოდ ერთ-ერთი წევრის სტატუსით შევიდა.

მის გარდა, კავშირში 1991 წლის დამდეგს არსებობდა კიდევ 14 მოკავშირე რესპუბლიკა – ფორმალურად, სუვერენული სახელმწიფო, კავშირიდან გასვლის კონსტიტუციური უფლებით. მოკავშირე რესპუბლიკაში შემავალი ავტონომიური რესპუბლიკაც „სახელმწიფო" იყო, მაგრამ მისი შემადგენლობიდან „დაუკითხავად" გასვლის უფლების გარეშე. ასევე არ ჰქონდათ ეს უფლება საბჭოთა „მატრიოშკას" ტიპის იერარქიაში კიდევ უფრო დაბლა მდგომ ავტონომიურ ოლქსა და ნაციონალურ ოკრუგს: ისინი „სახელმწიფოდ" არც ითვლებოდნენ.

მოკავშირე რესპუბლიკა ეროვნული სახელმწიფოს ვარიანტს წარმოადგენდა. რუსი ეთნოლოგი, აკადემიკოსი ვალერი ტიშკოვი 1989 წელს წერდა:

> „საბჭოთა კავშირს, მკაცრი კრიტერიუმებით რომ მიეუდგეთ, ადმინისტრაციული დაყოფა არა აქვს. საბჭოთა ფედერაციის სუბიექტებად გამოდის 15 „ეროვნული სახელმწიფო", რომელთაც აქვთ ადმინისტრაციული დაყოფა".

ყველა მოკავშირე, ავტონომიური რესპუბლიკის, ავტონომიური ოლქისა და ნაციონალური ოკრუგის სახელი „სატიტულო ერს" ასახავდა, ანუ იმ ერს, რომლის სახელსაც ატარებდა რესპუბლიკა, ოლქი თუ ოკრუგი.

მოკავშირე რესპუბლიკებისა და ავტონომიური ერთეულების სახელები ეთნიკურ საფუძველს ემყარებოდა. გამონაკლისს წარმოადგენდა გეოგრაფიული სახელის მქონე მხოლოდ რამდენიმე ავტონომია – აჭარა, ნახჭევანი, დაღესტანი, მთი-

ანი ყარაბაღი, მთიანი ბადახშანი. შესაბამისი ნაციები არ არსებობს: აჭარლები ქართველების სუბეთნოსია; ნახჭევანში აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ; მთიან ყარაბაღში – სომხები; დაღესტანსა და მთიან ბადახშანში (ის ტაჯიკეთში შედის) განსხვავებულ ენებზე მოლაპარაკე 10-15 შედარებით მცირერიცხოვანი ეთნოსი ცხოვრობს.

ყველა რესპუბლიკაში, როგორც მოკავშირე, ისე ავტონომიურში, რომლებიც სხვადასხვა პროპორციით მრავალეროვნულები იყვნენ, ყალიბდებოდა რაღაც „ეროვნული სახელმწიფოს“ მსგავსი. ზოგიერთ ავტონომიაში სხვა ეთნოსები რაოდენობრივად სატიტულოზე არანაკლები ან მეტიც კი იყო: მაგალითად, აფხაზეთში ეთნიკური აფხაზები 1989 წელს 18 პროცენტს შეადგენდნენ; მათ დიდად სჭარბობდნენ ქართველები (43 პროცენტი), ხოლო რუსები და სომხები რიცხოვნობით თითქმის უტოლდებოდნენ აფხაზებს. მიუხედავად ამისა, ოფიციალური საბჭოთა მიდგომა იყო, რომ ავტონომია აფხაზებისათვისაა შექმნილი. იგივე ითქმის სხვა ავტონომიებზეც.

საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული სტრუქტურა თავის თავში შეიცავდა ფედერალური სახელმწიფოს დაშლის საფრთხეს. ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი, როგორც რესპუბლიკის უმაღლესი ხელისუფალი, გარკვეული თვალსაზრისით, „ნაციონალ-პატრიოტად“ იქცა. ის ზრუნავდა თავის კონტროლქვეშ მყოფ ტერიტორიასა და მისთვის სახელის მიმცემ („სატიტულო“) ეთნოსზე.

1950-1960-იანი წლების რესპუბლიკურ ლიდერებს შორის მაგალითებად გამოდგებიან უზბეკები მუხიტდინოვი, კამალოვი, რაშიდოვი, რომლებიც უზბეკეთზე ზრუნავდნენ, უკრაინელები პოდგორნი და შელესტი – უკრაინაზე, სომხები არუთინოვი, ზარობიანი, კოჩინიანი – სომხეთზე, ქართველი მჟავანაძე – საქართველოზე და ა.შ. ის კი არა, წარმოშობით რუსი ლეონიდ ბრეჟნევი, რომელიც მოლდავეთის კომპარტიას ჩაუყენეს სათავეში, მოლდავეთისათვის ზრუნავდა.

იგივე ხდებოდა 1970-1980-იან წლებში – მხოლოდ პირველი მდივნების გვარები შეიცვალა.

მართალია, ასეთი „ზრუნვა“ მკაცრ ჩარჩოებში იყო მოქცეული და ძირითადად გამოიხატებოდა „ცენტრისაგან“ (ეს იყო მოსკოვი თავისი სკკპ ცენტრალური კომიტეტით, საკავშირო საგეგმო კომიტეტით, ანუ „გოსპლანით“ და სამინისტროებით) კაპიტალური მშენებლობის დამატებითი დაფინანსების მოპოვებაში, ვთქვათ, სპორტის სასახლის, უნივერსიტეტის ახალი კორპუსის, მეტროს, ან დიდი სტადიონის ასაშენებლად.

მოკავშირე რესპუბლიკების ლიდერები ზრუნავდნენ ეროვნული კადრების მომზადებასა და ხელმძღვანელ პოსტებზე მათ დანიშვნაზე. ეს ავტომატურად იწვევდა გარკვეული ეთნიკური ჯგუფის ხელმძღვანელების კვლავწარმოებას.

ზემოთქმული მხოლოდ მოკავშირე რესპუბლიკებს არ ეხებოდა. ეს

ავტონომიურ რესპუბლიკებსა და ოლქებზეც გავრცელდა, რომლებიც საბჭოთა ადმინისტრაციული იერარქიის უფრო დაბალ საფეხურებზე იდგნენ. ფაქტობრივად, თითქმის ყველა მოკავშირე და ზოგ ავტონომიურ რესპუბლიკაში მიმდინარეობდა ***წინასახელმწიფოებრივი ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების პროცესები*** და მათ ხელს უწყობდნენ შესაბამისი კომპარტიები (ან, ავტონომიებში, მათი რეგიონული ორგანიზაციები), შესაძლოა, შეგნებულადაც კი.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ სომხეთში ბევრ კომუნისტ ლიდერს ძეგლი დაუდგეს. იქ კარგად ესმით, რომ ეს ხელმძღვანელები, ისევე, როგორც კომპარტიის რიგითი წევრები, სომხეთისათვის იღვწოდნენ. მაგალითად, სომხეთის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივანს, *ჰაკობ ზარობიანს*, დიდი ძალისხმევა დასჭირდა, რათა მიეღო კრემლის ნებართვა 1965 წელს ოფიციალურად აღენიშნათ „1915 წლის სომხების გენოციდის“ 50 წლისთავი. 1967 წელს გაიხსნა დიდი მემორიალი ერევნის გარეუბან *წიწერნაკაბერდში* – თანამედროვე სომხეთის მთავარი ეროვნული სიმბოლო. კომუნისტ ზარობიანს ძეგლი სომხებმა დაუდგეს XXI საუკუნეში, დამოუკიდებლობის პერიოდში.

1920-იანი წლების დასაწყისში კავკასიის ბოლშევიკების ერთ-ერთმა ლიდერმა *ალექსანდრ მიასნიკიანმა* ყველაფერი გააკეთა *საბჭოთა სომხეთის* საზღვრების გასაფართოებლად. მიასნიკიანს მაშინ ყველა ამხანაგ *ალექსანდრ ფიოდოროვიჩ მიასნიკოვად* იცნობდა და ბევრს რუსადაც კი მიაჩნდა. ის კი ყველაფერს აკეთებდა საბჭოთა სომხეთის საზღვრების გასაფართოებლად. მიასნიკიანის დამსახურებაა, ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტფილისის გუბერნიაში შემავალი ლორე (1918-1921 წლებში – ნეიტრალური ზონა) საბჭოთა სომხეთს რომ ერგო. ის ცდილობდა, რომ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ელისავეტპოლის გუბერნიაში შემავალი ზანგეზური და მთიანი ყარაბაღიც საბჭოთა სომხეთს რგებოდა. ზანგეზურის შემთხვევაში მიასნიკიანმა და სხვა სომეხმა კომუნისტებმა წარმატებას მიაღწიეს. რასაკვირველია, მათ დაიმსახურეს ძეგლები ერევანში!

* * *

საბჭოთა კავშირში, ისევე, როგორც რუსეთის იმპერიაში, მიმდინარეობდა სპეციფიკური ***ეთნონაციონალური პროცესები***.

რუსეთის იმპერია ამ პროცესებს თავისებურად მართავდა. ის ყველა ეთნიკური ჯგუფის არისტოკრატიულ ელიტას ტახტთან აახლოებდა, ყიდულობდა მათ ერთგულებას ტიტულებით, ორდენებით, ჯამაგირით და მათი მეშვეობით აკონტროლებდა ეთნიკურ უმცირესობებს, რომელთა შიდა სოციალურ ორგანიზაციაში ნაკლებად ერეოდა: ეს განსაკუთრებით ეხებოდა იმპერიის მუსლიმ ქვეშევრდომებს. კავკასიელი მთიელები, სამხედრო გზით „ჩაწყნარების“ შემდეგ, აგრეთვე თიურქულენოვანი მომთაბარეები ცხოვრობდნენ ისე, როგორც შუა საუკუნეებში. თუკი არ იყო ბუნტი, „ტუზემცების“ შიდა საზოგადოებრივი ცხოვრება იმპერიას ნაკლე-

ბად აინტერესებდა. იმპერია ძირითადად ინარჩუნებდა ერთაშორის მშვიდობას, თუმცა XIX საუკუნის ბოლოდან იქ ხდებოდა ებრაელთა პოგრომები, ხოლო XX საუკუნის დასაწყისიდან – სისხლიანი დაპირისპირება სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის კავკასიაში.

სოციალისტურმა რევოლუციამ, რომელიც პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სახელით მოხდა, სინამდვილეში ნაციონალიზმის ამოხეთქვას შეუწყო ხელი.

ის, რომ *ნაციონალიზმი* საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებასთან ერთად არ გაქრებოდა, თავიდანვე ცხადი იყო; მაგრამ სტალინი, რომელიც 1921 წლის ივნისში თბილისში ჩამოვიდა, სადაც წინა 15 წელი არ ყოფილა, და ახლად გასაბჭოებულ კავკასიურ რესპუბლიკებს ეცნობოდა, განცვიფრებასა და აღშფოთებას ვერ მალავდა იმის გამო, რომ

> „ამიერკავკასიის სხვადასხვა ერების მუშებს შორის აღარ არის ძველი სოლიდარობა. მუშათა და გლეხთა შორის განვითარდა ნაციონალიზმი, გაძლიერდა უნდობლობის გრძნობა სხვა ეროვნების ამხანაგების მიმართ... ძმური ნდობის ძველი კავშირები დარღვეულია, ან, ყოველ შემთხვევაში, ძალიან შესუსტებულია. როგორც ჩანს, სამი წლის განმავლობაში ნაციონალისტური სახელმწიფოების არსებობას საქართველოში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში უქმად არ ჩაუვლია".

კავკასიის ერების ნაციონალიზმმა უკვე რუსეთის იმპერიის პერიოდში აიდგა ფეხი. თანაც, ის არ უნდა გავიგოთ აუცილებლად იმ ნეგატიური აზრით, რომელსაც მას სტალინი აძლევდა. რაც შეეხება თბილისელ მუშებს, რომლებიც სტალინს „ინტერნაციონალისტებად" ახსოვდა, ისინი იმპერიაში ცხოვრობდნენ და არა – ეროვნულ სახელმწიფოში და, ბუნებრივია, საერთო მტერი ჰყავდათ იმპერიული ბიუროკრატიისა და „კაპიტალისტი ექსპლუატატორების" სახით. როგორც კი იმპერია დაიშალა, საერთო მტრის ხატიც გაქრა და ყველამ საკუთარი „ეროვნული კერის" მოწყობა მოინდომა. ეს ბუნებრივი პროცესია.

უკრაინის, საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის რესპუბლიკების – ნაციონალური (და არა „ნაციონალისტური", როგორც მათ სტალინი უწოდებდა) სახელმწიფოების – თუნდაც ხანმოკლე არსებობამ წარუშლელი კვალი დატოვა ერების ფსიქოლოგიაში. თავისუფლების ჯინი ბოთლიდან გამოუშვეს! ამ თვალსაზრისით, სტალინმა თავის განცვიფრებას მართლაც სწორი ახსნა მოუძებნა.

სტალინისთვის მთავარი იყო, რაღაც „წამალი" ეპოვა არარუსი ერების ნაციონალიზმის წინააღმდეგ.

ერთგვარი, თუმცა, როგორც შემდეგში გაირკვა, არასრულფასოვანი „წამალი" იყო სლავური მოსახლეობის, ძირითადად, რუსი მუშების პერიფერიებზე გადასახლებისათვის ხელის შეწყობა. იმ პერიოდში რუსეთს ჯერ კიდევ გააჩნდა ამის დემოგრაფიული პოტენციალი. ტაშკენტი, დუშანბე, პიშპეკი (შემდგომში ფრუნზე, ამჟამინდელი ბიშკეკი), ვერნი (ამჟამინდელი ალმათი) მეფის რუსეთის დროს დაარსდა, როგორც რუსული ქალაქები და 1920-30-იან წლებში რუსული მოსახლეობა იქ მატულობდა კიდეც.

იგივე ტენდენცია იჩენდა თავს სამხრეთ კავკასიაშიც.

მაგალითად, მოსახლეობის 1926 და 1939 წლების სრულიად საკავშირო აღწერებს შორის განვლილ 13 წელიწადში საქართველოში რუსების რაოდენობა 320 (!) პროცენტით გაიზარდა, მაშინ, როცა ქართველებისა – სულ 22 პროცენტით. მთელი სლავური მოსახლეობა (იგულისხმებიან რუსები უკრაინელებთან და ბელორუსებთან ერთად: ბოლო ორი ეთნოსი თავიანთი რესპუბლიკების გარეთ საკმაოდ სწრაფ რუსიფიკაციას განიცდიდა) საქართველოში 1926 წლის აღწერით 120 ათასზე ნაკლებს შეადგენდა, 1939 წელს კი – 400 ათასს. იმავე პერიოდში საქართველოში სომხურმა მოსახლეობამაც ქართველებზე სწრაფად მოიმატა (35 პროცენტით) [Gachechiladze, 1995]. ამიტომაც ქართველების ხვედრითი წილი საქართველოს მოსახლეობაში 1926-1939 წლებში 67,6 პროცენტიდან 61,4 პროცენტამდე შემცირდა: ცნობილი წყაროების მიხედვით ეს ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი იყო ჩვენს დემოგრაფიულ ისტორიაში. იმავე პერიოდში შემცირდა აფხაზების ხვედრითი წილიც საქართველოს მთელ მოსახლეობაში – 2,1 პროცენტიდან 1,6 პროცენტამდე.

„სატიტულო ერის“ ხვედრითი წილის კლების ტენდენცია მეზობელ რესპუბლიკებშიც აღინიშნა.

იმავე აღწერების თანახმად შეფარდებითი კლება ჰქონდათ აზერბაიჯანელებს აზერბაიჯანის სსრ-ში – 62,1 პროცენტიდან 58,4 პროცენტამდე: იქაც სლავებისა და სომხების რაოდენობამ უფრო სწრაფად იმატა.

1926-1939 წლებში შემცირდა „სატიტულო ერის“ ხვედრითი წილი სომხეთის სსრ-შიც კი, სადაც 1914-1920 წლების ომების შედეგად მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა მკვეთრად შეიცვალა: პირველი მსოფლიო ომის დროს და უშუალოდ მის შემდეგ იქ თურქეთიდან შევიდა უამრავი სომეხი ლტოლვილი. თბილისიდან ერევანში გადასახლდა სომხური ინტელიგენციის საკმაოდ ბევრი წარმომადგენელი. სამაგიეროდ, სომხეთი დატოვა იქამდე მრავალრიცხოვანმა მუსლიმმა მოსახლეობამ – აზერბაიჯანელებმა, თურქებმა, ქურთებმა. ამიტომაც უკვე 1926 წლის აღწერით სომხეთში ეთნიკური სომხები 84,4 პროცენტს შეადგენდნენ, რაც საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის მონოეთნიკურობის უმაღლესი მაჩვენებელი იყო. სლავური მოსახლეობის შემოდინების გამო 1939 წლისათვის სომხების ხვედრითმა წონამ სომხეთის სსრ-ში 82,8 პროცენტამდე იკლო, თუმცა ასეთი მაჩვენებელიც საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის მონოეთნიკურობის უმაღლეს დონედ რჩებოდა.

რუსი მუშების ორგანიზებული გადასახლება პერიფერიულ საბჭოთა რესპუბლიკებში ხდებოდა იქ ინდუსტრიალიზაციის ხელშესაწყობად და ადგილებზე „მუშათა კლასის როლის ასამაღლებლად“, რაც „კომუნიზმის მშენებლობის“ ერთ-ერთი მთავარი იდეოლოგიური მიზანი იყო.

არც ერთი შუაზიელი და ბევრი კავკასიელი ხალხი არ იყო მომზადებული ქარხნის დაზგებთან და ჩარხებთან სამუშაოდ. შუა აზიასა და აზერბაიჯანში

მრეწველობაში ძირითადად რუსები დასაქმდნენ. მიგრაციის ხარჯზე სამხრეთის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის მოსახლეობაში სლავური ელემენტის ხვედრითმა წონამ მკვეთრად იმატა. ამის *მთავარი პოლიტიკური მიზანი არასლავური რესპუბლიკების რუსეთთან შემომტკიცება იყო*. ამ თვალსაზრისით საგრძნობი როლი ენიჭებოდათ რუს ქალებს, რომლებიც შერეულ ქორწინებაში შედიოდნენ ადგილობრივი ეთნოსების წარმომადგენლებთან და შვილებს რუსულად ზრდიდნენ, რაც „პროგრესულად" ითვლებოდა.

მეორე მსოფლიო ომმა სერიოზული კორექტივი შეიტანა ამ ეთნოდემოგრაფიულ ტენდენციაში და კრემლის იმედს ეთნიკური პერიფერიების რუსიფიკაციის შესახებ ხაზი გადაუსვა. მართალია, რუსეთის ევროპული ნაწილიდან, უკრაინიდან და ბელორუსიიდან ევაკუირებულმა მოსახლეობამ ომის პერიოდში კიდევ უფრო გაზარდა სლავების პროცენტი სამხრეთ კავკასიასა და შუა აზიაში, მაგრამ ომის შედეგად სამივე სლავურ რესპუბლიკას უაღრესად მძიმე დემოგრაფიული სიტუაცია შეექმნა: ძალიან დიდი იყო ომში დაღუპულთა რაოდენობა. პერიფერიების კოლონიზაციისათვის საკმარისი მოსახლეობა აღარ არსებობდა. დემოგრაფიულად დიდად დაზარალებულმა საბჭოთა კავშირის ევროპულმა ნაწილმა უკანვე მოითხოვა იგივე მიგრანტები.

1950-იანი წლების შუაგულიდან შებრუნებული დემოგრაფიული ტენდენცია გამოიკვეთა: სამხრეთის ყველა საბჭოთა რესპუბლიკაში რუსულმა/სლავურმა მოსახლეობამ დაიწყო აბსოლუტური, და არა მარტო შეფარდებითი, კლება.

„საბჭოთა ნაციონალურმა პოლიტიკამ" მოახერხა მრავალი, რიცხოვნობით მცირე, ეთნოსის რუსულ ენაზე გადაყვანა, რაც იწვევდა მათი ეთნიკური იდენტობის მკვეთრ შესუსტებას, თუ სრულ დაკარგვას არა. ეს განსაკუთრებით ეხება ჩრდილოეთ რუსეთსა და ვოლგისპირეთში მცხოვრებ ხალხებს, ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ოსებს, ნაწილობრივ – მოლდაველებს. ბელარუსში ბელორუსული სკოლა არ დარჩა. უკრაინულ ენაზე განათლება 1950-იანი წლებიდან განუხრელად იზღუდებოდა და უკრაინული სკოლები ამ რესპუბლიკის აღმოსავლეთ ნაწილში საერთოდ გაქრა. ჩრდილო კავკასიის ხალხები, აფხაზები, სამხრეთელი ოსები მშობლიურ ენებზე მხოლოდ დაწყებით განათლებას ღებულობდნენ, მათი შემდგომი განათლება მთლიანად რუსულ ენაზე ხდებოდა.

სწორედ ამის შედეგია XXI საუკუნეში რუსეთის ფედერაციის პოლიტიკის ერთგვარი წარმატება საქართველოს ტერიტორიაზე – აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთში"/ცხინვალის რეგიონში, მოლდავეთის დნესტრისპირეთში, აღმოსავლეთ უკრაინაში, ყირიმში: თანამედროვე რუსეთის აგრესიულ ქმედებას დასაყრდენი აქვს ადგილობრივ, პრაქტიკულად რუსულენოვან, მოსახლეობაში.

საბჭოთა კავშირის შედარებით მრავალრიცხოვანი არასლავი ერების რუსიფიკაციის მცდელობა კი საბოლოოდ წარუმატებელი აღმოჩნდა.

მართალია, ცენტრალური აზიისა და აზერბაიჯანის ადგილობრივი ელიტების –

პარტიული და საბჭოთა ნომენკლატურის – შვილები რუსულ ენაზე სწავლობდნენ და პრაქტიკულად კარგავდნენ კონტაქტის საშუალებას მხოლოდ მშობლიურ ენაზე მოლაპარაკე სოფლის მოსახლეობასთან, მაგრამ ამ რესპუბლიკების მიერ დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ იგივე ელიტები მშვენივრად მოერგნენ ახალ ვითარებას – უცხო ენის ცოდნა გამოადგათ კიდეც!

საქართველოს სსრ-ში ქართველების 95-96 პროცენტი ქართულ სკოლაში სწავლობდა. ეს ქართულ ეროვნულ იდენტობას განუმტკიცებდა მათ. 1986 წლის მონაცემებით რუსულ სკოლებში ქართველების შედარებით დიდი ნაწილი სწავლობდა აფხაზეთის ასსრ-ში (სასკოლო ასაკის ქართველი ბავშვების 20-30 პროცენტი), სენაკის, წალენჯიხის, ხობის რაიონებში და ქ. ზუგდიდში (10-20 პროცენტი). ამას „კრემლის ხრიკებს" ვერ დავაბრალებთ: როგორც ჩანს, ამ ბავშვების მშობლები თავიანთ შვილებს თავიდანვე ამზადებდნენ „საკავშირო სარბიელისათვის" და მათ შეყვანას რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში გეგმავდნენ.

საქართველოს რუსულ სკოლებში, სადაც დისციპლინა და მომთხოვნელობა ზოგადად უფრო მაღლა იდგა, ვიდრე ქართულ სკოლებში, მოსწავლეს სულ სხვა სულისკვეთება უყალიბდებოდა – უფრო პროსაბჭოთა: იმ დროს მას „ინტერნაციონალურს" უწოდებდნენ.

არაქართულ სკოლაში (იგულისხმება რუსულიცა და ბოლო პერიოდში ჩვენში მომრავლებული ინგლისური, ფრანგული, თურქული და სხვა სკოლები) მოსწავლე ეთნიკური ქართველების საგრძნობი ნაწილი ვერ გაითავისებს ქართულ ლიტერატურასა და საქართველოს ისტორიას, რომელთა თუნდაც ზედაპირული ცოდნა ეროვნული იდენტობის ძირითადი ელემენტია. ასეთ სკოლებში აღზრდილი ადამიანები ან საზღვარგარეთ მონახავენ სამუშაოს, ან საქართველოში უცხო ქვეყნების პოლიტიკის ფაქტობრივი გამტარებლები თუ არა, მხარდამჭერები გახდებიან.

* * *

ეთნიკური კონფლიქტები ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით საბჭოთა კავშირში ზედაპირზე არ ჩანდა, ***მაგრამ ლატენტურად (ფარულად) მიმდინარეობდა.***

საბჭოთა ნოსტალგიით დღემდე შეპყრობილ, უკვე ხანში შესულ ადამიანებს ჰგონიათ, რომ ეთნიკური დაპირისპირება საბჭოთა კავშირში საერთოდ არ არსებობდა. მომისმენია ერევანში, ბაქოში, თბილისში, მოსკოვში, სოხუმშიც კი (1992 წლამდე!): *„რა კარგი იყო, როდესაც ერთ მერხზე ვისხედით რუსი, ქართველი, სომეხი, აფხაზი, ოსი, აზერბაიჯანელი, უზბეკი, უკრაინელი, ყველანი ერთაშორისი ურთიერთობის ენაზე* [ე.ი. რუსულად] *ვსაუბრობდით და საერთო სუფრასთან ჭიქა არყით (ღვინით, კონიაკით) ხალხთა მეგობრობას განვამტკიცებდით".*

მათი აზრით გამოდის, თითქოს მხოლოდ მრავალეროვან საბჭოთა კავშირს

შეეძლო სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენელთა დაახლოებისათვის ხელის შეწყობა.

მაგრამ ეს სიმართლეს არ შეესაბამება. მაგალითად, ავსტრიის იმპერია უკვე XVIII საუკუნის ბოლოდან ბევრად უფრო ტოლერანტული იყო ეთნიკური უმცირესობების მიმართ, ვიდრე რუსეთის იმპერია ან საბჭოთა კავშირი.

„ერთ მერხთან ან ერთ სუფრასთან ჯდომა“ კი ყველგან არის შესაძლებელი.

სინამდვილეში, *საბჭოთა კავშირში არსებობდა საკმაოდ სერიოზული კონფლიქტები ეთნიკური ჯგუფების* (არა იმდენად ინდივიდების) *დონეზე*. ზოგან ეს მეცნიერთა, განსაკუთრებით ჰუმანიტარული დარგების წარმომადგენელთა დისკუსიებში ვლინდებოდა.

კავკასიელ ისტორიკოსებსა და ფილოლოგებს აწუხებდათ, რა მოცულობის მასალა დაიბეჭდა მოსკოვში გამოცემულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ან ენციკლოპედიურ ლექსიკონში *რუსთაველის, ნიზამისა ან ხაჩატურ აბოვიანის* შესახებ, როგორ აისახა ისტორიული გეოგრაფია მეზობელი რესპუბლიკის ატლასში:

„ენციკლოპედიაში [სომეხ] *აბოვიანს სულ 8 ათასი ასო-ნიშანი დაეთმო, მაშინ როცა* [აზერბაიჯანელ] *ნიზამის – 10 ათასი,* [ქართველ] *, კი სულაც 12 ათასი! რატომ?“* ეს სომეხი ლიტერატორის შეკითხვა იყო;

„სომხეთის ისტორიულ ატლასში ძველი წელთაღრიცხვის I საუკუნის რუკაზე სომხეთი მდ. მტკვარზე და კასპიის ზღვაზე, ანუ აზერბაიჯანში, გადის! რატომ?“ ეს აზერბაიჯანელი ისტორიკოსის შეკითხვა იყო;

„სომხურ ისტორიულ რომანში ჩვენი ისტორია გაყალბებულია! რატომ?“ ეს ქართველის მწერლის შეკითხვა იყო;

„აფხაზურ-ადიღური ფოლკლორის ნაწილს – „ნართების ეპოსს“, ოსები თავისად აცხადებენ. რატომ?“ ეს აფხაზი ან ყაბარდოელი ფოლკლორისტის შეკითხვა იყო.

მეცნიერებისა და, ზოგადად, ნაციონალური ინტელიგენციის როლი *ეროვნული ინტერესების დაცვაში* მართლაც სერიოზული გახდა.

პოლიტიკური პარტიებისა და პოლიტიკოსების არარსებობის პირობებში არაფორმალური ეროვნული ლიდერის როლი ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა იკისრეს. მოკავშირე რესპუბლიკებში პოლიტიკოსები არც იყვნენ: სახელმწიფო მოხელეები ბიუროკრატები არიან და არა პოლიტიკოსები.

ამ ფონზე ნაციონალური ინტელიგენცია საზოგადოებრივი აზრის მაფორმირებელი ძალის როლში გვევლინებოდა.

ზოგიერთ შემთხვევაში ადგილობრივი პარტიული ლიდერები ფარულ მხარდაჭერას უწევდნენ ნაციონალურ ინტელიგენციას, თუმცა, არცთუ იშვიათად, მისი დაშოშმინება უხდებოდათ.

საჩივრები მეზობელი ერის ისტორიკოსებისა და მწერლების „უმსგავსო მოქმედების“ შესახებ უზენაეს არბიტრთან, ანუ კრემლის პოლიტბიუროში იგზავნებოდა. სტალინის დროს ასეთი კამათი იოლად გვარდებოდა: ბელადი

მალე მოულებდა ბოლოს კამათს მის წამომწყებთან ერთად. მაგრამ ხრუშჩოვის, და, განსაკუთრებით, ბრეჟნევის ეპოქაში საჩივრები გამრავლდა. აფხაზი მეცნიერები ქართველ მეცნიერებს უჩიოდნენ, ქართველები – სომხებს, სომხები – აზერბაიჯანელებს, ან პირიქით. ეს ყველაფერი ჭორის სახით სწრაფად ჟონავდა ფართო საზოგადოებაში, რომელიც „მეზობლების უტიფრობას" ტელევიზიით კი არ ეცნობოდა, არამედ მითქმა-მოთქმის გზით, რაც, სხვათა შორის, უფრო ღრმა და ხანგრძლივ შთაბეჭდილებას ტოვებს, ვიდრე სატელევიზიო სიუჟეტი.

იყო სხვა სახის დაპირისპირებაც, რომელიც *„ეთნოტერიტორიული კონფლიქტების"* წინამორბედად შეიძლება მივიჩნიოთ. თავიდან ის უფრო მეტად ვლინდებოდა ჩრდილოეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში. იქ ან განსახლების საკითხი იდგა, ან საქმე ეხებოდა დავას სახნავ-სათესი მიწისა და სარწყავი წყლის შესახებ, რაც უდაბნოებითა და მაღალი მთებით გარშემორტყმულ შუა აზიაში ხალხთა შერეული განსახლების არეალებში დიდი დეფიციტი იყო: *„ყირგიზები წყალს არ გვაძლევენ უზბეკებს?" „უზბეკები სახლდებიან ჩვენს, ტაჯიკურ, მიწაზე"?* და ა.შ.

კრემლი ცდილობდა, რაღაცნაირად მოეგვარებინა ასეთი დაპირისპირება, მაგრამ ეს მცდელობა უკმაყოფილებას იწვევდა იმ ეთნოსში, რომელიც პოლიტბიუროს დადგენილების შემდეგ თავს უსამართლოდ დაჩაგრულად გრძნობდა.

ძირეული დაპირისპირება არსებობდა ბალტიის ხალხებსა და რუსებს შორის. ლიტველებს, ლატვიელებს, ესტონელებს არ ავიწყდებოდათ, როგორ მოექცა მათ საბჭოთა რეპრესიული აპარატი 1940 წელს და, ხელმეორედ, 1944 წლიდან: ამას მოჰყვა გადასახლება, ქონების ნაციონალიზაცია. მათ აშფოთებდათ რუსული კოლონიზაცია: რუსები მასობრივად სახლდებოდნენ რიგასა თუ ტალინში, კლაიპედასა თუ იურმალაში. ბალტიელებისათვის „რუსები" მოიცავდნენ ეთნიკურ რუსებსაც და სხვა რუსულენოვან ადამიანებსაც – აღმოსავლეთ სლავებს (რუსებს, უკრაინელებს, ბელორუსებს), რუს ებრაელებს, ანუ თითქმის ყველას, ვინც ბალტიელი არ იყო. საბჭოთა ხელისუფლების დასასრულისათვის *რიგაში* ლატვიელები უმცირესობად იქცნენ. *ესტონელების* ხვედრითი წილი რესპუბლიკის მთელ მოსახლეობაში 1940 წლის 90 პროცენტიდან 1989 წელს 60 პროცენტამდე შემცირდა.

ყველაფერი ზემოთქმული კარგი წინაპირობა აღმოჩნდა იმ რეალური ეთნიკური კონფლიქტებისათვის, რომლებიც იფეთქებს ჯერ კიდევ არსებულ საბჭოთა კავშირში 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში და მძიმე ტვირთად გადმოჰყვება მის ადგილზე წარმოშობილ ეროვნულ სახელმწიფოებს.

პროპაგანდა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში

ტოტალიტარიზმის პირობებში ქვეყნის სათავეში ყოველთვის არის ხოლმე ერთადერთი ლიდერი (მისი ტიტული სხვადასხვანაირად ჟღერს – Вождь/Der Führer/Duce/Генеральный секретарь/Президент) და ერთადერთი პოლიტიკური პარტია. ასე იყო ნაცისტურ გერმანიაში, ფაშისტურ იტალიაში, კომუნისტურ რუსეთში.

ლიდერი და მისი პარტია – „თავია". „ხელები" – ქვეყნის შიგნით უშიშროების ორგანოებია, ქვეყნის გარეთ კი არმია და საგარეო დაზვერვა.

არის კიდევ ერთი სფერო, რომელსაც ტოტალიტარიზმი ყოველთვის ეყრდნობა: ეს *პროპაგანდაა*.

ინფორმაციის გავრცელების სრული კონტროლი ტოტალიტარიზმის ჩამოყალიბების მთავარი ნიშანია: ხალხმა უნდა მიიღოს სტანდარტული, ერთგვაროვანი ცნობა ყველა მოვლენის შესახებ. *„გაზეთმა დაწერა", „რადიომ თქვა"* – ტოტალიტარიზმის დროს ეს აბსოლუტური ჭეშმარიტების სინონიმებია.

ჩემ დროს დაწყებით სკოლაში სავალდებულო იყო საბავშვო გაზეთ „ნორჩი ლენინელის" გამოწერა და კითხვა. კომკავშირლებისათვის, დაახლოებით 14 წლის ასაკიდან, სავალდებულო იყო გაზეთი „ახალგაზრდა სტალინელი", ყველა დანარჩენისათვის – ან ქართულენოვანი „კომუნისტი" ან რუსულენოვანი – „Заря Востока" („აღმოსავლეთის განთიადი"). დაახლოებით ასეთივე იყო გაზეთების ასორტიმენტი სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში, ბუნებრივია, ოდნავ განსხვავებული სახელებით, მაგრამ იმათშიც „ლენინი", „სტალინი" და „კომუნიზმი" უნდა ყოფილიყო ნახსენები.

ყველა რესპუბლიკაში გამოდიოდა სპეციალიზებული გაზეთები მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტის მუშაკებისათვის, მწერლებისათვის, ბავშვებისათვის, ახალგაზრდობისათვის. ერთი გაზეთი სპორტს ეძღვნებოდა: საქართველოში მას „ლელო" ერქვა: ახალგაზრდობისას ჩემს გარემოცვაში ის ყველაზე პოპულარული გაზეთი იყო.

საშუალო ზომის მოკავშირე რესპუბლიკაში 5-10 რესპუბლიკური დონის გაზეთს და ამდენივე ჟურნალს უშვებდნენ (რაიონებში – თითო გაზეთს), ავტონომიურ რესპუბლიკაში – სამ-ოთხს, ავტონომიურ ოლქში – ერთ-ორ გაზეთსა და ორიოდე ჟურნალს.

იყო *ცენტრალური პრესაც* – მოსკოვში გამომავალი გაზეთები, რომლებიც ყველაზე „უტყუარ" და ავტორიტეტულ ინფორმაციას იძლეოდნენ. მთავარ საბჭოთა გაზეთს ერქვა „Правда", რაც ქართულად „სიმართლეს" ნიშნავს. ეს სახელი ყველაზე ნაკლებად მის პუბლიკაციებს შეესაბამებოდა.

ლოკალურ-პროფესიულ კოლორიტს თუ არ ჩავთვლით, *ყველა საბჭოთა გაზეთის შინაარსი მეტ-ნაკლებად მსგავსი იყო, პოლიტიკური ინფორმაცია – აბსოლუტურად იდენტური.* მას ავრცელებდა სახელმწიფოს ძირითადი პრესის

სააგენტო *საკდესი* (საბჭოთა კავშირის დეპეშათა სააგენტო, რუსულად – TACC).

XX საუკუნის შუაგულში და კიდევ დიდხანს, 1980-იანი წლების ბოლომდე, საბჭოთა კავშირში არცთუ მრავალი დასახელების გაზეთი და ჟურნალი გამოდიოდა, მაგრამ ყველა – მასობრივი ტირაჟით. ყოველდღიური გაზეთები ჩვეულებრივ ერთ ფურცელზე იბეჭდებოდა, იაფფასიან ქაღალდზე. იქ არ იყო არავითარი „ბურჟუაზიული გადმონაშთი" – რეკლამა. ან რა საქონლის რეკლამირება უნდა მოეხდინათ ქვეყანაში, სადაც მისი დასაბამიდან აღსასრულამდე თითქმის ყველანაირი საყოფაცხოვრებო ნივთისა და სურსათის დეფიციტი იყო: ყველაფერი უნდა გეშოვა! „შოვნა" ტიპური საბჭოთა ტერმინი იყო, რომელიც „ყიდვას" ენაცვლებოდა.

მახსენდება *ლუდის რეკლამა* თბილისის ცენტრალური სარკინიგზო სადგურის წინ, რომელიც რუსეთიდან ჩამოსულ მადააღძრულ ტურისტებში აღტაცებას იწვევდა. რეკლამას აზრი არ ჰქონდა: კარგი ლუდი მაინც უნდა გეშოვათ.

საბჭოეთის გაზეთები იძლეოდნენ მხოლოდ იმ ინფორმაციას, რომელიც მხოლოდ ერთადერთი პარტიის აზრს გამოხატავდა. *პრესა პარტიული იყო.*

რადიომაუწყებლობა ყველა საბჭოთა რესპუბლიკაში თითო არხით ხდებოდა. დღეში რამდენჯერმე რადიო მოსკოვიდან წამოსულ ინფორმაციას იძლეოდა (*„მოისმინეთ ტრანსლაცია მოსკოვიდან"* – გვამცნობდა). მეგაფონები ქუჩებში ეკიდა და ინფორმაციის მოსმენა ყველგან შეიძლებოდა. ღამის თორმეტი საათიდან დილის ექვს საათამდე რადიო დუმდა: ხალხს უნდა გამოეძინა!

1950-იანი წლებიდან საბჭოთა კავშირში გამოჩნდა ტელევიზიაც, თავიდან – მოსკოვში. თბილისში ის პირველად 1956 წელს ვნახეთ. იმ დროს ძალიან იშვიათ ტელევიზორებს წინ წყლით სავსე დიდი ლინზა ეყენა – გამოსახულების გასადიდებლად! პატარა შავ-თეთრ ეკრანზე კვირაში რამდენიმე საათის განმავლობაში უჩვენებდნენ ძველ ფილმებს ან პირდაპირ ეთერში გადასცემდნენ უკანასკნელ ცნობებს.

თანდათან ტელეეკრანები გაიზარდა, ფერადიც გახდა, გადაცემებიც დღეში 16-18 საათს გრძელდებოდა. მაგრამ არხების არჩევანი არ იყო. საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებშიც კი მოსკოვის ცენტრალური ტელევიზია ორი-სამი არხით მაუწყებლობდა და მთელ საბჭოთა კავშირს ფარავდა. მოკავშირე რესპუბლიკებში ერთი-ორი არხი იყო.

ინფორმაცია იფილტრებოდა და მოსახლეობას აცნობდნენ მხოლოდ იმას, რაც „მას (ე.ი. მოსახლეობას) სჭირდებოდა". საჭიროებას კი ცენტრალური კომიტეტის აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილება განსაზღვრავდა.

იმდროინდელ გაზეთებს თუ წაიკითხავთ, საბჭოთა კავშირში ძალიან იშვიათი იყო დანაშაული ან ავტოავარია, საერთოდ არ ხდებოდა სტიქიური უბედურებები. მაგალითად, ის, რომ 1948 წელს მიწისძვრამ მთლიანად დაანგრია ქალაქი აშხაბადი, მხოლოდ მიწისძვრას გადარჩენილმა თურქმენებმა იცოდნენ, მაგრამ ამას არავის უყვებოდნენ, რადგან ციმბირში გადასახლებას ისევ მიწისძვრა ერჩივნათ. ყველა-

ნაირი ტორნადო, ტაიფუნი, ვულკანის ამოფრქვევა, წყალდიდობა, ტყის ხანძარი, კატასტროფა რკინიგზაზე ან მაღაროში მხოლოდ კაპიტალისტურ ქვეყანაში შეიძლება მომხდარიყო. საბჭოთა კავშირში არ ხდებოდა ტექნოგენური კატასტროფები! მას შეიძლებოდა ჰქონოდა მხოლოდ მიღწევები ეკონომიკაში, ხალხის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლებაში, სპორტში!

1974 წელს მამაჩემის გარდაცვალების შემდეგ, მისი არქივის თვალიერებისას აღმოვაჩინე *საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირისა და ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს ყოველკვირეული ორგანოს, გაზეთ „ლიტერატურა და ხელოვნების“* 1952 წლის 6 ნოემბრის ნომერი: იქ გამოქვეყნებულია რეცენზია მამაჩემის მიერ ინგლისურიდან ქართულად თარგმნილ შექსპირის სონეტებზე, რომლებიც იმხანად დაიბეჭდა.

რეცენზიაზე არანაკლებ საინტერესო მეჩვენა გაზეთის დანარჩენი ტექსტი. მისი პირველი გვერდი მთლიანად უჭირავს სტალინის ნახატ პორტრეტს. იქვეა ორი სტატია, მიძღვნილი რამდენიმე დღით ადრე ქალაქ გორში მისი მონუმენტის გახსნისადმი (ეს ის ძეგლია, რომელიც 2010 წლის 25 ივნისის ღამით ჩამოხსნეს) და ამ დიდ მოვლენასთან დაკავშირებული ლექსი, ბუნებრივია – პანეგირიკი.

გაზეთის მესამე გვერდზე კი აღმოჩნდა *სტატია უცნობ ჰოლანდიელთა ზუგდიდის რაიონის სოფელ ახალსოფელში სტუმრობის შესახებ*.

ავტორი, რომლის გვარს ახლა მნიშვნელობა აღარა აქვს, აღწერს ამ სტუმრობას იმდროინდელი დაუვიწყარი სტილით.

ახალგაზრდა თაობა იქნებ დააინტერესოს, რას კითხულობდნენ მათი მამა-პაპანი სულ 60-ოდე წლის წინ. შემორჩენილ სტალინისტებს კი, ციტატა ალბათ, გაუღვიძებს ნოსტალგიას *„მათი მშვენიერი ეპოქის“* შესახებ:

> „სტუმრები ჩამოსული იყვნენ იმ ქვეყნიდან, რომელიც მწარედ გმინავს ამერიკის იმპერიალიზმის კლანჭებში. ჰოლანდიის მაგალითზე ნათლად ჩანს, თუ რა საშინელი უბედურება მოუტანა დასავლეთ ევროპის ხალხებს მარშალის გეგმამ და ჩრდილო-ატლანტიკის პაქტმა... ახალი ჰაულაიტერები, რომლებიც ვაშინგტონიდან მოევლინენ ჰოლანდიას და რომლებმაც მონობის მძიმე უღელი დაადგეს ხალხს, ხარბად და მხეცურად ძარცვავენ ქვეყანას. ამსტერდამის, ეიმეიდენის, როტერდამის საწარმოები გააფთრებული ტემპით ამზადებენ ვაზნებს, გრანატებს, სამხედრო საჭურველს. საავიაციო ქარხანა „ფოკერი“ აკეთებს სამას რეაქტიულ თვითმფრინავს ჰოლანდიისა და ბელგიის არმიებისათვის... როტერდამში და ფლისინგენში დაჩქარებით შენდება სამხედრო გემები.
>
> ყოველივე ეს ნთქავს ჰოლანდიის ბიუჯეტს და ბუნებრივია, რომ იქაური ხალხი შიმშილობს... ჰოლანდია, როგორც ყველა მარშალიზებული ქვეყანა, გადაქცეულია სამხედრო ბანაკად; ქუჩებზე, გზებზე დაუსრულებლად მიმოდიან ამერიკული სამხედრო „ვილისები“ და მათი სირენების პირქუში ხმა კიდევ ერთხელ მოაგონებს უბრალო მოქალაქეს იმ განსაცდელსა და უბედურებას, რომელიც ამერიკელებმა ევროპის ხალხებს განუმზადეს.

> აი, ამ ჩამორჩენილი, გაღატაკებული, დაჩაგრული ქვეყნიდან მოსული ადამიანები გააოცა მზიური მხარის გაცნობამ".

ეს არის ტიპური საბჭოთა პროპაგანდის მაგალითი. კლიშე სტალინიზმის ეპოქამ შექმნა და საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებამდე, უფრო ზუსტად – „პერესტროიკის" შუაგულამდე, განაგრძობდა არსებობას.

ამ ციტატაში ელემენტარული ეკონომიკური ლოგიკის ძებნა უშედეგო იქნება:

- თუკი ქარხნები, თუნდაც სამხედრო, „გააფთრებული ტემპით" მუშაობენ, განა ეს არ მოწმობს სწრაფ ეკონომიკურ წინსვლას?
- როგორ შეიძლება „ბიუჯეტი შთანთქას" მრეწველობამ, თუნდაც სამხედრომ, მაშინ როცა სწორედ სამრეწველო ნაწარმის გასაღების შემდეგ მიღებული გადასახადით ივსება სახელმწიფო ბიუჯეტი?
- როგორ დაადგამდა *მარშალის გეგმა* (მასზე მე-14 თავშია საუბარი) „მონობის მძიმე უღელს" ომის შედეგად დანგრეულ ევროპის ქვეყნებს, რომელთაც ამერიკა თვითონ უწევდა უდიდეს ეკონომიკურ დახმარებას? ცნობილია, რომ 1948-1954 წლებში შეერთებულმა შტატებმა დასავლეთ ევროპის 16 ქვეყანას მისცა *17 მილიარდი დოლარი გრანტების სახით*.

მაგრამ საბჭოთა პროპაგანდა სულაც არ დაგიდევდათ ეკონომიკურ ლოგიკას. მოსახლეობის დიდ ნაწილს პროპაგანდისა სჯეროდა: „გაზეთში დაიწერა" – ეს ჭეშმარიტების დასტური იყო. ვისაც არ სჯეროდა – უჯობდა, ჩუმად ყოფილიყო.

განსხვავებული ინფორმაციის ფარულად მიღება მოკლეტალღოვანი რადიოს მეშვეობით იყო შესაძლებელი. მაგრამ „მტრული ხმებისათვის" მოსმენა ისჯებოდა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საბჭოთა უშიშროების ორგანოებმა გერმანიიდან უკან მომავალ ჯარისკაცებს ჩამოართვეს ნაალაფევი რადიომიმღებები. არ მახსოვს, ვინმეს გერმანული რადიო ჰქონოდეს: თუ მაინც შემორჩა, კარგად მალავდა.

ჩვენ კი სახლში გვქონდა საოჯახო სიამაყე – რადიომიმღები, რომელიც მამაჩემს მისმა ყოფილმა თანაკლასელმა რადიოფიზიკოსმა დაუმზადა. ის რადიო 1950-იანი წლების დამდეგიდან მახსოვს (არ ვიცი, იქნებ, ადრეც გვქონდა). ფირფიცრის ყუთში ანათებდა სხვადასხვა სიდიდის ნათურები და თბილისის გარდა გრძელ ტალღებზე შეგვეძლო მოგვესმინა სიმფონიური კონცერტებისათვის – მოსკოვიდან ან თარზე დაკრული ბაიათებისათვის – ბაქოდან. მე ყველაზე მეტად ფეხბურთის მატჩების რეპორტაჟი მიყვარდა, რომელიც დაუვიწყარი ხმითა და სტილით მიჰყავდა ეროსი მანჯგალაძეს!

როგორც მოგვიანებით დავადგინე, მთავარი ამ რადიოყუთში ყოფილა ფარული ღილაკი, რომლის გადართვითაც შესაძლებელი იყო მოკლე რადიოტალღებზე გადასვლა. ღამით, როდესაც ბავშვები დავიძინებდით, მამაჩემი თურმე დაბალ ხმაზე *ბი-ბი-სი*-ს ინგლისურენოვან გადაცემებს უსმენდა. განსხვავებით „მტრული ხმების" რუსულენოვანი გადაცემისაგან, ინგლისურ გადაცემებს არ ახშობდნენ. ამიტომაც მამაჩემი, როგორც ჩანს, საკმაოდ კარგად იყო ინფორმირებული

მსოფლიო და საბჭოთა კავშირის მოვლენებზე, თუმცა, არა მგონია, ინფორმაციას ვინმეს უზიარებდა. სტალინის დროს, და შემდეგაც, ეს სახიფათო საქმე იყო. 1937 წლის ავბედითი აჩრდილი ქვეყანას კიდევ ნახევარ საუკუნეს აწვა თავზე და მოსახლეობას *შიშის სინდრომს* უნარჩუნებდა. მამაჩემს კი 1937 წელს უფროსი ძმა დაუხვრიტეს.

1987 წლიდან, როდესაც დაიწყო *გლასნოსტის* პოლიტიკის განხორციელება, შიშის სინდრომი საბჭოთა კავშირში გაქრა (მამაჩემი იმ დროს ვერ მოესწრო). მასთან ერთად გაქრა საბჭოთა კავშირიც.

1960-იანი წლებიდან მოკლეტალღოვანი რადიომიმღებები ნებადართული გახდა და ფართოდ გავრცელდა. ამასთან, „დასავლეთის მტრულ ხმებს" ყველა დიდ ქალაქში საგანგებოდ დადგმული ხმის ჩამხშობი ახშობდა (თბილისში, მახათას მთაზე, ბოლო დრომდე იდგა მისი გიგანტური მახინჯი კონსტრუქცია). მაგრამ ქალაქიდან დაშორებით შეიძლებოდა *ბი-ბი-სი-ს, ამერიკის ხმის, რადიო „თავისუფლების"* მოსმენა რუსულად ან ეროვნულ ენებზე. „მტრული ხმების" ჩახშობა საბჭოთა კავშირმა საბოლოოდ შეწყვიტა 1988 წლის 29 ნოემბრის შუაღამეს.

რადიო არ არის იმდენად საშიში ტოტალიტარული თუ ავტორიტარული რეჟიმისათვის. არხი უნდა დაიჭირო, ყურისგდებას გონების დაძაბვაც სჭირდება. უმრავლესობას კი ეს უკანასკნელი ძალიან უჭირს. თუმცა, ფართო ავტომობილიზაციამ ისევ გაზარდა რადიოს პროპაგანდისტული მნიშვნელობა: მოსახლეობა დიდ დროს ატარებს მანქანის საჭესთან და რადიოს მეშვეობით ღებულობს მოკლე („უტყუარ"?) პოლიტიკურ ინფორმაციას. ფართო ავტომობილიზაციამ ისევ შეცვალა რადიოს მნიშვნელობა: მოსახლეობა დიდ დროს ატარებს მანქანის საჭესთან და FM რადიოს მეშვეობით ღებულობს მოკლე („უტყუარ"?) პოლიტიკურ ინფორმაციას.

1990-იან წლებში, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ (ზოგან – მის დაშლამდეც) ინფორმაციის წყაროებმა მეტი დამოუკიდებლობა მოიპოვეს. ბეჭდურმა მედიამ ბევრგან დღემდე შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა. ის მმართველი რეჟიმებისათვის ნაკლებ სახიფათოა: პრესა გაძვირდა, მას ყველა ვერ კითხულობს. გაზეთის ან *წიგნის კითხვა აქტიური შრომაა.* მოსახლეობის საკმაო ნაწილს ეს არ უყვარს.

სულ სხვაა ტელევიზია – *ეკრანის ცქერა პასიური შრომაა*, ტვინის ჭყლეტა აქ საჭირო არაა, ჟურნალისტები ყველაფერს კარგად პრეპარირებულს, გადაღეჭილს ჩაგიდებენ თავში, თანაც ისე, რომ მათ დაუჯერებ კიდეც. ყველაზე გაუნათლებელ ადამიანსაც კი ტელევიზია „სწორ გეზს" მიუთითებს.

უმრავლესობას ურჩევნია, უყუროს ტელევიზიას, რომელიც თავისი სერიალებით, შოუებით და ტენდენციურად მიწოდებული ახალი ამბებით *ტვინის მასობრივად გამორეცხვის* საუკეთესო საშუალებად იქცა.

ტელევიზიის როლი მასობრივ „ტვინის გამორეცხვაში" გაძლიერდა 1950-იანი

წლებიდან, და, განსაკუთრებით, წინა საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან, როდესაც მისი ქსელები მთელ დედამიწას მოედო. XXI საუკუნის დასაწყისში კი ტელევიზია ნებისმიერი საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების უმძლავრესი ინსტრუმენტია. ის, ვინც ფლობს ტელევიზიას, აკონტროლებს ადამიანთა გონებასაც და მათ პოლიტიკურ ქცევასაც მართავს.

1980-იანი წლების ბოლოს დასავლეთის სატელევიზიო არხებმა თანამგზავრული მაუწყებლობა დაიწყეს. მათი ინფორმაცია, რასაკვირველია, არ ემთხვეოდა ოფიციალურ საბჭოთა პროპაგანდას და განსხვავებული აზრის შექმნას უწყობდა ხელს. ეს *უმძიმეს გამოცდას* უმზადებდა კომუნისტური პარტიის მონოპოლიას პროპაგანდაზე.

მაგრამ საბჭოთა რეჟიმი დაეცა და ეს *გამოცდა ჩაუბარებელი დარჩა*.

თავი 18

საბჭოთა საქართველოს ბოლო ათწლეულები

საბჭოთა საქართველოს ისტორიისათვის: მჟავანაძის, შევარდნაძის, პატიაშვილის ეპოქები

XX საუკუნის მეორე ნახევრის საბჭოთა საქართველოს ისტორია რამდენიმე ეპოქად შეიძლება დაიყოს და მათ იმდროინდელი ლიდერების – საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნების – სახელები დაერქვას.

„ეპოქები" პერსონიფიცირებულია, რადგან ლიდერის პიროვნული თვისებები მაშინაც კი, როდესაც არსებობდა იდეოლოგიური არტახები, ბევრს ნიშნავდა.

რესპუბლიკური კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი არ ინიშნებოდა რაღაც განსაზღვრული პერიოდით: რესპუბლიკური ცეკას პლენუმი მას „აირჩევდა" იმდენჯერ, რამდენჯერაც ამას საჭიროდ მიიჩნევდა კრემლის პოლიტბიურო და გენერალური მდივანი. ამდენად, რესპუბლიკური კომპარტიის ცეკას პირველი მდივნისათვის თვითგადარჩენის ძირითადი საშუალება იყო ერთგულების დამტკიცება გენერალური მდივნისათვის, ანუ „პირადად ძვირფასი ნიკიტა სერგეევიჩისათვის/ძვირფასი ლეონიდ ილიჩისათვის" (იგულისხმებიან *ხრუშჩოვი* და *ბრეჟნევი*).

წინა საუკუნის მეორე ნახევრის საბჭოთა საქართველოს ისტორიაში აშკარად გამოიყოფა 1953-1972 წლების „მჟავანაძის ეპოქა", 1972-1985 წლების „აღრეული შევარდნაძის ეპოქა" (საუკუნის ბოლო დეკადაში, უკვე დამოუკიდებელ საქართველოში დაიწყება „გვიანი შევარდნაძის ეპოქა") და 1985-1989 წლების „პატიაშვილის ეპოქა". 1989 წლის შემდეგ საბჭოთა ხანა სწრაფ ჭკნობას დაიწყებს.

„მჟავანაძის ეპოქა". 1953 წლის მეორე ნახევარში, სტალინისა და ბერიას ამ ქვეყნიდან გასტუმრების შემდეგ, საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ახალი ხელმძღვანელი *ნიკიტა ხრუშჩოვი* შეუდგა მოკავშირე რესპუბლიკების სტალინისდროინდელი პარტიული ლიდერების შეცვლას მის მიმართ ერთგული საკუთარი კადრებით.

ქუთაისში დაბადებული *ვასილ მჟავანაძე* ახალგაზრდობისას წავიდა საქართვე-

ლოდან, მას შემდეგ რუსეთსა და უკრაინაში სამხედრო-პოლიტიკურ სამსახურში იყო და გენერალ-ლეიტენანტის ჩინს მიაღწია. 1953 წელს არმიიდან ის პირდაპირ საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველი მდივნის თანამდებობაზე მოხვდა. 1957 წელს მჟავანაძე *სკკპ ცკ პრეზიდიუმის* (*პოლიტბიუროს*) წევრობის კანდიდატად აირჩიეს, რაც მაშინ დიდ პატივად მიიჩნეოდა.

მჟავანაძემ 19 წელზე მეტხანს გაძლო საქართველოს მმართველის პოსტზე. საბჭოთა პერიოდისა და დამოუკიდებელი საქართველოს ისტორიაში არავინ ყოფილა ქვეყნის სათავეში ასე დიდხანს.

მის დროს ქვეყანაში საინტერესო სოციალური პროცესები დაიწყო, თუმცა არავითარ „სახიფათო ექსპერიმენტებს" მჟავანაძე არ ატარებდა. მისი ძირითადი დევიზი იყო: „*არ ამირიოთ აწყობილი ქვეყანა!*" 1956 წლის 9 მარტის მოვლენების შემდეგ (იხ. თავი 16), რესპუბლიკაში მართლაც სუფევდა სრული სიმშვიდე.

მჟავანაძის პერსონალურმა თვისებებმა (ის ბოროტი კაცი არ იყო!), მისმა ერთგვარმა ლიბერალიზმმა განაპირობა ის, რომ 1954 წელს, ჯერ კიდევ ხრუშჩოვის მიერ სტალინის მამხილებელი მოხსენების გაკეთებამდე (1956 წ.), საქართველოში მოხდა 1937 წელს რეპრესირებული და „ხალხის მტრებად" გამოცხადებული კარგი მწერლების – მიხეილ ჯავახიშვილის, პაოლო იაშვილის, ტიციან ტაბიძის – რეაბილიტაცია. ხრუშჩოვმა ამის ნება დართო, რადგან ქართველი მწერლების განადგურება (ასეთი ამ სამზე ბევრად მეტი იყო!) მართლაც მოხდა იმ დროისათვის უკვე „იმპერიალიზმის აგენტად" გამოცხადებული ლავრენტი ბერიას საქართველოში მოღვაწეობისას (1938 წლამდე) და მისი თანხმობით. ქართველი მწერლების რეაბილიტაციის იდეა მჟავანაძეს მიაწოდა ცნობილმა პოეტმა ირაკლი აბაშიძემ.

„მჟავანაძის ეპოქა" დაემთხვა მთელ საბჭოეთში „ზასტოის" (სტაგნაციის) ხანის დაწყებას. ინდუსტრიული განვითარება საქართველოში შენელდა. ახალი საწარმოები შედარებით ნაკლები შენდებოდა და არსებულიც თითქმის არ ფართოვდებოდა. საქართველოში ინდუსტრიული დასაქმების შემცირებას ირიბ შედეგად მოჰყვა სპეციფიკური დემოგრაფიული ტენდენცია – სლავური ეთნიკური ელემენტის თანდათანობითი კლება.

საქართველოს სოფელმა კი სწორედ იმ პერიოდში დაიწყო უკეთესად ცხოვრება, რადგან გაჩნდა საკარმიდამო ნაკვეთზე მოწეული ხილისა და ბოსტნეულის რუსეთის ბაზარზე გატანის საშუალება. ეს შემოსავალს აძლევდა გლეხს, უფრო მეტს – გადამყიდველს („სპეკულანტს"), რომელსაც კერძო პირების (და არა – კოლმეურნეობის) მიერ წარმოებული პროდუქცია უნდა გაეტანა საბჭოეთის ბაზარზე, რაც დიდ პრობლემას წარმოადგენდა. ამიტომაც ხეირობდა ზოგიერთი ბიუროკრატი ან მილიციის მუშაკი, ვინც არც თუ უსასყიდლოდ ეხმარებოდა ასეთ „ექსპორტს".

ერთდროულად, სტალინის დროინდელი მკაცრი რეჟიმის შესუსტებამ შესაძლებლობა მისცა წარმოშობილიყო *ჩრდილოვანი ეკონომიკა*, რომლითაც საქარ-

თველო და მეზობელი კავკასიური რესპუბლიკები საბჭოთა კავშირში ლიდერობდნენ. გაჩნდნენ „დელეცები" და „ცეხავიკები" (ორივე ტერმინი რუსულია: делец „საქმოსანს" ნიშნავს; цеховик მოდის „ცეხ"-იდან, რაც „საამქროს", „პატარა საწარმოს" ნიშნავს).

მთელ საბჭოეთში არსებული სამომხმარებლო საქონლის მუდმივი დეფიციტი მოხერხებულ ადამიანებს უბიძგებდა *„ცეხების"* გახსნისაკენ, სადაც ფართო მოხმარების საქონელს აწარმოებდნენ.

ასეთი „ცეხი" ხშირად იყო სახელმწიფო საწარმოს ნაწილი, სადაც სხვადასხვა კომბინაციური სქემით იწარმოებოდა დეფიციტური პროდუქცია, ვთქვათ, სპორტული ტანსაცმელი, უკეთესი ხარისხის ფეხსაცმელი, ზოგი ტიპის საყოფაცხოვრებო პროდუქცია (თუნდაც ელემენტარული კაპრონის ჩანთები, რომლებიც საბჭოთა კავშირში არ იშოვნებოდა, მაგრამ თბილისში ან რუსთავში მათ არალეგალურად ამზადებდნენ). საქართველოში ბევრი ასეთი „ცეხი" გაჩნდა.

დაახლოებით ასევე იწყებოდა კაპიტალიზმის განვითარება ევროპული ფეოდალიზმის წიაღში: იქაც მდიდრდებოდნენ ვაჭრები და მევახშეები (მომავალი ბანკირები), ვინც არსებულ სიტუაციას უკეთ ეგუებოდა. ის ხალხიც არ იყო ზნეობრიობის ეტალონი, მაგრამ მათ ფაქტობრივად გაუკვალეს გზა საბაზრო ეკონომიკას, სხვანაირად – კაპიტალიზმს. იმ დროს ვაჭრობას იდეოლოგიური შეზღუდვები არ ჰქონდა.

„დელეცები" და „ცეხავიკები" იმიტომ გაჩნდნენ, რომ აღმოცენების პროცესში მყოფი სამომხმარებლო საზოგადოება მოითხოვდა მათ არსებობას. მაგრამ საბჭოეთის პირობებში ვერ მოხდებოდა კაპიტალის პირველადი დაგროვება ისე, როგორც ეს კლასიკურ პოლიტეკონომიაშია აღწერილი. „დელეცი" და „ცეხავიკი" ვერ დახარჯავდა მიღებულ მოგებას ლეგალური ეკონომიკის გასავითარებლად, მაგალითად, კომპანიის გასაფართოვებლად, ახალი ქარხნის ასაშენებლად, თუნდაც არსებულ „ცეხში" ახალი მანქანა-დანადგარების ჩამოსატანად.

იდეოლოგიური მარწუხები არ დაუშვებდა საბაზრო ეკონომიკის წარმოქმნას, მით უმეტეს, ცალკე აღებულ საბჭოთა საქართველოში!

ამიტომაც მოგება იხარჯებოდა რესტორნებში, მომსახურებაზე, ძვირფასეულობაზე, ბინის ან აგარაკის კეთილმოწყობაზე, კერძო მანქანაზე (რაც მაშინ ფუფუნების საგანს წარმოადგენდა!). დიდ სახლს „დელეცი" ვერც აიშენებდა: არსებობდა სამშენებლო შეზღუდვები. აგარაკი სხვა პირის სახელზე უნდა გაეფორმებინა, თორემ მილიციას ექნებოდა კითხვა: „საიდან გაქვს ამდენი ფული?"

უნდა ითქვას, რომ საზოგადოების საკმაო ნაწილი ასეთ ელემენტს მტრული თვალით უყურებდა, რისი ძირითადი მოტივაცია იყო არა რაღაც „კომუნისტური იდეალები", არამედ „დელეცების", „ცეხავიკების" და მათი ოჯახის წევრების ქცევის „თავგასულობად" აღქმა უმრავლესობის ეკონომიკური შეზღუდულობის ფონზე.

ასეა თუ ისე, კომუნისტური გეგმური მეურნეობის შიგნით, ქრონიკული დეფიციტის წყალობით შეიქმნა მცირერიცხოვანი „კვაზიბურჟუაზიული კლასი". მაგრამ, როდესაც გეგმური მეურნეობა საბჭოთა ხელისუფლებასთან ერთად გადავარდა და ქვეყანა მოულოდნელად აღმოჩნდა საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საჭიროების წინაშე, ამ „კვაზიბურჟუაზიული კლასის" უნარ-ჩვევები თანამედროვეობისათვის სრულებით შეუფერებელი აღმოჩნდა. დიდ საერთაშორისო კომპანიებთან კონკურენციის პირობებში „დელეცები" და „ცეხავიკები" ვერ განავითარებდნენ დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკას. ამას სხვა თაობის და განათლების ადამიანები თუ შეძლებდნენ.

თუკი გადასვლა საბაზრო ეკონომიკაზე ისე ნარნარად მოხდებოდა, როგორც, ეს მოხდა, მაგალითად, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში, მაშინ ამ „კლასს" განვითარების მეტი შანსი ექნებოდა.

რასაკვირველია, მჟავანაძე ან ვინმე მის გარშემო მყოფთაგანი ასეთ „პერსპექტივაზე" არც ფიქრობდა. „ჩრდილოვანი ეკონომიკის" საკითხი „მჟავანაძის ეპოქასთან" მხოლოდ იმდენადაა დაკავშირებული, რამდენადაც ეს ფენომენი მთელ საბჭოთა კავშირში სწორედ 1950-1960-იან წლებში გაჩნდა. საქართველოში და ბევრ სხვა რესპუბლიკაშიც მას ფაქტობრივი მხარდაჭერა ჰქონდა პარტიულ ელიტაში.

ხრუშჩოვის მიერ დანიშნულმა მჟავანაძემ მოახერხა კარგი ურთიერთობის შენარჩუნება ხრუშჩოვის მემკვიდრესთანაც და ექვსი წელი იმუშავა ლეონიდ ბრეჟნევის „ბრძნული ხელმძღვანელობით".

მაგრამ კრემლს განუწყვეტლივ აწვდიდნენ ინფორმაციას საქართველოში (და არა მარტო იქ!) გავრცელებული „ჩრდილოვანი ეკონომიკისა" და მასთან დაკავშირებული კორუფციის შესახებ.

1972 წლის სექტემბერში 70 წლის მჟავანაძე ლენინის ორდენით დააჯილდოეს და პენსიაზე გაუშვეს „ჯანმრთელობის გაუარესების გამო". მან კიდევ 16 წელი იცოცხლა.

„ᲐᲓᲠᲔᲣᲚᲘ ᲨᲔᲕᲐᲠᲓᲜᲐᲫᲘᲡ ᲔᲞᲝᲥᲐ". შედარებით ახალგაზრდა (დანიშვნისას ის 44 წლისა იყო), ნიჭიერი და ენერგიული *ედუარდ შევარდნაძე* საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველი მდივნის პოსტზე მოვიდა ანტიკორუფციული ბრძოლის ტალღაზე. მოსკოვი, სადაც კორუფცია ყვაოდა, ერთდროულად მოითხოვდა „იდეოლოგიურ სიწმინდეს" მოკავშირე რესპუბლიკებში. 1969 წელს ბრეჟნევმა აზერბაიჯანში ანალოგიურ პოსტზე დანიშნა იქაური *კაგებე*-ს ხელმძღვანელი *ჰეიდარ ალიევი* და უფლება მისცა რკინის ხელით დაემყარებინა წესრიგი. ეს ის ალიევია, ვინც 1993 წელს დამოუკიდებელ აზერბაიჯანს ჩაუდგება სათავეში.

შევარდნაძემ დანიშვნისთანავე სცადა კორუფციით საავსე *„ავგეას თავლის"* – *სახელმწიფო-პარტიული აპარატის* – გაწმენდა. იქამდე შვიდი წლის განმავლობაში შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტზე ყოფნისას მან კარგად შეისწავლა პარტიული ხელმძღვანელობისა და „ჩრდილოვანი ეკონომიკის" ურთიერთგადახლართვა,

„ცეხავიკები" და მათი საქმეები. ციხეების საკნები მალე აავსეს სახელმწიფო ქონების დატაცებისათვის, უკანონო მეწარმეობაში მონაწილეობისათვის, თანამდებობრივი უფლებამოსილების ბოროტად გამოყენების, ქრთამის აღებისა ან მიცემის და სხვა მსგავსი დანაშაულისათვის მსჯავრდებულმა ადამიანებმა.

შევარდნაძეს შეეძლო ზეპირად, დაწერილი ტექსტის გარეშე, დამაჯერებლად ლაპარაკი. დანიშვნიდან პირველ თვეებში შევარდნაძემ თავისი გამოსვლებით პირდაპირ მოაჯადოვა ქართული ინტელიგენცია.

სულ ორი-სამი წლის შემდეგ შევარდნაძისათვის, რომელიც ყოველთვის კარგად გრძნობდა, თუ საიდან უბერავდა ქარი, ნათელი გახდა, რომ ქანჩების შემდგომი მოჭერა კრემლში აღარ მოსწონთ. „ანტიკორუფციული ოპერაცია" მკვეთრად შენელდა: ალბათ, დაიჯერეს, რომ ყველა კორუფციონერი დაჭერილია! სინამდვილეში კორუფცია ზედაპირიდან სიღრმეში ჩავიდა და ქრთამი გაძვირდა. პარტიული ნომენკლატურისა და ერთგვარად შესუსტებული „ჩრდილოვანი ეკონომიკის" ფარული ალიანსი აღორძინდა.

იგივე ხდებოდა ყველა სხვა რესპუბლიკაში, სადაც კრემლი პერიოდულად ცვლიდა ხოლმე კორუმპირებულ ხელმძღვანელს „ჭეშმარიტი კომუნისტით".

„ადრეული შევარდნაძის ეპოქიდან" ყველაზე დასამახსოვრებელი 1978 წელი გამოდგა.

იმ წლის გაზაფხულზე საქართველოს სსრ ახალი კონსტიტუციის განხილვა დაიწყო. ერთი წლით ადრე საბჭოთა კავშირმა მიიღო ახალი „ბრეჟნევისეული კონსტიტუცია", რომელიც 1936 წლის „სტალინური კონსტიტუციისაგან" ძირითადად მრავალსიტყვაობით განსხვავდებოდა. მოკავშირე და ავტონომიურ რესპუბლიკებს თავიანთი კონსტიტუციები საერთო-საკავშიროსთვის უნდა შეეხამებინათ. სხვათა შორის, ავტონომიურ ოლქს კონსტიტუცია არ ჰქონდა.

განხილვა დუნედ მიმდინარეობდა იქამდე, სანამ ხალხის ინერტულობა არ დაარღვია მოულოდნელად აღმოჩენილმა ფაქტმა – საქართველოს სსრ-ის ახალი კონსტიტუციის პროექტში *ამოღებული იყო ძველი (1937 წლის) კონსტიტუციის მუხლი*, რომელიც ქართულ ენას რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად აცხადებდა. საკავშირო კონსტიტუცია არ აწესებდა ოფიციალურ სახელმწიფო ენას და მუხლი სახელმწიფო ენის შესახებ არ შეუტანიათ არცერთი მოკავშირე რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტში.

ქართულმა ინტელიგენციამ ამ ცვლილებაში დაინახა რეალური ეროვნული საფრთხე. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე კონსტიტუციის პროექტის განხილვაზე მოსულმა *ედუარდ შევარდნაძემ* გაამახვილა ყურადღება ზემოხსენებული მუხლის არარსებობაზე, მაგრამ ისე, რომ ეს *დიდ პრობლემად არ ჩათვალა*. უნივერსიტეტის პროფესურა და სტუდენტობა კი საპროტესტოდ აღენთო.

ნიშანდობლივია, რომ ახალი კონსტიტუციის განსახილველად შევარდნაძე

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მოვიდა. დაარსებიდანვე (1918 წ.), 1921-1991 წლებში – საბჭოთა საქართველოს არსებობის მთელ მანძილზე, და შემდეგაც, დამოუკიდებელ საქართველოში, სწორედ ***თბილისის უნივერსიტეტი იყო ქართული იდენტობის ცენტრი, საზოგადოებრივი აზრის მაფორმირებელი უდიდესი ძალა.***

კარგი დამოკიდებულება თბილისის უნივერსიტეტთან, აგრეთვე ***მწერალთა კავშირთან***, რომელიც ასევე აყალიბებდა საზოგადოებრივ აზრს, საქართველოს კომპარტიის ცეკას მდივნებისთვისაც იქცა sine qua non[41]-ად.

1978 წლის 14 აპრილს, რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს მიერ კონსტიტუციის დამტკიცების დროს, დღევანდელი პარლამენტის შენობას ზღვა ხალხი მიადგა: მათ თბილისის უნივესიტეტის პროფესურა ედგა სათავეში.

შევარდნაძე სუბიექტურად მზად იქნებოდა დაეთმო საზოგადოებრივი აზრისათვის, მაგრამ მას კრემლის თანხმობა ესაჭიროებოდა, რომელიც დათმობაზე არ მიდიოდა. თუკი შევარდნაძე თამაშობდა უკანასკნელ მომენტამდე გადაწყვეტილების მიღების გადადებით, მაშინ ეს ძალიან რისკიანი თამაში იყო. შეიძლებოდა ვიღაც პროვოკატორს მილიციასთან ჩხუბი აეტეხა. თბილისში უკვე შემოიყვანეს საბჭოთა არმიის ნაწილები – უმაღლესი საბჭოს მიმდებარე ქუჩებზე ჯავშნიანი მანქანები და ქვეითი ჯარი იდგა.

საბედნიეროდ, თბილისელებმა სიმშვიდე გამოიჩინეს. მილიციამ შეასრულა ბრძანება, არ შეეჩერებინა ***მშვიდობიანი პოლიტიკური მანიფესტაცია, რაც საბჭოთა კავშირში იქამდე წარმოუდგენელი რამ იყო.*** ბოლო მომენტში შევარდნაძემ კრემლისაგან, უშუალოდ ლეონიდ ბრეჟნევისგან, მიიღო თანხმობა საქართველოს სსრ კონსტიტუციაში ჩაერთოთ მუხლი სახელმწიფო ენად ქართულის გამოცხადების შესახებ. კრემლში სწორად მიიჩნიეს, რომ მასობრივი დემონსტრაციის მშვიდობიანად დაშლა ჯობია სისხლისღვრას.

სხვათა შორის, „ქართული პრეცედენტით" დაუყოვნებლივ ისარგებლეს მეზობელ აზერბაიჯანსა და სომხეთში. ბაქოსა და ერევანში მოიწვიეს იქაური უმაღლესი საბჭოების რიგგარეშე სესიები და შეიტანეს დამატება ორიოდე კვირით ადრე სულ უმტკივნეულოდ, მხოლოდ ფორმალური განხილვით, ერთხმად მიღებულ კონსტიტუციებში – შესაბამისი მოკავშირე რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად იქაც აღადგინეს აზერბაიჯანული და სომხური ენა.

დანარჩენ მოკავშირე რესპუბლიკებს კი „ქართული პრეცედენტის" გაზიარების უფლება კრემლმა არ მისცა. მაგრამ ამას მნიშვნელობა არც ჰქონდა: რესპუბლიკურ კონსტიტუციებში ჩაწერილი მუხლები მხოლოდ სიმბოლიკა იყო, მათ შესრულებას კომპარტია არც აპირებდა.

1978 წლის 14 აპრილს ყველაფერი თითქოს ყველას საამებლად დასრულდა:

- ქართველმა ხალხმა გაიმარჯვა. ორიოდე წლის შემდეგ 14 აპრილი „დედა

41 რის გარეშეც არ ეგების (ლათ.)

ენის დღედ" გამოცხადდა, ხოლო დიდი პედაგოგის, იაკობ გოგებაშვილის მიერ 1876 წელს პირველად გამოცემულ „დედა ენას" თბილისში მშვენიერი ძეგლი დაუდგეს;

- შევარდნაძემ „ეროვნული გმირის" შარავანდედი დაიდგა;
- ბრეჟნევმა გონივრული კომპრომისის დემონსტრაცია მოახდინა.

მაგრამ კრემლმა არ დაუვიწყა „თავნებობა" ქართველ ხალხს.

დიდი ეროვნული გამარჯვების ეიფორია საქართველოში მალე გაბათილდა, როდესაც ცვლილებების შეტანა მოიწადინეს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტში. ეთნიკურმა აფხაზურმა ინტელიგენციამ მოახდინა თავისი ეთნოსის მობილიზაცია და 1978 წლის მაისში სოფელ ლიხნიში, რომელიც აფხაზების ეროვნულ ცენტრადაა მიჩნეული, შეიკრიბა 12 ათასზე მეტი, ზოგი ცნობით – 30 ათასი, ადამიანი. ეთნიკური აფხაზები კი იმ დროს სულ 85 ათასს ითვლიდნენ. ლიხნის ყრილობამ მოითხოვა ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუციაში სახელმწიფო ენების შესახებ მუხლის შეტანა და ასეთად მხოლოდ აფხაზურისა და რუსულის გამოცხადება. იმ დროს კი ქართველები ავტონომიის მოსახლეობის ფარდობით უმეტესობას შეადგენდნენ. ამავდროულად, ლიხნიში დააყენეს საკითხი აფხაზეთის ავტონომიის საქართველოდან გამოყოფისა და რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარესთან მისი შეერთების შესახებ. ეს კრემლში გაგზავნილ პეტიციად გაფორმდა.

ეჭვგარეშეა, პეტიციას აფხაზები წერდნენ „მოსკოველ კეთილისმსურველებთან" გავლილი კონსულტაციის შემდეგ. ეს არ ნიშნავდა, რომ კრემლი დააკმაყოფილებდა აფხაზების მოთხოვნებს. უბრალოდ, თბილისს ნათლად დაანახეს, რომ თუ იქ გაგრძელდება „ნაციონალისტური გამოხდომები", მის წინააღმდეგ არსებობს ქმედითი ბერკეტი!

კრემლის პოლიტბიუროს არ აძლევდა ხელს მოკავშირე რესპუბლიკის საზღვრის შეცვლის სახიფათო პრეცედენტის შექმნა. ის მაშინვე გამოიწვევდა ჯაჭვურ რეაქციას: დადგებოდა სომხებით დასახლებული მთიანი ყარაბაღის აზერბაიჯანიდან სომხეთისათვის გადაცემის, უზბეკებით დასახლებული ოშის ოლქის (Ошская область) – ყირგიზეთიდან უზბეკეთისათვის გადაცემის საკითხები და ა.შ. ზედაპირზე გამოვიდოდა ჩრდილო კავკასიის ხალხების ტერიტორიული ურთიერთპრეტენზიებიც. ბრეჟნევმა და პოლიტბიურომ აუტკივარი თავი არ აიტკივეს.

იმ ჯერზე კრემლმა „ხალიჩის ქვეშ შეხვეტა" აფხაზური პრობლემები ისე, რომ მათ ათი წლის შემდეგ ისევ იჩინეს თავი, ოღონდ ბევრად უფრო ტრაგიკული შედეგებით.

აფხაზები დააკმაყოფილეს იმით, რომ სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტი უნივერსიტეტად გარდაქმნეს, რომელსაც *„აფხაზური სახელმწიფო უნივერსიტეტი"* უწოდეს, თუმცა სწავლება იქ რუსულად და ქართულად მიმდინარეობდა.

ახალ უნივერსიტეტში მისაღები სტუდენტების კვოტის გაზრდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კვოტის შემცირების ხარჯზე მოხდა: გეგმური ეკონომიკის პირობებში მოკავშირე რესპუბლიკის უმაღლეს სასწავლებლებში მისაღები კონტინგენტის ჯამური ოდენობა მკაცრად იყო განსაზღვრული. სოხუმში გაიხსნა აფხაზეთის ტელევიზია, რომელმაც ტექნიკის ნაწილი საქართველოს ტელევიზიისგან მიიღო.

ზემოხსენებული არ იყო *„ნებაყოფლობითი საჩუქარი ქართველების მხრიდან“*, რასაც ამტკიცებდნენ ჩვენი „ურაპატრიოტები“, იმისათვის, რომ *„აფხაზების უმადურობისათვის“* გაესვათ ხაზი, ხოლო ნაციონალისტები იყენებდნენ ედუარდ შევარდნაძის *„ანტიქართული ქცევის“* მაგალითად. ყველაფერი *კრემლის პოლიტბიუროს გადაწყვეტილებით ხდებოდა*. შევარდნაძეს მხოლოდ შესრულება ევალებოდა.

კრემლისავე ნებართვით არაოფიციალურად გაიზარდა ეთნიკური აფხაზების კვოტა ავტონომიური რესპუბლიკის ნომენკლატურაში. თუმცა აფხაზები საკუთრივ აფხაზეთის მოსახლეობის 18 პროცენტს შეადგენდნენ, მათ მისცეს ავტონომიური რესპუბლიკის ნომენკლატურული თანამდებობების ნახევრის დაკავების უფლება. ბიუროკრატიულ სახელმწიფოში ასეთი ზომის კვოტა დიდ პოლიტიკურ ძალას აძლევდა ეთნიკურ ჯგუფს.

აფხაზეთის ასსრ-ის კონსტიტუციაში *სამი სახელმწიფო ენა* ჩაიწერა – აფხაზური, ქართული და რუსული. რეალურად დოკუმენტაცია რუსულად დგებოდა, ოფიციალურ მოხსენებებს რუსულად კითხულობდნენ.

თუმცა შევარდნაძე მართლაც ზრუნავდა ქართული მეცნიერებისა და ხელოვნების განვითარებაზე, იმდროინდელ საქართველოში ის არ უყვარდათ, ისე, როგორც ნებისმიერი მოქმედი ხელმძღვანელი არ უყვართ ხოლმე.

ხალხი აღიქვამდა შევარდნაძეს, რომელიც 1985 წლისათვის უკვე 13 წელი მართავდა საქართველოს, როგორც „გარდაუვალ, მაგრამ ასატან ბოროტებას“, როგორც სტაბილობის ერთგვარ გარანტს არსებულ სისტემაში. ის, რომ საბჭოთა კავშირი რამდენიმე წლის შემდეგ დაიშლებოდა, 1985 წელს არავინ იცოდა.

1985 წლის აგვისტოში ედუარდ შევარდნაძე აირჩიეს კრემლის პოლიტბიუროს წევრად და მიხაილ გორბაჩოვმა ის საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრად დანიშნა.

საქართველოში უფრო მეტად დააფასეს და შეიყვარეს ყოფილი ხელმძღვანელი, როდესაც ის თბილისიდან წავიდა.

„პატიაშვილის ეპოქა“. *1985 წელს ჯუმბერ პატიაშვილი* აირჩიეს საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველ მდივნად უშუალოდ გენერალური მდივნის გორბაჩოვის და არა შევარდნაძის რეკომენდაციით. „რეკომენდაციას“ იმ პერიოდში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

დანიშვნისთანავე პატიაშვილმა სცადა წინამორბედის მიერ დანიშნული კადრების თავიდან მოშორება, მაგრამ ამით მხოლოდ დაეძაბა ურთიერთობა მოსკოვში მყოფ გავლენიან ედუარდ შევარდნაძესთან.

ცეკას პირველი მდივნის პოსტზე პატიაშვილი ოთხ წელზე ნაკლებ ხანს დარჩა. ეს პერიოდი დატვირთული აღმოჩნდა რთული მოვლენებით, რომელთათვისაც თავის გართმევა ძნელი აღმოჩნდა.

პატრიოტმა, მაგრამ საკმაოდ ხისტმა და ჯიუტმა პატიაშვილმა ვერ ააწყო ურთიერთობა ნაციონალისტურ ოპოზიციასთან, რომელიც იმ დროს უკვე წარმოადგენდა ანგარიშგასაწევ ძალას. თანაც ოპოზიციის უმთავრესი ლიდერი – ზვიად გამსახურდია – ერთობ რთული პიროვნება იყო, რომელთანაც საერთო აზრის გამონახვა თითქმის შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ამავე დროს, პატიაშვილი ცდილობდა ერთგვარი დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებას. მის დროს ქვემო ქართლის ქართულენოვან მოსახლეობას აღუდგინეს ქართული გვარები (რომლებიც XIX საუკუნეში არაქართული დაბოლოებებით იყო შეცვლილი); სასაზღვრო რეგიონებში იგი ასახლებდა ეკოლოგიურ მიგრანტებს მთიანი აჭარიდან და სვანეთიდან.

მაშინ, როდესაც კრემლის პოლიტბიურომ მთელ საბჭოთა კავშირში 1986 წელს წამოიწყო „ანტიალკოჰოლური კამპანია", რასაც ბევრგან, მაგალითად, ყირიმში, მოლდავეთში, აზერბაიჯანში, სომხეთში, სამხრეთ რუსეთში მოჰყვა ვენახის ამოძირკვა და ღვინის წარმოების თითქმის შეწყვეტა, სწორედ პატიაშვილმა შეინარჩუნა ქართული ვენახი.

ჯუმბერ პატიაშვილს ჰქონდა იმდროინდელი ლიდერისათვის საჭირო თვისებები – მართვის გამოცდილება, ენერგიულობა. ერთგვარი რეტროსპექტული ვარაუდით შემიძლია ვთქვა, რომ არა 1989 წლის 9 აპრილის საბედისწერო ღამე (იხ. ჩანართი 18.1), საქართველოს კომპარტია, მის სათავეში პატიაშვილი რომ დარჩენილიყო, 1990 წლის საპარლამენტო არჩევნებში ადვილად არ დამარცხდებოდა ოპოზიციურ ბლოკთან. ვიმეორებ, ეს მხოლოდ ვარაუდია.

ჩანართი 18.1
თბილისი, 1989 წლის 9 აპრილი

1989 წლის აპრილის დამდეგს თბილისში ჩამოაღწია ინფორმაციამ ხელახლა წამოტივტივებული აფხაზური ინიციატივის შესახებ „გადაექვემდებარებინათ მათი ავტონომია საქართველოდან რუსეთის ფედერაციისათვის": 1988 წლის მთიანი ყარაბაღის მაგალითს (იხ. ქვემოთ) უქმად არ ჩაუვლია! ამის პასუხად თბილისში, რუსთაველის გამზირზე, მთავრობის სახლის წინ (შემდეგში ის პარლამენტის შენობად იქცა) 4 აპრილიდან დაიწყო პერმანენტული მიტინგი, რომელსაც იმ დროის ყველა ოპოზიციური პარტია და მოძრაობა შეუერთდა. „აფხაზური ინიციატივა" მოსკოვიდან ინსპირირებულად იქნა აღქმული და მისი დაგმობის თემამ მალე გადაინაცვლა უკანა პლანზე: მიტინგზე გამოსულები უკვე საქართველოს

დამოუკიდებლობის აღდგენაზე ალაპარაკდნენ, რასაც აპრილამდე საჯაროდ არავინ აცხადებდა.

საბჭოთა არმიის ნაწილებს ებრძანათ მოედნის განთავისუფლება დემონსტრანტებისაგან. მოსალოდნელი სისხლისღვრის თავიდან ასაცილებლად პატრიარქი ილია II ამაოდ მოუწოდებდა მომიტინგეებს, სალოცავად ახლომდებარე ქაშუეთის ეკლესიის ეზოში გადასულიყვნენ. მიკროფონი პატრიარქს ჩამოართვა ოპოზიციის ერთ-ერთმა ლიდერმა ირაკლი წერეთელმა და ხალხს მოუწოდა, იქვე დაეჩოქა და ელოცა. ამან მსხვერპლი გაზარდა.

9 აპრილის ღამეს ათასობით მომიტინგე საბჭოთა ჯარისკაცებმა მოედნიდან ძალით განდევნეს. ცეცხლსასროლი იარაღის ნაცვლად ისინი იყენებდნენ მესანგრეების ალესილ ნიჩბებს და ცრემლსადენ გაზს. პანიკის გამო ატეხილ ჭყლეტაში დაიღუპა 19 ადამიანი, ძირითადად ქალები.

ამ მოვლენამ, რომელიც პირველად გააშუქა თბილისში გამომავალმა გაზეთმა „Молодежь Грузии“-მ (რედაქტორი ვახტანგ აბაშიძე; ფოტოები მოსკოველ იური როსტს ეკუთვნოდა) საზოგადოებრივი აზრი ააბობოქრა. მან გახლიჩა საბჭოთა კავშირის მმართველი წრეები და რუსეთის ინტელექტუალური ელიტა, წაართვა კრემლის ლიდერებს აგრესიული ქცევის სტიმული და, ზოგადად, ინიციატივა.

თუმცა ჩადენილ დანაშაულზე პირდაპირი პასუხისმგებლობა საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველ მდივანს ჯუმბერ პატიაშვილს არ ეკისრებოდა, 14 აპრილს ის მორალური პასუხისმგებლობის გამო გადადგა. ეს იყო საბჭოთა კავშირში მაღალი თანამდებობის პირის გადადგომის პირველი შემთხვევა.

ის, რომ კომუნისტებსაც შეეძლოთ ეროვნული ძალის როლის შესრულება, დამტკიცდა პოსტ-სოციალისტურ სივრცეში, მათ შორის ბალტიის ქვეყნებში, პოლონეთში, უნგრეთში. საერთოდაც, *ეროვნული რესპუბლიკების იმდროინდელი კომუნისტების დიდი უმრავლესობა საკუთარი სამშობლოს არანაკლები პატრიოტი იყო, ვიდრე არაკომუნისტური ოპოზიცია*. ეს საქართველოსაც ეხება.

1990-იან წლებში ჯუმბერ პატიაშვილი უშედეგოდ ცდილობდა დაბრუნებას დიდ პოლიტიკაში – ორჯერ იყარა კენჭი საქართველოს პრეზიდენტის პოსტზე.

საბჭოთა საქართველოს მემკვიდრეობა: შუქ-ჩრდილები

საქართველოს ისტორიის რეალობაა კომუნისტური პარტიის მმართველობა 1921 წლის თებერვლიდან 1990 წლის ოქტომბრამდე. უფრო ზუსტად თუ ვიტყვით, საქართველომ საბჭოთა სისტემაში დაჰყო 1991 წლის დეკემბრამდე, თუნდაც ბოლო წელი კომპარტიის დომინაციის გარეშე.

დროის სხვადასხვა გადასახედიდან ერთი და იმავე მოვლენის ფასი შეიძლება სხვადასხვა აღმოჩნდეს.

მაგალითად, საბჭოთა პერიოდში არსებობდა ერთადერთი *შეფასება საქართვე-*

ლოს გასაბჭოებისათვის – მხოლოდ დადებითი. მანამდე არსებული *სოციალ-დემოკრატების (მენშევიკური) ხელისუფლება კი ბოროტება იყო*. ასე ასწავლიდნენ 70 წლის განმავლობაში. მერე შეფასებები რადიკალურად შებრუნდა. ახლა *კომუნისტური ხელისუფლება იქცა ცალსახა ბოროტების სიმბოლოდ*, საბჭოთა პერიოდი – „მონობის ხანას" გაუთანაბრდა, ხოლო 1918-1921 წლების მენშევიკი ლიდერები ლამის უმწიკვლო მამულიშვილებად შეირაცხნენ.

საბჭოთა ხელისუფლებას, მისი არსებობის პერიოდში, ქართველების დიდი (თუ აბსოლუტური არა) უმრავლესობა მართლაც ბოროტებად მიიჩნევდა. ბევრი, განსაკუთრებით 1989 წლიდან, ამ ხელისუფლების დამხობას ნატრობდა. როდესაც ეს მართლაც მოხდა და გაჭირვების წლები დადგა, ზოგს გაუჩნდა ნოსტალგია იმ დროზე, როდესაც გარანტირებული იყო სულ ცოტა 120-მანეთიანი ხელფასი, სულ ცოტა 70-მანეთიანი პენსია და ათწლეულების განმავლობაში უცვლელი ფასები მაღაზიაში.

„ძველი კარგი დროის" მონატრების მსგავსი ფენომენი მსოფლიო ისტორიაში არაერთხელ აღნიშნულა. არც თუ იშვიათად აწმყოთი უკმაყოფილო ადამიანებს წარსული დრო მეტისმეტად „ვარდისფრად" ეჩვენებათ ხოლმე და ავიწყდებათ თავისი ძველი უკმაყოფილება „იმდროინდელი აწმყოთი"!

აბსურდია იმის მტკიცება, რომ საქართველო ყველაზე დაჩაგრული რესპუბლიკა იყო საბჭოთა კავშირში. რეჟიმი ყველასათვის, მათ შორის რუსი ხალხისათვის, მძიმე აღმოჩნდა.

მაგრამ ქვემოთ ვაანალიზებ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ საქართველოსათვის მოტანილ შედეგებს.

1921 წელს კომუნისტური რეჟიმის დამყარება საქართველოში ძალადობრივად განხორციელდა: ქართველ ხალხს სულაც არ გამოუთქვამს სურვილი, რომ ბოლშევიკები თავიანთი XI არმიითურთ მოსულიყვნენ და ქვეყნიდან გაეგდოთ, თუნდაც არაპოპულარული, მენშევიკები.

1921 წელს საქართველომ გადაუხვია თანამედროვე საზოგადოების განვითარების ნორმალურ გზას, რომელიც განვლეს ამჟამად ეკონომიკურად განვითარებულმა და სოციალურად მოწესრიგებულმა ქვეყნებმა.

დემოკრატიზაციის პროცესი, რომელიც ასე თუ ისე იგრძნობოდა გვიანი რუსეთის იმპერიისა და დამოუკიდებელი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის დროს, ჩაკვდა; პოლიტიკური პლურალიზმი მოისპო; სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბება შეწყდა. კულტურის განვითარებამ მნიშვნელოვანწილად პოლიტიზებული ხასიათი შეიძინა. 1920-იანი წლებიდან 1951 წლამდე განხორციელებულმა მასობრივმა რეპრესიებმა დიდი ფიზიკური და მორალური ტრავმა მიაყენა ქართულ საზოგადოებას.

კომუნისტური მმართველობის შედეგები საქართველოსა და სხვა რესპუბლიკებში თითქმის იდენტურია. აშკარად მიუღწეველი ქიმერის – კომუნიზმის – ასა-

შენებლად ყველა საშუალების გამოყენებით ხდებოდა „ახალი ადამიანის" ფორმირება. რეალობაში ეს გადაიზარდა მასობრივ რეპრესიებში, დასმენებში, რაც ადამიანის „ახლებურად ფორმირების" ნაცვლად მისი ფსიქიკის დეგრადაციას იწვევდა.

საკმაოდ მრავალრიცხოვან ზედამხედველებსა და ჯალათებს გაორებული ფსიქიკა უყალიბდებოდათ. შინ – მზრუნველი მამა, სამსახურში – სასტიკი მაწამებელი.

მართალია, XX საუკუნის მეორე ნახევარში რეპრესიების პრაქტიკა შეწყდა, მაგრამ მან დიდი კვალი დატოვა ყველა „საბჭოთა ხალხის" ისტორიულ მეხსიერებაში.

ის, რომ ადამიანებს ***არ ჩამოუყალიბდათ პასუხისმგებლობის გრძნობა საზოგადოებრივი საქმის მიმართ***, კომუნისტურ პირობებში ცხოვრების შედეგია. „ეს მე არ მეხება", „ეს მთავრობამ უნდა გაგვიკეთოს" – ასეთი რამ დღემდე გვესმის.

მრავალსართულიან სახლებში მობინადრეებს აწუხებთ მხოლოდ საკუთარი ბინის კეთილმოწყობა – დაბინძურებულ საერთო სადარბაზოს ქალაქის მერიამ მიხედოს!

ეს საბჭოთა ეპოქის გადმონაშთია. საზოგადოების თვითორგანიზაციას კომუნისტური ხელისუფლება რეალურად არ ახალისებდა: აქედან ერთი ნაბიჯი იყო პოლიტიკურ ორგანიზაციამდე!

XXI საუკუნის მეორე ათწლეულში გამოჩნდა ნიშნები, რომ „საბჭოთა გადმონაშთები" ქრება და საზოგადოება უფრო თვითორგანიზებადი ხდება.

საბჭოთა პერიოდში *სოციალური დაცვის ელემენტი* იყო მოთხოვნა, რომ ყველას ემუშავა. არსებობდა ტერმინი „დროებით უმუშევარი": უმუშევრობა დასაშვები იყო მხოლოდ დროებით. ადგილობრივ საბჭოებს ევალებოდათ, ადამიანისათვის რაიმე სამუშაო გამოენახათ. ნაკლები განათლების ცენზის მქონესათვის ეს უფრო ადვილი იყო – ქარხნებსა და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებს ყოველთვის სჭირდებოდა მუშახელი. უფრო ძნელი იყო მზარდი რაოდენობის უმაღლესდამთავრებულების დაკმაყოფილება სამუშაოთი, მით უმეტეს, რომ მათ სამუშაო ადგილი საკუთარ ქალაქში უნდოდათ და არა ცხრა მთას იქით.

ყველა დაქირავებული სახელმწიფო საწარმოში ან დაწესებულებაში მუშაობდა. კერძო დამქირავებელი არ არსებობდა. აზრი, რომ „სამუშაო მხოლოდ ისაა, რისთვისაც *სახელმწიფო გიხდის ხელფასს*", დიდი ხნით გადმოჰყვა პოსტსაბჭოთა კავშირის სივრცეს. დამოუკიდებლობის პერიოდის სოციოლოგიურ გამოკითხვებში რესპონდენტების ლამის ნახევარი მიუთითებს ხოლმე, „*უმუშევარი ვარ*, რადგან ჩვენი სახელმწიფო საწარმო/ინსტიტუტი დაიხურაო". იმას, რომ მონახეს ახალი სამუშაო კერძო სექტორში, წამოიწყეს მცირე ან საშუალო ბიზნესი, რესპონდენტების დიდი ნაწილი *დასაქმებად* არ მიიჩნევს.

* * *

ამ წიგნში საბჭოთა ეპოქის „ჩრდილებზე“ იმდენად ხანგრძლივი საუბარი მქონდა, რომ ეს მიკერძოებად შეიძლება ჩამითვალონ. ამიტომაც, ობიექტურობის დასაცავად, საბჭოეთის არსებობის ბოლო სამი ათეული წლის შემთხვევაში არსებულ ერთგვარ „შუქზეც“ რაღაცა უნდა ითქვას.

საბჭოთა პერიოდში აშენდა ქარხნები და ფაბრიკები, რომელთა მცირე ნაწილი ახლაც მოქმედებს, ელექტროსადგურები, გაუმჯობესდა ქალაქების ინფრასტრუქტურა, გაყვანილი იქნა გზები. ამჟამინდელი ქალაქის მოსახლეობის საკმაო ნაწილი ჯერაც იმ ბინებში ცხოვრობს, რომლებიც მას უფასოდ მისცა საბჭოთა ხელისუფლებამ. სხვა საქმეა, რომ ეს ბინები თანამედროვე სტანდარტს არ აკმაყოფილებს.

ხორციელდებოდა ერთგვარი *სოციალური პოლიტიკა*. ყოველ შემთხვევაში, არავინ შიმშილობდა. სამსახურიდან ადამიანის უმიზეზოდ დათხოვნა ძნელი იყო.

მეორე მსოფლიო ომის ბოლოს და ომისშემდგომ რამდენიმე წელს საბჭოთა ხელისუფლება პოლიტიკური თვალსაზრისით – მოსალოდნელი ახალი ომისათვის (რომელიც, საბედნიეროდ, არ მოხდა) აუცილებელი ეკონომიკის სივრცობრივი დივერსიფიკაციის მიზნით – აფინანსებდა სტრატეგიული დანიშნულების მძლავრი ქარხნების მშენებლობას ბევრ რესპუბლიკაში.

1944 წლიდან თბილისის სამხრეთით შენდებოდა ახალი ქალაქი *რუსთავი*, რომლის *ქალაქწარმომქმნელი ფაქტორი* სრული ციკლის (კოქსი, თუჯი, ფოლადი, ნაგლინი) მეტალურგიული კომბინატი უნდა გამხდარიყო. მაშინაც ნათელი იყო, რომ *ეკონომიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ეს ადგილი მეტალურგიული საწარმოსათვის ხელსაყრელი არაა*: ნედლეული შორიდან უნდა მოეზიდათ, რაც პროდუქციას აძვირებდა. ეს იცოდა საქართველოსკომპარტიის ცეკას პირველმა მდივანმა 1938-1952 წლებში *კანდიდ ჩარკვიანმა*. მაგრამ კომბინატის ასაშენებლად რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ ეს ადგილი იმიტომ შეარჩია, რომ ქალაქ რუსთავს ეკონომიკურის გარდა პოლიტიკურ *დატვირთვასაც* ანიჭებდა: ***თბილისის სამხრეთით უნდოდა აღედგინა ქართული ქალაქი, რომელიც განადგურდა XIII საუკუნეში, მონღოლების შემოსევისას.***

მეტალურგიული კომბინატის ადგილის შერჩევისას იმდროინდელი ლიდერები ხელმძღვანელობდნენ საქართველოს ინტერესებით. რუსთავში სხვა საწარმოებიც შეიქმნა და ის დიდ *ქართულ ქალაქად* იქცა.

საბჭოთა პერიოდში ქართველი ერი გამრავლდა, დასრულდა მისი ეთნიკური კონსოლიდაცია. აჭარის ენობრივად ქართველი, მაგრამ დანარჩენისაგან რელიგიურად განსხვავებული – მუსლიმური – მოსახლეობა სრულად შევიდა ქართველი ერის შემადგენლობაში.

1960-იანი წლებიდან, ძირითადად რუსეთიდან, აგრეთვე თურქმენეთიდან და ირანიდან იმ დროს იაფი ბუნებრივი აირის (გაზის) მილსადენებით შემოყვანის შემდეგ და ციმბირიდან ხე-ტყის მასალის შემოტანის წყალობით *შეწ-*

ყდა საქართველოს ტყის განადგურება. ტყეს მხოლოდ ნიადაგდაცვითი და წყალშემკრები ფუნქცია დაეკისრა და მისი ჭრა აიკრძალა.

საქართველოს მთებში მეოცე საუკუნის განმავლობაში გაიზარდა ის ტყე, რომლის მასობრივი ჭრითა და საზღვარგარეთ გატანით 1992 წლიდან დღემდე ხელს ითბობენ მაღალი მფარველობის მქონე ადგილობრივი და უცხოელი „ბიზნესმენები", რომელთაც არ ანაღვლებთ საქართველოს ეკოლოგიური მომავალი. საბჭოთა პერიოდი საქართველოს ბუნების დაცვისათვის ცუდი არ ყოფილა. მართალია, ბრაკონიერები იყვნენ, მაგრამ ზოგიერთ ნაკრძალს რეალურად იცავდნენ.

შეიცვალა სოციალური ყოფა სოფლად. *საქართველოს დაბლობი რაიონების სოფლებში თითქმის ყველა კარგი სახლი აშენებულია საბჭოთა პერიოდში.*

ასეთი მაგალითის მოყვანა შეიძლება: დასავლეთ საქართველოს მდ. ენგურზე 1961-1978 წლებში მიმდინარეობდა იმ დროს მსოფლიოში უმაღლესი, 272 მეტრის სიმაღლის, *ენგურჰესის* (ენგურის ჰიდროელექტროსადგურის) თაღოვანი კაშხლის მშენებლობა, რაც გაჭიანურდა ცემენტის უკმარისობის გამო. სამაგიეროდ, მიმდებარე სასოფლო რაიონები რკინა-ბეტონით აგებული კერძო სახლებით მოიფინა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამისათვის არც თუ კანონიერი გზით გამოიყენეს ენგურჰესისათვის განკუთვნილი ცემენტი, რომელსაც საბჭოთა პერიოდში კაცი მაღაზიაში ძნელად თუ იყიდიდა – ის „დეფიციტში იყო"! თუ სახელმწიფო არ ზრუნავდა მომარაგებაზე (ამ შემთხვევაში – ცემენტით), ხალხი პოულობდა სხვა გამოსავალს.

ეს არის ფაქტის კონსტატაცია და არა დანაშაულის გამართლება: სახელმწიფო ქონების მითვისება ყველგან დანაშაულია.

1950-იანი წლების შუაგულიდან 1980-იანი წლების ბოლომდე საქართველოს სოფელი საკმაოდ კარგად ცხოვრობდა. საქართველო აწარმოებდა იმ დროს ექსკლუზიურ პროდუქციას – ჩაის, თამბაქოს, ციტრუსებს, ეთერზეთოვან კულტურებს. ანაზღაურება იმ დროის კვალობაზე ცუდი არ იყო.

რუსეთისა და დანარჩენი საბჭოთა კავშირის უზარმაზარი ბაზარი ქართული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისათვის სატრანსპორტო თვალსაზრისით შედარებით ხელმისაწვდომი გახდა (რეალური სირთულეები ვახსენე წინა ქვეთავში: იხ. „მჟავანაძის ეპოქა"). საბჭოეთის ბევრი ქალაქის „საკოლმეურნეო ბაზარზე" (სხვანაირი არ არსებობდა!) შეხვდებოდით ქართული მანდარინით, ლიმონით, დაფნით, ვაშლით, ბოსტნეულით, წითელი ღვინით მოვაჭრე ჩვენი რესპუბლიკის მკვიდრთ, არა მარტო ეთნიკურ ქართველებს: ასეთ ვაჭრობას, რასაკვირველია, გადამყიდველები ეწეოდნენ, რომელთაც ადგილობრივ მილიციასთან უხდებოდათ „საერთო ენის გამონახვა". ამიტომაც მათი საქონელი ძვირი იყო, მაგრამ უცხოური კონკურენცია მაშინ არ არსებობდა.

რასაკვირველია, საბჭოთა პერიოდში *ხელოვნება* და *ლიტერატურა* მძიმე იდეოლოგიურ არტახებში იყო მოქცეული. წინამდებარე წიგნის მსგავსს იმ ეპოქაში ვერ გამოვაქვეყნებდი: ცენზურა (მაშინ მას „Главлит", ქართულად „მთავლიტი"

ერქვა), ყველაფერ გამოსაქვეყნებელს წინდაწინ კითხულობდა და მისი ნებართვის გარეშე არაფერი იბეჭდებოდა. წინამდებარე წიგნის მსგავსი კი „იდეოლოგიურად მიუღებელი" იქნებოდა.

მაგრამ იდეოლოგიური შეზღუდვების გარსშემოვლა საბჭოთა საქართველოში ხანდახან მაინც ხერხდებოდა.

მაგალითად, 1980 წლის მარტში თბილისში ჩატარდა საბჭოთა კავშირში პირველი (და უკანასკნელი!) როკფესტივალი სახელად „გაზაფხულის რიტმები", რომლის ინიციატორებიც იყვნენ საქართველოს კომპოზიტორთა კავშირი და საქართველოს *კომკავშირი* (მისი პირველი მდივანი იმ დროს იყო ჟიული შარტავა). ასეთი ფესტივალის ჩატარება საბჭოთა კავშირში მაშინ წარმოუდგენელი რამ იყო – „როკ-მუსიკა" კაპიტალისტური ქვეყნებიდან შემოსულ „იდეოლოგიურ დივერსიად" იყო მიჩნეული!

ქართველმა კინორეჟისორმა თენგიზ აბულაძემ ანტიტოტალიტარული ფილმის „მონანიების" გადაღება თბილისში 1984 წელს დაამთავრა.

უნდა ითქვას ისიც, რომ კომპარტიის ცეკას პირველი მდივნის ნებართვის გარეშე (1972-1985 წლებში ეს ედუარდ შევარდნაძე იყო) ვერც თენგიზ აბულაძე და ვერც ჟიული შარტავა ფილმის გადაღებას ან ფესტივალის ჩატარებას ვერ შეძლებდნენ. ასე რომ, „ლიბერალიზმი" წესი კი არ იყო, არამედ გამონაკლისი.

და მაინც, მიუხედავად სერიოზული შეზღუდვებისა, ქართული ლიტერატურა და ხელოვნება აღმავლობის გზაზე იდგა. თბილისში იღებდნენ საბჭოთა კავშირში საუკეთესო ფილმებს (ზოგი მათგანი რეჟიმის მიმართ შეფარულ კრიტიკას შეიცავდა); საუკეთესო სპექტაკლები თბილისის თეატრებში იდგმებოდა; პოეტები და მწერლები შესანიშნავ ნაწარმოებებს ქმნიდნენ.

თავისუფალი აზრი უფრო მეტად ფასობს მძიმე შეზღუდვების პირობებში. ასეთ დროს მწერალსა და ხელოვანს უჩნდება სტიმული, წარმოაჩინოს საპროტესტო თუ არა, არაკონფორმისტული შეხედულება მაინც, რომელსაც გამგები გაიგებს. ზემოხსენებული ფილმი „მონანიება" მაშინ ბევრად უფრო დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა მნახველზე, ვიდრე ახლა მოახდენდა. სწორედ მაშინ იყო ფასეული შესანიშნავი პროზაიკოსის, *ჭაბუა ამირეჯიბის* იმ დროს გამოქვეყნებულ რომანში „დათა თუთაშხია" პერსონაჟი *სეთური*, რომლის პროტოტიპად ავტორმა სტალინი აიღო.

1975 წელს თბილისის რუსთაველის სახელობის თეატრში რეჟისორმა *რობერტ სტურუამ* დადგა *ბერტოლტ ბრეხტის* მიერ 1944 წელს დაწერილი „კავკასიური ცარცის წრე". პიესისა და მისი დადგმის გენიალურობა კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ ხელოვანთ მომავლის განჭვრეტის უნარი აქვთ. დადგმიდან 16-17 წლის შემდეგ ჩვენ რეალურად ვიცხოვრეთ დაშლის პირზე მისულ ქვეყანაში, სადაც თარეშობდნენ თავნება ჯარისკაცები და ცინიკოსი „თავადი ყაზბეგები": 1990-იანი წლების დასაწყისის სამხედრო ლიდერები თენგიზ კიტოვანი და ჯაბა

იოსელიანი ძალიან გვაგონებდნენ სპექტაკლში წარმოდგენილ თავად ყაზბეგს! ის კი არა, ბრეხტის პიესაში ფიგურირებდა *მიხეილიც* კი, იმ დროს სულ პატარა ბიჭი: XXI საუკუნეში ქვეყანას პრეზიდენტის სახით მოევლინა უკვე გაზრდილი მიხეილი!

კულტურის ის აფეთქება, რაც საბჭოთა საქართველოში მოხდა, უნიკალური მოვლენა არ ყოფილა. იგივე მეტ-ნაკლებად გამოვლინდა სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებშიც. ასე მომხდარა სხვა დროსაც, სხვა ხალხებშიც, რომლებიც დამოუკიდებლობას მოკლებული იყვნენ. პოლიტიკური შეზღუდვის პირობებში ადამიანური ნიჭი და კოლექტიური ეროვნული ენერგია თითქოს ორიენტირებული ხდება სულიერი ღირებულებების შექმნაზე.

იმ პერიოდის საბჭოთა საქართველოში სუფევდა რაღაც „არასაბჭოთა ატმოსფერო", როდესაც პრაქტიკულად ღიად (ოღონდ პრესაში არა!) შეიძლებოდა მოქმედი ხელისუფლების კრიტიკა და მასზე ანეკდოტების მოყოლა.

თუმცა არსებობდა სიღარიბეც და უსამართლობის განცდაც, მაგრამ 1950-იანი წლების ბოლოდან 1980-იანი წლების თითქმის ბოლომდე, იდგა ალბათ, ყველაზე „უდარდელი ხანა", რაც, რასაკვირველია, *არანორმალური განვითარების თანაპროდუქტი* იყო.

საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებში ზემოხსენებული „უდარდელი ცხოვრება" ნგრევას იწყებდა. ეკონომიკის ჩავარდნის პირობებში ხარჯიანი სოციალური პოლიტიკის გაუმჯობესება შეუძლებელი ხდებოდა.

პრობლემები ნათლად გამოჩნდა უკვე 1980-იანი წლების ბოლოს. 1992 წლიდან კი მთელ პოსტსაბჭოთა სივრცეში დაიწყო გადასვლა არაეფექტიანი გეგმური ეკონომიკიდან თეორიულად უფრო ეფექტიან საბაზრო ეკონომიკაზე.

ბევრი ელოდა, რომ ადამ *სმითის* მიერ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში აღმოჩენილი *„ბაზრის უხილავი ხელი"* მალევე და ლამის ავტომატურად დაარეგულირებდა ყველაფერს, შეიქმნებოდა სიუხვე და ყველა კარგად იცხოვრებდა.

მაგრამ ბევრმა არ იცოდა, რომ თეორია გვეუბნებოდა და პრაქტიკამ ეს დაამტკიცა, რომ ასეთი გადასვლა ვერ განხორციელდებოდა „ველური კაპიტალიზმის", კაპიტალის პირველადი დაგროვების სტადიების გარეშე, რომლებიც ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებმა XIX საუკუნეში (ინგლისმა და ჰოლანდიამ – უფრო ადრე) უკვე გაიარეს. ეს სტადიები გავლილი ჰქონდა რუსეთის იმპერიასაც, ძირითადად, 1860-იანი წლებიდან 1917 წლამდე. მაგრამ ბოლშევიკურმა რევოლუციამ კაპიტალიზმის განვითარების ჯაჭვი გაწყვიტა.

ახლა ბოლშევიკების შექმნილი იმპერია ემხობოდა, რასაც არანაკლები ეკონომიკური კატასტროფა უნდა მოჰყოლოდა.

იმდროინდელ ქართველ მეცნიერთა მცირე წრის მიერ ზემოხსენებული ეკონომიკური განვითარების კანონზომიერებათა და *ტრანზიციის თეორიის* ცოდნა მოსახლეობის ფართო მასებისათვის დიდი ვერაფერი შეღავათი გამოდგა.

თავი 19

საბჭოთა კავშირის დაშლის მიზეზები

„კომუნისტური ექსპერიმენტის“ შესახებ

საბჭოთა კავშირში შექმნილი პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემის თვითსახელი იყო „სოციალიზმი“. მარქსიზმის თანახმად, ეს კომუნიზმის პირველი ფაზაა. დასავლეთში კი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, *„კომუნისტურს“* უწოდებდნენ საბჭოთა კავშირსა და მის სატელიტ ქვეყნებს (ზოგჯერ ესენი იყვნენ „ყოფილი სატელიტები“, მაგალითად, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა).

იმ პოლიტიკურ პროცესს, რომელიც რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე 1917 წლიდან 1980-იანი წლების ბოლომდე მიმდინარეობდა, შეიძლება ვუწოდოთ *„კომუნისტური ექსპერიმენტი“*.

როდესაც საბჭოთა კავშირში („რუსეთში“, როგორც მას მსოფლიო იცნობდა) მოქმედი ერთადერთი, კომუნისტური, პარტია ცდილობდა მთელი საზოგადოების გარდაქმნას სოციალური ინჟენერიის მეშვეობით, ის სწორედ საბჭოთა საზოგადოებაზე ატარებდა ძალადობრივ ექსპერიმენტს.

რუსეთში შექმნილმა სისტემამ *ეკონომიკურად არ გაამართლა*. ამ ნაკლოვანებამ დაჩრდილა იმავე სისტემის ცალკეული *სოციალური მიღწევა, მაგალითად, უფასო განათლება, საცხოვრებელი, სამედიცინო დახმარება და საპენსიო სისტემა*. ეს მიღწევებიც სანახევრო იყო და სერიოზულ სრულყოფას მოითხოვდა.

როგორც მე-11 თავში აღინიშნა, ლენინმა და მისმა მიმდევრებმა (მათ შორის უპირველესი სტალინი აღმოჩნდა) მარქსიზმის სერიოზული რევიზია მოახდინეს და, როდესაც იგი რუსეთს მიუსადაგეს, მისგან მხოლოდ რეალობას მოწყვეტილი დოგმები დატოვეს.

საერთოდაც, როგორც *ნიკოლაი ბერდიაევი* მიუთითებდა თავის წიგნში „Русская идея“:

> „რუსები არ არიან სკეპტიკოსები, ისინი დოგმატიკოსები არიან. მათ ცუდად ესმით პირობითობა“.

ბოლშევიკმა ლიდერებმა ადვილად მოახვიეს თავს რუსულ მოსახლეობას მარქსისტული დოგმები.

რუსეთის თავისებურებები – „კომუნისტური ექსპერიმენტის" დასაწყისში კულტურულად ჩამორჩენილი გლეხური მოსახლეობის სიმრავლე და ქვეყნის დიდი დემოგრაფიული პოტენციალი, უზარმაზარი ტერიტორია ულევი ბუნებრივი რესურსებით – ერთხანს იძლეოდა საშუალებას „ექსპერიმენტის" ჩატარებისას დაშვებული მძიმე ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო შეცდომების კომპენსირება ბუნებრივი და ადამიანური რესურსებით მოეხდინათ. მაგრამ ამ რესურსებმა გარკვეულ ეტაპზე ამოწურვა დაიწყო და „კომუნისტური ექსპერიმენტის" შეწყვეტა აუცილებელი გახდა.

რუსეთში წამოწყებულმა „კომუნისტურმა ექსპერიმენტმა" ზოგ სხვა ქვეყანაშიც ჰპოვა მიმდევრები. იქაც აღმოჩნდნენ სოციალური სამართლიანობისათვის გულანთებული ადამიანები, რომელთაც თავიანთ საზოგადოებაზე სცადეს „ექსპერიმენტის" კორექტულობის შემოწმება. მაგრამ რუსულმა მოდელმა არსად არ გაამართლა.

ზოგან, მაგალითად, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკასა და ვიეტნამში, შექმნილ პოლიტიკურ სისტემას სახელად „კომუნიზმი" კი დაუტოვეს, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს გადაუხვიეს მისი რუსული მოდელიდან და შექმნეს სხვა, ეკონომიკურად უფრო ეფექტიანი, სისტემები.

ევროპის იმ ქვეყნებში კი, სადაც რუსული მოდელის კომუნიზმი კრემლმა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იძულებით შეიტანა, საზოგადოებაზე „კომუნისტური ექსპერიმენტის" ჩატარება 1990-იანი წლების დამდეგიდანვე შეწყდა.

მაგრამ ყველგან (მათ შორის საქართველოშიც), სადაც ეს რუსული/საბჭოთა მოდელი მოქმედებდა, „კომუნისტური ექსპერიმენტის" სოციალურ-ფსიქოლოგიურ გავლენას დღემდე განვიცდით.

გერონტოკრატიის დასასრული

1980-იანმა წლებმა საბჭოთა კავშირს მძიმე გამოცდა მოუმზადა. 1982-1985 წლებში მან სამი ლიდერი გამოიცვალა.

1982 წლის 11 ნოემბერს გარდაიცვალა სკკპ ცეკას გენერალური მდივანი და საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე *ლეონიდ ილიჩ ბრეჟნევი*. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მისი 18-წლიანი მმართველობის დროს ქვეყანაში მშვიდი სტაგნაცია სუფევდა.

ბრეჟნევის შემდეგ ორივე ხელმძღვანელი პოსტი დაიკავა პოლიტბიუროს ყველაზე გავლენიანმა წევრმა *იური ვლადიმიროვიჩ ანდროპოვმა*, იქამდე სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის („კაგებე"-ს) თავმჯდომარემ.

თავისი ხანმოკლე, სულ 15-თვიანი, მმართველობის განმავლობაში ანდროპოვმა სცადა კომუნისტური სახელმწიფოს მორყეული ქანჩების ხელახლა მოჭერა, მაგრამ ისინი კარგა ხნის მომპალი იყო. სტალინური რეჟიმის აღდგენის ცდა წარუმატებლობისათვის იყო განწირული. მხოლოდ შიშის სინდრომის დანერგვის ხელახალი მცდელობით, მატერიალური სტიმულების გარეშე შეუძლებელი იყო საზოგადოების ყველა ფენაში დისციპლინის განმტკიცება. ეს ნათელი შეიქნა *„ანდროპოვისეული გამკაცრების“* დაწყებისთანავე.

შეიძლება დავუშვათ, რომ თუკი ანდროპოვს მეტი დრო დასცალდებოდა (ის მძიმედ ავადმყოფობდა), იგი შეძლებდა ქვეყნის დროებით დაბრუნებას ტოტალიტარიზმის დაჟანგულ რელსებზე. მაგრამ რეჟიმს გადარჩენა აღარ ეწერა, ის გარდაუვალად მიექანებოდა ლოგიკური დასასრულისაკენ. სტალინიზმმა, რომელიც 1950-იანი წლების მეორე ნახევრიდან „შერბილებული ვარიანტის“ სახით ინერციით განაგრძობდა არსებობას, ამოწურა თავისი რესურსი. მცდელობა, შეეჩერებინათ ისტორიის ბორბლის ბრუნვა, წარუმატებელი აღმოჩნდა.

ასევე კონტრპროდუქტიული გამოდგა ანდროპოვის ნაბიჯები დასავლეთთან ურთიერთობის გასამკაცრებლად. ამის აბსურდული და, ერთდროულად, ტრაგიკული გამოვლინება იყო 1983 წელს *სამხრეთკორეული სამგზავრო თვითმფრინავის ჩამოგდება*, რომელმაც შემთხვევით დაარღვია ფრენის მარშრუტი და საბჭოთა საჰაერო სივრცეში შევიდა. საბჭოთა ავიაგამანადგურებლიდან ნასროლი რაკეტით დაიღუპა თვითმფრინავში მყოფი სამასამდე სამოქალაქო პირი. რაკეტის გასროლის შესახებ ბრძანება უშუალოდ ანდროპოვს არ გაუცია, მაგრამ კრემლმა პასუხისმგებლობა თავის თავზე აიღო და საბჭოთა პროპაგანდა ურცხვად ამტკიცებდა, *სამხრეთკორეული სამგზავრო თვითმფრინავი ამერიკელებმა (!) ჯაშუშური მიზნით შემოგზავნეს საბჭოეთის საჰაერო სივრცეშიო*. რამდენიმე წლის შემდეგ გორბაჩოვმა აღიარა, რომ ეს ტყუილი იყო.

ანდროპოვის მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ის 1984 წლის მარტში გარდაიცვალა.

პოლიტბიუროს წევრებმა, რომლებსაც ერთიმეორის შური ჰკლავდათ, პარტიის ახალ გენერალურ მდივნად და სახელმწიფოს მეთაურად აირჩიეს თავიანთ შორის ყველაზე უსახური *კონსტანტინ უსტინოვიჩ ჩერნენკო*, რომელიც უკვე მძიმე ავადმყოფი იყო. 1985 წლის აპრილში ჩერნენკოც გარდაიცვალა.

ახლა კი პოლიტბიუროს წევრები მიხვდნენ, რომ *გერონტოკრატიის* (ბერძნულად *„მხცოვანთა მმართველობა“*) გაგრძელება და ყოველწლიურად ახალი გენერალური მდივნის არჩევა სიბერით გარდაცვლილის ნაცვლად არ იძლეოდა ეფექტიანი პოლიტიკის გატარების საშუალებას, ურომლისობაც როგორც სახელმწიფოსათვის, ისე მათთვის – პოლიტბიუროს წევრებისათვის – იქნებოდა დამღუპველი.

ამიტომაც მხცოვანმა წევრებმა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად აირჩიეს პოლიტბიუროს ყველაზე ახალგაზრდა წევრი – *54 წლის მიხაილ სერგეევიჩ გორბაჩოვი*.

გორბაჩოვის არჩევის ინიციატორი იყო პოლიტბიუროს ყველაზე გავლენიანი წევრი, საგარეო საქმეთა მინისტრი, თვითონაც 80 წელს მიტანებული *ანდრეი გრომიკო*, რომელსაც ესმოდა, რომ გერონტოკრატიის კიდევ რამდენიმე წლით გაგრძელება ქვეყანას კრახამდე მიიყვანდა.

საბოლოოდ კი კრახი მაინც გარდაუვალი აღმოჩნდა. სწორედ „ახალგაზრდა" გორბაჩოვს ხვდა წილად, ხელი მოეწერა საბჭოთა კავშირის დაშლაზე.

ძირგამომპალი სახელმწიფო შენობის შეკეთების მცდელობა მძიმე შედეგით დამთავრდა. როგორც კი გორბაჩოვმა წერაქვი დაჰკრა დაზიანებული საძირკვლის შესაკეთებლად, მთელი შენობა ჩამოიქცა.

საბჭოთა კავშირის დაშლა ისტორიულ ლოგიკას ექვემდებარებოდა, მისი დაბრალება მხოლოდ გორბაჩოვისთვის, რასაც საბჭოთა ნოსტალგიით შეპყრობილი მეცნიერები, პუბლიცისტები და უბრალო ადამიანები ცდილობენ, სწორი არაა.

არსებობს აზრი, რომ საბჭოთა კავშირი დაშალა ამერიკის პრეზიდენტ *რონალდ რეიგანის* პოლიტიკამ, როდესაც მან შეიარაღებათა შეჯიბრებაში ჩაითრია „ბოროტების იმპერია" (Empire of Evil – რეიგანის მიერვე საბჭოთა კავშირისათვის მიცემული სხარტი მეტსახელი) და ეკონომიკურად გამოფიტა იგი.

საბჭოთა კავშირის დაშლის ახსნა რომელიმე ერთი ფაქტორით შეუძლებელია. ეს ისტორიული ხდომილება განაპირობა ფაქტორების რამდენიმე ჯგუფის – ***სოციალურ-ეკონომიკურის, საგარეო პოლიტიკურის, შიდაპოლიტიკურისა და სუბიექტურის*** – ურთიერთქმედებამ და დროში დამთხვევამ.

ზოგიერთი უარყოფითი ფაქტორის აკუმულაცია დიდი ხნის განმავლობაში ხდებოდა და *კრიტიკული მასის* მდგომარეობამდე მათი მიღწევა 1980-იანი წლების შუაში მოხდა. რამდენიმე ფაქტორი კი უშუალოდ 1980-იან წლებში გაჩნდა.

მრავალ გამოწვევას, თუკი ისინი ცალ-ცალკე იმოქმედებდნენ, საბჭოთა კავშირი, ალბათ, გაუძლებდა. მაგრამ როდესაც რამდენიმე მძიმე ფაქტორი ერთმანეთს დაემთხვა და ისინი საშიშ ურთიერთრეაქციაში შევიდნენ, აღმოჩნდა, რომ გოლიათი თიხის ფეხებზე იდგა.

სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები

საბჭოთა (ბერდიაევის მიხედვით – „რუსული") კომუნიზმის დაცემა მნიშვნელოვანწილად ***სოციალურ-ეკონომიკურმა პრობლემებმა*** განაპირობა. ეს პრობლემები დიდხანს თითქმის შეუმჩნეველი რჩებოდა მოსახლეობისათვის. საბჭოთა ხალხი ალბათ დიდხანს აიტანდა ამ პრობლემებს (გაჩნდა რაღაც ერთიანი „საბჭოთა ხასიათი" – ყველაფერთან შემგუებლობის სახით), რომ არ მისცემოდა სხვა ქვეყნებთან შედარების საშუალება.

თუკი საზოგადოებას არა აქვს უკეთესი მაგალითი, რომელსაც შეუძლია შეა-

დაროს საკუთარი მდგომარეობა, მისი წევრების უმრავლესობა მეტ-ნაკლებად კმაყოფილია ხოლმე ცხოვრებით.

მოთხოვნილება არსებობს ისეთ რამეზე, რაც ცნობილია.

1930-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა კავშირში არ არსებობდა მოთხოვნილება მაცივრებზე. იმ დროს ქვეყანაში სულ ორი საოჯახო მაცივარი იყო, ისიც ჩამოტანილი ამერიკიდან (სადაც ის ძვირი ღირდა, მაგრამ მაღაზიებში თავისუფლად იყიდებოდა): ერთი მაცივარი ვაჭრობის სახალხო კომისარს ანასტას მიქოიანს ედგა სახლში, მეორე – სტალინს, თავის აგარაკზე.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც ძლევამოსილი წითელი არმიის ჯარისკაცები შეესივნენ დაცემულ გერმანიას, მათ პირველად ნახეს უამრავი საყოფაცხოვრებო ნივთი, რომელთა შესახებ ადრე არც არაფერი სმენოდათ. ზოგი ასეთი ნივთი მათ შინ ჩამოიტანეს კიდეც. საბჭოთა ჯარისკაცებმა ნახეს მოსახლეობის ცხოვრების ბევრად უფრო მაღალი დონე და ჩუმჩუმად უყვებოდნენ ამის შესახებ პირდაღებულ ოჯახის წევრებსა და ახლო მეგობრებს. მართალია, ეს სარისკო იყო: ასეთი საუბრების გამჟღავნების შემთხვევაში „ყბედს“ ციმბირი არ ასცდებოდა.

მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში საბჭოთა კავშირში ბევრი რამის – ვთქვათ, საპარსი კრემის, კბილის პასტის, ტუალეტის ქაღალდის – დეფიციტი იმის გამო გაჩნდა, რომ *ხალხმა გაიგო, ეს ყველაფერი თურმე უხვად არსებობს დასავლეთის ქვეყნებში.*

ასეთ, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო საგნებზე ლაპარაკი გვიხდება იმის გამო, რომ ყველაზე მეტად სწორედ საყოფაცხოვრებო საკითხები ზემოქმედებს მასობრივ ცნობიერებაზე.

სტალინის სიცოცხლის ბოლო წლებში, და, განსაკუთრებით, ხრუშჩოვის ხანიდან მოყოლებული, საბჭოთა სახელმწიფო ცდილობდა სოციალურ-ეკონომიკური ჩამორჩენის აღმოფხვრას. სამხედრო ქარხნებს დაევალათ შეექმნათ სამოქალაქო ტექნიკის მწარმოებელი საამქროები და, მაგალითად, ტანკებთან ერთად სარეცხი მანქანებიც გამოეშვათ. მაგრამ ასეთი პროდუქციის მოცულობა მცირე იყო, ხარისხი კი – უცხოურთან შედარებით ბევრად დაბალი.

ეს კიდევ უფრო ნათელი გახდა, როდესაც 1959 წელს მოსკოვში გაიმართა ამერიკული საყოფაცხოვრებო ტექნიკის გამოფენა, რომელსაც საკავშირო რეზონანსი მოჰყვა: გამოფენის ბუკლეტები გაცვეთამდე გადადიოდა ხელიდან ხელში კალინინგრადიდან ვლადივოსტოკამდე და მურმანსკიდან აშხაბადამდე. ხალხმა აღმოაჩინა, რა შეუძლია აწარმოოს „ლპობის პროცესში მყოფმა კაპიტალიზმმა“!

იმავე წელს საბჭოთა კავშირი და აშშ შეთანხმდნენ, რომ ერთიმეორის ტერიტორიაზე გაავრცელებენ ჟურნალებს „Soviet Union“ და „Америка“. არა მგონია, საბჭოთა ჟურნალს, რომელიც ამერიკის საგაზეთო დახლებზე საჯაროდ იყო გამოფენილი, ოკეანეს გაღმა ვინმე მოეხიბლა, თუმცა ის პრიალა ქაღალდზე იბეჭდებოდა

და მასში ეწერა მამაც საბჭოთა კოსმონავტებზე და საბჭოთა ბალეტის არაჩვეულებრივ წარმატებაზე. იქვე იყო ლამაზი ბალერინების სურათები.

ჟურნალი „Америка“ კი ხელმოწერით ურიგდებოდა ყველაზე საიმედო საბჭოთა მოქალაქეებს, იმ პირობით, რომ ისინი სხვებს არ აჩვენებდნენ მას. მაგრამ ჟურნალი მაინც საყოველთაოდ ხდებოდა ცნობილი. მასში ნაჩვენები იყო საბჭოთა ხალხისათვის მიუღწეველი ამერიკელთა მატერიალური კეთილდღეობა, დახვეწილი საყოფაცხოვრებო ტექნიკა. ჟურნალში ყოველ წელს იბეჭდებოდა ახალ-ახალი მოდელის „ფორდების“, „კადილაკების“, „ჯიპების“, „ბიუიკების“, „შევროლეების“ ფოტოები.

1960-იანი წლების განიერი, გრძელი, 300-ცხენისძალიანი (1973 წლამდე ბენზინი მთელ მსოფლიოში საოცრად იაფი იყო) მოდელები XXI საუკუნის დასაწყისში პრეისტორიულ მონსტრებს გვაგონებს, მაგრამ თავის დროზე ისინი შურისაღმძვრელ აღტაცებას იწვევდნენ. საბჭოთა კავშირში ხომ სულ ორი მოდელის მსუბუქ ავტომანქანას – „პობედას“ (შემდეგ „ვოლგას“) და „მოსკვიჩს“ – უშვებდნენ, რომლების დიზაინიც ათწლეულების მანძილზე არ იცვლებოდა. 1970 წლის შემდეგ საბჭოთა მსუბუქი ავტომობილების მცირე კოჰორტას შეემატა სულ სამი-ოთხი დასახელების მანქანა, მათ შორის იტალიური პროტოტიპის (Fiat-124) მქონე „ჟიგული“ და გაურკვეველი პროტოტიპის მქონე პრიმიტიული „ზაპოროჟეცი“ და მათაც თავისუფლად ვერ იყიდდი!

II მსოფლიო ომის შემდეგ მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის თვალსაზრისით, ყველგან, ამერიკის გარდა, დაბალი დონე იყო. მსოფლიო ომმა საბჭოთა კავშირზე არანაკლებ დააზარალა ევროპა. დაბომბილი გერმანია და იაპონია საერთოდ დაიქცნენ: იქ ყველგან ერთ ხანს შიმშილი და სიღატაკე ზედაპირზე ჩანდა.

ამერიკა „მარშალის გეგმით“ დაეხმარა დასავლეთ ევროპასა და იაპონიას. კერძო მეწარმეობამ, სხვანაირად – კაპიტალიზმმა, თავისი ფხა გამოაჩინა. 1960-იანი წლებიდან განსხვავებათა უფსკრული ორ სოციალურ სისტემას შორის სულ უფრო ღრმავდებოდა: მატერიალური კეთილდღეობის შექმნაში კომუნისტური სისტემა ვეღარ ეწეოდა კაპიტალისტურ სისტემას.

გეგმური ეკონომიკა ვერ ახერხებდა სამომხმარებლო საქონლის მუდმივი დეფიციტის აღმოფხვრას. სწრაფად განახლებადი დასავლური პროდუქციის ფონზე მისი მანქანათმშენებლობის პროდუქციაც მორალურად სწრაფად ძველდებოდა.

ეს შეფასება არ ეხება მხოლოდ საბჭოთა სამხედრო მრეწველობის ნაწარმს, რომლის ხარისხზე განსაკუთრებულად ზრუნავდნენ. სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსს, რომელსაც ძალიან კარგად აფინანსებდნენ, სტიმულად ჰქონდა ამერიკასთან „შეიარაღებათა შეჯიბრება“. საბჭოთა რაკეტები და კოსმოსური თანამგზავრები ერთი ხანობა მსოფლიოში საუკეთესოებად მიიჩნეოდა.

უმკაცრეს დისციპლინაზე დაფუძნებული საბჭოთა გეგმური ეკონომიკა ერთგვარად ეფექტიანი იყო სამხედრო ან ნახევრად სამხედრო დროის მობილიზაციის პირობებში. 1950-იანი წლებიდან ასეთი მობილიზაციის საჭიროება შემცირდა.

საბჭოთა კავშირი კი ცდილობდა, იმავე მეთოდებით გაეგრძელებინა ეკონომიკის მართვა, თუმცა დისციპლინა თანდათან მოირყა. ეს არ აძლევდა მას საშუალებას, დასწეოდა დასავლეთის ქვეყნების მზარდ სოციალურ დონეს. არადა, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის განუხრელი ამაღლება კომპარტიის მთავარ მიზნად იყო გამოცხადებული.

ხრუშჩოვი ბევრს მოგზაურობდა საზღვარგარეთ. ამერიკაში ვიზიტმა მასზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. მას შეექმნა ილუზია, რომ საბჭოეთსაც შეეძლო მიეღწია განვითარების ანალოგიური დონისათვის.

რეალურად კი, გეგმური ეკონომიკა ამის საშუალებას არ იძლეოდა. მაშინაც კი იწვევდა სიცილს (თუმცა საჯაროდ ძალიან თავშეკავებულს) ამჟამად ოდიოზურად გამომზირალი ლოზუნგი, 1957 წელს წამოსროლილი ხრუშჩოვის მიერ *„დავეწიოთ და გავასწროთ ამერიკას ერთ სულ მოსახლეზე ხორცის, რძისა და კვერცხის წარმოებით“*. ასეთი გიგანტური პლაკატებით – ამას „თვალსაჩინო აგიტაცია“ ერქვა – იყო აჭრელებული მთელი ქვეყანა. რეალურად კი საბჭოთა სოფლის მეურნეობამ ვერასოდეს მიაღწია 1913 წლის დონესაც კი, როდესაც რუსეთის იმპერიაში პროდუქტების დეფიციტი კი არ იყო, არამედ – საექსპორტო ნაჭარბი.

საექსპორტოდ საბჭოთა კავშირს მხოლოდ *ნედლეული, უპირველესად ნავთობი და ხე-ტყე* გაჰქონდა. *ბუნებრივი აირი (გაზი)* დიდხანს შედარებით იაფი იყო. რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ქმედით იარაღად გაზის ექსპორტი XX საუკუნის ბოლო დეკადიდან იქცა, თუმცა უკვე იმ დროს ცენტრალური ევროპის კომუნისტური ქვეყნებისათვის მილსადენ „დრუჟბა“-თი რუსული გაზის მიწოდებით კრემლი მჭიდრო და ძნელად გასაწყვეტ ეკონომიკურ კავშირებსაც კრავდა.

განვითარებად ქვეყნებში საბჭოთა კავშირი შედარებით იაფად ყიდდა თავისი სამოქალაქო მანქანათმშენებლობის არც თუ მაღალხარისხოვან პროდუქციას, ან „მეგობარ ქვეყნებს“ აწვდიდა თავისი სამხედრო მრეწველობის უკეთესი ხარისხის ნაწარმს – ტანკებს, თვითმფრინავებს, რაკეტებს, კალაშნიკოვის ავტომატებს.

1973 წლის ბოლოდან ნავთობის მსოფლიო ფასების მკვეთრმა ზრდამ საშუალება მისცა საბჭოთა კავშირს მიეღო დიდი საექსპორტო შემოსავალი და ამის ხარჯზე მოეხდინა საჭირო საქონლის იმპორტი. მას შეეძლო საზღვარგარეთ ეყიდა ყველაფერი – სურსათი, ტანსაცმელი, სამრეწველო ტექნოლოგიები და მაინცდამაინც არ ეზრუნა თავისი მორალურად მოძველებული ეკონომიკის რესტრუქტურიზაციაზე.

„ნავთობის ნემსზე დაჯდომა“ საბჭოთა ეკონომიკისათვის დამღუპველი აღმოჩნდა.

დასავლეთში ენერგოდამზოგავი ტექნოლოგიები შეიმუშავეს. *1985 წლიდან*

საუდის არაბეთმა მკვეთრად გაზარდა მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის მიწოდება, რამაც გააიაფა ეს ნედლეული. 1980-იან წლების შუაგულიდან *ნედლი ნავთობის* მსოფლიო ფასის დინამიკა შეიცვალა: ბარელი ნავთობის ფასი 8-12 დოლარი გახდა, მაშინ როცა 1980-იანების დამდეგს სამჯერ მეტი ღირდა. ამერიკელები უარყოფენ ბრალდებას „*საბჭოთა კავშირის დაზარალების ამ მზაკვრულ გეგმაში*" მონაწილეობის შესახებ. თუმცა ვინ იცის?!

ნავთობზე ფასის დაცემამ ყველაზე მძიმედ იმოქმედა საბჭოთა კავშირზე. მანამდე ის „ნავთობდოლარებში ცურავდა", ახლა კი თავისი საექსპორტო შემოსავლის შესანარჩუნებლად სულ უფრო მეტი ნედლი ნავთობი უნდა გაეყიდა საზღვარგარეთ, რაც ტექნიკურად ძალიან გაძნელდა.

პროდუქციის წარმოებაზე ფაქტობრივი დანახარჯი სჭარბობდა იმავე პროდუქციის წინასწარ დადგენილ დაბალ ფასს. ამ განსხვავების დაფარვას (დოტაციას) 1988 წელს მოხმარდა საბჭოთა ბიუჯეტის 20 (!) პროცენტი. ასეთი რამის განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ ეკონომიკურად ჩაკეტილ სახელმწიფოში. დოტაცია თითქოს იყო სახელმწიფოს ზრუნვა ადამიანზე. სინამდვილეში ის მოწმობდა ეკონომიკური სისტემის სრულ არაეფექტიანობას.

საბჭოთა კავშირში ცენტრალიზებულად დგინდებოდა ფასები 25 მილიონ (!) პროდუქტსა და მომსახურებაზე, რაც გარდაუვალად იწვევდა უამრავ „სუბიექტურ გადახრასა" და გაუგებრობას. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში კი ფასებს არეგულირებს მოთხოვნა და მიწოდება.

1980-იანი წლების მეორე ნახევარში ფაქტობრივად გაკოტრებული საბჭოთა კავშირი, რომელსაც უხდებოდა მძიმე სამხედრო ხარჯების გაწევა ავღანეთში და მონაწილეობა ამერიკასთან „შეიარაღებათა შეჯიბრში" (Arms race), იძულებული გახდა, გაეზარდა *სამომხმარებლო ფასები* ხელფასისა და პენსიის გაზრდის გარეშე.

1990-იანი წლების ეკონომიკური კატასტროფის ფონზე საბჭოეთის დროინდელი ფასების მატება ბევრს გადააჭარბა. მაგრამ მაშინ, კარგად მახსოვს, მოსახლეობა საკმაოდ ღიად გამოხატავდა თავის უკმაყოფილებას მატერიალური მდგომარეობის ფარდობითი გაუარესების გამო.

კრემლში მიიჩნიეს, რომ საჭიროა გარკვეულ დათმობაზე წასვლა. 1988 წლიდან ნება დართეს, დაწყებულიყო კერძო კოოპერატივების შექმნა. ბიუროკრატიული წინაღობების მიუხედავად, ფაქტობრივად წარმოქმნა დაიწყო ჯერჯერობით მცირე მასშტაბის *კერძო მეწარმეობამ. კოოპერატიული მოძრაობის* საფუძველზე აღმოცენდა ოლიგარქების ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით რუსეთსა და უკრაინაში, რომელმაც 1990-იანი წლების დამდეგს პრივატიზაციის პროცესში წარმატებით დაიტაცა სახელმწიფო ქონება. ზოგმა მაშინ დააგროვა პირველადი კაპიტალის ნაწილი.

მაგრამ კოოპერატივები ვერ გადაწყვეტდნენ დიდი ქვეყნის ეკონომიკურ პრობლემებს. საჭირო იყო ოფიციალური ნებართვა მათ შერწყმაზე, კონგლომერატების

შექმნაზე, საგარეო-ეკონომიკურ კავშირებში კერძო ფირმების უშუალო მონაწილეობაზე. ეს კაპიტალიზმის დაბრუნებას ნიშნავდა. კომპარტია ამაზე ვერ მიდიოდა.

ეკონომიკური მდგომარეობა მკვეთრად გააუარესა 1986 წელს მომხდარმა *ჩერნობილის ტრაგედიამ* – უკრაინაში მდებარე ატომური ელექტროსადგურის ერთი ბლოკის აფეთქებამ. რადიაციულად დაბინძურდა და გამოუსადეგარი გახდა დიდი ფართობი ევროპულ საბჭოთა კავშირში; რადიოაქტიული ამოფრქვევის გასაჩერებლად ძვირადღირებული სარკოფაგის აშენება გახდა საჭირო.

გარდა ამისა, ხელისუფლების გაუთვლელმა ნაბიჯმა – *ანტიალკოჰოლურმა კამპანიამ*, ფაქტობრივად „მშრალი კანონის" შემოღებამ იმავე 1986 წელს – დიდად დააზარალა საბჭოთა ხაზინა: სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიურად წარმოებული ალკოჰოლის გაყიდვა მკვეთრად შეიზღუდა. არყის მომხმარებელმა სლავურმა მოსახლეობამ, რომელსაც საყვარელი სასმელის სახელმწიფო მაღაზიაში შეძენა აღარ შეეძლო, მასობრივად დაიწყო *„სამოგონის"* – ფალსიფიცირებული არყის – შინ წარმოება. ამის გამო ქვეყანაში დიდ დეფიციტად იქცა შაქარი!

მაგრამ მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესება საბჭოთა კავშირს ვერ დააქცევდა.

საგარეო-პოლიტიკური ფაქტორები

რუსეთში, სადაც მწვავედ განიცდიან „იმპერიის დაკარგვას", საბჭოთა კავშირის დაშლის მთავარ მიზეზად ***ამერიკის პოლიტიკას*** მიიჩნევენ.

გიგანტური სახელმწიფოს დასუსტების ერთ-ერთი ფაქტორი „ცივი ომის" დროს არსებული კონფრონტაციაც იყო, მაგრამ მხოლოდ „ერთ-ერთი ფაქტორი". ამერიკას მართლაც ჰქონდა განზრახვა, დაესუსტებინა საბჭოთა კავშირი, თუმცა ამერიკელ პოლიტიკოსებსა და სოვეტოლოგებს წინდაწინვე შეეძლოთ გაეთვალათ ისიც, რომ საბჭოეთის დაშლა უამრავ ახალ თავსატეხს გაუჩენდა ვაშინგტონს. ამიტომაც „ამერიკის ფაქტორი" საბჭოთა კავშირის დაშლისათვის გადამწყვეტი არ ყოფილა.

პერესტროიკამ და, განსაკუთრებით, გლასნოსტმა რადიკალურად იმოქმედა საბჭოთა კავშირის ***გარე იმპერიაზე***. „მოძმე სოციალისტურ ქვეყნებში" სწრაფად აღორძინდა ნაციონალური იდეა.

პოლონეთში, მაგალითად, ამას ძალიან შეუწყო ხელი რომის პაპის, იოანე პავლე II-ის პოლონურმა წარმოშობამ: ის იყო დიდად განათლებული, უზარმაზარი ქარიზმის მქონე ადამიანი. პოლონელებისათვის, რომლებზეც ეკლესიას დიდი გავლენა აქვს, „მათი პაპი" თავისუფლების მიღწევაში უმთავრეს შემწედ იქცა.

სოციალისტური ბლოკის წევრმა ქვეყნებმა, რომლებიც ფორმალურად სუვერენულები იყვნენ, გაეროს წევრები, თავიანთი ფაქტობრივი სუვერენული

უფლებებიც მოითხოვეს. გარდა ამისა, იქ მალე აღორძინდა საბაზრო ეკონომიკაზე დაბრუნების ტენდენციაც, რომელიც იქ სულ 40-იოდე წლით ადრე დომინირებდა.

1989 წლის 27 ივნისს დაიწყო „სოციალისტური ბანაკის" *საზღვრების მოშლა*. ეს რეჟიმის დაცემის პრელუდია გახდა.

იმ დღეს უნგრეთის მოსახლეობამ მოშალა საზღვარი კომუნისტურ უნგრეთსა და კაპიტალისტურ ავსტრიას შორის. უნგრეთის სასაზღვრო დაცვას წინააღმდეგობა არ გაუწევია. ისინი უპირველესად უნგრელები იყვნენ და მხოლოდ შემდეგ – კომუნისტები!

ეს იყო პირველი შემთხვევა, რომ მანამდე ურყევი და საზღვარშეუვალი „ვარშავის პაქტის" ქვეყანა თავის მოსახლეობას აღარ უშლიდა „რკინის ფარდის" გაღმა გასვლას.

იმავე 1989 წლის 9 ნოემბერს აღმოსავლეთ ბერლინის მოსახლეობამ სტიქიურად წაშალა საზღვარი დასავლეთ ბერლინთან. *„ბერლინის კედელი"* უფუნქციო გახდა. იმავე წელს უსისხლო რევოლუციები მოხდა *ჩეხოსლოვაკიაში, პოლონეთში, ბულგარეთში, უნგრეთში*, სისხლიანი რევოლუცია – *რუმინეთში*. *„ვარშავის პაქტი" დაიშალა, ყველგან ჩატარდა* მრავალპარტიული არჩევნები და არაკომუნისტური პარტიები (ან ეროვნულ ძალად სასწრაფოდ გარდაქმნილი კომუნისტები) მოვიდნენ ხელისუფლებაში.

მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებულმა სახელწიფოებმა – საბჭოთა კავშირმა, ამერიკამ, დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა გერმანიას გაერთიანების უფლება მისცეს. ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს მოსკოვში 1990 წლის 12 სექტემბერს. 3 ოქტომბერს გერმანიის ერთიანობა და სრული სუვერენიტეტი აღდგა. *გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში შევიდა აღმოსავლეთი გერმანია* (ყოფილი გდრ), რომლის მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა ერთიანი სამშობლოს აღდგენას აღტაცებით შეხვდა. სხვა საქმეა, რომ გაერთიანებას დიდხანს გაჰყვა სოციალურ-ფსიქოლოგიური და ეკონომიკური გართულებები.

ეს ყველაფერი *საბჭოთა კავშირის გარე იმპერიის* ნგრევა იყო!

საბჭოთა კავშირს შემოეცალნენ ძალით შეკავშირებული „მოკავშირეები".

გერმანიის გაერთიანებაზე გორბაჩოვის თანხმობამ მსოფლიოს ააცილა მძიმე და, შესაძლოა, სისხლისმღვრელი კონფრონტაცია. სხვათა შორის, *გაერთიანებული გერმანია რუსეთის ფედერაციისათვის ყველაზე საიმედო ეკონომიკური და, გარკვეულად, პოლიტიკური პარტნიორი გახდა*. ისტორიული პერსპექტივის თვალსაზრისით, გორბაჩოვმა თავის სამშობლოს კარგი საქმე გაუკეთა.

საგარეო პოლიტიკური ფაქტორებიდან საბჭოთა კავშირის დასასუსტებლად ძალიან მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ძვირადღირებული *შეიარაღებათა შეჯიბრი* და, არანაკლებ ძვირადღირებული და სახელის გამტეხი *ათწლიანი ომი ავღანეთში*. 1989 წელს გორბაჩოვმა ავღანეთიდან ჯარი გამოიყვანა, მაგრამ საბჭოთა კავშირისათვის მიყენებული საგარეო-პოლიტიკური ზარალი აუნაზღაურებელი დარჩა.

დასავლეთის ლიდერები უღიმოდნენ და მადლობას უხდიდნენ პრეზიდენტ გორბაჩოვსა და საგარეო საქმეთა მინისტრ შევარდნაძეს „კომუნისტური რეჟიმისათვის ადამიანური სახის მიცემისათვის“, მაგრამ გულში, ალბათ, უხაროდათ უძლიერესი მტრის დასუსტება და ასპარეზიდან მისი ჩამოშორება.

1990 წელს გორბაჩოვს ნობელის მშვიდობის პრემია მიენიჭა იმისათვის, რომ მან აღმოსავლეთ ევროპის ხალხებს თავისუფალი არჩევანის გაკეთების საშუალება მისცა.

მაგრამ თავის ქვეყანაში გორბაჩოვს სულ უფრო მეტი კრიტიკოსი უჩნდებოდა. გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში იქამდე თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში კარგად დაბუდებული საბჭოთა ჯარების გამოყვანა დიდი ტვირთი აღმოჩნდა მოსკოვისათვის: უამრავი ოფიცერი რუსეთში უბინაოდ დარჩებოდა მათთვის ბინები გერმანიის ფედერალური ბიუჯეტის ხარჯზე რომ არ აშენებულიყო. ამავე დროს ბევრმა რუსმა გენერალმა დაკარგა კარგი შემოსავლის წყარო, როდესაც ისინი ცენტრალური ევროპის ქვეყნებში იყვნენ ბაზირებული.

სხვათა შორის, რუსულმა გენერალიტეტმა თავისი რისხვა (თავიდან – ფარული) ედუარდ შევარდნაძეს დაატეხა თავს, რაც საქართველოს ძვირად დაუჯდა აფხაზეთში სამოქალაქო ომის დროს.

მაგრამ მხოლოდ საგარეო-პოლიტიკური ვითარების გაუარესება ვერ დააქცევდა საბჭოთა კავშირს.

შიდაპოლიტიკური და იდეოლოგიური ფაქტორები

გორბაჩოვის ლოზუნგების ტრიადა ასეთი იყო – „გარდაქმნა, დაჩქარება, საჯაროობა“ (Перестройка, ускорение, гласность). თავის თანამოაზრეებთან ერთად ის მიიჩნევდა, რომ პოლიტიკური სისტემის გარდაქმნას (перестройка, რომლის ნათელი გეგმა მას არ ჰქონდა), თან უნდა დართვოდა ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება (*ускорение*: ამის გეგმაც არ არსებობდა) და საჯაროობა, гласность-ი, ანუ ადრე ტაბუდადებულ საკითხებზე ღიად ლაპარაკის უფლება.

ჯერ ისევ არსებული გეგმური ეკონომიკის განვითარების „დაჩქარებაზე“ საუბარი ზედმეტია. ის არც მომხდარა, თუმცა მაშინდელი ეკონომისტები ბევრს და ფუჭად (მგონი, თვითონაც არ სჯეროდათ!) ყვებოდნენ ამ თემაზე ტელეეკრანებზე და წერდნენ გაზეთებსა თუ წიგნებში.

1987 წელს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის იანვრის პლენუმზე გენერალურმა მდივანმა გორბაჩოვმა გამოიტანა საკითხი *გლასნოსტის* შესახებ.

გლასნოსტი საბჭოთა ინტელიგენციის მრავალი წლის ოცნება იყო. ამიერიდან შესაძლებელი ხდებოდა ლეგალურ პრესაში დაბეჭდილი სახით ნაგვეკითხა ის, რასაც ათწლეულების განმავლობაში ფარული ხელნაწერების სახით ვკითხუ-

ლობდით; ეკრანზე გვენახა, მაგალითად, *თენგიზ აბულაძის* შესანიშნავი ფილმი „მონანიება", რომელიც ოთხიოდე წელი საბჭოთა ცენზურას თაროზე ჰქონდა შემოდებული. ფილმი არყევდა საბჭოეთის იდეოლოგიურ საფუძველს, რომელიც ეყრდნობოდა წარსულის გაყალბებას. ტყუილად როდი არსებობდა ასეთი აფორიზმი: *„საბჭოთა კავშირი არის ყველაზე არაწინასწარმეტყველებადი წარსულის მქონე ქვეყანა"*.

გლასნოსტის ოფიციალური პოლიტიკა მხოლოდ აბულაძის *„მონანიებას"* როდი უშვებდა ეკრანებზე. ამიერიდან ეხსნებოდა ტაბუ ისტორიული პირების შესახებ სიმართლის თქმასაც.

ტაბუ რჩებოდა მხოლოდ უმთავრესი კომუნისტის – ლენინის სახელზე, რომელიც, გორბაჩოვის თავდაპირველი ჩანაფიქრით, კვლავაც ხელშეუხებელ ავტორიტეტად და უშეცდომო ლიდერის ეტალონად უნდა დარჩენილიყო.

გლასნოსტმა შესაძლებელი გახადა დახურული არქივების ერთი ნაწილის გახსნა. ტროცკის, კამენევის, ზინოვიევის, ბუხარინის, ტუხაჩევსკისა და 1930-იანი წლების სტალინიზმის სხვა მსხვერპლის პოზიტიურ ასპექტში მოხსენიება საბჭოთა კავშირში მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში აკრძალული იყო: მათ საბჭოთა ხელისუფლების მტრებად, იმპერიალიზმის აგენტებად წარუდგენდნენ საზოგადოებას. 1987 წლიდან, საკმაოდ მოულოდნელად, ისინი „კომუნიზმის გმირებად" წარმოგვიჩინეს.

სიმართლე რომ ითქვას, იმავე პუბლიკაციებში საესებით მკაფიოდ გამოჩნდა, რომ ამ სუბიექტებს ლენინზე და სტალინზე არანაკლები დანაშაული მიუძღოდათ კაცობრიობისა და უშუალოდ რუსი ხალხის წინაშე.

ბოლშევიზმის სამართლიანი „ნიურნბერგის პროცესი" რომ გამართულიყო, ეს ისტორიული პერსონაჟები ლენინის, სტალინის, ძერჟინსკის, ფრუნზეს, კიროვის, მოლოტოვის, ორჯონიკიძის, მიქოიანის და ძმათა მათთა გვერდით უნდა მსხდარიყვნენ განსასჯელთა სკამზე და მათთვისაც სახრჩობელა ზედგამოწერილი იყო.

სტალინი, რომელსაც „დესტალინიზაციის" ხრუშჩოვისეული ეპოქის შემდეგ, კრემლის მომდევნო ბინადარნი – ბრეჟნევი და სხვები, საკმაო კეთილგანწყობით უყურებდნენ, *„გლასნოსტის"* წყალობით უფრო ობიექტური შეფასების საგანი გახდა. იგივე რუსი ისტორიკოსები, რომლებიც ადრე გადამწყვეტად მიიჩნევდნენ სტალინის როლს მეორე მსოფლიო ომის დროს, თავის ახალ, გათამამებულ, პუბლიკაციებში მასვე ასახელებდნენ საბჭოთა კავშირის სამამულო ომის პირველ ეტაპზე დიდი წარუმატებლობისა და ხალხის გიგანტური მსხვერპლის ძირითად მიზეზად, რაც, პრინციპში, სწორი იყო. სოკოებივით ჩნდებოდა სტატიები და წიგნები საბჭოთა ხელისუფლების (რასაკვირველია, ადრეული!) არაჰუმანური პოლიტიკის შესახებ.

ლენინის აუგად ხსენებას კი ჯერ ვერ შეხვდებოდით. ბუნებრივია, ასეთი რამ დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა.

1987 წლის იანვრის პლენუმის შემდეგ ერთი წელიც არ იყო გასული, რომ ლენინი ჯერ არაპირდაპირი და მალე – პირდაპირი კრიტიკის ობიექტად იქცა. ლენინის უშეცდომობაში ეჭვის შეტანა კი საბჭოთა იდეოლოგიისა და მასზე დამყარებული კომპარტიის შერყევას ნიშნავდა. საბჭოთა კავშირს კი მხოლოდ ერთპარტიული სისტემა ამაგრებდა.

„ნებადართულია ყველაფერი, რაც აკრძალული არაა" – გორბაჩოვის ამ ფორმულას (სინამდვილეში ეს ელემენტარული ჭეშმარიტებაა, რომელიც ჯერ კიდევ თომას ჰობსმა [Thomas Hobbes] ჩამოაყალიბა XVII საუკუნეში) *იდეოლოგიური დოგმების მოშლა* მოჰყვა. ეს კი რეჟიმისათვის უმძიმესი ლახვარი *აღმოჩნდა*.

მაგრამ ცალკე აღებული გლასნოსტი ვერ დააქცევდა საბჭოთა კავშირს.

სუბიექტური ფაქტორები და შემთხვევითობა

1980-იანი წლების პირველ ნახევარში სკკპ ცეკას პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატს *ედუარდ შევარდნაძეს* თავისი კოლეგისათვის, სკკპ ცეკას პოლიტბიუროს წევრ *მიხაილ გორბაჩოვისათვის* პირისპირ საუბარში უთქვამს; *„ყველაფერი გამოლპა"* („Все прогнило", ასე მითხრა ედუარდმაო, მოგვიანებით დაწერს გორბაჩოვი). ასეთ რამეს იმდროინდელი პარტიული ლიდერები მხოლოდ მეგობარსა და თანამოაზრეს თუ ეტყოდნენ.

ფაქტია, რომ გორბაჩოვი შევარდნაძეს ენდობოდა და, როგორც კი ცეკას გენერალური მდივანი გახდა, მოსკოვში მიიწვია ის, პოლიტბიუროში სრულ წევრად შეიყვანა და საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის წარმართვა დაავალა.

ახლაც ხშირად ისმის, განსაკუთრებით საბჭოთა ნოსტალგიით შეპყრობილთაგან, რომ *„გორბაჩოვმა შეგნებულად დაანგრია საბჭოთა კავშირი"*.

ასეთი რამ ლოგიკას ეწინააღმდეგება. როგორც საბჭოთა კავშირის უპირველესი პირი, *მიხაილ გორბაჩოვი ფლობდა პრაქტიკულად უსაზღვრო ძალაუფლებას*. მას შეეძლო წინამორბედი გენერალური მდივნების მსგავსად მშვიდად გაეტარებინა ორიოდე ათეული წელი, თუნდაც ეკონომიკური სტაგნაცია გაგრძელებულიყო. რისთვის სჭირდებოდა მას ქვეყნის დანგრევა? რით უნდა მოესყიდათ მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნის ბატონ-პატრონი? რა მიიღო მან სანაცვლოდ?

მაგრამ ფაქტია, რომ *საბჭოთა კავშირის დაშლა მოხდა* არა უფრო ადრე ან უფრო გვიან, არამედ *სწორედ XX საუკუნის ბოლოს*. ეს დამოკიდებული აღმოჩნდა *სუბიექტური ფაქტორების ერთობლიობაზეც*. ასეთ სუბიექტურ ფაქტორებს შორის უმნიშვნელო არ იყო გორბაჩოვის მერყევი ხასიათი.

პოლიტოლოგებმა შეამჩნიეს, რომ საბჭოთა ლიდერების *ინტელექტუალური დონე* თანდათანობით ეცემოდა. ეს, რასაკვირველია, არ ცვლიდა მათ მორალურ სახეს: არსებობენ განათლებული და გაუნათლებელი კაციჭამიებიც!

ლენინთან და სტალინთან შედარებით *ხრუშჩოვის, ბრეჟნევის, ჩერნენკოს* IQ („ინტელექტუალობის მაჩვენებელი") ბევრად დაბალი იყო.

ამ რუხ ფონზე შედარებით გამოირჩეოდა *ანდროპოვი* (ის თურმე ლექსებსაც წერდა!), მაგრამ მისი ქმედება დისციპლინის ძალისმიერი მეთოდით განმტკიცების მცდელობას არ გასცდენია.

გორბაჩოვს ფორმალურად კარგი განათლება ჰქონდა მიღებული, მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი სახელმწიფოს მართვისათვის, როდესაც ხანდახან იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ მისი მოქმედება რეალობას მოსწყდა.

შემთხვევითობამაც აჩვენა საბჭოთა კავშირის სისუსტე.

1987 წლის 27 მაისს 19 წლის ერთმა გერმანელმა ბიჭმა, *მათიას რუსტმა*, ჰაერში გასეირნება გადაწყვიტა. „Cessna"-ს მარკის პატარა თვითმფრინავით ფინეთის მხრიდან მან შეაღწია საბჭოთა საჰაერო სივრცეში, დაუბრკოლებლად გადალახა რუსეთის მთელი ევროპული ნაწილი, მიფრინდა მოსკოვის ცენტრში და შეეცადა კრემლის ეზოში დამჯდარიყო. იქ საკმარისი ადგილი ვერ მონახა და ჯერ ახლომდებარე განიერ ხიდზე დაეშვა, იქიდან კრემლის წინ მდებარე წითელ მოედანზე თვითმფრინავითვე აგორდა და გაოცებულ ხალხს სიხარულით მიეგება.

საბჭოთა კავშირის სამხედრო პრესტიჟის ამაზე მეტად ტალახში ამოსვრა შეუძლებელი იყო: მისი ნაქები ჰაერსაწინააღმდეგო სისტემა და სამხედრო-საჰაერო ძალები საქვეყნოდ მასხრად ასაგდები შეიქმნა.

თინეიჯერი მოსკოვის ციხეში ჩასვეს, მაგრამ მალე ის იქიდან გმირად გამოვიდა!

ამ *შემთხვევამ* გორბაჩოვს შესანიშნავი საბაბი მისცა, დაესუსტებინა მის მიმართ მტრულად განწყობილი გენერალიტეტი. თანამდებობიდან მოხსნეს და პენსიაზე გაუშვეს სამი მარშალი – თავდაცვის მინისტრი, ჰაერსაწინააღმდეგო თავდაცვისა და სამხედრო-საჰაერო ძალების მთავარსარდლები. თავიდან მოიშორეს თავდაცვის მინისტრის ყველა მოადგილე, გერმანიაში, პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში საბჭოთა სამხედრო დაჯგუფებათა სარდლები, ცხრა გენერალი, მაღალი რანგის სამასამდე ოფიცერი.

ზემოთ უკვე ითქვა ქვეყნის ეკონომიკის სავალალო მდგომარეობაზე. დასავლეთი სულ უფრო უსწრებდა საბჭოთა კავშირს ტექნოლოგიური თვალსაზრისით. ავღანეთში ომი უამრავ სახსარს მოითხოვდა. *სერიოზული რეფორმების გარეშე საქმის გამოსწორება შეუძლებელი ჩანდა.*

გორბაჩოვი შეუდგა ერთდროულად ყველა სფეროს რეფორმირებას, მაგრამ მკაფიო პროგრამის უქონლად და შესაძლო შედეგების შესახებ სერიოზული მსჯელობის გარეშე:

- ლოთობაში ჩაძირული სლავური ნარმოშობის მუშახელის გამოსაფხიზლებლად ქვეყანაში ანტიალკოჰოლური კამპანია წამოიწყო;
- კორუფციის აღმოსაფხვრელად მოკავშირე რესპუბლიკებში ხელმძღვანელები შეცვალა;

- 1987 წელს ქვეყანაში *გლასნოსტის* დამკვიდრება დაიწყო;
- 1988 წელს გაახმოვანა იდეა არჩევნების დროს რამდენიმე კანდიდატის წამოყენების შესახებ;
- სახელმწიფო აპარატისა და პარტიის დაშორიშორება სცადა და ა.შ.

ეს ყველაფერი სწორი იყო. მაგრამ პრობლემების დახვავებამ გორბაჩოვს, როგორც ჩანს, თავგზა აუბნია. თანაც ის მტკიცე ხასიათით არ გამოირჩეოდა, ხოლო პერსპექტივას მხოლოდ ისეთს ხედავდა, როგორიც თვითონ მოსწონდა: ასეთი სათავისო აზროვნება (wishful thinking) პოლიტიკოსისათვის ძალიან სახიფათო შედეგის მომტანია.

ფრანგმა პოლიტოლოგმა *ალექსის დე ტოკვილმა* 1856 წელს დაწერა: ***„ცუდი მთავრობისათვის ყველაზე სახიფათო დრო დგება, როდესაც ის საკუთარი თავის რეფორმირებას იწყებს“.***

გორბაჩოვმა, რომელმაც 1980-იანი წლების შუაგულში წამოიწყო ცუდი მთავრობის მქონე ქვეყნის რეფორმირება, *დე ტოკვილის* ზემოხსენებული შეგონება ან არ იცოდა, ან არ გაითვალისწინა!

1988 წლის დეკემბერში *საბჭოთა კავშირის უმაღლესმა საბჭომ* დაადგინა, რომ მომდევნო წლიდან ქვეყნის მთავარი საკანონმდებლო ორგანო მისივე [უმაღლესი საბჭოს] ნაცვლად იქნებოდა *სახალხო დეპუტატთა ყრილობა*, რომლის 2250 წევრიდან ერთი ნაწილი ალტერნატიული არჩევნების გზით უნდა აერჩიათ. სადეპუტატო ადგილების მესამედი კომპარტიისა და მის კონტროლქვეშ მყოფი საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისათვის იქნა რეზერვირებული.

სახალხო დეპუტატთა არჩევნების შედეგები მმართველი პარტიისათვის სავალალო აღმოჩნდა: თითქმის ყველგან, სადაც არჩევანი სახელისუფლებო და დამოუკიდებელ კანდიდატს შორის უნდა გაკეთებულიყო, ელექტორატმა ნაშალა სახელისუფლებო კანდიდატი. მართალია, დემოკრატიზაციისათვის მებრძოლი ელემენტი სახალხო დეპუტატთა ყრილობის მონაწილეთა მეათედზე ოდნავ მეტი აღმოჩნდა – 300-მდე ადამიანი, მაგრამ ეს იყო აქტიური, განათლებული უმცირესობა. ჩუმი უმრავლესობა კი („молчаливое большинство“, მათ შორის უმეტესობა – შუა აზიასა და რუსეთის პროვინციაში უალტერნატივოდ არჩეული დეპუტატები) დისკუსიაში არ ებმებოდა.

პერესტროიკა ყველას როდი მოსწონდა. საკუთრივ რუსეთისა და მოსკოვის *„კონსერვატორები“* (სახელს პირობითად ვიყენებ: ასე თავს არავინ უწოდებდა) შიშობდნენ, რომ ის მოარყევდა საბჭოეთის საფუძვლებს. ასეთი ბევრი იყო პარტიულ ნომენკლატურაში, უშიშროების ორგანოებში, არმიაში. მათ საკუთარი პრივილეგიების დაკარგვაც აშინებდათ, თუმცა შემდგომში სწორედ მათი წრიდან გამოსულმა პირებმა გამოჰკრეს ხელი დაქცეული სახელმწიფოს სიმდიდრეს.

უფრო მცირერიცხოვანი *„ლიბერალები“* (ეს სახელიც პირობითია) რეფორმების დაჩქარებასა და რეალურ ცვლილებებს მოითხოვდნენ. რეფორმების იდეოლოგად

მიჩნეულია „პერესტროიკის არქიტექტორი“, პოლიტბიუროს წევრი *ალექსანდრ იაკოვლევი*.

„ლიბერალებს“ პირადად ნაკლები ჰქონდათ დასაკარგი, ზოგი კი, ალბათ, მართლაც ხალხის თავისუფლებისათვის იღვწოდა. რუსული დემოკრატიული ოპოზიციის გამოჩენა ზემოხსენებული „გლასნოსტის“ თანაპროდუქტი იყო.

გორბაჩოვი ყოველთვის იდგა „კონსერვატორებსა“ და „ლიბერალებს“ შორის არჩევანის გაკეთების ამოცანის წინაშე. როგორც მისი ქმედებიდან ჩანს, ის უფრო „ლიბერალების“ მხარეს იხრებოდა, თუმცა უფრო გრძნობით, ვიდრე გონებით.

გორბაჩოვის ზეწოლით საბჭოთა კავშირი კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტეტის პლენუმმა 1990 წლის თებერვალში განაცხადა თანხმობა, გაუქმებულიყო საბჭოთა კონსტიტუციის მე-6 მუხლი, რომელიც ასე ჟღერდა: „საბჭოთა საზოგადოების ხელმძღვანელი და წარმმართველი ძალა, მისი პოლიტიკური სისტემის, სახელწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ბირთვია საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია“.

სახალხო დეპუტატთა ყრილობის მიერ ამ მუხლის გაუქმება პრაქტიკულად ნიშნავდა მრავალპარტიულობის დაშვებას.

პარადოქსია, რომ ასეთ ვითარებაშიც კი გორბაჩოვს რატომღაც ჰქონდა იმედი, რომ მკაცრი პარტიული დისციპლინა დაეხმარებოდა მას რეფორმების გატარებაში.

რადიკალურ ცვლილებებს მოითხოვდა ნაციონალური პერიფერია – ბალტიის ქვეყნები, საქართველო, მოლდოვა. იქ უპირველესი მიზანი იყო პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვება.

პოლიტბიუროს ძველმა თაობებმა უკეთ იცოდნენ, რომ საბჭოთა კავშირი არავითარი „ხალხთა ნებაყოფლობითი გაერთიანება“ არ იყო. მაგრამ გორბაჩოვმა და მისმა მრჩევლებმა, როგორც ჩანს, თვითონ ირწმუნეს კრემლშივე შეთხზული მითი „საბჭოთა ხალხების ინტერნაციონალური ძმობის“ შესახებ.

როდესაც 1988 წელს კომუნისტებით დაკომპლექტებულმა ესტონეთის სსრის უმაღლესმა საბჭომ გამოაცხადა რესპუბლიკური კანონების უზენაესობა საკავშირო კანონებზე, როდესაც იმავე 1988 წელს მთიანმა ყარაბაღმა „სიუზერენის გამოცვლა“ მოინდომა და აზერბაიჯანის ნაცვლად სომხეთისათვის დაქვემდებარება მოითხოვა, ეს კრემლისათვის გარკვეული მოულოდნელობა აღმოჩნდა.

„ნაციონალისტურ გამოხდომებს“ პერიფერიულ რესპუბლიკებში კრემლი ჯერ უხეში ძალით პასუხობდა (ამის მაგალითები იყო არმიის გამოყენება თბილისში 1989 წლის 9 აპრილს, ბაქოსა და ვილნიუსში – 1990 წელს), მერე კი პრობლემების იგნორირება სცადა. 1990 წლის ოქტომბერში საქართველოში მრავალპარტიული არჩევნების ჩატარებას (იხ. თავი 21) გორბაჩოვის „აპათიურ პოლიტიკას“ უნდა ვუმადლოდეთ.

სერიოზულ სუბიექტურ ფაქტორად იქცა მიხაილ გორბაჩოვისა და ბორის ელცინის დაპირისპირება.

1987 წელს ცეკას პლენუმზე სიტყვით გამოსულმა კომპარტიის მოსკოვის ქალაქკომის პირველმა მდივანმა, პოლიტბიუროს წევრმა *ბორის ელცინმა* საკმაოდ უკმეხად უპასუხა თავისი კოლეგების კრიტიკას. ამ საბაბით გორბაჩოვმა ელცინი პოლიტბიუროდან გამოიყვანა და დააქვეითა სსრკ მშენებლობის მინისტრის მოადგილის პოსტზე, რაც კარიერულ კიბეზე დიდი დაღმასვლა იყო. ბუნებრივია, ამბიციური ელცინი გორბაჩოვს პირად მტრად აღიქვამდა.

შერისხული ელცინის ფიგურა რუსეთის პოლიტიკის ლიბერალურ-დემოკრატიულმა ფრთამ თავის მედროშედ აქცია. 1990 წელს ის რუსეთის ფედერაციის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს.

1990 წლის 12 ივნისს რსფსრ-ის სახალხო დეპუტატების ყრილობამ ბორის ელცინის ინიციატივით მიიღო დეკლარაცია „რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ". ეჭვგარეშეა, რომ არაფერ ამის მსგავსზე ელცინს ორიოდე წლით ადრე არც უფიქრია.

საინტერესოა, ვისგან დამოუკიდებელი ხდებოდა რუსეთი? „სუვერენიტეტი" ხომ არის „სხვა ქვეყნებისაგან სრული დამოუკიდებლობის" სინონიმი? რუსეთმა კი თვითონ შექმნა საბჭოთა კავშირი! სიურრეალისტურად ჟღერდა „რუსეთის გამოყოფა საბჭოთა კავშირისაგან!"

ფაქტია, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლას საფუძველი ჩაუყარა სწორედ რუსეთის მიერ სუვერენიტეტის გამოცხადებამ და მისივე რესპუბლიკური კანონების საერთო-საკავშირო კანონებზე მაღლა დაყენებამ.

1990 წელსვე შეიქმნა *რუსეთის ფედერაციის კომუნისტური პარტია* და ამის გამო პრაქტიკულად უფუნქციო გახდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია – საბჭოთა სახელმწიფოს ხერხემალი.

რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო სუვერენიტეტის გამოცხადებიდან ერთი წლის თავზე, 1991 წლის 12 ივნისს, *საყოველთაო არჩევნების შედეგად*, რომელშიც *ასამდე მილიონი* ადამიანი მონაწილეობდა, ელცინი რუსეთის პირველ პრეზიდენტად აირჩიეს. ამით ხალხის თვალში მას ბევრად მეტი ლეგიტიმურობა გაუჩნდა გორბაჩოვთან შედარებით, რომლის არჩევა *საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტად* სახალხო დეპუტატთა ყრილობაზე ორი ათასამდე ადამიანის მხარდაჭერით მოხდა.

რუსეთის პრეზიდენტის პოსტზე 1999 წლის ბოლომდე მყოფმა ელცინმა მრავალჯერ გაუცრუა იმედი იმავე რუსეთის ლიბერალურ-დემოკრატიულ წრეებს. მაგრამ 1991 წლის ბოლომდე გორბაჩოვ-ელცინის მძაფრმა დაპირისპირებამ გვარიანად მოარყია საბჭოეთის საფუძვლები.

მკვეთრი დაპირისპირება მმართველ ელიტაში სახელმწიფოს დასუსტების სერიოზული ფაქტორი გახდა.

1991 წლის 19 აგვისტოს საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელმა პირებმა – ვიცე-პრეზიდენტმა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ, თავდაცვისა და შინაგან საქმეთა მინისტრებმა, სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის (კაგებე-ს) თავმჯდომარემ და რამდენიმე სხვამ გამოაცხადეს *საგანგებო მდგომარეობის სახელმწიფო კომიტეტის შექმნა. რუსულად მას „გეკაჩეპე"* ეწოდა (ГКЧП – Государственный комитет по чрезвычайному положению).

ამ კომიტეტის შექმნის მიზნად „საბჭოთა კავშირის გადარჩენა" დასახელდა. გორბაჩოვი, რომელიც იმ დროს ყირიმში ისვენებდა („გეკაჩეპემ" მას გარეკავშირი გამოუთიშა და ის პრაქტიკულად შინაპატიმრობაში აიყვანა), რამდენიმე დღეში გეგმავდა ახალი სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადებას ცენტრალური აზიის ხუთ რესპუბლიკასთან და ბელარუსთან, მაგრამ *უკრაინის, ბალტიის სამი და სამხრეთ კავკასიის სამი რესპუბლიკის გარეშე*. გორბაჩოვს მიაჩნდა, რომ შეძლებდა ამ შვიდი „ურჩი რესპუბლიკის" შემობრუნებას, *„გეკაჩეპე"*-ს წევრები კი ამას საბჭოთა კავშირის დაშლად მიიჩნევდნენ.

„გეკაჩეპე" იურიდიულად უკანონო, ანუ „პუტჩის", ორგანო იყო. მართალია, მის მონაწილეებს რომ გაემარჯვათ, ვერავინ უწოდებდა მათ „პუტჩისტებს"!

სუბიექტური ფაქტორი აღმოჩნდა ის, რომ *„გეკაჩეპე"* შექმნეს *უნიათო* და *მშიშარა* ადამიანებმა. მათ ვერ გაითვალისწინეს, რომ *გლასნოსტმა* სიტუაცია შეცვალა. მოსკოვში საკმაოდ იყვნენ დემოკრატიული ცვლილებების აქტიური მომხრეები, რომლებიც ქუჩაში საპროტესტოდ მასობრივად გამოვიდნენ.

მოკავშირე რესპუბლიკების დიდ ნაწილში „გეკაჩეპეს" წინააღმდეგ პროტესტის ხმა არ გაისმა. გამსახურდიამ, რომელიც მაშინ საქართველოს პრეზიდენტი იყო, ორაზროვანი პოზიცია დაიკავა: დასავლეთის ქვეყნების მთავრობებს დაუყოვნებლივ გაუგზავნა წერილი თხოვნით, ეცნოთ საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ დაუთმო საბჭოთა გენერლების კატეგორიულ მოთხოვნას „ეროვნული გვარდიის" საკითხში: დაჰპირდა გვარდიის ფუნქციის შეცვლას, რაც მის გაუქმებას ნიშნავდა. 19 აგვისტოს პოლიტიკური კონიუნქტურის გათვალისწინებით გვარდიის საკითხზე დათანხმება გამართლებული ჩანდა. მაგრამ სამი დღის შემდეგ ეს საბედისწერო შეცდომა აღმოჩნდა. „გეკაჩეპე" დამარცხდა, ხოლო „ეროვნული გვარდიის" სარდალმა თენგიზ კიტოვანმა კრემლისადმი მორჩილებაში დაადანაშაულა გამსახურდია და განუდგა მას. საბოლოოდ გამსახურდია სწორედ გამდგარმა მოკავშირეებმა გააძევეს საქართველოდან (იხ. თავი 21).

რუსეთის პრეზიდენტის ბორის ელცინის ენერგიული მოქმედების შედეგად *„გეკაჩეპეს პუტჩი"* დაწყებიდან მესამე დღეს ჩაიფუშა. ელცინმა დროზე აუღო ალღო ვითარებას, სათავეში ჩაუდგა დემოკრატიულ ოპოზიციას და რისკიანი თამაში თავის სასარგებლოდ წარმართა. ელცინის მხარეს გადავიდა საბჭოთა არმიის რამდენიმე სამხედრო ნაწილი.

ელცინსა და *რუს დემოკრატებს* საჯაროდ დაუჭირა მხარი იმ დროს მოსკოვში

მყოფმა *შევარდნაძემ*, რომელიც 1990 წლის დეკემბერში ხმაურიანად გადადგა საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტიდან, იმ საბაბით, რომ გორბაჩოვი თავის გარშემო აგროვებდა სწორედ იმ ხალხს, ვინც მას ახლა გადატრიალების მოწყობა დაუპირა.

რვა „პუტჩისტი" დააპატიმრეს. შინაგან საქმეთა მინისტრმა *პუგომ* და გორბაჩოვის მთავარმა სამხედრო მრჩეველმა მარშალმა *ახრომეევმა* თავი მოიკლეს. რამდენიმე წლის შემდეგ ელცინმა დაპატიმრებულები შეიწყალა.

1991 წლის 21 აგვისტოს *ბორის ელცინი* გახდა რუსეთისა და მთელი საბჭოთა კავშირის *რეალური ლიდერი*. მისმა ახლო მრჩევლებმა (მათ შორის მთავარ როლს თამაშობდა ეკონომისტი *ეგორ გაიდარი*, შემდგომში რუსეთის ფედერაციის მთავრობის თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებელი) მალე დააჯერეს ის, რომ ***ახალი რუსეთის მშენებლობა უმჯობესია „მუქთამჭამელი" მოკავშირე რესპუბლიკების გარეშე***.

რუსეთის ყოფილი იმპერიის ტერიტორიაზე პრაქტიკულად დამთავრდა „კომუნისტური ექსპერიმენტი". მისი უნაყოფობა აღიარა გორბაჩოვმაც, რომელმაც 1991 წლის 6 სექტემბერს რადიოინტერვიუში განაცხადა, რომ

> „მოდელი, რომელიც ჩვენ ქვეყანაში ინერგებოდა, უვარგისი გამოდგა. მე მჯერა, ეს არის გაკვეთილი არა მხოლოდ ჩვენი ხალხისათვის, არამედ სხვა ხალხებისთვისაც".

„გეკაჩეპე" უფრო ყოჩაღ ხალხს რომ შეექმნა, ან კრემლში რომ მჯდარიყო გორბაჩოვზე უფრო მტკიცე ლიდერი და *სახელმწიფო შენობის* მორყეული კედლების შესამაგრებლად მოეხმო არმიისა და *კაგებე*-სათვის, ეს შენობა მაინც დაინგრეოდა, ოღონდ შიგ მოყოლილი ათეული მილიონი ცხედრითურთ.

კიდევ კარგი, რომ საბჭოთა კავშირის ნგრევისას მსხვერპლი დიდი არ ყოფილა. სუბიექტურმა ფაქტორმა, ამ შემთხვევაში, დადებითი როლი შეასრულა!

1991 წლის 8 დეკემბერს ბელოვეჟიეს ტევრის ნაკრძალში ბელარუსის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ *სტანისლავ შუშკევიჩმა* სანადიროდ მიიწვია რსფსრ-ის პრეზიდენტი *ბორის ელცინი* და უკრაინის პრეზიდენტი *ლეონიდ კრავჩუკი*. დროსტარების რაღაც ეტაპზე რსფსრ-ის სახელმწიფო მდივნის, გენადი ბურბულისის წინადადებით, თავის დროზე საბჭოთა კავშირის დამაარსებელი სამი რესპუბლიკის ხელმძღვანელები შეთანხმდნენ, გაეუქმებინათ ეს კავშირი და გამოაქვეყნეს: *„სსრკ, როგორც გეოპოლიტიკური რეალობა და საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი, თავის არსებობას წყვეტს"* (დედანში: *СССР как геополитическая реальность и субъект международного права прекращает свое существование).*

ეს იყო იმპერიის ერთი დარტყმით მოსპობის მსოფლიოში არნახული პოლიტიკური აქტი!

იმავე წლის 21 დეკემბერს ქ. ალმა-ათაში შეკრებილი საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ადრე მყოფი 11 რესპუბლიკის ხელმძღვანელები (არ ესწრებოდა მხო-

ლოდ საქართველო) შეთანხმდნენ, დაეარსებინათ *დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ)*. 1993 წლის 8 ოქტომბერს საქართველოც იძულებული გახდა, შეერთებოდა ამ „თანამეგობრობას". *დსთ* შეიქმნა, როგორც „საბჭოთა კავშირის აჩრდილი" – იმპერიის დაკარგვის საკომპენსაციოდ რუსი ხალხისადმი მიძღვნილი რაღაც „დამამშვიდებელი პრიზი".

საბჭოთა კავშირის პირველი და უკანასკნელი პრეზიდენტი, მიხაილ გორბაჩოვი 25 დეკემბერს გადადგა. კრემლის გასაღები, ბირთვული იარაღის ჩამრთველ ღილაკიან „ჩემოდანჩიკთან" ერთად, მან ელცინს ჩააბარა. *26 დეკემბერს საბჭოთა კავშირი ოფიციალურად გამოცხადდა დაშლილად.*

როგორც საბჭოთა კავშირის „გარდაცვალებასთან" დაკავშირებით შედგენილ „სამედიცინო დასკვნაში" წერდა გამოჩენილი ინგლისელი ისტორიკოსი *ჰიუ ტრევორ-როპერი* (*Hugh Redwald Trevor-Roper, Baron Dacre of Glanton*):

> „ის მოკვდა საკმაოდ უეცრად, ხანმოკლე სპაზმის შემდეგ, საკუთარ სანოლში, აშკარად ბუნებრივი მიზეზით ან, ყოველ შემთხვევაში, შინაგანი დაავადებით. მან მიაღწია მხცოვან ასაკს, შენდობა ითხოვა და მიიცვალა".

თავი 20

საბჭოთა კავშირის დაშლის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული წანამძღვრები

ბალტიური ერთსულოვნება, ცენტრალურაზიური კონფორმიზმი, კავკასიური განხეთქილება

1990 წელს კრემლისადმი ოპოზიციური საზოგადოებრივი აზრი არსებობდა საბჭოთა კავშირის მცირე ნაწილში, გეოგრაფიულად – ლაქების, ხშირად კი წერტილების სახით. მაგრამ მაშინვე გამოიკვეთა, რომ კრემლს გაუჭირდებოდა საბჭოთა კავშირის არსებული სახით შენარჩუნება. იქ, ალბათ, აანალიზებდნენ სახელმწიფოში არსებულ მკვეთრ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ განსხვავებებს.

მოსკოვისა და *ლენინგრადის* ინტელექტუალური წრეები მოითხოვდნენ დემოკრატიზაციას და რეჟიმის ლიბერალიზაციას. მაგრამ პერიფერიებზე, განსაკუთრებით, *ბალტიის სამ რესპუბლიკასა და საქართველოში გამოიკვეთა* სწრაფვა დამოუკიდებლობისაკენ. იგივე სწრაფვა ძალიან თავისებურ ხასიათს ატარებდა *სომხეთსა და აზერბაიჯანში, რომელთაც ერთმანეთთან კონფლიქტი გაუჩნდათ.*

უკრაინაში ეროვნული სულისკვეთება მხოლოდ დასავლეთ ნაწილში ბობოქრობდა, კიევს ის ჯერ ვერ აღწევდა (მაგრამ მალე მიაღწია!).

მოლდოვაში გარკვეული ძალები რუმინეთთან შეერთებაზე ოცნებობდნენ, მაგრამ შიდამოლდავური წინააღმდეგობა ასეთი გაერთიანების მიმართ საკმაოდ დიდი აღმოჩნდა და ეს წინააღმდეგობა კრემლმა მაქსიმალურად გააღვივა.

ბელარუსში, როგორც ყოველთვის, სიმშვიდე სუფევდა.

ცენტრალურ აზიაში სტაბილური ვითარება იყო და კრემლს თითქოს შეეძლო იქაური ლიდერების იმედი ჰქონოდა.

* * *

როდესაც 1991 წელს დადგა *შიდა იმპერიის* – საკუთრივ საბჭოთა კავშირის – ნგრევის დრო, ეს უპირველესად დაიწყო **ლიტვაში, ლატვიასა და ესტონეთში.**

მათთვის უაღრესად პოზიტიური მომენტი იყო ის, რომ **სამივე რესპუბლიკა საერთო მიზნისათვის ერთობლივად და შეთანხმებულად იბრძოდა.**

მოსახლეობის გეოგრაფიაში ცოტა რომ ჩავღრმავდეთ, დავინახავთ ბალტიური ერთსულოვნების საფუძველს: *ეთნიკური სტრუქტურა* არ ქმნიდა კონფლიქტურ სიტუაციას.

რუსეთის იმპერიის დაშლის შედეგად 1918 წელს წარმოქმნილი სამი რესპუბლიკის საზღვრების ჩამოყალიბებას სპეციფიკურმა ეთნიკურმა სიჭრელემ ხელი არ შეუშალა: ყველა ახალ სახელმწიფოში ეთნიკურ უმცირესობაში აღმოჩნდნენ არა *მეზობელი* ბალტიელი ერების, *არამედ სხვა ეთნოსების* (პოლონელები, რუსები, ებრაელები, გერმანელები) წარმომადგენლები. ამიტომაც ბალტიის ქვეყნებს ასცდათ ერთმანეთთან ეთნოტერიტორიული დავა.

ლიტვას არავითარი ტერიტორიული პრეტენზია არ ჰქონდა მეზობელი ლატვიის მიმართ, რომელსაც, თავის მხრივ, არაფერი აღმოაჩნდა სადავო მეზობელ ლიტვასთან ან ესტონეთთან, რომელთაც ის ემეზობლება. ერთი ხანობა, კომუნისტების დროინდელი კრემლი ცდილობდა, ლიტვის პოლონური უმცირესობა დაერაზმა ვილნიუსის მთავრობის წინააღმდეგ, მაგრამ ვარშავიდან ამას მხარდაჭერა არ მოჰყოლია.

ბალტიური ერთსულოვნება კრემლს ძალიან ურთულებდა საქმეს.

1990 წლის აპრილში პრეზიდენტი მიხაილ გორბაჩოვი სთავაზობდა ლატვიას დარჩენას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში განსაკუთრებული, *კონფედერაციული სტატუსით*. ლატვიის ხელმძღვანელებმა (სხვათა შორის, კომუნისტებმა) ეს წინადადება უარყვეს: მათ სრული დამოუკიდებლობის აღდგენა უნდოდათ. ლატვიელებმა დაიცადეს წელიწადნახევარი და უსისხლოდ მიიღეს სასურველი შედეგი, თუმცა 1990 წლის აპრილში ძნელი იყო იმის გათვლა, რომ პოლიტიკური მოვლენები მათ სასარგებლოდ ასე კარგად განვითარდებოდა.

ლატვიასთან კრემლის მოლაპარაკების წარმატება, ეჭვგარეშეა, *მოდელად იქცეოდა ბალტიის დანარჩენი რესპუბლიკებისათვის*. მათ მიმართ მეტი დათმობის ნებას კრემლი იმის გამო ავლენდა, რომ ისინი საბჭოთა კავშირმა 1940 წელს დაიპყრო სტალინსა და ჰიტლერს შორის 1939 წლის აგვისტო-სექტემბერში მიღწეული გარიგების საფუძველზე. გორბაჩოვმა ეს მშვენივრად იცოდა. მან ისიც იცოდა, რომ აშშ არ ცნობდა საბჭოთა კავშირის ნაწილად ბალტიის რესპუბლიკებს. ამიტომაც გორბაჩოვი თანახმა იყო პოლიტიკურ დათმობებზე მათ მიმართ, ოღონდ როგორმე შეენარჩუნებინა ისინი საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში.

მისი მცდელობა ამაო გამოდგა.

1991 წლის სექტემბერში კრემლი იძულებული გახდა, ეცნო ბალტიის სამივე რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. მას შემდეგ განვლილი ნლები მათთვის ქმნის საბჭოთა წარსულისა და დამოუკიდებელი თანამედროვეობის გამმიჯნავ ისტორიულ უფსკრულს. 2004 წლის აპრილში ბალტიის სამივე ქვეყანა – ლატვია,

ლიტვა და ესტონეთი – ნატოში შევიდა, ხოლო იმავე წლის 1-ლ მაისს ევროპული *კავშირის* წევრიც გახდა.

1991 წლის სექტემბრიდან საბჭოთა კავშირი ფორმალურად სულ 12 რესპუბლიკას მოიცავდა. არაბალტიურ რესპუბლიკებს ლატვიის ანალოგიურ წინადადებას გორბაჩოვი არ მისცემდა. საქართველოში გაისმოდა სუსტი ხმები – „ჩვენ თანახმა ვართ კონფედერაციულ სტატუსზე". კრემლმა ამ ხმას ყურიც არ ათხოვა.

* * *

ცენტრალურ აზიაში, ე.წ. „მუსლიმურ რესპუბლიკებში" – ყაზახეთში, უზბეკეთში, ყირგიზეთში, ტაჯიკეთში, თურქმენეთში – საზოგადოებრივი აზრი კონფორმისტულად იყო განწყობილი. მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი მოწიწებას გამოხატავდა არსებული ხელისუფლების, ანუ ადგილობრივი პარტიული ლიდერების მიმართ. 1991 წლის 17 მარტის სრულიად საკავშირო რეფერენდუმზე ამ რესპუბლიკების (და, აგრეთვე, აზერბაიჯანის) ელექტორატის 93-98 პროცენტმა მხარი დაუჭირა საბჭოთა კავშირის განახლებული სახით შენარჩუნებას. საკუთრივ რუსეთში, უკრაინასა და ბელარუსშიც კი არ აღნიშნულა ასეთი „ერთსულოვანი მხარდაჭერა"!

ამავე დროს, ბალტიის ქვეყნებმა, საქართველომ, სომხეთმა და მოლდოვამ რეფერენდუმის ჩატარებას ბოიკოტი გამოუცხადეს.

ერთი შეხედვით, თითქოს ე.წ. *„მუსლიმურ რესპუბლიკებში"* კონფორმიზმის არსებობის უარყოფაა, რომ პირველი „ფრონდა" კრემლის წინააღმდეგ მოხდა 1986 წელს ყაზახეთის მაშინდელ დედაქალაქ *ალმა-ათაში*. მაგრამ თუკი იმდროინდელ რეალობებს გავითვალისწინებთ, ასეთ უარყოფას ვერ დავინახავთ.

1985-1986 წლებში „პერესტროიკის" საწყის ეტაპზე, გორბაჩოვი თავიდან იშორებდა მეტისმეტად კორუმპირებულ ადგილობრივ ლიდერებს. მან შეცვალა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი და მათ ნაცვლად დანიშნა „კრისტალურად წმინდა კომუნისტები", მაგალითად, თურქმენეთში – *საფარმურად ნიაზოვი*, უზბეკეთში – *ისლამ კარიმოვი* და ა.შ. ახალი ლიდერი ყველგან იმავე ეროვნებისა იყო, რაც მისი წინამორბედი.

„გორბაჩოვის კადრებმა", რომლებიც 1985-1990 წლებში დაინიშნენ ბრეჟნევის დროინდელი, კორუფციაში მხილებული ხელმძღვანელების ნაცვლად, *„გაუძლეს დროით გამოცდას"*. ისინი სამუდამო მმართველებად იქცნენ. ზოგიერთმა კი კორუმპირებულობით თავის წინამორბედს რამდენიმეჯერ გადააჭარბა: კონტროლი „ცენტრიდან" აღარ აშინებდა!

გორბაჩოვმა გამონაკლისი დაუშვა ყაზახეთში, სადაც კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი ოც წელზე მეტხანს იყო *ლეონიდ ბრეჟნევის* ძველი მეგობარი, ეთნიკური ყაზახი *დინმუჰამედ კუნაევი*. მის ნაცვლად გორბაჩოვმა დანიშნა ეთნიკური რუსი *გენადი კოლბინი*. ეს მოასწავებდა საკადრო ცვლილებების ჯაჭვს

ალმა-ათაში. კუნაევის დროინდელი კარგად მოკალათებული ელიტა კარგავდა თბილ ადგილებს.

ამიტომაც ამ ელიტამ გადაწყვიტა ნაციონალურ გრძნობებზე თამაშით მოეხდინა ეთნიკური ყაზახი ახალგაზრდობის მობილიზაცია, რაც ადვილად მოხერხდა. პატრიოტული ლოზუნგით – *„არ გვინდა რუსი ხელმძღვანელი!“* – ალმა-ათის ქუჩებში გამოვიდა რამდენიმე ათასი ყაზახი სტუდენტი. სისხლისღვრა ამას არ მოჰყოლია, დემონსტრანტები მილიციამ გაფანტა. *კაგებემ* ადვილად დაადგინა *ფრონდის* ინსპირატორები. მაღალი თანამდებობის ზოგიერთი პირი მოხსნეს, ზოგი – დროებით დააპატიმრეს.

გორბაჩოვმა სცადა დაეტოვებინა საკავშირო პოსტზე თავისი კრეატურა – კოლბინი, მაგრამ 1989 წელს მაინც მოუხდა დათმობა. ყაზახეთის კომპარტიის ცეკას პირველ მდივნად დაინიშნა ეთნიკური ყაზახი, იმ დროს ყაზახეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე *ნურსულთან ნაზარბაევი*. მომდევნო წელს ნაზარბაევი ყაზახეთის პრეზიდენტი გახდა.

ნაზარბაევი ნიჭიერი და პრაგმატული მმართველი აღმოჩნდა. საჯარო გამოსვლებით ის ყველაზე პრორუსულად განწყობილი პოსტსაბჭოთა ლიდერის შთაბეჭდილებას ტოვებდა, სინამდვილეში კი ყაზახეთის სუვერენიტეტს განამტკიცებდა: დედაქალაქი სამხრეთ-აღმოსავლეთ პერიფერიაზე მდებარე *ალმა-ათიდან* გადაიტანა ჩრდილოეთით, ძველ *აქმოლაში*, რომელსაც ხრუშჩოვის დროს *ცელინოგრადი* უწოდეს (1950-იანი წლებიდან ამ რეგიონში ითვისებდნენ *ყამირ მიწებს*, რუსულად „целина-ს“, აქედან Целиноград), ახლა კი *ასტანა* დაერქვა. ამ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილების შედეგი იყო ეთნიკური ყაზახების ხვედრითი წილის მკვეთრი ზრდა ქვეყნის იმ რაიონში, სადაც იქამდე ეთნიკური რუსები აბსოლუტურად დომინირებდნენ და პოტენციურ საფრთხეს უქმნიდნენ ახალგაზრდა სახელმწიფოს: ცნობილი იყო რუსი ნაციონალისტების პრეტენზია ამ ტერიტორიის მიმართ. ნაზარბაევი მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს უდგას სათავეში სასარგებლო წიაღისეულით უაღრესად მდიდარ სახელმწიფოს. 2015 წელს ის მეხუთედ აირჩიეს ყაზახეთის პრეზიდენტად, ხოლო 2010 წლიდან მისი ტიტულია „*ელბასი*“ (Елбасы, „ერის მეთაური“).

უზბეკეთის კომპარტიის ცეკას ყოფილი პირველი მდივანი *ისლამ ქარიმოვი*, 1990 წლიდან 2016 წელს გარდაცვალებამდე იყო უზბეკეთის რესპუბლიკის ავტოკრატიული პრეზიდენტი.

თურქმენეთის კომპარტიის ცეკას პირველმა მდივანმა *საფარმურად ნიაზოვმა* თავი ჯერ პრეზიდენტად აარჩევინა, შემდეგ *„თურქმენბაში“* (*Türkmenbaşy*, „თურქმენთა მეთაური“) დაირქვა. ერთხანს ნიაზოვი აპირებდა შაჰად კურთხეულიყო, მაგრამ გადათქვა განზრახვა, რადგან დიდ უკმაყოფილებას წააწყდა მეზობლებისგან – უზბეკეთისა და, განსაკუთრებით, ირანის ისლამური რესპუბლიკისაგან, სადაც საკუთარი შაჰი დაამხეს! მან თავისი პიროვნების კულტი შექმნა, მზესთან

ერთად მბრუნავი, საკუთარი მოოქროვილი ქანდაკება დედაქალაქ *აშგაბათის* ცენტრში დადგა (ძეგლის დემონტაჟი 2010 წელს მოახდინა მისმა მემკვიდრემ). 2006 წლის ბოლომდე, გარდაცვალებამდე, ნიაზოვი დიქტატორული მეთოდებით მართავდა ამ უდაბურ, მაგრამ ბუნებრივი აირით და ნავთობით ძალიან მდიდარ ქვეყანას.

* * *

სამხრეთ კავკასიის შესახებ თავიდანვე შეიძლებოდა დარწმუნებით თქმა, რომ იქაური სამი რესპუბლიკა საერთო ენას ვერ გამონახავდა, ისე, როგორც ვერ გამონახა 1918-1920/21 წლებში (იხ. თავი 8).

ბალტიის რეგიონისგან განსხვავებით, არავითარი *კავკასიური ერთსულოვნება* კრემლს არ ემუქრებოდა.

უკვე 1988 წელს დაიწყო სერიოზული კონფლიქტი სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის მთიან ყარაბაღთან დაკავშირებით. არც სომხეთი და არც აზერბაიჯანი კრემლს პირდაპირ არ უპირისპირდებოდა: პირიქით, ორივე დიდხანს ელოდა მისგან თავის სასარგებლო დახმარებას. მაგრამ ტერიტორიულ კონფლიქტში ვერც ერთმა ვერ მიიღო გორბაჩოვის სრული მხარდაჭერა.

სომხურ-აზერბაიჯანულ დავაში საქართველოს სსრ ხელმძღვანელობა ნეიტრალიტეტს იცავდა. ავტონომიებთან დაკავშირებით მას საკუთარი შიდა პრობლემები შეექმნა.

1989 წლის 9 აპრილს მკაფიოდ გამოკვეთილმა მტრის ხატმა (იხ. თავი 18), რომლის წინააღმდეგაც საჭირო იყო გაერთიანება, ქართულ საზოგადოებაში ერთსულოვნება შექმნა, რომელიც, სამწუხაროდ, სწრაფწარმავალი აღმოჩნდა (იხ. თავი 21).

საქართველოს „მწვანეებმა", ბუნებრივია, „პატრიოტულ-ეკოლოგიური მოტივებით", მიაღწიეს იმას, რომ მდ. ენგურზე საბჭოთა კავშირის დაფინანსებით *არ აშენებულიყო ხუდონის ჰესი* (რომელიც ახლა ძალიან გამოგვადგებოდა), ხოლო სომხეთის „მწვანეებმა", ასეთივე „პატრიოტულ-ეკოლოგიური მოტივებით", მიაღწიეს იმას, რომ *დაიხურა სომხეთში (და სამხრეთ კავკასიაშიც) ერთადერთი ატომური ელექტროსადგური* (ის *მეწამორში* მდებარეობს) და მათი რესპუბლიკა წყვდიადში ჩაეფლო. სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ სომხეთის *ატომური ელექტროსადგური* (*აეს*-ი) იმავე ტიპისა იყო, როგორისაც 1986 წელს აფეთქებული ჩერნობილის *აეს*-ი უკრაინაში და სერიოზული რეკონსტრუქციის გარეშე ის დიდ საფრთხეს უქმნიდა მთელ მიმდებარე რეგიონს.

1990 წლის პირველი ათი თვე, 28 ოქტომბრის არჩევნებამდე, *საქართველოში თავისუფლების ნავარდის* ხანა იყო, რაც საბჭოთა კავშირში იქამდე წარმოუდგენელი რამ იქნებოდა: ყველას შეეძლო, რაც სურდა ის ეთქვა რადიოში და ტელევიზიით და ეწერა მომრავლებულ დამოუკიდებელ გაზეთებში. იქმნებოდა და

იშლებოდა პარტიები და ბლოკები, რომლებიც უფრო ერთმანეთთან საქმის გარჩევით იყვნენ დაკავებული, ვიდრე დემოკრატიისათვის ბრძოლით. საქართველოს არაკომუნისტური პარტიები ერთმანეთში ვერ მორიგდნენ იმაში, მიეღოთ თუ არა მონაწილეობა საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი საბჭოს არჩევნებში, რომელიც ჯერ გაზაფხულისათვის დაიგეგმა, შემდეგ კი საქართველოს კომპარტიის ინიციატივით ოქტომბრისათვის გადაიდო. თუ არჩევნეების გადადების მოტივი ის იყო, რომ ნახევარი წლის განმავლობაში კომპარტია ძალას მოიკრებდა, ეს ამაო იმედი გამოდგა.

საქართველოს კომპარტია თვითონ ცდილობდა „პატრიოტულ ძალად" წარმოეჩინა თავი. ამის დასამტკიცებლად:

- 1990 წლის 9 მარტს საქართველოს სსრ უმაღლესმა საბჭომ მიიღო დადგენილება „საქართველოს სახელმწიფო სუვერენიტეტის დაცვის გარანტიების შესახებ", სადაც გამოცხადდა, რომ 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა ჯარების შესვლა საქართველოში *„სამართლებრივი თვალსაზრისით იყო სამხედრო ჩარევა (ინტერვენცია) და ოკუპაცია არსებული პოლიტიკური წყობის დასამხობად... ხოლო პოლიტიკური თვალსაზრისით – ფაქტობრივი ანექსია"*;
- ჯერ კიდევ 1990 წლის ოქტომბრის მრავალპარტიულ არჩევნებამდე მოხდა ლენინის ძეგლის დემონტაჟი თბილისის მთავარ მოედანზე და მოედნისთვის *თავისუფლების* სახელის დაბრუნება (ასე ერქვა მას 1918-1922 წლებში);
- თითქმის ყველა დასახლებულ პუნქტში კომუნისტი ლიდერების მონუმენტები მოიხსნა, ლენინისა და სხვა ბოლშევიკთა სახელობის ქუჩის სახელები შეიცვალა, აღდგა ქალაქების ნინაკომუნისტური სახელები: *რუკაზე დაბრუნდა ოზურგეთი, სენაკი, ახალგორი, მარტვილი, ხარაგაული*, რომელთაც ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს ერქვათ კომუნისტური მოღვაწეების სახელები (*მახარაძე, მიხა ცხაკაია, ლენინგორი, გეგეჭკორი, ორჯონიკიძე*).

მაგრამ ასეთი სიმბოლური ნაბიჯები ვერ გაზრდიდა კომუნისტური პარტიის პოპულარობას. მისი დრო უიმედოდ იყო წასული. წევრები მასობრივად ტოვებდნენ პარტიის რიგებს.

ზოგიერთ შემთხვევაში კი საქართველოს კომუნისტური ხელმძღვანელობის *სუბიექტურად* პატრიოტულმა *მოქმედებამ ობიექტურად* გააღვივა ერთაშორისი დაპირისპირება. მაგალითად, 1989 წლის 15 აგვისტოს გამოქვეყნდა *„ქართული ენის განვითარების სახელმწიფო პროგრამა"*. ამას ცხინვალში მოჰყვა იმავე წლის 4 სექტემბერს *„ოსური ენის განვითარების სახელმწიფო პროგრამის"* მიღება, ხოლო სოხუმში 10 ოქტომბერს – *„აფხაზური ენის განვითარების პროგრამის"* მიღება.

ცხინვალსა და სოხუმში მიღებული პროგრამები აბათილებდა თბილისში მიღე-

ბულ პროგრამას, რადგან შესაბამისი ავტონომიების ტერიტორიებზე ქართულზე მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა ოსურ და აფხაზურ ენებს. ავტონომიურ წარმონაქმნებში ზედაპირზე ამოდიოდა ეთნიკური დაპირისპირება.

ყველაზე კარგი იქნებოდა, რომ თბილისს თავიდანვე ეზრუნა სამივე – ქართული, აფხაზური და ოსური – ენის განვითარებაზე. მაგრამ საქართველოს იმდროინდელი კომუნისტური ხელმძღვანელობა, რომელიც ზურგსუკან გრძნობდა მოახლოებული მეტოქის – *ეროვნული მოძრაობის* – სუნთქვას, ვერ იზამდა ამას. მომძლავრებული ნაციონალისტები ნებისმიერ ასეთ საქმეს „არაპატრიოტულად" და „სუკ-ის (კაგებე-ს) აგენტობად" ჩაუთვლიდნენ!

* * *

ეთნიკური ავტონომიების დონეზე დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვას ან სხვა პოლიტიკური ცელილების მოთხოვნასაც ჰქონდა ერთგვარი ***გეოგრაფიული განზომილება***.

მაგალითად, რუსეთის ფედერაციაში შემავალი, მოსახლეობით დიდ და ეკონომიკურად განვითარებულ *თათრეთის ასსრ*-ში (ახლა „თათრეთის რესპუბლიკა"), დედაქალაქით *ყაზანში*, 1980-1990-იანი წლების მიჯნაზე თათრული ეროვნული იდეა საკმაოდ გაძლიერდა. მაგრამ თათრეთი მთლიანად შემოსაზღვრულია საკუთრივ რუსეთის ტერიტორიით, ხოლო უახლოეს დიდ „ენობრივ ნათესავთან" – თურქეთის რესპუბლიკასთან ორი ათასზე მეტი კილომეტრი აშორებს. თათრების ეროვნულმა იდეამ რუსეთიდან გამოყოფის დონეს ვერ მიაღწია (ჯერჯერობით მაინც).

ამის საპირისპიროდ, ასევე რუსეთის ფედერაციაში შემავალი, ჩრდილო კავკასიაში მდებარე *ჩეჩნეთის ასსრ-ში* ეროვნულმა იდეამ 1992 წელს ცალკე სახელმწიფოს – *„იჩქერიის"* – შექმნამდე მიიყვანა. მისი ხანმოკლე არსებობა (ის არცერთ სახელმწიფოს არ უცვნია) განაპირობა იმანაც, რომ ის ესაზღვრებოდა საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად მეზობლად შექმნილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, საქართველოს. თუმცა შევარდნაძის მთავრობა განსაკუთებულ სითბოს იჩქერიის მიმართ არ იჩენდა, მაგრამ უკანასკნელის საგარეო კავშირები, კანონიერი თუ უკანონო გზით, საქართველოს (ან აზერბაიჯანის) გავლით ხორციელდებოდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე საბჭოთა პერიოდში შექმნილ სამხრეთ-ოსურ და აფხაზურ ავტონომიებში არაფორმალური ჯგუფების პოლიტიკას განსაზღვრავდა ამ ერთეულების მეზობლობა რუსეთის ფედერაციასთან

ოსები განსახლებული არიან ორ სახელმწიფოში, რუსეთსა და საქართველოში. მათი ეროვნული იდეა ერთ სახელმწიფოში გაერთიანებას გულისხმობს. მაგრამ თბილისის არცერთ მთავრობას არ შეეძლო და არც შეეძლება ნებაყოფლობით „გაატანოს" თავისი ტერიტორია რუსეთის შემადგენლობაში გაერთიანების მომხრე ოსებს, რომლებმაც თვითონაც იციან, რომ საქართველოში ჩრდილო

კავკასიიდან ჩამოსახლებული ხალხია. ამან წარმოშვა სამწუხარო ეთნოტერიტორიული კონფლიქტი, რომელსაც „ქართულ-ოსური" დაერქვა.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკაც რუსეთის ფედერაციას ემეზობლება.

XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის დასაწყისში რუსეთის ხელმძღვანელობისათვის ადვილი აღმოჩნდა უშუალოდ მისი საზღვრის გადაღმა მდებარე საქართველოს ეთნიკური ავტონომიების გამოყენება *თავისი ძირითადი გეოპოლიტიკური მიზნისათვის – შეენარჩუნებინა პლაცდარმი სამხრეთ კავკასიაში.*

2008 წელს რუსეთმა მოახდინა სამხრეთ ოსეთისა და აფხაზეთის ოკუპაცია, რისთვისაც უშუალო საბაბად გამოიყენა ზემოხსენებული „ქართულ-ოსური" კონფლიქტის გამწვავება, რისი პროვოცირება თვითონვე მოახდინა (იხ. თავი 25, ქვეთავი „2008 წლის კატასტროფა").

კავკასიური განხეთქილების მაგალითი: კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო

სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური კონსენსუსის არარსებობის მკაფიო მაგალითია *მთიანი ყარაბაღის პრობლემა. ის დღემდე წინ ეღობება სოლიდაროზის ჩამოყალიბებას რეგიონში.*

1920-1921 წლებში სამხრეთ კავკასიის გასაბჭოების შემდეგ კრემლმა შეაწყვეტინა ომი სომხებსა და აზერბაიჯანელებს მთიანი ყარაბაღის გამო. ყოფილი ელისავეტპოლის გუბერნიის ძირითადად სომხებით დასახლებული ტერიტორია იმდროინდელმა ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ (რომელიც, მკითხველს შევახსენებ, არ იყო დაკომპლექტებული მხოლოდ ეთნიკური რუსებით) აზერბაიჯანის სსრ-ს მიაკუთვნა და შექმნა ამ ტერიტორიაზე *„მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი".*

ოლქის სახელში ეთნიკური ნიშანი შეგნებულად არ ჩაიდო. ეს გაკეთდა აზერბაიჯანის კომუნისტური ხელმძღვანელობის დასამშვიდებლად, რომელიც ისევე ნაციონალისტური იყო, როგორც სომხეთის კომუნისტური ხელმძღვანელობა.

ოლქის ხელმძღვანელობა საბჭოთა პერიოდში თითქმის მთლიანად სომხებით კომპლექტდებოდა. ოლქის ცენტრი გახდა სომხებით დასახლებული ქ. *სტეფანაკერტი* (ძველი სახელი ხანკენდი), ხოლო შუა საუკუნეების დროინდელი ცენტრი, ქ. *შუშა*, სადაც აზერბაიჯანელები ჭარბობდნენ, რიგით რაიონულ ცენტრად იქცა.

მთიანი ყარაბაღის ავტონომიურ ოლქში 1926 წლის მოსახლეობის აღწერით სომხები 89 პროცენტს შეადგენდნენ (112 ათასი), 1989 წელს კი 77 პროცენტს (145 ათასი). 63 წლის განმავლობაში, 1926-1989 წლებში, ოლქში მცხოვრები აზერბაიჯანელების რაოდენობა 14 ათასიდან (მთელი მოსახლეობის 10 პროცენტი) 41 ათასამდე (21,5 პროცენტი) გაიზარდა, ანუ გასამმაგდა, რაც, მათი

მრავალშვილიანობის ტრადიციის გათვალისწინებით, სტატისტიკურად სავსებით დასაშვები შედეგია.

აზერბაიჯანელთა ხელოვნურ შემოსახლებას, რასაც ყარაბაღელი სომხები ბაქოს ხელისუფლებას აბრალებდნენ, მათი რიცხოვნობის ზრდაზე შეეძლო მოეხდინა გარკვეული, მაგრამ არა გადამწყვეტი გავლენა.

ცვლილება მოსახლეობის ეთნიკურ სტრუქტურაში უფრო ადვილად აიხსნება სხვაობებით კულტურულ მოთხოვნილებებში. მთიანი ყარაბაღის სომხურ ოჯახებს თავისი შვილები რუსულ სკოლაში შეჰყავდა იმ მიზნით, რომ მათ უმაღლესი განათლება მიეღოთ რუსეთის უნივერსიტეტებში: მთიან ყარაბაღში უნივერსიტეტი არ იყო. რუსეთში (ან სომხეთში) სასწავლად წასული ყარაბაღელი სომეხი ახალგაზრდობის დიდი ნაწილი უკან აღარ ბრუნდებოდა: ნიჭიერი ხალხი დიდ ქვეყანაში აკეთებს ხოლმე კარიერას. ნათელია, რომ ახალგაზრდობის ემიგრაცია შობადობას ამცირებს. სწორედ ამიტომ სომხების რაოდენობა ოლქში შედარებით ნელა იზრდებოდა. ოლქის აზერბაიჯანული, ძირითადად სასოფლო, მოსახლეობა კი ადგილზე რჩებოდა და მრავლდებოდა.

მომისმენია ყარაბაღელი სომხებისაგან, რომ „ბაქოს ბიუროკრატია მათ ჩაგრავდა". იქნებ ასეც იყო? საბჭოთა რეალობაში პროვინციელი და არააზერბაიჯანელი პირი ვერ შესწვდებოდა ბაქოში დიდ პარტიულ-ადმინისტრაციულ სიმაღლეებს, თუმცა მაშინდელი ბაქო ეთნიკურად შერეული ქალაქი იყო. სხვათა შორის, სერიოზული კარიერის გაკეთების კიდევ უფრო ნაკლები შანსი ჰქონდა ერევანში – არასომეხს (თუმცა 1980-იანი წლების ბოლომდე სომხეთში 160 ათასზე მეტი აზერბაიჯანელი ცხოვრობდა), თბილისში – არაქართველს, ტაშკენტში – არაუზბეკს და ა.შ. ასე იყო მოწყობილი საბჭოთა კავშირი – პოლიტიკურად ცენტრალიზებული სახელმწიფო და, ერთდროულად, ეროვნული რესპუბლიკების ნაკრები, სადაც, ფარული ნაციონალიზმი ყვაოდა.

სომეხი და აზერბაიჯანელი მწერლები, პოეტები, ისტორიკოსები, რეჟისორები, ანუ ისინი, ვისაც საბჭოთა კავშირში „ჰუმანიტარულ ინტელიგენციას" უწოდებდნენ, წარმატებით ახდენდნენ საკუთარი ხალხების ეროვნულ მობილიზაციას.

სომხური ინტელიგენცია აკეთებდა იმას, რასაც თავის უშუალო მოვალეობად მიიჩნევდა (და რასაც აკეთებდა თითქმის ყველა სხვა პატარა საბჭოთა ერის ინტელიგენცია) – *არ დაეშვა ხალხის ისტორიული მეხსიერების კვდომა*. სომხური ინტელიგენციის განსხვავება სხვებისგან ის იყო, რომ წინაც იხედებოდა – ელოდა მრავალრიცხოვანი სომხური დიასპორის ჩამოსახლებას კავკასიაში (რაც რეალურად არ მომხდარა), რომელსაც სომხეთის სსრ-ის *მცირე ტერიტორია არ ეყოფოდაო*. ამიტომაც ინტელიგენციას საჭიროდ მიაჩნდა დროულად ეზრუნა სომხეთის ტერიტორიის გაფართოებაზე. ამასვე ესწრაფვოდა სომხური ეკლესია *(იხ. ჩანართი 20.1)*.

ჩანართი 20.1

ყოველთა სომეხთა კათოლიკოს ვაზგენ I-ის 1956 წლის წერილი სსრკ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის ნიკოლაი ბულგანინის სახელზე

(ნაწყვეტი)

(წყარო: გაზეთი „Голос Армении", 24 ივნისი, 2008)

„...საზღვარგარეთ [სომხურ დიასპორაში: რ.გ.] ბევრი გვეკითხებოდა – ხომ არ დადგა დრო სამართლიანად გადაწყდეს საკითხი მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის, ნახჭევნის ასსრ-სა და ახალქალაქის რაიონის შესახებ, რომლებიც ძირითადად დასახლებულია სომხებით, მაგრამ ისინი განაგრძობენ ყოფნას საბჭოთა სომხეთის საზღვრებს გარეთ. ამრიგად, საზღვარგარეთელი სომხები იმედს გამოთქვამენ, რომ კეთილგანწყობილი საბჭოთა მთავრობა შექმნის სათანადო პირობებს ტერიტორიული, ეკონომიკური და საბინაო თვალსაზრისით სამშობლოში მათ დასაბრუნებლად, რათა ისინი შეუერთდნენ თავიანთ ღვიძლ ძმებს მშობლიურ მიწაზე..."

ამასთან ერთად, პატრიოტი პოეტები, ისტორიკოსები და სულიერი მოძღვრები ხშირად არ ითვალისწინებდნენ თავიანთი ძალისხმევის შესაძლო პოლიტიკურ შედეგებს, არ ფიქრობდნენ იმაზე, რომ როდესაც ისინი მოითხოვდნენ „თავისი მიწის" გაფართოებას სხვისი კონტროლის ქვეშ მყოფი მიწის ხარჯზე, ამას კატეგორიულად არ დაეთანხმებოდა „სხვა მხარე".

თანამედროვე ბაქოელი პოლიტოლოგები და პუბლიცისტები ხანდახან მიუთითებენ „კრემლის ხელზე", რომელმაც შეგნებულად შექმნა კონფლიქტი ყარაბაღში იმ მიზნით, რათა შეენარჩუნებინა გავლენა სომხეთზეც და აზერბაიჯანზეც.

დღეს არსებული ვითარებიდან გამომდინარე, თითქოს მართლაც ასე ჩანს: ყარაბაღის ირგვლივ მუდმივი დაძაბულობის შენარჩუნება მოსკოვს *საშუალებას აძლევს, კონტროლქვეშ იყოლიოს ერევანი და ფუჭი იმედებით კვებოს ბაქო.*

მაგრამ გორბაჩოვისა და მისი მრჩევლებისათვის ასე შორსმიმავალი გეგმის მიწერა მათი ინტელექტის მეტისმეტად მაღალი შეფასება იქნებოდა!

1988 წელს ყარაბაღელი სომხების პეტიციას და სომეხი ინტელიგენციის (მათ შორის იყვნენ აკადემიკოსი *აბელ აგანბეგიანი*, ცნობილი პუბლიცისტი *ზორი ბალაიანი*, სახელგანთქმული პოეტი *ქალი სილვა კაპუტიკიანი* და სხვები) მიერ კრემლის წინაშე აღძრულ თხოვნას – შეეერთებინათ მთიანი ყარაბაღი სომხეთის სსრ-სათვის – *არ მოჰყვა ცალსახა და მტკიცე უარი.* ეს მიხაილ გორბაჩოვის მერყევ ხასიათს უფრო უნდა მივაწეროთ, ვიდრე მის მიერ წინასწარ დაგეგმილ პროვოკაციას.

ეჭვგარეშეა, კრემლში აკეთებდნენ პოლიტიკურ გათვლებს, თუ როგორ შეენარჩუნებინათ კონტროლი მოკავშირე რესპუბლიკებზე. მაგრამ, თუკი „მთიანი ყარაბაღის კარტის გათამაშება" იმდროინდელმა კრემლმა, ანუ გორბაჩოვის ადმინისტრაციამ, დაგეგმა იმ მიზნით, რომ „შეენარჩუნებინა გავლენა სომხეთზეც და აზერბაიჯანზეც", მაშინ მან თავისთვის გაიჩინა თავსატეხი.

1988 წლიდან მთიან ყარაბაღში აგიზგიზებული ხანძარი საბჭოთა კავშირის იმდროინდელმა ხელმძღვანელობამ ვერ ჩააქრო. საბოლოოდ, ხანძარმა იმპერიაც გვარიანად გაჭვარტლა და, ირიბად, მის დაღუპვასაც შეუწყო ხელი. ძნელი წარმოსადგენია, რომ კრემლში ასეთ შედეგს გეგმავდნენ.

1988 წლის დასაწყისში კი კრემლის გარინდება სომხეთსა და მთიან ყარაბაღში მათი თხოვნისათვის თანხმობად აღიქვეს.

მაშინ მოქმედი *საბჭოთა კონსტიტუციის* 86-ე მუხლის თანახმად, ავტონომიური ოლქი შედიოდა მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობაში. ის არ იყო უფლებამოსილი, ემსჯელა საკუთარი სტატუსის შესახებ, არამედ უნდა შესულიყო წინადადებით მოკავშირე რესპუბლიკის უმაღლეს საბჭოში.

ამავე დროს, ორი მოკავშირე რესპუბლიკის საზღვრის შესაცვლელად კონსტიტუციის 78-ე მუხლი მოითხოვდა ორივე მხარის თანხმობას.

1988 წლის დასაწყისში ქ. *სტეფანაკერტში* შეკრებილმა *მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის* ძირითადად ეთნიკური სომხებით დაკომპლექტებულმა *სახალხო დეპუტატთა საბჭომ* იმოქმედა საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად და მიმართა თხოვნით აზერბაიჯანის სსრ და სომხეთის სსრ უმაღლეს საბჭოებს, დაემტკიცებინათ მისი წინადადება სომხეთის სსრ-სათვის მთიანი ყარაბაღის გადაცემის შესახებ.

სომხეთის სსრ უმაღლესმა საბჭომ ეს თხოვნა შეიწყნარა, აზერბაიჯანის სსრ უმაღლესმა საბჭომ კი ამაზე უარი განაცხადა. რადგანაც ორი რესპუბლიკის თანხმობა საზღვრების შეცვლაზე მიღწეული ვერ იქნა, იმავე კონსტიტუციის თანახმად (რომელიც კიდევ სამი წელი მოქმედებდა), მთიანი ყარაბაღი აზერბაიჯანის შემადგენლობაში რჩებოდა და საბჭოთა კავშირს უნდა უზრუნველეყო ამ სტატუსის შენარჩუნება.

სტიქიურმა პოლიტიკამ კი საქმე სხვაგვარად წაიყვანა.

1988 წლის დასაწყისში მთიანი ყარაბაღის დაბა ასკერანში ჩხუბისას ორი აზერბაიჯანელის დაღუპვას მძაფრი რეაქცია მოჰყვა აზერბაიჯანის ქალაქ სუმგაითში, სადაც ეთნიკურ ნიადაგზე მომხდარ „პოგრომ“-ში ოფიციალური მონაცემებით დაიღუპა 26 სომეხი ეროვნებისა და 6 აზერბაიჯანული ეროვნების ადამიანი. არაოფიციალური სომხური წყაროები ასობით მხეცურად მოკლულს ასახელებენ. ფაქტია, რომ ამ უმძიმეს მოვლენას მოჰყვა გაუგონარი ძალადობა ორივე მხრიდან. იმავე 1988 წლის ბოლომდე სომხეთიდან განდევნეს ყველა აზერბაიჯანელი, აზერბაიჯანიდან კი 1990 წლისათვის – ყველა სომეხი, მათ შორის ბაქოდანაც, სადაც ისინი მოსახლეობის საგრძნობ ნაწილს შეადგენდნენ. ყველა ეს ადამიანი, აზერბაიჯანელიცა და სომეხიც, ლტოლვილად იქცა, დაკარგა საცხოვრებელი, თაობების განმავლობაში ნაგროვები ქონება.

რაც შეეხება საკუთრივ მთიან ყარაბაღს, იქ საბრძოლო მოქმედება დაიწყო ჯერ სანადირო თოფებით, მერე – ავტომატებით, შემდეგ – ტანკებით, ჰაუბიცებითა და ბოლოს, მოიერიშე თვითმფრინავებით.

თავიდან მოსკოვი ცდილობდა ცეცხლის ჩაქრობას და თითქოს უფრო აზერბაიჯანის მხარეს იჭერდა. ამასობაში საბჭოთა კავშირი დაიშალა და რუსეთის ფედერაციის ხელმძღვანელობამ საბოლოო გათვლა სომხეთზე გააკეთა. 1993 წლის ბოლოს ერევნისათვის მოსკოვის მხარდაჭერა დაუფარავი გახდა და ომის იქამდე გაურკვეველი შედეგი გაირკვა: სომხეთმა გაიმარჯვა (ერევანში გამარჯვებას მხოლოდ ყარაბაღელ სომხებს მიაწერენ, რაც ერთგვარი თვალთმაქცობაა).

ამასთან, სომხურმა ძალებმა მხოლოდ მთიანი ყარაბაღი კი არ „გაანთავისუფლეს აზერბაიჯანული უღლისაგან", არამედ დაიპყრეს მის ირგვლივ შვიდი სხვა რაიონიც (საერთაშორისო თანამეგობრობა მათ „ოკუპირებულ რაიონებად" მოიხსენიებს) და მთლიანად გაწმინდეს ის აზერბაიჯანელებისაგან: იქიდან და მთიანი ყარაბაღიდან 600 ათასამდე ადამიანი განიდევნა, რასაც უნდა დაემატოს 160 ათასი ლტოლვილი საკუთრივ სომხეთიდან. როდესაც ბაქო აცხადებს „მილიონი აზერბაიჯანელი ლტოლვილის" შესახებ, ეს არცთუ შორსაა რეალური რიცხვიდან. იმავე პერიოდში ლტოლვილად იქცა 350 ათასზე მეტი სომეხი აზერბაიჯანიდან, რომელთაგან აბსოლუტური უმრავლესობა რუსეთში, ჩრდილოეთ ამერიკაში, ევროპასა ან ავსტრალიაში, ნაწილი კი სომხეთის რესპუბლიკაში წავიდა.

„მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკამ" დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. მართალია, გაეროს წევრი ქვეყნებიდან მას არავინ ცნობს, ერევანიც კი, მაგრამ ამ უკანასკნელის მხრიდან ეს უფრო ტაქტიკური ნაბიჯია – ერევანი ელოდება მოვლენათა განვითარებას.

მთიან ყარაბაღში, სადაც ახლა, შეფასებით, ადგილზე 100 ათასზე მეტი მცხოვრებია (2015 წლის აღწერამ *de jure*, ანუ მუდმივი მოსახლეობა, სხვაგან მყოფებთან ერთად, 150 ათასად აღრიცხა), მოქმედებს სომხური ვალუტა. სომხეთის რესპუბლიკის მეორე და მესამე პრეზიდენტები წარმოშობით ყარაბაღიდან იყვნენ.

მთიანი ყარაბაღის იმდროინდელი მოვლენების შედეგი კრემლის კომუნისტური ხელმძღვანელობის პრესტიჟის სრული დაცემა იყო.

საქართველოსათვის კი ამ მოვლენებმა დააჩქარა სეპარატისტული გამოსვლები სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში, სადაც მთიანი ყარაბაღის მაგალითი კარგად დაისწავლეს.

თბილისის ყველა ხელისუფლებას ეყო სიბრძნე ყარაბაღის კონფლიქტში რომელიმე მხარეს არ ჩარეულიყო და თანაბარი დისტანცია ჰქონოდა ბაქოსა და ერევნის მიმართ, რასაც ორივე მხარე აფასებს.

სომხეთსა და აზერბაიჯანს დღემდე არა აქვთ არავითარი ურთიერთობა ერთმანეთთან. ეს შეუძლებელს ხდის *საერთაშორისო არენაზე სამხრეთ კავკასიის ერთიან რეგიონად გამოსვლას*, რეგიონში ერთიანი ეკონომიკური სივრცის შექმნას. ცალ-ცალკე სამი ქვეყანა კი მსოფლიო მასშტაბით მცირე ბაზარია. ამის გამო დიდი ინვესტიციების (ძალიან მომგებიან ენერგეტიკულ პროექტებშიც კი) მოზიდვა ხანგრძლივი და რთული პროცესია.

XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე კავკასიაში და ახლო აღმოსავლეთში შექმნილმა გეოპოლიტიკურმა ვითარებამ – მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა და ირანის ისლამური რესპუბლიკისა და „დასავლეთის“ დაპირისპირებამ – განაპირობა ტრანსნაციონალური კორპორაციების მიერ საქართველოს არჩევა კასპიის ზღვის აუზის ნავთობისა და გაზის ექსპორტის სატრანზიტო გზად.

მაგრამ მილსადენების მშენებლობაზე ბევრად უფრო ხელსაყრელი სამხრეთ კავკასიის რეგიონული თანამშრომლობა დღემდე უტოპიად რჩება.

ნაწილი III

მეორე დამოუკიდებლობის პირველი ათწლეულები და მსოფლიო საქართველოს ირგვლივ

თავი 21

საქართველოს „მესამე რესპუბლიკა“

რესპუბლიკების ნუმერაციის პრობლემა

ამ თავის სათაურში გამოტანილი სიტყვები, ეჭვგარეშეა, წარმოშობს კითხვებს: საიდან ეს ნუმერაცია? რა „მესამე რესპუბლიკა“? ეს რა, საფრანგეთია?

იდეა, მართლაც, საფრანგეთის ისტორიის ანალოგიით გამიჩნდა. ეპოქებისათვის სახელების (ხანდახან, ნუმერაციითურთ, მაგალითად, „ეგვიპტის მე-20 დინასტია“) მინიჭება ისტორიკოსების ახირება კი არაა, არამედ აუცილებლობა: ის გვიადვილებს ისტორიის პერიოდიზაციას.

XX-XXI საუკუნეების განმავლობაში საქართველომ განიცადა პოლიტიკური ცვლილებები, რის შედეგადაც მრავალი „რესპუბლიკა“ მივიღეთ.

1918-1921 წლებში არსებული *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ნამდვილად იყო „პირველი რესპუბლიკა“*. ამაზე არავინ იდავებს.

მომდევნო პერიოდის ნუმერაცია კი ერთგვარ თავსატეხს გვიჩენს[42].

შეიძლება თუ არა *„მეორე რესპუბლიკად“* მივიჩნიოთ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა?

ბევრი, ალბათ, იჩქარებს, თავიდანვე გადაჭრით უარყოს ეს აზრი, რადგან *1921 წლის 25 თებერვლიდან საქართველოს სსრ მხოლოდ ფორმალურად ინარჩუნებდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსს, ისიც 1922 წლის ბოლომდე*, როდესაც ის აიძულეს, ჯერ ამიერკავკასიის ფედერაციაში (ა/კსფსრ) შესულიყო და მისი მეშვეობით – საბჭოთა კავშირში. მართალია, საბჭოთა კავშირის 1936 და 1977

42 საქართველოს ისტორიის საუკეთესო მცოდნემ, ამერიკელმა პროფესორმა სტივენ ჯონზმა საქართველოს პირველი რესპუბლიკისა და მისი მემკვიდრეების შესახებ 2014 წელს მისი რედაქციით გამოცემული სტატიების კრებულის შესავალში (Jones 2014) საქართველოს „მეორე რესპუბლიკად“ მიიჩნია „გამსახურდიას რესპუბლიკა“ (1991-1992). „მესამე“ (1992-1995) და „მეოთხე“ (1995-2003) რესპუბლიკებს მან „შევარდნაძის რესპუბლიკები“ უწოდა, ხოლო „მეხუთედ“ მიიჩნია „სააკაშვილის რესპუბლიკა“ (2004-2013). ავტორი სქოლიოში მიუთითებს, რომ რესპუბლიკების ნუმერაცია დღემდე სადავოა და ახსენებს რ. გაჩეჩილაძის ნიგნს („ჩემი მეოცე საუკუნე“, ტომი 2, 2011).

ვეშიშობ, რომ ისევ ძველ პოზიციაზე ვრჩები და ვიმეორებ რესპუბლიკების ნუმერაციის უფრო მყარ კრიტერიუმებზე დაყრდნობის აუცილებლობას.

წლების კონსტიტუციებში საქართველოს სსრ, სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების მსგავსად, „სუვერენულ სახელმწიფოდ" მოიხსენიებოდა, მაგრამ, ნათელია, რომ ეს მუხლი რეალობისაგან ძალიან შორს იყო (თუმცა, ისტორიის გარკვეულ ეტაპზე მას იურიდიული ძალა მიეცა: ამაზე – ქვემოთ).

მეორე მხრივ, როგორ უნდა გამოვრიცხოთ საქართველოს ისტორიიდან, თუნდაც შეზღუდული, მაგრამ მაინც ერთგვარი თვითმმართველობის მქონე ერთეულის – *მოკავშირე რესპუბლიკის* – საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში არსებობის თითქმის 70 წელი? იმ პერიოდშიც ხომ მიმდინარეობდა სოციალ-ეკონომიკური, კულტურული, დემოგრაფიული და, გარკვეულად, პოლიტიკური განვითარებაც კი, ზოგჯერ სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებისაგან განსხვავებული ფორმით?

რესპუბლიკა მმართველობის ფორმაა, სადაც ქვეყნის მმართველობა, ჩვეულებრივ, არჩევითია და მას მონარქი არ მართავს. ამასთან, კონსტიტუციური მონარქიაც რეალურად იმართება ხალხის მიერ არჩეული მთავრობის მიერ (ისე, როგორც რესპუბლიკა), თუმცა, „მონარქიად" იწოდება. და პირიქით, არც თუ ცოტა რესპუბლიკა იმართება ერთპიროვნული მმართველის, აბსოლუტური მონარქის დარი ძალაუფლების მქონე პრეზიდენტის მიერ (ზოგან „საპრეზიდენტო დინასტიაც" კი ყალიბდება, როგორც, მაგალითად, ჩრდილოეთ კორეაში, სირიაში და სხვაგანაც), მაგრამ მაინც „რესპუბლიკად" იწოდება.

საბჭოთა კავშირი კონსტიტუციურად იყო „სუვერენულ რესპუბლიკათა კავშირი". თუმცა ორი რესპუბლიკა – უკრაინა და ბელარუსი, გაეროს წევრებიც კი იყვნენ, ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის „სუვერენიტეტი" მაინც ფიქცია იყო.

მაგრამ საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო ორი-სამი წლის განმავლობაში ეს მთლად ფიქცია აღარ იყო. 1989-1990 წლებში საქართველოს სსრ, ისევე, როგორც მოკავშირე რესპუბლიკების უმრავლესობა, საშინაო საქმეებში სულ უფრო დამოუკიდებელი ხდებოდა. პირველი მრავალპარტიული არჩევნები საქართველოს სსრ-ის წიაღში 1990 წელს ჩატარდა. ახალ საარჩევნო სისტემას საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭო მოსკოვთან არ ათანხმებდა, არამედ დამოუკიდებლად იხილავდა და ამტკიცებდა; იმ არჩევნების შემდეგ 1978 წლის საქართველოს სსრ კონსტიტუცია კი არ გაუქმდა, არამედ მასში შესწორებები შეიტანეს. 1990 წლის ოქტომბერში გამოცხადებული „საქართველოს რესპუბლიკა" (ამ წიგნში „მესამე რესპუბლიკად" მოხსენიებული) ერთ წელზე მეტ ხანს რეალურად საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში რჩებოდა და გამოდიოდა „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის" სამართალმემკვიდრის როლში.

კონკრეტული შემთხვევისთვის – „რესპუბლიკისათვის" სახელის (ნომრის) მისანიჭებლად – **მყარ კრიტერიუმებად** მივიჩნიე ***კონსტიტუციისა და სახელმწიფოს მართვის სისტემის ფუნდამენტური ცვლილება*** და/ან ***სახელმწიფოსათვის სახელის შეცვლა.***

ამ კრიტერიუმებით, **პირველი რესპუბლიკა** იყო 1918-1921 წლებში არსებული

საქართველოს დემოკრატული რესპუბლიკა, რომელიც იმდროინდელმა საერთაშორისო საზოგადოებამ, მათ შორის ბოლშევიკურმა რუსეთმაც, დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ცნო.

1921-1990 წლებში არსებული *საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა* იყო ფაქტობრივად არასუვერენული *(იხ. ჩანართი 21.1)*, მაგრამ საკუთარი კონსტიტუციის მქონე **„მეორე რესპუბლიკა“**[43].

1990 წლის 30 ოქტომბრიდან (როდესაც ახალარჩეული უმაღლესი საბჭო პირველ სესიაზე შეიკრიბა და „უზენაესი საბჭო“ დაირქვა სახელად) შეიქმნა **„მესამე რესპუბლიკა“, რომელსაც სახელად *საქართველოს რესპუბლიკა*** ეწოდა. საქართველოს სსრ-ის 1978 წლის კონსტიტუცია *საქართველოს რესპუბლიკამ* არ გააუქმა, მაგრამ 1990-1991 წლებში მასში ძირეული ცვლილებები შეიტანა. 1991 წლის აპრილიდან ის *საპრეზიდენტო რესპუბლიკა* გახდა.

ჩანართი 21.1
„მეორე“ და „მესამე“ რესპუბლიკების საერთაშორისო სტატუსის შესახებ

საქართველოს სსრ (*„მეორე რესპუბლიკა“* 1921-1990) ნომინალურად, საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად, იყო „სუვერენული სახელწიფო“, რომელიც „ნებაყოფლობით გაერთიანდა სსრ კავშირში“. იმავე კონსტიტუციის თანახმად, მოკავშირე რესპუბლიკას (მაგრამ არა ავტონომიურ ერთეულებს) ჰქონდა „კავშირიდან თავისუფლად გასვლის უფლება“.

1944 წლის 1-ლი თებერვლიდან *საქართველოს სსრ-ს*, ისევე, როგორც სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებს, მიეცა ფორმალური უფლება, დაედო საერთაშორისო ხელშეკრულებები, გაეგზავნა და მიეღო დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლობები; ეს უფლება 1977 წლის საბჭოთა კონსტიტუციაშიც დაფიქსირდა (მუხლი 80). მაგრამ ამ უფლებით საქართველოს სსრ-ს არ უსარგებლია და ვერც ისარგებლებდა. საგარეო პოლიტიკას ის ვერ გაატარებდა, თუნდაც პატარა საგარეო საქმეთა სამინისტრო ჰქონოდა. ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის *საერთაშორისო სამართლებრივი უფლებაუნარიანობა ფიქცია იყო. უკრაინის სსრ*-სა და *ბელორუსიის სსრ*-ს გაეროში მუდმივი წარმომადგენლობები ჰქონდათ, მაგრამ უკრაინელი და ბელორუსი დიპლომატები ზუსტად ისე იქცეოდნენ, როგორც მოსკოვი მოითხოვდა. სხვა ქვეყნებში საელჩოები არც ერთ მოკავშირე რესპუბლიკას არ ჰქონდა.

საქართველოს *„მესამე რესპუბლიკამაც“* (1990-1991), რომელსაც ს. ჯოუნზი „გამსახურდიას რესპუბლიკას“ უწოდებს და „მეორე რესპუბლიკად“ მიიჩნევს, პრაქტიკულად საბჭოთა კავშირის ნიაღში იარსება.

თუ საერთაშორისო სამართლის *კონსტიტუციურ თეორიას* დავეყრდნობით, ახლად წარმოშობილი სახელმწიფო მხოლოდ მაშინ ხდება საერთაშორისო სამართლის

43 ტერმინებს – *„მეორე რესპუბლიკა“* და *„მესამე რესპუბლიკა“* რომლებიც ოცზე მეტი წლის წინ გამოვიყენე ჩემ წიგნში (The New Georgia: Space, Society, Politics. London: UCL Press, 1995) – ბრჭყალებში ვათავსებ, მანამდე, სანამ ვინმე უკეთეს სახელებს შემოგვთავაზებს. ასევე ვიქცევი ყველა მომდევნო „რესპუბლიკის“ შემთხვევაში.

სუბიექტი, როდესაც მას სცნობენ სხვა სახელმწიფოები [ალექსიძე, 1994]. *საქართველოს რესპუბლიკა* 1990 წლის ოქტომბრიდან 1991 წლის დეკემბრამდე, ანუ საბჭოთა კავშირის ფორმალურ დაშლამდე, წამყვან სახელმწიფოებს *de jure* არ უცნიათ. ის აღიარეს იმ დროს ჯერაც საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მყოფმა რესპუბლიკებმა (ისინი თვითონაც არ იყვნენ საერთაშორისო სამართლის სუბიექტები). რუმინეთმა აღიარა საქართველოს რესპუბლიკა, რადგან პარალელურად მოლდოვას დამოუკიდებლობასაც სცნობდა. 1990-91 წლებში საქართველო არ მიუღიათ არცერთ საერთაშორისო ორგანიზაციაში.

საერთაშორისო სამართალში არსებობს ე.წ. ***დეკლარაციული თეორიაც***, რომლის თანახმადაც ახლად შექმნილი (თვითგამოცხადებული) სახელმწიფო ავტომატურად იქცევა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტად, მას აქვს უფლება, გამოვიდეს საერთაშორისო ასპარეზზე და დაიცვას თავისი უფლებები.

პრაქტიკაში ორივე თეორია გამოიყენება (ვისაც როგორ აძლევს ხელს!), რაც მხოლოდ დიპლომატიურ გართულებას იწვევს: მაგალითად, თვითგამოცხადებული *ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქული რესპუბლიკა* მსოფლიოში მხოლოდ თურქეთმა ცნო, *ევროკავშირი კი მას არ ცნობს* და თავის წევრად *კვიპროსის რესპუბლიკა* მიიღო, რომელიც მხოლოდ კუნძულის სამხრეთ ნაწილზე ახორციელებს თავის იურისდიქციას.

მოკავშირე რესპუბლიკების საზღვრებში ახალი სახელმწიფოების საერთაშორისო დონეზე ცნობის მიზეზი გახდა საბჭოთა კავშირის ოფიციალური დაშლა 1991 წლის დეკემბერში. რეალურად გამოყენებულ იქნა *კონსტიტუციური თეორია*. თუკი გაერო ***დეკლარაციულ თეორიას*** დაეყრდნობოდა, მაშინ ძალიან მალე უამრავ ახალ სახელმწიფოსთან ექნებოდა საქმე, მათ შორის ჩეჩნეთთან, აფხაზეთთან, დნესტრისპირეთთან, მთიან ყარაბაღთან და ა.შ., რომლებიც ასევე აცხადებდნენ „სუვერენიტეტს".

საქართველოს „მესამე რესპუბლიკის" მთავრობა 1992 წლის დამდეგს დაამხეს მმართველი ბლოკიდანვე გამოსულმა მეამბოხეებმა.

1992 წლის თებერვალში *„საქართველოს დამოუკიდებლობის პარტიისა"* და *„ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის"* პოპულისტ ლიდერებს აყოლილმა უპასუხისმგებლო „სამხედრო საბჭომ" საკუთარი განკარგულებით გააუქმა 1978 წლის კონსტიტუცია და აღადგინა 1921 წლის კონსტიტუცია, რომელიც თავის დროზე იქნებ კარგიც ყოფილიყო, მაგრამ 71 წლის განმავლობაში უმოქმედოდ იდო თაროზე და ანაქრონიზმად იქცა. 1921 წლის კონსტიტუცია არ გადაუმუშავებიათ და რეალურად მას არც იყენებდნენ.

1921 წლის „ძველი-ახალი" კონსტიტუციის შემოღებით (რომელიც ფორმალურად ძალაში რჩებოდა 1995 წლამდე, ახალი კონსტიტუციის მიღებამდე) 1992 წელს შეიქმნა *„მეოთხე რესპუბლიკა"*, რომელსაც ქაოტური მმართველობა ახასიათებდა: მას ჯერ მართავდა სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად მოსული „სამხედრო საბჭო", შემდეგ – აურჩეველი „სახელმწიფო საბჭო". 1992 წლის ბოლოდან ის ნომინალურად იმართებოდა პარლამენტის მიერ, ანუ ***საპარლამენტო***

რესპუბლიკას წარმოადგენდა. 1992 წლის არჩევნებიდან 1995 წლის საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნებამდე ქვეყნის სათავეში მყოფ ლიდერს უჩვეულო ტიტული ჰქონდა *„პარლამენტის თავმჯდომარე – სახელმწიფოს მეთაური“*, რომელსაც საკმაოდ დიდხანს უხდებოდა ძალაუფლების გაყოფა სხვა პირებთან. „შევარდნაძის რესპუბლიკა“, ამ შემთხვევაში, არაზუსტი სახელი იქნებოდა!

1992 წლის ოქტომბერში არჩეულ მრავალპარტიულ პარლამენტს ფაქტობრივად *დამფუძნებელი კრების* ფუნქცია დაეკისრა: მას უნდა შეემუშავებინა ახალი კონსტიტუცია.

საქართველოს „მეოთხე რესპუბლიკამ“ იარსება 1992-1995 წლებში და სწორედ ის, ყოფილი საქართველოს სსრ-ის საზღვრებში, *დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ* აღიარა *ყველა სხვა ქვეყანამ და გაერომ მიიღო თავის რიგებში. სწორედ „მეოთხე რესპუბლიკის“* დროს ***იქცა ხელმეორედ საქართველო საერთაშორისო სამართლის სუბიექტად*** *(პირველად ეს 1918-21 წლებში მოხდა).*

1995 წლის აგვისტოში პარლამენტმა მიიღო ახალი კონსტიტუცია და სახელმწიფოსაც ოფიციალური სახელი გამოეცვალა: *„საქართველოს რესპუბლიკის“* ნაცვლად *„საქართველო“*[44] გახდა და ის ***საპრეზიდენტო რესპუბლიკად გადაიქცა.*** ზემოხსენებული კრიტერიუმების მიხედვით ეს **„მეხუთე რესპუბლიკა“** გამოდის. „მეხუთე რესპუბლიკის“ პერიოდში საქართველოს ორი პრეზიდენტი ჰყავდა – ედუარდ შევარდნაძე (1995-2003) და მიხეილ სააკაშვილი (2004-2013).

2003 წლის „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ 1995 წლის კონსტიტუციაში მრავალი შესწორება შევიდა. სახელმწიფო სიმბოლიკაც კი შეიცვალა. მაგრამ სახელმწიფოს სახელი და მმართველობის სისტემა არ შეცვლილა – საქართველო ისევ საპრეზიდენტო რესპუბლიკად რჩებოდა, თუნდაც პრეზიდენტის გაფართოებული უფლებებით.

2010 წლის ოქტომბერში საქართველოს კონსტიტუციაში შეტანილი შესწორებებით (მათი მიზეზი ახსნილია 24-ე თავში) ქვეყნის მმართველობის სისტემა სამომავლოდ, 2013 წლის ბოლოდან, არსებითად იცვლებოდა და საპრეზიდენტო რესპუბლიკის ნაცვლად საქართველო ხდებოდა ***ნახევრად საპრეზიდენტო რესპუბლიკა, რომელშიც გაცილებით მეტი უფლებამოსილება გადადიოდა პარლამენტის და მისი დანიშნული მთავრობის ხელში.***

ამიტომაც 2013 წლის ბოლოდან **„მეექვსე რესპუბლიკაში“** ვცხოვრობთ და ჯერჯერობით ვრჩებით კიდეც იქ. 2017 წელს იგეგმებოდა საკონსტიტუციო რეფორმა, მაგრამ რადიკალური ცვლილებები (მაგალითად, მთლიანად პროპორციულ საარჩევნო სისტემაზე გადასვლა, პრეზიდენტის არჩევის წესი), როგორც ჩანს, 2024 წლისათვის გადაიდება.

44 ეს სახელი ინგლისურად გამოითქმის, როგორც Georgia და ამის გამო უამრავ გაუგებრობას ვაწყდებით (მაგალითად, ინტერნეტში, საფოსტო მომსახურებაში), რადგან აშშ-იც არსებობს შტატი, სახელად Georgia (State of Georgia). ალბათ გვიჯობდა, სახელად გვქონოდა ისევ „საქართველოს რესპუბლიკა“ (ინგლისურად Republic of Georgia), როგორც მას ეწოდა 1990 წელს.

პირველი არაკომუნისტური ხელისუფლება საქართველოში

1919 წლის შემდეგ საქართველოში მრავალპარტიული არჩევნები არ ჩატარებულა.

1990 წელს საქართველოს სსრ-ში პირველად შეიქმნა პირობები, ჩატარებულიყო მრავალპარტიული არჩევნები შერეული – პროპორციულ-მაჟორიტარული – სისტემით. საბჭოთა კავშირში ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც მოქალაქეს ეძლეოდა საშუალება, გაეკეთებინა არჩევანი სხვადასხვა პარტიასა ან მათ ბლოკებს შორის (პროპორციული სისტემით) და პარტიების მიერ წარდგენილ კანდიდატებს შორის (მაჟორიტარული სისტემით). ეს პირველი (და უკანასკნელი!) არჩევნები იყო, სადაც მმართველმა პარტიამ (აქ: კომუნისტურმა) არ გამოიყენა „ადმინისტრაციული რესურსი".

1990 წლის 28 ოქტომბერს ჩატარებულმა არჩევნებმა გამარჯვება მოუტანა ოპოზიციურ ბლოკს *„მრგვალ მაგიდა – თავისუფალ საქართველოს"* (შემოკლებით – „მრგვალი მაგიდა"), რომლის ლიდერი იყო ***ზვიად გამსახურდია***. პროპორციული სისტემით *ბლოკმა* ხმების 54 პროცენტი მიიღო. 250-დეპუტატიან უზენაეს საბჭოში *ბლოკს* 155 მანდატი ერგო, მათ შორის 81 – პროპორციული და 74 – მაჟორიტარული სისტემით.

ასეთ წარმატებას *ბლოკი*, როგორც ჩანს, არ ელოდა: არჩევნების შედეგების გამოცხადების პირველ წუთებში ეს კარგად აისახებოდა გამარჯვებულთა სახეებზე!

მაგრამ წარმატება შემთხვევითი არ ყოფილა: *ბლოკი* ეფექტიან წინასაარჩევნო კამპანიას ეწეოდა; მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური პროგრამა კარგად იყო დაბალანსებული; მთავარ მიზნად წამოყენებული იყო საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა (არჩევნებში მონაწილე სხვა პარტიებისა და ბლოკების უმრავლესობაც მიზნად საქართველოს დამოუკიდებლობის მიღწევას ისახავდა). რაც მთავარია, ბლოკს სათავეში ედგა იმ დროს ქვეყანაში ყველაზე პოპულარული პოლიტიკოსი.

„მრგვალმაგიდელთა" ბლოკის წარმატების არაპირდაპირი მიზეზი ისიც აღმოჩნდა, რომ ასევე ოპოზიციურმა *„სრულიად საქართველოს რუსთაველის საზოგადოებამ"*, რომელიც ინტელიგენციის ცნობილი წარმომადგენლებით იყო დაკომპლექტებული, ფაქტობრივად, ნებაყოფლობით თქვა უარი რეალურ პოლიტიკურ ბრძოლაზე. სოციოლოგიური გამოკითხვის თანახმად, *„რუსთაველის საზოგადოებას"* ხმების 14 პროცენტამდე შეეძლო მიეღო. მაგრამ მისმა ლიდერმა, იმ დროს ძალიან პოპულარულმა *აკაკი ბაქრაძემ*, საარჩევნო სიაში 49-ე (!) ადგილი აირჩია და ამით, ზვიად გამსახურდიასთან კონკურენციას თავი აარიდა. ამომრჩეველი ყოველთვის ეძებს *პარტიულ სიაში პირველ ნომერს*. რადგან პოპულარული ადამიანის გვარი სიაში პირველ ადგილზე არ ეწერა, „რუსთაველის საზოგადოებამ" საარჩევნო ბარიერიც კი (4 პროცენტი) ვერ გადალახა. მისი პოტენციური ხმები ძირითადად „მრგვალმაგიდელთა" ბლოკთან წავიდა.

არჩევნები არ ჩატარდა სულ სამ საარჩევნო ოლქში: აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ქალაქ ტყვარჩელსა და გუდაუთის რაიონში, და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ჯავის რაიონში, სადაც მათი ჩატარება არ დაუშვეს ადგილობრივმა აფხაზმა და ოსმა სეპარატისტებმა.

საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ პროპორციული სიით ამომრჩეველთა ხმების 29,6 პროცენტი მიიღო. უზენაეს საბჭოში მან გაიყვანა 64 დეპუტატი (მათგან 44 პროპორციული და 20 – მაჟორიტარული სისტემით). ხმების საგრძნობი ნაწილი კომპარტიამ დააგროვა არაქართული მოსახლეობის მქონე რაიონებში – ქვემო ქართლში, სამცხე-ჯავახეთში: იქაურ ამომრჩეველს აშინებდა ნაციონალისტური პარტიების მათთვის გაუგებარი პოლიტიკა, კომპარტია კი „ნაცნობი ჭირი" იყო!

საქართველოს კომპარტიის პროგრამაც საქართველოს დამოუკიდებლობის მიღწევას ისახავდა მიზნად. მის საარჩევნო სიაში პირველ ადგილებზე დიდად პატივცემული მეცნიერები და ხელოვანები იყვნენ. როგორც უკვე ითქვა, პარტიამ არ გამოიყენა ე.წ. „ადმინისტრაციული რესურსი" (რომელსაც ხალისით იყენებს საქართველოს ყველა მომდევნო ხელისუფლება) და ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ ლამის ნებაყოფლობით დათმო პირველობა.

„შეთქმულების თეორიის" მომხრე „ანტი-ზვიადისტები" ამტკიცებდნენ, რომ კომპარტია „წაგებობანას" შეგნებულად თამაშობდა, რადგან *„გამსახურდია სუკ-ის აგენტი იყოო"*.

ეს მოსაზრება ძალიან საეჭვოა. გამსახურდიას ადრე რომც ჰქონოდა რაღაც კონტაქტი საბჭოთა უშიშროებასთან, 1990 წელს მის დავალებას არ ასრულებდა: ამის დამალვა ძნელი იქნებოდა. სხვა საქმეა, რომ გამობრძმედილ საბჭოთა სპეცსამსახურებს ისე შეეძლოთ მისი სისუსტეების გამოყენება, რომ ის ვერც მიმხვდარიყო, ვის წისქვილზე ასხამდა წყალს თავისი მოქმედებით.

ზვიად გამსახურდია საქართველოს პატრიოტი იყო. მისი საარჩევნო ბლოკიც პატრიოტებით დაკომპლექტდა. კომპარტიისა და არჩევნებში მონაწილე სხვა პარტიებისა და ბლოკების საარჩევნო სიებშიც თითქმის არ მეგულება ადამიანი, პატრიოტი რომ არ ყოფილიყო.

მაგრამ ***პატრიოტობა პროფესია არ არის და ის არც კომპეტენტურობას ნიშნავს. ამიტომაც საქართველომ მიიღო არაპროფესიონალი და არაკომპეტენტური პატრიოტებით დაკომპლექტებული ხელისუფლება.***

ფაქტია, რომ თბილისშივე შემუშავებული საარჩევნო კანონის შესაბამისად დემოკრატიული არჩევნების ჩატარებას კრემლმა წინააღმდეგობა არ გაუწია.

რა შეიძლება ყოფილიყო კრემლის ასეთი ლიბერალური დამოკიდებულების მიზეზი საქართველოს მიმართ, რომლის დაკარგვა, ალბათ, ხელს არ აძლევდა?

1990 წელს არსებულ ძალიან დაძაბულ ვითარებაში, როდესაც ევროპაში იშლებოდა „სოციალისტური ბანაკი" და ერთიანდებოდა გერმანია, უკვე დაწყე-

ბული იყო ომი სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის, კრემლს ერჩივნა, საერთოდ არ ჩარეულიყო საქართველოს საარჩევნო პროცესში.

იქნებ კრემლში ასეთი მოსაზრებები ჰქონდათ (ვერავითარი დოკუმენტი ვერ ვნახე და ეს მხოლოდ ლოგიკური დაშვებაა, რომელიც ჯერ კიდევ 1992 წელს გამოვთქვი [Гачечиладзе, 1992]):

- თუ საქართველოს საპარლამენტო არჩევნებში გაიმარჯვებდნენ არა-*კომუნისტური ძალები*, მათ მოქმედების ორი ვარიანტი ექნებოდათ (ერთნაირი საბოლოო შედეგით) – *ან* დაყრდნობა ძველ კადრებზე და პრაგმატული კავშირი მოსკოვთან, *ან* უპასუხისმგებლო მოქმედებით რესპუბლიკის ისეთ მდგომარეობამდე მიყვანა, რომ ისევ მოსკოვთან მისულიყვნენ დახმარების თხოვნით;
- *საქართველოს კომპარტიის* ძალიან სათუო გამარჯვების შემთხვევაში კრემლისათვის მასთან გარიგებაც არ იქნებოდა მარტივი, რადგან *საქართველოს* კომპარტია *ეროვნული ძალის* იმიჯის განმტკიცებაზე ფიქრობდა, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიიდან გამოყოფას გეგმავდა (რაც გააკეთა კიდეც); მასზე დიდი იმედის დამყარება და მისთვის თავის გამოდება – ადმინისტრაციული რესურსის გამოყენება, შედეგების გაყალბება – კრემლს არ უღირდა;
- კრემლისათვის უარეს შემთხვევაში არსებობდა საქართველოზე მისივე ეთნიკური ავტონომიების მეშვეობით ზემოქმედების საშუალება, ხოლო სულ უკიდურეს შემთხვევაში – საბჭოთა არმია!

ამიტომაც, კრემლში ამჯობინეს პროცესები ნებაზე მიეშვათ.

თუ ასეთი გეგმა კრემლში მართლაც არსებობდა, იქ ორი წინაპირობა უნდა დაეშვათ: *ა. საბჭოთა კავშირი სტაბილურად იარსებებს; ბ. უცხოეთის ქვეყნები არ ჩაერევიან საქართველოს საქმეებში.*

მეორე წინაპირობა გამართლდა – ევროპასა და ამერიკას არ გამოუჩენიათ რაიმე დაინტერესება იმდროინდელი საქართველოს მიმართ. პირველი წინაპირობა კი არ გამართლდა – საბჭოთა კავშირი მალე დაიშალა. მაგრამ მისმა სამართალმემკვიდრემ – რუსეთის ფედერაციამ, გააგრძელა ძველი პოლიტიკა „პოსტ-საბჭოთა სივრცის" მიმართ.

„მესამე რესპუბლიკა": ცოტა პლუსი, ბევრი მინუსი

საქართველოს ხანმოკლე „მესამე რესპუბლიკამ" ვერ მოასწრო რაიმე სერიოზული ეკონომიკური ან სოციალური ნაკვალევის დატოვება.

მაგრამ ხალხის მეხსიერებაში დღემდე რჩება მისი *პოლიტიკური ნაკვალევი*, რომლის შეფასებაც მერყეობს ორ უკიდურესობას – ძალიან კარგსა და ძალიან

ცუდს – შორის. სწორედ ამ, დღემდე ნაუშლელი, *„პოლიტიკური ნაკვალევის"* გამო მიხდება საკმაოდ ვრცლად მსჯელობა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ძალიან ხანმოკლე პერიოდის შესახებ.

პოზიტიური მოვლენებიდან, რომლებიც იმ დროს მოხდა, უპირველესი აღნიშვნის ღირსია საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა 1991 წლის 9 აპრილს. საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად მოკავშირე რესპუბლიკას ჰქონდა ამის იურიდიული უფლება. უფრო მეტიც, იქამდე თავისი სუვერენიტეტი გამოაცხადა რუსეთის ფედერაციამ. ამიტომაც, საქართველოს ეს ნაბიჯი უკანონო სეპარატიზმად ვერ ჩაითვლებოდა (განსხვავებით ავტონომიური ერთეულების ანალოგიური ნაბიჯებისაგან).

კონსტიტუციასთან დაკავშირებით გამარჯვებული ბლოკი პოლიტიკურად მოქნილად მოიქცა: 1978 წლის საქართველოს სსრ-ის კონსტიტუცია კი არ გააუქმა, არამედ მისი შეცვლა-შესწორება დაიწყო. ამით „მესამე რესპუბლიკა" გამოდიოდა „მეორე რესპუბლიკის", ე.ი. საბჭოთა საქართველოს ფაქტობრივი სამართალმემკვიდრე. ეს ამაგრებდა მის იურიდიულ უფლებას საქართველოში არსებული ეთნიკური ავტონომიების მიმართ, რომლებიც იმ პერიოდისათვის უკვე იქცნენ უმთავრეს პრობლემად დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი საქართველოსათვის.

დადებითად უნდა შეფასდეს გამსახურდიას მცდელობა ნორმალური ურთიერთობა დაემყარებინა რუსეთის ფედერაციის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე (მომავალ პრეზიდენტ) ბორის ელცინთან. დაბა ყაზბეგში 1991 წლის 23 მარტს შედგა „ორი სუვერენული ქვეყნის" უზენაესი საბჭოების თავმჯდომარეების შეხვედრა. ურთიერთობათა დამყარების მცდელობა თავიდან კარგად დაიწყო, მაგრამ, საბოლოოდ, ჩაიშალა.

„მესამე რესპუბლიკასთან" დაკავშირებით უფრო მეტად გვახსენდება ***ნაკლოვანებანი***, რომლებიც, ბუნებრივია, ყველა ახალწარმოშობილ სახელმწიფოს ახასიათებს. სამწუხარო ის არის, რომ პრობლემების საგრძნობი ნაწილი ან ადგილზევე შეიქმნა, ან არასწორი ნაბიჯებით დამძიმდა გარედან თავსმოხვეული პრობლემები.

საქართველოს რესპუბლიკა თავიდან **იმართებოდა** უზენაესი საბჭოს (პარლამენტის) მიერ. 1991 წლის 9 აპრილის სხდომაზე კი უზენაესმა საბჭომ კონსტიტუციაში მოულოდნელი ცვლილება შეიტანა – შემოიღო პრეზიდენტის პოსტი. 14 აპრილს ამ პოსტზე უალტერნატივოდ აირჩიეს იქამდე უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე *ზვიად გამსახურდია*. ლოგიკური იქნებოდა, რომ ის აერჩიათ პრეზიდენტის მოვალეობის შემსრულებლად, რადგან იმავე 14 აპრილის სხდომაზე დაინიშნა საყოველთაო საპრეზიდენტო არჩევნები. გამსახურდია არ ჩაება სხვა კანდიდატებთან წინასაარჩევნო დისკუსიაში იმ მოტივით, რომ ის *„უკვე პრეზიდენტია, სხვები კი პრეზიდენტობის მაძიებლები არიან"*. სიმართლე რომ ითქვას, სხვა კანდიდატები გამსახურდიაზე გაცილებით უარესები იყვნენ: არც დისიდენტური წარსული ჰქონდათ და არც ქარიზმა. „ნორმალური" მეტოქე იმ დროს არ გამოჩნდა.

1991 წლის 26 მაისს ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებში გამსახურდიამ ხმების 86 პროცენტი მიიღო. პარადოქსია, რომ ასეთმა დიდმა მხარდაჭერამ ცუდი სამსახური გაუწია მასვე, რადგან შეიქმნა ქვეყნის ერთპიროვნულად მართვის შესაძლებლობის ილუზია.

ქვეყანაში არ არსებობდა ხელისუფლების დამბალანსებელი დემოკრატიული ინსტიტუტები და ისინი საბჭოთა პერიოდში ვერც შეიქმნებოდა. ავტორიტარიზმს კი უბრალო ხალხში მხარდაჭერა ჰქონდა: იქამდე ხომ საქართველო, ისევე, როგორც ყველა სხვა საბჭოთა რესპუბლიკა, ერთადერთი პარტიის ხელმძღვანელის მიერ იმართებოდა? თუ ხალხს რაიმე არ მოსწონდა, მისი დრტვინვა გამოიხატებოდა სიტყვებით *„ქვეყანას პატრონი არა ჰყავს!“* ეს ფსიქოლოგია დღემდე აღმოფხვრილი არაა.

„ქვეყნის პატრონი“ ერთი კაცი უნდა ყოფილიყო: საქართველოს კომპარტიის ცეკას ყველა პირველი მდივანი ხომ „ერის მამა“ იყო? ტოტალიტარულმა აზროვნებამ შექმნა კვარცხლბეკი ასეთი „ერის მამისათვის“. გამსახურდიამ მემკვიდრეობით მიიღო „ერის მამის“ ფუნქცია და ხალხის ცნობიერებაში ავიდა იმ კვარცხლბეკზე, რომელიც მას სათუთად დაუცალეს კომუნისტებმა.

ძალაუფლების მტკიცე ვერტიკალისა და ერთპარტიული სისტემის ჩამოყალიბებას კი, რასაც ახალი რეჟიმი შეეცადა, საკმაო დრო სჭირდებოდა. დემოკრატიის, თუნდაც დემაგოგიასთან შერწყმული, ჯინი ბოთლიდან უკვე გამოსული იყო: მისი უკან შებრუნება მოითხოვდა დროს, სახსრებსა და სისხლისღვრას. ამის საშუალება ახალ რეჟიმს არ მიეცა. ამიტომ გაჩნდა რაღაც ავტორიტარიზმის იმიტაცია.

მინისტრებად და სხვა ხელმძღვანელებად შემთხვევითი ფიგურების წამოტივტივება საზოგადოების საგრძნობი ნაწილის გაღიზიანებას იწვევდა.

რეგიონული მართვის მიზნით ქვეყანაში შემოიღეს პრეფექტების ინსტიტუტი. გამსახურდიამ სწრაფად დანიშნა პრეფექტები თითქმის ყველა რაიონში: აფხაზეთის ასსრ-ში პრეფექტი მხოლოდ გალის რაიონში დაინიშნა და ამასაც კი აფხაზეთში მწვავე რეაქცია მოჰყვა.

ნაჩქარევად შერჩეული პრეფექტებიდან ბევრი დაუყოვნებლივ ჩაეფლო კორუფციაში. გამსახურდიას ხშირად უხდებოდა პრეფექტების შეცვლა, რითაც პირად მტრებს იმრავლებდა.

საზოგადოების კარგად გათვითცნობიერებულ ნაწილში მმართველმა გუნდმა ძალიან სწრაფად დაკარგა პატივისცემა.

ეკონომიკის სფეროში ახალი მთავრობა, იმ მოკლე დროში, როდესაც ქვეყნის სათავეში იდგა, ბევრს ვერაფერს გააკეთებდა. საქართველოს რესპუბლიკა 1991 წლის განმავლობაში რჩებოდა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში. საკავშირო ბიუჯეტი აფინანსებდა, მაგალითად, საქართველოს მილიციას (იმ დროს ეს „პოლიციის“ სახელი იყო). საბჭოთა მანეთი სწრაფად უფასურდებოდა. რკი-

ნიგზის შემადგენლობებს ძარცვავდნენ. „პატრიოტი პოლიტიკოსები" ეკონომიკურ პრობლემებს ამძაფრებდნენ: მაგალითად, დასავლეთ საქართველოში მდებარე ქ. სამტრედიაში, სადაც განლაგებულია მნიშვნელოვანი სარკინიგზო კვანძი, „მრგვალმაგიდელმა" პრეფექტმა ამიერკავკასიის რკინიგზა გადაკეტა და დაიტრაბახა: *„რუსეთს მოვუწყვე ეკონომიკური ბლოკადა"*! სინამდვილეში კი დიდად დააზარალა საქართველო და სომხეთი.

უზენაესი საბჭოს ერთ სხდომაზე ზვიად გამსახურდიამ განაცხადა: *„სოციალიზმში ყველაფერი ცუდი არ იყო... არსებობს კონვერგენციის თეორია და შეიძლება კაპიტალიზმი და სოციალიზმი ერთმანეთს შეეზარდოს"*. პრემიერ-მინისტრმა ბესარიონ გუგუშვილმა თავისი დანიშვნის დღეს არაორაზროვნად განაცხადა, რომ ის *სახელმწიფო კაპიტალიზმის* მომხრეა.

რასაკვირველია, გამსახურდიას ვერავინ დასწამებდა „საბჭოთა სოციალიზმის" ერთგულებას. შესაძლოა, ისიც მივიდა სწორ დასკვნამდე, რომ კაპიტალიზმზე გადასვლის საწყისი, „ველური", სტადია სახიფათოა. „მრგვალი მაგიდის" საარჩევნო პლატფორმაში ნახსენები იყო გეგმურიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის *გარდამავალი პერიოდი*. მაგრამ 1991 წლის 9 აპრილის საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტში ის აღარ უხსენებიათ.

თეორიული მომენტები არ იყო მთავარი. ხალხს არც მთავრობის საარჩევნო პლატფორმა ჰქონდა წაკითხული, ან, თუ ვინმემ წაიკითხა, დაავიწყდა, რა ეწერა იქ. მთავარი ის იყო, რომ მართვის საბჭოთა სისტემა მეურნეობის ერთპიროვნულად მართვის საშუალებას იძლეოდა. ეკონომიკის მართვის სადავეები მთავრობის ხელში რჩებოდა, მიწა – სახელმწიფო საკუთრებაში. ეს „მრგვალი მაგიდის" ხელმძღვანელობას სავსებით აძლევდა ხელს.

ძნელი სათქმელია, რას გააკეთებდა „მრგვალმაგიდელთა" მთავრობა 1992 და მომდევნო წლებში, ქვეყნის სათავეში რომ დარჩენილიყო, მაგრამ ეკონომიკურ კოლაფსს ის ვერ ასცდებოდა, როგორც ვერ ასცდა მას მთელი პოსტსაბჭოთა სივრცე.

პოლიტიკა ეთნიკური უმცირესობების მიმართ *არასწორი მიმართულებით წარიმართა.*

1980-იანი წლების ბოლოს ნათელი გახდა, რომ კრემლი ყველგან გამოიყენებდა ეთნიკურ სიჭრელეს, როგორც იარაღს მოკავშირე რესპუბლიკების დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვის წინააღმდეგ. ასე კეთდებოდა ბალტიის ქვეყნებშიც, მოლდოვაშიც და სამხრეთ კავკასიაშიც.

მრავალეთნიკურ სახელმწიფოში, როგორადაც საქართველო ჩამოყალიბდა, საჭირო იყო ძალიან მოზომილი, ფრთხილი პოლიტიკის გატარება ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებით, რომ შესუსტებულიყო იმპერიის უნარი, გამოეყენებინა ტრადიციული მეთოდი „გათიშე და იბატონე".

სამწუხაროდ, ახალი ხელისუფლება ასე არ (თუ ვერ?) მოიქცა.

მრავალეთნიკურ სახელმწიფოში მკვეთრი ანტაგონიზმის შექმნას ემსახურე-

ბოდა უპასუხისმგებლოდ წამოსროლილი სიტყვები – *„საქართველო ქართველებისათვის!“* (რაც, ვიყოთ სამართლიანნი, პირველად გამსახურდიამ კი არა, ეროვნული მოძრაობის სხვა ლიდერებმა გამოიყენეს). *სიტყვები, რომ „ეროვნული უმცირესობები საქართველოში სტუმრები არიან“*, კი ნამდვილად ზვიად გამსახურდიას ეკუთვნოდა. პოლიტიკოსს, რომელსაც პრეტენზია ჰქონდა, რომ სახელმწიფო შეეყვანა საერთაშორისო თანამეგობრობის შემადგენლობაში, ასეთი რამ არ უნდა ეთქვა.

გამსახურდიას ლოზუნგი *„გაუმარჯოს ქრისტიანულ საქართველოს!“* შუა საუკუნეებს უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე XX საუკუნის ბოლო ათწლეულს.

გამონათქვამების გარდა, რომლებიც მიტინგებზე გამოსვლისას კაცს შეიძლება წამოსცდეს კიდეც, იყო არასწორი პოლიტიკური ნაბიჯებიც.

სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის კომუნისტური ხელმძღვანელობა და ადგილობრივი სეპარატისტული ჯგუფები ახდენდნენ თბილისის ჯერ კომუნისტური და შემდეგ ნაციონალისტური ხელისუფლების მძაფრ პროვოცირებას, ცხადია, კრემლთან შეთანხმებით, მაგრამ რეაქცია ყოველთვის ადეკვატური არ იყო.

ეთნიკური კონფლიქტების წარმოშობასა და გაღრმავებაში მხოლოდ გამსახურდიას და ეროვნულ მოძრაობას ვერ დავადანაშაულებთ. საბჭოთა კავშირის ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებამ ავტონომიური სტატუსის მქონე ეთნიკურ უმცირესობებს მთელ საბჭოთა კავშირში გაუჩინა სტატუსის ამაღლების, დაქვემდებარების შეცვლის, ან „დამოუკიდებლობის“ მოპოვების ამბიცია: „დამოუკიდებლობაში“ იგულისხმებოდა ისევ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში დარჩენა, ოღონდ „მოკავშირე რესპუბლიკის“ სტატუსით. ასეთ ამბიციას აჩენდა მოსკოვიდან მომდინარე წინააღმდეგობრივი იდეები საბჭოთა კავშირის ისე გარდაქმნის შესახებ, რომ მასში ყველა ავტონომიური ერთეული (ჯამში 20-ზე მეტი, რომელთა შორის უმრავლესობა, სხვათა შორის, რუსეთის ფედერაციაში შედიოდა) მოკავშირე რესპუბლიკის თანასწორ სუბიექტად შესულიყო! ერთი ასეთი იდეის ავტორი იყო დიდი უფლებადამცველი აკადემიკოსი *ანდრეი სახაროვი*, რომელიც, სამწუხაროდ, განსაკუთრებით უარყოფითად უყურებდა საქართველოს, რომელსაც მან „მცირე იმპერია“ უწოდა.

ზვიად გამსახურდია თავის ადრეულ გამოსვლებში სულაც არ ილაშქრებდა აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიის წინააღმდეგ. ის ოსებს დაუპირისპირდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სამხრეთელი ოსების სეპარატიზმი (უფრო ზუსტად – ირედენტიზმი: მათ რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ჩრდილოეთ ოსეთთან გაერთიანება ჰქონდათ მიზნად) გამოაცოცხლა როკის გვირაბის გახსნამ 1988 წლის 15 სექტემბერს (იხ. თავი 10; ქვეთავი „სამხრეთ კავკასიის ავტონომიზაცია“). 1989 წელს ცხინვალის კომუნისტურმა ხელისუფლებამ პროვოკაციულად გამოაცხადა ავტონომიური ოლქის სტატუსის ამაღლება ავტონო-

მიურ რესპუბლიკამდე, რისი უფლებაც იმ დროს მოქმედი საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად არ ჰქონდა. კრემლიდან სათანადო რეაქცია ამას არ მოჰყოლია. 1990 წლის სექტემბერში, ჯერ კიდევ საქართველოს სსრ-ის არსებობის დროს, ცხინვალში ცალმხრივად გამოცხადდა „სამხრეთ ოსეთის დემოკრატიული რესპუბლიკა" (საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში) და დაინიშნა მისი უმაღლესი საბჭოს არჩევნები.

საპასუხოდ, 1990 წლის 12 დეკემბერს საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ მიიღო კანონი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების შესახებ. მას შემდეგ ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი" ბრჭყალებში ჩასმული გამოიყენება.

ახლა გვიანია ასეთი კითხვები: იქნებ სეპარატისტების პროვოკაციულ ქმედებაზე ასეთი რეაქცია ნაჩქარევი იყო? იქნებ უმჯობესი იყო მოლაპარაკების დაწყება ოსთა ლიდერებთან, ან აპელაცია ჯერ კიდევ არსებული საბჭოთა კავშირის ცენტრალური ხელისუფლების მიმართ? ასეთი აპელაცია რომ უშედეგო იქნებოდა, გვარწმუნებდა მთიანი ყარაბაღის მაგალითი.

ეჭვგარეშეა, ოსური სეპარატიზმი „მრგვალი მაგიდის" არასწორი ნაბიჯების გარეშეც წამოყოფდა თავს. მას კრემლიდანაც ახალისებდნენ. ჭკვიანი პოლიტიკოსი არ აჰყვებოდა პროვოკაციას, დიპლომატიური მანევრირებით შეეცდებოდა კონფლიქტის შერბილებას. მაგრამ ამის გაკეთება გამსახურდიას არ შეეძლო. არ დაგვავიწყდეს მის გარშემო შემოკრებილი მოუთმენელი „ურაპატრიოტებიც"!

ქართული საზოგადოების ყურადღება მოადუნა იმ „გულგრილობამ", რომელსაც თითქმის ერთი თვე (1991 წლის 7 იანვრამდე) იჩენდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების მიმართ საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტი *მიხაილ გორბაჩოვი*. შეიქმნა ილუზია, რომ ეს აქტი შეთანხმებულია თბილისსა და მოსკოვს შორის. მოსკოვიდან მთელი თვის განმავლობაში რეაგირება არ ყოფილა. იქნებ იქ უცდიდნენ თბილისის მხრიდან მეტი შეცდომის დაშვებას?

იმ დროს მოქმედი კონსტიტუციით ავტონომიური ოლქის საკითხები მოკავშირე რესპუბლიკის კომპეტენციაში შედიოდა: სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი ფორმალურად საქართველოს სსრ-მ შექმნა და მასვე (ან მის სამართალმემკვიდრეს) უნდა შეძლებოდა მისი გაუქმება.

ავტონომიური ოლქის გაუქმების იურიდიული ინსტრუმენტი არსებობდა. მაგრამ შეცდომა (სინამდვილეში – დანაშაული) იყო საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე მდებარე სოფლებსა და თბილისში მცხოვრები ოსური მოსახლეობის მძაფრი შევიწროება, რამაც მათი მასობრივი ემიგრაცია და მთელი სოფლების დაცლა გამოიწვია. მათგან სეპარატიზმის საფრთხე არ მოდიოდა. მათი საკმაო ნაწილი ქართველებთან იყო დანათესავებული და ქართულ საზოგადოებაში მათი ინტეგრაცია საკმაოდ ღრმა იყო.

შესაძლოა, ეს ქმედება არც იყო სანქცირებული უშუალოდ გამსახურდიას მიერ. მაგრამ მისი თანამდევი ექსცესები საზღვარგარეთ ქმნიდა ძალიან ნეგატიურ

სურათს ახალი ხელისუფლების შესახებ. ქვეყანას კი ყველაზე მეტად საერთაშორისო მხარდაჭერა ესაჭიროებოდა.

მოსახლეობის **სოციალური სტრუქტურა** მოკლე დროში ვერ შეიცვლებოდა. „მრგვალმაგიდელთა" მმართველ გუნდს მართებდა გაეთვალისწინებინა არსებული ვითარება.

ხელისუფლების მიდრეკილება ავტორიტარიზმისადმი უკმაყოფილებას იწვევდა ინტელიგენციაში, რომლის პოლიტიკურ ძალას აზვიადებენ. მაგრამ იმ ეტაპზე ის საზოგადოებრივი აზრის ლიდერი იყო. მართალია, რეალური *ინტელიგენცია* (ანუ ის ადამიანები, ვინც ინტელექტუალური შრომით ირჩენენ თავს) რაოდენობით მცირე იყო და ერთსულოვნებით არ გამოირჩეოდა, მაგრამ საზოგადოებრივ აზრს ქმნიდნენ მისი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენლები, რომელთაც ენაც უჭრიდათ და კალამიც. ყველა ისინი „უკომპრომისო და პრინციპულმა" გამსახურდიამ თავის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში მოისროლა.

პრეზიდენტ გამსახურდიას მომხრეთა მიტინგების მონაწილეებზე (ვწუხვარ, მაგრამ იძულებული ვარ მათ ვუწოდო საკმაოდ უსიამოვნო სახელი – „ეგზალტირებული ბრბო") გათვლილი რიტორიკიდან დაგვამახსოვრდა ლამის რეფრენად ქცეული: *„მეგობრებო, ჩვენ უნდა ვამხილოთ ხალხის მტრები, სუკ-ის აგენტები, კორუმპირებული საბჭოთა ინტელიგენცია"...*

პოლიტოლოგები ტყუილად როდი ამახვილებენ ყურადღებას **პოლიტიკოსების პერსონალურ თვისებებზე:** ისინი ბევრი მათი ნაბიჯისა და ქცევის ახსნის საშუალებას იძლევა.

ახლა, როდესაც მეოთხედი საუკუნე გავიდა „მესამე რესპუბლიკის" შემდეგ, ზოგს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ არსებობდა ერზე მზრუნველი, კეთილშობილი, ალალი, მაგრამ გულუბრყვილო, რომანტიკოსი პრეზიდენტი, რომელსაც ებრძოდა გავეშებული, ეგოისტური შიდა ოპოზიცია და გარედან – მთელი მსოფლიო.

სინამდვილეში საქმე მთლად ასე არ იყო.

ზემოხსენებული კონფლიქტი „ინტელექტუალურ ელიტასთან" თავიდანვე იყო დაპროგრამებული პრეზიდენტ გამსახურდიას ამბიციურ, ქედმაღლურ ხასიათში.

ხალხის საკმაო ნაწილი ვერ ხვდებოდა, რომ განათლებული, წარმოსადეგი ლიდერი იყო სახელმწიფო მართვაში უმარტივესი გამოცდილების არმქონე და მოუმზადებელი ადამიანი.

გამსახურდიას პოლიტიკურ გამოუცდელობას (რაც დაძლევადი იყო – გამოცდილებას იგი თუნდაც საკუთარი ორიოდე შეცდომის შემდეგ შეიძენდა) თან ერთვოდა ვიწრო პოლიტიკური თვალთახედვა, აკვიატება, რომ გარშემო მხოლოდ მტრები ჰყავს, ჭარბი ემოციურობა, უნებისყოფობა. ეს გამოიხატებოდა აჩქარებაში პოლიტიკურ გადაწყვეტილებათა მიღებისას ან მათი შეცვლისას ოჯახის ზეამბიციური წევრების (ცოლი, ცოლისდა) სუბიექტური აზრის ზეგავლენით. საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის (გადადგომის შემდეგ – მოსკოვში

მცხოვრები) ედუარდ შევარდნაძის დასახვა თავის მთავარ მტრად გამსახურდიას არაფერში გამოადგა.

1992 წელს, უკვე დევნილობაში, გროზნოში მყოფი გამსახურდია რუსეთში სიმართლის მაძიებელთა ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელთან, *ვალერია ნოვოდვორსკაიასთან* საუბარში, გულწრფელად აღიარებდა თავის მოუმზადებლობას პრეზიდენტობისათვის. მაგრამ ქვეყნის სათავეში ყოფნისას თავის ამ ნაკლს ყურადღებას არ აქცევდა: რჩევას პროფესიონალებს კი არ ეკითხებოდა, არამედ თითქოს ერთგულ, მაგრამ შემთხვევით ხალხს. გამსახურდიას გარშემო შემოკრებილთა უმრავლესობამ, რომელსაც მოულოდნელად სახელმწიფოს საჭე ხელში ჩაუვარდათ, მართვა საერთოდ არ იცოდა, ამბიციები კი ჰქონდა.

საქართველოს იმჟამინდელი პრეზიდენტი უნიკალური ფიგურა აღმოჩნდა იმ თვალსაზრისით, რომ ***მან მოახერხა თავისსავე ქვეყანაში საკუთარი მტრების ბანაკის შექმნა სულ სხვადასხვა მრწამსის, ინტერესის, მორალის (თუ ასეთი საერთოდ ჰქონდათ!) ადამიანებისაგან.***

თავისი ქცევით გამსახურდია დიქტატორის დონეს ნამდვილად ვერ შესწვდა (იქნებ არ დააცალეს?) და არც ტირანი ყოფილა, სიტყვის თანამედროვე გაგებით. მაგრამ არისტოტელეს მიერ ძველბერძნული ტირანიის დახასიათება ძალიან ბევრ ანალოგიაზე დაგვაფიქრებს (იხ. ჩანართი 21.2).

არისტოტელე თავის „პოლიტიკაში" აზოგადებდა თავის აზრს ტირანიაზე. ის ვრცლად განიხილავდა კონკრეტულ მაგალითებს თავისი ეპოქიდან, რომლებიც ახლა ბევრს არაფერს გვეუბნება და ქვემოთ მოყვანილ ციტატაში ისინი მრავალწერტილითაა შეცვლილი.

ჩანართი 21.2
რა არის ტირანია, ვინ არის ტირანი არისტოტელეს მიხედვით

„ტირანების უმრავლესობა დემაგოგების რიცხვიდან გამოვიდა, რომელთაც ხალხის ნდობა იმით მოიპოვეს, რომ თავლაფს ასხამდნენ წარჩინებულებს... ერთ-ერთი საშუალება ტირანიის შენარჩუნებისათვის არის ყველა იმათი თავიდან მოშორება, ვინც რაიმეს წარმოადგენს; ყველას, ვინც თავისუფალი აზროვნებით გამოირჩევა, გზიდან ჩამოშორება... საჭიროა თანამოქალაქეებს შორის ურთიერთმტრობის ჩამოგდება, მეგობრების ურთიერთდაპირისპირება, უბრალო ხალხისა და წარჩინებულთა დაპირისპირება... ტირანებს მიდრეკილება აქვთ ანარმოონ ომები, რათა ქვეშევრდომებს არ ჰქონდეთ თავისუფალი დრო და ყოველთვის ესაჭიროებოდეთ წინამძღოლი... ტირანები არ ენდობიან მეგობრებს, რადგან სწორედ მათ შეუძლიათ განახორციელონ ის, რაც ყველას სურს... მონები და ქალები ტირანების წინააღმდეგი არ არიან, რადგან, სარგებლობენ რა სხვადასხვა სიკეთეებით, ერთნიცა და მეორენიც კეთილგანწყობილნი არიან ტირანიის მიმართ... ტირანებს მოსწონთ, როდესაც მათ ეპირფერებიან, რასაც არ იზამს არც ერთი თავისუფალი ადამიანი, რომელსაც გონება აქვს... ტირანია შეიძლება დაეცეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ზოგიერთი მოქალაქე ერთმანეთს

ენდობა, ამიტომაც ტირანები წესიერი ხალხის მტრები არიან... მრავალი ტირანი დაიღუპა მის გარშემო მყოფი ქალების თავხედობის გამო".

დემაგოგია, „კორუმპირებული საბჭოთა ინტელიგენციისათვის" თავლაფის დასხმა, მოაზროვნე ადამიანების მიმართ მტრობა (გავიხსენოთ თუნდაც მისი დამოკიდებულება დიდი ფილოსოფოსის *მერაბ მამარდაშვილის, დიდი მწერლის ჭაბუა ამირეჯიბის* მიმართ), საზოგადოების ნაწილების ურთიერთწაკიდება ქალაქელობისა და სოფლელობის ან კუთხური წარმოშობის მიხედვით, კეთილგანწყობა პირფერობისადმი, ომი ოსებთან, უნდობლობა მეგობრების მიმართ, რომლებიც საბოლოოდ აუჯანყდნენ კიდეც, მის მიმართ კეთილგანწყობილი კაპასი „მდედრიონი" (ეს ფანატიკურად მხარდამჭერ ქალთა ჯგუფის მეტსახელია), მის *გარშემო მყოფი ქალების თავხედობა – აი გამსახურდიას მმართველობის „არისტოტელესეული შეფასების"* არასრული სია.

მართალია, *არისტოტელე* წერდა 24 საუკუნის წინ, მაგრამ წერდა მარადისობისათვის!

პოლიტიკური ვითარება საქართველოში და მის გარშემო 1991 წელს კალეიდოსკოპური სისწრაფით იცვლებოდა.

საბჭოთა კავშირი ტორტმანებდა. მსოფლიო შიშით შეჰყურებდა ზესახელმწიფოში მიმდინარე პროცესებს: მისი დაშლა დიდი საფრთხის მომტანი ჩანდა, რადგან საბჭოთა ბირთვული იარაღი სხვადასხვა რესპუბლიკაში იყო განლაგებული და გაურკვეველი იყო, ვის ხელში აღმოჩნდებოდა ის.

1991 წლის შემოდგომაზე აშშ პრეზიდენტი *ჯორჯ ბუში* (უფროსი) ჩავიდა უკრაინაში, სადაც ევროპაში სიდიდით მეორე ბირთვული არსენალი იყო განლაგებული, რომელიც უშუალოდ კიევიდან იმართებოდა, და შეეცადა დაერწმუნებინა იქაური ხელმძღვანელობა, რომ უმჯობესია ერთიანი საბჭოთა სახელმწიფოს შენარჩუნება. ამაოდ! 1991 წლის 1-ლი დეკემბრის რეფერენდუმზე უკრაინამ დამოუკიდებლობას დაუჭირა მხარი.

საქართველოს არაკომუნისტური ხელმძღვანელობის ქცევასა და მის პოლიტიკას დასავლური მედია უარყოფითად აფასებდა. ცუდი იმიჯი გამსახურდიას ძირითადად მოსკოვის პრესამ შეუქმნა, მაგრამ თვითონაც არ დააკლო ხელი: უცხოელი ჟურნალისტებისათვის მიცემული მისი ინტერვიუები, სულ ცოტა, გაოცებას იწვევდა. ერთ ინტერვიუში მან პრეზიდენტ ბუშს „კრემლის აგენტი" (!) უწოდა. მას მიაჩნდა, რომ საქართველოს წინააღმდეგ დაირაზმნენ „მასონები" და „დასავლეთის ბნელი ძალები". ასეთ პირობებში დასავლეთის მხარდაჭერის იმედი გამსახურდიას არ უნდა ჰქონოდა.

გარდატეხის მომენტად გამსახურდიას რეჟიმისათვის იქცა 1991 წლის 19-21 აგვისტოს *„გეკაჩეპეს"* პუტჩი (იხ. თავი 19), რომლის პირველსავე დღეს საბჭოთა გენერლების მოთხოვნის პასუხად გამსახურდიამ საქართველოს ეროვნული

გვარდია შინაგან საქმეთა სამინისტროს ერთ-ერთ ნაწილად გამოაცხადა. გვარდია ბრძანებას არ დაემორჩილა.

როდესაც 21 აგვისტოს მოსკოვში პუტჩი ჩაიშალა და რუსეთის პრეზიდენტ ელცინის ბრძანებით პუტჩისტები დააპატიმრეს, საქართველოს ოპოზიციურმა პარტიებმა არ დააყოვნეს პუტჩისტების მიმართ მორჩილებაში დაედანაშაულებინათ გამსახურდია.

პრეზიდენტსა და ეროვნული გვარდიის მეთაურ *თენგიზ კიტოვანს* შორის კონფლიქტი გამძაფრდა. ამ უკანასკნელსა და გამსახურდიას მიმართ ოპოზიციურად განწყობილ პარტიებსა და სოციალურ ჯგუფებს შორის რაღაც უსიტყვო დროებითი ალიანსის მსგავსი შეიქმნა.

კონფლიქტი შეიარაღებულ დაპირისპირებაში – „თბილისის სამოქალაქო ომში" – გადაიზარდა. 1991 წლის 21 დეკემბერს კიტოვანის გვარდიამ არტილერიის ფრონტალური ცეცხლი გაუხსნა პარლამენტის შენობას.

სახელმწიფო გადატრიალება უგეგმოდ და მოუხეშავად დაიწყო, მისი ბედი დიდხანს ეკიდა ბეწვზე და მხოლოდ იმის გამო მიაღწია წარმატებას, რომ მეორე მხარეს კიდევ უფრო სუსტი და არაკვალიფიციური ძალები მოქმედებდნენ. ის-ის იყო დაშლილი საბჭოთა კავშირის, იმ დროს კი უკვე რუსეთის, არმია, რომლის ნაწილები თბილისში იდგნენ, ომში პირდაპირ არ ჩარეულა. ორივე მხარეს ჰქონდა საშუალება, მისგან ნაღდი ფულით შეეძინა იარაღი და ტყვია-წამალი, რასაც კიტოვანი უკეთ ახერხებდა.

ორკვირიან ომს შედეგად მოჰყვა ასამდე ადამიანის დაღუპვა, ხანძარი დედაქალაქის ცენტრში, შენობების ნგრევა და, აგრეთვე, საქართველოს იმიჯის ძირს დაცემა.

1992 წლის 5 იანვარს „თბილისის სამოქალაქო ომი" დამთავრდა პრეზიდენტ გამსახურდიასა და მის მომხრეთა ნაწილის საქართველოდან განდევნით.

ის, რაც საქართველოში 1991 წლის ბოლოსა და 1992 წლის დასაწყისში მოხდა, იურიდიული თვალსაზრისით უკანონობა იყო: ხალხის მიერ არჩეული პრეზიდენტი ქვეყნიდან გააძევეს.

ამავე დროს, არსებობდა შიში, რომ გამსახურდიას მართვის სტილი, მისი გარემოცვის შემადგენლობა და ქცევა კარგს არაფერს უქადდა დამოუკიდებელ საქართველოს. გადატრიალება რომც არ მომხდარიყო, სამოქალაქო დაპირისპირება გარდაუვალი ჩანდა; ავტორიტარიზმს იქნებ დიქტატურაში გადაზრდა და პოლიტიკური ოპოზიციის სრული დათრგუნვა ეცადა (პარლამენტის უმრავლესობამ ჯერ კიდევ 1991 წლის სექტემბერში პარლამენტიდან გარიცხა კომუნისტური პარტიის 64 დეპუტატი); ეთნიკური კონფლიქტები გაღრმავდებოდა; მოსალოდნელი იყო საგარეო იზოლაცია; მზარდი ეკონომიკური სირთულეები ქვეყანას ყველა შემთხვევაში ელოდა, მთავრობისაგან დამოუკიდებლადაც კი.

ინგლისელმა მოსამართლემ *ჯონ ბრედშოუმ* 1649 წელს მეფე ჩარლზ I-ის გასა-

მართლებისას თქვა: *Rebellion to tyrants is obedience of God (ტირანების წინააღმდეგ ამბოხება ღვთის მორჩილებაა).* XVIII საუკუნის ბოლოს ამ სიტყვებს გაიმეორებენ ინგლისის მეფის წინააღმდეგ აჯანყებული ამერიკელები.

არა მგონია, კიტოვანს სცოდნოდა ეს სიტყვები, რომ ისინი თავიანთი ქმედების გამართლებად მოეყვანა. მაგრამ მის მოქმედებას ქართული ინტელექტუალური ელიტის დიდი ნაწილი, თავიდან მაინც, მორალურად ამართლებდა. ხალხის უმრავლესობა კი ინდიფერენტულად უყურებდა ამბოხებას: ყოველ შემთხვევაში, გამსახურდიას დასაცავად თავი ბევრს არ გამოუდია.

ქართული ნაციონალიზმი და ზვიადიზმი

საჭიროდ მივიჩნიე გამომეთქვა ორიოდე მოსაზრება *ქართული ნაციონალიზმისა და ზვიადიზმის ურთიერთმიმართების შესახებ.*

***ნაციონალიზმი** არის დოქტრინა და პოლიტიკური პრაქტიკა დაფუძნებული იმის წარმოდგენაზე, რომ სახელმწიფოებრიობის, ეკონომიკის, კულტურის საფუძველს წარმოადგენს ნაცია (ერი), მისი ფასეულობები და იდეალები.*

არსებობს *ზომიერი* (რაციონალური, ლიბერალური, სამოქალაქო-ტერიტორიული, რეფორმისტული... ტერმინები მრავალგვარია) ნაციონალიზმი, რომელსაც უარყოფითი შეფასება ყოველთვის არ ეკუთვნის.

სამოქალაქო-ტერიტორიული ნაციონალიზმი XVIII საუკუნის ბოლოდან ფართოდ გავრცელდა. ის გულისხმობს ერთ ერად (ნაციად) აღიარებულ ადამიანთა ჯგუფის მობილიზაციას მარტივი ლოზუნგების ირგვლივ: ეს ტერიტორია ჩვენს სუვერენულ სახელმწიფოს ეკუთვნის. ჩვენ ერი (ნაცია) ვართ! თუ ზოგი „უცხო" აქ ცხოვრებას მოისურვებს, „ჩვენი" უნდა გახდეს: ეს ვლინდება ნაციონალობისა და მოქალაქეობის გაიგივებაში, მაგალითად, ამერიკასა და დიდ ბრიტანეთში *nationality* იგივეა, რაც *citisenship*.

ერების უმეტესობა ისეთ ისტორიულ ეტაპზე, როდესაც მისი ეროვნული სახელმწიფო ჩამოყალიბების პროცესშია, ტერიტორიული ნაციონალიზმის იდეას აიტაცებს ხოლმე.

რეალობაა, რომ *მტრის ხატი* იყო (და დღემდე არის) ეროვნული სახელმწიფოების ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ფაქტორი.

1980-იანი წლების დასასრულის საქართველოშიც იყო ნაციონალური იდეის ირგვლივ ხალხის მობილიზაცია, რასაც „მტრის ხატის" კრისტალიზაციაც უწყობდა ხელს: „მტრის ხატს" განასახიერებდნენ კრემლი და, ნაწილობრივ, სეპარატისტულად განწყობილი ზოგი ეთნიკური უმცირესობა.

ქართული სამოქალაქო-ტერიტორიული ნაციონალიზმი საერთო ჯამში ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებას ხელს უწყობდა.

ამასთან ერთად, ულტრანაციონალიზმი (მასაც აქვს სხვა სახელები, მაგალითად, *ინტეგრალური ნაციონალიზმი*) გამოირჩევა არატოლერანტობით, ქსენოფობიით, საკუთარი ერის „სულიერი მისიის“ წინწამოწევით.

ქართული ულტრანაციონალიზმის *შემქმნელი გამსახურდია არ ყოფილა*, თუმცა ძალაუფლებაში მოსასვლელად მან სრულად ისარგებლა იმ ულტრანაციონალისტური განწყობით, რომელიც საზოგადოების გარკვეულ ნაწილში არსებობდა.

ეროვნული მოძრაობის ზეერთგულ მიმდევრებს, სხვანაირად, ქართველ ულტრანაციონალისტებს, „ზვიადისტები“ დაარქვეს (ისინი, მგონი, დღესაც არ თაკილობენ ამ სახელს!), ხოლო მოძრაობას, გარკვეული პირობითობით – „ზვიადიზმი“. მცირერიცხოვანი „ზვიადისტები“ ჯერაც მოითხოვენ, მათი აზრით, „კანონიერი უზენაესი საბჭოს“ აღდგენას; მათ მიაჩნიათ, რომ ეროვნული პროექტი მხოლოდ გამსახურდიას ჰქონდა.

ზვიადიზმი ქართული მოვლენაა, მაგრამ დაახლოებით მისი მსგავსი მოვლენები იმავე პერიოდში სხვაგანაც განვითარდა.

მაგალითად, ჩვენს მეზობელ აზერბაიჯანში *ებულფაზ ელჩიბეი* ქვეყნის პრეზიდენტად ანალოგიურმა ეროვნულმა მოძრაობამ და აზერბაიჯანულმა ნაციონალიზმმა მოიყვანა. *მტრის ხატს* მისთვის *სომხები* ქმნიდნენ.

ჩვენს მეზობელ სომხეთში პარტია *დაშნაკცუთიუნი* ას წელზე მეტია სომხური ნაციონალიზმის იდეას ავითარებს. 1990 წელს სომხეთის ხელისუფლებაში მოსული *სომხური საერთოეროვნული მოძრაობა* ემიჯნებოდა *დაშნაკებს*, რადგან ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში მათ პარტიას მეტოქედ მიიჩნევდა, მაგრამ არსებითად ეყრდნობოდა იმავე ნაციონალისტურ იდეებს. *მტრის ხატს* ყველა სომხური პარტიისათვის *თიურქები* (თურქები და აზერბაიჯანელები) ქმნიდნენ.

იმავე იდეამ დარაზმა აფხაზური ნაციონალიზმი, რომელმაც *მტრის ხატად* ქართველები დასახა.

აქვე მინდა რამდენიმე სიტყვა ვთქვა *„გმირის“* ფენომენის შესახებ, რაც მარტო გამსახურდიას და მარტო ქართველებს არ გვეხება. გამსახურდიას შემდეგაც გვქონდა ტენდენცია ერის სათავეში გვენახა „გმირი“. „გმირის“ ძიება არც ადრე იყო უცხო ჩვენთვის. ილია ჭავჭავაძე XIX საუკუნეში წერდა:

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი,
რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი?“

ზვიად გამსახურდიას ირგვლივ გაერთიანებული პარტიების ბლოკი 1990 წლის არჩევნებში ყველაზე წარმატებული აღმოჩნდა უპირველესად იმის გამო, რომ *მისი ლიდერი აშკარად ქარიზმატული პიროვნება იყო*. საბჭოთა პერიოდში მისი დისიდენტური (ზოგ შემთხვევაში, ძალიან საორჭოფო) საქმიანობა გმირობის შარავანდედს სძენდა მას. ქართველი ხალხი ზვიადს იცნობდა როგორც მრავალისათვის საყვარელი მწერლის, კონსტანტინე გამსახურდიას ვაჟიშვილს.

ასევე ქარიზმატული (და სრულებით არასაორჭოფო) დისიდენტის, *მერაბ კოსტავას* ავტოავარიაში ტრაგიკული დაღუპვის (1989 წ.) შემდეგ გამსახურდიას პრაქტიკულად ვერავინ შეეცილებოდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერობაში. ყველა სოციოლოგიური გამოკვლევა აჩვენებდა, რომ *ქართული საზოგადოებრივი აზრი ამ მოძრაობის სათავეში ხედავდა ზვიადს*. გამოკვეთილი ლიდერი მასის დარაზმვის საუკეთესო საშუალებაა.

და, აი, „გმირიც" გამოჩნდა?

ამასთან დაკავშირებით მახსენდება ორიოდე სტრიქონი *ბერტოლდ ბრეხტის* 1939 წელს დაწერილი პიესიდან „გალილეის ცხოვრება". იქ გალილეო გალილეის მოწაფე ანდრეა ამბობს: „*უბედურია ის ქვეყანა, რომელსაც გმირები არა ჰყავს*", რაზეც გალილეო მიუგებს: „*არა! უბედურია ის ქვეყანა, რომელსაც გმირები სჭირდება*".

ნეტავ როდის მივალთ იქამდე, რომ გალილეოს სიტყვების ღირსი აღარ ვიყოთ?

ახლა უფრო ნათლად ვხედავ, რომ იმ დროს დაშვებული ყველა შეცდომის პირადად გამსახურდიასათვის დაბრალება არასწორია. ის ხშირად აკეთებდა იმას, რასაც მისგან ელოდა ქართველი ხალხის არცთუ მცირე ნაწილი. მაგრამ საყოველთაო აზრი ყოველთვის არ ნიშნავს, რომ ის სწორია: იგივე გალილეო თითქმის მარტო იყო, როდესაც ამტკიცებდა, რომ „*დედამიწა მზის გარშემო ბრუნავს*". ხალხი კი სხვა აზრისა იყო.

საერთო ჯამში, ზვიადის შეცდომები ერის შეცდომებია, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ არჩევნების დროს პირადად ხმა არ მიგვიცია მისი ბლოკისათვის და მისთვის.

იქნებ უადგილო არ იყოს, გავიხსენოთ *კარლ მარქსის* სიტყვები, ნათქვამი ფრანგების შესახებ ლუი *ბონაპარტის* გაიმპერატორების შემდეგ, XIX საუკუნის შუა წლებში:

> „ერს, ისევე, როგორც ქალს, არ ეპატიება დაუდევრობის წუთი, როდესაც პირველმა შემხვედრმა ავანტურისტმა მასზე ძალადობა შეიძლება იხმაროს".

მარქსი, რომელიც XIX საუკუნის მოღვაწე იყო და იმდროინდელ დონეზე აზროვნებდა, დღევანდელი გაგებით მეტისმეტად არაპოლიტკორექტული იყო *ქალებისა* და *ფრანგების* მიმართ.

მაგრამ რაღაც ანალოგია შეიძლება დავინახოთ...

თავი 22

მეორე დამოუკიდებლობის არცთუ კარგი დასაწყისი

„ხუნტა“ ქვეყნის სათავეში

1992 წლის 6 იანვარს თვითგამოცხადებულმა *სამხედრო საბჭომ* (ზვიადისტებმა მას „ხუნტა“[45] უწოდეს) საშუალება მისცა გამსახურდიას, თავის ოჯახთან და უახლოეს გარემოცვასთან ერთად გამოსულიყო უზენაესი საბჭოს შენობიდან, სადაც მანამდე ორი კვირის განმავლობაში იყო ბლოკირებული, და ავტომობილებით გამგზავრებულიყო სომხეთში. იქ, ქალაქ იჯევანთან მდებარე სამთავრობო სახლში გამსახურდიამ და მისმა გარემოცვამ რამდენიმე დღე დაჰყვეს, რის შემდეგაც გადაფრინდნენ ქ. გროზნოში, თვითგამოცხადებული *იჩქერიის* (ჩეჩნეთის) რესპუბლიკის დედაქალაქში, სადაც მათ იქაური პრეზიდენტის, *ჯოჰარ დუდაევის* ფრთას შეაფარეს თავი. უზენაესი საბჭოს წევრების ნაწილიც გროზნოში წავიდა.

ყველა ზემოხსენებული გადაადგილება რუსეთის ფედერაციის ხელმძღვანელობასთან ირიბი შეთანხმებით კეთდებოდა. რუსეთის საგარეო დაზვერვის სამსახურს მაშინ სათავეში *ევგენი პრიმაკოვი* ედგა, რომელიც „ქართულ პრობლემატიკას“ კარგად იცნობდა, რადგან თბილისში იყო გაზრდილი. ნათელი იყო, რომ კრემლის ინტერესებში არ შედიოდა გამსახურდიას ლიკვიდაცია: პირიქით, ის სჭირდებოდა საქართველოში „მართვადი ქაოსის“ შესანარჩუნებლად.

სანამ საქართველოში „ზვიადისტებსა“ და „ანტიზვიადისტებს“ შორის მიმდინარეობდა არცთუ ფიცხელი, მაგრამ ნამდვილი სამოქალაქო ომი, გროზნოში მყოფი გამსახურდია „დამოკლეს მახვილის“ როლს ასრულებდა საქართველოს ახალი ხელისუფლებისთვის.

სანამ ჩეჩნები ებრძოდნენ ქართველებს აფხაზეთში და გროზნო უპირისპირდებოდა თბილისის ახალ რეჟიმს, კრემლი არ ღებულობდა მკვეთრ ზომებს ჩეჩნური

45 ესპანურად junta – შეთქმულთა ჯგუფი, რომელიც უკანონოდ იგდებს ხელთ ძალაუფლებას და დიქტატორული მეთოდებით ინყებს მართვას.

სეპარატიზმის აღმოსაფხვრელად და „მოსათმენად" მიაჩნდა მათ მიერ გამოცხადებული *იჩქერიის რესპუბლიკა*. მას შემდეგ, რაც გამსახურდია საქართველოში წავიდა და 1993 წლის მიწურულს იქვე დაიღუპა, *იჩქერია* საჭირო აღარ იყო. 1994 წლის ბოლოს რუსეთის ფედერალური ძალები გროზნოს წინააღმდეგ იერიშზე გადავიდნენ.

ამ ხდომილებებში, იქნებ, არ იყოს პირდაპირი მიზეზ-შედეგობრიობა, მაგრამ ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა უეჭველია. იქნებ *post hoc, ergo propter hoc*? (მის შემდეგ, მაშასადამე მისი მიზეზით).

1992 წლის იანვარში თბილისში შექმნილ *სამხედრო საბჭოში* ორი წევრი იყო – *თენგიზ კიტოვანი* და *ჯაბა იოსელიანი*, რომლებიც ერთმანეთს არ ენდობოდნენ – ეს თვალნათლივ ჩანდა.

მთავრობის სათავეში მათ დააბრუნეს საქართველოს რესპუბლიკის პირველი პრემიერ-მინისტრი *თენგიზ სიგუა*: ის 1991 წლის აგვისტოში გადადგა და გამსახურდიას ოპოზიციას შეუერთდა. ქვეყანას ეს სამი კაცი მართავდა, მაგრამ საბოლოო გადაწყვეტილებას პირველი ორი ღებულობდა.

სამხედრო საბჭოს მიერ გადადგმული ზოგიერთი ნაბიჯი საზოგადოებამ მოიწონა, მაგალითად, ის, რომ დაიწყო გლეხებისათვის მიწის ნაკვეთების საკუთრებაში გადაცემა. რეალურად, ეს უფრო სოციალურად გამართლებული ნაბიჯი იყო, ვიდრე ეკონომიკურად: საკუთრებაში გადაცემული პატარ-პატარა (1,25 ჰექტარი) ნაკვეთების წყალობით სოფელი შიმშილს გადაურჩა. ის კი არა, 1990-იანი წლების პირველ ნახევარში ქალაქის მოსახლეობის ნაწილი სოფლად გადაბარგდა, იქ მოწეული ჭირნახულით არჩენდა ქალაქად დარჩენილ ოჯახის წევრებს.

მეორე მხრივ, ჩნდებოდა წვრილგლეხური, არაეფექტიანი მეურნეობა, რის შედეგებსაც დღემდე ვიმკით. *აგრარული რეფორმის* პროცესი სამართლებრივად გაუმართავი იყო და გლეხობის ნაწილი უკმაყოფილო დარჩა. უმჯობესი იქნებოდა კოოპერაციული ფორმების შემოღება, თუნდაც იმის გამო, რომ ჩვენმა გლეხობამ (იშვიათი გამონაკლისის გარდა) თანამედროვე სოფლის მეურნეობის გაძღოლა არ იცის. მაგრამ ამას დრო სჭირდებოდა, ახალი რეჟიმი კი ჩქარობდა გადაედგა პოპულისტური ნაბიჯები.

პოზიტიურად უნდა შეფასდეს სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი ბინების უფასოდ გადაცემა იქ მცხოვრებთათვის. საცხოვრებლის პრივატიზაციამ ქვეყანაში უძრავი ქონების მეტ-ნაკლებად ნორმალური ბაზარი შექმნა. საბჭოთა პერიოდში სახელმწიფოს კუთვნილი ბინის გაყიდვა აკრძალული იყო, მაგრამ კანონის გარშემოვლით ეს მაინც ხდებოდა და დიდძალ ქრთამს ტოვებდა უსინდისო ჩინოვნიკების ჯიბეში.

„სამხედრო საბჭოს" *შეცდომა* იყო 1921 წლის კონსტიტუციის ნაჩქარევი აღდგენა 1992 წლის თებერვალში. საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოშობილი დამოუკიდებელი საქართველო 1921 წლის კონსტიტუციის აღდგენით თავს

აცხადებდა *პირველი რესპუბლიკის* სამართალმემკვიდრედ, მაგრამ ჭრიდა ყველა იურიდიულ ძაფს, რომლითაც საბჭოთა მემკვიდრეობასთან იყო დაკავშირებული. ამით აფხაზურ სეპარატიზმს გარკვეული იურიდიული ხელმოსაჭიდი მიეცა, რადგან აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსი საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციაში მკაფიოდ იყო დაფიქსირებული (და ის „მესამე რესპუბლიკამაც" შეინარჩუნა), ხოლო 1921 წლის დოკუმენტში ზოგადად იყო ნახსენები აფხაზეთისათვის (სოხუმის ოლქისათვის) ადგილობრივი ავტონომიური მმართველობის მინიჭების საკითხი.

საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობას დიდი ქვეყნები და საერთაშორისო ორგანიზაციები არ ჩქარობდნენ. „სამხედრო საბჭო" *ოდიოზურმა ფიგურებმა* დააკომპლექტეს: ჯაბა იოსელიანს ხანგრძლივი პატიმრობის ისტორია ჰქონდა; თენგიზ კიტოვანიც ნასამართლევი იყო; ხელისუფლებაში ისინი არაკანონიერი გზით მოვიდნენ.

1992 წლის დასაწყისიდან საქართველოში ნელი და არეული სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა. ზვიადისტების რამდენიმე გამოსვლას ახალი ხელისუფლების შეიარაღებულმა ძალებმა სროლით უპასუხეს. ზვიადიზმის ძირითადი დასაყრდენი დასავლეთ საქართველო გახდა, სადაც „მხედრიონმა" მკაცრი, მაგრამ უაზრო სადამსჯელო ოპერაცია მოაწყო.

ახალმა ხელისუფლებამ, უპირველესად, *ჯაბა იოსელიანმა*, როგორც ჩანს, ინტუიციით იგრძნო, რომ „სამხედრო საბჭო" დიდხანს ვერ გაძლებდა, თუ მაღალ ავტორიტეტს არ ამოეფარებოდა. თუკი სამოქალაქო ომი გაცხოველდებოდა, საქართველო, შეიძლება, საერთოდ დაშლილიყო.

თუმცა კიტოვანი, გადატრიალების წამომწყები, წინააღმდეგი იყო, იოსელიანმა დააჯერა იგი მოსკოვიდან *ედუარდ შევარდნაძის* ჩამოსვლის საჭიროებაში: ის რესპექტაბელობას შემატებდა არალეგიტიმურ ხელისუფლებას, ხოლო მისი საერთაშორისო კავშირები საქართველოს დიპლომატიურ აღიარებას შეუწყობდა ხელს.

„გვიანი შევარდნაძის ეპოქის" დასაწყისი

1992 წლის 6 მარტს ედუარდ შევარდნაძე საქართველოში ჩამოვიდა. ზვიადისტები მას უკიჟინებდნენ, რომ სამხედრო გადატრიალება სწორედ მან მოაწყო და ახლა მიიღო ის, რაც სურდა – ძალაუფლება.

რასაკვირველია, შევარდნაძე გამსახურდიას მომხრე არ ყოფილა და მისგანაც ბევრი გესლიანი სიტყვა ახსოვდა, მაგრამ ვისი ხელით უნდა მოეწყო გადატრიალება? ჯაბა იოსელიანი, რომელიც შევარდნაძის ჩამოსვლის ინიციატორი გახდა, გადატრიალების იმ მომენტში გამოჩნდა ასპარეზზე (1991 წლის 26 დეკემბერს

გამოვიდა *კაგებე*-ს ცეცხლმოდებული იზოლატორიდან, რომელშიც ის გამსახურდიამ ჩასვა), როდესაც კიტოვანის გვარდიის გამარჯვება საერთოდ საეჭვო იყო; გადატრიალების დასაწყებად იოსელიანი უბრალოდ *ვერ იქნებოდა* „შევარდნაძის მიერ მართული". ის, რომ კიტოვანს შევარდნაძე არ უყვარდა, შემდგომშიც ბევრჯერ დამტკიცდა.

შევარდნაძის წამოსვლა სამოქალაქო ომში გახვეულ და გაუბედურებულ საქართველოში (ამ წიგნში ეს პერიოდი „მეოთხე რესპუბლიკად" მოიხსენიება) მისთვის სერიოზულ რისკთან იყო დაკავშირებული. სასწორზე იდო მისი რეპუტაცია, რომელიც მან, როგორც საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრმა, მოიხვეჭა დასავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობისას.

ის, ალბათ, წინდაწინ ზომავდა – სად მიდის და რეალურად რა შეუძლია გააკეთოს? შევარდნაძის მოტივაციის ასეთი დაშვებები შეიძლება ვივარაუდოთ:

- საქართველოში ის წმინდა პატრიოტული მოსაზრებით მოდიოდა – მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილი სამშობლოს გადასარჩენად;
- მას პირადი ამბიცია ჰქონდა – ზესახელმწიფოს ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრისთვის თუნდაც პატარა სახელმწიფოს სათავეში ჩადგომა გარკვეული კომპენსაციაა პოლიტიკური წონის დაკარგვისათვის!

უფრო მგონია, რომ ორივე მოტივი მოქმედებდა.

იქნებ შევარდნაძეს ჰქონდა რუსეთის ხელმძღვანელობის თუნდაც მინიმალური მხარდაჭერის იმედი? რუსეთის პრეზიდენტ *ელცინს* „პერესტროიკის" პერიოდში *ის არ დაპირისპირებია*, 1991 წლის „პუტჩის" წინააღმდეგ ბრძოლისას მორალური მხარდაჭერაც კი აღმოუჩინა. საქართველოში წამოსვლამდე ის შეხვდა ელცინს, რომელმაც „მოუწონა ნაბიჯი". ეს არ ნიშნავდა, რომ „ელცინის რუსეთი" თავს გამოიდებდა „შევარდნაძის საქართველოსათვის". მაგრამ, იქნებ, ძალიან არ ემტრო?

რეალურად კი პირდაპირი პოლიტიკური (და არც ეკონომიკური) დახმარება რუსეთისაგან შევარდნაძეს არ მიუღია. საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობაც კი კრემლმა 1992 წლის 1-ლ ივლისამდე დააყოვნა. რუსეთის ფედერაციასთან 1994 წლის 3 თებერვალს ელცინისა და შევარდნაძის მიერ ხელმოწერილი *„ხელშეკრულება მეგობრობის, კეთილმეზობლობისა და თანამშრომლობის შესახებ"* რუსეთის სახელმწიფო *დუმამ* (პარლამენტმა) რატიფიკაციის გარეშე დატოვა და ის არასოდეს ამოქმედებულა. *საბაბად* რუსულმა მხარემ მოიდო ის, რომ ედუარდ შევარდნაძე არ დათანხმდა დამატებითი ხელშეკრულებით 25 წლის ვადით *უპირობოდ* დაეტოვებინა რუსეთის სამხედრო ბაზები საქართველოს ტერიტორიაზე.

მაშინ გვეგონა, რომ რატიფიკაციაზე უარის თქმის რეალური *მიზეზი* იყო ის, რომ მოსკოვს არ სურდა, ფორმალურად ეცნო რუსეთ-საქართველოს საზღვარი, რაც, ბუნებრივია, საქართველოს ფარგლებში ტოვებდა აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთს". 2014 წელს უკრაინის კუთვნილი ყირიმის ანექსიის შემდეგ კი

ნათელი გახდა, რომ არც რატიფიცირებული ხელშეკრულება და არც მეზობელი სახელმწიფოს საზღვრის ოფიციალური ცნობა რუსეთისათვის არაფერს ნიშნავს: ის ადვილად დაარღვევს ხელშეკრულებას და სხვა სახელმწიფოს საზღვარსაც, თუკი ამას თავის „ეროვნულ ინტერესად" მიიჩნევს და სხვისი სამხედრო ძალის არ შეეშინდება.

საერთო ჯამში, შევარდნაძის საერთაშორისო ავტორიტეტმა საქართველოსათვის პოზიტიურად იმუშავა: დაჩქარდა ქვეყნის აღიარება დიდი სახელმწიფოების მიერ, მისი მიღება საერთაშორისო ორგანიზაციებში; გაადვილდა კონტაქტები უმაღლეს დონეზე; ურთულეს ეკონომიკურ ვითარებაში ქვეყანამ მიიღო გარკვეული ჰუმანიტარული დახმარება დასავლეთის ქვეყნებისა და თურქეთისაგან და გადაურჩა მასობრივ შიმშილს. ამას ვერც გამსახურდია და ვერც „სამხედრო საბჭო" ვერ მიაღწევდა.

ჩანართი 22.1
სამხრეთ კავკასიის ახალი სახელმწიფოების ლიდერები

დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ *თითქმის ყველა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკის მეთაური გახდა იმ დროს მოქმედი ან ყოფილი კომუნისტი ხელმძღვანელი.* ასე იყო რუსეთში, უკრაინაში, ბელარუსში, შუა აზიის ყველა რესპუბლიკაში და ლიტვაშიც კი.

სამხრეთ კავკასია ამ მხრივ გამონაკლისი აღმოჩნდა: სამივე რესპუბლიკაში პირველ ხელმძღვანელებად (პრეზიდენტებად) ყოფილი დისიდენტები აირჩიეს. ყველა მათგანი ფილოლოგი იყო, რაც სულაც არაა ნაკლი. მაგრამ რეალობაა, რომ სახელმწიფოს მართვის ხელოვნებას ენათმეცნიერებისა ან ძველი ტექსტების შესწავლის გზით ვერ დაეუფლები.

გამოუცდელი ხელმძღვანელები საკმაოდ მალე შეცვალეს უფრო გამობრძმედილმა ძველმა პარტიულმა ლიდერებმა, რაც, სხვათა შორის, თითქმის საყოველთაო მხარდაჭერის პირობებში ხდებოდა.

საქართველოში ფილოლოგი პრეზიდენტი ***ზვიად გამსახურდია*** პოლიტბიუროს ყოფილმა წევრმა და ადრე საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველმა მდივანმა ***ედუარდ შევარდნაძემ*** ჩაანაცვლა. სიზუსტისათვის: გამსახურდიას შემდეგ ორი თვის განმავლობაში ქვეყანას *სამხედრო საბჭო* მართავდა; ჩანაცვლება 1992 წელს დაიწყო და ორი-სამი წელი გაგრძელდა, სანამ შევარდნაძეს ძალაუფლების სხვებთან ერთგვარი გაყოფა უხდებოდა. შევარდნაძემ სცადა რუსეთთან ურთიერთობის დალაგება, მაგრამ მხოლოდ ნაწილობრივ გამოუვიდა ეს.

აზერბაიჯანში ფილოლოგი პრეზიდენტი ***ებულფაზ ელჩიბეი*** 1993 წელს პოლიტბიუროს ყოფილმა წევრმა და ადრე აზერბაიჯანის კომპარტიის ცეკას პირველმა მდივანმა ***ჰეიდარ ალიევმა*** შეცვალა. ამ უკანასკნელმა უპირველესად რუსეთთან აღადგინა ნორმალური ურთიერთობა, თუმცა ყარაბაღის ომი მაინც წააგო.

სომხეთში ფილოლოგმა პრეზიდენტმა ***ლევონ ტერ-პეტროსიანმა*** ცოტა მეტხანს გაძლო, 1997 წლამდე. ის საკმაოდ პრაგმატული იყო რუსეთთან ურთიერთობაში

და მისგან საკმარისი დახმარება მიიღო. ნაციონალისტურმა ძალებმა ტერ-პეტროსიანი აიძულეს გადამდგარიყო. 1998 წლის დამდეგიდან პრეზიდენტი გახდა ადრე შედარებით დაბალი დონის პარტიული მუშაკი, მთიანი ყარაბაღის ერთი ქარხნის პარტკომის ყოფილი მდივანი *რობერტ ქოჩარიანი*.

სომხეთის კომპარტიის ცეკას ყოფილ პირველ მდივანს, *კარენ დემირჭიანს* დიდი შანსი ჰქონდა, სათავეში ჩადგომოდა ახალ სახელმწიფოს, ისე, როგორც ეს მეზობელ სახელმწიფოებში მოხდა: 1998 წელს ის სომხეთის *ეროვნული კრების* (პარლამენტის) *თავმჯდომარედ*, ანუ ფორმალურად ქვეყნის მეორე პირად აირჩიეს. მაგრამ 1999 წელს ის ადგილობრივმა ტერორისტებმა მოკლეს.

პირველი, ვინც დიპლომატიური მისია გახსნა თბილისში, გერმანია იყო. მას მოჰყვა ამერიკა, თურქეთი, ისრაელი. რუსეთი ამ რიგში მე-7 აღმოჩნდა.

საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ *ედუარდ შევარდნაძე* აირჩიეს *სახელმწიფო საბჭოს* თავმჯდომარედ. მისი მოადგილე ჯაბა იოსელიანი გახდა, თენგიზ კიტოვანი – თავდაცვის მინისტრი. „სახელმწიფო საბჭომ", რომელშიც შევიდნენ იმ დროს გავლენიანი პოლიტიკოსები, შეცვალა „სამხედრო საბჭო". მაგრამ აურჩეველ „სახელმწიფო საბჭოს" ლეგიტიმურ მმართველ ორგანოდ ვერ მივიჩნევდით.

ხელისუფლების ლეგიტიმაციას ემსახურებოდა 1992 წლის ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნები. პარლამენტს უნდა შეემუშავებინა ქვეყნის ახალი კონსტიტუცია. პირველად (და უკანასკნელად) გამოყენებულ იქნა არჩევნების თავისებური მოდელი: ყველა ამომრჩეველს სამი „სხვადასხვა წონის" ხმა ჰქონდა – საარჩევნო ბიულეტენში ის სამ პარტიას/ბლოკს აყენებდა პირველ, მეორე და მესამე ადგილზე. საარჩევნო ბარიერი არ არსებობდა. ამის გამო სამი წლის ვადით არჩეულ პარლამენტში 26 პარტია და ბლოკი მოხვდა. წარმომადგენლობა ფართო იყო! საქართველოს ლამის ყველა პარტიამ პარლამენტში მოიყარა თავი, თუ არ ჩავთვლით გამსახურდიას მომხრე პარტიებს, რომელთაც არჩევნებში მონაწილეობა არ ისურვეს.

საპარლამენტო არჩევნების დროსვე საყოველთაოდ ეყარა კენჭი პარლამენტის თავმჯდომარის კანდიდატურას. *ამ პოსტზე უალტერნატივოდ აირჩიეს ედუარდ შევარდნაძე*. ხალხის აბსოლუტური უმრავლესობა მას სავსებით გულწრფელად აძლევდა ხმას: ის იყო უკანასკნელი იმედი სასოწარკვეთილთათვის... ან, იქნებ, ხავსი – წყალწაღებულთათვის?

1992 წელსვე პარლამენტმა ედუარდ შევარდნაძე „სახელმწიფოს მეთაურადაც" აირჩია. პარლამენტი სხდომებს ატარებდა რუსთაველის გამზირზე მდებარე ყოფილი *იმელ*-ის (მარქს-ენგელს-ლენინის ინსტიტუტის) შენობაში, რადგან მთავრობის სახლი, სამოქალაქო ომის დროს ძალიან დაზიანდა და სანახევროდ დაიწვა.

დაიწყო *„ქვიანი შევარდნაძის ეპოქა"*. დაიწყო პოლიტიკური ბრძოლის გროსმაისტერის „საჭადრაკო თამაში მრავალ დაფაზე" – ძალაუფლებისათვის მებრძოლ ოსტატებთან და პირველთანრიგოსნებთან. პარალელურად, მას უხდებოდა ქვეყანაში შექმნილ უმძიმეს სიტუაციასთან გამკლავება.

ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში ომის მიზეზები

1991-1992 წლების მიჯნის თბილისის სამხედრო გადატრიალებას მოჰყვა ქაოსი სახელმწიფო მშენებლობაში.

დისციპლინირებული არმია ვერ შეიქმნა. 1992 წელს დამოუკიდებელ საქართველოს (რეალურად – თბილისის მთავრობას) ორი „არმია" ჰყავდა, რომელთაც ხალხი მათი მეთაურების სახელებთან აიგივებდა – *„კიტოვანის* [ეროვნული] *გვარდია"* და *„იოსელიანის მხედრიონი"*.

დასავლეთ საქართველოში თბილისის მთავრობის წინააღმდეგ მოქმედებდა გამსახურდიას მხარდამჭერი *„ლოთი ქობალიას გვარდია"*. არსებობდა რამდენიმე სხვა სამხედრო დაჯგუფებაც სხვადასხვა „საველე მეთაურების" თუ „ატამანების" ირგვლივ, რომლებიც ფორმალურად ემორჩილებოდნენ თბილისში მყოფ ხელისუფლებას, ფაქტობრივად კი მოქმედებდნენ, როგორც შეიარაღებული ბანდები.

გასამხედროებული ორგანიზაცია „მხედრიონი", რომელშიც თავიდან გაერთიანდა პატრიოტულად განწყობილი ბევრი ადამიანი, 1992 წელს შეივსო უდისციპლინო და მობანდიტო ელემენტით. ბევრი მათგანი პირდაპირ ციხიდან მოვიდა, საიდანაც ისინი „სამხედრო საბჭოს" საყოველთაო ამნისტიამ გაათავისუფლა.

ასეთ ვითარებაში 1992 წლის აგვისტოში დაიწყო ომი ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში – აფხაზეთში.

იმ წლის ივლისში აფხაზეთის ავტონომიური რეპუბლიკის უმაღლესმა საბჭომ სხდომაზე, რომელსაც დეპუტატთა ქართული ფრაქცია მისი უპასუხისმგებლო ლიდერების ბუტიაობის გამო არ ესწრებოდა, პროვოკაციულად აღადგინა „საქართველოს სსრ-სთან ხელშეკრულებით დაკავშირებული აფხაზეთის სსრ-ის" 1925 წლის კონსტიტუცია, რომელიც უფრო მეტად იყო ანაქრონიზმი, ვიდრე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია.

ამ აქტმა თბილისში აღშფოთება გამოიწვია, თუმცა მშვიდობიანი მოლაპარაკების რესურსი ამოწურული არ იყო.

ამ დროს კი საქმეში ჩაერთო პროვოკატორი. ***პროვოკაცია იმისთვის კეთდება, რომ მოწინააღმდეგემ არასწორი ნაბიჯი გადადგას.*** პოლიტიკოსის სიბრძნე იმაში გამოიხატება, რომ პროვოკაციას არ აჰყვეს. ***სამწუხაროდ, არც 1992 და არც 2008 წელს საქართველოს ხელმძღვანელობაში მყოფ პირებს ეს სიბრძნე არ აღმოაჩნდათ.***

რუსეთის სპეცსამსახურებს თბილისში ჰქონდათ დასაყრდენი. 1992 წლის აგვისტოს პირველ დეკადაში რუსეთის არმიის ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სარდლის მოადგილემ, გენერალმა *სუფიან ბეპაევმა* (წარმოშობით ბალყარელმა ჩრდილო კავკასიიდან, რაც ვითომდა მისი „პროქართულობის" გარანტია იყო) *საქართველოს რესპუბლიკის თავდაცვის მინისტრ კიტოვანს* გადასცა ახალციხის დივიზიის ჩამოსაწერად მომზადებული ტანკები და სხვა სამხედრო ტექნიკა.

დაუჯერებელია, რომ რუსეთის არმიის ერთ-ერთი სამხედრო ოლქის სარდლის მოადგილეს ასეთ საქმეში თავისი უშუალო ხელმძღვანელის, სამხედრო ოლქის სარდლისა და რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის ნებართვის გარეშე ემოქმედა.

კიტოვანს უკვე ჰქონდა მჭიდრო კავშირი ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სარდლობასთან, რომელიც მას თბილისის სამოქალაქო ომის დროსაც ამარაგებდა იარაღითა და ტყვია-წამლით.

1992 წელს რუსმა სამხედროებმა შეგნებულად გადასცეს სამხედრო ტექნიკა ადამიანს, ვინც თავის სამხედრო ნაწილებს დაუყოვნებლივ წაიყვანდა აფხაზეთში.

1992 წლის 14 აგვისტოს აფხაზეთში „კიტოვანის გვარდიის" შესვლა საბედისწერო შეცდომა გამოდგა. ოპერაცია არ იყო სათანადოდ დაგეგმილი; იმდროინდელი ხელისუფლების ვიწრო წრეშიც კი არ უმსჯელიათ მოსალოდნელ შედეგებზე.

თუკი კონფლიქტი გარდაუვალი იყო, *პრევენციულ დარტყმას* გვიჯობდა, პირველი გასროლა სეპარატისტების მხრიდან წამოსულიყო. ამას ინგლისურად ჰქვია *„to win the blame game"* (დაბრალების თამაშის მოგება): ასეთ შემთხვევაში შეიძლებოდა ლაპარაკი ამბოხებაზე და პასუხის მორალურად გამართლება. ეს „თამაში" კი აფხაზებმა მოიგეს: მათმა ლიდერმა *ვლადისლავ არძინბამ* ომამდე დაიქადნა: *„ჩვენ გაიძულებთ, პირველებმა გვესროლოთ"*. სამწუხაროდ, ასეც მოხდა.

შეიძლებოდა თუ არა ამ შეცდომის და, ზოგადად – ომის, თავიდან აცილება?

პასუხი ძნელი გასაცემია. კითხვის ნიშნები ლამის ყველა სიტყვის შემდეგ უნდა დაისვას.

1992 წელს *თბილისის ხელისუფლება* სუსტი იყო. მას არ ჰქონდა შინაგანი ერთიანობა: მისი ლიდერები დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ. როდესაც კიტოვანი აფხაზეთში შევიდა, ის ორი დღის განმავლობაში არიდებდა თავს შევარდნაძესთან ტელეფონით საუბარსაც კი.

აფხაზეთის ქართველთა ლიდერებს შორის არ არსებობდა სოლიდარობა. ისინი ძალიან მძიმე შთაბეჭდილებას ტოვებდნენ თავიანთი ამბიციურობით, უპასუხისმგებლო რიტორიკითა და ქცევით, მაგალითად, აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს სხდომების ბოიკოტირებით.

ეთნიკური აფხაზური ხელმძღვანელობა უფრო კონსოლიდირებული იყო, მაგრამ მასაც უნდა ჰქონოდა ომის შიში. საბოლოო გარანტიები მოსკოვიდან მიღებული მას არ ჰქონდა, თუმცა გუდაუთის სამხედრო-საავიაციო ბაზის ხელმძღვანელობის დახმარების იმედი მათთვის სავსებით რეალური ჩანდა.

კონფლიქტის დაწყების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იყო კიტოვანის სულსწრაფობა. შევარდნაძის ავტორიტეტის ამაღლებასთან ერთად ის გავლენას კარგავდა; სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე გახდა არა ის, არამედ იოსელიანი. კიტოვანმა გადაწყვიტა ეჩვენებინა ქვეყნისათვის თავისი „დიდი მნიშვნელობა", როგორც ჩანს, გარეშე ძალისაგან „საჭირო მიმართულებით" მიღებული ბიძგის შემდეგ.

რასაკვირველია, ჩნდება კითხვა: სჭირდებოდა კი ამ „გარეშე ძალას" (რაც აქ „კრემლის" ევფემიზმია) საქართველოს ჩათრევა სამოქალაქო ომში, თანაც ფეთქებადსაშიში ჩრდილოეთ კავკასიის საზღვრის სიახლოვეს?

რუსეთის პოლიტიკური ხელისუფლება, რომელიც იმ დროს არ იყო მონოლითური, მართლაც, ვერ ჩამოყალიბდა, თუ კონკრეტულად რა უნდოდა საქართველოსაგან. ძნელია იმის მტკიცება, რომ მოსკოვის ხელისუფლების ყველა ფრაქცია, რომელთაც ცალკეული სამინისტროები (თავდაცვის, შინაგან საქმეთა, საგარეო საქმეთა, უშიშროების) წარმოადგენდნენ, ერთსულოვანნი იყვნენ საქართველოს მიმართ გასატარებელ პოლიტიკაში. პრეზიდენტი ელცინი მრჩევლებს მეტ-ნაკლებად უსმენდა, მაგრამ ხშირად სხვანაირად იქცეოდა.

პროვოკაცია აფხაზეთში, შესაძლოა, სპეცსამსახურებმა პრეზიდენტ ელცინის გარეშე დაგეგმეს და დაიწყეს. ერთადერთი ეფექტიანად მომუშავე სამხედრო სტრუქტურა მაშინ იყო რუსული არმიის *გენერალური შტაბის მთავარი სადაზვერვო სამმართველო* (ГРУ ГШ), რომელიც რუსეთის ფედერაციამ მემკვიდრეობით მიიღო საბჭოთა კავშირისაგან.

ფაქტია, რომ კრემლმა თავისთვის სასარგებლოდ მიიჩნია საქართველოს შინაომში თბილისის მთავრობის მარცხი: ასეთ შემთხვევაში ერთადერთი რესპუბლიკა (ბალტიის ქვეყნების გარდა), რომელმაც არ ისურვა *დსთ*-ში შესვლა და პროდასავლურ განწყობას ამყღავნებდა, უფრო ადვილი სამართავი გახდებოდა. მართალია, აფხაზეთში მოსალოდნელი ომი გაურკვეველი შედეგების მომტანი ჩანდა, მაგრამ რუსეთის არმიას ყოველთვის ეყოფოდა ძალა, გაეჩერებინა ქართული სამხედრო ნაწილები, თუკი ისინი მართლა დაიწყებდნენ ნარმატებისკენ სელას.

რუსეთის სპეცსამსახურებმა ჯერ კიდევ 1989 წელს ხელი არ შეუშალეს, შექმნილიყო *კავკასიის „მთიელ ხალხთა კონფედერაცია"*, რომლის დედაქალაქადაც საქართველოს სსრ-ის ტერიტორიაზე მდებარე ქალაქი სოხუმი გამოცხადდა. რუსეთის ფედერაციის კანონით სავალდებულო რეგისტრაცია *კონფედერაციას* არ გაუვლია და მოსკოვს უნდა დაეშალა ასეთი არალეგალური, თანაც ანტირუსული ორგანიზაცია, რომელიც რუსეთის ჩრდილო კავკასიაში (და საქართველოს აფხაზეთში) ცალკე სახელმწიფოს შექმნას გეგმავდა. ის არ დაუშლიათ და 1992 წლის აგვისტოში *კონფედერაცია მოსკოვს* გამოადგა.

კარგად შეიარაღებული (იარაღს მხოლოდ რუსეთის არმიიდან თუ მიიღებდნენ) *„კონფედერატები" – ჩერქეზი, ადიღეელი, ყაბარდოელი, ოსი მობალისეები, აგრეთვე რუსი კაზაკები*, 1992 წლის აგვისტოდან მოყოლებული თავისუფლად გადმოდიოდნენ რუსეთ-საქართველოს უკვე საერთაშორისოდ აღიარებული სახელმწიფო საზღვრის დარღვევით და აფხაზეთში სეპარატისტების მხარეს იბრძოდნენ.

ჩერქეზები, ადიღეელები და ყაბარდოელები თავს აფხაზთა „მონათესავე ხალხებად" მიიჩნევენ: ისინი მართლაც ლაპარაკობენ ერთი ენობრივი ჯგუფის

(აფხაზურ-ადიღურ) ენებზე, თუმცა ურთიერთშორის კონტაქტს მხოლოდ რუსულის გამოყენებით ახერხებენ. ოსურ-ქართული დაპირისპირების შესახებ ზემოთ ითქვა. რუსი კაზაკები, როგორც ყოველთვის, რუსულ იმპერიულ პოლიტიკას ემსახურებოდნენ.

ჩეჩნებიც ჩაებნენ ომში (ზოგი მოქირავნე იყო, ისე, როგორც რუსეთის არმიის ბევრი ყოფილი მოსამსახურე), მაშინ როცა მათ არ ჰქონდათ ქართველებთან რაიმე დაპირისპირების საბაბი. ჩეჩნეთის (*იჩქერიის*) პრეზიდენტი ჯოჰარ *დუდაევი* ომში ჩეჩნების ჩართვის მომხრე არ ყოფილა. მაგრამ ის არც კატეგორიულად შეწინააღმდეგებია ამას, როდესაც *გროზნოში მის გვერდით მყოფი ზვიად გამსახურდია* დამტვრეულ აფხაზურ ენაზე მოუწოდებდა „აფხაზ ძმებს" – დაემარცხებინათ თბილისის „*ხუნტა*".

ქართველების წინააღმდეგ ომში არ ჩაებნენ სხვა ჩრდილოკავკასიელი ხალხების – ინგუშების, ბალყარელების, ყარაჩაელების, დაღესტნელების – წარმომადგენლები, რომლებიც მტრად ქართველებს კი არ მიიჩნევდნენ, არამედ იმათ, ვინც ქართველების წინააღმდეგ იბრძოდა: იგულისხმებოდნენ არა იმდენად აფხაზები, რამდენადაც რუსი კაზაკები და რუსეთის არმია.

აფხაზეთის ომის შემდეგ ცოცხლად გადარჩენილი ჩრდილოკავკასიელი „კონფედერატების" უმეტესობა შინ დაბრუნდა და იარაღი რუსეთის სამართალდამცავ ორგანოებს ჩააბარა. მხოლოდ რუსი სამხედრო ინსტრუქტორების მიერ კარგად განვრთნილმა ჩეჩენმა მეომრებმა (მათ შორის ყველაზე ცნობილი და უსასტიკესი *შამილ ბასაევი* იყო) დაიტოვეს რუსული იარაღი. მალე ისინი *ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობისათვის* ომში ჩაებნენ. სამხედრო გამოცდილება მათ ქართველებთან ბრძოლისას შეიძინეს. რუსეთის არმიას უკან მოუბრუნდა მათივე შეიარაღება და წვრთნა.

ის, რომ *„მთიელ ხალხთა კონფედერაციას"* მხოლოდ ანტიქართული მისიის შესრულება ევალებოდა, დამტკიცდა მაშინ, როდესაც 1994 წელს რუსეთის არმიამ ჩეჩნეთში წამოიწყო ოპერაცია. მოძმე ჩეჩნების დასაცავად „კონფედერაციას" ხმაც არ ამოუღია. მისი იმდროინდელი პრეზიდენტი, ჩეჩენი *იუსუფ სოსლამბეკოვი*, ალბათ მაშინღა მიხვდა, რომ იქამდე მას კრემლი მხოლოდ საკუთარი მიზნებისათვის იყენებდა. 2000 წელს *სოსლამბეკოვი* მოსკოვში მოკლეს.

აფხაზეთის ომი 13 თვე და 13 დღე გაგრძელდა. აფხაზები ომს *„სამამულოს"* უწოდებენ, რომელშიც ისინი „გარედან შემოჭრილ აგრესორს" ებრძოდნენ. ქართველებისათვის ეს იყო ომი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებლად.

ომი სამოქალაქო უფრო იყო. აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნიკური შეფერილობის მქონე მოწინააღმდეგე ჯგუფებს ხანდახან შეადგენდნენ მეზობლები, ბიძაშვილ-მამიდაშვილები და დეიდაშვილები, რომელთაგან ერთს აფხაზი მამა ჰყავდა, მეორეს კი – ქართველი. „აფხაზეთის გმირის" წოდება მიენიჭა

ქართველებთან ბრძოლაში გამორჩეულ ათზე მეტ ადამიანს, ვისაც სუფთა ქართული გვარი ჰქონდა. აფხაზების მხარეს, გარდა ზემოხსენებული „კონფედერატებისა“ და კაზაკებისა, ადგილობრივი სომხებიც იბრძოდნენ: მათ *„ბაგრამიანის ბატალიონი“* შექმნეს, რომელიც, ამბობენ, განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა. თბილისის მხარესაც იბრძოლა ბევრმა არაქართველმა – სომეხმა, ქურთმა, უკრაინელმა, რუსმა.

არსებობს მყარი მოსაზრება, რომ ეს იყო *კონფლიქტი საქართველოსა და რუსეთს შორის, proxy war-ის ნაირსახეობა.* კრემლს უნდოდა *თავისი გავლენის სფეროში* ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს დატოვება. ***ამ მიზნით ის იყენებდა საქართველოს შიდა სისუსტეს – ეთნიკურად შერეულ პროვინციებს, სადაც არსებობდა საშუალება, შეეჯახებინა სხვადასხვა ეთნოსის ინტერესები.***

ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ამტკიცებს ის, რომ პატარა აფხაზეთს მოულოდნელად გაუჩნდა სამხედრო ავიაცია, რომელსაც რუსი მფრინავები მართავდნენ, სამხედრო-საზღვაო ფლოტი რუსული ეკიპაჟებით, მძიმე ტექნიკით შეიარაღებული არმია. ეს ნათელს ხდის, თუ ვისთან უხდებოდა ომი თბილისის მთავრობას.

პირველი გასროლა

აფხაზეთში რკინიგზის დაცვის საბაბით 1992 წლის 14 აგვისტოს შესულ ქართული პოლიციის ნაწილებსა და კიტოვანის გვარდიას თავიდან სუსტი წინააღმდეგობა შეხვდა. 18 აგვისტოს გვარდია აფხაზეთის დედაქალაქ *სოხუმში* შევიდა, სადაც მოსახლეობის ფარდობით უმრავლესობას ეთნიკური ქართველები შეადგენდნენ. სოხუმის ჩრდილო-დასავლეთით გვარდიამ წინსვლა ვერ გააგრძელა: სოფელ *ეშერაში* მდებარეობდა რუსული გასაიდუმლოებული ლაბორატორია სამხედრო დაცვითურთ, ქალაქ *გუდაუთაში* – რუსული სამხედრო ბაზა. მათთან საბრძოლო შეხლა რუსეთს ომში ოფიციალურად ჩაბმის საბაბს მისცემდა. აფხაზთა ლიდერებმა *ვლადისლავ არძინბას* მეთაურობით ქ. გუდაუთას შეაფარეს თავი. ქართველები კი სოხუმში გამაგრდნენ.

შევარდნაძეს არ სჭირდებოდა ახალი სამოქალაქო ომი საქართველოში. ის წინააღმდეგი იყო, რომ გვარდია შესულიყო სოხუმში, რასაც უამრავი დანაშაული მოჰყვა. მაგრამ როდესაც თბილისი მაინც აღმოჩნდა ომში ჩათრეული, შევარდნაძე ვალდებული იყო გამარჯვებისათვის ემუშავა. სამწუხაროდ, მისი შესაძლებლობა შეზღუდული იყო.

პოლიტბიუროს ყოფილი წევრი მშვენივრად იცნობდა რუსეთის გეოპოლიტიკურ ინტერესებს, მისი გაქნილი დიპლომატიის ნიუანსებს და ГРУ ГШ-ს ხრიკებსაც. მან ისიც იცოდა, რომ ***კრემლი არ მოაგებინებდა საქართველოს ომს აფხაზეთში.***

რაღაც *სასწაულის* იმედით შევარდნაძე დებდა ხელშეკრულებებს აფხაზთა ლიდერ არძინბასთან რუსეთის პრეზიდენტ ელცინის გარანტიებით. შევარდნაძემ სამ ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი. სამივე ხელშეკრულება აფხაზურმა მხარემ დაარღვია.

საქმე ისაა, რომ ყველა ხელშეკრულების დადება ფორსმაჟორით განპირობებული ნაბიჯი იყო. შევარდნაძემ კარგად იცოდა, რომ რუსეთის პრეზიდენტის ბორის ელცინის „გარანტიებს" არავითარი ფასი არ ჰქონდა.

ქართული სამხედრო შენაერთები მხოლოდ მოხალისეებით კომპლექტდებოდა და ისინი თვითონ ირჩევდნენ, სად უნდოდათ სამსახური – „გვარდიაში", „მხედრიონში" თუ ცალკეულ ბატალიონებში. ომის დროს სახელმწიფოს მეთაურს არ გამოუცხადებია მობილიზაცია, არ შემოუღია სამხედრო მდგომარეობა. იქნებ, კაცთმოყვარეობის გამო? უფრო იმიტომ, რომ მობილიზაციის განხორციელება და სამხედრო მდგომარეობის დაცვა მის ხელთ არსებული ძალებით შეუძლებელი იქნებოდა. მაგალითად, ქართული წარმოშობის ერთ ყოფილ საბჭოთა გენერალს სთხოვეს, სათავეში ჩადგომოდა სამხედრო ოპერაციას აფხაზეთში. მან დისციპლინის დამყარებით დაიწყო და სერიოზული დავალების უგულებელყოფისათვის ჯარისკაცის დახვრეტა ბრძანა: ომის დროს წესრიგს სხვანაირად ვერ დაამყარებ! სარდლის ბრძანების აღმასრულებელი არავინ აღმოჩნდა. გენერალი მალე უკან გამოიწვიეს.

მოხალისე მეომრებს ბრძოლის ველზე აჩერებდა არა სამხედრო დისციპლინა, არამედ *მორალური პასუხისმგებლობა* გვერდით მყოფი მეგობრების მიმართ და *პატრიოტიზმის გრძნობა*. მართალია, ორივე ძლიერი იმპულსია, მაგრამ ომის მოსაგებად არასაკმარისი.

ქართველი მეომრების დიდი ნაწილი თავგამოდებით იბრძოდა. 1993 წლის 16 სექტემბერს აფხაზებისა და „კონფედერატების" მიერ წამოწყებული სოხუმის იერიშიც კი ვერ მიაღწევდა წარმატებას, თუკი დასავლეთ საქართველოს მხარეები, *სამეგრელო და სამურზაყანო ჯარის გვერდით დადგებოდა. ასე კი არ მოხდა. სამურზაყანოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სამოქალაქო ომში ნეიტრალიტეტის დაცვას ამჯობინებდა. სამეგრელოში კი ზვიადისტების მომხრე გვარდია „ხუნტას"* და მის სამხედრო ძალებს უპირისპირდებოდა.

განსხვავებით რუსეთის იმპერიის არმიისაგან, სადაც სამსახური ქართული თავადაზნაურობისათვის „ბუნებრივი საქმე" იყო, ქართველი ოფიცრობა საბჭოთა არმიაში მცირერიცხოვანი იყო (თავადაზნაურობა ან სტალინური რეპრესიების დროს გაწყდა ან გადაშენდა!) და მათ ვერ გაუწიეს სათანადო დახმარება ახალმშენებარე ქართულ არმიას. თავდაცვის მინისტრს კიტოვანს არამცთუ სამხედრო განათლება არ ჰქონდა, ჯარშიც კი არ უმსახურია. ის მხატვარი იყო.

ფაქტია, რომ *ქემალ-ფაშას, პილსუდსკის, მანერჰაიმის,* ან თუნდაც *ჯოჰარ დუდაევის* დონის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელი ჩვენში ვერ გამოჩნდა.

არ არსებობს ქვეყანა, რომლის მთავრობასაც შეცდომა არ დაუშვია. უბრალოდ, ზოგს უმართლებს ხოლმე, რადგან მეტოქის უარეს შეცდომებთან აქვს საქმე.

შევარდნაძეს ნამდვილად არ სჭირდებოდა აფხაზეთში ომის დაწყება. მაგრამ როდესაც ის მაინც დაიწყო, უკან დახევა აღარ შეეძლო.

დასავლეთისაგან სამხედრო დახმარებას საქართველო ვერ მიიღებდა. არასერიოზული იქნებოდა იმის მოლოდინი, რომ ნატო სამხედრო დახმარებას აღმოუჩენდა პატარა სახელმწიფოს მის შინაომში, პრაქტიკულად – რუსეთის წინააღმდეგ.

შევარდნაძემ ისიც იცოდა, რომ საგარეო დიპლომატიური დახმარების გარეშე ომს აფხაზეთში საქართველო თავის სასარგებლოდ ვერ დაამთავრებდა.

1992 წლის ნოემბერში არჩეულ ამერიკის ახალ პრეზიდენტს *ბილ კლინტონს* კარგა ხანს არ ჰქონდა რუსეთისა და, მით უმეტეს, საქართველოს, მიმართ ჩამოყალიბებული პოლიტიკა. ამერიკელ პოლიტიკოსებს შორის იმაზეც კი არ იყო თანხმობა, უნდა დაეტოვებინათ თუ არა პოსტსაბჭოთა სივრცე რუსეთის გავლენის სფეროში, თუ ის ამერიკის *სასიცოცხლო ინტერესების სფეროში შეეყვანათ.*

აშშ სახელმწიფო მდივანი *ჯეიმზ ბეიკერი,* შევარდნაძის ყოფილი კოლეგა, *ჯორჯ ბუშის* (*უფროსის*) მიერ 1992 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების წაგების შემდეგ პოლიტიკას ჩამოშორდა.

საერთოდაც, *პოლიტიკოსთა მეგობრობის გადაჭარბებით შეფასება არ შეიძლება.* ისინი „მეგობრები" არიან ერთგვაროვან თანამდებობაზე ყოფნისას: შენ – მე, მე – შენ! თანამდებობიდან წასვლის შემდეგ რჩება მხოლოდ თბილი სიტყვებით აღსავსე საშობაო მისალოცი ბარათები!

იმავე პერიოდში გამწვავდა ვითარება ბალკანეთში, სადაც ცეცხლსა და სისხლში იშლებოდა იუგოსლავია. დასავლეთს ამ რეგიონის ბედი უფრო აწუხებდა, ვიდრე ევროპის პერიფერიაზე მყოფი კავკასიისა.

ბოლო გასროლა

1993 წლის 16 აგვისტოს „სამშვიდობო ხელშეკრულების" შესაბამისად ქართული არტილერია და ტანკები აფხაზეთიდან გატანილი იქნა, *ბუნებრივია,* „რუსეთის გარანტიებით". 1-ლ სექტემბერს დაიწყო ახალი სასწავლო წელი. სოხუმიდან გახიზნულმა ქალებმა და ბავშვებმა შინ დაბრუნება დაიწყეს. ეს მათთვის საბედისწერო აღმოჩნდა.

აფხაზურმა ხელმძღვანელობამ, როგორც კი ქართული სამხედრო ტექნიკა გარეთ გაიგზავნა, *ბუნებრივია,* შეთანხმება დაარღვია.

მოსკოვმა, ისე როგორც „შეთანხმების გარანტის" როლის ადრე ორჯერ შეუსრულებლობისას, *ბუნებრივია,* ამჯერადაც მორცხვად დახარა თვალები!

„აფხაზეთის საკითხის გადაწყვეტას" აჩქარებდა რუსეთის არმიის გენერალური შტაბი. მოსკოვში სწორედ 1993 წლის ზაფხულში გამძაფრდა დაპირისპირება *პრეზიდენტ ბორის ელცინსა* და *ვიცე-პრეზიდენტ, პოლკოვნიკ ალექსანდრ რუცკოის* შორის, რომლის მხარეზეც დუმა (პარლამენტი) დადგა. სხვათა შორის, *რუცკოი* ჩვენთვის *ელცინზე* უკეთესი არ იქნებოდა: 1992 წელს ბატონი პოლკოვნიკი საჯაროდ გვპირდებოდა თბილისზე ბომბდამშენების გამოშვებას!

როგორც ჩანს, რუსეთის არმიის გენერალურ შტაბში საჭიროდ მიიჩნიეს აფხაზეთში გაჭიანურებული ომის დამთავრება.

16 სექტემბერს აფხაზებმა დაარღვიეს ერთი თვით ადრე ხელმოწერილი შეთანხმება და ჩრდილოკავკასიელ მოკავშირეებთან ერთად შეუტიეს მძიმე შეიარაღების გარეშე დარჩენილ ქართულ შენაერთებს. რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის უფროსის მოადგილემ იმავე დღეს ტელევიზიით განაცხადა, რომ სოხუმი ორ-სამ დღეში დაეცემოდა. წინააღმდეგობა კი ათიოდე დღეს გაგრძელდა.

რადგან სოხუმში გამაგრებული ქართველები არ ნებდებოდნენ და არსებობდა საკუთარ სამოქალაქო ომში ჩართული ქართველების გაერთიანების საფრთხე, რუსეთმა აამოქმედა თავისი „შემონახული კოზირი" საქართველოს წინააღმდეგ.

1993 წლის 24 სექტემბერს ჩეჩნეთიდან, რომელიც ნომინალურად რუსეთის ფედერაციაში შედიოდა, *დასავლეთ საქართველოში* სენაკის აეროდრომზე თვითმფრინავით *ჩამოვიდა ზვიად გამსახურდია .*

იქნებ ვინმეს მოგონებებით როდისმე გაირკვეს, რატომ სწორედ იმ დროს, ვისი კარნახით, ვისი თვითმფრინავით ჩამოვიდა გამსახურდია სამშობლოში, სადაც ის თითქმის ორი წელი არ ყოფილა?

მან დაუყოვნებლივ დაიწყო საქართველოს სამთავრობო ძალების საწინააღმდეგო განწყობის გაძლიერება: აფხაზეთის გალისა და ოჩამჩირის რაიონების ქართულ მოსახლეობას ის არწმუნებდა, რომ აფხაზები ხელს არ ახლებენ, მოუწოდებდა, არ აღმოეჩინათ არავითარი მხარდაჭერა *„ხუნტის"* სამხედრო ძალებისათვის.

გამსახურდიას *სუბიექტურად* სულაც არ უნდოდა *„რუსეთის კოზირის"* როლის შესრულება. შესაძლოა, მას გულწრფელად სჯეროდა, რომ ქართულ საქმეს აკეთებდა, როცა *„ხუნტის"* ნებისმიერი გზით დამარცხებას უწყობდა ხელს. ის ვერ აცნობიერებდა, რომ მის მოქმედებას *ობიექტურად* მოჰყვებოდა საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის რღვევა.

თბილისის მთავრობის უკანასკნელი ძალები *ედუარდ შევარდნაძის* ხელმძღვანელობით იცავდნენ ცეცხლში გახვეულ სოხუმს. იმ დროს კიტოვანი უკვე აღარ იყო თავდაცვის მინისტრი. შევარდნაძეს სიმხდალეს ვერავინ დასწამებდა: ერთ-ერთი საჰაერო დაბომბვისას (ავიაცია რუსული იყო!) ყველა მისი მხლებელი მიწაზე განერთხა, მხოლოდ ის დარჩა ფეხზე. თვითმფრინავის ხმის გაგონებაზე შევარდნაძე პანიკურად არ გარბოდა!

აფხაზეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე *ჟიული შარტავა* ტელეფონით ამაოდ მოუწოდებდა ზვიადისტური გვარდიის მეთაურს *ლოთი ქობალიას*, შეესრულებინა ადრე მიცემული პირობა და დაეძრა სამხედრო ნაწილები სოხუმისაკენ.

დახმარება არ მოვიდა. ქობალია დაემორჩილა გამსახურდიას ბრძანებას! 27 სექტემბერს სოხუმი დაეცა. შარტავა და მისი დაცვა სეპარატისტებმა უმოწყალოდ ჩახოცეს. სხვათა შორის, *საქართველოს გმირი ჟიული შარტავა ადრე მალალი რანგის პარტიული ფუნქციონერი იყო: ეს იმათ საყურადღებოდ, ვინც ყველა ყოფილ კომუნისტ ხელმძღვანელს საქართველოს მოღალატედ მიიჩნევს.*

უკანასკნელი სამოქალაქო თვითმფრინავით სოხუმიდან თბილისში გამოფრინდა შევარდნაძე.

გამსახურდია არწმუნებდა გალის და ოჩამჩირის რაიონების ქართულ მოსახლეობას, რომელიც სამოქალაქო ომში ისედაც ნეიტრალიტეტს იცავდა, *აფხაზები ხელს არ გახლებენ, ხოლო გალის რაიონში საერთოდ არ შემოვლენო.*

შევიდნენ.

ხელიც ახლეს.

გამსახურდიასთან ან ყოფილ პრემიერ-მინისტრ გუგუშვილთან სიტყვიერად დადებული არავითარი პირობა არ დაიცვეს.

თავზეხელაღებული ჩეჩენი „ბოევიკები" თავიანთი სისასტიკით მოსახლეობაში პანიკას თესავდნენ.

სამურზაყანოში შიშმა დაისადგურა. მისი მოსახლეობის დიდი ნაწილი აიყარა და მდ. ენგურის სამხრეთით, სამეგრელოში გადავიდა.

შეფასებით, ომმა შეინირა 7 ათასამდე ქართველი (მათგან სამი ათასამდე მებრძოლი, დანარჩენი სამოქალაქო პირი) და ათასზე მეტი აფხაზი. ორივე მხარეს დაღუპული ყველა ადამიანი ჩვენი დარდია, მათი ახლობლების მწუხარებას ვიზიარებთ.

ეთნიკურ ქართველებს ომმა რაოდენობრივად მეტი აუნაზღაურებელი დანაკარგი მოუტანა, მაგრამ ეთნიკურმა აფხაზებმა ფარდობითად მეტი მსხვერპლი გაიღეს. აფხაზური მონაცემებით, მათი მხრიდან დაიღუპა 1392 მებრძოლი (როგორც აფხაზი, ისე მათ მხარეს მებრძოლი სხვა ეროვნების ადამიანიც) და რამდენიმე ასეული სამოქალაქო პირი. აფხაზური ეთნოსი იმ დროს 100 ათას ადამიანზე ნაკლებს ითელიდა: ათასზე მეტი დაღუპული აფხაზი მთელი ეთნოსის ერთ პროცენტზე მეტს შეადგენს, რაც დიდი დანაკარგია და არც ერთ გონიერ ქართველს არ გაახარებდა.

სეპარატისტთა ხელმძღვანელობის ძირითადი ამოცანა იყო აფხაზეთში მცხოვრები ქართველების განდევნა. თითქმის 250 ათასი ქართველის 80 პროცენტამდე განიდევნა, რაც ***ეთნიკურ წმენდას*** წარმოადგენდა. ქართველობა აფხაზეთში რომ დარჩენილიყო, იქ სულ სხვა ვითარება იქნებოდა.

ქ. სოხუმიდან და მიმდებარე რაიონებიდან პანიკასა და გაურკვევლობაში გაქ-

ცეულ ხალხს – მოხუცებს, ქალებს, ბავშვებს ორი ათას მეტრზე მაღლა მდებარე უღელტეხილით, თოვლსა და ყინვაში ფეხით მოუხდათ – სვანეთში გადასვლა. ადამიანები იყინებოდნენ. დიდი იყო მსხვერპლი – დაიღუპა 400-ზე მეტი ადამიანი. გაუბედურებული ხალხი გზაში ძარცვეს ადგილობრივმა ბანდიტებმა: ყაჩაღები ყოველთვის გამოჩნდებიან იქ, სადაც დაუცველ ადამიანებს მოიხელთებენ.

აფხაზეთიდან ლტოლვილების (Internally displaced persons, ქვეყნის შიგნით იძულებით გადაადგილებული პირების) დიდი ნაწილი დანარჩენ საქართველოში გადმოვიდა, ნაწილი – საზღვარგარეთ გაიფანტა. მხოლოდ 50 ათასამდე ადამიანი დაუბრუნდა გაძარცვულ და გაპარტახებულ გალის რაიონს.

ლტოლვილების მოზღვავებამ მძიმე შედეგი იქონია საქართველოს ისედაც დანგრევის პირას მისულ ეკონომიკაზე. სტუდენტთა საერთო საცხოვრებლები, საავადმყოფოები, ადმინისტრაციული შენობები, საკურორტო ქალაქებში განლაგებული სანატორიუმები, თბილისის ცენტრში მდებარე სასტუმროები „ლტოლვილთა ბანაკებად“ იქცა. ლტოლვილები უმძიმეს მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ, თანაც – დიდი ხნით.

* * *

სოხუმის დაცემის შემდეგ ზვიად გამსახურდია სათავეში ჩაუდგა თავის მომხრეებს და ქუთაისზე, იქიდან კი თბილისზე გალაშქრებას ამზადებდა. თითქოს აფხაზეთი მოუცდიდა, სანამ ის თავისი ძალაუფლების კონსოლიდაციას მოახდენდა.

მაგრამ ამ შემთხვევაში კრემლში გადაწყვიტეს, რომ დასუსტებული შევარდნაძე ურჩევნიათ ძლევამოსილ (თუკი იგი თბილისს აიღებდა) გამსახურდიას, რომელსაც, ვინ იცის, იქნებ აფხაზეთში ომის განახლებაც მოენდომებინა. ამიტომ სევასტოპოლში მდგარი რუსეთის შავი ზღვის ფლოტის ადმირალ *ედუარდ ბალტინს* (ის ამავდროულად უკრაინის პრეზიდენტსაც ემორჩილებოდა) 1993 წლის ოქტომბრის ბოლოს ებრძანა, სანავსადგურო ქალაქ ფოთში სამხედრო დემონსტრაცია მოეწყო – ხანმოკლე დესანტი განეხორციელებინა. ბალტინი მოგვიანებით იგონებდა, რომ ეს გააკეთა „საკუთარი ინიციატივით და უკრაინის პრეზიდენტის თანხმობით“. დესანტმა ზვიადისტების სამხედრო შემართება მთლიანად დასცა. ისინი დაიფანტნენ. ლაშქრობა თბილისზე ჩაიშალა.

გამსახურდია მცირე ამალის ამარა დარჩა.

მისი აღსასრული ტრაგიკული აღმოჩნდა. ის მართლაც ძალიან დაიტანჯა თავისი ცხოვრების ბოლო თვეებში. კიდევ უფრო დატანჯეს მისი სხეული გარდაცვალების შემდეგ: რამდენიმე გადასვენება, ექსჰუმაცია, დარჩენილი ჩონჩხის ექსპერტიზები. ცოცხლად დარჩენილები არ ეშვებიან მისი სახელით სპეკულაციას და არც მის სულსა და ძვლებს ასვენებენ!

გამსახურდია იძულებული გახდა, თავი შეეფარებინა მთიანი სამეგრელოსათვის, ტყე-ტყე ევლო და ყველა ღამე სულ სხვადასხვა ადგილას ეთია. როგორც

იმ დღეებში მასთან ახლოს მყოფი ადამიანები (მაგალითად, გუჩუა) აღწერენ, ის *„ღრმა დეპრესიაში იყო და ფიზიკურადაც მის მდგომარეობას არანაირად არ შეიძლება, ნორმალური რქმეოდა“*: ადამიანს ანუხებდა პროსტატის ანთება, დიაბეტი, წამალი კი არ ჰქონდა. ფსიქოლოგიურად, მისთვის ძნელი იქნებოდა შეგუება იმ აზრთან, რომ დამარცხებულს უწევდა თავის გარემოცვასთან, განსაკუთრებით კი საკუთარ ცოლთან შეხვედრა.

1993 წლის 30 დეკემბრის გვიან ღამით ერთი გლეხის სახლში მყოფმა გამსახურდიამ, ყველაზე ლოგიკური დაშვებით, თავი მოიკლა. ბოლომდე მის გვერდით მყოფი, მის მიერვე პრემიერ-მინისტრად დანიშნული, *ბესარიონ გუგუშვილი* დაჟინებით მოითხოვდა სამედიცინო ექსპერტიზის ჩატარებას: მისთვის ნათელი იყო, რომ ფიზიკური და სულიერი ტკივილით გაწამებულმა ადამიანმა საკუთარი ხელით მოისწრაფა სიცოცხლე. საქართველოს იმჟამინდელი ხელისუფლებაც აცხადებდა მზადყოფნას, მოეწვია უცხოელი ექსპერტები. გამსახურდიას *ოჯახის წევრების კატეგორიული მოთხოვნით* სამედიცინო *ექსპერტიზა არ ჩატარებულა*. ამან ეჭვებისა და ჭორებისათვის ნოყიერი ნიადაგი შეამზადა.

როგორც ჩანს, ზვიადისტებს სურთ, რომ საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ მათი გმირი წმინდა მოწამედ შერაცხოს, რაც შეუძლებელი იქნება, თუკი მისი თვითმკვლელობა დამტკიცდება. ამიტომაც იქმნებოდა და იქმნება ამდენი ბურუსი ადამიანის ტრაგიკული აღსასრულის ირგვლივ.

რადგან უამრავი სუბიექტური აზრი ტრიალებს, მეც შემიძლია ჩემი აზრი გამოვთქვა: არასოდეს დავიჯერებ, რომ ბესო გუგუშვილს, კონსტანტინე გამსახურდიას ნათლულს, ერთადერთს, ვინც ზვიად გამსახურდიასთან უკანასკნელ წუთებში იმყოფებოდა, შეეძლო მოეკლა ის, ვისაც იქამდე ასე უერთგულა. ასევე არ მოკლავდა მას ორი ერთგული შემორჩენილი მცველი. სხვა შეიარაღებული პირი კი ახლომახლო არ ყოფილა...

თავი 23

საქართველო 1990-იან წლებში

სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება

იმ ეპოქიდან შემთხვევით შემომრჩა რამდენიმე ძველი გაზეთი, რომელთა გადაკითხვა ახლაც კი მძიმე სულიერ ტკივილს მაყენებს.

იმდროინდელი ოფიციოზის, „*საქართველოს რესპუბლიკის*“ (1989 წლამდე გაზეთს „*კომუნისტი*“ ერქვა“) სათაურები ტრადიციულად გამოირჩეოდა აბსტრაქტულობით და სრულად ვერ ასახავდა ვითარების ტრაგიზმს. ამიტომაც ფრჩხილებში ვუთითებ მასალის მოკლე შინაარსს. აი, მაგალითისათვის, სათაურები გაზეთის 1992 წლის 23 დეკემბრის ნომრის პირველი გვერდიდან: „*ცნობები აფხაზეთიდან*“ (სატანკო და საარტილერიო ურთიერთსროლა მდ. გუმისთის მიდამოებში), „*მხოლოდ ოსურ ენაზე*“ (ქ. ცხინვალში გაიხსნა ადგილობრივი ტელევიზია, რომლის მუშაობისას რეტლანსლატორიდან თიშავენ საქართველოს ტელევიზიის პროგრამებს), „*წესრიგისათვის ბრძოლა უკომპრომისო იქნება*“ (პოლიციის ბრძოლა მაფიასთან, რომელთანაც მჭიდროდ არიან დაკავშირებული დესტაბილიზაციაზე მომუშავე დესტრუქციული ძალები), „*იძულებული ვარ ვთქვა*“ (რკინიგზაზე ყაჩაღური თავდასხმების გამო ქვეყანამ 18 მილიარდი მანეთი იზარალა) და ა. შ.

გაზეთის იმავე ნომერში აღმოვაჩინე *რევაზ ბარამიძის* ვრცელი სტატია „*თანამედროვე დავით გურამიშვილი*“. პარალელები XVIII საუკუნის ამ პოეტის მიერ აღწერილი თავისი საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართლ-კახეთის მდგომარეობასა და XX საუკუნის ბოლო ათწლეულის ვითარებას შორის შთამბეჭდავია.

მგონი, გაზეთის ეს ნომერი სწორედ ამ სტატიის გამო დავიტოვე.

დავით გურამიშვილი აღწერდა იმ ვითარებას, რომლის თვითმხილველიც თვითონ იყო და თითქოს ორ-ნახევარი საუკუნით წინაც იხედებოდა, როდესაც ლამის შუა საუკუნეებში დავბრუნდით (საბედნიეროდ, მცირე ხნით):

> „შეიქმნა დიდი მტერობა, თქმა ერთმანეთის ძვირისა,
> ამპარტავნობა და შური, ურცხვად გატეხა პირისა;

ავაზაკობა, ქურდობა, გზებზე დასხდომა მზირისა,
ტყვეობა, მოკლვა, ტაცება – ქვრივთა, ობოლთა, მწირისა".

როგორც წინა თავში ითქვა, 1992-1993 წლებში მიმდინარეობდა *ომი აფხაზეთში*. იქ მართლაც *„შეიქმნა დიდი მტერობა"*. გრძელდებოდა 1991 წლის ბოლოს დაწყებული საქართველოს სამოქალაქო ომი „ზვიადისტებსა" და „ანტიზვიადისტებს" შორის, თუმცა, აფხაზეთის ომზე უფრო დუნედ.

მთელ ქვეყანაში გავრცელდა „ავაზაკობა, ქურდობა, მოკლვა, ტაცება", რასაც თანამედროვე ტერმინოლოგიით ეწოდება *მკვეთრად გაუარესებული კრიმინოგენული სიტუაცია*. 1992-93 წლებში რეგისტრირებული მკვლელობებისა და მკვლელობის მცდელობათა რაოდენობამ ორჯერ გადააჭარბა წინა წლების საშუალო მაჩვენებელს; უცნობია – რამდენი ასეთი დანაშაული დარჩა არარეგისტრირებული. გამოსასყიდის მიღების მიზნით ადამიანების გატაცების შესახებ მეზობლები ყოველდღე ლაპარაკობდნენ. თბილისის ქუჩებში ყოველ ღამე ისმოდა ავტომატების კაკანი, რომელსაც „ხმაურის ბუნებრივ ფონად" აღვიქვამდით.

მოგვიანებით, 1996 წელს, გაასამართლეს ხაშურის მე-20 ბატალიონის მეთაური და წევრები, რომლებიც აფხაზეთის ომამდე სამეგრელოში ყაჩაღობდნენ, ომის დროს – აფხაზეთში და ომის შემდეგ – ქართლში. რამდენი ასეთი ბანდა დარჩა დაუსჯელი?

მასობრივი ხასიათი მიიღო ბინების გატეხამ, მანქანების, მათი საბურავების, აკუმულატორების, მანქანის ავზში ჩასხმული ბენზინის ქურდობამ.

იპარავდნენ ფერადი ლითონებისაგან დამზადებულ ტროლეიბუსის ხაზებს, ელექტროგადამცემ მავთულებს, ტრანსფორმატორებს; ხსნიდნენ ბრინჯაოს მემორიალურ დაფებსა და ძეგლებს.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ ასეთი რამ მარტო საქართველოსთვის დამახასიათებელი არ ყოფილა. იმ ხანად, *ესტონეთი* ევროპის ქვეყნებს შორის მოკლე დროით სპილენძის უდიდესი ექსპორტიორი გახდა, თუმცა სპილენძის საბადოები მას არა აქვს. იქაური მოსახლეობაც იპარავდა. უფრო მეტ მოცულობას კი რუსეთიდან და სხვა რესპუბლიკებიდან ესტონეთში შეტანილი სპილენძის ჯართის რეექსპორტი იძლეოდა, რომელიც, ეჭვგარეშეა, ნაპარავი იყო.

სოციალურ-ეკონომიკურმა ვითარებამ წინა საუკუნის ბოლო ათწლეულში ისეთი სახე მიიღო, როგორსაც საშინელ სიზმარშიც ვერ ნახავდა საქართველოს დამოუკიდებლობაზე ადრე მეოცნებე ადამიანი. 1990-1991 წლებში მოსმენილი პატრიოტული შეძახილები, რომ *„დამოუკიდებელ საქართველოს „ბორჯომი" აცხოვრებს!"* უსაფუძვლო ბაქიბუქი აღმოჩნდა. დღესაც კი *ბორჯომის* მინერალური *წყალი, რომელიც ძალიან პოპულარულია ყოფილი საბჭოთა კავშირის სივრცეში*, სულ ათიოდე კაპიტალისტს ამდიდრებს და ათასამდე დაქირავებულ მუშას, მძღოლს, დისტრიბუტორს ასაქმებს. თანაც წყლის წყაროსა და ბრენდს ახლა რუსული კაპიტალი უწევს კონტროლს.

საქართველოს ეკონომიკა, რომელსაც უკვე 1991 წელს ჰქონდა დიდი პრობლემები, 1992 წლის დამდეგიდან კიდევ უარეს მდგომარეობაში ჩავარდა. შემცირდა საწვავის, სურსათის, ნედლეულის შემოტანა. საქართველოს მოსახლეობის ცხოვრების დონე მკვეთრად დაეცა: საშუალო ოჯახის ბიუჯეტის ორ მესამედზე მეტი გაძვირებულ კვების პროდუქტებს ხმარდებოდა. თუ 1989 წლის განმავლობაში მოსახლეობამ ერთ სულზე საშუალოდ მოიხმარა 41 კგ ხორცი და ხორცის პროდუქტები, 1992 წელს – სულ 3 კგ; რძის პროდუქტებზე ანალოგიური მაჩვენებლები იყო – 332 და 40 კგ, პურპროდუქტებზე – 188 და 41 კგ. ეს საშუალო მონაცემებია: ბევრს ამ მცირეოდენის ყიდვაც არ შეეძლო.

ბანკში აღარ იყო საბჭოთა ფულის ნიშნები და რაც მოსახლეობას ხელზე შერჩა, ისიც გაუფასურდა.

თუ 1990 წლის საქართველოს მშპ-ს (მთლიან შიდა პროდუქტს) 100 პროცენტად მივიჩნევთ, 1994 წლისათვის ის 28 პროცენტამდე ჩამოვიდა, ანუ თითქმის ოთხჯერ შემცირდა. მერე ნელი გამოსწორება დაიწყო, მაგრამ ზემოაღნიშნულმა მაჩვენებელმა 2000 წელსაც კი 1990 წლის დონის 38 პროცენტს ძლივს მიაღწია.

მოსახლეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად აუცილებელი გახდა ქვეყნის ბაზრის გახსნა იმპორტისათვის. თურქეთისა თუ ჩინეთის იაფმა ნაწარმმა ჩაკლა საქართველოს მსუბუქი მრეწველობის დარგები. პრაქტიკულად შეწყვიტეს მუშაობა მანქანათმშენებელმა საწარმოებმა, რომლებიც საბჭოთა ბაზარს უკონკურენტო პირობებში აწვდიდნენ, რბილად რომ ვთქვათ, *არცთუ მსოფლიო დონის პროდუქციას* – ჩარხებს, ელმავლებს, ქუთაისის ავტოქარხნის მანქანებს. სამხედრო დანიშნულების ქარხნები, რომლებიც სხვა რესპუბლიკებში მდებარე ქარხნებთან კოოპერაციით მუშაობდნენ, დამკვეთებისა და მომწოდებლების გარეშე დარჩნენ.

„წითელ დირექტორებს“ – უკანასკნელ ხელმძღვანელებს, რომლებიც კომპარტიის ცეკამ თავისი ნომენკლატურის წრიდან 1980-იანი წლების ბოლოს დანიშნა, საშუალება მიეცათ მოეხდინათ უზარმაზარი ქონების პრივატიზაცია, რომელიც მალე მკვდარ კაპიტალად იქცა. „წითელი დირექტორების“ ხელში მოხვედრილმა საწარმოებმა შეწყვიტეს ან მკვეთრად შეამცირეს მუშაობა. წარმოების პროფილის შეცვლას, დიდ კაპიტალდაბანდებასთან ერთად, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის კარგი ცოდნა სჭირდება, რაც ამ დირექტორების უმრავლესობას არ გააჩნდა. მათ ჯართად გაყიდეს დიდძალი მანქანა-დანადგარები ან მიაქირავეს ფართი წვრილ *ინდივიდუალ მეწარმეებს* ან *იმპორტული საქონლით მოვაჭრეებს*.

1990 წელს მრეწველობაში დასაქმებული იყო ნახევარ მილიონზე მეტი ადამიანი. ათი წლის შემდეგ ეს მაჩვენებელი ათჯერ შემცირდა. მოხდა საქართველოს დეინდუსტრიალიზაცია.

სახელმწიფო საწარმოებში ადრე მომუშავე *უამრავი მუშა და მოსამსახურე უმუშევარი დარჩა*. მათ შეავსეს წვრილი ვაჭრებისა და ტაქსისტების რიგები.

უმუშევრობას მოსახლეობის *ემიგრაცია* მოჰყვა. ძირითადი მიმართულება რუსეთი გახდა. მათ, ვინც „შორეულ საზღვარგარეთ" (ყოფილი საბჭოთა კავშირის გარეთ) სცადა ბედი, იქ მშენებლობისა თუ მაღაზიის მუშის, ან ბავშვის ძიძისა თუ მოხუცის მომვლელის სამუშაო თუ იშოვა.

პოპულისტური პარტიების მოთხოვნა მთავრობის მიმართ *„აამუშავეთ მრეწველობა!", „დაასაქმეთ ხალხი!"* ლიტონ მონოდებად რჩებოდა. სახელმწიფომ ხელი აიღო ფაბრიკა-ქარხნებზე, საბჭოთა მეურნეობებზე, კოლმეურნეობებზე: *„საბაზრო ეკონომიკაზე გადავდივართ"*!

ენერგეტიკა, სადაც ჩაიბუდა კორუმპირებულმა ელემენტმა, სავალალო მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ქალაქები და სოფლები გაუნათებელი რჩებოდა. იქ, სადაც დენი აღწევდა, მოსახლეობა არ ან ვერ იხდიდა ელექტროენერგიის საფასურს.

ტექნიკის, ინვენტარის, ქიმიკატების, საწვავის გარეშე დარჩენილი (გლეხს უბრალოდ არ შეეძლო ეს ყველაფერი ეყიდა), *დაქუცმაცებული გლეხური მეურნეობები* ვერ უწევდნენ კონკურენციას თურქეთიდან და ირანიდან იმპორტირებულ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას. სოფლის მეურნეობა საქართველოს ყველაზე ჩავარდნილ დარგად იქცა.

ქვეყანაში გაჩნდა შემოსავლის სხვა წყაროები. 1995 წლის მარტში გამოცემულ *თბილისის ინფორმაციულ ცნობარში* მოხსენიებულია 53 კერძო უმაღლესი სასწავლებელი (მთელ საქართველოში ასეთი ორასამდე იყო) და 136 (!) კომერციული ბანკი: ისინი მოსახლეობის რაღაც რაოდენობას ასაქმებდნენ, თუნდაც თითქმის უსარგებლო შრომით.

1990-იანი წლების პირველ ნახევარში აყვავდა სხვადასხვა *„ფინანსური პირამიდა"*. ისინი პარაზიტობდნენ გულუბრყვილო ადამიანების ფსიქოლოგიაზე, რომელთაც წლიურ 100 ან მეტპროცენტიან მოგებას ჰპირდებოდნენ. ასეთი აფერისტები ყველგან გაჩნდნენ, მაგალითად, რუსეთში ყველაზე ცნობილი ვინმე *სერგეი მავროდი* იყო, რომელმაც შექმნა გიგანტური პირამიდა „MMM" მრავალმილიარდიანი ბრუნვით: ის წლიურ 1000 (!) პროცენტს ჰპირდებოდა თავის მეანაბრეებს. მავროდი თავის „ფულის ნიშნებსაც" კი უშვებდა! 1994 წელს პირამიდა, ბუნებრივია, დაინგრა, მისმა შემქმნელმა კი კარგა ხანი გაატარა ციხეში.

ცხადია, ეკონომიკური ლოგიკით, *არაფრისგან 100 და მეტპროცენტიანი მოგების მიღება შეუძლებელია*. მაგრამ ცხოვრების გაიოლების ბევრი მსურველი წამოეგო ანკესს, ბინაც კი გაყიდა და მალე გაუბედურდა. მახსოვს, ერთმა მეგობარმა სიხარულით გამანდო, რომ რომელიღაც „კომპანია" („აჩი", „მაჩი", „კოლორი" თუ რაღაც ამის მსგავსი) ჰპირდება ყოველთვიურად სტაბილურ 200 დოლარს ოცი წლის განმავლობაში: *„გამოეთვალე, ჩემ ოჯახს ეს საკმარისი ეყოფა!"* ვერავითარი არგუმენტით ვერ დავაჯერე, რომ ეს სიცრუე დააკარგვინებდა დაგირავებულ ბინასაც და ნასესხებ ფულსაც.

რუსეთის ფედერაციამ გადაწყვიტა, რომ დამოუკიდებლად გაეკვალა გზა

საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით, „რუბლის ზონიდან“ განედევნა ყველა ყოფილი „მუქთამჭამელი“ მოკავშირე რესპუბლიკა და საბაზრო ფასებით ეწარმოებინა მათთან ანგარიშსწორება.

საბჭოთა პერიოდმა იმდენად გადახლართა კოოპერაციული კავშირები, რომ საბჭოეთის ეკონომიკური მთელის დაქუცმაცება არც ერთ სიცოცხლისუნარიან ნაწილს არ იძლეოდა. რუსეთის ფედერაციის ბევრი საწარმოც კი დამოკიდებული იყო უკრაინაში, ცენტრალურ აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში განლაგებულ ქარხნებზე ან იქაურ ნედლეულზე. რუსეთის ფედერაციაშიც მძიმე სოციალური ვითარება შეიქნა. მაგალითად, 1992 წელს ლენინგრადში (ახლა ისევ სანკტ-პეტერბურგი რომ ჰქვია) სურსათს ბარათებით ანაწილებდნენ.

საქართველოს ეკონომიკური პრობლემები უნიკალური არ ყოფილა. *ის, რაზეც ზემოთ მქონდა საუბარი, თითქმის სრული ანალოგიით მიესადაგება უკრაინის, ლიტვის, სომხეთის, უზბეკეთისა და ბევრი სხვა ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას, შესაბამისი კულტურულ-გეოგრაფიული თავისებურებების გათვალისწინებით.*

საქართველო უნიკალური იყო მხოლოდ იმ თვალსაზრისით, რომ გარდა *გეგმური ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ურთულესი პრობლემებისა,* რაც ყველა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკაში მეტ-ნაკლებად ერთნაირად ვლინდებოდა, *საქართველოს განვითარებისა და, აგრეთვე, საზოგადოების მორალურ-ფსიქოლოგიური მდგომარეობისათვის უმძიმეს ტვირთად იქცა წარუმატებელი ბრძოლა ტერიტორიული მთლიანობისათვის.*

ხელისუფლების არასტაბილობა არ იძლეოდა საშუალებას შემუშავებულიყო და განხორციელებულიყო ეკონომიკური განვითარების ხანგრძლივმოქმედი სტრატეგია. თუ რაღაც შემუშავდა, ეფექტიანად ვერ განხორციელდა. ეკონომიკის „შოკური თერაპიის“ ნაცვლად მხოლოდ *„შოკი“* მივიღეთ.

დიდ ხელშემშლელ ფაქტორად იქცა საზოგადოებაში გაბატონებული საბჭოთა პერიოდის მენტალიტეტი და მასთან მჭიდროდ შერწყმული კორუფცია.

თითქმის ჩვენი მსგავსი ვითარება *შეექმნათ მოლდოვასა და აზერბაიჯანს. ტაჯიკეთში ხანგრძლივი სამოქალაქო ომი იყო ძალიან დიდი მსხვერპლით.*

სომხეთის არმია სხვა რესპუბლიკის, აზერბაიჯანის, ტერიტორიაზე იბრძოდა (მთიანი ყარაბაღისათვის) და მასაც ეკონომიკა ლამის დაექცა.

აზერბაიჯანი ეკონომიკური კოლაფსიდან გამოიყვანა იქ არსებულმა ნავთობისა და გაზის დიდმა მარაგმა, რომლითაც დასავლეთი დაინტერესდა, *სომხეთი* – საკუთარმა დიასპორამ.

მოლდოვას, რომელიც დიდხანს ჩვენსავით რთულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, გვერდით მაინც ჰყავს მონათესავე *რუმინეთი* (მოლდავური ენა რუმინულის იდენტურია).

საქართველოს კი არც ნავთობი აქვს, არც მდიდარი დიასპორა და არც მონა-

თესავე მეზობელი. ასეთ პირობებში წარმატებად უნდა მივიჩნიოთ თუნდაც ის, რომ მასობრივი შიმშილი თავიდან იქნა აცილებული.

პრობლემების წარმოქმნის დაბრალება მხოლოდ შევარდნაძის მმართველობისათვის უსამართლობა იქნებოდა. ისინი გამოიწვია მთელ პოსტსაბჭოთა და პოსტსოციალისტურ სივრცეში მიმდინარე პროცესებმა.

გეგმურიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ძალიან მტკივნეული პროცესია. გამსახურდიას გუნდი საქართველოს სათავეში რომ დარჩენილიყო 1992 წელს და მომდევნო წლებში, ისიც ზუსტად იმავე პრობლემებს გადააწყდებოდა.

დიდ წარმოებაში ინვესტიციის განხორციელება პატარა, გაღატაკებულ სახელმწიფოს არ შეეძლო. დამოუკიდებლობამიღებულ საქართველოს არ ჰყავდა მსხვილი ბიზნესმენები და არც მდიდარი დიასპორა, განსხვავებით, მაგალითად, 1948 წელს ახალშექმნილი ისრაელის სახელმწიფოსაგან, რომელსაც დიასპორის წყალობით ფინანსური პრობლემა ნაკლები ჰქონდა. დამოუკიდებლობამიღებულ სომხეთსაც მისი საკმაოდ მდიდარი დიასპორა ერთგვარად დაეხმარა.

უცხოელი ინვესტორი საქართველოში მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოვიდოდა, თუკი სწრაფი მოგების სუნს იგრძნობდა. ადრეული უცხოელი „ინვესტორების" მეტი წილი გაიძვერები იყვნენ, რომლებიც ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდეც მიეღოთ „ექსკლუზიური უფლებები" გამოუცდელი (უკეთეს შემთხვევაში!) პრემიერ-მინისტრებისა და ვიცე-პრემიერებისაგან.

როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე სახელმწიფოს დაშლისას, ვიღაცა განსაკუთრებით მდიდრდება, უმრავლესობა კი ღარიბდება. გამდიდრდნენ აფერისტები, თუკი მოასწრეს ნადავლი ფულის საზღვარგარეთ დროულად გატანა, ადგილობრივი ბიუროკრატიის ნაწილი, პოლიციის მაღალჩინოსნები.

პირადად შევარდნაძის მომხვეჭელობის შესახებ არაფერი გვსმენია. მაგრამ მის გარშემო საბჭოთა პერიოდშიც და დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგაც ყოველთვის გროვდებოდნენ საეჭვო რეპუტაციის პირები, რომლებიც ლიდერის „სახურავს" შეფარებულნი საკუთარ თამაშს იწყებდნენ.

ასეთი „სახურავის" გარეშე ძნელი იქნებოდა ნავთობპროდუქტების მონოპოლიური იმპორტერის გაჩენა, მობილური ქსელის ოპერატორისათვის ლიცენზიის ლამის უფასოდ მიცემა, დედაქალაქის ყველაზე მსუყე ქონების პრივატიზაცია მერებისა და ვიცე-მერების მიერ.

ბიუროკრატიის გამდიდრება აფხაზეთის ომის დროსაც ხდებოდა. მაგალითად, თავდაცვის მინისტრის ერთი მოადგილე თურმე თბილისში სასახლეს იშენებდა.

ომზე ხელი მოითბეს უცხოელმა „მეგობრებმაც". 1999 წელს ისრაელში ერთ დიპლომატიურ მიღებაზე ჩაკურატებული ბიზნესმენი გამეცნო, როგორც „საქართველოს ძველი მეგობარი" და მითხრა (საუბარს მეხსიერებით აღვადგენ):

> „აფხაზეთის ომის დროსაც დაგეხმარეთ, ათეულ ათასობით რუმინული ავტომატი მოგაწოდეთ. მაგრამ რა უმადურობას ნავაწყდი, რომ იცოდეთ: საქართ-

> ველოს მთავრობას ფული არ ჰქონდა, რომ ამ დახმარებისათვის გადაეხადა და სანაცვლოდ შევარდნაძეს ბენზინით დატვირთული ერთი ტანკერი გამოვთხოვე, რომელიც საქართველოს ჰუმანიტარული დახმარების სახით გამოუგზავნეს. წარმოგიდგენიათ, ბიუროკრატებს ჩემთვის ტანკერის წართმევა უნდოდათ! მაგრამ ბათუმში ჩავედი, ვიმარჯვე და, როცა საბერძნეთში დატვირთული ეს ტანკერი ის-ის იყო შემოვიდა, უკან გავაბრუნე და ბენზინი სხვაგან გავყიდე. მიუხედავად ამისა, ახლაც მზად ვარ ისევ დაგეხმაროთ. მაგრამ რატომღაც შევარდნაძე აღარ მეძახის".

ადრე ვიცოდი, რომ იმ ავტომატებს იმდენად სერიოზული ხარვეზი აღმოაჩნდა, რომ მათი გამოყენება ვერ მოხერხდა. არ ვიცოდი, ვინ შემოგვაჩეჩა ისინი. „მეგობარს" დიპლომატიურად, მაგრამ ცივად დავშორდი.

სახელმწიფო დონის კორუფცია მხოლოდ საქართველოსათვის დამახასიათებელი არ ყოფილა. იგივე ხდებოდა ყველა პოსტკომუნისტურ და პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში. რუსეთში, უკრაინაში, ყაზახეთში, აზერბაიჯანში, თურქმენეთში, უზბეკეთში, სადაც ბუნებრივი სიმდიდრეები და/ან მძლავრი ინდუსტრია იყო, კორუფციული გარიგების ობიექტები რეალურად მილიარდობით დოლარი ღირდა. თითქმის ყველაფერი მიისაკუთრეს ახალმა მმართველებმა (უმეტესწილად – ყოფილმა კომუნისტმა ლიდერებმა, რომელთაც *პრეზიდენტები* დაირქვეს სახელად) და მათთან დაახლოებულმა პირებმა. ყველგან იყო კორუფციული სკანდალები. 1990-იან წლებში ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ეკონომიკური კონფლიქტის გადაჭრის ერთ-ერთ მეთოდად იქცა შეკვეთილი მკვლელობა.

საქართველოში კორუფციისა და სახელწიფო ქონების დატაცების მასშტაბები შედარებით ნაკლები იყო, ვიდრე უფრო დიდ ან უფრო მდიდარ პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკებში, უბრალოდ იმის გამო, რომ, მათი ტოლი ქონება საქართველოში არ არსებობდა. მაგრამ ეს ვერაფერი შეღავათია.

* * *

1990-იანი წლების შუაგულიდან საქართველოში ეკონომიკურმა ვითარებამ გამოსწორება დაიწყო. 1995 წლის შემოდგომაზე შემოღებული იქნა ეროვნული *ვალუტა – ლარი*. ეს სახელი ნეოლოგიზმია: ფულის ასეთი ერთეული საქართველოში არასოდეს ყოფილა.

ფულის რეფორმამ გაამართლა. ჰიპერინფლაცია მოისპო და ქვეყანაში გაჩნდა საფუძველი ეკონომიკური აღმავლობისათვის. განმტკიცება დაიწყო *საბანკო სექტორმა*, რაც სტაბილურობისათვის აუცილებელი რამაა. წვრილმა ბანკებმა არსებობა შეწყვიტეს.

რუსეთთან ვაჭრობის გაცხოველების საფუძველს ქმნიდნენ იმავე რუსეთში სამუშაოდ წასული ადამიანები. მათი გამოგზავნილი ასობით მილიონი დოლარი ქვეყნის საგადამხდელო ბალანსზე პოზიტიურად აისახებოდა. მაგრამ რუსეთის ეკონომიკასთან ასეთმა მიბმულობამ მძლავრად დაგვარტყა 1998 წელს, როდე-

საც *რუსეთის მთავრობამ დეფოლტი* გამოაცხადა (ანუ ფინანსური ვალების გასტუმრებაზე უარი თქვა) და იქ ეკონომიკური კრიზისი განვითარდა.

ინდუსტრიული განვითარება არ დაწყებულა და იმ პირობებში ვერც დაიწყებოდა, რადგან ამას სჭირდებოდა დიდი ინვესტიციები და, უფრო მეტად, „კაპიტალიზმის სულის“ მქონე მრავალრიცხოვანი ელემენტი, რომელიც 70-წლიანი სოციალისტური განვითარების პირობებში ვერც ჩამოყალიბდებოდა.

საქართველოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დასავლეთის ტრანსნაციონალური კორპორაციების დაინტერესებას კასპიის ზღვის აუზის ნავთობით, რომლის ტრანსპორტირების საუკეთესო ვარიანტად მიჩნეულ იქნა ტრანზიტი საქართველოს ტერიტორიის გამოყენებით.

შევარდნაძის ხელისუფლებამ დიდად შეუწყო ხელი ამ დაინტერესების რეალურ საქმედ ქცევას. უკვე 1999 წელს გაიხსნა *ბაქო-სუფსის* მცირე დიამეტრის ნავთობსადენი, რასაც მოჰყვა დიდი დიამეტრის მქონე 1700 კილომეტრის სიგრძის მილსადენის მშენებლობა *ბაქოდან* საქართველოს გავლით ხმელთაშუა ზღვის ნავთობტერმინალ *ჯეიჰანის* მიმართულებით: ის 2006 წელს ჩადგა მწყობრში. პარალელურად აშენდა *ბაქო-თბილისი-ერზურუმის* გაზსადენი.

ქვეყანაში იხსნებოდა კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის მცირე საწარმოები, მომსახურების ობიექტები, ახალი სასტუმროები. აღდგა შავი მეტალურგიის საწარმოები რუსთავსა და ზესტაფონში.

საქართველო მსოფლიო ეკონომიკის მცირე, მაგრამ ინტეგრალური ნაწილი ხდებოდა, რაც გარკვეულ იმედს გვისახავდა.

შიდაპოლიტიკური ვითარება: „მეხუთე რესპუბლიკის“ საწყისებთან

*1995 წლის ბოლოსათვის ედუარდ შევარდნაძემ მოახერხა **პოლიტიკური ვითარების სტაბილიზაცია**. ის გადაურჩა* 1995 წლის 29 აგვისტოს და 1998 წლის 9 თებერვლის ტერორისტულ აქტებს. პოლიტიკურ ტერორისტებს სახელმწიფოს მეთაური რომ მოეკლათ, ეს ქაოსს გამოიწვევდა საქართველოში. ძნელი წარმოსადგენი არაა, რომელ დედაქალაქს მისცემდა ხელს ასეთი ქაოსი.

1994 წელს – *თენგიზ კიტოვანი*, ხოლო მომდევნო წელს – *ჯაბა იოსელიანი* ციხეში აღმოჩნდნენ. არც ერთის დაპატიმრებას არამც თუ მასობრივი პროტესტი, წაქვითინებაც არ მოჰყოლია: თუ რამე ისმოდა – შვებით ამოსუნთქვის ხმა. ციხიდან გამოსვლის შემდეგ კიტოვანი, ბუნებრივია, მოსკოვში დასახლდა და იქაურ სამთავრობო ტელეარხებს ყოველთვის შეეძლოთ დაემოწმებინათ „საქართველოს თავდაცვის ყოფილი მინისტრის ავტორიტეტული აზრი“, რომელსაც ტელეარხები თვითონ ჰკარნახობდნენ. იოსელიანი მეტი პასუხისმგებლობით

მოიქცა: ციხიდან გამოსვლის შემდეგ ანტისახელმწიფოებრივ კომენტარებს არ აკეთებდა. ასპარეზიდან ჩამოვიდა „მხედრიონი“, რომლის განუკითხავი ქცევის გამო ქვეყანაში შიში იყო გაბატონებული.

1995 წლიდან შარაგზის ყაჩაღობა მოისპო. მართალია, კიდევ რამდენიმე წელი დარჩნენ „ყაჩაღი-პოლიციელები“: გზებზე გამომძალველობით ისინი აფერხებდნენ საქართველოს მიერ თავისი სატრანზიტო ფუნქციის განხორციელებას.

1995 წელს მიღებული ახალი კონსტიტუცია ქმნიდა საპრეზიდენტო რესპუბლიკას. კონსტიტუცია საკმაოდ დაბალანსებული იყო.

1995 წლის შემოდგომაზე ხალხმა ენთუზიაზმით აირჩია პრეზიდენტად *ედუარდ შევარდნაძე*. აირჩიეს ახალი პარლამენტიც, სადაც პრეზიდენტის მომხრეთა „*საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი*“ დომინირებდა.

თავის ყველაზე დიდ მონაპოვრად შევარდნაძე, არცთუ უსაფუძვლოდ, მიიჩნევდა საქართველოში თავისუფალი ტელევიზიის ჩამოყალიბებას, სიტყვისა და პრესის თავისუფლებას, რაც მართლაც პრაქტიკულად შეუზღუდავი გახდა. ეს არ ნიშნავდა *სამოქალაქო საზოგადოების* ჩამოყალიბებას, მაგრამ სერიოზული ნაბიჯი იყო ამ მიმართულებით.

შევარდნაძისათვის ბედის ირონიად უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ XXI საუკუნის დამდეგს მისი მმართველობის მკვეთრ შესუსტებაზე და, საბოლოოდ, ხელისუფლებიდან მის წასვლაზე, სწორედ თავისუფალმა ტელევიზიამ იმოქმედა.

* * *

ქვეყნის იმ პერიოდის *პოლიტიკურ ცხოვრებაში* ყველაზე შესამჩნევი მოვლენა იყო ***აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის*** ჭარბი „ავტონომიზაცია“.

1991 წელს ზვიად გამსახურდიამ კანონის სრული დარღვევით აჭარის ავტონომიის უმაღლეს საბჭოს (ადგილობრივ პარლამენტს) თავის თავმჯდომარედ აარჩევინა *ასლან აბაშიძე*, რომელიც *არ ყოფილა* უმაღლესი საბჭოს წევრი; მის ასარჩევად გამსახურდიამ საბჭოს თავს მოახვია *ღია კენჭისყრა*, რადგან ფარული კენჭისყრით აბაშიძეს არ აირჩევდნენ.

1992 წლის დამდეგს გამსახურდია ქვეყნიდან გააძევეს, მისი დანიშნული ასლან აბაშიძე კი პატარა ტერიტორიის ავტოკრატიულ მპყრობელად იქცა, რომელმაც იქ საბჭოთა ტიპის საპოლიციო რეჟიმი დაამყარა. მის ქოლგად იქცა ბათუმში მდებარე რუსული სამხედრო ბაზა. კრემლი ღიად მფარველობდა აბაშიძეს, მას ჯერ რუსული არმიის პოლკოვნიკის, შემდეგ გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა.

ბათუმის სამხრეთით, თურქეთ-საქართველოს საზღვარზე იმ დროს ერთადერთ *სარფის სასაზღვრო-გამშვებ პუნქტზე ექსპორტ-იმპორტის დაბეგვრა საქართველოს ბიუჯეტის სერიოზული შემოსავლის წყარო იყო*. საბაჟო მოსაკრებლის აკრეფა *აბაშიძის კლანმა* დაიწყო, ნაწილს ცენტრალურ ბიუჯეტს უწილადებდა, დიდ წილს კი თვითონ იტოვებდა.

შევარდნაძე იძულებული იყო, ანგარიში გაეწია *„ჭირვეული ფეოდალისათვის“*. შევარდნაძით უკმაყოფილო პოლიტიკოსებს შეეძლოთ თავი შეეფარებინათ „აჭარის მპყრობელის“ კალთისათვის, რომელმაც შექმნა ლეგენდა, თითქოს ის პროვინციის მემკვიდრეობითი მმართველია.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ასლან აბაშიძის დროს აჭარაში თურქული კაპიტალი ვერ ჭაჭანებდა, მაშინ, როცა სააკაშვილის დროს თურქული კაპიტალი ბათუმში დომინანტი გახდა და შესაბამისად, მკვეთრად გაიზარდა თურქეთიდან შემოსულთა და საქართველოში დასახლებულთა რიცხოვნობა.

რაც შეეხება *საქართველოს სხვა ავტონომიებს*, რომლებსაც რუსეთი, ისევე როგორც მსოფლიო, საქართველოს ნაწილებად მიიჩნევდა, იქ 1990-იან წლებში სხვადასხვა ვითარება შეიქმნა.

ძალაში რჩებოდა საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს მიერ 1990 წელს *სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის* გაუქმება. ოლქის გაუქმების შემდეგ ტერმინი *„სამხრეთ ოსეთი“* საქართველოში აღარ გამოიყენებოდა. მის ნაცვლად ჯერ გაჩნდა *„სამაჩაბლო“* და XX საუკუნის ბოლოს – *„ცხინვალის რეგიონი“*. „სამაჩაბლო“ ამ პროვინციის მხოლოდ მცირე ნაწილს აღნიშნავს და ის ვერ დამკვიდრდა. სახელი „ცხინვალის რეგიონი“ თანამედროვე ალტერნატივად იქცა.

1992 წლის 24 ივნისს *შევარდნაძემ* რუსეთის პრეზიდენტ *ელცინთან* ერთად *დაგომისში* (ქ. სოჭთან) ხელი მოაწერა შეთანხმებას „სამხრეთ ოსეთში“ ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, რომელიც გულისხმობდა ოთხმხრივი (რუსული, ქართული, სამხრეთ-ოსური და ჩრდილო-ოსური) სამშვიდობო კონტინგენტის ჩაყენებას ქ. ცხინვალის ირგვლივ მდებარე ზონაში.

დღევანდელი საზომით, *დაგომისის შეთანხმება* საქართველოსათვის არახელსაყრელი იყო: *ის მეზობელ ქვეყანას დიდ უფლებებს აძლევდა ჩვენს სუვერენულ ტერიტორიაზე; არ იყო დადგენილი ზემოხსენებული სამშვიდობო კონტინგენტის მოქმედების ვადა;* ჩრდილოეთ ოსეთი რუსეთის ნაწილია და მისი სამშვიდობო კონტინგენტის ჩაყენება ზრდიდა რიცხობრივ უპირატესობას ქართულ სამშვიდობო კონტინგენტთან შედარებით.

მაგრამ 1992 წლის უმძიმეს ვითარებაში შევარდნაძე ეძებდა ყველა საშუალებას, რათა როგორმე ჩაექრო საქართველოს ტერიტორიაზე ბევრგან მოგიზგიზე ცეცხლი, რომელიც სახელმწიფოს არსებობას ემუქრებოდა:

- ცხინვალის გარშემო ომი იყო; ამაზე ქართველი და ოსი ბანდიტები ხელს ითბობდნენ, მშვიდობიან მოსახლეობას ძარცვავდნენ და ხოცავდნენ (ერთი ქართველი ბანდიტის მეტსახელი, „ვირო“, ძალიან ნიშანდობლივია);
- ჩრდილო ოსეთში რუსული სამხედრო ბაზების ხელმძღვანელობამ ოს სეპარატისტებს ფაქტობრივად გადასცა ჰაუბიცები, რომლებითაც ისინი ქართულ სოფლებს ბომბავდნენ;
- არ წყდებოდა სამოქალაქო ომი სამეგრელოში;

- გალის რაიონში ძარცვავდნენ რუსეთიდან საქართველოსა და სომხეთში მომავალ მატარებლებს;
- 24 ივნისს, როდესაც შევარდნაძეს ელცინთან უნდა ემსჯელა ზემოხსენებულ შეთანხმებაზე, დილით თბილისში ზვიადისტების მცირე ჯგუფი საქართველოს ტელევიზიისა და რადიოს შენობაში შეიჭრა. მათ წინააღმდეგ ქალაქის ცენტრში შვეულმფრენიდან ცეცხლის გახსნა გახდა საჭირო. შევარდნაძის სოჭში გაფრენა მხოლოდ ამბოხების ჩახშობის შემდეგ მოხერხდა.

ძნელი წარმოსადგენი არაა, თუ რა განწყობა ექნებოდა შევარდნაძეს მოლაპარაკებისას, რამდენ ხანს და რა დონემდე შეეძლო ედავა შეთანხმების პირობებზე.

გარდა ამისა, მან იცოდა, რომ გაეროს წევრად საქართველოს მიღებას ბლოკავდა გაეროს უშიშროების საბჭოს წევრი – რუსეთის ფედერაცია. მხოლოდ რუსეთის პრეზიდენტ ელცინთან ზემოხსენებული შეთანხმების დადების შემდეგ მიიღეს საქართველო გაეროს წევრად.

ამავე დროს, ზემოხსენებულმა *დაგომისის შეთანხმებამ* ცხინვალის რეგიონსა და მიმდებარე ტერიტორიას მოუტანა მშვიდობა ათ წელზე მეტი ხნით. ორივე მხარე ნელ-ნელა ივიწყებდა მეორე მხარის მიერ ჩადენილ ბოროტებას; ოსები ჩამოდიოდნენ თბილისში, ქართველები – ცხინვალში. ყოფილი ოლქის ადმინისტრაციულ საზღვართან განლაგებული *ერგნეთის* უზარმაზარი ბაზრობა კონტრაბანდისტების ბუდე იყო, მაგრამ მშვიდობიან თანაარსებობას ხელს უწყობდა. *პოლიტიკური ნების* შემთხვევაში ამ ბაზრობის დარეგულირება შეიძლებოდა.

ფაქტია ისიც, რომ *დაგომისის შეთანხმებამ* გარკვეული ლეგიტიმურობა შესძინა „სამხრეთ ოსეთის“ *de facto* ხელისუფლებას და მომდევნო სერიოზული გართულებების მიზეზად იქცა.

1993 წლის ბოლოს მოსახლეობის დიდი ნაწილისაგან დაცლილი ***აფხაზეთი*** მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა (აფხაზეთიდან ქართველ ლტოლვილთა კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაზე ზემოთ უკვე ითქვა).

საქართველომ, რომელიც 1993 წლის ოქტომბერში იძულებული გახდა, შესულიყო „დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში“ (*დსთ*), მოსთხოვა *დსთ*-ის სხვა წევრებს აფხაზეთთან ეკონომიკური კავშირების შეზღუდვა. ამ სანახევრო „ეკონომიკური სანქციებით“ ზარალდებოდა მხოლოდ რიგითი ხალხი. ის ვერ ახდენდა ზემოქმედებას სეპარატისტების de facto ხელმძღვანელობაზე, რომელსაც მოსკოვი მაინც ეხმარებოდა ფულის ნიშნების მიწოდებით, საზღვრის პერიოდული „ჰუმანიტარული“ გახსნით. მოსკოვის გეგმაში სულაც არ შედიოდა ამ ტერიტორიის საქართველოს იურისდიქციაში დაბრუნება და ე.წ. „ეკონომიკური სანქციები“ ელემენტარული დიპლომატიური თვალისახვევა იყო. 2000 წელს რუსეთის მეორე პრეზიდენტმა *პუტინმა* ასეთ დიპლომატიურ თამაშზე უარი თქვა, აფხაზეთს „სანქციები“ მოუხსნა და მასთან პირდაპირი ეკონომიკური ურთიერთობა დაამყარა.

უნდა ითქვას, რომ აფხაზეთში საომარი კონფლიქტის განახლება არც თბილისის ინტერესებში შედიოდა. გარკვეული დროებითი „ბუფერული ძალა" აუცილებელი იყო, იქამდე, სანამ ჩაცხრებოდა შურისძიების ჟინი და შესაძლებელი გახდებოდა კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარება. ყველაფერს აჯობებდა აფხაზეთის ადმინისტრაციულ საზღვარზე ნეიტრალური ძალის დადგომა. მაგრამ *გაეროს უშიშროების საბჭომ* ვერ გადაწყვიტა „ცისფერჩაფხუტიანების" გამოგზავნის საკითხი.

რუსეთმა კი *„გამოიჩინა კეთილი ნება, ეტვირთა ეს მძიმე მისია"*. გაეროს უშიშროების საბჭომ თავიდან აიცილა ხარჯი და თავის ტკივილი! მისი დადგენილებითა და საქართველოს მთავრობის თანხმობით ადმინისტრაციულ საზღვარს და ბუფერულ ზონას 1994 წლიდან 2008 წლის აგვისტომდე აკონტროლებდა იქ ჩამდგარი *„დსთ-ის მშვიდობისმყოფელთა"* კონტინგენტი, რომელიც, სინამდვილეში რუსეთის არმიის ქვედანაყოფი იყო. კონფლიქტის ერთ-ერთმა მხარემ „შუამავლის" ფუნქცია აიღო თავის თავზე.

მგელს ფარეხი ჩააბარეს!

საქართველოს ყველა მთავრობა 2008 წლამდე იძულებული იყო, დათანხმებოდა გაეროს უშიშროების საბჭოს პერიოდულ რეზოლუციებს მშვიდობისმყოფელთა (ფაქტობრივად – რუსის ჯარის) მანდატის გაგრძელებაზე, რადგან სხვა ალტერნატივას იგივე *გაერო* არ სთავაზობდა.

თბილისზე თავისი გავლენის შესანარჩუნებლად მოსკოვი ამჯობინებდა, აფხაზეთი de jure „საქართველოს ნაწილად" ეღიარებინა, მაგრამ რეალურად დაეცვა ამ პროვინციის de facto *დამოუკიდებლობის* სტატუსი.

* * *

თბილისი არ მალავდა სურვილს, გაეტანა რუსეთის ყველა სამხედრო ბაზა საქართველოს ტერიტორიიდან, მათ შორის აფხაზეთში მდებარე *გუდაუთის* სამხედრო-საჰაერო ბაზიდან.

1999 წელს, ეუთო-ს სტამბოლის სამიტზე, რუსეთის პრეზიდენტმა ბორის ელცინმა ხელი მოაწერა შეთანხმებას, რომ რუსეთი გაიტანდა თავის ოთხივე სამხედრო ბაზას საქართველოდან, რაც მხოლოდ ნაწილობრივ შეასრულა. სამი სამხედრო ბაზა (ვაზიანში, ბათუმში, ახალქალაქში) რუსეთმა გაიტანა, მაგრამ აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე გუდაუთიდან რუსული ბაზის ვითომ „გატანა" მოხდა საერთაშორისო დამკვირვებლების გარეშე. სინამდვილეში რუსული არმიის ნაწილები თავის შეიარაღებითურთ იქვე დარჩნენ.

საქართველო, სხვა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან ერთად, უკვე 1994 წლიდან თანამშრომლობდა ნატო-ს პროგრამაში „პარტნიორობა მშვიდობისათვის". საქართველოს პროდასავლური ვექტორი კიდევ უფრო ცხადი გახდა, როდესაც 2002 წელს შევარდნაძემ ოფიციალურად განაცხადა, რომ საქართველო მალე

„დაუკაკუნებს ნატოს კარს“. თუმცა კარზე კაკუნს ნატო-ს შიგნით მყოფებმა დიდი ყურადღება არ მიაქციეს.

საერთო ჯამში, მიუხედავად მძიმე ეკონომიკური ვითარებისა, მოუგვარებელი ტერიტორიული კონფლიქტებისა, საქართველოს მოსახლეობა ოპტიმიზმს არ კარგავდა.

განსხვავებით მეზობელი რესპუბლიკებისაგან, საქართველოში ცოტა ვინმე თუ მისტიროდა საბჭოთა კავშირს. ქვეყნის დამოუკიდებლობა, რაზეც ყოველთვის ოცნებობდნენ ქართველები, უმრავლესობისათვის ბუნებრივ მდგომარეობად იქცა.

XX საუკუნის მიწურულის ყველა სოციოლოგიური გამოკვლევის მიხედვით, მაშინაც კი, როდესაც რესპონდენტების უმრავლესობა მიიჩნევდა, რომ საქართველო *„უფრო არასწორი, ვიდრე სწორი მიმართულებით მიდის“*, იგივე ხალხი რწმენას გამოთქვამდა, რომ *„მომავალ წელს ვითარება გამოსწორდება“*.

რეტროსპექტული ანალიზი ასეთ მოლოდინს, ალბათ, გაზვიადებულად მიიჩნევს. მაგრამ ოპტიმიზმი მაინც მუშაობდა ერის გადარჩენაზე.

თავი 24

ორი დამოუკიდებლობის შედარების ცდა: „პირველი“ (1918-1921) და „მეოთხე“ (1992-1995) რესპუბლიკები

მსგავსება და სხვაობა

XX საუკუნეში საქართველო ორჯერ გახდა დამოუკიდებელი სახელმწიფო. ამიტომაც შეგვიძლია ვიმსჯელოთ მისი *პირველი* (1918-1921) და *მეორე დამოუკიდებლობის* (1991 წლის მომდევნო ხანის) შესახებ.

ორი დამოუკიდებლობის შედარება უფრო კორექტული იქნება, თუკი დაახლოებით თანაბარ დროით მონაკვეთებს ავიღებთ.

1918 წლის 26 მაისის შემდეგ საქართველოს დამოუკიდებლობა ცნეს „ცენტრალურმა სახელმწიფოებმა“, მოგვიანებით – სხვებმაც. 1921 წლის თებერვალში მიღებული იქნა რესპუბლიკის კონსტიტუცია.

შედარებისათვის ავიღე მეორე დამოუკიდებლობის საწყისი ეტაპი – 1992-1995 წლების *„მეოთხე რესპუბლიკა“. 1991 წლის 9 აპრილს დამოუკიდებლობის გამოცხადების მიუხედავად, საქართველო იმ წლის ბოლომდე კვლავაც საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში რჩებოდა. მისი დამოუკიდებლობის საერთაშორისო დონეზე არსებითი ცნობა 1991 წლის მინურულს და 1992 წლის დამდეგს დაიწყო (გამონაკლისი ახსნილია ჩანართში 21. 1).*

1995 წელი აღებულია, როგორც ზედა ზღვარი შედარებისათვის, რადგან იმ წელს საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა ახალი კონსტიტუცია, რომელიც რეალურად მოქმედებდა. 1995 წლიდან დამოუკიდებელი საქართველო უკვე სიმწიფეში შედიოდა, რაც არ დასცალდა პირველ რესპუბლიკას. ამიტომაც მეორე დამოუკიდებლობის მომდევნო პერიოდის შედარება პირველი დამოუკიდებლობის ხანმოკლე პერიოდთან არაკორექტული იქნებოდა.

ორივე შემთხვევაში ***მსგავსება*** ის იყო, რომ საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვება მოჰყვა მეტროპოლიის (ჯერ რუსეთის იმპერიის, მეორედ

– საბჭოთა კავშირის) დაშლას და *მარტო საქართველოს* არ მიეცა მოულოდნელი საშუალება, ორჯერ ესარგებლა ამ, ნებისმიერი ერისათვის ნანატრი, შანსით – გამხდარიყო დამოუკიდებელი ქვეყანა: საქართველოსთან ერთად მსოფლიო რუკაზე ჩნდებოდნენ სხვა ახალი სახელმწიფოებიც.

ორივეჯერ დამოუკიდებლობის მიღწევა შესაძლებელი აღმოჩნდა დიდი სისხლისღვრის გარეშე. ამიტომაც, საბედნიეროდ, აგვცდა მურმან ლებანიძის მიერ 1970-იან წლებში დაწერილ პატრიოტულ ლექსში გამოთქმული წინასწარმეტყველება:

„უფლისციხესთან სისხლისფერი ყაყაჩოს წვეთი
არა დაღვრილის, დასაღვრელის, ალბათ მაცნეა“.

მეორე დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ კი მართლაც ბევრი სისხლი დავღვარეთ, სამწუხაროდ, ძირითადად – უშედეგოდ.

ორივე დამოუკიდებლობის დროს *ანალოგიური ეთნო-ტერიტორიული პრობლემები* შეგვექმნა – ოსებთან დაკავშირებული შიდა ქართლში და აფხაზებთან დაკავშირებული – ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში.

ჩვენ მეზობლადაც ერთი და იგივე კონფლიქტი იყო – მთიანი ყარაბაღის გამო, რაც სამხრეთ კავკასიის სამი რესპუბლიკის სოლიდარობის წარმოქმნას ხელს უშლიდა.

მაგრამ ორი დამოუკიდებლობის დროით მონაკვეთებს ***უფრო მეტი სხვაობა*** ახასიათებთ, რაც გამოიხატება:

პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაში, რომელიც ქვეყნის ორ დამოუკიდებლობას წინ უძღოდა;

შიდაპოლიტიკურ ვითარებაში;

სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაში და სამოქალაქო საზოგადოების განვითარების თავისებურებებში;

გეოპოლიტიკურ კონტექსტში, რომელშიც უწევდა არსებობა საქართველოს *პირველ* და *„მეოთხე“* რესპუბლიკებს.

თუმცა ამ საკითხებზე წიგნის წინა თავებში საკმაოდ ვრცლად იყო საუბარი (ამიტომაც მეორე დამოუკიდებლობის პერიოდის შინაარსებზე აქ აღარ შევჩერდები), ვფიქრობ, ქვემოთ მოკლედ მოტანილი შედარება საშუალებას მოგვცემს გავიაზროთ, თუ რა პირობებში და როგორ იწყებოდა დამოუკიდებელი საქართველოს განვითარება XX საუკუნის სხვადასხვა პერიოდში და რა უწყობდა ან უშლიდა ხელს ქვეყანას ამ საქმეში.

დამოუკიდებლობისწინა ვითარება

პირველი დამოუკიდებლობის წინ პოლიტიკური ვითარება რუსეთის იმპერიაში არ ქმნიდა *წინაპირობას* მომავალში საქართველოს დამოუკიდებელი არსებობისათვის.

ნათელია, რომ ასეთი წინაპირობის შექმნა იმპერიის *სუბიექტურ მიზანს* სულაც არ წარმოადგენდა. ამასთან ერთად, იმპერიამ *ობიექტურად შექმნა* საფუძველი ქართველი ერის კონსოლიდაციისათვის, როდესაც თავის შემადგენლობაში გააერთიანა პრაქტიკულად მთელი ისტორიული საქართველო.

თბილისში მდებარე კავკასიის მეფისნაცვლის აპარატი მართავდა მთელ კავკასიას და არა მხოლოდ საქართველოს. ქართულენოვან გუბერნიებში, ოკრუგებსა და მაზრებში ქართული წარმოშობის *ბიუროკრატია* უმნიშვნელო უმცირესობას წარმოადგენდა. *საქმისწარმოება მხოლოდ რუსულად მიმდინარეობდა.*

1801-1917 წლებში რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში არ არსებობდა „საქართველო", როგორც ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული. მისი ისტორიულად ცნობილი ტერიტორია რამდენიმე ერთეულად იყო დაყოფილი და იმართებოდა პეტერბურგიდან დანიშნული არაქართველი *მმართველების* მიერ. იშვიათ შემთხვევაში გუბერნატორი ან მაზრის უფროსი შეიძლებოდა ქართული გვარის მქონე თავადი ყოფილიყო, მაგრამ ისიც ასრულებდა იმპერიის მოხელის ფუნქციას. პირველ დამოუკიდებლობამდე *საქართველოს არ ჰქონდა ერთიანი ადმინისტრაცია.*

თუმცა ქართული წარმოშობის გენერლები და ოფიცრები მრავლად იყვნენ, *ქართული ეროვნული საჯარისო შენაერთები არ არსებობდა.*

არ არსებობდა ქართულ ენაზე განათლების მიღების ერთიანი სისტემა, კერძოდ, არ გვქონდა ქართულენოვანი უმაღლესი სასწავლებელი. მეცნიერებისა და კულტურის სფეროში ეროვნული კადრები მცირერიცხოვანი იყო. რაოდენობრივი სიმცირის ერთგვარი კომპენსაცია იყო ის, რომ ბევრი იმათგანი, ვინც ამ სფეროებში მოღვაწეობდა, მაღალი დონის პროფესიონალი იყო.

ამასთან, პოზიტიური მომენტი იყო ქართულ საზოგადოებაში კონსენსუსის არსებობა იმის შესახებ, თუ რა ტერიტორიას მოიცავს *საქართველო*. მეზობლებმაც ძირითადად იცოდნენ, *თუ რა არის საქართველო* და იმპერიის პერიოდში მათი ვირტუალური ტერიტორიული დავა ჩვენ ქვეყანასთან შედარებით შეზღუდულ ხასიათს ატარებდა. ეს მკვეთრ კონტრასტს ქმნიდა მეზობელი ხალხების, სომხებისა და აზერბაიჯანელების იმპერიის დროინდელ კონფლიქტთან, რომელიც დამოუკიდებელი სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების წარმოქმნის შემდეგ საომარ მოქმედებაში გადაიზარდა.

ქართული პოლიტიკური პარტიები ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობამდე შეიქმნა. ეროვნული ინტერესების დამცველ პოლიტიკურ პარტიებთან (სოციალისტ-ფედერალისტები, ეროვნულ-დემოკრატები) „ინტერნაციონალისტურ" კონტრასტს

ქმნიდნენ *რსდმპ*-ის როგორც მემარცხენე – ბოლშევიკური, ისე მემარჯვენე – მენშევიკური ფრთების ადგილობრივი ორგანიზაციები. მათი ქართველი წევრები თავს მიიჩნევდნენ *რსდმპ*-ის გაყოფის შედეგად წარმოქმნილი პარტიების წევრებად და არ იყვნენ ორიენტირებულნი საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებაზე. მართალია, მენშევიკები უკვე 1917 წლის ბოლოდან გამოფხიზლდნენ და საქართველოს დამოუკიდებლობაც მათ გამოაცხადეს (იხ. თავი 8).

***მეორე დამოუკიდებლობისწინა** პერიოდი* საგრძნობლად განსხვავდებოდა 1918 წლის *დამოუკიდებლობისწინა* პერიოდისაგან.

საბჭოთა ხელისუფლებამ *ობიექტურად* შეუქმნა ზოგიერთი წინაპირობა მომავალი დამოუკიდებლობისათვის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკას, თუმცა *სუბიექტური მიზანი* კრემლისათვის ეს სულაც არ ყოფილა.

ვინაიდან საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი აგებული იყო ეთნოტერიტორიულ პრინციპზე, საქართველოში (ისე როგორც სხვა რესპუბლიკებში) არსებობდა სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი პოლიტიკური, საგანმანათლებლო, კულტურული ატრიბუტები – მთავრობა, სამინისტროები, ადგილობრივი მმართველობა, ეროვნულ ენაზე განათლების მიღების სრული სისტემა, მეცნიერებათა აკადემია, კულტურული ცენტრები, ქართული რადიო და ტელევიზია (იხ. თავი 11, ქვეთავი „პოლიტიკური და კულტურული განვითარების პარადოქსები“).

მოკავშირე რესპუბლიკა რეალურად სარგებლობდა გარკვეული თვითმმართველობით. საბჭოთა საქართველო ძირითადად იმართებოდა ადგილობრივი მკვიდრების მიერ. ბიუროკრატია რიცხობრივად საკმარისი იყო.

ოფიციალური საქმისწარმოების ენა შერეული იყო: თუმცა უმაღლეს პარტიულ ორგანოებში, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიებსა და ეთნიკურად არაქართულ რეგიონებში – რუსულად ხდებოდა, მაგრამ რიგ სამინისტროსა და ადგილობრივ მმართველობაში – ქართულად.

ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობისათვის სერიოზულ ნაკლს წარმოადგენდა, რომ 1956 წელს მოკავშირე რესპუბლიკებში გაუქმდა ეროვნული საჯარისო ნაწილები. ერთ გაწვრთნილ და დისციპლინირებულ ქართულ დივიზიასაც კი სულ სხვა ზემოქმედება ექნებოდა დამოუკიდებლობის პირობებში ჩვენი შიდა პრობლემების მოგვარებაზე. ამის ნაცვლად, ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობამდე ქვეყანაში გაჩნდა მცირე ზომის „არმიები“ („ეროვნული გვარდია“, „მხედრიონი“, სხვადასხვა ბატალიონი). განსხვავებით 1918 წლისაგან, 1992 წელს ქართული წარმოშობის ოფიცრობა ძალიან მცირერიცხოვანი აღმოჩნდა და ისიც ცუდად მომზადებული იმისათვის, რომ *„მეოთხე რესპუბლიკის“* პერიოდში დისციპლინირებული და ბრძოლისუნარიანი ეროვნული არმია შეექმნა. ეს სერიოზული პრობლემა იყო 1992-1993 წლების აფხაზეთის ომის დროს.

1988 წლიდან იატაკქვეშეთიდან ამოვიდა ორიოდე პოლიტიკური პარტია.

მრავალი სხვა კი 1988 წლიდან შეიქმნა, ჩვეულებრივ, ერთი ან ორიოდე ლიდერის ირგვლივ, ეკლექტური იდეოლოგიის (თუ ის საერთოდ ჰქონდა!) ბაზაზე. რამდენიმე გამონაკლისი, როდესაც პარტია მყარი იდეოლოგიის გარშემო ირაზმებოდა, ამინდს ვერ ქმნიდა და საზოგადოებაში მათ მხარდაჭერა ნაკლებად ჰქონდათ. ადრე არსებული *საქართველოს კომუნისტური* პარტია დაშლის პროცესში იმყოფებოდა: მისი იდეოლოგიისა მის წევრებსაც დიდი ხანია აღარ სწამდათ.

შიდაპოლიტიკური ვითარება

პირველი დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე, 1918 წელს, საქართველოს რესპუბლიკაში გაჩნდა საჭიროება, სასწრაფოდ შეექმნათ სახელმწიფო ინსტიტუტები, რომელთა თანამშრომლებს გამოცდილების შეძენა მუშაობაშივე უხდებოდათ. ეროვნულ არმიას მთავრობა სათანადოდ არ აფინანსებდა. თუმცა ქვეყანაში მრავლად იყვნენ გამოცდილი ოფიცრები და გენერლები, მათი ნიჭი, უნარი და შემართება პირველი რესპუბლიკის მთავრობამ სათანადოდ ვერ გამოიყენა.

პირველი რესპუბლიკის კონსტიტუცია მიიღეს 1921 წლის 21 თებერვალს, სამი დღით ადრე, სანამ სოციალ-დემოკრატთა მთავრობა თბილისიდან გაიქცეოდა. ამის გამო მასზე ლაპარაკი შინაარსს მოკლებულია. უბრალოდ, შეიძლება ითქვას, რომ კონსტიტუცია იმ დროის კვალობაზე ლიბერალური იყო, მაგალითად, ის საარჩევნო უფლებას ანიჭებდა ქალებს: იგივე უფლება საფრანგეთის ქალებმა მიიღეს 1945 წელს, ხოლო შვეიცარიაში - მხოლოდ 1970-იან წლებში.

პირველი დამოუკიდებლობის დროს ქვეყანაში არსებობდა იდეოლოგიაზე და არა მხოლოდ ლიდერის ავტორიტეტზე დაფუძნებული *პოლიტიკური პარტიები*. არსებობდა თავისუფალი პრესა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა ძირითადად კოლექტიური იყო. ნოე ჟორდანია არ ყოფილა არც „საქართველოს პირველი პრეზიდენტი" (ასეთი პოსტი მაშინ საერთოდ არ არსებობდა), არც რიგით პირველი პრემიერ-მინისტრი (მინისტრთა საბჭოს პირველ თავმჯდომარედ აირჩიეს ნოე რამიშვილი, რომელიც შემდეგ შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე კი ჟორდანიამ შეცვალა). *საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის („მენშევიკების") ხელმძღვანელი პირების მიერ* საქართველო უმეტესწილად კოლექტიურად იმართებოდა: „ისტორიის სახელით" უნდა ვთქვა, რომ არცთუ კარგად.

თუმცა *პირველი რესპუბლიკის* იდეალიზაცია შეცდომა იქნებოდა, მაინც უნდა აღინიშნოს ის დიდი სულიერი აღმავლობა, რაც მოჰყვა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას 1918 წელს. სულ მოკლე ხანში თვალსაჩინო გახდა სოციალურ-კულტურული რენესანსი, რომელიც ინერციით გაგრძელდა 1920-იანი წლე-

ბის საკმაო ხანს და მისი მთლიანად წაშლა 1930-იანი წლებიდან განმტკიცებულმა ტოტალიტარიზმმაც კი ვერ შეძლო.

მეორე დამოუკიდებლობის პერიოდში სახელმწიფო ინსტიტუტები ქვეყანაში უკვე არსებობდა, თუნდაც საბჭოთა ტიპისა. ამასთან, ბიუროკრატიის მომზადების ხარისხი და მისი მორალური დონე დიდი კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას.

1992 წლის თებერვლიდან ფორმალურად მოქმედებდა 1921 წლის კონსტიტუცია, რომელსაც არც ერთი კანონი არ ეყრდნობოდა.

ისევე, როგორც პირველი დამოუკიდებლობის დროს, „მეოთხე რესპუბლიკაშიც" კონსტიტუცია სულ ბოლოს (1995 წელს) მიიღეს. საქართველოს ეს კონსტიტუცია XXI საუკუნის პირველ ათწლეულშიც მოქმედებდა, თუნდაც უამრავი შესწორებითა და ცვლილებით.

პოლიტიკურმა პარტიებმა ლიდერების ირგვლივ მოიყარეს თავი. იშვიათი გამონაკლისით (მაგალითად, *რესპუბლიკური* და *ეროვნულ-დემოკრატიული* პარტიები) არ არსებობდა რაიმე იდეოლოგიით შეკრული პოლიტიკური პარტია. 1992-1995 წლების პარლამენტში არჩეული 26 პარტიის უმეტესობა ეფემერული გაერთიანება აღმოჩნდა. შემდგომში მათგან ოთხმა-ხუთმა თუ გააგრძელა პოლიტიკური საქმიანობა.

1992-1995 წლებში საქართველოს რესპუბლიკის პოლიტიკური ხელისუფლება კონსოლიდირებული არ იყო. მიმდინარეობდა ფარული ბრძოლა ძალაუფლებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ 1992 წელს *ედუარდ შევარდნაძე* სახელმწიფოს მეთაურად აირჩიეს, საშინაო პოლიტიკის გატარებისას იგი შებორკილი იყო. რაციონალური გადაწყვეტილების მიღება ემოციებსა და ამბიციებს ეწირებოდა, რაც აფხაზეთში ომის დაწყების ერთ-ერთი მიზეზი გახდა, გარედან მის პროვოცირებასთან ერთად. ამასთან შევარდნაძის ავტორიტეტი საგარეო პოლიტიკაში და, ნაწილობრივ, საშინაო პოლიტიკაშიც პოზიტიურ როლს ასრულებდა ქვეყნის სტაბილიზაციისათვის.

სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება

პირველი დამოუკიდებლობის დროინდელი საქართველოს *მოსახლეობის* თითქმის ოთხი მეხუთედი სოფლად ცხოვრობდა და უპირატესად ნატურალურ მეურნეობას მისდევდა. დიდი ქალაქის, თბილისის, გამოკვება სოფელს ასე თუ ისე შეეძლო. საქართველო გადაურჩა მასობრივ შიმშილს მოსახლეობის განსახლებისა და დასაქმების იმდროინდელი სტრუქტურის წყალობით.

საქალაქო მოსახლეობის ხვედრითი წილი ეცემოდა, ძირითადად არაქართული ელემენტის საზღვარგარეთ ემიგრაციის გამო, *რაც განპირობებული იყო, როგორც ეკონომიკური, ისე, ნაწილობრივ, პოლიტიკური ფაქტორებით.*

წავიდნენ (უპირატესად – თბილისიდან) მომსახურების სხვადასხვა სფეროში და ვაჭრობაში ჩაბმული ევროპელები; წავიდა რუსული არმიის მოსამსახურეთა და რუსული ბიუროკრატიის დიდი ნაწილი; სომხური ბურჟუაზიისა და კულტურული ელიტის საგრძნობი ნაწილი ან სომხეთის ახალ დედაქალაქ ერევანში გადასახლდა, ან ევროპასა და ამერიკაში.

ამავე დროს თბილისს შემოემატა ძალიან ბევრი ლტოლვილი ოსმალეთიდან – სომხები, იეზიდები, ასირიელები, რომლებიც, თავიდან მაინც, მოსახლეობის დაბალ კლასებს ავსებდნენ.

ქართული მოსახლეობის საზღვარგარეთ გადინება თითქმის არ მომხდარა. მცირერიცხოვან პოლიტიკურ ემიგრაციას 1921 წელს ქვეყნის დემოგრაფიულ ვითარებაზე გავლენა არ მოუხდენია.

მკვეთრად გაცხოველდა შიდა მიგრაცია დასავლეთ საქართველოდან, რამაც გავლენა მოახდინა დედაქალაქის ეთნიკური სტრუქტურის ცვლილებაზე: ქართველთა ხვედრითმა წილმა თბილისში მატება დაიწყო.

მოსახლეობის *კლასობრივი შემადგენლობა* საკმაოდ თავისებური იყო. უმრავლესობას შეადგენდა გლეხობა. მუშები ძალიან ცოტა იყო, კიდევ უფრო ნაკლები – ეროვნული ბურჟუაზია. სოციალ-დეკრატიული მთავრობა ბურჟუაზიასა და ფუნქციადაკარგულ ძველ არისტოკრატიას „პროლეტარიატისადმი ანტაგონისტურ" კლასებად მიიჩნევდა. მაგრამ, განსხვავებით ბოლშევიკური რუსეთისაგან, „კლასობრივი ბრძოლა" საქართველოში არ მიმდინარეობდა (თუმცა 1921 წლიდან, გასაბჭოების შემდეგ, მასაც არ ასცდა). ეროვნულ ბურჟუაზიას ეძლეოდა შანსი, გაეზარდა კაპიტალი და მომავალში მეტი როლი ეთამაშა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

დასაქმებულთა უმრავლესობა კერძო სექტორში მუშაობდა. სახელმწიფო სამსახურში მყოფთა, ანუ ბიუჯეტზე დამოკიდებული მოსახლეობის რაოდენობა შედარებით მცირე იყო

ამავე დროს, მოსახლეობის მცირერიცხოვანი, განათლებული ნაწილი მზად იყო *სამოქალაქო საზოგადოების* ჩამოსაყალიბებლად. საერთოდ, სამოქალაქო საზოგადოება, როგორც *„სივრცე ოჯახსა და სახელმწიფოს შორის"* (ეს ჰეგელის სიტყვებია), უფრო მეტად იგრძნობოდა 1918-1921 წლებში, ვიდრე 1992-1995 წლების პერიოდში.

„პირველ რესპუბლიკამდე" და მის დროსაც გვქონდა საზოგადოებრივი ჯგუფების მთავრობისაგან დამოუკიდებელი მოქმედების მრავალი შემთხვევა. ამის მკაფიო მაგალითია უშუალოდ ქართული პროფესურის მიერ თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება 1918 წლის დასაწყისში. *სახელმწიფო უნივერსიტეტად* ის იქცა მხოლოდ რამდენიმე თვის შემდეგ.

ქართულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ ავტოკეფალიის აღდგენის შესახებ უკვე 1917 წელს განაცხადა. მაგრამ *ეკლესიის* როლი პირველი დამოუკიდებლობის

მოპოვების შემდეგ დიდად არ გაზრდილა. იმდროინდელი ხელისუფლება სეკულარიზმს მკაცრად იცავდა, თუმცა არ ზღუდავდა მოსახლეობის უმრავლესობას, რომელიც ადრეც ეკლესიურად ცხოვრობდა.

ეკონომიკური ვითარება სწრაფად მძიმდებოდა. ეს პროცესი ჯერ კიდევ 1918 წლამდე დაიწყო, ვინაიდან რუსეთის იმპერია მსოფლიო ომში მონაწილეობდა.

რუსეთის იმპერიის დაშლასთან ერთად გარე ბაზარზე ორიენტირებული საქართველოს მრეწველობა (ძირითადად, მანგანუმის ექსპორტი) დასუსტდა. გართულდა იმპორტი: რუსეთის ევროპული ნაწილი, საიდანაც ძირითადად შემოდიოდა სამომხმარებლო საქონელი, თვითონ ჩაეფლო პოლიტიკურ და თანამდევ ეკონომიკურ ქაოსში.

მსოფლიო ომში ჩართულ ევროპასთან საქართველოს ეკონომიკური კავშირები პრაქტიკულად არ დაუმყარებია (გერმანიის შემთხვევაში მხოლოდ ასეთი განზრახულობა არსებობდა). ისინი არ გაცხოველებულა ომის დამთავრების შემდეგაც, 1918 წლის ნოემბრიდან. 1919-1921 წლებში ეკონომიკური ვითარება ქვეყანაში კიდევ უფრო უარესდებოდა. ძალიან საგრძნობი იყო ინფლაცია.

ამასთან, პირველი დამოუკიდებლობის წინა პერიოდში ეკონომიკური კავშირები დანარჩენ იმპერიასთან არც იმდენად ინტენსიური იყო, რომ მათი გაწყვეტა ტრაგიკულად დაჩნეოდა ახალგაზრდა სახელმწიფოს.

XX საუკუნის პირველი მეოთხედის *ტრანსპორტი* მკვეთრად განსხვავდებოდა იმავე საუკუნის ბოლო ათწლეულის ტრანსპორტისაგან. 1918-1921 წლებში სახელმწიფოს ნაწილების ერთმანეთთან დაკავშირება ხდებოდა ძირითადად *რკინიგზის მეშვეობით*, რომელიც ორთქლმავლების საწვავად იყენებდა ადგილობრივ, ტყიბულის, ქვანახშირს. ჯერაც წამყვანი იყო *საჭაპანო ტრანსპორტი, რომლის* გამწევი ძალა ხარ-კამეჩი და ცხენი იყო. თბილისის *შიდასაქალაქო საზოგადოებრივ ტრანსპორტად* ელექტრომატარებელი გამოიყენებოდა. საავტომობილო ტრანსპორტი სუსტად იყო განვითარებული და, ამდენად, ბენზინზე დიდი მოთხოვნილება არ არსებობდა.

ენერგეტიკულ უსაფრთხოებაზე მთავრობას შეეძლო დიდად არ ეზრუნა. ელექტროენერგია მხოლოდ თბილისსა და რამდენიმე საშუალო ქალაქში გამოიყენებოდა, ისიც მცირე მასშტაბით. სოფლად და ქალაქად საწვავი იყო შეშა, სოფლად განათება კი ისევ ნავთის ლამპებით ან სანთლებით ხდებოდა.

მოსახლეობის *მოთხოვნილება დიდი არ იყო* და, ამდენად, ეკონომიკური ვითარების გაუარესებას ის შედარებით ადვილად იტანდა.

მეორე დამოუკიდებლობის *პერიოდში სოციალ-ეკონომიკური ვითარების* დამძიმება ბევრად უფრო რთული გადასატანი აღმოჩნდა.

საქართველოს მოსახლეობის ნახევარი ქალაქად ცხოვრობდა. სოფლად დარჩენილ მოსახლეობას, სადაც სტიქიურად იშლებოდა კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები, 1992 წელს დაუკანონეს კომლზე 1,25 ჰექტარი მიწა, რაც პოპულის-

ტური ნაბიჯი აღმოჩნდა. ეკონომიკური ეფექტი წვრილგლეხურ მეურნეობას არ მოაქვს. ამავე დროს, ეს საშუალებას აძლევდა გლეხს ოჯახი გამოეკვება.

დაიწყო დიდი ემიგრაცია, რომელიც შეეხო, როგორც ეთნიკური უმცირესობებს, ისე *ეთნიკურ ქართულ მოსახლეობასაც*, რაც არ მომხდარა 1918-1921 წლებში. ემიგრაციის ძირითადი მოტივაცია საქართველოში დარჩენილი ოჯახის დახმარება იყო. ფერტილური ასაკის მოსახლეობის წასვლამ დაამძიმა დემოგრაფიული ვითარება საქართველოში.

1992-1993 წლების სამოქალაქო ომებმა დიდი ადამიანური და მატერიალური დანაკარგი მოუტანა ქვეყანას, განსაკუთრებით მის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, აფხაზეთს, რომელმაც მნიშვნელოვანი ნგრევა განიცადა და მოსახლეობის ნახევარზე მეტი დაკარგა. *ეთნიკური წმენდის* შედეგად იქიდან გამოდევნილი ქართული მოსახლეობა ტვირთად დააწვა საქართველოს ეკონომიკას.

მოსახლეობის კლასობრივი შემადგენლობა 70 წლის წინანდელზე ბევრად უარესი აღმოჩნდა. პრაქტიკულად არ არსებობდა ბურჟუაზია. ბიზნესმენებად ვერ მივიჩნევთ სხვადასხვა „ცეხავიკებს", „დელეცებსა" და „სპეკულანტებს", რომელთაც შეეძლოთ საქმიანობა მხოლოდ უკონკურენტო გარემოში, მუდმივი დეფიციტის პირობებში. *მუშათა კლასს, რომელსაც მანამდე 70 წლის განმავლობაში „საზოგადოების წარმმართველ ძალას" ეძახდნენ, არავითარი ლიდერობის უნარი არ შესწევდა*. გლეხობაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია – ის პოლიტიკურად სრულებით არაორგანიზებული იყო.

საბჭოთა ტოტალიტარიზმის ვითარებაში ჩამოყალიბებული საზოგადოების მენტალიტეტი სოციალური ჯგუფების დამოუკიდებლად მოქმედებას გამორიცხავდა. სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოსაყალიბებლად აუცილებელი ეკონომიკურად დამოუკიდებელი ადამიანები აბსოლუტურ უმცირესობას შეადგენდნენ, თუმცა ისინი უკვე ჩნდებოდნენ. საზოგადოების ცვლილების ტემპი დაბალი იყო. ეს გასაგებია: საჭიროა გამოიცვალოს თაობები, რომ მათ სხვანაირად იაზროვნონ. რასაკვირველია, სწრაფად ვერ შეიქმნებოდა ნამდვილი ბიზნესის განვითარების პირობები.

საბჭოთა პერიოდში პრაქტიკულად ყველა, ვინც მუშაობდა, სახელმწიფოს მიერ იყო დაქირავებული. საქართველოში დიდი იყო მრეწველობასა და მომსახურების დარგებში ჩაბმულთა წილი. პირველი დამოუკიდებლობისწინა პერიოდისაგან განსხვავებით, ეკონომიკური კავშირები დანარჩენ საბჭოთა კავშირთან ძალიან ინტენსიური იყო და მათი გაწყვეტა მძაფრად დაემჩნა საქართველოს რესპუბლიკას.

საბჭოთა კავშირის დროინდელი ერთიანი ეკონომიკური სივრცის დაშლასთან ერთად, პრაქტიკულად გაჩერდა ადრე აშენებული მსხვილი ქარხნები და ფაბრიკები, რომლებიც კოოპერაციულ კავშირში იყვნენ საბჭოეთის უამრავ სხვა საწარმოსთან. მრეწველობა, რომელიც მანამდე მუშაობდა უზარმაზარი, გარე

კონკურენციისათვის დახურული ეკონომიკური სივრცისათვის, ღია საბაზრო ეკონომიკის პირობებში სწრაფად ჩაკვდა, ვინაიდან არ ვარგოდა არც მისი პროდუქციის ხარისხი და არც მისი მენეჯმენტი იყო სათანადოდ მომზადებული.

ამის გამო მკვეთრად გაიზარდა *უმუშევრობა*.

მძიმე ეკონომიკურ პირობებში ჩავარდნილ ადამიანებს სულიერ შვებას რელიგია აძლევდა. *როგორც ქრისტიანული დენომინაციების, ისევე ისლამის სხვადასხვა მიმართულების როლის* ზრდა მთელ იმდროინდელ საბჭოთა კავშირში *„გლასნოსტის“* დროიდანვე დაიწყო. დამოუკიდებელ საქართველოში (და ყველა პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკაში) მკვეთრად იმატა სასულიერო პირების რაოდენობამ. იმძლავრა კლერიკალიზმმა. მართალია, საქართველოში ეკლესია კონსტიტუციურად გამოყოფილია სახელმწიფოსაგან, მაგრამ „მეოთხე“ და მომდევნო ქართული რესპუბლიკების სეკულარული მთავრობები გადაწყვეტილებათა მიღებისას იძულებულნი ხდებოდნენ, გაეთვალისწინებინათ საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მზარდი გავლენა, რომელსაც საგანგებო „კონკორდატმა“ დიდი პრივილეგიები მიანიჭა.

ყველა ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკაში, მათ შორის, საქართველოშიც, ფინანსური კრიზისი გაჩნდა. საქართველოში 1993 წლიდან ტრიალებდა ფულის შემცველი ქაღალდი – კუპონი, რასაც ჰიპერინფლაცია მოჰყვა. მყარი ქართული ვალუტა ***ლარი*** მხოლოდ „მეოთხე რესპუბლიკის“ დასასრულს, 1995 წელს, შემოიღეს.

საქართველოს სსრ-საგან ქვეყანას მემკვიდრეობით ერგო საკმაოდ განვითარებული სატრანსპორტო და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურა, მაგრამ მოუვლელობის გამო ის თანდათან იშლებოდა. საჭაპანო ტრანსპორტი აღარ გამოიყენებოდა, ავტოტრანსპორტს კი საწვავი ესაჭიროებოდა.

გართულდა *ენერგომომარაგება*. 1960 წელს საქართველოს სათბობ-ენერგეტიკულ ბალანსში მხოლოდ 40 პროცენტი იყო რესპუბლიკის გარედან შემოტანილი ნედლეული, 30 წლის შემდეგ კი – 90 პროცენტზე მეტი. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში გაზზე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება გაძნელდა: თურქმენეთიდან და რუსეთიდან შემოტანილი ადრე იაფი გაზი მკვეთრად გაძვირდა. საქართველოს „ენერგომაფიის“ მაქინაციის შედეგად 1993-1995 წლებში დაგროვდა *400 მილიონ დოლარზე მეტი ვალი თურქმენეთიდან შემოტანილი გაზისათვის*. სახელმწიფოს ამ ვალის გადასახდელად მრავალი წელი დასჭირდა.

გეოპოლიტიკური ვითარება

ისტორიული საქართველოს საზღვრები მეზობლებისათვის მეტ-ნაკლებად ცნობილი იყო, მაგრამ ***პირველი რესპუბლიკის*** საზღვრების ოფიციალური აღიარებისათვის მას ორი წლის დაცდა მოუწია. მხოლოდ 1920 წლის 7 მაისის მოსკოვის

ხელშეკრულებამ შესძინა ლეგიტიმურობა თბილისის იურისდიქციის ქვეშ მყოფ ტერიტორიას, თუმცა სამხრეთით საკმაოდ დიდი ფართობი მაინც სადავო რჩებოდა და საქართველოს სამხედრო მოქმედებაც კი მოუხდა ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებლად.

საქართველოს პირველი რესპუბლიკა შეიქმნა ყოფილი რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციული ერთეულების – თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების, სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგების, ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე. ზუსტად ეს ფართობი ცნო ბოლშევიკურმა რუსეთმა საქართველოს სუვერენულ ტერიტორიად 1920 წლის ხელშეკრულების თანახმად. სადავოდ გამოცხადდა მხოლოდ ზაქათალის ოკრუგი, რომელიც საბოლოოდ აზერბაიჯანს დარჩა.

საქართველოს *„მეორე", „მესამე", „მეოთხე", „მეხუთე" რესპუბლიკების* ჩრდილო საზღვარი გადიოდა სწორედ იმ ხაზზე, რომელიც დაადგინა 1920 წლის მოსკოვის ხელშეკრულებამ (ანუ აფხაზეთი და „სამხრეთ ოსეთი" საქართველოს ფარგლებში რჩებოდა, როგორც ეს ისტორიულადაც იყო). ამ საზღვარს, სიტყვიერად მაინც, 2008 წლის აგვისტომდე აღიარებდა რუსეთის ფედერაცია.

საქართველოს *პირველი დამოუკიდებლობა* სხვადასხვა პოლიტიკურ გარემოებათა დამთხვევის შედეგი იყო. კერძოდ, ეს იყო ბოლშევიკური რევოლუცია რუსეთში; რუსეთის ფაქტობრივი დამარცხება მსოფლიო ომში; გერმანიის ინტერესები კავკასიაში; რუსეთის სამოქალაქო ომი.

ამ ფაქტორებმა გარკვეული ზომით იმუშავა საქართველოს დამოუკიდებლობის სასარგებლოდ.

ამავე დროს, *გეოპოლიტიკური გარემო პირველი ქართული რესპუბლიკისათვის არახელსაყრელი აღმოჩნდა.*

1918 წელს, როდესაც მსოფლიო ომი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა, ოსმალეთის იმპერიასთან თავისი რთული ურთიერთობის გათვალისწინებით საქართველოს ოსმალეთისვე მოკავშირე გერმანიის იმედი უფრო ჰქონდა. ომში „ცენტრალური სახელმწიფოების" დამარცხების შემდეგ, 1919 წლიდან საქართველოს უხდებოდა ლავირება ანტანტას და რუსეთს შორის. ანტანტას წარმოადგენდა დიდი ბრიტანეთი, რომელთანაც მჭიდრო კავშირს ესწრაფოდა თბილისი, მაგრამ ნაცვალგებას ვერ მიაღწია. რუსეთს ჯერ წარმოადგენდა ჩრდილო კავკასიაში მოქმედი გენერალ დენიკინის სამხედრო ადმინისტრაცია, ხოლო 1920 წლის აპრილის ბოლოდან – ბოლშევიკური მთავრობა, რომელიც იმ დროისათვის მყარად დამკვიდრდა ჩრდილო კავკასიასა და აზერბაიჯანში.

პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებულმა „ანტანტამ" და ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა არ გამოამჟღავნეს ინტერესი სამხრეთ კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს მიმართ. *დიდმა ბრიტანეთმა*, რომელსაც კავკასიაში მხოლოდ ბაქოს ნავთობი აინტერესებდა, იმ დროისათვის უკვე დაამყარა კონტროლი ახლო აღმოსავლეთის უფრო დიდ ნავთობმომცემ ბუდობებზე. სამხრეთ კავკასიის

მიმართ დაინტერესება არ გამოიჩინეს არც საფრანგეთმა, არც იტალიამ. აშშ საერთოდ ჩამოშორდა „ძველი სამყაროს" საქმეებს. *ერთა ლიგამ* საქართველო თავის წევრად არ მიიღო.

1920 წლის შუაგულში საქართველო დატოვა ბრიტანულმა სამხედრო მისიამ. კავკასიაში კი გამოჩნდა რუსეთის ახალი დომინანტი ძალა – ბოლშევიკები. იმავე წლის ბოლოს საქართველო გარშემორტყმული აღმოჩნდა საბჭოთა რუსეთით, გასაბჭოებული მეზობელი რესპუბლიკებით და ქემალისტური თურქეთით.

გეოპოლიტიკური პრობლემა „პირველი დამოუკიდებლობის" საქართველოსათვის ის იყო, რომ *კავკასიაში არ წარმოიქმნა ძლიერი სახელმწიფოების რეალური მეტოქეობა დომინაციისათვის*, როდესაც პატარა ქვეყნებს დიპლომატიური მანევრირების საშუალება ეძლევათ ხოლმე. პოლიტიკოსის ოსტატობა სწორედ ასეთ მანევრირებაში ვლინდება. 1921 წლის დასაწყისში რეგიონში ასეთი მეტოქეობა შეწყდა. პოტენციურმა მოწინააღმდეგეებმა – საბჭოთა რუსეთმა და ქემალისტურმა თურქეთმა – რომელთაც იმ დროს სხვა ფრონტებიც ჰქონდათ, ერთმანეთთან საერთო ენა გამონახეს: 1921 წლის 16 მარტს მათ დადეს „მოსკოვის ხელშეკრულება", რომლის ძალითაც გაიყვეს სამხრეთ კავკასია. მისი ლომის წილი რუსეთს ხვდა. ყველაფერმა ამან საშუალება მისცა ძველ მეტროპოლიას, რუსეთს, შედარებით ადვილად დაბრუნებულიყო რეგიონში.

მეორე დამოუკიდებლობის დროინდელი ზოგადი გეოპოლიტიკური კონტექსტი საქართველოსათვის უფრო ხელსაყრელი გამოდგა, ვიდრე *1918-1921 წლებში*. 1990-იან წლებში არსებობდა საერთაშორისო ორგანიზაციები და საერთაშორისო არენაზე თამაშის წესები, რომელთაც თავიდან მეტ-ნაკლებად იცავდა რუსეთის ფედერაციაც კი. საქართველო სწორედ 1992 წელს მიიღეს გაეროში, ეუთოში და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებში, რომლებიც მოწოდებული არიან, ხელი შეუწყონ მსოფლიო წესრიგის შენარჩუნებას.

ყველა მეზობელ ქვეყანასთან საქართველომ შეძლო ხელშეკრულებების დადება, რომლებითაც მეზობლები მის ტერიტორიულ მთლიანობას აღიარებდნენ. გამონაკლისი აღმოჩნდა რუსეთის ფედერაცია, რომელთანაც *„ხელშეკრულება მეგობრობისა და თანამშრომლობის შესახებ"* 1994 წელს პრეზიდენტების მიერ იქნა ხელმოწერილი, მაგრამ რუსეთის სათათბირომ მისი რატიფიკაცია არ მოახდინა (იხ. თავი 22).

1993 წელს წელს შემუშავებულ რუსეთის სამხედრო დოქტრინაში მკაფიოდ მოჩანდა, რომ რუსეთი თავის გავლენის სფეროდ მიიჩნევდა მთელ „პოსტსაბჭოთა სივრცეს" (ე.წ. „კოზირევის დოქტრინა", 1823 წლის „მონროს დოქტრინის" ანალოგიით). იმ დროს დასუსტებული რუსეთიც კი მეტისმეტად ძლიერი იყო საქართველოსათვის. ამან შესაძლებლობა მისცა კრემლს, ჩარეულიყო საქართველოს საშინაო საქმეებში, კერძოდ, აფხაზეთის ომში.

ამავე დროს კავკასიაში გაჩნდა გარკვეული *მეტოქეობა დომინაციისათვის*. სამხრეთ კავკასია იმხანად ერთადერთი ზესახელმწიფოს, აშშ-ის გლობალუ-

რი ინტერესების სფეროში აღმოჩნდა. ეს დიდ განსხვავებას ქმნიდა 1918-1921 წლების გეოპოლიტიკურ ვითარებასთან, როდესაც დასავლეთ ევროპა და, განსაკუთრებით, აშშ კავკასიის პრობლემებს განერიდნენ. პატარა ქვეყნების, უპირველესად, აზერბაიჯანისა და საქართველოს, ლიდერებს მიეცათ დიპლომატიური მანევრირების საშუალება და მათ საკმაო ოსტატობაც გამოამჟღავნეს ამ საქმეში. საქართველოს მიმართ ვაშინგტონის ინტერესი უფრო ნათლად გამოვლინდა 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში. ამის შედეგია, რომ მოგვიანებით საქართველოს ტერიტორიის გავლით აშენდა დიდი სატრანზიტო მილსადენები კასპიის ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვისა და ანატოლიის მიმართულებით.

მოკლე დასკვნები მომავლისათვის

ორი დამოუკიდებლობის შედარება ცალკე განხილვას მოითხოვს და ისტორიკოსები ამას, ალბათ, გააკეთებენ: აქ მხოლოდ მოკლე მონახაზია მოცემული. შედარება საჭიროა იმისათვისაც, რომ *მომავალმა საქართველომ*, ე.ი. ხალხმა და მის მიერ არჩეულმა ხელისუფლებამ, გაითვალისწინოს ადრე დაშვებული შეცდომები და, შეძლებისდაგვარად, აარიდოს თავი იმ წყალქვეშა კლდეებს, რომლებიც ყოველთვის ელოდება საერთაშორისო პოლიტიკის ოკეანეში მარტო გასულ პატარა ხომალდს.

მეორე დამოუკიდებლობის წინ საქართველო ინსტიტუციურად უკეთ იყო მომზადებული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად, ვიდრე პირველი დამოუკიდებლობის წინ. ამავე დროს, 1918 წელს პოლიტიკური ელიტები უკეთ იყვნენ მომწიფებული იმავე მიზნისათვის.

შიდა პოლიტიკური ვითარება მეორე დამოუკიდებლობის პირველ წლებში თითქმის ისევე მძიმე იყო, როგორც პირველი დამოუკიდებლობის დროს.

მეორე დამოუკიდებლობის პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება პირველ დამოუკიდებლობასთან შედარებით ბევრად უფრო რთული აღმოჩნდა.

ამასთან, მეორე დამოუკიდებლობის დროს, კერძოდ, 1992-1995 წლებში, საქართველოს ირგვლივ არსებული გეოპოლიტიკური კონტექსტი პირველი დამოუკიდებლობის პერიოდთან შედარებით ხელსაყრელი იყო.

ჩვენთვის ერთ-ერთი მთავარი გაკვეთილი ისაა, რომ ქართულ საზოგადოებას ესაჭიროება გარდაქმნა იმ მიმართულებით, რომ ის თვითორგანიზებადი გახდეს, არ იყოს მთავრობის ხელშემყურე და ისწავლოს საკუთარი პრობლემების კოლექტიურად გადაწყვეტა. ეს არ არის ადვილი მისაღწევი და ამას თაობები დასჭირდება, მაგრამ სვლა ამ მიმართულებით აუცილებელია.

და ერთიც, აუცილებელია პატარა ქვეყანამაც ისწავლოს საკუთარ ძალებზე დაყრდნობა და არ იყოს დამოკიდებული მხოლოდ გარეშე ძალის დახმარებაზე.

თავი 25

საქართველო XXI საუკუნის დასაწყისში

„გვიანი შევარდნაძის ეპოქის“ დასასრული

2000 წლის 5 დეკემბრიდან რუსეთმა დააწესა სავიზო რეჟიმი საქართველოს მოქალაქეებისათვის. ფორმალურ საბაბად დასახელდა კახეთის რეგიონში მდებარე, XIX საუკუნეში ჩამოსახლებული ჩეჩნებით (საქართველოში მათ ქისტებს უწოდებენ) დასახლებულ *პანკისის ხეობაში* ჩრდილოკავკასიელი ჩეჩენი „ბოევიკების“ (პარტიზანების) შესვლა და იქ მათი ბაზების შექმნა.

ამ „ბოევიკების“ ნაწილი (უმეტესად – დაჭრილები) შემოჰყვა ჩეჩნეთიდან საქართველოში ლტოლვილთა მასას – ათი ათასზე მეტ ქალს, ბავშვს, მოხუცს, დაჭრილს – რომლებიც გამოექცნენ (თუ საგანგებოდ გამოაქციეს?) რუსეთის არმიის მიერ 1999 წლის შემოდგომაზე დაწყებულ სასტიკ მოქმედებას ჩეჩნეთში სეპარატიზმის აღმოსაფხვრელად (ამას „ჩეჩნეთის მეორე ომი“ დაერქვა). საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა, ლტოლვილები მიეღო და მათთვის ჰუმანიტარული დახმარება გაეწია. რაც შეეხება ჯანმრთელ „ბოევიკებს“, საქართველოსთან მაღალმთიანი, დაუცველი საზღვრის გადაკვეთისას ვიზის არქონა მათ არც არასოდეს აფერხებდა!

რუსეთის მიერ შემოღებული სავიზო რეჟიმი არ შეეხო საქართველოს ავტონომიების (იმ დროს რუსეთი მათ საქართველოს ნაწილებად აღიარებდა) – აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“, მცხოვრებთ. უფრო მეტიც, **რუსეთმა საქართველოს ავტონომიებში დაიწყო თავისი პასპორტების დარიგება.** ეს იყო დაუფარავი მზადება ტერიტორიების ოკუპაციისათვის. საქართველოს მთავრობის საერთაშორისო დონეზე პროტესტს შედეგი არ მოჰყოლია.

საერთაშორისო სამართლის თანახმად, ასეთი პასპორტიზაცია არის დოქტრინის – „საზღვარგარეთ მოქალაქეთა გადარჩენის“ – ბოროტად გამოყენება. სხვა ქვეყანაში პასპორტების გაცემა გამართლებულია მხოლოდ მაშინ, თუ ადამიანებს ესაჭიროებათ ქვეყნის დატოვება, რადგან მათთვის შეიქმნა სასიკვდილო საფრთხე (როგორიც, მაგალითად, შეექმნათ ებრაელებს 1940-1945 წლებში ნაცისტების მიერ

ოკუპირებულ ცენტრალურ ევროპაში). მაგრამ პასპორტების გაცემა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გამოყენებული იქნეს მეზობელი ქვეყნის ტერიტორიის ნაწილის ოკუპაციის არგუმენტად.

სამწუხაროდ, სულ რამდენიმე წლის შემდეგ რუსეთმა ეს ყალბი არგუმენტი გამოიყენა საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაციის დროს, რისთვისაც „სამხრეთ ოსეთსა" და აფხაზეთში „საკუთარი მოქალაქეების" დაცვა მოიმიზეზა.

სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება XXI საუკუნის დამდეგის საქართველოში თითქოს დალაგდა, მაგრამ მხოლოდ ელემენტარულ დონეზე. პენსია 14 ლარს (იმდროინდელი კურსით 9 ამერიკულ დოლარს) შეადგენდა და მისი გადახდაც კი გვიანდებოდა. სიღატაკე ზედაპირზე ჩანდა.

ბიუჯეტი ვერ ივსებოდა. ავტოინსპექცია, რომელსაც თეორიულად არ უხდიდნენ ხელფასს, მძღოლებს ყვლეფდა. სხვა „სამართალდამცავები" და დაბალი ანაზღაურების მქონე სახელმწიფო მოხელეებიც „სასიცოცხლო წყაროდ" კორუფციას იყენებდნენ. პროკურორი, მოსამართლე, მებაჟე, საგადასახადო სამსახურის მუშაკი, ავტოინსპექციის უფროსი უმდიდრეს ადამიანებად იქცნენ. ხელისუფლებაში მყოფი ან მასთან დაახლოებული ცალკეული პირები მდიდრდებოდნენ უმრავლესობის გაღატაკების ხარჯზე, უცხოური საქონლის (ბენზინის, სიგარეტის, ალკოჰოლური სასმელების, ფქვილის, შაქრისა და სხვა სურსათის) მონოპოლიური იმპორტის ან პირდაპირი მექრთამეობის გზით. ეს, რასაკვირველია, საზოგადოების დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა.

ამ თვალსაზრისით საქართველო დიდად არ განსხვავდებოდა სხვა პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკებისაგან, მაგრამ ეს დიდად მანუგეშებელი არ იყო.

სამაგიეროდ, ბევრი სხვა პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკისაგან საქართველოს პოზიტიურად განასხვავებდა ***სიტყვისა და პრესის თავისუფლება***. ლამის ყველა გაზეთი ოპოზიციური გახდა. ახალგახსნილი ტელევიზიები, განსაკუთრებით 1994 წლიდან არსებული *„რუსთავი-2"*, მძაფრად აკრიტიკებდნენ მთავრობას. პრეზიდენტი შევარდნაძე სატირული მულტსერიალის *„დარდუბალას"* მთავარ გმირად იყო გამოყვანილი. მას უნდა აეტანა ეს „აღვირახსნილი უმსგავსობა", რომ დასავლეთის თვალში „დემოკრატიისადმი ერთგულება" არ შეებღალა: *ეპოქა იყო ისეთი!*

სხვათა შორის, როდესაც „დარდუბალას" ავტორმა რამდენიმე წლის შემდეგ მოინდომა ანალოგიური მულტსერიალის შექმნა უკვე იმდროინდელი პრეზიდენტის, *მიხეილ სააკაშვილის*, შესახებ, პირველივე სერიის შემდეგ ფარულკამერიანი პროვოკატორი მიუგზავნეს და ფულის გამოძალვის ბრალდებით ოთხი წლით ციხეში გაუშვეს: *ეპოქა შეიცვალა!*

გარდაქმნებისათვის საჭირო იყო პოლიტიკური ნება. ედუარდ შევარდნაძე კი აშკარად დაიღალა. ძალა აღარ ჰყოფნიდა, რომ ახალი „რეფორმები" გამოეგონებინა. ამაზე მის გარშემო შემოკრებილი *„ახალგაზრდა რეფორმატორთა"* ჯგუფი მუშაობდა.

„გვიანი შევარდნაძის“ შედარებითმა ლიბერალიზმმა მის გარშემო გააჩინა „პოტენციური მემკვიდრეების“ მთელი ხროვა, რომლებიც „ბაბუს“ (შევარდნაძის მეტსახელი) ირგვლივ ტრიალებდნენ და ეფარებოდნენ მის ავტორიტეტს პოლიტიკური კარიერის გასაკეთებლად ან, უფრო მეტად, საკუთარი ჯიბის გასასქელებლად.

მემკვიდრე შევარდნაძეს არ დაუსახელებია. ჯერ ერთი, ის თვითონ არ ჩქარობდა პენსიაზე გასვლას; მეორე – ეს „არადემოკრატიული“ იქნებოდა; მესამეც, მემკვიდრის დასახელება საპირისპირო შედეგს მოიტანდა: ასეთი პირის წინააღმდეგ დაირაზმებოდა მეტოქეების მთელი არმია. მართლაც, საკმარისი იყო შევარდნაძეს ეთქვა, რომ აპირებს პრემიერ-მინისტრის[46] თანამდებობის შემოღებას და ამ პოსტისათვის შესაფერისად მიიჩნია *ზურაბ ჟვანია*, რომ ლამის ყველა „მემკვიდრეობის მაძიებელი“ – ასეთი კი ბევრი იყო – ჟვანიას დაუპირისპირდა. 2005 წელს ჟვანიას გარდაცვალების შემდეგ ზოგიერთი მას მისტიროდა, როგორც „ერთადერთ ალტერნატივას“, მაგრამ ვისაც ის დრო ახსოვს, ემახსოვრება, რომ ჟვანიას ბევრი კონკურენტი ჰყავდა, მათ შორის ერთ-ერთი ის, ვინც 1995 წელს სწორედ ჟვანიამ შეიყვანა ქართულ პოლიტიკაში – *მიხეილ სააკაშვილი*.

იმდროინდელი პოლიტიკოსებიდან, ვისაც შეეძლო შევარდნაძის მემკვიდრე გამხდარიყო, თითქოს გამოირჩეოდა აჭარის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე *ასლან აბაშიძე*. მაგრამ ის რუსული ტანკების იმედად მყოფი, რეგიონული დონის წვრილი დიქტატორი იყო, რომელსაც ეშინოდა ბათუმის დატოვება. რუსულ პრესას აბაშიძე აწვდიდა ცრუ ინფორმაციას, რომ მის წინააღმდეგ თბილისში მზადდება შეთქმულება და თითქოს ის „15-ჯერ სასწაულებრივად გადაურჩა ხელყოფას“.

2000 წლის *საპრეზიდენტო არჩევნებში* 72 წლის შევარდნაძეს მეორედ (და უკანასკნელად) მონაწილეობის უფლება ჰქონდა. მან პირველსავე ტურში მოიგო. მისი რეალური ალტერნატივა იმ დროს არ გამოჩნდა.

დღევანდელი გადასახედიდან ჩანს, რომ შევარდნაძისთვის უკეთესი იქნებოდა, საერთოდ არ მიეღო მონაწილეობა 2000 წლის არჩევნებში. ასეთ შემთხვევაში, ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც ხალხს ახალი ჰიპოთეტური ხელისუფალი ყელში ამოუვიდოდა (უკმაყოფილება გარდაუვალი იყო: სოციალური და ეკონომიკური მოთხოვნილებები იზრდებოდა, მათი დაკმაყოფილება კი ძნელი იყო), შევარდნაძეს მოიგონებდნენ, როგორც *თავისი ნებით წასულ გმირს*.

პრობლემა ისაა, რომ ლიდერები ვერ ხვდებიან, თუ როდის დგება მათი წასვლის დრო. ეს არ ეხება მხოლოდ შევარდნაძეს: წასვლის დროის გრძნობა უჩლუნგდება ყველა „შეუცვლელ ლიდერს“.

საქართველოს მაშინდელი რეალობის გათვალისწინებით ასეთი ნაბიჯის გადადგმა – არჩევნებში მონაწილეობის არ მიღება – შევარდნაძემ ვერ იკისრა.

46 მანამდე პრეზიდენტის შემდეგ აღმასრულებელ ხელისუფლებაში მეორე პირი იყო „სახელმწიფო მინისტრი“, რაც პრემიერ-მინისტრს არ უდრიდა.

ხელისუფლების სათავეში 1995 წლიდან მყოფ პარტია *„მოქალაქეთა კავშირს“* საუკუნეთა მიჯნაზე ბზარი გაუჩნდა. 2001 წელს ოპოზიციური ტელეარხის „რუსთავი-2“-ის ფინანსური რევიზიის მცდელობა მმართველ გუნდს ძვირად დაუჯდა. ტელევიზიას ღიად დაუჭირა მხარი *პარლამენტის თავმჯდომარე ზურაბ ჟვანიამ*. ეს შევარდნაძესთან დაპირისპირებას ნიშნავდა.

განხეთქილება *„მოქალაქეთა კავშირში“* აშკარა გახდა. 2002 წლის თვითმმართველობის არჩევნებში პარტიამ მძიმე მარცხი განიცადა. თბილისის საკრებულოში დეპუტატების ყველაზე დიდი რაოდენობა გაიყვანეს *„ლეიბორისტულმა პარტიამ“* და *„ერთიანმა ნაციონალურმა[47] მოძრაობამ“* (შემოკლებით *„ნაცმოძრაობა“*).

ამ უკანასკნელს სათავეში ედგა ახალგაზრდა პოლიტიკოსი *მიხეილ სააკაშვილი*. იმ დროისათვის მან უკვე მოასწრო შევარდნაძის მთავრობაში იუსტიციის მინისტრად ყოფნა და 2001 წლის სექტემბერში ამ პოსტის დიდი ხმაურით დატოვება, როდესაც საჯაროდ ამხილა სხვა მინისტრების კორუმპირებულობა. შევარდნაძემ მას მხარი არ დაუჭირა.

2003 წლის ოქტომბერში საქართველოში ტარდებოდა საპარლამენტო არჩევნები. *„მოქალაქეთა კავშირმა“* (რომლის თავმჯდომარე შევარდნაძე ფორმალურად აღარ იყო, თუმცა პარტია მაინც ასოცირდებოდა მასთან) შექმნა საარჩევნო ბლოკი *„ახალი საქართველოსათვის“*. ბლოკს ხელმოცარული პოლიტიკოსები ჩაუდგნენ სათავეში და მას ძირითადად „ადმინისტრაციული რესურსისა“ და არჩევნების გაყალბების იმედზე ყოფნა შეეძლო.

არჩევნებში მონაწილეობდა ბლოკი *„ბურჯანაძე-დემოკრატები“*, ასლან აბაშიძის პარტია *„დემოკრატიული აღორძინების კავშირი“*, *„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“* და სხვა პოლიტიკური სუბიექტები, რომელთაც იმედი ჰქონდათ, რომ გადალახავდნენ *პროპორციული სისტემით* პარლამენტში მოსახვედრად იმ დროს არსებულ ზღვარს – ხმების 7 პროცენტს.

მაჟორიტარული წესით ასარჩევი იყო 73[48] დეპუტატი. მაჟორიტარულ ოლქებში კენჭს იყრიდა ძირითადად მდიდარი ხალხი. ისინი თითქმის ყოველთვის იგებდნენ დეპუტატის ადგილს: წინასაარჩევნო პერიოდში ისინი სხვებზე მეტს ჰპირდებოდნენ და გაღატაკებულ ამომრჩეველს თითო ტომარა ფქვილსაც ურიგებდნენ! ასე მოხდა 1995, 1999, 2003 და 2008 წლების არჩევნებისას. პარლამენტის წევრის მანდატი უზრუნველყოფდა მაჟორიტარი დეპუტატის კონსტიტუციურ ხელშეუხებლობას და მისი ბიზნესის მიმართ ხელისუფლების კეთილგანწყობას.

47 პარტიას „ნაციონალური მოძრაობა“ იმის გამო ეწოდა, რომ ქართულ პოლიტიკურ ტერმინოლოგიაში „ეროვნული მოძრაობის“ ნიშა 1980-იანი წლებიდან იყო დაკავებული. ევროპულ ენებზე თარგმნისას „ეროვნული“ და „ნაციონალური“ ერთი და იმავე სიტყვით აისახება National/Nazional/Национальное და ა.შ.

48 მაჟორიტარული ოლქი სულ 85 იყო, მაგრამ ვინაიდან აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ დიდ ნაწილში ფაქტობრივად არ ხორციელდებოდა საქართველოს იურისდიქცია, 1992 წელს ამ რეგიონებიდან არჩეული 12 დეპუტატი ავტომატურად ღებულობდა მანდატს ყველა მომდევნო პარლამენტში. 2008 წლიდან ეს წესი გაუქმდა.

2003 წლის არჩევნების პარალელურად ტარდებოდა რეფერენდუმი პარლამენტის წევრთა რიცხვის შემცირებაზე 235-დან 150-მდე (მათგან 100 პროპორციული სისტემით უნდა არჩეულიყო, 50 – მაჟორიტარულით). საქართველოს მოსახლეობის 83,5-მა პროცენტმა მხარი დაუჭირა ამ ცვლილებას. მაგრამ რეფერენდუმის შედეგების უგულვებელყოფით *„ნაცმოძრაობის“* კონტროლქვეშ მყოფმა პარლამენტმა 2007 წელს ეს პროპორცია შეცვალა და უკვე 2008 წლის საპარლამენტო არჩევნებზე 77 დეპუტატი აირჩიეს პროპორციული, ხოლო 73 – მაჟორიტარული წესით (ნაცვლად 50-ისა). მმართველმა პარტიამ თავისი „მეწველი ძროხების“ გაზრდაზე იზრუნა.

2003 წლის არჩევნები გამჭვირვალედ ტარდებოდა, ანუ მის შედეგებს ყველა უბნის მიხედვით ინტერნეტში ნახავდით. არჩევნების გაყალბება თვალნათელი იყო: მაგალითად, საზღვარგარეთ, კერძოდ რუსეთში, გახსნილ რამდენიმე საარჩევნო უბანში უნიჭო ორგანიზატორებს ფანტაზია არ ეყოთ და შავი ზღვის ნაპირზე მდებარე *სოჭსა და ციმბირში მდებარე ნოვოსიბირსკში* ზუსტად ერთნაირი შედეგები დადეს. „შევარდნაძისა“ და „აბაშიძის“ პარტიების ხმების რაოდენობა ხელოვნურად გაზარდეს ქვემო ქართლში, სადაც აზერბაიჯანული მოსახლეობა ჭარბობს, და აჭარაში.

ჩანართი 25.1
მოსაზრება მაჟორიტარული წესით არჩევნების შესახებ

„მეხუთე რესპუბლიკის“ ყველა მოწვევის პარლამენტის მაჟორიტარი დეპუტატების ზნე ერთნაირი იყო: მცირე გამონაკლისით, მათი უმეტესობა მმართველი პარტიის მხარეს იდგა, აფინანსებდა მას და ამით საკუთარი ბიზნესის გაგრძელებისა და პარლამენტში ხელახლა არჩევის გარანტიას ღებულობდა. „ხალხის რჩეულები“ საპარლამენტო დებატებსა და საკანონმდებლო საქმიანობაში ნაკლებად მონაწილეობდნენ. ასეთივე მახინჯი საარჩევნო სისტემა არსებობს ბევრ სხვა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოში.

2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებში „ნაცმოძრაობის“ ხაზით არჩეული მაჟორიტარი დეპუტატების ნაწილმა თავისი პარტიის დამარცხების შემდეგ სასწრაფოდ გამოაცხადა თავი „დამოუკიდებელ დეპუტატებად“: თავიანთი ბიზნესის მომავალი ადარდებდათ! ზემოხსენებულმა „მაჟორიტარულმა ზნემ“ თავი გამოაჩინა.

2016 წლის გაზაფხულზე პარლამენტის იმდროინდელ უმრავლესობას („ქართულ ოცნებას“) ჰქონდა მცდელობა მიეღო კანონი 2020 წლიდან არჩევნების მხოლოდ პროპორციული სისტემით ჩატარებისა და მაჟორიტარული სისტემის გაუქმების თაობაზე. ამ მცდელობის ფაქტობრივი ბლოკირება მოახდინეს მაჟორიტარმა დეპუტატებმა და პარლამენტის სხვა წევრებმა „ნაცმოძრაობის“ ფრაქციებიდან.

ადგილობრივ საკრებულოებში მაჟორიტარი კანდიდატების არჩევა გამართლებულია – ისინი, ჩვეულებრივ, თავიანთი საარჩევნო ოლქის ტერიტორიაზე ცხოვრობენ და ადგილობრივ პრობლემებს იცნობენ. ქვეყნის ერთპალატიან

პარლამენტში კი, მაჟორიტარული სისტემით არჩევნების ჩატარების სისწორეში ეჭვი მეპარება.

„ანგლო-საქსურ ქვეყნებში" (დიდი ბრიტანეთი, აშშ, კანადა) არსებული მხოლოდ მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა იქაც ინვევს კრიტიკას (განსაკუთრებით, დიდ ბრიტანეთში). თუ სისტემა იქ მაინც მუშაობს, ეს მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილებისა და საზოგადოების ტრანსფორმაციის შედეგია. იქ კონსერვატიულად, ლიბერალურად ან სოციალისტურად/ლეიბორისტულად განწყობილ ამომრჩეველს სჯერა (ხანდახან ეს მართლდება კიდეც), რომ ხმას აძლევს იმას, ვინც პარლამენტში/კონგრესში თავისი ამომრჩევლის იდეების შესაბამისად იმოქმედებს.

მეორე მხრივ, მხოლოდ პროპორციული სისტემით არჩევნებს პარლამენტში შეუძლია მოახვედროს პარტიის ლიდერის ერთგული, მაგრამ მოუმზადებელი და უსახური დეპუტატები. ამ სისტემის ეფექტიანობისათვის აუცილებელია არსებობდნენ მყარ იდეოლოგიურ საფუძვლებზე მდგარი პარტიები (პარტიების იდეოლოგიები, რასაკვირველია, განსხვავებული იქნება, მაგალითად, ლიბერალური, კონსერვატიული, სოციალისტური, ნაციონალისტური და ა.შ.). სამწუხაროდ, ჩვენი „პარტიების" დიდი უმრავლესობა არის ერთი ან რამდენიმე პირის ირგვლივ შემოკრებილი ჯგუფი, რომელთა წევრები ადვილად შეიცვლიან „კვაზი-იდეოლოგიას" და გაყვებიან სხვა ლიდერს, თუ ის მეტს დაპირდება... სხვათა შორის, „პრო-დასავლურობა" და „პრო-რუსულობა" იდეოლოგია არ არის!

როგორც ჩანს, საარჩევნო სისტემის დახვეწა კიდევ დიდხანს მოგვინევს!

ძნელია იმის თქმა, რამდენად კორექტულად ტარდებოდა ეგზიტ-პოლები და პარალელური დათვლა 2003 წელს, მაგრამ პროპორციული სისტემით ჩატარებული არჩევნების ოფიციალურ შედეგებთან შედარებით ისინი ძალიან კონტრასტულ სურათს იძლეოდა. შევარდნაძის ბლოკმა *„ახალი საქართველოსათვის"* ოფიციალურად მიიღო 21,32 პროცენტი, პარალელური დათვლა კი 18,92 პროცენტს აჩვენებდა; ასლან აბაშიძის *„დემოკრატიული აღორძინების კავშირის"* შემთხვევაში სხვაობა, ათ-ნახევარი პროცენტული პუნქტი, ძალიან დიდი იყო – 18,84 და 8,13.

ოპოზიციურ პარტიებს კი ხმები დააკლეს.

არჩევნების შედეგებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 4-22 ნოემბერს ქვეყანაში მასობრივი საპროტესტო დემონსტრაციები იმართებოდა.

22 ნოემბერს ახალარჩეული პარლამენტის პირველი სხდომა ჩაშალეს დარბაზში შეჭრილმა დემონსტრანტებმა *„ნაცმოძრაობის" ლიდერის მიხეილ სააკაშვილის* ხელმძღვანელობით. ტელეკამერების წინ ხელში მას *ვარდი* ეჭირა. ტრიბუნასთან მყოფი შევარდნაძე საკუთარმა დაცვამ ძალით გაიყვანა. ტრიბუნა სააკაშვილმა დაიკავა და დემონსტრატიულად დალია პრეზიდენტისათვის მომზადებული ჭიქა ჩაი.

ყველაფერ ამას ტელევიზიით პირდაპირ ეთერში ვუყურებდით. იწყებოდა ახალი ხელისუფლების „ტელეეპოქა".

23 ნოემბერს შევარდნაძემ პრეზიდენტის პოსტიდან ნებაყოფლობით გადადგომა გადაწყვიტა. დროებითი პრეზიდენტი 40 დღის ვადით გახდა წინა მოწვევის პარლამენტის თავმჯდომარე და ახალ პარლამენტში მაჟორიტარული წესით არჩეული *ნინო ბურჯანაძე*.

თუმცა ეს ხდომილება კონსტიტუციის ჩარჩოებში ჯდებოდა – ფორმალურად პრეზიდენტი გადადგა, ის არ ჩამოუგდიათ – „რევოლუციას" უკანონობის ელემენტები ახლდა. მაგრამ ავტორიტარული რუსეთიდანაც და დემოკრატიული დასავლეთიდანაც (უპირველესად, იგულისხმება აშშ) ამ მოვლენას, რომელსაც ***„ვარდების რევოლუცია"*** ეწოდა, სერიოზული კრიტიკა არ მოჰყოლია. შევარდნაძით ორივე მხარე უკმაყოფილო იყო.

რუსეთის პრეზიდენტ პუტინს არ უღირდა თავის გამოდება საქართველოს ხელისუფლების სათავეში შევარდნაძის შესანარჩუნებლად.

ამერიკის პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშის (უმცრ.) ადმინისტრაცია კი საქართველოს ახალგაზრდა ლიდერებზე ამყარებდა იმედს.

ჩანართი 25.2
ედუარდ შევარდნაძე საქართველოს უახლეს ისტორიაში

1985-1992 წლებში ედუარდ შევარდნაძე საქართველოს გარეთ მოღვაწეობდა. ამ წლებში პატარა საბჭოთა რესპუბლიკის ყოფილი ხელმძღვანელი მსოფლიო რანგის პოლიტიკოსად გარდაიქმნა. თავისი თვითნაბადი ნიჭით, საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის იქამდე ათვალწუნებული თანამდებობა (მის წინამორბედ *ანდრეი გრომიკოს* იცნობდნენ, როგორც „Mister *Niet*" – „ბატონი არა"!) შევარდნაძემ მსოფლიოში, განსაკუთრებით დასავლეთში, პოპულარული გახადა. მან საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სამინისტროსაც დაატყო ხელი: იქ გაბატონებულ ნეპოტიზმსა და პროტექციონიზმს ბრძოლა დაუწყო. რუსეთის ბევრი ამჟამინდელი ელჩი შევარდნაძის შერჩეულია.

დამოუკიდებელ რუსეთის ფედერაციაში შევარდნაძე უცხოელი უმუშევარი გახდა. ის დათანხმდა თბილისის *სამხედრო საბჭოს* წინადადებას, ეხელმძღვანელა საქართველოსათვის.

1992 წლის 6 მარტს თბილისში დაბრუნებულ შევარდნაძეს სამოქალაქო ომში ჩართული, გაუბედურებული სამშობლო დახვდა. მას დიდი მოქნილობა და მრავალ უსიამოვნო კომპრომისზე წასვლა დასჭირდა, რომ დაშლას გადაერჩინა საქართველო, თუმცა ის ჩაითრიეს აფხაზეთის საბედისწერო ომში. მან თავიდან ააცილა ქვეყანას მასობრივი შიმშილი; ძირითადად უსისხლოდ დაშალა კერძო არმიები, მათ შორის „მხედრიონი"; მის დროს საქართველოში გაჩნდა პოლიტიკური პლურალიზმი, თავისუფალი პრესა და ტელევიზია; დაიწერა ახალი კონსტიტუცია; შემოღებული იქნა სტაბილური ვალუტა – ლარი.

მაგრამ უკეთესობისაკენ ცვლილებას ქვეყანაში ვერ ამჩნევდნენ. კორუფცია ყველაფერს ღრღნიდა. კორუფციის წინააღმდეგ შევარდნაძემ თვითონ წაახალისა „ახალგაზრდა რეფორმატორები", სწორედ ისინი, ვინც 2003 წელს თავიდან მოიშორეს ის!

შევარდნაძის წარმატება ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში უკეთ ჩანს. ის ახერხებდა ლავირებას რუსეთსა და დასავლეთს შორის; მან დაარწმუნა ტრანსნაციონალური კომპანიები და წამყვანი ქვეყნების ლიდერები, რომ საქართველოს შეუძლია შეასრულოს ენერგეტიკული დერეფნის როლი; მის დროს აშენდა ბაქო-სუფსის ნავთობსადენი და დაიწყო მაგისტრალური მილსადენების მშენებლობა კასპიის ზღვიდან ანატოლიამდე და ხმელთაშუა ზღვამდე; 1999 წელს მისმა დიპლომატებმა დაითანხმეს რუსეთი საქართველოდან სამხედრო ბაზების გატანაზე; იმავე წელს საქართველო მიიღეს ევროპის საბჭოში (მეზობელ სომხეთსა და აზერბაიჯანზე ორი წლით ადრე); საქართველო შევიდა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში; პროდასავლური საგარეოპოლიტიკური ვექტორი შევარდნაძემ ნათლად დააფიქსირა: მან გაახმოვანა საქართველოს ნატო-ში გაწევრების სურვილი.

ეს ყველაფერი მეტყველებს შევარდნაძის მიერ ახალი საქართველოს ისტორიაში შესრულებულ პოზიტიურ როლზე. მათი შეხსენება გვჭირდება ობიექტურობის დასაცავად, რადგან მის მიერ დაშვებულ არცთუ მცირეოდენ შეცდომაზე ზემოთ ბევრი ითქვა.

საქართველოს მოსახლეობას მოთხოვნები გაეზარდა და აღარ მალავდა უკმაყოფილებას ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობის გამო. თითქმის 76 წელს მიღწეული ლიდერი ვეღარ ერეოდა მოზღვავებულ პრობლემებს. ის სწრაფად კარგავდა პოპულარობას.

შევარდნაძის უკანასკნელი პოლიტიკური აკორდი იყო ის, რომ 2003 წლის ნოემბერში მან არ ისურვა ძალისმიერი მეთოდების გამოყენება ოპოზიციონერების წინააღმდეგ, რასაც აუცილებლად მოჰყვებოდა სისხლისღვრა. პრეზიდენტის პოსტიდან ის მშვიდობიანად გადადგა.

საქართველოდან გაქცევა მას არ დასჭირვებია.

საზღვარგარეთული „დემოკრატიის საექსპორტო ცენტრები“ იმ პერიოდში ახალისებდნენ დემოკრატიულ ძვრებს და კორუმპირებული რეჟიმების უსისხლოდ შეცვლას პოსტსოციალისტურ სივრცეში და ახლო აღმოსავლეთში. ამ მოვლენებს აეწება ჟურნალისტური კლიშე – *„ფერადი რევოლუცია“*: საქართველოს „ვარდების რევოლუციის“ (2003) შემდეგ უკრაინაში მოხდა *„ნარინჯისფერი რევოლუცია“* (2004), ყირგიზეთში – *„ტიტების რევოლუცია“* (2005), ლიბანში – *„კედრის რევოლუცია“* (2005).

„ფერადმა რევოლუციონერებმა“, საბოლოოდ, ხალხის იმედი არც ერთ ქვეყანაში არ გაამართლეს და ან თვითონ გარდაისახნენ უარესობისაკენ ან, ფაქტობრივად, გზა დაუთმეს სხვა, ისევ კორუმპირებულ, პოლიტიკოსებს.

ვარდები და ეკლები: 2003-2012 წლები

XXI საუკუნის დასაწყისში საქართველოში განვითარდა მოვლენები, რომელთა ცალსახად შეფასება რთულია. რაც უფრო მეტი დრო გავა, მათ შესახებ და, ზოგა-

დად, იმ ეპოქის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა მით უფრო გაიზრდება. ბევრი რამ დაგვავიწყდება. ამიტომაც, ზედმეტი არ იქნება თუ გავიხსენებთ, რა ხდებოდა საქართველოში *„ვარდების რევოლუციის"* შემდგომ პერიოდში. გავიხსენოთ „ვარდებიც" და თანმხლები „ეკლებიც".

2003 წლის 23 ნოემბრის მომდევნო დღეებში უზენაესმა სასამართლომ ბათილად ცნო პროპორციული სისტემით ჩატარებული საპარლამენტო არჩევნები, როგორც გაყალბებული. მაგრამ მაჟორიტარულ ოლქებში მიღებული შედეგები არ გაუქმდა, თითქოს იქ სულ „სხვა ამომრჩეველი" აძლევდა ხმას და გაყალბება არ ყოფილა (!?).

მანამ, სანამ 2004 წლის 28 მარტს ჩატარდებოდა ხელახალი საპარლამენტო არჩევნები (მხოლოდ პროპორციული სისტემით), 2004 წლის 4 იანვარს 36 წლის *მიხეილ სააკაშვილი* ხმათა აბსოლუტური უმრავლესობით (96 პროცენტი) აირჩიეს საქართველოს პრეზიდენტად. ხალხმა მისი დაპირებები დაიჯერა: ის საქართველოს შემადგენლობაში დააბრუნებდა აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთს", შეიყვანდა საქართველოს ნატოში, დააფუძნებდა ჭეშმარიტ დემოკრატიას, გაზრდიდა ხალხის მატერიალურ კეთილდღეობას.

ახალ არჩევნებამდე პარლამენტში 1999 წელს არჩეულ დეპუტატთა *ვადაგასული შემადგენლობა* დარჩა. დეპუტატები, რომელთა საგრძნობი ნაწილი კორუფციაში იყო გასვრილი, მორჩილად ასრულებდნენ „რევოლუციონერთა" სურვილებს: ალბათ, მათგან ხელშეუხებლობის გარანტია მიიღეს. ***პარლამენტის სწორედ ამ შემადგენლობამ მისცა ხმა ცვლილებებს კონსტიტუციაში, რომლებითაც მკვეთრად გაიზარდა პრეზიდენტის უფლებამოსილება ხელისუფლების სხვა შტოების დასუსტების ხარჯზე.***

1995 წელს, როდესაც დამოუკიდებელი საქართველოს კონსტიტუცია იწერებოდა, *ედუარდ შევარდნაძე* შეეწინააღმდეგა მასში ისეთი მუხლის შეტანას, რომელიც პრეზიდენტს უფლებას მისცემდა, ერთპიროვნულად, პარლამენტის დაუკითხავად, დაენიშნა მთავრობა.

2004 წლის თებერვალში კი ახალარჩეულმა პრეზიდენტმა *მიხეილ სააკაშვილმა* კონსტიტუციაში შეატანინა სწორედ ასეთი მუხლი: პრეზიდენტს შეეძლო დაენიშნა მთავრობა, ხოლო თუ პარლამენტი ამაზე არ დათანხმდებოდა, დაეშალა პარლამენტი. იმ დროის პოლიტიკოსთა შორის მხოლოდ ერთეულებმა გაბედეს პრეზიდენტის გაფართოებული უფლებების წინააღმდეგ სიტყვის თქმა, თუმცა უშედეგოდ.

მომდევნო თითქმის ცხრა წლის განმავლობაში კონსტიტუციაში 25-ჯერ (!) შეიტანეს ცვლილებები.

2004 წლის მარტის ბოლოს ჩატარებული ხელახალი არჩევნების შემდეგ პარლამენტში უმრავლესობა *„ნაცმოძრაობამ"* შეადგინა. 2003 წლის ოქტომბერში არჩეული მაჟორიტარების უმეტესი ნაწილი შეუერთდა გამარჯვებულს და ამით

თავისი ბიზნესი დაიცვა. *„მოქალაქეთა კავშირმა“* არსებობა შეწყვიტა, ხოლო მისი აქტივისტები ან გამარჯვებულის მხარეს გადავიდნენ, ან დაიფანტნენ.

„ნაცმოძრაობას“, რომელსაც 2004 წელს შეერწყა ზურაბ ჟვანიას პარტია (ნინო ბურჯანაძე „ნაცმოძრაობაში“ არ შესულა), ხელი გაეხსნა, რათა ოპონირების გარეშე განეხორციელებინა რადიკალური რეფორმები. მან ადვილად შეძლო ხელისუფლების ყველა შტოზე კონტროლის დამყარება. ამაზე პროტესტს მხოლოდ გათვითცნობიერებული ერთეულები გამოთქვამდნენ. ხალხის უმრავლესობა კი მოუთმენლად ელოდა სასიკეთო ცვლილებებს და ენდობოდა ახალგაზრდა ლიდერებს.

სწრაფი რევოლუციური ცვლილებები, მართალია, ისეთი მეთოდებით დაიწყო, რომ შეიძლებოდა მათ კანონიერებაში ეჭვის შეტანა, მაგრამ „გვიანი შევარდნაძის ეპოქის“ ბოლო წლები იმდენად დამთრგუნველი იყო, რომ სასიკეთო ცვლილებების მომლოდინე ხალხმა თვალი დახუჭა კანონთან, მორალთან ან, უბრალოდ, საღ გონებასთან მრავალ შეუსაბამობაზე.

მმართველმა „ტრიუმვირატმა“, სადაც შედიოდნენ პრეზიდენტი *მიხეილ სააკაშვილი, ნინო ბურჯანაძე* და *ზურაბ ჟვანია*, ფუნქციები გაინაწილა: პარლამენტის თავმჯდომარე, კონსტიტუციის თანახმად სახელმწიფოში მეორე პირი, გახდა ბურჯანაძე, ხოლო მესამე პირი, პრემიერ-მინისტრი – ჟვანია. შედარებით ახალგაზრდა ასაკის მიუხედავად, ყველა მათგანს და ბევრ მათ თანამებრძოლსაც ჰქონდა სახელმწიფოს მართვისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის საკმაო გამოცდილება შეძენილი „გვიანი შევარდნაძის ეპოქაში“ .

მალე, 2005 წლის 4 თებერვალს, უცნაურ გარემოებაში დაიღუპა *პრემიერ-მინისტრი ზურაბ ჟვანია*, რომელიც მანამდე ერთგვარად აწონასწორებდა პრეზიდენტის იმ დროისათვის უკვე თვალშისაცემ (თუმცა, ხალხისათვის ჯერჯერობით ასატან) ექსცენტრიკულ ქცევას და პოლიტიკურ ახირებებს.

როგორც ჩანს, უმაღლეს ეშელონებში არ იყო საერთო აზრი ჟვანიას დაღუპვის მიზეზებზე: კარგად მახსოვს, ტრაგედიის მომდევნო დილას თბილისის *„ქორთიარდ-მერიოტში“* ერთი საერთაშორისო კონფერენციის მონაწილეებს სააკაშვილმა სიტყვით მიმართა და მოულოდნელად ახსენა *„ჟვანიას მკვლელობა“*. მართალია, lapsus lingua (წამოცდენა) მაშინვე შეასწორა – *„ტრაგიკული დაღუპვაო“*, მაგრამ ბევრმა უხმოდ გადახედა ერთიმეორეს.

„ტრიუმვირატი“ დაიშალა, „დუუმვირატი“ კი ვერ შედგა.

2008 წლის 4 იანვრის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს ნინო ბურჯანაძემ, შეიძლება ითქვას, საკუთარი რეპუტაციის შელახვის ხარჯზე, დიდი ღვაწლი დასდო პრეზიდენტის პოსტზე პირველივე ტურში სააკაშვილის ძალიან საეჭვო არჩევას. ამ უკანასკნელმა საჯაროდ დიდი მადლობა და კომპლიმენტები უძღვნა ბურჯანაძეს.

სულ ოთხი თვის შემდეგ კი საპარლამენტო არჩევნებისათვის მზადებისას საა-

კაშვილმა არ მისცა უფლება ბურჯანაძეს, თავისი კანდიდატები შეეყვანა მმართველი პარტიის საარჩევნო სიაში. ამის გამო 2008 წლის აპრილში ნინო ბურჯანაძე გადადგა პარლამენტის თავმჯდომარის პოსტიდან, არ მიიღო მონაწილეობა იმ წლის საპარლამენტო არჩევნებში, მოგვიანებით კი ოპოზიციური პარტია შექმნა.

* * *

„ვარდების რევოლუციის" შემდეგ არცთუ ცოტა იყო ***პოზიტიური ძვრა.***

ბევრმა მოიწონა, რომ დაიჭირეს ყველაზე ოდიოზური მექრთამეები და გაიძვერები (ვინც გაასწრო, უმეტესობამ, ბუნებრივია, მოსკოვს შეაფარა თავი). გადახალისდა სამინისტროებისა და საჯარო სამსახურების ხელმძღვანელობა. თანამდებობებზე დაინიშნენ ახალგაზრდა, ძირითადად დასავლეთის უნივერსიტეტებში განათლებამიღებული, ადამიანები. ზოგი მათგანი მართლაც ნიჭიერი და მცოდნე იყო, მაგრამ ზოგმა მხოლოდ ინგლისურად სხაპასხუპით ლაპარაკი იცოდა.

მალევე *გაუქმდა საბჭოთა გადმონაშთი – ავტოინსპექცია* და დაითხოვეს ყველა ავტოინსპექტორი, რომელთაც „მექრთამის დამღა" ედოთ. ძველი პოლიციის ნაცვლად შექმნილი ამერიკული ტიპის, უკეთ ანაზღაურებული საპატრულო პოლიცია დაკომპლექტდა კონკურსის შედეგად შერჩეული ახალი კადრებით.

სახელმწიფო მმართველობა მოწესრიგდა. სახელმწიფო ინსტიტუტები სათანადოდ ამუშავდა. დაიწყო თანამედროვე *არმიის* მშენებლობა.

მებაჟეების რამდენიმე ჯგუფის მასობრივად გამოცვლის შემდეგ მოხერხდა არაკორუმპირებული *საბაჟო სამსახურის* შექმნა. სასაზღვრო გადასასვლელებთან შეიქმნა თანამედროვე ინფრასტრუქტურა, რაც ამერიკის ადმინისტრაციამ დაგვიფინანსა.

პასპორტის ან რაიმე ოფიციალური ცნობის ასაღებად ნაცნობის მონახვისა ან ქრთამის მიცემის ნაცვლად საკმარისი გახდა მოკლე რიგში ჩადგომა და დადგენილი თანხის ბანკის მეშვეობით გადახდა. ეს თანხა მცირე არ იყო, მაგრამ ახლა ყველამ იცოდა, რომ ფული ბიუჯეტში მიდიოდა და არა ბიუროკრატის ჯიბეში.

სახელმწიფო მოხელეებს ხელფასი საგრძნობლად გაეზარდათ და მოისპო *კორუფციის ფორმალური საბაბი* („ხელფასი პურის ფულად არ გვყოფნის"!). მაშინ გვეგონა, რომ რეფორმების პირველ თვეებში მოხელეთა გაზრდილი ხელფასის ფულს გვაძლევდა ამერიკელი ფილანტროპი *ჯორჯ სოროსი*, მოგვიანებით კი გაირკვა, რომ ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი სპონსორი ყოფილა იმ დროს საზოგადოებისათვის უცნობი მილიარდერი *ბიძინა ივანიშვილი*, რომელმაც პოლიციის რეფორმაც დააფინანსა და ბიუროკრატიისაც.

შრომითი დისციპლინა განმტკიცდა, კონტროლი გამკაცრდა და საჯარო მოხელე არ რისკავდა რაღაც ისეთ ქმედებას, რასაც კარგად ანაზღაურებადი სამსახურის დაკარგვა შეიძლება მოჰყოლოდა.

დამნაშავეობამ იკლო. „კანონიერ ქურდებს" ცუდი დრო დაუდგათ: ახალმი-

ღებული კანონით საკმარისი იყო მათ ელიარებინათ თავიანთი სტატუსი ქურდულ სამყაროში და ამისათვის მრავალწლიანი პატიმრობა ელოდათ. ვინც მოასწრო, რუსეთში, უკრაინაში და უფრო შორს გადაიხვეწა. ქურდულ მენტალიტეტს სკოლასა და ქუჩაში ბრძოლა გამოეცხადა და ასეთი განწყობები იატაკქვეშეთში გადავიდა. ნარკომანიასთან და ნარკოგამსაღებლებთან ბრძოლა დაიწყო.

შეივსო სახელმწიფო ბიუჯეტი. თუ შევარდნაძის ეპოქაში ხაზინაში შესვლის ნაცვლად ფული სხვადასხვა დონის მოხელეების ჯიბეებში რჩებოდა, ახლა აღმოჩნდა, რომ საქართველოს რვაჯერ თუ ათჯერ მეტი შემოსავალი ჰქონია.

მოწესრიგდა *ენერგომომარაგება, მას შემდეგ, რაც* ყველამ დაიწყო დენისა და კომუნალური გადასახადების გადახდა.

ერთიანი ეროვნული გამოცდების შემოღებამ საქართველოს უმაღლესი განათლების სისტემაში პრაქტიკულად მოსპო მექრთამეობა, რაც საბჭოთა პერიოდის და პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების უმძიმესი დამღა იყო (და ბევრგან დღესაც არის).

დაიწყო უვარგისი საგზაო ინფრასტრუქტურის შეცვლა. მაგალითად, 2005 წლამდე ქ. მარნეულიდან სომხეთის რესპუბლიკის საზღვრამდე სულ 30 კილომეტრის სიგრძის ორმოებიანი გზის გავლას ლამის ორი საათი სჭირდებოდა: როგორც კი საზღვარს გადახვიდოდით, სომხეთში კარგი გზა იწყებოდა. 2005 წლის იანვარში გზა გააკეთეს: გარდაცვალებამდე ერთი თვით ადრე ზურაბ ჟვანიამ, ტელეკამერების თანხლებით, პირადად მართა მანქანა ამ მონაკვეთზე, რომლის გავლის დრო 25-30 წუთამდე შემცირდა. გზის საფარი უკეთესიც კი გახდა, ვიდრე მეზობელ ქვეყანაში. აშენდა ავტოსტრადა თბილისიდან გორამდე და განზრახული იყო მისი დასავლეთ საქართველოსკენ გაგრძელება. სამწუხაროდ, ზოგი გზა მხოლოდ „პრეზიდენტის სატელევიზიო პიარისათვის" იხსნებოდა. მაგალითად, თბილისიდან ახალქალაქისაკენ ახალგაყვანილ გზაზე მისი საზეიმო გახსნის შემდეგ, როდესაც პრეზიდენტმა ჟურნალისტების თანხლებით იმგზავრა, ორიოდე თვეში მომინია მგზავრობა და მას უკვე ორმოები ჰქონდა: საფარი ნაჩქარევად და ცუდად იყო დაგებული.

2004 წლის მაისში *აჭარის ავტონომია თბილისმა დაიქვემდებარა.* ასლან აბაშიძე მოსკოვის იმდროინდელმა მერმა იური ლუჟკოვმა შეიკედლა. რუსეთის ფრთის ქვეშ მყოფი რეგიონული დიქტატორის სროლის გარეშე გაძევებას საკაშვილი თავის სიმამაცეს მიაწერდა. სინამდვილეში ამას პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ახსნა აქვს: აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთისაგან" განსხვავებით აჭარა რუსეთს არ ესაზღვრება. რუსეთს არ უღირდა თავისი კლიენტის, ასლან აბაშიძის, დაცვა თურქეთის მეზობელ ტერიტორიაზე, აჭარის ავტონომიაში, რომელიც შექმნილი იყო 1921 წლის მოსკოვის ხელშეკრულებით. ბათუმის ირგვლივ ვითარების გართულება კრემლისათვის სხვა სახელმწიფოს ჩარევის რისკს შეიცავდა.

2004 წლიდან 2008 წლის აგვისტომდე საქართველოს *ეკონომიკური წინსვლა* ჰქონდა. 2005 წელს შემოიღეს ახალი საგადასახადო კოდექსი, პროცედურული საკითხები დარეგულირდა, შემცირდა გადასახადების რაოდენობა და გადასახადის ზომაც, სახელმწიფო შემოსავლებმა კი იმატა, რადგან ეკონომიკამ „ჩრდილიდან“ გამოსვლა დაიწყო. მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) ზრდამ 2007 წელს 12,3 პროცენტი შეადგინა. გაჩნდა ეიფორია, რომ „ეკონომიკური ბუმი“ დაიწყო!

„ბუმს“ ასეთი ახსნა აქვს: 2008 წლის მეორე ნახევრამდე *საქართველოს მშპ-ის* ზრდა განპირობებული იყო დაჩქარებული პრივატიზაციის შედეგად მიღებული შემოსავლებით და, შესაბამისად, გაზრდილი სახელმწიფო ხარჯებით. ეს ხდებოდა მსოფლიოს საერთო ეკონომიკური აღმავლობის ფონზე. საზღვარგარეთ უხვად გაჩნდა თავისუფალი ფინანსური რესურსები და საქართველოში პირდაპირმა უცხოურმა ინვესტიციებმა 2007 წელს 2 მილიარდ დოლარზე მეტი შეადგინა. ნავთობსა და ბუნებრივ აირზე ავარდნილმა ფასებმა საგრძნობლად გამოაცოცხლა რუსეთის ეკონომიკა, რამაც საშუალება მისცა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან იქ ჩასულ შრომით მიგრანტებს მეტი თანხა გადაერიცხათ სამშობლოში, მათ შორის, საქართველოშიც. ამას დაემატა *სპეკულაციური კაპიტალის* ინტერესი, რომელსაც გაუჩნდა მოლოდინი, რომ საბაზრო ეკონომიკაში ცენტრალური ევროპის ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების წარმატებული სტარტის შემდეგ ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიც ასევე წინ წავიდოდნენ. საქართველო თავისი „რეფორმატორი მთავრობით“ მიმზიდველი ჩანდა სწრაფ გამდიდრებას მოწადინებული ინვესტორისათვის.

დაიწყო ინტენსიური *საბინაო მშენებლობა*. სამშენებლო კომპანიების უდიდესი ნაწილი „ფინანსური პირამიდის“ პრინციპით მუშაობდა, ანუ დამკვეთს სახლს უშენებდნენ მომდევნო კლიენტისაგან მიღებული თანხით. ქვეყანაში ძალიან მოკლე დროში გაჩნდა დიდი ფული და ყველაფერმა დაიწყო გაძვირება.

2008 წლის მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისთან ერთად საქართველოს *„ეკონომიკური ბუმის“ ეიფორია ჩაქრა*. სამშენებლო კომპანიებს უზარმაზარი ვალი დაუგროვდათ და უმეტესობამ მუშაობა შეაჩერა.

მაგრამ მსოფლიო კრიზისი საქართველომ შედარებით ადვილად გადაიტანა, რადგან 2008 წლის ბოლოს დასავლეთის ქვეყნები და იაპონია დონორთა კონფერენციაზე შეთანხმდნენ, რომ რუსეთთან ომში დაზარალებულ საქართველოს 4,5 მილიარდ დოლარს გამოუყოფდნენ, ნახევარზე მეტს გრანტების სახით, დანარჩენს – სესხად. ამის წყალობით შესაძლებელი გახდა სწრაფად აშენებულიყო საცხოვრებლები „სამხრეთ ოსეთიდან“ ეთნიკური წმენდის შედეგად დევნილი მოსახლეობისათვის, გაგრძელებულიყო ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელება, რაც „ეკონომიკური ბუმის“ გაგრძელების ილუზიას ქმნიდა.

ახალი ქართული პოლიცია და მოხელეები, რომლებიც ქრთამს არ იღებენ,

„იუსტიციის სახლები“, სადაც დოკუმენტის რამდენიმე წუთში აღება შეიძლება, იქცა შურის ობიექტად ყველა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოს კორუმპირებული მოხელის კეთილგანწყობის მომლოდინე მოქალაქეებისათვის.

2006 წელს, გულახდილი კერძო საუბრის დროს, სომხეთში უკრაინის ელჩმა გულისნუხილით მითხრა, რომ მის ქვეყანაში, საქართველოსგან განსხვავებით, კორუფციას სათანადოდ ვერ ებრძვიან: *„თქვენ ცარი გყავთ, ჩვენ კი..., ეჰ!“* .

„ცარი“ გონებაში ჩამრჩა. ელჩის სიტყვები აშკარად ჩვენეული ავტორიტარიზმისადმი გამოთქმული დითირამბი გამოდიოდა. მაშინ ამას ყურადღება არ მივაქციე: მთავარი რეფორმების შედეგი იყო!

ასეთივე ხედვა ჰქონდათ ჩვენ დასავლეთელ მეგობრებს, რომლებიც „საქართველოს ფენომენს“ პოსტსაბჭოთა სივრცის ენდემური კორუფციის ფონზე გაკვირვებითა და აღტაცებით შეჰყურებდნენ.

„ვარდების რევოლუციონერებს“ თავიდანვე ერგოთ მხარდაჭერა ვაშინგტონიდან და ბრიუსელიდან. საქართველოს გაძლიერებული ურთიერთობა დასავლეთთან, რასაც ჩვენი საზოგადოება ნამდვილად იწონებდა, კრემლის დიდ გაღიზიანებას იწვევდა: რუსული პროსამთავრობო მედია და ექსპერტები საქართველოში მიმდინარე პროცესებს პოსტსაბჭოთა სივრცეში „ამერიკული დივერსიით“ ხსნიდნენ!

2005 წელს თბილისს პირველად ეწვია ამერიკის პრეზიდენტი. ჯორჯ ბუშმა (უმც.) მოიწონა ყველაფერი, რაც საქართველოში ხდებოდა და მას *„თავისუფლების შუქურა“* უწოდა. საქართველოს მადლიერი პრეზიდენტის ინიციატივით თბილისის აეროპორტისაკენ მიმავალ გზას ჯორჯ ბუშის სახელი დაერქვა!

„ვარდების რევოლუციის“ მომდევნო ორი-სამი წლის განმავლობაში საქართველო მართლაც იქცა „შემდგარ სახელმწიფოდ“.

მართალია, ვამჩნევდით საქართველოს უმაღლესი პოლიტიკური ფიგურის ქცევის ექსცესებს, კანონის უზენაესობის უგულებელყოფას და „შერჩევითი სამართლის“ განხორციელებას, სამართალდამცავების მიერ უფლებათა გადამეტებას, მაგრამ წარმატებათა კასკადის ფონზე ეს ყველაფერი ფერმკრთალდებოდა.

„ვარდების რევოლუციის“ საწყის ეტაპზე, პირველი სამი წელი, საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობა ძირითადად იწონებდა იმას, რაც ქვეყანაში ხდებოდა.

* * *

ის, რაც „ნაცმოძრაობამ“ კარგად გააკეთა, მოსაწონია და საქებარი, მაგრამ ხალხისათვის ამის დაყვედრება უსამართლობაა.

ხალხი სწორედ იმისათვის აძლევს მართვის მანდატს გარკვეულ პოლიტიკურ ჯგუფს ან ინდივიდს (მაგალითად, ირჩევს პარტიასა და პრეზიდენტს), რომ მათ გააკეთონ ის, რაც ხალხს სჭირდება. ხალხი ანდობს მათ სახელმწიფო საკუთრების

რაციონალურად მართვისა და განკარგვის უფლებას, მოელის მათგან სამართლის აღსრულებას, ადამიანის უფლებების დაცვას, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლებაზე ზრუნვას. ამ სამსახურის გაწევისათვის ხალხი უხდის შესაბამის ხელფასს ***ხელისუფლების ყველა დაქირავებულ წარმომადგენელს,*** რიგითი პოლიციელიდან – პრეზიდენტამდე. მოქალაქეთა გადასახადებით სახელმწიფო მოხელეებს შესაბამისი სამუშაო პირობები ექმნებათ.

მაგრამ ხალხის მიერ მინიჭებული მანდატით დავალებული „კარგი საქმის კეთება" არ არის გამართლება იმისათვის, რომ არჩეულმა ჯგუფმა (პარტიამ, პრეზიდენტმა) ბოროტად გამოიყენოს მისთვის დროებით მინიჭებული უფლებები. მაგალითად:

თავის პირად საკუთრებად მიიჩნიოს სახელმწიფო ხაზინა და მოიწყოს სუპერკომფორტი;

მეგობრებს, ადგილობრივსა თუ უცხოელს, აჩუქოს („ერთ ლარად მიჰყიდოს") სახელმწიფო ქონება;

ჩამოართვას კერძო საკუთრება მოქალაქეებს;

ციხეში გაუშვას მცირე დანაშაულის ჩამდენი ან უდანაშაულო ათასობით ადამიანი;

დათესოს შიში საზოგადოებაში;

ულირსი ხერხების გამოყენებით შეეცადოს, უსასრულოდ შეინარჩუნოს მაღალი თანამდებობა და მასთან დაკავშირებული პრივილეგიები და ა.შ.

სამწუხაროა, რომ ზემოხსენებული ელემენტარული ჭეშმარიტებები, რომლებიც უნდა გაითვალისწინოს „დემოკრატობაზე" პრეტენზიის მქონე ყველა ხელისუფლებამ, ძალიან მალე მიეცა დავიწყებას.

ხალხს კი აქვს უფლება ცხოვრებაგამტკბარ პოლიტიკურ ძალას და კონკრეტულ პირებს უარი უთხრას მართვის ხელახალ მანდატზე. ხოლო თუ დამტკიცდა, რომ ეს პირები ხალხისათვის სასარგებლო საქმის პარალელურად დანაშაულსაც ჩადიოდნენ, უნდა დასაჯოს ისინი.

„ვარდებს" საკმაოზე მეტი „ეკალი" აღმოაჩნდათ.

ბევრი ფარული „ეკალი" მხოლოდ 2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის შემდეგ გაშიშვლდა და მკაფიოდ დავინახეთ, რომ თბილისის მოციმციმე ტელეანძისა და შენობების განათებული ფასადების უკან ბნელეთი ყოფილა. საერთოდაც, „ნაცმოძრაობის" ხელმძღვანელობის საფირმო ნიშანი გახდა მხოლოდ „ფასადზე" ზრუნვა, მხოლოდ დასავლეთის მოსაწონად გაკეთებული ლამაზად შეფუთული, მაგრამ ყალბი განცხადებები.

თავიდან ხალხი ამის გამო პროტესტს არ გამოხატავდა. დასავლეთშიც ვერ ამჩნევდნენ შეუსაბამობას ოფიციალურ განცხადებებსა და რეალობას შორის.

მაგრამ საქართველოში იყვნენ საზოგადოების ისეთი წევრებიც, ვისაც უკეთ

ესმოდა, რა ხდებოდა ქვეყანაში; რომ ეფექტიან მმართველობას ეწირებოდა სამართლიანობა; რომ მმართველობის დაბალ და საშუალო დონის მექრთამეობის აღმოფხვრის ფონზე გაიფურჩქნა გარეშე თვალისათვის უხილავი უზარმაზარი *ელიტური კორუფცია.*

2004 წელს ახალარჩეულმა პრეზიდენტმა სააკაშვილმა ტელევიზიით გვაჩვენა პატარა ბინა, სადაც ის მეუღლესა და შვილთან ერთად ცხოვრობდა; ტელევიზიის თანხლებით მან იმგზავრა მეტროთი; მოსკოვში პირველ ოფიციალურ ვიზიტზე სარეისო თვითმფრინავით გაემგზავრა.

„დემოკრატობანას თამაში" ამით დამთავრდა. 2012 წელს პრეზიდენტს ჰქონდა რვა მოქმედი რეზიდენცია, ემსახურებოდა 3500-კაციანი დაცვა, ორი თვითმფრინავი, ორი შვეულმფრენი; 80 მილიონ დოლარად შეკვეთილი იყო კიდევ სამი შვეულმფრენი. საქართველოსნაირი ღარიბი ქვეყნისათვის ეს მეტისმეტი ფუფუნებაა.

2013 წლის აპრილში „საიდუმლო" გრიფი მოეხსნა პრეზიდენტის დაცვის სამსახურის მიერ გაწეულ ხარჯებს და გამომზეურდა მათი არამართლზომიერად (რბილად რომ ვთქვათ: დანაშაულად ამის კვალიფიკაცია სასამართლოს საქმეა) გადახდის შემაშფოთებელი სერია. მაგალითად, პრეზიდენტის ესპანელი მზარეული საქართველოს ბიუჯეტს არასრულ ორ წელიწადში ნახევარი მილიონი ლარი (ანუ დაახლოებით 300 ათასი დოლარი) დაუჯდა; პრეზიდენტის ვაჟის საზღვარგარეთ სწავლის თანხა სახელმწიფომ გადაიხადა; პრეზიდენტ მიხეილ სააკაშვილისა და თბილისის მერის გიგი უგულავას წონის კორექციისთვის საჭირო პროცედურების ჩატარება ავსტრიის ძვირფას კურორტზე 115 ათასი ლარი დაჯდა; პრეზიდენტისა და ათი მისი თანმხლები პირის („ნაცმოძრაობის" ელიტის) დუბაის ძვირფას სასტუმროში ახალი წლის შეხვედრისათვის საქართველოს ბიუჯეტმა 240 ათასი ლარი (ანუ 145 ათასი დოლარი) გადაიხადა და ა.შ. [მანაგაძე, 2013].

. პრესაში გახმაურდა პრეზიდენტისათვის პირადი მასაჟისტის ჩამოსაყვანად სამთავრობო თვითმფრინავის გაგზავნა; პრეზიდენტისა და მისი ამალის მგზავრობა სხვადასხვა საკურორტო ქალაქში და იქ სახელმწიფოს ხარჯზე გართობა; პრეზიდენტის საყვარელ მაღაზიაში „საშოპინგოდ" სამთავრობო თვითმფრინავის მოულოდნელი დასმა მილანში; „ევროვიზიის" კონკურსში მონაწილეობის მისაღებად პრეზიდენტის ფავორიტი მომღერალი ქალის დაფინანსება სახელმწიფო ბიუჯეტის ორი თუ სამი მილიონი ლარით და სხვ.

თუ ეს პრესის მხრიდან ცილისწამება იყო, მაშინ მორალურად დაზარალებულს სასამართლოსათვის უნდა მიემართა, ან საზოგადოებისათვის სხვა ინფორმაცია მიეწოდებინა. რეალურად, ყველა ასეთი პუბლიკაციის იგნორირება ხდებოდა.

დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში ზემოთქმულის მსგავსის გამომზეურება პოლიტიკოსის კარიერას ხაზს გადაუსვამდა.

დემოკრატიულ ქვეყნებში ნებისმიერი სახის საეჭვო გარიგებაში მონაწილე

ან სახელმწიფო ხარჯების არამიზნობრივად ხარჯვაში ეჭვმიტანილ უმაღლესი თანამდებობის პირს სასამართლო ხელისუფლებასთან აქვს ხოლმე საქმე.

მაგალითად, 2017 წელს პერუს პროკურატურამ მოითხოვა 2001-2006 წლებში ყოფილი პრეზიდენტის, ალეხანდრო ტოლედოს აშშ-დან ექსტრადიცია ათზე მეტი წლის წინ ჩადენილი დანაშაულისათვის: მას ბრალად ედება მრავალმილიონიანი ქრთამის აღება ავტოსტრადის მშენებლობის კონტრაქტის გაცემისათვის.

მართალია, ამერიკულ ტრადიციაში არ არის თავისი ყოფილი პრეზიდენტების გასამართლება და ამას არც სხვა ქვეყნებს (მათ შორის, საქართველოს) უწონებენ, მაგრამ სხვაგან კანონს უფრო მკაცრად იცავენ.

სამხრეთ კორეაში ლამის ვერცერთი პრეზიდენტი ვერ გადაურჩა იმპიჩმენტს და სასამართლოს.

ისრაელის მეშვიდე პრეზიდენტ ეზერ ვაიცმანს, სხვათა შორის, დამოუკიდებლობის ომის მონაწილეს, იქაურმა პრესამ ამოუქექა, რომ ათიოდე წლით ადრე, თავდაცვის მინისტრობისას, საეჭვო რეპუტაციის ბიზნესმენმა დიდი თანხა ჩაურიცხა, რისი დანიშნულებაც პრეზიდენტმა ვერ ახსნა. ვაიცმანი გადადგა და სასამართლო მას ასცდა მხოლოდ მომხდარი ფაქტის (დანაშაულის?) ხანდაზმულობის გამო. ისრაელის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი ეჰუდ ოლმერტი კორუფციისათვის იხდიდა სასჯელს.

რადგანაც დამოუკიდებელი საქართველოს ყველა ხელისუფლება ქვეყნის მომავალს ევროპული კავშირის შემადგენლობაში ხედავს – ოქროს ვარსკვლავებიან ლურჯ დროშას ყველგან ვაფრიალებთ – ამიტომ, იქნებ ევროპულ მაგალითებზეც ვისწავლოთ?

2012 წელს გერმანიის პრესაში აგორდა სკანდალი: თურმე რამდენიმე წლით ადრე, მანამ, სანამ *კრისტიან ვულფს* ქვეყნის პრეზიდენტად აირჩევდნენ, ერთმა კინოპროდიუსერმა, არც თუ უანგაროდ, მისი სასტუმროს ხარჯი გადაიხადა. ვულფი იძულებული გახდა, გადამდგარიყო, რომ პრეზიდენტობის ინსტიტუტის სახელი არ შეებღალა.

2011 წელს საფრანგეთის ყოფილ პრეზიდენტს *ჟაკ შირაკს* ორწლიანი პირობითი პატიმრობა მიუსაჯეს იმისათვის, რომ 1977-1995 წლებში, პარიზის მერის თანამდებობაზე ყოფნისას, ის არამიზნობრივად იყენებდა სახელმწიფო სახსრებს და ასაქმებდა თავის თანაპარტიელებს ისეთ სამუშაოზე, რომელიც რეალურად არ არსებობდა.

თითქმის ანალოგიური ბრალდება 2013 წლის დამდეგს წარუდგინეს თბილისის მერს *გიგი უგულავას*, ოღონდ სულ ცოტა ხნით ადრე – 2009 წელს ჩადენილი ქმედებისათვის, როდესაც მან 764 პირი დაასაქმა შპს „თბილსერვისჯგუფში" შექმნილ საზოგადოებასთან ურთიერთობის განყოფილებაში: მათი დიდი ნაწილი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დაფინანსებული „კოორდინატორები" იყვნენ, რომლებიც ეწეოდნენ პარტიულ მუშაობას „ნაცმოძრაობის" სასარგებლოდ. ამ დანა-

შაულისათვის უგულავამ საპატიმროში თითქმის ორნახევარი წელი გაატარა. ის ფაქტს აღიარებს, მაგრამ ციხეში მოხვედრას „პოლიტიკურ დევნად“ მიიჩნევს.

ანტიმონოპოლიური სამსახურის გაუქმებამ (2004 წ.) კარგი პირობები შეუქმნა მონოპოლისტებს, განსაკუთრებით იმპორტის სფეროში. მათი არსებობა ხელისუფლებასაც აძლევდა ხელს, რადგან მთავრობისგან დავალებული მონოპოლისტისაგან (ან მათი კარტელისაგან) უფრო მარტივი იყო „დახმარების“ მოთხოვნა მორიგი არჩევნების, ექსტრავაგანტური მშენებლობის, პრეზიდენტის მადიდებელი ჰოლივუდური ფილმის დასაფინანსებლად.

ტენდერების საგრძნობი ნაწილი ფიქტიურად ტარდებოდა – იმარჯვებდა ხელისუფლების მიერ წინასწარ მხარდაჭერილი კომპანია.

ვოლუნტარისტულად ხორციელდებოდა სამშენებლო პროექტები. საპრეზიდენტო სასახლის მშენებლობაზე გაწეული ხარჯის ზუსტი ოდენობა ჯერაც არ გამოქვეყნებულა;

„ნაცმოძრაობის“ მთავრობამ უცხოელებს ბიზნესისთვის უკეთესი პირობები შეუქმნა, ვიდრე საქართველოს მოქალაქეებს, რომელთა ბიზნესი განუწყვეტელი რისკის ქვეშ იდგა, თუკი ხელისუფლების კალთას არ შეაფარებდნენ თავს სათანადო წილის დათმობით.

ნორმად იქცა უცხოელთა გამოყენება ადგილობრივი „მოუმზადებელი მუშახელის“ ნაცვლად. ეროვნული ინტერესების დაცვა კი მოითხოვს ადგილობრივი მუშახელის მომზადებას სამშენებლო ან სხვა პროექტის წამოწყებამდე.

თბილისის „იუსტიციის სახლის“ მშენებლობისას სააკაშვილმა ტელევიზიით გვამცნო, რომ სამშენებლო კომპანიამ შემდუღებლების 95 პროცენტი ჩინეთიდან და თურქეთიდან ჩამოიყვანა, რადგან „*ადგილობრივი კადრები მოუმზადებელია და იძულებულები ვართ, უცხოელებს თვეში ათი ათასი დოლარი ვუხადოთო*“. ხელფასის ოდენობას ის, როგორც სჩვეოდა, აზვიადებდა, ალბათ რეალურზე 8-10-ჯერ მეტს ამბობდა, მაგრამ უცხოელი მუშახელი მართლაც თვალნათლივ ჩანდა. ამასთან, როგორც გაირკვა, არ არსებობდა „იუსტიციის სახლის“ მიღება-ჩაბარების აქტი: მისი საზეიმო გახსნიდან ნახევარი წელიც არ გასულა, რომ დადგინდა უამრავი საპროექტო და სამშენებლო დეფექტი.

ტელევიზია ხშირად გვიჩვენებდა ახალი კერძო სანარმოს ან საავადმყოფოს *წითელი ლენტის გაჭრის პრეზიდენტისეული პრივილეგიის* აღსრულებას. ხშირად ეს მხოლოდ წინა ფასადის გახსნა იყო, რადგან პრეზიდენტის დღის წესრიგში შეტანილი იყო ლენტის გაჭრა, თუნდაც მშენებლობა დაუმთავრებელი ყოფილიყო. ტელეკამერების წინ სააკაშვილი რიხიანად აცხადებდა, რამდენი ადამიანი „დაასაქმა ახალ საწარმოში“. თუ ბიზნესმენის მიერ მიწოდებული ინფორმაცია ეცოტავებოდა, წაუმატებდა „0“-ს, და 25 კაცის ნაცვლად 250-ს „დაასაქმებდა“. ვინ შეამოწმებდა?

„ვარდების რევოლუციით“ მოსულ *მთავრობას არ გააჩნდა ეკონომიკის განვი-*

თარების რეალური გეგმა და სტრატეგია. „რევოლუციისშემდგომ“ პირველ წლებში ყველაფერი ეფუძნებოდა რუსეთში გამდიდრებული ბიზნესმენისა და იქიდანვე მოვლინებული ეკონომიკის მინისტრის, *კახა ბენდუქიძის* პირად შეხედულებებს. პრივატიზაციის დამთავრების, ანუ სახელმწიფო ქონების სრული გასხვისების შემდეგ, მისი აზრით, სახელმწიფო საერთოდ აღარ უნდა ჩარეულიყო ეკონომიკის საქმეებში და იგი თვითდინებაზე უნდა მიეშვა.

ზედმეტად იქნა მიჩნეული და პრაქტიკულად გაუქმდა ან უაღრესად დაკნინდა სახელმწიფო რეგულაცია, მაგალითად, საკვების უვნებლობაზე, წამლების ხარისხზე, ავტომობილების გამონაბოლქვზე, ეკოლოგიურ უსაფრთხოებაზე. ზოგიერთი ასეთი ინსპექციისა და სამსახურის რეფორმირება (და არა სრული გაუქმება) მართლაც აუცილებელი იყო: მაგალითად, მოსაწესრიგებელი იყო ავტომანქანების ტექნიკური დათვალიერება, რადგან ის ავტოინსპექტორების უკანონო შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა (ისე, როგორც საბჭოთა კავშირის დროს). 2004 წლიდან კი ავტომანქანების ტექნიკური დათვალიერება საქართველოში საერთოდ შეწყდა. ის მხოლოდ 2018 წლიდან აღდგება.

პრეზიდენტმა ერთ ლარად გაასაჩუქრა სახელმწიფოს კუთვნილი ათასობით შენობა და მიწის ნაკვეთი. 2013 წელს იმდროინდელმა მთავარმა პროკურორმა *არჩილ კბილაშვილმა* ახსენა 27 ათასი ასე გასხვისებული ობიექტი. სამჯერ ან ოთხჯერ ნაკლები ასეთი გასხვისებაც რომ დადასტურდეს, ესეც აღმაშფოთებელი იქნება. პრეზიდენტმა, ალბათ, *წარმოიდგინა, რომ მთელი საქართველო მისი საკუთრებაა*.

ბიზნესზე ძალადობა დიდ პრობლემას უქმნიდა ეკონომიკურ განვითარებას. ხდებოდა უცნაური „საპროცესო გარიგებები“: მაგალითად, თუკი მდიდარი ადამიანის შვილი ან ახლობელი დანაშაულს ჩაიდენდა (ან დანაშაულს მიაწერდნენ), დაპატიმრებულის გამოშვების სანაცვლოდ მას აიძულებდნენ, გიგანტურ თანხად შეეძინა დანგრეული ბოსელი ან ჩამოქცეული სოფლის კლუბი.

საოცრად გახშირდა შემთხვევები, როდესაც ბიზნესმენებს მოულოდნელად ემართებოდათ ალტრუიზმის შეტევა და უჩნდებოდათ დაუოკებელი სურვილი, *სახელმწიფოსათვის უსასყიდლოდ ეჩუქებინათ თავისი, ხშირად ერთადერთი, ქონება*. „ნაჩუქრობის სიგელს“ ბიზნესმენი ხელს აწერდა პროკურორის გამჭოლი მზერის ქვეშ, ან სულაც ციხის საკანში! ფაქტობრივად ეს სახელმწიფო ექსპროპრიაცია იყო: რამდენიმე ასეული მილიონი ლარის ქონება „ნაციონალიზებული“ იქნა, რომელიც პრეზიდენტმა „ერთ ლარად მიჰყიდა“ თავისთვის საჭირო ხალხს. 2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის არჩევნების შემდეგ დაარსდა ასე გაძარცვულ ბიზნესმენთა მოძრაობა *„დააბრუნე“*, რომელმაც რამდენიმე ათასი სარჩელი შეიტანა სასამართლოში. სამწუხაროდ, ძალიან ცოტა სარჩელის დაკმაყოფილება მოხერხდა, რადგან ქონებამ რამდენიმე მფლობელი გამოიცვალა.

„ნაცმოძრაობის“ ცხრაწლიანი მმართველობის დროს ზემოთქმულზე და

მსგავს *დარღვევებსა ან გადაცდომებზე სახელისუფლებო ტელეარხები არაფერს ამბობდნენ.*

ამავე დროს, თავისუფალი ბეჭდური მედია აკეთებდა თავის საქმეს, ანუ არსებული ხელისუფლების შესახებ კრიტიკულ მასალებს აქვეყნებდა. პრეზიდენტმა კი განაცხადა, რომ „არ *ვკითხულობ ქართულ გაზეთებსა და ჟურნალებსო*“. ეს განცხადება აღქმული იქნა, როგორც მოწოდება, რომ მთავრობას და პროკურატურას ქართული ბეჭდური მედიის სრული უგულებელყოფა მოეხდინა. ვერ გავიხსენებთ შემთხვევას, რომ რომელიმე მამხილებელი წერილის გამო გამოძიება ჩატარებულიყო.

ტელევიზიით გავრცელებულ ინფორმაციას მოსახლეობაზე დიდი გავლენა აქვს. პრეზიდენტმა შესანიშნავად დაიწყო ტელევიზიის გამოყენება თავისი პოლიტიკის „გასაპიარებლად“. თუ თავიდან *სახელისუფლებო ტელეარხები „რუსთავი-2“* და *„საზოგადოებრივი მაუწყებელი“* იყვნენ, 2008 წლიდან მათ მანამდე ოპოზიციური ტელევიზია *„იმედიც“* დაემატა, რომელიც რუსეთში გამდიდრებული ოლიგარქის, *ბადრი პატარკაციშვილის, ოჯახს* წაართვეს. სამივე არხი მთელ საქართველოზე მაუწყებლობდა. მათ დაემატა მარგინალური *„Real-TV“* და ჩრდილოეთ კავკასიაზე გათვლილი რუსულენოვანი *„ПИК-и“*. სხვა ტელეარხები მხოლოდ ადგილობრივად მაუწყებლობდნენ. მთავრობამ მათ სასიცოცხლო არტერია გადაუჭრა: *სატელევიზიო რეკლამა და შესაბამისი* შემოსავალი მხოლოდ „ლოიალურ“ არხებს უნდა მიეღოთ.

2012 წლის 12 ოქტომბერს „ნაცმოძრაობის“ მთავრობის უკანასკნელმა პრემიერ-მინისტრმა ვანო მერაბიშვილმა თავისი ერთ-ერთი ბოლო ბრძანებით გაათავისუფლა 20 (ოცი!) მილიონი ლარი გადაუხდელი გადასახადისაგან *„რუსთავი-2“*, *„იმედი“* და *„ПИК-и“*. ისინი 2010 წელსაც „შეუწყალებიათ“. ამ არხებს თურმე წლების განმავლობაში არ სთხოვდნენ საფინანსო დისციპლინის დაცვას, მაშინ, როცა ნებისმიერ, მთავრობისაგან დამოუკიდებელ კომპანიას გადასახადის გადახდის დაგვიანება ძვირად უჯდებოდა. მაგალითად, „არალოიალურ“ ტელევიზია „კავკასიას“ (რომელსაც რეკლამა არც ჰქონდა) ორნახევარი ლარის გადახდის დაგვიანებისათვის ისედაც მცირე ქონების ნაწილი დაუყადაღეს.

„სატელევიზიო პიარი“ ხშირად გროტესკულ ხასიათს იღებდა. პრეზიდენტს მთავრობის სხდომა ჩაუტარებია სტალაქტიტებიან მღვიმეშიც და მშენებარე სასტუმროს სახურავზეც. სახელმწიფო დაცვის გადაცმული თანამშრომლები უკანა ფონზე გულმოდგინე მუშაობის იმიტაციას ქმნიდნენ, ხოლო თავზე სამშენებლო ჩაჩქანჩამოცმული მინისტრები მოსწავლეებივით უსმენდნენ „კლასის დამრიგებელ მიშას“. მინისტრები, ალბათ, იტანჯებოდნენ უცნაური როლის შესრულებისას.

ასეთი სატელევიზიო დადგმაც კი გვაჩვენებს: პრეზიდენტი სააკაშვილი ესტუმრა ახალაშენებულ საწარმოს და მფლობელს ეშმაკური ღიმილით ჰკითხა, რამდენ

კაცს დაასაქმებო? პასუხის მიღების შემდეგ კი კედელს უკან ჩასაფრებული ავტობუსი შემოგრიალდა, საიდანაც კარგად გაწვრთნილი „უმუშევრები" გადმოლაგდნენ და იქვე „ყველა დასაქმდა!"

ვის მოტყუებაზე იყო გათვლილი ეს უნიჭო ტელესპექტაკლები?

სააკაშვილის სატელევიზიო პიარკამპანია ხანდახან მის წინააღმდეგ მუშაობდა. მაგალითად, 2008 წლის 11 აგვისტოს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრთან ერთად გორში ჩასული ჯავშანჟილეტიანი პრეზიდენტის პანიკური გაქცევის ვიდეოკადრებმა მსოფლიო მოიარა: რუსეთ-საქართველოს ომი გრძელდებოდა და სააკაშვილს მოეჩვენა, რომ რუსული ავიაგამანადგურებლების ხმა ესმის; 2011 წელს მახათას მთაზე შეზარხოშებული (?) პრეზიდენტის ბანცალი და კათოლიკოს-პატრიარქის სავარძელში მისი ჩაჯდომის კადრები დროულად ვერ წაშალეს.

ქართველ ჟურნალისტებს სააკაშვილი არ სწყალობდა, პრესკონფერენციებს არ აწყობდა, უხერხული კითხვა რომ არ მოესმინა.

2013 წლის თებერვალში, როდესაც ის უკვე „კოჭლი იხვი"[49] იყო, ეს მან ასე ახსნა:

> „ნაკლებს ვპასუხობდი კითხვებს და, ვფიქრობ, რომ ეს იყო გარკვეული შეცდომა. ეს იყო გარკვეული დისტანცირება. იმის განცდა, რომ ხალხი ისედაც ყველაფერს მიხვდებოდა და საჭირო არ არის ზედმეტი ახსნები, არ არის საჭირო ყველაფერზე რეაგირება და პასუხის გაცემა, მე ვფიქრობ, იყო შეცდომა. თუმცა სჯობს გვიან, ვიდრე არასდროს, ამ შეცდომის გამოსწორება".

აღიარება დაგვიანებული აღმოჩნდა, შეცდომის გამოსასწორებელი დრო აღარ დარჩა.

ყოველივე ზემოთქმული – ისტორიაა. მაგრამ მისი დავიწყება არ შეიძლება, რომ მომავალმა არ გაგვიმეოროს იგივე ისტორია იმავე ან სხვა შემსრულებლებით მთავარ როლებში.

* * *

„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა" სააკაშვილმა თავის თანამოაზრეებთან ერთად შექმნა, როგორც ტიპური „სახელისუფლებო პარტია", რომლის ძირითადი მიზანია ძალაუფლების ნებისმიერი მეთოდებით მოპოვება და შენარჩუნება, სასურველია – სამუდამოდ.

სააკაშვილმა განამტკიცა სახელისუფლებო ვერტიკალი, რომლის მწვერვალზეც თვითონ იდგა, გააძლიერა სახელისუფლებო პარტია და ის სოფლის დონეზეც კი მმართველ ძალად აქცია. პრეზიდენტი ატარებდა საკადრო პოლიტიკას, ცვლიდა პრემიერ-მინისტრებს (არასრული ცხრა წლის განმავლობაში ექვსი გვყავდა). „ნაცმოძრაობის" უმრავლესობის მეშვეობით პრეზიდენტი მთლიანად აკონტროლებდა პარლამენტს.

49 ამერიკაში წარმოშობილი ტერმინი „კოჭლი იხვი" (lame duck) გამოიყენება პრეზიდენტის მიმართ, რომელიც ამთავრებს მეორე (და უკანასკნელ) ვადას.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს უშიშროების სამსახურიც შეერწყა და მისი უცვლელი ხელმძღვანელი 2004-2012 წლებში იყო *ვანო მერაბიშვილი*. ის კარგი პოლიციელი აღმოჩნდა, რომელმაც მართლწესრიგი განამტკიცა. მაგრამ, ერთდროულად, ის შიშის ზარს სცემდა საზოგადოებას „ტექნოლოგიური მიღწევებით“: ყველას მიაჩნდა, რომ მის ტელეფონს უსმენენ და პირადად უთვალთვალებენ.

იდუმალებით მოცული იუსტიციის მინისტრი (მას პროკურატურაც ექვემდებარებოდა) *ზურაბ ადეიშვილი*, რომელიც არსად ჩანდა, პროკურატურის მეშვეობით მთლიანად აკონტროლებდა სასამართლო ხელისუფლებას და, როგორც მოგვიანებით გაირკვა, მსხვილ ბიზნესსაც.

პროკურატურა „ვარდების რევოლუციისთანავე“ ჩადგა ახალი ხელისუფლების სამსახურში. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო: პროკურორი სახელმწიფოს ინტერესებს უნდა იცავდეს. მაგრამ *აღმასრულებელმა ხელისუფლებამ დაუყოვნებლივ დაიმორჩილა სასამართლო ხელისუფლებაც*, რომლის დამოუკიდებლობას საჯაროდ გვპირდებოდნენ ახალგაზრდა ლიდერები. მოსამართლე ვერ გაბედავდა პროკურორის მიერ წარდგენილი ბრალდების საწინააღმდეგო გადაწყვეტილების მიღებას.

აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის ყოველწლიურ ანგარიშებში სისტემატურად მეორდებოდა ინფორმაცია, რომ ქართული სასამართლო პოლიტიკურად მოტივირებულ გადაწყვეტილებებს ღებულობს, მაგრამ „ნაცმოძრაობის“ მთავრობა ასეთი კრიტიკის გამო ყურსაც არ იბერტყავდა: იმუნიტეტი გამოუმუშავდა!

საქმეების 99 პროცენტზე მეტ შემთხვევაში სასამართლოს სახელმწიფო ბრალდების შესაბამისი განაჩენი გამოჰქონდა, რასაც „ნაცმოძრაობის“ ხელისუფლება იმით ხსნიდა, რომ *პროკურატურა სანიმუშოდ მუშაობს, ყველაფერი ზედმიწევნით გამოკვლეული და დასაბუთებულიაო*. 2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის შემდეგ კი საქმეების 25-30 პროცენტის შემთხვევაში იმავე პროკურატურას იგივე მოსამართლეები აღარ ეთანხმებოდნენ!

„ნაცმოძრაობის“ დროს შემოიღეს სასჯელის უპირობო შეკრებითობის პრინციპი და ბრალდებულს 40-50 და მეტი წლის პატიმრობა შეიძლება შეფარდებოდა. ასეთი უბედურებისგან თავის დახსნის ერთადერთი საშუალება იყო საპროცესო გარიგება, რომელიც პროკურატურის მეშვეობით იდებოდა. სახელმწიფოსათვის ეს სარფიანი საქმე გამოდგა: ამ ხაზით მხოლოდ 2010 წელს ხაზინაში 112 მილიონი ლარი შევიდა!

ის, რომ „ნაცმოძრაობის“ დროინდელ საქართველოში უხეშად ირღვეოდა ადამიანის უფლებები, ყველასათვის ნათელი იყო.

სააკაშვილის მიერ ნებისმიერი დანაშაულისათვის *„ნულოვანი ტოლერანტობის“* მოთხოვნამ და მისმა ოდიოზურმა ლოზუნგმა – *„ყველანი ციხეში!“* – მიგვიყვანა იქამდე, რომ ყოველ 100 000 ადამიანზე პატიმრების რაოდენობით საქართველო ევროპაში ლიდერი აღმოჩნდა და მსოფლიოშიც ცოტა კონკურენტი ჰყავდა.

2012 წლის სექტემბერში ციხეებში 24 ათასამდე პატიმარი იყო გამომწყვდეული, საპატიმროების ტევადობაზე ბევრად მეტი, რასაც ათასი უბედურება სდევდა თან. თითქმის ცხრა წლის განმავლობაში 200 ათასზე მეტი ადამიანი გახდა პრობაციონერი, ანუ მათ პირობითი სასჯელი გამოუტანეს.

წესრიგის დამყარების მოტივით პატრულს, რომელიც ჯამში პატიოსნად მუშაობდა, როგორც ჩანს, ბრმად გადმოღებული ამერიკელი *cop*-ების (პოლიციელების) მეთოდით ებრძანა, „ჯერ ესროლა და მერე გაერკვია, ვინაა დამნაშავე". ბევრი ახალგაზრდა შეეწირა ამ მეთოდს. *სანდრო გირგვლიანის* მკვლელობა კი, რომელშიც ბრალი პოლიციის მაღალჩინოსნებს მიუძღოდათ (და, როგორც პრესა წერდა, შინაგან საქმეთა მინისტრის ცოლიც იყო გარეული), ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლომდე მივიდა. საქმე *„გირგვლიანი და ენუქიძე საქართველოს წინააღმდეგ"* საქართველომ წააგო. ევროპელი მოსამართლეები ვერ მალავდნენ გაოცებას იმ შეხმატკბილებული მუშაობის გამო, რომელმაც საშუალება მისცა სასამართლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების მრავალ ორგანოს, *არ გამოევლინათ* დანაშაულის წამქეზებლები და მისი დაფარვის ორგანიზატორები. თანაც საქმე ეხებოდა დიდი საზოგადოებრივი ჟღერადობის მქონე ფაქტს. რის მოლოდინი უნდა გვქონოდა ორდინარული საქმეების წარმოებისაგან?

2012 წლის ბოლოს, როდესაც პარლამენტში უმრავლესობა შეადგინა ადრე ოპოზიციური პარტიების ბლოკმა, პრეზიდენტმა სააკაშვილმა ვეტო დაადო ამნისტიის კანონს, ხოლო პარლამენტის მიერ ვეტოს დაძლევის შემდეგ მაინც არ მოაწერა ხელი კანონს, რადგან არ უნდოდა იმის აღიარება, რომ მის დროს საქართველოში პოლიტპატიმრები არსებობდნენ. ისინი კი მართლაც იყვნენ. მაგალითად, „ფოტოგრაფების საქმე" 2011 წლის ზაფხულში მხოლოდ იმის გამო წამოიწყეს, რომ პროფესიულმა ფოტოგრაფებმა გადაიღეს და გაავრცელეს იმ წლის 26 მაისის ღამეს რუსთაველის გამზირზე მიტინგის უმოწყალო დარბევა პოლიციის მიერ, რის შედეგადაც, სულ ცოტა, ოთხი კაცი დაიღუპა. პროკურატურამ ძალდატანებით აღიარებინა ფოტოგრაფებს „ჯაშუშობა უცხო ქვეყნის სასარგებლოდ" და ისინი ციხეში გაუშვა.

სახელისუფლებო პარტია *„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა"* სამუდამოდ გეგმავდა სახელმწიფოს სათავეში დარჩენას და ამის განსახორციელებლად ყველა მეთოდს იყენებდა. მმართველ ჯგუფს მყარად გაუჯდა დაუსჯელობის სინდრომი, ხოლო ხალხის აბსოლუტურ უმრავლესობას – შიშის სინდრომი. ეშინოდა ბიზნესმენს, ეშინოდა რიგით ადამიანს, ეშინოდა ოჯახის უფროსს, როდესაც მისი ცოლი ტელეფონით ეჭორავებოდა მეგობარს: *„ჩუმად, გვისმენენ!"*

2007 წლის 7 ნოემბერს დიდი ანტისამთავრობო მიტინგის სასტიკ დარბევას იმ დროს დამოუკიდებელი ტელეარხი „იმედი" (და ზოგი სხვა არხიც) პირდაპირ ეთერში აჩვენებდა. იმავე დღეს ტელევიზია „იმედში" სპეცდანიშნულების რაზმი შეიჭრა და მისი მუშაობა ძალადობრივად შეწყვიტა. ჟურნალისტებს სცემეს, აპარატურა დაა-

ზიანეს. მოკლე დროის შემდეგ ტელევიზია კანონიერ მფლობელს ჩამოართვეს, სხვა პირების საკუთრებად გადააფორმეს და ხელისუფლების მხარდამჭერ არხად აქციეს.

პროტესტის გამოხატვის კონსტიტუციური უფლების უხეში დარღვევის ფაქტმა საზოგადოება აღაშფოთა.

ხალხის რისხვის გასანეიტრალებლად პრეზიდენტი სააკაშვილი თანამდებობიდან გადადგა „შეძრწუნებული იმით, რაც 7 ნოემბერს მოხდა". მან განაცხადა, რომ ნებაყოფლობით *„იმოკლებს უფლებამოსილების ვადას მთელი წლით"*.

მორიგი საპრეზიდენტო არჩევნები 2008 წლის ოქტომბერში უნდა ჩატარებულიყო და ქვეყნის პირველი პირი ხუთწლიანი ვადით უნდა აერჩიათ. ვადამდელი არჩევნები კი 2008 წლის იანვრის დამდეგს დაინიშნა. ამიტომ პრეზიდენტის მომდევნო *ხუთწლიანი ვადის ათვლა* მის მიერ ფიცის დადების დღიდან, ანუ 2008 წლის 20 იანვრიდან იწყებოდა და 2013 წლის 20 იანვარს უნდა დამთავრებულიყო. მაგრამ კონსტიტუციის თანახმად საპრეზიდენტო არჩევნები ხომ ოქტომბერში უნდა გამართულიყო? კანონთა *კოლიზიის* შემთხვევაში თავისი სიტყვა შეეძლო ეთქვა *საკონსტიტუციო სასამართლოს*, რომლის თავმჯდომარე ისევ „ნაცმოძრაობის" წარმომადგენელი იყო! კანონს სააკაშვილის სასარგებლო ინტერპრეტაცია მიეცა.

არჩევნებში ხელახლა გამარჯვებულმა სააკაშვილმა საპრეზიდენტო ვადა უმტკივნეულოდ გაიგრძელა 2013 წლის ოქტომბრამდე. რა საინტერესოდ ჟღერს: ხუთი წლის ვადით არჩეული პრეზიდენტი თანამდებობაზე ყოფნის მეექვსე წელს ასრულებს!

ამერიკელი პოლიტოლოგი *მაიკლ ჩეჩირე* თავის სტატიაში „საქართველოს გაკვეთილები დემოკრატიული განვითარებისათვის" წერდა:

> „საქართველოს მოდელი, როგორც ჩანს, უკეთ აღიწერება არა როგორც „ტრანზიციული", არამედ სტივენ ლევიცკისა და ლიუკენ უეის შემოთავაზებული ტერმინით – „კონკურენტული ავტორიტარიზმი" (competitive authontarianism). ეს ნიშნავს, რომ [საქართველოში] ლიბერალური დემოკრატიის თანმხლები ნიშნები – ოპოზიციური პარტიები, არჩევნები, ცხელი დებატებიც კი – დამყნობილი იყო ყოვლისმომცველ პოლიტიკურ და უშიშროების აპარატზე, რომელსაც უნდა უზრუნველეყო ერთპარტიული მმართველობა" [Cecire, 2013].

2007 წლის ნოემბერი - 2008 წლის იანვარი ერთგვარი წყალგამყოფია ორ პერიოდს შორის, როდესაც „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა" და მისი ლიდერი მეტ-ნაკლები პოპულარობით სარგებლობდნენ, და იმ დროს შორის, როდესაც მათმა „პოპულარობამ" მხოლოდ ტელესპექტაკლებში გადაინაცვლა.

* * *

2008 წლის 4 იანვარს *რიგგარეშე საპრეზიდენტო არჩევნებზე* მიხეილ სააკაშვილი ცენტრალური საარჩევნო კომისიის (ცესკო) მიერ ხმების 53 პროცენტით

პირველივე ტურში გამარჯვებულად გამოცხადდა. არსებობდა ეჭვები გაყალბების შესახებ, მაგრამ მათი იგნორირება მოხდა. სხვათა შორის, იმდროინდელი ცესკოს „მიუკერძოებელი" თავმჯდომარე *ლევან თარხნიშვილი* 2012 წლის პარლამენტში „ნაცმოძრაობის" სიით აირჩიეს!

დედაქალაქ თბილისში, სადაც ამომრჩეველთა ლამის მესამედი ცხოვრობს, სააკაშვილმა წააგო: ხმების რაოდენობით მას გაასწრო ბიზნესმენმა *ლევან გაჩეჩილაძემ*, რომელიც პოლიტიკოსი არ იყო და, მგონი, არც აპირებდა პრეზიდენტობას.

თბილისის წაგება სააკაშვილისათვის სერიოზული სიგნალი აღმოჩნდა: დედაქალაქს ის არ უყვარდა და მის წინააღმდეგ ნებისმიერს მისცემდა ხმას!

ალბათ ამიტომაც მომწიფდა მის გონებაში თბილისის პოლიტიკური როლის დაკნინების იდეა. პრეზიდენტმა გადაწყვიტა პარლამენტის გადატანა დასავლეთ საქართველოში, ქალაქ ქუთაისში (იხ. ჩანართი 25.3), რასაც ასაბუთებდა *„ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების დეცენტრალიზაციის აუცილებლობით"*. სინამდვილეში კი ამით ის აშორებდა საკანონმდებლო ორგანოს მოუსვენარ, აბეზარ და პრეტენზიულ თბილისელებს, რომლებსაც პარლამენტის წინ დემონსტრაციების მოწყობა უყვარდათ.

ჩანართი 25.3
საქართველოს პარლამენტი ქუთაისში

ქუთაისში პარლამენტის გადატანის იდეის პრაქტიკული რეალიზაცია 2009 წლის დეკემბერში დაიწყო და მაშინვე ტრაგიკული შემთხვევა მოჰყვა. სამშენებლო მოედნად ქუთაისის განაპირას მდებარე მოვაკებული ადგილი შეარჩიეს, სადაც იდგა *მერაბ ბერძენიშვილის* მიერ შესრულებული „დიდ სამამულო ომში დაღუპულთა მემორიალი". მას სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა და მისი დანგრევის არავითარი აუცილებლობა არ არსებობდა. მისი მოსპობის წინააღმდეგი იყო საზოგადოების საკმაო ნაწილი და ძეგლის დასაცავად ისინი შეკრებას გეგმავდნენ. ამიტომაც ხელისუფლებამ მემორიალის სასწრაფოდ აფეთქება გადაწყვიტა. უსაფრთხოების სათანადო ზომების მიღება ვერ მოესწრო. აფეთქებას ახლომახლო მყოფი დედა-შვილი შეეწირა.

დასაჯეს, რასაკვირველია, შემსრულებელი და არა ის, ვინც თბილისიდან ისტერიულად მოითხოვდა სამშენებლო აფეთქების დაუყოვნებელ განხორციელებას.

მთლიანად შემინული პარლამენტის ახალი შენობის ექსტრავაგანტური პროექტი იტალიელ არქიტექტორს დაუკვეთეს. შენობა დამკვრელური ტემპით აიგო და მასზე დაიხარჯა დაახლოებით 350 მილიონი ლარი – გიგანტური თანხა ღარიბი ქვეყნისათვის.

2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის მოწვევის პარლამენტს ქუთაისში თითქმის დაუმთავრებელ შენობაში მოუხდა მუშაობის დაწყება. უსარკმლო „შუშის შენობის" გათბობა-გაგრილება, პარლამენტის წევრთა, მინისტრების ხშირი მგზავრობა 230 კილომეტრში მდებარე თბილისიდან, სადაც დარჩა აღმასრულებელი ხელისუფლება, დეპუტატებისა და აპარატის მუშაკებისათვის ქუთაისში ბინის

დაქირავება და სხვა დამატებითი ხარჯი ხაზინას მილიონობით ლარი უჯდება. სანაცვლოდ კი „დეცენტრალიზაციის ეფექტს" ვერ ვიღებთ.

ვისაც ეკონომიკური გეოგრაფიის შესავალი კურსი მოუსმენია, იცის, რომ პარლამენტი ვერ იქნება ქალაქის ადმინისტრაციული და, მით უმეტეს, ეკონომიკური ფუნქციის წამახალისებელი. ქუთაისის ადმინისტრაციული ფუნქციის გასაზრდელად, ალბათ, იქ უნდა გადაგვეტანა დედაქალაქი თბილისიდან. ოღონდ, გაუგებარია, რატომ?

თბილისში დარჩენილი პარლამენტის ძველი შენობის ინტერიერი „ნაცმოძრაობის" მთავრობამ 2012 წლის ზაფხულში მიზანმიმართულად გაანადგურა და თითქმის გადაწყვეტილი ჰქონდა კერძო პირისათვის ამ ისტორიული შენობის მიყიდვა, მაგრამ, საბედნიეროდ, ეს მავნებლობა ვერ მოასწრო. ახალმა მთავრობამ განადგურებული შენობა აღადგინა, რაც ბიუჯეტს რამდენიმე მილიონი ლარი დაუჯდა.

2008 წლის 21 მაისის საპარლამენტო არჩევნებმა „ნაციონალებს" საკონსტიტუციო უმრავლესობა (ორ მესამედზე მეტი) მოუტანა.

საპარლამენტო არჩევნების შემაჯამებელ ოქმს ცესკო-ს ექსმა წევრმა ხელი არ მოაწერა, რადგან მის შინაარსს არ დაეთანხმა. ოქმზე მხოლოდ ცესკო-ს თავმჯდომარისა და მდივნის ხელმოწერა იყო.

არჩევნების პროცესში დაშვებული უამრავი დარღვევით განრისხებულმა „გაერთიანებულმა ოპოზიციამ", რომელმაც ჯამში 17 მანდატი მოიპოვა, არ ისურვა პარლამენტში შესვლა, სადაც შეეძლო საქმისათვის რაღაც სარგებლობის მოტანა. ნაწილმა დემონსტრაციულად დახია პარლამენტის წევრის მანდატი.

პარლამენტში მოხვდა 2008 წელსვე ახალდაარსებული *„ქრისტიანულ-დემოკრატიული მოძრაობის"* ექვსი დეპუტატი და იქ ფსევდო-ოპოზიცია შექმნა.

პარლამენტის 150 დეპუტატიდან სულ ოთხი-ხუთი თუ წარმოადგენდა რეალურ ოპოზიციას.

საქართველოს განვითარებისათვის სააკაშვილმა იდეალად გამოაცხადა *„სინგაპურის მოდელი"*: რას ნიშნავდა ეს – არ გაშიფრულა. საქართველოსა და ამ კუნძულოვან ქალაქ-სახელმწიფოს საერთო არაფერი აქვთ – არც პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა, არც ისტორია, არც დემოგრაფია. „სინგაპურის მოდელი" სააკაშვილს, როგორც ჩანს, მხოლოდ იმიტომ მოსწონდა, რომ იქ ერთი პრემიერ-მინისტრი ავტორიტარული (თუმცა, არა ძალადობრივი) მეთოდით თითქმის 30 წელი მართავდა ქვეყანას.

2013 წელს სააკაშვილს უთავდებოდა პრეზიდენტობის ორი ვადა. მესამე ვადით არჩევის უფლებას კონსტიტუცია არ იძლეოდა. 46 წლის ასაკში კი პენსიაზე გასვლა აქტიურ ადამიანს სულაც არ იზიდავდა. „პუტინ-მედვედევის" ტიპის პოლიტიკური როქის გაკეთება (იხ. თავი 26, ქვეთავი „ჩვენი მეზობელი რუსეთი") მისთვის გარკვეულ რისკს შეიცავდა: ქართველი „ადგილმონაცვლე" შეიძლება სულაც არ აღმოჩენილიყო მედვედევივით თვინიერი.

ამიტომაც უკვე 2009 წლიდან დაიწყო მუშაობა უფრო დახვეწილ გეგმაზე: ***ქვეყანა ნახევრადსაპრეზიდენტო რესპუბლიკად უნდა ქცეულიყო*** – ეს დემოკრატიულ დასავლეთსაც მოეწონებოდა, თან ამით სინგაპურსაც დავემსგავსებოდით!

2010 წლის 15 ოქტომბრის საკონსტიტუციო ცვლილების თანახმად პრეზიდენტის უფლებამოსილება იზღუდებოდა; საპარლამენტო არჩევნებში გამარჯვებული პარტიის ლიდერი ხდებოდა პრემიერ-მინისტრი, რომლის ხელშიც გადადიოდა პრეზიდენტის თითქმის მთელი უფლებამოსილება; პრეზიდენტს ოფიციალურად უნდა დაენიშნა პრემიერ-მინისტრი; თუ პრეზიდენტი ორი დღის ვადაში არ გამოსცემდა სამართლებრივ აქტს პრემიერ-მინისტრის დანიშვნის შესახებ, ის მაინც დანიშნულად ითვლებოდა.

საკონსტიტუციო ცვლილება ძალაში უნდა შესულიყო 2013 წლის ოქტომბრის მორიგი საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგად არჩეული ახალი პრეზიდენტის მიერ ფიცის დადების მომენტიდან. ეს წინგადადგმული ნაბიჯი იქნებოდა დემოკრატიზაციის გზაზე, რომ არა ცუდად შეფარული *სუბიექტური მიზანი*.

საზოგადოებაში ფართოდ გავრცელდა მოსაზრება კონსტიტუციის შემოღების *რეალური მიზნის* შესახებ: თუ 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებში გაიმარჯვებდა „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“, რაც 2010-2011 წლებში გარდაუვალი ჩანდა, მაშინ მისი ლიდერი, მიხეილ სააკაშვილი, პრაქტიკულად შეუზღუდავი ვადით გახდებოდა ყოვლისშემძლე პრემიერ-მინისტრი.

* * *

ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას ***პრეზიდენტ სააკაშვილის პირად წვლილზე*** საქართველოს წარმატებებსა და წარუმატებლობებში. თუკი მის სახელს უკავშირდება მიღწევები, მისივეა შეცდომებიც, ზოგჯერ – ფატალური.

როდესაც ადამიანი უმაღლესი თანამდებობის პირი ხდება და ხალხი მას სახელმწიფოს ბედს ანდობს, მისი შეფასება მხოლოდ ეროვნული ინტერესების პოზიციიდან შეიძლება გაკეთდეს. მომავლის ისტორიკოსს ალბათ შეეძლება უფრო სიღრმისეული მეცნიერული ანალიზის გაკეთება საქართველოს ისტორიის ამ ეტაპის თაობაზე. მაგრამ მოკლე შეფასება ახლაც შეიძლება გაკეთდეს.

ერთი მხრივ, საქმე გვქონდა ენერგიულ ლიდერთან, რომელსაც, მინდა მჯეროდეს – გულწრფელად სურდა თავისი ხელმძღვანელობის ქვეშ მყოფი საქართველო მდგრად სახელმწიფოდ ექცია. ნაწილობრივ მან ეს შეძლო კიდეც. ზოგ რეიტინგში, რომლებსაც ჩვენში კარგი სატელევიზიო გაშუქება მოჰყვა, საკმაოდ მაღალ ადგილებზე გამოვჩნდით. შთამბეჭდავი აღმოჩნდა ზევით უკვე ხსენებული პოლიციის რეფორმა, დაბალი დონის კორუფციის აღმოფხვრა, ქმედითი სახელმწიფო აპარატის შექმნა, საგზაო მშენებლობა, ქალაქების – თბილისის, ბათუმის, ქუთაისის, სიღნაღის, ახალციხის ცენტრალური ნაწილების იერსახის შეცვლა და ა.შ.

ზემოთ ჩამოთვლილი მიღწევების არდანახვა უსამართლობა იქნებოდა.

აქვე უნდა გავიმეორო, რომ სასარგებლო საქმის კეთება იყო პრეზიდენტისა და მმართველი პარტიის პირდაპირი *ვალდებულება*, რაც მათ საჯაროდ აიღეს არჩევნების წინ, და არა *რაღაც საჩუქარი* ქართველი ხალხისათვის.

უცხოელ ლიდერებს სააკაშვილი მათთვის გასაგებ ენაზე ესაუბრებოდა. ამერიკასა და ევროპაში საერთაშორისო ფორუმებზე თავისი გამოსვლებით ის აჯადოებდა უცხოელ მსმენელს შესანიშნავ ინგლისურ, ფრანგულ ან რუსულ ენაზე ზეპირად წარმოთქმული სიტყვით, როდესაც ამბობდა ზუსტად იმას, რისი გაგონება ახარებდათ ადგილობრივ პოლიტიკოსებს: ლაპარაკობდა დემოკრატიაზე, ადამიანის უფლებებზე, რეფორმებზე! 2008 წლის აგვისტომდე ასეთ გამოსვლებს, თუნდაც დემაგოგიის ელფერდაკრულს, წარმატება ჰქონდა.

ასეთი გაქანების კაცი დიდ დემოკრატიულ ქვეყანაში რომ დაბადებულიყო, ის შეზღუდული იქნებოდა პოლიტიკური თამაშის უკვე ჩამოყალიბებული წესებით და მყარი სისტემა არ დააშვებინებდა ბევრ შეცდომას.

საქართველოში კი პოლიტიკური თამაშის წესებს სააკაშვილი თვითონ აყალიბებდა, სათავისოდ, რასაკვირველია.

მეორე მხრივ, საქმე გვაქვს ადამიანთან, რომელსაც არ შეუძლია კრიტიკულად შეაფასოს თავისი ნამოქმედარი და სჯერა, რომ ის ყოველთვის მართალია. დასავლეთის, ძირითადად პრეზიდენტ ბუშის (უმც.) და აშშ-ის ზოგიერთი რესპუბლიკელი სენატორის მხრიდან თითქმის უპირობო მხარდაჭერამ დათვური სამსახური გაუწია შედარებით ახალგაზრდა ლიდერს: მან თავისი უშეცდომობა დაიჯერა.

ის ხშირად ეწინააღმდეგებოდა საკუთარ გამონათქვამს, მაგრამ არაფრად მიაჩნდა ეს, ხშირად, დაუფიქრებელად ნასროლი ტყუილი. მისი ქედმაღალი, კაპრიზული ქცევა ზოგ უცხოელ კოლეგაზე მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენდა და ცუდად მოქმედებდა ჩვენს საგარეო პოლიტიკაზე.

კრიტიკულ წერილებს თავის შესახებ სააკაშვილი არ კითხულობდა, ან კითხულობდა, მაგრამ უგულებელყოფდა.

საჯარო კრიტიკის მიმართ კი ის სრულებით არატოლერანტული იყო. 2011 წელს პარლამენტში, ტელევიზიის თვალწინ, დეპუტატმა *ჯონდი ბაღათურიამ* სააკაშვილს წარუდგინა ფაქტების მთელი ნუსხა, სადაც აშკარად ჩანდა მისი ოჯახის ელიტური კორუფცია. განრისხებულმა პრეზიდენტმა, რომელსაც საპასუხოდ არაფერი ეთქმოდა, სხდომა დატოვა, მაგრამ მალევე შემობრუნდა და დეპუტატს „ტალახში კარგად დაზელას" დაპირდა.

შემდგომშიც, თუკი პირდაპირ ტელეეთერში ვინმე არასასურველ კითხვას უსვამდა (ეს უფრო უკრაინაში მისი მოღვაწეობისას ხდებოდა), სააკაშვილი ლაპარაკს უხეშად აწყვეტინებდა, ხმამაღალი სხაპასხუპით ახშობდა სხვის აზრს და პასუხის ნაცვლად კითხვის დამსმელს მისი მტრების მიერ მართულად აცხადებდა.

სააკაშვილის ინიციატივით ხდებოდა ისეთი ცვლილებების შეტანა კონსტიტუციაში, რომლებიც უზომოდ ზრდიდნენ პრეზიდენტის უფლებამოსილებას. მის გარეშე ვერ მოხდებოდა პროკურატურისათვის სასამართლოს ფაქტობრივი დაქვემდებარება, სახელისუფლებო ტელეარხებისათვის პრივილეგიების მინიჭება, პარლამენტში ასარჩევი ასაკის ჩამოწევა 25-დან 21 წლამდე მხოლოდ იმიტომ, რომ იქ ორიოდე კოხტა გოგონა აერჩიათ და ა.შ.

სააკაშვილისათვის ძალიან წამგებიანი იყო მაღალი რანგის პოლიტიკოსისათვის შეუფერებელი ქცევა, მაგალითად, ღამღამობით რესტორნების ხშირი სტუმრობა და ამის გამო მიმდებარე ქუჩების გადაკეტვა. პრეზიდენტს არ უნდა მიეცა საბაბი ყვითელ პრესაში ფართოდ გავრცელებული ჭორებისათვის მისი ფავორიტი ქალების სისტემატურ ცვლაზე.

სამწუხაროდ, „ვარდების რევოლუციის ეკლები" ძირითადად პრეზიდენტის სახელს უკავშირდება. პარტია *„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა"* პრაქტიკულად მასთან იყო გაიგივებული. მმართველი პარტიისა და ლიდერის გაიგივება კი, ჩვეულებრივ, არადემოკრატიულ რეჟიმებს ახასიათებს ხოლმე.

ერთ ხელში ძალაუფლების კონცენტრაცია სახიფათო აღმოჩნდა ქვეყნისათვის და ამ ძალაუფლების ხელში ამღებისთვისაც.

1887 წელს ბრიტანელმა *ლორდმა ექტონმა* (Lord Acton) მოგვცა უკვდავი მაქსიმა: *„ძალაუფლება რყვნის, ხოლო აბსოლუტური ძალაუფლება რყვნის აბსოლუტურად"*. ექტონი თავის პოლიტიკურ მეტოქეებს უკიჟინებდა „ძალაუფლებით გარყვნას", რაც „კორუფციის" სწორი ქართული შესატყვისია.

თუკი იმ დროისათვის უკვე საკმაოდ დემოკრატიული ინგლისის პოლიტიკურ სისტემაზე *ლორდ ექტონს* შეეძლო ასეთი რამის თქმა, მით უმეტეს, სწორია იმავეს თქმა სუსტი დემოკრატიული ტრადიციის მქონე „ვარდების რევოლუციონერთა" საქართველოზე, სადაც *აბსოლუტური ძალაუფლებით გარყვნაზე მხოლოდ ზარმაცი თუ არ ლაპარაკობდა.*

როდესაც ლიდერი შეიქმნის „ფანტაზიორის" (არ მინდა უფრო მძაფრი სიტყვების გამოყენება) მყარ რეპუტაციას, მის მიერ სრული ჭეშმარიტების მტკიცებაც კი ეჭვის ქვეშ დგება. მაგალითად, 2008 წლის ომის დროს პრეზიდენტი სააკაშვილი, თურმე, „ღრუბელ-ღრუბელ მიფრინავდა ფოთში", რითაც რუსულ ავიაციას არიდებდა თავს. ყველას მოაგონდა ბარონი მიუნჰაუზენი!

თუ ხალხს აღარა აქვს ნდობა და პატივისცემა ლიდერის მიმართ, ის ადრე თუ გვიან განწირულია.

სააკაშვილის ბევრი პოლიტიკური გადაწყვეტილება მცდარი იყო. განსაკუთრებით სავალალო შედეგის მომტანი ისინი საგარეო პოლიტიკაში აღმოჩნდა (ამაზე მომდევნო ქვეთავშია საუბარი).

მომთხოვნელობა სახელმწიფოს მეთაურის მიმართ განუზომლად დიდია. ასეა ყველა დემოკრატიულ ქვეყანაში. სამწუხაროდ, ხელისუფლების მწვერვალზე

მოხვედრილ ადამიანებს ყოველთვის არ ძალუძთ გაუძლონ „ვარსკლავებთან თამაშის" გამოცდას, რაც მათთვის ცუდად მთავრდება ხოლმე.

პოლიტიკის კანონზომიერებაა, რომ მოწინააღმდეგეები ლიდერს საკუთარ გარემოცვაში უჩნდება. დემოკრატიულ ქვეყანაში ასეთი რამ ეგზისტენციურ საფრთხეს არ ქმნის: პოლიტიკურმა მეტოქეებმა, შესაძლოა, რაღაც მომენტში ისევ გამონახონ საერთო ენა.

თითქმის ყველა ის პირი, ვინც სააკაშვილის ოპოზიციაში აღმოჩნდა, ერთ ხანს მისი თანამებრძოლი და მოკავშირე იყო. ნუთუ ყველა უმადური, უსინდისო, მომხვეჭელი, თავნება გამოდგა? იქნებ სააკაშვილსაც მიუძღვის ბრალი საკუთარი ოპოზიციის შექმნაში?

2013 წლის იანვარში ტელევიზია „მე-9 არხს" ინტერვიუ მისცა *ირაკლი ოქრუაშვილმა*. ეს ახალგაზრდა კაცი „ვარდების რევოლუციონერთა" შორის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული იყო. 2004 წლის დამდეგს პრეზიდენტად არჩეული *მიხეილ სააკაშვილი მას ყველაზე მეტად ენდობოდა* და ყველაზე საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე ნიშნავდა – შიდა ქართლის გუბერნატორად, გენერალურ პროკურორად, შინაგან საქმეთა მინისტრად, თავდაცვის მინისტრად. ის შედიოდა *„ტროიკაში"* (სამკაციან „ვიწრო კაბინეტში"), ვისაც ეთათბირებოდა პრეზიდენტი სააკაშვილი.

ოქრუაშვილს ვხედავდით ტელეეკრანებზე შევარდნაძის დროინდელი კორუფციონერების მოულოდნელი დაწიოკებისას. 2005 წელს ის გვპირდებოდა დამდეგი ახალი წლის შეხვედრას ცხინვალში, რაც, ბუნებრივია, ვერ შეასრულა. მან დაგვამახსოვრა თავი ტელევიზიით გაკეთებული არაეთიკური გამონათქვამით 2006 წელს, როდესაც ქართულ ღვინოზე რუსული ემბარგოს დაწესების შემდეგ სააკაშვილმა თავდაცვის მინისტრობასთან შეთავსებით მას დაავალა ღვინისათვის საერთაშორისო ბაზრების მოძიება.

იმავე 2006 წელს პრეზიდენტსა და მის ჭარბად თავდაჯერებულ მინისტრს შორის შავმა კატამ გაირბინა. სააკაშვილმა თავდაცვის მინისტრი ეკონომიკური განვითარების მინისტრად გადაიყვანა. ამ თანამდებობაზე თავის წარდგენას ოქრუაშვილი დაუფარავად უკმაყოფილო სახით ხვდებოდა, ერთ კვირაში მინისტრობიდან გადადგა, მალე საერთოდ წავიდა მმართველი პარტიიდან, 2007 წელს კი სააკაშვილის ოპოზიციის სათავეში აღმოჩნდა.

მას გაუსწორდნენ „ნაცმოძრაობის" რეჟიმის აპრობირებული მეთოდებით, აიძულეს გამოგონილი „ბრალეულობის" ტელევიზიის მეშვეობით საჯაროდ აღიარება, ქვეყნიდან გააძევეს და მერე დაუსწრებლად მიუსაჯეს 11-წლიანი პატიმრობა. საქართველოში ის 2012 წლის ნოემბერში დაბრუნდა. ბრალდება მოეხსნა.

იქნებ ოქრუაშვილი ნანობს კიდეც თავის საქმიანობას 2004-2006 წლებში? ყოველ შემთხვევაში, „მე-9 არხისათვის" 2013 წელს მიცემულ ინტერვიუში მან გამოიტანა სამართლიანი დასკვნა იმ რეჟიმის შესახებ, რომლის შექმნაშიც თვითონ მონაწილეობდა: (ციტატაში **ხაზგასმა** ჩემია: რ.გ.)

„....იყო საკმაოდ დიდი წარმატება, როგორც პოლიციაში, ასევე ჯარში, ასევე გადასახადების ადმინისტრირების სფეროში, კორუფციის დამარცხების საქმეში. ამ პერიოდის განმავლობაში ასეთმა თავბრუდამხვევმა წარმატებამ, პლუს, ამას დავუმატოთ აჭარის მოვლენები, პლუს, გარკვეული წინსვლები საერთაშორისო ურთიერთობაში, დაგვარწმუნა საკუთარ უალტერნატივობაში. იმის გამო, რომ **ქვეყანაში კონკურენტი** ამ სფეროში და ამ მოედანზე **აღარ გვყავდა**, ვვარაუდობდით, რომ ეს მუდმივად შეიძლებოდა გაგრძელებულიყო. შეიძლება არა მუდმივად, მაგრამ ათწლეულები. **ამან შექმნა** ერთგვარი **დაუსჯელობის სინდრომი.** ამას მოჰყვა ბევრი ისეთი რაღაც, რაც მერე საზოგადოებაში დიდი პროტესტის საფუძველი გახდა....

კარგად მახსოვს, დათო უსუფაშვილი შემხვდა პარლამენტის შენობაში. [2004 წელს] საკონსტიტუციო ცვლილებების განხილვა მიდიოდა... და რას აკეთებთო – ასეთი საყვედური მითხრა. კონსტიტუციაში ასეთი ცვლილებებით ფაქტიურად სახელმწიფოში პოლიტიკური ბალანსი ნადგურდება, და, – რას აკეთებთო? და გულახდილად ვუთხარი, დათო, მე მგონია, **დროებით ქვეყანაში ჩვენ დიქტატურას ვამყარებთ.** ჩემი აზრით და ჩემი შინაგანი რწმენით, დროებით-მეთქი. მაგრამ ყველამ ვნახეთ, რომ ეს დროებითი გაგრძელდა 9 წლის განმავლობაში" .

სწორედ ამ ცხრაწლიანი რეჟიმის (დიქტატურის? ალბათ, უფრო „კონკურენტული ავტორიტარიზმის") არსებობით გამოწვეული აღშფოთების გამო საქართველოს *მუმიებმა, მაჯლაჯუნებმა, ტუტუცებმა, ჩარეცხილებმა, უწმინდურებმა, მღრღნელებმა, მნგრეველებმა, ოროსნებმა*, ფარჩაკებმა, *გასანადგურებელმა კლასმა, სახელმწიფოს მტრებმა*, როგორც თავის ოპონენტებს საჯაროდ მოიხსენიებდა ბატონი პრეზიდენტი (რას უწოდებდა იგი მათ პირად საუბრებში, უცნობია, მაგრამ ადვილი მისახვედრი!) და რომლებიც, როგორც გაირკვა, ქართველი ხალხის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ, რაღაც მანქანებით პირი შეკრეს და 2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნებზე უარი უთხრეს ხელისუფლებაში დატოვებაზე „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობას".

2008 წლის კატასტროფა

2008 წლის 8-12 აგვისტოს საქართველოს ტერიტორიაზე, „სამხრეთ ოსეთში", მიმდინარეობდა ომი ჩრდილოეთიდან შემოჭრილ რუსეთის არმიასთან. ომი დამთავრდა იმით, რომ საქართველოს სამხედრო ნაწილებმა დატოვეს „სამხრეთ ოსეთის" ტერიტორია და ორგანიზებულად დაიხიეს თბილისისაკენ.

ერთდროულად რუსეთის არმიამ საქართველოს შეუტია შავი ზღვის სანაპიროზე და აფხაზეთის მხრიდან. ქართულ სამხედრო შენაერთებს თბილისიდან ებრძანათ, უბრძოლველად დაეტოვებინათ *კოდორის ხეობა*, ერთადერთი ტერიტორია აფხაზეთში, რომელსაც მანამდე თბილისი აკონტროლებდა.

რუსულმა არმიამ მოახდინა გორის, ზუგდიდის, სენაკის, ფოთის და რამდენიმე სხვა ქალაქისა და სოფლის დროებითი ოკუპაცია. ქართული სამხედრო ტექნიკის საგრძნობი ნაწილი რუსებს ჩაუვარდა ხელში. რუსულმა არმიამ მიზანმიმართულად ააფეთქა ქართული სამხედრო ბაზების შენობები გორსა და სენაკში.

სამხედრო მოქმედების დამთავრებისთანავე „სამხრეთ ოსეთში", მდინარეების დიდი და მცირე ლიახვის ხეობების ქართულ სოფლებში ოსურმა გასამხედროებულმა ფორმირებებმა ჩაატარეს ეთნიკური წმენდა *რუსული არმიის თვალწინ, რომელიც გულგრილად უყურებდა ამას.* 15 ათასზე მეტი ადამიანი, რომელთა წინაპრებიც ამ სოფლებში საუკუნეების განმავლობაში ცხოვრობდნენ, განდევნეს, ნაწილი მოკლეს, მათი სახლები გადაწვეს და მიწასთან გაასწორეს. ქართველებთან ერთად განიდევნა ოსური წარმოშობის ბევრი ადამიანიც, რადგან ამ სოფლებში მრავალად იყო შერეული, ქართულ-ოსური, ოჯახი. საქართველოში არსებული ლტოლვილთა არმია კიდევ უფრო გაიზარდა.

ქართული მხარის აუნაზღაურებელი დანაკარგი იყო 170 მოკლული ჯარისკაცი და პოლიციის თანამშრომელი და 228 მშვიდობიანი მოქალაქე. რუსეთის არმიამ, მისივე მონაცემებით, მოკლულების სახით დაკარგა 67 ჯარისკაცი, ოსურმა მხარემ – 164 (სამოქალაქო პირებთან ერთად). დაჭრილი ბევრად მეტი იყო. სხვადასხვა წყაროს მონაცემები შეიძლება განსხვავდებოდეს, მაგრამ დიდად არა.

იმავე წლის 26 აგვისტოს რუსეთის მთავრობამ ცნო „აფხაზეთის რესპუბლიკისა" და „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის" დამოუკიდებლობა, დაამყარა მათთან დიპლომატიური ურთიერთობა, დადო სამხედრო-პოლიტიკური ხელშეკრულებები, რომელთა ძალითაც ის პრაქტიკულად უსასრულოდ იქონიებს მათ ტერიტორიაზე სამხედრო ბაზებს და დაიცავს მათ „საზღვრებს საქართველოსთან".

ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის" საზღვრები 2008 წელს მოსკოვმა თვითნებურად განსაზღვრა ისე, როგორც 1922 წელს სტალინმა დაუდგინა *ადმინისტრაციული საზღვრები სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს, თუმცა 1990 წლიდან იმდროინდელი საბჭოთა კონსტიტუციის დაცვით (ავტონომიური ოლქი მაშინ მთლიანად ექვემდებარებოდა მოკავშირე რესპუბლიკას) ოლქი გაუქმებული იყო და ადმინისტრაციული საზღვრები შეცვლილი.*

რუსეთის არმიამ დაიკავა ძირითადად ეთნიკური ქართველებით დასახლებული ახალგორის რაიონი, რომელიც 1990 წლიდან უშუალოდ თბილისს ექვემდებარებოდა.

2012 წლიდან რუსეთის სასაზღვრო ძალებმა დაიწყეს შიდა ქართლში ეკლიანი მავთულხლართების გავლება საბჭოთა პერიოდის ერთ-ერთი მოძველებული რუკის მიხედვით, რათა „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო საზღვარი" მოენიშნათ. რეალურად, უკანონო „ბორდერიზაცია" ხდებოდა და ხდება ქართული სოფლების, მათი მინდვრებისა და ბაღების ხარჯზე.

კატასტროფის გარდა, სხვა რა შეიძლება ეწოდოს ამ ფაქტებს? ნუთუ – „გამარჯვება", როგორც ამას გვიმტკიცებდა პრეზიდენტი სააკაშვილი? ის „გამარჯვებად" მიიჩნევდა იმას, რომ მისი მთავრობა და პირადად თვითონ ადგილზე დარჩნენ, „სახელმწიფო არ ჩამოიშალა", რუსებმა თბილისი „ვერ აიღეს", დავკარგეთ „სულ რამდენიმე სოფელი" .

ზოგიერთმა საქართველოში ირწმუნა, რომ „ჩვენ გავიმარჯვეთ". უმრავლესობამ – არა.

* * *

რა უძღოდა წინ ამ *კატასტროფას?*

პრობლემები საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებთან – აფხაზებსა და ოსებთან, 1917-1918 წლებიდან მოყოლებული არსებობდა, როგორც კი იმპერიის დაშლის შემდეგ სხვადასხვა ეთნოსის ნაციონალიზმმა იმძლავრა. 1980-იანი წლების ბოლოს ძველი ეთნიკური კონფლიქტები გამოაცოცხლა საბჭოთა კავშირში მიმდინარე დეზინტეგრაციულმა პროცესებმა. 1990 წელს ოსურ-ქართული ურთიერთობა მკვეთრად გაუარესდა (იხ. თავები 10 და 21). 1991 წელს ცხინვალის ირგვლივ ინტენსიური სროლა იყო. 1992 წლიდან დაპირისპირება თანდათან ნელდებოდა და XXI საუკუნის დამდეგს იმის ნიშნებსაც კი ვხედავდით, რომ შეიძლებოდა მომხდარიყო „სამხრეთ ოსეთის" მშვიდობიანი რეინტეგრაცია საქართველოში. ყოველ შემთხვევაში ეკონომიკურად ის თითქმის მთლიანად იყო ინტეგრირებული საქართველოსთან.

2004 წლის ზაფხულში „ნაცმოძრაობის" ლიდერების მოუხეშავმა მცდელობამ, ერთი ხელის დაკვრით გადაეწყვიტათ პრობლემა და სამხედრო ძალის მუქარით მოეხდინათ „სამხრეთ ოსეთის" რეინტეგრაცია (ისე როგორც რამდენიმე თვით ადრე მოახდინეს აჭარის რეინტეგრაცია), უკუშედეგი მოიტანა. რუსეთს საბაბი მიეცა უფრო აქტიურად ჩართულიყო ოსი სეპარატისტების შეიარაღებაში. მოსკოვიდან მოვლინებული რუსი ეროვნების ადამიანები დაინიშნენ თვითგამოცხადებული „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის" *de facto* „მთავრობის მინისტრებად".

როგორც ზემოთ ითქვა, აქაც თავის როლს თამაშობს გეოგრაფია: აჭარა რუსეთს კი არ ემეზობლება, არამედ თურქეთს, „სამხრეთ ოსეთი" კი – რუსეთს, რომლის სამხედრო ნაწილები „მშვიდობისმყოფელთა ბატალიონის" სახით 1992 წლიდან იდგნენ ცხინვალთან. გარდა ამისა, უკვე მოქმედებდა ჩრდილო კავკასიასთან შემაერთებელი როკის გვირაბი, რომელსაც ორივე მხრიდან ფაქტობრივად რუსეთი აკონტროლებდა.

ის, რომ საქართველო თავის მოკავშირედ მიიჩნევდა აშშ-ს და პრეზიდენტი ჯორჯ ბუში (უმც.) არ მალავდა თავის კეთილგანწყობას საქართველოს პრეზიდენტის მიხეილ სააკაშვილის მიმართ, მხოლოდ აღვივებდა მოსკოვის უნდობლობას თბილისის მიმართ.

ის, რომ რუსეთისა და საქართველოს პრეზიდენტებმა – პუტინმა და სააკაშვილმა – ვერ გამონახეს საერთო ენა, საქართველოსათვის დამატებით ართულებდა პრობლემას.

ეჭვგარეშეა, რუსეთის ხელისუფლებას უნდოდა ეჩვენებინა დასავლეთისათვის, თუ ვინაა „კავკასიის პატრონი". 2007 წლის 10 თებერვალს უშიშროების პოლიტიკის საკითხებზე მიუნხენის კონფერენციაზე სიტყვით გამოსვლისას პრეზიდენტმა *ვლადიმირ პუტინმა* ძალიან მკაცრად განაცხადა, რომ საკუთარი „უწყინარი" პოლიტიკისა და დასავლეთის „პირფერობის" გამო რუსეთმა დაკარგა პოზიციები მსოფლიოში და „ახლო საზღვარგარეთში", მაგრამ აღარ აპირებს კიდევ რაიმეს დათმობას.

რუსეთი შესაფერის გარემოებას ელოდა, რათა თავის სასარგებლოდ გადაეწყვიტა „საქართველოს პრობლემა". 2008 წელს მას ასეთი გარემოება შეექმნა. სააკაშვილმა კი თავისი რიტორიკითა და მოქმედებით მაქსიმალურად გაუადვილა რუსეთს ამ გარემოებით სარგებლობა.

იმის არდანახვა, რომ 2008 წელს ჩვენთვის იგებოდა პოლიტიკური ხაფანგი, შეეძლო მხოლოდ უპასუხისმგებლო პოლიტიკოსს.

2008 წლის თებერვალში სერბეთის პროვინცია *კოსოვომ*, რომელიც იქამდე თითქმის ცხრა წელი იყო ნატოს ფაქტობრივი პროტექტორატი, ცალმხრივად გამოაცხადა დამოუკიდებლობა, რაც მყისვე აღიარეს აშშ-მ, ევროკავშირის ქვეყნების უმეტესობამ (ხუთი ქვეყნის გარდა), თურქეთმა და ასამდე სხვა სახელმწიფომ. სერბეთთან სოლიდარობის საბაბით რუსეთმა არ ცნო კოსოვო და ამის გამო ის დღემდე არაა გაეროს წევრი.

აშშ და ევროკავშირი საჯაროდ აცხადებდნენ, რომ *„კოსოვო პრეცედენტი არაა, ეს განსაკუთრებული შემთხვევაა"*.

მაგრამ მოსკოვმა განაცხადა, რომ *„კოსოვო პრეცედენტია!"* და დაემუქრა დასავლეთს „ასიმეტრიული პასუხით". მაშინვე ნათელი იყო, რომ „ასიმეტრიული პასუხის" ობიექტი საქართველო გახდებოდა.

საქართველომაც არ ცნო ახალი სახელმწიფო ბალკანეთში, რადგან ეს სეპარატიზმის წახალისებად მიიჩნია. ერთნაირი პოლიტიკური გადაწყვეტილება სულაც არ ნიშნავდა, რომ საქართველო და რუსეთი სოლიდარულნი იყვნენ.

2008 წლის აპრილში ქ. ბუქარესტში გამართულ ნატოს სამიტზე საქართველოსა და უკრაინისათვის MAP[50]-ის მიცემის საკითხი იდგა. აშშ-ის პრეზიდენტი *ჯორჯ ბუში* (უმცროსი) და ნატოს წევრი ზოგი სხვა სახელმწიფოს მეთაურები მაქსიმალურად ცდილობდნენ ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტას. გერმანიის კანცლერი *ანგელა მერკელი*, საფრანგეთის პრეზიდენტი *ნიკოლა სარკოზი*, აგრეთვე რამდენიმე სხვა სახელმწიფოს მეთაური წინააღმდეგნი იყვნენ. ამას საგარეოპოლიტიკური და ეკონომიკური მოსაზრება ედო საფუძვლად: პატარა საქართველოს

50 MAP – Membership Action Plan, [ნატოს] წევრობის სამოქმედო გეგმა.

ან თუნდაც დიდი უკრაინის გამო გერმანია და საფრანგეთი არ გაიფუჭებდნენ ურთიერთობას რუსეთთან. პრეზიდენტი *პუტინი* ჩავიდა ბუქარესტში და კიდევ ერთხელ გამოხატა რუსეთის მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ნატოს აღმოსავლეთისაკენ გაფართოების გეგმების გამო.

2008 წლის 4 აპრილს მერკელთან ერთობლივ პრესკონფერენციაზე სარკოზიმ განაცხადა:

> „გერმანია და საფრანგეთი იზიარებენ ნატოს გაფართოების ერთსა და იმავე ანალიზს და ჩვენ ერთად ვუჭერთ მხარს, რომ უკრაინა და საქართველო ერთ დღეს შეუერთდნენ ალიანსს და რომ არავის აქვს უფლება ვეტო დაადოს ამას. მაგრამ ჩვენ უნდა მივცეთ დრო ჩვენს თავს იმისათვის, რომ წევრობის პირობები დაკმაყოფილდეს. გერმანიასა და საფრანგეთს საერთო აზრი აქვთ“.

დაპირება საკმაოდ ბუნდოვანი იყო: როდის დადგებოდა ეს „ერთი დღე“?

სინამდვილეში, არც „MAP“-ი და არც „MAP-ზე უკეთესი“ ჩვენთვის ხსნა არ იყო. ნატოს წესდებით (მუხლი 5) მას უნდა გაეწია დახმარება მის წინააღმდეგ განხორციელებული აგრესიის შემთხვევაში მხოლოდ თავისი წევრისათვის და არა წევრობის კანდიდატისათვის.

მოსკოვს კი იმავე ბუქარესტის სამიტმა აჩვენა, რომ მისი მოქმედების დრო მოვიდა. როგორც ჩანს, უკვე 2008 წლის აპრილში დაიწყო პრაქტიკული მზადება საქართველოს საწინააღმდეგო ოპერაციის ჩასატარებლად. შიდა ქართლში, სადაც მდებარეობს „სამხრეთ ოსეთი/ცხინვალის რეგიონი“, ოპერაციის განხორციელება რუსეთს ზაფხულში ერჩივნა, რადგან შემოდგომაზე და, მით უმეტეს ზამთარში, როკის გვირაბამდე მისასვლელი გზა, რომლითაც 1988 წლიდან „სამხრეთ ოსეთი“ ჩრდილოეთ ოსეთს უკავშირდება, მძიმე ტექნიკისათვის ძნელად გასავლელი ხდება. შემოდგომა-ზამთრის ღრუბლიანი ამინდი რუსულ ავიაციას გაურთულებდა კავკასიონის ქედზე გადაფრენას. საქართველოსთან საომრად რუსეთისათვის საუკეთესო თვე აგვისტო იყო. თანაც იმ დროს წამყვანი ქვეყნების ლიდერები ან საკურორტო ადგილებში იქნებოდნენ ან პეკინის ოლიმპიურ თამაშებზე!

იმ ზაფხულს რუსეთმა ჩაატარა დიდი სამხედრო წვრთნა ჩრდილოეთ კავკასიაში. 2 აგვისტოს წვრთნა დასრულდა, მაგრამ **რუსული 58-ე არმიის შენაერთები როკის გვირაბის ჩრდილოეთით სრულ მზადყოფნაში დატოვეს.** ეს გაზეთებში ეწერა, დაზვერვა ამისათვის საჭირო არ იყო.

თუკი რუსეთი საქართველოს ხელისუფლების პროვოცირებას აფხაზეთში მოახდენდა, ის ამისთვისაც მოემზადა.

იმ ზაფხულს რუსეთმა ჯავშანტექნიკით გააძლიერა თავისი „სამშვიდობო ძალები“ მდ. ენგურის გასწვრივ, რომელიც მიჯნავს აფხაზეთს დანარჩენი საქართველოსაგან, შეიყვანა სარკინიგზო ჯარები და შეაკეთა თითქმის ოცი წლის განმავლობაში უმოქმედო რკინიგზის მონაკვეთი სანაპირო ქალაქ ოჩამჩირიდან მდ. ენგურამდე. საქართველოს პროტესტი საერთაშორისო დონეზე ყურად არავინ იღო.

იმ გაზაფხულსა და ზაფხულში აფხაზეთის ადმინისტრაციული საზღვრის ახლოს რუსებმა ჩამოაგდეს საქართველოს მიერ ისრაელში შეძენილი რამდენიმე მზვერავი უპილოტო საფრენი აპარატი (drone).

იმ ზაფხულს ქართლში, სამხედრო რადარის ახლოს, რუსულმა სამხედრო თვითმფრინავმა ჩამოაგდო ავიაბომბი, რომელიც არ აფეთქებულა. რუსები ზანტად უარყოფდნენ ამ ბომბის წარმომავლობას (საქართველოს აბრალებდნენ!), მაგრამ არ უარყოფდნენ იმას, რომ მათი ავიაგამადგურებლები საქართველოს საჰაერო სივრცეში შედიოდნენ, მაგალითად, ზუსტად იმ დროს, როდესაც ამერიკის სახელმწიფო მდივნის, კონდოლიზა რაისის, თვითმფრინავი თბილისში ჯდებოდა. ეს ნათელი გაფრთხილება იყო!

იმ ზაფხულს, აგვისტოს დამდეგს, რუსეთის შავი ზღვის ფლოტი სრულ მზადყოფნაში მოიყვანეს, ის სევასტოპოლისა და ნოვოროსიისკის სამხედრო-საზღვაო ბაზებიდან ზღვაში გავიდა და საქართველოს ნაპირისაკენ გამოემართა.

იმ ზაფხულს მკვეთრად გახშირდა საარტილერიო სროლა ოსური სოფლებიდან ქართული სოფლების მიმართულებით. ამ სროლაზე ქართული მხარეც პასუხობდა და საერთაშორისო მედია ამაზე წერდა. საქართველოს ხელისუფლებამ უფრო ახლოს მიიყვანა თავისი სამხედრო ტექნიკა ცხინვალთან. ჩვენი ჯარის გადაადგილების დანახვას კოსმოსური გადაღება არ სჭირდებოდა: ამას გზებზე ვხედავდით ან პრესით ვიგებდით. რუსული დაზვერვა ყველაფერს აკონტროლებდა. ალბათ, საქართველოს პრეზიდენტის სატელეფონო საუბრებსაც ისმენდა (უცნაურია, რომ ის ღია მობილური კავშირით სარგებლობდა) და მის ირგვლივ მყოფი „გავლენის აგენტების“ მეშვეობით სწორედ რუსეთისათვის საჭირო დროს „პირველი გასროლის“ პროვოცირებასაც ახდენდა.

იმ ზაფხულს თბილისში მოუხშირეს ჩამოსვლა უცხოელმა დიდმოხელეებმა. იქ იყვნენ გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი *ფრანკ-ვალტერ შტაინმაიერი*, აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი *კონდოლიზა რაისი*, ევროკავშირის უმაღლესი წარმომადგენელი საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკის საკითხებში *ხავიერ სოლანა*, ჩეხეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი *კარელ შვარცენბერგი*. რაზე ელაპარაკებოდნენ ისინი საქართველოს პრეზიდენტს? მაშინ ეს მოსახლეობას გააცნეს, როგორც რუტინული მეგობრული ვიზიტები, მაგრამ მაღალმა სტუმრებმა მეტი იცოდნენ და ეს აღელვებდათ.

აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი *კონდოლიზა რაისი* თავისი მოგონებების წიგნში წერდა, რომ 2008 წლის ივლისში მკაცრად უთხრა მიხეილ სააკაშვილს:

> „ბატონო პრეზიდენტო, რაც უნდა მოხდეს, არ მისცეთ რუსებს თქვენი პროვოცირების საშუალება. გახსოვთ, პრეზიდენტი ბუშიც ამბობდა, რომ მოსკოვი შეეცდება, სისულელე ჩაგადენინოთ. არ ჩაითრიოთ რუსეთის შეიარაღებული ძალები. ვერაფინ დაგეხმარებათ და თქვენ დამარცხდებით“.

მემუარების ავტორები საკუთარი თავის რეალურზე უფრო ჭკვიანად წარ-

მოჩენას ცდილობენ, მაგრამ ამ შემთხვევაში არა გვაქვს ამ სიტყვებში ეჭვის შეტანის საბაბი: კონდოლიზა რაისის გაფრთხილება მოგვიანებით სააკაშვილმაც დაადასტურა.

ამერიკელებს არ სჭირდებოდათ ომი კავკასიაში და ისინი არ წააქეზებდნენ სააკაშვილს საომრად. რუსეთის უმაღლესი პირები კი ასეთ „წაქეზებას" სრულებით უსაფუძვლოდ აშშ-ს აბრალებდნენ.

ნათელი იყო, რომ ამერიკა არ ჩაერთვებოდა კონფლიქტში ბირთვულ სახელმწიფოსთან ნატო-ს არაწევრი, თუნდაც მეგობრული, ქვეყნის გამო და არც ჩართულა მასში. ამერიკა არ გვაწვდიდა შეტევით სამხედრო იარაღს. 2007 წელს ვაშინგტონმა უარით უპასუხა საქართველოს მთავრობის თხოვნას, მიეყიდა მისთვის *„სტინგერები"* (ხელით გადასატანი საზენიტო-სარაკეტო სისტემა, რომელმაც 1980-იან წლებში საბჭოთა სამხედრო ავიაციის პარალიზება მოახდინა ავღანეთში), რადგან მოსკოვთან შეთანხმდა ასეთი შეიარაღებით ვაჭრობის შეზღუდვაზე.

ვაშინგტონი ყოველთვის მოუწოდებდა საქართველოს, თავი შეეკავებინა რუსეთის მიმართ მძაფრად კონფრონტაციული განცხადებების გაკეთებისა და მისი შეგნებული გაღიზიანებისაგან.

მაგალითად, არა მგონია, ვაშინგტონს მოსწონებოდა 2006 წელს საქართველოში დაპატიმრებული ოთხი რუსი სამხედრო მზვერავის *ეუთოსათვის* გადაცემის სატელევიზიო შოუდ ქცევა: ქალმა (!) პოლიციელებმა გამოიყვანეს ხელბორკილდადებული რუსი ოფიცრები. სააკაშვილის საამებლად დადგმულ სპექტაკლს მიზნად ჰქონდა პრეზიდენტ *პუტინის*, რუსეთის სადაზვერვო სისტემიდან მოსული კაცის, გამწარება.

რუსი ჯაშუშები მოსკოვში გმირებად მიიღეს. საქართველომ კი სამაგიეროდ მიიღო ემბარგო მთელი ქართული პროდუქციის რუსეთში ექსპორტზე, რუსეთთან საავიაციო მიმოსვლის შეწყვეტა და სრულებით უდანაშაულო ქართველების რუსეთიდან მასობრივი გამოყრა.

გვიღირდა ასეთ ფასად ოთხი რუსი ჯაშუშის დამამცირებელი ექსტრადიციის ტელეეკრანებზე ჩვენება?

მოგვიანებით პუტინმა ერთ გამოსვლაში თქვა, რომ სწორედ 2006 წელს დაავალა რუსეთის არმიის გენერალურ შტაბს საქართველოს წინააღმდეგ განსახორციელებელი ოპერაციის გეგმის შემუშავება.

კონდოლიზა რაისი თავის მემუარებში ყურადღებას ამახვილებდა სააკაშვილის ემოციურ და ამპარტავან ხასიათზე, რაც ართულებდა მის ურთიერთობას რუსეთთან და ურთულებდა აშშ-ს და ევროკავშირს ჩვენთვის დახმარების გაწევას.

2008 წლის 3 აგვისტოს დაიწყო ოსი ქალებისა და ბავშვების სრული ევაკუაცია ქ. ცხინვალიდან. ეს გამოცხადდა, როგორც „ჩრდილოეთ ოსეთში დასასვენებლად წასვლა".

მზადდებოდა რაღაც ძალიან ცუდი. ამას ყველა ხვდებოდა.

2008 წელს, 8 აგვისტოს პეკინში იხსნებოდა ოლიმპიური თამაშები. ჩინეთმა გრანდიოზული ზეიმი მოაწყო. მსოფლიოს ქვეყნების ლიდერები, მათ შორის, რუსეთის პრემიერ-მინისტრი ვლადიმირ პუტინი და აშშ-ის პრეზიდენტი ჯორჯ ბუში (უმცროსი), საპატიო სტუმრების ლოჟაში ისხდნენ და გასაოცარ შოუს ადევნებდნენ თვალს. ამ დროს კი კავკასიაში იწყებოდა ომი, რომელიც ჩინეთს პირდაპირ არ ეხებოდა, მაგრამ მასთან ირიბი შეხება მთელ მსოფლიოსთან ერთად მოუხდებოდა.

7 აგვისტოს საღამოს საქართველოს პრეზიდენტმა, როგორც უმაღლესმა მხედართმთავარმა, ტელევიზიის მეშვეობით, საჯაროდ განაცხადა, რომ უბრძანა ჩვენს ჯარს შეეწყვიტა ოსური სოფლებიდან საარტილერიო სროლის საპასუხო ცეცხლი. მაგრამ შუაღამემდე ხუთი წუთით ადრე, იმავე უმაღლესი მხედართმთავრის ბრძანების შესასრულებლად ქართულმა არმიამ გახსნა საარტილერიო და სარაკეტო ზალპური ცეცხლი.

8 აგვისტოს დილით ქალაქ ცხინვალში შევიდნენ ქართული ტანკები და ქვეითი ჯარი, სადაც წინასწარ მომზადებული მედგარი წინააღმდეგობა შეხვდათ: ის, რომ ტანკები ქალაქში ბრძოლისას მონყვლადია, მეორე მსოფლიო ომის დროიდან იყო ცნობილი, მაგრამ ჩვენმა „სამოქალაქო კლაუზევიცებმა“ ეს არ იცოდნენ!

რუსულ სამშვიდობო ბატალიონთან კონფრონტაციაში შესვლა ქართულ არმიას არ ევალებოდა, მაგრამ აშკარა პროვოკაციის შედეგად მაინც მოუხდა შეხლა მასთან. 12 რუსი სამხედრო მოსამსახურე დაიღუპა. ამ ფაქტს რუსული პროპაგანდა განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს, როგორც „რუსი ხალხის მიმართ ჩადენილ დანაშაულს“.

8 აგვისტოს დილის 11 საათზე „რუსთავი-2“-ის ეთერში გამოჩნდა საქართველოს პრეზიდენტი, რომელმაც „ანგარიში ჩააბარა საზოგადოებას“. მან სიტყვა-სიტყვით თქვა შემდეგი:

> „სეპარატისტების მიერ თამარაშენისა და სხვა, ჩვენი კონტროლის ქვეშ მყოფი, სოფლების დაბომბვის გამო ჩვენ გავხსენით ცეცხლი და გადავედით შეტევაზე“.

ამის შემდეგ მან ჩამოთვალა განთავისუფლებული რაიონები და სოფლები „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე. კრინტიც არ დაუძრავს რუსეთიდან შემოსულ მოხალისეებზე ან რეგულარულ ჯარზე. გადაცმული რუსი სპეცრაზმელები და ჩრდილოკავკასიელი მოხალისეები „სამხრეთ ოსეთში“ უკვე იყვნენ, მაგრამ ლაპარაკი მათ შესახებ სააკაშვილმა რამდენიმე დღის შემდეგ დაიწყო.

გენერალმა მამუკა ყურაშვილმა რიხიანად განაცხადა, რომ დაიწყო *„კონსტიტუციური წესრიგის აღდგენა ცხინვალის რეგიონში“*.

8 აგვისტოს ცხინვალში დაგეგმილი იყო გამარჯვების აღლუმი და პრეზიდენტ სააკაშვილის ტრიბუნა უკვე გზაში იყო.

კრემლს კი სწორედ ეს „პირველი გასროლა“ სჭირდებოდა! საქართველომ ორივე ფეხი ჩაყო დაგებულ ხაფანგში.

რუსულმა არმიამ დაარღვია საერთაშორისოდ აღიარებული საზღვარი და შემოიჭრა საქართველოს სუვერენულ ტერიტორიაზე. ამას აგრესია ეწოდება. საბაბად რუსეთმა გამოიყენა „გენოციდისაგან რუსეთის მოქალაქეების [ე.ი. სამხრეთელი ოსების] გადარჩენა“ და „საქართველოს იძულება მშვიდობისათვის“.

როკის გვირაბის ჩრდილოეთ პორტალთან მდგარი რუსული 58-ე არმია დაუყოვნებლივ ამოქმედდა. 8 აგვისტოს დილიდანვე როკის გვირაბში, რომლის ჩაკეტვა ქართულმა მხარემ ვერ შეძლო, გრუხუნებდნენ ჩრდილოეთიდან წამოსული რუსული ტანკები, დილიდანვე გვბომბავდნენ რუსული თვითმფრინავები. ქართული არმიის საზენიტო დანადგარები და ჰაერსაწინააღმდეგო რაკეტები საკმარისი არ აღმოჩნდა. რამდენიმე თვითმფრინავისა და შვეულმფრენის დაკარგვა რუსეთისათვის მოულოდნელი იყო, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი სამხედრო ავიაცია სრულად გაბატონდა საქართველოს ცაში.

მიუხედავად უნიჭო მეთაურობისა, ქართველმა მებრძოლებმა დიდი შეუპოვრობა და გმირობა გამოიჩინეს. მაგრამ როგორ გინდა გაუძლო ჰაერიდან დაბომბვას ჰაერსაწინააღმდეგო დაცვის გარეშე? რუსეთმა კოორდინირებულად შეუტია საქართველოს ხმელეთზე, ჰაერსა და ზღვაში. პირველად ისტორიაში მან ომის დროს გამოიყენა კიბერშეტევა – ქართული ვებსაიტები პრაქტიკულად დაიბლოკა 8 აგვისტოდან 12 აგვისტოს საღამომდე.

ევროკავშირის საბჭოს თავმჯდომარე ქვეყნის – საფრანგეთის პრეზიდენტის ნიკოლა სარკოზის შუამავლობით 12 აგვისტოს ცეცხლი საბოლოოდ შეწყდა.

სარკოზიმ და რუსეთის პრეზიდენტმა მედვედევმა ხელი მოაწერეს „ექვსპუნქტიან“ სამშვიდობო შეთანხმებას. მაგრამ შეთანხმების უმთავრეს მუხლს – „მხარეების მიერ სამხედრო ნაწილების ომამდელი დისლოკაციის ადგილებზე დაბრუნებას“ – რუსეთის მხარე დღემდე არ ასრულებს. თავისი პოზიციის გასამართლებლად ის იშველიებს „ახალ პოლიტიკურ რეალიებს“, რომლებიც თვითონ შექმნა.

სამშვიდობო შეთანხმების დადებას ხელი არ შეუშლია რუსებისათვის მომდევნო დღეებში დაეკავებინათ ახალგორის რაიონი, რომელიც მაღალი მთებითაა დაშორებული დანარჩენ „სამხრეთ ოსეთს“ და იმ დროს არ ჰქონდა მასთან საავტომობილო გზით კავშირი: ამ მიზნით რუსულმა ჯავშანტექნიკამ „12 აგვისტოს შეთანხმება“ დაუყოვნებლივ დაარღვია და ნომინალურად საქართველოს კონტროლქვეშ დარჩენილი შიდა ქართლი გადაიარა.

შეიძლებოდა თუ არა კატასტროფის თავიდან აცილება?

2008 წლამდე, იქნებ, შესაძლებელი ყოფილიყო. მაგრამ 2008 წლის ზაფხულში ეს შეუძლებელი გახდა. რუსეთს აფხაზეთშიც შეყვანილი ჰყავდა ათასობით ჯარისკაცი. რაღაცას მაინც დაგვაბრალებდნენ.

შინგაზრდილ „სტრატეგებს“ არ გაუთვალისწინებიათ ყველაზე არსებითი პრობლემები:

- „სამხრეთ ოსეთის“ და/ან აფხაზეთის ძალისმიერი გზით საქართველოს იურისდიქციაში დაბრუნებას რუსეთი ვერ დაუშვებდა, რადგან ეს მის პრესტიჟს ჩრდილოეთ კავკასიაში ნულამდე დასცემდა და, შესაძლოა, ანტირუსული ამბოხებაც კი გამოეწვია;
- ქართულ არმიას რომც ჩაეკეტა როკის გვირაბი და მოეგო ბრძოლა „სამხრეთ ოსეთში“, ჰაერიდან და ზღვიდან მაინც დაუცველები ვიყავით. ასეთ შემთხვევაში გარდაუვალად გველოდა რუსული არმიის შეტევა აფხაზეთის მხრიდან, საზღვაო დესანტი, თბილისის დაბომბვა.

ეს უმარტივესი საკითხები პირდაპირ ზედაპირზე იდო. მათი გათვალისწინების გარეშე ჩვენს უმაღლეს მხედართმთავარს გამოსდიოდა „ომობანას“ თამაში, ოღონდ ცოცხალი ადამიანების მონაწილეობით და ნამდვილი ბომბების გამოყენებით.

რადგანაც ბევრად ძლიერ მტერთან დაპირისპირებისას მხოლოდ საერთაშორისო მორალური მხარდაჭერის იმედზე ვიყავით (სამხედრო მხარდაჭერის იმედი არ არსებობდა), ***თავიდან უნდა აგვეცილებინა პირველი გასროლა ჩვენი მხრიდან,*** რასაც მერე ყველანაირი ექსპერტი, ევროკავშირის საბჭოს მიერ შექმნილი ჰაიდი ტალიავინის კომისიის ჩათვლით, თავის დასკვნებში ხაზს გაუსვამს. რუსეთი უპირობო აგრესორი უნდა გამოსულიყო.

გვერჩია, ტელევიზიით არ დაგვენახა ჩვენი „გრადების“ შემზარავი ცეცხლი ცხინვალის თავზე;

გვერჩია, 8 აგვისტოს არ მოგვესმინა პრეზიდენტის ინფორმაცია შეტევაზე გადასვლის შესახებ: ამის ნაცვლად, თუ რუსული არმია უკვე შემოსული იყო, მისთვის წინააღმდეგობის გაწევაზე უნდა ყოფილიყო ლაპარაკი;

გვერჩია, არ შემოგვკვდომოდა რუსული სამშვიდობო ბატალიონის რამდენიმე წევრი.

დიდი მადლობა მორალური მხარდაჭერისთვის საგანგებოდ ჩამოსულ პოლონეთის, უკრაინის, ლიტვის, ესტონეთის პრეზიდენტებს! მაგრამ 12 აგვისტოს რატომ უნდა ენახათ მათაც და ჩვენც თბილისში, პარლამენტის წინ გამართული სიურრეალისტური შოუ, თითქოს ომი მოვიგეთ?

სხვათა შორის, სწორედ 12 აგვისტოს კრძალავდნენ გამოჩენილ პოეტსა და დიდ პატრიოტს ვახუშტი კოტეტიშვილს, ერთს იმ მრავალთაგან, ვინც თავიდან „ნაცმოძრაობას“ მხარს უჭერდა და მერე ძალიან ინანა ეს: მან ქართველ ხალხს ტელევიზიით მოუხადა ბოდიში თავისი ადრეული მცდარი პოზიციისათვის. მისი დაკრძალვა საერთოდ შეუმჩნეველი დარჩა პარლამენტის წინ, რუსთაველის გამზირზე ხმაურიანი „ზეიმის“ ფონზე.

„ტალიავინის კომისიის“ დასკვნებიდან, ბუნებრივია, ორივე მხარე თავისთვის მომგებიან ფრაზებს იყენებს. ჩანართში 25.4 მომყავს რამდენიმე ამონარიდი სქელტანიანი ანგარიშიდან.

ჩანართი 25.4
ნაწყვეტები ჰაიდი ტალიავინის კომისიის დასკვნიდან (Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, 2009)

„ისმის კითხვა, იყო თუ არა საერთაშორისო სამართლით გამართლებული საქართველოს მხრიდან სამხრეთ ოსეთში ძალის გამოყენება, დაწყებული ცხინვალის დაბომბვით 7-8 აგვისტოს ღამით? არ იყო". (There is the question of whether the use of force by Georgia in South Ossetia, beginning with the shelling of Tskhinvali during the night of 7/8 August, was justifiable under international law. It was not).

„რუსეთის სამხედრო მოქმედების უმეტესი ნაწილი თვითდაცვის გონივრულ საზღვრებს გასცდა..... გაფართოებული რუსული სამხედრო მოქმედება, რომელმაც საქართველოს სიღრმეში შეაღწია, საერთაშორისო სამართლის დარღვევით განხორციელდა". (Much of the Russian action went beyond the reasonable limits of self-defence... Extended Russian military action reaching out into Georgia was conducted in violation of international law).

[უარყოფილია რუსეთის მტკიცება, რომ ის მოქმედებდა სამხრეთ ოსეთში რუსეთის მოქალაქეების დასაცავად] „ომისწინა პერიოდში ათასობით სამხრეთელი ოსისათვის მოქალაქეობის მინიჭების რუსული 'პასპორტიზაციის' სქემა უკანონო იყო და აღნიშნული ადამიანები საქართველოს მოქალაქეებად რჩებოდნენ". (Russia's „passportisation" scheme of granting citizenship to thousands of South Ossetians in the run-up to the war was illegal and the people in question remained Georgian citizens).

რონ ასმუსი, თავის წიგნში *„პატარა ომი, რომელმაც შეძრა მსოფლიო"*, რომელიც ქართულად ითარგმნა და იმდროინდელი ხელისუფლება ხშირად აკეთებდა მასზე აპელირებას, აღწერს, თუ როგორ ჩაითრია რუსეთმა საქართველო ომში. ის აგრეთვე წერს:

„ვაშინგტონი გაცეცხლებული იყო იმის გამო, რომ ქართველებმა მოქმედება დაიწყეს, მიუხედავად თვეების განმავლობაში მიღებული ათობით გაფრთხილებისა, არ გაეკეთებინათ ეს (Asmus, 2010, p. 176)....

...პრეზიდენტმა სააკაშვილმა 7 აგვისტოს საღამოს უბრძანა თავის არმიას მოქმედების დაწყება, რათა დაეცვა ქართული სოფლები, დაესწრო რუსეთის უფრო დიდი მოქმედებისათვის, რაც მას აშინებდა და იმედი ჰქონდა, რომ ამით მოიგებდა ცოტაოდენ დროს – დროს, რომელიც საჭირო იყო სამხრეთ ოსეთიდან ქართველების ევაკუაციისათვის და დროს, რომელიც საჭირო იყო მსოფლიოს რეაგირებისათვის. მაგრამ მან აამოძრავა უფრო ფართო ომი, რომლის მოგება საქართველოს არ შეეძლო და შექმნა ისეთი დინამიკა, რომლის კონტროლისათვის, საბოლოოდ, ის თითქმის უძლური იყო. გენერლებს აქვთ ძველი გამოთქმა – ომის დაწყება ბრძოლის მარტივი ნაწილია. მისი დამთავრებაა ბევრად უფრო ძნელი (Asmus, 2010, p. 189)".

რონ ასმუსი საქართველოს პრეზიდენტის მოტივებზე, როგორც ჩანს, მისივე მონაყოლის მიხედვით მსჯელობს. სრულებით გაუმართლებელი ავანტიურიზმია

შეტევის დაწყება „ცოტაოდენი დროის მოგების მიზნით“, თუ დანამდვილებით არ იცი, რა „რეაგირებას მოახდენს მსოფლიო“. ასეთი რამ პოლიტიკოსისათვის დაუშვებელია.

ომის მოტივებზე მსჯელობა ახლა ფუჭია. შედეგი გვაქვს სამწუხარო.

ომისწინა ხუთი წლის განმავლობაში საქართველოს არმიაზე დაიხარჯა რვა მილიარდი ლარი (4,8 მილიარდი აშშ დოლარი). რუსეთის პრესა ცრუ განგაშს ტეხდა „საქართველოს ზემილიტარიზაციის“ შესახებ, რაც პროპაგანდისტული ომის ნაწილი იყო. მეზობელმა ქვეყნებმა, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა ბევრად მეტი თანხა დახარჯეს შეიარაღებაზე, თანაც აზერბაიჯანი სამხედრო ტექნიკას და იარაღს რუსეთისგანაც ყიდულობდა (ნაწილს – თურქეთისა და ისრაელისაგან), ხოლო სომხეთი – მთლიანად რუსეთისაგან, ისიც შეღავათიან ფასებში ან, სულაც, უფასოდ ღებულობდა.

მაგრამ მოსკოვს სჭირდებოდა საქართველოს დასახვა „მილიტარისტად“. მას სჭირდებოდა, რომ „კბილებამდე შეიარაღებულ“ საქართველოს პირველს დაეწყო „აგრესია სამხრეთ ოსეთის წინააღმდეგ“, რომ მერე ჩვენთვის დაებრალებინა ყველაფერი. აკი მიაღწია კიდეც ამას!

როგორ დაიხარჯა მილიარდობით ლარი შეიარაღებაზე? რისთვის ვყიდულობდით მოძველებულ საბჭოთა ტანკებსა და სხვა შეტევით იარაღს, მაშინ, როცა ჰაერსაწინააღმდეგო და ტანკსაწინააღმდეგო თავდაცვითი სისტემები არასაკმარისი აღმოგვაჩნდა?

რონ ასმუსი თავის წიგნში (გვ. 173) წერს, რომ ცხინვალის ოპერაციის გეგმა წინადღეს შედგა. მაშინ ეს იმპროვიზაცია ყოფილა!

არმიას მართავდნენ სამოქალაქო პირები. უმაღლეს მხედართმთავარს – პრეზიდენტს, ეს პოზიცია თანამდებობრივად ერგო, სამხედრო განათლება მას არ გააჩნდა. სამხედრო საქმეებში ერეოდა თბილისის მერი გიგი უგულავა. გენერალური შტაბის უფროსს ავტორიტეტი არ ჰქონდა და მას არავინ უგდებდა ყურს. თავდაცვის მინისტრი დავით კეზერაშვილი სამოქალაქო პირი იყო, რომელიც მიუშვეს მილიარდიან სამხედრო კონტრაქტებთან. ვისგან იყიდა შეიარაღება და რა ფასად? ამის შესახებ ინფორმაცია არა გვაქვს. ვიცით მხოლოდ ის, რომ ყოფილი მინისტრი ძალიან გამდიდრდა, საზღვარგარეთ წავიდა, ბოლო დრომდე სააკაშვილთან მეგობრობდა და საქართველოში მის მომხრეებს აფინანსებდა. ნუთუ ომმა ჩამოწერა ყველაფერი?

რასაკვირველია, საქართველოს არ დაუწყია ომი რუსეთის წინააღმდეგ. ჩვენი ჯარი რუსეთში არ შეჭრილა. **ომი საქართველოში რუსეთმა დაიწყო, რომელმაც ჯერ შეძლო საქართველოს ხელისუფლების პროვოცირება, შემდეგ დაარღვია საერთაშორისოდ აღიარებული საზღვარი, ჩვენ სუვერენულ ტერიტორიაზე შემოიჭრა და მისი ნაწილების ოკუპაცია მოახდინა.**

პროვოკაციაზე აყოლა ძალიან ძვირად დაგვიჯდა.

ომში მარცხი უმაღლესი მხედართმთავრის კისერზეა, ისევე, როგორც მისი იქნებოდა გამარჯვება!

ამასთან, სააკაშვილთან ერთად ბრალი, ნაწილობრივ მაინც, საზოგადოებასაც მიუძღვის. გამოცდილმა დიპლომატმა და, უბრალოდ, საღად მოაზროვნე ადამიანმა ზურაბ აბაშიძემ 2009 წლის ნოემბერში ერთი ჟურნალისტის მიერ გამოთქმულ აზრს, *„დღეს ქართველების უმრავლესობა პრეზიდენტ სააკაშვილს იმაში კი არ ადანაშაულებს, რომ* [რუსეთთან] *კონფლიქტში ჩაება, არამედ იმაში, რომ ტერიტორიები დაკარგა“, ასე უპასუხა:*

> „პირადად მე, ფრიად კრიტიკულად ვაფასებ იმ პოლიტიკას, რომელიც წლების განმავლობაში ჩვენ მიერ რუსეთის მიმართ ტარდებოდა. ამას ადრეც ვამბობდი და ახლაც გავიმეორებ. მაგრამ ეს მხოლოდ ხელისუფლების პრობლემა არ არის. საქმე ის გახლავთ, რომ ქართული საზოგადოების ერთი ნაწილი აგვისტოს ომამდე აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის ძალისმიერი მეთოდით დაბრუნებას უჭერდა მხარს. მე თავად გახლავართ იმ სატელევიზიო გადაცემის მონაწილე, რომელშიც ამ თემაზე იყო საუბარი... ინტერაქტივის კითხვა ასეთი იყო – უნდა დავიბრუნოთ თუ არა ცხინვალი და აფხაზეთი ძალისმიერი მეთოდით? მაყურებელთა უმრავლესობამ ტერიტორიების ძალის გამოყენებით დაბრუნებას მისცა ხმა. ასე რომ, პრობლემა საზოგადოებაშიც არის. აუცილებლად უნდა შევიცვალოთ, გავხდეთ უფრო თვითკრიტიკულები, გავძლიერდეთ და დაველოდოთ იმ მომენტს, როდესაც ტერიტორიების დაბრუნება მშვიდობიანი გზით იქნება შესაძლებელი“.

დავუმატებდი მხოლოდ ერთს: უგუნური „ურა-პატრიოტები“ მარტო ქართველებს არა გვყავს. ისინი სხვაგანაც უხვად არიან. ხალხი შეიძლება აჰყვეს ამ უგუნურ ნაწილს, რადგან არასაკმარისად ან არასწორად არის ინფორმირებული. მაგრამ მთავრობამ ხალხზე მეტად უნდა იცოდეს, რის გაკეთება შეუძლია ან არ შეუძლია იმ ძალებით, რაც აქვს. თუ ის არასწორად აფასებს თავის ძალას, ის შეცდომას სჩადის, თანაც ქვეყნისათვის ძალიან სახიფათოს, შესაძლოა – საბედისწეროსაც...

* * *

2008 წლის აგვისტოს ომმა რადიკალურად შეცვალა საგარეო და საშინაო ვითარება საქართველოსათვის.

საგარეო ვითარების თვალსაზრისით, დიდი ზიანი მიადგა საქართველოს სწრაფვას ევროატლანტიკური სივრცისაკენ. „ნაციონალური მოძრაობის“ ლიდერებმა მშვენივრად იცოდნენ, რომ 2008 წლის ომის შემდეგ ნატოში ჩვენი მიღება კიდევ უფრო გართულდა. ამის დასტურია გაზეთ Wall Street Journal-ისათვის იმავე სააკაშვილის მიერ 2009 წელს მიცემული ინტერვიუ (მომყავს ციტატა 2013 წლის 23 იანვარს გაზეთ „კვირის პალიტრაში“ პეტრე მამრაძის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტის მიხედვით):

> „ჩვენ ყველამ ვიცით, რომ ეს საკითხი [საქართველოს გაწევრიანება ნატოში]

თითქმის მკვდარია. ეს ტრაგიკულია. თუ მათ შეძლეს მოეკლათ ნატო [მასში საქართველოს გაწევრიანების იმედი], ეს ნიშნავს, რომ რუსებმა სწორი მოსაზრებით იბრძოლეს. ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ კვლავ შესაძლებელია პოლიტიკური მიზნების მიღწევა უხეში, უპატიოსნო საშუალებებით და რომ პუტინი მართალი ყოფილა. მან ბევრჯერ მითხრა, თქვენი მოკავშირეები კარგ რამეებს გპირდებიან, მაგრამ დაპირებებს ხშირად ვერ ასრულებენ: მე კარგ რამეებს არ გპირდებით, მაგრამ რასაც გპირდებით, ყოველთვის ვასრულებ".

2008-2012 წლებში რუსეთის პრეზიდენტის პოსტზე მყოფმა დმიტრი მედვედევმა 58-ე არმიის ხელმძღვანელობასთან 2012 წელს დახურული შეხვედრისას პირდაპირ თქვა (ინფორმაციამ ამის შესახებ შეგნებულად „გაჟონა"):

„ჩვენ რომ 2008 წელს შევმდრკალიყავით, იქნებოდა სულ სხვა გეოპოლიტიკური ვითარება და ქვეყნების მთელი რიგი, რომელთა ნატოში ხელოვნურად შეთრევას ცდილობდნენ, როგორც ჩანს, უკვე იქ იქნებოდნენ".

მედვედევი შეგნებულად აზვიადებდა ნატოს საფრთხეს რუსეთისათვის: 2008 წელს არავინ აპირებდა საქართველოს მიღებას (მისი სიტყვებით – „შეთრევას") ნატოში. მაგრამ მედვედევი ფაქტობრივად აღიარებდა, რომ 2008 წელს რუსეთმა ომი იმისთვის კი არ დაიწყო, რომ მომხდარიყო *„საქართველოს იძულება მშვიდობისათვის"*, რასაც ამტკიცებდა რუსული პროპაგანდა, არამედ წმინდა გეოპოლიტიკური ამოცანის გადასაჭრელად. ეს იმის არაპირდაპირი აღიარებაცაა, რომ ომი იყო რუსეთსა და საქართველოს შორის და არა „საქართველოსა და სამხრეთ ოსეთს შორის", რასაც დღემდე ამტკიცებს ოფიციალური მოსკოვი.

ომის შემდეგ საქართველომ შეამცირა სამხედრო ბიუჯეტი. იარაღის მიყიდვაზე უარი გვითხრა ბევრმა ქვეყანამ, მაგალითად, ისრაელმა, რომელსაც კრემლმა, როგორც ჩანს, მიიანიშნა, რომ მასაც შეუძლია ისრაელის მტრის, მაგალითად, „ჰეზბოლას", შეიარაღება!

არაერთხელ თქმულა, რომ *„სიმართლე ომის პირველი მსხვერპლია!"* ასე იყო ამ შემთხვევაშიც. განსაკუთრებით „შთამბეჭდავი" იყო რუსული პროპაგანდისტული ილეთი, როდესაც იმდროინდელმა პრემიერ-მინისტრმა პუტინმა 2008 წლის 9 აგვისტოს ტელეეთერში განაცხადა, რომ *„ქართულმა მხარემ ჩაიდინა ოსი ხალხის გენოციდი – მოკლულია ორი ათასი ოსი!"* და იქვე დასძინა, რომ სამხრეთიდან ლტოლვილი ოსებით აივსო ჩრდილოეთი ოსეთი. სიცრუე ზედაპირზე იდო: 8 აგვისტოს მომხდარ „გენოციდს" მომდევნო დილით ვერავინ დაადასტურებდა, ვერავინ დაითვლიდა მოკლულ ადამიანებს სამოქალაქო მოსახლეობისაგან წინასწარ პრაქტიკულად დაცლილ ცხინვალში, ხოლო ლტოლვილები 8 და 9 აგვისტოს უბრალოდ ვერ გაიელიდნენ როკის გვირაბს, რომელშიც ჩრდილოეთიდან მოჰქროდა რუსული ტანკების არმადა. სინამდვილეში, რუსული ცნობების თანახმადვე, დაიღუპა 164 (და არა 2000!) ოსი ეროვნების ადამიანი, აბსოლუტური უმრავლესობა – იარაღით ხელში. მაგრამ ეს აღიარება რამდენიმე თვის შემდეგ მოხდა და ჭირისუფლებისა და სპეციალისტების გარდა არავის ყურადღება არ მიუპყრია.

კრიზისის მომენტში აფორიაქებული საზოგადოება ადვილად ითვისებს ინფორმაციას. დროულად გაშვებული პროპაგანდისტული სიცრუე სამუდამოდ აღიბეჭდება რიგითი მოქალაქის გონებაში.

2008 წლამდე აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ ოფიციალური სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში ყოფნა იყო, მაგრამ მათი ლიდერები „კვაზიდამოუკიდებელ“ პოლიტიკას ატარებდნენ; იმ დროს სოხუმსა და ცხინვალს თბილისთან მოლაპარაკების თეორიული შანსი ჰქონდათ. 2008 წლიდან კი ისინი რეალურად ექვემდებარებიან მოსკოვს, რომელიც მათ აფინანსებს და მათ „საგარეო პოლიტიკას" წარმართავს.

„აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებელი რესპუბლიკები“ მხოლოდ რუსეთთან სამხედრო-პოლიტიკურად ან ფინანსურად დაკავშირებულმა რამდენიმე სახელმწიფომ (ვენესუელა, ნიკარაგუა, ნაურუ) აღიარა. რუსეთს არც სჭირდება მათი აღიარება დიდი სახელმწიფოების მიერ, რაც ისევ მოსკოვს შეუქმნის პრობლემას, განსაკუთრებით, აფხაზეთის შემთხვევაში: კრემლს ისღა აკლია, იქაც აშშ-მა და ევროკავშირმა ჩაუყონ ცხვირი!

ამ ტერიტორიების „დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად“ არაღიარების პოლიტიკა დასავლეთის სახელმწიფოების მიერ უვადოდ გაგრძელდება. ისინი ამას მხოლოდ საქართველოს ხათრით არ აკეთებენ: მათ ინტერესებშია არ დაუშვან გაეროს წევრი სახელმწიფოს სხვა სახელმწიფოს მიერ ძალადობრივად დანაწევრების პრეცედენტი. მაგრამ რამდენადაა „არაღიარების პოლიტიკა“ ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის გარანტია?

საშინაო ვითარების თვალსაზრისით, ომის დროს და უშუალოდ მის შემდეგ მოხდა ქართველი ხალხის კონსოლიდაცია ხელისუფლების ირგვლივ. მაგრამ ეს დიდხანს არ გაგრძელებულა.

არსებობს გამოთქმა: *„გამარჯვებულებს არ ასამართლებენ“.* მაგრამ დამარცხებულებს – იცოცხლე!

ამიტომ სააკაშვილი შეეცადა, შეექმნა ილუზია, რომ „აგვისტოს ომში გაიმარჯვა“. ამის არგუმენტად მოჰყავდა ის, რომ შეიძლებოდა უარესი მომხდარიყო, მაგალითად, რუსის ჯარი თბილისში შემოსულიყო, რაც სწორედ მან ააცილა თავიდან საქართველოს. სინამდვილეში, კრემლის ლიდერებმა, პუტინმა და მედვედევმა ალბათ გამოთვალეს (ასეთ გათვლაში მათ საფრანგეთის პრეზიდენტი და აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტიც უნდა წახმარებოდნენ), რომ ვერავითარ გამართლებას ვერ მოუნახავდნენ სხვა ქვეყნის დედაქალაქის აღებას: გორისა და ფოთის რამდენიმეკვირიანი ოკუპაციის გამოც კი მთელი მსოფლიო მოსკოვს კილავდა.

სააკაშვილის გაძევება ან მისი ლიკვიდაცია თავიდან ნამდვილად შედიოდა კრემლის გეგმაში: ამაზე რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა *სერგეი ლავროვმა* სატელეფონო საუბარში უთხრა აშშ-ის სახელმწიფო მდივანს, *კონდოლიზა რაისს*, რომელმაც ეს მსოფლიოს მოსდო. ვაშინგტონი, რომელიც სამხედრო

დახმარებას ვერ უწევდა საქართველოს, სამაგიეროდ, პირდაპირ გადაეფარა „დემოკრატიულად არჩეულ პრეზიდენტს".

მოსკოვში კარგად იცოდნენ, რომ საქართველოში არ არსებობდა პოლიტიკურად ჩამოყალიბებული *პრორუსული ძალები*. კრემლმა უარი თქვა საქართველოს პრეზიდენტის ძალადობრივად შეცვლაზე. მართლაც, სად მონახავდა რუსული პროპაგანდა სააკაშვილზე უკეთეს მტერს? ნებისმიერ სხვა ქართველ ლიდერთან კრემლს მოლაპარაკება მოუხდებოდა, აქ კი საქმე ჰქონდა „აგრესორთან", რომელთან „ლაპარაკიც არ სურდა"!

სააკაშვილის რიტორიკა კი იმაზე იყო გათვლილი, რომ „დამარცხებულის გასამართლება" არ მომხდარიყო და ეფუძნებოდა ზუსტ ფსიქოლოგიურ გათვლას: ქართველი ხალხის თავმოყვარეობაზე მძიმედ მოქმედებდა ისევ დამარცხებულის როლში ყოფნა და ამიტომაც ის დაეჭიდებოდა პრეზიდენტის მიერ გადმოგდებულ „გამარჯვების მაშველ რგოლს".

რეალობა კი რიტორიკისაგან მკვეთრად განსხვავდება: რუსის ჯარი თბილისიდან 30-40 კილომეტრში, კასპიის ზღვის აუზიდან წამოსული მაგისტრალური მილსადენებიდან რამდენიმე კილომეტრში და აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს შემაერთებელი მაგისტრალიდან ნახევარ კოლომეტრში მყარად დადგა. საქართველოს ორი პროვინცია ოკუპირებულია უცხო სახელმწიფოს მიერ და მანვე ცნო მათი დამოუკიდებლობა, ანუ საქართველოს მოსწყვიტა ტერიტორიის თითქმის მეხუთედი.

ნორმალური პოლიტიკური პროცესისაკენ?

2009-2011 წლებში „ნაცმოძრაობა" და მისი ლიდერი, ოპოზიციის სუსტი აქტივობის ფონზე, მშვიდად ემზადებოდნენ 2012 წლის ოქტომბრის საპარლამენტო და 2013 წლის ოქტომბრის საპრეზიდენტო არჩევნებში მორიგი გამარჯვებისათვის.

საქართველოში „ნაცმოძრაობის" კონტროლქვეშ იყო პარლამენტი, სასამართლო სისტემა, საკონსტიტუციო სასამართლო, პროკურატურა, არმია, პოლიცია (თეორიულად – დეპოლიტიზებული), უშიშროების სამსახური, გუბერნატორები, ადგილობრივი ხელისუფლება, მათ შორის თბილისის მერია და საკრებულო, ცენტრალური საარჩევნო კომისია. 2007-2008 წლებში „ელჩების ამბოხების" შემდეგ, როდესაც რამდენიმე ელჩი პროტესტის ნიშნად გადადგა[51], საქართველოს საელჩოები უფრო საიმედო ხალხით დაკომპლექტდა. მთელი ქვეყნის მასშტაბით მაუწყებელი ყველა ტელეარხი მთავრობას ემორჩილებოდა და მხოლოდ ორიოდე, თბილისში მომუშავე არხი, ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას. მათი არსებობა

51 პირველად ასე მოიქცა საქართველოს ელჩი შვეიცარიაში ლევან მიქელაძე 2007 წლის 7 ნოემბრის დემონსტრაციის დარბევის შემდეგ, რაც მართლაც გმირული ნაბიჯი იყო.

„ნაციონალების“ მთავრობას არ აწუხებდა, რადგან თბილისის მოსახლეობის უმეტესობის იმედი ისედაც არ ჰქონდა. პატარა ოპოზიციური ტელეარხები სასარგებლოც კი იყო: რეჟიმის „დემოკრატიულობას“ უჩვენებდა საერთაშორისო დამკვირვებლებს.

მმართველი პარტია და სახელმწიფო შეეზარდა ერთმანეთს: ასეთი რამ საბჭოთა პერიოდიდან გვახსოვდა! „ნაცმოძრაობის“ აქტივისტები ყველა საჯარო სამსახურს, ყველა სასწავლო დაწესებულებას აკონტროლებდნენ.

ადგილობრივმა მსხვილმა ბიზნესმენებმა გაფრთხილების გარეშეც იცოდნენ, რომ მმართველი პარტიის საარჩევნო მიზნებისათვის უნდა გაეხსნათ ფულის ტომრები და, რასაკვირველია, მთავრობის დაუკითხავად არც ერთი თეთრი იქიდან არ უნდა გადაეგდოთ ოპოზიციური პარტიებისა და არალოიალური მედიისათვის: სათანადო მითითებას ელოდნენ, თუ ვისთვის უნდა ჩაერიცხათ თანხა!

დასავლეთის მხარდაჭერა გარანტირებული იყო. კარგად ანაზღაურებული ლობისტები, ძირითადად, ვაშინგტონში თავის საქმეს აკეთებდნენ: მარტო 2012 წელს საქართველოს ბიუჯეტიდან მათზე 16 მილიონი დოლარი დაიხარჯა.

ამერიკელი *„მტრედებისათვის“* სააკაშვილი იყო „დემოკრატიის შუქურა“, იქაური „ქორებისათვის“ კი – კარგად აპრობირებული და ადვილად გამოსაყენებელი „ანტირუსული საფრთხობელა“.

2010 წელს კონსტიტუციაში შეტანილი ცვლილებები 2013 წლის ბოლოს უნდა შესულიყო ძალაში. მზად იყო სამართლებრივი ბაზა იმისათვის, რომ პრეზიდენტ სააკაშვილის ხელიდან ძალაუფლება ნარნარად გადასულიყო პრემიერ-მინისტრ სააკაშვილის ხელში.

* * *

„საარჩევნო 2012 წელი“ საქართველოსათვის, შეიძლება ითქვას, დაიწყო 2011 წლის 7 ოქტომბერს. იმ დღეს, „ნაციონალების“ მიერ თავისთვის დიდი რუდუნებით მოწმენდილ პოლიტიკურ ცაზე მეხი გავარდა: იდუმალმა ქველმოქმედმა, მილიარდერმა ბიძინა ივანიშვილმა, რომლის არსებობა ზოგს მითი ეგონა, პოლიტიკურ ავანსცენაზე გამოსვლა გადაწყვიტა.

პრაქტიკულად ყველამ საქართველოში მოისმინა ან წაიკითხა მანიფესტი, რომლითაც ივანიშვილმა 7 ოქტომბერს მიმართა მოსახლეობას – რომ ის აპირებს მონაწილეობა მიიღოს 2012 წლის ოქტომბერში დაგეგმილ საპარლამენტო არჩევნებში, ამისთვის შექმნის ფართო პოლიტიკურ კოალიციას და გაიმარჯვებს დიდი უპირატესობით.

ივანიშვილმა ყველა ეს დაპირება შეასრულა.

კოალიციას „ქართული ოცნება – დემოკრატიული საქართველო“ ეწოდა (ქვემოთ, შემოკლებით – „კოალიცია“). ივანიშვილმა მასში ჩართო მმართველი რეჟიმის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი პარტიების საკმაოდ ფართო სპექტრი.

მის გარეთ კი დატოვა ისეთი პარტიები, რომლებიც ან „ნაცმოძრაობის“ ფარული სატელიტები იყვნენ, ან საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის მიუღებელნი.

„კოალიცია“ *იდეოლოგიურად ჭრელი* იყო. საკუთრივ „ქართული ოცნება“, რომელიც საბოლოოდ ცალკე პარტიად ჩამოყალიბდა, თითქოს ამჟღავნებს მიდრეკილებას ევროპული სოციალ-დემოკრატიისაკენ. „კოალიციაში“ შედიოდნენ დასავლურ ფასეულობებზე ორიენტირებული, ლიბერალური იდეოლოგიის მატარებელი *„რესპუბლიკური პარტია“*, წმინდა პროდასავლური *„თავისუფალი დემოკრატები“*, ტრადიციულ ფასეულობებზე ორიენტირებული *„ეროვნული ფორუმი“*, *„მრეწველობა გადაარჩენს საქართველოს“* და სამიოდე ჯუჯა პარტია, წარმოდგენილი თავიანთი ლიდერებით. როგორც პარლამენტის ბოლო წელს გაირკვა, როდესაც „კოალიცია“ უკვე იშლებოდა, მის ორიოდე დეპუტატს პრორუსული განწყობაც კი ჰქონია.

საპარლამენტო არჩევნების მოსალოდნელ შედეგზე მანამდე ხელჩაქნეულ ხალხს იმედი აუღორძინდა. საზოგადოებამ იგრძნო, რომ გაჩნდა „ნაცმოძრაობის“ რეალური ალტერნატივა.

ივანიშვილისგან ამომრჩეველი უპირველესად ელოდა არჩევნების მოგებას და ხალხის უმრავლესობისათვის *იმ დროისათვის სრულებით მიუღებლად ქცეული* „ნაცმოძრაობის“ ხელისუფლებიდან ჩამოშორებას. ეს მისი უპირველესი დაპირება იყო.

მისი სხვა დაპირება იყო სამართლიანობის აღდგენა, ანუ იმის დაბრუნება, რაც ხალხს წაართვეს და სამუშაო ადგილების შექმნა, რაც ხალხს აკლდა.

ივანიშვილის დაპირება არ ყოფილა ხალხის მატერიალური მდგომარეობის ელვის სისწრაფით გაუმჯობესება, თუმცა ამომრჩეველთა საკმაოდ დიდი ნაწილი სწორედ ამას ელოდა მილიარდერისაგან.

2011 წლის 7 ოქტომბრის განცხადებიდან *ერთი წლის* შემდეგ ივანიშვილმა თავისი საარჩევნო გეგმის პირველი ნაწილი შეასრულა: მისმა პარტიულმა კოალიციამ არჩევნები მოიგო და პარლამენტში უმრავლესობა შექმნა.

ეს ერთი წელი შედგებოდა მრავალ კრიზისგამოვლილი საქართველოსათვისაც კი უჩვეულო პოლიტიკური ვნებათაღელვის დღეების, კვირებისა და თვეებისაგან.

ჩანართი 25.5
ივანიშვილი პოლიტიკაში წასვლამდე

საჩხერის რაიონის სოფელ ჭორვილაში, გლეხის ოჯახში დაბადებულმა *ბიძინა ივანიშვილმა* თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ რუსეთში განაგრძო მოღვაწეობა, ჯერ სამეცნიერო სფეროში, „პერესტროიკის“ პერიოდიდან კი – ბიზნესში და დიდ წარმატებას მიაღწია. საბჭოთა კავშირის

დაშლის შემდგომ რამდენიმე წლის განმავლობაში, მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაღარიბდა. ძალიან მცირე ნაწილმა მოახერხა გამდიდრება. მათგან მხოლოდ ერთეულებმა შეინარჩუნეს და გაამრავლეს ეს სიმდიდრე.

XXI საუკუნის დამდეგს ივანიშვილი საქართველოში დაბრუნდა და ანონიმურ ქველმოქმედებას მოჰკიდა ხელი. მან ააღორძინა საკუთარი სოფელი ჭორვილა და საჩხერის რაიონი. იმერეთში ეს ერთადერთი რაიონი აღმოჩნდა, რომელშიც ბოლო ორ ათეულ წელს მოსახლეობა კი არ კლებულობს, არამედ მატულობს. ივანიშვილი ეხმარებოდა ქართველ ხელოვანებსა და მეცნიერებს: ბევრი ვეტერანი მსახიობი თუ პოეტი გადაარჩინა შიმშილითა და მოუვლელობით სიკვდილს ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. უმეტესწილად მისი სახსრებით აშენდა სამების დიდებული ტაძარი თბილისში, აღდგა ათობით ქრისტიანული ეკლესია და ებრაული სინაგოგა, კაპიტალურად გარემონტდა თეატრები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და ბევრი სხვა რამ.

ქველმოქმედებას ივანიშვილი შემდგომშიც აგრძელებდა. მაგალითად, 2016 წელს სახელმწიფოს გადასცა შესანიშნავად აღჭურვილი დიდი საკონცერტო დარბაზი შავი ზღვის ნაპირზე.

საქართველოს აღორძინებისათვის ივანიშვილი მხოლოდ საკუთარ სახსრებს ხარჯავდა, რამაც ჯამში მილიარდ-ნახევარ დოლარზე მეტი შეადგინა.

როგორც გაირკვა, ივანიშვილი მიესალმა 2003 წლის „ვარდების რევოლუციას". თურმე ის კარგა ხანს აფინანსებდა „ნაცმოძრაობის" რეფორმებს, მინისტრების, სახელმწიფო მოხელეთა და პოლიციელთა გაზრდილ ხელფასებს, პოლიციის აღჭურვას, ბევრ ახალ მშენებლობას, სადაც „წითელი ლენტის" გაჭრაზე პრეზიდენტ სააკაშვილს ვხედავდით. 2008 წლიდან ივანიშვილმა შეწყვიტა მმართველი პარტიის დაფინანსება: ამის ობიექტური მიზეზები წინა ქვეთავშია განხილული.

მანამ, სანამ ივანიშვილი ეხმარებოდა „ნაცმოძრაობასა" და სააკაშვილის ოჯახის წევრებსაც კი, ხელისუფლებას ის უყვარდა და არ გახსენებია მისი ფულის წარმომავლობა!

როდესაც 2008 წელს ივანიშვილი მიხვდა, რომ უღირს პოლიტიკურ ძალაზე დადო ფსონი (ასე მოუვიდა ბევრ სხვასაც საქართველოში) და შეუწყვიტა მას პირდაპირი დაფინანსება, „ნაცმოძრაობისათვის" ის „ცუდი, მაგრამ ასატანი ოლიგარქი" გახდა.

მაგრამ როდესაც 2011 წელს ივანიშვილმა გადაწყვიტა პოლიტიკაში შესვლა – რეჟიმმა ის მტრად გამოაცხადა.

ამოქმედდა პროპაგანდა: „შემოვიდა დიდი რუსული ფული!", „რუსეთში გამდიდრებული მილიარდერი ცდილობს მოისყიდოს ქართველი ხალხი!" „ივანიშვილი პუტინის პროექტია!", „მას დავალებული აქვს საქართველო ჩამოაშოროს დასავლურ კურსს!"

ამ პრიმიტიულმა კლიშეებმა ვერ იმუშავა. „კოალიციის" სახელის გასატეხად „ნაცმოძრაობის" ლობისტები საზღვარგარეთ იყენებდნენ იმავე კლიშეებს, რომლებიც 2013 წლიდან მკვეთრად გაუფასურდა და ახლა მათ აღარავინ უჯერებს.

2011 წლის 7 ოქტომბრის შემდეგ „ნაცმოძრაობა“ და მისი ლიდერი მალევე ამოქმედდნენ და სახელმწიფოს მთელი პოლიტიკური არტილერია უძლიერესი კონკურენტის ჩასაძირად შემოაბრუნეს. მაგრამ, როგორც ბრძოლის ველის დათვალიერებამ გვაჩვენა, მათი ყუმბარები უმეტესად მიზანს გადაცილებული ან ვერმიღწეული აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, ავლაბრის სასახლეში მძლავრობდა ისტერიკაში გარდამავალი რისხვა, რაც ბრძოლის დროს ძალიან ცუდი მრჩეველია.

„ნაცმოძრაობამ“ სასწრაფოდ აამოქმედა იურიდიული და ეკონომიკური სანქციები „კოალიციის“ წინააღმდეგ.

იმისათვის, რომ „კოალიციაში“ შემავალ პარტიებს არ ჰქონოდათ საშუალება, საარჩევნო კამპანიის გასამართად გამოეყენებინათ მილიარდერ ივანიშვილის ფინანსური შესაძლებლობა, „ნაცმოძრაობის“ წევრებით დაკომპლექტებულმა პარლამენტმა სასწრაფოდ მიიღო პარტიების დაფინანსების შემზღუდავი კანონი. ამის გამო „კოალიციამ“ იმაზე ხუთჯერ ნაკლები დახარჯა საარჩევნო კამპანიაზე, რის უფლებასაც ადრე არსებული კანონი აძლევდა. მაგრამ ესეც ბევრად მეტი იყო იმ გროშებზე, რომლებსაც საარჩევნოდ ხარჯავდა ხოლმე ოპოზიცია.

გარდა ამისა:

- გაიყინა „კოალიციაში“ შემავალი პარტიების ანგარიშები;
- დაიწყო ივანიშვილთან დაკავშირებული კომპანიების გაკოტრება და ზოგი გაიყიდა კიდეც;
- „კოალიციის“ 60 შემომწირველს დაუყადაღეს ქონება და საკუთარი ბინებიდან გამოყარეს;
- „კოალიციის“ მომხრეებს ან მათი ოჯახის წევრებს ათავისუფლებდნენ საჯარო სამსახურიდან;
- პირადად ივანიშვილს გამოუწერეს წარმოუდგენელი სიდიდის ჯარიმები, მათ შორის ერთ-ერთი 76 მილიონი (!) ლარის ოდენობისა;
- ორი ოპოზიციური ტელეარხის, „გლობალ-1“-სა და „მაესტროს“, თბილისის გარეთ ჩვენების შესაზღუდავად დააყადაღეს არათბილისელი მოსახლეობისათვის მისაყიდად შემოტანილი სატელიტური თეფშები და სავაჭრო ქსელში არსებული თეფშების გაყიდვა აკრძალეს;
- თბილისის სამარშრუტო ტაქსებში მოხსნეს რადიომიმღებები, რომ მგზავრებს არ მოესმინათ რამდენიმე ოპოზიციურ ტალღაზე გადაცემული „მავნე აზრები“;
- „კოალიციისათვის“ მინიჭებული საარჩევნო ნომერი „7“ უკანასკნელ მომენტში შეუცვალეს ნომერი „41“-ით, იმ მიზნით, რომ მას ვერ მოეხერხებინა ადრე მომზადებული სიმბოლიკის გამოყენება;
- „კოალიციას“ თბილისში არ შეახვედრეს არც ერთი ბანერი, რომელზეც მას თავისი კანდიდატების საარჩევნო რეკლამა შეეძლო განეთავსებინა: დედაქალაქი მოფენილი იყო მხოლოდ „ნაცმოძრაობისა“ და მისი სატელიტი

„ქრისტიან-დემოკრატიული მოძრაობის" დეპუტატობის კანდიდატთა გვარებითა და სურათებით.

გამოყენებული იქნა პოლიტიკური მზაკვრობის ათასი სხვა ხერხიც.

ზემოჩამოთვლილი ახლა გვეჩვენება წერილმან სისაძაგლეებად ან ანეკდოტურ ფაქტებად, მაგრამ მაშინ ამას ძალიან ავისმომასწავებელი სახე ჰქონდა.

ეს იმასაც აჩვენებს, თუ რა უთანასწორო და უსამართლო პირობებში მოუხდა ბრძოლა საბოლოოდ გამარჯვებულ „კოალიციას" 2012 წლის არჩევნების დროს.

საქართველოს მთელი საბანკო სექტორის (და შესაბამისად, ეკონომიკის) სრული კრახი შეეძლო გამოეწვია 2011 წლის ნოემბერში პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონს, რომლის თანახმადაც კომერციულ ბანკებს პირველი იპოთეკარის უფლებები ნაწილობრივ შეეზღუდათ და სახელმწიფოს მიეცა შესაძლებლობა, იპოთეკით დატვირთული ქონება საგადასახადო დავალიანების დასაფარად გამოეყენებინა. ეროვნული ბანკის პრეზიდენტი გიორგი ქადაგიძე ამ კანონის შემოღებას იმით ასაბუთებდა, რომ „მთელი ცივილიზებული მსოფლიო ასეთი კანონით მუშაობს". დეტალებს რომ არ ჩავუღრმავდე, კანონის ერთადერთი მიზანი იყო ივანიშვილების ოჯახის კუთვნილი „ქართუ ბანკის" გაკოტრება. ყველა სხვა ბანკის ხელმძღვანელობამ დადუმება არჩია, რადგან იცოდა, რომ კანონი მათ არ შეეხებოდა. როდესაც რამდენიმე თვეში „ქართუ ბანკი" 190 მილიონი ლარით ხელოვნურად აზარალეს, მის „გადასარჩენად" ეროვნულმა ბანკმა დროებითი ადმინისტრაცია შეიყვანა. ვინაიდან მიზანი უკვე მიღწეული იყო – „ქართუ ბანკს" სახელმწიფო აკონტროლებდა, იმავე პარლამენტმა ყოველგვარი ახსნა-განმარტების გარეშე აღადგინა კანონის ძველი რედაქცია. „ცივილიზებული მსოფლიოს პრაქტიკა" ეროვნული ბანკის პრეზიდენტს აღარ გახსენებია! კანონის ძალაში დატოვება ძალიან სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა მთელ საბანკო სისტემას და ქვეყნის ეკონომიკას უთხრიდა ძირს.

განა ეს არ არის მმართველი პარტიისა და პრეზიდენტის მიერ პარლამენტითა და ეროვნული ბანკით დანაშაულებრივი მანიპულირების ფაქტი? სააკაშვილი კი 2012 წლის ბოლოს ყალბი აღშფოთებით ამბობდა, რომ მას, თურმე, „*დააბრალეს ერთი ბანკის გაკოტრების მცდელობა!*"

2012 წლის 21 დეკემბერს, როდესაც „ნაცმოძრაობა" აღარ მართავდა ქვეყანას, საქართველოს 13-მა კომერციულმა ბანკმა ერთობლივი განცხადებით აღიარა, რომ

> „საკანონმდებლო ცვლილებების შედეგად მნიშვნელოვანი ზარალი მიადგა ერთ კომერციულ ბანკს – „ბანკ ქართუს".... დაუშვებლად მიგვაჩნია ნებისმიერი ქმედება სახელმწიფოს მხრიდან, რომელიც მიზნად ისახავს კომერციული სტრუქტურისადმი ზიანის მიყენებას".

ფრთხილი ბანკირები ვერ გამოიჩენდნენ სიმამაცეს ერთი წლით ადრე, როდესაც „ქართუ ბანკის" ფილიალების წინ საქართველოს უბრალო მოქალაქეების

რიგი იდგა, რომლებსაც *შეჰქონდათ* იქ თავიანთი მწირი დანაზოგი, რომ არ დაეშვათ ბანკის გაკოტრება. ხალხის ეს რიგი უცხოელთა გაოცებას იწვევდა: ისინი მიჩვეულნი არიან, რომ ცუდ დღეში ჩავარდნილი ბანკიდან ხალხი სასწრაფოდ ცდილობს ფულის *გამოტანას*!

თუმცა 2012 წელს ტარდებოდა საპარლამენტო და არა საპრეზიდენტო არჩევნები, „ნაცმოძრაობის" საარჩევნო კამპანიას სათავეში ჩაუდგა თავად პრეზიდენტი სააკაშვილი, ამავე დროს – პარტიის თავმჯდომარე. ის მშვენივრად ხვდებოდა, რომ მისი პარტიის მარცხი პირადად მას აქცევდა „კოჭლ იხვად".

სააკაშვილი დაქროდა შვეულმფრენით დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში, ტელეკამერების წინ ზედიზედ ხსნიდა სადაზვევო კომპანიების მიერ აშენებულ ან გარემონტებულ საავადმყოფოებს (ბევრს – დაუმთავრებელს!), ხვდებოდა სოფლის მცხოვრებლებს, მასწავლებლებსა და საბავშვო ბაღის აღსაზრდელებს: პატარა ბავშვები განსაკუთრებული ენთუზიაზმით ყვიროდნენ: „მიშა!" „მიშა!"

ბიძინა ივანიშვილმა კარგა ხანს აცალა მმართველ პარტიას საარჩევნო კამპანიის უპასუხოდ წარმართვა. მის ზოგიერთ მომხრეს მოუთმენლობაც კი დაეტყო. მხოლოდ 27 მაისს დაიწყო „კოალიციამ" თავისი საარჩევნო კამპანია და ჩაატარა 12 რეგიონული მიტინგი, სადაც შეკრებილ ათი ათასობით ადამიანს ივანიშვილმა მიმართა. ოთხი თვის შემდეგ, 29 სექტემბერს, დასკვნით მიტინგზე თბილისში, „ქართული ოცნების" მხარდამჭერი ნახევარ მილიონამდე ადამიანი გამოვიდა.

არჩევნებამდე ორიოდე კვირით ადრე, 18 სექტემბერს დამოუკიდებელმა ტელეარხებმა *„მაესტრომ"* (რომელიც მარტო თბილისზე მაუწყებლობდა) და *„TV9"*-მ აჩვენეს „ნაცმოძრაობის" მმართველობის პერიოდში დასავლური სტანდარტებით აშენებულ გლდანის № 8 საპყრობილეში პატიმრებისადმი უსასტიკესად მოპყრობის შემზარავი კადრები. ამას მოჰყვა სტიქიური დემონსტრაციები თბილისში, რომელთაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტობა ჩაუდგა სათავეში.

მმართველი რეჟიმის ისედაც გატეხილი სახელი მინამდე დაეცა. „ნაცმოძრაობის" ანტისიმბოლო გახდა ცოცხი, რომლითაც პატიმრებს აწამებდნენ.

ამომრჩეველთა დიდმა ნაწილმა ყურადღება არ მიაქცია „ნაცმოძრაობის" ბანერებს, ტელერეკლამას, ბუკლეტებს, „კოორდინატორებს". 2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის არჩევნებზე უმრავლესობამ ხმა მისცა ძირითად ოპოზიციურ ძალას – კოალიცია „ქართულ ოცნებას".

ჩაქრა იდეა, რომ საქართველოში ახალი წელთაღრიცხვა იწყებოდა 2003 წლის 23 ნოემბრიდან, „ვარდების რევოლუციის" დღიდან. ვარდები დაჭკნა!

* * *

„კოალიციამ" პროპორციული წესით ხმების 55 პროცენტი მიიღო და ამან 44 მანდატი მოუტანა მას. 73 მაჟორიტარული ოლქიდან მან 41-ში მოიგო. თბილისის

ათივე საარჩევნო ოლქში, ყველა დიდ და საშუალო ქალაქში, სადაც მოსახლეობაზე გავლენის მოხდენა ძნელია და დამკვირვებლებიც იქ მრავლად იყვნენ, „კოალიციამ" დიდი უპირატესობით გაიმარჯვა.

მისი შედეგი, ალბათ მეტიც იქნებოდა, რომ არა სერიოზული დარღვევები სასოფლო რეგიონებში – ეთნიკური უმცირესობებით დასახლებულ სამცხე-ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში, აგრეთვე მთიან აჭარაში, სამეგრელოში. ყველგან იქ „ნაცმოძრაობამ" „კოალიციაზე" მეტი ხმა დააგროვა, რისთვისაც მაქსიმალურად აამოქმედა ადმინისტრაციული რესურსი, მოახდინა საჯარო სამსახურის თანამშრომლების მობილიზაცია, რომელთაც დაევალათ, საკუთარი ოჯახის წევრებთან ერთად ხმა მიეცათ მმართველი პარტიისათვის. ზოგმა ტელეარხმა გვაჩვენა პირდაპირი გაყალბებაც, მაგალითად, ხაშურისა და ზუგდიდის მუნიციპალიტეტებში.

„ნაცმოძრაობამ" პროპორციული სისტემით დააგროვა ხმების 40 პროცენტი, რამაც მას 33 მანდატი მოუტანა.

„ნაცმოძრაობის" სახელით 32 მაჟორიტარულ ოლქში არჩეული მაჟორიტარებიდან ათიოდე სწრაფად გადგა გვერდზე, რითაც თავისი „მაჟორიტარული ზნე" გამოაჩინა (იხ. ჩანართი 24.1). მათ პარლამენტში შექმნეს დამოუკიდებელი, მაგრამ ახალი უმრავლესობის მხარდამჭერი ფრაქცია.

„კოალიციამ" ვერ მოაგროვა საკონსტიტუციო უმრავლესობა პარლამენტში, ანუ 100 დეპუტატი 150-დან, მაგრამ საკმაოდ მიუახლოვდა მას.

ერთი წლით ადრე ივანიშვილმა განაცხადა, რომ „კოალიციას" პარლამენტში საქმე ექნებოდა მხოლოდ „ნაცმოძრაობასთან" და არა „კოალიციის" გარეთ დარჩენილ სხვადასხვა პოპულისტურ პარტიასთან.

მართლაც, ვერც ერთმა სხვა საარჩევნო სუბიექტმა, გარდა „კოალიციისა" და „ნაცმოძრაობისა", ერთი მაჟორიტარი დეპუტატიც კი ვერ გაიყვანა პარლამენტში და ვერც პროპორციული სისტემით მოაგროვა ხმების 2 პროცენტზე მეტი (ბარიერი 5 პროცენტი იყო).

რეალურად, არჩევნებს საპროტესტო ხასიათი ჰქონდა. 2012 წელს ამომრჩეველთა უმეტესობამ არ ისურვა უდროო ექსპერიმენტების ჩატარება და სხვადასხვა პარტიაზე ხმების გაფანტვა: თავის ერთადერთ ხმას ამომრჩეველი აძლევდა ერთადერთ ძალას – „კოალიცია ქართულ ოცნებას", რომელსაც შეეძლო მანამდე ცხრა წლის განმავლობაში უცვლელი მმართველი ძალის ხელისუფლებიდან ჩამოშორება.

1-ლი ოქტომბრის გვიან საღამოს სააკაშვილმა აღიარა „ნაცმოძრაობის" დამარცხება. ხმების საბოლოო დათვლა დამთავრებული ჯერ არ იყო, მაგრამ არჩევნების მომდევნო საათებში ყველა ეგზიტ-პოლის შედეგები ერთხმად აჩვენებდა „კოალიციის" *გამარჯვებას*. კავკასიაში, ცენტრალურ აზიაში, რუსეთის ფედერაციაში, ბელარუსში არ ყოფილა შემთხვევა, რომ მანამდე მმართველი პარტია არჩევნების გზით შეცვლილიყო და მშვიდობიანად გადაეცა ხელისუფლება სხვა პოლიტიკური ძალისათვის.

ამ თვალსაზრისით სააკაშვილს მართლაც ჰქონდა საამაყო: ის მოიქცა, როგორც დემოკრატიულ ქვეყნებში იქცევა ხოლმე არჩევნებში დამარცხებული პარტიის ლიდერი. ტელევიზიის მეშვეობით დამარცხების აღიარება ისევ „პირველ რეფორმატორად" წარმოაჩენდა მას ევროპელთა და ამერიკელთა თვალში.

რატომ გადადგა პრეზიდენტმა ასეთი ნაბიჯი, რომელიც რეალურად იყო, როგორც ფრანგები იტყვიან, „Faire bonne mine á mauvais jeu"[52]?

ლოგიკურია დავუშვათ, რომ მისმა გარემოცვამ და თავადაც სწრაფად გათვალეს, რომ მასობრივი გაყალბება, რაც 2008 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების შემდეგ გაუვიდათ, ახლა დაუძლეველ წინააღმდეგობას წააწყდებოდა, განსაკუთრებით თბილისში, რომელიც „ნაცმოძრაობამ" პირწმინდად წააგო. ხალხის საპასუხო რისხვის ძალა ნათელი უნდა ყოფილიყო. არჩევნებს უამრავი დამკვირვებელი ესწრებოდა.

„ნაცმოძრაობის" მარცხი მოსალოდნელზე მძიმე აღმოჩნდა. სააკაშვილმა აღიარა, რომ მისი პარტია „ნოკდაუნში ჩავარდა", თუმცა „ნოკაუტს" უარყოფდა!

არჩევნების მეორე დღესვე საქართველოდან გაიქცნენ იუსტიციის მინისტრი, თავდაცვის მინისტრი (ადრე მას ეჭირა შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტი), კონსტიტუციური უსაფრთხოების დეპარტამენტის (ანუ უშიშროების სამსახურის) ყოფილი ხელმძღვანელი, სასჯელაღსრულების დეპარტამენტის უფროსი, „ციხის სკანდალთან" დაკავშირებული და სხვა სახელგატეხილი პირები. თუ მათ დანაშაული ჩადენილი არ ჰქონდათ, რატომ წავიდნენ ასე დაუყოვნებლივ ემიგრაციაში?

პრემიერ-მინისტრი მერაბიშვილი, სხვა მინისტრები და/ან მათი მოადგილეები კი კაბინეტებში დარჩნენ: კანონის თანახმად „ნაცმოძრაობის" მთავრობა 1-დან 20 ოქტომბრამდე ასრულებდა მოვალეობას. ამ პერიოდში მიმავალი მთავრობის წევრები ინტენსიურად წვავდნენ ან ქაღალდსაფქვავით ანადგურებდნენ ყველა დოკუმენტს, რომლითაც დადასტურდებოდა უკანონო მოსმენები, დაპატიმრებები, პროვოკაციები, საეჭვო გარიგებები, ელიტური კორუფცია.

ამ ოც დღეში გაქრა ბევრი სამხილი, რომელთა გარეშეც ვერ უმტკიცებდა დანაშაულს ყოფილ მინისტრებს პროკურატურა. თანაც პროკურორებად ისევ ის ხალხი მუშაობს (ახალი კადრები, უბრალოდ, არ იყო), ვინც „ნაცმოძრაობის" ეპოქაში ბატონობდა სასამართლოზე, სადაც იგივე მოსამართლეები დარჩნენ, რომლებიც „პროკურატურის ბატონობის" ხანაში ასამართლებდნენ ხალხს.

* * *

გამარჯვებული „კოალიციის" მთავრობას სათავეში ჩაუდგა პრემიერ-მინისტრი ბიძინა ივანიშვილი, რომელმაც რამდენჯერმე განაცხადა, რომ დროებითაა ამ პოსტზე და წელიწადნახევარში გადადგება.

52 სიტყვასიტყვით: „კარგი გამომეტყველების მიღება ცუდი თამაშის დროს".

თავისი როლი საქართველოს საჯარო პოლიტიკაში ივანიშვილმა შესრულებულად მიიჩნია და 2013 წლის ბოლოს გადადგა. თავის მემკვიდრედ პრემიერ-მინისტრის პოსტზე მან რეკომენდაცია გაუწია შინაგან საქმეთა მინისტრს ირაკლი ღარიბაშვილს, რომელიც პარლამენტმა დაამტკიცა მთავრობის მეთაურად. ღარიბაშვილმა მთავრობას უხელმძღვანელა 2015 წლის ბოლომდე და მისი შემცვლელი გახდა საგარეო საქმეთა მინისტრი გიორგი კვირიკაშვილი. პრემიერ-მინისტრების ცვლა არ ზემოქმედებდა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაზე და ქვეყნის განვითარების საერთო კურსზე. ბევრი მინისტრი განაგრძობდა საქმიანობას იმავე პოსტზე.

2012 წლის ბოლოს შექნილმა მთავრობამ სამინისტროთა რიგში (მაგალითად, საგარეო საქმეთა, განათლებისა და მეცნიერების, რეინტეგრაციის, ჯანდაცვის და სხვ.) პრაქტიკულად მთლიანად შეინარჩუნა საჯარო სამსახურის მოხელეები. სამართლებრივ სახელმწიფოში სწორედ ასე უნდა ხდებოდეს: საჯარო სამსახური დეპოლიტიზებული უნდა იყოს. ეს ნორმალური პოლიტიკური პროცესისაკენ გადადგმული ნაბიჯია.

პარტიის დამარცხების აღიარება სულაც არ ნიშნავდა სააკაშვილის დაუყოვნებელ წასვლას პოლიტიკური არენიდან: ის პრეზიდენტად რჩებოდა კიდევ ერთი წლის განმავლობაში და ძალაუფლების მრავალ ბერკეტს ინარჩუნებდა. პრეზიდენტ სააკაშვილის ფაქტობრივი გავლენის ქვეშ იყო უშიშროების საბჭო, საკონსტიტუციო სასამართლო, ეროვნული ბანკი. 2014 წლის ივნისამდე დედაქალაქს ისევ „ნაცმოძრაობის" მერი მართავდა.

განსხვავებით 2003 წელს ხელისუფლებაში მოსული „ნაცმოძრაობისაგან", რომელსაც მანამდე მმართველი „მოქალაქეთა კავშირისაგან" *მცირეოდენი* და ისიც არაორგანიზებული *წინააღმდეგობა* თუ შეხვდა, 2012 წლის 1-ლ ოქტომბერს არჩევნებში გამარჯვებულ „კოალიციას" *დიდი და კარგად ორგანიზებული წინააღმდეგობა* შეხვდა (გარკვეული თვალსაზრისით – ეს საბოტაჟი იყო): მისი დაძლევა გაჭიანურდა 2013 წლის ოქტომბერში – საპრეზიდენტო და 2014 წლის ივნისში – ადგილობრივი თვითმმართველობის არჩევნების ჩატარებამდე, რომლებიც „კოალიციამ" მოიგო.

პრეზიდენტმა სააკაშვილმა განაცხადა, რომ გადადის ოპოზიციაში და ქვეყანაში „ორხელისუფლებიანობაა". ერთი წლის განმავლობაში, 2013 წლის ოქტომბრამდე, მან ბევრჯერ დაადო ვეტო პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონებს.

ვეტოს გამოყენების ფაქტი საქართველოს ისტორიაში მანამდე არ გვქონია. ვეტო – დემოკრატიისა და ხელისუფლების შტოების ურთიერგაწონასწორების ნიშანია. მართალია, პარლამენტის უმრავლესობამ პრეზიდენტის ყველა ვეტო დაძლია.

დასავლეთელი სტრატეგიული პარტნიორები საქართველოს ახალ ხელის-

უფლებას „კოჰაბიტაციისაკენ“[53] მოუწოდებდნენ, რაც რთულად, მაგრამ მაინც განხორციელდა.

საზოგადოების საგრძნობი ნაწილი მოითხოვდა ყოფილი ხელისუფლების მრავალი წევრის გასამართლებასა და დასჯას. მოითხოვდნენ იმპიჩმენტის პროცედურის დაწყებას სააკაშვილის წინააღმდეგ, სანამ ის პრეზიდენტის პოსტზე იყო (ნომინალურად, 2013 წლის 17 ნოემბრამდე, ახალი პრეზიდენტის ინაუგურაციამდე), „ნაცმოძრაობის“ საერთოდ აკრძალვას.

საბედნიეროდ, კოალიციის მთავრობამ არ გადადგა ეს კონტრპროდუქტიული ნაბიჯები.

2013 წლის ოქტომბრამდე, გარდა ახალი მმართველი პარტიის კრიტიკისა, რაც სავსებით ნორმალურია, პრეზიდენტი სააკაშვილი საერთაშორისო დონეზე ცდილობდა, გაეტეხა სახელი კოალიცია „ქართული ოცნებისა“ და მისი ლიდერისათვის. ის მოულოდნელად ჩნდებოდა იმავე ქვეყანაში, სადაც ახალი ნამყოფი იყო ან უნდა ჩასულიყო პრემიერ-მინისტრი ბიძინა ივანიშვილი.

ივანიშვილის საზღვარგარეთ პირველი ვიზიტის დროს პრეზიდენტი სააკაშვილი პარალელურად ხვდებოდა იმავე ლიდერებსა და პოლიტიკოსებს, რომელთაც პრემიერ-მინისტრის გაცნობა აინტერესებდათ. ეს, სულ ცოტა, გაკვირვებას იწვევდა ჩვენ პარტნიორ ქვეყნებსა და საერთაშორისო ორგანიზაციებში.

2013 წლის ოქტომბერში, პრეზიდენტობის ვადის გასვლამდე ორიოდე კვირით ადრე მიხეილ სააკაშვილი საპრეზიდენტო თვითმფრინავით ბრიუსელში გაემგზავრა და უკან აღარ დაბრუნებულა. მის წინააღმდეგ საქართველოში აღძრული სისხლის სამართლის საქმეები ლოგიკურ დასასრულამდე არ მისულა.

ემიგრაციამდე რამდენიმე დღით ადრე პრეზიდენტმა სააკაშვილმა ისარგებლა კონსტიტუციით მინიჭებული უფლებით და მიანიჭა საქართველოს მოქალაქეობა ათასზე მეტ თურქეთის მოქალაქეს და რამდენიმე სხვა ქვეყნის მოქალაქეებს. ეს გაკეთდა სახელმწიფო სამსახურების მიერ საქართველოს მოქალაქეობის მსურველთა ყოველგვარი შემოწმების გარეშე, უბრალოდ – სიით. ამით სააკაშვილმა თავსახეტი დაუტოვა ახალ მთავრობას!

ამერიკაში ერთი ხანობა ყოფნის შემდეგ, სააკაშვილი 2014 წელს უკრაინაში აღმოჩნდა, სადაც ჯერ ახალი პრეზიდენტის, სტუდენტობის დროინდელი ამხანაგის, პეტრო პოროშენკოს მრჩეველი გახდა, შემდეგ კი წელიწად-ნახევარი დაყო ოდესის ოლქის გუბერნატორის პოსტზე, სადაც, მისი თქმით, „კორუფციას ებრძოდა“. 2015 წლის 29 მაისს მან უკრაინის მოქალაქეობა მიიღო, რითაც უარი თქვა საქართველოს მოქალაქეობაზე. ოფიციალურად საქართველოს მოქალაქეობა მას 2015 წლის 4 დეკემბერს ჩამოერთვა.

53 Cohabitation (ფრანგულიდან), „[პოლიტიკური] თანაცხოვრება“. ტერმინი გამოიყენება საფრანგეთის „მეხუთე რესპუბლიკაში“ და ზოგ სხვა სახელმწიფოში, სადაც ხდება ხოლმე, რომ პრეზიდენტი და მთავრობა სხვადასხვა პარტიას ეკუთვნიან.

„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის" წევრ დეპუტატებს შორისაც იყვნენ გონიერი და არადოგმატურად მოაზროვნე ადამიანები. 2013 წლის მარტში საპარლამენტო უმრავლესობამ და უმცირესობამ ერთხმად მიიღეს დეკლარაცია საქართველოს საგარეო პოლიტიკური კურსის უცვლელობის შესახებ და შეიტანეს ცვლილებები კონსტიტუციაში პრეზიდენტის ძალაუფლების შესაზღუდად.

2016 წლის დეკემბერში, ისევ კონსენსუსით, პარლამენტმა მიიღო რეზოლუცია საქართველოს საგარეო პოლიტიკის შესახებ, სადაც ევროკავშირსა და ნატო-ში გაწევრება უალტერნატივო პრიორიტეტებადაა დასახელებული.

სპეკულაცია თემაზე, რომ თითქოს საქართველოს დასავლური კურსი იცვლება, ქართველი ამომრჩევლისა და ქვეყნის დასავლელი მხარდამჭერების შეცდომაში შეყვანაზე იყო მიმართული.

ევროპული კავშირისა და აშშ-ის დამოკიდებულება საქართველოში მომხდარი პოლიტიკური ცვლილების მიმართ 2012 წლის ბოლოს ორაზროვანი აღმოჩნდა. ერთი მხრივ, დემოკრატიული პროცესი, ძალაუფლების მშვიდობიანი გადაბარების პროცესი თითქოს უნდა მოსწონებოდათ. მეორე მხრივ, არჩევნებში გამარჯვებულ მხარეს იცნობდნენ მხოლოდ დასავლეთის მედიაში ერთხანს გავრცელებული კლიშეთი: „რუსეთში გამდიდრებული მილიარდერი ივანიშვილი მძაფრადაა დაპირისპირებული დასავლეთში განათლებამიღებულ სააკაშვილთან".

2013 წლის 22 მარტს ამერიკელმა პოლიტოლოგმა კორი უელთმა ერთ ინტერვიუში აღნიშნა:

> „2012 წლისათვის უკვე რთული იყო [სააკაშვილის მმართველობის პერიოდის] პრობლემების დამალვა... [ამასთან] ამერიკის ხელისუფლებას არ ეგონა, რომ ქართული საზოგადოების ასე დიდი ნაწილი უჭერდა მხარს ცვლილებებს. აშშ-ში ფიქრობდნენ, რომ თუ „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა" ხელისუფლებაში დარჩებოდა, ვაშინგტონი შეძლებდა მის დარწმუნებას, რომ საჭირო იყო დაწყებული რეფორმების გეზის გაგრძელება..."

თუ ვაშინგტონში მართლაც ასე ფიქრობდნენ, ეს სათავისო ფიქრი (wishful thinking) ყოფილა! ხელისუფლებაში დარჩენილ „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობას" და მის ლიდერს ვერავინ ვერაფერში დაარწმუნებდა: „დაწყებული რეფორმების გეზი" ზუსტად იმავე მეთოდებით გაგრძელდებოდა, როგორც ზემოთ აღვწერე და საქართველო კიდევ დიდი ხნით დარჩებოდა ავტორიტარიზმის ჭაობში. 2012 წელს ქართველ ხალხს უკანასკნელი შანსი ჰქონდა, თავიდან მოეშორებინა ავტორიტარიზმი და გამოიყენა კიდეც ის.

2012 წლის 1-ლი ოქტომბრის არჩევნების ჩატარებიდან ორიოდე თვის შემდეგ დასავლეთის პოლიტიკოსებისა და მედიის ტონალობამ შეცვლა დაიწყო: კოალიცია „ქართულ ოცნების" ლიდერის მოქმედებასა და სიტყვებში დაინახეს წინდახედულება, ზომიერება და პრაგმატიზმი. მათ ისიც ირწმუნეს, რომ საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ვექტორი არ შეცვლილა, უფრო მეტადაც კი გახდა ორიენტირებული ევროპულ ფასეულობებზე.

ის, რომ საქართველოს ევროპული და ევროატლანტური ორიენტაცია უცვლელი რჩება, ეჭვს არ იწვევს. მაგალითად,

- 2014 წლის 27 ივნისს ხელი მოეწერა საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმებას ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის სივრცის ჩათვლით;
- 2016 წლის 1-ლ ივლისს საქართველოსა და ევროკავშირს შორის ასოცირების შეთანხმება ძალაში შევიდა;
- საქართველო აქტიურად მონაწილეობს ევროკავშირის „აღმოსავლეთ პარტნიორობის" ჯგუფის საქმიანობაში;
- ევროკავშირის ქვეყნებთან სავიზო რეჟიმის ლიბერალიზაციამ 2017 წლიდან შესაძლებელი გახადა საქართველოს მოქალაქეების მოკლევადიანი უვიზო მიმოსვლა „შენგენის სივრცის" ქვეყნებში;
- 2013 წლის ივნისსა და 2015 წლის აგვისტოში საქართველოს სტუმრობდნენ ნატო-ს გენერალური მდივნები. ჩრდილოატლანტიკური საბჭო პერიოდულად მართავს ვიზიტებს საქართველოში. 2017 წელს ნატო-ს საპარლამენტო ასამბლეის სხდომა ბოლო 15 წლის განმავლობაში პირველად ჩატარდა ნატო-ს არანევრი ქვეყნის დედაქალაქში – თბილისში;
- 2016 წლის 8-9 ივლისს გამართულ ნატო-ს ვარშავის სამიტის ფარგლებში პირველად გაიმართა ნატო-საქართველოს კომისიის სხდომა, სადაც მიღებული ერთობლივი განცხადება მოიცავს ნატო-ში ინტეგრაციის პროცესთან დაკავშირებულ ყველა ასპექტს.

მოყვანილია სულ რამდენიმე მაგალითი მრავალთაგან, რომლებიც აჩვენებს უცვლელ დამოკიდებულებას ევროპული და ევროატლანტური საგარეო-პოლიტიკური კურსის მიმართ. ზემოთქმული, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ ჩვენ ქვეყანას უკვე შეექმნა პირობა, შევიდეს ევროკავშირში და/ან ნატო-ში. ასეთი განვითარება ძალიან ბევრ გეოპოლიტიკურ პრობლემასთან არის დაკავშირებული (იხ. თავი 27).

რუსეთთან ურთიერთობაში წინა მთავრობის კონფრონტაციული ტონის ნაცვლად „კოალიციის" მთავრობამ უფრო ზომიერი ტონი აირჩია. რუსეთთან ეკონომიკური და კულტურული კავშირების აღდგენას და ყოველად უშედეგო „მყვირალა კონფრონტაციაზე" უარის თქმას ევროპულ კავშირსა და აშშ-ში არავინ გვითვლის „პრორუსულ პოლიტიკად".

ამავე დროს, საქართველო არ აპირებს საკუთარი „წითელი ხაზიდან" – თავისი ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის მოთხოვნისაგან, უკან დახევას. როგორც 2017 წლის 30 იანვარს აღნიშნა საქართველოს პრემიერ-მინისტრის საგანგებო წარმომადგენელმა რუსეთის ფედერაციასთან – ზურაბ აბაშიძემ – რუსეთთან საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობების აღდგენის *„საკითხი დღის წესრიგში შეიძლება დადგეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დაიწყება აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის პრობლემების გადაწყვეტა და მიღწეული იქნება სერიოზული პროგრესი"*.

* * *

2012 წლის არჩევნების უმთავრესი დაუყოვნებელი შედეგი იყო ის, რომ:

• საქართველოში *გაქრა მუდმივი თვალთვალისა და მიყურადების შიში.* ხალხმა თავისუფლად დაიწყო ტელეფონით საუბარი;

• ხალხმა თავისუფლად შეძლო პროტესტის გამოხატვა, მაგალითად, ეკონომიკური მოტივით გამოწვეული გაფიცვებით, რასაც წინა მთავრობა არ უშვებდა;

• 2012 წლის ბოლოს ახალი პარლამენტის მიერ ამნისტიის შესახებ მიღებული კანონის შემდეგ პრაქტიკულად *განახევრდა პატიმართა რაოდენობა საქართველოს ციხეებში;*

• სასამართლო ხელისუფლება გათავისუფლდა პროკურატურის ზეწოლისაგან და ნათელი გახდა მისი მზარდი (თუმცა ჯერჯერობით არა სრული) დამოუკიდებლობა აღმასრულებელი ხელისუფლებისაგან;

• სასჯელაღსრულების დაწესებულებებში წესრიგი დამყარდა და ადამიანის უფლებების დარღვევის ფაქტები თითქმის არ აღინიშნება;

• გაუქმდა სასჯელის უპირობო შეკრებითობა და სასამართლოს გადაწყვეტილება უფრო ჰუმანური გახდა;

• შეწყდა ბიზნესის დატერორება და მის საქმიანობაში ჩარევა;

• შეიცვალა შრომის კოდექსი, რომელშიც დაქირავებულის ინტერესებია გათვალისწინებული;

კორუფციასთან ბრძოლა ეფექტიანად გრძელდება. Transparency International-ის მიერ გამოქვეყნებული „კორუფციის აღქმის ინდექსში" 2016 წელს 100-ბალიან სკალაზე საქართველოს 57 ქულა ჰქონდა, რითაც ის ლატვიას უტოლდებოდა. 176 ქვეყანას შორის, სადაც შეფასებები ტარდება, საქართველო 44-ე ადგილზე იყო, ანუ აღმოსავლეთ ევროპის, კავკასიის, ცენტრალური აზიის ფონზე ყველაზე კარგი მაჩვენებლები ჰქონდა (თურქეთი – 75-ე ადგილზე იყო, სომხეთი – 113-ე, აზერბაიჯანი – 123-ე, რუსეთი – 131-ე ადგილზე). 2013 წლის მონაცემებთან შედარებით, როდესაც საქართველო 55-ე ადგილზე იყო 49 ქულით, ჩვენთან კორუფციის აღქმის ინდექსი გაუმჯობესდა;

Heritage Foundation-ის „ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსში" 180 ქვეყანას შორის საქართველომ წინა წლების 23-ე ადგილიდან 2017 წელს მე-13-ზე გადაინაცვლა (ევროპაში მის წინ დიდი ბრიტანეთია, უშუალოდ მის უკან კი – ლუქსემბურგი);

გაუმჯობესდა მოსახლეობის სამედიცინო დაზღვევა, რომელიც პრაქტიკულად ყველა მოქალაქისათვის გახდა ხელმისაწვდომი. საქართველოს ნებისმიერ მოქალაქეს შეუძლია ისარგებლოს C ჰეპატიტის ელიმინაციის პროგრამით, რომელსაც აშშ აფინანსებს. 2017 წლამდე 32 ათასამდე პაციენტმა ისარგებლა ამ პროგრამით და მათ შორის 90 პროცენტი განიკურნა ამ საშინელი სენისაგან.

მთავარია პაციენტებმა თვითონვე ხელახლა არ გაირთულონ საქმე ალკოჰოლის ჭარბი მოხმარებით!

დემოკრატიის გამყარებაზე მიგვითითებს ის, რომ პრეზიდენტის პოსტზე „კოალიცია ქართული ოცნება – დემოკრატიული საქართველოს" მანდატით და უშუალოდ ბიძინა ივანიშვილის მხარდაჭერით 2014 წელს არჩეულმა გიორგი მარგველაშვილმა საკმაოდ სწრაფად აქცია პრეზიდენტობა (Presidency) დამოუკიდებელ პოლიტიკურ პოლუსად საქართველოს პოლიტიკაში, თუნდაც ამას საკმაოდ ბევრი კრიტიკოსი გასჩენოდა, მათ შორის პარტია „ქართულ ოცნებაში".

ვერავინ შეიტანს ეჭვს ახალი ხელისუფლების პირად მორალურ სახეში და ვერ დაადანაშაულებს უღირს ქცევაში, განსხვავებით წინამორბედი ლიდერისაგან.

ხელისუფლება ჭარბად პერსონიფიცირებული არ არის და, თუმცა მთავრობის საკადრო პოლიტიკის მიმართ საზოგადოებას აქვს ხოლმე საკმაოდ მძაფრი შეკითხვები, ავტორიტარიზმისადმი მიდრეკილებას მას ვერ დააბრალებენ.

ამავე დროს:

შიშის გაქრობას მოჰყვა კანონდარღვევები. მაგალითად, მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ლტოლვილებისა ან სოციალურად დაუცველი მოსახლეობის მიერ სახელმწიფოს ან კომპანიების კუთვნილ სახლებში შეჭრა, გამგეობების ბლოკირება, გზების გადაკეტვა და ა. შ. მთავრობა ვალდებული იყო, მიეღო ზომები პროტესტის გამოხატვის ექსტრემალური ფორმების მიმართ.

შესამჩნევი ეკონომიკური წინსვლა არ მომხდარა. ამასთანავეა დაკავშირებული უმუშევრობის, როგორც ერთ-ერთი უმწვავესი პრობლემის აღქმა საზოგადოების მიერ.

თუნდაც ობიექტური ფაქტორებით განპირობებული ეკონომიკური პრობლემები კონტრასტს ქმნიდა „კოალიციის" მიერ 2012 წელს გაკეთებულ ჭარბად ოპტიმისტურ და კონკრეტულ წინასაარჩევნო დაპირებებთან: თავიდანვე ნათელი იყო, რომ ოთხ წელიწადში მათი სრულად განხორციელება შეუძლებელი იქნებოდა. ამ გაკვეთილის შემდეგ, 2016 წლის არჩევნების წინ „ქართული ოცნების" ეკონომიკური ხასიათის დაპირებები უფრო ზოგადი გახდა.

ახალ მთავრობას ყველაზე მეტად გაუჭირდა ხალხის უმთავრესი მოთხოვნის შესრულება – უსამართლობის ჩამდენთა დასჯა. აღმასრულებელ ხელისუფლებას უნდა ემოქმედა კონსტიტუციურ ჩარჩოებში, ის ვერ მოახდენდა ზეწოლას სასამართლო ხელისუფლებაზე. უამრავი დაკითხულიდან დააკავეს წინა ხელისუფლების სულ რამდენიმე კაცი, ისიც, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო დანაშაულისათვის. სხვა დანაშაულზე (რომელიც, შესაძლოა, მართლაც იყო ჩადენილი), მტკიცებულება სასამართლომ საკმარისად არ მიიჩნია.

ასე ხდება სხვა დემოკრატიულ ქვეყნებშიც. კლასიკური მაგალითია, 1920-იანი წლების ამერიკაში ცნობილი განგსტერისა და კაცისმკვლელის ალ კაპონეს გასამართლება და 1931 წელს ციხეში ჩასმა მხოლოდ გადასახადების გადაუხდელობის

გამო, რადგან კარგმა ადვოკატებმა სხვა ბრალდებები სასამართლოში გააქარწყლეს.

საბოლოოდ, კონკრეტული დანაშაულისათვის მსჯავრდებული აღმოჩნდა მაღალი თანამდებობის სულ სამი ადამიანი (ყოფილი პრემიერ-მინისტრი, თბილისის მერი, თავდაცვის მინისტრი), რომელთაც ციხეში წასვლა მოუწიათ. „ნაცმოძრაობა" მათ „პოლიტიკურ პატიმრებად" აცხადებს და ამასვე იმეორებენ მათი მეგობრები ზოგიერთი ევროპული პარტიიდან.

2017 წლის დასაწყისში თბილისის ყოფილი მერი გიგი უგულავა ვადაზე ადრე გათავისუფლდა პატიმრობიდან და დაუყოვნებლივ ჩაერთო პოლიტიკურ საქმიანობაში: ოპოზიციის მხარეს, რასაკვირველია!

* * *

2016 წლის 8 ოქტომბრისათვის დანიშნულ საპარლამენტო არჩევნებს ბევრად ნაკლები წინასაარჩევნო აჟიოტაჟი მოჰყვა, ვიდრე 2012 წლისას.

მიუხედავად სხვადასხვა, შედარებით უმნიშვნელო, დარღვევისა, ყველა საერთაშორისო სადამკვირვებლო ორგანიზაციამ არჩევნები თავისუფლად და სამართლიანად შეაფასა. ოპოზიციურ პარტიებს არ შექმნიათ პრობლემები აგიტაციისათვის. ტელევიზიის *„საზოგადოებრივი მაუწყებელი"* თანაბარ დროს უთმობდა ყველა პარტიას, *„საქართველოს პატრიოტთა ალიანსი"* საკუთარ ტელეარხ *„ობიექტივზე"* ეწეოდა პროპაგანდას, ტელეარხი *„რუსთავი-2"* მთლიანად „ნაციონალური მოძრაობის" სამსახურში იდგა. კერძო ტელეარხები კომერციული რეკლამის საშუალებას ყველა პარტიას აძლევდნენ. საარჩევნო ბანერებს ყველა პარტია იყენებდა.

არჩევნების წინ, როგორც მოსალოდნელი იყო, იდეოლოგიურად ჭრელი „კოალიცია" დაიშალა. პარტია „ქართული ოცნება" დამოუკიდებლად წავიდა არჩევნებზე და გაიმარჯვა: პროპორციული სისტემით მან ხმების 48,68 პროცენტი მიიღო, რამაც 44 სადეპუტატო ადგილი მისცა. პარლამენტში მაჟორიტარული სისტემით ასარჩევი 73 დეპუტატიდან მანვე 70 გაიყვანა.

„ქართულმა ოცნებამ" ჯამში 114 მანდატი მიიღო, რაც 150 წევრისაგან შედგენილ პარლამენტში მას საკონსტიტუციო უმრავლესობას აძლევს. 2013 წლიდან მოქმედი კონსტიტუციური შესწორებების თანახმად საკონსტიტუციო უმრავლესობა პარლამენტის წევრთა სამი მეოთხედი გახდა (იქამდე ის ორი მესამედი იყო).

არჩევნების შედეგებით მეორე ადგილზე გავიდა პარტია „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა" (ხმების 27,11 პროცენტი, 27 დეპუტატი).

პარლამენტში ასევე მოხვდა „საქართველოს პატრიოტთა ალიანსი" (ხმების 5,01 პროცენტი, 6 დეპუტატი).

ხმების თითქმის 20 პროცენტი დაიფანტა სხვა 23 საარჩევნო სუბიექტზე.

2012 წელთან შედარებით, როდესაც ამომრჩეველი გაერთიანა შიშმა და ანტიპათიამ „ნაცმოძრაობის" მიმართ, ოთხი წლის შემდეგ იმავე საფრთხობელას თითქოს არ უნდა ემუშავა. ყველა სოციოლოგიური კვლევა მრავალპარტიული პარლამენტისა და კოალიციური მთავრობის შექმნის პროგნოზს იძლეოდა.

საარჩევნო კამპანიის დროს თითქმის ყველა ოპოზიციური ძალა მხოლოდ სახელისუფლებო პარტია „ქართულ ოცნებას" ესხმოდა თავს და თავის წინასაარჩევნო რიტორიკაში წინ გამოჰქონდა ქვეყნის ეკონომიკაში არსებული პრობლემები. მაგრამ ამ კრიტიკამ ოპოზიციურ პარტიებს დიდი სარგებელი ვერ მოუტანა.

ბევრი პარტიის წარუმატებლობა განაპირობა დაუფარავმა პოპულიზმმა, გაცვეთილმა დაპირებებმა, რომლებისაც სულ უფრო ნაკლებ ადამიანს სჯეროდა: ასე მაგალითად, ლეიბორისტული პარტია ას წელს მიღწეულ ადამიანებს „1000-ლარიან პენსიას" ჰპირდებოდა, ანუ რეალურად არსებულზე ექვსჯერ (!) მეტს.

პარტია „სახელმწიფო ხალხისათვის", რომელიც გაერთიანდა ცნობილი მომღერლის, პაატა ბურჭულაძის, ირგვლივ და ერთხანს სოციოლოგიურ გამოკითხვებში საკმაოდ მაღალი რეიტინგი ჰქონდა, არჩევნების წინ გაუთავებელ ფინანსურ სკანდალებში ჩაეფლო.

„დემოკრატიული მოძრაობა – ერთიანი საქართველო", რომელსაც ნიჭიერი ლიდერი ჰყავდა – ნინო ბურჯანაძე, მოუწოდებდა ქვეყნის „უბლოკო სტატუსისაკენ", რაც ადვილად იშიფრებოდა, როგორც პროდასავლურ კურსზე უარის თქმა.

„საქართველოს პატრიოტთა ალიანსი", რომელმაც პროცენტის მეასედით მოახერხა გადაელახა საარჩევნო ბარიერი, ქსენოფობიის ზღვარზე თამაშობდა.

არჩევნების შემდეგ *„რესპუბლიკური პარტია"*, *„თავისუფალი დემოკრატები"*, *„სახელმწიფო ხალხისათვის"* დატოვეს ლიდერებმა.

რესპუბლიკური პარტიის ერთ-ერთი აწ უკვე ყოფილი ლიდერი, 2012-2016 წლებში საქართველოს პარლამენტის თავმჯდომარე, გაწონასწორებული და გონიერი პოლიტიკოსი დავით უსუფაშვილი, საზოგადოებას დაპირდა ახალი პოლიტიკური ძალის შექმნას, რომელიც ლიბერალური და დემოკრატიული განწყობის ელექტორატისათვის იქნებ საინტერესო გახდეს: ამას მომავალი გვიჩვენებს.

რაც შეეხება „ნაცმოძრაობის" წარუმატებლობას, ბევრი მიიჩნევს, რომ ეს მნიშვნელოვანწილად მისივე ხელმძღვანელობის, უფრო ზუსტად, უკრაინის ოდესის ოლქის იმდროინდელი გუბერნატორის მიხეილ სააკაშვილის, „დამსახურებაა". სხვათა შორის, „ნაცმოძრაობის" მარცხს მხოლოდ საზღვარგარეთ მყოფი სააკაშვილი აბრალებდა „არჩევნების ტოტალურ გაყალბებას", რაც აშკარა სიცრუე იყო: ამ აზრს დამარცხებული პარტიის პოლიტსაბჭოს წევრების უმრავლესობაც არ იზიარებდა.

ქვემოთ მომყავს ციტატა „ნაცმოძრაობის" ერთ-ერთი ინფორმირებული წევრის, შინაგან საქმეთა სამინისტროს საინფორმაციო-ანალიტიკური დეპარტა-

მენტის ყოფილი უფროსის, შოთა უტიაშვილის „ფეისბუკის“ პირადი გვერდიდან, სადაც ის, არჩევნებიდან მესამე დღეს, 10 ოქტომბერს, თავისი პარტიის დამარცხების შესაძლო მიზეზებზე საუბრობდა:

> კამპანია დაიწყო კარგად, სწორი მესიჯებით – ახალ სამუშაო ადგილებზე, პენსიების ზრდაზე, კანონების ლიბერალიზაციაზე და ა.შ. ყველა კვლევა აჩვენებდა, რომ რეიტინგი იზრდებოდა. ხალხმაც მეტწილად დაიჯერა ახალი სახეების.
>
> „ოცნების“ მთელი კამპანია იყო, რომ ეს ყველაფერი ტყუილია, სინამდვილეში ეს მეცოცხეების პარტიაა და მიშას უნდა, ჩამოვიდეს და ცხრა წელი დააბრუნოს. ამისათვის გადაიღო „ჰეროკრატია“[54], დაიწყო სატელეფონო ჩანაწერების გამოქვეყნება, გაუთავებელი საუბრები სახელმწიფო გადატრიალებაზე, დაკითხვები და ა.შ. საარჩევნო დაპირებები „ოცნებას“, ფაქტობრივად, არც ჰქონია. მოსახლეობა ცოტა დაიბნა, მაგრამ „ოცნების“ მიერ დახატული კოშმარის არ დაიჯერა. სახელმწიფო გადატრიალებაზე საუბრებს იუმორით იღებდნენ, „ჰეროკრატიის“ რეიტინგი განულდა. თუმცა ეჭვები, ვინ არის „ნაციონალური მოძრაობა“ – მეცოცხეები, თუ ახალი სახეები, ბოლომდე არ გამქრალა.
>
> ამ დროს კამპანიაში დადგა გადამწყვეტი მომენტი: „ნაციონალური მოძრაობის“ კამპანია გახდა ზეაგრესიული. გამოჩნდა მიშა [სააკაშვილი] და თქვა, რომ ჩამოვდივარ, ჯარი და პოლიცია ჩემ მხარეზეა. ჩატარდა უზარმაზარი მიტინგი. მთელი კამპანია გადაიქცა ერთ კითხვად: ჩამოვა თუ არ ჩამოვა? აქ გაიმარჯვა „ოცნებამ“. ისედაც ეჭვებში მყოფმა ხალხმა დაიჯერა, რომ „ოცნება“ რასაც ამბობდა „ნაციონალების“ ნამდვილ მიზნებზე, მართალი ყოფილა.

არჩევნების შედეგების ამ ახსნაში არის რაციონალური მარცვალი და ამ მოსაზრებებს იზიარებს „ნაცმოძრაობის“ გარკვეული ნაწილი, თუმცა სხვები არ ეთანხმებიან მას.

არჩევნების წინ „ქართულ ოცნებასაც“ და „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობასაც“ ჰყავდათ მყარი ელექტორატი. მაგრამ მათთვის, ვინც გეგმავდა, ხმა მიეცა ლიბერალური ან პროდასავლური პარტიებისათვის, ან არსებული მთავრობით სერიოზული უკმაყოფილების გამო ყოყმანობდა არჩევნებზე წასვლის საკითხზე, დამაფიქრებელი აღმოჩნდა მიხეილ სააკაშვილის აგრესიული რიტორიკა „ფეისბუკზე“. არჩევნებამდე სამი დღით ადრე ჩატარებულ ხალხმრავალ მიტინგზე ოდესიდან სატელევიზიო ჩართვაში სააკაშვილი მრისხანედ აცხადებდა: „ჩემთვის დარჩენილია სამი დღე ამ ზღვის გადმოლახვამდე...“

მერყევმა ელექტორატმა, რომელსაც „ნაცმოძრაობის ცხრა წელი“ ჯერ დავიწყებული არ ჰქონდა, გადაწყვიტა საარჩევნო ურნებთან მისვლა და თავისი ხმები შემატა „ქართულ ოცნებას“.

რაც შეეხება სააკაშვილს, ის მისთვის ჩვეულ ურთიერთგამომრიცხავ ინტერვიუებს იძლეოდა: „არსად მივდივარ ოდესიდან“, „საქართველოში ჩამოვალ“, „მე უკრაინის პატრიოტი ვარ“ და ა.შ. საქართველოში ჩატარებული არჩევნების

54 სატელევიზიო სერიალი „ჰეროკრატია“, სადაც სატირულად იყო წარმოდგენილი მიხეილ სააკაშვილი და მისი გუნდი. 2016 წლის სექტემბერში გავიდა ტელეეკრანზე.

შემდეგ ის ოდესის გუბერნატორის პოსტიდან გადადგა და უკრაინის პრეზიდენტის პეტრო პოროშენკოს ოპოზიციაში გადაინაცვლა.

ერთდროულად, ის „ნაციონალური მოძრაობის" საქმეებშიც ერეოდა, რომლის თავმჯდომარე ფორმალურად აღარ იყო. ის მოუწოდებდა „ნაციონალური მოძრაობიდან" არჩეულ 27 დეპუტატს, არ შესულიყვნენ პარლამენტში, რასაც თბილისში მყოფი პარტიის ხელმძღვანელობის დიდი ნაწილი არ დაეთანხმა. ამავე დროს, რიგითი წევრების მეტი ნაწილი, ე.წ. „მიშისტები", ისევ სააკაშვილს უჭერდა მხარს. პარტიაში მანამდეც არსებული აზრთა სხვადასხვაობა სააშკარაოზე გამოვიდა და განხეთქილებაში გადაიზარდა.

საბოლოოდ, 2017 წლის იანვარში „ნაცმოძრაობას" გამოეყო პარტიის ცნობადი სახეების დიდი ჯგუფი („ბოკერიას გუნდი"). მისი წევრები პარტიის სრული შემადგენლობის მცირე, მაგრამ ყველაზე გათვითცნობიერებული, ინფორმირებული ნაწილია. ისინი სააკაშვილთან ერთად საქმიანობდნენ „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის" პირველი ნაბიჯებიდანვე, მასთან ერთად იზიარებენ წარმატებასაც და წარუმატებლობასაც. ბოლოს ისინი მიხვდნენ, რომ სააკაშვილთან ერთად პარტია არჩევნებში გამარჯვებას ვერ მიაღწევს. ეს ფრთა გაერთიანდა პარლამენტში უკვე არსებულ პარტია „ევროპულ საქართველოში", რომელიც შედიოდა ბლოკში „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობასთან", და პარლამენტში შექმნა მთავრობისადმი ოპოზიციური ორი ფრაქცია ჯამში 21 წევრით.

პარლამენტის დეპუტატებიდან მხოლოდ ექვსი დარჩა „ნაცმოძრაობის" ფრაქციად. რიგითი წევრების უმეტესობა, როგორც ახლა ჩანს, ისევ უჭერს მხარს „ნაცმოძრაობას", რომლის არაფორმალური ლიდერია ბოლო დრომდე უკრაინის მოქალაქე მიხეილ სააკაშვილი.

მოხდა „ნაცმოძრაობის" გაყოფა, ასე ვთქვათ, „ბოლშევიკებად" („მიშისტებად") და „მენშევიკებად", რომელთაც ერთი და იმავე სტრატეგიული მიზნის – ხელისუფლებაში დაბრუნების – მისაღწევად განსხვავებული ტაქტიკური გზები აირჩიეს.

ახლა ისე ჩანს, რომ პირველები ამჯობინებენ, ქვეყანა მუდმივად ამყოფონ დესტაბილიზაციის მიჯნაზე. მეორე ნაწილმა პოლიტიკური ბრძოლისათვის თითქოს აირჩია უფრო რესპექტაბელური, საპარლამენტო გზა.

რა მეთოდებს მიმართავენ ისინი მომავალში? რამდენ ხანს დარჩებიან „ნაციონალები" ორად გაყოფილები? მმართველი პარტიის ოპონირებაში ისინი სოლიდარულნი არიან.

თუ ისტორიულ ანალოგიებს მივყვებით, რუსეთის ბოლშევიკები („ლენინელები") და მენშევიკები ჯერ დაიშალნენ, მერე ექვსი წელი (1906-1912) ისევ ერთ პარტიას, რსდმპ-ს, წარმოადგენდნენ, მერე ისევ დაშორდნენ ერთმანეთს. უკვე – სამუდამოდ.

კავკასიის პრობლემების მკვლევარმა თომას დე ვაალმა „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის" შიგნით განვითარებული მოვლენების შესახებ 2017 წლის იანვარში თქვა:

> [„ნაცმოძრაობამ“] მიყოლებით წააგო ორი საპარლამენტო, აგრეთვე საპრეზიდენტო და ადგილობრივი არჩევნები. პარტია, რომელიც არჩევნებში მარცხდება, შეცდომების გაანალიზებას უნდა შეეცადოს... გვაქვს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო დასკვნა: სააკაშვილის დასკვნაა, რომ არჩევნებით გაგვაცურეს, პროცესი უსამართლოდ წარიმართა, უფრო მეტი უნდა ვიბრძოლოთ და გავაგრძელოთ აქტიური პროტესტი. ბოკერიას გუნდის დასკვნაა, რომ სააკაშვილი თავადაა პრობლემა, რომ პარტიამ ვერ შეძლო რებრენდინგი და მიშას შემდგომ პარტიად ჩამოყალიბება და რომ სააკაშვილის ჩარევის გამო პარტიამ ხმებიც კი დაკარგა. როცა ასეთი განსხვავებული ხედვები არსებობს, პარტია იხლიჩება. რაც მოხდა, ბუნებრივია“.

შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში მიმდინარეობს ნორმალური პოლიტიკური პროცესი. არსებობს აქტიური ოპოზიცია, დემოკრატიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი, რომელიც მთავრობას მოდუნების საშუალებას არ აძლევს. არსებობს დემოკრატიის ერთ-ერთი მთავარი საყრდენი – მედიის თავისუფლება. საქართველო თანდათან ამკვიდრებს ხელისუფლების შტოების ურთიერთშეკავებისა და ურთიერთგაწონასწორების პრინციპს.

2020 წლის საპარლამენტო არჩევნებმა, შესაძლოა, უფრო მრავალპარტიული პარლამენტი მოგვცეს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუკი „ქართული ოცნება“ მყარ პოლიტიკურ პარტიად ვერ ჩამოყალიბდება – ხალხისათვის გასაგები იდეოლოგიით, პროგრამითა და მისი შესრულების გზების ჩვენებით. „მიშას შიშის“ ფაქტორი მეტი ვეღარ იმუშავებს!

ამასთან, პარლამენტში პარტიების მრავალფეროვნება სულაც არ არის მისი ეფექტიანობის სინონიმი. სხვა ქვეყნების პარლამენტებში, სადაც არც ერთ პარტიას არა აქვს უმრავლესობა, თვეების განმავლობაში ვერ ხერხდება ხოლმე ქმედითუნარიანი მთავრობის შექმნა (ბოლო დროის მაგალითებია ბელგია და ესპანეთი). როდესაც იგივე რამ ჩვენთან არაერთხელ განმეორდება, ვშიშობ, ხალხს ისევ „ერთპარტიულობა“ არ მოენატროს!

სწორედ ამჟამინდელ პარლამენტს, სადაც „ქართულ ოცნებას“ საკონსტიტუციო უმრავლესობა აქვს, ხელეწიფება შეიტანოს ისეთი ცვლილებები კონსტიტუციის ახალ რედაქციაში, რომლებიც შეუძლებელს გახდის ერთი პარტიის ან ერთი ლიდერის ხელისუფლებაში სამუდამოდ დარჩენას და ჩამოაყალიბოს ისეთი სისტემა, რომელიც მყარი დემოკრატიის გზაზე დააყენებს საქართველოს.

თუ ეს შედეგი მიღწეული იქნება, ამ ქვეთავის სათაურში კითხვის ნიშანი არ დაგვჭირდება!

დემოგრაფიული საფრთხეები საქართველოს წინაშე

1989 წელს, როდესაც ჩატარდა საბჭოთა კავშირში უკანასკნელი მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, საქართველოს სსრ-ის მოსახლეობის რიცხოვნობამ

შეადგინა 5,4 მილიონი ადამიანი, მათგან 550 ათასი ცხოვრობდა აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ხოლო 100 ათასი – სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში. ქართველებად მიიჩნია თავი მთელი მოსახლეობის 70,1 პროცენტმა. დანარჩენი 29,9 პროცენტიდან სომხები შეადგენდნენ 8,1 პროცენტს, რუსები – 6,3 პროცენტს, აზერბაიჯანელები – 5,7 პროცენტს.

2002 წლის საქართველოს მოსახლეობის აღწერამ 4,356 მილიონი მცხოვრები აღნუსხა იმ ტერიტორიაზე, რომელიც თბილისს ექვემდებარება (ანუ აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის" დიდი ნაწილის გარეშე). მათგან ქართველი იყო 3,661 მილიონი, ანუ 83,7 პროცენტი.

2014 წლის მოსახლეობის აღწერამ თითქმის იმავე ტერიტორიაზე 3,714 მილიონი მცხოვრება დააფიქსირა: შემცირებამ წინა აღწერასთან შედარებით შეადგინა 14,7 პროცენტი. მათგან ქართველი აღმოჩნდა 3,225 მილიონი (შემცირება 14,8 პროცენტით). ამასთან, ქართველებმა მთელი მოსახლეობის 88,6 პროცენტი შეადგინეს. მათ მოსდევდნენ აზერბაიჯანელები (6,3 პროცენტი), სომხები (4,5 პროცენტი), რუსები (0,7 პროცენტი).

ამრიგად, საქართველოშიც, მეზობელი კავკასიური რესპუბლიკების მსგავსად, არსებობს მონოეთნიზაციის ტენდენცია (ოღონდ ეთნიკური წმენდის გარეშე). ერთდროულად, მცირდება ეთნიკური ქართველების აბსოლუტური რიცხოვნობა. სხვათა შორის, ანალოგიური ტენდენციაა მეზობელ სომხეთში, სადაც მცირდება ეთნიკური სომხების აბსოლუტური რაოდენობა. მეზობელ აზერბაიჯანში კი ეთნიკური აზერბაიჯანელების რიცხოვნობა მატულობს.

საქართველოს ზემოხსენებული მონაცემები ადგილზე მყოფ (*de facto*) მოსახლეობას ეხება. მუდმივი (*de jure*) მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი საზღვარგარეთ იმყოფება. ზოგი პერიოდულად ბრუნდება უკან.

მაგრამ მოსახლეობის შემცირების ტენდენცია თვალნათელია.

მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირების ძირითადი მიზეზია ***ემიგრაცია***. 1990-იანი წლების დასაწყისში მოსახლეობის ემიგრაციას, გარკვეულად, პოლიტიკური ელფერი ჰქონდა (სამოქალაქო ომები, ეთნიკური კონფლიქტები ან მათი საფრთხე, დამნაშავეობის მკვეთრი ზრდა), რის გამოც ქვეყანა დატოვეს ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლებმა, ქართველებმა – აფხაზეთიდან. შემდგომი ემიგრაცია ეკონომიკური ფაქტორებითაა გამოწვეული.

საზღვარგარეთ, ჩვეულებრივ, არალეგალური გზით, როგორც თვითონ ფიქრობენ, „დროებით" მიდიან შრომისუნარიანი ადამიანები, როგორც კაცები, ისე ქალები. მათ ვერ ნახეს სათანადო დასაქმებისა და ღირსეული ანაზღაურების საშუალება სამშობლოში. მაგრამ „დროებითობა" ხშირად მუდმივ ემიგრაციაში გადაიზრდება ხოლმე. ბოლო პერიოდში ისახება რუსეთში (იქ ყველაზე დიდი ქართული დიასპორაა) და სხვა ქვეყნებში წასულების უკან დაბრუნების ერთგვარი ტენდენცია, მაგრამ რეპატრიანტთა ნაკადი მცირეა.

აფხაზეთი ცალკე თემაა. იქიდან გამოდევნილი ეთნიკური ქართველების გარდა, ის სხვა ეთნიკურმა ჯგუფებმაც (ებრაელები, ბერძნები, რუსები, უკრაინელები, ესტონელები) დატოვეს. წავიდა აფხაზების ნაწილიც (იხ. ჩანართი 25.4). იქ დარჩენილმა აფხაზებმა ეთნოკრატია გააძლიერეს და მათ დააკომპლექტეს თითქმის მთელი პოლიტიკური ელიტა. აღსანიშნავია, რომ რუსული ენა მათთვის მშობლიურზე უფრო მნიშვნელოვანია.

ჩანართი 25.4
მოსახლეობის აღწერა აფხაზეთში

2011 წლის თებერვალში აფხაზეთში ჩატარებულმა აღწერამ იქ 240,7 ათასი მცხოვრები დააფიქსირა (1989 წელს იქ 525,1 ათასი ცხოვრობდა). 2011 წელს ეთნიკურ აფხაზად აღირიცხა 122,2 ათასი, ანუ მათ პირველად შეადგინეს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი ავტონომიაში.

უკანასკნელი რიცხვი ხელოვნურად გაბერილი ჩანს. 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის თანახმად ავტონომიაში აფხაზად 93267 ჩაეწერა: 1970 წლის მონაცემთან შედარებით, ანუ 19 წელიწადში, მათი რაოდენობა 20,1 პროცენტით იყო გაზრდილი, რაც მაშინდელ დემოგრაფიულ ტენდენციას სავსებით შეესაბამებოდა. 2011 წელს კი 1989 წლის აღწერასთან შედარებით, ანუ 22 წელიწადში, აფხაზების რიცხოვნობის 31 პროცენტით მატება დაფიქსირდა. ეს ნიშნავს, რომ მათი რიცხოვნობა საშუალოდ წლიურად დაახლოებით 1,4 პროცენტით იზრდებოდა, რაც ძალიან საეჭვოა, თუ გავითვალისწინებთ იმ რეალობას, რომელშიც ცხოვრობდა რეგიონი იმავე 1989-2011 წლებში: 1992-1993 წწ. ომმა გამოიწვია მამრობითი სქესის ფერტილური ასაკის ადამიანთა საგრძნობი დანაკარგი; იმ პერიოდში შობადობა არ გაზრდილა, უფრო – პირიქით; გაიზარდა ეთნიკური აფხაზების ემიგრაცია (მაგალითად, 2010 წლის მოსახლეობამ აღწერამ რუსეთში 11 ათასი აფხაზი დააფიქსირა, მაშინ როცა საბჭოთა პერიოდში რსფსრ-ში ძალიან ცოტა აფხაზი ცხოვრობდა). აფხაზეთში მცხოვრები სომხებისა და რუსების „გააფხაზების“ ფაქტები თითქოს არ შეგვხვედრია; XIX საუკუნეში აფხაზეთიდან ოსმალეთში წასული ე.წ. „მუჰაჯირების“ შთამომავალთა XXI საუკუნეში უკან დაბრუნების შემთხვევა რამდენიმე ასეულ ადამიანს ეხებოდა და არა ათასებს. ეთნიკური აფხაზების რიცხოვნობის „სტატისტიკურად“ (ანუ ხელოვნურად) გაზრდის საშუალება იქნებოდა სამურზაყანოში მცხოვრები ქართველი ერის მეგრული სუბეთნოსის წარმომადგენელთა აფხაზებად აღრიცხვა, რაც ადგილობრივ სტატისტიკურ ორგანოს თვითნებურად შეეძლო გაეკეთებინა. აფხაზეთში ადგილზე მყოფი ეთნიკური აფხაზების რიცხოვნობის 100 ათასზე მეტად შეფასება შეუძლებელია.

ნელმოქმედი საფრთხეა *„ტვინის გადინება“* – ინტელექტუალური პოტენციალის წასვლა, რაც შესაძლოა თანდათან სერიოზულ საფრთხედ იქცეს. ყველაზე უკეთ განათლებული პირები საზღვარგარეთ სამუშაოდ მიდიან და, თუ კარგ სამუშაოს იშოვიან, უკან დაბრუნებაზე აღარც ფიქრობენ.

ახალგაზრდებს თანდათან უქვეითდებათ ოჯახის შექმნის მოტივაცია, ამან იმოქმედა შობადობის მაჩვენებლის კლებაზე. ამ საფრთხის აღმოფხვრა მხოლოდ თანდათანობით, ხანგრძლივმოქმედი დემოგრაფიული პოლიტიკით შეიძლება.

საგანგაშოა ის, რომ ***შობადობა მკვეთრადაა შემცირებული სოფლად***, საიდანაც ქალაქში ან საზღვარგარეთ მიდის შრომისუნარიანი და ფერტილურ ასაკში მყოფი მოსახლეობა, უპირველესად, ახალგაზრდობა.

მომატებულია განქორწინების მაჩვენებელი, მათ შორის სოფლადაც. სოფელი ყოველთვის იყო ერის აღწარმოების რეზერვუარი, ახლა კი ამ ფუნქციას კარგავს.

საკმაოდ საგრძნობ უმუშევრობას თან ერთვის უსაქმოდ დარჩენილთა შორის ლოთობის გავრცელება, რაც უარყოფითად მოქმედებს, როგორც ადამიანის ნაყოფიერებაზე, ისე ოჯახის სიმტკიცესა და მომავალი თაობის ნორმალურ აღზრდაზე. გარკვეული პრობლემაა ნარკომანია.

დეპოპულაცია, ანუ დაბადებულთა რაოდენობასთან შედარებით გარდაცვლილ პირთა რაოდენობის სიჭარბე, მკაფიოდაა გამოვლენილი რეგიონულ ჭრილში და ის უპირველესად ეხება მთლიანად ქართველებით დასახლებულ დასავლეთ საქართველოს მხარეებს – იმერეთს, გურიას, რაჭა-ლეჩხუმს და ყველა მთიან რეგიონს. ქვემო ქართლში, სადაც უმეტესობა ეთნიკურად აზერბაიჯანელია, მოსახლეობა მატულობს.

თუ შენარჩუნდება შობადობისა და სიკვდილიანობის არსებული ტენდენციები და არ შეჩერდება ემიგრაცია, მაშინ ***მოსახლეობა კიდევ უფრო შემცირდება.*** ზუსტი რაოდენობრივი პროგნოზი უმადური საქმეა, მაგრამ დაახლოებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ XXI საუკუნის შუაში საქართველოს მოსახლეობა სამი ან ნაკლები მილიონი იქნება, ხოლო ეთნიკური ქართველების რაოდენობა ორნახევარი მილიონის ირგვლივ. არაქართული ეთნიკური ელემენტის, შესაძლოა, სხვა ქვეყნებიდან შემოსულის, წილი მთელ მოსახლეობაში მოიმატებს.

თუ ამჟამად საქართველოსათვის *დემოგრაფიულ საფრთხეს წარმოადგენს ემიგრაცია*, პერსპექტივაში ვითარება შეიძლება შეიცვალოს. იმ შემთხვევაში, თუკი მოსახლეობის კლება გაგრძელდება, საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნება გარკვეული „ვაკუუმი", რომელსაც შეავსებს გარედან მოსული, ძირითადად, სხვა კულტურულ ფასეულობებზე აღზრდილი მოსახლეობა. ***თუ საქართველოში მართლაც დაიწყება ეკონომიკური აღმასვლა და გაჩნდება ჭარბი სამუშაო ადგილები, ეს მოიზიდავს შრომით მიგრანტებს ზოგი მეზობელი და უფრო შორეული ქვეყნებიდანაც კი.***

მოსახლეობის დაბალი შობადობის, მისი დაბერებისა და შრომითი რესურსების კლების პირობებში სავსებით შესაძლებელია საქართველო დიდი იმიგრაციის ქვეყნად გადაიქცეს, რაც მკვეთრად შეცვლის ეთნიკურ სტრუქტურას, დაემუქრება არსებულ კულტურულ ფასეულობებს და, ზოგადად, ეროვნულ თვითმყოფადობას.

ნათელია, რომ ახლავე უნდა დაიწყოს ქმედითი დემოგრაფიული პოლიტიკის

გატარება, რომელიც უნდა მოიცავდეს რეპატრიაციის საშუალების შექმნასაც.

დემოგრაფიულ დასაბუთებას მოითხოვს *ბათუმის*, თურქეთთან ახლოს მდებარე ქალაქის, განვითარების სტრატეგია: მისი ზრდა გარშემო მდებარე ტერიტორიების მოსახლეობის ხარჯზე შეზღუდულია და მზარდი ქალაქი ბუნებრივად იზიდავს მოსახლეობას ახლომდებარე თურქეთიდან, რაც უკვე ცვლის ეთნო-დემოგრაფიულ ბალანსს ამ ქალაქში არაქართული ელემენტის სასარგებლოდ. თურქული სკოლების დაარსება, სადაც სწავლება ანკარის განათლების სამინისტროს პროგრამებითა და სახელმძღვანელოებით იწარმოება, სათანადო რეაგირებას მოითხოვს. იქვე შეიმჩნევა ადგილობრივი ქართველების (კერძოდ, აჭარული სუბეთნოსის) იმ ნაწილის, რომელიც გამოდიოდა ისლამის გავლენის სფეროდან, იმავე სფეროში უკან დაბრუნების ტენდენცია.

ძირითადად სომხებით დასახლებულ ჯავახეთსა და ძირითადად აზერბაიჯანელებით დასახლებულ *ქვემო ქართლში* ეთნიკური კონფლიქტის პოტენციური საფრთხის გაზვიადება არაკონსტრუქციულად მიმაჩნია. სომხეთის ან აზერბაიჯანის ნებისმიერი ხელმძღვანელობა არ წავა ღია კონფლიქტზე საქართველოსთან, ყოველ შემთხვევაში მანამდე, სანამ მათ ერთმანეთში მოუგვარებელი მთიანი ყარაბაღის პრობლემა აქვთ. გარედან „ბიძგის გარეშე“ კი საქართველოს ამ რეგიონებში, სადაც არ არსებობს რეალური ეთნიკური დაპირისპირება, სიმშვიდე იქნება.

ამასთან, საჭიროა მეტი ზრუნვა ამ რეგიონების კულტურულ განვითარებაზე და მათ ინტეგრაციაზე სამოქალაქო საზოგადოებაში.

თავი 26

საქართველოს სამეზობლო

„მეგარეგიონი“

დამოუკიდებელ საქართველოს ოთხი უშუალო მეზობელი ჰყავს – ***რუსეთი, თურქეთი, სომხეთი და აზერბაიჯანი***. მას არა აქვს საერთო საზღვარი, მაგრამ გეოგრაფიულად ახლოსაა ***ირანთან***, რომელთანაც ისტორიულად ინტენსიური კონტაქტები ჰქონდა. ამიტომ მასაც მეზობლების წრეში განვიხილავ.

კავკასიური გეოპოლიტიკის პოზიციიდან ეს ექვსი სახელმწიფო ქმნის ვირტუალურ „მეგარეგიონს“, გადაჭიმულს წყნარი და ჩრდილოეთის ყინულოვანი ოკეანეებიდან, რომლებზეც რუსეთი გადის, ინდოეთის ოკეანემდე – *ირანის* მეშვეობით, და ხმელთაშუა ზღვამდე, რომელსაც თურქეთი ესაზღვრება.

ძველ მეტოქე სახელმწიფოებს – *თურქეთს, ირანსა* და *რუსეთს* – და მათ შორის 1991 წლიდან ხელახლა გაჩენილ (პირველად ეს 1918-1920/21 წლებში მოხდა) სამ კავკასიურ რესპუბლიკას – აზერბაიჯანს, საქართველოსა და *სომხეთს* – არა აქვთ რაიმე გამაერთიანებელი ღერძი, რომელიც, მაგალითად, მკაფიოდ ვლინდება დასავლეთ ევროპის, ლათინური ამერიკის ან არაბული აღმოსავლეთის შემთხვევაში. მათ არ აერთიანებთ არც კულტურულ-რელიგიური მემკვიდრეობა, არც ლინგვისტური სიახლოვე.

ერთადერთი, რაც ექვსივე ქვეყანას აკავშირებს, ეს არის გეოგრაფიული სიახლოვით განპირობებული, ერთმანეთში ჩახლართული *წინააღმდეგობრივი გეოპოლიტიკური ინტერესების* გორგალი, რომელსაც ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

XVI-XVII საუკუნეებში თურქეთი და ირანი ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში ჰეგემონობისთვის იბრძოდნენ. XVIII-XIX საუკუნეებში ორივე მათგანს ცალ-ცალკე მოუხდა დაპირისპირება ახლო აღმოსავლეთისაკენ კავკასიის გზით მისწრაფებულ რუსეთის იმპერიასთან.

XX საუკუნეში სამი ყოფილი იმპერია რესპუბლიკებად გადაიქცა. რუსეთი, (რომელსაც წინა საუკუნის სამი მეოთხედის განმავლობაში „საბჭოთა კავშირის“ სახელით იცნობდნენ და მაშინ ის კავკასიასაც ფლობდა), სეკულარულად რჩება;

პირიქით, რუსეთის რიგით მოქალაქეს ახარებს ბოლო პერიოდში თავისი სახელმწიფოს პოზიციის განმტკიცება საერთაშორისო არენაზე, რასაც თითქოს აღწევს მოსკოვი თავისი მოქმედებით სამეზობლოსა და ახლო აღმოსავლეთში. 2014 წელს რუსეთში აღტაცების მომგვრელი იყო სიტყვები Крым наш! (ყირიმი ჩვენია!).

სამწუხაროდ, ისტორია გვიჩვენებს (თუმცა ის არაფერს გვასწავლის!), რომ „ვერსალის სინდრომსა“ და რევანშიზმს აყოლა უფრო ხშირად უარეს შედეგს იძლევა, ვიდრე გულუბრყვილო მოქალაქეს ჰგონია ხოლმე.

რუსეთის სახელმწიფო სათათბირომ („Государственная дума“, პარლამენტის ქვედა პალატა) 1999 წლის ერთი დადგენილებით საერთაშორისო ურთიერთობების ერთსა და იმავე მონაწილედ, საერთაშორისო სამართლის ერთსა და იმავე სუბიექტად, რომელსაც არასოდეს შეუწყვეტია არსებობა, გამოაცხადა რუსეთის სახელმწიფო, რუსეთის რესპუბლიკა, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა (რსფსრ), საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ) და რუსეთის ფედერაცია.

რუსეთის სახელმწიფოში იგულისხმება რუსეთის სამეფო (1721 წლამდე) და რუსეთის იმპერია (1721-1917). *რუსეთის რესპუბლიკა* არსებობდა 1917 წელს, *რსფსრ* – 1917-1922 წლებში, *სსრკ* (რომელშიც რსფსრ შევიდა) – 1922-1991 წლებში, *რუსეთის ფედერაცია* – 1991 წლიდან დღემდე.

საინტერესოა, რომ XIII-XV საუკუნეებში თითქმის იმავე ტერიტორიის პატრონს – „*ოქროს ურდოს*“ – რუსეთი თავის წინამორბედად არ მიიჩნევს, ალბათ იმის გამო, რომ რუსული ისტორიული სტერეოტიპები „ოქროს ურდოს“ მხოლოდ ნეგატიურ ფერებში ხატავენ და მასთან ცივილიზაციურ კავშირს ვერ ხედავენ (რუსეთი ქრისტიანულ ცივილიზაციას განეკუთვნებოდა, „ოქროს ურდო“ – ძირითადად ისლამურ ცივილიზაციას). მაგრამ პოლიტიკური მემკვიდრეობის არსებობა ნათელია: სწორედ *ურდოს ხანების* მმართველობის მეთოდები იყო რუსეთის სამეფოს ბირთვის – მოსკოვის დიდი სამთავროსათვის – მისაბაძი მაგალითი; *„ოქროს ურდოს“* ტერიტორიული მემკვიდრეობა მთლიანად გადავიდა მოსკოვის დიდი მთავრების, მომავალი *რუსეთის ცარების* ხელში.

თანამედროვე რუსეთის ფედერაცია თავს აღიქვამს რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრედ. ეს აღმოსავლურ-დასავლურ-საბჭოთა ნაზავი ჩანს მის თანამედროვე ***სახელმწიფო სიმბოლიკაში***, რომელიც ***გერბად*** იყენებს რუსი ცარების მიერ XV საუკუნეში დაღუპული ბიზანტიისაგან „მემკვიდრეობით“ მიღებულ ორთავიან არწივს, XVII საუკუნის ბოლოს პიოტრ (პეტრე) I-ის მიერ ჰოლანდიიდან ჩამოტანილ სამფეროვან ***დროშას*** (შეიცვალა მხოლოდ თეთრი, ლურჯი და წითელი ზოლების თანამიმდევრობა) და სტალინის მიერ 1943 წელს შერჩეულ საბჭოთა კავშირის ***ჰიმნის*** მუსიკას, რომელიც რუსეთის ფედერაციამ 2000 წელს აღადგინა. ჰიმნის ტექსტი ახალი რუსული ნაციონალიზ-

თურქეთიც სეკულარული ქვეყანაა, თუმცა მისი განვითარების ტრაექტორია ბოლო დროს ცოტა გაურკვეველი ხდება; ირანი – თეოკრატიაა. შესაძლოა, ერთადერთი, რაც ამ სამეულს ამჟამად ერთმანეთს ამსგავსებს, მათი მთავრობების ანტიდასავლური განწყობაა (სხვადასხვა კუთხითა და ზომით), თუმცა თურქეთი ნატო-ს წევრია და ბოლო დრომდე ევროკავშირის წევრობასაც კი ესწრაფვოდა. ევროპული დემოკრატიის მოდელისგან სამივე შორსაა – ყველაზე ახლოს მასთან თურქეთი იყო, მაგრამ მისი ბოლოდროინდელი განვითარება ბევრ კითხვის ნიშანს ბადებს.

XXI საუკუნეში კავკასიის სამ სახელმწიფოს სამი სხვადასხვა საგარეო პოლიტიკური ვექტორი აქვს, ორი მათგანი კი სამკვდრო-სასიცოცხლოდაა დაპირისპირებული ერთმანეთთან. საქართველო აშკარად პროდასავლურ კურსს მისდევს, სომხეთი (არა აქვს მნიშვნელობა საკუთარი ნებით თუ ზეწოლით) – პრორუსულს, აზერბაიჯანი – რამდენიმე მიმართულებას შორის წონასწორობის შენარჩუნებას ცდილობს.

ამავე დროს, „მეგარეგიონში" არსებობს უფრო მიმდინარე, ვიდრე ხანგრძლივმოქმედი ფაქტორებით განპირობებული შიდა ალიანსები. ნათლად იკვეთება მოკავშირეთა ორი წყვილი.

თურქეთისა და აზერბაიჯანის მოკავშირეობა არა მხოლოდ ენობრივ და რელიგიურ სიახლოვეზეა დაფუძნებული, არამედ საერთო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებზეც.

რუსეთისათვის ამჟამად მთავარი სამხედრო-პოლიტიკური დასაყრდენი კავკასიაში სომხეთია, რომელსაც, თავის მხრივ, რთული ურთიერთობა აქვს აზერბაიჯანთან და თურქეთთან და იძულებულია, უსაფრთხოების გარანტად რუსეთი იგულოს.

არ არსებობს „მეგარეგიონის" თითქოს ლოგიკური „მესამე წყვილი" – ირანი და საქართველო.

საქართველოს პრაგმატული მიდგომა აქვს ოთხივე უშუალო მეზობელთან მიმართებით. მას არა აქვს რაიმე ტერიტორიული პრეტენზია რომელიმეს მიმართ და ითხოვს მხოლოდ საკუთარი ტერიტორიული მთლიანობის ხელშეუხებლობას (ამჟამად – მის აღდგენას). ის ამჯობინებს ყველასთან მშვიდობიან ურთიერთობას, რასაც ვერ მიაღწია მხოლოდ რუსეთთან, რომელიც, სხვათა შორის, მისთვის „ერთმორწმუნეა" და კულტურულად (მაგრამ არა ენობრივად) ყველაზე ახლობელი. რუსეთი კი თავის ინტერესებში მიიჩნევს საქართველოს დაქუცმაცებას.

კავკასიის ქვეყნების ერთგვარი შემაკავშირებელი ელემენტია ის, რომ ამ სამი ქვეყნის სულ სხვადასხვა ენაზე მეტყველი რიგითი მოქალაქეები ერთმანეთთან ურთიერთობისას lingua franca-დ ჯერაც რუსულ ენას იყენებენ, როგორც ეს ხდებოდა რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის დროს.

სამ კავკასიურ რესპუბლიკას თუ რამ ერთგვარად აერთიანებდა, ეს იყო საბ-

ჭოთა კავშირში სამი თაობის ცხოვრების შედეგად მიღებული „სოციალურ-ფსიქოლოგიური მემკვიდრეობა“, რომელიც ჩვეულებრივ ნიშნავდა, რომ მოქალაქე ყველაფერზე პასუხისმგებლობას აკისრებდა სახელმწიფოს და არა საკუთარ თავს! საბედნიეროდ, თანდათანობით, ეს მემკვიდრეობა წარსულს ბარდება.

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ სამივე კავკასიურმა რესპუბლიკამ თავიდან გამოამჟღავნა ინტერესი ევროპული ტიპის დემოკრატიის მიმართ. ევროპული კავშირის „აღმოსავლეთის პარტნიორობის“ პროგრამა სამივეზე ვრცელდება. მაგრამ აზერბაიჯანი მასში ნაკლებად მონაწილეობს. ბოლო დრომდე საქართველო და სომხეთი ერთად მიდიოდნენ ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულების დადებისაკენ, თუმცა 2013 წელს სომხეთმა სხვა გზა აირჩია (იხ. ქვემოთ).

ამ თავში მოცემულია ჩვენი მეზობლების შიდა პოლიტიკისა და საგარეო პოლიტიკური კურსის მოკლე დახასიათება თითოეულისათვის განსხვავებული სქემით: წინ წამოვწიე, ჩემი აზრით, მათთვისვე უფრო მნიშვნელოვანი მომენტები და საქართველოსთან ურთიერთობის საკითხები.

ჩვენი მეზობელი რუსეთი

1991 წლის ბოლოს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ფართობიდან, რაც 22 მილიონ კვ. კილომეტრს შეადგენდა (ეს მსოფლიო ხმელეთის ერთი მეექვსედი იყო), *რუსეთის ფედერაციას* დარჩა 17 მილიონი კვ. კილომეტრი. ამ მაჩვენებლითაც კი ის მსოფლიოში უდიდესი სახელმწიფოა. რუსეთს გაუჩნდა დიდი ინტერესები არქტიკაში, რომელიც ყინულისაგან თავისუფლდება და სადაც თავმოყრილია დიდძალი მინერალური რესურსები.

თანამედროვე რუსეთმა გეოგრაფიულად „გადაინია“ ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისაკენ და თითქმის დაუბრუნდა XVII საუკუნის საზღვრებს, სანამ იგი უკრაინას, ბალტიისპირეთს, სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიას შეიერთებდა. მან დაკარგა შავ და ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის დიდი ნაწილი, რაც მისმა *ცარებმა* დიდი ბრძოლების შედეგად დაიპყრეს XVIII საუკუნეში.

ზესახელმწიფოს მოულოდნელი კოლაფსი „ვერაგ დასავლეთს“ დაბრალდა, თუმცა საქმე მთლად ასე არ ყოფილა (იხ. თავი 19).

ტერიტორიისა და პოლიტიკური წონის შემცირების გამო რუსეთში, რომელიც მანამდე „საბჭოთა კავშირის“ სახელით მონაწილეობდა მსოფლიო ჰეგემონობისათვის მეტოქეობაში, გაჩნდა *„ვერსალის სინდრომის“* ნაირსახეობა (იხ. თავი 12). ამან გამოიწვია აღშფოთება და შიშნარევი სიძულვილი „მტრების“ მიმართ. ანტიამერიკანიზმი რიგით ადამიანებსაც გადაედო: საკმარისია იხილოთ გამოხმაურებები ინტერნეტის რადიკალურ რუსულ საიტებზე!

მის სულისკვეთებით შეცვალა იმავე *სერგეი მიხალკოვმა*, რომელმაც 1943 წელს პოეტ *ელ-რეგისტანთან* ერთად ჰიმნისათვის შექმნა სტალინის მადიდებელი პოეტური ტექსტი.

აღნიშნული ნაზავი შემთხვევითი არაა – ის ტენდენციას აჩვენებს.

რადგანაც რუსეთის ფედერაცია თავს აცხადებს ყველა წინა რუსული სახელმწიფოს სამართალმემკვიდრედ, ის, ცხადია, სარგებლობს ისტორიული მიღწევებით და, ერთდროულად, უნდა იღებდეს პასუხისმგებლობას ადრე ჩადენილი ყველა როგორც „კეთილი", ისე „ბოროტი" საქმისათვის. ბრჭყალები იმიტომ ვიხმარე, რომ განსხვავება ამ საქმეებს შორის ფარდობითია: ერთი და იგივე საქმე ერთისათვის თუ *კეთილია*, მეორისათვის ის *ბოროტია*.

რუსეთის ფედერაციაში ავიწყდებათ თავისი სამართალმემკვიდრეობა მაშინ, როდესაც საუბარია 1939 წელს ჰიტლერთან ერთად აღმოსავლეთ ევროპის გაყოფაზე, 1956 წელს – ბუდაპეშტში, 1968 წელს – პრაჰაში, 1979 წელს – ქაბულში საბჭოთა ტანკების შეყვანაზე. თანამედროვე რუსეთის არც ხელისუფლებას და არც ხალხის დიდ ნაწილს არ სურს, ცალსახად დაგმოს *სტალინიზმი მისი რეპრესიული ხასიათის გამო*. როდესაც *ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ* 2009 წელს *სტალინიზმი და ჰიტლერიზმი* ერთდროულად დაგმო, ოფიციალურმა მოსკოვმა და რუსმა ხალხმა თავი ძალიან შეურაცხყოფილად იგრძნეს.

2005 წელს რუსეთის პრეზიდენტმა *ვლადიმირ პუტინმა* დიდი გულისწუხილით განაცხადა, რომ *„სსრკ-ის დაშლა საუკუნის უდიდესი გეოპოლიტიკური კატასტროფა იყო"*.

ეს ისე ითქვა, თითქოს იმავე XX საუკუნის მეორე დეკადაში რამდენიმე ევროპული იმპერიის კრახი ნაკლები გეოპოლიტიკური კატასტროფა ყოფილიყო. მაშინაც ხომ დაზარალდა არა მარტო ამ იმპერიების ელიტა, არამედ მოსახლეობის დიდი ნაწილიც?

რუსეთის იმპერიის ადგილზე შექმნილი პოლიტიკურად პლურალისტური *რუსეთის რესპუბლიკის* 1917 წლის ნოემბერში (ახალი სტილით) დანგრევა ძალადობრივად მოხდა, თანაც სწორედ მომავალში საბჭოთა კავშირის მშენებელი ბოლშევიკების მიერ.

რუსეთის რესპუბლიკას იქნებ შეეძლო კიდეც შექმნა ხალხთა დემოკრატიული ფედერაცია, ბოლშევიკების მიერ ძირში მოჭრილი რომ არ დაცემულიყო?

ბოლშევიკურ რევოლუციას მოჰყვა სამწლიანი ძმათამკვლელი სამოქალაქო ომი, რომელსაც მილიონობით ადამიანი შეეწირა. რუსეთის საზოგადოების ელიტური ნაწილი საზღვარგარეთ გაიქცა, მიატოვა დიდძალი ქონება და საუკუნეების განმავლობაში შეძენილი ან შექმნილი კულტურული ფასეულობანი, რომლის ნაწილი საბჭოთა კავშირის მშენებლებმა დაიტაცეს, მოსპეს ან საზღვარგარეთ გაყიდეს.

განა 1917-1920 წლების ამბები რუსეთისათვის უფრო დიდი უბედურება არ იყო, ვიდრე საბჭოთა კავშირის უსისხლო დაშლა 1991 წელს?

ცოტა ხნის წინ არსებული მსოფლიო დონის იმპერია ახლა არის დიდი დემოგრაფიული პრობლემის წინაშე მდგარი[55] *რეგიონული ზესახელმწიფო*, რომელსაც საკმაოდ შეზღუდული შესაძლებლობების პირობებში უხდება მეტოქეობა ამერიკასთან და მოკავშირეობის ძიება ამომავალ ზესახელმწიფოსთან, ჩინეთთან.

რუსეთისათვის პოტენციურ საფრთხეს წარმოადგენს ის, რომ მის აზიურ ნაწილში – ურალის ქედიდან წყნარ ოკეანემდე, სადაც მსოფლიოს უდიდესი ბუნებრივი რესურსებია თავმოყრილი, ძალიან მცირე მოსახლეობაა, სულ 16 მილიონი ადამიანი. *რუსეთის ხაბაროვსკის ოლქსა* და *პრიმორიეს მხარეში* 3,3 მილიონი მცხოვრებია (2017 წლის შეფასებით), მაშინ როცა მათ მეზობლად მდებარე ჩინეთის *ჰეილუნძიანისა* და *ძილინის* პროვინციებში – 66 მილიონზე მეტი.

მაგრამ თავისი პატარა ან საშუალო ზომის მეზობლებისათვის მოსკოვი კვლავაც ანგარიშგასაწევი და საკმაოდ სახიფათო ფაქტორია.

რუსეთი დღემდე ზესახელმწიფოა, თუნდაც რეგიონული დონისა. საბჭოთა კავშირისაგან მას მემკვიდრეობით შემორჩა დიდძალი ბირთვული იარაღი (რომლის შექმნაში ქართველებსაც შეუტანიათ წვლილი). თავისი სამეზობლოს დიდ ნაწილში *რუსეთი საგარეო პოლიტიკას წარმართავს ნეოიმპერიალისტული პოზიციიდან.* ეს კრიტიკა არაა, ესაა ფაქტის კონსტატაცია. დიდ ქვეყნებთან (აშშ, ჩინეთი) ან მათ ჯგუფებთან (ევროპულ კავშირთან) რუსეთს სხვა პოლიტიკა აქვს.

2015 წლის 1-ლ იანვარს ძალაში შევიდა რამდენიმე ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკის ხელშეკრულება *„ევრაზიის ეკონომიკური კავშირის“* (*ეეკ*) შექმნის შესახებ, რომლის წევრებიც *რუსეთთან* ერთად არიან *ყაზახეთი, ბელარუსი, ყირგიზეთი* და *სომხეთი*. ადრე ამ ქვეყნებმა ერთიანი საბაჟო კავშირიც შეკრეს. ევროკავშირის მსგავსად, *ეეკ*-ი მოწოდებულია, თავის წევრებს შორის უზრუნველყოს საქონლის, მომსახურების, კაპიტალისა და სამუშაო ძალის გადაადგილების თავისუფლება.

ძნელი სათქმელია, რამდენად თანასწორუფლებიანი იქნება კავშირი, რომელშიც დომინანტი ქვეყნის ეკონომიკა 82 პროცენტს შეადგენს. ისინი ერთიან საგარეო პოლიტიკას არ ატარებენ. მაგალითად, რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიას ყაზახეთი და ყირგიზეთი არ ცნობენ; მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში ყაზახეთი უფრო სოლიდარულია *ეეკ*-ის გარეთ მყოფი აზერბაიჯანის მიმართ, ვიდრე *ეეკ*-ის წევრი სომხეთის მიმართ.

სომხეთი უშუალოდ არ ემეზობლება *ეეკ*-ის რომელიმე სხვა სახელმწიფოს. მასსა და რუსეთს შორის საქართველო და აზერბაიჯანია. საქართველო არც აპირებს *ეეკ*-ში შესვლას, ხოლო აზერბაიჯანის მიღება *ეეკ*-ში შეუძლებელიც იქნებოდა: *ეეკ*-ის წევრი უკვე არის სომხეთი, რომელსაც არსებულ პირობებში (მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამო) არავითარი ურთიერთობა არა აქვს აზერბაიჯანთან.

55 1989 და 2010 წლების აღწერების მიხედვით რუსეთის ფედერაციის მოსახლეობა შემცირდა 147,4 მილიონიდან 142,9 მილიონამდე, მათ შორის ეთნიკური რუსებისა – 119,8 მილიონიდან 111 მილიონამდე

ეეკ-ში „სათავისო პოლიტიკას" ატარებს *ბელარუსის* ავტორიტარული პრეზიდენტი *ალექსანდრ ლუკაშენკო*. მისი პერიოდული დავა მოსკოვთან ეკონომიკური ხასიათისაა: მას სურს მიიღოს უკეთესი პირობები თავისი ქვეყნისათვის, რომელსაც პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად ხელსაყრელი ადგილი უჭირავს. რუსეთი მნიშვნელოვანწილად ბელარუსის გავლით ახორციელებს საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობას ევროპასთან. ბელარუსის ტერიტორია სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია რუსეთისათვის: ბელარუსის აღმოსავლეთი საზღვრიდან მოსკოვამდე სულ 400 კილომეტრია!

ძნელია ეჭვის შეტანა რუსი და ბელარუსი ხალხების მჭიდრო სიახლოვეში, მაგრამ დამოუკიდებლობის 25 წლის მანძილზე ბელარუსში გაძლიერდა ეროვნული იდეა, სხვანაირად – ნაციონალიზმი. ეს განსაკუთრებით ეხება ქვეყნის ინტელექტუალურ და, ბოლო დროს, პოლიტიკურ ელიტასაც, რომელსაც პროდასავლური ობერტონები გაუჩნდა. მოსკოვში კარგად ესმით, რომ ლუკაშენკოს შემდეგ მოსული ბელარუსის ნებისმიერი სხვა მთავრობა თავის ქვეყანას დასავლეთისაკენ აბრუნებინებს პირს. ეს რუსეთისათვის დიდი სტრატეგიული გამოწვევა იქნება და ასეთი განვითარების წინააღმდეგ იგი ნებისმიერი მეთოდის გამოყენებას არ დაერიდება.

1994 წელს *ბუდაპეშტში გაფორმებული მემორანდუმით* აშშ-მა, რუსეთის ფედერაციამ და დიდმა ბრიტანეთმა დამოუკიდებელ *უკრაინას* მისცეს გარანტიები მისი დამოუკიდებლობის, სუვერენიტეტისა და არსებული საზღვრების ხელშეუხებლობის შესახებ და, სანაცვლოდ, რუსეთში გაატანინეს უკრაინაში განლაგებული ბირთვული იარაღი, რომლის მართვის პულტი კიევში იყო. 1997 წელს „ხელშეკრულებით მეგობრობის, თანამშრომლობისა და პარტნიორობის შესახებ" რუსეთი ცნობდა უკრაინას საბჭოთა კავშირის დროინდელი უკრაინის სსრ-ის საზღვრებში (ყირიმის ჩათვლით), ხოლო ყირიმის სამხრეთში განლაგებულ სევასტოპოლის სამხედრო-საზღვაო ბაზას ხანგრძლივი იჯარით ღებულობდა კიევისაგან. 2008 წელს ეს ხელშეკრულება ათი წლით გაგრძელდა.

მაგრამ 2014 წლის მარტში რუსეთმა სრულებით უგულებელყო ადრეული ხელშეკრულებები, ისარგებლა *უკრაინაში* დაწყებული სამოქალაქო დაპირისპირებით ("ევრომაიდანის რევოლუცია") და შეიერთა ყირიმის ნახევარკუნძული. ამისათვის კრემლმა ჯერ ფარულად შეგზავნა თავისი სპეციალური დანიშნულების ნაწილები ყირიმში, უსისხლოდ მოახდინა ადგილობრივი ხელისუფლების ნეიტრალიზაცია და სახელდახელოდ, იმავე წლის 16 მარტს, სეპარატისტულ ძალებს ჩაატარებინა რეფერენდუმი, რომლის შედეგებიც განჭვრეტადი იყო: მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, თათრების დეპორტაციის შედეგად, ყირიმის მოსახლეობის უმეტესობა ეთნიკური რუსი გახდა. 17 მარტს ყირიმმა „დამოუკიდებლობა" გამოაცხადა და მაშინვე ითხოვა შეერთება რუსეთის ფედერაციასთან. 18 მარტს რუსეთმა მიიღო ყირიმი თავის შემადგენლობაში.

თანამედროვე ისტორიას არ ახსოვს საერთაშორისო სამართლის ნორმების ასე უსირცხვილოდ ფეხქვეშ გათელვის შემთხვევა. საქართველოს შემთხვევაშიც კი იგივე რუსეთი საერთაშორისო სამართლის უგულებელყოფის უფრო „დახვეწილ მეთოდებს“ იყენებდა.

ერთდროულად, ყირიმის ანექსიის მიმართ საერთაშორისო ყურადღების გაფანტვის მიზნით, მოსკოვმა ფარულად წააქეზა რუსულენოვანი მოსახლეობის ლიდერების სეპარატისტული მოქმედება აღმოსავლეთ უკრაინაში, ლუგანსკისა და დონეცკის ოლქებში, რომლებმაც გამოაცხადეს „დამოუკიდებლობა“ ოლქების ნაწილების ტერიტორიაზე. იქ დღემდე მიმდინარე სამოქალაქო ომს რუსეთმა შეუწყო ხელი. თუმცა ამ ოლქების ანექსირება მას არ მოუხდენია, მაგრამ „ჰუმანიტარული დახმარების“ სახით იქ შეიარაღება შეგზავნა. 2017 წლის 18 თებერვალს რუსეთის პრეზიდენტის ბრძანებულებით მოხდა უკრაინის ტერიტორიაზე უკანონოდ შექმნილი ლუგანსკისა და დონეცკის „სახალხო რესპუბლიკების“ მიერ გამოცემული დოკუმენტების, მათ შორის პასპორტების, ლეგალიზაცია. ეს სეპარატიზმის წახალისებაა, რაც საერთაშორისო ორგანიზაციებმა დაგმო. მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა შეშფოთდა, რაც მოსკოვს სულ არ აშფოთებს.

რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტი არ იქნება სწრაფწარმავალი ეპიზოდი. ის დიდ როლს ითამაშებს უკრაინელების, როგორც ერის, შემდგომ კონსოლიდაციაში. შესუსტდება რუსებთან მათი „სლავური ძმობის“ შეგრძნება და წინ გამოვა, რუსეთის „მტრის ხატი“. ერის დამცირებას, ჩვეულებრივ, დიდხანს არ ივიწყებენ ხოლმე. უკრაინა არ არის პატარა ქვეყანა და მასთან მტრობა რუსეთს, ვფიქრობ, არ უღირდა.

საერთაშორისო საზოგადოებამ ყირიმის ანექსია არ ცნო და ევროკავშირმა, აშშ-მა, კანადამ და რიგმა სხვა ქვეყანამ ეკონომიკური სანქციები დაუწესა რუსეთს, რამაც ამ ქვეყნის ეკონომიკაში სერიოზული რეცესია გამოიწვია: ეკონომიკური ზრდის ნაცვლად მისი შემცირება დაიწყო, რაც 2017 წელსაც გრძელდებოდა.

2015 წელს რუსეთმა გააქტიურა თავისი ***ახლოაღმოსავლური პოლიტიკა***. იმ წლის სექტემბერში სირიის პრეზიდენტ *ბაშარ ალ-ასადის* თხოვნით, რუსეთის ფედერაცია თავისი საჰაერო-კოსმოსური ძალების მეშვეობით ჩაერთო სირიის კონფლიქტში (იხ. მომდევნო ქვეთავი), გადაარჩინა ასადის რეპრესიული რეჟიმი თითქმის გარდაუვალი კრახისაგან და დაეხმარა მას „ისლამური სახელმწიფოსა“ და სხვადასხვა მეამბოხე ისლამისტური ჯგუფის განდევნაში ქვეყნის უდიდეს ქალაქ *ალეპოდან* და ისტორიულ ქალაქ *პალმირადან*. თუმცა სირიის კონფლიქტი ამოწურული არაა, ასადის რეჟიმის გადარჩენა ახლა რეალურ დაშვებად მოჩანს.

ნათელია, რომ სირიაში რუსეთის ინტერვენცია გეოპოლიტიკურ მიზნებს ისახავს. ამ დროს კი რუსეთის მართლმადიდებელი პატრიარქი *კირილი* მოულოდნელად ჩაერია პოლიტიკაში და სირიაში რუსი სამხედროების მოქმედებას

„თავდაცვითი, სამართლიანი, წმინდა ომი" უწოდა. „წმინდა ომის" ცნების შემოტანა რელიგიურ დაპირისპირებას ნიშნავს, რაც დასავლეთის (და არც რუსეთის) პოლიტიკოსებს არ მოეწონებათ! *„ისლამური სახელმწიფოც"* ხომ აცხადებს, რომ ეწევა „წმინდა ომს" – ჯიჰადს?

რუსეთის სამხედრო ავიაცია უვადოდ განაგრძობს ბაზირებას სირიის ლათაკიის პროვინციაში მდებარე *ხმეიმიმის* აეროდრომზე, რომელსაც C-400 საზენიტო-სარაკეტო კომპლექსებიც იცავს. ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე *ქ. ტარტუსში* რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგების პუნქტი განლაგდა.

ნათელია, რომ რუსეთი ახლო აღმოსავლეთში კარგა ხნით აპირებს დარჩენას.

* * *

დამოუკიდებელი *რუსეთის ფედერაციის* ბოლო ათწლეულების *ისტორია* მკაფიოდ იყოფა ორ პერიოდად – „ელცინის ეპოქად"(1991-1999) და „პუტინის ეპოქად" (2000 წლიდან დღემდე).

„ელცინის ეპოქა". XX საუკუნის ბოლო დეკადაში რუსეთი ისეთივე *სოციალურ-ეკონომიკურ სირთულეებს* განიცდიდა, როგორსაც დანარჩენი პოსტ-საბჭოთა სივრცე. მთლიანი შიდა პროდუქტი 1990-1993 წლებში ორჯერ შემცირდა. მრეწველობის მრავალი დარგი კოლაფსში ჩავარდა.

ყველაზე მომგებიანი საწარმოებისა (ალუმინის, ნიკელის, ფოლადის მწარმოებელი) და ნავთობის საბადოების პრაქტიკულად სტიქიურმა, ან, უფრო ზუსტად, ხელისუფლებასთან გარიგებით მომხდარმა პრივატიზაციამ (რუსებმა ამას უწოდეს „прихватизация", სადაც „приватизация"-ს ჩაუმატეს ერთი ასო სიტყვიდან прихватить, რაც „მიტაცებას" ნიშნავს) საოცრად გაამდიდრა ყოჩაღი უმცირესობა, ხშირად კრიმინალიტეტთან კავშირში. ერთდროულად უმრავლესობა გაღარიბდა. მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობა 1990-იან წლებში მკვეთრად გაუარესდა, განსაკუთრებით დედაქალაქ მოსკოვის გარეთ. 1998 წლის აგვისტოში ქვეყანას *დეფოლტის* გამოცხადება მოუწია, ანუ სახელმწიფო ვალის გადახდაზე უარის თქმა.

გარკვეულ პოზიტიურ ეკონომიკურ ფაქტორად რუსეთის ფედერაციისათვის იქცა ის, რომ მას ჩამოშორდა ყოფილი „დოტაციური მოკავშირე რესპუბლიკები".

1994-1996 წლებში რუსეთი აწარმოებდა ომს საკუთარ სეპარატისტულ რეგიონთან – *ჩეჩნეთთან*, რომელმაც 1992 წელს ცალმხრივად გამოაცხადა დამოუკიდებლობა და სახელად *„იჩქერია"* დაირქვა. რუსულ საზოგადოებაში უაღრესად არაპოპულარული იყო ეს ასიმეტრიული ომი, გამორჩეული რუსეთის მხრიდან –ტოტალური საჰაერო დაბომბვებით, ხოლო ჩეჩნების მხრიდან – ტერორისტული აქტებით. ორივე შემთხვევაში მსხვერპლის უმეტესობა მშვიდობიანი მოსახლეობა იყო. რუსეთის არმიის მეთაურების კორუმპირებულობა ომს ახანგრძლივებდა.

საკმარისია ითქვას, რომ იარაღს ჩეჩენი მეამბოხეები რუსეთის სამხედრო ნაწილებში ყიდულობდნენ!

1996 წელს ქ. *ხასავიურთში* დაიდო შეთანხმება ომის შეწყვეტის თაობაზე. ზავის თანახმად, ხუთი წლის შემდეგ უნდა ჩატარებულიყო რეფერენდუმი ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობის საკითხზე. თეორიულად, მას ლეგალურად შეეძლებოდა გასვლა რუსეთის ფედერაციიდან.

1990-იანი წლების რუსეთში არსებობდა პოლიტიკური პლურალიზმი, სიტყვის თავისუფლება. ამერიკა და, ზოგადად, დასავლეთი მტრად შედარებით ნაკლებად აღიქმებოდა, ყოველ შემთხვევაში საზოგადოებაში ანტიამერიკანიზმი დიდად არ ჩანდა. *მთავარ ნაციონალისტურ ძალად იქცა რუსეთის კომპარტია*. გასაკვირი აქ არაფერია. მანამდე, თითქმის საუკუნის განმავლობაში, რუსი კომუნისტები თავს „ინტერნაციონალისტებად" აცხადებდნენ, მაგრამ სინამდვილეში ისინი რუსეთს მიიჩნევდნენ *„კომუნიზმის ცენტრად"*. მათთვის იდეალურ პირობებში ყველა სხვა სახელმწიფო და ერი ან საბჭოთა კავშირის ნაწილი უნდა გამხდარიყო ან მისი სატელიტი, ხოლო ერთაშორისი ენა ყველგან რუსული უნდა ყოფილიყო. ეს ნაციონალიზმის ნაირსახეობაა.

ერთგვარ პოლიტიკურ ლიბერალიზაციას რუსეთში თან ახლდა სამართლებრივი განუკითხაობა, კრიმინალების პარპაში. 1990-იანი წლების რუსეთის მოსახლეობის საერთო უკმაყოფილებას ამძაფრებდა სუბიექტური ფაქტორი – სულ უფრო მკვეთრად გამოვლენილი პრეზიდენტ *ბორის ელცინის* უარყოფითი თვისებები, უპასუხისმგებლო ქცევა, ლოთობა, მისი გარემოცვის დაუფარავი კორუმპირებულობა.

„პუტინის ეპოქა". 1999 წლის ბოლო დღეს პრეზიდენტი ელცინი ვადაზე თითქმის ერთი წლით ადრე გადადგა პოსტიდან. ამის შესახებ მოულოდნელი განცხადება მან ტელეკამერების წინ გააკეთა და იქვე დაასახელა თავისი მემკვიდრე – ოთხი თვით ადრე დანიშნული პრემიერ-მინისტრი *ვლადიმირ პუტინი*.

2000 წელს პუტინი რუსეთის მეორე პრეზიდენტად აირჩიეს.

ახალმა პრეზიდენტმა დაუყოვნებლივ დაიწყო „ძალაუფლების ვერტიკალის" გაძლიერება. მან მოიხმო თავისი ძველი თანამშრომლები იმავე სამსახურიდან, სადაც ის საბჭოთა პერიოდში მუშაობდა – *საგარეო დაზვერვიდან და ძირითადად* დაეყრდნო კადრებს ქ. სანკტ-პეტერბურგიდან, სადაც თვითონ დაიბადა და გაიზარდა.

XXI საუკუნის დამდეგიდანვე კრემლმა დაიწყო მანამდე რუსი ოლიგარქების ხელში მყოფი, მეტნაკლებად თავისუფალი, ტელეარხების ცენტრალური ხელისუფლებისათვის დაქვემდებარება და მალე წარმატებით დაასრულა ეს საქმე. კრემლში მშვენივრად იციან, რომ საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე ზემოქმედების (სხვანაირად, „ტვინის გამორეცხვის") საუკეთესო იარაღი ტელევიზიაა. ადრე ეს რადიო იყო, კიდევ უფრო ადრე – ბეჭდური მედია. ავტორიტარულ ხელისუფლებას

არ სჭირდება იდეოლოგიური მეტოქე! ახლა ის სოციალურ ქსელებშიც იჭრება და იქაც ცდილობს გაბატონებას.

1999 წლის შემოდგომიდან, როგორც კი პრემიერ-მინისტრად *ვლადიმირ პუტინი* დაინიშნა, რუსეთმა ისევ გააააქტიურა თავისი *კავკასიური პოლიტიკა*. დაიწყო „ჩეჩნეთის მეორე ომი“, რის ერთ-ერთ საბაბად გამოიყენეს იმავე წლის სექტემბერში დედაქალაქ *მოსკოვის გარეუბანში* და ერთ პროვინციულ ქალაქ *ვოლგოდონსკში* დღემდე დაუდგენელი პირების მიერ სამი მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლის აფეთქება, რასაც ძალიან დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. დანაშაული ჩეჩნებს დაბრალდა. თუ ეს პოლიტიკური ტერორიზმის აქტი იყო, გაუგებარია, რა უნდა ყოფილიყო მისი მიზანი? რატომ უნდა ნდომებოდა ჩეჩნეთის მთავრობას შიშის დათესვა რუსეთში, რომელთანაც დადებული შეთანხმებით მალე უნდა ჩატარებულიყო ზემოხსენებული რეფერენდუმი ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობის შესახებ?

იმავე 1999 წელს რუსეთის სხვა ქალაქში, რიაზანში, მოსახლეობამ შეამჩნია, რომ ერთ-ერთი სახლის სარდაფში დაუდგენელ პირებს შეაქვთ ისეთივე ტიპის ტომრები, როგორებიც გამოიყენეს სახლების ასაფეთქებლად მოსკოვსა და ვოლგოდონსკში. განგაშის ატეხის გამო იმავე პირებმა ტომრები სასწრაფოდ უკან გაიტანეს. 2002 წელს *რუსეთის გენერალურმა პროკურატურამ განაცხადა, რომ ეს „დაუდგენელი პირები“ მართლაც იყვნენ ფეესბე-ს (უშიშროების ფედერალური სამსახურის) თანამშრომლები*, მაგრამ „ტომრებში შაქარი ეყარა“ და არა ასაფეთქებელი მასალაო. *ფეესბე* თურმე ამოწმებდა ადგილობრივი სამართალდამცავი ორგანოების მზადყოფნას „ტერორიზმის შესაძლო აქტების წინასწარ აღმოსაფხვრელად“. ამან რუსეთის საზოგადოების ნაწილსა და საზღვარგარეთელ ექსპერტებს შორის დიდი ეჭვი გააჩინა.

ზოგი რუსი პოლიტოლოგი მიიჩნევს, რომ 1999 წლის სექტემბერში *სახლების აფეთქება და ჩეჩნეთის მეორე ომის დაწყება*, როდესაც პუტინმა გასცა ბრძანება ჩეჩნეთის „ტერორისტთა ბუდის“ აღმოსაფხვრელად, *უბრალოდ კი არ დაემთხვა „პუტინის ეპოქის“ დაწყებას, არამედ დიდწილად განაპირობა ამ ეპოქის სახე*. ტერორისტულმა აქტებმა რუსეთის საზოგადოებას შიშის ზარი დასცა. გაჩნდა „მტკიცე ლიდერის" მოლოდინი, რომელიც კარს მომდგარი უბედურებისაგან დაიცავდა ადამიანებს.

2000 წლის 11 სექტემბერს ამერიკის ქალაქებზე უპრეცედენტო ტერორისტულმა თავდასხმამ აშშ-ის პრეზიდენტს, *ჯორჯ ბუშს* (უმცროსს) საფუძველი მისცა დაეწყო „ომი ტერორთან“. რუსეთის პრეზიდენტს, რომელმაც დაუყოვნებლივ გამოუცხადა სოლიდარობა ამერიკის პრეზიდენტსა და ამერიკელ ხალხს, შესანიშნავი საშუალება მიეცა, გაემართლებინა ჩეჩნეთში ნებისმიერი მეთოდებით ომი.

ჩეჩნეთის ჩასაწყნარებლად კრემლმა იარაღის გარდა სხვა ხერხიც გამოიყენა.

მოუსვენარ რესპუბლიკას (რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში „*რესპუბლიკა*“ ავტონომიურ ერთეულს აღნიშნავს) პუტინმა პრეზიდენტად აარჩევინა რუსეთის ყოფილი მტერი, *მუფთი* (რელიგიური ხელმძღვანელი) *აჰმათ კადიროვი*, რომელიც 1999 წლის შემოდგომაზე „ფედერალების“ მხარეს გადავიდა. მან თავის კლანთან ერთად დიდძალი ფინანსური დახმარება მიიღო მოსკოვიდან და აქტიურად იბრძოლა რუსეთის შემადგენლობაში ჩეჩნეთის დასატოვებლად.

ყოფილმა თანამებრძოლებმა აჰმათ კადიროვს ღალატი არ აპატიეს და 2004 წლის 9 მაისს „გამარჯვების ზეიმის“ დროს სტადიონზე ააფეთქეს.

მოკლულის ნაცვლად მოსკოვმა ფსონი დადო მის ვაჟიშვილ *რამზან კადიროვზე, რომელიც* ერთგულად ემსახურება მოსკოვს, ბუნებრივია, მანამ, სანამ იქიდან მომდინარე ფინანსური ნაკადი არ დამშრალა. ქალაქი გროზნო პრაქტიკულად ხელახლა აშენდა, იქ დაიდგა აჰმათ კადიროვის 10-მეტრიანი ძეგლი.

ამასთან ერთად, რამზან კადიროვი არაორდინარული (რბილად რომ ვთქვათ) ხელმძღვანელია. ის მორწმუნე მუსლიმი გახდა და ჩეჩნეთში *შარიათის* (ისლამური კანონის) წესებს ამკვიდრებს. მას შეუძლია, მაგალითად, ოქროს პისტოლეტის ხელში ტრიალით ამტკიცოს, რომ ჩეჩნეთს ფულს უგზავნის ალაჰი! „ალაჰის გამოგზავნილი ფულის“ საკმაო ნაწილი, ბუნებრივია, უკვალოდ ქრება. კადიროვის მართვის მეთოდები შუა საუკუნეების ფეოდალისათვის უფროა დამახასიათებელი, ვიდრე XXI საუკუნის ადმინისტრატორისათვის: Human Rights Watch-ის ცნობით არალოიალურად განწყობილთა გაქრობა, უკანონო ციხეები, „ბოევიკების“ ოჯახის წევრების მძევლად აყვანა ნორმად იქცა.

კრემლი კი ჩეჩნეთის ხელმძღვანელის ქცევაზე თვალს ხუჭავს.

* * *

რუსეთის ეკონომიკაში კვლავაც დიდ როლს ასრულებენ სახელმწიფო კორპორაციები. ეკონომიკის 70 პროცენტი ასე თუ ისე სახელმწიფოს საკუთრებაშია. ეს საშუალო და წვრილი ბიზნესისთვის, ზოგადად კერძო საკუთრების განვითარებისათვის ირიბ ხერგილებს ქმნის.

რუსეთი ვერ გახდა ქვეყანა, სადაც შესაძლებელია კაპიტალის საიმედოდ დაბანდება. უპირატესად ბუნებრივი რესურსების ექსპლუატაციით გამდიდრებული ადამიანები ჩქარობენ მოგება საზღვარგარეთ გაიტანონ, იქაურ ბანკებში შეინახონ ან დააბანდონ, ვთქვათ, ინგლისის საფეხბურთო კლუბებში. რუსი მილიონერები თავიანთ შვილებს განათლებას საზღვარგარეთ (ყველაზე ხშირად – დიდ ბრიტანეთში) აძლევენ და ცდილობენ იქვე დაამკვიდრონ ისინი. ლონდონში რუსი მილიონერების დიდი კოლონიაა!

რუსეთის ისტორიაში პუტინი, როგორც ჩანს, აპირებს შევიდეს, როგორც ლიდერი, რომელმაც შეაჩერა სახელმწიფოს რღვევა და აღუდგინა მას დაკარგული საერთაშორისო პრესტიჟი. თავის ქვეყანაში ძალიან მაღალი რეიტინგის გარდა

(ერთ გამოკითხვაში მას რუსეთის მოსახლეობის 89 პროცენტის მხარდაჭერა ჰქონდა!), პუტინს, როგორც მსოფლიოს ერთ-ერთ ძლიერ ლიდერს, ფართო საერთაშორისო ყურადღებაც აქვს: ამერიკულმა ჟურნალმა Time-მა ის 2007 „წლის ადამიანად" გამოაცხადა, ხოლო „2015 წლის ყველაზე გავლენიანი ადამიანების" სიაში პირველი ადგილი მიანიჭა.

ისტორიის ვერდიქტი, შესაძლოა, სულ სხვაგვარი აღმოჩნდეს.

XXI საუკუნის დამდეგს რუსეთის პრეზიდენტს ძალიან გაუმართლა: 1990-იანი წლებში ნავთობის მსოფლიო ფასი დაბალი იყო (1998 წელს ერთი ბარელი ნედლი ნავთობი საშუალოდ 13 აშშ დოლარი ღირდა), 2001 წლიდან კი ფასმა ფანტასტიკური ზრდა დაიწყო: 2004 წელს ბარელი საშუალოდ 28 დოლარი ღირდა, 2007 წელს – 72 დოლარი. 2008-2009 წლების მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის დროს ხანმოკლე ვარდნის შემდეგ, ნავთობის ფასმა უფრო აიწია და 2011 წლის თებერვალში ბარელში 114 დოლარს იხდიდნენ! პარალელურად გაიზარდა ბუნებრივი გაზის ფასიც, რომელიც ევროპაში ძირითადად ნავთობის ფასზეა მიბმული. რუსეთს, რომლის საექსპორტო შემოსავალს ნავთობი და გაზი ქმნის, სახელმწიფო ბიუჯეტი დიდად გაეზარდა. ამან საშუალება მისცა მთავრობას, გაეზარდა სახელმწიფო სამსახურში მყოფთა ხელფასი, პენსიები. 2017 წლამდე რუსეთმა გაისტუმრა საბჭოთა პერიოდიდან შემორჩენილი დიდი საგარეო ვალი.

2000-2013 წლებში რუსეთის ფედერაციის *მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ)* 260 მილიარდი აშშ დოლარიდან გაიზარდა 2,232 ტრილიონ დოლარამდე (მიმდინარე კურსით). მისი თავდაცვითი ხარჯები, საექსპერტო ცენტრის SIPRI-ს შეფასებით, 2000-2012 წლებში 28,8 მილიარდი აშშ დოლარიდან 75,4 მილიარდამდე გაიზარდა (2015 წელს, სხვა შეფასებით, 91 მილიარდი შეადგინა, თუმცა ეს მონაცემებიც არასრულია). თავდაცვის ბიუჯეტი *მშპ*-ის 4 პროცენტზე ნაკლები არაა.

2014 წლიდან ნავთობის მსოფლიო ფასების დინამიკა ისევ შეიცვალა: ის გაიაფდა და 2016 წლის თებერვალში ერთი ბარელის ფასი 28 დოლარამდეც კი ჩამოვიდა, თუმცა 2017 წლისათვის თითქოს დასტაბილდა 40-50 დოლარის ფარგლებში.

ნავთობის ფასის კლებამ ძალიან დააზარალა რუსეთის ეკონომიკა. მაგალითად, *2015 წელს რუსეთმა ნავთობის ექსპორტის შედეგად მიიღო 84 მილიარდი აშშ დოლარი, ხოლო 2016 წელს 17,7 პროცენტით ნაკლები – 73,7 მილიარდი, თუმცა ექსპორტის ფიზიკური მოცულობა გაზარდა.* გარდა ამისა, *ყირიმის ანექსიის გამო,* 2014 წელსვე, *დასავლეთის ქვეყნებმა რუსეთს სერიოზული ეკონომიკური სანქციები დაუწესეს.* ეკონომიკური ზრდის ნაცვლად 2015-2016 წლებში რუსეთის *მშპ* და მოსახლეობის რეალური შემოსავლები მცირდებოდა.

* * *

XXI საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა დაიწყო „სუვერენული დემოკრატიის" ჩამოყალიბება, რაც დემოკრატიის გაურკვეველი „ნაირსახეობაა"!

2001 წელს შეიქმნა ძლიერი სახელისუფლებო პარტია „Единая Россия" *(ერთიანი რუსეთი), რომელიც თავის იდეოლოგიას ცენტრიზმსა და კონსერვატიზმზე აფუძნებს, ხოლო ეკონომიკაში ეტატიზმის – სახელმწიფო კაპიტალიზმის* (ფრანგული სიტყვიდან *l'état – სახელმწიფო) მომხრეა.* პარტია ვლადიმირ პუტინის უპირობო მხარდამჭერია.

„სუვერენული დემოკრატიის" მაგალითია, ის, რომ 2008 წელს პრეზიდენტობის ორი დაშვებული ვადის შემდეგ *ვლადიმირ პუტინმა* ხელისუფლებაში დარჩენის თავისებური მეთოდი აირჩია. მან თავის მემკვიდრედ დაასახელა ვიცე-პრემიერი, პირადი მეგობარი *დმიტრი მედვედევი*. ეს უკანასკნელი 2008 წლის გაზაფხულზე აირჩიეს პრეზიდენტად. მან კი პრემიერ-მინისტრად *ვლადიმირ პუტინი* დანიშნა, რომელმაც ქვეყნის მართვის რეალური სადავეები შეინარჩუნა.

2011 წლის სექტემბერში რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს მედვედევმა დიდი მსჯელობის გარეშე მიაღებინა კანონი პრეზიდენტის უფლებამოსილების ოთხიდან ექვს წლამდე გაზრდის შესახებ. კანონი 2012 წლიდან ამოქმედდა. იმ წელს *დმიტრი მედვედევს* პრეზიდენტობის ვადა გაუვიდა და მან ამ თანამდებობისათვის „შესაფერის მემკვიდრედ" *ვლადიმირ პუტინი* მიიჩნია, რომელიც იმჯერად ექვსწლიანი ვადით აირჩიეს პრეზიდენტად. მას კიდევ ერთი ექვსწლიანი ვადით არჩევის უფლება აქვს და, როგორც ჩანს, 2018 წელსაც იყრის კენჭს არჩევნებზე. მადლიერმა პუტინმა პრემიერ-მინისტრად, ბუნებრივია, დმიტრი მედვედევი დანიშნა!

„პუტინ-მედვედევის როქი", ალბათ, პოლიტოლოგიის ქრესტომათიებში შევა. მაგრამ მსგავსი რამ ხშირად არ განმეორდება, რადგან დიქტატორებს თავიანთ გარემოცვაში ასეთივე თვინიერი „ადგილშემნახველის" მონახვა გაუჭირდებათ. ასეთი „პოლიტიკური როქი" შესაძლებელია მხოლოდ ავტორიტარული ხელისუფლების მქონე ქვეყანაში, სადაც სიტყვა „დემოკრატიას" მხოლოდ რიტუალური ხასიათი აქვს და არჩევნების შედეგები წყნარ კაბინეტებში წინასწარ ისაზღვრება.

* * *

რაც შეეხება **რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას**, აქ ბევრი, ალბათ, მოელის ქართველი ავტორის მიკერძოებულ მიდგომას, თუმცა, როგორც მეცნიერი, ვცდილობდი რუსეთის მიმართ მეტ-ნაკლებად ნეიტრალური პოზიცია დამეჭირა.

ბოლო სამი-ოთხი საუკუნის მანძილზე საქართველოს მეზობლად დიდი ***რუსეთის მდებარეობა არის კონსტანტა.*** *პიოტრ* (პეტრე) I-დან მოყოლებული რუსეთი იყო ჩვენი საგარეო პოლიტიკის მუდმივი ფაქტორი.

XVIII საუკუნის ბოლო ათწლეულებში თბილისის სამეფო კარზე შეიქმნა აზრი, რომ *რუსეთის ფაქტორი* ჩვენთვის პოზიტიურია, რადგან მას შეეძლო დაებალანსებინა სამხრეთით მდებარე მუსლიმური ზესახელმწიფოების გეოპოლიტიკა. 1783 წელს ამას მოჰყვა *გეორგიევსკის ტრაქტატი*, რომლითაც ქართლ-კახეთის სამეფო

(აღმოსავლეთ საქართველო) რუსეთის იმპერიის პროტექტორატი ხდებოდა. 1801 წელს ტრაქტატი იმავე რუსეთმა დაარღვია და ქართლ-კახეთის ანექსირება მოახდინა.

დღევანდელი გადასახედიდან, მიუხედავად რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკისა და ქართველების ასიმილაციის *სუბიექტური* განზრახვისა, XIX საუკუნეში რუსეთის ფაქტორის მოქმედების *ობიექტური* შედეგი საქართველოსათვის უფრო პოზიტიურად უნდა შევაფასოთ, ვიდრე ნეგატიურად. იმ დროს ხდებოდა ქართველი ერის კონსოლიდაცია, მისი ერთგვარი ევროპეიზაცია, ერთ იმპერიაში ქართული მიწების შეკრება (იხ. თავი 3, ქვეთავი „ქართული ეროვნული იდეა"). 1899 წელს ერთ-ერთ სტატიაში *ილია ჭავჭავაძე* ძალიან ტაქტიანად ცდილობდა ეპოვა ასი წლით ადრე, 1799 წელს, თბილისში რუსის ჯარის შემოსვლის შორსმიმავალი დადებითი შედეგები და პოულობდა კიდეც მათ. ამ უდიდეს პატრიოტსაც ესმოდა, რომ ცუდსაც სდევს რაღაც სიკეთე!

XX საუკუნეში წინ გამოდიოდა რუსეთის ფაქტორის ხან პოზიტიური, უფრო ხშირად კი, ნეგატიური ელემენტები. XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის პირველ დეკადებში რუსეთის ფაქტორი საქართველოსათვის მკვეთრად ნეგატიური გახდა. პოლიტიკოსის ოსტატობას შეეძლო ურთიერთობის ნეგატიური ელემენტების ერთგვარი განეიტრალება. მეორე დამოუკიდებლობის დროინდელ ზოგიერთ ჩვენს ლიდერს ეს ოსტატობა არ აღმოაჩნდა: პირიქით, გაუაზრებელი სიტყვებითა და ქცევით უფრო დაძაბა ორმხრივი ურთიერთობა.

რუსეთისა და საქართველოს *პოლიტიკური ურთიერთობა* ყოველთვის ეფუძნებოდა პრაგმატულ საფუძველს. რიტორიკა „ერთმორწმუნეობაზე", „სულიერ სიახლოვეზე", „მრავალსაუკუნოვან ისტორიულ კავშირებზე", „თამარ მეფის პირველ ქმარზე – იური/გიორგიზე", „ქართველი სტალინის როლზე რუსული სახელმწიფოს უდიდეს სამხედრო გამარჯვებაში" და სხვა პროპაგანდისტული პასაჟები, რომელთაც ორივე ქვეყნის პოლიტიკოსები და სულიერი მოძღვრები ურთიერთობის გარკვეულ ეტაპებზე საჯაროდ უხვად აფრქვევდნენ ხოლმე, გათვლილი იყო ორივე ქვეყნის გაუცნობიერებელ საშუალო მოქალაქეზე.

სინამდვილეში, *ვახტანგ* VI-ს – XVIII საუკუნის დასაწყისში, *ერეკლე* II-ს – იმავე საუკუნის ბოლოს, *ნოე ჟორდანიას* – XX საუკუნის დასაწყისში, *ედუარდ შევარდნაძეს* – იმავე საუკუნის ბოლოს და ბევრ სხვა ქართველ ლიდერსაც სავსებით პრაგმატული მოტივაცია ჰქონდა რუსეთთან ურთიერთობისას: *ან მისი დახმარება სჭირდებოდა, ან მისგან მომდინარე საფრთხის თავიდან აცილება.*

პრაგმატული საგარეო პოლიტიკა მთლიანად ემსახურება საკუთარი (ეროვნული) ინტერესების დაცვას! სხვა საქმეა, რომ არც ერთ ქართველ ლიდერს არ გაუმართლა და ასეთმა პოლიტიკამ მთლიანად სასიკეთო შედეგი ვერ მოიტანა. ყველაფერი საქართველოზე არც იყო დამოკიდებული: XVIII-XX საუკუნეებში თბილისს, ჩვეულებრივ, უხდებოდა პეტერბურგის/მოსკოვის

აზრის გათვალისწინება. წიგნის წინა თავებში ასეთი რამ ბევრჯერაა აღნიშნული. XXI საუკუნეში ჩვენ ვცდილობთ თავი დავაღწიოთ ამ გავლენას, თუმცა კვლავინდებურად გვზღუდავს გეოგრაფია – რუსეთია ახლოსაა, ევროპა და ამერიკა – შორს.

პრაგმატიზმი და არა რაღაც აბსტრაქტული „მეგობრობა და ერთმორწმუნეობა" ედო და უდევს საფუძვლად *რუსეთის ყველა მმართველის* (მათ შორის ერთ-ერთი, გვარად ჯუღაშვილი, ფსევდონიმით კი სტალინი, ქართული წარმოშობისაც კი იყო) *დამოკიდებულებას საქართველოს მიმართ. მათ სურდათ საქართველოს ტერიტორიის გამოყენება მეტოქეებისათვის საფრთხის შესაქმნელად; ახლა კი ამტკიცებენ, რომ სურთ სხვა ზესახელმწიფოების ან სამხედრო ბლოკისაგან მომდინარე საფრთხის თავიდან აცილება იმავე ტერიტორიაზე.*

ეკონომიკური ურთიერთობების თვალსაზრისით, საბჭოთა პერიოდში, ჩაკეტილი ცენტრალიზებული ეკონომიკის პირობებში რუსეთის დიდ ბაზარს და იქიდან შემოტანილ ბუნებრივ რესურსებს დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსათვის.

მიუხედავად საქართველოს ბევრად მცირე ზომისა, საბჭოთა კავშირის ჩაკეტილი ეკონომიკის პირობებში თავისი უნიკალური კლიმატური რესურსების წყალობით მასაც ჰქონდა საკმაო ეკონომიკური ფასეულობა საბჭოთა რუსეთისათვის – საქართველოს საკურორტო მეურნეობას, მეჩაიეობას, სუბტროპიკულ მეხილეობას, მევენახეობა-მეღვინეობას საერთო-საკავშირო მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში რუსეთისათვის ეს მნიშვნელობა საქართველოს დაეკარგა. მზეზე გასარუჯად რუსები თურქეთის ანტალიაში ან ეგვიპტის ხურგადაში დადიან (როდესაც იქ ტერორისტული აქტების საფრთხე ჩნდება, უფრო ძვირ კურორტებზე გადადიან, ახლა კი ყირიმიც დაისაკუთრეს!), ჩაი შემოაქვთ შრი-ლანკადან ან ინდოეთიდან, ციტრუსები – ესპანეთიდან ან მაროკოდან, ღვინო – ჩილედან ან ავსტრალიიდან.

დამოუკიდებელი საქართველოსთვის რუსული ბაზარი მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა „სასიცოცხლო დონეზე": შვიდი წელი (2006-2012) ეს ბაზარი ჩვენი პროდუქციისათვის მთლიანად დაკეტილი იყო, მაგრამ სხვა ბაზრებიც ვიპოვეთ და სხვა მომწოდებლებიც.

ორივე მხარის ინტერესი მეორის მიმართ პრაგმატულია და გეოპოლიტიკას ეფუძნება. მეგობრული გრძნობები შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ ინდივიდების დონეზე. ქართველებისა და რუსების საკმაო ნაწილს პიროვნულ დონეზე კარგი ურთიერთობა შეიძლება ჰქონდეთ და აქვთ კიდეც. მაგრამ სახელმწიფო პოლიტიკა სულ სხვა რამეა.

სახელმწიფო დონეზე შეიძლება მოხდეს ორი ქვეყნის *ეროვნული ინტერესების ნაწილობრივი დამთხვევა* (სრული დამთხვევა შეუძლებელია) ან მათი *დაპირისპირება*.

შესაბამისად ყალიბდება თითოეული ქვეყნის საგარეო პოლიტიკა.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაკარგვის ალბათობა უკვე 1989 წელს (9 აპრილის მოვლენების შემდეგ) ძალიან გაიზარდა. მოსკოვში ისეთი არეულობა სუფევდა, რომ მისი კომუნისტური ხელმძღვანელობის გაუაზრებელი „ნეგატიური ნაბიჯების" მოწმე გავხდით. ასეთი ნაბიჯების პროვოცირებას თბილისიც ახდენდა, სადაც 1990 წლის ბოლოს ისეთი მთავრობა მოვიდა (იხ. თავი 21), რომ მის მიმართ კრემლის თეორიულად დასაშვები, მაგრამ პრაქტიკულად არშემდგარი, „პოზიტიური ნაბიჯებიც" კი უშედეგო იქნებოდა.

ახლა ძნელია სრული სიზუსტით იმის დადგენა, ვინ გადადგა ის პირველი ნაბიჯი, რომელმაც გამოიწვია ქართულ-რუსული ურთიერთობების გაუარესება – საქართველომ თუ რუსეთმა? რომელი გაჩნდა ადრე – ქათამი თუ კვერცხი?

მაგრამ ზუსტი ქრონოლოგიის დადგენის გარეშეც ისტორიული განვითარება და რუკაზე დახედვა გვიჩვენებდა, რომ ინტერესთა კონფლიქტი გარდაუვალი იყო: რუსეთს გეოპოლიტიკურად ესაჭიროებოდა მასზე დამოკიდებული საქართველო, როგორც „კავკასიის გასაღები"; საქართველოს კი სჭირდებოდა მეზობელი ზესახელმწიფოსაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება და შენარჩუნება.

თეორიულად შესაძლებელი იყო, რომ ეროვნული ინტერესების დაპირისპირებას დიდი სიმწვავე არ შეეძინათ. *პრაქტიკულად* ასე არ მოხდა.

1990-იან წლებში რუსეთის ფედერაცია, ბორის ელცინის პრეზიდენტობის დროს, სიტყვიერად ინარჩუნებდა კარგ ურთიერთობას საქართველოსთან, რეალურად კი თბილისის წინააღმდეგ ამხედრებდა პერიფერიულ ავტონომიებს, რომელთაც განიხილავდა „ანკესის ჩანგლებად" *საქართველოს გეოპოლიტიკური ვექტორის დასავლეთის მიმართულებით გადახრის* შესაკავებლად. ასეთი *გადახრის* აუცილებლობა კი შექმნა იმავე რუსეთის მეტისმეტად ორაზროვანმა დამოკიდებულებამ მეტ-ნაკლებად ლოიალური „გვიანი შევარდნაძის" საქართველოს მიმართ.

1999 წლის სექტემბრიდან რუსეთის პრემიერ-მინისტრად დანიშნულმა (მალევე პრეზიდენტად არჩეულმა) ვლადიმირ პუტინმა აგრძნობინა საქართველოს და, თავიდან, აზერბაიჯანსაც, რაც ირიბ ულტიმატუმად უნდა მიგვეჩნია: ან მხარს დაგვიჭერთ ჩეჩენ სეპარატისტებთან გადამწყვეტ ომში, ან დაგსჯით – თქვენი მოქალაქეებისათვის სავიზო რეჟიმს შემოვიღებთ. ეს მართლაც მძიმე სასჯელი იქნებოდა მაშინ, როდესაც სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფოს მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი რუსეთში საშოვარზე იყო გასული და იქიდან არჩენდა ოჯახს.

აზერბაიჯანის პრეზიდენტი *ჰეიდარ ალიევი* რაღაცნაირად გაურიგდა რუსეთს. *შევარდნაძემ* კი პირდაპირი უარი თქვა რუსეთის მოთხოვნაზე, შემოეშვა მისი სამხედრო ნაწილები, რომლებიც სამხრეთიდან შეუტევდნენ ჩეჩნებს და გზად, პანკისის ხეობასაც გაწმენდდნენ იქ ჩაბუდებული ჩეჩენი „ბოევიკებისაგან".

რასაკვირველია, ეს არ იქნებოდა ორასი წლის წინანდელი სცენარის სრული გამეორება, როდესაც 1799 წელს საქართველოში რუსის ჯარი შემოვიდა, ორი წლის შემდეგ კი რუსეთის იმპერიაში თბილისის გუბერნია გაჩნდა. მაგრამ თუნდაც რაღაც მსგავსის თავიდან აცილება აუცილებლობას წარმოადგენდა. გარდა ამისა, საქართველოს არ ესაჭიროებოდა სამარადისო მტრად ჩეჩნების გადაკიდება.

რუსეთის ფედერაციამ დასაჯა საქართველო, როდესაც 2000 წლის 5 დეკემბერს მასთან, *დსთ*-ის ქვეყნებიდან ერთადერთთან, *სავიზო რეჟიმი* შემოიღო (იხ. თავი 25, ქვეთავი „გვიანი შევარდნაძის“ ეპოქის დასასრული“).

მოსკოვის დიდ გაღიზიანებას იწვევდა საქართველოს როლი დასავლურ პოლიტიკაში, რომელიც მიზნად ისახავდა, დაენგრია პოსტ-საბჭოთა სივრციდან დასავლეთით ენერგომატარებლების ტრანზიტის რუსული მონოპოლია. მოსკოვი არ მალავდა, რომ სურდა, თბილისს უარი ეთქვა *ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის პროექტზე*, რომელსაც საქართველოზე უნდა გაევლო, და მის ნაცვლად *ბაქო-ნოვოროსიისკის პროექტისათვის* დაეჭირა მხარი.

ედუარდ შევარდნაძემ ერთ-ერთ ინტერვიუში თქვა:

> „სამწუხაროდ, რუსეთში ჯერაც ცოცხლობს იდეა, რომ ყოფილმა საბჭოთა რესპუბლიკებმა რატომღაც უპირატესობა უნდა მიანიჭონ რუსულ ინტერესებს და ხანდახან ისინი საკუთარ ინტერესებზე წინ დააყენონ“.

როდესაც თბილისი არ დათანხმდა საკუთარი ინტერესების დათმობას, XXI საუკუნის დამდეგიდანვე რუსეთის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა, რომ საქართველოს „მოფერების“ თამაშს აზრი აღარა აქვს, საჭიროა მისი დამორჩილება ეკონომიკური გაღატაკებისა და სხვა უფრო ხისტი საშუალებებით. 2000 წელს სავიზო რეჟიმის შემოღებას 2006 წლიდან დაემატა ემბარგო ქართული პროდუქციის იმპორტზე: გამოგონილი საბაბით *(„სანიტარულ ნორმებთან შეუსაბამობის გამო“)* აიკრძალა ყველანაირი სასოფლო-სამეურნეო და სასურსათო პროდუქციის – ღვინის და სხვა ალკოჰოლური სასმელების, ხილის, მინერალური წყლის, ბოსტნეულის, მწვანილის – საქართველოდან რუსეთში შეტანა. მოსკოვმა მათ მიაყოლა ქართული ფეროშენადნობების იმპორტის აკრძალვაც, ალბათ მათი წარმოებისას „სანიტარული ნორმების დარღვევისა“ და ქ. ზესტაფონში ფეროშენადნობთა კომბინატის მიერ გარემოს დაბინძურების გამო!

მოსკოვმა შეწყვიტა საჰაერო მიმოსვლა ორ ქვეყანას შორის. თუ ვინმეს რუსეთიდან საქართველოში საჰაერო გზით ჩასვლა უწევდა (საავტომობილო გზაც დაიკეტა!), ის იძულებული ხდებოდა, ყველაზე ახლომდებარე, სომხეთის რესპუბლიკის დედაქალაქ ერევნის აეროპორტში ჩაფრენილიყო. რამდენიმე წლის განმავლობაში ერევნელი ტაქსისტებისათვის თბილისი იყო ყველაზე სარფიანი დანიშნულების ადგილი!

2008 წელს მოსკოვმა საქართველოში სამხედრო ინტერვენცია განახორციელა, რისთვისაც წარმატებით მოახდინა თბილისის იმდროინდელი ხელისუფლების

პროვოცირება (იხ. თავი 25, ქვეთავი „2008 წლის კატასტროფა"). მოსკოვმა „დამოუკიდებლად" ცნო საქართველოს ტერიტორიაზე ცალმხრივი აქტით შექმნილი „რესპუბლიკა აფხაზეთი" და „რესპუბლიკა სამხრეთ ოსეთი" და იქ საელჩოები გახსნა. საპასუხოდ, საქართველოს ხელისუფლებამ 2008 წლის სექტემბერში დიპლომატიური ურთიერთობა გაწყვიტა რუსეთთან.

სააკაშვილისა და პუტინის პირადი ანტიპათია ერთიმეორის მიმართ რუსეთისათვის მხოლოდ საბაბი იყო: საქართველოსაგან მისი ნაწილების მოწყვეტის შემდეგ მოსკოვს საერთოდ არ უნდოდა ურთიერთობა თბილისის იმდროინდელ ხელისუფლებასთან.

საქართველოში ოკუპირებულ ტერიტორიებს კრემლისათვის მხოლოდ სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვთ: რუსეთმა სამხრეთ კავკასიაში – აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთში" – განალაგა თავისი სამხედრო ბაზები, რითაც ამავე რეგიონისა და ახლო აღმოსავლეთის კონტროლი გაიადვილა.

ეკონომიკური თვალსაზრისით საქართველოს ტერიტორიაზე თვითგამოცხადებულ „რესპუბლიკებს" რუსეთის ხაზინისათვის მხოლოდ ხარჯი მოაქვთ. „სამხრეთ ოსეთი" მთლიანად რუსეთის კმაყოფაზეა, არავითარი ეკონომიკური ღირებულება რუსეთისათვის მას არა აქვს. აფხაზეთიც რუსეთის შესანახია – სანახევროდ ან მეტადაც კი. მაგრამ აფხაზეთს ტურისტული პოტენციალი მაინც აქვს, რომლის ათვისების საკითხზე მოსკოვში იქნებ გეგმებსაც აწყობენ.

გარდა ხისტი მეთოდებისა, რუსეთი საქართველოს წინააღმდეგ იყენებს ე.წ. „რბილ ძალასაც". უპირველესად ეს ეხება მართლმადიდებლური ქრისტიანული ფასეულობების წინ წამოწევას, რომლებიც მნიშვნელოვანია როგორც რუსეთის, ასევე საქართველოს მოსახლეობის საკმაოდ დიდი ნაწილისათვის. რელიგიური წრეებისაგან წამოსული გზავნილები, რომლებიც დასავლურ „ლიბერალურ" ფასეულობებს უარყოფითად წარმოაჩენს, გარკვეულ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ აზრზე საქართველოში, მაგრამ მის ფორმირებაში გადამწყვეტ როლს ვერ ასრულებს.

> „ბოლო პერიოდში ქართველი სასულიერო პირების მხრიდან უარყოფითი გზავნილების რაოდენობა დასავლური ინსტიტუტების მიმართ შემცირდა. თუმცა, რიგ შემთხვევებში გარკვეულ სასულიერო წრეებში ანტი-დასავლური ტენდენციები მაინც ვლინდება (უკანასკნელ მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ რომის პაპის ვიზიტის წინააღმდეგ გამართული პროტესტი)" [ლომთაძე, 2017].

საერთო ჯამში კი, თავის მეზობლებთან ურთიერთობაში მოსკოვი „ჯოხის თუ თაფლაკვერის" (кнут или пряник) მეთოდის გამოყენებისას ტრადიციულად ამჯობინებს ჯოხს, ანუ სამხედრო ძალას.

ერთი ანონიმური რუსი ბლოგერი 2017 წელს გულახდილად წერდა:

> „არავის უნდა რუსეთის გავლენის სფეროში ყოფნა. რა უნდა გააკეთონ ამ სფეროში, რას შესთავაზებს რუსეთი? რუსეთს შეუძლია თავისთვის ეს სფერო შექმნას მხოლოდ ერთი გზით – სამხედრო ოკუპაციით. ამიტომაც, როდესაც მოსკოვი

ასეთი სფეროს შესახებ ლაპარაკს იწყებს, მის მეზობლებს ძალიან უნდებათ ხოლმე თავის ტერიტორიაზე ამერიკული არმია იხილონ".

2011 წელს საქართველო, როგორც *მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის* (*მსო*) წევრი, საერთაშორისო ზეწოლის შედეგად დათანხმდა, რომ იმავე ორგანიზაციაში რუსეთი მიეღოთ (მანამდე ამას დაეთანხმა *მსო*-ს ყველა წევრი და რუსეთის მისაღებად მხოლოდ ჩვენი ხმა იყო საჭირო).

სააკაშვილის მმართველობის პერიოდში საქართველომ ფაქტობრივად კარი გაუღო რუსულ კაპიტალს. მაგალითად, სწორედ იმ დროს მოგვეელინა მობილური ტელეფონების რუსული ოპერატორი „ბილაინი" (სხვაგან ის მოქმედებს „მობიტელისა" და „ვიმპელკომის" სახელებით), რომელსაც რატომღაც მიეცა საშუალება დემპინგური ფასებით გადაებირებინა ქართველი მომხმარებელი.

„ნაცმოძრაობის" მთავრობის პერიოდში დაეუფლა საქართველოს ენერგეტიკის სიმძლავრეებს რუსული კაპიტალი, კერძოდ, რუსეთის ხელისუფლებასთან აფილირებული უმსხვილესი კომპანია „ინტერ რაო" (ИНТЕР РАО ЕЭС) და რამდენიმე სხვა რუსული კომპანია; იმავე პერიოდში შემოვიდა საქართველოში მსხვილი რუსული ბანკი „ვითიბი" (Внешторгбанк), ნავთობის კომპანია „ლუკოილი"; რუსმა ბიზნესმენებმა შეიძინეს ძვირფასი ლითონების მომპოვებელი კომპანიები RMG Gold (ყოფილი „კვარციტი") და RMG Copper (ყოფილი „მადნეული"); თბილისის, რუსთავის, მცხეთის წყალმომარაგება რუსული კაპიტალის ხელში გადავიდა და ა.შ. [https://idfi.ge/ge/russian-capital-in-georgian-business-full-report].

„ნაცმოძრაობის" მთავრობის პერიოდში, 2012 წლის თებერვალში საქართველომ ცალმხრივად გააუქმა სავიზო რეჟიმი რუსეთთან. რუსეთის მოქალაქეებს ნება დაერთოთ, უვიზოდ შემოვიდნენ და წელიწადში 90 დღე გაატარონ საქართველოში.

საქართველოს მხრიდან დათმობების სანაცვლოდ რუსეთს ანალოგიური ნაბიჯები არ გადაუდგამს: მისი სავიზო რეჟიმი ძალაშია; რუსი გენერლების პერიოდული რიტორიკა მუქარას შეიცავს; კრემლი ფაქტობრივად მოითხოვს საქართველოს პროდასავლური საგარეოპოლიტიკური ვექტორის შეცვლას.

2008 წლიდან ჟენევაში ტარდება მოლაპარაკებები (2017 წლის მარტში 39-ე რაუნდი გაიმართა), რომელთაც თანათავმჯდომარეობენ ევროკავშირის, გაერო-ს და ეუთო-ს წარმომადგენლები და ესწრებიან მონაწილეები საქართველოდან, რუსეთის ფედერაციიდან და აშშ-დან (აგრეთვე საქართველოს ავტონომიების როგორც თბილისის მიერ აღიარებული, ისე სეპარატისტული ხელისუფლების წარმომადგენლები).

ჟენევაში საქართველო პერიოდულად (თუმცა უშედეგოდ) აყენებს საკითხს რუსეთის მიერ საერთაშორისო სამართლის ნორმებისა და პრინციპების დარღვევის შესახებ, აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთში" დარჩენილი ქართული მოსახლეობისათვის მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების აკრძალვაზე და სწავლების რუსულ ენაზე გადაყვანის შესახებ.

საქართველომ ცალმხრივად აიღო ძალის არგამოყენების ვალდებულება, მაგრამ საპასუხო ქმედება რუსეთის მხრიდან ამას არ მოჰყოლია. მოსკოვი დაჟინებით მოითხოვს, რათა საქართველომ ძალის არგამოყენების ხელშეკრულებები დადოს საკუთარ ნაწილებთან, აფხაზეთთან და „სამხრეთ ოსეთთან", ანუ *de facto* აღიაროს მათი „დამოუკიდებლობა". ამავე დროს, ორივე ამ რეგიონში მიმდინარეობს რუსიფიკაცია, ხოლო „სამხრეთ ოსეთი" საერთოდ რუსეთთან შეერთებას ესწრაფვის.

მიუხედავად ამისა, ჟენევის მოლაპარაკებათა რეჟიმი მაინც მნიშვნელოვანია, როგორც საქართველოსა და რუსეთის არაპირდაპირი ურთიერთობის ელემენტი.

2012 წლის შემოდგომაზე საქართველოს ახალმა ხელისუფლებამ გამოხატა რუსეთთან პირდაპირი დიალოგის სურვილი, იმ დათქმით, რომ არ იქნებოდა გადალახული მისი „წითელი ხაზი" – საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა.

2012 წლის 14 დეკემბერს პირველად ოთხი წლის მანძილზე შედგა ქართველი და რუსი დიპლომატების, *ზურაბ აბაშიძისა და გრიგორი კარასინის*, პირისპირ ოფიციალური შეხვედრა ნეიტრალურ მოედანზე. რეგულარული შეხვედრები გრძელდება ქ. პრაჰაში. ეს ფორმატი არ ითვალისწინებს პოლიტიკური საკითხების განხილვას, არამედ მხოლოდ ვაჭრობის, სატრანსპორტო მიმოსვლის, კულტურულ-ჰუმანიტარული თანამშრომლობის კონკრეტულ საკითხებზე მსჯელობას და მათ გადაწყვეტას.

სწორედ ამ შეხვედრებმა გახადა შესაძლებელი რუსეთში „ჯაშუშობის" უკანონო ბრალდებით დაპატიმრებული შვიდი ქართველის გათავისუფლება. რუსეთმა ერთგვარად შეარბილა თავისი სავიზო რეჟიმი საქართველოსთან, თუმცა ვიზა რუსეთში მგზავრობისათვის ისევ საჭიროა. 2013 წლიდან განახლდა ქართული ღვინის, მინერალური წყლების, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ექსპორტი რუსეთში, რასაც, უპირველესად, საქართველოს ფერმერები მიესალმებოდნენ. 2016 წელს წლიურმა სავაჭრო ბრუნვამ 800 მილიონი აშშ დოლარი შეადგინა. მკვეთრად გაიზარდა ტურისტების ნაკადი რუსეთიდან საქართველოში და 2016 წელს აქ რუსეთიდან ერთი მილიონი ტურისტი შემოვიდა, რამაც საგრძნობი შემოსავალი მისცა ჩვენს ქვეყანას.

ამასთან, თბილისში კარგად ესმით, რომ რუსეთის ბაზარზე მეტისმეტად მჭიდრო მიბმა სახიფათოა, რადგან ის რუსული „რბილი ძალის" გამოყენებას აადვილებს.

ორივე მხარის ამჟამინდელი პოლიტიკური „წითელი ხაზები" კი ერთმანეთს ეჯახება:

- *რუსეთს მიაჩნია, რომ არ შეუძლია* დათმოს ახალი რეალიები, ანუ აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის" მის მიერვე აღიარებული „დამოუკიდებლობა". ეს რომ გააკეთოს, მოსკოვი, რასაკვირველია, არ დაკარგავს ჩრდილო კავკასიას, მაგრამ დაკარგავს სახეს და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, დათმობს სტრატეგიულ პუნქტებს სამხრეთ კავკასიაში.

- *რუსეთს* არ უნდა თავის სამხრეთ საზღვართან ნატოს წევრი სახელმწიფო ჰყავდეს (თუმცა ნათელია, რომ ნატო დიდხანს არ მიიღებს თავის რიგებში საქართველოს და ის ვერ შეუქმნის რუსეთს რეალურ საფრთხეს).
- *საქართველოს არ შეუძლია* უარი თქვას ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაზე.
- *საქართველოს* არ უნდა უარი თქვას თავის მისწრაფებაზე ევროატლანტიკურ სივრცეში დასამკვიდრებლად (თუმცა ნათელია, რომ ნატო, თავის რიგებში რომც მიიღოს საქართველო, ვერ გაუწევს დახმარებას ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაში).

რუსეთთან ურთიერთობის პოლიტიკური დარეგულირებისათვის მოცდა კიდევ დიდხანს მოგვიწევს. არ უნდა გვქონდეს ურთიერთობათა დათბობის გადაჭარბებული მოლოდინი.

მეორე მხრივ, შორეულ მომავალში იქნებ რაღაც ახალმა ფაქტორებმა ისევ გამოიწვიონ ჩვენი გეოპოლიტიკური კოდების ნაწილობრივი დამთხვევა? ხომ არსებობს გამოთქმა „არასოდეს თქვა არასოდეს“ ?

ჩვენი მეზობელი თურქეთი

1923 წლის 24 ივლისს შვეიცარიის ქალაქ ლოზანაში თურქეთმა *„ერთა ლიგის“* რამდენიმე ქვეყანასთან ერთად ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას, რომელმაც გააბათილა 1920 წელს დადებული სევრის ხელშეკრულება (იხ. თავი 8, ქვეთავი „სომხური საკითხის“ გეოპოლიტიკა“).

1923 წლის ოქტომბერში თურქეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა. ანკარა ოფიციალურად გახდა მისი დედაქალაქი. დიდმა ეროვნულმა კრებამ (მეჯლისმა) ქვეყნის პირველ პრეზიდენტად აირჩია გენერალი *მუსტაფა ქემალი*, რომელმაც 1935 წლიდან აიღო ***ქემალ ათათურქის*** სახელი.

სეკულარული ნაციონალიზმის იდეოლოგია, რომელსაც ეფუძნებოდა თურქეთის რესპუბლიკა, *ქემალიზმის* სახელს ატარებს. ომთაშორის პერიოდში თურქეთში დიდი ძვრები მოხდა. ქვეყანამ *ვესტერნიზაცია* და *ევროპეიზაცია* დაისახა მიზნად. ავტორიტარული რეჟიმის პირობებში, ნაბიჯები ამ მიმართულებით იდგმებოდა ევროპული მოდელის დემოკრატიის უგულებელყოფით. ისიც უნდა ითქვას, რომ თურქეთი გამონაკლისი არ იყო: იმ პერიოდში ევროპაში მრავლად იყო ავტორიტარული რეჟიმები, ხოლო იტალიაში, გერმანიაში, საბჭოთა კავშირში სულაც ტოტალიტარიზმი ბატონობდა. დემოკრატიასთან დაახლოება თურქეთმა მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო.

ერთპარტიულ სისტემაზე დაყრდნობით ათათურქი მართავდა სახელმწიფოს 1938 წლამდე, გარდაცვალებამდე. მისი ნების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა

თურქი ქალებისათვის საარჩევნო უფლების მინიჭება; შარიათის წესით ქორწინების ნაცვლად სამოქალაქო რეგისტრაციის დანერგვა; პოლიგამიის აკრძალვა; განათლების ევროპული სისტემის შემოღება და გოგონების სავალდებულო სწავლება; თურქული ენის ფონეტიკისათვის ყოველად მოუხერხებელი არაბული გრაფიკის ლათინური ანბანის გრაფიკით შეცვლა; ევროპული სამართლის კოდექსების დამკვიდრება; გვარების შემოღება (მანამდე თურქები მხოლოდ სახელს ან მეტსახელს იყენებდნენ); ნიკაბისა და ბურკის[56] ტარების აკრძალვა; ტანსაცმლის ევროპულ ყაიდაზე გადაყვანა (აიკრძალა წითელი ფესის, როგორც „ჩამორჩენილობის სიმბოლოს“ ტარება და დამკვიდრდა კეპი ან შლაპა); ევროპული კალენდრის დანერგვა და ა.შ. ეს ყველაფერი სულ 10-15 წელიწადში გაკეთდა.

თურქეთი გახდა პირველი ისლამური ქვეყანა, რომელიც სახელმწიფო მშენებლობას საერო საფუძველზე იწყებდა. სეკულარიზმის გარანტად თურქეთის არმია იქცა. რესპუბლიკის კონსტიტუციაში ნახსენებიც არ იყო *შარიათი* (ისლამური სამართალი). აიკრძალა მეჩეთების მშენებლობა და მოლების მომზადება. 1453 წლიდან მეჩეთად გადაქცეული სტამბოლის *აია სოფიის* ეკლესია 1935 წელს მუზეუმად გადაკეთდა და ყველა რჯულის ადამიანისათვის შესაძლებელი გახდა VI საუკუნის ბიზანტიური ხელოვნების შედევრის დათვალიერება.

სახელმწიფო კაპიტალიზმის *პოლიტიკის შესაბამისად* მთავრობა აფინანსებდა სატრანსპორტო და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის, სამრეწველო სანარმოების მშენებლობას. ამავე დროს, თურქეთში არ გაუქმებულა ეკონომიკის კერძო სექტორი.

1938 წლიდან, ათათურქის გარდაცვალების შემდეგ, მისმა პოლიტიკურმა მემკვიდრეებმა გააგრძელეს ფაქტობრივი ნეიტრალიტეტის გეზი. ძალიან ფრთხილმა მეორე პრეზიდენტმა *ისმეთ ინონიუმ* და მისმა მთავრობამ დიპლომატიური ხერხებით აარიდეს თურქეთი მეორე მსოფლიო ომში ჩაბმას. 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში თურქეთმა აშშ-ის დახმარებით მოახერხა თავიდან აეცილებინა ომი საბჭოთა კავშირთან (იხ. თავი 15).

1946 წლიდან თურქეთში მკვიდრდება მრავალპარტიულობა, როგორც პროდასავლური ვექტორის სიმბოლო. 1950 წლის საპარლამენტო არჩევნები ახალშექმნილმა *დემოკრატიულმა პარტიამ* მოუგო იქამდე მონოპოლიური ძალაუფლების მქონე *სახალხო-რესპუბლიკურ პარტიას*.

დემოკრატიული ინსტიტუტები თანდათან განმტკიცდა, თუმცა 1960, 1971, 1980 და 1997 წლებში ქვეყანაში მოხდა სამხედრო გადატრიალებები, რომელთაც გენერალიტეტი იმით ამართლებდა, რომ იმდროინდელი მთავრობები ღალატობდნენ სეკულარიზმის პრინციპებს. ყოველი გადატრიალების შემდეგ ერთ-ორ წელიწადში სამხედროები უბრუნებდნენ ძალაუფლებას პოლიტიკურ პარტიებს.

56 ნიკაბი – მუსლიმი ქალის შავი ფერის სრული შესაბურავი თვალებისათვის დატოვებული ვინრო ჭრილით; ბურკა (იგივე ჩადრი) თვალებისათვის ღია ჭრილსაც არ უტოვებს ქალს: მას მუქი ფერის ბადე ფარავს.

1980-იანი წლებიდან თურქეთში დაიწყო სწრაფი ეკონომიკური ზრდა. 2016 წელს მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობით ის მე-17 ადგილზე იყო მსოფლიოს ქვეყნებს შორის (ევროპაში – მე-7, ხოლო აზიაში – მე-6 ადგილზე). *თურქეთს* აქვს ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში ყველაზე დივერსიფიცირებული ეკონომიკა, რაც ეყრდნობა მის დიდ ტერიტორიას (780 ათასი კვ. კმ), დიდ ბუნებრივ რესურსებს (თუმცა ნავთობისა და გაზის საბადოები თითქმის არ გააჩნია), დიდ შრომით რესურსებს, რომელთა კვალიფიკაცია იზრდება, და დიდ სამომხმარებლო ბაზარს. ძირითადი ფაქტორი მისი ეკონომიკური წინსვლისათვის აღმოჩნდა ბიზნესისათვის შექმნილი ხელსაყრელი სამართლებრივი გარემო, სახელმწიფო კაპიტალიზმზე საბოლოო უარის თქმა.

საბჭოთა კავშირის დაშლის (1991 წ.) შემდეგ თურქეთისათვის გაიხსნა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების პრაქტიკულად ცარიელი უზარმაზარი ბაზარი. რუსეთშიც კი თურქული ინვესტიციები და საქონელი უწყვეტ ნაკადად მიედინებოდა, ხოლო *საქართველოსათვის თურქეთი უმთავრესი სავაჭრო პარტნიორი გახდა.*

თურქეთის საშინაო პოლიტიკა. 2002 წლიდან თურქეთს სათავეში უწყვეტად უდგას *„სამართლიანობისა და განვითარების პარტია" (სგპ; Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP),* რომელიც დაარსდა ერთი წლით ადრე, 2001 წელს. 2014 წლამდე *სგპ*-ის მთავრობას სათავეში ედგა პრემიერ-მინისტრი *რეჯეფ თაიფ ერდოღანი.*

სგპ-ს „ზომიერად ისლამისტურად" ახასიათებენ. ის კონსერვატიულ (არა რადიკალურ) ისლამს უჭერს მხარს. სეკულარულად განწყობილ სტამბოლსა და იზმირში და, ზოგადად, ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში პარტიას ბევრი ოპონენტი ჰყავს. სამაგიეროდ, *სგპ* ეყრდნობა ანატოლიის ქალაქების საშუალო და დაბალ ფენებს და მრავალრიცხოვან გლეხობას, რომელთათვის ისლამი მამა-პაპათა რელიგიაა; ეს კლასები ქემალისტურ სეკულარიზმს ადრეც ალმაცერად უყურებდნენ, თუმცა არც ისლამურ რადიკალიზმს უჭერდნენ მხარს. *სგპ-ის ისლამიზმი,* რომელიც სახელმწიფოს სეკულარულ ხასიათს ფორმალურად არ უარყოფს და რელიგიას კი ახალისებს, ამ კლასებისათვის სავსებით მისაღებია. *სგპ*-ს მთავრობა ზრდის რელიგიური სკოლების (İmam Hatip Lisesi) რიცხვს, აშენებს მეჩეთებს.

იმავე პოლიტიკას თურქეთის სეკულარული წრეები უარყოფითად აფასებენ და მიიჩნევენ, რომ ხდება ათათურქის მემკვიდრეობის ეროზია და ვესტერნიზაციის პოლიტიკას საფრთხე ემუქრება.

ერთდროულად, ერდოღანის მთავრობამ მეტი ტოლერანტობა გამოამჟღავნა ეთნიკური უმცირესობების მიმართ. მაგალითად, მან აღიარა ქურთულ ენაზე განათლების მიღების უფლება. დაარსდა ქურთულენოვანი სახელმწიფო ტელევიზია. ადრე ასეთი რამ წარმოუდგენელი იყო. თურქეთის ხელისუფლებამ საკუთარი ხარჯით აღადგინა ვანის ტბის *ახთამარის* კუნძულზე მდებარე XI საუკუნის სომხური ეკლესია. ის აღადგენს *ქართულ ეკლესიებს* ტაო-კლარჯეთში. ეს, უპირველესად, თურქეთში ტურიზმის განვითარებას ემსახურება.

2010 წლის რეფერენდუმზე მოსახლეობის 58 პროცენტმა მხარი დაუჭირა საკონსტიტუციო რეფორმას, რომლის თანახმადაც მოხდა უშიშროების საბჭოს, სადაც გენერლები დომინირებდნენ, ფუნქციების შემცირება და სამხედრო პირების სამოქალაქო სასამართლოსადმი დაქვემდებარება. თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში პირველად გენერალიტეტი ჩამოშორდა ქვეყნის მართვას. იმავე პერიოდში რეალური თუ გამოგონილი ბრალდებით დააპატიმრეს ბევრი უმაღლესი სამხედრო პირი მათი ე. წ. *„ერგენეკონის“* შეთქმულებაში მონაწილეობის საბაბით, რამაც ადრე უძლეველი „სამხედრო კასტა“ კიდევ უფრო დაასუსტა.

თურქეთის თანამედროვე განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს **2016 წლის 15 ივლისის სამხედრო გადატრიალების მცდელობა**. იმ ღამეს თურქეთის შეიარაღებული ძალების ერთმა ნაწილმა უშედეგოდ სცადა, დაემხო არსებული ხელისუფლება, რომელმაც ეს უსუსური გამოსვლა გამოიყენა ოპოზიციური ძალების ჩასახშობად. პუტჩს 250-მდე ადამიანი შეეწირა.

გადატრიალების მცდელობიდან მეორე დღესვე მთავრობას აღმოაჩნდა შეთქმულთა ვრცელი სიები და დაიწყო მათი რეპრესირების კამპანია.

გადატრიალების ინსპირატორად ერდოღანმა გამოაცხადა ქარიზმატული რელიგიური მოღვაწე *ფეთჰულაჰ გიულენი*, რომელსაც ქვეყანაში ბევრი მომხრე ჰყოლია, თუმცა ის ორი ათეული წელია, აშშ-ში ცხოვრობს.

2013 წლამდე გიულენი და ერდოღანი თანამშრომლობდნენ. იმ წლის დეკემბერში პოლიციამ დაიწყო ფართომასშტაბიანი ანტიკორუფციული გამოძიება, რომელშიც ეჭვმიტანილები აღმოჩნდნენ *სგპ*-ის მაღალი თანამდებობის პირები და მათი ოჯახის წევრები: დააპატიმრეს სამი მინისტრის ვაჟიშვილები. ამ გამოძიების ორკესტრირებაში ერდოღანმა გიულენი დაადანაშაულა. ურთიერთობა საბოლოოდ გაფუჭდა. მთავრობის მოთხოვნით ანტიკორუფციული გამოძიება შეწყდა.

2016 წლის გადატრიალების მცდელობის შემდეგ „გიულენისტების“ დევნის საბაბით სულ რამდენიმე თვის განმავლობაში თურქეთში სამსახურიდან დაითხოვეს 100 ათასზე მეტი ადამიანი, მათ შორის სამხედრო პირები, პოლიციისა და ჟანდარმერიის თანამშრომლები, დიპლომატები, მოსამართლეები, მეცნიერები, პედაგოგები, მწერლები, ჟურნალისტები. თურქეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის ცნობით, 15 ივლისის სამხედრო გადატრიალების მცდელობიდან 2017 წლის მარტის ბოლომდე გიულენთან და მის ორგანიზაციასთან დაკავშირებით დაპატიმრებული იქნა 47155 ადამიანი, მათ შორის 168 გენერალი, 2574 პროკურორი და მოსამართლე, 10 ათასზე მეტი პოლიციელი და ა.შ. მასობრივი დაპატიმრებები შემდგომშიც გაგრძელდა.

ბევრმა დიპლომატმა და სამხედრო პირმა ითხოვა პოლიტიკური თავშესაფარი ევროპის ქვეყნებში.

თურქეთმა დროებით შეაჩერა „ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენცი-

ის" მოქმედება თავის ტერიტორიაზე და გამოაცხადა საგანგებო მდგომარეობა, რომელიც პერიოდულად გრძელდება.

თურქეთი დაჟინებით მოითხოვს აშშ-ისაგან გიულენის ექსტრადიციას. ამერიკული მართლმსაჯულება კი ელოდება მისი ტერორიზმში ჩართულობის დამამჯერებელ მასალას, რაც ჯერჯერობით არ ჩანს. ანკარის უკმაყოფილო რიტორიკა პრეზიდენტ ობამას ადმინისტრაციისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა და ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის ერთგვარად გაცივდა. პრეზიდენტ ტრამპის პერიოდში ურთიერთობა ოდნავ დათბა.

2014 წლის აგვისტოში თურქეთში პირველად საყოველთაო მასშტაბით ჩატარებული საპრეზიდენტო არჩევნები მოიგო *რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა*. მანამდე, 1982 წლის მოქმედი კონსტიტუციისა და თურქეთის რესპუბლიკის უფრო ადრინდელი კონსტიტუციების თანახმად, პრეზიდენტს ყოველთვის ირჩევდა პარლამენტი. XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან თურქეთის პრეზიდენტებს ძირითადად ცერემონიული ფუნქციის შესრულება ევალებოდათ.

მაგრამ ერდოღანმა პირადი ავტორიტეტით გაზარდა პრეზიდენტის პოსტის მნიშვნელობა. ის წყვეტდა ისეთ საკითხებსაც, რომლებიც პრემიერ-მინისტრის ფუნქციაში შედიოდა.

საკუთარი ამბიციებისათვის ლეგიტიმურობის მისანიჭებლად ერდოღანმა მოიწადინა კონსტიტუციის ისე შეცვლა, რომ თურქეთი საპრეზიდენტო რესპუბლიკა გამხდარიყო და 2017 წლის 16 აპრილის საყოველთაო რეფერენდუმის გზით ამას მიაღწია.

რეფერენდუმში მონაწილე 24,3 მილიონმა ადამიანმა (51,2 პროცენტი) მხარი დაუჭირა რეფორმას, ხოლო 23,2 მილიონი (48,8 პროცენტი) წინააღმდეგი წავიდა. თურქეთის საზოგადოება მკვეთრად პოლარიზებული აღმოჩნდა. დასავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, ევროპულ თურქეთში, უდიდეს ქალაქებში – სტამბოლში, იზმირსა და ანკარაში – ამომრჩეველმა არ დაუჭირა მხარი რეფორმას. მაგრამ სასოფლო ანატოლიამ, პატარა ქალაქების მოსახლეობამ მცირე უპირატესობით აჯობა მათ.

ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციის (*ეუთო*) სადამკვირვებლო მისიამ დაასკვნა, რომ რეფერენდუმი არ შეესაბამებოდა საერთაშორისო სტანდარტებს. ის ტარდებოდა საგანგებო მდგომარეობის პირობებში, როდესაც ფუნდამენტური თავისუფლებანი შეზღუდული იყო.

BBC-ის მიერ 17 აპრილს გავრცელებული *ეუთო*-ს ინფორმაციის თანახმად:

> „რეფერენდუმი ჩატარდა უთანასწორო სათამაშო მოედანზე და კამპანიის ორ მხარეს არ ჰქონდა თანაბარი საშუალებები... ის არ იყო გაწონასწორებული, რადგან მასში აქტიურად ერეოდნენ პრეზიდენტი და მაღალი რანგის მოხელეები... კამპანიის მსვლელობა შებღალული იქნა ზოგიერთი მაღალი რანგის პირის მიერ, რომლებიც „არა"-ს მომხრეებს ტერორისტების თანამგრძნობებთან აიგივებდა და მრავალი შემთხვევით, როდესაც „არა"-ს მომხრეების ღონისძიებებში ერეოდა პოლიცია და ხდებოდა მწვავე შეტაკებები".

ოპოზიციური პარტიების მოთხოვნა შედეგების ხელახალ გადათვლაზე არ დაკმაყოფილდა, ხოლო პრეზიდენტმა ერდოღანმა ეუთოს მოუწოდა: *„იცოდე შენი ადგილი!“*

საკონსტიტუციო რეფორმის თანახმად თურქეთის მმართველობა საპრეზიდენტო ფორმაზე გადადის; პრეზიდენტი შეიძლება ზედიზედ აირჩიონ ორი ხუთწლიანი ვადით (ვადის ათვლა 2019 წლის 3 ნოემბრის საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნებიდან დაიწყება); პრეზიდენტი ხდება სახელმწიფოს მეთაური და აღმასრულებელი ხელისუფლების ხელმძღვანელი; პრემიერ-მინისტრის პოსტი უქმდება; შეიქმნება ვიცე-პრეზიდენტ(ებ)ის პოსტი; პრეზიდენტი ამზადებს ბიუჯეტს; ის არჩევს უმაღლესი თანამდებობის მოსამართლეებს; ის გამოსცემს კანონებს ბრძანებულების სახით; მხოლოდ პრეზიდენტს შეუძლია გამოაცხადოს საგანგებო მდგომარეობა და დაითხოვოს პარლამენტი (რომელშიც წევრთა რაოდენობა 550-დან 600-მდე იზრდება); პრეზიდენტის იმპიჩმენტის პროცედურა შეიძლება დაიწყოს პარლამენტის უმრავლესობამ, ხოლო იმპიჩმენტის სასამართლო პროცესის დაწყებას პარლამენტის ორი მესამედის თანხმობა დასჭირდება და ა.შ.

ერდოღანი აცხადებს, რომ რეფორმის შედეგად თურქეთს ისეთივე ძალაუფლების მქონე პრეზიდენტი ეყოლება, როგორიც ჰყავს აშშ-ს ან საფრანგეთს. მაგრამ არც ამერიკის და არც საფრანგეთის პრეზიდენტს არა აქვს კონგრესის/ეროვნული კრების დათხოვნის უფლება. საფრანგეთსა და ამერიკაში არსებობს ხელისუფლების შტოების ურთიერთშეკავებისა და ურთიერთგაწონასწორების მექანიზმები, რომლებიც თურქეთში ისედაც სუსტი იყო და რეფორმის შემდეგ საერთოდ დაკნინდება.

თურქეთის საგარეო პოლიტიკა. *1963 წელს თურქეთმა დადო ასოცირების შეთანხმება ევროპის ეკონომიკურ გაერთიანებასთან (ამჟამად – ევროპული კავშირი), ხოლო 1996 წლიდან საბაჟო კავშირშია მასთან. მაგრამ 1987 წელს თურქეთის მიერ შეტანილი განაცხადი ევროკავშირის სრულუფლებიან წევრობაზე* ჯერაც არ დაკმაყოფილებულა.

ბრიუსელის (სადაც განლაგებულია ევროკავშირის ხელისუფლების ძირითადი ნაწილი) აზრით, თურქეთი ვერ აკმაყოფილებს ევროკავშირის ე.წ. *„კოპენჰაგენის კრიტერიუმების“* მოთხოვნებს, ანუ ისეთი ინსტიტუტების სტაბილობას, რომლებიც უზრუნველყოფენ დემოკრატიას, კანონის უზენაესობას, ადამიანის უფლებებს, უმცირესობათა პატივისცემასა და დაცვას, ფუნქციურ საბაზრო ეკონომიკას და ა.შ.

2016 წლის მოვლენების შემდეგ (იხ. ზემოთ) ევროკავშირის სკეპტიციზმი თავის რიგებში თურქეთის მიღების საკითხზე კიდევ უფრო გაძლიერდა, მით უმეტეს, რომ პრეზიდენტმა ერდოღანმა არაერთხელ განაცხადა, რომ თანახმაა აღდგეს სიკვდილით დასჯის კანონი, რომელიც თურქეთმა 2004 წელს გააუქმა.

თურქეთში კი ბევრი მიიჩნევს, რომ ევროკავშირის მეტისმეტად მომთხოვნი

მიდგომა მათი ქვეყნის მიმართ მიკერძოებულია, რომ ის განპირობებულია უფრო ცივილიზაციური სხვაობით (*"ევროკავშირი – ქრისტიანული კლუბია!"*), ვიდრე სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმნების საჭიროებით.

ევროპას მართლაც უნდა აშინებდეს თურქეთის დიდი დემოგრაფიული პოტენციალი და მოსახლეობის მაღალი ბუნებრივი მატება. 2010 წლის მოსახლეობის აღწერის თანახმად თურქეთში 74 მილიონი კაცი ცხოვრობდა, 2016 წლის შეფასებით კი 80 მილიონზე მეტი. ამ მაჩვენებლით ის ევროპაში მეორე ქვეყანაა გერმანიის შემდეგ, სადაც იმავე 2016 წელს 82 მილიონი ცხოვრობდა. თურქეთის მოსახლეობის რიცხოვნობა ყოველწლიურად ერთი მილიონით მატულობს, მაშინ როცა ევროპის ქვეყნების რიგში მოსახლეობის რიცხოვნობა კლებულობს.

თურქეთი, როგორც *ნატო*-ს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წევრი-სახელმწიფო (მისი არმიის პირადი შემადგენლობა რიცხოვნობით მხოლოდ ამერიკულს ჩამოუვარდება), ასრულებს ბლოკის მიმართ თავის ვალდებულებებს. ამასთან, არ არის ხოლმე გამორიცხული პერიოდული „ხახუნი" მოკავშირეებთან, განსაკუთრებით *ნატო*-ს სხვა წევრ, საბერძნეთთან, ურთიერთობაში.

„ცივი ომის" პერიოდში თურქეთი იყო ნატო-ს სამხრეთ ფლანგზე ამერიკის მთავარი პარტნიორი. იმ პერიოდში თურქეთი ძალიან იყო დამოკიდებული ამერიკის სამხედრო-პოლიტიკურ დახმარებაზე.

„ცივი ომის" დასრულებამ თურქეთს მოაშორა ძირითადი საფრთხე – საბჭოთა კავშირი და, ამიერიდან, საკუთარი საგარეო პოლიტიკის გატარებისას მას შეუძლია უფრო დამოუკიდებლად იმოქმედოს.

XXI საუკუნის დასაწყისში *თურქეთის საგარეო პოლიტიკის* მიზნად *სგპ-მ* დაისახა მისი საზღვრების პერიმეტრზე „მეგობრული სახელმწიფოების რკალის" შექმნა.

2009 წლამდე პრემიერ-მინისტრის მრჩევლის, 2009-2014 წლებში – საგარეო საქმეთა მინისტრისა და 2014 წლის აგვისტოდან 2016 წლის მაისამდე – პრემიერ-მინისტრის *აჰმეთ დავუთოღლუს* ლოზუნგის „ნულოვანი პრობლემები მეზობლებთან!" განხორციელების შედეგად XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში მოხდა ურთიერთობათა ნორმალიზაცია საბერძნეთთან, ირანთან, სირიასთან, ერაყთან და, ზოგადად, არაბულ სამყაროსთან. ბულგარეთთან, საქართველოსთან, ისრაელთან ადრე არსებული ნორმალური ურთიერთობა განმტკიცდა.

შესამჩნევი გახდა, რომ თურქეთის საგარეო პოლიტიკა განსაკუთრებით *გააქტიურდა იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც ადრე შედიოდნენ ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში* ან მისი გავლენის სფეროში იყვნენ (ესაა თითქმის მთელი ახლო აღმოსავლეთი ირანის გარეშე, აგრეთვე ბალკანეთი და კავკასია). პოლიტიკის ასეთი ვექტორის მიმართ ზოგიერთი თურქი ჟურნალისტი და პოლიტოლოგი იყენებდა კლიშეს *„ნეოოსმანიზმი"* (neo-Ottomanism). დავუთოღლუ ამ ტერმინის გამოყენების წინააღმდეგი იყო, მაგრამ 2009 წელს მან დასაშვებად მიიჩნია

ტერმინ Pax Ottomana-ს (Pax Romana-ს ანალოგიით) გამოყენება თურქეთის მიმდებარე ქვეყნების მიმართ.

თურქეთის პრეზიდენტის გამოსვლებშიც ჩანს ხოლმე გარკვეული ქვეტექსტი, მაგალითად, როდესაც ის 2017 წლის 6 იანვარს აცხადებდა, რომ:

> „ჩვენ ძირშივე უნდა გავანადგუროთ თურქეთის მიმართ მომდინარე საფრთხეები. ერთი წუთითაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თურქეთის უსაფრთხოება იწყება არა გაზიანთეფის, ჰათაის, ყარსის ან ართვინის ილებში [გუბერნიებში], არამედ სირიის ალეპოსა და იდლიბში, კვიპროსზე, ნახჭევანში, ბათუმში, ბალკანეთში“ .

რასაკვირველია, თურქეთის პრეზიდენტი უნდა ზრუნავდეს თავისი ქვეყნის უსაფრთხოებაზე. მაგრამ მის სიტყვებს საზღვარგარეთაც კითხულობენ და, სავსებით შესაძლოა, სხვა ინტერპრეტაცია მისცენ მათ ან დასვან კითხვები: მაგალითად, რატომ იწყება თურქეთის უსაფრთხოება ბათუმში?

პოლიტიკურმა რეალობამ კი „მეზობლებთან ნულოვანი პრობლემების“ ნაცვლად მრავალი პრობლემა წარმოშვა.

თურქეთმა ვერ მოახერხა ურთიერთობათა ნორმალიზაცია სომხეთთან (იხ. მომდევნო ქვეთავი) და კვიპროსის რესპუბლიკასთან.

2009 წლიდან თურქეთს მკვეთრად გაუფუჭდა ურთიერთობა ისრაელთან, რომლის აღდგენა მოხერხდა მხოლოდ 2013 წელს, აშშ-ის პრეზიდენტის *ბარაკ ობამას* დიდი ძალისხმევით. სრული ნორმალიზაცია მხოლოდ 2016 წელს დასრულდა.

2011 წელს დაწყებული „არაბული გაზაფხული“ თითქოს ემსახურებოდა დემოკრატიულ გარდაქმნებს ავტორიტარულ, კორუმპირებული რეჟიმების მქონე, მაგრამ, ერთდროულად, სეკულარულ არაბულ ქვეყნებში. ბევრგან კი ზედაპირზე ამოვიდნენ ადრე იატაკქვეშეთში მყოფი რადიკალური ისლამისტური ძალები.

„არაბულმა გაზაფხულმა“ ბიძგი მისცა თურქეთის მთავრობის მიერ, როგორც შემდგომში გაირკვა, საგარეო პოლიტიკის არასწორი სტრატეგიის არჩევას. თურქეთის მმართველი პარტიის რელიგიურად აღტკინებულმა ლიდერებმა ვერ გაუძლეს ცდუნებას – წაეხალისებინათ ისლამისტური (სუნიტური) მოძრაობები. მაგალითად, 2011 წელს ერდოღანი ესტუმრა ადრე დევნილი, მაგრამ სწორედ იმ წელს ეგვიპტის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ლეგალურად ჩართული ორგანიზაცია „მუსლიმი ძმების“ მანდატით არჩეულ პრეზიდენტ *მუჰამად მურსის*. ეგვიპტის გენერალიტეტმა კი ისლამისტების სათავეში მოსვლა ქვეყნისათვის (და საკუთარი თავისთვისაც!) სახიფათოდ მიიჩნია, 2013 წელს მურსის მთავრობა დაამხო და „მუსლიმი ძმების“ დევნა დაიწყო. ამის გამო, თურქეთს კარგა ხნით გაუფუჭდა ურთიერთობა ეგვიპტის ახალ მთავრობასთან.

მკვეთრად შეიცვალა თურქეთის ხელისუფლების ურთიერთობა სირიის *პრეზიდენტ ბაშარ ალ-ასადთან*. 2011 წლამდე ანკარა და დამასკო ერთმანეთს ძმობას ეფიცებოდნენ. 2011 წელს კი „არაბული გაზაფხულის“ ცეცხლი სირიასაც გადაედო, სადაც მთავრობას დაუპირისპირდა სირიის სამთავრობო არმიის დეზერტირებით

დაკომპლექტებული „სირიის თავისუფალი არმია“ და სხვადასხვა ისლამისტური დაჯგუფება.

ანკარამ მხარი დაუჭირა სირიის მეამბოხე დაჯგუფებებს, მატერიალურად დაეხმარა მათ. ასადის რეჟიმმა კი თავის გადასარჩენად დაუზოგავი ბრძოლა დაუწყო, მათ შორის უსასტიკესი მეთოდებითაც (2013 წელს იყო საფუძვლიანი ეჭვი ქიმიური იარაღის გამოყენების შესახებაც) ზემოხსენებულ და სხვა, დასავლეთის ქვეყნებში „ზომიერ ოპოზიციად“ შერაცხულ, ოპოზიციურ დაჯგუფებებს. ამის გამო ანკარამ მიიჩნია, რომ სირიის პრეზიდენტი *„უპირობოდ უნდა ჩამოშორდეს ხელისუფლებას“*.

მას შემდეგ, რაც აჰმეთ დავუთოღლუ წავიდა პრემიერ-მინისტრის პოსტიდან, TÜSIAD-ის (თურქეთის მრეწველთა და ბიზნესმენთა ასოციაციის) უფროსმა მკვლევარმა *ქემალ ქირიშჯიმ* 2016 წლის 11 ივლისს გარკვეულად შეაჯამა შექმნილი ვითარება:

> „დავუთოღლუს რწმენამ, რომ „არაბული გაზაფხული“ თურქეთს აძლევდა ხელსაყრელ შემთხვევას, სათავეში ჩასდგომოდა ახალ წესრიგს ახლო აღმოსავლეთში, სახელმწიფო გადაიყვანა სულ სხვა ტრაექტორიაზე. „იმპერიული ფანტაზიის“ მიღწევის მიზნით და ახლო აღმოსავლეთში „მუსლიმი ძმების“ მიმართ იდეოლოგიურმა პასუხისმგებლობამ პრაგმატიზმი გვერდით გადადო. როდესაც „არაბული გაზაფხული“ სროლასა და სამოქალაქო ომებში გადაიზარდა, თურქეთი ჩათრეული აღმოჩნდა ბაპრეინის, ეგვიპტის, ერაყის, ლიბიის, სირიისა და იემენის საშინაო საქმეებში. სიტუაციამ სირიაში – კერძოდ, საერთაშორისო საზოგადოების ბრძოლამ „ისლამურ სახელმწიფოსთან“ და განსხვავებულმა თვალსაზრისებმა სირიის პრეზიდენტის, ბაშარ ალ-ასადის მომავლის შესახებ, მძაფრად დააპირისპირა თურქეთი თავის ტრადიციულ მოკავშირეებთან, ისევე, როგორც რუსეთთან და ირანთან. უფრო მეტიც, ქაოსმა სირიაში გამოიწვია სამ მილიონზე მეტი ლტოლვილის ტალღა თურქეთში და დრამატულად გააუარესა თურქეთის შიდა უსაფრთხოება, რასაც მოწმობს ბოლო დროის ტერორისტული თავდასხმები სტამბოლის აეროპორტში და სხვაგან“ [Kirişci, 2016].

თურქეთი და ***რუსეთის ფედერაცია*** ბოლო მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ეკონომიკურად მჭიდროდ თანამშრომლობენ. მაგრამ 2015 წლის ნოემბერში სირიაში მომხდარი სამხედრო ინციდენტის გამო (თურქებმა ჩამოაგდეს რუსული სამხედრო თვითმფრინავი, ხოლო ერთი კატაპულტირებული მფრინავი მოკლეს) ურთიერთობა ამ ქვეყნებს შორის 2016 წლის ივლისამდე უკიდურესად დაძაბული იყო. რუსეთმა შეწყვიტა ყველანაირი საქონლის იმპორტი თურქეთიდან, შეზღუდა თურქული კომპანიების საქმიანობა თავის ტერიტორიაზე, აუკრძალა რუს ტურისტებს თურქეთში მგზავრობა. ამ სანქციებმა თურქეთს რამდენიმე მილიარდი დოლარის ზარალი მოუტანა, თუმცა, გარკვეულად დაზარალდა რუსეთიც. მხოლოდ 2016 წლის ივნისში გამოხატა ერდოღანმა წუხილი მომხდარი ინციდენტის გამო, რაც კრემლში გადაწყვიტეს აღექვათ „ბოდიშის მოხდად“ და თურქეთს სანქციები მოუხსნეს.

რეალურად, ორივე მხარე ეძებდა შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს ისე, რომ „სახე არ დაეკარგა". უფრო მეტიც, როდესაც 2016 წლის 19 დეკემბერს თურქმა პოლიციელმა ანკარაში ზურგში ესროლა და მოკლა რუსეთის ელჩი, ორივე მხარემ ამჯობინა დიპლომატის მკვლელობის ამ ამაზრზენი ფაქტისათვის დიდი პოლიტიკური დატვირთვა არ მიეცა, რადგან ორივე მხარეს გაუჩნდა საერთო ეკონომიკური ინტერესი: შავი ზღვის ფსკერზე თურქეთის, და შემდეგ ევროპის, მიმართულებით რუსეთს გაჰყავს გაზსადენი.

რუსეთი აქაც თავის „გაზის პოლიტიკას" ატარებს: ამ ახალი გაზსადენისაგან ეკონომიკურთან ერთად საგარეო-პოლიტიკურ დივიდენდსაც მოელის, რადგან მისი მეშვეობით კონკურენციას გაუწევს უკრაინის გავლით თავისივე გაზის ევროპაში მიწოდებას და ამით სერიოზულ ზიანს მიაყენებს კიევს, რომელსაც მოსკოვი თავის მტრად სახავს.

ამავე დროს, ფაქტია, რომ ახლო აღმოსავლეთსა და შავი ზღვის რეგიონშიც თურქეთი და რუსეთი გეოპოლიტიკურ მეტოქეებად რჩებიან. თურქეთი არ ცნობს ყირიმის ანექსიას რუსეთის მიერ. თურქეთისაგან განსხვავებით, რუსეთი არ მიიჩნევს ბაშარ ალ-ასადს ლიდერად, რომელიც „უნდა წავიდეს".

2016 წლის აგვისტოდან თურქეთის არმიამ სირიაში ნამოიწყო სახმელეთო სამხედრო ოპერაცია „ევფრატის ფარი", რომელსაც ძალიან ეწინააღმდეგებოდა მისი გენერალური შტაბი, მაგრამ გადატრიალების მცდელობის ჩაფუშვის შემდეგ პრეზიდენტმა გენერლები ჩააჩუმა.

როგორც წინა ქვეთავში აღინიშნა, 2015 წლის სექტემბერში სირიის კონფლიქტში რუსეთი ღიად გამოვიდა ასადის მხარეს. მანამდე ის დიპლომატიურ და საგრძნობ სამხედრო დახმარებას უწევდა მას.

2017 წლის დამდეგიდან თურქეთის არმია სირიაში მოქმედებისას გარკვეულ კოორდინირებას ახდენს რუსეთის არმიასთან, კერძოდ, მის ავიაციასთან. თავის მხრივ, რუსეთი მოკავშირეობს სირიის სამთავრობო არმიასთან, რომლისთვისაც მტერია თურქეთის მიერ მხარდაჭერილი ისლამისტი მეამბოხეები.

თურქეთის, რუსეთისა და სირიის არმიებისათვის საერთო მტერია „ისლამური სახელმწიფო" (არაბულად დაიშ[57]). მაგრამ თურქეთის არმია ებრძვის აგრეთვე სირიელი ქურთების „დემოკრატიული გაერთიანების პარტიის" (PYD) შეიარაღებულ ნაწილებს (YPG), რომელთაც ამერიკა უმაგრებს ზურგს და აიარაღებს. სირიელ ქურთებს თავიანთი ავტონომიის დაკანონება უნდათ თურქეთ-სირიის საზღვრის მიმდებარე სირიის ტერიტორიაზე, რაც არც სირიის მთავრობას სურს და არც თურქეთს.

57 „დაიშ"-ი (Dai'ish) არის ტერორისტული წარმონაქმნის არაბული სახელის აბრევიატურა: „Dawlat al-Islamiah f''al Iraq wa al-Sham", რაც ითარგმნება, როგორც „ერაყისა და შამის ისლამური სახელმწიფო". „შამი" (al-Sham) მოიცავს დასავლეთ სირიასა და ლიბანს, ანუ რასაც ევროპულ გეოგრაფიულ ლიტერატურაში უწოდებენ Levant-ს.

ერთი სიტყვით, სირიაში ძალიან რთული და მყიფე კავშირების კომბინაცია წარმოიშვა.

2014 წელს ერაყისა და სირიის ვრცელ ტერიტორიებზე სუნიტი ფანატიკოსების მიერ გამოცხადებული *დაიშ*-ი, შუა საუკუნეების დროინდელი ველური მეთოდებით ებრძვის არამუსლიმებს და არასუნიტებს. მის მხარეს თავი მოიყარა უამრავმა ფანატიკოსმა მსოფლიოს მრავალი ქვეყნიდან, მათ შორის ევროპიდან, რუსეთიდან (განსაკუთრებით, ჩრდილო კავკასიიდან), ცენტრალური აზიიდან, რომლებიც თურქეთის გავლით შეუერთდნენ *დაიშ*-ს.

თავიდან იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ თურქეთის ხელისუფლება *დაიშ*-ს არ ებრძვის. 2014 წელს ანკარა არ დაეხმარა ზედ თავის საზღვართან მდებარე სირიის ქალაქ *კობანი*-ში *დაიშ*-ის წინააღმდეგ მებრძოლ სირიელ ქურთებს. თურქული კომპანიები ყიდულობდნენ *დაიშ*-ის კონტროლირებად ერაყისა და სირიის ტერიტორიაზე უკანონოდ მოპოვებულ ნავთობს.

მაგრამ მალე გაირკვა, რომ ფანატიკოსებისათვის მიუღებელია ანკარის „ზომიერად ისლამისტური" რეჟიმიც კი. თურქეთის ხალხმრავალ ადგილებში *დაიშ*-ის სახელით ჩადენილმა რამდენიმე სისხლიანმა ტერაქტმა ამ ტერორისტული წარმონაქმნის წინააღმდეგ განაწყო თურქი ხალხი და დარაზმა მთავრობა.

დაიშ-ს ყველაზე უკომპრომისოდ და წარმატებით ებრძვიან ერაყელი და სირიელი ქურთები (სხვათა შორის, სარწმუნოებრივად სუნიტები!), რომელთაც ამერიკის მხარდაჭერა აქვთ. თურქეთი კი ქურთებს, განსაკუთრებით სირიაში, თავის მტრებად მიიჩნევს, რადგან, მისი აზრით, მათ კავშირი აქვთ თურქეთში მოქმედ „ქურთისტანის მუშათა პარტიასთან" (PKK), რომელიც თურქეთსა და დასავლეთის ქვეყნებში ტრორისტულ ორგანიზაციად ითვლება. ერაყის ქურთისტანში დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შესაქმნელად იგეგმება რეფერენდუმის ჩატარება, რაც ანკარის დიდ შეშფოთებას იწვევს.

თურქეთს მართლაც შეექმნა ქაოსი თავისი სამხრეთი საზღვრების გასწვრივ. ლოზუნგი – „ნულოვანი პრობლემები მეზობლებთან" – ლიტონ სიტყვებად დარჩა.

თურქეთი და საქართველო. თურქეთსა და რუსეთს შორის ხმელეთზე მხოლოდ ერთი სახელმწიფო მდებარეობს – ეს ***საქართველოა.***

გვინდა თუ არა, საქართველო ასრულებს ერთგვარი ბუფერული სახელმწიფოს როლს ძველ და, იქნებ, მომავალ მეტოქეებს შორის.

აზერბაიჯანიდან თურქეთისაკენ ნავთობისა და გაზის ტრანსპორტირება საქართველოზე გამავალი მილსადენების მეშვეობით ხორციელდება. თბილისი-ახალქალაქი-ყარსის რკინიგზის მშენებლობის დასრულების შემდეგ ურთიერთსატრანზიტო მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება.

გეოპოლიტიკური ლოგიკიდან გამომდინარე, თურქეთი დაინტერესებული უნდა იყოს საქართველოსთან მჭიდრო თანამშრომლობით, მისი პოლიტიკური და სამ-

ხედრო მდგრადობის განმტკიცებით, რასაც მისი ხელმძღვანელობა ყოველთვის აცხადებს ხოლმე.

თურქეთმა გაგვიწია თვალსაჩინო დახმარება თავდაცვით სფეროში. ის სტაბილურად უცხადებს მხარდაჭერას ჩვენს ტერიტორიულ მთლიანობას და ქართველი ხალხი ამას დიდად აფასებს.

თავის მხრივ, თურქეთში პოლიტიკური სტაბილობის შენარჩუნება საქართველოს ინტერესებშია. საქართველო ძალიანაა დაინტერესებული თურქეთის ურთიერთობის გაღრმავებით ევროკავშირთან: მასში თურქეთის ინტეგრაციის შემთხვევაში ჩვენ მეზობლად იქნებოდა არა მარტო *ნატო*-ს, არამედ *ევროკავშირის* წევრი ქვეყანაც, რაც გაზრდიდა ჩვენი ევროინტეგრაციის შესაძლებლობასაც. სამწუხაროა, რომ თურქეთის სწრაფვა ევროკავშირისაკენ შენელდა.

საქართველოსთან სახმელეთო კავშირის დანესება, საბაჟო-გამშვები პუნქტების გახსნა ძალიან კეთილისმყოფელი შედეგის მომტანი აღმოჩნდა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისათვის, რომლებიც „ცივი ომის" პერიოდში თურქეთის ყველაზე ჩაკეტილი, მიყრუებული და ეკონომიკურად ჩამორჩენილი რეგიონები იყო. ისინი გამოაცოცხლა *სატრანზიტო ფუნქციამ,* რადგან სწორედ ამ პროვინციებზე და საქართველოზე გავლით, თურქეთი უკავშირდება არა მარტო საქართველოს, არამედ აზერბაიჯანს, ცენტრალური აზიის ქვეყნებსა და სომხეთსაც კი, რომელთანაც დიპლომატიური ურთიერთობა არა აქვს. თურქეთის ზემოხსენებულ პროვინციებში გაუმჯობესდა ინფრასტრუქტურა, გაჩნდა უამრავი კომერციული კომპანია, სამრეწველო საწარმოები.

თურქული კაპიტალის შემოდინებას საქართველოში დიდად ახალისებდა პრეზიდენტი მიხეილ სააკაშვილი 2004 წლიდან. ასეთი კაპიტალდაბანდებების შედეგი განსაკუთრებით იგრძნობა აჭარაში. ბათუმში უკვე არის მთელი ქუჩები, სადაც მაღაზიებისა და რესტორნების უმეტესობა თურქულია და მათი კლიენტურაც ძირითადად თურქია. საქართველოს საზოგადოების ერთ ნაწილში ეს შეშფოთებას იწვევს. სააკაშვილმა ერთპიროვნულად შეარჩია თურქული კომპანია TAV Airports Holding და დაუდო ხელშეკრულება, თბილისსა და ბათუმში ახალი აეროპორტების ასაშენებლად. ბათუმის აეროპორტი თურქეთის შიდა ფრენებსაც ემსახურება, რაც საკმაოდ უცნაურია.

საქართველოსთვის თურქეთი მთავარი სავაჭრო პარტნიორია, რომელთანაც 2007 წელს დაიდო „თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება". საქართველოს მცირე ზომის ეკონომიკის გამო, თურქეთიდან იმპორტი მრავალჯერ აღემატება ქართულ ექსპორტს. მაგალითად, 2013-2016 წლებში თურქული საქონლის იმპორტი საქართველოში საშუალოწლიურად შეადგენდა 1,454 მილიარდ აშშ დოლარს, მაშინ როცა ქართული ექსპორტი თურქეთში სულ 196 მილიონს, ანუ 7,4-ჯერ ნაკლებს.

ზოგიერთი ქართველი ეკონომისტი მიუთითებს იმაზე, რომ ზემოხსენებული

„თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება" ხელოვნურად ზღუდავს ქართული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ექსპორტს თურქეთში და, პირიქით, ახალისებს თურქულ იმპორტს.

2016 წლის 19-20 ივლისს, თურქეთში სამხედრო გადატრიალების მცდელობიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, ანკარაში შედგა საქართველოს პრემიერ-მინისტრის, *გიორგი კვირიკაშვილის* ვიზიტი, რაც თურქეთის დემოკრატიულად არჩეული ხელისუფლებისადმი მხარდაჭერასაც გამოხატავდა. მოლაპარაკების შედეგად გაჩნდა ზემოაღნიშნული „სავაჭრო დისკრიმინაციის" აღმოფხვრის იმედი.

კერძო თურქული კომპანიები აქტიურად ვაჭრობენ სეპარატისტულ აფხაზეთთან. მართალია, ოფიციალურ დონეზე ანკარა არ ცნობს „აფხაზეთის დამოუკიდებლობას", მაგრამ ნათელია, რომ საქართველოს ამ რეგიონში თურქეთი ხდება რუსეთის ფაქტობრივი კონკურენტი, თავიდან მხოლოდ ეკონომიკური და კულტურული, შემდგომში, იქნებ, პოლიტიკური თვალსაზრისითაც? ასეთი ვარაუდის დაშვების უფლებას გვაძლევს ისიც, რომ ასობით (ჯერჯერობით – არა ათასობით) აფხაზი *„მუჰაჯირის"* (იხ. თავი 10, ქვეთავი „სამხრეთ კავკასიის ავტონომიზაცია") მეხუთე-მეექვსე თაობის შთამომავალი თურქეთიდან აფხაზეთში გადასახლდა. თურქულად და აფხაზურად მოსაუბრე, უფრო ხშირად კი მხოლოდ თურქულენოვან აფხაზური წარმოშობის ადამიანებს რუსეთთან არაფერი აკავშირებს.

თურქეთის „რბილი ძალა" ვლინდება მის *კულტურულ ექსპანსიაში* პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, კარგად დადგმულ თურქულ ტელესერიალებში, სასწავლო დაწესებულებების, მათ შორის, უნივერსიტეტების გახსნაში, რომელთა მიერ გამოშვებულ კადრებს უჩნდებათ ლოიალობის გრძნობა უცხო ქვეყნის მიმართ. 1990-იან წლებში და XXI საუკუნის დასაწყისში ასეთი სასწავლებლები საქართველოშიც გაიხსნა, მაგალითად, *შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი* და *დემირელის კოლეჯი* თბილისში, *რეფაიდინ შაჰინის* სახელობის სკოლა-ლიცეუმი ბათუმში, *სკოლები* ქუთაისში, რუსთავში, მარნეულში და სხვ. ყველა ისინი დაარსდა *ფეთჰულაჰ გიულენის* ეგიდით და იმ პერიოდში მას თურქეთის მთავრობაც მხარში ედგა.

თურქეთში სახელმწიფო გადატრიალების ჩაფუშვის შემდეგ ანკარამ მოუწოდა სხვა ქვეყნებში ასეთი სასწავლებლების დახურვისაკენ. 2016 წლის ივლისში ბათუმში თურქეთის გენერალურმა კონსულმა შაჰინის სკოლა-ლიცეუმის შესახებ განაცხადა, რომ ის „ტერორისტულ მიზნებს ემსახურება". აზერბაიჯანში დაუყოვნებლივ დახურეს ასეთი უნივერსიტეტები და სკოლები. საქართველოში კი პროცესი შეყოვნდა: დახურეს მხოლოდ შაჰინის სკოლა-ლიცეუმი და დემირელის კოლეჯი, ისიც კონკრეტული დარღვევების გამო.

თურქეთში ისლამის გაძლიერება იწვევს *პროზელიტიზმის აქტივიზაციას*. თურქეთში ბაზირებული რელიგიური ორგანიზაციების მიერ მიმდინარეობს აქტიური მუშაობა სუნიტური ისლამის აღორძინებისათვის თურქეთის მიმდებარე საქართველოს რაიონებში, განსაკუთრებით მთიან აჭარაში, სადაც ისლამმა

XVII-XVIII საუკუნეებში ჩაანაცვლა ქრისტიანობა. ისლამის გავლენა იქ შესუსტდა XX საუკუნეში. ახლა კი თურქეთი ეხმარება მეჩეთების მშენებლობაში, იმამების მომზადებაში როგორც აჭარაში, ისე საქართველოს სხვა სასოფლო რეგიონებში მცხოვრებ ეთნიკურად ქართველ მუსლიმებს შორის.

ჩვენი მეზობლები – აზერბაიჯანი და სომხეთი

ამჟამად დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს, აზერბაიჯანსა და სომხეთს პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად აერთიანებს ერთადერთი რამ, რითაც შემიძლია ავხსნა მათი საერთო ქვეთავში განხილვა: ეს არის 1988 წელს დაწყებული და ჯერაც დაუმთავრებელი ომი მთიანი ყარაბაღისათვის. ამ ომის მიზეზებსა და მის საწყის ეტაპზე საუბარი მქონდა მე-20 თავში.

1988 წლის ბოლოდან ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირში შემავალ სომხეთსა და აზერბაიჯანში დაიწყო და მალე დამთავრდა *ეთნოდემოგრაფიული ძერები*, დაკავშირებული ტერიტორიულ დავასთან. 1989 წლის დასაწყისისათვის სომხეთის სსრ-ის მთელი აზერბაიჯანული მოსახლეობა, რომელიც იქამდე 160 ათასს ითვლიდა, განიდევნა აზერბაიჯანის სსრ-ში და ჩვენმა მეზობელმა სომხეთმა „ეთნიკურ სიწმინდეს“ მიაღწია: მცხოვრებთა 98 პროცენტი იქ სომეხია. 2011 წლის აღწერის მიხედვით სომხეთის მოსახლეობამ შეადგინა 3,021 მილიონი ადამიანი. ეს მუდმივი („ჩაწერილი“) მოსახლეობაა, ადგილზე მყოფი მოსახლეობა საგრძნობლად ნაკლებია, ალბათ, 2-2,5 მილიონი. სომხეთის ფართობია 29, 7 ათასი კვ.კმ.

1990 წლის ბოლომდე მთელი სომხური მოსახლეობა (ყარაბაღში მცხოვრებთა გარდა) განიდევნა აზერბაიჯანიდან. მოსახლეობის 2009 წლის აღწერით აზერბაიჯანში 8,2 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა. საკმაოდ მაღალი შობადობის გამო მოსახლეობის რიცხოვნობა იქ მატულობს და 2017 წელს, შეფასებით, 10 მილიონს მიაღწია. ისიც მიისწრაფვის „ეთნიკური სიწმინდისაკენ“: მცხოვრებთა 93 პროცენტი იქ აზერბაიჯანელია.

მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ სამხედრო მოქმედებების გამო 1993 წელს თურქეთმა ჩაკეტა იქამდე ორიოდე წლის განმავლობაში გახსნილი საზღვარი სომხეთთან.

1994 წლის მაისში ომი შეჩერდა დროებითი დაზავებით. სამშვიდობო ხელშეკრულება არ დადებულა. ამ დროიდან მოყოლებული *სომხეთის არმია „მთიანი ყარაბაღის თავდაცვით არმიასთან“ ერთად აკონტროლებს აზერბაიჯანის საერთაშორისო დონეზე აღიარებული ტერიტორიის (86,6 ათასი კვ.კმ) დაახლოებით 18 პროცენტს (14 ათას კვ. კმ-ს)*, სადაც არც ერთი აზერბაიჯანელი არ დარჩა. სადემარკაციო ხაზის გასწვრივ სანგრებში ათობით ათასი სომეხი და აზერბაიჯანელი ჯარისკაცი ერთმანეთის პირისპირ ოცზე მეტი წელია ზის. პერიოდულად ხდება ხოლმე სამხედრო პროვოკაციები. თუმცა არაპროგნოზირებადი შედეგის

მომტანი კონფლიქტის ესკალაციის საფრთხე ორივე მხარეს ესმის, კონფლიქტის განახლების საფრთხე განუწყვეტლივ დგას. 2016 წლის აპრილის დამდეგს აზერბაიჯანულ მხარეს ხანმოკლე ომში მცირე ტერიტორიული მონაპოვარი ჰქონდა. მაშინ ოთხი დღის ბრძოლის შედეგად ორივე მხრიდან ჯამში დაიღუპა 200-ზე მეტი ჯარისკაცი. საერთაშორისო ზეწოლამ, განსაკუთრებით რუსეთის მხრიდან, რომელიც ორივე მხარეს აიარაღებს, კონფლიქტის ხელახლა გაღვივება არ დაუშვა.

სომხური და აზერბაიჯანული პატრიოტული მედიის საბრძოლო რიტორიკა მოწინააღმდეგეს მხდალად და უნიჭოდ წარმოადგენს, თუმცა გულის სიღრმეში ორივე მხარეს ესმის, რომ ეს მთლად ასე არაა.

ვერც ერთი მხარე ვერ მიდის დათმობაზე მიუხედავად იმისა, რომ სომხეთსა და აზერბაიჯანში არიან სავსებით გონიერი პოლიტიკოსები, რომელთაც ესმით, რომ კონფლიქტის შემდგომი გამწვავება მხოლოდ უარეს შედეგს მოიტანს.

ბაქო მოითხოვს დაკარგულ ტერიტორიას და იქ მილიონამდე აზერბაიჯანელი ლტოლვილის დაბრუნებას.

ერევნის ნებისმიერი მთავრობისათვის ამ მოთხოვნის თუნდაც ნაწილობრივი დაკმაყოფილება პოლიტიკური თვითმკვლელობის ტოლფასია: სომხეთის საზოგადოებრივი აზრი, თითქმის სრულად, მთიანი ყარაბაღის საკითხში რაიმე დათმობის წინააღმდეგია.

ამავე დროს, ბაქოსათვის ნათელია, რომ სომხეთთან ომის განახლების შემთხვევაში მის სამხედრო წარმატებას მოსკოვის გარანტია ესაჭიროება.

სომხეთისათვის, რომელიც რუსეთთან, ბელარუსთან, ყაზახეთთან, ყირგიზეთსა და ტაჯიკეთთან ერთად შედის სამხედრო ბლოკ *კუხო*-ში (კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაცია, ОДКБ, Организация Договора о коллективной безопасности), ასევე ნათელია, რომ აზერბაიჯანის მიერ ომის დაწყების შემთხვევაში ისევ რუსეთის იმედი უნდა ჰქონდეს.

დაზავების რეჟიმი ორ კავკასიურ რესპუბლიკას შორის თითქოს მომგებიანია კრემლისათვის. *შესაძლოა, რუსეთის ხელმძღვანელობა მთიანი ყარაბაღის გადაუჭრელ კონფლიქტს მიიჩნევდეს ორივე მხარეზე ზემოქმედების საშუალებად, თუმცა მის დიპლომატიას დიდი მოქნილობის გამოჩენა უწევს.*

დასავლეთის როლი კონფლიქტის მოგვარებაში მხოლოდ მშვიდობისმოყვარულ რიტორიკაში თუ ვლინდება. ეუთოს ე.წ. „მინსკის ჯგუფი“, რომელსაც რუსეთის, საფრანგეთისა და აშშ-ის წარმომადგენლები თანათავმჯდომარეობენ, ორი ათეული წელია ფორმალურად ცდილობს, ხელი შეუწყოს ორ ქვეყანას შორის სამშვიდობო შეთანხმების მიღწევას.

საქართველოს საზღვრების სიახლოვეს სამხედრო მოქმედების განახლება ჩვენთვის უაღრესად სახიფათოა, თუნდაც იმის გამო, რომ შეფერხდება (ან საერთოდ შეწყდება) ჩვენი ტერიტორიის გამოყენება კასპიის აუზის ენერგომატარებლების ტრანსპორტირებისათვის: ომის დროს დაზიანდება ნავთობისა და

გაზის მილსადენები; საფრთხე შეექმნება ჩვენ ეკონომიკურ განვითარებას, განსაკუთრებით ტურიზმს: ვინ წავა ქვეყანაში, რომლის ახლოს ომია? რუსეთს დასჭირდება კონტაქტი მოკავშირე სომხეთთან, რომელთანაც საერთო საზღვარი არა აქვს – შუაში საქართველოა; საქართველოში შეიძლება დაიწყოს ლტოლვილების შემოდინება. ომს ბევრი სხვა უარყოფითი შედეგიც მოჰყვება.

ყარაბაღისათვის ომმა, რომელიც ფორმალურად დამთავრებული არაა, ჩვენი ორივე მეზობელი ქვეყნის მილიტარიზაციას შეუწყო ხელი. *ორივე მხარე იარაღდება* და ჩვენი მეზობელი ქვეყნების არმიები შეიარაღებითა და პირადი შემადგენლობის რიცხოვნობით საქართველოს ჯარს რამდენჯერმე აღემატებიან.

საომარი მდგომარეობის შენარჩუნება არაპირდაპირ უშლის ხელს საზოგადოების დემოკრატიზაციას სომხეთშიც და აზერბაიჯანშიც. ორივე ქვეყნის არსებულ ხელისუფლებას, რომელსაც, ბუნებრივია, ძალაუფლება არ ემეტება, შეუძლია გამოიყენოს საგარეო საფრთხე, როგორც თავის ირგვლივ საზოგადოების სრული კონსოლიდაციის ფაქტორი.

აზერბაიჯანი. 1993-2003 წლებში ***აზერბაიჯანის*** პრეზიდენტი *ჰეიდარ ალიევი* (1923-2003) მართლაც იყო მაღალი ავტორიტეტის მქონე *საერთოეროვნული ლიდერი*, რომელმაც მოახერხა საერთაშორისო ეკონომიკურ სარბიელზე თავისი ქვეყნის დამკვიდრება. გარდაცვალებამდე ორიოდე კვირით ადრე იმავე პოსტზე მას ჩაენაცვლა მისი ვაჟი – *ილხამ ალიევი. კონსტიტუციაში 2016 წელს შეტანილი ცვლილებით პრეზიდენტს შვიდი წლის ვადით ირჩევენ და მას არჩევის ლიმიტი არა აქვს. 2017 წლის 21 თებერვალს პრეზიდენტმა ილხამ ალიევმა ქვეყნის პირველ ვიცე-პრეზიდენტად დანიშნა საკუთარი მეუღლე, ქ-ნი მეჰრიბან ალიევა.*

ოპოზიცია (როგორც საერო, ისე რელიგიური) აზერბაიჯანში დათრგუნულია და სუსტი.

აზერბაიჯანის მდიდარმა ენერგეტიკულმა რესურსებმა მის მიმართ ტრანსნაციონალური კორპორაციების დიდი ინტერესი გააღვივა და თითქმის დაამუნჯა დასავლეთის ქვეყნების მთავრობების ჩვეულებრივ დიდი მომთხოვნელობა დემოკრატიული ნორმებისა და ადამიანის უფლებების დაცვისადმი.

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან ბაქოსაკენ საგარეო ინვესტიციების მდინარე წარიმართა. ამან მმართველი რეჟიმიც წელში გაამაგრა და მცირერიცხოვანი, მაგრამ ძალიან მდიდარი მმართველი კლასის წარმოქმნაც განაპირობა. ეკონომიკურად აზერბაიჯანი სწრაფად განვითარდა. დედაქალაქმა ბაქომ სახე იცვალა და დამშვენდა.

ნავთობის ექსპორტის ხარჯზე გამდიდრებამ საშუალება მისცა აზერბაიჯანს მკვეთრად გაეზარდა თავისი სამხედრო ბიუჯეტი, რომელიც ახლა აღემატება სომხეთის მთლიან ბიუჯეტს. აზერბაიჯანმა შექმნა საკუთარი სამხედრო მრეწველობა და, ასევე, გაზარდა *მაღალტექნოლოგიური იარაღის იმპორტი ისრაელიდან*

(ზოგი ექსპერტი ამას იმით ხსნის, რომ ისრაელი აზერბაიჯანს ირანის პოტენციურ მოწინააღმდეგედ მიიჩნევს, რაც დაუსაბუთებელ ახსნად მიმაჩნია).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ნავთობისა და გაზის ექსპორტზე მეტისმეტად დიდმა დამოკიდებულებამ 2014 წლიდან მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო აზერბაიჯანის ეკონომიკა, რადგან ენერგომატარებლებზე მსოფლიო ფასების მკვეთრმა კლებამ დიდი საბიუჯეტო დეფიციტი შექმნა და გააუფასურა აზერბაიჯანული ვალუტა – მანათი.

აზერბაიჯანისათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო ***თურქეთის რესპუბლიკის*** მიერ მისთვის გაწეული მრავალმხრივი ჰუმანიტარული (დამოუკიდებლობის პირველ ეტაპზე) და დიპლომატიური დახმარება. თურქეთი ლინგვორელიგიურ საფუძველზე აზერბაიჯანის მოძმე ქვეყანაა. თურქული და აზერბაიჯანული ახლო მონათესავე ენებია: *ორივე თიურქული ენაა*. ორივე ქვეყანაში ისლამია გავრცელებული, თუნდაც სხვადასხვა მიმართულებისა (აზერბაიჯანში – შიიტური, თურქეთში – სუნიტური). რელიგიურ სხვაობას ახლა ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებენ, თანაც აზერბაიჯანის მმართველი კლასი ძირითადად სეკულარულია.

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტისას მიმდინარე *სამხედრო მოქმედებებში თურქეთის არმია არ ჩარეულა*, რაც სავსებით რაციონალური გადაწყვეტილება იყო: წინააღმდეგ შემთხვევაში რეგიონში სხვა ძალების სამხედრო გააქტიურებაც შეიძლებოდა დაწყებულიყო.

რუსეთ-აზერბაიჯანის ურთიერთობა უფრო „ცივი მშვიდობის" სახეს ატარებს. უკანასკნელი რუსული სამხედრო ბაზა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე – *გაბალას რადიოლოკაციური სადგური* – 2013 წელს დაიხურა. მართალია, ქვეყნები ერთმანეთს „სტრატეგიულ პარტნიორებს" უწოდებენ, მაგრამ კულისებში გამოვლენილი ურთიერთუნდობლობა ხანდახან ზედაპირზეც ჩანს ხოლმე. ბაქო უკმაყოფილოა მოსკოვის მიერ ერევნისათვის გაწეული სერიოზული სამხედრო დახმარებით, თუმცა თვითონაც ყიდულობს რუსეთში ანალოგიურ სამხედრო ტექნიკას, მაგალითად, სარაკეტო-საზენიტო კომპლექსებს C-300-ს (მათ სომხეთიც ფლობს).

მოსკოვში ლოგიკურად მიიჩნევენ, რომ უჯობთ, ორივე მეტოქე შეაიარაღონ (თან ეს შემოსავალიცაა!), რათა არც ერთ მხარეს არ შეექმნას ილუზია, რომ ის უფრო ძლიერია და მზადაა სამხედრო მოქმედების დასაწყებად. ლოგიკურია, რომ *status quo* სომხეთს უფრო აძლევს ხელს: ის ყარაბაღს ინარჩუნებს; ვითარების შეცვლა აზერბაიჯანის ინტერესებში უფროა. მაგრამ ბაქოში მშვენივრად ესმით, რომ „გადამწყვეტი შეტევის" დრო არ დამდგარა.

ირანისათვის აზერბაიჯანის რესპუბლიკა შედარებით „უხერხული" მეზობელია, მიუხედავად რელიგიურ-კულტურული სიახლოვისა (აზერბაიჯანში, ისევე, როგორც ირანში ძირითადად შიიტური მიმართულების ისლამია გავრცელებული). ბაქოს ზოგიერთ წრეში ირედენტისტული იდეები ტრიალებს მდ. არაქსის სამხრეთით მდებარე *ირანის აზერბაიჯანის* მიმართ, სადაც ათობით მილიონი აზერბაიჯანელი ცხოვრობს და იქ ხანდახან ულერს ხოლმე იდეა „ორი აზერბაი-

ჯანის გაერთიანების“ შესახებ. თავის მხრივ, ირანს შეუძლია აზერბაიჯანის შიიტი ფუნდამენტალისტების წახალისება, მაგრამ ჯერჯერობით ამას არ აკეთებს.

ვერ ხერხდება ირანის სასარგებლოდ კასპიის ზღვის ფსკერის გაყოფა: ნავთობისა და გაზის საბადოები აზერბაიჯანის (და თურქმენეთის) მიერ თავისად გამოცხადებულ სექტორ(ებ)ში მდებარეობს, მეზობელი ირანის სექტორში კი ასეთი წიაღისეული ჯერ არ აღმოუჩენიათ.

ამავე დროს, 2016 წელს ირანი, აზერბაიჯანი და რუსეთი შეთანხმდნენ რკინიგზის მერიდიონალური ხაზის შექმნაზე, კერძოდ აზერბაიჯანისა და ირანის რკინიგზების შეერთებაზე. გარკვეული თვალსაზრისით ეს საქართველოსათვისაც იქნება საინტერესო, რადგან ირანული ან ცენტრალურ-აზიური ტვირთები მისი ნავსადგურებისაკენაც წამოვლენ.

სატრანსპორტო-ეკონომიკურმა კავშირებმა საქართველო და აზერბაიჯანი პოლიტიკურად ძალიან დააახლოვა და ისინი სტრატეგიულ პარტნიორებად აქცია. ბევრ საკითხზე გაეროში ორივე ქვეყანა ერთნაირად აძლევს ხმას.

აზერბაიჯანი თავისი ნავთობისა და გაზის ექსპორტს საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი მილსადენების მეშვეობით აწარმოებს. ის ასევე იყენებს საქართველოს რკინიგზას, საავტომობილო გზებსა და ნავსადგურებს. აზერბაიჯანი შეღავათიან ფასად აწვდის ბუნებრივ გაზს საქართველოს. *აზერბაიჯანული ინვესტიციებით შენდება ბაქო-თბილისი-ახალქალაქი-ყარსის რკინიგზა, რომელიც აზერბაიჯანსა და ცენტრალურ აზიას დააკავშირებს თურქეთსა და ევროპასთან.* მისი მშენებლობა 2017 წლის ბოლომდე უნდა დასრულდეს.

სომხეთი. დამოუკიდებელი *სომხეთის პოლიტიკური ისტორიის* მნიშვნელოვანი მოვლენებიდან აღსანიშნავია, რომ 1997 წელს გადადგა სომხეთის რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტი *ლევონ ტერ-პეტროსიანი*, რაც მას მოსთხოვა თავდაცვის გავლენიანმა მინისტრმა *ვაზგენ სარგსიანმა:* სხვა ნაციონალ-პატრიოტებთან ერთად მან მიიჩნია, რომ პრეზიდენტის მოსალოდნელი დათმობა მთიანი ყარაბაღის საკითხში ეროვნული ინტერესების ღალატის ტოლფასია.

სომხეთის რესპუბლიკის ახალ პრეზიდენტად 1998 წელს აირჩიეს *რობერტ ქოჩარიანი*, რომელიც წარმოშობით მთიანი ყარაბაღიდან იყო. 2008 წელს ის ამ პოსტზე შეცვალა ასევე ყარაბაღელმა *სერჟ სარგსიანმა*, რომელიც მომდევნო, 2013 წლის, არჩევნების მოგების შემდეგ პრეზიდენტად 2018 წლამდე რჩება.

1999 წლის 27 ოქტომბერს *სომხეთის ეროვნულ კრებაში* (პარლამენტში) გაუგონარი რამ მოხდა: დაუბრკოლებლად შესულმა ტერორისტებმა სატელევიზიო კამერების წინაშე ავტომატებით დახოცეს იმ დროისათვის უკვე პრემიერ-მინისტრი *ვაზგენ სარგსიანი*, პარლამენტის თავმჯდომარე *კარენ დემირჭიანი* და მისი მოადგილეები. გამოძიებამ ამჯობინა ტერორისტების მოტივებში პირად ანტიპათიაზე ყურადღების გამახვილება.

ამ ტრაგიკული შემთხვევის შემდეგ მმართველი *რესპუბლიკური პარტია* და, შესაბამისად, მისი ლიდერები სომხეთში მთავარ პოლიტიკურ ძალად იქცნენ.

2016 წელს საყოველთაო რეფერენდუმზე დადებითი პასუხის მიღების შემდეგ გადაწყდა, რომ *სომხეთის რესპუბლიკა საპარლამენტო მმართველობის ფორმაზე გადადის*. სომეხი პოლიტოლოგები გამოთქვამდნენ ვარაუდს, რომ მმართველობის ახალი ფორმით სომხეთის *რესპუბლიკური პარტიის* ხელმძღვანელს, პრეზიდენტ *სერჟ სარგსიანს*, სურდა გაეხანგრძლივებინა პოლიტიკაში ყოფნა და უვადოდ ყოფილიყო ძლიერი პრემიერ-მინისტრი. ეს მხოლოდ პოლიტოლოგების ვარაუდია და მისი შემოწმება რამდენიმე წლის შემდეგ გახდება შესაძლებელი. სავსებით დასაშვებია, რომ კონსტიტუციური ცვლილებით მისმა ინიციატორმა ვერც ისარგებლოს: საქართველომ ამის პრეცედენტი შექმნა.

2017 წლის 2 აპრილის არჩევნებში, რომელიც მხოლოდ პროპორციული სისტემით ჩატარდა, მმართველმა რესპუბლიკურმა პარტიამ ხმების 49 პროცენტზე მეტი მოიპოვა, რამაც მას 105 წევრიან პარლამენტში 58 სადეპუტატო მანდატის მიღების საშუალება მისცა. რესპუბლიკურმა პარტიამ მთავრობა შექმნა თავის, უკვე ტრადიციულად ქცეულ, პარტნიორთან – „დაშნაკცუთიუნთან" ერთად.

მრავალრიცხოვანი სომხური დიასპორა (სომხურ ენაზე – *„სფიურქ"*) არც თუ უმნიშვნელო გავლენას ახდენს ქვეყნის პოლიტიკაზე. სომხეთის უმთავრესი და არცთუ უანგარო მოკავშირე – რუსეთი – კი ძალიან დიდ გავლენას ახდენს სომხეთის საგარეო პოლიტიკაზეც და გარკვეულად, საშინაო პოლიტიკაზეც, რადგან რუსული კაპიტალი ფართოდაა წარმოდგენილი სომხეთის ეკონომიკაში.

2013 წლამდე საქართველო და სომხეთი პარალელურად მუშაობდნენ საკუთარი კანონმდებლობის დახვეწაზე იმ მიზნით, რომ ევროკავშირის მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინათ და მასთან ასოცირების ხელშეკრულება გაეფორმებინათ. ევროპული პერსპექტივისა ორივე ქვეყნის ხალხებმაც ირწმუნეს.

2013 წლის 3 სექტემბერს კი სომხეთის პრეზიდენტმა *სერჟ სარგსიანმა* მოსკოში ხანმოკლე ვიზიტის შემდეგ მოულოდნელად განაცხადა, რომ სომხეთი გაწევრდება რუსეთის მიერ შექმნილ „საბაჟო კავშირში". ეს ნიშნავდა უარის თქმას ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებაზე, რომელზეც 2014 წელს მხოლოდ საქართველომ მოაწერა ხელი.

როგორც ჩანს, სომხეთის პრეზიდენტი დააყენეს არჩევანის წინაშე – ან ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმება უშიშროების გარანტიის გარეშე, ან რუსეთთან „საბაჟო კავშირი" სამხედრო უშიშროების გარანტიით.

2015 წლიდან სომხეთი *ეეკ*-ის წევრი ქვეყანაა. რუსეთის ეკონომიკა, კი 2014 წლიდან საერთაშორისო სანქციების ქვეშაა და სტაგნაციას განიცდის (იხ. ზემოთ, ქვეთავი „ჩვენი მეზობელი რუსეთი").

ზემოხსენებულმა საგარეოპოლიტიკურმა ნაბიჯმაც განაპირობა ის, რომ 2016 წელს სომხეთის *მშპ*-ის ზრდამ სულ 0,2 პროცენტი შეადგინა. იმავე წელს ქვეყანაში

100 მილიონ დოლარზე ნაკლები საგარეო ინვესტიციები შემოვიდა, მაშინ, როცა რამდენიმე წლის წინ მათი მოცულობა ნახევარ მილიარდს აღწევდა. 2015 წელს კერძო გადარიცხვებმა (private remittances) სომხეთში 1,2 მილიარდი აშშ დოლარი შეადგინა (მათ შორის, რუსეთიდან – 915 მილიონი), რაც 30 პროცენტით ნაკლებია წინა წლის მონაცემებზე.

სომხეთის ენერგეტიკასა და მრეწველობის დარგების მეტ ნაწილში რუსული კაპიტალია გაბატონებული. 2000-მდე კომპანიაში რუსული კაპიტალი მონაწილეობს. საყოფაცხოვრებო და სამრეწველო გაზით სომხეთის მომარაგებას რუსული „გაზპრომი" ახორციელებს საქართველოზე გამავალი მილსადენის მეშვეობით.

პრეზიდენტი სერჟ სარგსიანი ისევ ცდილობს დაუბრუნდეს ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმზე მოლაპარაკებას: 2017 წლის თებერვლის ბოლოს ის სამი დღით ესტუმრა ბრიუსელს და შეხვდა ევროკავშირის ყველა ხელმძღვანელ პირს და ნატო-ს გენერალურ მდივანსაც კი. 2017 წლის ნოემბერში „აღმოსავლეთ პარტნიორობის" სამიტის დროს სომხეთმა დადო ხელშეკრულება „ევროკავშირთან ყოვლისმომცველი და გაფართოებული პარტნიორობის შესახებ". ის არ ითვალისწინებს არც თავისუფალ ვაჭრობას და არც ასოცირებას ევროპულ კავშირთან. ამიტომაც ამ შეთანხმებას ოფიციალური მოსკოვი ლმობიერად შეხვდა. მაგრამ რუსმა ექსპერტებმა და მასმედიამ ისეთი პრეტენზიები წაუყენეს სომხეთს, რომ იქ ერთგვარი „ანტი-რუსული" განწყობილების ფონი შეიქმნა.

ბუნებრივი რესურსებით შედარებით ღარიბი (ძირითადი მინერალური სიმდიდრეა სპილენძის, მოლიბდენის, ოქროს არც თუ ძალიან მდიდარი საბადოები) სომხეთის მთავარი ეკონომიკური დასაყრდენი აღმოჩნდა მისი დიასპორა – სფიურქი.

„ახალი სფიურქი" – პოსტსაბჭოთა პერიოდში სომხეთის რესპუბლიკიდან ძირითადად რუსეთში, უკრაინაში, დსთ-ის სხვა ქვეყნებში, ევროპასა და ამერიკაში წასული მილიონი ან მეტი ადამიანი – შინ დარჩენილ ოჯახის წევრებს (თუ ასეთი დარჩათ: ზოგჯერ ემიგრაცია მთელი ოჯახით ხდება) წლიურად მილიარდ დოლარზე მეტს აწვდის. ასეთი „წერტილოვანი ფინანსური ინიექციები" უცხო ქვეყნებისა ან საერთაშორისო ჰუმანიტარული ორგანიზაციის დახმარებაზე უფრო ეფექტიანია.

„ძველი სფიურქის" – ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიიდან XX საუკუნის პირველ მეოთხედში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, საფრანგეთში, ლიბანში წასული სომხების – ეკონომიკური დახმარება ჯამში „ახალი სფიურქის" გადარიცხვებზე ნაკლებია და, უპირატესად, სახელმწიფოზეა გათვლილი, მაგალითად, ხმარდება სომხეთის, აგრეთვე მთიანი ყარაბაღის, ინფრასტრუქტურულ პროექტებს.

„ძველი სფიურქი" სომხეთის რესპუბლიკას ეხმარება საგარეო პოლიტიკის გატარებაში: ვაშინგტონში ისინი საკმაოდ მძლავრ პოლიტიკურ *ლობის* ფლობენ, რომელიც აქტიურად ცდილობს, მიაღწიოს ამერიკის მთავრობის მიერ 1915 წელს ოსმალეთის იმპერიაში მომხდარი მოვლენების (იხ. თავი 6) „სომეხთა გენოცი-

დად" აღიარებას. ამასთან, მისი მოქმედება ხანდახან წინააღმდეგობაში მოდის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის პრაგმატულ მიზნებთან.

ეს განსაკუთრებით გამოჩნდა XXI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც საქმე მიდგა სომხეთ-თურქეთის ურთიერთობის პრობლემების მოგვარებაზე. 2009 წელს ამერიკის, რუსეთის, ევროკავშირის საგარეო უწყებათა ხელმძღვანელთა თანდასწრებით შვეიცარიის ქალაქ ციურიხში ხელი მოეწერა სომხეთსა და თურქეთს შორის ურთიერთობათა დარეგულირების ორ ოქმს, რომელთა რატიფიკაციის შემთხვევაში შესაძლებელი გახდებოდა მათ შორის დიპლომატიური ურთიერთობის აღდგენა და 1993 წელს თურქეთის მიერ სომხეთთან ჩაკეტილი საზღვრის გახსნა.

მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში პარადოქსულად მოხდა *აზერბაიჯანის ხელისუფლების, სომხური „ძველი სფიურქისა" და რუსეთის პოლიტიკური ინტერესების თანხვედრა:*

- ***აზერბაიჯანი*** შეაშფოთა თურქეთთან სომხეთის დაახლოებამ იმ პირობებში, როდესაც მთიანი ყარაბაღის პრობლემა მოუგვარებელია. ბაქომ დიდი ზეწოლა განახორციელა თურქეთის ხელისუფლებაზე, რომ მას არ მოეხდინა შეთანხმების რატიფიკაცია;
- სომხეთ-თურქეთის ურთიერთობათა დარეგულირების ოქმი გულისხმობდა არსებული საზღვრების ცნობას (ეს მკაფიოდ განაცხადა სომხეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა *ედუარდ ნალბანდიანმა*) და მეცნიერთა ერთობლივი კომისიის ჩამოყალიბებას 1915 წლის მოვლენების შესასწავლად. ეს ორი პირობა ***„ძველმა სფიურქმა"*** და ადგილობრივმა ნაციონალისტურმა ძალებმა აღიქვეს, როგორც სომხეთის მხრიდან თურქეთისადმი ტერიტორიულ პრეტენზიაზე უარის თქმა და „გენოციდის" ეჭვქვეშ დაყენება. ამიტომაც *„სფიურქმა"* დიდი ზეწოლა მოახდინა სომხეთის ხელისუფლებაზე, რომ მას არ მოეხდინა შეთანხმების რატიფიკაცია;
- ***რუსეთი*** სულაც არ არის დაინტერესებული, რომ თურქეთსა და სომხეთს შორის მოხდეს ურთიერთობათა ნორმალიზაცია, რადგან ამ შემთხვევაში სომხეთში შეიძლება გაძლიერდეს პროდასავლური საგარეოპოლიტიკური ვექტორი, ხოლო სომხეთის ტერიტორიაზე რუსული სამხედრო ბაზის საჭიროება კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგეს. რუსეთს არ მოუხდენია განსაკუთრებული ზეწოლა რომელიმე მხარეზე: მან უბრალოდ არაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ მომხდარიყო შეთანხმების (ოქმების) რატიფიკაცია. მისი უმოქმედობა ზეწოლის ტოლფასი იყო.

* * *

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამო სომხეთი ფაქტობრივ გეოპოლიტიკურ ჩიხში აღმოჩნდა.

აღმოსავლეთით მას არა აქვს არავითარი მშვიდობიანი შეხების წერტილი

აზერბაიჯანთან და მისი გავლით რუსეთთან: საბჭოთა პერიოდში მთავარი სარკინიგზო (სატვირთო) მაგისტრალი რუსეთიდან სომხეთში გადიოდა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. ახლა ის უმოქმედოა.

დასავლეთით – 1993 წლიდან დახურულია საზღვარი თურქეთთან (სომხეთის მხრიდან საზღვარს რუსი მესაზღვრეები იცავენ). დიპლომატიური ურთიერთობის არქონა ხელს არ უშლის თურქულ და სომხურ კომპანიებს, იქონიონ კონტაქტები: საქართველოს ტერიტორიის გავლით სომხეთში შედის ასობით მილიონი აშშ დოლარის ღირებულების თურქული საქონელი. თურქეთში სამუშაოდ წასულია სავარაუდოდ 60-80 ათასი (იქნებ, მეტიც?) სომხეთის მოქალაქე, რომელიც იქ არალეგალურად მუშაობს და შინ საკმაო თანხას აგზავნის.

სამხრეთით, ირანთან დასაკავშირებლად გაყვანილმა რთული პროფილის საავტომობილო გზამ (რკინიგზა არ არსებობს), XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში მდ. არაქსზე აშენებულმა ხიდმა მცირეოდენი ეკონომიკური შვება მისცა სომხეთს, მაგრამ გეოპოლიტიკური ჩიხიდან ის ვერ გამოიყვანა. კასპიის ზღვითა და ირანის ტერიტორიის გავლით რუსეთიდან, ირანიდან ან სხვა ქვეყნებიდან შემოსული ტვირთები სომხეთის საგარეო-სავაჭრო ბრუნვის მეხუთედზე ნაკლებია.

2007 წლიდან ირანიდან სომხეთში შეყვანილია გაზსადენი (დიამეტრით 750 მმ), რომლითაც მიწოდებული გაზით გამომუშავებული ელექტროენერგიის დიდ ნაწილს სომხეთი ირანს უბრუნებს: საყოფაცხოვრებო მიზნით გამოსაყენებლად ირანული გაზი საკმარისი არაა. ეს მილსადენი რუსულმა „გაზპრომმა“ შეიძინა. „გაზპრომ“-ის ზეწოლით არ იქნა გაყვანილი ორჯერ მეტი დიამეტრის ირან-სომხეთის გაზსადენი, რომლის გაგრძელებით, თეორიულად, ირანს შეეძლო გაზის გატანა საქართველოს გავლით შავ ზღვამდე და იქიდან – ევროპაში. ამას რუსეთი არ დაუშვებდა!

მხოლოდ ***ჩრდილოეთით***, საქართველოს საავტომობილო და სარკინიგზო გზებით, შეუძლია სომხეთს იქონიოს საიმედო გასასვლელი რუსეთთან და დასავლეთთან ეკონომიკური კავშირურთიერთობისათვის. ის იყენებს ქართულ ნავსადგურებს, ბათუმსა და ფოთს. სახმელეთო კავშირი კი რუსეთთან აქვს საქართველოს სამხედრო გზისა და ლარსის სასაზღვრო-გამშვები პუნქტის გავლით, რომელიც ზამთრის პერიოდში ხშირად გაუვალი ხდება. ევროკავშირთან სავაჭროდ გამოიყენება ისევ ქართული ნავსადგურები. მიუხედავად იმისა, რომ ამჟამად სომხეთი *ეეკ*-ის წევრია და რუსეთთანაა საბაჟო კავშირში, ხოლო საქართველო ევროკავშირთანაა ასოცირებული, თბილისი არ უქმნის პრობლემებს თავისი ტერიტორიის გავლით რუსეთთან სომხეთის ეკონომიკურ ურთიერთობას.

სომხეთი დაინტერესებულია, რომ საქართველოსა და რუსეთს შორის აღდგეს სარკინიგზო მიმოსვლა აფხაზეთის გავლით, მაგრამ ეს კომპლექსური პოლიტიკური პრობლემაა. საქართველოს ვერც ერთი მთავრობა ვერ დათანხმდება მის გადაწყვეტას მხოლოდ სომხეთის ინტერესების გათვალისწინებით და საკუთარი ინტერესების უგულებელყოფით. *ამ ეტაპზე კი ოკუპირებული აფხაზეთის*

გაელით სარკინიგზო მიმოსვლის აღდგენა საქართველოს არც ეკონომიკურ და არც პოლიტიკურ ინტერესებს არ ემსახურება. საქართველოს რკინიგზის აფხაზეთის მონაკვეთის ისევ თბილისისათვის დაქვემდებარებას (რაც ფორმალურად არ გაუქმებულა, თუმცა ფაქტობრივად შეწყდა 1993 წელს) და საბაჟო-გამშვები პუნქტის საქართველო-რუსეთის საზღვარზე (ანუ აფხაზეთის ჩრდილოეთ ნაწილში) დაწესებას არც აფხაზები და არც რუსები არ დაეთანხმებიან. ამის გარეშე კი თბილისს არავითარი ინტერესი ამ რკინიგზის მიმართ არა აქვს.

სომეხი ექსპერტები მიიჩნევენ, რომ სომხეთისა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ ორიენტაციებში პრინციპული განსხვავების მიუხედავად, ამ ქვეყნების პოზიციებს ერთგვარად აწონასწორებს ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთდამოკიდებულების ზოგიერთი ელემენტი.

ამ ელემენტებს შორის იგულისხმება საქართველოს პროვინცია ჯავახეთში, რომელიც სომხეთს ემეზობლება, კომპაქტურად მცხოვრები სომხური თემი, რომლის ცალკეული ჯგუფები (ნათელია, გარედან მიღებული დავალებით!) XXI საუკუნის დასაწყისში სხვადასხვა პრეტენზიის წაყენებით, მაგალითად, ავტონომიის მოთხოვნით, გარკვეულ პრობლემებს უქმნიდა თბილისს. ოფიციალური ერევანი კი „იჩენდა კეთილ ნებას“ ასეთი პრობლემების მოსაგვარებლად.

თავის მხრივ, ერევანში კარგად ესმით, რომ საქართველო მათთვის საკვანძო ქვეყანაა და მისი დესტაბილიზაცია სომხეთისათვის საფრთხეს შეიცავს. იქ ახსოვთ, რომ მაგალითად, 2008 წლის აგვისტოში რუსული აგრესიის შედეგად საქართველოში გადაკეტილმა გზებმა სომხეთს სულ რამდენიმე დღეში შეუქმნა სურსათისა და საავტომობილო საწვავის გარეშე დარჩენის საფრთხე.

„საგარეო პოლიტიკურ საყრდენად“ სომხეთი იძულებულია, გამოიყენოს მხოლოდ *რუსეთის ფედერაცია. რუსეთს კი სომხეთი ესაჭიროება, როგორც ფორპოსტი კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში.* სომხები განსაკუთრებით გაანაწყენა მათ მიმართ ამ სიტყვის – „ფორპოსტის[58]“ – გამოყენებამ (ის ერთხელ გულუბრყვილოდ ახსენა რუსეთის დუმის იმდროინდელმა თავმჯდომარემ *ბორის გრიზლოვმა*). „პოლიტიკურად არაკორექტულ“ სიტყვას რუსეთის ელიტა და პრესა ნაკლებად იყენებს, მაგრამ ამით რუსული გეოპოლიტიკა კავკასიაში არ იცვლება.

1995 წლიდან (2010 წელს გაგრძელებული შეთანხმებით – 2044 წლამდე) სომხეთის ქალაქ *გიუმრიში* განლაგებულია *მძლავრი რუსული სამხედრო ბაზა*, რომლისთვისაც მიწის იჯარას რუსეთი სომხეთს არ უხდის, რადგან სამაგიეროდ ჰპირდება, რომ ბაზა სომხეთის უსაფრთხოებასაც უზრუნველყოფს.

2015 წელს სომხეთმა ხელი მოაწერა რუსეთთან ერთად გაერთიანებული საჰაერო თავდაცვის სისტემის შექმნას, რომელიც მთელ სამხრეთ კავკასიას დაფარავს.

58 გერმანული Vorposten-იდან, რაც სამხედრო საქმეში ნიშნავს მოწინააღმდეგესთან ყველაზე ახლოს განლაგებულ საგუშაგოს.

2016 წლის 14 ნოემბერს რუსეთის პრეზიდენტმა პუტინმა მოიწონა მთავრობის მიერ შეთავაზებული რუსეთისა და სომხეთის შეთანხმება „გაერთიანებული საჯარისო დაჯგუფების" (Объединенная группировка войск) შექმნის შესახებ. რუსეთის მხრიდან „დაჯგუფებაში" შედის სომხეთში განლაგებული მისი 102–ე სამხედრო ბაზა, ხოლო სომხეთის მხრიდან – არმიის მე-5 კორპუსი. მშვიდობიან პერიოდში „გაერთიანებული საჯარისო დაჯგუფებას" სომხეთის გენერალური შტაბიდან გააკონტროლებენ, „აგრესიის უშუალო საფრთხისა და ომის დროს" კი ხელმძღვანელობას გაუწევს რუსეთის სამხრეთის სამხედრო ოლქის სარდალი.

2017 წელს ივლისში ამ შეთანხმების რუსეთისა და სომხეთის საკანონმდებლო ორგანოებში რატიფიკაციის შემდეგ ის ძალაში შევიდა.

სომხეთის რიგითი მოქალაქეები შეიძლება იწონებდნენ ამ შეთანხმებას ისე, რომ არ ესმოდეთ მისი ბუნდოვანი არსი და ორაზროვნება, მაგრამ ექსპერტების ნაწილი მას ეჭვის თვალით უყურებს.

ერევანში რუსულ ენაზე გამომავალი პროსამთავრობო გაზეთის „Новое время" პოლიტიკურმა მიმომხილველმა *არტემ ერკანიანმა* დასვა კითხვა *„ვის დაცვას და ვისგან დაცვას აპირებს გაერთიანებული დაჯგუფება?"* და იქვე მოიყვანა რუსი სამხედრო ექსპერტის ვლადისლავ შურიგინის სიტყვები: *„გაერთიანებული დაჯგუფების შექმნა ნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ რუსეთი აპირებს დაიცვას თავისი ინტერესები სამხრეთ საზღვრებზე. ამასთან, ნათელია, რომ ეს არ შეეხება მთიან ყარაბაღს, რომლის გამოც დავობენ სომხეთი და აზერბაიჯანი. რუსეთს სხვა მიზანი აქვს. საქართველო აპირებს შევიდეს ნატო-ში და მალე მის ტერიტორიაზე გაჩნდება ალიანსის სამხედრო ბაზები. რუსეთისა და სომხეთის გაერთიანებულ საჯარისო დაჯგუფებას შეეძლება მათი ბლოკირება".*

იმავე ერკანიანმა ასეთი კომენტარი გააკეთა: *„ამრიგად, რუსი ექსპერტის აზრით, სომხეთი ქმნის რუსეთთან ერთობლივ დაჯგუფებას იმისათვის, რომ დაეხმაროს მოსკოვს, ებრძოლოს საქართველოს და ნატოს. მაგრამ ერევანს არავითარი პრობლემა არა აქვს არც ქართველებთან და არც ჩრდილოატლანტიკურ ალიანსთან... საფრთხე ჩვენი უშიშროებისათვის, რასაკვირველია, არ მოდის არც თბილისიდან და არც ბრიუსელიდან, არამედ ბაქოდან და ანკარადან"* [Ерканян, 2017].

ძველი მეზობელი ირანი

XX საუკუნეში ირანმა შეაბიჯა, როგორც დასუსტებულმა, ყოვლად უუნარო მონარქიამ, რომლის ტერიტორიის გავლენის სფეროებად გაყოფას მარტივად ახერხებდნენ ლონდონისა და სანკტ-პეტერბურგის კაბინეტებში მყოფი დიპლომატები.

XX საუკუნემ ირანს დიდი ცვლილებები მოუტანა. 1925 წელს პრემიერ-მინის-

ტრმა *რეზა ხანმა* სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინა და თვითონ ავიდა ტახტზე *შაჰ რეზა ფეჰლევის* სახელით (1925-1941). მან გადადგა სერიოზული ნაბიჯები ქვეყნის მოდერნიზაციის მიმართულებით. ირანის ტერიტორიაზე ნავთობის დიდი ბუდობების აღმოჩენამ და XX საუკუნის მეორე ნახევარში საექსპორტო შემოსავლის დიდმა ზრდამ იმოქმედა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე.

შაჰ რეზასა და მისი ვაჟიშვილის, შაჰ *მოჰამად რეზას* (1941-1979) მცდელობას, დასავლურ ყაიდაზე გარდაექმნათ საზოგადოება, ორაზროვანი შედეგი მოჰყვა. თუ თეირანის ელიტური საზოგადოება ადვილად შეეთვისა ევროპული ქცევისა და ჩაცმის წესებს, პროვინციული ქალაქების მოსახლეობის, სოფლად – გლეხობის გარეგნული ვესტერნიზაციაც კი ვერ მოხერხდა. ისლამური ცივილიზაცია უძლეველი აღმოჩნდა!

შაჰის რეჟიმის წინააღმდეგ ყოველთვის არსებობდა დაქსაქსული ოპოზიცია, როგორც მარჯვნიდან, რომელიც რელიგიას იყენებდა იარაღად, ისე მარცხნიდან, რომლისთვისაც ხსნა კომუნიზმი იყო. არსებობდა ოპოზიციურად განწყობილი ლიბერალური ინტელიგენციაც. ტახტის გარშემო შემოკრებილი მმართველი ელიტის კორუმპირებულობამ და რეჟიმის უკიდურესად რეპრესიულმა ხასიათმა მკვეთრად გაზარდა სოციალური დაპირისპირება.

1979 წელს დაწყებული მასობრივი „უწესრიგობა“ რევოლუციაში გადაიზარდა, რომელსაც რელიგიური ლიდერები ჩაუდგნენ სათავეში. მანამდე შაჰის რეჟიმის მიერ დევნილი, ქარიზმატული აიათოლა *რუჰოლა ხომეინი* (1902-1989) რევოლუციის მედროშედ იქცა. 1979 წლის თებერვალში მონარქია დაემხო.

ახალი ირანის სადავეები შიიტმა რელიგიურმა ლიდერებმა ხელში აიღეს და ***ირანის ისლამური რესპუბლიკა*** გამოაცხადეს. ხომეინი ისლამური რესპუბლიკის უზენაესი ლიდერი გახდა.

ირანიდან მომდინარე ანტიიმპერიალისტური და ანტისიონისტური რიტორიკა, აშშ-ისა და ისრაელისაგან „დიდი“ და „პატარა სატანას“ მტრული ხატის შექმნა, ეჭვს არ ტოვებდა, რომ შაჰისდროინდელი საერთაშორისო ურთიერთობების ვექტორი მკვეთრად შეიცვალა.

ირანში ისლამური რევოლუციის წარმატებამ ფრთები შეასხა ასეთივე რევოლუციის მომწადინე ისლამისტურ წრეებს უპირატესად არაბულ (სუნიტურ) ქვეყნებში, სადაც საკუთარი რეპრესიული და, ერთდროულად, სეკულარული რეჟიმები ჰქონდათ. ირანი კი ძირითადად სპარსულენოვანია და შიიტური. ამიტომაც ინტერესების თანხვედრა ვერ მოხერხდა. ისლამური რევოლუციის ექსპორტის დაუფარავმა ზრახვამ ირანი პოლიტიკურ იზოლაციაში მოაქცია. როდესაც 1980 წელს ერაყის დიქტატორი სადამ ჰუსეინი თავს დაესხა ირანის ისლამურ რესპუბლიკას, არც ერთ დიდ სახელმწიფოს და არც გაეროს არ გამოუხატავს პროტესტი ამ აშკარა აგრესიის გამო. ერაყთან სისხლისმღვრელი ომი 1988 წელს status quo-ს აღდგენით დასრულდა.

ირანი ცდილობს, ითამაშოს *რეგიონის ერთ-ერთი ლიდერის როლი*. ამის ობიექტური საფუძველია ქვეყნის დიდი ტერიტორია (1,6 მილიონი კვ. კმ), საკმაოდ კარგად განათლებული და მზარდი მოსახლეობა (2016 წლიდან 80 მილიონამდე), დიდი ეკონომიკა, მდიდარი ბუნებრივი რესურსები, მათ შორის ისეთი, როგორებიცაა ნავთობი, გაზი, ურანი.

ირანის ურთიერთობაში მეზობლებთან იგრძნობა ტრადიციული გეოპოლიტიკის ელემენტები – გეოგრაფიას ვერავინ გაექცევა! ისე, როგორც გვიან შუა საუკუნეებში, ირანის *ფაქტობრივი მეტოქე* (ფორმალურად – ურთიერთობა მეგობრულია!) მთელ რეგიონში არის მეზობელი *თურქეთი*. სპარსეთის ყურის აუზში ირანის დაუფარავი მეტოქეა *საუდის არაბეთი*.

სირიის კონფლიქტში ირანი თავიდანვე მხარს უჭერდა *ბაშარ ალ-ასადს*. ამის მიზეზები როგორც იდეოლოგიურია, ისე გეოპოლიტიკური.

იდეოლოგიური (აქ: რელიგიური) პოზიციიდან აღსანიშნავია, რომ ბაშარ ალ-ასადი, მამამისის, ჰაფეზ ალ-ასადის მსგავსად, რომელიც 1970-2000 წლებში რკინის ხელით მართავდა სირიას, განეკუთვნებოდა შედარებით მცირერიცხოვან ალავიტურ სექტას. ალავიტობას ისლამის ერთ-ერთ შიიტურ მიმართულებად მიიჩნევენ. ალავიტები დღემდე დომინირებენ სირიის მმართველ ელიტაში, მათ შორის არმიაში. 2011 წლიდან სირიის მეამბოხე ისლამისტური (სუნიტური) დაჯგუფებები დაუპირისპირდნენ ასადის რეჟიმს, როგორც „შიიტურს" და, ამდენად, „მწვალებლურს", ანუ რაც სინამდვილისგან შორსაა: რეჟიმს ჰყავს მრავალრიცხოვანი მხარდამჭერი სირიის სუნიტურ და ქრისტიანულ მოსახლეობაშიც, განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში, ხოლო *ბაშარ ალ-ასადი* ნომინალურად სუნიტი გახდა.

ასადის მხარეს გამოვიდნენ ლიბანის გავლენიანი შიიტური ორგანიზაცია *„ჰეზბოლა"* და *ირანის ისლამური რესპუბლიკა*.

გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით ირანი დაინტერესებული უნდა იყოს თავისი გავლენის ქვეშ იქონიოს „შიიტური რკალი" – მოყოლებული ირანიდან, გაგრძელებული ერაყის შიიტებით დასახლებული რეგიონებით და სირიის იმ რეგიონებით, სადაც ალავიტები დომინირებენ თუ რაოდენობრივად არა, პოლიტიკურად მაინც, და დამთავრებული ლიბანით, სადაც „ჰეზბოლა" ერთ-ერთი უძლიერესი დაჯგუფებაა. ირანი იყენებს თავის ბალისტიკურ რაკეტებს „დაიშ"-ის წინააღმდეგ. სხვათა შორის, ახლო აღმოსავლეთში მხოლოდ ისრაელი და ირანი ფლობენ სამამულო წარმოების ბალისტიკურ იარაღს.

სირიის კონფლიქტში ირანი და რუსეთი ერთ მხარეს აღმოჩნდნენ – ორივე ასადს უჭერს მხარს, თუმცა მათ ტიპურ მოკავშირეებად ვერ მივიჩნევთ.

მსოფლიოსა და რეგიონის ნამყვან სახელმწიფოებს შორის ირანისათვის ყველაზე მისაღები პარტნიორია *რუსეთი*, რომელთანაც ის 1991 წლიდან მხოლოდ კასპიის ზღვის მეშვეობით „მეზობლობს". ირანი და რუსეთი დაინტერესებულნი არიან, შეიქმნას ჩრდილოეთ-სამხრეთის სატრანსპორტო კორიდორი. ორივე

სახელმწიფო სამხრეთ კავკასიაში თავის სტრატეგიულ პარტნიორად მიიჩნევს სომხეთის რესპუბლიკას. სხვათა შორის, ირანი არავითარ დახმარებას არ უწევდა ისლამის დროშით მებრძოლ ჩეჩენ სეპარატისტებს ჩრდილო კავკასიაში.

არ გამართლდა შიში, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ (1991 წ.) ირანი შეეცდებოდა, მოეხდინა *ისლამური რევოლუციის ექსპორტი* უპირატესად მუსლიმებით დასახლებულ პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკებში. ძირითადი მიზეზია ის, რომ ცენტრალური აზიის სეკულარული და ავტორიტარული რეჟიმების მქონე რესპუბლიკებში, სადაც სუნიტური ისლამია გავრცელებული, შიიტ აიათოლებს საყრდენი არა აქვთ. ერთგვარი გამონაკლისია აზერბაიჯანის რესპუბლიკა, სადაც ირანს შეეძლო გამოეყენებინა რელიგიური მომენტი ბაქოზე ზეწოლისათვის და გარკვეული დასაყრდენი ენახა ადგილობრივ შიიტებს შორის. მაგრამ ირანი ფაქტობრივად მოერიდა ასეთ მოქმედებას. თავის მხრივ, აზერბაიჯანის რესპუბლიკას, როგორც წინა ქვეთავში აღინიშნა, შეუძლია ირანთან მიმართებით ირედენტისტული ფაქტორის გამოყენება, რასაც ის ამჟამად არ აკეთებს.

თავის *კავკასიურ პოლიტიკაში* იდეოლოგიურ მიდგომაზე წინ ირანი პრაგმატულ მიდგომას აყენებს. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის საომარი ფაზის დროს (1988-1994) შიიტური ირანი უფრო თანაუგრძნობდა და ეკონომიკურად ეხმარებოდა ქრისტიანულ სომხეთს, ვიდრე ისლამურ, თანაც შიიტურ აზერბაიჯანს.

ერთგვარი პარადოქსია, რომ ისრაელთან დაპირისპირების ფონზე ირანში არ არსებობს იუდოფობია. ახლო აღმოსავლეთის არც ერთ სხვა ქვეყანაში, გარდა ირანის და თურქეთისა, არ დარჩა ებრაული მოსახლეობა. ირანის პარლამენტში ერთი დეპუტატის ადგილი ადგილობრივი ებრაული თემის წარმომადგენლისათვის არის დაჯავშნილი. ოფიციალური თეირანი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მტრად მიიჩნევს სიონისტებს და არა ებრაელებს (თუმცა ეს სიტყვიერ ეკვილიბრისტიკას უფრო წააგავს!).

ისრაელთან ირანის დაპირისპირება გეოპოლიტიკურ ლოგიკაში თითქოს არ ჯდება: მათ არა აქვთ საერთო საზღვარი და სადავო ტერიტორია. სხვათა შორის, ფეჰლევის დინასტიის დროინდელი ირანისათვის ისრაელი მეგობრული სახელმწიფო იყო და ქვეყნებს ინტენსიური (თუმცა არაოფიციალური) კავშირურთიერთობა ჰქონდათ.

ისლამური რესპუბლიკისა და ისრაელის კონფრონტაციაში, რომელიც ჯერ-ჯერობით არ გასცილებია პროპაგანდისტულ ლოზუნგებსა და მჭახე პოლიტიკურ განცხადებებს, მთავარია არა რელიგიურ-იდეოლოგიური საკითხები, არამედ ისრაელის შიში, რომ ირანი ესწრაფვის, დაარღვიოს მისი (ისრაელის) ბირთვული მონოპოლია ახლო აღმოსავლეთში.

თეირანი აცხადებს, რომ მის მიერ განხორციელებულ *ბირთვულ პროგრამას* მხოლოდ ენერგეტიკული და სამედიცინო ხასიათი აქვს, რისიც ისრაელსა და დასავლეთში, განსაკუთრებით, ამერიკაში, არ სჯერათ. ვაშინგტონმა თავიდანვე

შემოიღო ეკონომიკური სანქციები ირანის ისლამური რესპუბლიკის წინააღმდეგ და გააფართოვა ისინი 1995 წელს.

2006 წელს გაეროს უშიშროების საბჭომ მიიღო *რეზოლუცია 1696* და ირანს საერთაშორისო სანქციები დაუწესა მისი უარის გამო, შეეჩერებინა ურანის გამდიდრების პროგრამა. ამერიკული და, შემდგომში, საერთაშორისო სანქციები გამიზნული იყო ირანის ნავთობ-გაზის მრეწველობაში ინვესტიციების შეჩერებაზე, საბანკო სისტემის, ნავთობის ექსპორტის შეზღუდვაზე და ა.შ. ამან მართლაც მოახდინა უარყოფითი გავლენა ირანის ეკონომიკაზე.

რუსეთის ფედერაცია ამ სანქციებში მონაწილეობდა გარკვეული დათქმებით: იგი ერიდებოდა ირანთან ხიდების სრულ დაწვას. მაგალითად, უარი უთხრა ირანს საჰაერო თავდაცვის თანამედროვე სისტემების მიწოდებაზე, მაგრამ 2016 წელს სანქციების მოხსნისთანავე განაახლა კონტრაქტი. უფრო ადრე, რუსეთმა ააშენა ირანის ერთადერთი ატომური ელექტროსადგური ქ. ბუშეჰრში.

საბოლოოდ, ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ, 2015 წლის 20 ივლისს გაეროს უშიშროების საბჭომ გამოსცა *რეზოლუცია 2231*, რომლითაც დამტკიცდა ირანსა და „5+1" შორის (გაეროს უშიშროების საბჭოს ხუთი მუდმივი წევრი სახელმწიფო და გერმანია) შეთანხმების მიღწევა: ირანმა „სულ ცოტა ათი წლით" შეზღუდა ბირთვული პროგრამის იმ ელემენტების გატარება, რომლებიც მისი ბირთვული ამბიციების მიმართ ეჭვს აჩენდა. 2016 წლის 16 იანვრიდან ირანს მოეხსნა საერთაშორისო სანქციების დიდი ნაწილი. ირანმა გაზარდა ნავთობის ექსპორტი, რითაც გარკვეულად შეაჩერა მისი მსოფლიო ფასის ზრდა.

ისრაელი ირანისათვის სანქციების მოხსნის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ ვერ დააჯერა ბარაკ ობამას ადმინისტრაცია, რომ თეირანი სანდო არაა. 2017 წელს ვაშინგტონში პრეზიდენტ დონალდ ტრამპის ადმინისტრაციის მოსვლის შემდეგ აშშ-ირანის ურთიერთობა ისევ ამჟღავნებს დაძაბვის ტენდენციას. ირანის მძაფრი კრიტიკით ტრამპი საჯაროდ დაუდგა გვერდით საუდის არაბეთის აბსოლუტურ მონარქიას, სადაც განახორციელა თავისი პირველი საგარეო-პოლიტიკური ვიზიტი.

ამავე დროს, ირანის ხელისუფლება მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „არ უნდა *მისცეს საბაბი ამერიკელებს*". 2017 წლის აპრილის დამდეგს ეს განაცხადა ირანის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მოჰამად ჯავად ზარიფმა.

* * *

ირანის ურთიერთობას საქართველოსთან, განსაკუთრებით მის აღმოსავლეთ ნაწილთან, სამი ათასწლეულის ისტორია აქვს. კონტაქტები ყოველთვის არ ვლინდებოდა სამხედრო დაპირისპირებაში, არსებობდა მშვიდობიანი ურთიერთობებიც. მათი ინტენსივობა ქართული ენის ლექსიკაშიც აისახა, რომელშიც მრავლადაა ნასესხობანი სპარსული ენიდან.

XIX საუკუნის დამდეგიდან, როდესაც რუსეთი კავკასიაში გაბატონდა და იმპე-

რიაში საქართველოს ინკორპორაცია მოახდინა, ჩვენი მეზობლობა ირანთან (1935 წლამდე მას სპარსეთად ვიცნობდით) თანდათან დავიწყებას მიეცა.

სპარსეთმა აღიარა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და 1920 წელს იყო იმ ათ სახელმწიფოს შორის, ვინც მხარი დაუჭირა საქართველოს მიღებას ერთა ლიგაში. სამწუხაროდ, ათი ხმა მაშინ არ გვეყო.

მეორე დამოუკიდებლობის დროსაც ირანმა უკვე 1992 წლის 15 მაისს დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსთან და 1993 წელს გახსნა საელჩო თბილისში. 1994 წელს საქართველოს საელჩო გაიხსნა თეირანში. დამყარდა მჭიდრო ეკონომიკური კავშირებიც.

2017 წლის 19 აპრილს თბილისში ოფიციალური ვიზიტით მყოფმა ირანის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მოჰამად ჯავად ზარიფმა გამოთქვა ირანის სურვილი, შეიქმნას დერეფანი *სპარსეთის ყურე-შავი ზღვა*, რომლის შექმნაშიც *„აუცილებლად უნდა მიიღონ მონაწილეობა საქართველომ, ირანმა, აზერბაიჯანმა და სომხეთმა"*. ბუნებრივია, თუნდ აზერბაიჯანის, თუნდაც სომხეთის გავლით შექმნილი ასეთი სატრანსპორტო დერეფანი საქართველოს შავიზღვისპირა ნავსადგურებში უნდა მივიდეს.

2016 წლიდან ირანთან უვიზო მიმოსვლის აღდგენამ გაზარდა ირანელი ტურისტებისა და ბიზნესმენების ნაკადი საქართველოში, რაც ქვეყნის ეკონომიკისათვის სასარგებლოდაა მიჩნეული.

თავი 27

საქართველოდან დანახული დანარჩენი მსოფლიო

ცვალებადი მსოფლიოს რამდენიმე ასპექტი

ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში XX საუკუნის განმავლობაში სერიოზულად შეიცვალა ***შრომის ხასიათი და კლასობრივი სტრუქტურა***. თუ XX საუკუნის დასაწყისში და შუაგულშიც კი კომუნისტური პარტიების დასაყრდენი იქ იყო პროლეტარიატი (სხვანაირად – მრავალრიცხოვანი მუშათა კლასი, რომელიც ფიზიკური შრომით ირჩენს თავს), XX საუკუნის ბოლოსათვის ეს კლასი აბსოლუტურად და პროპორციულად საგრძნობლად შემცირდა. „მესამეულ დარგებში" ანუ მომსახურების მრავალ სფეროში დასაქმებული ადამიანები ახლა უმრავლესობას შეადგენენ. მძიმე ფიზიკური შრომა მექანიზებულმა შეცვალა.

ევროპაში შეიძლება სადღაც დარჩა მუშა და გლეხი, შეიარაღებული კომუნისტების მიერ თავიანთ სიმბოლოდ ქცეული უროთი და ნამგლით, მაგრამ მათი პოვნა გაძნელდება!

გაიზარდა შრომის ანაზღაურება. როგორც ფიზიკური, ისე ინტელექტუალური პროდუქტის ღირებულებაში სულ უფრო დიდი წილი შრომის ანაზღაურებაზე მოდის, ამიტომაც მსხვილი კორპორაციები დაინტერესდნენ თავიანთი წარმოების გადატანით იმ ქვეყნებში, სადაც მუშახელი იაფია. ამან გარკვეულად შეუწყო ხელი ადრე ჩამორჩენილი ქვეყნების ეკონომიკურ წინსვლას.

მარქსიზმის კლასიკოსებს XX საუკუნის მეორე ნახევარში რომ ეცხოვრათ, თავიანთი თეორიის საფუძვლიანი გადახედვა მოუხდებოდათ.

ლენინი XX საუკუნის დასაწყისში ამტკიცებდა, რომ უცხოური კაპიტალის შეტანა ნაკლებ განვითარებულ ქვეყანაში ამ უკანასკნელის ეკონომიკური და პოლიტიკური დაკაბალების ტოლფასია. ერთი საუკუნის შემდეგ კი ყველა ქვეყანას, მათ შორის ნაკლებ განვითარებულს, სურს, მოიზიდოს უცხოური ინვესტიციები. ეს ხელს უწყობს ქვეყნის განვითარებას, უპირველესად იმის გამო, რომ საწარმოო ან არასაწარმოო სექტორებში დაბანდებული კაპიტალი

ადგილობრივ მუშახელს ასაქმებს. დასაქმებულთა ხელფასი და უცხოური კაპიტალის მოგება იბეგრება, რაც სახელმწიფოს ბიუჯეტს ავსებს.

მსოფლიო მასშტაბის *ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ძვრები* იმსახურებს ყურადღებას, თუნდაც იმიტომ, რომ მომავალში მათ აუცილებლად მოჰყვება პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ძვრები.

წარმოების გადანაცვლებამ იაფი (ჯერჯერობით მაინც!) მუშახელის მქონე ქვეყნებში წარმოქმნა მსოფლიო მასშტაბით ეკონომიკური გათანაბრების ერთგვარი ტენდენცია.

თუმცა განვითარებული ქვეყნებისა და ე.წ. განვითარებადი ქვეყნების[59] მოსახლეობის კეთილდღეობას შორის ნაპრალი ჯერაც ძალიან დიდია, ამ უკანასკნელთა შორის საკმაოდ ბევრმა ქვეყანამ საგრძნობ ეკონომიკურ პროგრესს მიაღწია. მაგალითად, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის *მალაიზიაში, ვიეტნამში, კამბოჯაში, ინდონეზიაში, ტაილანდში*, რომლებიც ადრე მხოლოდ ნედლეულს აწვდიდნენ თავიანთ მეტროპოლიებს, ახლა წარმოების მოწინავე დარგები ინერგება.

ინდოეთი, რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ბრიტანეთის უუფლებო კოლონია, მაღალი ტექნოლოგიებისა და კომპიუტერული პროგრამების მსოფლიოში უდიდესი მწარმოებელი გახდა.

1945 წლამდე იაპონიის კოლონია, *კორეა*, გაიყო. 1950-1953 წლების საშინელი ომის მიუხედავად, ფეხზე დადგა მისი სამხრეთი ნაწილი – კორეის რესპუბლიკა, სადაც საბაზრო ეკონომიკა დამკვიდრდა და ის თავისი *მშპ*-ის მოცულობით მსოფლიოს პირველ ათეულს მიუახლოვდა. ჩრდილოეთი ნაწილი კი – კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა, სადაც დიქტატორული რეჟიმი და ცენტრალიზებული ეკონომიკაა, განუწყვეტლივ შიმშილის ზღვარზეა (თუმცა იქ სამხედრო ტექნოლოგიებს ავითარებენ).

ჩინეთი, საუკუნის პირველ ნახევარში გაუთავებელ ომებში ჩართული მისუსტებული გოლიათი, რომელსაც იაპონელი მილიტარისტები არბევდნენ, 1980-იანი წლებიდან უსწრაფესად განვითარდა. XX საუკუნის ბოლოს ამერიკის შეერთებული შტატების საყოფაცხოვრებო საქონლის ბაზრის ნახევარი, თუ მეტი არა, *ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში* წარმოებულმა პროდუქციამ დაიკავა. მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობით 2030 წლის შემდეგ ჩინეთი გაუსწრებს ამერიკას და მსოფლიოში პირველი ქვეყანა იქნება. ჩინეთმა საკუთარი მძლავრი სამხედრო მრეწველობა შექმნა. ის ბირთვული ქვეყანა გახდა. ეჭვგარეშეა, რომ XXI საუკუნეში სწორედ ჩინეთი გახდება მსოფლიო ჰეგემონობაში აშშ-ის მეტოქე.

XX საუკუნის მეორე ნახევარში სწრაფად გამდიდრდნენ *ადრე უღარიბესი ქვეყ-*

59 ამ უკანასკნელთა შორის უფრო წინწასულებს 1980-იანი წლებიდან მოიხსენიებენ ცოტა ბუნდოვანი, მაგრამ „ანებებული" ტერმინით emerging markets (ფორმირებადი ბაზრები). მათ მიათვლიან ე.წ. „BRICS"-ის ქვეყნებს (ბრაზილია, რუსეთი, ინდოეთი, ჩინეთი, სამხრეთ აფრიკა) და, აგრეთვე, მექსიკას, ინდონეზიას, თურქეთს, საუდის არაბეთს, ირანს. ადრე ამ ჯგუფში სამხრეთ კორეასაც განიხილავდნენ, მაგრამ მან განვითარებული ქვეყნების ჯგუფში გადაინაცვლა.

ნები, სადაც ნავთობისა და გაზის დიდი ბუდობები აღმოჩნდა. საუდის არაბეთი, გაერთიანებული არაბული საამიროები, კატარი, ქუვეითი თვითონ იქცნენ ინვესტორებად დასავლეთ ევროპის ინდუსტრიულ ქვეყნებში. იმავე რესურსების წყალობით ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიც – ყაზახეთი, აზერბაიჯანი და თურქმენეთი ანგარიშგასაწევ პარტნიორებად იქცნენ.

ამასთან, ნავთობი და გაზი ამოწურვადი რესურსებია. XXI საუკუნეში ენერგიის მიღების სხვა ხერხები ინერგება. მზისა და ქარის აღდგენად ენერგიას სულ უფრო მეტი წილი ექნება ენერგეტიკულ ბალანსში. ჰიბრიდული ან მთლიანად ელექტრობაზე მომუშავე ავტომობილების წილი მკვეთრად მატულობს. ნავთობითა და გაზით მდიდარი ქვეყნები ახლავე იწყებენ წარმოების დივერსიფიკაციაზე ზრუნვას იმისათვის, რომ როცა ეს ნედლეული ამოეწურებათ, ქვეყნის ეკონომიკა არ დაექცეთ.

მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) მოცულობით, მსყიდველობითი უნარის პარიტეტით, მსოფლიოს ადრე ინდუსტრიულად განვითარებული ქვეყნების გვერდით (აშშ, იაპონია, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, კანადა, რომლებიც წარმოადგენენ წამყვანი ქვეყნების ჯგუფს – „G-7"-ს) XXI საუკუნის დასაწყისში გამოჩნდნენ ნახევარი საუკუნის წინ უიმედოდ ჩამორჩენილად მიჩნეული ქვეყნები. მშპ-ის მოცულობით 2016 წლის მონაცემებით *ჩინეთი* მე-2 ადგილზე იყო *აშშ*-ის შემდეგ. ქვეყნების პირველ სამ ათეულში მის გარდა აღმოჩნდნენ *ინდოეთი* (მე-7), *ბრაზილია* (მე-9), *სამხრეთ კორეა* (მე-11), *მექსიკა* (მე-15), *ინდონეზია* (მე-16), *თურქეთი* (მე-16), *საუდის არაბეთი* (მე-20), *ნიგერია* (26-ე), *ირანი* (27-ე), *ტაილანდი* (28-ე). თანაც ძირითადად ნავთობითა და გაზით გამდიდრებული მათ შორის მხოლოდ საუდის არაბეთი, ნიგერია და ირანია.

ზემოაღნიშნული არ ნიშნავს, რომ მიღწეულია ან ახლო დროში იქნება მიღწეული განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის ისეთივე ცხოვრების დონე, როგორიც დასავლეთშია. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყანაში (ნავთობის ექსპორტით ძალიან გამდიდრებული, შედარებით მცირე მოსახლეობის მქონე ქვეყნების, მაგალითად, საუდის არაბეთის გარდა) *მშპ* ერთ მცხოვრებზე გადაანგარიშებით ნაკლებია, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში, იაპონიაში, ჩრდ. ამერიკაში, ავსტრალიაში.

განვითარებული ქვეყნების ძველ ინდუსტრიულ რაიონებში *სტრუქტურული ცვლილებები* მოხდა. მაგალითად, ინგლისის ქალაქ *მანჩესტერში*, რომელიც XVIII საუკუნის შუაგულიდან ორასი წლის განმავლობაში საფეიქრო მრეწველობის მსოფლიოში უდიდესი ცენტრი იყო, ახლა არც ერთი საფეიქრო ფაბრიკა არ მუშაობს. სამაგიეროდ, მანჩესტერი საბანკო-საფინანსო მომსახურების ცენტრად იქცა.

არცთუ იშვიათად სტრუქტურული ცვლილებები დრამატულ ხასიათს იღებს: თუკი, მაგალითად, გერმანიაში ან ბელგიაში ქარხანა იხურება მისი, ვთქვათ, ფილიპინებზე ან მექსიკაში გადატანის გამო, ადგილობრივი მუშახელი უმუშევარი რჩება. მთავრობებს უხდება ეკონომიკური პოლიტიკის მისადაგება ასეთ ვითარებასთან, რაც მხოლოდ მდიდარ ქვეყნებს ძალუძს.

ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები უფრო რთული პრობლემების წინაშე დადგნენ, როდესაც სოციალიზმის ეპოქაში ჩამოყალიბებული მათი არაეფექტიანი მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა ღრმა კრიზისში აღმოჩნდა, ხოლო სამომხმარებლო ბაზარი დაიჭირა ჩინეთის, თურქეთის, ირანისა და სხვა ქვეყნების შედარებით იაფმა პროდუქციამ, რომელსაც ადგილობრივი წარმოება კონკურენციას ვერ უწევს.

მათ შორის ისეთ ქვეყნებს, რომელთაც ნავთობისა და გაზის საბადოები არ გააჩნიათ (ასეთია საქართველოც), ნაბიჯ-ნაბიჯ უხდებათ აღმასვლა, როგორც ეკონომიკური, ისე სოციალური განვითარების თვალსაზრისით. პარადოქსია, მაგრამ სწორედ ასეთ, შედარებით ღარიბ ქვეყნებს აქვთ საშუალება, გარდაიქმნან პოლიტიკურად პლურალისტურ დემოკრატიულ ქვეყნებად. ყველა იმ განვითარებად ქვეყანაში კი, სადაც დიდი ბუნებრივი სიმდიდრე აღმოჩნდა, ის დაისაკუთრეს ქვეყნის სათავეში მოხვედრილმა პატარა ჯგუფებმა, რომლებიც ხელისუფლებას ჩაებღაუჭნენ და საზოგადოების დემოკრატიზაციას გზა გადაუღობეს. იქ ავტოკრატიული, შეუცვლელი და მემკვიდრეობითი პრეზიდენტები გაჩნდნენ.

* * *

მსოფლიო ***დემოგრაფიულ ტენდენციებზე*** ძალიან მოკლედ, არსებითად – თეზისურად, მსჯელობა გვიწევს. დედამიწის მოსახლეობა იზრდება: 2035 წლისთვის მოელიან, რომ მისი რიცხოვნობა 8,8 მილიარდს მიაღწევს. ზრდა უთანასწოროა. მაშინ, როცა ევროპის, რუსეთის, იაპონიის მოსახლეობა კლებულობს, ან, უკეთეს შემთხვევაში, სტაბილურია, აფრიკის, ახლო აღმოსავლეთის, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის, აგრეთვე ლათინური ამერიკის მოსახლეობის რიცხოვნობა იმატებს.

პირველი ჯგუფის ქვეყნებში მოსახლეობა ბერდება (მაგალითად, გერმანიის მოსახლეობის მედიანური ასაკი 46,2 წელია). ევროპული ქვეყნების ოჯახებში ნორმაა ერთი-ორი ან არცერთი შვილი.

აფრიკასა და ახლო აღმოსავლეთში კი დემოგრაფიული ბუმია, ქუჩები ბავშვებითაა სავსე, მოსახლეობა ახალგაზრდაა (მაგალითად, ეგვიპტეში მედიანური ასაკი 24,7 წელია, ნიგერიაში – 17,9 წელი). ბევრი ბავშვი ოჯახისათვის, ალბათ, სიხარულია, მაგრამ განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებისათვის, ხშირად, თავსატეხი: განათლებას ყველა ახალგაზრდა ვერ იღებს, სამუშაოთი ყველას უზრუნველყოფა ვერ ხერხდება. უმუშევრობას თან სდევს სიღარიბე, გაბოროტება, რადიკალიზაცია (ამას რელიგიური მოღვაწენიც უწყობენ ხელს), დანაშაულებრივ ჯგუფებში და ტერორისტულ საქმიანობაში ჩაბმაც კი.

ევროპაშიც არსებობს დასაქმების პრობლემა: ავტომატიზაცია და რობოტიზაცია მუშური პროფესიების საჭიროებას ამცირებს. მაგრამ სოციალური პროგრამები დაუსაქმებელი მოქალაქეების მოთხოვნილებებსაც ასე თუ ისე აკმა-

ყოფილებს. სოციალური კეთილდღეობა იზიდავს მიგრანტებს განვითარებადი ქვეყნებიდან ევროპაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ავსტრალიაში (ეს უკანასკნელი ყველაზე ეფექტიანად ებრძვის უკანონო იმიგრაციას). მიმზიდველი ფაქტორებიდან (pull factors) ერთ-ერთი უმთავრესია სხვაგან უკეთესი ანაზღაურების მიღება.

ფართო მასშტაბი მიიღო ***შრომითმა მიგრაციამ***. ბევრ შემთხვევაში ის არალეგალური გზით ხდება. დაბალი განათლების მქონე ახალგაზრდა მამაკაცების გადაყვანას აფრიკიდან და ახლო აღმოსავლეთიდან ევროპაში დანაშაულებრივი კონტრაბანდისტული ჯგუფები აწარმოებენ. ამ საქმეში ხანდახან დასავლეთის არასამთავრობო ორგანიზაციების ხელიც ურევია, რომლებიც „ჰუმანურობის პრინციპის“ დაცვით პრაქტიკულად ეხმარებიან დანაშაულებრივ ჯგუფებს.

ადამიანები სამშობლოს კარგი ცხოვრების გამო არ ტოვებენ. განმზიდველი ფაქტორებია (push factors) უმუშევრობა, სიცოცხლისათვის შექმნილი საფრთხე.

გამომუშავებული თანხის საგრძნობ ნაწილს შრომითი მიგრანტები შინ აგზავნიან. გადარიცხული თანხა (remittances) ზოგი ქვეყნისათვის უდიდესი დახმარებაა. გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) მონაცემებით, 2013 წელს ოფიციალურად დაფიქსირებულმა გადარიცხვებმა მსოფლიოში შეადგინა 583 მილიარდი აშშ დოლარი, მათ შორის განვითარებადმა ქვეყნებმა მიიღეს 436 მილიარდი. ეს ოთხჯერ მეტია გლობალურ დონეზე ოფიციალურად გაწეულ იმ საგარეო დახმარებაზე, რომელიც განვითარებული ქვეყნებიდან მოდის. მიკროეკონომიკურ დონეზე საზღვარგარეთიდან მიღებული გადარიცხვები ბევრი ოჯახისათვის ძირითადი საარსებო საშუალებაა.

მკაფიოდ ჩანს უკუპროპორცია: რაც უფრო მაღალია კერძო გადარიცხვების წილი ქვეყნის მთლიან შიდა პროდუქტთან (*მშპ*) შეფარდებით, მით უფრო დაბალია მისი ეკონომიკური განვითარების დონე. ასე მაგალითად, ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან ყველა ნაკლებ განვითარებულსა და მოსახლეობის ზრდის ტემპით პირველში – ტაჯიკეთში – გადარიცხვებმა 2015 წელს *მშპ*-ის 48 პროცენტი შეადგინა, ყირგიზეთში – 32 პროცენტი, მოლდოვაში – 25 პროცენტი, სომხეთში 21 პროცენტი, **საქართველოში** – 13 პროცენტი. ევროპის ყოფილ „სოციალისტურ“ ქვეყნებშიც ეს მაჩვენებელი მაღალია (8-11 პროცენტი) ისეთ ქვეყნებში, რომლების ეკონომიკაც ჩამორჩა – სერბეთში, მონტენეგროში, ბოსნიაში, ალბანეთში. დასავლეთ ევროპის განვითარებულ ქვეყნებში მიღებული კერძო გადარიცხვები კი *მშპ*-ის პროცენტის წილადებს არ აღემატება.

* * *

XX საუკუნის მეორე ნახევრის ფენომენია ***საერთაშორისო ტურიზმის*** უდიდესი ზრდა. XXI საუკუნის მეორე ათწლეულში ტურისტების მომსახურებაში პირდაპირ ან ირიბად ჩართული იყო მსოფლიოში დასაქმებულებიდან ყოველი მეთერთმეტე

ადამიანი. ტურიზმის წილად მოდიოდა მსოფლიოს *მშპ*-ის 10 პროცენტი, სამომხმარებლო ხარჯების 11 პროცენტი.

ქვეყნების მთელი რიგისათვის, განსაკუთრებით *ევროპის, ჩრდილოეთ ამერიკის*, ხოლო XX საუკუნის ბოლოდან – *აზია-წყნარი ოკეანის რეგიონის* სახელმწიფოებისათვის, ტურიზმი საექსპორტო შემოსავლის საგრძნობი წყარო გახდა. ასე მაგალითად, მსოფლიოს ყველაზე ხალხმრავალ ქვეყანაში, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში 1965 წელს ტურისტული მიზნით შესული სულ 13 ათასი ვიზიტორი აღირიცხა, 2015 წელს კი – 56 მილიონი; თუ ამათ მივათვლით *ჰონკონგში*[60] ჩასულ 27 მილიონ უცხოელ სტუმარსაც, იმ წელს „კონტინენტურ ჩინეთში"[61] 83 მილიონი ჩასულა (თითქმის იმდენივე, რამდენიც ტურისტების რაოდენობით მსოფლიოში პირველ ქვეყანა საფრანგეთში, სადაც 84,5 მილიონი ტურისტი აღირიცხა), ხოლო ჩინეთის მიერ მათგან მიღებულმა შემოსავალმა 114 მილიარდი აშშ დოლარი შეადგინა (ჰონკონგთან ერთად – 150 მილიარდი). იმავე 1965-2015 წლებში ჩინეთიდან ტურისტული მიზნით გასულთა რაოდენობა პრაქტიკული ნულიდან 128 მილიონამდე გაიზარდა, რომელთაც საზღვარგარეთ 292 მილიარდი აშშ დოლარი დახარჯეს.

XXI საუკუნის მეორე ათწლეულში მთელ მსოფლიოში ყოველწლიურად თავისი ქვეყნის გარეთ მოგზაურობდა ერთ მილიარდზე მეტი ადამიანი. ისინი საზღვარგარეთ ტრილიონზე მეტ დოლარს ტოვებდნენ (2015 წელს – 1,260 ტრილიონი, კიდევ 211 მილიარდი კი ტრანსპორტზე დახარჯეს).

1950-იანი წლების ბოლოდან საბჭოთა მოქალაქეებისთვისაც გახდა შესაძლებელი საზღვარგარეთ ტურისტულ მოგზაურობაში წასვლა. მაგრამ შესაძლებლობა ძალიან შეზღუდული იყო: საჭირო იყო ტურისტულ ჯგუფში „მოხვედრა" (ჩვეულებრივ, პროტექციით), დახასიათების მიღება სამსახურის ადგილიდან. პიროვნებას ამოწმებდა *კაგებე* – ხომ არ არის საფრთხე, რომ ის საზღვარგარეთ დარჩეს? კარგად შემოწმებულთაგან ზოგი მაინც რჩებოდა!

უცხოეთში ნამყოფ საბჭოთა ტურისტებს ჩამოჰქონდათ რამდენიმე ნივთი, ჩვეულებრივ ტანსაცმელი ან საყოფაცხოვრებო ელექტრონიკა (უკეთესი, ვიდრე ადგილობრივი!) და ინფორმაცია *იქ* არსებული „კარგი ცხოვრების" შესახებ. ბუნებრივია, ტურისტები ზედაპირზე არსებულ კეთილდღეობას ხედავდნენ, სავსე მაღაზიებს, გართობის უხვ საშუალებას. რამდენს მუშაობს იქაური ადამიანი, რამდენ გადასახადს იხდის – ეს მათთვის უცნობი რჩებოდა. მაგრამ, საერთო ჯამში, საზღვარგარეთ მოგზაურობა ანგრევდა მითს სამშობლოში „სოციალისტური სამოთხის" არსებობის შესახებ.

60 *ჰონკონგი* (ჩინურად – *სიანგანი*) ყოფილი ბრიტანული კოლონიაა, რომელიც ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკას 1997 წელს დაუბრუნდა. მას შეუნარჩუნდა ნაწილობრივი ავტონომია ადმინისტრაციული და ეკონომიკური კუთხით.

61 „კონტინენტური ჩინეთის" მოხსენიება საჭიროა, რადგან ჩინეთის „კუნძულოვან ნაწილში", ტაივანში, 1949 წლიდან, არსებობს სხვა მთავრობა, რომელიც პეკინს არ ემორჩილება.

საბჭოთა კავშირში ჩამოსულ უცხოელ ტურისტებს პოტენციურ ჯაშუშებად მიიჩნევდნენ. მათ უთვალთვალებდნენ. საბჭოთა ადამიანებს მათთან კონტაქტისა ეშინოდათ.

კარგია, რომ ეს ყველაფერი კომუნიზმთან ერთად წარსულს ჩაბარდა!

საერთაშორისო ტურიზმი „უხილავი ექსპორტისა და იმპორტის" ნაირსახეობაა. ტურისტულ მომსახურებას, ვაჭრობისაგან განსხვავებით არა აქვს ნივთიერი ფორმა: მომსახურება იქვე მოიხმარება, სადაც იწარმოება, ტურისტს თან მიაქვს მხოლოდ არამატერიალური შთაბეჭდილება ან მცირე მატერიალური სუვენირი.

საერთაშორისო ტურიზმი ეკონომიკური ზრდისა და გლობალიზაციის ფაქტორად იქცა. ის ხელს უწყობს საზოგადოებრივი ცხოვრების ჰუმანიზაციას, რადგან ტურიზმის ეკონომიკაში მთავარია ადამიანებთან პირადი ურთიერთობა.

საქართველო ბოლო პერიოდში სულ უფრო მიმზიდველი ხდება უცხოელი ტურისტებისათვის. გარდა ბუნებრივი და კულტურულ-ისტორიული ატრაქციულობისა, უცხოელებს იზიდავს ქვეყანაში არსებული წესრიგი, უსაფრთხო გარემო, კეთილგანწყობილი მოსახლეობა, კარგი სამზარეულო, ხოლო გარკვეულ კატეგორიას – კაზინოები, რომლებიც აკრძალულია მეზობელ მუსლიმურ ქვეყნებში და, აგრეთვე, ისრაელში. 2016 წელს ქვეყანაში 6 მილიონი უცხოელი ვიზიტორი შემოვიდა, უპირატესად მეზობელი ქვეყნებიდან, მათ შორის რუსეთიდან – ერთი მილიონი. იზრდება ევროპიდან, ირანიდან, ჩინეთიდან ჩამოსულ ვიზიტორთა რიცხვიც.

რასაკვირველია, ეკონომიკის საყრდენი მხოლოდ ტურიზმი არ შეიძლება იყოს. გაუთვალისწინებელ მოვლენას შეუძლია უმალ დასცეს ტურიზმის ინდუსტრია, თუნდაც დროებით. ამის მაგალითებია ეგვიპტესა და თუნისში ბოლო წლებში მომხდარი ტერორისტული აქტები, რის გამოც სასტუმროები თვეობით და წლობით ცარიელი დარჩა: ევროპელი ტურისტები იქ აღარ წავიდნენ. თურქეთ-რუსეთის ურთიერთობის 2015-2016 წლებში ხანმოკლე (9-10 თვით) გაუარესებამ ხმელთაშუაზღვისპირა საკურორტო ქალაქი ანტალია, რომელიც რუსი და ევროპელი ტურისტების წყალობით აყვავდა, ეკონომიკურ კრიზისში ჩააგდო: რუსეთის მთავრობამ თავის ტურისტულ კომპანიებს აუკრძალა თურქეთში ტურების მოწყობა. 2010-იან წლებში თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობათა გაცივებამ ბევრ ისრაელელ ტურისტს თურქეთის ნაცვლად საქართველო აარჩევინა.

ტურიზმი ეკონომიკის მნიშვნელოვანი კომპონენტია, მაგრამ ქვეყნის ეკონომიკა უფრო მდგრად საფუძველს უნდა ეყრდნობოდეს.

რეგიონებში, რომლებიც უცხოელი ტურისტების მომსახურებაზე დასპეციალდნენ, იცვლება ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალური ფსიქოლოგია. პატრიარქალური ჩვევები წარსულს ბარდება. წინ გამოდის წმინდა კომერციული ინტერესები: ყველაფერი ფულით ისაზღვრება!

ტრადიციულ ფასეულობებზე აღზრდილ ადამიანებში ასეთი ცვლილებები

უარყოფით გრძნობებს იწვევს. ცვლილებები, ხანდახან ძალიან უსიამოვნოც კი, *ეკონომიკური პროგრესის* გარდაუვალი თანამდევია. ავტომობილი ურემზე მეტად აბინძურებს ჰაერს, მაგრამ ურმის ჭრიალით გახალისებულ *სოფლის იდილიასთან* დაბრუნება ხალხის მასების მოთხოვნილება ვერ გახდება. მართალია, არსებობს ე.წ. „აგროტურიზმი“, მაგრამ ის ტურიზმის მხოლოდ ერთი ფორმაა.

* * *

გლობალიზაციის დაჩქარების ფაქტორი გახდა ***კომპიუტერიზაცია, ინფორმაციულ-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების სწრაფი განვითარება***. *ფიჭოვანი* (მობილური) *ტელეფონები, თანამგზავრული ტელევიზია* XX საუკუნის ბოლოდან მთელ მსოფლიოს მოედო. 1980-იან წლებში გამოგონებულმა ***ინტერნეტმა გადატრიალება მოახდინა კავშირურთიერთობებსა და ინფორმაციის გავრცელებაში.*** ინტერნეტის ბაზაზე შექმნილმა სოციალურმა ქსელებმა – *ფეისბუკმა, ტვიტერმა* და მსგავსებმა – 2011 წელს ისლამურ ქვეყნებში „არაბული გაზაფხულის“ სახელით ცნობილ სოციალურ რევოლუციასაც კი შეუწყვეს ხელი.

თუმცა „პროტო-ინტერნეტის“ ელემენტები მრავალი მეცნიერისა და ტექნიკოსის მიერ უკვე 1960-იანი წლებიდან მუშავდებოდა, „მსოფლიო ქსელის“ (www) გამომგონებელი ცნობილია: ეს იყო ინგლისელი *თიმ ბერნერს-ლი* (Sir Tim Berners-Lee), რომელმაც ის 1989 წელს შექმნა. 1991 წლიდან ქსელი საჯარო გახდა. ალბათ სიმბოლურია, რომ ინტერნეტის მსოფლიო ასპარეზზე გამოსვლა *ცივი ომის* დამთავრებას დაემთხვა.

ინტერნეტის გამოყენების გარეშე ნებისმიერი პროგრესი ახლა შეუძლებელია. ის საზოგადოების გახსნილობის გარკვეული ინდიკატორიცაა.

1998 წელს *საქართველოში* ინტერნეტს 5 ათასი მომხმარებელი ჰყავდა, 2000 წელს – 23 ათასი, 2011 წელს – 1,7 მილიონი. **2014 წელს საქართველოს მოსახლეობის 48,9 პროცენტს მიუწვდებოდა ხელი ინტერნეტზე,** სომხეთში – 46,3 პროცენტს, აზერბაიჯანში – 61 პროცენტს. იმავე წელს ინტერნეტით სარგებლობა სომალისა და ერიტრეაში შეეძლო 1-2 პროცენტს, ხოლო ჩრდილოეთ კორეაში 0,0 პროცენტს (იქ საკუთარი „ინტერნეტი“ შექმნეს, რომელიც მოსახლეობას პოლიტიკურად გაფილტრულ ინფორმაციას აწვდის!).

ინტერნეტის მომხმარებელთა რიცხვი 1990-იან წლებში ყოველწლიურად ორმაგდებოდა. 2015 წელს მას მსოფლიოში ხუთ მილიარდამდე ადამიანი იყენებდა.

ამერიკის *„დაზვერვის ეროვნული საბჭო“* (National Intelligence Council) 1997 წლიდან 4-5 წელიწადში ერთხელ აქვეყნებს ანგარიშს გლობალური განვითარების ტენდენციების (Global Trends) შესახებ. იქ მოცემულია პროგნოზი მომდევნო 10-15 წლისათვის, რომელიც წრფივი განვითარების შემთხვევაში, ძირითადად მართლდება კიდეც. რასაკვირველია, არც ერთ პროგნოზისტს არ შეუძლია გაითვალისწინოს მოულოდნელი ხდომილებები (non-linear trends, „არაწრფივი ტენდენ-

ციები“). მაგალითად, 2000 წელს გაკეთებულ მოხსენებაში ექსპერტები ვერ გაითვალისწინებდნენ 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტულ შეტევას ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონზე, რომელმაც ისტორიის მსვლელობა ერთგვარად შეცვალა (იხ. ქვეთავი „ამერიკის საგარეო პოლიტიკის ორიოდე ნიუანსი“).

2017 წელს გამოქვეყნებულ გლობალურ ტენდენციებს ავტორებმა ქვესათაურად უწოდეს *„პროგრესის პარადოქსები“*. იქ მართლაც არის მოცემული ლამის აპოკალიფსური სურათი, თუ როგორ შეცვლის მსოფლიოს ინფორმაციულ-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, რომელთა გამოყენება სახელმწიფოსა და კანონმორჩილი მოსახლეობის გარდა სავსებით შეუძლიათ დანაშაულებრივ და ტერორისტულ ორგანიზაციებს. ახალშექმნილ მაღალ ტექნოლოგიებს ხანდახან სხვებზე ადრეც კი ეუფლებიან კერძო პირები ან უცხო სახელმწიფოს სტრუქტურები, ხშირად – დესტრუქციული მიზნით. სამწუხაროდ, ამის მომსწრეები უკვე ვართ.

ხელოვნური ინტელექტის შექმნაში მიღწეულმა პროგრესმა სავსებით შეიძლება ადამიანთა მოდგმის წინააღმდეგ იმუშაოს.

ინფორმაციულ-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით შესაძლებელია *დეზინფორმაციის* გავრცელებაც.

მაგალითად, რუსული ინტერნეტ-საიტები მომხმარებელს განუწყვეტლივ უნერგავენ აზრს, რომ 2008 წელს „საქართველო თავს დაესხა სამხრეთ ოსეთს“, თითქოს ადგილი ჰქონდა „უცხო ქვეყნის აგრესიას“: ინტერნეტის რიგითი რუსი მომხმარებელი ვერ აცნობიერებს, რომ „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოს ნაწილია. იმავე საიტებზე უკრაინის ახალი ხელისუფლება გაიგივებულია ფაშისტებთან და რუსეთის მოსახლეობის საგრძნობ ნაწილს ამის სჯერა.

რუსეთის ფედერაციის ხელმძღვანელობის სიამაყეა, რომ საერთაშორისო მრავალენოვან ტელეარხ RT-ს (Russia Today) ყოველდღე 700 მილიონზე მეტი მაყურებელი ჰყავს, ხოლო YouTube RT-ს დღეში მილიარდზე მეტი ნახვა აქვს. ამ ტელეარხის „ობიექტივისტური“ (და არა ობიექტური) მიდგომა მსოფლიო მოვლენების მიმართ დასავლური ლიბერალური ფასეულობების მიმართ რწმენის შერყევას ემსახურება.

კომპიუტერულ საუკუნეში დიდ თავსატეხად იქცა *საიდუმლოების შენახვა*. არადა, ამის გარეშე სახელმწიფოს ფუნქციონირება შეუძლებელია.

2010 წელს ინტერნეტ-პორტალმა Wikileaks-მა გამოამზეურა ხელში ჩაგდებული აშშ-ის საგარეო უწყების საიდუმლო ინფორმაციის დიდი რაოდენობა, რომელშიც დიპლომატები მხოლოდ თავიანთი კოლეგებისა და უფროსებისათვის განკუთვნილი გულახდილობით ლაპარაკობდნენ სხვადასხვა ქვეყნის ლიდერებსა და მათ პოლიტიკაზე. ამ ინფორმაციის გამომზეურებას საერთაშორისო დონეზე სულ ცოტა უკმაყოფილება, ზოგიერთ შემთხვევაში – სკანდალიც კი მოჰყვა.

გაიზარდა იმის საფრთხე, რომ ე. წ. *„კიბერსივრცე“* საბრძოლო მოქმედების ველად შეიძლება გადაიქცეს. 2008 წლის აგვისტოში ამის მსხვერპლი გახდა

საქართველო, რომელსაც რუსეთი ებრძოდა. *პენტაგონის* (ამერიკის თავდაცვის სამინისტროს) ყველანაირად დაცული კომპიუტერული ბაზებისა და ქსელების გატეხას მსოფლიოში მოქმედი ასზე მეტი სპეცსამსახური ცდილობს და ზოგჯერ ნაწილობრივ წარმატებასაც აღწევს.

ციფრობრივ ფორმატში გადაყვანილი ინფორმაციის მასობრივი დაკარგვის რისკი ბევრად მაღალია, ვიდრე ქაღალდზე ასახული ტექსტისა. თუ ქაღალდზე გადატანილი საიდუმლო ინფორმაციის (შედარებით!) საიმედოდ შენახვა შეიძლება, ახლა კომპიუტერებში ინახება მონაცემთა უზარმაზარი ბაზები, რომლებიც ხელმისაწვდომია თანამშრომელთა დიდი რაოდენობისათვის, რაც საკმარისია იმისათვის, რომ მათ შორის აღმოჩნდეს უცხო ქვეყნის ჯაშუში, ან „სიმართლისათვის მებრძოლი", ვინც ამ მასალას გამოამზეურებს. ასეთი იყო, მაგალითად, ვინმე *ედვარდ სნოუდენი*, რომელმაც ბოროტად გამოიყენა თავისი წვდომა ამერიკის საიდუმლო ინფორმაციაზე. ის, რასაკვირველია, ახლა მოსკოვში ცხოვრობს.

2016 წლის ამერიკის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს კანდიდატებისა და მათი შტაბების საინფორმაციო ბაზებში შეღწევამ სკანდალური სახე მიიღო. განსაკუთრებით დაზარალდა დემოკრატიული პარტიის კანდიდატი *ჰილარი კლინტონი*, რომელიც მოსკოვისათვის არასასურველი პრეზიდენტი იქნებოდა. ადანაშაულებდნენ რუსეთის სპეცსამსახურებს, თუმცა ამის დამტკიცება ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა. ფაქტია მხოლოდ ის, რომ კიბერშეტევებმა ამერიკის საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგზე გარკვეული გავლენა მოახდინა. 2017 წლის აპრილში, საფრანგეთში საპრეზიდენტო არჩევნებისას, ასევე გაჩნდა დიდი ეჭვი, რომ რუსი ჰაკერები უტევდნენ რუსეთის ხელისუფლებისათვის არასასურველი კანდიდატის *ემანუელ მაკრონის* (ის, საბოლოოდ, პრეზიდენტად აირჩიეს) საიტს.

ევროპა გაერთიანებას იწყებს, მაგრამ ვერ ამთავრებს

1957 წელს მოხდა კაცობრიობის ისტორიაში უნიკალური მოვლენა. იმ წლის 25 მარტს რომში გაფორმდა დოკუმენტი, რომელსაც ოფიციალურად ეწოდა ***„ხელშეკრულება ევროპული ეკონომიკური გაერთიანების (ეეგ) შექმნის შესახებ"***. ხელშეკრულებას ხელს აწერდნენ გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის (დასავლეთ გერმანიის), საფრანგეთის, იტალიის, ბელგიის, ნიდერლანდისა და ლუქსემბურგის პირველი პირები.

მოვლენის უნიკალურობა ის იყო, რომ ქვეყნები, რომლებიც სულ 12 წლით ადრე სამკვდრო-სასიცოცხლოდ ებრძოდნენ ერთიმეორეს, ახალ ომზე ფიქრის ნაცვლად ნებაყოფლობით თმობდნენ თავიანთი ეკონომიკური და, გარკვეულად, პოლიტიკური სუვერენიტეტის ნაწილს და ერთიანდებოდნენ საკუთარი ხალხების საკეთილდღეოდ. *ომი მათ შორის შეუძლებელი ხდებოდა.*

ეეგ-ი ცარიელ ადგილზე არ იქმნებოდა: უკვე 1950 წლიდან არსებობდა *„ქვანახშირისა და ფოლადის ევროპული გაერთიანება“*, რომელშიც იგივე ექვსი ქვეყანა შედიოდა. ექვსი წლის შემდეგ კი თანამშრომლობის დონე ხარისხობრივად ამაღლდა.

ახალშექმნილ გაერთიანებას ხშირად მოიხსენიებდნენ *„საერთო ბაზრის“* სახელით. 1992 წელს დადებულმა „მაასტრიხტის ხელშეკრულებამ“ ის გარდაქმნა *„ევროპულ კავშირად“*, რომლის ძირითად მიზნებად გამოცხადდა ერთიანი ეკონომიკური სივრცის შექმნა, სასაზღვრო და საბაჟო ბარიერების მოხსნა, ევროპის ხალხების დაახლოება. კავშირის შიგნით ***საქონლის, კაპიტალის, მომსახურების, ადამიანების გადაადგილების თავისუფლება*** მის მთავარ პრინციპებად იქცა.

განვლილი სამოცი წლის განმავლობაში ამ გაერთიანებას ევროპის კიდევ 22 ქვეყანა საკუთარი სურვილით შეუერთდა. განსხვავებით საბჭოთა კავშირისა და მისი პოლიტიკური ბლოკისაგან, სადაც ახალი წევრების „მიღებას“ მოსკოვი მხოლოდ იძულების გზით ახდენდა, ევროპულ კავშირში შესვლა პრივილეგიად ითვლება და დიდი კაკუნის შემდეგ მის კარს მხოლოდ რჩეულებს უღებენ.

1957 წელს დიდმა ბრიტანეთმა არ ისურვა რაღაც დოკუმენტით „კონტინენტთან“ ხელის შებოჭვა. კუნძულოვანი სამეფო კვლავაც კონტინენტურ ევროპასთან შედარებით პრივილეგირებულ ქვეყნად მიიჩნევდა თავს. იმ დროს ის ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ზღვისგადაღმა იმპერიის საგრძნობ ნაწილს. თუმცა იმპერიის სწრაფი რღვევა უკვე დაწყებული იყო, მაგრამ ფსიქოლოგიური ძერა – შერიგება იმასთან, რომ იმპერია წარსულშია – ბრიტანულ ელიტასა და მოსახლეობის საგრძნობ ნაწილში ჯერ არ იყო მომხდარი.

1967 წელს, როდესაც დიდი ბრიტანეთი დარწმუნდა *ეეგ*-ის სარგებლიანობაში, მის განაცხადს მიღებაზე ვეტო დაადო საფრანგეთის იმდროინდელმა პრეზიდენტმა ***შარლ დე გოლმა***.

დიდი ბრიტანეთი (დანიასთან და ირლანდიასთან ერთად) მხოლოდ 1973 წლის 1-ლ იანვარს მიიღეს *ეეგ*-ში. მასში გაერთიანება ბრიტანეთის მოსახლეობის საკმაო ნაწილისათვის იყო იმპერიის დაკარგვის სანაცვლოდ მიღებული ერთგვარი „დამამშვიდებელი პრიზი“, მაშინ როცა *ეეგ*-ის დამფუძნებელი ქვეყნები (და ყველა დანარჩენი, ვინც მოგვიანებით შეუერთდა *ეეგ*-ს და მის სამართალმემკვიდრე *ევროკავშირს*) მჭიდრო ალიანსში უპირველესად ხედავდა თავშესაფარს – ევროპაში ახალი ომების თავიდან აცილების საუკეთესო საშუალებას.

1985 წელს დაიდო *„შენგენის შეთანხმება“*, რომლის ბაზაზეც 1995 წელს შეიქმნა „შენგენის ზონა“ (Schengen Area). ახლა მასში გაერთიანებულია ევროპული კავშირის ქვეყნების დიდი ნაწილი (22 ქვეყანა) და, აგრეთვე, ისლანდია, ნორვეგია, ლიხტენშტაინი და შვეიცარია. იქ ტარდება ერთიანი საviზო პოლიტიკა, ანუ ერთი ქვეყნის მიერ გაცემული ვიზით დანარჩენ ქვეყნებში შეიძლება მგზავრობა.

დიდი ბრიტანეთი შენგენის ზონაში არ შევიდა. მასში არ შევიდა არც ირლან-

დიის რესპუბლიკა, რადგან შეერთებული სამეფოს ნაწილთან – ჩრდილოეთ ირლანდიასთან – მას ღია საზღვარი აქვს.

ევრო, 1999 წლის 4 იანვრიდან შემოღებული საერთო-ევროპული ვალუტა, 2017 წლის დასაწყისში ევროპის კავშირის 28-იდან 19 სახელმწიფოში ტრიალებდა. *„ევროზონაში“* ჯერ არ შესულა ევროკავშირის წევრი რვა ქვეყანა – შვედეთი, დანია, პოლონეთი, ჩეხეთი, უნგრეთი, ბულგარეთი, რუმინეთი და ხორვატია. მონტენეგრომ და კოსოვომ ცალმხრივად აქციეს *ევრო* საკუთარ ვალუტად, მაგრამ ისინი ევროკავშირის წევრები არ არიან და არც „ევროზონის“ წევრებად ითვლებიან.

„ევროზონაში“ შესვლაზე კატეგორიული უარი განაცხადა დიდმა ბრიტანეთმა, რომლის *პაუნდი* მსოფლიო ვალუტად რჩება.

რატომ მოუნდათ ცოტა ხნის წინანდელ მტრებს გაერთიანება?

რატომ დათანხმდნენ ევროპის ქვეყნების მთავრობები, რომ მხოლოდ ნუმიზმატების კოლექციებში დარჩენილიყო საუკუნეების განმავლობაში ცნობილი და საიმედო ვალუტები – გერმანული *მარკი*, ფრანგული *ფრანკი*, ჰოლანდიური *გულდენი*, ბელგიური *ფრანკი*, ესპანური *პესეტა*, იტალიური *ლირა*, ბერძნული *დრაჰმა*, პორტუგალიური *ესკუდო* და *სხვ.*?

საქმე ისაა, რომ ევროპაში გაიმარჯვა საღმა აზრმა.

ამ შემთხვევაში, მართლაც შეიძლება ვახსენოთ გადარჩენის რაღაც *ინსტინქტი*, რომელიც ევროპას გაუჩნდა დამანგრეველი ომების შემდეგ.

გაერთიანების მთავარი ინიციატორები იყვნენ იმ დროს საფრანგეთის ფინანსთა მინისტრი (მანამდე ორგზის პრემიერ-მინისტრი, აგრეთვე ყოფილი საგარეო საქმეთა და იუსტიციის მინისტრი) ***რობერ შუმანი*** და დასავლეთ გერმანიის კანცლერი ***კონრად ადენაუერი***. გაერთიანების იდეის მთავარი გენერატორი კი იყო ფრანგი დიპლომატი ***ჟან მონე*** (1888-1979), რომელსაც მაღალი ოფიციალური თანამდებობა არ ეჭირა. ეს პოლიტიკური ფიგურები თითქოს ტრივიალურ აზრებს უზიარებდნენ ევროპელებს – *„საზღვრები უნდა გაიხსნას და საქონელმა, კაპიტალმა, მუშაძალამ დაუბრკოლებლად უნდა იმოძრაოს“*, *„ხალხებმა ურთიერთუნდობლობაზე უარი უნდა თქვან“*, *„ომი დაუშვებელია“*. ბევრი რამ ამის მსგავსი მანამდეც მრავალჯერ ითქვა, მაგრამ არ შესრულებულა.

ამჯერად კი ეს მარტივი და სწორი ფორმულები საყოველთაოდ მისაღები და განხორციელებადი აღმოჩნდა იმის გამო, რომ XX საუკუნის პირველი ნახევრის ორმა სისხლიანმა ომმა ჭკუა ასწავლა ევროპელებს და ისინი ნაციონალ-რადიკალებს ყურს აღარ უგდებდნენ. *წინა პლანზე გამოვიდა რაციონალურად მოაზროვნე და არა ინსტინქტურად მოქმედი ან იდეოლოგიურად აღტკინებული ლიდერების პოლიტიკური ნება.*

გერმანია და საფრანგეთი, რომელთაც იქამდე განვლილი 90-იოდე წლის განმავლობაში სამჯერ იომეს (და ორჯერ დანარჩენი მსოფლიოც ჩაითრიეს ომში) ახლა თითქმის ყველაფერზე საერთო აზრზე დგებოდნენ. გერმანია დათანხმდა

საერთო-ევროპული ვალუტის შემოღებას, ხოლო საფრანგეთმა თანხმობა განაცხადა გერმანიის გაერთიანებაზე.

„საერთო ბაზრის" ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარება მკვეთრად დაჩქარდა. ასე მაგალითად, *იტალია*, 1957 წელს გაერთიანებულ ექვსეულში ყველაზე ჩამორჩენილი ქვეყანა, საიდანაც მილიონობით უწიგნურ და ღატაკ ადამიანს უმუშევრობა ერეკებოდა უფრო ჩრდილოეთით განლაგებულ ინდუსტრიულ სახელმწიფოებში (გერმანია, ნიდერლანდი, ბელგია), უკვე რამდენიმე წლის შემდეგ ეკონომიკურ ბუმს განიცდიდა. *1957 წელს რომის ცენტრალურ ქუჩებზე ადამიანი შეიძლებოდა გადაყროდა მეცხვარესა და მის ფარას*, ათიოდე წლის შემდეგ კი ქუჩები მანქანებით გადაიტვირთა. იმავე 1957 წელს იტალიურმა ავტოკონცერნმა FIAT-მა გამოუშვა თავისი პირველი მინიავტომობილი *„500"* (Cinquecento), რომელიც მალე ბევრისათვის ხელმისაწვდომი გახდა: ამ მოდელს 1975 წლამდე უშვებდნენ, ხოლო XXI საუკუნის დამდეგს ის მოდიფიცირებული სახით აღადგინეს.

ძალიან მნიშვნელოვანი, შესაძლოა გადამწყვეტიც კი, გაერთიანების შექმნაში იყო გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის (გფრ) პოზიცია. ომში მძიმედ დამარცხებული და პრაქტიკულად მკვდრეთით აღმდგარი [დასავლეთ] გერმანია უარს ამბობდა რევანშიზმზე, ურიგდებოდა გერმანიის შემცირებულ ტერიტორიას, თუმცა პოლიტიკურ მიზნად იტოვებდა ყოფილ საბჭოთა საოკუპაციო ზონაში შექმნილ გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან (გდრ) მშვიდობიან გაერთიანებას. შრომისმოყვარე და მონესრიგებული გერმანელები სწრაფად წმენდდნენ ნანგრევებისაგან საკუთარ მიწას, აღადგენდნენ დანგრეულ ქარხნებს. საკმაოდ მალე გფრ მსოფლიოს მეორე ინდუსტრიული ქვეყანა გახდა (აშშ-ის შემდეგ) და გდრ-ში დარჩენილი თანამემამულეებისათვის სანუკვარ ოცნებად იქცა.

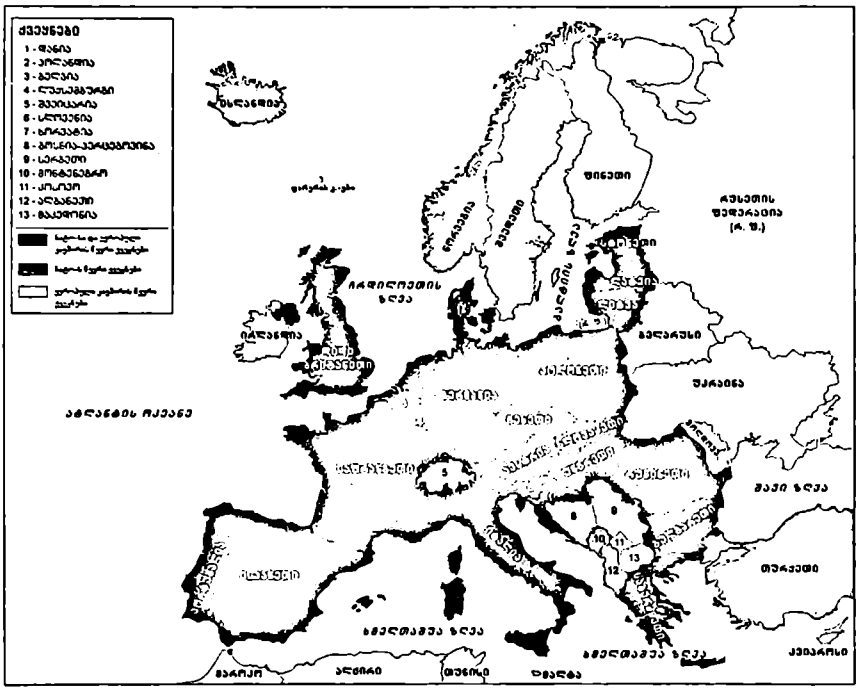
სოციალისტური გდრ-ის ბევრი მოქალაქე „ფეხებით აძლევდა ხმას" კაპიტალიზმს, როდესაც გფრ-ში გადადიოდა. 1949-1961 წლებში მაშინ ჯერ კიდევ *განუყოფელი ბერლინის* მეშვეობით აღმოსავლეთიდან დასავლეთ გერმანიაში ორნახევარი მილიონი გერმანელი გადავიდა. სწორედ ამ „უმსგავსობის" აღმოსაფხვრელად 1961 წელს კრემლის დავალებით გდრ-ის ხელმძღვანელობამ ბეტონის კედელი აღმართა შუა ქალაქში და ფიზიკურად გაყო ბერლინი.

მაშინ, როცა დასავლეთ ევროპა საზღვრებს ხსნიდა, გერმანიის გულში კომუნისტები გამმიჯნავ კედელს აშენებდნენ! ცენტრალურ ევროპაში კიდევ თითქმის 30 წელიწადს იყო ჩამოშვებული *„რკინის ფარდა"*.

1990 წელს გერმანია გაერთიანდა და ის ევროკავშირის „ეკონომიკურ ლოკომოტივად" რჩება.

2017 წლის დასაწყისში ***ევროპული კავშირი მოცავდა 28 სახელმწიფოს*** (ნახ. 27.1). უკანასკნელად 2013 წელს წევრად *ხორვატია* მიიღეს. ნატოს წევრი ევროპული ქვეყნებიდან მასში არ შედიან მხოლოდ *ნორვეგია, ისლანდია* და *ალბანეთი*. ნორვეგია ევროკავშირში შესვლას არც გეგმავს. ევროპულ კავშირში არ შედის არც

შეიცარია. რეფერენდუმების შემდეგ ნორვეგიისა და შეიცარიის ხალხებმა არ ისურვეს ხელის შებოჭვა ბრიუსელში შემუშავებული შეზღუდვებით და საკუთარ ხარჯზე მფლანგველი ქვეყნების შენახვა. ამასთან, ისინი პრაქტიკულად მონაწილეობენ *ევროკავშირის* ცხოვრებაში, საკუთარი შენატანიც შეაქვთ საერთო ხაზინაში და თავისუფალი ვაჭრობის სიკეთით სარგებლობენ.

ნახ. 27.1. ევროპული კავშირისა და ნატოს წევრი ქვეყნები 2017 წლის მაისში

ევროკავშირის შტაბ-ბინა განლაგებულია *ბრიუსელში* (ბელგია). „ბრიუსელი" ევროკავშირის ხელმძღვანელობის ევფემიზმად იქცა, ისე როგორც „ვაშინგტონი" ან „თეთრი სახლი" აშშ-ის მთავრობის ევფემიზმია, „მოსკოვი" ან „კრემლი" კი – რუსეთის მთავრობისა. ევროკავშირის ზოგიერთი მმართველი ორგანო აგრეთვე განლაგებულია *ლუქსემბურგსა* და *სტრასბურგში* (საფრანგეთი). ევროპის ცენტრალური ბანკი მდებარეობს *მაინის ფრანკფურტში* (გერმანია).

ევროკავშირი ზრუნავს რეგიონული უთანასწორობის აღმოფხვრაზე, განსაზღვრავს გარემოს დაცვის, განათლების, უსაფრთხოებისა და ადამიანის უფლებების დაცვის საკითხებს.

ევროკავშირის კანონმდებლობა ეროვნულზე მაღლა დგას. ბრიუსელი აწესებს კანონებს 28 (2017 წლის 29 მარტიდან – 27) ქვეყნისათვის. ოფიციალური დოკუმენტაციის მოცულობა საოცრად გაიზარდა და, შესაბამისად, გაიბერა ბიუროკრატიული აპარატი. *„ბრიუსელის ბიუროკრატია"* ევროპის სატირული ურნალების საუკეთესო საკბილო გახდა!

ჩანართი 27.1
ევროპული კავშირის ენების შესახებ

ევროკავშირის ოფიციალური ენებია ყველა მასში შემავალი წევრის სახელმწიფო ენა ან ენები, რაც ჯამში 24-ს შეადგენს: რამდენიმე ქვეყანას საერთო ენა აქვთ, მაგალითად, გერმანული (გერმანია და ავსტრია), ფრანგული (საფრანგეთი და ბელგია), ჰოლანდიური (ნიდერლანდი და ბელგია), ბერძნული (საბერძნეთი და კვიპროსი). ოფიციალური დოკუმენტები ყველა ამ ენაზე ითარგმნება. ადვილი წარმოსადგენია, რამდენი ათასი მთარგმნელი იქნება საჭირო ამისათვის!

1957 წელს კი, როდესაც რომში დებდნენ ხელშეკრულებას *ევროპული ეკონომიკური გაერთიანების* შექმნის შესახებ, ისმოდა საუბარი მხოლოდ ოთხ ენაზე – ესენი იყო ფრანგული, იტალიური, გერმანული, ჰოლანდიური. ერთმანეთთან ურთიერთობისთვის ლიდერები ძირითადად ფრანგულს იყენებდნენ.

XXI საუკუნის დასაწყისში კი *ევროპულ კავშირად* გადაქცეული „საერთო ბაზარი" 550 მილიონ ადამიანს აერთიანებდა, რომლებიც *ფრანკოფონების* (ფრანგულენოვანთა) უკმაყოფილების მიუხედავად, *lingua franca*-დ (ერთაშორისი ურთიერთობის ენად) *ინგლისურს იყენებენ.*

ევროპაში ინგლისურს მშობლიურ ენად სულ 70 მილიონამდე ადამიანი მიიჩნევს (ბრიტანეთსა და ირლანდიაში), უფრო მეტი ფრანგულენოვანია (საფრანგეთში, ბელგიასა და შვეიცარიაში), გერმანული სახელმწიფო ენაა თითქმის 100 მილიონი მცხოვრებისათვის (გერმანიაში, ავსტრიაში, შვეიცარიაში).

ის, რომ ევროკავშირის *lingua franca* ინგლისურია, რასაკვირველია, გლობალიზაციის გამოხატულებაა და იმის შედეგია, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მთელ მსოფლიოში გავრცელდა ინგლისურენოვანი *ამერიკის შეერთებული შტატების* პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენა. კონსტიტუციურად აშშ-ს არა აქვს სახელმწიფო ენა, თუმცა ინგლისური ფაქტობრივად ასრულებს ამ ფუნქციას. ისიც არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ დიდი ბრიტანეთის ყოფილ კოლონიურ იმპერიაში – ეს კი მსოფლიოს 50-მდე სახელმწიფოა, მთლიანობაში ორ მილიარდამდე მცხოვრებით – დღემდე გავრცელებული მეორე ენა, ზოგჯერ კი სულაც პირველი, *ინგლისურია.*

ბრიტანეთის ევროკავშირიდან გასვლა დამატებით სირთულეს შეუქმნის ბრიუსელს: ყველა ქვეყანა თვითონ იხდის მის ენაზე დოკუმენტაციის თარგმნის საფასურს. ინგლისურ ენაზე დოკუმენტაციის თარგმნისათვის 90 პროცენტს იხდის დიდი ბრიტანეთის მთავრობა, 10 პროცენტს – ირლანდია. ვინ გადაიხდის ამ საფასურს Brexit-ის[62] შემდეგ?

62 ეს არის შემოკლება სიტყვებისა Britain's exit ("ბრიტანეთის გასვლა" [ევროკავშირიდან]).

> უცხო ენების არცოდნა ერთი კურიოზის მიზეზი გახდა. როდესაც 1957 წელს რომში მრავალგვერდიან შეთანხმებაზე საზეიმო ხელმოწერა ხდებოდა, სქელ ტომში მხოლოდ თავფურცელი იყო დაბეჭდილი, დანარჩენი ფურცლები ცარიელი იყო. თურმე ხელმოწერის წინა ღამეს იტალიელმა დამლაგებელმა ქალებმა, რომელთაც მხოლოდ საკუთარი ენა იცოდნენ, მოხვეტეს გაუგებარ *უცხო ენებზე* დაბეჭდილი ათასობით ფურცელი, რომელიც მაკულატურად მიიჩნიეს და სანაგვეზე გაგზავნეს. ახალი თარგმანის შესრულება და ხელით საბეჭდ მანქანაზე მისი ამობეჭდვა დღეებს მოითხოვდა. ამიტომაც დათანხმდნენ სახელმწიფოთა მეთაურები პატარა მისტიფიკაციაზე – ცარიელ ფურცლებს მოაწერეს ხელი.

ის, რომ ევროკავშირში ***ეკონომიკური ვითარება განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით***, თვალნათლივ ჩანს.

როდესაც ექვსი ქვეყანა 1957 წელს აარსებდა *ევროპულ ეკონომიკურ გაერთიანებას*, მას მხოლოდ ერთი შედარებით სუსტად განვითარებული წევრი ჰყავდა – იტალია. თანაც იტალია ძალიან სწრაფად წავიდა წინ, ძირითადად ინდუსტრიულად განვითარებული საკუთარი ჩრდილოეთი ნაწილის პოტენციალზე დაყრდნობით.

1973 წელს მიღებული ახალი წევრები მაღალგანვითარებული *დიდი ბრიტანეთი* და *დანია* იყვნენ, ხოლო შედარებით ჩამორჩენილი, პატარა *ირლანდიის რესპუბლიკის* დახმარება ძნელი არ აღმოჩნდა. ოციოდე წლის შემდეგ ირლანდია ფეხზეც დადგა და მსოფლიო ეკონომიკაში თვალსაჩინო ადგილიც დაიჭირა.

გფრ-ს 1990 წლიდან დიდი ძალისხმევა დასჭირდა ყოფილი *გდრ-ის* ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული აბსორბირებისათვის.

ცენტრალური ევროპის, ბალტიის, აღმოსავლეთ ბალკანეთის ქვეყნების გათავისება ევროკავშირს კიდევ უფრო გაუჭირდა. ბულგარეთი და რუმინეთი ევროკავშირის უღარიბესი ქვეყნებია და მათაც დახმარება სჭირდებათ.

ეკონომიკური დისპროპორციების აღმოფხვრა წარმატებული ქვეყნების ხარჯზე დაუსრულებელი პროცესი აღმოჩნდა. მაგალითად, საბერძნეთი მეტს ხარჯავდა, ვიდრე შემოსავალი ჰქონდა. სამხრეთ ევროპის ქვეყნების – ესპანეთის, პორტუგალიის, საბერძნეთის, კვიპროსის, აგრეთვე ირლანდიის, ბალტიის ქვეყნების ეკონომიკებში 2010-იან წლებში სერიოზულმა პრობლემებმა იჩინა თავი. მართალია, საბერძნეთისა და კვიპროსის გარდა, არც ერთი სხვა ქვეყნის ევროს ზონიდან გასვლის საკითხი არ წამოჭრილა და ამ შემთხვევებშიც ასეთი რადიკალური ზომა საჭირო არ გამხდარა.

საერთაშორისო არენაზე ევროპული კავშირის ქვეყნები ყოველთვის როდი ლაპარაკობს ერთი ხმით. საგარეო პოლიტიკაში ხშირად ჭირს კონსენსუსის მიღწევა; საგარეოპოლიტიკური ვექტორი, თუმცა, პრინციპულად ერთნაირია, მაგრამ მრავალი გადახრა ახასიათებს.

ქვეყნების თავდაცვითი ხარჯების წილი მათსავე ბიუჯეტებში თვალშისაცემად არათანაბარია (იხ. ქვემოთ).

ამის შედეგად, *საგარეოპოლიტიკური და სამხედრო თვალსაზრისით, ევროპული კავშირი მსოფლიო მასშტაბით თანდათან კარგავს პოზიციებს.* ევროკავშირის სამხედრო ძალის (რომელიც გაერთიანებული არც არის!) ლამის იგნორირება უკვე ახლა შეუძლიათ ამერიკას, რუსეთს, ჩინეთს, ხოლო ახლო მომავალში, ალბათ – ინდოეთს, თურქეთს, ირანს. ბირთვული იარაღისა და საკმაოდ მძლავრი არმიისა და ფლოტის მქონე ბრიტანეთის გასვლა ევროკავშირიდან კიდევ უფრო დაასუსტებს მას.

არსებობს შიდა წინააღმდეგობებიც.

ევროკავშირის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად გამოცხადებული იყო *„ევროპის ხალხების სულ უფრო მჭიდრო კავშირის შექმნა“*, რისკენაც ის ნაბიჯ-ნაბიჯ მიდიოდა. ეკონომიკური პრობლემების რადიკალურად გადასაჭრელად ევროკავშირისათვის *თეორიული* გამოსავალი იქნებოდა ინტეგრაცია (არსებითად, ფედერალიზაცია), ერთიან დიდ სახელმწიფოში, ხელისუფლების საერთო ორგანოებით, საერთო არმიით, საერთო ბიუჯეტით, ვალუტითა და გადასახადებით. ბიუჯეტის გადახარჯვა ფედერაციის ცალკეული წევრების მიერ ადვილად აღიკვეთებოდა. ბუნებრივია, ასეთ შემთხვევაში, ამჟამინდელი სახელმწიფოები ერთიანი ევროპის ფედერალურ ერთეულებად გადაიქცეოდნენ და სუვერენიტეტის დიდ ნაწილს დაკარგავდნენ.

პრაქტიკულად კი „მჭიდრო კავშირს“ (და „ნაკლებ მჭიდროსაც“ კი) მიუღებლად მიიჩნევს ევროკავშირის წევრი ქვეყნების დიდი ნაწილი. თუ ასეთი „მჭიდრო კავშირის“ პროექტი მომზადდება, რატიფიკაციის დროს მას ბევრ ქვეყანაში ელის უარი.

მიუხედავად იმისა, რომ გაჩნდა, განსაკუთრებით ევროკავშირის დამაარსებელ წევრ-სახელმწიფოებში, გარკვეული დონის „საერთოევროპული იდენტობა“, ევროკავშირის ყველა წევრი-სახელმწიფოს მოსახლეობამ შეინარჩუნა და არ აპირებს დათმოს საკუთარი ეროვნული მემკვიდრეობა და ტრადიციები.

ევროპის ქვეყნების ცივილიზაციური ერთობის, ქრისტიანობაზე აღმოცენებული საერთო კულტურული ფესვებისა და ფასეულობათა სისტემების მსგავსების მიუხედავად, ***ევროპაში ერთი ერი ვერ შეიქმნება.***

პირიქით, ერთიან და მდიდარ ევროპაში არსებობს *ეთნოტერიტორიული ნაციონალიზმი.* ევროკავშირის ერები მხოლოდ მოქალაქეობით განისაზღვრება (nationality და citisenship, ანუ ეროვნება და მოქალაქეობა, იქ პრაქტიკულად სინონიმებია). სინამდვილეში კი ევროპაში ბევრად მეტი ეთნოსია.

სწორედ ეკონომიკურად ყველაზე წარმატებულ რეგიონებშია გავრცელებული *სეპარატისტული* იდეები.

ესპანეთის ფონზე ყველაზე განვითარებულ *კატალონიაში* და საკმაოდ განვითარებულ *ბასკეთში*, ბელგიაში – ფრანგულენოვან ვალონიაზე უფრო მდიდარ *ფლანდრიაში*, იტალიის ყველაზე ინდუსტრიალიზებულ *ლომბარდიაში* არსებო-

ბენ სეპარატისტული პარტიები, საკმაო რაოდენობის მხარდამჭერებით, ხოლო კატალონიაში ისინი ახალი სახელმწიფოს შექმნასაც კი ესწრაფვიან.

დიდი ბრიტანეთისა და ჩრდილოეთ ირლანდიის გაერთიანებული სამეფოს (შემოკლებით – ბრიტანეთი) ნაწილში, *შოტლანდიაში*, 2014 წლის 17 სექტემბერს ჩატარდა მთავრობის მიერ ნებადართული რეფერენდუმი გაერთიანებული სამეფოს შემადგენლობიდან შოტლანდიის გასვლის შესახებ. დამოუკიდებელ შოტლანდიას ხმა მისცა 46 პროცენტმა, გაერთიანებულ სამეფოში დარჩენას კი მხარი დაუჭირა მოსახლეობის 54 პროცენტმა. მაგრამ თუ რეფერენდუმს შოტლანდიელი ნაციონალისტები მოიგებდნენ, დიდი ბრიტანეთის კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილში ცალკე სახელმწიფო გაჩნდებოდა, უფრო ზუსტად, შოტლანდია აღადგენდა დამოუკიდებლობას, რომელიც მან დათმო 1707 წელს, როდესაც მისი პარლამენტი ინგლისის (უესტმინსტერის) პარლამენტს შეუერთდა.

ყველა შემთხვევაში, ლაპარაკია დემოკრატიულ, მშვიდობიან გამოყოფაზე და არა ძალადობრივი მეთოდების გამოყენებაზე. ხოლო ამომრჩეველი გადაწყვეტილებას მიიღებს არა ემოციურ, არამედ რაციონალურ, ხშირად – ეკონომიკურ საფუძველზე.

* * *

საქართველო და ევროკავშირი. ვიყოთ რეალისტები: საქართველოს შესვლა ევროპულ კავშირში, რაც XXI საუკუნის დასაწყისიდანვე იყო საქართველოს ყველა მთავრობის გამოცხადებული მიზანი, არ არის ახლო მომავლის პერსპექტივა. ევროკავშირს შედარებით ახლო მიზნად აქვს დასავლეთ ბალკანეთის ექვსი ქვეყნის მიღება და შემდგომ გაფართოებაზე პირობის მიცემას სხვა ქვეყნებისათვის ჯერჯერობით არ აპირებს.

მართალია, გარკვეულ იმედს გვისახავს 2017 წლის 25 მარტის „რომის დეკლარაცია“, რომელსაც ხელი მოაწერეს ევროკავშირის 60 წლისთავის აღსანიშნავად შეკრებილი 27 ქვეყნის ლიდერებმა. „დეკლარაციაში“ ითქვა:

> „ჩვენ გვსურს კაუშირი, რომელიც ღია რჩება იმ ევროპული ქვეყნებისათვის, რომლებიც პატივს სცემენ ჩვენ ფასეულობებს და მათი ხელშეწყობის ერთგულნი არიან“.

საქართველო პატივს სცემს ევროპულ ფასეულობებს და ნამდვილად არის მათი ხელშეწყობის ერთგული!

საქართველო უკვე თანამშრომლობს ევროკავშირთან. 2016 წლიდან ძალაში შევიდა ევროკავშირთან მისი ასოცირებისა და მასთან თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება. 2017 წლის 28 მარტიდან საქართველოს მოქალაქეებს აქვთ „შენგენის ზონის“ ქვეყნებთან უვიზო მიმოსვლის საშუალება (მხოლოდ ტურისტული და საქმიანი მიზნებით, დასაქმების უფლების გარეშე).

საქართველოში არსებობს მყარი საზოგადოებრივი განწყობა, რომ „ევროპა

ჩვენი სახლია და იქ უნდა დავბრუნდეთ"! ეს განწყობა უპირველესად ეყრდნობა ცივილიზაციურ თავსებადობას.

ევროკავშირის დამაარსებელი ქვეყნებისა (ნაკლებად – 1981 წლის შემდეგ მიღებული წევრების) და საქართველოს კულტურულ ფასეულობებში ჯერაც არსებობს სხვაობა. მაგრამ საქართველოს დემოკრატიზაციის მყარი პროცესი და დასავლური ცხოვრების წესის გავრცელება ხელს უწყობს ამ განსხვავებების შერბილებას. მართალია, ისინი მთლიანად ვერ წაიშლება: ჩვენ ვერ ვიტყვით უარს ზოგიერთ ქართულ წესზე, მაგალითად, ტრადიციულ ოჯახურ ურთიერთობებზე და სხვა ფასეულობებზე.

გარდა იმისა, რომ ევროკავშირში ყოფნა საქართველოს ჰპირდება ეკონომიკურ წინსვლას, ევროპულ არჩევანს აძლიერებს სხვა ფაქტორიც: დასავლური ორიენტაციის გარდა საქართველოს, უბრალოდ, არა აქვს სხვა არჩევანი.

სამეზობლო („მეგარეგიონი") მას არ აძლევს სხვა ალტერნატივას. გვაქვს უკვე ნაცადი გამოცდილება – იგულისხმება რუსეთის იმპერიასა და საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნა. „ევრაზიული ეკონომიკური გაერთიანება" ჩვენთვის საერთოდ მიუღებელია, როდესაც მისი ლიდერი სახელმწიფო საქართველოს ტერიტორიას აქუცმაცებს.

ასევე მიუღებელი იქნებოდა ჰიპოთეტური ალტერნატივა – ცივილიზაციური თვალსაზრისით სრულებით შეუთავსებელი კავშირი „მეგარეგიონის" სხვა დიდ წევრებთან – თურქეთთან ან ირანთან: ეს გამოცდილება შუა საუკუნეებში გვქონდა!

რასაკვირველია, ეკონომიკური კავშირურთიერთობები ნებისმიერ მეზობელ სახელმწიფოსთან უნდა ვიქონიოთ. მეზობლებთან მჭიდრო კავშირისათვის კი დიდი ბარიერია განსხვავება კულტურულ ფასეულობებში.

ამიტომაც ერთადერთი სწორი არჩევანი საქართველოსათვის არის ევროპული კავშირი (და, აგრეთვე, ნატო). სწრაფვა მათკენ გულისხმობს საქართველოს კანონმდებლობის ჰარმონიზაციას ევროპულთან, ცხოვრების წესის თანდათანობით შეცვლას.

შრომითი კულტურა, პუნქტუალობა, კანონმორჩილება (მათ შორის, ავტომანქანის მართვისას!) ევროპას ნამდვილად მისაბაძი აქვს. ქცევის იგივე წესები საქართველოშიც ნელნელა ინერგება, მაგრამ ეს დროში ძალიან არ უნდა გაიწელოს!

სხვათა შორის, მეზობელ სომხეთშიც არსებობს ევროპული ორიენტაციის გაძლიერების ტენდენცია, თუმცა მეტისმეტად მჭიდრო კავშირმა რუსეთთან ის გეოპოლიტიკურად შებოჭა.

Brexit-ის შესაძლო შედეგები

1973 წელს „საერთო ბაზარში“ (*ეეგ*-ში) გაერთიანებისას დიდ ბრიტანეთში მრავლად იყვნენ „ევროსკეპტიკოსები“, იმ დროს, ძირითადად, ლეიბორისტულ პარტიაში, რომლის წევრებსაც მიაჩნდათ, რომ „ევროპაში“ შეილახებოდა მშრომელი ბრიტანელების ინტერესები. ლეიბორისტი პრემიერ-მინისტრი *ჰაროლდ უილსონი*, რომელიც ემხრობოდა „საერთო ბაზარში“ თავისი ქვეყნის ყოფნას, დათანხმდა ქვეყნის ისტორიაში პირველი საყოველთაო რეფერენდუმის ჩატარებას, რათა თავისი პარტიის „ევროსკეპტიკურად“ განწყობილი წევრები დაერწმუნებინა, რომ ბრიტანელთა უმრავლესობა მათგან განსხვავებული აზრისაა. სხვათა შორის, კონსერვატიული პარტიის იმ დროს ახალარჩეული ლიდერი *მარგარეტ თეტჩერი* მხურვალედ უჭერდა მხარს „საერთო ბაზარში“ ბრიტანეთის ყოფნას.

1975 წელს ჩატარებულმა რეფერენდუმმა პრემიერ-მინისტრის თვალსაზრისი დაამტკიცა: მოსახლეობის 67 პროცენტმა მხარი დაუჭირა „ევროპაში დარჩენას“.

ევროკავშირის შემადგენლობაში ყოფნამ დადებითად იმოქმედა ბრიტანეთის ეკონომიკაზე. მან სერიოზული მოდერნიზაცია განიცადა, სწრაფად განვითარდა, განამტკიცა ეკონომიკური კავშირები კონტინენტურ ევროპასთან, სადაც იყიდება ბრიტანული პროდუქციის ნახევარი.

ამასთან, ბრიტანეთმა შეინარჩუნა განსაკუთრებული სტატუსი ევროკავშირში. ასე მაგალითად,

- 1992 წელს, „საერთო ბაზრის“ *ევროპულ კავშირად* გარდაქმნის დროს, ბრიტანეთმა დათქვა, რომ ის არ გადავა საერთოევროპულ ვალუტაზე;
- 1996 წელს ბრიტანეთმა უარი განაცხადა შენგენის ზონასთან მიერთებაზე;
- 2014 წელს იმდროინდელმა შინაგან საქმეთა მინისტრმა *თირიზა მეიმ* მიაღწია იმას, რომ ბრიტანეთზე არ გავრცელებულიყო ევროკავშირის სამართლებრივი და შინაგან საქმეთა პოლიტიკის საკმაო ნაწილი;
- 2016 წლის თებერვალში იმდროინდელ კონსერვატორ პრემიერ-მინისტრ *დევიდ კამერონს* ევროკავშირის ხელმძღვანელობა ოფიციალურად დაჰპირდა, რომ ბრიტანეთს არ შეეხებოდა კონსერვატიულად განწყობილი ბრიტანელებისათვის განსაკუთრებით მიუღებელი ევროკავშირის ამოცანა *„ევროპის ხალხების სულ უფრო მჭიდრო კავშირის შექმნის“* შესახებ.

მიუხედავად ასეთი „განსაკუთრებულობისა“, ბრიტანეთის მოსახლეობის (უპირატესად, საკუთრივ *ინგლისელების*) არც თუ მცირე ნაწილი ყურს უგდებდა *„გაერთიანებული სამეფოს დამოუკიდებლობის პარტიის“* (UKIP) და სხვა „ევროსკეპტიკოსების“ ნაციონალისტურ-პოპულისტურ რიტორიკას ევროკავშირიდან გასვლისა და „სრული დამოუკიდებლობის აღდგენის“ შესახებ.

უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე ბრიტანეთის ყვითელი პრესა გაუთავებლად აზვიადებდა „ადგილობრივი მუშებისათვის სამუშაოს წართმევას“ ევრო-

კავშირის შედარებით ღარიბი ქვეყნებიდან (ბალტიის ქვეყნები, ბულგარეთი, კვიპროსი, მალტა, პოლონეთი, რუმინეთი, სლოვაკეთი, სლოვენია, უნგრეთი, ჩეხეთი, ხორვატია, რომლებიც 2004-2013 წლებში შეუერთდნენ ევროკავშირს) კანონიერი გზით შემოსული იმიგრანტების მიერ. მათი რიცხვი 2016 წელს 1,5 მილიონი იყო, ანუ გაერთიანებული სამეფოს მოსახლეობის 2,4 პროცენტი. მათ შორის ყველაზე ბევრი – 800 ათასზე მეტი, პოლონეთიდან შევიდა.

რეალურად, ამ კუნძულზე ევროკავშირიდან შემოსულთა რაოდენობა ბევრად ნაკლებია ბრიტანეთის ყოფილი კოლონიებიდან და პროტექტორატებიდან (ინდოსტანის ნახევარკუნძულიდან, აფრიკიდან და ვესტ-ინდოეთიდან) ასევე, ახლო აღმოსავლეთიდან შემოსულებთან შედარებით. რელიგიურად განსხვავებული ადამიანების ბრიტანელებთან სრულფასოვანი ინტეგრაცია შედარებით ძნელია, მაშინ, როცა აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპიდან შემოსულების მეორე ან მესამე თაობა ნამდვილად გახდება ინგლისელი ან შოტლანდიელი! ამის უამრავი მაგალითი არსებობს.

ბრიტანელების დიდ ნაწილს არც უნდა იმ სამუშაოს შესრულება, რომელზეც იმიგრანტები ხალისით თანხმდებიან. ბრიტანულ პრესაში ხშირად იწერება ინჟინერ-მექანიკოსების, საშუალო სამედიცინო პერსონალის, მშენებელი მუშების, კალატოზების, სანტექნიკოსების, პარიკმახერების, შეფ-მზარეულებისა და სხვა დარგის სპეციალისტების, აგრეთვე ძიძების, დამლაგებლების, მეეზოვეების, მენაგვეების, სასოფლო-სამეურნეო მუშების ნაკლებობაზე. ევროკავშირიდან, ისევე როგორც აზიიდან და აფრიკიდან მოსული ადამიანები მზად არიან, შეავსონ ეს ეკონომიკური ნიშა, სადაც ანაზღაურება საშუალო ბრიტანულზე ნაკლებია, მაგრამ ბევრად სჭარბობს იმას, რაც მათივე ქვეყანაში შეეძლოთ მიეღოთ.

ბრიტანეთს საერთოდ არ შეეხო კონტინენტური ევროპის 2015 წლის „მიგრაციული კრიზისი“, როდესაც გერმანიამ, ავსტრიამ, შვედეთმა, იტალიამ და „შენგენის ზონის“ ზოგმა სხვა ქვეყანამ ახლო აღმოსავლეთიდან და აფრიკიდან მილიონზე მეტი ლტოლვილი და სამუშაოს მაძიებელი მიიღო. მაგრამ ბრიტანული მედია ლტოლვილების თემას ისე ამწვავებდაა, რომ რიგითმა ბრიტანელებმა აზიიდან და აფრიკიდან ლტოლვილებთან და ევროკავშირის ქვეყნებიდან ლეგალურად შემოსულებთან დაკავშირებული პრობლემები გააიგივეს.

დევიდ კამერონი, ისე, როგორც თავის დროზე *ჰაროლდ უილსონი*, ევროკავშირში დიდი ბრიტანეთის დარჩენის მომხრე იყო. მისივე კონსერვატიული პარტიის რიგითი წევრებისა და მთავრობის წევრების საგრძნობი ნაწილი კი „ევროსკეპტიკოსები“ იყვნენ, რომლებიც განუწყვეტლივ უჩიოდნენ „ბრიუსელის აუტანელ ბიუროკრატიას“.

თავისი პარტიის „ევროსკეპტიკურად“ განწყობილი წევრების დასარწმუნებლად, რომ ბრიტანელი ხალხი მათგან განსხვავებული აზრისაა, კამერონმა გადაწყვიტა რეფერენდუმის ჩატარება ევროკავშირში დიდი ბრიტანეთის დარჩენის შესახებ.

ჰაროლდ უილსონისაგან განსხვავებით, დევიდ კამერონმა წააგო. გაიმარჯვა ნაციონალ-პოპულიზმმა.

2016 წლის 23 ივნისს ჩატარებულ რეფერენდუმში მონაწილეთა 51,9 პროცენტმა (ეს იყო 17 მილიონი ადამიანი) ევროკავშირიდან ბრიტანეთის გასვლას მისცა ხმა. დარჩენის მომხრე აღმოჩნდა 48,1 პროცენტი (16 მილიონზე მეტი).

განხეთქილება ბრიტანულ საზოგადოებაში ძალიან მკაფიოდ გამოჩნდა.

ევროკავშირში დარჩენას მხარი დაუჭირეს შოტლანდიამ (იქაურ მონაწილეთა 62 პროცენტმა), ჩრდილოეთ ირლანდიამ, ქალაქებმა ლონდონმა, ოქსფორდმა, კემბრიჯმა, ბრისტოლმა, ისევე, როგორც ახალგაზრდა, უკეთ განათლებულმა და შედარებით შეძლებულმა ადამიანებმა.

მაგრამ ინგლისისა და უელსის ინდუსტრიული, საშუალო და პატარა ქალაქების მცხოვრებლებმა, უფროსი ასაკისა და შედარებით დაბალი განათლების დონის მქონე ადამიანებმა, უფრო ხელმოკლე მოსახლეობამ, მათ შორის მუშებმა, ევროკავშირიდან გასვლას დაუჭირეს მხარი. მათ რიცხობრივად აჯობეს ევროკავშირში დარჩენის მომხრეებს.

ბრიტანელი ახალგაზრდების პოზიციიდან ევროპული ინტეგრაციის გზა მათ გადაულობა უფროსმა, წარმავალმა თაობამ.

რეფერენდუმის შემდეგ პრემიერ-მინისტრი დევიდ კამერონი გადადგა. მალე ის პარლამენტიდანაც წავიდა. მმართველმა კონსერვატიულმა პარტიამ შექმნა ახალი მთავრობა ქ-ნი *თირიზა მეის* მეთაურობით.

მას შემდეგ, რაც 2017 წლის 29 მარტს ლონდონმა გააკეთა ოფიციალური განცხადება ევროკავშირიდან გასვლის შესახებ, დაიწყო მოლაპარაკება გასვლის პირობებზე, რომელიც შეიძლება ორი წლის განმავლობაში გაგრძელდეს. თუ ორწლიან პერიოდში მოლაპარაკება შეთანხმებით ვერ დასრულდება და მოლაპარაკების ვადა ყველა ქვეყნის თანხმობით არ გაგრძელდება, განმცხადებელი სახელმწიფო ავტომატურად დატოვებს ევროკავშირს. იქამდე ბრიტანეთი ევროკავშირის წევრად რჩება, სარგებლობს წევრის პრივილეგიებით და ვალდებულია შეასრულოს წევრი ქვეყნის ყველა მოვალეობა.

Brexit-ი ევროკავშირიდან მისი წევრის გასვლის პირველი შემთხვევა იქნება.

რეფერენდუმის შედეგები კარგა ხნით განსაზღვრავს როგორც ბრიტანეთის, ისე ევროკავშირის მომავალ ბედს.

ევროკავშირიდან გასვლის შემდეგ ბრიტანეთში აღარ იმოქმედებს ევროკავშირის საკანონმდებლო აქტები და ხელშეკრულებები. ყველა ასეთი რეგულაცია (მათი რაოდენობა კი 12 ათასს აჭარბებს), რომელიც ბრიტანეთმა მიიღო ევროკავშირის ადრეული გადაწყვეტილებების შესასრულებლად, მისმა პარლამენტმა და მთავრობამ უნდა გააუქმოს ან ბრიტანულ კანონმდებლობას მიუსადაგოს.

Brexit-ის ყველა მოთავე აცხადებდა *ევროპის საერთო ბაზარში* დარჩენის სურვილს. რეფერენდუმის წინ ისინი ჰპირდებოდნენ ამომრჩეველს, რომ შეინარჩუ-

ნებდნენ ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობით მიღებულ ყველა სიკეთეს და, ამავე დროს, მკვეთრად შეზღუდავდნენ იმიგრაციას კონტინენტური ევროპიდან.

2016 წლის 29 ივნისს ევროკავშირის საბჭოს სამიტზე შეკრებილმა 27 ქვეყნის ლიდერებმა, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, ძალიან განსხვავებული თვალსაზრისი აქვთ ხოლმე, იმჯერად მალე მიაღწიეს კონსენსუსს. სამიტმა მიანოდა მტკიცე გზავნილი ბრიტანეთს, რომ თუ მას სურს, კვლავაც ისარგებლოს ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობის სიკეთით, მან უნდა აღიაროს და მიიღოს *ევროკავშირის ოთხივე თავისუფლება – საქონლის, კაპიტალის, ადამიანებისა და მომსახურების თავისუფალი გადაადგილების თავისუფლება*.

ასეთი აღიარება კი Brexit-ის მომხრეების მოლოდინს მთლიანად გააუფასურებს.

ევროპელ ლიდერებს არ შეუძლიათ რაღაც პრივილეგია მიანიჭონ კავშირიდან გასვლის მსურველ ქვეყანას, თუნდაც იმიტომ, რომ არ ნაახალისონ სხვა ქვეყნებშიც არსებული ევროსკეპტიკოსები, მაგალითად, საფრანგეთსა და ნიდერლანდში. ისინი სხვა ქვეყნებშიც არიან.

ბრიტანეთის გასვლის შემდეგ ევროკავშირი დაკარგავს მოსახლეობის 13 პროცენტს და მთლიანი შიდა პროდუქტის (*მშპ*) 17 პროცენტს. ასეთ შემთხვევაში გერმანია და საფრანგეთი ევროკავშირის ეკონომიკის დომინანტები გახდებიან *მშპ*-ის 25 და 18 პროცენტით, თუმცა მათაც ერჩიენათ, რომ მათი უახლოესი ეკონომიკური და პოლიტიკური პარტნიორი – ბრიტანეთი – დარჩენილიყო კავშირის შემადგენლობაში.

Brexit-ის მოთავეები ამომრჩეველს უმტკიცებდნენ, რომ ევროკავშირიდან გასვლის შემთხვევაში ბრიტანეთის მოქალაქეები უკეთ იცხოვრებდნენ. რეალობა კი ისაა, რომ უცხოელი ინვესტორები დაელოდებიან შექმნილი გაურკვეველი ვითარების დაძლევას და ბრიტანეთის ეკონომიკაში კაპიტალს მხოლოდ ამის შემდეგ დააბანდებენ.

უკვე 2017 წელს გამოჩნდა ტენდენცია, რომ დიდი ბრიტანეთიდან მიდიან აღმოსავლეთ-ცენტრალური ევროპიდან შემოსული ადამიანები. მცირდება იმათი ნაკადიც, ვინც იქიდან დიდ ბრიტანეთში სამუშაოდ წასვლას გეგმავდა.

სხვათა შორის, ბრიტანელი ეკონომისტების აზრით, პოლონელების, სლოვაკების, უნგრელების, ლიტველების და სხვათა იმიგრაციის შემცირება დიდი ბრიტანეთის ეკონომიკას უარყოფით შედეგს მოუტანს: ბევრ დარგში მუშახელის დეფიციტი გაჩნდება. ბრიტანელებს კი, როგორც ზემოთ ითქვა, სულაც არ ხიბლავთ ამ „დეფიციტის შევსება"!

მსხვილი მულტინაციონალური კომპანიებისა და ბანკების მესვეურები რეფერენდუმამდეც არ გამორიცხავდნენ შტაბ-ბინების გადატანას ლონდონის *სიტიდან* და *კენერი უორფიდან* (სადაც განლაგებულია დიდი ფინანსური ორგანიზაციების შტაბ-ბინები) სხვა ქვეყნების ქალაქებში, თუკი ბრიტანეთი ევროკავშირიდან გასვლას გადაწყვეტდა.

რეფერენდუმის შემდეგ პარიზი, დუბლინი, ლუქსემბურგი, ფრანკფურტი, ამსტერდამი და სხვა ქალაქები უკვე ეცილებიან ერთმანეთს ლონდონიდან პოტენციურად წამსვლელი ფინანსური ორგანიზაციების მოწვევაში.

ევროკავშირის ქვეყნების ბრატისლავის სამიტის (2016 წლის 16 სექტემბერი) დეკლარაციაში ითქვა:

> „ევროკავშირის ერთი წევრი სახელმწიფოს მიერ ევროპული პროექტიდან გასვლის გადაწყვეტილების მიუხედავად, დარჩენილი 27 ქვეყნისათვის ევროკავშირი შეუცვლელია კონტინენტზე მშვიდობის, დემოკრატიისა და კეთილდღეობის განსამტკიცებლად. ევროკავშირი არ არის უნაკლო, თუმცა ახალი გლობალური გამოწვევების წინააღმდეგ ის არის დღეისათვის არსებულ ინსტრუმენტებს შორის საუკეთესო".

ევროკავშირი გაძლებს ბრიტანეთის გარეშე. შესაძლოა, ის გაფართოვდეს კიდეც. მისი ლიდერები შეეცდებიან, მიაღწიონ გარკვეულ კომპრომისს ბრიტანეთთან მოლაპარაკების დროს. მაგრამ ევროკავშირი, საერთო ჯამში, ისევე დაზარალდება კავშირში ბრიტანეთის არყოფნით, როგორც თავად ბრიტანეთი.

რუსეთის პრეზიდენტი *ვლადიმირ პუტინი* ევროკავშირის შემცირებაზე არაფერს ამბობდა, მაგრამ ეს მრავალისმეტყველი სიჩუმე იყო!

აშშ-ის პრეზიდენტი *დონალდ ტრამპი* წინასაარჩევნო კამპანიისას მიესალმებოდა Brexit-ს და სხვა ქვეყნებსაც მოუწოდებდა, მიებაძათ ბრიტანეთისათვის. თუმცა 2017 წლის 25 მარტს „თეთრმა სახლმა" მისალოცი წერილი გაუგზავნა ევროკავშირს მისი 60 წლისთავის აღნიშვნისას!

პუტინსაც და ტრამპსაც სულაც არ უნდა ახარებდეთ ევროკავშირის დასუსტება: ეს შეარყევს იმ მსოფლიო წესრიგს, რომელიც რუსეთსა და შეერთებულ შტატებსაც ხელს უნდა აძლევდეს.

ახალი მსოფლიო წესრიგისაკენ?

მსოფლიო წესრიგს XVI-XVIII საუკუნეებში განსაზღვრავდნენ დასავლეთ ევროპის კოლონიური სახელმწიფოები, რომელთაც თითქმის მთელი მსოფლიო დაინაწილეს. ისინი სამხედრო ძალით უმტკიცებდნენ უპირატესობას ერთიმეორეს, ხოლო დანარჩენ მსოფლიოზე მათ ბატონობას უზრუნველყოფდა ბევრად ძლიერი შეიარაღება და ბევრად უკეთესი სამხედრო და ადმინისტრაციული ორგანიზაცია.

1815 წელს *ვენის კონგრესმა* გარკვეული ფორმალიზაცია შესძინა მსოფლიო წესრიგს. დიდი სახელმწიფოების – ბრიტანეთის, რუსეთის, პრუსიის, ავსტრიისა და საფრანგეთის – მეტ-ნაკლებად შეთანხმებულმა გადაწყვეტილებებმა სამ ათეულზე მეტი წლით გამორიცხა მათ შორის ომი. მართალია, საუკუნის მეორე ნახევარში იყო „ყირიმის ომი", ომები იტალიაში; პრუსიამ, რომელიც გერმანიას აერთიანებდა, იომა ავსტრიასთან, დანიასთან და საფრანგეთთან. მაგრამ შედა-

რებითი მშვიდობა ევროპაში თითქმის ერთი საუკუნით იქნა უზრუნველყოფილი. ერთ-ერთი (არა ერთადერთი!) ფაქტორი ასეთი მშვიდობისათვის ისიც იყო, რომ ევროპული იმპერიები იმართებოდნენ მონარქების, ხშირად - ერთმანეთის ნათესავების, და მცირერიცხოვანი ელიტების მიერ, რომელთაც მეტნაკლებად მსგავსი კულტურული ფასეულობები ჰქონდათ.

პირველმა მსოფლიო ომმა მანამდე არსებული მსოფლიო წესრიგი დაანგრია (იხ. თავი 12). ამ ომის შემდეგ იყო მცდელობა, ჩამოეყალიბებინათ მსოფლიოში მშვიდობისა და წესრიგის დამცველი ორგანიზაცია – *„ერთა ლიგა“* (ის ამერიკის პრეზიდენტის ინიციატივით შეიქმნა, თუმცა, ამერიკა მასში არ შევიდა). რამდენიმე წლის განმავლობაში *„ერთა ლიგა“* შედარებით ადვილად აწესრიგებდა მსოფლიო საკითხებს, რადგან მაშინ სულ *„ორი უფროსი“* ჰყავდა – მსოფლიო ომში გამარჯვებული „ანტანტა“, დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი, რომლებიც ერთმანეთში თანხმდებოდნენ და საკითხებს სათავისოდ წყვეტდნენ. მაგრამ 1930-იანი წლებიდან *„ერთა ლიგა“* პრაქტიკულად უუნარო ორგანიზაციად იქცა.

1945 წლიდან *ერთა ლიგის* შემცვლელ *გაერო-ში* ვეტოს უფლების მქონე *„ხუთი უფროსი“* ერთმანეთში ძნელად მოსარიგებელია. ძირითადი მეტოქეები აშშ და საბჭოთა კავშირი/რუსეთი გახდნენ, რომლებიც ბლოკავდნენ თავიანთვის არასასურველ რეზოლუციებს. მაგალითად, აშშ დღემდე ადებს ვეტოს გაეროს უშიშროების საბჭოში წარდგენილ ისრაელის მიმართ კრიტიკულ რეზოლუციებს[63]. რომლებსაც, ჩვეულებრივ, რუსეთი უჭერს მხარს თავის მხრივ. რუსეთი (ხანდახან, ჩინეთთან ერთად) ბლოკავს უშიშროების საბჭოს დანარჩენი წევრების რეზოლუციებს, რომლებიც ეხება, მაგალითად, სირიის საკითხის მოგვარებას ან მისივე აგრესიულ ქმედებას.

ცივი ომის დროინდელ (1946-1990) მსოფლიო წესრიგს რეალურად განსაზღვრავდა აშშ-ისა და საბჭოთა კავშირის „ბირთვული ბალანსი“ – ორი ზესახელმწიფოს ხელთ არსებული ბირთვული იარაღი და მათი მიტანის საშუალებები, რომლის გამოყენებას ვერც ერთი მხარე ვერ ბედავდა გამანადგურებელი საპასუხო დარტყმის შიშით. სწორედ სტრატეგიული შემაკავებელი იარაღი იყო მშვიდობის გარანტი, თუმცა ევროპის გარეთ (ვიეტნამში, ავღანეთში, ახლო აღმოსავლეთში, აფრიკაში და ა.შ.) ხშირად ბობოქრობდა ძალიან სისხლიანი ლოკალური ომები.

ცხელი ომი, მოწინააღმდეგის სრული განადგურებით, ისე, რომ საკუთარი ქვეყანა ხელუხლებელი დარჩენილიყო, ამერიკისთვისაც და საბჭოთა კავშირისათვის შეუძლებელი გახდა.

63 ბოლო ათწლეულებში პირველი შემთხვევა, როდესაც ამერიკამ არ დაადო ვეტო ისრაელის მიმართ კრიტიკულ რეზოლუციას, დაფიქსირდა 2016 წლის 23 დეკემბერს, როდესაც უშიშროების საბჭომ 14 ხმით 0-ის წინააღმდეგ (აშშ-მა თავი შეიკავა) მოსთხოვა ისრაელს, *„დაუყოვნებლივ შეწყვიტოს ყველანაირი საახალშენო საქმიანობა ოკუპირებულ პალესტინურ ტერიტორიებზე, აღმოსავლეთ იერუსალიმის ჩათვლით“*. ისრაელის მთავრობამ მაშინვე გამოაცხადა, რომ არ აპირებს, დაემორჩილოს გაეროს უშიშროების საბჭოს გადაწყვეტილებას.

სხვა *გეოპოლიტიკური პოლუსი*, აშშ-ისა და საბჭოთა კავშირის გარდა, *ცივი ომის* დროს არ არსებობდა. ბირთვული იარაღის მქონე დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი სწრაფად კარგავდნენ კოლონიურ იმპერიებს და მხოლოდ ევროპის ფონზე თუ მოჩანდნენ „პატარა გოლიათებად". ისინი ამერიკის მოკავშირეები იყვნენ, თუმცა საფრანგეთის ხელისუფლება, განსაკუთრებით პრეზიდენტ დე *გოლის* დროს, ასეთ მოკავშირეობას ძნელად იტანდა!

1949 წლის 4 აპრილს შეიქმნა *ჩრდილო ატლანტიკის შეთანხმების ორგანიზაცია* – ნატო, რომელშიც შევიდნენ აშშ, კანადა და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები – დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, დანია, ნორვეგია, ისლანდია, პორტუგალია, ბელგია, ნიდერლანდი და ლუქსემბურგი. 1952 წელს ნატოში მიიღეს თურქეთი და საბერძნეთი, 1955 წელს – გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა.

მოგვიანებით ნატო უფრო გაფართოვდა და მთელი ცენტრალური და თითქმის მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპა მოიცვა: 2017 წლის ივნისში მას 29 წევრი ქვეყანა ჰყავდა (უკანასკნელ წევრად იმ წელს მიიღეს მონტენეგრო), სადაც 900 მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობდა (მათგან ერთი მესამედი – ამერიკაში), რომლებიც თავდაცვის მიზნით წლიურად ტრილიონ დოლარზე მეტს ხარჯავდნენ (მათ შორის, 70 პროცენტს – ამერიკა)[64].

ცივი ომის დამთავრებამ ნატო-ს თითქოს დაუკარგა ფუნქცია. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე *რუსეთის ფედერაცია*, რომელიც დაუბრუნდა საბაზრო ეკონომიკას და თავიდან ამჟღავნებდა დემოკრატიული განვითარების ტენდენციას, აღარ მოჩანდა გამოკვეთილ მტრად. მას შემოეცალა ჯერ „გარე იმპერია" – ევროპის სოციალისტური ქვეყნები, შემდეგ „შიდა იმპერია" – მოკავშირე რესპუბლიკები, რომელთა ნაწილი თვითონ შევიდა ნატოს შემადგენლობაში, ხოლო ნაწილი „ნატოს კარს უკაკუნებდა".

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულსა და XXI საუკუნის დასაწყისში იკვეთებოდა ტენდენცია, რომ ამერიკის შეერთებული შტატები მსოფლიო ჰეგემონობის ასპარეზზე სამხედრო-სტრატეგიული მეტოქის გარეშე დარჩა. *ორპოლუსიანობა*, როდესაც ამერიკის პოლიტიკური საპირწონე დიდხანს იყო საბჭოთა კავშირი, *ერთპოლუსიანობამ (უნიპოლარიზმმა) შეცვალა*. ისტორიაში პირველად მსოფლიო საკითხებს ერთადერთი არსთაგამრიგე გაუჩნდა.

მაგრამ ისტორიისათვის ეს სწრაფწარმავალი ეპიზოდი აღმოჩნდა.

პოლიტიკური და ეკონომიკური დიდების ზენიტში მყოფი აშშ-ისათვის უნიპოლარიზმი მძიმე ტვირთი იყო. მისი *გლობალური გეოპოლიტიკური* კოდი გულის-

64 2017 წლისათვის ნატო-ში შესვლის ასპირანტი („მონადინებული") სახელმწიფოებია ბოსნია-ჰერცეგოვინა და მაკედონია, რომელთაც მიღებული აქვთ MAP-ი. მაგრამ ნატო-ში მაკედონიის მიღებას ბლოკავს საბერძნეთი, რადგან სახელი „მაკედონია" ემთხვევა საბერძნეთის ორი პროვინციის სახელს. ასევე ასპირანტადაა მიჩნეული საქართველო და მასთან „გაძლიერებული დიალოგი" (Intensified Dialogue) მიმდინარეობს, თუმცა მისი მიღება დიდ გეოპოლიტიკურ პრობლემას აწყდება (იხ. მომდევნო ქვეთავი).

ხმობდა მსოფლიოს ნებისმიერ წერტილში მომხდარ საქმეში ჩარევას. ხშირად ეს იყო ჰუმანიტარული დახმარება, ლიბერალური დემოკრატიის ფასეულობების განმტკიცება ან, უფრო იშვიათად, საპოლიციო ფუნქციის შესრულება. ეს დიდ ძალისხმევას და ხარჯებს მოითხოვდა. 2003 წელს ერაყში შეჭრა (იხ. ქვემოთ) ყოველად უსარგებლო ავანტურა აღმოჩნდა.

როგორი იქნება ახალი მსოფლიო წესრიგი?

ნუთუ ისევ მოხდება მსოფლიოს დანაწილება გავლენის სფეროებად, როდესაც პატარა ქვეყნებს გადარჩენის შანსი თითქმის არა აქვთ?

შეძლებს თუ არა ნატო, შეინარჩუნოს ერთობა და ისევ ითამაშოს დემოკრატიისა და ლიბერალური ფასეულობების დამცველის როლი?

რეალობა მხოლოდ ისაა, რომ მსოფლიო წესრიგი სულ უფრო მეტად ხდება დამოკიდებული მრავალი მოთამაშის ძალთა ბალანსზე.

XXI საუკუნის დასაწყისიდან ***რუსეთმა*** დაიწყო თავისი სამხედრო პოტენციალის გაზრდა. მისი თავდაცვითი ხარჯები *მშპ*-ის 4 პროცენტზე ნაკლები არ არის, რითაც ის ევროპულ ქვეყნებს დიდად სჭარბობს: ნატო-ს *ჩიკაგოს სამიტმა* 2010 წელს დაადგინა, რომ მისმა წევრებმა თავდაცვაზე არ უნდა ხარჯონ *მშპ*-ის 2 პროცენტზე ნაკლები, რასაც წევრი ქვეყნებიდან მხოლოდ ხუთი ასრულებს (ესენია აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საბერძნეთი, პოლონეთი და ესტონეთი). რუსეთის არმიის მოდერნიზაცია და გადაიარაღება კი სწრაფად ხდება. 2008 წელს – საქართველოში და 2014 წელს – უკრაინაში თავისი აგრესიული ქმედებით რუსეთმა მსოფლიოს უჩვენა, რომ აინუნშიც არ აგდებს მოწოდებებს, დაიცვას საერთაშორისო სამართლის წესები. 2015 წლიდან ის პოზიციას იმაგრებს ახლო აღმოსავლეთში.

ამავე დროს, რუსეთის ერთგვარი „სამოკავშირეო ფლირტი" ჩინეთთან შესაძლოა, „გაბუტვით" დამთავრდეს, როდესაც ნათელი გახდება, რომ ამ ჰიპოთეტურ ალიანსში რუსეთს მხოლოდ უმცროსი პარტნიორის როლი ელის.

მსოფლიო ავანსცენაზე გამოჩნდნენ სხვა გეოპოლიტიკური მოთამაშეები. უპირველესად ესაა ***ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა,*** რომელმაც 1960-იან წლებში შექმნა თავისი ბირთვული იარაღი, სამხედრო მოსამსახურეთა რიცხვით მსოფლიოში უდიდეს არმიას ფლობს და 1990-იანი წლებიდან უსწრაფეს ეკონომიკურ ზრდას განიცდის. პეკინის საგარეო პოლიტიკური ექსპანსიონიზმი ჯერჯერობით არ გასცილებია სამხრეთ ჩინეთის ზღვაში მდებარე მეჩეჩების ხელოვნურ კუნძულებად გარდაქმნას და იქ სამხედრო აეროდრომების დაარსებას, მაგრამ ეს მხოლოდ „აქტიური საგარეო პოლიტიკის" საწყისი ეტაპია (თუმცა, უკვე არცთუ უწყინარი). ჩინეთმა უკვე შექმნა თავისი სამხედრო ბაზა ჯიბუტიში, აფრიკის დასავლეთ ნაპირზე. ჩინეთის ბევრ საშუალო სკოლაში უკიდიათ XVII საუკუნის – XIX საუკუნის პირველი ნახევრის რუკა, სადაც იმდროინდელი ცინის (მანჯურთა) დინასტიის დროინდელი იმპერიის ტერიტორია ფარავს მთელ მონღოლეთს, რუსეთის შემადგენლობაში 1858 წლიდან შესული (ძველად ჩინეთის კუთვნილი) შორეული აღმო-

საველეთის 2 მლნ. კვ. კილომეტრს, ყაზახეთის მესამედს და ყირგიზეთის ნაწილს, ხოლო გავლენის სფერო მოიცავს კორეას, ვიეტნამს, ტაილანდს, ბირმას, ნეპალსა და ბუტანს. როგორც ჩანს, ჩინეთის მომავალი თაობის აღზრდა ხდება ძალიან ფართო გეოპოლიტიკური ინტერესების გათვალისწინებით.

ეკონომიკურად სწრაფად განვითარებადი ***ინდოეთის რესპუბლიკა***, რომელიც საკმაოდ მალე მსოფლიოს უდიდესი მოსახლეობის მქონე ქვეყნად იქცევა და ჩინეთს გაუსწრებს, ასევე დაეუფლა ბირთვულ იარაღს. ასეთი იარაღი ინდოეთის მუდმივმა მეტოქე ***პაკისტანმაც*** შექმნა. XX საუკუნის ბოლოს ორივემ დემონსტრაციულად გამოსცადა ერთიმეორის „სტრატეგიული შეკავების საშუალება".

ახლო აღმოსავლეთში გრძელდება უსასრულო კონფლიქტი ისრაელსა და პალესტინელებს შორის: ამ უკანასკნელთ არაერთი მუსლიმური ქვეყანა უჭერს მხარს. მართალია, ***ისრაელი*** არც ადასტურებს და არც უარყოფს ბირთვული იარაღის ქონას, მაგრამ ნათელია, რომ 1960-იანი წლებიდან ასეთი იარაღი მას აქვს.

ბირთვულ იარაღს ახლა ფაქტობრივად ფლობს მსოფლიოს ცხრა ქვეყანა. ხუთი – აშშ, რუსეთი, ბრიტანეთი, საფრანგეთი და ჩინეთი – აღიარებულია ბირთვულ სახელმწიფოებად; ისრაელი, ინდოეთი და პაკისტანი ოფიციალურად არ აღიარებენ მის ფლობას, თუმცა ყველამ იცის, რომ ეს ასე არაა; მეცხრე [ჩრდილოეთ] კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკაა, რომლის მემკვიდრეობითი ლიდერი კიმების დინასტიიდან პერიოდულად ემუქრება მისი გამოყენებით აშშ-ს, იაპონიასა და სამხრეთ კორეას. ამ ჩაკეტილ, ტოტალიტარულ ქვეყანაში უკვე ხუთჯერ ჩაატარეს ბირთვული იარაღის გამოცდა. ცდიან ინტერკონტინენტურ რაკეტებსაც. ჩრდილოეთ კორეამ კოსმოსში საკუთარი თანამგზავრიც კი გაუშვა.

თეორიულად ვერ გამოვრიცხავთ „ბირთვული კლუბის" შემდგომ გაფართოებას, რაც ასეთი იარაღის გამოყენების შემთხვევითობის საფრთხეს მკვეთრად გაზრდის.

მსოფლიო წესრიგის შეცვლაში თავისი წვლილის შეტანა არაბირთვულ ქვეყნებსაც შეუძლიათ.

ირანი დიდხანს იყო (და, როგორც ჩანს, დღემდე არის) ვაშინგტონისა და იერუსალიმის პოლიტიკოსების მთავარი გამაღიზიანებელი, რომლებიც ეჭვობნენ, რომ ის დაჩქარებით მუშაობდა ბირთვული იარაღის შექმნაზე და ამით ქმნიდა ისრაელის სტრატეგიული შემაკავებლის (strategic deterrent) საპირწონეს. ამ პროექტის შესაჩერებლად ერთ-ერთი, ჯერაც დაუდგენელი, ქვეყნიდან ირანის ბირთვული პროექტის კომპიუტერული პროგრამების დამაზიანებელი მძლავრი ვირუსი შეუშვეს. 26-ე თავში ითქვა, რომ საერთაშორისო ზეწოლის შედეგად ირანის ბირთვული პროექტი შეჩერდა (ან იქნებ გადაიდო?).

საუდის არაბეთის სამხედრო ხარჯები მსოფლიოში ერთ-ერთი უდიდესია. ის მძაფრად უპირისპირდება ირანს, ძირითადად, ისლამურ სამყაროში ლიდერობის საკითხში.

ახლო აღმოსავლეთში 2011 წელს დაწყებულ ***„არაბულ გაზაფხულს“*** მოჰყვა დესტაბილიზაცია ქვეყნების რიგში, უპირველესად ლიბიაში, იემენსა და სირიაში. 2014 წელს ერაყისა და სირიის ტერიტორიაზე გამოცხადდა **„დაიშ“**-ი, იგივე „ისლამური სახელმწიფო“ – გიგანტური ტერორისტული წარმონაქმნი, რომელიც თანამედროვე ინფორმაციულ-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიებს იყენებდა მომხრეების მოსაზიდად და სხვადასხვა ქვეყანაში ტერორისტული აქტების კოორდინაციისათვის. **„დაიშ“**-ის დამარცხება სამხედრო თვალსაზრისით შესაძლებელია. მაგრამ იდეოლოგიურად მისი დამარცხება გაძნელდება: რადიკალიზებული ისლამისტების გავლენა საერთაშორისო ტერორიზმზე კიდევ დიდხანს იქნება საგრძნობი.

ბოლო დრომდე სწრაფად განვითარებადი ***თურქეთი*** – ნატო-ს წევრი და ევროკავშირის წევრობის მსურველი – 2017 წლის დასაწყისიდან ევროკავშირთან დიპლომატიურ დაპირისპირებაში ჩაერთო. გერმანიისა და ნიდერლანდის ხელისუფლების მიერ მათ ტერიტორიაზე თურქი მინისტრების მიერ პროპაგანდისტული მიტინგების ჩატარების აკრძალვის გამო პრეზიდენტმა ***ერდოღანმა*** ევროპული ქვეყნები „ნაცისტურ პრაქტიკაში“ დაადანაშაულა და მათ „დემოგრაფიული ბომბით“ დაემუქრა: 2017 წლის 17 მარტს მან მოუწოდა ევროპის ქვეყნებში მცხოვრებ თურქებს (ისინი იქ სულ ცოტა 5,5 მილიონი არიან) გამრავლდნენ, რადგან ***„თქვენია ევროპის მომავალიო“***. თურქეთის შინაგან საქმეთა მინისტრი ევროპას აშინებს „თვეში 15 ათასი ლტოლვილის გამოშვებით“.

ზემოხსენებული მუქარის შესრულება საეჭვოა.

მაგრამ ფაქტია, რომ პოლიტიკურ დისკურსში სულ უფრო მეტი სიმწვავით შემოდის ***დემოგრაფიული საკითხი,*** რომელიც მომავალი მსოფლიო წესრიგის ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ფაქტორი შეიძლება გახდეს.

გაძლიერდა მიგრაციული ნაკადები ნაკლებ განვითარებული, მაგრამ სწრაფად მზარდი ახალგაზრდა მოსახლეობის მქონე სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან, ეკონომიკურად უფრო განვითარებული, მაგრამ მოსახლეობის დაბერების პროცესში მყოფი დასავლეთისა და ჩრდილოეთისაკენ. ამ უკანასკნელებში უპირველესად იგულისხმება ევროპული კავშირის ქვეყნები, მაგრამ, აგრეთვე რუსეთიც და, ბოლო დროს, აშშ-ც.

ის, რომ დემოგრაფიული ფაქტორი მზარდ როლს ასრულებს პოლიტიკაში, დასტურდება ბოლოდროინდელი მოვლენებით:

- მასთან იყო დაკავშირებული „მიგრაციული კრიზისით“ გამოწვეული შეშფოთება ევროპაში 2015 წელს;
- „დემოგრაფიული ცვლილებების შიშმა“ (იქნებ ცოტა გაზვიადებულმაც კი) განაპირობა Brexit-ის შესახებ 2016 წელს დიდ ბრიტანეთში ჩატარებული რეფერენდუმის შედეგი;
- მიგრაციის საკითხს იყენებდა დონალდ *ტრამპი* 2016 წელს თავისი წინა-

საარჩევნო კამპანიის დროს, როდესაც ამერიკელ ამომრჩეველს ჰპირდებოდა მექსიკის საზღვარზე კედლის აშენებას იქიდან უკანონო იმიგრაციის აღსაკვეთად; გაპრეზიდენტების შემდეგ ტრამპმა, კანონის მეშვეობით, ერთგვარად შეზღუდა იმიგრაცია ექვსი, უპირატესად მუსლიმური, ქვეყნიდან;

• დემოგრაფიული საკითხის გამწვავებით („ქვეყანაში ძალიან მომრავლდნენ უცხოელები!") ღებულობენ ამომრჩეველთა ხმებს ევროპის ქვეყნების მემარჯვენე-ნაციონალისტური პარტიები.

როგორც განათლებით აღმოსავლეთმცოდნე, ისლამს კარგად ვიცნობ და მხოლოდ პოლიტიკური კორექტულობის გამო არ ვაცხადებ, რომ *ისლამოფობია* დასაგმობია; ზუსტად ისევე, როგორც დასაგმობია *იუდოფობია* (ანტისემიტიზმი); ზუსტად ისევე, როგორც დასაგმობია *ქრისტიანოფობია*. არა მგონია ტოლერანტობის ნიმუში იყოს მუსლიმთა მიერ ინდუისტების – წარმართებად, ხოლო ქრისტიანების – *ქაფირებად* (ურწმუნოებად) მოხსენიება.

ბევრ მუსლიმურ ქვეყანაში ქრისტიანული თემები ათასწლეულების განმავლობაში მუსლიმებთან მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ. იგივე ითქმის ევროპულ ქვეყნებზე, სადაც XX-XXI საუკუნეებში ათასობით მეჩეთი გაიხსნა (დიდ ბრიტანეთში, მაგალითად, 1750 მეჩეთია). ბოლო წლებში დიდი ლონდონისა და როტერდამის მერებად, შესაბამისად, პაკისტანელი და მაროკოელი მუსლიმი აირჩიეს, რომლებიც მუშაობენ მთელი ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესებისათვის.

მაგრამ ბოლო პერიოდში დემოგრაფიული ვითარება რთულდება. ქრისტიანები მასობრივად ტოვებენ ერაყს, სირიას, ეგვიპტეს, ლიბანს. ამის საპირისპიროდ, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მკვეთრად იმატა მუსლიმთა იმიგრაციამ. მუსლიმები ინარჩუნებენ ძველი სამშობლოდან შემოტანილ ტრადიციულ ცხოვრების წესს, მათ შორის ქალის დაქვემდებარებულ როლს საზოგადოებაში, რაც მაღალი შობადობის ერთ-ერთი ფაქტორია. შესაძლოა მოხდეს მათი ერთგვარი ადაპტაცია ევროპულ ქვეყნებში არსებულ ცხოვრების წესთან. მაგრამ მათი სრული კულტურული ინტეგრაცია ძალიან ძნელია, თუ შეუძლებელი არა, განსაკუთრებით თუ საქმე გვაქვს მათ დიდ ჯგუფებთან.

დემოგრაფიული რეალობაა, რომ დასავლეთ ევროპის მოსახლეობის ეთნორელიგიური შემადგენლობა იცვლება. მაგალითად, ინგლისსა და უელსში მოსახლეობის 2001 და 2011 წლების აღწერების პერიოდში მუსლიმი მოსახლეობის წილი 2,71 პროცენტიდან 4,41 პროცენტამდე გაიზარდა (იმავე პერიოდში მცირდებოდა იმათი რიცხვი, ვინც თავს ქრისტიანად მიიჩნევდა). კიდევ უფრო მეტი მუსლიმია გერმანიაში, სადაც მოსახლეობის ოთხი პროცენტი ეთნიკური თურქია, ხოლო ჯამში თითქმის 16 მილიონი უცხოური/იმიგრანტული წარმოშობისაა.

მკაცრად სეკულარულ საფრანგეთში აკრძალულია მოსახლეობის აღწერი-

სას კითხვის დასმა აღმსარებლობის შესახებ, მაგრამ პარიზში, მარსელსა და სხვაგანაც თვალნათლივ ჩანს ეთნორელიგიური ძვრები. თუ 1950-60-იან წლებში ალჟირიდან შემოსული იმიგრანტი ქალები მაშინვე იძრობდნენ თავშალს და თავისი ბავშვებისაგან მოითხოვდნენ ფრანგულად ლაპარაკს, XXI საუკუნეში ჩრდილოეთ აფრიკიდან ან ახლო აღმოსავლეთიდან ახალშემოსული ქალები *ნიკაბსა* და *ბურკას* (იხ. სქოლიო 48 ქვეთავში „ჩვენი მეზობელი თურქეთი") არ იშორებენ (საფრანგეთის პარლამენტს მოუხდა კანონის მიღება საჯარო სივრცეში მათი ტარების შესაზღუდად) და არაბულიდან ფრანგულზე გადასვლას არც ცდილობენ. გაჩნდა არც თუ უწყინარი ხუმრობა *ნოტრ-დამის კათედრალის* მეჩეთად გადაკეთების შესახებ!

2010 წელს ევროკავშირის ქვეყნებში მცხოვრები მუსლიმების რაოდენობა შეფასებით შეადგენდა 19 მილიონს, ანუ მთელი მოსახლეობის 3,8 პროცენტს. 2030 წლისათვის ელიან, რომ მუსლიმების წილი 8 პროცენტამდე გაიზრდება. ყველა ისინი ან იმიგრანტები იქნებიან, ან ევროპაში დაბადებული მათი მომდევნო თაობები. ცალკეულ ქვეყნებში მათი ხვედრითი წილი იმავე 2030 წელს 8 პროცენტზე გაცილებით მეტი იქნება და, რასაკვირველია, ამ დონეზე არ შეჩერდება.

როგორი იქნება ევროპის მოსახლეობის ეთნო-რელიგიური სტრუქტურა XXI საუკუნის ბოლოს?

გამოიწვევს თუ არა ახალი ეთნო-რელიგიური სტრუქტურა ცვლილებებს მსოფლიო წესრიგში?

თუ ეს კითხვები ამჟამად „პოლიტიკურად არაკორექტულად" ჟღერს, იქნებ ისინი მომავალში გაგვახსენდეს.

ამერიკის საგარეო პოლიტიკის ორიოდე ნიუანსი XXI საუკუნის დასაწყისში

პრეზიდენტის არჩევის სისტემა, რომელიც შეიქმნა ამერიკის შეერთებულ შტატებში XVIII საუკუნის ბოლოს იმდროინდელი პოლიტიკური რეალობების გათვალისწინებით და მას შემდეგ არსებითად არ შეცვლილა, არ გამორიცხავს, რომ *პრეზიდენტად აირჩიონ ადამიანი, ვინც არჩევნების შედეგად თავის მეტოქეზე ჯამში ნაკლებ ხმას* მიიღებს.

ეს იმის გამო შეიძლება მოხდეს, რომ ამერიკის კონსტიტუციის თანახმად, პრეზიდენტს ირჩევს *ხმოსანთა კოლეგია* (electoral college), რომლის წევრთა რაოდენობა 1964 წლიდან მოყოლებული, 538-ითაა განსაზღვრული (ეს უტოლდება სენატისა და წარმომადგენელთა პალატის წევრთა რაოდენობას, რასაც ემატება 3 ამომრჩევი კოლუმბიის ოლქიდან, სადაც მდებარეობს დედაქალაქი ვაშინგტონი).

538 ხმოსანი (elector) ადგილი 50 შტატზე ნაწილდება მათი მოსახლეობის რიცხოვნობის პროპორციულად, რომელიც ყოველ ათ წელიწადში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის შედეგებით დგინდება და შეიძლება იცვლებოდეს. მაგალითად, 2000 წელს, *კალიფორნიას* 54 ხმოსანი ჰყავდა, 2016 წელს კი 55, *ფლორიდას*, შესაბამისად, 25 და 29, *ტეხასს* – 32 და 38, *ნიუ-იორკის შტატს* ხმოსანთა რაოდენობა შეუმცირდა 33-დან 29-მდე. ხალხმცირე შტატებს, მაგალითად, *ალასკას, მონტანას, ვერმონტს* მინიმუმ 3-3 ხმოსანი ეკუთვნით.

გამარჯვებული ღებულობს ყველაფერს, ანუ პრეზიდენტობის იმ კანდიდატს, რომელიც „მოიგებს შტატს", *შტატის ყველა ხმოსნის ხმა ერგება (გამონაკლისია ორი პატარა შტატი, მენი 4 ხმოსნით და ნებრასკა – 5-ით, სადაც ხმოსნების რაოდენობა მიღებული ხმების პროპორციულად ნაწილდება).*

პრეზიდენტობის ერთ-ერთმა კანდიდატმა შეიძლება დიდი უპირატესობით მოიგოს რამდენიმე ხალხმრავალ შტატში, მისმა მეტოქემ კი მცირე უპირატესობით მოიგოს მეტ შტატში. პირველს მთელი ქვეყნის მასშტაბით შეიძლება მეტმა ადამიანმა დაუჭიროს მხარი, მაგრამ გამარჯვებული მაინც ის იქნება, ვისაც მეტი ხმოსანი ეყოლება ზემოხსენებულ 538-ს შორის.

1789 წლის შემდეგ აშშ-ის კონგრესმა განიხილა *ხმოსანთა კოლეგიის* გაუქმების 700-მდე საკანონმდებლო ინიციატივა – ყველა უშედეგოდ.

XIX საუკუნის ამერიკის ისტორიაში ყოფილა ორი შემთხვევა – უკანასკნელად 1888 წელს, როდესაც პრეზიდენტი გახდა ის, ვისაც საერთო ჯამში მეტოქეზე ნაკლებმა ამერიკელმა დაუჭირა მხარი.

მომდევნო 112 წლის მანძილზე ასეთი რამ არ მომხდარა. ამერიკელებმა დაიჯერეს, რომ მიუხედავად ჩახლართულობისა, მათი საარჩევნო სისტემა მაინც სამართლიანია.

2000 და 2016 წელს კი კიდევ ორი ასეთი შემთხვევა დაფიქსირდა და ორივეჯერ დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენლის საწინააღმდეგოდ.

2000 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში დემოკრატ *ელ გორს* მთელი *ამერიკის მასშტაბით 540 ათასით მეტმა ადამიანმა მისცა ხმა*, ვიდრე რესპუბლიკელ *ჯორჯ ბუშს* (*უმცროსს*: 1988-1992 წლებში პრეზიდენტი იყო მამამისი, ასევე *ჯორჯ ბუში, უფროსი*). გადამწყვეტი აღმოჩნდა ჯორჯ ბუშის მიერ უმნიშვნელო უპირატესობით – სულ 537 (!) ხმით მეტი – *ფლორიდის* შტატის მოგება, სადაც 6 მილიონი ადამიანი აძლევდა ხმას. ამან *ბუშს* ფლორიდის 25-ვე ხმოსნის ხმა მისცა, რითაც მან გაუსწრო *გორს* (271:266). ფლორიდაში, სადაც გუბერნატორი იყო ჯორჯ ბუშის უმცროსი ძმა, ხმების ავტომატურად დათვლისას და ხელით გადათვლისას ისეთი ხარვეზები დაუშვეს, რომ ამერიკის ტექნოლოგიური სრულყოფილება მსოფლიოს თვალში საქილიკო გახდა.

2016 წელს კი დემოკრატების კანდიდატმა *ჰილარი კლინტონმა*, ამერიკის ისტორიაში პირველმა ქალმა, რომელიც პრეზიდენტობაზე იყრიდა კენჭს, თითქმის

სამი მილიონი (!) ხმით გაუსწრო რესპუბლიკელთა კანდიდატს, *დონალდ ტრამპს*, მაგრამ მაინც წააგო. იმ არჩევნების ბედი განსაზღვრა პენსილვანიის, მიჩიგანის, ვისკონსინის, ფლორიდის შტატებში ტრამპის ძალიან მცირე უპირატესობით გამარჯვებამ. ამ შტატების ყველა ხმოსნის ხმა ტრამპთან წავიდა, რამაც გადაწონა არჩევნებში კლინტონის წმინდა სტატისტიკური უპირატესობა.

სხვათა შორის, ტრამპმა ერთხელ თქვა, რომ ხმოსანთა კოლეგია უსარგებლოა და უნდა გაუქმდეს. მაგრამ 2016 წელს ამ სისტემამ მის სასარგებლოდ იმუშავა!

* * *

XX საუკუნის მიწურულს, 2000 წელს, აშშ-ის 43-ე პრეზიდენტად აირჩიეს **ჯორჯ ბუში** (უმცრ.), ადამიანი, რომლის IQ (Intelectual Quotient – ინტელექტუალური დონის კოეფიციენტი) ქვეყნის XX საუკუნის პრეზიდენტებს შორის უდაბლესი აღმოჩნდა. ამერიკელი სატირიკოსები უსაფრდებოდნენ მის შეუსაბამო გამონათქვამებს და „ბუშიზმების" ტომები გამოუშვეს. მათ შორის მოუნახეს, მაგალითად, ასეთები:

> „ჩვენ მთლიანად ვიღებთ პასუხისმგებლობას, ვიმუშაოთ ორივე მხარესთან, რათა ჩამოვიყვანოთ ტერორის დონე ორივე მხარისათვის მისაღებ დონემდე" [2001 წ. 2 ოქტომბერი, კონგრესის ლიდერებთან შეხვედრისას].

> „ჩვენ ბევრი ურთიერთობა გვაქვს ჩვენს სამეზობლოში" [სლოვენიაში, ცენტრალურ ევროპაში, გამოსვლისას, 2008 წ.]

პრეზიდენტის ასეთი ლაფსუსები თავისთავად დიდი უბედურება არაა. არანაკლებ შეცდომებს უშვებდა, მაგალითად, აშშ-ის ერთ-ერთ საუკეთესო პრეზიდენტად მიჩნეული *რონალდ რეიგანი, როდესაც* ის ბრაზილიასა და ბოლივიას ურევდა ერთმანეთში, რაც მხოლოდ პრესასა და ტელევიზიას აძლევდა საქილიკო მასალას.

ჯორჯ ბუშს (უმცროსს) ერგო პრობლემა, რომელიც პირადად მას არ გამოუწვევია და არც მის ლინგვისტურ თუ გეოგრაფიულ შეცდომებს უკავშირდება.

ისლამიზმის გააქტიურება იყო მისი წინამორბედებისა და ზოგადად დასავლეთის მიერ დაშვებული ფატალური შეცდომების შედეგი. თავისთავად *ისლამიზმი*, ანუ *პოლიტიკური ისლამი*, ნორმალური მოვლენაა და დასავლეთის ცივილიზაციას პირდაპირ საფრთხეს არ უქმნის. მაგრამ მის თანამდევ ფანატიკურ ექსტრემიზმს შეუძლია სერიოზული პრობლემები წარმოშვას მსოფლიოში.

სამწუხარო უკურეაქცია მოჰყვა XX საუკუნის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ისლამური სამყაროს ნაწილში მიმდინარე *ვესტერნიზაციას* (დასავლური ცხოვრების წესისა და ფასეულობების დამკვიდრების მცდელობას) და იქ *სეკულარული*, და, ერთდროულად, ავტორიტარული ან დიქტატორული რეჟიმების ჩამოყალიბებას.

ამ რეჟიმების წინააღმდეგ მოქმედი ძალები ფუნდამენტური ისლამის დროშის ქვეშ დაირაზმნენ. იგივე ძალები დაუპირისპირდნენ „დასავლეთს", უპირველესად

აშშ-ს და ყოფილ კოლონიურ სახელმწიფოებს (დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი), რომლებიც ზემოხსენებულ რეჟიმებს, არსებითად, მხარს უჭერენ წმინდა ეკონომიკური მოსაზრებიდან გამომდინარე: ან თავიანთი სამხედრო მრეწველობის ნაწარმის და ფუფუნების საგნების გასაღების ბაზარი ესაჭიროებოდათ, ან იქიდან ენერგორესურსების დაუბრკოლებლად მიღება (კარგი მაგალითია საუდის არაბეთი). ხანდახან მოქმედებს გეოპოლიტიკური ინტერესიც – დიქტატორული/ავტორიტარული რეჟიმის მქონე ქვეყანაში სამხედრო ბაზის დაარსების თუ შენარჩუნების საჭიროება (კარგი მაგალითია კატარი, სადაც აშშ-ს დიდი სამხედრო ბაზა აქვს).

სერიოზული გამაღიზიანებელი და სამიზნე ისლამური ტერორიზმისათვის დღემდე არის *ისრაელი*, რომელსაც აშშ მფარველობს.

2001 წლის 11 სექტემბერს ტერორისტებმა *ნიუ-იორკის „მსოფლიო სავაჭრო ცენტრის"* ორ ცათამბჯენს შეაჯახეს ამერიკაშივე გატაცებული სამოქალაქო თვითმფრინავები. ცათამბჯენები დაინგრა. ჯამში დაიღუპა სამი ათასზე მეტი უდანაშაულო ადამიანი.

იმავე დღეს ვაშინგტონში მდებარე *პენტაგონს* (თავდაცვის სამინისტროს შენობას) შეასკდა კიდევ ერთი გატაცებული თვითმფრინავი. მეოთხე გატაცებული თვითმფრინავი ტერორისტებს გზად ჩამოუვარდათ. ეს კომპლექსური ტერორისტული აქტი შემდგომში **„9/11"**-ის სახელით გახდა ცნობილი.

როგორც მალე დადგინდა, შეთქმულება ისლამურმა ტერორისტულმა ქსელმა *„ალ-კაიდამ"* მოაწყო. მგზავრებით სავსე თვითმფრინავები გაიტაცეს და დამანგრეველ „ფრთოსან რაკეტებად" აქციეს თვითმკვლელმა ტერორისტებმა – საუდის არაბეთისა და ეგვიპტის მოქალაქეებმა.

აშშ, რომელსაც მსგავსი თავდასხმა მსოფლიო ომების დროსაც არ განუცდია, შოკში ჩავარდა. მასმედიის რეფრენად იქცა ისტერიული ფრაზა: *„ეს ომია! ეს ომია! ეს ომია!"*

პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშს არ ჰქონდა სხვა გამოსავალი, გარდა ***„ტერორიზმთან ომის"*** გამოცხადებისა, რომელიც, სამწუხაროდ, მთლად სწორი მიმართულებით არ წარიმართა.

„ალ-კაიდას" ხელმძღვანელის – *უსამა ბინ-ლადენის* დევნამ 2001 წელს აშშ-სა და ნატო-ს ქვეყნების არმიები ავღანეთში მიიყვანა. მათ სხვა ქვეყნებმაც აღმოუჩინეს დახმარება, მათ შორის, საქართველომაც. მათი ნაწილები 2017 წელსაც რჩება ავღანეთში

მეორე მხრივ, არავითარი გამართლება არ ჰქონდა (ამის გათვლა მაშინვე შეიძლებოდა) 2003 წელს ამერიკისა და მისი ზოგიერთი მოკავშირის ჯარების შეყვანას ერაყში. ამ ომის დაწყების ათი წლის თავზე ავტორიტეტულ ბრიტანულ ჟურნალ „The Economist"-ს შეეძლო დაესვა ასეთი შეკითხვა:

„როგორ მოახერხა ამერიკის პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიმღებთა ჯგუფმა

(policymaking community) დაეშვა ასეთი კატასტროფული შეცდომა?"

სამწუხაროდ, მოახერხა. მრჩეველებმა, უპირველესად, აშშ-ის თავდაცვის მდივნის მოადგილე *პოლ ვოლფოვიცმა*, რომელსაც *„ერაყის ომის არქიტექტორის"* სახელი შერჩა, ვიცე-პრეზიდენტმა *დიკ ჩეინიმ* და რამდენიმე სხვამ, ყალბი სადაზვერვო ინფორმაციის გამოყენებით დააჯერეს ჯორჯ ბუში (უმცროსი), რომ *სადამ ჰუსეინის ერაყი* ფლობს და ამზადებს მასობრივი განადგურების იარაღს, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამებოდა. აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი *კოლინ პაუელი* გაეროში აფრიალებდა რაღაც ფურცლებს, თითქოს იმის დასტურად, რომ ერაყი მსოფლიოს უქმნის საფრთხეს. ამერიკის თავისუფალი პრესა ასეთ მცდარ ინფორმაციას უკრიტიკოდ ავრცელებდა, მაშინ, როცა დანარჩენ მსოფლიოში მილიონობით ადამიანი იკრიბებოდა ახლო აღმოსავლეთში ახალი ომის გაჩაღების წინააღმდეგ.

ბუში დააჯერეს, რომ ერაყის სასტიკი დიქტატორის, სუნიტი *სადამ ჰუსეინის* წინააღმდეგ აღდგებოდა ერაყელი ხალხი, რის შემდეგაც ეს ქვეყანა იქცეოდა საიმედო პლაცდარმად უფრო სერიოზული მეტოქის – ირანის წინააღმდეგ. როგორ შეიძლებოდა ამის დაჯერება, როდესაც შიიტური ირანისათვის სწორედ სადამ ჰუსეინი იყო მთავარი მტერი, რომელიც რვა წელი აწარმოებდა ომს ირანთან? ამერიკელები ირანის მტერს ებრძოდნენ! მისი დამხობის შემდეგ ერაყის ხელისუფლებაში მოვიდნენ შიიტები, რომლებიც ერაყის მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენენ და რომელთაც სადამ ჰუსეინის რეჟიმი ჩაგრავდა. მათთვის ირანი მოკავშირეა!

ბუში დააჯერეს, რომ ერაყის ბირთვული პროგრამა (რომელიც იმ დროისათვის აღარ არსებობდა და ეს დასკვნა გაეროს ექსპერტებმა მაგიდაზე დადეს) საფრთხეს უქმნიდა ამერიკის მთავარ პროტეჟეს ახლო აღმოსავლეთში – ისრაელს.

მსოფლიო ლიდერებიდან ბუშს თითქმის არავინ უჭერდა მხარს დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრ *ტონი ბლერის* გარდა. ბლერმა, ჯორჯ ბუშზე უკეთ გარკვეულმა ახლო აღმოსავლეთის პრობლემებში, ასევე *„დააჯერებინა თავი"* საკუთარ მრჩევლებს ერაყში ინტერვენციის აუცილებლობაში.

ინგლისელმა პუბლიცისტმა *ენტონი სემპსონმა* 2005 წელს დაწერა:

> „[2004 წელს] ტონი ბლერმა ნანილობრივ ბოდიში მოიხადა იმ ყალბი ინფორმაციისათვის, რომელმაც ერაყში ომი გამოიწვია, მაგრამ იჟინებდა, რომ ტერორისტებმა აირჩიეს ერაყი ბრძოლის ველად. სინამდვილეში კი ეს ამერიკელები და ბრიტანელები იყვნენ, ვინც ერაყი ბრძოლის ველად გადააქციეს".

ბრიტანეთის პარლამენტის საგანგებო კომისიამ *სერ ჯონ ჩილკოტის* ხელმძღვანელობით შვიდი წლის განმავლობაში იკვლია ერაყის ომში ბრიტანეთის ჩართვის მიზეზები. 2016 წლის 6 ივლისს მან დადო გამოძიების შედეგები 12 ტომად, სადაც დადასტურდა ის, რაც ადრეც იყო ცნობილი. კერძოდ, რომ ბრიტანეთის, ისევე, როგორც აშშ-ის, ხელისუფლება ეყრდნობოდა გაყალბებულ სადაზვერვო

ინფორმაციას ერაყში შეჭრის გასამართლებლად; ერაყი არ წარმოადგენდა უშუალო საფრთხეს ბრიტანეთის (და არც ამერიკის) ეროვნული უშიშროებისათვის; არ არსებობდა გეგმა, თუ რა უნდა გაკეთებულიყო ერაყში, მას შემდეგ, რაც დიქტატორს ხელისუფლებას ჩამოაშორებდნენ და ა.შ.

სწორედ ამის შედეგია ერაყში დღემდე არსებული არასტაბილობა და შიდა დაპირისპირება. ბლერის როლს ბრიტანეთის ისტორიაში დიდი შავი ლაქა დაედო.

ომის შედეგად ერაყში დაიღუპა ხუთი ათასამდე ამერიკელი სამხედრო მოსამსახურე, დაიჭრა 32 ათასი. ომსა და **ერაყში** დაწყებულ სექტარულ დაპირისპირებას მეოთხედ მილიონზე მეტი ერაყელი შეეწირა. ტერორისტული აქტები იქ ლამის ნორმად იქცა და დღემდე გრძელდება.

ერაყში ამერიკულ-ბრიტანული ინტერვენციის ირიბი შედეგი იყო ე.წ. „ისლამური სახელმწიფოს" (*დაიშ*-ის) დროებითი სამხედრო წარმატებები: მის სამხედრო მრჩევლებს შორის მრავლად იყვნენ სადამ ჰუსეინის დროინდელი ერაყის არმიის ოფიცრები, რომლებიც ინტერვენციის შემდეგ უმუშევრად დატოვეს.

ომი ერაყში ამერიკას ოფიციალურად 800 მილიარდ დოლარზე მეტი დაუჯდა. ნობელის პრემიის ლაურეატმა *ჯოზეფ სტიგლიცმა* ერთ კოლეგასთან ერთად გამოთვალა, რომ ამერიკის ეკონომიკაზე ეფექტის გათვალისწინებით, ომი რეალურად 3 ტრილიონი დოლარი დაჯდა.

აშშ, რომელსაც პრეზიდენტ კლინტონის დროს ბიუჯეტის დიდი პროფიციტი ჰქონდა, პრეზიდენტ ბუშის დროს დეფიციტში გადავარდა.

* * *

2008 წელს ამერიკის 44-ე პრეზიდენტი ისტორიაში პირველად გახდა შავკანიანი ამერიკელი, დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი ***ბარაკ ობამა***. 2012 წელს ის ხელმეორედ აირჩიეს ამ პოსტზე.

სწორედ მას მოუხდა არაპოპულარული ზომების მიღება ეკონომიკური კრიზისის დასაძლევად და მისი წინამორბედის მიერ წამოწყებული ომებით გამოწვეული ბიუჯეტის დეფიციტის დასაფარავად.

ჯორჯ ბუშთან შედარებით ბარაკ ობამა უფრო ლიბერალურ საგარეოპოლიტიკურ კურსს ატარებდა, მაგრამ მისი მცდელობა, დაემყარებინა რუსეთთან გულითადი ურთიერთობა, წარუმატებელი აღმოჩნდა.

ობამას ადმინისტრაციის დამსახურებაა ერაყიდან ამერიკული სამხედრო კონტინგენტის საბოლოო გამოყვანა. 2014 წლისათვის ამერიკის არმია გეგმავდა გამოსვლას ავღანეთიდანაც. ეს ვერ მოხერხდა: ქაბულის რეჟიმი ჯერ ისევ მოწყვლადია რადიკალურ-ისლამისტური თალიბანის[65] წინაშე. 2017 წელსაც კი

65 „თალიბ" (მრავლობითში „თალიბან") ნიშნავს მოსწავლეს/სტუდენტს: ავღანეთში რადიკალური მოძრაობა დაიწყეს ისლამური რელიგიური სასწავლებლების სტუდენტებმა.

ნატო-ს ჯარების კონტინგენტი (და, აგრეთვე, საქართველოს არმიის 900-მდე ჯარისკაცი და ოფიცერი) იცავდა ქაბულის მეტნაკლებად დემოკრატიულად არჩეულ ხელისუფლებას. 2020 წლისათვის კვლავ იგეგმებოდა ნატო-სა და მის მოკავშირეთა ჯარების სრული გამოყვანა ავღანეთიდან და ქაბულის მთავრობისათვის ქვეყნის თავდაცვის ხელმძღვანელობის მთლიანად გადაცემა. მაგრამ აშშ პრეზიდენტი დონალდ ტრამპი თითქოს არ აპირებს ავღანეთის დატოვებას.

მართლაც, ნატო-ს ჯარების გამოყვანამ შეიძლება ისეთივე შედეგი მოიტანოს, როგორც 1988 წელს, ათწლიანი უშედეგო ბრძოლის შემდეგ, საბჭოთა არმიის „შეზღუდული კონტინგენტის" მარშით გამოსვლამ ავღანეთიდან: თალიბები ისევ აიღებენ ქაბულს.

ობამას და მის პოლიტიკურ მრჩევლებს მიაჩნდათ, რომ ამერიკის გარიდება არაბული აღმოსავლეთისაგან იქ ძალთა ახალ ბალანსს შექმნიდა და არაბები თვითონ მოუვლიდნენ საკუთარ თავს. ობამა მიესალმა 2011 წელს დაწყებულ „არაბულ გაზაფხულს". მან არ დაგმო აშშ-ის ძველი ეგვიპტელი მოკავშირის, ავტორიტარული მმართველის, პრეზიდენტ *ჰოსნი მუბარაქის* დამხობა.

ობამას ნაბიჯები ლიბერალურ-დემოკრატიული პრინციპების დაცვას წარმოადგენდა. მაგრამ რა მიიღო სანაცვლოდ ამერიკამ და, ზოგადად, დასავლეთმა?

ეგვიპტეში მუბარაქის შემდეგ დემოკრატიულად აირჩიეს ისლამისტი პრეზიდენტი *მუჰამად მურსი*, რომელიც ერთი წლის შემდეგ დაამხეს ეგვიპტელმა სამხედროებმა გენერალ აბდელ ფათაჰ *სისი*-ს მეთაურობით. მათ ისეთი რეჟიმი დაამყარეს, რომ სანატრელი გახადეს მუბარაქის დროინდელი ავტორიტარიზმი, როგორც „ლიბერალური"!

„არაბულ გაზაფხულს" მოჰყვა სამოქალაქო ომები სირიაში, იემენში, ლიბიაში, რადიკალური ისლამიზმის აღმასვლა, „დაიშ"-ის წარმოშობა, ლტოლვილების ნაკადი ევროპაში, რუსეთის სამხედრო ინტერვენცია სირიაში...

მეორე მხრივ, ამერიკის ხელახალ ინტერვენციას ახლო აღმოსავლეთში შეიძლება კიდევ უფრო უარესი შედეგები მოჰყოლოდა. ბარაკ ობამას პრეზიდენტობის დროს ამერიკა არ წასულა ახალ ავანტიურაზე ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში.

მიუხედავად იმისა, რომ ობამას ადმინისტრაციამ უპრეცედენტო ფინანსური დახმარება გაუწია ისრაელს მისი თავდაცვითი პოტენციალის გასაძლიერებლად, ამ სახელმწიფოში ბევრი იყო უკმაყოფილო ისრაელისა და პალესტინის მიმართ ობამას „თანაბარი პოლიტიკის" გამო: ობამა მხარს უჭერდა „ორი სახელმწიფოს" – ისრაელისა და პალესტინის – არსებობის იდეას. განსხვავებით თავისი წინამორბედი პრეზიდენტებისაგან ის პირდაპირ აკრიტიკებდა ისრაელის მემარჯვენე მთავრობის პოლიტიკას „დასავლეთ ნაპირზე" ებრაული ახალშენების გაფართოების გამო, რაც პალესტინის სახელმწიფოს შექმნას ფაქტობრივად შეუძლებელს ხდის.

* * *

2016 წელს, დამქანცველი და უაღრესად სკანდალური წინასაარჩევნო კამპანიის შემდეგ, რომელიც აღნიშნული იყო დაუჯერებელი ბრალდებებით და ერთმანეთის მიმართ უშვერი მიმართვებით – „ჩემპიონი" ამ კუთხით იყო ***დონალდ ტრამპი*** – ამერიკის 45-ე პრეზიდენტად აირჩიეს ეს უკანასკნელი. მას თავიდან არ ჰქონდა საკუთარი, რესპუბლიკური პარტიის მხარდაჭერაც კი და ბევრი ცნობილი რესპუბლიკელი საჯაროდ აცხადებდა, რომ ხმას არ მისცემდა მას. 2016 წლის არჩევნების შედეგად აშშ-ის წარმომადგენელთა პალატასა და სენატში რესპუბლიკელებმა უმრავლესობა შეადგინეს. მაგრამ არც ისინი უჭერენ ავტომატურად მხარს რესპუბლიკელ პრეზიდენტს.

საარჩევნო კამპანიისას და პრეზიდენტობის პირველ თვეებში ტრამპი განუწყვეტლივ ეხვეოდა წინააღმდეგობებში.

- Brexit-ის მიმართ მისი საჯარო მხარდაჭერა მკვეთრ კონტრასტს ქმნიდა მისი წინამორბედის, ბარაკ ობამას, მიერ ევროკავშირის ერთიანობის ასევე საჯარო მხარდაჭერასთან. საბოლოოდ ტრამპი მაინც „შეეგუა" ევროკავშირის არსებობას;
- ტრამპმა საჯაროდ განაცხადა, რომ აპირებს ისრაელში ამერიკის საელჩო გადაიტანოს თელ-ავივიდან იერუსალიმში, რაზეც ვერ წავიდა მისი წინამორბედი ვერც ერთი პრეზიდენტი, რადგან ეს გაეროს რეზოლუციების დარღვევა იქნებოდა. რეალობამ თითქოს აიძულა ტრამპი გადაეთქვა თავისი ნაჩქარევი განცხადება; მაგრამ საბოლოოდ მან მაინც ცნო იერუსალიმი ისრაელის დედაქალაქად და დაავალა იქ ამერიკის საელჩოს გადატანა, რასაც ევროკავშირი და დანარჩენი მსოფლიო არ ეთანხმება;
- საარჩევნო კამპანიის დროს ტრამპმა ნატო-ს „მოძველებული" უწოდა, მაგრამ 2017 წლის აპრილში გადათქვა თავისი აზრი და განაცხადა, რომ „ის აღარაა მოძველებული";
- საარჩევნო კამპანიის დროს ის არ იშურებდა თბილ სიტყვებს რუსეთის პრეზიდენტის ვლადიმირ პუტინის მიმართ, მაგრამ არჩევნების შემდეგ, როგორც ჩანს, აზრის შეცვლა უხდება;
- ის ადანაშაულებდა ჩინეთს „ვალუტით მანიპულირებაში" (იგულისხმებოდა ჩინური ვალუტის, იუანის, შეგნებული გაუფასურება, რაც ჩინეთის საექსპორტო პოტენციალს ზრდიდა). ნახევარი წლის შემდეგ კი ჩინეთთან თანამშრომლობას გეგმავს და ა.შ.

ბიზნესმენი ტრამპი არ ყოფილა არცერთ სახელმწიფო თანამდებობაზე, მას არა აქვს გამოცდილება არც საგარეო და არც საშინაო პოლიტიკაში. მან მხოლოდ ბიზნესის მართვა იცის. მისი ხასიათის გათვალისწინებით ყველას უნდა აშინებდეს ამერიკის გაუთვლელი პოლიტიკური ნაბიჯები საერთაშორისო ასპარეზზე. უმდიდრესი და უძლიერესი სახელმწიფოს ლიდერის პოლიტიკური

ქცევის არაგანჭვრეტადობა მსოფლიოსათვის ყველაზე ცუდი პერსპექტივაა.

მაგრამ, რამდენადაც ამერიკაში არსებობს *ხელისუფლებათა გამიჯვნა* სხვადასხვა შტოს შორის და მოქმედებს *ურთიერთშეკავებისა და ურთიერთგაწონასწორების მექანიზმი (checks and balances)*, იქ ნაკლებ მოსალოდნელია პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღებისას ფატალური შეცდომის დაშვება. ვიცე-პრეზიდენტი *მაიკ პენსი*, რომელიც პრეზიდენტის თეორიულად დასაშვები იმპიჩმენტის შემთხვევაში სათავეში ჩაუდგება ამერიკას, უფრო მყარი პრინციპების მქონე ადამიანი ჩანს. ტრამპის ადმინისტრაცია ამჟღავნებს ტენდენციას, არ დაუშვას მკვეთრი ზიგზაგები საგარეო პოლიტიკაში, შეასრულოს ადრე აღებული საერთაშორისო ვალდებულებების უმეტესობა (გამონაკლისია აშშ-ის გამოსვლა გლობალურ დათბობასთან ბრძოლის საერთაშორისო შეთანხმებიდან).

ნატო-ს ევროპელი წევრი სახელმწიფოების უმეტესობაში კარგა ხანია იკვეთება ***თავდაცვის ხარჯების შემცირების ტენდენცია***. ეს ნიშნავს, რომ ისინი სულ უფრო მეტად ხდებიან დამოკიდებულნი ამერიკის სამხედრო ძალაზე. ის კი უსაზღვრო არ არის. მართლაც უსამართლობაა, რომ ნატოს წევრ ერთ ქვეყანას, სადაც ბლოკის მოსახლეობის ერთი მესამედი ცხოვრობს, უხდება თავდაცვის ხარჯის ორ მესამედზე მეტის გაწევა.

ამერიკელების მხურვალე მოწოდებას თავიანთი ევროპელი მოკავშირეების მიმართ – მეტი წვლილი შეიტანონ თავდაცვის საერთო საქმეში, ჩუმი უარი ხვდება.

ესეც იყო მიზეზი, რომ თავისი წინასაარჩევნო კამპანიის დროს აშშ-ის მომავალმა პრეზიდენტმა დონალდ *ტრამპმა* საკმაოდ მძაფრი საყვედური გამოთქვა ევროპელი მოკავშირების მიმართ, რაც ზოგადად „ანტი-ნატოდ" იქნა აღქმული.

გერმანიის კანცლერ *ანგელა მერკელთან* 2017 წლის მარტში შეხვედრის შემდეგ უკვე პრეზიდენტის ამპლუაში ტრამპმა თავის ტვიტერზე დაწერა (მსოფლიოსთან პრეზიდენტის კომუნიკაციის ძირითადი საშუალებაა 140 ლათინური ასონიშნით შედგენილი ტვიტები):

> „გფრ ვალდებულია, აშშ-სა და ნატოს გადუხადოს უზარმაზარი თანხა, რომელიც მას ვალად აქვს იმ მძლავრი და ძალიან ძვირად ღირებული თავდაცვისათვის, რომლითაც ისინი უზრუნველყოფენ ქვეყანას".

რასაკვირველია, ერთ-ერთი ძირითადი მოკავშირის მიმართ ასეთი პრეტენზიის გამოთქმა არა მარტო არაეთიკურია, არამედ არასწორიც: *ცივი ომის* დროს ამერიკა ევროპაში იცავდა არა მარტო ევროპულ ქვეყნებს, არამედ საკუთარ თავსაც. წინააღმდეგ შემთხვევაში ის საკუთარ კონტინენტზე იზოლირებული აღმოჩნდებოდა. გარკვეული თვალსაზრისით ეს სწორია XXI საუკუნის მეორე ათწლეულშიც.

მეორე მხრივ, აშშ-ის თავდაცვითი ვექტორი სულ უფრო მეტად იხრება აზია-*წყნარი ოკეანის (Asia-Pacific)* რეგიონისაკენ, სადაც მას მეტი ეკონომიკური ინტერესები აქვს და პოტენციურად მეტი გამოწვევებიც ელის. ლოგიკურია აშშ-ის

მოწოდება, რომ ნატო-ს ევროპელმა წევრებმა მათ გარშემო არსებულ და მზარდ გამოწვევებს უფრო მეტად უპასუხონ საკუთარი ძალებით.

ამერიკის საგარეო პოლიტიკურ ინტერესებში ევროპისა და ახლო აღმოსავლეთის როლებს ფარდობითი შემცირება ელით, თუმცა ტრამპი დაპირდა ტერორისტული წარმონაქმნის, „დაიშ"-ის პრობლემის რადიკალურად გადაჭრას და ამ წარმონაქმნის განადგურებას.

ახლო აღმოსავლეთის ნავთობსა და, მით უმეტეს, გაზზე ამერიკის დამოკიდებულება მცირეა, ხოლო არაკონვენციური, თიხაფიქლების გაზის მოპოვებაში რევოლუციური ძვრის წყალობით *(ფრეკინგი)* ამერიკა 2020 წლისათვის თვითონ აპირებს, გახდეს გაზის მსოფლიოში უმსხვილესი ექსპორტიორი და შეავიწროს რუსეთის „გაზპრომი" ევროპულ ბაზრებზე. ეს, ალბათ, არ იქნება ადვილი საქმე, რადგან ფრეკინგის წესით მოპოვებული და გათხევადებული გაზი ბევრად უფრო ძვირია მილსადენით შემოტანილ ბუნებრივ გაზზე. სერიოზულ ეკოლოგიურ პრობლემას შექმნის ტრამპის წინამორბედის მიერ კლიმატურ ცვლილებებთან ბრძოლის მიზნით შემოღებული ზოგი აკრძალვის გაუქმება, მაგალითად, ქვანახშირის ხელახალი მოპოვების დაშვება, დაკონსერვებული ნავთობისა და გაზის საბადოების ამოქმედება. 2017 წლის მაისში ტრამპმა განაცხადა, რომ აშშ გამოდის გლობალური დათბობის წინააღმდეგ გასატარებელი ღონისძიებების „პარიზის შეთანხმებიდან", რომელსაც მსოფლიოს ყველა ქვეყანა აწერს ხელს.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ დონალდ ტრამპმა შეძლოს თავისი ანტი-გლობალისტური, ანტი-ისტებლიშმენტური, იზოლაციონისტური წინასაარჩევნო ლოზუნგების შესრულება. უნიპოლარიზმის ტვირთი ამერიკისათვის იქნებ შემსუბუქდეს, მაგრამ საეჭვოა, რომ ვაშინგტონმა მთლიანად თქვას უარი პოლიტიკურ ლიდერობაზე და ნებაყოფლობით დაუთმოს ის სხვა ძალას/ძალებს.

ამერიკის საგარეო პოლიტიკას საკმაო ინერციულობა ახასიათებს: მისი მკვეთრად შეცვლა თითქმის შეუძლებელია.

* * *

საქართველო განსაკუთრებითაა დაინტერესებული მჭიდრო ურთიერთობით ამერიკასთან.

როდესაც 1990-იანი წლების შუაგულიდან „პოსტსაბჭოთა" სივრცის ნაწილი ამერიკის სტრატეგიული ინტერესების არეალში მოექცა, ამ სფეროში თავის აღმოჩენა საქართველოსათვის „მორალური შვება" იყო: თითქოს გვიჩნდებოდა სერიოზული გეოპოლიტიკური საპირწონე ჩრდილოეთისათვის. რეალურად, ამერიკის მაშინდელი ინტერესი უფრო კასპიის რეგიონის ნავთობისა და გაზის რესურსებთან იყო დაკავშირებული, საქართველოს კი სატრანზიტო ფუნქცია ეკისრებოდა. თუმცა, ვამჩნევთ, რომ ზემოაღნიშნული ნავთობ-გაზით ამერიკის დაინტერესება ახლა შემცირებულია, დასავლეთისაკენ მიმართული ჩვენი საგარეო-

პოლიტიკური ვექტორი უცვლელი რჩება და ვაშინგტონი ამას მხარს უჭერს.

ნატო და ამერიკა დიდ როლს ასრულებენ თბილისის მიერ თავდაცვის სფეროში გატარებულ რეფორმებში. ბოლო ათნლეულების განმავლობაში ამერიკის მიერ საქართველოსათვის გაწეულმა დახმარებამ ჯამში ოთხ მილიარდ აშშ დოლარს გადააჭარბა.

2009 წლის 9 იანვარს ხელი მოეწერა აშშ-სა და საქართველოს შორის *სტრატეგიული თანამშრომლობის ქარტიას*. მის საფუძველზე შეიქმნა სტრატეგიული პარტნიორობის კომისია, რომლის სამუშაო ჯგუფები ყოველწლიურად აჯამებენ ჩატარებულ სამუშაოს და ახალ გეგმებს სახავენ.

თბილისი, ბუნებრივია, დაინტერესებულია, იქონიოს მჭიდრო კავშირი ვაშინგტონთან, მიუხედავად იმისა, თუ ვინაა იქ პრეზიდენტი.

საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა *მიხეილ ჯანელიძემ* 2017 წლის 25 მარტს აღნიშნა, რომ თბილისს სწრაფად ჩამოუყალიბდა მჭიდრო კონტაქტები აშშ ახალი პრეზიდენტის ადმინისტრაციასთან. 2017 წლის მაისში აშშ პრეზიდენტსა და ვიცე-პრეზიდენტს შეხვდა საქართველოს პრემიერ-მინისტრი გიორგი კვირიკაშვილი.

2017 წლის მაისში ამერიკის კონგრესის მიერ მიღებულ „კონსოლიდირებულ ასიგნებათა აქტში" (Consolidated Appropriations Act 2017) ჩაიწერა, რომ საქართველოს ტერიტორიები აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონი/სამხრეთ ოსეთი ოკუპირებულია რუსეთის მიერ და იმ ქვეყნებს, რომლებმაც ცნეს მათი დამოუკიდებლობა ან დაამყარეს მათთან დიპლომატიური ურთიერთობა, არ გამოეყოფა რაიმე ფინანსური დახმარება აშშ-საგან. საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებში ამერიკის წარმომადგენლებს დაევალათ ხმა არ მისცენ რაიმე დახმარებას (სესხი, კრედიტი, გარანტია) იმ პროგრამებს, რომლებიც არღვევენ საქართველოს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას.

საქართველოს აქვს აშშ-ის სრული მხარდაჭერა საერთაშორისო მასშტაბით, მათ შორის საერთაშორისო ორგანიზაციებში, სადაც აშშ მტკიცედ უჭერს მხარს ჩვენს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას. ყველა პრაქტიკული ინსტრუმენტი თუ პროგრამა, რომელიც ხორციელდება საქართველოს თავდაცვისუნარიანობის განსამტკიცებლად, მხარდაჭერილია აშშ-ის მიერ.

ნატო და საქართველო

ნატო არ არის მხოლოდ სამხედრო ორგანიზაცია. ის ერთდროულად არის პოლიტიკური ორგანიზაციაც, რომელიც მოწოდებულია, ხელი შეუწყოს დემოკრატიის განვითარებას, სამართლებრივი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას, ლიბერალური ფასეულობების გავრცელებას.

ამ თვალსაზრისით, ***საქართველოს დემოკრატიული მომავლისათვის ალიანსი ყველაზე მისაღები მოკავშირე იქნებოდა.***

ქართველი ხალხისათვის კითხვის ნიშნის ქვეშ არ დგას ის, რომ დემოკრატიზაციის გაღრმავებასთან ერთად **საქართველოს მიზანია** ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა. ასევე ნათელია, რომ საქართველოს ესაჭიროება ძლიერი ფარი თავისი სუვერენიტეტის დასაცავად.

ასეთი ფარი შეგვიძლია ვთხოვოთ მხოლოდ ნატო-ს.

ნატო ჩვენ მიგვაჩნია **საშუალებად**, რათა საბოლოოდ გამოვიდეთ რუსეთის „გავლენის სფეროდან".

2008 წლის 5 იანვრის პლებისციტის დროს საქართველოს მოსახლეობის 73-მა პროცენტმა მხარი დაუჭირა ქვეყნის გაწევრებას ნატო-ში. შემდგომში ჩატარებული გამოკითხვებიც მოსახლეობაში ნატო-ს მხარდამჭერ ორ მესამედზე ნაკლებზე არ მიგვითითებს.

ამავე დროს, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ საქართველოს მხრიდან დანახული მსოფლიო სულ სხვაა, ვიდრე მსოფლიოს პოზიციიდან დანახული პატარა ქვეყანა. პირველ შემთხვევაში პატარა ქვეყნის (აქ: საქართველოს) პრობლემებს მსოფლიოსათვისაც აქვს მნიშვნელობა (ამ წიგნის დიდი ნაწილი სწორედ ამ პოზიციიდანაა დაწერილი), მეორე შემთხვევაში კი პატარა ქვეყნის პრობლემები საერთოდ შეუმჩნეველია.

მოქნილი საგარეო პოლიტიკის გასატარებლად ჩვენ უნდა გვქონდეს ასეთი კითხვების დასმის მორალური უფლება:

ხომ არ მოგვიტანს ნატო-სკენ სწრაფვა პოლიტიკურ საფრთხეებს?

ვუნდივართ კი ამ ალიანსში?

თუ არ ვუნდივართ, რატომ?

რა ვაკეთოთ?

პასუხები ამ კითხვებზე საკმაოდ სქემატურადაა მოტანილი, მაგრამ ასეთი სახითაც შეიძლება შეგვექმნას გარკვეული წარმოდგენა რეალობაზე.

რასაკვირველია, ნატო-სკენ სწრაფვა გარკვეულ პოლიტიკურ საფრთხეს შეიცავს.

რუსეთი თავის საგარეო-პოლიტიკურ ინტერესებთან შეუთავსებლად მიიჩნევს ***„ნატო-ს გაფართოებას აღმოსავლეთით"***. კრემლის ზეწოლით 2009 წელს უკრაინის იმდროინდელმა მთავრობამ უარი თქვა ნატო-ში შესვლის მოთხოვნაზე. 2014 წელს არჩეულმა უკრაინის ახალმა ხელისუფლებამ ეს მოთხოვნა განაახლა, თუმცა ქვეყნის მოსახლეობა ამ საკითხში ერთსულოვანი არ არის.

2008 წელს საქართველოსთან ომმა მკაფიოდ დაანახა მსოფლიოს, რომ რუსეთი ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებს თავის „უკანა ეზოში" ხედავს და მერყეევი, არაერთგვაროვანი აზრის მქონე ნატო-ს ყურადღებას მინიმალურად აქცევს.

2014 წელს ყირიმის პირდაპირი ანექსია რუსეთს ჯერჯერობით შერჩა.

საქართველოს უდავო ტერიტორიაზე მდებარე „დამოუკიდებელი სამხრეთ ოსეთის" სამხედრო ნაწილები რუსეთმა საკუთარ არმიას შეუერთა და იქაურ მარიონეტ მმართველებს ხშირად ალაპარაკებს ამ ტერიტორიის რუსეთთან „ნებაყოფლობითი შეერთების" შესახებ. მართალია, მოსკოვი ჯერჯერობით თავს იკავებს ასეთი ნაბიჯისაგან, რასაც საერთაშორისო საზოგადოება „ანექსიად" შეაფასებს. მაგრამ ამის გარეშეც რუსეთი სრულად განაგებს „სამხრეთ ოსეთსა" და აფხაზეთს, სადაც თავისი დიდი სამხედრო ბაზები განალაგა და დანარჩენ საქართველოსთან მათ ადმინისტრაციულ საზღვრებს აკონტროლებს.

კრემლი არის მუდმივი საფრთხე საქართველოსათვის, მიუხედავად იმისა, თუ რა მთავრობაა თბილისში.

სწორედ ამ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად გვესაჭიროება ნატო!

მეორე მხრივ, ვუნდივართ კი ნატო-ში?

ამ *ალიანსის* გავლენიანი ევროპული წევრი-სახელმწიფოები – გერმანია, საფრანგეთი და მათთან ერთად რამდენიმე სხვა ქვეყანაც, საქართველოს მიღებას უფრო სიტყვით უჭერს მხარს, ვიდრე საქმით.

2008 წლის აპრილში ბუქარესტის სამიტზე გერმანიისა და საფრანგეთის პირველი პირები ცალყბად დაგვპირდნენ „ერთ დღეს" ნატოში მიღებას, ისიც აშშ-ის პრეზიდენტის, *ჯორჯ ბუშის* (უმც.) ზეწოლის შედეგად, რომელსაც მართლაც სურდა ალიანსში საქართველოს გაწევრება. პრეზიდენტ *ბარაკ ობამასგან* ასეთივე თავგამოდების ნიშნები არც გვინახავს. ჯერჯერობით არ ჩანს, რომ პრეზიდენტ *დონალდ ტრამპის* პოლიტიკა ამ მიმართულებით უფრო აქტიური იყოს და ჯორჯ ბუშთან შედარებით მან მეტი გავლენის მოხდენა შეძლოს ევროპელ სკეპტიკოსებზე.

ნატო კონსენსუსის პრინციპით მუშაობს: უკლებლივ ყველა წევრ-ქვეყანას საერთო აზრი უნდა ჰქონდეს. ერთი წევრი ქვეყნის სხვავვარ აზრს შეუძლია ჩაშალოს ნებისმიერი საერთო საქმე.

რატომ არ ვუნდივართ?

უპირველესად ეს არის რუსეთის ზემოხსენებული ნეგატიური დამოკიდებულება, რაც დასავლეთ ევროპის ნებისმიერ მთავრობას სერიოზულად დააფიქრებს. იქნებ ერთ-ერთი მიზეზი ისიცაა, რომ იქ ითვალისწინებენ ევროპული კომპანიების უზარმაზარ ეკონომიკურ ინტერესებსაც რუსეთში?

როგორც 25-ე თავში აღინიშნა, 2008 წლის ომმა კიდევ უფრო შეამცირა საქართველოს ნატო-ში გაწევრების შანსი.

ნატო-ს შესაძლებლობებთან დაკავშირებით საყურადღებოა *რონალდ ასმუსისა* და მისი რამდენიმე თანააავტორის მიერ 2010 წელს გამოთქმული აზრი:

> „2008 წლის აგვისტოში ნატო-მ ვერ შეამჩნია, რომ ახლოვდებოდა რუსეთ-საქართველოს ომი, ხოლო როდესაც სამხედრო მოქმედებები დაიწყო, მან

> მხოლოდ განცხადების გაკეთება შეძლო... შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ ალიანსის პასუხი ფუნდამენტურად განსხვავებული იქნებოდა, თუკი რუსეთი თავს დაესხმოდა ნატო-ს წევრს და არა საქართველოს, რომელიც არ შედის ნატო-ში.... მაგრამ სულაც არაა თვალნათლივი, რომ ალიანსის [შიდა] კონსულტაციის ჭრიალა მექანიზმი მოულოდნელად გაცოცხლდებოდა და დაიწყებდა კრიზისის გადასაწყვეტად ეფექტიან მოქმედებას".

სამწუხარო რეალობაა, რომ ნატო არ არის ის ორგანიზაცია, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას უზრუნველყოფს. ის არ წავა რუსეთთან, ბირთვულ სახელმწიფოსთან, სერიოზულ კონფრონტაციაზე საქართველოს გამო. პირიქით, 2009 წლიდან ნატო-მ განაახლა ერთი წლით ადრე, სწორედ საქართველოსადმი სოლიდარობის ნიშნად, შეჩერებული ურთიერთობა რუსეთთან. ამერიკის პრეზიდენტ ბარაკ ობამას ადმინისტრაციამ მოსკოვთან ე.წ. „გადატვირთვის" პოლიტიკა წამოიწყო რომელიც, საბოლოოდ, უშედეგოდ დასრულდა. მოსკოვთან ნებისმიერი მომდევნო „გადატვირთვაც" ნულოვანი შედეგის მომტანი იქნება.

რა ვაკეთოთ?

ზემოთმოტანილი მსჯელობა სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ საქართველოს ევროატლანტიკური მისწრაფება, ე.წ. „დასავლური ვექტორი" მცდარია.

ამჟამინდელი რეალობა ისეთია, რომ ევროატლანტიკური სწრაფვის გარდა ჩვენ სხვა არჩევანი არა გვაქვს. ნატო იქნება საქართველოს დამოუკიდებლობის ყველაზე საიმედო გარანტი. ამიტომაც საქართველო უნდა აკეთებდეს ყველაფერს, რათა საქმით დაუმტკიცოს ალიანსს, რომ მასაც შეუძლია სარგებლობის მოტანა.

სახელმწიფო პოლიტიკა სწორედ ამ მიმართულებით მოქმედებს:

ავღანეთში ნატო-ს არაწევრი ქვეყნებიდან ყველაზე დიდი სამხედრო კონტინგენტი ქართულია;

საქართველო მონაწილეობს სამშვიდობო აქციებში ცენტრალურ აფრიკაში;

საქართველო მასპინძლობს ნატო-ს საწვრთნელ ცენტრს;

საქართველო ნატო-ს ყველაზე საიმედო პარტნიორია შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე;

საქართველო იმ საერთაშორისო კოალიციის ერთ-ერთი პარტნიორია, რომელიც ებრძვის გლობალურ გამოწვევას – ტერორიზმს და ა. შ.

რატომ არ შეიძლება დავუშვათ, რომ რაღაც მოვლენებმა ისტორიის მსვლელობაში შეიძლება უფრო ახლოს გადმოიტანოს ჩვენი წევრობა ნატო-ში? „სტრატეგიული მოთმინება" ჩვენი გამოგონილი ტერმინი არაა!

რაც მთავარია, სწრაფვას ნატო-საკენ არ უნდა გამოვხატავდეთ ყიჟინითა და დიდი დათვის ცხვირწინ პატარა მუშტების ტრიალით, რაც, სამწუხაროდ, დამახასიათებელი იყო ზოგიერთი მაღალი რანგის ქართველი პოლიტიკოსისათვის არც თუ შორეულ წარსულში.

საგარეო პოლიტიკაში მოქნილობა ხელს არაფერში შეგვიშლიდა.

თავი 28

ორიოდე კითხვა დასკვნის მაგივრად

რა მომავალი აქვს დემოკრატიას საქართველოში?

1988-1989 წლებში, როდესაც საბჭოთა ტოტალიტარიზმის მორყევა თვალნათელი გახდა, *საქართველოში* დაიწყო ცვლილებები, რომელთაც შეიძლება დავარქვათ *„დემოკრატიული რევოლუციის* პროცესი".

მიუხედავად ზიგზაგებისა, ეს პროცესი გრძელდება. მისი დასასრული იქნება დასავლური ტიპის დემოკრატიის შეუქცევადი დამკვიდრება, რომელსაც საფუძვლად ექნება კანონის უზენაესობა, ხელისუფლების შტოების მკაფიო გამიჯვნა, განსაკუთრებით – დამოუკიდებელი სასამართლოს ჩამოყალიბება. მიუხედავად მრავალი სირთულისა, რომელთა წყარო ისევ ჩვენშია, ამ მიზნისაკენ მაინც მივდივართ.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში XVII-XIX საუკუნეების რევოლუციებმა მყარი საფუძველი შეუქმნეს *დემოკრატიას*. მათთან რაღაც ანალოგია საქართველოს განვითარებასაც მოეძებნება.

ჩანართი 28.1
სხვა რევოლუციის ანალოგია?

XVIII საუკუნის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთი შეფასება დაახლოებით ასე ჟღერდა: *„რევოლუციას ამზადებენ ფილოსოფოსები, ახორციელებენ ჯალათები, ხოლო მისი შედეგებით სარგებლობენ ვიგინდარები"*.

გარკვეული მოდიფიკაციით ეს შეფასება საქართველოსაც მიესადაგება. ჩვენც გვყავდა შინ გაზრდილი „ფილოსოფოსები", „ჯალათები" და უხვად – „ვიგინდარები".

1988 წლიდან, როდესაც საქართველოში ეროვნული აღმავლობა დაიწყო, მის სათავეში იდგა ჰუმანიტარული ინტელიგენცია (პირობითად – *„ფილოსოფოსები"*), რომელიც დიდი ხნით ადრე ამზადებდა ხალხს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობისათვის და, როგორც გვეგონა, *დემოკრატიისათვის*. ამავე კატეგორიას

ეკუთვნოდა მეცნიერი და მწერალი, *პირველი პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდიაც*, რომელიც რევოლუციის ერთ-ერთი საწყისი ეტაპის – 1990 წლის საპარლამენტო არჩევნების – გამარჯვებული იყო. მართალია, შემდგომში ის ტირანიას უყრიდა საფუძველს, რაც რევოლუციების საწყისი ეტაპისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა (გავიხსენოთ *ოლივერ კრომველი, მაქსიმილიან რობესპიერი*), მაგრამ ჯალათობამდე ნამდვილად არ მისულა.

1991-1992 წლების მიჯნაზე მომხდარი *სახელმწიფო გადატრიალება „ჯალათებმა"* მოაწყვეს: ასეთ შეფასებას ადასტურებს 1992 წლის დასაწყისში თბილისელი ზვიადისტების დემონსტრაციების დახვრეტა, „მხედრიონის" თარეში სამეგრელოში. მათვე გაახანგრძლივეს სამოქალაქო ომები, მათ შორის აფხაზეთში მისი გადატანით.

მალევე დადგა *„ვიგინდარების"* ხანა, რომელთაც დაიწყეს საქართველოს სახელმწიფო ქონების დატაცება. „ვიგინდარების" შემადგენლობა შეიძლება იცვლებოდეს.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული, არც თუ სასიამოვნო, ანალოგიებისა, არსებობს პოზიტიური ანალოგიებიც. დამოუკიდებელ საქართველოში, ისევე, როგორც საფრანგეთში დიდი რევოლუციის შედეგად, სერიოზული ცვლილებები მოხდა: სამოქალაქო საზოგადოებამ განვითარება დაიწყო, კერძო საკუთრება შეუქცევადად დაკანონდა, დემოკრატიული ინსტიტუტები თანდათან გაძლიერდა. ამაზე წიგნის წინა თავებშიც ითქვა.

საქართველოში დემოკრატიის დაფუძნება მარტივად არ ხდებოდა. ეროვნულ მოძრაობას, „გვიანი შევარდნაძის ეპოქას" და „ვარდების რევოლუციას" გაუჭირდათ სრულფასოვანი *სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნა*, რაც დემოკრატიის განვითარების ხელშემწყობი იქნებოდა. მაგრამ მათ ობიექტურად ხელი შეუწყვეს საქართველოში სამოქალაქო საზოგადოების ნაბიჯ-ნაბიჯ ფორმირებას, რომელიც XXI საუკუნეში ასეთ სახელწიფოს შექმნის.

სხვა საქმეა, რომ არც ერთი დემოკრატია სრულყოფილი არ არის. უინსტონ ჩერჩილმა ერთხელ თქვა:

> „დემოკრატია არის მართვის ყველაზე უარესი ფორმა, თუ არ ჩავთვლით ყველა სხვა ფორმას, რომელთაც დროდადრო იყენებდნენ"[66].

წარმომადგენლობით დემოკრატიაში „ხალხის" შემადგენელი *ყველა* ერთეული (სხვაგვარად – ცალკეული ადამიანი) თანაბრად ბედნიერად შეიძლება ვერ გრძნობდეს თავს. მაგრამ, ბევრი ნაკლის მიუხედავად, დემოკრატიაზე უკეთესი ჯერ არაფერი შექმნილა.

განვითარდება დემოკრატია საქართველოში? ვგულისხმობ მის რეალურ, ანუ „დასავლურ-ლიბერალურ" ვარიანტს და არა რაღაც სუროგატებს, ვთქვათ, „სოციალისტური დემოკრატიისა" ან „სუვერენული დემოკრატიის" სახით.

66 ამ სიტყვებს ხშირად იმოწმებენ. ამიტომაც მომყავს სრული ციტატა 1947 წლის 11 ნოემბერს თემთა პალატაში ჩერჩილის გამოსვლიდან: „No one pretends that democracy is perfect or all-wise. Indeed, it has been said that democracy is the worst form of Government except all those other forms that have been tried from time to time".

ამ რთულ კითხვაზე პასუხის გაცემამდე სხვა კითხვა შეიძლება დაისვას: რა არის დემოკრატია? ცალსახა პასუხის მონახვა მასზე ხალხს უჭირს.

XX საუკუნის ბოლოს, XXI საუკუნის დასაწყისში საქართველოში ჩატარებულ ბევრ სოციოლოგიურ კვლევაში კითხვაზე: *„რა არის, თქვენი აზრით, დემოკრატია?"* – საკმაოდ ბევრი რესპონდენტი არჩევდა პასუხებს, რომ ეს არის „საყოველთაო მატერიალური კეთილდღეობა", „ეკონომიკური პრობლემების გადაჭრა" და ა. შ. ასეთი აზრის მქონე ადამიანს შეიძლება ასეთი კონტრკითხვაც კი გასჩენოდა: გვჭირდება კი დემოკრატია? ერთი შეხედვით, ხალხის მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად სულაც არაა საჭირო დემოკრატია.

იმისათვის, რომ მკითხველს გავანდო, თუ რა ტიპის *დემოკრატიას ვემხრობი,* მოვიყვან ციტატას ცნობილი ინგლისელი მწერლის, *ედვარდ მორგან ფორსტერის* 1920-იანი წლების ერთი ესსედან, რომელიც ოდესღაც ხელში ჩამივარდა და ეს სიტყვები ამოვიწერე:

> „დემოკრატია არ ქმნის ადამიანების იმ თავისებურ ტიპს, რომელსაც ჩვენ *დიდ ადამიანებს* ვუწოდებთ. ის ქმნის სხვადასხვა სახის უბრალო ადამიანებს, რაც გაცილებით დიდი მიღწევაა. დიდი ადამიანები გარშემო ერთფეროვნების უდაბნოს და, ხშირად, სისხლის ზღვასაც კი ქმნიან. დემოკრატია გამოდის იმ მოსაზრებიდან, რომ პიროვნება ძვირფასია თავისთავად და რომ ცივილიზაცია იქმნება სხვადასხვანაირი ადამიანების ჯამისაგან. იგი არ ყოფს მოქალაქეებს ბელადებად და მათ მიმდევრებად. მე ყველაზე მეტად ვაფასებ ადამიანებს, რომლებიც ცდილობენ შექმნან ან აღმოაჩინონ რაღაც ახალი და არ მიისწრაფვიან ძალაუფლებისაკენ. ასეთ ხალხს დემოკრატია მეტ შანსს აძლევს წარმატებისათვის, ვიდრე რომელიმე სხვა სისტემა".

მართალია, *ფორსტერის* აზრი უფრო რომანტიკული ჩანს, ვიდრე რეალისტური, მაგრამ მაინც არსებობს ქვეყნების ჯგუფი, ძირითადად ევროპაში, სადაც დემოკრატია ადამიანს აძლევს შანსს, იყოს *ადამიანი,* სადაც მას რეალურად შეუძლია მოახდინოს ზემოქმედება პოლიტიკურ პროცესზე. სწორედ ამ მოდელისაკენ მიისწრაფვის საქართველო.

რიგ ქვეყნებში კი დემოკრატიაზე მხოლოდ ლაპარაკობენ, თანაც სწორედ ის „დიდი ადამიანები", რომელთაც დემოკრატია წესით არ უნდა ქმნიდეს. ამ ქვეყნების ჯგუფში შევიდა საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოქმნილი თითქმის ყველა ქვეყანა და ერთგვარი სტერეოტიპია, რომ ისინი ასეთებად დარჩებიან კიდეც.

საბედნიეროდ, საქართველო ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების იმ მცირე ჯგუფს მიეკუთვნება, სადაც დემოკრატიას გაუჩნდა განვითარების პერსპექტივა. ამის მაგალითია, რომ ქართველმა ხალხმა 2012 წელს დემოკრატიული გზით შეცვალა ხელისუფლებაში მყარად „მომჯდარი" პარტია, რომელიც ძალიან ეფექტიანად ახდენდა დასავლეთის წინაშე „დემოკრატიის" იმიტაციას. ამავე დროს, სწორედ იმიტომ, რომ „კონკურენტული ავტორიტარიზმის" რეჟიმს უხდებოდა გახელვა დასავლეთისაკენ, მის წინაშე კეკლუცობა, ის „საკმარისად მტკიცე" ვერ აღმოჩნდა.

უეჭველია, რომ დემოკრატიული ცვლილებები მომავალშიც მოხდება.

რას გაიხსენებს შთამომავლობა XX და XXI საუკუნეების შესახებ?

XX საუკუნის დამდეგს, მე მგონი, არც ერთ პროგნოზისტს ან მწერალ-ფანტასტს არ წარმოედგინა მომდევნო ასი წლის განმავლობაში ატომური ბომბის, მობილური ტელეფონის, ინტერნეტის შექმნა.

ისინი ვერ წარმოიდგენდნენ ორ უსასტიკეს *მსოფლიო ომს* საუკუნის პირველი ნახევრის განმავლობაში, თუნდაც იმდროინდელ დიპლომატებსა და განსაკუთრებით შორსმჭვრეტელ პოლიტიკოსებს ჯერ კიდევ 1910-იანი წლების დამდეგს ევარაუდათ *დიდი ევროპული ომი*. ურთიერთობა დიდ სახელმწიფოთა სამხედრო კავშირებს შორის სულ უფრო იძაბებოდა, მიმდინარეობდა გამალებული შეიარაღება.

XX საუკუნის შუაგულში შექმნილი ბირთვული იარაღის წყალობით წარმოშობილი „შიშის ბალანსი" მშვიდობის შენარჩუნებას უწყობდა ხელს. რამდენ ხანს გაგრძელდება ასე?

არსებობს ხალხი, მე თვითონ ბევრ ასეთს შევხვედრივარ, რომელთაც გულწრფელად სჯერათ შექმულების თეორიისა, რომ მსოფლიოს მართავენ რაღაც „მჭიდროდ შეკრული ჯგუფები" (*„მასონები", „ბიძია სემი", „დიდი მთავრობა", „ისტებლიშმენტი", „ტრანსნაციონალური კორპორაციები", „მაფია"* და ა. შ.), რომელთაც ყველასა და ყველაფრის დაქვემდებარების მზაკვრული გეგმა აქვთ.

სინამდვილეში, არც ასეთი „მჭიდროდ შეკრული ჯგუფები" არსებობს ("სუსტად შეკრულები" არიან!) და რაღაც გეგმები რომც არსებობდეს, ისინი განუხორციელებელია. მსოფლიოს მართვა შეუძლებელია. დღეს მსოფლიოს უძლიერეს სახელმწიფოს – აშშ-ს უბრალოდ უხდება პასუხის გაცემა გამოწვევებზე, რომლებიც მსოფლიოში ჩნდება და არა პრობლემების მართვა. სახელმწიფოების ლიდერები ხშირად გეგმავდნენ მეტოქეებისათვის რაღაცა მავნეს, მაგრამ მოვლენების განვითარება მათ გეგმებს ყოველთვის რევდა. ისტორია სავსეა ტრაგიკულად დამთავრებული ასეთი გეგმებით.

როდესაც უკან, წარსულში ვიხედებით, რაც უფრო შორსაა იგი, მით მეტია განზოგადება – *დროითი მასშტაბი თანდათან მცირდება* და გვახსოვს მხოლოდ ჩვენი პოზიციიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი. ჩინელები ძვ. წ. V საუკუნეს კონფუციუსთან დააკავშირებენ; ბერძნები იმავე საუკუნეს – სპარსელებთან წარმატებულ ომთან; ქართველები ახ. წ. IV საუკუნეს ქრისტიანობის მიღებასთან დააკავშირებენ; ევროპელები ახ. წ. V საუკუნეში რომის იმპერიის დაღუპვას გაიხსენებენ. ამ დროს კი თითოეული საუკუნის ასწლეულის განმავლობაში უამრავი სხვა მოვლენაც ხდებოდა.

XX საუკუნის რა მსოფლიო მნიშვნელობის მოვლენებს გაიხსენებს საშუალო განათლების მქონე ადამიანი ვთქვათ, XXII საუკუნის დამდეგს, რომელსაც იმდ-

როინდელი სასკოლო პროგრამით ზედაპირულად (როგორც ყოველთვის!) ექნება გავლილი ისტორიის კურსი?

უკეთეს შემთხვევაში, ალბათ, ორ მსოფლიო ომს, ბირთვული იარაღის შექმნას.

მაგრამ კიდევ უფრო შორეულ მომავალში, ვთქვათ, XXV საუკუნეში, ხედი XX საუკუნეზე დავიწროვდება: მომავლის ომები დაჩრდილავს XX საუკუნის მსოფლიო ომებს და იმ საუკუნეს, ალბათ, მხოლოდ *მთვარეზე ადამიანის პირველად გადასვლით* თუ გაიხსენებენ.

რა გაახსენდებათ XXI საუკუნის შესახებ იმავე XXV საუკუნეში (როდესაც თვით მსოფლიო რადიკალურად იქნება შეცვლილი), ახლა ვერავინ იტყვის: ამ საუკუნის ოთხ მეხუთედზე მეტი კაცობრიობას ჯერ კიდევ გასავლელი აქვს. იქნებ გლობალური დათბობა გაიხსენონ, რასაც მსოფლიო ოკეანის დონის აწევა მოჰყვება?

ჩვენთვის, როგორც ერისათვის, ერთი რამ ნათელია: XX საუკუნეში საქართველომ მიაღწია საუკუნეების განმავლობაში ნანატრ დამოუკიდებლობას. მიუხედავად გარეშე მტრის მიერ და შიგნით, ჩვენ მიერვე შექმნილი გართულებებისა, ის ბოლოს და ბოლოს, ჩადგა მსოფლიოს თანასწორი ერების რიგში. XX საუკუნის ყველაზე დიდ მიღწევად ქართველებისათვის ეს მიმაჩნია.

შთამომავლობას ეს არ დაავიწყდება.

რა როლს ასრულებს კლიო?

XX საუკუნეში და XXI საუკუნის დასაწყისში, ისევე როგორც ყოველთვის, ხდებოდა მოვლენები, რომელთათვისაც ცალსახა შეფასების მიცემა შეუძლებელია. ყველა მოვლენასა და პროცესს ჰქონდა და აქვს, სულ ცოტა, ორი მხარე, და იმის განსაზღვრა, თუ რომელია მათ შორის „უფრო კარგი" ან „უფრო ცუდი", ხშირად დამოკიდებულია შემფასებლის გემოვნებაზე.

ამ წიგნში ხანდახან ჩემს თავზე ვიღებდი შემფასებლის როლს, თუმცა ხშირად ვეჭვობდი – ხომ არ ვარ ზედმეტად სუბიექტური?

წიგნი მინდა დავამთავრო მოსალოდნელი რიტორიკული კითხვით და მასზე ასეთივე პასუხი გავცე.

მკითხველმა, თუკი მას გააღიზიანებს ავტორის პოზიცია, შეიძლება იკითხოს: *„რა უფლება აქვს ერთ ადამიანს, უბრალო მოკვდავს, ილაპარაკოს ისტორიის სახელით?"*

პასუხი ასეთი მექნება:

ისტორიის უკვდავი მუზა – *კლიო* – თავისი სახელით არ აქვეყნებს შრომებს და არც დასკვნას იძლევა წარსულში მომხდარი მოვლენებისა თუ ჩადენილი ქმედებების შესაფასებლად.

მაგრამ *კლიო* ატარებს მეცნიერის კალამს ქაღალდზე, ან, თანამედროვე რეა-

ლობების გათვალისწინებით, თითებს – კომპიუტერის კლავიატურაზე.

მეცნიერი, ეს მოკვდავი ადამიანი, კითხულობს წყაროებს, რომლებიც ახლა უამრავია: არის ინტერნეტი, გაზეთები... თუკი ქვებს შეუძლიათ ღაღადი, არანაკლებ შეუძლიათ ეს ქაღალდსა და ელექტრომატარებლებზე გადატანილ დოკუმენტებს და, უბრალოდ, თვალნათელ ფაქტებს.

ბოლოს და ბოლოს, არსებობს და იარსებებს საღი გონება!

მეცნიერი აანალიზებს წარსულის ამბებს, პოულობს სხვებისათვის უხილავ კავშირებს მათ შორის და ლაპარაკობს ისტორიის სახელით.

კლიო მას მხოლოდ შთაგონებას ანიჭებს.

გამოყენებული ლიტერატურის სია

აბაშიძე, ზურაბ – *ნატო და საქართველო: უტოპიიდან რეალობისკენ*. თბილისი [გამომცემლობის მითითების გარეშე] 2000

– *დანგრეული კედლის ჩრდილში: 1990-1999*. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2012

ავალიშვილი, ზურაბ. *საქართველოს დამოუკიდებლობა*. (თარგმანი რუსულიდან). თბილისი [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1929

ალექსიძე, ლევან. *თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი*. თბილისი: ნეკერი. 1994

გამსახურდია, ზვიად. *წერილები, ესსეები*. თბილისი: ხელოვნება, 1991

გაჩეჩილაძე, რევაზ – *ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა* (მესამე გადამუშავებული გამოცემა). თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2011

– *გაერთიანებული სამეფო: სივრცე, საზოგადოება, პოლიტიკა*. თბილისი: სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016

– *მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები*. თბილისი: გაეროს განვითარების (საქართველო) პროგრამა. 1997

– *საქართველოს სოციალური ატლასი*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სოციოლოგიური კვლევის ცენტრი, 1989 [დეპონ. საქართველოს ტექნ. ინფორ. სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში. 268 გვ. 29.03.1990]

გიგინეიშვილი, ოთარ. *თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა*. თბილისი: ცოდნა, 1963

გოგებაშვილი, იაკობ. *ბუნების კარი მესამე და მეოთხე წლისათვის*. ოცდამეერთე გამოცემა. თბილისი: მსწრაფლ.-მბეჭდ. ს. ლოსაბერიძისა, 1912

გუგუშვილი, ბესარიონ. დაბეჭდეთ ეს და თუ შეუძლია, გასცეს კოკომ ამ კითხვებზე პასუხი. გაზ. „*ასავალ-დასავალი*", 2-8 აგვისტო, 2010

გუჩუა, ზურაბ. ჩვენი მთავარი დანაშაული ის არის, რომ ცოცხლები გადავრჩით და მორჩილად დაველოდებით 'წმინდანთაგან' პირველი ქვის გამოსროლას. გაზ. „*ასავალ-დასავალი*", 19-25 ივლისი, 2010

დავითაშვილი, ზურაბ. *ნაციონალიზმი და გლობალიზაცია*. თბილისი: მეცნიერება, 2003

დე ვაალი, თომას. არა მგონია, საქართველოს მთავრობასა და „გაზპრომს შორის პოლიტიკური შეთქმულება მომხდარიყო. *Interpressnews,* 21 იანვარი, 2017

ერდოღანი, რეჯეფ თაიფ. თურქეთის უსაფრთხოება იწყება ალეპოში, იდლიბში, კვიპროსზე, ნახიჩევანში, ბათუმსა და ბალკანეთში. *Interpressnews,* 6 იანვარი, 2017

ერთი იდეოლოგიური კამპანიის ისტორიიდან (საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთისადმი 1945-1953 წლებში). მასალები გამოსაცემად მოამზადა და შესავალი წერილი დაურთო **ჯაბა სამუშიამ.** თბილისი: არტანუჯი, 2005

თოიძე, ლევან. *ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც: რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შეფასებისათვის.* თბილისი: ივერთა მხარე, 1991

თურქეთი მმართველობის საპრეზიდენტო ფორმაზე გადადის. *Interpressnews,* 13 იანვარი 2017

ისლამი. ენციკლოპედიური ცნობარი (შესავალი წერილი და ხელმძღვანელობა გოჩა ჯაფარიძისა). თბილისი: ნეკერი, 1999

იუსტიციის სახლის დეფექტები. გაზ. *კვირის პალიტრა,* 22-28 აპრილი, 2013

ლომთაძე, გიორგი. რუსეთის რბილი და ხისტი ძალა საქართველოს წინააღმდეგ. *IDFI,* **17 მარტი 2017**

მამრაძე, პეტრე. ავანტიურა 08.08.08. თბილისი: *პალიტრა L,* 2012

მანაგაძე, თეონა. ბიუჯეტს უგულავასა და სააკაშვილის გასახდომი პროცედურები 115 ათასი ლარი დაუჯდა. *For.ge,* 17 აპრილი 2013

მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგები. census.ge/ge/results/census

მოსახლეობის რიცხოვნობა, სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურა, ქორწინება და განქორწინება. თბილისი, საქართველოს რესპუბლიკის სტატისტიკის საინფორმაციო საგამომცემლო ცენტრი, 1990

მელაძე, გიორგი. *საქართველო და გლობალური დემოგრაფიული პროცესები.* თბილისი: უნივერსალი, 2013

ნათმელაძე, მაყვალა. *დემოგრაფიული პროცესები 1940-იანი წლების საქართველოში (თურქებისა და მოსახლეობის სხვა ჯგუფების დეპორტაცია საქართველოდან 1941-1951 წლებში).* თბილისი: მეცნიერება, 1993

2017 წლის „ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსში" საქართველოს პოზიციები გაუმჯობესდა. *Interpressnews,* 16 თებერვალი 2017

ჟამთააღმწერელი. *ასწლოვანი მატიანე.* ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ. თბილისი: მეცნიერება, 1987

რამიშვილი, აკაკი. *ჩვენი შეცდომები: 1918-1921.* თბილისი: მესამე ასაკი, 2000

რონდელი, ალექსანდრე – *პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში*. მეორე, განახლებული გამოცემა. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, 2009

– *საერთაშორისო ურთიერთობები*. თბილისი: თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, 1996

რუსული კაპიტალი ქართულ ბიზნესში. *ინფორმაციის განვითარების თავისუფლების ინსტიტუტი*. 8 მაისი 2015 [https://idfi.ge/ge/russian-capital-in-georgian-business-full-report]

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის კონსტიტუცია (ძირითადი კანონი). თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1977

საგადასახადო ამნისტია ტელეკომპანიებისათვის: ახალი მონაცემები სახელისუფლებო მედიის ფინანსირების სქემებს ააშკარავებს. *„საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო"*, 11 თებერვალი, 2013

საქართველოს კომერციული ბანკები ერთობლივ განცხადებას ავრცელებენ. *Interpressnews*. 21 დეკემბერი, 2012

საქართველოს ისტორია: XX საუკუნე. სახელმძღვანელო ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის, პროფ. ვახტანგ გურულის რედაქციით. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა – არტანუჯი. 2003

საქართველოს კონსტიტუცია. სახელმწიფოს უზენაესი კანონი. მიღებულია 1995 წ. 24 აგვისტოს. თბილისი: პრესა, 1995

საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტომი I. თბილისი: საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, 2003

საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა (1989 წ.) სტატისტიკური კრებული. თბილისი: საქართველოს რესპუბლიკის უზენაეს საბჭოსთან არსებული სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის კომიტეტი, 1991

საქართველო ციფრებში 1990 წ. თბილისი: საქართველოს რესპუბლიკის უზენაეს საბჭოსთან არსებული სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის კომიტეტი, 1991

საქართველოს სახელმწიფო გადატრიალების წლისთავისათვის: საუბარი თენგიზ კიტოვანთან. გაზ. *„იბერია-სპექტრი"*, 29 დეკემბერი, 1992

სტალინი, იოსებ. *პირველი ხუთწლედის შედეგები*. მოხსენება საკ. კ. პ. (ბ) ცენტრ. კომიტეტისა და ცენტრ. საკონტ. კომისიის გაერთიანებულ პლენუმზე 1933 წ. 7 იანვარს. თბილისი: სახელგამი, 1938

ფიცხელაური, ნანა. რომელი მნიშვნელოვანი ობიექტები გაყიდა კახა ბენდუქიძემ. გაზ. *„ყველა სიახლე"* , 24 მარტი 2013

ფრიკი, ბენჯამენ. როდესაც საქართველოში იმყოფები, გრძნობ, რომ ის თავისი არსებით ევროპული ქვეყანაა. *Interpressnews*. 2 აპრილი 2017

ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან (სამხრეთ ოსეთის ოლქის სტატუსის შემსწავლელი კომისიის დასკვნა). თბილისი: საზოგადოება „ცოდნა", 1991

ქიქოძე, გერონტი. *ეროვნული ენერგია*. თბილისი [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1919

შევარდნაძე, ედუარდ. *ფიქრი წარსულსა და მომავალზე: მემუარები*. თბილისი: პალიტრა, 2006

წერეთელი, მამუკა. მითი და რეალობა: საქართველოს საგარეო ურთიერთობები. *Interpresnews*, 25 თებერვალი, 2013

ჯანელიძე, მიხეილ. ჩვენ, საბედნიეროდ, ახლო კონტაქტები ჩამოგვიყალიბდა აშშ-ის ახალ ადმინისტრაციასთან. *Interpressnews*, 25 მარტი 2017

ჯორჯაძე, არჩილ. *წერილები*. თბილისი: მერანი, 1989

Абашидзе опроверг информацию о начале восстановления дипотношений с Россией. EADaily. 30 января 2017 (https://eadaily.com/ru/news/2017/01/30/abashidze-oproverg-informaciyu-o-nachale-vosstanovleniya-dipotnosheniy-s-rossiey)

Алилуева, Светлана. Двадцать писем к другу. Москва: Вся Москва, 1989

Анчабадзе, Зураб. Очерк этнической истории абхазского народа. Сухуми: Алашара, 1976

Аракелян, Гензел. Нжде и Мясникян. Новое время [Ереван]. 26 мая, 2005

Армянский вопрос. Энциклопедия. Ереван: Главная редакция Армянской Энциклопедии, 1991

Артамонов, А. К. Северный Азербайджан: военно-географический очерк. Тифлисская типография канцелярии главноначальствующего гражданской частью на Кавказе, 1890

Аристотель. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 4. Москва: Мысль, 1984

Ахметели Нина. Выборы в Армении помогли правящей партии консолидировать власть. *bbcrussian.com*. 3 Апреля 2017

Аудитор: деньги США в Ираке потрачены впустую. bbcrussian.com. 7 марта 2013

Бажанов, Борис. Сталин с близкого расстояния. Альтернативы, № 4, 2009

Барсегов, Юрий. Сталин и Армянский вопрос. Голос Армении [Ереван]. 23 декабря, 2006

Безыменский, Лев. Гитлер и Сталин перед схваткой. Москва: Вече, 2002

Бердяев, Николай. Истоки и смысл русского коммунизма. Юность. № 11, 1989

Бескровный, Л. Г. Производство вооружений и боеприпасов для армии в России в период империализма (1898-1917). Исторические записки, No 99. Москва: Наука, 1977

Бзежински, Збигнев. Большой провал: рождение и смерть коммунизма в двадцатом веке. New York: Liberty Publishing House, 1989

Бокль, Генри Томас. История цивилизации в Англии, [перевод А. Н. Буйнацкого], С.-Петербург: Типография Ю. Н. Эглих, 1906

Большевистский порядок в Грузии. В 2-х томах. Том 1: «Большой террор в маленькой кавказской республике». Составители Марк Юнге, Бернд Бонвеч. Москва: АИРО-XXI, 2015.

***Будапештский меморандум* (1994).** http://www.echo.msk.ru/blog/timeskhan/1341056-echo/

Бушуев, Валерий. Свет и тени: от Ленина до Путина. Заметки о развилках и персонах российской истории. Москва: Культурная революция, 2006

Величко, Василий. Полное собрание сочинений. Том I. С.-Петербург: Издание М. Д. Муратовой, 1904

Витте, Сергей. Воспоминания-мемуары. Т. I & II, Минск-Москва: Харвест-АСТ, 2001

Вклад Польши и поляков в победу союзников во II мировой войне. Варшава: МИД Польши [გამომცემლობის და გამოცემის წლის მითითების გარეშე]

Во Франции судят Жака Ширака по обвинению в коррупции. bbcrussian.com. 7 марта 2011

Гачечиладзе, Реваз

– Многопартийные выборы в Грузии. Социологические исследования [Москва] № 5, 1991

– Правда о грузинской зиме. Социологические исследования [Москва], № 8, 1992

– Турция. Москва: Мысль, 1983

Геворкян, Зара. «Огромное значение приобретает изучение официальных турецких документов": считает директор Института востоковедения НАН РА Рубен Сафрастян. Голос Армении [Ереван]. 24 апреля 2007

[Генерал] Куликов: СССР дважды не использовал шанс ликвидировать Гитлера http://www.rian.ru/society/20100525/238407404.html

Готлиб, В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны (перевод с английского). Москва: Соцэкгиз, 1960.

Дерябин, Юрий. Преступники или жертвы: новые споры о прошлом. В Финляндии многие хотят реабилитировать политиков, осужденных за вовлечение страны в войну на стороне гитлеровской Германии. Независимая газета, 23 ноября, 2005

Джаошвили, Вахтанг. Население Грузии. Тбилиси: Мецниереба, 1968

Диасамидзе, Тамаз (ред.). Региональные конфликты в Грузии – Юго-Осетинская область, Абхазская АССР (1989-2001). Сборник политико-правовых актов. Второе, дополненное издание. Тбилиси: Центр по исследованию регионализма. Тбилиси, 2005

Доходы России от нефти сократились почти на 18%. Газета.Ru. 8 февраля 2017

Дрюон, Морис. Сильные мира сего (перевод с французского). Москва: Политиздат, 1991

Евстигнеева, Алина. Россия к лету погасит все долги СССР. Известия, 17 февраля 2017

Ерканян, Артем. Путин обьединил росийские Вооруженные силы с армянскими. газ. Новое время (Ереван), 29 июля 2017

Из истории армяно-грузинских отношений. 1918 год. (Пограничные конфликты; переговоры; война; соглашение). Тифлис: государственная типография, 1919

Из истории иностранной интервенции в Армении в 1918 году (Документы и материалы). Ереван: Изд-во Ереванского университета, 1970

История Абхазской АССР (1917-1937). Сухуми: Алашара, 1983

История Азербайджана по документам и публикациям. Под редакцией академика З. М. Буниятова. Баку: Элм, 1990

История Азербайджана в трех томах. Т. 3, часть 1. Баку: Изд-во АН АзССР, 1963

История внешней политики СССР 1917-1985. В двух томах. Изд. пятое, переработанное. Под редакцией А. А. Громыко и Б. Н. Пономарева. Москва: Наука, 1986

История дипломатии. Т. II; Т. III, Москва: Политиздат, 1963, 1965

История России: XX век. Под редакцией В.П. Дмитренко. Москва: АСТ, 2001

История России. Учебный курс. Под редакцией Г. Н. Сердюкова. Москва – Ростов-на-Дону: Март. 2004

Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года по Армянской ССР. Ереван: Госкомстат Республики Армения, 1991

Итоги Второй мировой войны. Сборник статей. Перевод с немецкого. Москва: Изд-во иностранной литературы. 1957

Ишханян, Б. Великие ужасы в г. Баку. Анкетное исследование сентябрьских событий 1918 г. Тифлис, [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1920

Кавказский календарь. Тифлис, [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1906; 1910; 1913

Казанджян, Рем

– Еще раз к вопросу о подписании Россией в 1921 г. русско-турецкого договора: в свете бывших секретных документов московских архивов. Туркологические и османистические исследования, Ереван, 2006 стр. 130-146

– Советско-кемалистские отношения в 1920 г. и вопрос Армении в свете секретных документов московских архивов. Страны Ближнего и Среднего Востока, XXI, [Ереван], 2002

Карапетян, Роман. Сотрудничество Турция-Грузия-Азербайджан и вопросы безопасности Армении. Нораванк, 14 Апреля 2017

Катынский музей. Отдел Музея Войска Польского в Варшаве. Варшава, 2004

Кречетников, Артем

– Мог ли Берия стать советским Дэн Сяопином. bbcrussian.com. 25 июня 2013

– Трофейная Германия. http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/russia/newsid-6634000/ 6634155. stm 08.05.2007

– «Садовый шланг" Франклина Рузвельта. http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/ russia/newsid-6248000/ 6248720. stm 29.06.2007

– Зачем Сталин заключил союз с нацистами? bbcrussian.com. 19 августа 2009 г.

Лаврова, Татьяна. Черноморские проливы (исторический очерк). Ростов-на-Дону [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1997

Левин, Леонид. Танки РККА: мифы и реалии. Красная Звезда, 25 Марта 2006

Ленин, Владимир

– Полное собрание сочинений. 5-ое издание. Том 31, Москва: Политиздат, 1981

– Последние письма и статьи. Москва: Политиздат, 1987

Маркедонов, Сергей:

– Процесс пошел. http://www.vz.ru/news/2012/12/17/612240. html

– Большой Кавказ-2016: приоритеты Кремля в политической турбулентности. EADaily, 24 декабря 2016

[Медведев о войне с Грузией] http://www.grani.ru/Politics/Russia/m.193273.phtml.

Мелик-Шахназарян, Левон. Характер армянского народа. Ереван: Тираст, 1999

Ментешашвили, Автандил. Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии. Тбилиси [типография Тбилисского университета], 1998

Москва дешево вооружает Армению для баланса с Азербайджаном. Новое время [Ереван], 17 ноября 2012

Мороз, Виталий. Нет горче цифр [о потерях в ВОВ]. Красная Звезда, 22 июня, 2005

Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. Москва: Финансы и статистика, 1991

Натали, Шаган. Турки и мы. Новое время [Ереван], 25 октября, 2007

Национализм в мировой истории. Под редакцией В. А. Тишкова и В. А. Шнирельмана. Москва: Наука, 2007

Невежин, Владимир. Сталин о войне: Застольные речи 1933-1945 гг. Москва: ЯУЗА, ЭКСМО, 2007

Новейшая история отечества. XX век. Том 2. Под редакцией А.Ф. Киселева и Э. М. Щагина. Москва: Владос, 1999

Оганесян, Петрос. «Не знаю, как я дышу... после увиденного": Никогайос Адонц об Армянском вопросе. Голос Армении [Ереван]. 31 мая 2007

Палеолог, Морис. Царская Россия накануне революции (перевод с французского). Москва – Петроград. Государственное издательство, 1923 [репринтное воспроизведение. Москва: Политиздат, 1991]

Парсамян, В.А. А.С. Грибоедов и переселение армян. В сборнике: Из истории вековой дружбы. Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1983. стр. 135-146

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Под редакцией Н. А.Тройницкого. Том II, С.-Петербург, [გამომცემლობის მითითების გარეშე], 1905

Политология. Энциклопедический словарь. Общая редакция и составление: Ю.И. Аверьянов. Москва: Изд-во Московского коммерческого университета, 1993

Поляков, Ю. А., Жиромская В. Б., Киселев И. Н. Полвека молчания (Всесоюзная перепись населения 1937 г.). Социологические исследования №№ 6-8, 1990

Празаускас, А. А. (ред.) Этнос и политика: хрестоматия. Москва: УРАО, 2000

Развалившие СССР объяснили в США, зачем они это сделали. Voice of America. 8 декабря 2016

Реза, Энаят-олла. Азарбайджан и Арран (Атурпатакан и Кавказская Албания) (Перевод с персидского). Ереван: Изд-во М. Варандяна, 1993

Россия XX век. Документы. Лаврентий Берия, 1953. Стенограмма Июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. Составители В. Наумов, Ю. Сигачев. Москва: Международный фонд «Демократия" , 1999

Россия оставит в Сирии два серьезных военных объекта. Известия, 15 января 2017 (http://izvestia.ru/news/657640#ixzz4VplUEqlY)

Саммиты ЕАЭС и ОДКБ в Санкт-Петербурге прошли не без проблем. Новое время [Ереван], 27 декабря 2016

Симонов, Константин. Глазами человека моего поколения. Размышления о И.В. Сталине. Москва: Книга, 1990

Ситин, Павел. Доклад Правительству РСФСР, 22-30 Апреля 1921. Материал Грузинского Центрального Государственного Архива: Фонд 1874, инв. I, п. 4. გაზ. «ივერია ექსპრესი», N 127-135, 15-24 აგვისტო 1993

Советско-израильские отношения. Том 2, книга 1. Москва: Международные отношения, 2000

СССР-Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. 2 тома. Вильнюс: Мокслас, 1989

Соколов, Борис. Вторая Мировая: факты и версии. Москва: АСТ-ПРЕСС-КНИГА, 2005

Сталин, Иосиф. Сочинения. Т. 5 (1921-1923). Москва: ОГИЗ, 1947

Суворов, Виктор. Ледокол. Кто начал вторую мировую войну? Москва: АСТ, 2005

Токаржевский, Е.А. Из истории иностранной интервенции и гражданской войны в Азербайджане. Баку: Изд-во АН АзССР, 1963

Трамп заявил об огромном долге ФРГ перед США за обеспечение безопасности. BBC Russian. 18 марта 2017

Третьяков, Виталий. Бесхребетная Россия. Политический класс. № 1-2, 2005

Тучков, Владимир.Что знал Сталин о подготовке нападения на СССР. 22 июня 2014 (http://www.svpressa.ru/society/article/90566/)

Шеварднадзе, Эдуард. Мой выбор: в защиту демократии и свободы. Москва: Новости, 1991

Ширер, Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха. В 2-х томах. Перевод с английского. Москва: Воениздат, 1991

Филимошин, Михаил. Людские потери вооруженных сил СССР. Журн. Мир России, N4, 1999.

Фурман, Дмитрий

– Армянское национальное движение: история и психология. Свободная мысль [Москва], № 16, 1992

– Несостоявшаяся революция. Политическая борьба в Азербайджане (1988-1993 годы). Дружба народов [Москва], № 4, 1994

– Случай России. Свободная Мысль [Москва], No 9, 1997

Цуциев, Артур. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774-2004). Москва: Европа, 2006

Уильямс, Нэвил. Полная хронология XX века. Перевод с английского (HELICON). Москва: ВЕЧЕ+АСТ. 1999

Эйрамджянц, Левон. 25 лет истекли 16 Марта 1946 года. Голос Армении [Ереван]. 23 Мая, 2006

Эристов-Шарвашидзе, Н. Памятная записка о нуждах грузинскаго народа. Москва: Университетская типография на Страстном бульваре, 1906

Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism **(Revised edition).** London, New York: Verso, 2006

Asmus, Ronald D. A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2010

Asmus, Ronald D., Stefan Czmur, Chris Donnelly, Airis Ronis, Tomas Valasek and Klaus Wittman. NATO, New allies and reassurances. Centre for European Reform Policy brief, [London], May 2010

Atlas historyczny swiata. Warshawa: Państwowe predsiębiorstwo wydawnictw kartograficznych, 1974

Barbour, William & Carol Wekesser (eds.). The Breakup of the Soviet Union: Opposing Viewpoints. San Diego, CA: Greenhaven Press, Inc. 1994

Biger, Gideon (ed.). The Encyclopedia of International Boundaries. New York: Facts On File, 1995

Blauvelt, Timothy K. „From words to action". Nationality policy in Soviet Abkhazia (1921-1938). in: Stephen F. Jones. The Making of Modern Georgia, 1918-2012. The first Georgian republic and its successors. Lnd & NY: Routledge, 2014

Bradshaw, Michael. The Economic Effects of Soviet Dissolution. [London] Royal Institute of International Affairs, 1993

Bremmer, Ian & Ray Taras (eds). New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations. Cambridge University Press, 1997

Buchanan, Allen. Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec. Boulder – San Francisco – Oxford: Westview Press. 1991

Cecire, Michael. Georgia's Lessons for Democratic Development. The American Interest, 22 March, 2013

Cornell, Svante E. Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective. World Politics, Vol. 54, January 2002, pp. 245-276

De Waal, Thomas

– The Caucasus: an Introduction. Oxford, University Press, 2010

– Three Mirages and Two Markets: Understanding the South Caucasus. Carnegie Commentary, Russia and Eurasia Program: September 2010

Eisenhower, Dwight D. Crusade in Europe. New York: 1948

EU's Donald Tusk sees Trump as threat to Europe. ***BBC.*** 31 January 2017

Farwick, Dieter. After the war in Georgia: Less cooperation and more confrontation? (http:worldsecuritynetwork.com/dsp/dsp-authorBio3.cfm?authD=5). 18 September 2008

Filipov, David, Andrew Roth. Russia has its permanent air base in Syria. Now it's looking at Cuba and Vietnam. Washington Post. 7 October, 2016

Freeze, Gregory L. (ed.) Russia: a History. Oxford-New York: Oxford University Press, 1997

Free Trade Agreement between Republic of Turkey and Georgia. https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1311090].

Fromkin, David. A Peace to End All Peace: the Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East. New York: Henry Holt and Co., 2001

Gachechiladze, Revaz

– Analysis of Regional Differences in the Material Welfare of Population of the Georgian SSR. Soviet Geography [USA] Vol. XXIX, 1988

– Geographical Background to a Settlement of the Conflict in Abkhazia. in: B. Coppieters et al. (eds). Georgians and Abkhazians. The Search for a Peace Settlement. Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. [Köln, Deutschland], Oktober 1998

– Geopolitics in the South Caucasus: Local and External players. Geopolitics [UK], Vol. 7, No 1, 2002

– The New Georgia: Space, Society, Politics. London: UCL Press, 1995

– National Idea, State-building and Boundaries in the Post-Soviet Space (the case of Georgia). GeoJournal [The Netherlands] Vol. 43, September, 1997

– Social-Geographical Problems of a Metropolitan Region within a Soviet Republic: a case study of the Tbilisi Metropolitan Region, Georgia. Geoforum [UK], Vol. 21, N 4, 1990

– The Making of the New Georgia: Development Factors – Pluses and Minuses. Caucasian Regional Studies [Georgia], Vol. 3, No 1, 1998

– Geopolitics and foreign powers in the modern history of Georgia: comparing 1918-1921 and 1991-2010. in: Stepen F. Jones (ed.) The Making of Modern Georgia, 1918-2010. The first Georgian republic and its successors. Lnd &NY: Routledge, 2014

Gegeshidze, Archil. Contemporary Georgian-American Relations: Key Features of the Evolution. Tbilisi: Georgian Foundation for Strategic and International Studies. Expert Opinion N 74. 2017

Giddens, Anthony. Sociology. London: Polity Press. 1991

Gilbert, Martin (Cartographic consultant Arthur Banks). Soviet History Atlas. London & Henley: Routledge & Kegan Paul. 1979

Global Trends: Paradox of Progress. A publication of the National Intelligence Council. January 2017. NIC 2017-001

Hovannisian, Richard G. The Republic of Armenia. Volumes I-IV. Berkeley-LA-London: University of California Press, 1971-1977

Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996

H.R. Consolidated Appropriations Act 2017. https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/05/02/hr-244-%E2%80%94-consolidated-appropriations-act-2017

Janda, Kenneth, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman. The Challenge of Democracy: Government in America. Fifth edition. Houghton Mifflin, 1997

Jibladze, Kakha. Russia's Opposition to Georgia's Quest for NATO Membership, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 5, No. 1, 2007

Jones, Dorian. Tension rising between regional rivals Turkey and Iran. http://www.armenianlife.com/2017/03/24/tension-rising-between-regional-rivals-turkey-and-iran/

Jones, Stephen

– Georgia: A Political History of Independence, London: I. B. Tauris. 2012

– Socialism in Georgian colors: The Europian Road to Social Democracy 1883-1917. Cambrige, Mass., London: Harward University Press 2005

– (ed.) The Making of Modern Georgia, 1918-2010. The first Georgian republic and its successors. Lnd &NY: Routledge, 2014

Kirişci, Kemal. Order from chaos. Is Turkish foreign policy becoming pragmatic again? Brookings, 11 July, 2016

Khrushchev Remembers. With an Introduction, Commentary and Notes by Edward Crankshaw. London: Book Club Association. 1971

Levitsky, Steven & Lucan A. Way. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. New York: Cambridge University Press, 2010

Lewis, Bernard. What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response. London: Phoenix, 2002

Marshall, Gordon (ed.). The Concise Oxford Dictionary of Sociology. Oxford University Press: Oxford & New York, 1994

Marx, Karl & Friedrich Engels. The Communist Manifesto. With an introduction by A.J.P.Taylor. Harmondswoth: Penguin, 1987

McEvedy, Kevin. The New Penguin Atlas of Medieval History. Oxford: Penguin Books. [გამოცემის წლის გარეშე].

Mitchell, Lincoln. Georgia: Four Observations and Four Questions from the Georgian Election. EurasiaNet's Weekly Digest. November 15, 2012

Montefiore, Simon Sebag. Stalin. The Court of The Red Tsar. London: Weidenfeld & Nickolson, 2003

Murphy, David E. What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa. New Haven & London: Yale University Press, 2005

Nye, Joseph S. The Kremlin and the US Election. Project Syndicate. 5 December, 2016

Pahlavi, Mohammad Reza. Answer to History. New York, 1980

Pallot, Judith. Land Reform in Russia 1906-1917: Peasant's Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation. Oxford: Clarendon Press, 1999

Radvanyi, Jean. Caucase: Le grand jeu des influences. Paris: Editions du Cygne, 2011

Remnick, David. Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire. New York: Vintage Books, 1994

Rice, Condoleeza. No Higher Honor. A Memoir of My Years in Washington. New York NY: Crown Publishers, 2011

Russia used Syria as live-fire training: US general. BBC, 22 December 2016

Rywkin, Michael (ed.) Russian Colonial Expansion to 1917. London & New York: Mansell Publishing Limited, 1988

Sampson, Anthony. Who Runs this Place: Anatomy of Britain in the 21st Century. **London:John Murray, 2005**

Sebestyen, Victor. The West ignores the lessons of Soviet disgrace in Afghanistan: Afghan war became threshold for the catastrophy of the USSR, now NATO repeats the same mistakes. The Times, July 19, 2009

Sela, Avraham (ed.). The Continuum Political Encyclopedia of the Middle East (revised and updated edition). New York & London: Continuum, 2002

Sonyel, Salahi. The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers). Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 2000

Suny, Ronald Grigor. The Making of the Georgian Nation. Second edition. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1994

Stokes, Gale. The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe. New York-Oxford: Oxford University Press, 1993

Strong, Robert A. Decisions and Dilemmas: Case Studies in Presidential Foreign Policy Making. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1992

Syria conflict: Russia and Turkey 'in first joint air strikes on IS'. BBC, 18 January 2017

The Armenian Massacre. Compiled by James Nazer. New York and Montreal: T & T Publishing, Inc., 1970

The country formerly known as Syria. The Economist. 23 February, 2013

The Oxford Dictionary of Political Quotations, edited by Antony Jay. Oxford: Oxford University Press, 1996

The Rome Declaration. European Council. Press release. 25 March 2017. 149/17

Trotsky, Leon. The Revolution Betrayed. What is the Soviet Union and where is it going? Pathfinder Press: New York, 1972 [first published in 1937]

Turkish Foreign Minister rejects „neo-Ottoman" label. Hürriet Daily News, 29 August 2011

Turkey referendum: Campaign on Erdogan powers 'unequal'. BBC, 17 April 2017

Twining, Daniel. Abandoning the Liberal International Order for a Spheres-of-influence World is a Trap for America and its Allies. [https://medium.com/out-of-order/abandoning-the-liberal-international-order-for-a-spheres-of-influence-world-is-a-trap-for-america-7bfcdbb83df4#.p482llxgj]

Ulmann R.H. The Anglo-Soviet Accord. Princeton University Press, 1972

Weber, Frank G. The evasive neutral: Germany, Britain and the quest for a Tukish alliance in the second World War. Columbia: University of Missouri Press, 1979

Wright, John F.D., Suzanne Goldenberg, Richard Schofield (eds.) Transcaucasian boundaries. London: UCL Press, 1996

Zarif, Mohammad Javad. Iran not seeking tension with Trump. Tehran Time, 3 April 2017. [http://www.tehrantimes.com/news/412317/Zarif-Iran-not

გეოგრაფიული სახელების საძიებელი

შემოკლებები: დ. – დაბა; კ-ბი – კუნძულები; მდ. – მდინარე; ნკ. – ნახევარკუნძული; პ. – პროვინცია (შტატი, გუბერნია, ოლქი); რ. – ადმინისტრაციული რაიონი სსრკ-ში; რგ. – რეგიონი; ს. – სოფელი; სხ. – სახელმწიფო; ქ. – ქალაქი.

ა

აბადანი, ქ. 144
აბასთუმანი, დ. 140
აბაშა, ს. 94
ადანის ილი, პ. 86
ავსტრალია 34, 100, 287, 314, 437, 625, 627
ავსტრია, სხ. 19, 78, 116, 117, 246, 249, 250, 255, 256, 269, 272, 278, 301, 382, 415, 519, 637, 643
ავსტრია-უნგრეთის იმპერია, სხ. 25, 33, 34, 37, 44, 48, 67, 78, 95, 99, 100-105, 110, 113-117, 122, 248-249, 256
ავღანეთი, სხ. 34, 36, 37, 173, 372, 413, 415, 419, 540, 647, 656, 658, 659, 666
აზერბაიჯანი, სხ. 11, 20, 22, 23, 25, 55-61, 118, 126, 130, 134-144, 149-151, 157, 158, 162, 165, 171, 172, 180-186, 190, 191, 199, 210, 221, 224, 233, 283, 327-328, 339, 375, 378-380, 393, 421, 428, 430, 432, 433, 436, 437, 448, 465, 482, 493, 501, 503, 511, 545, 562, 572-575, 578, 589, 605, 607-611, 614, 617, 620, 622, 625
აზია 20-22, 26, 31, 34, 41, 43, 48, 50, 70, 74, 80, 159, 220, 255, 286, 307, 311, 312, 314, 372, 465, 596, 624, 626, 628, 661
ათენი, ქ. 152, 158, 295
აიგუნი, ქ. 46
აიოვას შტატი, პ. 362
ა/კსფსრ (ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა), პ. 186-190, 441
ალავერდი, ქ. 63, 71, 154, 155
ალამოგორდო, ს. 325
ალასკა, პ. 44, 48, 654
ალბანეთი, სხ. 38, 139, 274, 311, 627, 635
ალეპო, ქ. 580, 601, 674
ალეუტის კ-ბი 44
ალექსანდროპოლი (იხ. გიუმრი) 67, 140, 141, 166, 183, 184
ალმათი (ალმა-ათა, ვერნი), ქ. 378, 424, 428-429
ალჟირი, სხ. 308, 372, 374, 653
ალტო ადიჯე 249
ამასიის რნ. 183
ამერიკა (ამერიკის შეერთებული შტატები, აშშ), სხ. 8, 11, 16, 24, 26, 33, 34, 36, 39, 43, 44, 48, 51, 67, 73, 99, 104, 109-114, 119, 121, 123, 143, 164, 172, 194, 201, 216, 218, 243, 251, 253, 254, 257, 259, 280-282, 285-287, 290, 300, 304, 310, 312-314, 324, 325, 329, 331, 362, 368, 372, 373, 386, 388, 405, 409-411, 414, 427, 445, 456, 473, 501-503, 509, 510, 514, 517, 520, 525, 531, 536, 537, 539-541, 545, 548, 560-562, 573, 578-580, 583, 585, 592, 593, 595-601, 604, 605, 608, 612, 613, 615, 618, 621, 624-632, 635-637, 646-666, 670, 676
ამსტერდამი, ქ. 386, 646
ამური, მდ. 46
ანატოლია, პ. 20, 22, 63, 83, 88, 107-109, 112, 138, 150, 157, 158, 163, 164, 329, 503, 511, 596, 598, 605
ანგოლა, სხ. 372
ანდორა, სხ. 33
ანკარა, ქ. 23, 25, 123, 148, 157, 158, 165, 166, 175, 177, 323-325, 331, 572, 594, 598, 601-606, 617
ანტალია, ქ. 588, 629
არაბეთის ნკ. 34, 118
არაბული სამყარო 37, 100, 118, 309
არარატის დაბლობი 84
არარატის მთა 184
არაქსი (არეზი), მდ. 45, 63, 84, 139, 610
ართვინის ოკრუგი, პ. 59, 60, 160, 184, 185, 329
ართვინი, ქ. 166, 181, 330
არმავირი, ქ. 80 83

არტაანი (არდაჰანი), ქ. 127, 148, 181, 184, 185, 325, 329, 330
ასკერანი, ქ. 436
ასტანა (ცელინოგრადი, აქმოლა), ქ. 429
ასტრახანი, ქ. 43
ატლანტის ოკეანე 35, 36, 114, 121
აფრიკა 19, 26, 34, 35, 70, 80, 100, 118, 146, 172, 279, 311, 369, 626, 647, 649, 666
აფრიკისა 31, 50, 74, 372, 627, 643, 653
აფშერონის ნკ. 57, 70
აფხაზეთი, პ. 18, 23, 56, 58, 62, 76, 159, 189, 191-195, 199, 297, 376, 380, 381, 396, 397, 416, 433, 437, 444, 447, 450, 452, 461, 463, 464, 467-476, 479, 483, 488, 489, 494, 496, 499, 501, 502, 504, 505, 507, 510, 512, 515, 534, 535, 538, 539, 543, 546, 548, 561, 569, 570, 591, 592, 593, 606, 615, 616, 663, 665, 668
აღსტევი (აღსთაფა) მდ. 150
აშხაბადი 385, 410
აწყური, ს. 140
აჭარა, პ. 58, 77, 167, 185, 195, 321, 375, 402, 486, 487, 506, 508, 515, 534, 536, 556, 605, 606
ახალგორი (ლენინგორი), ქ. 59, 239, 431, 535, 542
ახალი ზელანდია, სხ. 34, 100, 314
ახალქალაქი, ქ. 59, 131, 140, 150, 152, 153, 169, 181, 184, 321, 435, 489, 515, 604, 611
ახალციხე, ქ. 59, 131, 140, 153, 321, 324, 467, 530
ახალხევის რ. 320
ახთამარი, კ. 596
ახლო აღმოსავლეთი, რგ. 17, 32, 45, 48, 73, 74, 83, 106, 115, 118-120, 122, 143, 243, 249, 284, 308, 309, 438, 501, 511, 573, 576, 581, 591, 596, 600, 602, 603, 616, 619, 620, 626, 627, 643, 647, 649, 650, 651, 653, 657, 659, 662, 673
ახურიანი (არფა-ჩაი), მდ. 183
ბიზანტია, სხ. 41, 42, 595
ბირმა (მიანმა), სხ. 286, 307

ბ

ბავარია, პ. 206
ბათუმი, ქ. 56, 58-60, 62, 65, 70, 71, 77, 95, 123, 127, 128, 140, 141, 144, 145, 148, 159, 164, 167, 168, 175-180, 185, 191, 195, 236, 329, 484, 486, 487, 489, 501, 506, 515, 530, 572, 601, 605, 606, 615, 674
ბალკანეთის ნკ. 20, 22, 31, 32, 38, 42, 45, 83, 101, 103, 114, 117, 250, 274, 275, 324, 342, 473, 537, 600, 601, 638, 640, 674
ბალტია (ბალტიისპირეთი), რგ. 8, 162, 172, 178, 206, 229, 255, 258, 262-264, 269, 293, 297, 304, 359, 362, 383, 399, 421, 423, 426-428, 430, 451, 469, 638, 643
ბალტიის ზღვა 261, 262, 575
ბანგლადეში, სხ. 99, 308
ბასკეთი, პ. 639
ბაქოს გუბერნია, პ. 56, 58
ბაქო, ქ. 23, 25, 45, 56, 57, 63, 64, 66, 67, 69-73, 85-88, 110, 123, 128, 130, 132-136, 139-142, 144, 148, 149, 155-158, 166, 167, 171, 175, 181, 185, 327, 328, 364-365, 381, 387, 395, 421, 434, 435, 437, 485, 501, 511, 590, 608, 610, 611, 617
ბაღდადი, ქ. 36, 107, 110, 160, 278
ბაჰრეინი, სხ. 118, 602
ბეირუთი 110, 151
ბელარუსი (ბელორუსია), სხ. 25, 117, 127, 190, 224, 226, 249, 261, 278, 293, 304, 310, 337, 362, 375, 380, 383, 423, 424, 426, 428, 442, 443, 465, 556, 578, 579, 608
ბელგია, სხ. 34, 99, 104, 114, 161, 163, 250, 278, 386, 568, 625, 632, 635-639, 648
ბელგრადი, ქ. 102, 115, 274, 295, 312
ბელოვეჟიეს ტყერი 25, 424
ბერდი (თოვუზკალე), ქ. 150
ბერლინი, ქ. 35, 36, 87, 98, 101, 103, 104, 112, 120, 171, 172, 248, 273, 274, 280, 290, 291, 294, 295, 301, 306, 313, 323, 332, 342, 415, 635
ბესარაბია, პ. 8, 258, 262-264, 271, 304
ბიზანტია, სხ. 16, 22, 79, 81, 82, 576
ბითლისის ვილაიეთი, პ. 87, 165
ბირმა (მიანმა), სხ. 286, 650
ბიშკეკი (ფრუნზე), ქ. 378
ბოლივია, სხ. 172, 655
ბოლნისი (ეკატერინენფელდი), ქ. 53, 155
ბონი, ქ. 306
ბორჩალოს მაზრა 59, 60, 149, 150, 152, 154, 155, 184, 240
ბოსნია და ჰერცეგოვინა, სხ. 37, 249
ბოსფორის სრუტე 22, 105, 106, 324, 325, 331
ბოჰემია, პ. 255
ბრაზილია, სხ. 100, 250, 624, 625, 655
ბრატისლავა, ქ. 646
ბრიტანეთი (დიდი ბრიტანეთი), სხ. 33-37, 44-46, 67, 78, 97-100, 102, 104, 106, 107, 114, 115, 117-123, 138, 143-145, 155, 158, 161, 163, 164, 172, 173, 178, 182, 221, 243, 244, 246, 256, 258, 259, 262, 264, 266, 268, 269, 273, 274, 279-282, 285, 286, 291, 304, 308, 310, 313, 316, 317, 323, 325, 329, 415, 458, 501, 509, 579, 584, 624, 625, 633, 634, 637-640, 642-652, 656-658
ბრიუსელი, ქ. 25, 517, 559, 599, 613, 617, 636, 636, 637, 637, 643
ბრუნეი, სხ. 34
ბუდაპეშტი, ქ. 102, 248, 295, 577, 579
ბუდიონოვსკი (სურბ ხაჩი), ქ. 83
ბუინაკსკი (თემირ-ხან-შურა), ქ. 110

ბულგარეთი, სხ. 38, 105, 113, 114, 250, 274, 278, 311, 415, 600, 634, 638, 643
ბუშეჰრი, ქ. 621
ბუხარა, ქ. 186, 351

გ

გაგრა, ქ. 56, 159, 160
გაერთიანებული არაბული საამიროები (გას-ი), სხ. 625
გაზიანთეფი, ქ. 601
გალიპოლის (გელიბოლუ) ნკ. 107, 108
გალი, ქ. 61, 450, 474-476, 488
გალიცია, პ. 101, 111, 112, 117, 304
განა, სხ. 180, 242, 248, 280, 387, 554, 577
განთიადი (პილენკოვო), ს. 56, 384
განჯა (ელისავეტპოლი, კიროვაბადი), ქ. 58, 63, 136, 139, 239
გდანსკი (დანციგი), ქ. 304
გეორგიევსკი, ქ. 2 136
გერმანია, სხ. 8, 25, 33-39, 45, 52, 55, 67, 81, 95, 97-101, 103-106, 110-117, 120-122, 127, 133, 136, 141, 143, 161, 162, 169, 172, 178, 203, 206, 217, 218, 223, 230, 231, 242, 245, 246, 247, 249-281, 283, 284, 288, 292-298, 300-302, 304-307, 309-311, 313, 316, 321, 323, 324, 326, 337, 340, 351, 373-375, 384, 410, 411, 415, 416, 419, 447, 466, 498, 501, 520, 537-539, 594, 600, 621, 625, 626, 632, 634-637, 643, 645, 646, 651, 652, 661, 665
გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა, სხ. 301, 306, 311
გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა, სხ. 306, 648
გიუმრი (ალექსანდროპოლი, ლენინაკანი), ქ. 67, 140, 166, 183, 364, 616
გიუმუშჰანე, ქ. 63, 154
გოლანის მაღლობი 310
გომი, ს. 94
გორის მაზრა 59, 90
გორი, ქ. 8, 59, 62, 94, 95, 350, 355, 386, 524, 535
გრიუნვალდი, ს. 105
გროზნო, ქ. 321, 455, 461, 462, 470, 584
გუდაუთა, ქ. 447, 468, 471, 489
გურია, პ. 230, 571

დ

დაგომისი, დ. 487, 488
დამასკო, ქ. 107, 110, 601
დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ) 425, 488
დანია, სხ. 278, 633, 634, 638, 646, 648
დარდანელის სრუტე 22, 105, 106, 107, 108, 324, 325, 331
დარიალი, ს. 298, 320
დარუბანდი (დერბენტი), ქ. 110
დაღესტნის ოლქი (დაღესტნის ასსრ), პ. 56
დებედა, მდ. 155
დეტროიტი, ქ. 39
დილიჯანი, ქ. 150
დნეპრი, მდ. 42, 292
დნესტრისპირეთი, პ. 263, 380, 444
დობრუჯა, პ. 38
დოდეკანესის კ-ბი 38, 302
დონეცკი (სტალინო, იუზოვკა), ქ. 239, 580
დონის როსტოვი 72, 83
დრეზდენი, ქ. 295
დუბლინი, ქ. 646
დუშანბე (სტალინაბადი, დუშამბე), ქ. 239, 363, 378

ე

ეგეოსის ზღვა 38, 163
ეგვიპტე, სხ. 19, 34, 118, 279, 309, 371, 372, 374, 441, 588, 601, 602, 626, 629, 652, 656, 659
ევრაზია 22, 39, 42, 95, 102, 116, 313, 352, 578, 641
ევროპა 6, 8, 11, 13, 17, 19-22, 25, 26, 31-35, 37-39, 41, 42, 44, 48, 50-53, 55, 58, 66, 70, 73-75, 77-81, 83, 87, 88, 90, 97-101, 103-105, 107, 109, 110, 114-118, 122, 123, 126, 128, 138, 143, 159, 165, 172, 178, 201-204, 206, 238, 243, 244, 246, 248-251, 253, 255, 256, 258, 265, 266, 268, 269, 276, 278, 284, 286, 289, 291, 293-295, 300, 301, 303, 307, 308, 311, 312, 314, 315, 319, 320, 324, 328, 371, 373, 380, 386, 387, 392, 405, 407, 411, 412, 414, 416, 419, 437, 447, 448, 456, 473, 479, 497, 498, 503, 505, 507, 511, 516, 519, 520, 525, 526, 531, 551, 560, 561, 562, 564, 567, 573-575, 577-579, 585, 588, 594-600, 603, 604, 611-613, 615, 618, 623, 625, 626-629, 632-649, 651-653, 655, 659, 661, 662, 665, 667, 669, 670, 675
ევროპული კავშირი 13, 22, 23, 115, 428, 520, 560, 575, 599, 633, 635-639, 641, 651
ეთიოპია (აბისინია), სხ. 34, 253, 351, 372
ეკატერინბურგი (სვერდლოვსკი), ქ. 239
ელ-ალამეინი, ს. 279
ელზასი (ალზასი), პ. 98, 101
ელისავეტპოლი (იხ. განჯა) 56, 58, 88, 150, 239
ელისავეტპოლის გუბერნია, პ. 56-58, 85, 90, 93, 149-151, 181, 183, 377, 433
ენგური, მდ. 403, 430, 475, 538
ერაყი, სხ. 104, 118, 144, 163, 164, 222, 278, 309, 316, 372, 600, 602-604, 618, 619, 649, 651, 652, 656-658
ერგნეთი, ს. 488

ერევანი, ქ. 23, 25, 56, 58, 63-67, 70, 87, 88, 136, 140-142, 148-154, 156, 163, 166, 167, 170, 173, 177, 181, 182, 184, 229, 236, 327, 328, 330, 364, 365, 377, 379, 381, 395, 434, 435, 437, 497, 590, 608, 616, 617
ერევნის სახანო (გუბერნია), პ. 63, 153
ერზურუმის ეიალეთი (ვილაიეთი), პ. 84, 153
ერზურუმი, ქ. 22, 87, 107, 164, 485
ერიტრეა, სხ. 38, 630
ესპანეთი, სხ. 19, 34, 99, 201, 246, 253, 255, 278, 300, 568, 588, 638, 639
ესტონეთი, სხ. 54, 117, 127, 162, 172, 190, 253, 258, 263, 278, 304, 371, 421, 426, 427, 428, 479, 543, 649
ეშერა, ს. 471
ეჯმიაწინი (ვაღარშაპატი), ქ. 72, 81, 82, 140, 328

ვ

ვალონია, პ. 639
ვანაძორი (კარაკლისი, კიროვაკანი), ქ. 155, 239
ვანის ტბა 596
ვანი, ქ. 47, 164
ვარშავა, ქ. 65, 171, 172, 261, 295, 315, 344, 415, 427, 561
ვარშავის საოვევოდო, პ. 260
ვატერლოო (უოტერლუ), ს. 250
ვაშინგტონი, ქ. 24, 25, 35, 36, 44, 161, 164, 165, 286, 310, 314, 325, 326, 386, 414, 503, 517, 540, 544, 548, 550, 560, 613, 620, 621, 631, 636, 650, 653, 656, 662, 663
ვენა, ქ. 87, 102, 248, 257, 295, 646
ვენესუელა, სხ. 548
ვენეცია, ქ. 19, 83
ვერსალი, ქ. 7, 162, 172, 248-251, 261, 284, 323, 575, 576
ვესტ-ინდოეთი, რგ. 34, 643
ვესტ ნოისე, მდ. 304
ვიატკა (კიროვი), ქ. 239
ვიეტნამი, სხ. 307, 312, 372, 407, 624, 647, 650
ვილნიუსი (ვილნო), ქ. 66, 117, 258, 260, 263, 421, 427
ვისლა, მდ. 172
ვლადივოსტოკი, ქ. 39, 45-47, 283, 410
ვლადიკავკაზი (ძაუჯიკაუ, კავკავი, ორჯონიკიძე), ქ. 68, 157, 197, 198, 239, 240, 321
ვოივოდინა, პ. 249, 250
ვოლგა, მდ 239
ვოლგისპირეთი, რგ. 43, 185, 220, 319, 380
ვოლგოგრადი (სტალინგრადი, ცარიცინი), ქ. 239
ვოლგოდონსკი, ქ. 583
ვროცლავი (ბრესლაუ), ქ. 304

ზ

ზანგეზურის მაზრა 58, 149-151, 181, 183
ზაქათალა, ქ. 162, 184
ზაქათალის ოკრუგი (საინგილო, ჭარბელაქანი), პ. 56, 57, 59, 61, 63, 148, 149, 160-162, 181, 184, 501
ზუგდიდის მაზრა (რაიონი) 59, 61, 386
ზუგდიდი, ქ. 381, 535, 556

თ

თავუზი (თოვუზი), ქ. 90, 93, 94
თათარსტანი (თათრეთი), პ. 432
თალიშის სახანო, პ. 139
თბილისი, ქ. 5, 19, 20, 23, 48, 53, 56, 59, 62, 64-73, 76, 77, 81, 82, 85-87, 90, 92-95, 110, 127, 128, 130, 133, 135-137, 141-144, 148, 153-157, 159, 160, 162, 167, 169-172, 174-178, 181, 182, 186-188, 191, 192, 194, 197, 223, 229, 235, 236, 240, 283, 302, 320, 327, 331, 340, 346, 354, 363-365, 378, 379, 381, 385, 387, 388, 392, 394-399, 402, 404, 421, 431-434, 437, 452, 453, 457, 461, 462, 466-471, 474-476, 479, 481, 483, 485, 488-489, 493, 495-498, 501, 506, 507, 510, 513, 515, 517-521, 528-530, 534-536, 539, 543, 545, 548-553, 555, 557, 561, 564, 567, 569, 586, 587, 589, 590-593, 604-606, 611, 615-617, 622, 663, 665, 673-676
თეთრინყაროო (ბელი კლიუჩი, აღბულაღი), ქ. 155
თეირანი, ქ. 25, 37, 84, 295, 304, 328, 373, 618, 620-622
თელავის მაზრა 59
თელავი, ქ. 62
თერგის ოლქი, პ. 56, 59
თიანეთის მაზრა 59
თურანი, რგ 109
თურქეთი, სხ. 13, 20, 37, 38, 60, 63, 84, 86, 95, 108, 123, 138, 151, 158, 163-167, 178, 180, 181, 183, 185, 193, 300, 321-331, 373, 432, 515, 559, 572, 574, 588, 594-606, 610, 613, 614, 626, 629, 641, 651, 674
თურქესტანი, რგ. 110
თურქმენეთი (თურქმენისტანი), სხ. 190, 402, 428, 429, 484, 500, 610, 625

ი

იალბუზის მთა 320
იალტა, ქ. 287, 291, 304, 325
იაპონია, სხ 5, 8, 34, 38, 47-50, 99, 100, 161, 163, 207, 227, 253, 255, 259, 269, 274, 277,

280, 281, 285-289, 294, 300, 302, 307, 310, 314, 316, 325, 327, 331, 370, 411, 516, 624-626, 650
იდლიბი, ქ. 601, 674
იემენი, სხ. 34, 118, 372, 602, 651, 659
იერუსალიმი, ქ. 81, 83, 107, 110, 119, 248, 249, 309, 310, 647, 650, 660
ითუმკალეს რ. 320
იმერეთი, პ. 18, 56, 59, 76, 91, 177, 552, 571
ინგლისი, სხ. 35, 39, 73, 101, 110, 111, 122, 139, 205, 227, 273, 295, 329, 405, 458, 532, 584, 625, 640, 644, 652
ინდოეთი (ბჰარათი), სხ. 19, 35, 37, 46, 77, 80, 99, 173, 221, 249, 307, 308, 338, 369, 373, 588, 624, 625, 639, 643, 650
ინდოეთის ოკეანე 19, 36, 45, 46, 573
ინდონეზია, სხ. 77, 286, 307, 624, 625
ინდოჩინეთის ნკ. 34
იორდანე, მდ. 309, 310
იორდანია (ტრანსიორდანია), სხ. 34, 118, 164, 309, 310
ირანის აზერბაიჯანი, პ. 66, 610
ირანი (სპარსეთი), სხ. 11, 17, 18, 19, 25, 32, 34, 37, 45, 46, 58, 67, 79, 83, 84, 86, 100, 139, 141, 144, 153, 172, 178, 185, 235, 253, 283, 307, 316, 326, 327, 328, 351, 373, 402, 429, 438, 481, 573, 574, 600, 602, 609, 610, 611, 615, 617-622, 624, 625, 629, 639, 641, 650, 657
ირლანდია (ეირე), სხ. 118, 278, 633, 637, 638
ისლანდია, სხ. 303, 633, 635, 648
ისრაელი, სხ. 197, 284, 308, 309, 310, 316, 343, 344, 369, 466, 483, 520, 539, 545, 547, 600, 601, 609, 618-621, 629, 647, 650, 656, 657, 659, 660
ისტრია, ნკ. 302
ისფაჰანი, ქ. 82, 84, 351
იტალია, სხ. 33, 38, 99, 138, 145, 161, 163, 172, 178, 204, 230, 243, 245, 247, 248, 253-256, 259, 262, 274, 278-281, 293, 302, 369, 384, 502, 594, 625, 632, 635, 638, 639, 643, 646, 648
იუგოსლავია (სერბთა, ხორვატთა და სლოვენთა სამეფო), სხ. 102, 117, 163, 203, 250, 274, 278, 283, 293, 294, 302, 311, 312, 339, 374, 473
იურმალა, ქ. 383
იღდირი, ქ. 184
იჩქერია, სხ. 432, 461, 462, 470, 581
იჯევანი (ქარავანსარაი), ქ. 150

კ

კავკასია, რგ. 5-9, 13, 17, 19, 20, 22-24, 45, 52-57, 59-65, 67, 69-71, 73-75, 77-79, 81-89, 92, 105, 107, 109, 110, 118, 122-129, 131-141, 143-147, 150, 151, 153, 154, 156-159, 165, 169, 171, 174, 175, 179, 180, 182, 184, 185-188, 190, 191, 196, 197, 208, 210, 220, 240, 249, 264, 298, 319, 321, 323, 326, 327, 331, 332, 340, 361, 362, 369, 377-380, 392, 396, 404, 423, 426, 430, 432, 433, 434, 437, 438, 451, 452, 465, 467, 469, 482, 492, 493, 501-503, 523, 536, 537, 540, 541, 556, 562, 567, 569, 573-575, 583, 589, 591, 593, 600, 604, 606, 608, 616, 619, 620, 621
კავკასიონის ქედი 15, 21, 195, 196, 198, 538
კალინინგრადი (კენიგსბერგი), ქ. 239, 306, 410
კალინინის ოლქი, პ. 267
კალიფორნიის შტატი, პ. 40, 654
კამბოჯა, სხ. 372, 624
კანადა, სხ. 34, 44, 100, 509, 580, 625, 648
კაპანი (ღაფანი), ქ. 151
კარაკალისი (იხ. ვანაძორი) 239
კარაჩაევსკი (მიქოიან-შაჰარი, ქლუხორი), ქ. 239
კარელია, პ. 190, 199, 262, 305, 310
კარპატის მთები 48
კასპიის ზღვა 24, 25, 57, 142, 283, 382, 438, 485, 503, 511, 549, 610, 615, 619
კატალონია, პ. 639, 640
კატარი, სხ. 118, 625, 656
კატინის ტყე 267
კახეთი, პ. 18, 327, 504
კემბრიჯი, ქ. 122, 644
კვიპროსი, სხ. 444, 601, 637, 638, 643, 674
კიევი, ქ. 42, 65, 66, 160, 171, 229, 284, 292, 295, 365, 426, 456, 579, 603
კილიკია, პ. 81, 82, 86, 137
კლაიპედა (მემელი), ქ. 256, 383
კლარჯეთი, პ. 77, 329, 330, 596
კობანი, ქ. 604
კოვენტრი, ქ. 295
კოლა-არტაანი, პ. 77
კოლუმბია, სხ. 35, 36, 172
კოლუმბიის ოლქი, პ. 653
კომპიენის ტყე 113
კორეა (სამხრეთ კორეა), სხ. 38, 48, 99, 307, 321, 520, 624, 625, 650
კოსოვო, პ. 103, 537, 634
კრასნოდარის მხარე 368, 396
კრეტა, კ. 38, 274
კუბა, სხ. 372, 373
კურილის კ-ბი 288, 306, 307

ლ

ლაზეთი, პ. 329
ლაოსი, სხ. 372

ლარსი, ს. 320, 615
ლას-ვეგასი, ქ. 243
ლატვია, სხ. 117, 127, 162, 190, 226, 246, 253, 258, 263, 278, 304, 358, 426-428, 562
ლაჩინი, ქ. 199
ლენინაბადი, ქ. 239
ლენინგრადი (იხ. პეტერბურგი) 229, 239, 241, 292, 305, 306, 340, 365, 426, 482
ლენქორანი, ქ. 45
ლეჩხუმის მაზრა 61
ლვოვი, ქ. 86, 87, 101, 117, 288, 289
ლიბანი, სხ. 118, 164, 511, 603, 613, 619, 652
ლიბერია, სხ. 34, 174
ლიბია, სხ. 32, 34, 38, 372, 651, 659
ლიტვა, სხ. 117, 127, 162, 190, 250, 256, 258, 260, 263, 265, 268, 278, 304, 337, 426, 427, 428, 465, 482, 543
ლიუბლინის საეკლესიო, პ. 260
ლიხნი, ს. 396
ლიხტენშტაინი, სხ. 33, 633
ლოზანა, ქ. 109, 594
ლომბარდია, პ. 639
ლონდონი, ქ. 25, 36, 37, 44, 46, 47, 87, 98, 104, 115, 118-120, 144, 146, 173, 175, 250, 256, 259, 261, 267, 269, 270, 294, 295, 308, 310, 315, 584, 617, 644, 645, 646, 652
ლორე (ლორი), პ. 60, 131, 147, 148, 152, 154-156, 159, 160, 173, 174, 181, 183, 184, 377
ლორენი (ლოტარინგია), პ. 98, 101
ლოს-ანჯელესი, ქ. 40, 82
ლუგანსკი (ვოროშილოვგრადი), ქ. 240, 580
ლუქსემბურგი, სხ. 114, 278, 562, 632, 636, 646, 648

მ

მაასტრიხტი, ს. 633
მაგნიტოგორსკი, ქ. 351
მაკედონია, სხ. 38, 648
მალაიზია (მალაია), სხ. 77, 624
მანილა, ქ. 295
მანჩესტერი, ქ. 625
მანჯოუ-გო, სხ. 285, 370
მანჯურია, პ. 46, 47, 48, 285, 301, 306
მარაღა, ქ. 84
მარნა, მდ. 105
მარნეული, ქ. 149, 515, 606
„მარჯვენა ნაპირი" (მდ. იორდანესი) 46, 86, 295
მაქუ, ქ. 84
მახათას მთა 388, 524
მახაჩკალა (პორტ-პეტროვსკი), ქ. 110, 157
მედინა, ქ. 107, 118
მედნოე, ს. 267
მესხეთი (სამცხე), პ. 77, 137, 153, 157, 322
მესხეთ-ჯავახეთი, პ. 62, 84, 140, 152, 153, 322
მექა, ქ. 107, 118
მექსიკა, სხ. 174, 209, 624, 625, 652
მელრი (გენვაზი), ქ. 151
მეპაბადი, ქ. 328
მთიანი ბადახშანი, პ. 375
მთიანი ყარაბაღი, პ. 23, 25, 58, 142, 150, 151, 154, 157, 158, 180, 181, 185, 199, 375, 377, 396, 398, 433-438, 453, 466, 482, 492, 572, 578, 607, 608, 610, 611, 613, 614, 620
მთიელთა და დაღესტნის რესპუბლიკა, სხ. 143
მილანი, ქ. 519
მისურის შტატი, პ. 287
მიუნხენი, ქ. 252, 256, 257, 537
მიჩიგანის შტატი, პ. 655
მოლდოვა (მოლდავეთი), სხ. 55, 146, 190, 258, 421, 426, 428, 444, 451, 482, 627
მონაკო, სხ. 33
მონტანას შტატი, პ. 654
მონტენეგრო, სხ. 38, 627, 634, 648
მონღოლეთი, სხ. 285, 312, 342, 649
მონღოლთა იმპერია, სხ. 43
მორავია, პ. 255
მოსკოვის დიდი სამთავრო, სხ. 43, 576
მოსკოვი, ქ. 20, 23-26, 43, 45, 68, 72, 77, 79, 82, 126, 133, 135, 137, 141, 148, 151, 152, 161, 166, 171-173, 175-177, 179, 180, 182-184, 188, 190, 195, 198, 208-210, 224, 226, 228, 229, 231, 232, 234-236, 241, 248, 253, 257-260, 263, 274-279, 285, 286, 301, 302, 312, 324-326, 330, 338, 340-342, 345, 349, 352, 357, 362-366, 368, 369, 371, 372, 376, 381, 382, 384-387, 393, 398, 410, 415, 416, 418-420, 422, 423, 426, 435, 437, 442, 443, 448, 452-454, 456, 457, 463, 464, 468-470, 473, 474, 485, 488, 489, 500-502, 514, 515, 519, 535-540, 545, 547-549, 576-581, 583, 584, 587, 589-591, 593, 603, 608, 610, 612, 613, 617, 632, 633, 636, 665, 666
მოსულის ვილაიეთი, პ. 144
მტკვარი, მდ. 86, 153, 235, 382
მურმანსკი, ქ. 283, 410
მუში, ქ. 83, 87, 164
მცირე აზიის ნკ. 38, 165, 249
მცხეთა, ქ. 94, 592

ნ

ნაგასაკი, ქ. 287, 288, 289, 331
ნახჭევანი, ქ. 56, 151, 157, 162, 180, 184, 185, 375, 376, 601
ნახჭევნის სახანო (მაზრა, ასსრ), პ. 58, 84, 140, 149-151, 181, 183, 199, 435

ნეპალი, სხ. 34, 650
ნიგერია, სხ. 625, 626
ნიდერლანდი (ჰოლანდია), სხ. 34, 99, 161, 278, 294, 632, 635, 637, 645, 648, 651
ნიუ-დელი, ქ. 308
ნიუ-იორკი, ქ. 39, 253, 310, 631, 654, 656
ნიუ-მექსიკო, პ. 325
ნიურნბერგი, ქ. 267, 299, 345, 417
ნოემბერიანი (ბარანა), ქ. 150
ნოვოროსიისკი, ქ. 56, 145, 539, 590
ნორვეგია, სხ. 39, 172, 262, 278, 633, 635, 648
ნორმანდია, პ. 279
ნორ ნახიჯევანი, ქ. 83
ნოუ ჯოლფა, ქ. 84

ო

ოდერი (ოდრა), მდ. 304
ოდესა, ქ. 65, 66, 106, 229, 559, 565-567
ოზურგეთი (მახარაძე), ქ. 177, 240, 431
ოზურგეთის მაზრა 59
ოლთისი, ქ. 148, 166, 181, 185, 329, 330
ომანი, სხ. 118
ოპოლიე (ოპელნი), ქ. 304
ოსეთი, პ. 59, 196, 197
ოსვენციმი (აუშვიცი), ს. 351
ოსმალეთის იმპერია (ოსმალეთი), სხ. 6, 17-20, 22, 25, 32-34, 36-38, 45, 46, 48, 56, 58, 60, 61, 64, 67, 76, 82, 83, 84, 86-88, 100-102, 105-110, 113-115, 118, 123, 125, 127, 128, 129, 133, 141, 143, 150, 152, 153, 158, 161, 163, 165, 187, 193, 249, 322, 327, 501, 570, 600, 613, 673
ოქროს ურდო, სხ. 43, 77, 352, 576
ოქსფორდი, ქ. 122, 644
ოშის ოლქი, პ. 396
ოჩამჩირე, ქ. 474, 475, 538

პ

პაკისტანი, სხ. 37, 99, 308, 650
პალესტინა, პ. 118-120, 164, 247, 284, 309, 647, 659
პალმირა, ქ. 580
პამბაკი, პ. 155
პამბაკის ქედი 154
პანამა, სხ. 35, 36, 174
პანამის არხი 36
პანკისის ხეობა 504, 589
პარაგვაი, სხ. 172
პარიზი, ქ. 39, 44, 46, 72, 87, 98, 101, 104, 105, 115, 118, 144, 146, 162, 163, 175, 178, 242, 249, 250, 256, 259, 261, 264, 269, 270, 295, 308, 520, 646, 653, 662
პეკინი, ქ. 25, 36, 46, 160, 285, 312, 345, 371, 538, 541, 628, 649
პენსილვანიის შტატი, პ. 655
პერლ-ჰარბორი, ქ. 286, 287
პერმი (მოლოტოვი), ქ. 239
პეტერბურგი (სანქტ-პეტერბურგი, პეტროგრადი, ლენინგრადი), ქ. 32, 36, 37, 43, 44, 47, 48, 57, 59-62, 72, 77, 79, 80, 84, 85, 87-89, 101, 103, 107, 109, 111, 112, 124, 126, 132, 133, 153, 171, 200, 208, 229, 239, 241, 292, 305, 306, 340, 352, 365, 426, 482, 587, 617
პეჩენგა (პეტსამო), ქ. 305
პლოეშტი, ქ. 272
პოლონეთი, სხ. 44, 53, 54, 73, 83, 101, 116, 117, 124, 126, 127, 159, 163, 171, 172, 178, 227, 246, 249, 250, 253, 255-261, 265-270, 278, 283, 288, 293, 294, 295, 301, 304, 306, 307, 311, 344, 371, 375, 399, 414, 415, 419, 543, 634, 643, 649
პორკალა, ქ. 305
პორტ-არტური (ლიუშუნი), ქ. 47, 50, 54, 306
პორტუგალია, სხ. 34, 99, 163, 172, 246, 278, 638, 648
პოტსდამი, ქ. 306, 325, 328, 373
პრაჰა, ქ. 295, 577, 593
პრიმორიეს მხარე, პ. 46, 578
პრუსია, სხ. 19, 44, 98, 104, 105, 116, 239, 304, 306, 646

რ

რანი, პ. 139
რაჭის მაზრა 59, 195, 197
რიაზანი, ქ. 583
რიგა, ქ. 66, 263, 295, 383
რიონი, სდ. 94
რიუკიუს კ-ბი 38
როკის გვირაბი 198, 199, 452, 536, 538, 542, 543, 547
რომი, ქ. 16, 22, 26, 38, 42, 81, 98, 202, 234, 245, 247, 280, 295, 414, 591, 632, 635, 637, 638, 640, 670
როსტოკი, ქ. 295
როტერდამი, ქ. 386, 652
რსფსრ (რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა) 148, 159, 162, 180, 186, 190, 192, 228, 304, 306, 375, 422, 424, 570, 576
რუმინეთი, სხ. 38, 39, 73, 163, 246, 250, 253, 255, 258, 263, 271, 272, 278, 307, 311, 415, 426, 444, 482, 634, 638, 643
რური, პ. 274, 295

რუსეთის იმპერია, სხ. 5, 13, 19, 20, 23, 25, 32, 34, 35, 38, 41, 45-48, 50-58, 60, 62, 63, 70, 72-74, 76-78, 80, 84, 86, 87, 90-92, 95, 98-101, 103, 106, 107, 117, 124, 125, 127-129, 138, 141, 146, 147, 151-155, 159, 161, 173, 185, 186, 193, 201, 204, 206, 238, 257, 259, 260, 305-307, 321, 324, 325, 352, 354, 374, 377, 378, 382, 400, 405, 406, 412, 427, 472, 491, 493, 498, 501, 573, 574, 576, 577, 587, 590
რუსეთის ფედერაცია (რუსეთი), სხ. 16, 23, 56, 60, 98, 137, 160, 188, 198, 199, 210, 216, 219, 228, 237, 241, 280, 305, 307, 317, 323, 368, 371, 372, 374, 380, 396, 398, 415, 422, 424, 432, 433, 437, 448, 449, 452, 461, 464, 469, 474, 481, 482, 488, 501, 502, 510, 556, 561, 575-582, 584, 585, 589, 590, 592, 602, 616, 621, 631, 648
რუსთავი, ქ. 364, 392, 402, 485, 592, 606

ს

საბერძნეთი, სხ. 38, 109, 138, 157, 158, 163, 165, 274, 278, 281, 302, 325, 326, 484, 600, 637, 638, 648, 649
საბჭოთა კავშირი (სსრკ – საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი), სხ. 7, 9, 16, 20, 23-25, 31, 45, 52, 74, 80, 117, 126, 127, 146, 160, 171, 172, 178, 179, 186, 188, 190, 192-194, 199, 203-205, 209- 212, 214-224, 226-231, 234, 237-239, 244, 245, 247, 248, 251, 253-276, 279-283, 285, 288, 291-296, 299-302, 304-317, 319, 322-326, 328, 330-332, 335-337, 340, 341, 343-345, 347-350, 355-367, 369-377, 380-383, 385-388, 390, 392-395, 397-400, 403-407, 409-428, 430, 432, 434-437, 441-444, 446, 448, 450, 452-454, 456, 457, 462, 464, 479, 481, 484, 490-492, 499, 500, 510, 522, 536, 551, 568, 573-577, 579, 582, 588, 594-596, 600, 607, 620, 629, 633, 641, 647, 648, 669, 674
სადახლო, ს. 155
სალმასთი, ქ. 84
სამარა (კუიბიშევი), ქ. 239, 277
სამარყანდი, ქ. 160, 351
სამეგრელო, პ. 18, 56, 59, 76, 472, 475, 476, 479, 487, 556, 668
სამტრედია, ქ. 94, 451
სამურზაყანო, პ. 61, 62, 472, 475, 570
სამცხე-საათაბაგო, სხ. 18, 76, 152, 153
სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა (ს. ა. კავშირი), სხ. 34, 35, 100, 172, 624
სამხრეთ კავკასია, რგ. 5-8, 13, 17, 20, 22-24, 45, 53-57, 59-61, 63-67, 69-71, 73, 75, 77, 79, 81-87, 89, 123, 124, 126-129, 132, 133, 136, 139-141, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 169, 179, 180, 182, 185-188, 191, 220, 264, 319, 326, 327, 331, 332, 361, 362, 423, 430, 433, 437, 438, 452, 465, 482, 492, 501, 502, 589, 591, 593, 606, 619
„სამხრეთ ოსეთი" („სამაჩაბლო", ცხინვალის რეგიონი), პ. 23, 59, 189, 195, 197, 198, 380, 433, 437, 447, 452, 453, 487, 488, 494, 501, 504, 505, 507, 515, 516, 534-536, 538, 541, 543, 544-546, 548, 561, 569, 591-593, 631, 663-665, 676
სან-მარინო, სხ. 33
სარაევო, ქ. 25, 37, 102, 248
სარაი, ქ. 353
სარიყამიში, ქ. 166
სარფი, ს. 486
საუდის არაბეთი, სხ. 118, 413, 619, 621, 624, 625, 650, 656
საფრანგეთი, სხ. 19, 33, 34, 44, 45, 67, 73, 98-102, 104, 105, 111, 113-115, 117, 121-123, 138, 139, 143, 145, 158, 161, 163, 164, 173, 178, 201, 205, 210, 238, 242, 250, 253, 254, 256, 258, 259, 262-264, 266-269, 278, 279, 286, 294, 302, 308, 310, 344, 352, 373, 415, 441, 495, 502, 520, 524, 537, 538, 542, 548, 559, 599, 608, 613, 625, 628, 632-637, 645-648, 650, 652, 653, 656, 665, 667, 668
საქართველო-იმერეთის გუბერნია, პ. 56
სახალინი, კ. 46, 48, 288, 306
სევრი, ქ. 13, 163, 164, 165, 166, 329, 594
სენაკი (მიხა ცხაკაია), ქ. 61, 240, 381, 431, 474, 535
სენაკის მაზრა 59
სერბეთი, სხ. 37, 38, 39, 101-103, 114, 248, 250, 537
სვანეთი, პ. 56, 59, 76, 398
სვერდლოვსკი (ეკატერინბურგი), ქ. 239
სვერდლოვსკის ოლქი, პ. 342
სინგაპური, ქ. 286, 529, 530
სინძიანი, პ. 220
სირია, სხ. 83, 108, 118, 163, 164, 309, 310, 372, 442, 580, 581, 601, 602-604, 619, 647, 651, 652, 659
სიუნიქის მარზი, პ. 151
სიღნაღის მაზრა 59, 149, 181, 184
სიღნაღი, ქ. 62, 181, 184, 530
სიცილია, პ. 243, 279
სლოვაკეთი, სხ. 73, 249, 250, 257, 278, 294, 643
სლოვენია, სხ. 73, 248, 249, 643, 655
სმოლენსკის ოლქი, პ. 267
სომალი, სხ. 38, 630

სომხეთი, სხ. 11, 16, 20, 22, 23, 25, 56, 58-60, 63, 83, 86, 87, 108, 109, 111, 115, 118, 123, 126, 129, 131, 134, 136, 137, 140, 142-144, 149-152, 154-158, 162-166, 172-174, 176, 180-187, 190, 199, 224, 226, 229, 233, 239, 240, 321, 325, 327, 328-331, 364, 375-379, 382, 395, 396, 398, 421, 426, 428, 430, 433-437, 448, 451, 459, 461, 465, 466, 482, 488, 493, 497, 511, 515, 517, 545, 562, 569, 572-575, 578, 590, 601, 607, 608-617, 619, 620, 622, 627, 630
სოჭი, ქ. 56, 159-161, 193, 487, 508
სოხუმის ოკრუგი, პ. 56, 58-62, 64, 76, 89
სოხუმი, ქ. 56, 58, 59, 61, 62, 64, 76, 77, 89, 148, 159, 191, 192, 317, 327, 396, 397, 431, 463, 469, 471-476, 501, 548
სტავროპოლი (ვოროშილოვსკი), ქ. 239
სტავროპოლის გუბერნია (მხარე), პ. 56, 60
სტალინაბადი (იხ. დუშანბე) 239, 363, 378
სტალინგრადი (იხ. ვოლგოგრადი) 239
სტალინირი (იხ. ცხინვალი) 23, 59, 197, 241, 380, 452, 487, 488, 536, 538, 541, 543-546, 561, 663
სტალინო (იხ. დონეცკი) 239, 580
სტამბოლი (კონსტანტინოპოლი), ქ. სტარობელსკი, ს. 32, 45, 46, 66, 82, 83, 100, 107, 108, 110, 118, 158, 163, 165, 489, 595, 598, 602
სტეფანავანი (ჯალალ-ოღლი), ქ. 142, 154
სტეფანაკერტი (ხანკენდი), ქ. 142, 433, 436
სტრასბურგი, ქ. 636
სუდეტის ოლქი, პ. 255, 256
სუეცის არხი 144
სუმგაითი, ქ. 364, 436
სურმალუს მაზრა 140, 166, 184
სუფსა, ს. 485, 511

ტ

ტაეუშის მარზი, პ. 150
ტაივანი (ფორმოზა), კ. 38, 312, 628
ტაილანდი (სიამი), სხ. 34, 174, 259, 286, 624, 625, 650
ტალინი, ქ. 383
ტანენბერგი, ს. 105
ტაო, პ. 77, 329, 330, 596
ტარტუ (დერპტი, იურიევი), ქ. 66, 172
ტარტუსი, ქ. 581
ტაშკენტი, ქ. 66, 69, 351, 364, 365, 378, 434
ტაჯიკეთი (ტაჯიკისტანი), სხ. 186, 190, 239, 376, 428, 482, 608, 627
ტიანძინი, ქ. 285
ტიბეტი, პ. 36
ტიშინი (ციეშინი), პ. 257
ტოკიო, ქ. 47, 250, 269, 280, 281, 286, 287, 295, 300
ტრანსილვანია, პ. 249, 250
ტრაპიზონი (ტრაბზონი), ქ. 82, 107, 164, 329
ტრიესტი, ქ. 302
ტუვა, პ. 304
ტფილისის გუბერნია, პ. 59, 60, 62, 63, 77, 85, 90, 131, 149, 150, 152-156, 181-184, 377
ტყიბული, ქ. 71, 498

უ

უელსი, პ. 644, 652
უზბეკეთი (უზბეკისტანი), სხ. 186, 190, 233, 358, 376, 396, 428, 429, 482, 484
უზუნლარი, ს. 154
უკრაინა, სხ. 23, 25, 55, 73, 101, 112, 117, 127, 146, 171, 172, 190, 219-221, 226, 233, 240, 249, 257, 260-264, 271, 278, 293, 304, 305, 310, 320, 321, 337, 340, 345, 358, 361, 362, 371, 375, 376, 378, 380, 391, 413, 414, 423, 424, 426, 428, 430, 442, 443, 456, 464, 465, 476, 482, 484, 511, 515, 517, 531, 538, 543, 559, 565-567, 575, 579, 580, 603, 613, 631, 649, 664
ულან-ბატორი, ქ. 160
უნგრეთი, სხ. 22, 25, 33, 34, 37, 44, 48, 67, 78, 95, 99-103, 105, 110, 113-117, 122, 206, 248, 249, 250, 256, 257, 274, 278, 301, 375, 399, 415, 419, 634, 643
უუგოროდის ოლქი (რუთენია), პ. 305
ურალი, პ. 22, 215, 220, 239, 265, 340, 578
ურმია, ქ. 84
უსტ-კამენოგორსკი, ქ. 342
უსური, მდ. 46

ფ

ფილიპინები, სხ. 286, 625
ფინეთი, სხ. 54, 55, 117, 126, 127, 190, 199, 246, 253, 255, 258, 262, 263, 268, 278, 288, 292, 300, 305, 306, 307, 310, 419
ფლისინგენი, ქ. 386
ფლორიდის შტატი, პ. 654, 655
ფოთი, ქ. 65, 476, 532, 535, 548
ფრანკფურტ-ამ-მაინი, ქ. 636, 646
ფსხუ, ს. 297

ქ

ქაბული, ქ. 577, 658, 659
ქარელი, ქ. 196
ქართლ-კახეთი 18-20, 62, 63, 69, 76, 124, 136, 149, 154, 155, 196, 478, 586, 587
ქაშმირი, პ. 308
ქელბაჯარი, ქ. 199

ქერჩი, ქ. 297
ქვემო ქართლი, პ. 62, 63, 131, 240, 398, 447, 508, 556, 571, 572
ქუვეითი, სხ. 118, 625
ქუთაისის გუბერნია, პ. 56, 58-60, 62, 68, 76, 77, 90, 146, 148, 159, 501
ქუთაისი, ქ. 65, 76, 153, 390, 528-530, 606

ყ

ყაზანი, ქ. 43, 229, 432
ყაზახეთი (ყაზახსტანი), სხ. 190, 199, 212, 219, 220, 319, 336, 340, 362, 428, 429, 484, 578, 608, 625, 650
ყაზახის სასულტნო (მაზრა), პ. 149, 150, 181, 184
ყაზბეგის რ. 320
ყაზბეგი (სტეფანწმინდა), დ. 449
ყაზვინი, ქ. 327
ყარაბაღის სახანო, პ. 58
ყარსის ოლქი, პ. 56, 58, 109, 148-150, 165, 166, 181, 183, 184
ყარსი, ქ. 166
ყაღიზმანი, ქ. 166
ყიზლარი, ქ. 83
ყირგიზეთი (ყირგიზსტანი), სხ. 190, 319, 396, 428, 511, 578, 608, 627
ყირიმი, პ. 35, 44, 77, 146, 159, 172, 193, 319-321, 380, 398, 423, 464, 576, 578-580, 585, 603, 646, 664
ყუბანის ოლქი, პ. 56
ყუბის სახანო, პ. 139

შ

შავი ზღვა 20, 44, 45, 56, 70, 101, 102, 105, 106, 144, 159, 160, 193, 324, 476, 508, 534, 539, 552, 603, 606, 622, 666
შავი ზღვის გუბერნია, პ. 56, 159, 160
შავშეთი, პ. 77
შამლუღი, ს. 154
შამშადილის სასულტნო, პ. 149
შანხაი, ქ. 285
შარურ-დარალაგიოზის მაზრა 58, 140, 149, 151, 183
შატოი, ს. 320
შაუმიანი (შულავერი), დ. 142, 174, 240
შაჰალი, ს. 154
შემახა, ქ. 57
შენგენი, ქ. 561, 633, 640, 642, 643
შექის სახანო, პ. 139
შვედეთი, სხ. 39, 55, 112, 262, 278, 634, 643
შვეიცარია, სხ. 33, 111, 112, 161, 172, 186, 278, 495, 549, 594, 614, 633, 636, 637
შირვანი, პ. 56, 139
შორაპნის მაზრა 59, 90
შორეული აღმოსავლეთი, პ. 258, 277, 283, 285, 286, 300, 306, 371, 649
შოტლანდია, პ. 640, 644
შრი ლანკა (ცეილონი), სხ. 221, 307, 588
შუა აზია 37, 186, 190, 212, 322, 351, 379, 380, 383, 420
შუშა, ქ. 433
შუშის მაზრა 58, 150
შჩეცინი (შტეტინი), ქ. 304

ჩ

ჩერნობილი, ქ. 414, 430
ჩერნოგორია (მონტენეგრო), სხ. 37, 38
ჩეჩნეთი (იჩქერია), პ. 320, 432, 444, 461, 470, 474, 504, 581-584
ჩეხეთი, სხ. 117, 249, 255, 269, 278, 539, 634, 643
ჩეხოსლოვაკია, სხ. 117, 163, 250, 255-257, 293, 301, 305, 307, 309, 311, 415, 419
ჩილე, სხ. 172, 588
ჩინეთი, სხ. 16, 24, 26, 34, 36-38, 46-48, 54, 99, 110, 201, 220, 223, 253, 255, 274, 285, 306, 307, 310, 312, 313, 344, 345, 369, 370, 371, 393, 406, 407, 480, 521, 541, 578, 624-626, 628, 629, 639, 647, 649, 650, 660
ჩმი, ს. 320
ჩრდილოეთ ბუკოვინა (ჩერნივცის ოლქი), პ. 263, 264, 304
ჩრდილოეთ ირლანდია, პ. 634, 640, 644
ჩრდილოეთ კავკასია, რგ. 56, 59, 60, 63, 68, 83, 109, 143, 198, 298, 319, 320, 380, 383, 469, 523, 538, 543
„ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქული რესპუბლიკა", პ. 444
ჩრდილოეთ ოსეთი-ალანია (იხ. ოსეთი), პ. 198, 320, 321, 452, 487, 538, 540

ც

ცენტრალური აზია, რგ. 36, 46, 48, 221, 249, 319, 354, 362, 380, 383, 423, 426, 428, 482, 556, 562, 575, 604, 605, 611, 620
ციმბირი, პ. 43, 50, 85, 185, 212, 215, 219, 262, 264, 276, 287, 292, 311, 319, 340, 342, 354, 361, 385, 402, 410, 508
ცუშიმას სრუტე 48, 50
ცხინვალის რეგიონი, პ. 23, 380, 487, 538, 541, 546, 561, 663
ცხინვალი (სტალინირი), ქ. 197, 241, 431, 452, 453, 478, 487, 488, 533, 536, 539-541, 543-548

წ

წალენჯიხა, ქ. 381
წევა, ს. 90
წყნარი ოკეანე 43, 47, 99, 250, 255, 285, 286, 287, 307, 317, 578, 628, 661
წყნეთი, ს. 68

ჭ

ჭიათურა, ქ. 71

ხ

ხაბაროვსკის მხარე, პ. 578
ხარაგაული (ორჯონიკიძე), დ. 240, 431
ხარკოვი, ქ. 229, 267
ხასანის ტბა 285
ხევი, პ. 153
ხმეიმიმი, ს. 581
ხმელთაშუა ზღვა 25, 45, 46, 86, 101, 485, 503, 511, 573, 581
ხოი, ქ. 84
ხონი (წულუკიძე), ქ. 240
ხორეზმი, სხ. 186, 187
ხორვატია, სხ. 73, 246, 248, 249, 274, 278, 294, 634, 635, 643
ხურგადა, ქ. 588

ჯ

ჯავა, ქ. 59, 62, 195, 196, 447
ჯავახეთი, პ. 62, 77, 84, 137, 140, 152, 153, 322, 447, 556, 572, 616
ჯევანშირის მაზრა 58, 150
ჯეიჰანი, მდ. 485, 590
ჯულფა (ჯუღა), ქ. 84, 141

ჰ

ჰავაის კ-ბი 286
ჰათაის ილი (ალექსანდრეტას სანჯაყი), პ. 601
ჰაიდარბეკი, ს. 154
ჰაიტი, სხ. 174
ჰამამლუ (სპიტაკი), ქ. 154, 155, 364
ჰამბურგი, ქ. 295
ჰარბინი, ქ. 47
ჰინდუყუშის ქედი 37
ჰიროშიმა, ქ. 287-289, 317, 331
ჰიჯაზი, სხ. 118, 163
ჰოკაიდო, კ. 288
ჰოლანდია (იხ. ნიდერლანდი) 19, 243, 386, 405
ჰოლიუდი, ქ. 40
ჰონკონგი, ქ. 628

საკუთარი სახელების საძიებელი

ა

აბაშიძე, ასლან 486, 487, 506, 507, 509, 515
აბაშიძე, ზურაბ 546, 561, 593
აბაშიძე, ირაკლი 298, 391
აბდ ალ-აზიზ ას-საუდი 118
აბდულ-ჰამიდ II 32
აბოვიანი 382
აბულაძე 404, 417
აგანბეგიანი 435
ადეიშვილი 525
ადენაუერი 634
ადონცი 109
ავალიშვილი 165, 167, 673
ათათურქი (იხ. ქემალი) 108, 123, 158, 168, 594, 595, 596
ათარბეგოვი 182
აიზენჰაუერი 290, 291
ალ-ასადი, ბაშარ 580, 601-603, 619
ალ-ასადი, ჰაფეზ 619
ალენბი 249
ალექსანდრ II 67, 154
ალექსანდრ ნევსკი 235
ალიევა, მეჰრიბან 609
ალიევი, ილხამ 609
ალიევი, ჰეიდარ 393, 465, 589, 609
ალილუევა 354
ამინი 223
ამირეჯიბი 404, 456
ანდროპოვი 369, 407, 408, 419
ანჩაბაძე 193
არამი 155
არამიანცი 71, 72
არბატოვი 283
არისტოტელე 455, 456
არუთინოვი 376
არძინბა 468, 471, 472
ასათიანი 233
ასმუსი 544, 545, 665
აღა-მაჰმად-ხანი 176
ახმეტელი 227
ახრომეევი 424

ბ

ბაგიროვი 233, 339
ბალაიანი 435
ბალტინი 476
ბალფური 119
ბარამიძე 478
ბასაევი 470
ბევინი 120
ბეიკერი 473
ბენ-გურიონი 237, 343
ბენდუქიძე 522, 675
ბეპაევი 467
ბერდიაევი 207, 211, 406, 409
ბერია 8, 179, 223, 226, 227, 232, 233, 238, 240, 317, 335-341, 390, 391
ბერლუსკონი 369
ბერნერს-ლი 630
ბინ-ლადენი 656
ბისმარკი 203, 275
ბლერი 657, 658
ბოგროვი 51
ბოკერია 567, 568
ბოკლი 205
ბუეზინსკი 350
ბრაუნი 315
ბრეჟნევი 232, 358, 366-369, 374, 376, 383, 390, 393, 395, 396, 407, 417, 419, 428
ბრეხტი 250, 404, 405, 460
ბროზ ტიტო 312
ბრუსილოვი 48
ბუბნოვი 209
ბულგაკოვი 233
ბულგანინი 336, 342, 373, 435
ბურჯანაძე 510, 513, 514, 565
ბუში, ჯორჯ (უმცროსი) 510, 517, 531, 536, 537, 539, 541, 654, 655, 657, 658, 665
ბუში, ჯორჯ (უფროსი) 456, 473, 654, 657
გაიდარი 424
გალაზოვი 198

გ

გალილეო 460
გამსახურდია, ზვიად 346, 347, 398, 423, 441, 443, 446, 447, 449-467, 470, 474-477, 483, 486, 668, 673
გამსახურდია, კონსტანტინე 460, 477
გაჩეჩილაძე, გივი 148
გაჩეჩილაძე, ლევან 528
გიორინგი 299
გირგვლიანი 526
გიულენი 597, 606
გოგებაშვილი 76, 92, 95, 396, 673
გოლიკოვი 275
გოლიცინი 85
გორბაჩოვი 198, 227, 257, 267, 341, 374, 397, 408, 409, 415-425, 427-430, 435, 453
გორი 654
გორკი 52, 232
გრომიკო 370, 409, 510
გუგუშვილი 451, 475, 477, 673
გუდერიანი 277
გურამიშვილი 478
გუჩუა 477, 673

დ

დავუთოღლუ 600, 602
დე გოლი 633, 648
დე ვაალი 674
დემირჭიანი 466, 611
დენიკინი 143-145, 160, 210, 213, 501
დრექსლერი 246
დრიუონი 31, 242
დუდაევი 461, 470, 472
დურნოვო 100
ეირამჯიანცი 330

ე

ეკატერინა II 20, 44, 136, 352
ელიოზიშვილი 48, 90
ელ-რეგისტანი 577
ელჩიბეი 459, 465
ელცინი 267, 422-425, 449, 457, 464, 469, 472, 474, 487-489, 581, 582, 589
ენგელსი 202-206, 238, 302, 466
ეჟოვი 179, 223-227
ერდოღანი 596-599, 601, 602, 651, 674
ერეკლე II 18, 19, 63, 136, 154, 587
ეძგვერაძე 177
ვაიცმანი 520

ვ

ვაიდენბაუმი 89
ვაიცმანი 520
ვაჟა-ფშაველა 317
ვახუშტი 320
ვებერი 206
ველიჩკო 92
ვილჰელმ II 36, 97, 98
ვიტე 47, 48, 54
ვიტორიო-ემანუელე II 245
ვიცლებენი 279
ვლასოვი 281
ვოლფოვიცი 657
ვორონცოვი 67
ვოროშილოვი 259
ერანგელი 159, 171, 172, 213
ვულფი 520

ზ

ზარიფი 621, 622
ზარობიანი 376, 377
ზინოვიევი 120, 209, 221, 417
ზუბალაშვილები 71

თ

თამარი 28, 330, 587
თარხნიშვილი 528
თაყაიშვილი 168
თემურ-ლენგი 351
თეტჩერი 642

ი

იაშვილი 227, 391
ივანიშვილი 514, 550-560, 563
ილია II 399
ინონიუ 595
იოანე პავლე II 414
იოსელიანი 405, 462-464, 466-468, 485
იუდენიჩი 213
იშხანიანი 142

კ

კაგანოვიჩი 120, 226, 336, 341, 342
კადიროვი, აჰმათ 584
კადიროვი, რამზან 584
კაზანჯიანი 182
კალინინი 239, 267
კამალოვი 376
კამენევი 120, 209, 221, 238, 417
კამერონი 642-644

კაპუტიკიანი 435
კარიმოვი 428
კასტრო 372
კბილაშვილი 522
კეზერაშვილი 545
კენანი 300
კერზონი 144
კვირიკაშვილი 558, 606, 663
კიმ ირ სენი 307
კირილი (პატრიარქი) 580
კიროვი 171, 174, 221, 222, 238, 239, 417
კიტოვანი 404, 423, 457, 458, 462-464, 466-468, 471, 472, 474, 485, 675
კლემანსო 163
კლინტონი, ბილ 473, 658
კლინტონი, ჰილარი 632, 654, 655
კოლბინი 428, 429
კოლჩაკი 213
კონევი 290
კონ-ძი (კონფუციუსი) 670
კოსიგინი 366, 367
კოსტავა 68, 283, 460
კოტეტიშვილი 543
კოჩინიანი 376
კრომველი 668
კუნაევი 428, 429

ლ

ლავროვი 548
ლარინი 120, 238
ლებანიძე 492
ლენინი 6, 68, 110-112, 125, 127, 130-132, 158, 171-174, 188, 206-211, 213-215, 221, 228, 233, 236-241, 264, 283, 311, 344, 346, 353, 371, 374, 384, 393, 406, 417-419, 431, 466, 623
ლიმან ფონ სანდერსი 108
ლისენკო 230
ლიტვინოვი 120, 238, 253
ლიუდენდორფი 105
ლოიდ-ჯორჯი 163
ლუკაშენკო 579
ლუჟკოვი 515

მ

მავროდი 481
მაზნიაშვილი 160
მაიაკოვსკი 175
მაილოვი 71
მაკართური 288
მაკინდერი 42
მალენკოვი 226, 335, 336, 339, 341, 342
მამარდაშვილი 205, 456
მამრაძე 546
მანერჰაიმი 262, 305, 306, 472
მანთაშევი 71, 72, 73
მანშტაინი 297
მაო ძედუნი 223, 312, 313, 345, 370
მარგველაშვილი 563
მარი 230
მარტოვი 130
მარქსი 95, 202-206, 238, 302, 351, 460, 466
მარშალი 300, 324, 386, 387, 411
მარხლევსკი 172
მასაალსკი 49
მაცუოკა 285
მაჭავარიანი 91, 193
მახარაძე, გერასიმე 156, 177
მახარაძე, ფილიპე 177, 188
მდივანი, ბუდუ 177, 188
მდივანი, სვიმონ 177
მედვედევი 529, 542, 547, 548, 586
მედოფი 369
მეი 642, 644
მეიძი 49
მერაბიშვილი 523, 525, 557
მერკელი 537, 538, 661
მეხლისი 270, 297
მიასნიკიანი 377
მირზოევი 71
მირცხულავა 339
მიქელაძე 227, 549
მიქოიანი 142, 226, 239, 345, 410, 417
მიხალკოვი 577
მოლოტოვი 226, 238, 239, 260, 261, 324, 328, 336, 339, 341, 342, 417
მონე 634
მონრო 35, 502
მორგანი 669
მჟავანაძე 9, 376, 390, 391, 393, 403
მუბარაქი 659
მურსი 601, 659
მუსოლინი 207, 234, 245, 247, 255, 262, 274, 351
მუხიტდინოვი 376

ნ

ნაზარბაევი 429
ნათალი 152
ნალბანდიანი 614
ნაპოლეონი 19, 28, 250, 277, 352
ნიაზოვი (თურქმენბაში) 428-430
ნიზამი 340, 382

ნიკოლაი II 51, 97, 100, 103, 111, 125, 306
ნიქსონი 368
ნიშნიანიძე 278
ნობელი 40, 71, 416, 658
ნოვოდვორსკაია 455
ნუდეჰი 151

ო

ობამა 598, 601, 621, 658-660, 665, 666
ოკუჯავა 188
ოლმერტი 369, 520
ორუელი 343
ორჯონიკიძე 171, 174, 179, 188, 192, 417, 431
ოქრუაშვილი 533
უორდროპი 144

პ

პალმერსტონი 79
პასკევიჩი 153, 240
პატარკაციშვილი 523
პატიაშვილი 9, 390, 397-399
პატკანოვი 61
პაუელი 657
პენ დეხუაი 345
პერი 49
პილსუდსკი 472
პიოტრ (პეტრე) I 41, 576, 586
პიტოევი 71
პლეხანოვი 53, 130, 170, 206
პოდგორნი 366, 367, 376
პოროშენკო 559, 567
პოტიე 203
პრიმაკოვი 461
პრჟევალსკი 241
პუგო 424
პუტინი 210, 228, 349, 353, 488, 510, 537, 538, 540, 541, 547, 548, 552, 577, 581-586, 589, 591, 616, 646, 660
პუშკინი 32, 59, 201

ჟ

ჟამთააღმწერელი 28, 674
ჟვანია 506, 507, 513, 515
ჟიდი 349
ჟორდანია 495, 587
ჟუკოვი 277, 290, 291, 338, 339, 342

რ

რაისი 539, 540, 548
რაიტები 39
რამიშვილი 495, 674
რატცელი 43
რაშიდოვი 376
რეზერფორდი 40
რემი 223
რიონტგენი 40
რიურიკოვიჩები 42
რობესპიერი 668
როზენბერგები 317
როისი 39
რომანოვები 95, 200
რომანოვი 67
როტშილდები 71
რუზველტი 216, 254, 281, 286, 295, 325
რუსთაველი 67, 71, 169, 235, 340, 353, 382, 398, 404, 446, 466, 526, 543
რუსო 203
რუსტი 419
რუცკოი 474

ს

სააკაშვილი 355, 441, 445, 487, 505-507, 509, 512, 513, 515, 519, 521, 523-533, 536, 537, 539-541, 544-546, 548-550, 552, 554,-560, 565-568, 591, 592, 605, 674
საიდი 140
სამსონოვი 105
სარაჯოლლუ 330
სარგსიანი, ვაზგენ 611
სარგსიანი, სერჟ 611-613
სარკოზი 537, 538, 542
სახაროვი 452
სემპსონი 657
სვერდლოვი 120, 200, 239
სიგუა 462
სიმონოვი 352
სისი 659
სიტინი 191
სიუარდი 44
სიუნი 350
სმითი 360, 405
სნოუდენი 632
სოკოლნიკოვი 120, 209
სოლანა 539
სოლჟენიცინი 222
სოროსი 514
სოსლამბეკოვი 470
სტალინი 7, 8, 95, 122, 125, 142, 151, 156, 159, 162, 171, 174, 176, 178, 179, 182, 187-189, 192, 200, 205, 207, 209, 211, 213-227, 229-235, 238-241, 245, 247, 254, 256, 257, 259-273, 275-280, 285, 287, 288, 290, 292, 293, 295, 297, 298, 300, 302, 304, 306, 309, 310-314, 317-319, 321, 324-326, 328, 329, 331, 332, 335,

336, 338, 339, 341-355, 357, 358, 363, 365-367, 370, 371, 373, 374, 378, 382, 384, 386, 388, 390, 391, 404, 406, 410, 417, 419, 535, 576, 577, 587, 588, 675
სტიგლიცი 658
სტოლიპინი 50, 51, 206
სტურუა 404
სუვოროვი 275
სუშონი 106

ტ

ტაბიძე, გალაკტიონ 68, 95, 132
ტაბიძე, ტიციან 227, 391
ტალიავინი 543, 544
ტელმანი 251
ტერ-პეტროსიანი 165, 465, 466, 611
ტიბეტსი 287
ტიგრან II 86
ტოგო 50
ტოკვილი 420
ტოკუგავა 49
ტოლედო 520
ტრამპი 598, 621, 646, 651, 652, 655, 659-662, 665
ტრევორ-როპერი 425
ტროცკი 120, 125, 206, 209, 211, 213, 215, 218, 221, 238, 353, 417
ტრუმენი 314, 325, 326
ტუხაჩევსკი 171, 221, 222, 417

უ

უგულავა 519-521, 545, 564, 674
უილსონი, ვუდრო 42, 123, 143, 164, 286, 325, 329
უილსონი, ჰაროლდ 642, 643, 644
უილსონი, ჰენრი 144
ულიანოვი (იხ. ლენინი) 52, 112, 130, 209, 238, 241
უორდროპი 144
ურიცკი 120
უსუფაშვილი 534, 565
უტიაშვილი 566

ფ

ფეჰლევი 617, 620
ფიროსმანაშვილი 68
ფოიხტვანგერი 349
ფორსტერი 669
ფოში 113
ფრანც ფერდინანდი 102
ფრიში 316
ფრუნზე 186, 378, 417
ფურმანი 139

ქ

ქადაგიძე 554
ქემალი 108, 123, 158, 168, 594
ქემალ-ფაშა (ათათურქი) 158, 472
ქობალია 467, 475
ქოჩარიანი 466, 611

ღ

ღარიბაშვილი 558
ღუკასოვი 71

შ

შარტავა 404, 475
შა(ჰ)უმიანი 142, 240
შევარდნაძე 9, 10, 347, 390, 393-398, 404, 416, 418, 424, 432, 441, 445, 455, 463-466, 468, 471-476, 483-489, 496, 504-513, 515, 533, 587, 589, 590, 668, 676
შელესტი 376
შექსპირი 39, 386
შვარცენბერგი 539
შიკლგრუბერი 95, 239
შირაკი, ჟაკ 520
შლიფენი 104, 105
შტაინმაიერი 539
შტაუფენბერგი 279
შულენბურგი 260, 279
შუმანი 634

ჩ

ჩან კაიში 312, 370
ჩარკვიანი 179, 230, 402
ჩემბერლენი 34, 259
ჩერნენკო 408, 419
ჩერჩილი 144, 259, 279, 291, 295, 351, 668
ჩხეიძე 132, 133
ჩხენკელი 132, 133

ც

ცინცაძე 188

ძ

ძერჟინსკი 188, 211, 417

წ

წერეთელი, აკაკი 75, 95
წერეთელი, ირაკლი 132, 399

ჯ

ჭავჭავაძე 68, 74, 75, 80, 84, 85, 95, 353, 459, 587

ხ

ხაჩატურიანი 231
ხომეინი 618
ხოშტარია 71
ხრუშჩოვი 8, 209, 219, 226, 232, 233, 262, 266, 292, 311, 313, 320, 321, 336, 337, 339, 341-346, 355, 359, 362, 363, 366, 367, 372-374, 383, 390-393, 410, 412, 419, 429

ჯ

ჯავახიშვილი, ივანე 92
ჯავახიშვილი, მიხეილ 196, 227, 391
ჯანელიძე 663
ჯაფარიძე 134
ჯემალ-ფაშა 106, 110
ჯონსონი 329
ჯორჯ V 97
ჯუღაშვილი (იხ. სტალინი) 76, 80, 95, 168, 176, 181, 209, 238, 240, 346, 588

ჰ

ჰაბსბურგები 95
ჰაიზენბერგი 316
ჰინდენბურგი 105, 252
ჰიტლერი 95, 113, 122, 172, 207, 217, 223, 231, 239, 245-247, 251, 252, 254-257, 259-266, 268-271, 273-281, 284, 288, 291, 293-295, 299-301, 304, 315, 324, 345, 350, 351, 427, 577
ჰოვანისიანი 153
ჰუსეინი 104, 222, 316, 618, 657, 658